Συγκριτικά οικονομικά συστήματα

Κατασκευή Εξωφύλλου: Εκδόσεις Μέθεξις
Επιμέλεια Έκδοσης: Εκδόσεις Μέθεξις
Επιστημονική Επιμέλεια: Μαρία Δαφνομήλη

© Copyright Εκδόσεις Μέθεξις 2013
Κεραμοπούλου 5, Θεσσαλονίκη ΤΚ 546 22
Τηλ. - Fax: 2310-278301
e-mail: info@metheksis.gr
www.metheksis.gr

ISBN: 978-960-6796-48-7

Απαγορεύεται η ολική, μερική ή περιληπτική αναδημοσίευση, αναπαραγωγή ή διασκευή του περιεχομένου του παρόντος βιβλίου με οποιονδήποτε τρόπο χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

Αριθμός Έκδοσης: 53

Γιάννης Μαραγκός

Συγκριτικά οικονομικά συστήματα

Επιστημονική επιμέλεια: Μαρία Δαφνομήλη

Θεσσαλονίκη 2013

Περιεχόμενα 5

Πρόλογος 13

Κεφάλαιο 1 Εισαγωγή **15**

Το Οικονομικό σύστημα από την σκοπιά της κοινωνικής επιστήμης 15
Βιβλιογραφία 25

Κεφάλαιο 2 **27**

Αναλυτικό Πλαίσιο: Συνεπεία και Βιωσιμότητα 27
2.1 Εισαγωγή 27
2.2 Θέσπιση της συνέπειας στο πλαίσιο της οικονομικής δομής. 33
2.3 Θέσπιση συνοχής μεταξύ πολιτικής και οικονομικής δομής 44
2.4 Θεσπίζοντας μια ιδεολογική συνεπής με οικονομικές και πολιτικές δομές 52
2.5 Θέσπιση συνοχής με το εξωτερικό περιβάλλον 56
2.6 Καθιέρωση μια συνεπούς διαδικασίας για την εφαρμογή της μεταρρύθμισης. 58
2.7 Η συνέπεια των Οικονομικών Συστημάτων 64
2.8 Η βιωσιμότητα των Οικονομικών Συστημάτων. 65
Βιβλιογραφία 68

Ενότητα Ι: **71**

Συνέπεια και βιωσιμότητα του καπιταλισμού της αγοράς 71
Ι.1. Η κλασσική φιλελεύθερη άποψη για τον καπιταλισμό: Το θέμα της συνέπειας 72
Ι. 1.1 Η Κλασσική Φιλελεύθερη Άποψη του Καπιταλισμού: Οικονομική δομή. *73*
Ι.1.2 Η κλασσική φιλελεύθερη άποψη του καπιταλισμού: Πολιτική δομή. *80*
Ι.1.3 Η κλασσική φιλελεύθερη άποψη του καπιταλισμού: Ιδεολογία *81*
Ι.1.4 Η κλασσική φιλελεύθερη άποψη του καπιταλισμού: Συνέπεια *86*
Ι.2. Η Φιλελεύθερη Παρεμβατική Άποψη του Καπιταλισμού: Το Ερώτημα της Συνέπειας 88
Ι.2.1 Η Φιλελεύθερη Παρεμβατική Άποψη του Καπιταλισμού: Οικονομική Δομή *88*

I.2.2 Η Φιλελεύθερη Παρεμβατική άποψη του καπιταλισμού: Πολιτική Δομή *96*
2.3 Η Φιλελεύθερη Παρεμβατική άποψη του Καπιταλισμού: Ιδεολογία 97
I.2.4 Η Φιλελεύθερη Παρεμβατική άποψη του Καπιταλισμού: Συνέπεια *99*
I.3. Βιωσιμότητα του Καπιταλισμού 101
Βιβλιογραφία 102

Κεφάλαιο 3 Μεγάλη Βρετανία: 105

Από τη μεταπολεμική συναίνεση του Atlee και το κράτος πρόνοιας στην οικονομία ελεύθερης αγοράς της Θάτσερ 105
3.1 Μεταπολεμική Μεγάλη Βρετανία: Η Μεταπολεμική Συναίνεση και το Κράτος Πρόνοιας 105
3.1.1 Εισαγωγή *105*
3.1.2 Οικονομική Δομή *109*
3.1.2.1 Σχέσεις ιδιοκτησίας *110*
3.1.2.2 Οργανωτικές σχέσεις *112*
3.1.2.3 Σχέσεις Κινήτρων. *115*
3.1.3 Πολιτική Δομή. *116*
3.1.4 Ιδεολογική Δομή *120*
3.1.5 Εξωτερικό Περιβάλλον. *122*
3.1.6 Οι μεταρρυθμίσεις *125*
3.1.7 Συνοχή και Βιωσιμότητα *127*
3.2 Οι μεταρρυθμίσεις της Θάτσερ 133
3.2.1 Εισαγωγή *133*
3.2.2 Οικονομική δομή *135*
3.2.2.1 Σχέσεις ιδιοκτησίας *135*
3.2.2.2 Οργανωτικές σχέσεις *140*
3.2.2.3 Σχέσεις Κινήτρων *144*
3.2.3 Πολιτική Δομή *144*
3.2.4 Ιδεολογία *145*
3.2.5 Εξωτερικό Περιβάλλον *146*
3.2.6 Μεταρρυθμίσεις *148*
3.2.7 Συνέπεια και Βιωσιμότητα *149*
Βιβλιογραφία 153

Κεφάλαιο 4. Μεταπολεμική Ιαπωνία: 155

Από το οικονομικό θαύμα στην οικονομία φούσκα. 155
4.1 Μεταπολεμική Ιαπωνία: Το οικονομικό θαύμα 155
4.1.1 Εισαγωγή. *155*
4.1.2 Οικονομική δομή. *157*
4.1.2.1 Ιδιοκτησιακές Σχέσεις *157*
4.1.2.2 Οργανωτικές Σχέσεις *164*
4.1.2.3 Σχέσεις Κινήτρων *172*
4.1.3 Πολιτική δομή *175*
4.1.4 Ιδεολογική Δομή *177*
4.1.5 Εξωτερικό Περιβάλλον *180*

4.1.6 Μεταρρυθμίσεις *182*
4.1.7 Συνέπεια και Βιωσιμότητα *184*
4.2 Η Ιαπωνία σε κρίση 191
4.2.1 Εισαγωγή *191*
4.2.2 Οικονομική δομή *193*
4.2.2.1 Ιδιοκτησιακές σχέσεις *193*
4.2.2.2 Οργανωτικές Σχέσεις *195*
4.2.2.3 Σχέσεις Κινήτρων *201*
4.2.3 Πολιτική Δομή *205*
4.2.4. Ιδεολογία *207*
4.2.5 Εξωτερικό Περιβάλλον *208*
4.2.6 Μεταρρυθμίσεις *210*
4.2.7 Συνοχή και Βιωσιμότητα *212*
Βιβλιογραφία 216

Κεφάλαιο 5. Η ευρωπαϊκή ένωση ως οικονομικό σύστημα: Από την ευρωπαϊκή κοινότητα άνθρακα και χάλυβα στο ευρώ 219

5.1 Η Ευρωπαϊκή Ένωση. 219
5.1.1 Εισαγωγή. *219*
5.1.2 Οικονομική Δομή. *222*
5.1.2.1 Σχέσεις ιδιοκτησίας *222*
6.1.2.2 Σχέσεις Οργάνωσης *223*
5.1.2.3 Σχέσεις κινήτρων. *230*
5.1.3 Πολιτική Δομή. *233*
5.1.4 Ιδεολογική Δομή *241*
5.1.5 Εξωτερικό Περιβάλλον *244*
5.1.6 Διαδικασία Μεταρρυθμίσεων *247*
5.1.7 Συνοχή και Βιωσιμότητα. *249*
5.2 Το Ευρώ ως Κοινό Νόμισμα 253
5.2.1 Εισαγωγή *253*
5.2.2 Οικονομική Δομή *256*
5.2.2.1 Σχέσεις ιδιοκτησίας *256*
5.2.2.2 Οργανωτικές Σχέσεις *256*
5.2.2.3 Σχέσεις Κινήτρων *262*
5.2.3 Πολιτική Δομή *264*
5.2.4 Ιδεολογία *267*
5.2.5 Εξωτερικό Περιβάλλον *269*
5.2.6 Μεταρρυθμίσεις *270*
5.2.7 Συνέπεια και Βιωσιμότητα *271*
Βιβλιογραφία 276

Κεφάλαιο 6 Σουηδία: Από τον Τρίτο Δρόμο σε μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης 279

6.1 Ο Τρίτος Δρόμος 279
6.1.1 Εισαγωγή. *279*
6.1.2.1 Σχέσεις Ιδιοκτησίας *282*

6.1.2.2 Οργανωτικές Σχέσεις *285*
6.1.2.3 Σχέσεις Κινήτρων *290*
6.1.3 Πολιτική Δομή *293*
6.1.4 Ιδεολογική Δομή *294*
6.1.5 Εξωτερικό Περιβάλλον *297*
6.1.6 Η Διαδικασία Μεταρρυθμίσεων *298*
6.1.7 Συνοχή και Βιωσιμότητα *299*
6.2 Η Σουηδία στην Ευρωπαϊκή Ένωση 305
6.2.1 Εισαγωγή *305*
6.2.2 Οικονομική Δομή *307*
6.2.2.1 Σχέσεις Ιδιοκτησίας *307*
6.2.2.2 Σχέσεις Οργάνωσης *309*
6.2.2.3 Σχέσεις Κινήτρων *317*
6.2.3 Πολιτική Δομή *320*
6.2.4 Ιδεολογία *322*
6.2.5 Εξωτερικό Περιβάλλον *324*
6.2.6 Μεταρρυθμίσεις *325*
6.2.7 Συνέπεια και Βιωσιμότητα *327*
Βιβλιογραφία 331

Ενότητα ΙΙ: Συνέπεια και βιωσιμότητα του σοσιαλισμού 333

ΙΙ.1 Εισαγωγή 333
ΙΙ. 2. Η Οικονομική Δομή του Κεντρικά Διοικούμενου Σοσιαλισμού. 333
ΙΙ. 2.1. Οι Ιδιοκτησιακές Σχέσεις *334*
ΙΙ.2.2 Σχέσεις Οργάνωσης *334*
ΙΙ. 2. 3. Σχέσεις Κινήτρων *337*
ΙΙ.3 Η Πολιτική Δομή του Κεντρικά Διοικούμενου Σοσιαλισμού 338
ΙΙ. 3 Η Ιδεολογική Δομή του Κεντρικά Διοικούμενου Σοσιαλισμού 341
ΙΙ.4 Συνέπεια και Βιωσιμότητα του Κεντρικά Διοικούμενου Σοσιαλισμού 342
Βιβλιογραφία 344

Κεφάλαιο 7 Το κεντρικά διοικούμενο σοσιαλιστικό οικονομικό σύστημα της Σοβιετικής Ένωσης: Από υπερδύναμη στην κατάρρευση. 347

7.1 Εισαγωγή 347
7.2 Οικονομική Δομή 349
7.2.1 Σχέσεις Ιδιοκτησίας *350*
7.2.2 Σχέσεις Οργάνωσης *350*
7.2.3 Σχέσεις Κινήτρων *356*
7.3 Πολιτική Δομή 358
7.4 Ιδεολογική δομή 360
7.5 Εξωτερικό Περιβάλλον 361
7.6 Μεταρρυθμίσεις 366
7.7 Συνέπεια και Βιωσιμότητα 367
Βιβλιογραφία 370

Κεφάλαιο 8 Συνοχή και βιωσιμότητα της μεταρρύθμισης του Liberman-Kosygin: Το σοσιαλιστικό μοντέλο των περιορισμένων σχέσεων αγοράς 373

8.1 Εισαγωγή 373
8.2 Η οικονομική δομή των μεταρρυθμίσεων Liberman – Kosygin 374
8.2.1 Σχέσεις Ιδιοκτησίας *374*
8.2.2 Οργανωτικές σχέσεις *374*
8.2.3 Σχέσεις κινήτρων *376*
8.3 Η πολιτική δομή των μεταρρυθμίσεων Liberman-Kosygin. 377
8.4 Η ιδεολογική δομή των μεταρρυθμίσεων Liberman-Kosygin. 378
8.5 Ήταν οι μεταρρυθμίσεις Liberman-Kosygin ικανές να δημιουργήσουν ένα συνεπές και βιώσιμο Σοσιαλιστικό Οικονομικό Σύστημα; 379
Βιβλιογραφία 385

Κεφάλαιο 9 Συνέπεια και βιωσιμότητα των μεταρρυθμίσεων του Γκορμπατσόφ **387**

9.1 Εισαγωγή 387
9.2 Οικονομική δομή: perestroika (= αναδιάρθρωση) 388
9.2.1 Σχέσεις Ιδιοκτησίας *389*
9.2.2 Οργανωτικές Σχέσεις *391*
9.2.3 Σχέσεις Κινήτρων *397*
9.3 Πολιτική δομή: Γκλασνόστ (=διαφάνεια) και εκδημοκρατισμός. 398
9.4 Ιδεολογική δομή: η νέα εικόνα του σοσιαλισμού. 404
9.5 Εξωτερικό περιβάλλον: η νέα πολιτική σκέψη 407
9.6 Η διαδικασία της μεταρρύθμισης 412
9.7 Συνοχή και βιωσιμότητα: η σοσιαλιστική παρεμβατική άποψη. 415
9.8 Γιατί απέτυχαν οι μεταρρυθμίσεις του Γκορμπατσόφ; 419
Βιβλιογραφία 423

Κεφάλαιο 10: Γιουγκοσλαβία: Από τον σοσιαλισμό της αγοράς στη διάλυση. **425**

10.1. Η σοσιαλιστική εργατική αυτοδιαχείριση στη Γιουγκοσλαβία. 425
10.1.1 Εισαγωγή. *425*
10.1.2 Οικονομική Δομή *429*
10.1.2.1 Σχέσεις ιδιοκτησίας *429*
10.1.2.2 Οργανωτικές Σχέσεις *432*
10.1.2.3 Σχέσεις Κινήτρων *435*
10.1.3 Πολιτική Δομή *436*
10.1.4 Ιδεολογική Δομή. *439*
10.1.5 Εξωτερικό περιβάλλον *442*
10.1.6 Διαδικασία Μεταρρυθμίσεων *447*
10.1.7 Συνοχή και Βιωσιμότητα *448*
10.2 Η Διάσπαση της Γιουγκοσλαβίας 449
10.2.1 Εισαγωγή *449*
10.2.2 Οικονομική Δομή *452*
10.2.2.1 Σχέσεις Ιδιοκτησίας *452*
10.2.2.2 Σχέσεις Οργάνωσης *454*
10.2.2.3 Σχέσεις κινήτρων *459*
10.2.3 Πολιτική Δομή *460*

10.2.4 Ιδεολογία 461
10.2.5 Εξωτερικό Περιβάλλον 464
10.2.6 Μεταρρυθμίσεις 465
10.2.7 Συνέπεια και Βιωσιμότητα 467
Βιβλιογραφία 474

Ενότητα III: Η Διαδικασία της Μετάβασης **477**

III.1 Εισαγωγή 477
III.2 Τα κύρια στοιχεία της μεταβατικής διαδικασίας 479
III.2.1 Οικονομική Ανάλυση. 480
III.2.2 Τι είναι μια καλή κοινωνία; 480
III.2.3 Ταχύτητα 481
III.2.3.1 Θεραπεία-Σοκ 481
III.2.3.2 Σταδιακή Μετάβαση 482
III.2.4 Πολιτική Δομή 482
III.2.4.1 Πολιτικός πλουραλισμός 483
III.2.4.2 Δημοκρατία 483
III.2.5 Ιδεολογική Δομή 484
III.2.6 Αρχικές Συνθήκες 485
III.3 Τα Δευτερεύοντα Στοιχεία Της Μεταβατικής Διαδικασίας 487
III.3.1 Απελευθέρωση-Σταθεροποίηση των τιμών 488
III.3.2 Ιδιωτικοποίηση 488
III.3.2.1 Αποκατάσταση 489
III.3.2.2 Πώληση της Κρατικής Περιουσίας 490
III.3.2.3 Διανομή Κουπονιών 490
III.3.2.4 Αυθόρμητη Ιδιωτικοποίηση 491
III.3.2.5 Θεσμική δομή 491
III.3.2.5 Νομισματική Πολιτική και Χρηματοπιστωτικό Σύστημα 493
III.3.2.6 Δημοσιονομική Πολιτική 494
III.3.2.7 Διεθνές Εμπόριο και Εξωτερική Βοήθεια 495
III.3.2.7 Κοινωνική πολιτική 496
Βιβλιογραφία 498

Κεφάλαιο 11 Η Διαδικασία Θεραπεία Σοκ της Μετάβασης. **501**

11.1 Εισαγωγή 501
11.2 Πρωτογενή στοιχεία της διαδικασίας της θεραπείας-σοκ της μετάβασης. 503
11.2.1 Οικονομική Ανάλυση 503
11.2.2 Ορισμός της καλής κοινωνίας 503
11.2.3 Ταχύτητα 507
11.2.4 Πολιτική Δομή 510
11.2.5 Ιδεολογική Δομή 513
11.2.6 Αρχικές συνθήκες 515
12.3 Δευτερεύοντα στοιχεία της διαδικασίας της θεραπείας-σοκ 517
12.3.1 Απελευθέρωση των τιμών και Σταθεροποίηση 517
12.3.2 Ιδιωτικοποίηση 519

11.3.3 Θεσμική Δομή *524*
11.3.4 Νομισματική Πολιτική και το Χρηματοπιστωτικό Σύστημα *527*
11.3.5 Δημοσιονομική Πολιτική *529*
11.3.6 Διεθνές Εμπόριο και Εξωτερική Βοήθεια *530*
11.3.7 Κοινωνική Πολιτική *534*
11.3.8 Συμπεράσματα *536*
Βιβλιογραφία 541

Κεφάλαιο 12: Η Σταδιακή Νεοκλασική Διαδικασία Μετάβασης: Προληπτική Θεραπεία **547**

12.1 Εισαγωγή *547*
12.2 Πρωταρχικοί Παράγοντες της Σταδιακής Διαδικασίας Μετάβασης 548
12.2.1 Ταχύτητα *548*
12.2.2 Πολιτική δομή. *550*
12.2.3 Αρχικές συνθήκες *552*
12.3 Δευτερεύοντες παράγοντες του Σταδιακού Μοντέλου 554
12.3.1 Φιλελευθεροποίηση Τιμών και Σταθεροποίηση *554*
12.3.2 Ιδιωτικοποίηση *558*
12.3.3 Θεσμική Δομή *564*
12.3.4 Νομισματική πολιτική και χρηματοοικονομικό σύστημα. *568*
12.3.5 Δημοσιονομική Πολιτική *570*
12.3.6 Διεθνές εμπόριο και ξένη βοήθεια *572*
12.3.7. Κοινωνική Πολιτική *576*
12.4 Επίλογος 578
Βιβλιογραφία 580

Κεφάλαιο 13. Η Κινεζική μη πλουραλιστική Διαδικασία της Μετάβασης **587**

13.1 Εισαγωγή *587*
13.2 Πρωταρχικά Στοιχεία της Κινεζικής Μη-Πλουραλιστικής Διαδικασίας της Μετάβασης *589*
13.2.1 Οικονομική ανάλυση *589*
13.2.2 Τι είναι μια καλή κοινωνία; *589*
13.2.3 Ταχύτητα *591*
13.2.4 Πολιτική Δομή *594*
13.2.5 Ιδεολογική Δομή *597*
13.2.6 Αρχικές Συνθήκες *598*
13.3 Δευτερεύοντα στοιχεία της Κινεζικής μη πλουραλιστικής διαδικασίας της μετάβασης *599*
13.3.1 Απελευθέρωση-Σταθεροποίηση της τιμής *599*
13.3.2 Ιδιωτικοποίηση *603*
13.3.3 Θεσμοί. *609*
13.3.4 Νομισματική Πολιτική και το Χρηματοπιστωτικό σύστημα *613*
13.3.5 Δημοσιονομική Πολιτική *615*
13.3.6 Διεθνές Εμπόριο και Εξωτερική Βοήθεια *618*
13.3.7 Κοινωνική Πολιτική *620*
13.4 Συμπέρασμα 621

Βιβλιογραφία 623

Ενότητα IV: Ισλαμικές Οικονομίες 629

Βιβλιογραφία 636

Κεφάλαιο 14 Από την Ισλαμική Επανάσταση στην Ισλαμική Δημοκρατία του Ιράν 637

14.1 Εισαγωγή 637
14.2 Οικονομική Δομή 642
14.2.1 Σχέσεις Ιδιοκτησίας 642
14.2.2 Σχέσεις Οργάνωσης 646
14.2.3 Σχέσεις Κινήτρων 657
14.3 Πολιτική δομή 661
14.4 Ιδεολογία 669
14.5 Εξωτερικό Περιβάλλον. 676
14.6 Διαδικασία μεταρρύθμισης 684
14.7 Η Συνοχή και η βιωσιμότητα της Ισλαμικής Δημοκρατίας του Ιράν. 692
Βιβλιογραφία 695

Πρόλογος

Αγαπητέ Αναγνώστη,

Μου δίνει μεγάλη ευχαρίστηση το ότι κρατάς στα χέρια σου το βιβλίο μου, έχοντας την ελπίδα ότι θα το διαβάσεις. Το βιβλίο αυτό είναι αποτέλεσμα μιας χρονοβόρας διαδικασίας. Βασίζεται στη διατριβή μου του 1991 για το Μάστερ στο τμήμα Οικονομικών Σπουδών του Monash University με τον τίτλο «The Search for a Consistent and Viable Economic System in the Soviet Union» με επιβλέποντα τον Αναπληρωτή Καθηγητή Ian Ward. Από τότε διδάσκω Συγκριτικά Οικονομικά Συστήματα με την περαιτέρω ανάπτυξη του αναλυτικού πλαισίου της συνέπειας και βιωσιμότητας σε αλλά οικονομικά συστήματα. Κατά συνέπεια το βιβλίο είναι αποτέλεσμα της εμπειρίας που απέκτησα και της ανταπόκρισης που βρήκα από τους φοιτητές μου στην Αυστραλία, Αμερική και Ελλάδα. Το βιβλίο αυτό είναι μετάφραση του Αγγλικού κειμένου, που έχει εκδοθεί ως τρίτομο βιβλίο από τον εκδοτικό οίκο Palgrave Macmillan με τους τίτλους: *Consistency and Viability of Capitalist Economic Systems*, *Consistency and Viability of Socialist Economic Systems*, *Consistency and Viability of Islamic Economic Systems and the Transition Process*.

Θέλω να ευχαριστήσω από τα βάθη της καρδιάς μου τους φοιτητές που με βοήθησαν στη μετάφραση: Αγουρίδα Νικολέττα, Αμανατίδου Λίνα, Ανδρουλάκης Εμμανουήλ, Βρετός Νικήτας, Διαμαντάκη Νίκη, Κοκκινόπουλος Αλέξανδρος, Καμπαλαμπίδης Λάμπης, Καπετανάκη Ειρήνη, Κατσαράς Νικήτας-Μάριος, Καρτάλης Ευστράτιος- Ιωάννης, Κωνσταντοπούλου Έλενα, Λενομή Ελένη, Μαρα-

γκουδάκης Ελευθέριος, Μιχαηλίδου Μαρία, Μπρόκου Αναστασία, Νικολακάκης Κωνσταντίνος, Ντόβα Λεμονιά, Παπαδόπουλος Γιώργος, Παριανού Γωγώ, Παυλάκη Υακίνθη, Παυλίδη Γεωργία, Σαρικάκη Μαρία-Εμμανουέλα, Σκορδυλάκη Βαγίτσα, Σπανού Βένια, Τσιλίκα Μαρία, Φακωτάκης Ελευθέριος, Χρυσοχοΐδης Νίκος. Είμαι ευγνώμων στην υποψήφια διδακτορικού τίτλου Μαρία Δαφνομήλη για την επιστημονική επιμέλεια του βιβλίου. Επίσης, οι εκδόσεις Μέθεξις προσέφεραν άρτια επαγγελματική υπηρεσία στην παραγωγή του βιβλίου. Θα ήθελα πάρα πολύ να ακούσω την γνώμη σας για το βιβλίο στο marangosjohn@gmail.com.

Καλό διάβασμα,

Γιάννης Μαραγκός

Ρέθυμνο, Οκτώβριος 2013.

Κεφάλαιο 1 Εισαγωγή

Το Οικονομικό σύστημα από την σκοπιά της κοινωνικής επιστήμης

Το 1985, ο Μιχαήλ Γκορμπατσόφ ανήλθε στη θέση του Γενικού Γραμματέα του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης και οδήγησε το έθνος σε μία σειρά από επαναστατικές αλλαγές. Οι μεταρρυθμίσεις που έγιναν στη Σοβιετική Ένωση ήταν σαφώς πολύ μεγάλης σημασίας για τους φοιτητές των οικονομικών. Πριν το 1985, πολλοί εντός και εκτός της Σοβιετικής Ένωσης περιγράφουν αυτές τις μεταρρυθμίσεις ως αντισοσιαλιστικές και ως μία προσπάθεια αποκατάστασης του καπιταλισμού, που τελικά συνέβη! Οι μεταρρυθμίσεις αυτές ήταν σημαντικές για όλους, όχι μόνο για τους οικονομολόγους. Σε έναν όλο και πιο αλληλοεξαρτώμενο κόσμο, ο σκληρός αγώνας της Σοβιετικής ηγεσίας για περεστρόικα (δηλαδή ανασυγκρότηση, αναδιάρθρωση) και γκλάσνοστ (διαφάνεια) είχε σαν αποτέλεσμα να επηρεάσει όλους μας.

Τα αναλυτικά εργαλεία για τη σύγκριση οικονομικών συστημάτων βοηθάνε ένα φοιτητή των οικονομικών να συγκρίνει τις αντικειμενικές συνθήκες, οι οποίες οδήγησαν την ηγεσία της Σοβιετικής Ένωσης να προβεί στην περεστρόικα. Αυτά τα ίδια εργαλεία, επίσης, επιτρέπουν στο φοιτητή να αξιολογήσει τους ισχυρισμούς της ηγεσίας της Σοβιετικής Ένωσης για μεταρρύθμιση. Τα συγκριτικά οικονομικά συστήματα, λοιπόν, μελετούν τη δομή του οικονομικού συστήματος, τις επιπτώσεις στα αποτελέσματα των διαφορετικών μεταρρυθμίσεων, καθώς επίσης και την κατανομή των πόρων. Επικεντρώνονται στο πώς οι οργανωτικές ρυθμίσεις συγκεκριμένων θεσμών σε μία οικονομία επηρεάζουν τα οικονομικά αποτελέσματά της. Αν το οικονομικό σύστημα ή οι δομές του συστήματος επηρεάζουν την κατανομή των πόρων με αναγνωρίσιμους τρόπους, μπορούμε να επιλέξουμε ένα βέλτιστο οικονομικό σύστημα ή ένα σύνολο δομών έτσι ώστε να επιτευχθούν οι στόχοι της κοινωνίας. Με τη χρήση των εργαλείων που προσφέρονται από τα συγκριτικά οικονομικά συστήματα είναι εύκολο να προσδιοριστεί ότι το σοβιετικό οικονομικό σύστημα ήταν ιδιαίτερα γραφειοκρατικό ως προς τη δομή, κεντρικά διοικούμενο, αναποτελεσματικό και ελλιπές στη δημιουργικότητα. Σύμφωνα με

τους ισχυρισμούς της ηγεσίας, πριν το 1985, ο σοσιαλισμός στη Σοβιετική Ένωση είχε καθιερώσει ένα οικονομικό σύστημα ανώτερο από το καπιταλιστικό και ένα βιώσιμο σοσιαλιστικό οικονομικό σύστημα.

Ωστόσο, η σοβιετική διαδικασία αναδιάρθρωσης δεν περιορίζεται μόνο στο οικονομικό πεδίο, αλλά συνοδεύεται και από πολιτικές και ιδεολογικές μεταρρυθμίσεις. Φαίνεται ότι οι πολιτικές και ιδεολογικές πτυχές των μεταρρυθμίσεων του Γκορμπατσόφ ήταν θεμελιώδεις. Πράγματι, δεν μπορούμε να κατανοήσουμε ή να αξιολογήσουμε τις μεταρρυθμίσεις με αυστηρά οικονομικούς όρους. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι το κράτος έχει το μονοπώλιο στη νόμιμη χρήση βίας ως μέσου επιβολής περιορισμών στην ατομική συμπεριφορά και η επικρατούσα ιδεολογία απελευθερώνει τις κατάλληλες οδηγίες, τα ηθικά πρότυπα και τις αξίες, ώστε να παρακινήσει τους πολίτες να συμπεριφέρονται με ένα συγκεκριμένο προβλέψιμο τρόπο. Ως εκ τούτου, υπάρχει η ανάγκη να επεκταθούν τα συμβατικά εργαλεία τουλάχιστον των συγκριτικών οικονομικών συστημάτων, λαμβάνοντας υπόψη το ρόλο του κράτους και της επικρατούσας ιδεολογίας.

Αν θέλουμε να κατανοήσουμε και να σχηματίσουμε μία γνώμη σχετικά με τη διαδικασία αναδιάρθρωσης στη Σοβιετική Ένωση ή σε οποιαδήποτε άλλη οικονομία, είναι σημαντικό να δούμε το οικονομικό σύστημα σε ένα ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο ενσωματώνοντας τις οικονομικές και πολιτικές σχέσεις, καθώς και το εξωτερικό περιβάλλον και τη διαδικασία των μεταρρυθμίσεων. Για να κατανοήσουμε τις αλλαγές σε ένα οικονομικό σύστημα είναι απαραίτητο να αναλύσουμε όλες τις σχέσεις που επηρεάζουν τις οικονομικές αποφάσεις. Ως εκ τούτου, πρέπει να εξετάσουμε τη δομή των πολιτικών αρχών και του κράτους, την επικρατούσα ιδεολογία, καθώς και το εξωτερικό περιβάλλον και τη διαδικασία των μεταρρυθμίσεων τα οποία επηρεάζουν τη λήψη οικονομικών αποφάσεων. Ο σκοπός του αναλυτικού πλαισίου που αναπτύσσεται σε αυτό το βιβλίο είναι να δοθεί μεγαλύτερη σημασία στα πολιτικά και ιδεολογικά στοιχεία, στο εξωτερικό περιβάλλον και στη διαδικασία μεταρρύθμισης, που έχουν άμεση ή έμμεση επίπτωση στη μελέτη των οικονομικών συστημάτων. Με την τοποθέτηση αυτών των ενδογενών δομών σε ένα αναλυτικό πλαίσιο, μπορούμε να ενσωματώσουμε όλα τα στοιχεία τα οποία επηρεάζουν τις επιλογές, τις αποφάσεις και τα αποτελέσματα.

Παρατηρώντας από μία ευρεία κοινωνική προοπτική, η οικονομική ανάλυση και η πολιτική έχουν πολύ μεγάλη σημασία, από τη στιγμή που η οικονομική δομή μιας κοινωνίας δεν υπάρχει από μόνη της. Οι κοινωνίες δεν μπορούν να υπάρξουν μόνο με βάση τις οικονομικές σχέσεις τους. Ο Engels (Marx and Engels, 1977, σελ. 75) σε επιστολή του προς τον J. Block στις 21-22 Σεπτεμβρίου του 1870 επαναλαμβάνει το επιχείρημα ότι "Σύμφωνα με την υλιστική αντίληψη της ιστορίας, το απόλυτο στοιχείο που καθορίζει την ιστορία είναι η παραγωγή και η αναπαραγωγή της πραγματικής ζωής. Ούτε ο Μαρξ ούτε εγώ έχουμε υποστηρίξει κάτι παραπάνω από αυτό. Επομένως, αν κάποιος στρεβλώσει αυτό λέγοντας ότι ο οικονομικός παράγοντας είναι ο μόνος που επηρεάζει, τότε αυτός μεταβάλλει την πρόταση αυτή σε μία αφηρημένη, παράλογη και χωρίς νόημα πρόταση". Ως εκ τούτου, εξίσου σημαντικό εκτός από τους οικονομικούς

παράγοντες είναι οι πολιτικοί θεσμοί, η ιδεολογία, το εξωτερικό περιβάλλον καθώς και η διαδικασία των μεταρρυθμίσεων. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι υπάρχει μια στενή σχέση μεταξύ αυτών των στοιχείων και των κοινωνιών.

Ως εκ τούτου, η επιτυχία ενός οικονομικού συστήματος δεν εξαρτάται μόνο από τον καθορισμό των αναγκαίων οικονομικών συνθηκών, αλλά και από αν πληρούνται εκείνες οι συγκεκριμένες προϋποθέσεις που αφορούν τα μη-οικονομικά στοιχεία. Οι διαφορές στο ιστορικό υπόβαθρο, την εθνική κουλτούρα, τις οικονομικές και πολιτικές δομές και τις διεθνείς φιλοδοξίες μπορούν να επηρεάσουν την ανάπτυξη (Ofer, 1987, σελ. 1768). Για αυτόν τον λόγο, η ανάλυση που υιοθετήθηκε σε αυτό το βιβλίο βασίζεται στην παράδοση της «πολιτικής οικονομίας». Η παράδοση αυτή λαμβάνει υπόψη τις οικονομικές σχέσεις, την αλληλεπίδραση μεταξύ των πολιτικών θεσμών, την κοινωνική συνείδηση και τις ιδέες. Η αλλαγή ενός οικονομικού συστήματος είναι μία ολική, ιστορικά δυναμική και συγκριτική διαδικασία, επομένως μία οικονομική και πολιτική μεθοδολογία κρίνεται απαραίτητη. «Η πολιτική οικονομία είναι απαραίτητα διαδικαστική, ανθρώπινη, θεσμική και περιβαλλοντική στο πεδίο εφαρμογής της» (O'Hara, 1999, σελ. 128). Η πολιτική οικονομία τονίζει ότι το να έχεις οικονομική λογική και κατανόηση των οικονομικών σχέσεων δεν είναι εφικτό χωρίς σαφή επίγνωση της δύναμης των θεσμών και των αξιών. Συγκεκριμένα, η πολιτική οικονομία υποστηρίζει ότι η πολιτική και τα οικονομικά δεν μπορούν να αναχθούν το ένα στο άλλο. Ωστόσο, μία προσέγγιση της πολιτικής οικονομίας καταλήγει σε διαφωνία και σε εναλλακτικά οικονομικά συστήματα. Διαφορετικές "απόψεις σχετικά με την κοινωνική πραγματικότητα" και "τι είναι μία καλή κοινωνία" και οι διαφορετικές ταχύτητες στην εφαρμογή της μεταρρύθμισης οδηγούν στην εμφάνιση εναλλακτικών οικονομικών συστημάτων.

Το βιβλίο αυτό θα αναπτύξει ένα αναλυτικό πλαίσιο το οποίο απαιτεί όλα τα στοιχεία του οικονομικού συστήματος (την οικονομική δομή, την πολιτική δομή, την ιδεολογία, το εξωτερικό περιβάλλον και τη διαδικασία των μεταρρυθμίσεων) να αλληλοσυνδέονται και να αξιολογούνται με βάση την επίτευξη της "συνέπειας". Παρατηρώντας το οικονομικό σύστημα στο σύνολό του, οι όροι της ανάλυσης δεν είναι περιορισμένοι σε οικονομικά "ανεξάρτητες" μεταβλητές, αλλά η ανάλυση περιλαμβάνει όλο το οικονομικό-πολιτικό-ιδεολογικό πλαίσιο. Παρόλα αυτά, αυτό το αναλυτικό πλαίσιο δεν απορρίπτει την ανάπτυξη οικονομικών συστημάτων που βασίζονται σε διαφορετικές προτεραιότητες και στην διαφορετική αλληλουχία των δομών του προγράμματος μεταρρυθμίσεων.

Η έκθεση του οικονομικού συστήματος στην οικονομική βιβλιογραφία φαίνεται να υπεραπλουστεύει την πολυπλοκότητά του. Στις περισσότερες περιπτώσεις, οι οικονομολόγοι γράφοντας για τα οικονομικά συστήματα τα έχουν περιορίσει σε μία απομονωμένη μεταβλητή της οικονομικής σφαίρας. Το οικονομικό σύστημα επικεντρώνεται μόνο σε θεματικές υποκατηγορίες όπως η τιμολογιακή πολιτική, οι δαπάνες της κυβέρνησης, η επενδυτική πολιτική και η ανεργία, αγνοώντας έτσι τον αλληλένδετο χαρακτήρα των οικονομικών πολιτικών, των θεσμών και της ανθρώπινης συμπεριφοράς.

Οι οικονομολόγοι παρέχουν μία λύση σε κάθε οικονομικό πρόβλημα, κάποιες φορές ρητά αλλά ως επί το πλείστον σιωπηρά, υποθέτοντας συγκεκριμένες συμπεριφοριστικές παραδοχές ή/και οικονομικές σχέσεις. Αυτές οι υποθέσεις οδηγούν σε παρουσίαση και υπεράσπιση μιας προκαθορισμένης θέσης ως της μόνης εφικτής. Έτσι, με τη μοντελοποίηση των οικονομικών οι οικονομολόγοι προσφέρουν μία όψη του οικονομικού συστήματος που είναι άκρως υποκειμενική και βασίζεται σε αξιολογικές κρίσεις. Οι συγκρίσεις μεταξύ των οικονομικών συστημάτων οι οποίες αγνοούν τα στοιχεία αυτά, δεν έχουν κανένα νόημα.

Η σοσιαλιστική κοινωνία της Σοβιετικής Ένωσης, όπως και κάθε κοινωνία, διέπεται από την ανάγκη για ισομερή ανάπτυξη των οικονομικών, πολιτικών, ιδεολογικών δομών με το εξωτερικό περιβάλλον και τη διαδικασία των μεταρρυθμίσεων. Ωστόσο, η Σοβιετική Ένωση, με μία ιστορία σοσιαλισμού πάνω από εβδομήντα χρόνια, δεν ήταν σε θέση να αναπτύξει αυτές τις δομές με τέτοιο τρόπο ώστε να παρέχουν μία βιώσιμη εναλλακτική λύση στον καπιταλισμό. Ο σοσιαλισμός κατέληξε να έχει μόνο περιορισμένη ιστορική σημασία. Η οικονομική, πολιτική και ιδεολογική ανάπτυξη της Σοβιετικής Ένωσης και η θέση αυτών των σχέσεων στο πλαίσιο του εξωτερικού περιβάλλοντος καθώς και η διαδικασία της μεταρρύθμισης ήταν ένας αγώνας για την Σοβιετική Ένωση για την εξεύρεση του κατάλληλου συνδυασμού. Η μεταρρύθμιση που εισήγαγε ο Γκορμπατσόφ ήταν άλλη μία προσπάθεια για να επιτύχουν τον κατάλληλο σοσιαλιστικό συνδυασμό αυτών των δομών. Σε αυτό το πλαίσιο πρέπει να μελετήσουμε την περεστρόικα και το γκλάσνοστ.

Μία οικονομία αποτελείται από μία ομάδα ανθρώπων η οποία βρίσκεται μέσα σε μία συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή, έχει μία κοινή ιστορική και πολιτική οντότητα και παράγει και καταναλώνει αγαθά και υπηρεσίες. Ένα θεμελιώδες δίλημμα κάθε οικονομικού συστήματος είναι η έλλειψη πόρων σε σχέση με τους πόρους που θα ήθελαν να είχαν. Οι αποφάσεις είναι απαραίτητες για να καθορίσουν πώς ένας δεδομένος όγκος πόρων είναι προσβάσιμος στην παραγωγή, ποια τεχνική παραγωγής χρησιμοποιείται, και πώς το εισόδημα που προέρχεται από την παραγωγή κατανέμεται μεταξύ των διάφορων συντελεστών παραγωγής, του κεφαλαίου, της εργασίας και της γης. Οι ανθρώπινες επιθυμίες, αν και δεν είναι απεριόριστες, είναι τουλάχιστον επ' αόριστον αυξητικές. Ωστόσο, τα αγαθά και οι υπηρεσίες που μπορούν να ικανοποιήσουν αυτές τις επιθυμίες δεν αυξάνονται επ' αόριστον, αλλά ούτε και οι συντελεστές παραγωγής οι οποίοι μπορούν να παραγάγουν τα επιθυμητά προϊόντα και υπηρεσίες. Επιπροσθέτως, αυτοί οι παραγωγικοί συντελεστές συνήθως έχουν εναλλακτικές χρήσεις στην παραγωγή διαφορετικών αγαθών και υπηρεσιών. Κάθε οικονομικό σύστημα πρέπει να διαθέσει τον περιορισμένο αριθμό παραγωγικών πόρων με εναλλακτικές χρήσεις, προκειμένου να ικανοποιήσει τις αυξανόμενες και απεριόριστες ανθρώπινες επιθυμίες.

Σε κάθε σύστημα, μεγάλα ποσά κεφαλαίου δεν είναι διαθέσιμα για χρήση στην παραγωγή, εκτός αν υπάρχει μια διαδικασία αποταμίευσης και σχηματισμού κεφαλαίου. Αυτή η διαδικασία ουσιαστικά είναι ίδια σε όλες τις οικονομίες. Όταν το επίπεδο διαβίω-

σης είναι στο μέγιστο δυνατό, η παραγωγική διαδικασία του κεφαλαίου περιλαμβάνει ένα μέρος των δαπανών του εισοδήματος μιας οικονομίας για τα κεφαλαιουχικά αγαθά, αντί για τα καταναλωτικά αγαθά. Με άλλα λόγια, η αποταμίευση και οι επενδύσεις κεφαλαίου απαιτούν την κατανομή ενός μέρους των παραγωγικών πόρων της οικονομίας προς την παραγωγή κεφαλαιουχικών αγαθών και όχι καταναλωτικών. Το κόστος απόκτησης των κεφαλαιουχικών αγαθών είναι το ίδιο σε όλα οικονομικά συστήματα: η καλύτερη, προκαθορισμένη, εναλλακτική αξία που παράγεται από τις ποσότητες των καταναλωτικών αγαθών και υπηρεσιών από τους συντελεστές παραγωγής (κόστος ευκαιρίας).

Για να καταλάβουμε πώς λειτουργεί ένα οικονομικό σύστημα είναι απαραίτητο να γνωρίζουμε τις θεσμικές ρυθμίσεις. Οι κοινωνίες συνεχίζουν να παρουσιάζουν θεμελιώδεις διαφορές ως προς τις θεσμικές δομές, παρά την αύξηση των εμπορικών και κεφαλαιακών ροών και την αύξηση της οικονομικής αλληλεξάρτησης, τα οποία προφανώς δημιουργούν σημαντικές πιέσεις προς τη σύγκλιση των οικονομικών συστημάτων (Matthijs, 2011, σελ. 6). Μια θεσμική ρύθμιση είναι μία πρακτική, μία σύμβαση ή ένα έθιμο το οποίο είναι ένα μέρος της ζωής και ένα μόνιμο στοιχείο του πολιτισμού σε μία οικονομία. Συγκεκριμένα, μία οικονομία λειτουργεί σύμφωνα με ορισμένους κανόνες, έθιμα και νόμους τα οποία στηρίζουν το θεσμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο ζουν οι πολίτες. Η πιο ενδιαφέρουσα πτυχή των συγκριτικών οικονομικών συστημάτων είναι η σύγκριση των θεσμικών πλαισίων που υπάρχουν στις διαφορετικές οικονομίες. Οι οικονομικοί θεσμοί αναπτύσσονται σε αντίδραση ορισμένων οικονομικών και κοινωνικών φαινομένων που οι οικονομίες έχουν να αντιμετωπίσουν. Ορισμένοι οικονομικοί θεσμοί δικαιολογούνται με βάση τα έθιμα, ενώ άλλα έχουν επίσημα αναγνωριστεί και ενδυναμωθεί μέσω της νομοθεσίας. Οι θεσμοί υπάρχουν επειδή διατηρούν την τάξη. Όποτε υπάρχουν κανόνες συμπεριφοράς, σημαίνει ότι θα πρέπει να υπάρχουν και μέσα και επιβολή των κανόνων αυτών. Έτσι, οι θεσμοί δεν αποτελούνται μόνο από τους κανόνες, αλλά και από τα μέσα εφαρμογής τους. Όταν ταξινομούνται τα διάφορα οικονομικά συστήματα θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψιν και η ατελείωτη ποικιλία των θεσμικών πλαισίων.

Έτσι υπάρχει μία ανάγκη εντός του θεσμικού πλαισίου του οικονομικού συστήματος να εντοπιστούν μερικές βασικές μεταβλητές και να καθοριστεί ένας πεπερασμένος αριθμός σχέσεων για την κατασκευή ενός αναλυτικού πλαισίου. Αυτό το αναλυτικό πλαίσιο είναι χρήσιμο για την ταξινόμηση και τη σύγκριση των οικονομιών, καθώς και για τον καθορισμό της διαδικασίας των μεταρρυθμίσεων. Το αναλυτικό πλαίσιο που αναπτύσσεται στο παρόν βιβλίο έχει ως στόχο να κατανοήσουμε τη σχέση μεταξύ των οικονομικών, πολιτικών και ιδεολογικών δομών, σε συνδυασμό με το εξωτερικό περιβάλλον και τη διαδικασία μεταρρύθμισης στο πλαίσιο ενός οικονομικού συστήματος. Αυτό το αναλυτικό πλαίσιο ενσωματώνει την άποψη ότι οι μη-οικονομικοί παράγοντες επηρεάζουν εν μέρει την συμπεριφορά των ατόμων. Κατά συνέπεια, μία θεσμική προσέγγιση συνδυασμένη με μία εξελικτική μεθοδολογία είναι το θεμέλιο του αναλυτικού

πλαισίου που χρησιμοποιείται στο βιβλίο αυτό προκειμένου να εξετάσει τα στοιχεία μιας οικονομίας, καθώς και την αλλαγή και την μεταρρύθμιση των οικονομικών συστημάτων. Με απλά λόγια, το βιβλίο υιοθετεί μία θεσμική και εξελικτική προσέγγιση των οικονομικών συστημάτων.

Θεωρητικά, μπορούμε να συνδυάσουμε τα παραπάνω διαφορετικά στοιχεία με πολλούς διαφορετικούς τρόπους˙ παρ' όλα αυτά, μόνο ορισμένοι συνδυασμοί αποδείχτηκαν λειτουργικά εφαρμόσιμοι, οδηγώντας σε σταθερά οικονομικά συστήματα. Το βιβλίο αυτό αναπτύσσει την υπόθεση ότι, ενώ οι οικονομικές, πολιτικές και ιδεολογικές δομές, το εξωτερικό περιβάλλον και η διαδικασία των μεταρρυθμίσεων συνδέονται μεταξύ τους, πρέπει να είναι συνεπείς μεταξύ τους για τη διατήρηση της λειτουργικότητας του οικονομικού συστήματος. Η δημιουργία ενός συγκροτημένου οικονομικού συστήματος απαιτεί αρκετές προϋποθέσεις. Η πρώτη προϋπόθεση είναι η συνέπεια εντός της οικονομικής δομής μεταξύ των σχέσεων ιδιοκτησίας, των οργανωτικών σχέσεων και των σχέσεων κινήτρων. Η δεύτερη προϋπόθεση είναι η συνέπεια μεταξύ των οικονομικών και πολιτικών δομών. Η τρίτη είναι η συνέπεια μεταξύ της επικρατούσας ιδεολογίας και της πολιτικό-οικονομικής δομής. Τέταρτον, πρέπει να υπάρχει συνέπεια μεταξύ των οικονομικό-πολιτικό-ιδεολογικών δομών και του εξωτερικού περιβάλλοντος, και, τέλος, πρέπει να υπάρχει μία συνεπής διαδικασία υλοποίησης των μεταρρυθμίσεων. Η συνέπεια του οικονομικού συστήματος, όμως, δεν είναι αρκετή.

Τα οικονομικά συστήματα δεν είναι στατικά. Ακόμη και μια γρήγορη ματιά στην ιστορία, ιδιαίτερα σε αυτήν των δύο τελευταίων δεκαετιών, αποκαλύπτει ότι η αλλαγή στη δομή των οικονομικών συστημάτων είναι ένα σύνηθες φαινόμενο. Μία κοινωνική επιστημονική άποψη που ενσαρκώνει μία θεσμική και εξελικτική προσέγγιση, αποδεικνύει τις συνεχείς διαδικασίες του δυναμικού μετασχηματισμού των οικονομικών συστημάτων. Οι οικονομίες είναι εξελισσόμενες στην πάροδο του χρόνου, δεν είναι στατικές, διότι οι θεσμοί υπόκεινται σε τροποποιήσεις. Γιατί τα οικονομικά συστήματα αλλάζουν; Επειδή οι αλλαγές λαμβάνουν χώρα στην κοινωνική πραγματικότητα, σε ό,τι υπάρχει. Ως εκ τούτου, ένα συνεπές οικονομικό σύστημα πρέπει να είναι ευέλικτο και να είναι σε θέση να προσαρμόζεται στις αλλαγές της κοινωνικής πραγματικότητας, να αλλάζει κάτω από μεταβαλλόμενες συνθήκες, καθιστώντας έτσι δυνατή την επιβίωσή του με την πάροδο του χρόνου. Με άλλα λόγια, το οικονομικό σύστημα σε αυτή την περίπτωση επιτυγχάνει τη βιωσιμότητά του. Έτσι, το οικονομικό σύστημα, στο ευρύ κοινωνικό πλαίσιο μελέτης με βάση τη θεσμική και εξελικτική προσέγγιση, πρέπει να είναι συνεπές και βιώσιμο.

Μέσα από αυτές τις δύο έννοιες, είμαστε σε θέση να εξετάσουμε το οικονομικό σύστημα στο σύνολό του. Η προσοχή μας δεν υπόκειται στα όρια των στενών οικονομικών σχέσεων, αλλά στο ευρύτερο οικονομικό-πολιτικό-ιδεολογικό και διεθνές περιβάλλον. Ένα αποτέλεσμα της ανάλυσης του οικονομικού συστήματος με αυτόν τον τρόπο είναι ότι καθίσταται προφανές ότι οι αλλαγές στο εσωτερικό της οικονομικής δομής πρέπει να συνάδουν με τις αλλαγές σε άλλες δομές, πράγμα αναγκαίο για να διατηρη-

θεί η συνέπεια. Για παράδειγμα, οι μεταρρυθμίσεις του Γκορμπατσόφ συνδύαζαν την περεστρόικα (αναδιάρθρωση) δηλαδή τη μεταρρύθμιση της οικονομικής δομής με το γκλάσνοστ (διαφάνεια), τη μεταρρύθμιση της πολιτικής δομής· όλα με στόχο την επίτευξη της συνέπειας. Ωστόσο, ο απώτερος στόχος των μεταρρυθμίσεων δεν θα πρέπει να είναι μόνο η επίτευξη της συνέπειας, αλλά και της βιωσιμότητας: η δημιουργία ενός οικονομικού συστήματος, το οποίο έχει την ικανότητα να αλλάζει κάτω από μεταβαλλόμενες συνθήκες.

Στην εφαρμογή του αναλυτικού πλαισίου που αναπτύσσεται σε αυτό το βιβλίο, είναι χρήσιμο να εξετάσουμε τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των οικονομικών, πολιτικών και ιδεολογικών δομών, το εξωτερικό περιβάλλον και τη διαδικασία μεταρρύθμισης των συγκεκριμένων οικονομικών συστημάτων. Λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι ο καπιταλισμός προέκυψε ως το νικηφόρο οικονομικό σύστημα στον ιδεολογικό πόλεμο μεταξύ των οικονομικών συστημάτων, η ανάλυση του καπιταλισμού μπορεί να αποκαλύψει σημαντικές αλληλεξαρτήσεις οι οποίες απαιτούνται για ένα συνεπές και βιώσιμο οικονομικό σύστημα. Αν η μετάβαση από τον σοσιαλισμό στον καπιταλισμό θα είναι μία μόνιμη κατάσταση του κόσμου, μία μη αναστρέψιμη και γραμμική εξέλιξη των οικονομικών συστημάτων ή απλώς ένα βραχυχρόνιο αποτέλεσμα, δεν μπορεί να προσδιοριστεί εκ των προτέρων. Αλλά ούτε μπορεί κανείς να υποθέσει ότι οι θετικές επιδόσεις του καπιταλισμού θα συνεχιστούν για πάντα. Παρ' όλα αυτά, το γεγονός ότι η διαμάχη ανάμεσα στον καπιταλισμό και τον σοσιαλισμό έχει λήξει προς το παρόν δεν σημαίνει ότι τα οικονομικά συστήματα δεν αποτελούν θέμα προς συζήτηση πλέον. Το πώς μία κοινωνία οργανώνει τους οικονομικό-πολιτικό-ιδεολογικούς θεσμούς της, σε συνδυασμό με το εξωτερικό περιβάλλον και τη διαδικασία μεταρρυθμίσεων, συνεχίζει να έχει σημασία. Με τον ίδιο τρόπο που τα άτομα μαθαίνουν από τα επιτεύγματα και τα λάθη των άλλων, έτσι και τα οικονομικά συστήματα μπορούν να μάθουν από τις επιτυχίες και τις αποτυχίες των άλλων συστημάτων.

Στο πλαίσιο αυτό, υπήρξε μία μεταμόρφωση στον τρόπο που βλέπουμε το θέμα των συγκριτικών οικονομικών συστημάτων. Στο παρελθόν, το περιεχόμενο των συγκριτικών οικονομικών κειμένων τόνιζε τις διαφορές μεταξύ καπιταλιστικών και σοσιαλιστικών κοινωνιών. Ωστόσο, το περιεχόμενο των συγκριτικών οικονομικών υποβάλλεται σε μετασχηματισμό. Καθώς οι οικονομίες παγκοσμίως αλλάζουν, τα συγκριτικά οικονομικά ως επιστήμη έχουν επίσης αλλάξει. Ο τελικός στόχος, σήμερα, από τη μελέτη των συγκριτικών οικονομικών συστημάτων είναι να μάθουμε τι είναι επιτυχημένο μέσα σε διαφορετικές ρυθμίσεις και διακανονισμούς. Έτσι, η μελέτη των συγκριτικών οικονομικών δεν ήταν ποτέ πιο σημαντική. Η επίτευξη μιας βαθιάς κατανόησης του τρόπου μετασχηματισμού, θα υποστηρίξω, ότι εξαρτάται από την υιοθέτηση μιας προσέγγισης με βάση την μεθοδολογία της κοινωνικής επιστήμης. Η κοινωνική προσέγγιση ενσαρκώνει μία θεσμική και εξελικτική προσέγγιση που κατά αυτόν τον τρόπο επιτρέπει στον φοιτητή των οικονομικών να κατανοήσει πώς θα πραγματοποιηθούν αυτοί οι ιστορικοί μετασχηματισμοί του οικονομικού συστήματος.

Η μελέτη των συγκριτικών οικονομικών συστημάτων ασχολείται με την επίδραση όλου του συστήματος στην οικονομική επίδοση. Παρόλο που και οι χώρες της Σοβιετικής Ένωσης και της Ανατολικής Ευρώπης φαίνεται να έχουν απορρίψει το σοσιαλιστικό μοντέλο, είναι ακόμα σημαντικό να αξιολογηθούν οι επιδόσεις τους, τόσο για να ολοκληρωθεί η ιστορική καταγραφή όσο και να εκτιμηθούν με ακρίβεια οι χώρες που συνεχίζουν να χρησιμοποιούν μία τροποποιημένη μορφή του, όπως η Κίνα, το Βιετνάμ, η Κούβα και η Βόρεια Κορέα. Εν τω μεταξύ, η εναλλακτική λύση ενός μη καπιταλιστικού οικονομικού συστήματος προς το παρόν παίρνει τη μορφή της Ισλαμικής οικονομίας του Ιράν, του Πακιστάν, της Σαουδικής Αραβίας κτλ. Ο όρος ισλαμική οικονομία προέρχεται από τις διδασκαλίες του Κορανίου και από διαχρονικές πρακτικές, όπως ο Πακιστανός στοχαστής Sayyid Abul A'la Maududi επινόησε τον όρο στα τέλη της δεκαετίας του 1940. Δύο σύγχρονα κράτη, το Ιράν και το Πακιστάν, έχουν νομοθετήσει ότι οι οικονομίες τους λειτουργούν σύμφωνα με τις ισλαμικές αρχές. Το σύνταγμα του κράτους τους απαιτεί τα τραπεζικά τους συστήματα να είναι πλήρως συμβατά με τον ισλαμικό νόμο. Μία προσέγγιση της κοινωνικής επιστήμης, η οποία ενσωματώνει μία θεσμική και εξελικτική προσέγγιση, μας παρέχει χρήσιμα εργαλεία για να ανακαλύψουμε και να αξιολογήσουμε ακριβώς τα ιδιαίτερα στοιχεία των ισλαμικών οικονομιών.

Τα τελευταία χρόνια, οι θεσμικές ρυθμίσεις έχουν αλλάξει, όπως έχουν και τα ίδια τα οικονομικά συστήματα, ως προς το να παρέχουν σημαντικές νέες προοπτικές σχετικά με το περιβάλλον και τις επιπτώσεις των διαφορετικών οικονομικών συστημάτων στο παγκόσμιο περιβάλλον. Οι οικονομολόγοι έχουν ένα νέο ενδιαφέρον για αυτά τα ζητήματα. Ο στόχος αυτού του βιβλίου είναι η συγκριτική μελέτη των οικονομιών μέσα από μία επιλεγμένη αντιπροσωπευτική "πραγματική" οικονομία, η οποία περιγράφει τα στοιχεία κάθε οικονομίας από την άποψη της κοινωνικής επιστήμης, η οποία ενσωματώνει μία θεσμική και εξελικτική προσέγγιση. Σε γενικές γραμμές, η εστίασή μας είναι στους διάφορους τύπους καπιταλισμού της αγοράς και των αναγκαίων θεσμικών ρυθμίσεων που προάγουν τη συνέπεια και τη βιωσιμότητα. Υπάρχουν πολλές μορφές του καπιταλισμού της αγοράς, καθώς και διάφορα οικονομικά προβλήματα που εξακολουθούν να ταλανίζουν την παγκόσμια οικονομία. Η σημασία αυτών των διαφορών αυξάνει την παγκόσμια αναζήτηση για ένα αποτελεσματικό και ανθρώπινο οικονομικό σύστημα. Η εξέταση των οικονομιών υπό μετάβαση της Ρωσίας, της Ανατολικής Ευρώπης αλλά και κρατών της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και της Κίνας παρέχει πολλές γνώσεις σχετικά με τα θεμελιώδη αίτια της οικονομικό-πολιτικό-ιδεολογικής αλλαγής όσο αφορά τη συνοχή και τη βιωσιμότητα. Η μελέτη της Ισλαμικής Δημοκρατίας του Ιράν, ένα θεοκρατικό οικονομικό σύστημα, αποκαλύπτει πως ένα οικονομικό σύστημα βασίζεται στην παράδοση και τη θρησκεία, ως μία εναλλακτική λύση του καπιταλισμού. Ωστόσο, σε όλα τα συστήματα, ο τελικός στόχος πρέπει να είναι η επίτευξη ενός συνεπούς και βιώσιμου οικονομικού συστήματος.

Για παράδειγμα, για να κατανοήσουμε και να αξιολογήσουμε τις μεταρρυθμίσεις του Γκορμπατσόφ ή τις μεταρρυθμίσεις σε οποιοδήποτε άλλο οικονομικό σύστημα,

είναι απαραίτητο να τις εντάξουμε σε ένα ιστορικό πλαίσιο. Υπάρχει η ανάγκη να καταλάβουμε πώς η σχέση αλληλεξάρτησης που αναπτύχθηκε οδήγησε το οικονομικό σύστημα και τι αποτελέσματα επιτυγχάνονται στη διαδικασία αυτή. Χρησιμοποιώντας τις έννοιες της συνέπειας και της βιωσιμότητας ως αναλυτικά εργαλεία, είμαστε σε θέση να εντοπίσουμε την ανάπτυξη του σοσιαλιστικού οικονομικού συστήματος στη Σοβιετική Ένωση και στην Ανατολική Ευρώπη. Χρησιμοποιώντας αυτά τα εργαλεία, μπορούμε να αποδείξουμε ότι το κεντρικό σχεδιαζόμενο σοσιαλιστικό οικονομικό σύστημα ήταν ένα συνεπές οικονομικό σύστημα· η ανάπτυξη των οικονομικό-πολιτικό-ιδεολογικών δομών, το εξωτερικό περιβάλλον και η διαδικασία των μεταρρυθμίσεων ήταν ως εκ τούτου για να δημιουργήσουν ένα οικονομικό σύστημα κατάλληλο για την ανάπτυξη της Σοβιετικής Ένωσης στα πρώτα στάδια της ύπαρξής της. Ωστόσο, η Σοβιετική οικονομία δεν διευκόλυνε τις εσωτερικές αλλαγές που απαιτούνται για να συμβαδίσει με τις μεταβαλλόμενες οικονομικές και διεθνείς συνθήκες. Κατά συνέπεια, η κεντρική διαχείριση του οικονομικού συστήματος έγινε ασυνεπής και κατέστησε αδύνατη τη δημιουργία μιας βιώσιμης οικονομίας. Ως εκ τούτου, οι αλλαγές στη Σοβιετική Ένωση, την Κίνα, το Ιράν και τον καπιταλιστικό κόσμο δείχνουν ότι η μελέτη των συγκριτικών οικονομικών απέχει πολύ από το να είναι περιττή. Στην πραγματικότητα, αυτά τα συστήματα αλλάζουν και εξελίσσονται αποδεικνύοντας την ανάγκη για ένα νέο και ριζικό τρόπο θεώρησης των οικονομικών συστημάτων. Η ανάγκη αυτή απαιτεί την άποψη της κοινωνικής επιστήμης που ενσαρκώνει μία θεσμική και εξελικτική προσέγγιση, όπως το αναλυτικό πλαίσιο που βασίζεται στη συνέπεια και τη βιωσιμότητα.

Στόχος είναι ο φοιτητής να εισαχθεί με ένα μεθοδικό τρόπο στα πραγματικά οικονομικά συστήματα που έχουν εφαρμοστεί : καπιταλισμό, σοσιαλισμό, θεοκρατία. Το βιβλίο εξετάζει επίσης τα προβλήματα της μετάβασης από το ένα σύστημα στο άλλο, στην πραγματικότητα, της μετάβασης από τον κεντρικά σχεδιαζόμενο σοσιαλισμό στον καπιταλισμό. Σκοπός είναι να αναδειχτούν σημαντικά θέματα στη σύγχρονες οικονομικές σχέσεις: οι θεσμοί, η πολιτική διαφθορά, το πρόβλημα εντολέα-αποδέκτη, ρυθμίσεις, αποτυχία αγοράς και κυβέρνησης, πολιτισμός, εξωτερικές συνθήκες και κοινωνική πολιτική. Από μία θεσμική και εξελικτική σκοπιά, τα εργαλεία της συνέπειας και της βιωσιμότητας καταλήγουν να αποτελούν ένα αναλυτικό πλαίσιο που περιγράφει λεπτομερώς τα οικονομικά, τα πολιτικά, τα ιδεολογικά, τα διεθνή στοιχεία μιας οικονομίας και τα χαρακτηριστικά μεταρρύθμισής της μέσω της ιστορίας. "Προκειμένου να γίνουν κατανοητές οι διαφορές στη θεσμική υποδομή μεταξύ των βιομηχανικά προηγμένων χωρών, μία πιο ιστορική, θεσμική προοπτική που λαμβάνει υπόψη τον ρόλο των ανταγωνιστικών ιδεών κατά τη διάρκεια περιόδων κρίσης θα βοηθήσει στην κάλυψη αυτού του κενού" (Matthijs, 2011, σελ. 6). Αυτό το πλαίσιο μας επιτρέπει να δούμε πώς όλα αυτά τα στοιχεία αλληλεπιδρούν για τη δημιουργία και την τροποποίηση κύριων θεσμικών οργάνων της οικονομίας. Το πλαίσιο της συνέπειας και της βιωσιμότητας είναι η πιο χαρακτηριστική μέθοδος ανάλυσης των οικονομικών συστημάτων που υιοθετήθηκε στο βιβλίο αυτό. Το πλαίσιο είναι αρκετά χρήσιμο ως ένας αναλυτικός μη-

χανισμός με τον οποίο κατανοούμε και εξηγούμε την πορεία ανάπτυξης όλων των οικονομιών. Τονίζει ότι οι οικονομίες είναι εξελίξιμες, και οι κυριότεροι θεσμοί υπόκεινται συνεχώς σε τροποποιήσεις.

Το αναλυτικό πλαίσιο που αναπτύχθηκε μέσα από τις έννοιες της συνέπειας και της βιωσιμότητας καθιστά δυνατή την εξέταση των οικονομικών συστημάτων από μία νέα και διαφωτιστική σκοπιά. Μέσα από αυτή τη θεσμική και εξελικτική προσέγγιση, είμαστε σε θέση να κατανοήσουμε σε ευρύ κοινωνικό πλαίσιο με μεγαλύτερη ακρίβεια την κατάρρευση του κεντρικά σχεδιαζόμενου σοσιαλισμού, την επιτυχία του καπιταλιστικού οικονομικού συστήματος, τον αγώνα των Ισλαμικών οικονομιών ως εναλλακτικές λύσεις στον καπιταλισμό και τις αποτυχημένες προσπάθειες των μεταρρυθμίσεων. Έχουμε εμπλουτίσει την κατανόησή μας για το τι οι μεταρρυθμιστές και υπεύθυνοι λήψης αποφάσεων προσπαθούσαν και προσπαθούν να επιτύχουν και είμαστε σε θέση να δικαιολογήσουμε την προσπάθεια αλλαγών, όχι μόνο στην οικονομική δομή, αλλά και στην πολιτική δομή, την ιδεολογία και το εξωτερικό περιβάλλον. Σε γενικές γραμμές, ο σκοπός του πλαισίου της συνέπειας και της βιωσιμότητας είναι να παρέχει μια εξιστόρηση και μία ρεαλιστική προοπτική για τη μελέτη των συγκριτικών οικονομικών συστημάτων. Θα πρέπει να είναι ελκυστικό για αυτούς που αναζητούν μία καινοτόμο προσέγγιση για τη μελέτη των οικονομιών και κοινωνιών, ιδιαίτερα σε οποιονδήποτε είναι διατεθειμένος να αναγνωρίσει τη συμβολή των σχετικών οικονομικών, πολιτικών, ιδεολογικών, διεθνών και ιστορικών παραγόντων για τη φύση και την εξέλιξη των οικονομικών συστημάτων.

Σε αυτό το εισαγωγικό κεφάλαιο, εξετάσαμε την ιδέα ενός οικονομικού συστήματος από την άποψη της κοινωνικής επιστήμης, η οποία ενσωματώνει μια θεσμική και εξελικτική προσέγγιση στην ανάπτυξη των εννοιών της συνέπειας και της βιωσιμότητας. Στη συνέχεια, θα καταμετρηθούν τα διάφορα κριτήρια που χρησιμοποιούμε για την ταξινόμηση των οικονομικών συστημάτων, την εσωτερική συνέπεια και το πλαίσιο της βιωσιμότητας. Τώρα θα στρέψουμε την προσοχή μας στην ανάπτυξη του αναλυτικού πλαισίου που θα εφαρμοστεί στη συνέχεια σε ένα επιλεγμένο σύνολο πραγματικών αντιπροσωπευτικών οικονομιών. Τα οικονομικά συστήματα μπορεί να είναι είτε πραγματικά είτε θεωρητικά. Οι οικονομολόγοι που υποστηρίζουν ένα συγκεκριμένο οικονομικό σύστημα μπορούν να συγκρίνουν μία θεωρητική εκδοχή του οικονομικού συστήματος ώστε να αποδοκιμάσει ή να εγκρίνει την περιγραφή των πραγματικών προβλημάτων του άλλου συστήματος. Για να αποφύγουμε αυτό το πρόβλημα, θα επικεντρωθούμε μόνο στα πραγματικά οικονομικά συστήματα.

Στόχος του επόμενου κεφαλαίου είναι να αναπτύξει ένα πλαίσιο εντός του οποίου μπορούμε να κατανοήσουμε το οικονομικό σύστημα μέσα σε ένα ευρύ κοινωνικό πλαίσιο ενσωματώνοντας τις πολιτικές και οικονομικές σχέσεις, καθώς και την ιδεολογία και το εξωτερικό περιβάλλον. Μια υπόθεση αναπτύσσεται ότι η επιβίωση της κάθε κοινωνίας, εξαρτάται από το κατά πόσον είναι σε θέση να αναπτύξει σχέσεις, μηχανισμούς και όργανα που θα διευκολύνουν την επίτευξη των στόχων των πολιτών. Έτσι, η συνέπεια

απαιτεί την ανάπτυξη ενός οικονομικού συστήματος που θα διευκολύνει την επίτευξη των οικονομικών στόχων από τα μέλη της. Ωστόσο, ένα οικονομικό σύστημα μπορεί να είναι συνεπές βραχυχρόνια, αλλά όχι μακροπρόθεσμα. Δεδομένου ότι οι στόχοι της κοινωνίας και των μελών αλλάζουν με το πέρασμα του χρόνου, η κοινωνία πρέπει να επιτύχει κατάλληλες αλλαγές για την επίτευξη των νέων στόχων. Έτσι, η βιωσιμότητα απαιτεί την καθιέρωση ενός συνεπούς οικονομικού συστήματος που είναι σε θέση να διευκολύνει τις μεταρρυθμίσεις προκειμένου να ανταποκρίνονται στις νέες ανάγκες της κοινωνίας. Σε αυτό το επιχείρημα περιλαμβάνεται η ικανότητα να διατηρήσουμε ένα επαρκές ποσοστό αύξησης των υλικών παραγωγής και καθιστώντας παράλληλα αυτούς που ασκούν εξουσία να είναι υπεύθυνοι και να λογοδοτούν στους πολίτες. Χρησιμοποιώντας ως αναλυτικά εργαλεία τις έννοιες της συνοχής και της βιωσιμότητας είμαστε σε θέση να ανιχνεύσουμε την ανάπτυξη των οικονομικών συστημάτων.

Βιβλιογραφία

Marangos, J., (1999), "The Rise and Fall of the Stalinist Economic System: A Social Science Perspective". In: Shri Bhagwan Dahiya (ed.), *The Current State of Economic Science*. Spellbound Publications, Rohtak, pp. 2685-2705.

Marangos, J., (2005), "A political economy methodology in modelling the transition process", *Global Business and Economics Review*, 5(2), 197-225.

Marangos, J., (2011), "Social Change versus Transition: The Political Economy of Institutions and Transitional Economies", 40(1), 119-137.

Marx, K. and F. Engels, (1977), "Engels to J. Bloch". In: K. Marx and F. Engels (eds.), *Selected Letters*. Foreign Language Press, Peking, pp. 75-78.

Matthijs, M., (2011), *Ideas and Economic Crises in Britain from Attlee to Blair* (1945-2005), Routledge, Abingdon.

O'Hara, P. A., (1999), "How Can Economics be an Institutional-Evolutionary Science?", *Journal of Economic and Social Policy*, 4(1), 127-143.

Ofer, G., (1987), "Soviet Economic Growth: 1928–1985", *Journal of Economic Literature*, 25(4), 1767–1833.

Κεφάλαιο 2

Αναλυτικό Πλαίσιο: Συνέπεια και Βιωσιμότητα

2.1 Εισαγωγή

Κάθε ανθρώπινη κοινωνία εγκαθιστά ένα ορισμένο πλαίσιο σύνολο ενδογενών σχέσεων μεταξύ των θεσμών και των μελών της. Η επιβίωση μιας κοινωνίας εξαρτάται από το αν αυτές οι ενδογενείς σχέσεις είναι συνεπείς μεταξύ θεσμών και μελών. Όπως είναι φυσικό δεν μπορούν όλες οι οικονομίες να κατέχουν τα ίδια και απαράλλακτα πλαίσια θεσμών. Οι διαφορετικές ιστορίες, κουλτούρες, ιδεολογίες, θρησκείες και προτεραιότητες αναδεικνύουν τη μοναδικότητα αυτών των ενδογενών σχέσεων, με αποτέλεσμα την ανάδειξη διάφορων παραλλαγών αυτών των θεσμικών συνόλων με τέτοιο τρόπο ώστε οι θεσμοί να διαπλέκονται και να αλληλεπιδρούν. Οι οικονομικοί θεσμοί αντιπροσωπεύουν εκείνα τα στοιχεία με τα οποία οργανώνουμε τις οικονομικές μας δραστηριότητες. Καλύπτουν ένα μεγάλο φάσμα οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών δραστηριοτήτων: η ιδιοκτησία, η οργάνωση, η διακυβέρνηση, η ιδεολογία, οι νομικές και μη νομικές πρακτικές-διαδικασίες είναι ορισμένες από αυτές τις δραστηριότητες. Η οικονομική ιστορία αποδεικνύει ότι η οικονομική πρόοδος εξαρτάται από το αν υπάρχει η σωστή σύσταση στους οικονομικούς θεσμούς. Από τη μία πλευρά, η οικονομική ιστορία αποκαλύπτει μια πληθώρα οικονομικών συστημάτων ικανών στο να επιβιώσουν μέσα στο χρόνο και στο χώρο, γράφοντας τη δική τους ιστορία. Αυτό το γεγονός οφείλεται στη δομή του οικονομικού συστήματος που ενθάρρυνε τα μέλη της κοινωνίας προς μια παραγωγική τάση. Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν παραδείγματα κοινωνιών που δεν κατάφεραν να επιβιώσουν διαχρονικά, λόγω της έλλειψης σταθερότητας και συνοχής στις διάφορες πτυχές του οικονομικού συστήματος. Επιπροσθέτως, η οικονομική ιστορία προτείνει ότι οι «κακοί» οικονομικοί θεσμοί εμποδίζουν-καθυστερούν την τέλεση των οικονομικών διαδικασιών, ενώ οι «καλοί» οικονομικοί θεσμοί προωθούν την οικονομική ανάπτυξη. Ακόμη, η ιστορία

παρουσιάζει ότι οι «καλοί» οικονομικοί θεσμοί καταλήγουν να γίνονται «κακοί» με την πάροδο του χρόνου, έτσι οι κοινωνίες πρέπει να μετατρέψουν τους μη-δημιουργικούς θεσμούς σε δημιουργικούς, εάν θέλουν να πετύχουν υψηλή οικονομική δραστηριότητα και να επιβιώσουν μέσα στο χρόνο. Οι κοινωνίες που είναι πλούσιες σε οικονομικούς πόρους μπορούν να μετατραπούν σε φτωχές μέσω της λαθεμένης επιλογής θεσμών που έχουν σαν αποτέλεσμα να αναστείλουν την πρόοδο.

Οι θεσμοί είναι κανονιστικά πρότυπα κοινωνικής οργάνωσης και συμπεριφοράς. Είναι κανονιστικοί με την έννοια ότι καθορίζουν αφενός τις κοινωνικές σχέσεις τις οποίες αναμένει η κοινωνία από τα μέλη της και αφετέρου τους τρόπους με τους οποίους ενεργούν και πράττουν. Ένας θεσμός είναι μία οργάνωση, μία πρακτική, μία συνήθεια ή ένα έθιμο που διαμένει στη ζωή και στην κουλτούρα της κοινωνίας. Οι θεσμοί έχουν μία τάση να δημιουργούν πρότυπα συμπεριφοράς και τακτικής τα οποία διαρκούν εξαιτίας της παράδοσης, της συνήθειας αλλά ίσως και από μία νόμιμη επιβολή. Το πρότυπο της συμπεριφοράς θα επηρεαστεί και θα διαμορφωθεί συνήθως από τις αξίες, τις πεποιθήσεις και τα κίνητρα των μελών που αποτελούν την κοινωνία καθώς και από τους κανόνες, τις κυρώσεις και τις ανταμοιβές. Οι θεσμοί δηλαδή έχουν καθοριστεί από συνήθεις κανόνες. Οι θεσμοί οι οποίοι εκτελούν οικονομικές λειτουργίες, ενσωματώνουν μεθόδους, οργανώσεις, πρακτικές και συνήθειες που συντονίζουν την παραγωγή, επιλέγουν τις τεχνικές παράγωγης, τις επιλογές κατανομής και καθορίζουν τους κανόνες διαχείρισης της ιδιοκτησίας και ελέγχου των παραγωγικών πόρων.

Οι κοινωνίες έχουν υιοθετήσει διάφορους μηχανισμούς προκειμένου να δημιουργήσουν τις ενδογενείς σχέσεις μεταξύ των μελών της κοινωνίας. Ανάμεσα στους πιο σημαντικούς και άμεσα συσχετιζόμενους για τον σημερινό κόσμο, είναι η αυτονομία, η εξουσία, και η παράδοση. Μία οικονομία βασισμένη στην αυτονομία επιτρέπει στα μέλη της να κάνουν τις δικές τους επιλογές, δηλαδή μια μορφή αποκεντρωμένης συνεργασίας, καθώς οι αποφάσεις λαμβάνονται στα κατώτερα επίπεδα της κοινωνίας. Αυτού του είδους η αποκέντρωση έχει επιτευχθεί μέσω μηχανισμών που διευκολύνουν τις συναλλαγές όπως για παράδειγμα οι αγορές. Κάθε μέλος μιας κοινωνίας παίρνει αποφάσεις μέσω μιας μεμονωμένης κοινής συνιστώσας για την προσωπική πρόοδο και για επιδίωξη κάποιων στόχων μέσω του μηχανισμού της αγοράς.

Η ανταλλαγή συνήθως εκτελείται χωρίς κλοπή, βία ή εξαπάτηση. Το αποτέλεσμα είναι ότι και τα δύο μέρη επωφελούνται σε μια οικονομική συναλλαγή όταν αυτή γίνεται αβίαστα και σε διμερές επίπεδο. Η ανταλλακτική αγορά αποτρέπει τη σύγκρουση ενός ατόμου με ένα άλλο καθώς παρέχει ένα υψηλό βαθμό αυτονομίας. Το αποτέλεσμα της προσθήκης όλων των μεμονωμένων επιλογών καθώς η κυριαρχία των καταναλωτών επικρατεί στην κατανεμητή λήψη αποφάσεων, είναι η απάντηση στα ερωτήματα που τίθενται από την κοινωνία: Ποια προϊόντα θα παραχθούν; Πώς θα παραχθούν; Ποιος θα λάβει το προϊόν;

Σε μία οικονομία που βασίζεται στην αυταρχικότητα, η λήψη αποφάσεων είναι συγκεντρωτική και οι περισσότερες αποφάσεις λαμβάνονται από τα υψηλά επίπεδα της

κοινωνίας. Ο συντονισμός επιτυγχάνεται μέσω μηχανισμών που εγκαθιστούν εντολές, όπως μία κεντρική διοίκηση. Τα μέλη μιας κοινωνίας είναι συντονισμένα από συγκεκριμένες οδηγίες, που παίρνουν τη μορφή εντολών, διατυπωμένες από μία ανώτερη υπηρεσία, το κεντρικό διοικητικό συμβούλιο, και διαδίδονται μέσω ενός έγγραφου σχεδίου. Η ευθύνη του κεντρικού διοικητικού συμβουλίου συμπεριλαμβάνει τη δημιουργία, την επεξεργασία καθώς και τη χρησιμοποίηση των πληροφοριών από όλες τις ανώτερες υπηρεσίες. Το αποτέλεσμα των επιλογών της κεντρικής οργανωτικής διοίκησης απαντάει στις ερωτήσεις που τίθενται από την κοινωνία: Τι προϊόντα θα παραχθούν; Πώς θα παραχθούν; Ποιος θα λάβει το τελικό προϊόν; Τα μέλη της κοινωνίας καλούνται να εκτελέσουν τις οδηγίες μέσα από κατάλληλα κίνητρα ή απειλές σχεδιασμένες από το κεντρικό διοικητικό συμβούλιο. Η κεντρική διοίκηση και μία αυταρχική μορφή συντονισμού εγγυώνται με τη σειρά τους ότι οι αποφάσεις του κεντρικού διοικητικού συμβουλίου θα εκπληρωθούν, απαγορεύοντας έτσι την ύπαρξη ενός μεγάλου βαθμού αυτονομίας.

Μία παραδοσιακή οικονομία είναι μία οικονομία στην οποία η λήψη αποφάσεων διατηρείται μέσω της απλής διαιώνισης του ισχύοντος συστήματος, με άλλα λόγια του *status quo*. Η παράδοση από μόνη της δεν μπορεί να συντονίσει αποτελεσματικά τις επιλογές, αλλά μόνο να διαιωνίσει ένα σύνολο προηγούμενων αποφάσεων που έχουν αποφασιστεί ήδη κατά κάποιο τρόπο στο παρελθόν. Τι προϊόντα θα παραχθούν; Τα προϊόντα που παρήχθησαν στο προηγούμενο και στο προπροηγούμενο έτος. Πώς θα παραχθούν; Θα παραχθούν με τον ίδιο τρόπο όπως στο παρελθόν. Ποιος θα λάβει το τελικό προϊόν; Όπως γινόταν πάντα: Αρχικά εκείνα τα μέλη της κοινωνίας που θεωρείται ότι τα έχουν ανάγκη, δηλαδή οι γηραιότεροι, τα παιδιά, οι μητέρες και ακολουθούν τα σωματικώς ικανά μέλη της κοινωνίας.

Η οικονομική ιστορία καταδεικνύει ότι η παράδοση μπορεί να υπερισχύσει ως μηχανισμός, μόνο σε μερικές, μικρές, απλές και στατικές οικονομίες, ενώ μια δυναμική και αναπτυσσόμενη οικονομία δεν μπορεί να συντονιστεί πρωταρχικά από την παράδοση. Στις μοντέρνες παραδοσιακές οικονομίες, η διανομή των αποφάσεων επαναλαμβάνεται σύμφωνα με το τι έχει συμβεί στο παρελθόν και σε συνεργασία με το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο που ορίζεται από την επικρατούσα θρησκεία. Ο μηχανισμός για την κατασκευή των ενδογενών σχέσεων μεταξύ των μελών αυτών των κοινωνιών, είναι ένας συνδυασμός παράδοσης και θρησκείας. Η λήψη οικονομικών αποφάσεων, σ' αυτή την περίπτωση, ενσωματώνεται με το ευρύτερο κανονιστικό πλαίσιο μιας θρησκείας, όπως οι Ισλαμικές οικονομίες που θα εξεταστούν αργότερα στο παρόν βιβλίο. Παρ' όλα αυτά, στοιχεία της παράδοσης μπορούν να βρεθούν σε οποιαδήποτε ισχύουσα οικονομία.

Ο ρόλος της ιδεολογίας αφορά στο να δικαιολογήσει τους ισχυρισμούς για αυτονομία, έλεγχο ή θρησκευτική-παραδοσιακή χρήση και την προτροπή για τροποποίηση της προσωπικότητας με βάση αυτούς τους ισχυρισμούς. Με αυτούς τους τρεις βασικούς μηχανισμούς, την αυτονομία, την αυταρχικότητα και την παράδοση-θρησκεία δηλαδή, οι άνθρωποι θα προσπαθήσουν να λύσουν τα οικονομικά τους προ-

βλήματα. Τα προκύπτοντα προβλήματα παρουσιάζονται επειδή η επιτυχία των στόχων μας εξαρτάται από αποφάσεις και ενέργειες των άλλων μελών της κοινωνίας. Αυτή η αλληλεξάρτηση καθιστά την επίτευξη των στόχων μας καθώς και των στόχων άλλων ατόμων αβέβαιη. Μέσω της επιδίωξης της ελευθερίας και της ανεξαρτησίας (αυτονομίας) ή μέσω της επιδίωξης της δύναμης και του ελέγχου (αυταρχικότητα) ή μέσω της συνέχισης της κουλτούρας και των συνηθειών της κοινωνίας (παράδοση-θρησκεία), τα μέλη της κοινωνίας προσπαθούν να μειώσουν τον κίνδυνο της μη-επίτευξης των στόχων.

Η δομή βάσει της οποίας οι οικονομικές επιλογές γίνονται μέσα σε μία κοινωνία, είναι το οικονομικό σύστημα, με άλλα λόγια το οικονομικό σύστημα είναι ένα σύνολο θεσμών που βοηθούν-συμβάλλουν στη δημιουργία και στην εκτέλεση των οικονομικών αποφάσεων, λύνοντας έτσι τα οικονομικά προβλήματα. Ένα οικονομικό σύστημα είναι ένα σύνολο θεσμών για τη δημιουργία και την εκτέλεση αποφάσεων που αφορούν την παραγωγή, την επιλογή μιας τεχνικής διαδικασίας και την επιλογή της διανομής μέσα σε μια δεδομένη κοινωνία. Σύμφωνα με αυτή την άποψη λοιπόν, το οικονομικό σύστημα αποτελείται από μηχανισμούς οργάνωσης και κανόνες δημιουργίας αποφάσεων, που άμεσα ή έμμεσα επηρεάζουν την οικονομική συμπεριφορά και τα αποτελέσματά της. Έτσι, ένα οικονομικό σύστημα είναι ένα αλληλεπιδραστικό σύνολο θεσμών που συμπεριλαμβάνουν, εγκαθιστούν και συντονίζουν την οικονομική συμπεριφορά μιας κοινωνίας. Μέσα σε ένα θεσμικό πλαίσιο ενός οικονομικού συστήματος, προσπαθούμε να επηρεάσουμε την οικονομική διαδικασία, ορίζοντας πολιτικές οι οποίες είναι εκτελεστικές δια μέσου πολιτικών μέσων. Για παράδειγμα, η κυβέρνηση μπορεί να χρησιμοποιήσει είτε τη δημοσιονομική πολιτική μέσω της αλλαγής του φορολογικού συντελεστή και των κρατικών δαπανών είτε τη νομισματική πολιτική μέσω της χειραγώγησης της προσφοράς χρήματος προκειμένου να σταθεροποιήσει την οικονομία.

Ένας αριθμός θεσμών χαρακτηρίζει ένα οικονομικό σύστημα. Αυτοί οι θεσμοί αντικατοπτρίζουν ένα σύνολο βασικών πεποιθήσεων που καθορίζουν πώς η οικονομία μπορεί να οργανωθεί, τι προϊόντα και υπηρεσίες μπορούν να παραχθούν και πώς αυτά τα προϊόντα και οι υπηρεσίες θα πρέπει να διανεμηθούν. Διάφορα θεσμικά σύνολα αναδεικνύουν διάφορα οικονομικά συστήματα, τα οποία επηρεάζουν με τη σειρά τους την κατανομή των πόρων. Εάν το οικονομικό σύστημα δεν επηρεάζει την οικονομική διαδικασία, ως οικονομολόγοι δεν θα μας ενδιέφερε το οικονομικό σύστημα και οι θεσμοί του. Έτσι, το οικονομικό σύστημα είναι ένα σύνολο οικονομικών κανονισμών που χρησιμεύουν στη διανομή των περιορισμένων πόρων. Τα όρια των παραγωγικών πόρων, η γη, η εργασία και το κεφάλαιο, υπαγορεύουν τη σπανιότητα των πόρων. Ως αποτέλεσμα αυτής της έλλειψης, πρέπει να αποφασίσουμε με ένα συστηματικό τρόπο, μία λύση. Εάν η συνέπεια των θεσμικών μηχανισμών είναι απούσα, τότε το οικονομικό σύστημα θα καταρρεύσει. Πρέπει να θυμόμαστε ότι η μελέτη μας αφορά μόνο τα σύγχρονα «πραγματικά» οικονομικά συστήματα και όχι τα «υποθε-

τικά» θεωρητικά οικονομικά συστήματα. Οι τρεις εναλλακτικοί μηχανισμοί, η αυτονομία, η αυταρχικότητα και η παράδοση-θρησκεία αντιπροσωπεύουν τα εναλλακτικά μοντέρνα οικονομικά συστήματα αντιστοίχως: τον καπιταλισμό της αγοράς όπως εφαρμόζεται στις ΗΠΑ και στη Δυτική Ευρώπη, τον κεντρικά σχεδιασμένο σοσιαλισμό όπως εμφανίστηκε στη Σοβιετική Ένωση και στην Ανατολική Ευρώπη, τον σοσιαλισμό της αγοράς όπως εφαρμόστηκε στη Γιουγκοσλαβία και τη θεοκρατική Ισλαμική οικονομία που βασίζεται στη θρησκεία.

Η μελέτη για το πώς αυτά τα οικονομικά συστήματα διαφέρουν μεταξύ τους και πώς οι διαφορές σε συστήματα καθορίζουν οικονομικά αποτελέσματα εμπίπτει στο πεδίο μελέτης των συγκριτικών οικονομικών συστημάτων. Ως εκ τούτου, τα συγκριτικά οικονομικά συστήματα μελετούν τα οικονομικά συστήματα και την επίδοσή τους στην κατανομή των πόρων. Με οικονομικά αποτελέσματα εννοούμε μετρήσιμες επιπτώσεις, όπως το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν (ΑΕΠ), το κατά κεφαλήν εισόδημα, τη διανομή του εισοδήματος και του πλούτου, την εργασία και την ανεργία, τον πληθωρισμό και σημαντικούς κοινωνικούς παράγοντες όπως το προσδόκιμο ζωής, την ποιότητα ζωής, την ελευθερία κ.α. Αυτά τα αποτελέσματα είναι οι συνέπειες του μηχανισμού που επιλέχτηκε να κατασκευάσει το οικονομικό σύστημα σε αλληλεπίδραση με τους διαθέσιμους πόρους, τις πολιτικές, την ιστορία, την κουλτούρα, την ιδεολογία, το εξωτερικό περιβάλλον και τις προτεραιότητες.

Μια θεσμική και εξελιγμένη προσέγγιση στα συγκριτικά συστήματα ενσαρκώνει την άποψη ότι οι οικονομίες χαρακτηρίζονται από συνεχιζόμενες διαδικασίες δυναμικής μεταμόρφωσης-μετατροπής. Οι οικονομίες είναι «ρευστές» διαχρονικά, δεν είναι δηλαδή στατικές, καθώς οι θεσμοί υπόκεινται σε τροποποιήσεις. Οι θεσμοί διατηρούν την τάξη. Οι νέες τεχνολογικές συνθήκες μπορούν να τροποποιήσουν τους θεσμούς κάτω από τους οποίους η τάξη διατηρείται, απαιτώντας προσπάθειες για την εγκατάσταση νέων θεσμών. Οι αλλαγές στο περιβάλλον δημιουργούν νέους θεσμούς, έτσι ώστε οι θεσμοί να είναι μέρος της εξελικτικής διαδικασίας, η οποία χαρακτηρίζει μια οικονομία. Η ανάλυση εστιάζει γενικά στους βασικούς-κύριους θεσμούς της οικονομικής, πολιτικής και ιδεολογικής δομής, το εξωτερικό περιβάλλον και τις μεταρρυθμίσεις καθώς όλα αυτά επηρεάζουν την οικονομική δραστηριότητα διαχρονικά.

Ένα οικονομικό σύστημα μπορεί να ποικίλλει σε κάθε προαναφερθείσα διάσταση, ιδιαίτερα στην κατασκευή του, στη λειτουργία του και το πιο σημαντικό στην υιοθέτηση διαχρονικών αλλαγών. Οι κοινωνίες χρειάζονται από χρόνο σε χρόνο να αναδομούν τις εσωτερικές σχέσεις των μελών τους. Το οικονομικό σύστημα πρέπει να είναι ευέλικτο και να υιοθετεί τις αλλαγές που πραγματοποιούνται. Ο τρόπος με τον οποίο είναι κατασκευασμένες οι οικονομίες είναι τέτοιος, έτσι ώστε οι αλλαγές να είναι αναγκαίες, διότι οι στόχοι που επιδιώκουν τα μέλη τους δεν μπορούν να επιτευχθούν ως έχουν. Οι πολίτες αλλάζουν το περιεχόμενο και τη σχετική προτεραιότητα των στόχων και των αξιών τους διαχρονικά, οπότε το σύστημα πρέπει να εισαγάγει νέους μηχανισμούς οι οποίοι θα εγκαταστήσουν-θέσουν το νέο τους στόχο. Ο πόλεμος,

η πείνα-λιμός ή οι φυσικές καταστροφές μπορούν επίσης να έχουν ως αποτέλεσμα τη ριζική αλλαγή των στόχων αλλά και της συμπεριφοράς και επιπλέον την έναρξη εσωτερικών αλλαγών. Ένας πιο συγκεκριμένος προσδιοριστικός παράγοντας είναι ο ανταγωνισμός με άλλες κοινωνίες. Αυτός ο παράγοντας ασκεί πίεση σε κάθε κοινωνία στο να διατηρήσει υψηλό το επίπεδο ζωής, αλλιώς θα το δούμε να καταρρέει, ιδιαίτερα σε έναν κόσμο συνεχούς αυξανόμενης γνώσης σχετικά με την ποιότητα ζωής σε κάθε κοινωνία. Αυτός ο ανταγωνισμός με τη σειρά του παροτρύνει τα άτομα με νόμιμα ή παράνομα μέσα να μεταβούν σε άλλες κοινωνίες οι οποίες έχουν πιο ευνοϊκές συνθήκες για την υλοποίηση των στόχων τους. Έτσι, η επιβίωση μιας κοινωνίας εξαρτάται από την ικανότητά της να εισαγάγει τις αναγκαίες τροποποιήσεις. Οι παλιές σχέσεις δίνουν τη θέση τους σε νέες, είτε μέσω μιας διαδικασίας εξέλιξης είτε μέσω μιας διαδικασίας εντολών. Παρ' όλα αυτά, ο απόλυτος στόχος των μεταρρυθμίσεων θα πρέπει να είναι η ίση ανάπτυξη κάθε δομής της κοινωνίας, της οικονομικής, της πολιτικής και της ιδεολογικής, του εξωτερικού περιβάλλοντος και της διαδικασίας της μεταρρύθμισης, ώστε να επιτευχθεί η συνέπεια.

Για να καταλάβει και να αξιολογήσει κάποιος τα οικονομικά συστήματα και τις τροποποιήσεις τους, πρέπει να αναρωτηθούμε αν το οικονομικό σύστημα είναι συνεπές ή εάν οι μεταρρυθμίσεις που γίνονται έχουν ως στόχο την επίτευξη της συνέπειας. Τα οικονομικά συστήματα ή οι μεταρρυθμίσεις πρέπει να επιτυγχάνουν ένα συνεπές σύνολο σχέσεων μεταξύ όλων των δομών της ζωής, αλλιώς το οικονομικό σύστημα δεν θα επιβιώσει για πάρα πολύ. Πέντε στοιχεία του οικονομικού συστήματος (οικονομική δομή, πολιτική δομή, ιδεολογική δομή, εξωτερικό περιβάλλον και μεταρρυθμίσεις) έχουν επιλεχτεί, επειδή τα υπάρχοντα οικονομικά συστήματα ανά τον κόσμο διαφέρουν σε αυτές τις διαστάσεις. Έχουν επίσης επιλεχτεί διότι επηρεάζουν τα οικονομικά αποτελέσματα. Αυτό σημαίνει ότι τα οικονομικά συστήματα ή οι μεταρρυθμίσεις τους θα πρέπει να στοχεύουν σε: Α) Θέσπιση συνέπειας μέσα στην οικονομική δομή, δηλαδή τη θέσπιση συνέπειας μεταξύ των σχέσεων ιδιοκτησίας, των οργανωτικών σχέσεων και των σχέσεων κινήτρων. Β) Θέσπιση συνέπειας μεταξύ πολιτικής και οικονομικής δομής. Γ) Θέσπιση συνέπειας μεταξύ της ιδεολογίας και της οικονομικής και πολιτικής δομής. Δ) Θέσπιση συνέπειας με το εξωτερικό περιβάλλον και Ε) Θέσπιση συνέπειας στη διαδικασία επιβολής των μεταρρυθμίσεων. Από την άλλη, αν και η συνέπεια είναι μια απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάπτυξη ενός βιώσιμου συστήματος, ταυτόχρονα δεν είναι και επαρκής. Το συνεπές οικονομικό σύστημα πρέπει να αποφύγει τις ογκώδεις σπατάλες, με άλλα λόγια θα πρέπει να επιτύχει οικονομική αποδοτικότητα και να αποκτήσει επίσης λαϊκή υποστήριξη. Ένα σταθερό οικονομικό σύστημα που δεν επιτυγχάνει οικονομική αποδοτικότητα και λαϊκή υποστήριξη είναι απίθανο να επιβιώσει μακροπρόθεσμα. Η εικόνα 1 καταδεικνύει τα στοιχεία της συνέπειας και βιωσιμότητας του οικονομικού συστήματος. Στη συνέχεια, θα εξετάσουμε με τη σειρά κάθε ένα από αυτά τα στοιχεία και τις σχέσεις τους.

Σχήμα 2.1: Συνέπεια και Βιωσιμότητα Οικονομικών Συστημάτων

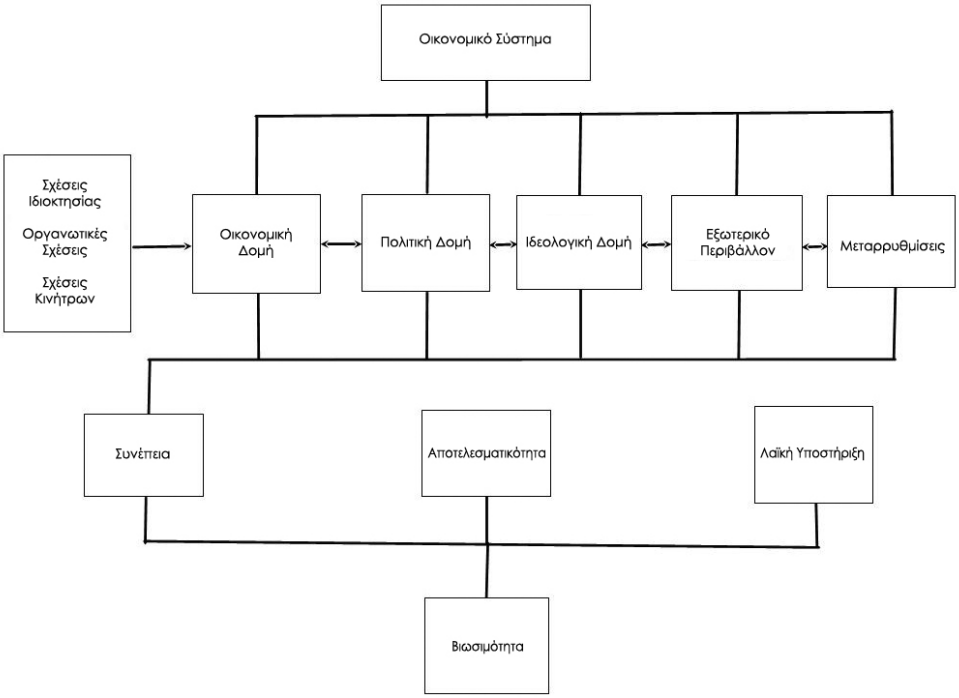

2.2 Θέσπιση της συνέπειας στο πλαίσιο της οικονομικής δομής

Μία κοινωνία χρειάζεται μία οικονομική δομή ώστε να είναι ικανή να λύσει τα οικονομικά της προβλήματα. Οικονομικά προβλήματα μπορεί να προκύπτουν διότι οι πόροι είναι περιορισμένοι και έχουν εναλλακτικές χρήσεις. Από την προοπτική μιας κοινωνίας, τα οικονομικά προβλήματα που αντιμετωπίζει, αναφέρονται στο τι, πώς και σε ποιον; Η κοινωνία πρέπει να αποφασίσει ποια προϊόντα και υπηρεσίες θα πρέπει να παράγονται και σε ποιες ποσότητες: αυτή είναι και η λεγόμενη ***απόφαση παραγωγής***. Η απόφαση σχετικά με το πώς αυτά τα αγαθά θα παράγονται είναι ***η επιλογή της τεχνικής διαδικασίας***. Η τελευταία απόφαση που αναφέρεται στο ποιος θα λάβει το τελικό προϊόν της παραγωγικής διαδικασίας, αποτελεί την ***απόφαση κατανομής***.

Η εξειδίκευση δημιουργεί την ανάγκη να συντονιστούν οι οικονομικές μονάδες ώστε να επιτευχθεί ένα ισορροπημένο αποτέλεσμα. Η διαδικασία συντονισμού διανέμει πληροφορίες, οι οποίες ενεργοποιούν τις οικονομικές μονάδες, ώστε να επιτύχουν τους στόχους τους. Εάν μια ανισορροπία συμβεί, θα υπάρξει μια αλλαγή στις πληροφορίες που λαμβάνονται από τις οικονομικές μονάδες, η οποία θα οδηγήσει σε μια αλλαγή στις δράσεις τους. Οι δράσεις αυτές μπορεί να αφορούν ή όχι τη λήψη αποφάσεων. Επιπλέον, το οικονομικό σύστημα πρέπει να παρέχει τις κατάλληλες ανταμοιβές, οι

οποίες θα ενθαρρύνουν τις οικονομικές μονάδες να συνεχίσουν τους στόχους τους. Μια οικονομική δομή αποτελείται από τρία στοιχεία: τις σχέσεις ιδιοκτησίας, τις οργανωτικές σχέσεις και τις σχέσεις κινήτρων:

1) Σχέσεις ιδιοκτησίας: σχεδόν κάθε κοινωνία επιτρέπει στα άτομα το δικαίωμα να κατέχουν προσωπική ιδιοκτησία που είναι ιδιοκτησία για σκοπούς κατανάλωσης, όπως τρόφιμα, ρούχα, έπιπλα κτλ. Από οικονομική σκοπιά, το πιο σημαντικό ζήτημα είναι κατά πόσον στα άτομα ή στις ομάδες ατόμων επιτρέπεται να κατέχουν τα μέσα της παραγωγής ως μη-προσωπική περιουσία, (επιχειρήσεις, οργανισμούς, κτίρια, εργαλεία και μηχανήματα που χρησιμοποιούνται για την παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών). Η ιδιοκτησία δημιουργεί δικαιώματα ιδιοκτησίας: ένα σύνολο δικαιωμάτων τα οποία επηρεάζουν τη διάθεση ή την αξιοποίηση της ιδιοκτησίας. Το πρώτο δικαίωμα είναι το δικαίωμα να αποκλείσει άλλα μέλη από την χρησιμοποίηση της ιδιοκτησίας. Αυτό το δικαίωμα δίνει τη δυνατότητα στα άτομα να αποκτούν πρόσβαση στο αντικείμενο της ιδιοκτησίας μόνο μετά από διαπραγμάτευση με τον ιδιοκτήτη του πόρου αυτού και να αποκτήσουν την άδεια του ιδιοκτήτη για μεταβίβαση των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας σε τιμή δεκτή από τον πωλητή και τον αγοραστή. Το δεύτερο δικαίωμα είναι το δικαίωμα χρήσης των πόρων, σύμφωνα με το οποίο ο ιδιοκτήτης μπορεί να χρησιμοποιήσει την ιδιοκτησία με τον τρόπο που θεωρεί κατάλληλο, όπως ο ιδιοκτήτης κρίνει σκόπιμο. Το τελευταίο δικαίωμα είναι το δικαίωμα της ιδιοποίησης του πλεονάσματος που κερδίζεται από έναν πόρο με τη μορφή εισοδήματος ή άλλων οφελών από τον πόρο. Σύμφωνα με την ιδιωτική ιδιοκτησία, καθένα από τα τρία δικαιώματα ανήκει τελικά σε έναν ιδιοκτήτη ή μια ομάδα συνεταίρων ή μία ομάδα μετόχων, ενώ στο πλαίσιο της κοινωνικής ιδιοκτησίας, τα δικαιώματα αυτά ανήκουν στο κράτος ή σε μια τοπική κοινότητα ή σε ένα σύνολο παραγωγών ή καταναλωτών.

Η οικονομική και πολιτική δομή της εξουσίας σε μια κοινωνία είναι σε μεγάλο βαθμό η αντανάκλαση της ιδιοκτησίας του συστήματος και των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας. Τα οικονομικά συστήματα διακρίνονται ανάλογα με την κυρίαρχη μορφή ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής. Η ιδιοκτησία είναι το αποτέλεσμα της σπανιότητας των πόρων και είναι η βάση από την οποία τα μέλη της κοινωνίας είναι χωρισμένα σε τάξεις. Κάθε σύγχρονη οικονομία εξαρτάται από ένα σαφές και εφαρμόσιμο σύστημα δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, καθώς η διευκρίνιση και η επιβολή αυτών των δικαιωμάτων είναι από τους σημαντικότερους ρόλους για το νομικό σύστημα. Οι μακροπρόθεσμες οικονομικές σχέσεις είναι πλέον δυνατές μέσω της χρήσης των συμβάσεων-συμβολαίων που δεσμεύουν τα μέρη σε συγκεκριμένα πρότυπα απόδοσης και εφαρμόζονται στα δικαστήρια από τους νόμους της σύμβασης-συμβολαίων. Ένα συμβόλαιο είναι μια νομικά δεσμευτική συμφωνία ανάμεσα σε δύο ή περισσότερα μέρη και περιέχει τα στοιχεία εκείνα που αποτελούν αναπόσπαστο μέρος των μακροπρόθεσμων σταθερών σχέσεων αλληλεξάρτησης, αφού επιτρέπουν τον σχεδιασμό και την προοπτική σε έναν αβέβαιο κόσμο. Η σύμβαση-συμφωνία καθορίζει τι θα πρέπει να κάνουν και τα δύο μέλη, τι συμβαίνει σε περίπτωση αλλαγής των εξωτερικών περιστάσεων, και προβλέπει επίσης την επιβολή της αποζημίωσης σε περίπτωση μη-πραγματοποίησης της συμφωνίας. Για την προώθηση της οικονομι-

κής αποτελεσματικότητας, ο νόμος πρέπει να παρέχει τόσο τα μέσα για αποζημίωση για τη μη-τήρηση της σύμβασης, όσο και ένα κατάλληλο σύστημα αποζημίωσης για τυχόν ζημίες που προκύπτουν από τη μη-πραγματοποίηση της σύμβασης.

Η ιδιοκτησία καθορίζει τη διάκριση ανάμεσα στον καπιταλισμό και τον σοσιαλισμό, μια διάκριση που ορίζεται υπό αυστηρά οικονομικούς όρους. Ο καπιταλισμός της αγοράς είναι ένα σύστημα στο οποίο οι ιδιώτες ή οι ιδιωτικοί οργανισμοί, γνωστοί ως επιχειρήσεις, κατέχουν τα μέσα παραγωγής, εκτός του εργατικού δυναμικού, με την παροχή οικονομικού κεφαλαίου για αγοραπωλησίες ή για την δημιουργία επιχειρήσεων. Ένα οικονομικό σύστημα που βασίζεται στην αυτονομία, όπως ο καπιταλισμός της αγοράς, χρησιμοποιεί την ιδιωτική ιδιοκτησία ως την κυρίαρχη μορφή σχέσεων ιδιοκτησίας όσον αφορά την οικονομική δομή. Θα πρέπει να καταστεί σαφές βέβαια ότι και εναλλακτικές μορφές ιδιοκτησίας ενδέχεται να υπάρχουν στον καπιταλισμό της αγοράς, όπως είναι η κρατική και η συλλογική ιδιοκτησία. Παρ' όλα αυτά, η κυρίαρχη μορφή ιδιοκτησίας είναι ιδιωτική. Στην ανάλυσή μας θα ασχοληθούμε με την κυρίαρχη μορφή της ιδιοκτησίας, όμως στα πραγματικά οικονομικά συστήματα συναντάμε πολλές φορές και εναλλακτικές μορφές της ιδιοκτησίας, αλλά πάντα σε μειοψηφία. Όλες οι πραγματικές οικονομίες είναι μικτές οικονομίες, που παρουσιάζουν στοιχεία με διάφορες μορφές. Ως εκ τούτου, σε αυτή την περίπτωση γίνεται διάκριση μεταξύ των οικονομικών συστημάτων από την άποψη της «κυρίαρχης» μορφής ιδιοκτησία, επειδή πολύ λίγες χώρες έχουν θεωρηθεί ως καθαρά ενός τύπου ιδιοκτησίας.

Στο καπιταλισμό της αγοράς, οι ιδιωτικές επιχειρήσεις μπορούν να λάβουν τρεις εναλλακτικές νομικές μορφές οργάνωσης: ατομικής ιδιοκτησίας, συνεργασιών, και της εταιρίας. Στην ατομική μορφή ιδιοκτησίας η επιχείρηση ανήκει σε ένα άτομο, που παίρνει όλες τις επιχειρηματικές αποφάσεις και ιδιοποιείται τα κέρδη και τις ζημίες της επιχείρησης. Μια επιχείρηση με συνεργασία ατόμων, ανήκει σε δύο ή περισσότερα άτομα, τους εταίρους, οι οποίοι παίρνουν από κοινού όλες τις επιχειρηματικές αποφάσεις και μοιράζονται τα κέρδη και τις ζημίες της επιχείρησης σύμφωνα με την από κοινού συμμετοχή τους. Η εταιρεία που ανήκει στους μετόχους της, λειτουργεί ως νομικό πρόσωπο και κατευθύνει ή εγκρίνει τη λήψη επιχειρηματικών αποφάσεων, την εκτελεστική διαχείριση και τέλος όλοι μοιράζονται τα κέρδη και τις ζημίες της επιχείρησης, σύμφωνα με τις μετοχές που κατέχει ο καθένας. Μια αγορά εταιρικού ελέγχου υπάρχει, στην οποία κάποιες ομάδες διαχείρισης (management) προσπαθούν να αρπάξουν την ευκαιρία απόκτησης του ελέγχου της εταιρείας με την αγορά όλο και περισσότερων μετοχών της. Εταιρικοί «επιδρομείς» (corporate raiders) εμφανίζονται με σκοπό την εξαγορά εταιριών που θεωρούν ότι δεν ανταποκρίνονται στις προσδοκίες τους. Σε απάντηση, οι εταιρείες εισάγουν άμεσα κίνητρα για να εξασφαλιστεί ότι τα ανώτερα στελέχη των εταιριών έχουν το κίνητρο να μεγιστοποιήσουν την αξία των μετοχών τους. Η ανώτατη εκτελεστική διοίκηση έχει το δικαίωμα να αγοράσει ένα συγκεκριμένο αριθμό μετοχών της εταιρείας σε προκαθορισμένη τιμή, γεγονός που θα δώσει ένα υποτιθέμενο κίνητρο στη διοίκηση να εργαστεί σκληρά για την αύξηση της τιμής της μετοχής προς όφελός τους καθώς και για το όφελος των μετόχων.

Ο σοσιαλισμός από την άλλη, είναι ένα σύστημα στο οποίο το κράτος ή τα μέλη μιας συλλογικής «κοινωνίας» κατέχουν τα μέσα παραγωγής (εκτός και πάλι του εργατικού δυναμικού). Η Σοβιετική Ένωση ήταν ένα σοσιαλιστικό οικονομικό σύστημα, διότι η κυρίαρχη μορφή ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής ήταν κοινή με τη μορφή της κρατικής ιδιοκτησίας. Η Γιουγκοσλαβία ήταν επίσης σοσιαλιστική, μόνο που σε αυτή την περίπτωση η κυρίαρχη ιδεολογία θεωρούσε τα μέσα παραγωγής ως κοινά, με τη μορφή της συλλογικής ιδιοκτησίας, καθώς οι εργαζόμενοι κατείχαν τα εργοστάσια και προσλάμβαναν εκείνοι τη διοίκησή τους και ως αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν ότι η οικονομία ήταν εργατικά διοικούμενη. Η βασική διαφορά σχετικά με αυτήν τη μορφή της ιδιοκτησίας ήταν ότι μπορούσε να μειώσει την εργατική καταπίεση, τον εξαναγκασμό και την πάλη μεταξύ του εργατικού δυναμικού και των καπιταλιστών, αυξάνοντας έτσι τα εργατικά κίνητρα και την παραγωγικότητα. Επίσης, μπορεί να υπάρξει μια δικαιότερη κατανομή του εισοδήματος. Έτσι, τα οικονομικά συστήματα βασίζονται στην αυταρχικότητα χρησιμοποιούν την κοινή ιδιοκτησία ως μια κυρίαρχη μορφή ιδιοκτησιακών σχέσεων μέσα στο οικονομικό σύνολο. Κάτω από τον κεντρικά σχεδιασμένο σοσιαλισμό, η κυβέρνηση διατήρησε αποτελεσματικά τα δικαιώματα ιδιοκτησίας πάνω στα περισσότερα μέσα παραγωγής, όπου στη Γιουγκοσλαβία, για παράδειγμα, υπό τη σοσιαλιστική αγορά, η κυβέρνηση εξουσιοδότησε στο εργατικό δυναμικό τα δικαιώματα του κάθε εργοστασίου. Αυτή πρόκειται για μια διάκριση ιδιαίτερης επιχειρηματικής σημασίας.

Στο Ιράν, μετά το 1979, υπό την Ισλαμική δημοκρατία, η ιδιωτική ιδιοκτησία κατασχέθηκε από το κράτος ή από ημικρατικές θρησκευτικές οργανώσεις. Σε αυτή την περίπτωση, η ιδιοκτησία, στην οποία βασίζονται τα παραδοσιακά-θρησκευτικά οικονομικά συστήματα, οργανώνεται και καθορίζεται από θρησκευτικές ομάδες. Παρόλα αυτά, στην Ισλαμική δημοκρατία του Ιράν που βασίζεται στη θρησκεία και στην παράδοση, η κρατική ιδιοκτησία είναι η κυρίαρχη μορφή ιδιοκτησιακής σχέσης. Μια παρουσίαση των σχέσεων ιδιοκτησίας παρουσιάζονται στο Σχήμα 2.2.

Σχήμα 2.2: Σχέσεις Ιδιοκτησίας και Οικονομικά Συστήματα

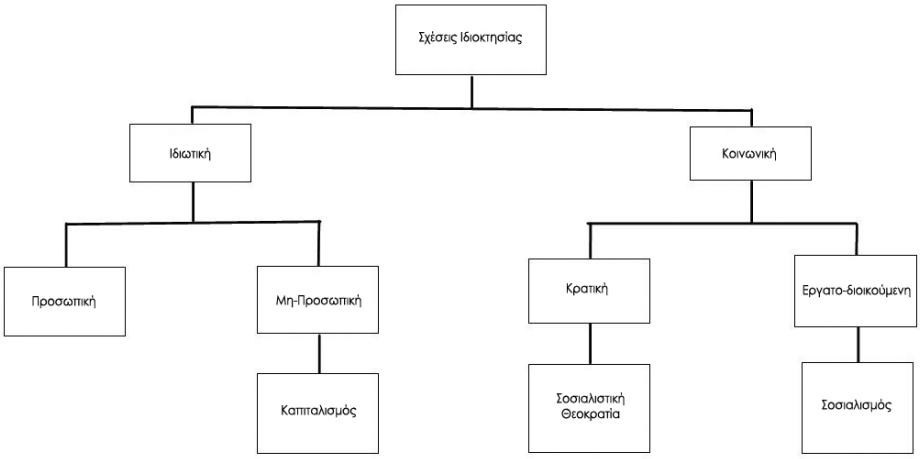

2) Οι οργανωτικές σχέσεις εξακριβώνουν πώς οι οικονομικές μονάδες συντονίζονται, έτσι ώστε να επιτύχουν τους στόχους τους. Οι οικονομικές μονάδες είναι οι κεντρικές εξουσίες (κυβέρνηση) και τα νοικοκυριά (το εργατικό δυναμικό και οι καταναλωτές της πλειοψηφίας των προϊόντων και υπηρεσιών) και οι επιχειρήσεις (οι παραγωγοί των αγαθών και υπηρεσιών). Η συνεργασία των οικονομικών μονάδων λαμβάνει χώρα μέσα και μεταξύ των οικονομικών μονάδων. Οι κεντρικές εξουσίες αποτελούνται από εκείνα τα μέλη της κοινωνίας που έχουν τη δύναμη να πράξουν για λογαριασμό της κοινωνίας. Εξάλλου, στις μοντέρνες κοινωνίες, οι κεντρικές εξουσίες μπορούν να χωριστούν σε δύο υποκατηγορίες, το κόμμα και το κράτος. Το κόμμα αποτελείται από ένα σύνολο ατόμων που έχουν καταφέρει να αποκτήσουν πολιτική δύναμη και επιπλέον έχουν τη δυνατότητα να καθορίζουν τις πολιτικές για την κοινωνία. Το κράτος από την άλλη, αποτελείται από τα μέλη εκείνα της κοινωνίας που μπορούν να εκτελέσουν τις λειτουργίες της οργάνωσης, της διοίκησης και της εκτέλεσης των πολιτικών που καθορίζονται από το κόμμα που βρίσκεται στην εξουσία. Εξαιτίας του γεγονότος ότι οι οργανωτικές σχέσεις μέσα στις κεντρικές εξουσίες είναι μια σημαντική οπτική στο όλο πλαίσιο που αναλύουμε, η ανάλυσή τους θα γίνει υπό το πρίσμα της πολιτικής δομής.

Αναφορικά με τις οργανωτικές σχέσεις μεταξύ των οικονομικών μονάδων, η πληροφόρηση παίζει έναν κρίσιμο ρόλο που αναφέρεται: στη φύση του σκοπού, και πώς ο σκοπός αυτός μπορεί να επιτευχθεί και στην επίτευξη της ισορροπίας και στη φύση της διόρθωσης σε περίπτωση ανισορροπίας. Ο τέλειος συγκεντρωτισμός των πληροφοριών σημαίνει ότι κάποιος που λαμβάνει μια απόφαση κατέχει όλη την πληροφόρηση σχετικά με τους συμμετέχοντες, τις ενέργειες τους και το περιβάλλον τους. Αποκεντροποίηση σημαίνει η παρουσία πολλών ατόμων που λαμβάνουν αποφάσεις και οι οποίοι κατέχουν όλο και λιγότερη από την πλήρη πληροφόρηση.

Εν συνεχεία, οι οργανωτικές σχέσεις χαρακτηρίζουν τα επίπεδα στα οποία οι αποφάσεις για την κατανομή πόρων λαμβάνονται και εκτελούνται. Σε μία αποκεντρωμένη οικονομική δομή, οι αποφάσεις δημιουργούνται αρχικά στα χαμηλότερα στρώματα, ενώ σε ένα συγκεντρωτικό οικονομικό σύστημα όλες οι αποφάσεις παίρνονται στα υψηλά επίπεδα. Τα επίπεδα λήψης αποφάσεων αντικατοπτρίζουν τις οργανωτικές σχέσεις του οικονομικού συστήματος, τον τρόπο με τον οποίο η οργάνωση του συστήματος αυτού δημιουργεί και χρησιμοποιεί την πληροφόρηση, και τέλος, τον τρόπο με τον οποίο διαθέτει την εξουσία και την ευθύνη στα διάφορα οργανωτικά επίπεδα για τη λήψη αποφάσεων.

Η πληροφόρηση με τη σειρά της, μπορεί να διανεμηθεί από τις αγορές, την κεντρική διοίκηση ή από τη θρησκεία. Στις αγορές, η πληροφόρηση δίνεται μέσω των ενεργειών διάφορων μελών τα οποία αγοράζουν και πωλούν αγαθά και υπηρεσίες. Στα κεντρικώς σχεδιασμένα οικονομικά συστήματα, η πληροφόρηση παρέχεται από τις κεντρικές εξουσίες, συνήθως από την κυβέρνηση υπό τη μορφή κάποιου πλάνου (σχεδίου). Τέλος, σε ένα θεοκρατικό σύστημα, η πληροφόρηση παρέχεται από την μορφή οργάνωσης στο παρελθόν βασισμένο όπως για παράδειγμα στην Αγία Γραφή ή το Κοράνι.

Εντός του πλαισίου των αγορών, οι ενέργειες των ατόμων οδηγούν στην επίλυση των οικονομικών προβλημάτων μιας κοινωνίας, αφού το κάθε άτομο επιδιώκει τους δικούς του στόχους. Ένα αποκεντρωμένο σύστημα αγοράς δημιουργεί, μεθοδεύει και χρησιμοποιεί την πληροφόρηση στο κατώτερο επίπεδο της οργάνωσης, χωρίς να ανταλλάξει πληροφόρηση με τα ανώτερα επίπεδά της. Η αγορά, μέσω των νόμων της προσφοράς και της ζήτησης, παρέχει κάποια «σήματα» τιμών που παρακινούν τις οικονομικές μονάδες να λάβουν αποφάσεις σχετικά με τη χρησιμοποίηση και τη διανομή των οικονομικών πόρων. Τα νοικοκυριά κερδίζουν εισόδημα, παρέχοντας γη, εργατικό δυναμικό και κεφάλαιο, και με αυτό το εισόδημα αγοράζουν τα αγαθά που προσφέρονται από τις επιχειρήσεις. Επιχειρήσεις και νοικοκυριά ανταποκρίνονται μόνο σε αυτά τα «σήματα» τιμών για την πληροφόρηση και τη συνεργασία και σε κανένα άλλο μηχανισμό. Μέσα σε μια αγορά η εξουσία που λαμβάνει τις αποφάσεις βρίσκεται στο χαμηλότερο επίπεδο του οικονομικού συστήματος.

Σε μια κεντρικώς σχεδιασμένη οικονομία, οι κεντρικές εξουσίες καθορίζουν και απαντούν στις οικονομικές ερωτήσεις μέσω ενός συγκεκριμένου σχεδίου. Η κεντρική διοίκηση συμπεριλαμβάνει τη δημιουργία, την επεξεργασία και τη χρησιμοποίηση της πληροφόρησης μέσω των κεντρικών υπηρεσιών της. Στις κεντρικά σχεδιασμένες οικονομίες οι υπηρεσίες είναι συντονισμένες μέσω συγκεκριμένων οδηγιών, υποδείξεων ή εντολών που ενεργοποιούνται από μια κεντρική υπηρεσία και διαδίδονται μέσω ενός σχεδίου. Οι συμμετέχοντες καλούνται να εκπληρώσουν τις οδηγίες βάσει κινήτρων ή απειλών που έχουν προβλεφθεί από την κεντρική εξουσία. Σε μια σχεδιασμένη οικονομία, η εξουσία λήψης αποφάσεων βρίσκεται στα υψηλότερα επίπεδα του οικονομικού συστήματος και στη συνέχεια μεταβιβάζεται στις χαμηλότερες μονάδες.

Σε ένα παραδοσιακό-θρησκευτικό οικονομικό σύστημα, οι σημαντικές οικονομικές ερωτήσεις λύθηκαν στο παρελθόν και αυτές οι απαντήσεις αδιαμφισβήτητα επαναλαμβάνονται. Οι παραδοσιακές-θρησκευτικές οργανωτικές σχέσεις συμπεριλαμβάνουν τη δημιουργία, την επεξεργασία και τη χρησιμοποίηση της πληροφόρησης από το παρελθόν μέσω εκκλησιαστικών οργάνων που χρησιμοποιούν την ιερή γραφή. Στην περίπτωση των θεοκρατικών ισλαμικών οικονομιών, χρησιμοποιείται το Κοράνι ως ιερή γραφή. Στα παραδοσιακές-θρησκευτικές οικονομικές δομές, οι οικονομικές μονάδες συντονίζονται από μια κεντρική διοίκηση, μέσω ενός συγκεκριμένου συνόλου οδηγιών ή εντολών που έχουν σχηματιστεί από αυτή την ιερή γραφή και έχουν ερμηνευτεί και διαδοθεί μέσω των εκκλησιαστικών παραγόντων.

Παρατηρείται ότι και οι θρησκευτικές-πολιτικές εξουσίες του Ισλάμ και η εξουσία που βασίζεται στα κεντρικώς σχεδιασμένα οικονομικά συστήματα χρησιμοποιούν την κεντρική διοίκηση ως την κυρίαρχη μορφή συνεργασίας μεταξύ των οικονομικών μονάδων. Παρ' όλα αυτά, υπάρχει μια σημαντική διαφορά-διαχώριση. Ο κεντρικά σχεδιασμένος σοσιαλισμός βασίζεται σε σχέδια (πλάνα) που μπορούν να τροποποιηθούν και συνήθως να αλλάξουν μέσα σε ένα διάστημα πέντε ετών, ενώ στις παραδοσιακές-θρησκευτικές Ισλαμικές οικονομίες το «πλάνο» προκύπτει από το Κοράνι που παραμένει αναλλοίωτο.

Η αγορά και το σχέδιο (πλάνο) είναι δύο αντιτιθέμενοι μηχανισμοί για την παροχή πληροφοριών και για τον συντονισμό των αποφάσεων σε οργανωτικές σχέσεις. Ο συγκεντρωτισμός συνήθως ταυτίζεται με τον προγραμματισμό και οι αγορές ταυτίζονται με την αποκέντρωση. Μια σχεδιασμένη οικονομία και μια οικονομία της αγοράς αλληλοαποκλείονται: στην πρώτη περίπτωση, οι πόροι κατανέμονται σύμφωνα με τις οδηγίες του σχεδιασμού, ενώ στη δεύτερη οι πόροι διατίθενται ως αποτέλεσμα των ανεξάρτητων ατόμων που ενεργούν με βάση το ατομικό τους συμφέρον. Σε μια κεντρικά σχεδιασμένη οικονομία, οι προτιμήσεις του σχεδιαστή κυριαρχούν στην κατανομή των πόρων και στη λήψη αποφάσεων, ενώ στην οικονομία της αγοράς η κυριαρχία των καταναλωτών επικρατεί στην απόφαση της κατανομής των πόρων.

Τα σύγχρονα οικονομικά συστήματα που βασίζονται στην αυτονομία, χρησιμοποιούν τις αγορές ως την κυρίαρχη μορφή οργάνωσης. Οι ΗΠΑ και οι Δυτικές οικονομίες της Ευρώπης είναι αντιπροσωπευτικά παραδείγματα του συνδυασμού αυτονομίας και αγορών στο σχηματισμό του οικονομικού συστήματος του καπιταλισμού της αγοράς. Τα σύγχρονα οικονομικά συστήματα που βασίζονται στην αυταρχικότητα, μπορούν να χρησιμοποιήσουν είτε την κεντρική διοίκηση ή τις αγορές ως κυρίαρχη μορφή της οργάνωσης των σχέσεων στο πλαίσιο της οικονομικής δομής. Η Σοβιετική Ένωση και οι Ανατολικές Ευρωπαϊκές οικονομίες όντας αντιπροσωπευτικά παραδείγματα του συνδυασμού αυταρχισμού και κεντρικής διοίκησης, σχημάτισαν το κεντρικά διοικούμενο σοσιαλιστικό οικονομικό σύστημα. Η οικονομία της Γιουγκοσλαβίας ήταν ένα αντιπροσωπευτικό παράδειγμα του συνδυασμού του αυταρχικού συστήματος με το σύστημα των αγορών δημιουργώντας έτσι ένα σοσιαλιστικό οικονομικό σύστημα της αγοράς. Αυτό το είδος οικονομικού συστήματος υποτίθεται ότι συνδυάζει τα καλύτερα στοιχεία του καπιταλισμού (αγορά) και του σοσιαλισμού (συμμετοχή). Η σοσιαλιστική αγορά συνδυάζει την αποτελεσματικότητα της αγοράς με την κατάργηση της αποξένωσης της ταξικής πάλης μέσα από τη συμμετοχή και τη συλλογική ιδιοκτησία. Παρ' όλα αυτά, και τα δύο σοσιαλιστικά οικονομικά συστήματα δεν ήταν βιώσιμα καθώς σημειώθηκε η κατάρρευσή τους. Εν συνεχεία, οι Ισλαμικές οικονομίες που βασίζονται στην παράδοση και τη θρησκεία, χρησιμοποιούν την κεντρική διοίκηση ως την κυρίαρχη μορφή οργάνωσης των σχέσεων. Η Ισλαμική Δημοκρατία του Ιράν είναι αντιπροσωπευτικό δείγμα του συνδυασμού της παράδοση και της θρησκείας με την κεντρική διοίκηση στο σχηματισμό ενός ισλαμικού οικονομικού συστήματος.

3) Οι Σχέσεις Κινήτρων καθορίζουν τα κίνητρα που χρησιμοποιούνται για την ενθάρρυνση των οικονομικών μονάδων προκειμένου να επιτύχουν τους στόχους τους. Οποιαδήποτε οικονομική δομή πρέπει να περιλαμβάνει ένα σύστημα κινήτρων για την επιβράβευση της κοινωνικά επιθυμητής συμπεριφοράς και την αποθάρρυνση των ανάρμοστων ενεργειών. Μπορούν να έχουν μια υλική ή μια ηθική μορφή. Η μορφή που χρησιμοποιείται συχνά εξαρτάται από το αν υπάρχει ή όχι μία σύνδεση μεταξύ των δράσεων της οικονομικής μονάδας και της αυξημένης απαίτησης για το παραγόμενο προϊόν. Τα υλικά κίνητρα είναι πιο αποτελεσματικά όταν οι πολίτες εργάζονται και ρυθμίζουν

το επίπεδο και την ένταση της δουλειάς τους, λόγω των υλικών ανταμοιβών. Ένα υλικό σύστημα κινήτρων επιβραβεύει την επιθυμητή συμπεριφορά συνήθως με κάποια μορφή νομισματικής πληρωμής. Σε περίπτωση της μη-υλικής μορφής κινήτρων τότε δεν υπάρχει καμία σχέση με το προϊόν που παράγεται, για παράδειγμα, σε μια εθελοντική εργασία το κίνητρο είναι η αυτοϊκανοποίηση. Ένα εξαναγκαστικό σύστημα κινήτρων επιχειρεί να τροποποιήσει τη συμπεριφορά μέσω της ύπαρξης πραγματικής ή απειλούμενης δύναμης και τιμωρίας. Σχεδόν όλες οι κοινωνίες ασκούν βία για την αύξηση των φορολογικών εσόδων, την εκτέλεση των συμβολαίων, καθώς και για την πρόληψη της κλοπής, της απάτης, της βίας, καθώς και άλλων παράνομων ενεργειών.

Και τώρα πάλι όπως και πριν, τα οικονομικά συστήματα μπορούν να ταξινομηθούν σύμφωνα με το κυρίαρχο σύστημα παροχής κινήτρων. Οι παραδοσιακές κοινωνίες που έχουν ως βάση τη θρησκεία, βασίζονται κατά κύριο λόγο σε μη-υλικά κίνητρα και η πτυχή αυτή τις καθιστά μοναδικές σε σύγκριση με τον καπιταλισμό και τον σοσιαλισμό. Στην πράξη, η καπιταλιστική αγορά, ο κεντρικά σχεδιασμένος σοσιαλισμός και η σοσιαλιστική αγορά στηρίζονται κυρίως σε υλικά κίνητρα. Ο Καρλ Μαρξ προέβλεψε ότι τα εμπορεύματα θα κατανεμηθούν σύμφωνα με την αρχή, «στον καθένα ανάλογα με την εργασία του», κατά τα πρώτα στάδια του σοσιαλισμού, ενώ το απόλυτο κομμουνιστικό σύστημα χαρακτηρίζεται από τη διανομή «στον καθένα σύμφωνα με τις ανάγκες του». Με άλλα λόγια, ο σοσιαλισμός θα βασίζεται στην παροχή υλικών κινήτρων, αλλά ο κομμουνισμός θα πρέπει να βασίζεται σε μη-υλικά κίνητρα. Κάτω από την καπιταλιστική αγορά υπάρχουν σημαντικές ανταμοιβές για εργασία, για επιχειρηματικότητα και επένδυση κεφαλαίων και αυτές οι ανταμοιβές παίρνουν τη μορφή μισθού, κέρδους και τόκων. Ο κεντρικά σχεδιαζόμενος σοσιαλισμός επιβραβεύει την επίτευξη των εντολών του σχεδίου, απορρίπτει τα κέρδη και τους τόκους ως μια νόμιμη αμοιβή. Το Ισλάμ απορρίπτει επίσης τη λήψη τόκων ως νόμιμη αμοιβή, αλλά επιτρέπει την καταβολή των κερδών. Ενώ υπάρχουν κάποια υλικά κίνητρα εντός των Ισλαμικών συστημάτων, εντούτοις οι οικονομικές μονάδες στις ισλαμικές κοινωνίες καλούνται να εκτελέσουν τις οδηγίες μέσω των κατάλληλων κινήτρων ή μέσω απειλών καθώς περιγράφονται μέσω του Κορανίου και ερμηνεύονται από τις εκκλησιαστικές αρχές.

Όλες οι οικονομικές μονάδες αντιμετωπίζουν το κόστος των συναλλαγών, το κόστος δηλαδή που συνδέεται με την αναζήτηση πληροφοριών, τις διαπραγματεύσεις για τους όρους, και την εφαρμογή συμφωνιών. Όταν οι δαπάνες είναι υψηλές, είμαστε διατεθειμένοι να χρησιμοποιούμε κανόνες αντί να λαμβάνουμε ατομικές αποφάσεις σε κάθε περίπτωση. Προβλήματα μεταξύ εντολέα και εντολοδόχου (ή αλλιώς κεντρικής διευθυντικής αρχής και αντιπροσώπου) προκύπτουν όταν τα άτομα επιδιώκουν το προσωπικό συμφέρον και όχι τους στόχους που καθορίζονται από την εταιρία στην οποία απασχολούνται τα άτομα. Η κύρια υποχρέωση είναι μία ομάδα που έχει την ελέγχουσα αρχή και που δεσμεύει έναν αντιπρόσωπο να ενεργεί υπό τον έλεγχο και τις οδηγίες της κεντρικής διεύθυνσης. Ένας αντιπρόσωπος είναι ένα άτομο που ενεργεί ως εκπρόσωπος του εντολέα. Έτσι, μια οργάνωση, γνωστή ως η 'κεντρική διευθυντική αρχή', προσλαμβάνει ένα

άτομο να εργαστεί για λογαριασμό της. Αυτό το άτομο, ο αντιπρόσωπος, εργάζεται για να προωθήσει τους στόχους της εταιρίας. Για να επιτευχθεί μια αποτελεσματική σχέση διεύθυνσης-αντιπροσώπου, υπάρχουν τρεις προϋποθέσεις: 1. Ο εντολοδόχος πρέπει να έχει τη δυνατότητα να επηρεάσει το αποτέλεσμα για το οποίο έχει προσληφθεί. 2. Η διεύθυνση πρέπει να είναι σε θέση να ελέγξει αν τα καθήκοντα που εκτελούνται είναι σωστά. 3. Οι ανταμοιβές που προσφέρονται στον αντιπρόσωπο σε αντάλλαγμα για τις υπηρεσίες που προσφέρει, πρέπει να παρέχουν το κίνητρο.

Τα προβλήματα κεντρικής διευθυντικής αρχής και αντιπροσώπου προκύπτουν όταν οι δεύτεροι επιδιώκουν το προσωπικό τους συμφέρον και όχι των στόχων που καθορίζονται από τη διοίκηση. Το πρόβλημα προκύπτει από τις δυσκολίες στη δημιουργία μιας δομής κινήτρων που θα ενθαρρύνουν τον αντιπρόσωπο να ενεργεί για το συμφέρον της διεύθυνσης και όχι το δικό τους. Για παράδειγμα, τα προβλήματα αυτά προκύπτουν λόγω της δυσκολίας χειραγώγησης των εργαζομένων ή της διοίκησης να ενεργήσει με τον τρόπο που εξυπηρετεί καλύτερα τα συμφέροντα των ατόμων που βρίσκονται στην κεντρική διεύθυνση. Έτσι, αν και ο τελικός ιδιοκτήτης της επιχείρησης (οι μέτοχοι), ενδέχεται να επιδιώκει την μεγιστοποίηση του κέρδους, η διαχείριση μπορεί να ακολουθήσει το δικό της στόχο των μεγάλων μπόνους. Σε ένα σύστημα κεντρικού προγραμματισμού, το κράτος μπορεί να επιδιώκει τη μεγιστοποίηση της κοινωνικής ευημερίας, αλλά αντίθετα οι εργαζόμενοι επιδιώκουν την προσωπική τους ευημερία.

Τί είδους σύστημα υλικών κινήτρων θα πρέπει να χαρακτηρίζει το σχέδιο για να αποσπάσει την πιο επιθυμητή συμπεριφορά των αντιπροσώπων με το χαμηλότερο κόστος; Ένα σύστημα συμμετοχής στα κέρδη, για παράδειγμα, μπορεί να ενθαρρύνει τους αντιπροσώπους να ανταποκριθούν πιο κατάλληλα σε ενδείξεις κέρδους, αλλά μπορεί επίσης να είναι και δαπανηρό. Σε μια οικονομία που συντονίζεται από ένα σχέδιο, οι σχέσεις διοίκησης-αντιπροσώπου μπορεί να είναι ακόμη πιο περίπλοκες. Ένα υλικό σύστημα κινήτρων πρέπει να είναι συνειδητά σχεδιασμένο και να εφαρμόζεται ώστε να προκαλέσει συμμόρφωση στο σχέδιο. Συνήθως, αυτό συμπεριλάμβανε επιπλέον συμφωνίες που συνδέονται με την εκπλήρωση των στόχων της παραγωγής. Ωστόσο, χώρες όπως η πρώην Σοβιετική Ένωση ήταν δύσκολο να σχεδιάσουν ένα σύστημα κινήτρων που θα ενθαρρύνει ταυτόχρονα την ακριβή αναφορά των οικονομικών πληροφοριών στους βασικούς αρμόδιους για το σχεδιασμό και τη συμμόρφωση σύμφωνα με το σχέδιο (πλάνο).

Επιπροσθέτως, τα υλικά κίνητρα προωθούν μία επιθυμητή συμπεριφορά, προκαλώντας στον δέκτη μια μεγαλύτερη επιθυμία για διεκδίκηση των υλικών αγαθών, ενώ τα ηθικά κίνητρα ανταμείβουν την συμπεριφορά αυτή μέσω της υπευθυνότητας του δέκτη προς την επιχείρηση, προς την κοινωνία ή τον Θεό και μπορεί να συμπεριλαμβάνουν την αύξηση της κοινωνικής θέσης του δέκτη μέσα στην κοινωνία. Τα μη-υλικά κίνητρα έχουν σχεδιαστεί για να επικαλούνται ένα συναισθηματικό λόγο όπως ο εθνικισμός, η συλλογική ή προσωπική περηφάνια, η συμπόνια για τον άρρωστο και τον φτωχό, η επιθυμία για αποδοχή από ένα ισότιμο μέλος της κοινωνίας ή μία καλύτερη μετά θάνατον ζωή. Τα μη-υλικά κίνητρα χρησιμοποιούνται για να δώσουν κινητήρια δύναμη στους εργαζομένους που αφοσιώνο-

νται σε κάποιο υψηλότερο στόχο. Παρ' όλα αυτά, μία λύση στο κύριο πρόβλημα εντολέα και εντολοδόχου μπορεί να είναι η χρησιμοποίηση της ηθικής πειθούς και μη-υλικών κινήτρων, που θα οδηγήσουν κατ' ευθείαν στην κατάλληλη συμπεριφορά και λειτουργία. Τα μη-υλικά κίνητρα έχουν χρησιμοποιηθεί για να εισαγάγουν τον ανταγωνισμό μεταξύ των εργοστασίων στην πρώην Σοβιετική Ένωση, στα συνθήματα και τα τραγούδια στις επιχειρήσεις της Ιαπωνίας και στην χρήση σλόγκαν του τύπου «αγοράστε ελληνικά προϊόντα».

Οι παραδοσιακές κοινωνίες που βασίζονται στη θρησκεία όπως οι ισλαμικές κοινωνίες, βασίζονται αρκετά έως αποκλειστικά στα μη-υλικά κίνητρα για να προσελκύσουν την επίτευξη ενός επιθυμητού αποτελέσματος «για τη δόξα του Θεού». Σε ένα τέτοιο σχεδιασμό, η διοίκηση των κεντρικών αρχών προσδοκεί από τους πολίτες να συμπεριφέρονται κατάλληλα, διότι αυτό «καθορίζεται από τον Θεό». Οι αρχές μπορούν να βρουν κάποιο τρόπο ανταμοιβής σε αυτούς που πασιφανώς συμπεριφέρονται σωστά καθώς την ίδια ώρα ανταμείβονται από τον Θεό για μία καλύτερη «μετά θάνατον ζωή». Αυτού του είδους τα κίνητρα έχει διαπιστωθεί ότι είναι αρκετά αποτελεσματικά για βραχυπρόθεσμες περιόδους και στα καπιταλιστικά και στα σοσιαλιστικά συστήματα. Κατά την διάρκεια κρίσεων (πόλεμοι, καταστροφές, αλλαγή καθεστώτων) οι πολίτες είναι ικανοί να κάνουν φαινομενικά παράλογες θυσίες όταν εξωθούνται προς αυτή την κατεύθυνση. Η ενθάρρυνση όπως: «για την πατρίδα των προγόνων μας» ή «για την μητέρα πατρίδα» έχει αποδειχθεί αποτελεσματική έως ένα βαθμό. Η σοσιαλιστική επανάσταση, ειδικά κατά την διάρκεια των πρώιμων σταδίων της, ζήτησε και συχνά ελάμβανε μεγάλες θυσίες από ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού που μόχθησε «για την επανάσταση» ή «για το κόμμα». Ο Mao Zedong τόνιζε ότι οι πολίτες πρέπει να «υπηρετούν τον κόσμο» κατά την διάρκεια της πολιτισμικής επανάστασης και ο Castro επιδίωκε την αυτοθυσία κατά την διάρκεια διάφορων περιόδων της ιστορίας της Κούβας. Είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι κατά την διάρκεια της πολιτισμικής επανάστασης στην Κίνα και των περιόδων των μεμονωμένων θυσιών της Κούβας, η οικονομία χαρακτηριζόταν από σοβαρή οικονομική στασιμότητα. Οι πολίτες στις μεταβατικές οικονομίες, μετά την κατάρρευση των κεντρικά σχεδιασμένων σοσιαλιστικών οικονομιών, επιθυμούσαν να αποδεχτούν την μείωση του επιπέδου ζωής έτσι ώστε να διευκολύνουν την διαδικασία μετάβασης προς το οικονομικό σύστημα της αγοράς. Η μη-υλική επιδίωξη μπορεί ακόμα να είναι αποτελεσματική μέσα σε επιχειρήσεις. Ένας υψηλός βαθμός ταυτοποίησης των εργατών με την επιχείρηση αναφέρεται συχνά ως μια από τις αιτίες της Ιαπωνικής επιτυχίας. Συνοψίζοντας, τα υλικά κίνητρα ανταμείβουν τους πολίτες με ρευστό, ενώ τα μη-υλικά κίνητρα τους ανταμείβουν με βραβεία, τιμή και την υπόσχεση για μια καλύτερη μετά θάνατον ζωή.

Αν και ο σοσιαλισμός και το Ισλάμ, γενικώς αναγνωρίζουν τα υλικά κίνητρα ως κάτι το σημαντικό στην παρακίνηση του εργατικού δυναμικού, εντούτοις, αυτά αυτή η υλική παρακίνηση συνήθως συνδέεται με την ικανοποίηση-εκπλήρωση κάποιων ιδεολογικών και θρησκευτικών αποφάσεων. Η μοντέρνα παραδοσιακή οικονομία εξαρτάται εν μέρει από την επίκληση σε ηθικά κίνητρα, αλλά το Ισλάμ και οι περισσότερες

θρησκείες δεν αρνούνται τον κανόνα «πληρωμή για εργασία» τονίζοντας έτσι τα υλικά κίνητρα. Ακόμη, αυτές οι θρησκευτικές πεποιθήσεις θέτουν περιορισμούς, οι οποίοι προκύπτουν από την ανάγκη παροχής ελεημοσύνης στους φτωχούς.

Έτσι, η οικονομική δομή διαφέρει κατά τρεις σημαντικές διαστάσεις ως προς τον τύπο της ιδιοκτησίας, τα μέσα συντονισμού της οικονομικής δραστηριότητας και το σύστημα κινήτρων που επηρεάζει την οικονομική ώθηση των πολιτών. Η συνέπεια μέσα στην οικονομική δομή απαιτεί συνέπεια μεταξύ αυτών των τριών διαστάσεων ούτως ώστε να επιτευχθεί ένα βιώσιμο οικονομικό σύστημα. Ο Πίνακας 2.1 καταδεικνύει τις εναλλακτικές μεθόδους για την επίτευξη αυτού του σημαντικού επιπέδου σταθερότητας.

Στον Πίνακα 2.1 χρησιμοποιείται μια στρατηγική ταξινόμησης για να παρουσιάσει τις εναλλακτικές οικονομικές δομές με ταξινομημένο τρόπο: Κάθε οικονομική δομή έχει καταταχθεί σύμφωνα με κάποια επιλεγμένα κριτήρια. Οι μηχανισμοί (αυταρχικότητα, αυτονομία και παράδοση) που βασίζονται οι κοινωνίες να αναπτύξουν τις αντίστοιχες πολίτικο-οικονομικό-ιδεολογικές δομές είναι το αρχικό σημείο. Τα στοιχεία του οικονομικού συστήματος εξετάζονται λεπτομερώς σύμφωνα με το πώς πρέπει να τοποθετηθούν στον πίνακα. Το σύνολο των στοιχείων έχει συνοψισθεί στον Πίνακα 2.1 ως ένα πλέγμα στο οποίο οι σειρές παρουσιάζουν διάφορα πολιτικά προγράμματα των εναλλακτικών μηχανισμών και οι στήλες αντιπροσωπεύουν τις διάφορες δομές του οικονομικού συστήματος. Ο στόχος αυτής της μορφής είναι να βοηθήσει τη συζήτηση δείχνοντας ακριβώς ποια στοιχεία αμφισβητούνται και από ποιους μηχανισμούς. Η συζήτηση επίσης ενσωματώνει την αιτιολόγηση της τοποθέτησης ενός συγκεκριμένου στοιχείου στο σωστό κελί του πλέγματος.

Πίνακας No. 2.1: Συνέπεια μέσα στην Οικονομική Δομή.

Μηχανισμοί Λήψεως Αποφάσεων	Οικονομικό Σύστημα	Χώρες	Οικονομική Δομή		
			Σχέσεις Ιδιοκτησίας	Οργανωτικές Σχέσεις	Σχέσεις Κινήτρων
Αυτονομία	Καπιταλισμός της αγοράς	ΗΠΑ, Δυτική Ευρώπη	Ιδιωτικά	Αγορά	Υλικά
Αρχή-αυταρχισμός	Κεντρικά Διοικούμενος Σοσιαλισμός	Σοβιετική Ένωση, Ανατολική Ευρώπη	Κρατικά	Κεντρική Διοίκηση	Υλικά
Αρχή-αυταρχισμός	Σοσιαλισμός της Αγοράς	Γιουγκοσλαβία	Κολεκτίβες	Αγορά	Υλικά
Παράδοση-Θρησκεία	Θεοκρατία	Ιράν, Πακιστάν	Κρατικά	Κεντρική Διοίκηση	Μη- Υλικά

2.3 Θέσπιση συνοχής μεταξύ πολιτικής και οικονομικής δομής

Είναι σημαντικό να αναγνωρίσουμε ότι «η πολιτική περιλαμβάνει ενέργειες και θεσμούς που καθορίζουν τις επίσημες δημόσιες αποφάσεις για την κοινωνία ως σύνολο» (Caporaso and Levi 1993, σελ. 20). Ένα κεντρικό θέμα που διατρέχει όλα τα οικονομικά συστήματα, είναι ο ρόλος της κυβέρνησης μέσα σε μια οικονομία. Πόσο πολύ πρέπει να παρεμβαίνει και με ποιους τρόπους; Μια εξέταση των παραλλαγών των οικονομικών συστημάτων αποκαλύπτει τον ποικιλόμορφο και κρίσιμο ρόλο της κυβέρνησης ακόμα και στις παραδοσιακές-θρησκευτικές οικονομίες. Το Ισλαμικό οικονομικό σύστημα ιδρύεται μόνο εάν η κυβέρνηση ψηφίσει τους νόμους που δίνουν την εντολή ότι η οικονομία θα λειτουργεί σύμφωνα με τις ισλαμικές αρχές. Συνεπώς, οι οικονομικές αποφάσεις εξαρτώνται επίσης από το πώς αναπτύσσεται η πολιτική δομή. Η πολιτική νομιμότητα και συνοχή είναι επίσης ουσιώδη στοιχεία του οικονομικού συστήματος και της μεταρρυθμιστικής διαδικασίας. Η πολιτική δομή καθορίζει την διαδικασία λήψης αποφάσεων στην κοινωνία και αυτό έχει συνέπειες στην δομή και στην λειτουργία των κεντρικών εξουσιών. Οι γραφειοκρατίες θέτουν τυπικούς – επίσημους και άτυπους –περιορισμούς στα μέλη της κοινωνίας μέσω πιέσεων και απειλών.

Στα μοντέρνα οικονομικά συστήματα η κυβέρνηση είναι πολύπλοκη και η εξουσία της εκτενής. Οι πολιτικές αποφάσεις επηρεάζουν κατά κανόνα τις οικονομικές αποφάσεις και υπάρχει μία σύνδεση μεταξύ της οικονομικής και της πολιτικής δομής. Σαφώς, τα μέσα από τα οποία η κυβέρνηση αντλεί την δύναμή της και ο βαθμός ελέγχου που ασκεί πάνω στην συμπεριφορά των πολιτών της, ποικίλλει σε μεγάλο βαθμό μεταξύ των οικονομιών. Από την πλευρά της πολιτικής δομής υπάρχουν τρεις διαφορετικοί τύποι: Πολιτικός πλουραλισμός, η δημοκρατία και ο μη-πλουραλισμός.

1) Πολιτικός πλουραλισμός: Μια πολιτική δομή που βασίζεται στον πολιτικό πλουραλισμό εισάγει θεμελιώδεις αλλαγές με συγκατάθεση, δημόσια συζήτηση-διάλογο, συμφωνία και συμβιβασμό. Με τον πλουραλισμό αναγνωρίζεται ότι ο ανταγωνισμός και τα συγκρουόμενα συμφέροντα υπάρχουν στην κοινωνία και προκύπτουν από την ανθρώπινη διαφορετικότητα. Δεν υπάρχει κάποια μεμονωμένη ακριβής άποψη, καμιά μόνη και αμετάβλητη σωστή αντίληψη των θεμάτων. Αυτό σημαίνει ότι το κοινό καλό δεν θα καθορίζεται με ένα απολυταρχικό και ολοκληρωτικό τρόπο από το κράτος αλλά θα ορίζεται μέσω μιας πληθώρας διαφόρων απόψεων, οι οποίες συζητούνται ελεύθερα. Το σημαντικό με τον πλουραλισμό είναι ότι δεν περιλαμβάνει κάποια διακριτική δύναμη από τις κεντρικές εξουσίες, από τις επιχειρήσεις (τα μονοπώλια) ή από τα μέλη ή τα σύνολα των μελών της κοινωνίας (συνδικάτα). Όλες οι οικονομικές μονάδες πρέπει να ακολουθούν τους συγκεκριμένους κανόνες.

Ωστόσο, η υιοθέτηση του πλουραλισμού θα καταλήξει σε αλλαγές του οικονομικού μοντέλου. Μία διαδικασία μεταρρύθμισης βασισμένης στον πλουραλισμό μπορεί να επηρεάσει το ίδιο το μοντέλο. Τέτοιες αλλαγές μπορεί να είναι ήσσονος σημασίας και μπορούν να ενσωματωθούν χωρίς να μεταβάλουν σημαντικά το βασικό μο-

ντέλο. Για παράδειγμα, η αποδοχή των πολυκομματικών πολιτικών, οι παραχωρήσεις για ιδιωτική ιδιοκτησία και η πρόσληψη εργατικού δυναμικού, δεν συμπεριλαμβανόταν στο μοντέλο του Γκορμπατσόφ, αλλά προστέθηκαν σε ένα μεταγενέστερο στάδιο ως αποτέλεσμα του πλουραλισμού. Εκ των υστέρων, ο πλουραλισμός επιδείνωσε την δύσκολη κατάσταση της Σοβιετικής Ένωσης αφού επέτρεψε στους πολίτες να δείξουν την δυσαρέσκεια τους. Η προσπάθεια να διατηρηθεί η Σοβιετική Ένωση ενωμένη σε ένα πλουραλιστικό πολιτικό περιβάλλον είχε ως αποτέλεσμα τις υψηλές παραχωρήσεις στα κράτη-μέλη της Σοβιετικής Ένωσης, οι οποίες τελικά οδήγησαν στην διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης. Ήταν ένα «κόστος» που οι μεταρρυθμιστές έπρεπε να πληρώσουν, εάν ο πλουραλισμός αποτελούσε μια απαραίτητη προϋπόθεση για την εκτέλεση του προγράμματος μεταρρύθμισης του Γκορμπατσόφ.

2) Δημοκρατία: Είναι η συνεχής ανταπόκριση της ανώτερης εξουσίας στις επιλογές των μελών της κοινωνίας, μέσω μιας δομικά ορισμένης διαδικασίας όπως είναι οι εκλογές. Σε ένα δημοκρατικό σύστημα όλα τα μέλη θεωρούνται πολιτικά ισότιμα. Οι δημοκρατίες δημιουργούν και διατηρούν το δικαίωμα συμμετοχής στην επιλογή της κυβέρνησης, στη διαδικασία της νομοθέτησης και στον έλεγχο της διοίκησης. Οι δημοκρατίες απαιτούν πολιτικά κόμματα που ανταγωνίζονται να κερδίσουν στις εκλογές σε καθορισμένες χρονικές περιόδους. Σε ένα δημοκρατικό πολιτικό σύστημα, υπάρχει ένας συνδυασμός κανόνων, καθώς η κυβέρνηση ασκεί κάποια διακριτική δύναμη μαζί με τις επιχειρήσεις και τα υπόλοιπα μέλη ή σύνολα μελών.

3) Μη-πλουραλισμός: Η πολιτική δομή που βασίζεται στην εξουσία που ανήκει σε ένα μόνο κόμμα που έχει μονοπωλιακή δύναμη. Αυτό το κόμμα υιοθετεί μια ηγετική θέση (οι απόψεις του καθορίζουν τις περισσότερες αποφάσεις) και μια σωστή γραμμή (το κόμμα κατανοεί κατά τρόπο σωστό πώς είναι η κατάσταση και την λύση προβλημάτων). Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι το Κινέζικο οικονομικό σύστημα. Εκείνοι που ευνοούνται από μια μη-πλουραλιστική δομή στην Κίνα, πιστεύουν ότι η εκτέλεση ριζικών μεταρρυθμίσεων με την αγορά απαιτεί μια πολιτικά σταθερή και ισχυρή κυβέρνηση, η οποία έχει αρκετή εξουσία, έτσι ώστε να εκτελέσει αυτές τις μεταρρυθμίσεις ανεξάρτητα από την δημόσια άποψη και τα προστατευμένα από τον νόμο συμφέροντα. Με αυτό τον τρόπο, η κυβέρνηση θα είναι ικανή να συγκεντρωθεί στη διαδικασία μεταρρυθμίσεων και να αποφύγει προβλήματα που συσχετίζονται με την πολιτική διαδικασία, εφαρμόζοντας έτσι τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις αβίαστα. Η επίτευξη της αποδοτικότητας δεν απαιτεί βουλευτική δημοκρατία, υποστηρίζουν οι Κινέζοι μεταρρυθμιστές. Ο μη-πλουραλισμός μπορεί να είναι παρομοίως ικανός να επιτύχει μια δυναμική πρόοδο στα επίπεδα ζωής. Μια μεταρρυθμιστική διαδικασία που βασίζεται στον μη-πλουραλισμό, θα μπορούσε να είχε αποφύγει τα προβλήματα που είχε να αντιμετωπίσει ο Γκορμπατσόφ, σύμφωνα με τους Κινέζους μεταρρυθμιστές.

Από την στιγμή που μια κοινωνία έχει επιλέξει την οικονομική της δομή, αυτό θα έχει συνέπειες για τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και ειδικότερα για τις δομές και τη λειτουργικότητα των κεντρικών αρχών. Για παράδειγμα, εάν σε μια οικονομική δομή οι μο-

νάδες συντονίζονται μέσω εντολών της κεντρικής διοίκησης, αυτό έχει επιπτώσεις και για την φύση της πολιτικής δομής. Μια μη-πλουραλιστική μορφή οικονομικού συντονισμού των οικονομικών μονάδων απαιτεί για συνοχή την ύπαρξη μιας μη-πλουραλιστικής πολιτικής δομής. Με τον όρο *πλουραλισμό* αναφερόμαστε στη δομή που αναγνωρίζει, σέβεται και ανέχεται περισσότερες από μια απόψεις. Η πολιτική δομή πρέπει να λειτουργήσει με τον ίδιο τρόπο, αλλιώς η δύναμη των πολιτικών εξουσιών θα αμφισβητηθεί και θα υπονομευθεί. Από την άλλη πλευρά, αν η οικονομική δομή ενδυναμώνει την αυτονομία και τον οικονομικό πλουραλισμό μέσω των αγορών, τότε η κατάλληλη πολιτική δομή πρέπει να υπάρχει τουλάχιστον με τη μορφή του πλουραλισμού. Με άλλα λόγια, η ελάχιστη προϋπόθεση για τις σχέσεις στην αγορά προκειμένου να πετύχουν συνέπεια με την πολιτική δομή, είναι ο πλουραλισμός και όχι απαραίτητα η δημοκρατία (θα επεξεργαστούμε αυτήν την διάκριση αργότερα). Αν μια τέτοια δομή είναι ελλιπής, η εξουσία τότε δεν θα διαρκέσει για πολύ, αφού τα άτομα που γνωρίζουν τα οφέλη της αυτονομίας στην οικονομική δομή, είναι πιθανό να απαιτήσουν το ίδιο και στην πολιτική δομή.

Όσον αφορά την ιστορική έκφανση, οι πολιτικά πλουραλιστικές κοινωνίες και η αγορά έχουν την ίδια καταγωγή. Ο Friedman (1962,p9) δηλώνει «δεν ξέρω κανένα παράδειγμα σε χρόνο ή μέρος, μιας κοινωνίας που να έχει σημαδευτεί με μεγάλα μέτρα πολιτικής ελευθερίας και να μην έχει χρησιμοποιήσει κάτι συγκρίσιμο με την ελεύθερη αγορά για να οργανώσει τον όγκο της οικονομικής δραστηριότητας». Η ανάδειξη της αγοράς συσχετιζόταν με την ανάπτυξη του πολιτικού πλουραλισμού και τη σταδιακή αφαίρεση των κυβερνητικών και θρησκευτικών περιορισμών στα άτομα. Έτσι, οι σχέσεις αγοράς είναι απαραίτητες για τις πλουραλιστικές πολιτικές σχέσεις.

Ο Friedman και ο Hayek υποστήριζαν ότι η παρέμβαση στις αγορές μέσω του σχεδιασμού ή των διακριτικών μέτρων από τις οικονομικές μονάδες θα μπορούσαν μόνο να οδηγήσουν «στο δρόμο για τη δουλοπαροικία» («the road to serfdom»). Είχαν μια πολύ απαισιόδοξη άποψη για την αγορά ως ένα μέσο για να τονώσει τον πολιτικό πλουραλισμό και να αποδυναμώσει τις αυταρχικές κυβερνήσεις. Τα άτομα που γνωρίζουν τα οφέλη της ελευθερίας μέσω των σχέσεων της αγοράς είναι πιθανό να απαιτήσουν την ίδια διαδικασία και στην πολιτική δομή. Αυτό συμβαίνει γιατί ο πλουραλισμός της αγοράς και ο πολιτικός πλουραλισμός είναι εσωτερικά συνδεδεμένοι: ο ένας ενεργοποιεί και διατηρεί τον άλλο.

Η αγορά τείνει να δημιουργεί άτομα με προσωπικότητα που να χαρακτηρίζονται από γνωστική πολυπλοκότητα, αυτονομία, κοινωνικοκεντρικότητα, απόψεις για τον εαυτό μας και την ταυτοποίηση των ηθικών αξιών. Αυτά τα άτομα τείνουν να απεχθάνονται την αυταρχικότητα. Τα άτομα αποκτούν αυτές τις ιδιότητες μέσω της διαδικασίας της αγοράς, με αποτέλεσμα την αμφισβήτηση και την υπονόμευση οποιουδήποτε περιορισμού στον πολιτικό πλουραλισμό. Δεν είναι τυχαίο ότι η εισαγωγή των σχέσεων αγοράς στη Ρωσία και την Ανατολική Ευρώπη συνοδεύτηκαν από πολιτικό πλουραλισμό, επειδή από τη στιγμή που ο πολιτικός και ο οικονομικός πλουραλισμός είναι συνδεδεμένοι. Στην Κίνα, η εισαγωγή των σχέσεων αγοράς συνοδεύτηκε από απαιτήσεις του λαού για πολιτικό

πλουραλισμό, οι οποίες διατυπώθηκαν βίαια. Η εισαγωγή των σχέσεων αγοράς στην κεντρικά διοικούμενη σοσιαλιστική Κίνα επέδρασε την πολιτική και κοινωνική ζωή. Η πρώτη κυριότερη σύγκρουση, αποτέλεσμα της αυξανόμενης αντίστασης, της «αγοραιοποίησης» και της αχαλίνωτης διαφθοράς, ήταν η εξέγερση του 1989 στην πλατεία Tiananmen. Η αντιπολίτευση βασισμένη στους φοιτητές, διανοούμενους και πολλούς εργαζόμενους απαιτούσαν θεμελιώδεις αλλαγές: το τέλος στο μονοπωλιακό κομμουνιστικό κόμμα, ελευθερία λόγου και δημοκρατικές εκλογές, και αυτό είχε ως αποτέλεσμα την καταστολή της εξέγερσης με βίαιο τρόπο από το κομμουνιστικό κόμμα. Η αμφισβήτηση στην εξουσία του κομμουνιστικού κόμματος καταπιέστηκε βάναυσα, αφού οι διαφωνούντες που ηγούντο της εξέργεσης, συνελήφθησαν και η συνεχομένη επικράτηση του κομμουνιστικού κόμματος σηματοδοτήθηκε από την καταστολή της ως μη-διαπραγματεύσιμη. Οι ηγέτες της Κίνας συνέχισαν την οικονομική μεταρρύθμιση απελευθερώνοντας την ιδιωτική πρωτοβουλία και δημιουργώντας ένα άνοιγμα προς τη Δύση παρά την απόρριψη του πολιτικού πλουραλισμού. Η απάντηση της κυβέρνησης δείχνει ότι οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις είχαν επιταχυνθεί, ώστε να επιτευχθεί η ολοκληρωτική «αγοραιοποίηση» με τον Deng Xiaoping ηγέτη της διαδικασίας αυτής.

Υπάρχει μια σημαντική σχέση μεταξύ αγορών και πολιτικού πλουραλισμού. Παρ' όλα αυτά, η σχέση δεν είναι αδιάσπαστη. Απ' ό,τι φαίνεται, ενώ ένα σύστημα αγοράς είναι απαραίτητο για τον πολιτικό πλουραλισμό, αυτό δεν είναι επαρκές. Ο Lanes (1978, p9) συμφωνεί και γράφει «ιστορικά μια ελεύθερη αγορά δείχνει να τοποθετείται σε μια κατάσταση πολιτικής ελευθερίας, γεγονός που επιβεβαιώνεται στη διακήρυξη των δικαιωμάτων και στις ελεύθερες εκλογές, αλλά αυτό δεν την καθιστά μια επαρκή συνθήκη». Ορισμένες χώρες ανέπτυξαν μια μορφή πολιτικής διαδικασίας, μια ιεραρχικά δομημένη γραφειοκρατική οργάνωση που δίνει τα προνόμια στην ελίτ τάξη. Ενώ η αγορά παραμένει η κύρια διαδικασία για τη λήψη αποφάσεων, ο πολιτικός πλουραλισμός είναι περιορισμένος να υπηρετεί τον σκοπό της μειονοτικής άρχουσας τάξης. Σε τέτοιες περιπτώσεις η πολιτική διαδικασία έχει ως συνέπεια την απώλεια του προσωπικού ελέγχου και την ενδυνάμωση της εξάρτησης. Επιβραβεύει τη συμμόρφωση, την υπακοή και την υπαγωγή αντί της καινοτομίας της επιχειρηματικότητας και της αυτονομίας. Τα άτομα νιώθουν αδύναμα και αβοήθητα. Επιπλέον, οι πολιτικές εξουσίες διαταράσσουν την αγορά κατανέμοντας τους πόρους εξαναγκαστικά. Οι πολιτικές εξουσίες ελέγχουν ένα μεγάλο μέρος των πόρων και η επιρροή των αποφάσεών τους είναι ουσιαστική ελέγχοντας έτσι ολόκληρο το φάσμα των οικονομικών αποφάσεων.

Η απαισιόδοξη άποψη που αφορά τη σχέση μεταξύ αγορών και πολιτικού πλουραλισμού αναπτύχθηκε εξαιτίας της πολιτικής κατάστασης στη δεκαετία του 1960 και του 1970. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, η πολιτική κατάσταση του κόσμου προκάλεσε μια ζοφερή εικόνα για τον πολιτικό πλουραλισμό. Η καταστολή του πολιτικού πλουραλισμού εξαπλώθηκε με τη μορφή μιας αυταρχικής πολιτικής δομής, ειδικά με στρατιωτικές δικτατορίες, όπου οι θέσεις εξουσίας καθοριζόταν από την δύναμη και η ανεύθυνη πολιτική δύναμη λειτουργούσε έξω από την πειθαρχία του νόμου. Φαινόταν

ότι η κατάσταση δεν θα άλλαζε και ότι αυτό το χαρακτηριστικό της αυταρχικότητας μπορεί να διατηρηθεί μακροχρόνια. Παρ' όλα αυτά, η ιστορία δείχνει τελικά ότι οι αγορές υπηρέτησαν ως μια πολύτιμη πηγή εναντίωσης στην κακή χρήση της πολιτικής δύναμης. Οι αγορές παρείχαν μια μορφή λογοδοσίας στις πολιτικές δομές που καταστέλλουν τον πολιτικό πλουραλισμό.

Το επιχείρημα που αναδείχθηκε από τον Friedman και τον Lane σχετικά με το ότι οι σχέσεις αγοράς δεν είναι επαρκείς για πολιτικό πλουραλισμό, δεν δείχνει πλέον αποδεχτό. Βραχυπρόθεσμα ο πολιτικός πλουραλισμός μπορεί να περιοριστεί σε ένα σύστημα αγοράς, αλλά μακροπρόθεσμα η αυταρχική πολιτική διαδικασία δεν μπορεί να επιζήσει παράλληλα με τις αγορές. Η δημοκρατία υπερίσχυσε στο τέλος ανά τον κόσμο. Στη Λατινική Αμερική, εκεί όπου οι δικτάτορες κυβερνούσαν πολλές χώρες, τώρα πλέον πραγματοποιούνται ελεύθερες εκλογές. Στο Μεξικό όπου ένα μόνο πολιτικό κόμμα εξουσίαζε για περίπου 70 χρόνια, τώρα πραγματοποιούνται ελεύθερες εκλογές και αντιπρόσωποι άλλων πολιτικών κομμάτων κατέχουν πολλές κυβερνητικές θέσεις. Οι πρώην κεντρικά διοικούμενες σοσιαλιστικές χώρες της Ανατολικής Ευρώπης έχουν πλέον πολιτικά κόμματα και ελεύθερες εκλογές. Ακόμη και στη Ρώσικη ομοσπονδία που μαζί με άλλες χώρες αποτελούσαν την πρώην Σοβιετική Ένωση, πέτυχαν μια μορφή δημοκρατίας. Η πτώση των στρατιωτικών δικτατοριών κατά τη διάρκεια των δεκαετιών 1970 και 1980 και η πτώση του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλισμού στις δεκαετίες του 1980 και 1990, δείχνουν την επικύρωση του επιχειρήματος, ότι βραχυπρόθεσμα ο πολιτικός πλουραλισμός μπορεί να περιοριστεί μόνο στο σύστημα αγοράς, αλλά μακροπρόθεσμα οι αυταρχικές πολιτικές διαδικασίες δεν μπορούν να επιβιώσουν παράλληλα με τις αγορές.

Η αγορά θα πρέπει να αξιολογείται όχι μόνο ως μια διαδικασία για την επίτευξη της βέλτιστης κατανομής των πόρων, αλλά επίσης, ως μια διαδικασία μάθησης. Μέσω της αγοράς, τα άτομα θέλουν να είναι ελεύθερα, ανεξάρτητα, να ακολουθούν τις δικές τους πεποιθήσεις και να διατηρούν αυτό το σύνολο αξιολόγησης σε όλη τους την ενήλικη ζωή. Εάν η αγορά υποστηρίζει την αυτοβοήθεια, πώς μπορεί αυτή η συμπεριφορά να περιοριστεί μόνο στην αγορά και όχι να επεκταθεί στην πολιτική διαδικασία με τη μορφή του πολιτικού πλουραλισμού; Η ελευθερία είναι μια επιδεξιότητα, η οποία δημιουργείται και διατηρείται από την αγορά.

Παρά τις διαφορές που υπάρχουν μεταξύ των αγορών σε χρόνο και χώρο, μπορούμε να φανταστούμε μια αγορά για τους σκοπούς της μελέτης μας. Η συμμετοχή στη διαδικασία της αγοράς έχει ως αποτέλεσμα την απόκτηση κάποιων προσωπικών χαρακτηριστικών, τα οποία είναι σημαντικά για την ανάπτυξη της προσωπικότητας. Ο Lane (1981, p5) ταυτοποίησε αυτές τις ιδιότητες που είναι αναγκαίες για τη μεγιστοποίηση της ανάπτυξης της προσωπικότητας. Αυτές είναι:

- Γνωστική πολυπλοκότητα: περιλαμβάνει την ικανότητα να κατανοήσεις τις αφαιρέσεις, να διατηρείς τις προτιμήσεις, να είσαι ικανός να κρίνεις τους άλλους αλλά και τον εαυτό σου, να αλλάζεις τις έννοιες, το να είσαι εναρμονισμένος με

την πραγματικότητα με σταθερές αντιλήψεις, και τέλος να οργανώνεις διάφορες ιδέες ώστε να καταλήγεις σε πραγματικές λύσεις προβλημάτων.

- Αυτονομία: η επιθυμία και η ικανότητα να παραμείνεις ανεξάρτητος, γεγονός που ενισχύει την ελεύθερη πρωτοβουλία και την ελεύθερη έκφραση σε όλα τα επίπεδα της ζωής. Μέσω αυτής της ιδιότητας το άτομο είναι ελεύθερο να προσαρμόζεται στην παράδοση και στην εξουσία. Οι καταστάσεις αντιμετωπίζονται περισσότερο ως πληροφορίες παρά ως οδηγίες.
- Κοινωνικοκεντρικότητα: οι σκέψεις και οι αξιώσεις των ανθρώπων κατανοούνται και αναγνωρίζονται. Η κοινωνικοκεντρικότητα συμπεριλαμβάνει την κοινωνικοποίηση, την εμπειρία, την κατανόηση και τον συλλογισμό. Τα άτομα μαθαίνουν με αυτόν τον τρόπο τους κανόνες της κοινωνίας και συμμορφώνονται σε αυτούς δικαιολογώντας έτσι τις ενέργειές τους. Είναι ένας οδηγός στην κοινωνική πραγματικότητα και είναι απαραίτητο συστατικό για τις καλές διαπροσωπικές σχέσεις.
- Στάση συμπεριφοράς απέναντι στον εαυτό μας: ένας συνδυασμός αυτογνωσίας, αυτοαποδοχής και αυτοσεβασμού, που απαιτείται για την δημιουργία μιας ταυτότητας. Με αυτήν την ιδιότητα οι άνθρωποι αποφεύγουν τις εσωτερικές συγκρούσεις και την αβεβαιότητα σχετικά με τις αξίες.
- Αναγνώριση βάσει ηθικών αξιών: μια τέτοια ταυτοποίηση είναι απαραίτητη για τη διασφάλιση του ηθικού συλλογισμού και της ηθικής συμπεριφοράς, χωρίς να καταφεύγουμε στην παραδοσιακή ανάλυση. Στοχεύει στην ταυτοποίηση των αποτελεσμάτων που έχουν οι αγορές και οι πολιτικοί στην ανάπτυξη της προσωπικότητας.

Παρ' όλα αυτά, για τον Lane η επιρροή ήταν μονομερής, οι αγορές και η πολιτική δομή επηρεάζουν την ανάπτυξη της προσωπικότητας, χωρίς τα άτομα να είναι ικανά να επηρεάσουν τη φύση των αγορών και της πολιτικής δομής. Η κοινωνική διαδικασία είναι αντανακλαστική: τα άτομα που συμμετέχουν στην αγορά αποκτούν ιδιότητες για την ανάπτυξη της προσωπικότητας που μπορούν να χρησιμοποιηθούν στην πολιτική διαδικασία, έτσι, επηρεάζεται η φύση της πολιτικής δομής. Διότι ένα άτομο είναι ένας συμμετέχων στην αγορά και έτσι θα απαιτηθεί ειδική πολιτική διαδικασία που θα βασίζεται στον πλουραλισμό.

Οι μετέχοντες στην αγορά αναπτύσσουν μέσω της διαδικασίας του πειραματισμού (trial and error process), συλλέγουν τις απαραίτητες πληροφορίες και υιοθετούν τη συμπεριφορά εκείνη για να συμμετέχουν αποτελεσματικά. Οι μετέχοντες στην αγορά χρειάζεται να φρονούν για τους εαυτούς τους. Απορρίπτουν σιγά-σιγά την εξάρτηση από άλλους. Απορρίπτουν επίσης την εξάρτηση από την οικογένεια, την κλειστή κοινωνία και γενικότερα την κοινωνία, το εθνικό σύνολο ή την κοινωνική τάξη. Χρειάζεται να λαμβάνουν πολύπλοκες αποφάσεις βασισμένες στην εκπαίδευση και στην καριέρα. Το περιβάλλον της αγοράς έχει επίσης γίνει πολύπλοκο, λόγω των προϊόντων που είναι πιο εξελιγμένα, των πολυάριθμων τύπων προϊόντων και της «επιθετικής» διαφήμισης. Ο

μετέχων στην αγορά χρειάζεται να ψάχνει, να εξετάζει και να αναλύει τα προϊόντα. Έτσι, αντιμετωπίζει τη δυσκολία και πολυπλοκότητα από ένα σύνολο επιλογών που απαιτούν πολύπλοκη γνώση.

Μια αίσθηση αυτονομίας επιτυγχάνεται μέσω της αγοράς από τη στιγμή που οι συμμετέχοντες μαθαίνουν ότι το περιβάλλον γύρω τους ανταποκρίνεται στις ενέργειές τους. Τα άτομα δουλεύουν, πληρώνονται και αγοράζουν αγαθά μέσω της διαδικασίας της αγοράς. Αυτό επιτρέπει στα άτομα να ελέγχουν το ίδιο τους το πεπρωμένο. Μέσα στην αγορά τα άτομα μπορούν να είναι αυτοεξαρτώμενα, διότι έχουν εναλλακτικές σχετικά με το από πού θα διαλέξουν. Είναι ανεξάρτητα και ακολουθούν τις δικές τους πεποιθήσεις. Ο μετέχων στην αγορά μαθαίνει ότι η προσπάθεια θα ανταμειφθεί, ενώ οι λάθος αποφάσεις τιμωρούνται. Οι ανταμοιβές είναι μεμονωμένες, αντί συνολικές. Η αγορά συμβάλλει στην επιθυμία, στην αξία και στην πίστη της ικανότητας ενός ατόμου και στην ικανότητα άλλων ώστε να ελέγχουν τις ίδιες τους τις μοίρες και να αναπτύξουν ταυτόχρονα το δικό τους μοναδικό ατομικό δρόμο.

Οι οικονομικές συναλλαγές φέρνουν τον κόσμο κοντά, με την έννοια ότι οποιεσδήποτε συναλλαγές είναι εθελοντικές και οι δυο πλευρές επωφελούνται. Οι συμμετέχοντες της συναλλαγής πρέπει να κατανοήσουν και την άλλη όψη ώστε η συμφωνία να επιτευχθεί μόνο όταν τα εμπλεκόμενα μέρη επικοινωνήσουν, διαπραγματευτούν, παζαρέψουν και στο τέλος συμβιβαστούν. Με τον τρόπο αυτό, τα άτομα γίνονται «κοινωνικοκεντρικά», δεδομένου ότι η επιτυχία στην αγορά απαιτεί καλές διαπροσωπικές δεξιότητες. Η συμμετοχή στη διαδικασία της αγοράς ενθαρρύνει την αυτογνωσία, την αυτό-αποδοχή και τον αυτοσεβασμό λόγω της άμεσης συσχέτισης μεταξύ προσπάθειας και ανταμοιβής. Το αποτέλεσμα των ορθών και λανθασμένων αποφάσεων έρχεται μέσω των επιτυχιών και των αποτυχιών απ' όπου οι συμμετέχοντες αξιοποιούν τις δυνατότητές τους. Μαθαίνουν από τα λάθη τους και όχι μέσω κάποιας κηδεμονίας, και πετυχαίνουν μέσω των δικών τους αναλυτικών και σχεδιασμένων στρατηγικών τους. Η αγορά αυξάνει την επίγνωση των δυνατοτήτων του συμμετέχοντα για την επίλυση των προβλημάτων και την υλοποίηση των στόχων του. Η αίσθηση της πραγματοποίησης για κάτι συμβάλλει στην ικανοποίηση του ατόμου για τη ζωή του. Τέλος, η αγορά ενθαρρύνει την δίκαιη αντιμετώπιση της συμφωνίας από τη στιγμή που η συναλλαγή είναι εθελοντική και εκτελείται χωρίς βία, κλοπή ή εξαπάτηση. Η αγορά συμβάλλει σε αυτό το πλαίσιο μέσω της ταυτοποίησης των ηθικών αξιών. Έτσι, οι συμμετέχοντες στην αγορά είναι σε θέση να αναπτύξουν τις ιδιότητες που είναι απαραίτητες για τη δημιουργία μιας συνεκτικής προσωπικότητας. Εδώ πρέπει να προσθέσουμε τη θετική επίδραση των υψηλότερων επιπέδων εκπαίδευσης που επιτεύχθηκε σε μια αγορά ότι «... το πανεπιστήμιο κάνει τους φοιτητές πιο φιλελεύθερους, λιγότερο αυταρχικούς, λιγότερο δογματικούς, λιγότερο εθνοκεντρικούς και ενδιαφέρονται περισσότερο για πολιτικά θέματα» (Inglehart, 1977, σελ. 10).

Οι ιδιότητες που αποκτήθηκαν από τη διαδικασία της αγοράς μπορεί να χρησιμοποιηθούν και σε άλλες πτυχές της ζωής. Θα ήταν ανάρμοστο να χωρίσουμε την ατομική

συμπεριφορά, μη επιτρέποντας έτσι να χρησιμοποιηθούν οι ιδιότητες που αναπτύχθηκαν μέσω της διαδικασίας της αγοράς στην πολιτική διαδικασία. Τα άτομα πρέπει να θεωρούνται ως συνολικές ταυτότητες. Είναι σε θέση να αναπτύξουν τις προσωπικές τους ιδιότητες από διάφορες θεσμικές διαδικασίες και να τις χρησιμοποιήσουν για να επιτύχουν τους στόχους τους. Οτιδήποτε μαθαίνουν τα άτομα στην αγορά είναι πιθανόν να χρησιμοποιηθεί στους θεσμούς εκτός του πλαισίου της αγοράς. Η αγορά προσφέρει εμπειρίες που αποδεικνύουν την αποτελεσματικότητα που έχει ο έλεγχος στη ζωή κάποιου. Αυτή η αποτελεσματικότητα στη συνέχεια γενικεύεται και σε άλλες καταστάσεις.

Οι συμμετέχοντες στην αγορά είναι εξοπλισμένοι με τις πέντε ιδιότητες που περιγράφονται από τον Lane και θα απαιτήσουν μια συγκεκριμένη πολιτική διαδικασία. Θα πρέπει να ενδιαφέρονται να συμμετάσχουν στην πολιτική διαδικασία επειδή είναι «κοινωνικοκεντρικοί» και ταυτίζονται με τις ηθικές αξίες. Θα είναι σε θέση να συμμετέχουν επειδή έχουν ήδη αποκτήσει την ιδιότητα της γνωστικής πολυπλοκότητας. Όσον αφορά την ίδια τη διαδικασία, οι συμμετέχοντες στην αγορά θα απαιτήσουν μια διαδικασία η οποία ενθαρρύνει την αυτογνωσία, τον αυτοσεβασμό και την αυτονομία. Ένας συμμετέχων στην αγορά θα ενσωματωθεί σε ένα εκτεταμένο δίκτυο επικοινωνιών, που είναι εκτεθειμένο σε διάφορες πηγές πληροφοριών, το οποίο διευρύνει τους ορίζοντές του και αναπτύσσει την πολιτική ευαισθητοποίησή του. Η επίσημη «κατήχηση» είναι απαράδεκτη για τους συμμετέχοντες στην αγορά.

Οι πέντε ιδιότητες του Lane είναι προαπαιτούμενες για αποτελεσματική συμμετοχή στην πολιτική διαδικασία. Θα δώσουν τη δυνατότητα στα άτομα να αναπτύξουν τέτοιες πολιτικές δεξιότητες και θα είναι σε θέση να διαχειριστούν πολιτικές αποφάσεις, να συντονίσουν τις πολιτικές δραστηριότητες και κατά συνέπεια να γίνουν αποτελεσματικοί συμμετέχοντες στην πολιτική διαδικασία, παίζοντας σημαντικό ρόλο στη λήψη αποφάσεων και όχι στην ανάθεση αυτού του ρόλου σε κάποιον άλλο. Χωρίς αυτές τις ιδιότητες, είναι καταδικασμένοι να ζουν μια ζωή έξω από την πολιτική διαδικασία της σύγχρονης κοινωνίας. Έτσι οι συμμετέχοντες στην αγορά, αναπτύσσοντας την προσωπικότητά τους στο πλαίσιο των σχέσεων της αγοράς, πιθανότατα θα απαιτούσαν μεθόδους, θεσμούς και δομές που προστατεύουν την ανεξάρτητη προσωπικότητά τους. Θα απαιτούσαν πιθανώς μια πλουραλιστική πολιτική δομή βασισμένη στην πολιτική ελευθερία. Οι σχέσεις της αγοράς συνοδεύονται από τον πολιτικό πλουραλισμό που διευκολύνει την επίτευξη μιας εσωτερικά συνεχούς προσωπικότητας που θα καθοδηγήσει τις εσωτερικά συνεχείς δράσεις.

Έτσι, η αγορά (οικονομικός πλουραλισμός) και μια πλουραλιστική πολιτική δομή βασισμένη στην πολιτική ελευθερία συνδέονται κατά κάποιο τρόπο εσωτερικά και υπάρχει μια διαλεκτική σχέση μεταξύ αυτών των δύο, καθώς το ένα δημιουργεί και συντηρεί το άλλο. Τελικά, οι αυταρχικές πολιτικές δομές δεν είναι συμβατές με τις ελεύθερες αγορές. Η ανάπτυξη των αγορών στις μεταβατικές οικονομίες δημιουργεί την ανάγκη για την παράλληλη ανάπτυξη μιας πλουραλιστικής πολιτικής δομής βασισμένης στην πολιτική ελευθερία ώστε να υπάρχει παράλληλα με τις αγορές αυτές. Ήταν προφανές ότι στις

οικονομίες υπό μετάβαση, μια επιτυχής οικονομική σταθεροποίηση και διαρθρωτική προσαρμογή θα ήταν αδιανόητη χωρίς μια αλλαγή στην πολιτική δομή σύμφωνη με τις σχέσεις της αγοράς.

Εν κατακλείδι, ο καπιταλισμός της αγοράς με βάση την αυτονομία συνδυάζει την ιδιωτική περιουσία, τις αγορές και την παροχή υλικών κινήτρων με τον πλουραλισμό, ο κεντρικά διοικούμενος σοσιαλισμός με βάση τον αυταρχισμό συνδυάζει την κρατική ιδιοκτησία, την κεντρική διοίκηση και την παροχή υλικών κινήτρων με μη-πλουραλισμό, ενώ η σοσιαλιστική αγορά με βάση τον αυταρχισμό συνδυάζει την συλλογική ιδιοκτησία, τις αγορές και τα υλικά κίνητρα με μη-πλουραλισμό. Στην περίπτωση των Ισλαμικών οικονομιών που βασίζονται στη θρησκεία, συνδυάζονται η κρατική ιδιοκτησία, η κεντρική διοίκηση και τα ηθικά κίνητρα με το μη-πλουραλισμό. Το επίκεντρο των Ισλαμικών οικονομιών δεν σταματάει ούτε στα πολιτικά ούτε στα οικονομικά ζητήματα, αλλά στη θρησκεία και τους κανόνες της. Το βασικό αίτημα των Ισλαμικών οικονομιών είναι η επιβολή ενός ισλαμικού κώδικα και νόμου, *Shari'a*. Οι κώδικες αυτοί αντιμετωπίζουν πολλά θέματα, που κυμαίνονται από κοινωνικά θέματα όπως είναι οι περιορισμοί στη συμπεριφορά των γυναικών μέχρι οικονομικά θέματα, όπως η απαγόρευση στην επιβολή τόκων. Αλλά δεν υπάρχει καμία οριστική θέση σχετικά με την οικονομία, ούτε υπάρχει μια πολιτική θεωρία του Ισλάμ, εκτός από τη βασική απαίτηση ότι ο προαναφερόμενος νόμος θα πρέπει να εφαρμόζεται και να τηρείται ρητά. Δεν έχει σημασία αν ο εφαρμοστής του νόμου είναι ένας βασιλιάς, ένας στρατιωτικός δικτάτορας, ή ένας δημοκρατικά εκλεγμένος πρόεδρος. Πράγματι, η σημερινή Ισλαμική Δημοκρατία του Ιράν είναι μια λειτουργική, αλλά πολύ περιορισμένη, κοινοβουλευτική δημοκρατία. Αλλά δεν είναι μια φιλελεύθερη δημοκρατία, επειδή τα ατομικά δικαιώματα και οι ελευθερίες είναι υποδεέστερες σε σχέση με τη βούληση των θρησκευτικών αρχών.

2.4 Θεσπίζοντας μια ιδεολογική συνεπή με οικονομικές και πολιτικές δομές

Η ιδεολογία αναφέρεται σαν ένα συνεκτικό σύνολο αξιών και πεποιθήσεων για τον κόσμο και τους εαυτούς μας. Εμπεριέχει μια ξεχωριστή «κοσμοθεωρία» ως προς το πώς η κοινωνία θα λειτουργήσει και κατά συνέπεια, η οικονομική πτυχή του συστήματος. «Οι ιδέες και ιδεολογίες διαμορφώνουν τις υποκειμενικές δομές που τα άτομα χρησιμοποιούν για να ερμηνεύσουν τον κόσμο γύρω τους και να κάνουν τις επιλογές τους» (North, 1990, σελ. 111). Οποιεσδήποτε μεταρρυθμίσεις γίνουν σε ένα οικονομικό σύστημα, αναπόφευκτα επιφέρουν τελικά και μια αλλαγή στην ιδεολογία. Αυτό επιτρέπει στη συνέχεια την κατάλληλη ενθάρρυνση, τα ηθικά πρότυπα και τις αξίες που θα παρακινήσουν τους ανθρώπους να συμπεριφέρονται με τον κατάλληλο τρόπο που καθορίζεται από την οικονομικό-πολιτική δομή. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά λαμβάνει χώρα μέσα σε συγκεκριμένο ιδεολογικό πλαίσιο, με συγκεκριμένες πεποιθήσεις, αξίες, και συγκεκριμένη κοσμοθεωρία.

Η ιδεολογία υποστηρίζει ένα συγκεκριμένο μοτίβο κοινωνικών σχέσεων και ρυθμίσεων, και καθορίζει τους στόχους των ανθρώπινων δραστηριοτήτων και των ηθικών προτύπων της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Η ιδεολογία καθορίζει και δημιουργεί την ανθρώπινη προσωπικότητα, η οποία επηρεάζει την ταυτότητα μιας κοινωνίας. Έτσι, θα πρέπει να αντιλαμβανόμαστε την ιδεολογία ως ένα σύνολο οδηγιών για δραστηριοποίηση, καθώς και τα μέσα για τον εξορθολογισμό της ανθρώπινης συμπεριφοράς. «Ο σκοπός της ιδεολογίας δεν είναι να αποκρύψει, αλλά να διευκρινίσει» (Heilbroner, 1996, σελ. 32). Χρησιμοποιείται για να δικαιολογήσει μια συγκεκριμένη οικονομική δομή, την οποία οι υποστηρικτές της επιδιώκουν να προωθήσουν, να πραγματοποιήσουν, να επιδιώξουν ή να διατηρήσουν. Οι οικονομικοί, πολιτικοί, νομικοί, ηθικοί και θρησκευτικοί θεσμοί είναι συγκεκριμένοι, επειδή διευκολύνουν και υποστηρίζουν το ιδεολογικό πλαίσιο της κοινωνίας. Η ιδεολογία δεν πρέπει να θεωρείται ως κάτι το αναλλοίωτο και συμπαγές. Μπορεί εύκολα να γίνει ένα εργαλείο για τις αλλαγές που δικαιολογούν τη μεταρρύθμιση των σχέσεων. Ωστόσο, ενώ η ιδεολογία είναι ευέλικτη, ο μεταρρυθμιστής δεν είναι κάτι εντελώς χωρίς περιορισμούς. Υπάρχει πάντα αντίσταση στις αλλαγές από εκείνους που έχουν συμφέροντα στη διατήρηση του status quo και οι οποίοι χρησιμοποιούν την ιδεολογία για να δικαιολογήσουν τη συντηρητική προσέγγισή τους. Επιπλέον, η συμμόρφωση στους παλιούς τρόπους συμπεριφοράς μπορεί να καταστείλει τη διαμόρφωση των νέων αξιών και κανόνων και να αποτελέσει εμπόδιο για την είσοδο αποτελεσματικών μεθόδων, μιας συμπεριφοράς κατάλληλης για τη νέα οικονομική-πολιτική δομή. Ο μετασχηματισμός θα συμβεί μόνο εάν τα οφέλη από τη μεταφορά από το ένα σημείο συμπεριφοράς στο άλλο υπερβούν τα κόστη. Λόγω της αλλαγής του κόστους, μπορεί να είναι πιο οικονομικό να παραμείνουν με το παλιό μοτίβο συμπεριφοράς παρά με το καινούργιο (Doucouliagos, 1995, σελ.302, Porket, 1998, σελ. 145).

Ένα οικονομικό σύστημα δεν είναι μια στατική οντότητα, αλλά μια συνεχής διαδικασία που αποτελείται από το σύνολο των θεσμών που ασκούν οικονομικές λειτουργίες και καθορίζουν τις οικονομικές συνθήκες. Οι θεσμοί αυτοί συμπεριφέρονται σύμφωνα με κανόνες, πολλοί από τους οποίους είναι δημιουργημένοι από τις αρχές σύμφωνα με την κυρίαρχη ιδεολογία. Οι κανόνες αυτοί χρησιμεύουν για την κατανομή των περιορισμένων πόρων, και για την ανεύρεση απαντήσεων σε ερωτήσεις που αφορούν την επιλογή της τεχνικής της παραγωγής και της διανομής των αγαθών και υπηρεσιών. Κανόνες ορίζουν τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των συμμετεχόντων στην οικονομία. Χρησιμεύουν στη δημιουργία τάξης μεταξύ των αντικρουόμενων συμφερόντων και στην ενίσχυση της διαδικασίας συντονισμού των οικονομικών μονάδων που παρουσιάζουν τα όρια της συμπεριφοράς της οικονομικής δραστηριότητας. Και οι επίσημοι και οι ανεπίσημοι κανόνες επιβάλλονται από τα θεσμικά όργανα σε διάφορα επίπεδα, με ή χωρίς την κυρίαρχη εξουσία να ασκείται από το κράτος. Οι επίσημες ρυθμίσεις (για παράδειγμα νόμοι κατώτατου μισθού) αναγνωρίζονται και επικυρώνονται από την κοινωνία και δημιουργούν δικαιώματα, καθήκοντα και ελευθερίες και συγκεκριμενοποι-

ούν τι κάνει το κράτος για το συλλογικό συμφέρον. Οι επίσημοι κανόνες δημιουργούν μια νομική δομή εντός της οποίας τα δικαιώματα ιδιοκτησίας και οι συναλλαγές που ορίζονται μπορούν να πραγματοποιούνται και αυτό είναι γνωστό ως *το δίκαιο των συμβάσεων*. Οι άτυποι κανόνες, απόψεις ή ιδιότητες που κατέχει η πλειοψηφία των πολιτών (όπως είναι η πεποίθηση ότι το κράτος πρέπει να παρέχει βοήθεια στους φτωχούς πολίτες) παρέχουν κάποια βάση για την καθιέρωση κανόνων. Οι άτυποι κανόνες εμπεριέχονται στην κοινή γνώμη και εντοπίζουν τα προβλήματα της κοινωνίας και το τι πρέπει να γίνει για να τα ανακουφίσει.

Η ιδεολογία ενσωματώνει τον πολιτισμό, τα έθιμα και τους κανόνες. Οποιαδήποτε επίσημη ιδεολογία θεσμικού οργάνου εντός της κοινωνίας των πολιτών πρέπει να λειτουργεί υπό το κράτος δικαίου. Οι νόμοι είναι, εξ ορισμού, οι κανόνες που δημιουργούνται από την κεντρική αρχή και η κεντρική αρχή στηρίζεται τελικά από το μονοπώλιό της για τη χρήση βίας για να διασφαλιστεί η εφαρμογή τους. Οι εν λόγω νόμοι συντελούν στον χαρακτήρα και τη συμπεριφορά των οικονομικών θεσμών. Η νομιμότητα απαιτεί όχι μόνο μια ολοκληρωμένη αμοιβαία συνέπεια των νόμων, αλλά και την προσδοκία ότι οι εν λόγω νόμοι θα είναι γενικοί και αμερόληπτοι στην εφαρμογή τους. Οι κανόνες αποτελούνται από τυπικούς κανόνες, οι οποίοι ενσωματώνονται και κωδικοποιούνται από τους νόμους και τους κανονισμούς, υπό άτυπες συνήθειες και πρακτικές που επηρεάζουν τις πεποιθήσεις. Με την πρώτη ματιά μπορεί να φαίνεται ότι η νομοθεσία πρέπει να είναι η πιο σημαντική, αλλά η δύναμη της κουλτούρας και τα έθιμα είναι καθοριστικά σε πολλά θέματα. Επιπλέον, η κουλτούρα και τα έθιμα καθορίζουν όχι μόνο τη φύση των κανόνων, με την οποία αλληλεπιδρούν τα όργανα. Καθορίζουν επίσης τη φύση των ίδιων των θεσμών. Η δύναμη της συνήθειας διαμορφώνει επίσης τη φύση των οικονομικών αποτελεσμάτων και τη συμπεριφορά των οικονομικών φορέων στο πλαίσιο ενός οικονομικού συστήματος. Οι διαφορετικές κοινωνίες έχουν διαφορετική αντίληψη των πραγμάτων με βάση συγκεκριμένες πεποιθήσεις και τις προκαταλήψεις που μπορεί να είναι εξίσου ισχυρές και αποτελεσματικές με τους επίσημους νόμους και διαδικασίες. Τέτοιοι παράγοντες συχνά παραμελούνται, αλλά μπορούν να επηρεάσουν αποφασιστικά την κατεύθυνση και τις επιδόσεις μιας οικονομίας. Ένα κράτος δικαίου υπάρχει όταν οι συμμετέχοντες στην κοινωνία συμφωνήσουν σχετικά με τους νομικούς κανόνες που αφορούν την κοινωνική και οικονομική συμπεριφορά, συμπεριφέρονται σύμφωνα με αυτούς, και υπάρχει ένας μηχανισμός επιβολής κυρώσεων που επιβάλλεται από την κεντρική αρχή, όταν το κράτος δικαίου παραβιάζεται. Ο βασικός κανόνας του δικαίου ορίζεται από ένα σύνταγμα το οποίο καθορίζεται από τους βασικούς πολιτικούς, οικονομικούς, και κοινωνικούς κανόνες της κοινωνίας.

Η ιδεολογία πρέπει να συνάδει με τις οικονομικές και πολιτικές δομές. Πρέπει να ενισχύει και να δικαιολογεί τις οικονομικές και πολιτικές δομές, έτσι ώστε το σύστημα να μπορεί να λειτουργήσει ικανοποιητικά. Η ιδεολογία πρέπει να δημιουργεί τις κατάλληλες οδηγίες, τα ηθικά πρότυπα και τις αξίες για να παρακινεί τους πολίτες να συμπεριφέρονται με ένα συγκεκριμένο προβλέψιμο τρόπο, που καθορίζεται από το πολιτικό και

οικονομικό σύστημα. Η ιδεολογία βοηθά επίσης στην αντιμετώπιση του προβλήματος του «ελευθέρου καβαλάρη» (free-rider problem). Η ιδεολογία μπορεί να βασίζεται: στο προσωπικό συμφέρον, το κοινό καλό, τη συμμετοχή, και τη θρησκεία.

- Προσωπικό συμφέρον: Όσον αφορά την ιδεολογική δομή, οι καπιταλιστικές οικονομίες της αγοράς έχουν αναπτύξει μια ιδεολογία που δίνει έμφαση και ενθαρρύνει τον ατομικισμό, το προσωπικό συμφέρον και την αυτοβοήθεια με βάση τα επιχειρήματα του Adam Smith (1986 [1776], P.119). Οι υποστηρικτές της ιδιοτέλειας αναφέρουν ότι προκειμένου να είμαστε σε θέση να κατανοήσουμε τα κοινωνικά φαινόμενα, πρέπει να καταλάβουμε τις ατομικές δράσεις. Τα άτομα, επιτρέπεται, εντός καθορισμένων ορίων, να ακολουθήσουν τις δικές τους αξίες και τις πεποιθήσεις και όχι κάποιου άλλου, και δεν πρέπει να υπόκεινται σε καταναγκασμό. Ο ατομικισμός και η ιδιοτέλεια συνδέονται με ένα σύνολο σχετικών θεσμικών αξιών του καπιταλισμού της αγοράς. Υπάρχει ένα επίπεδο *κοινωνικού δαρβινισμού*, όπου η ζωή γίνεται αντιληπτή ως ένας ανταγωνιστικός αγώνας, με τον οποίο οι κατάλληλοι επιβιώνουν, ενώ οι άλλοι χάνονται. Ο ατομικισμός αφορά τον ανταγωνισμό, ο οποίος, όταν συνδυάζεται με τον κοινωνικό δαρβινισμό, προσφέρει κάποια εγγύηση για πρόοδο μέσα από την αδιάκοπη διαδικασία της εξέλιξης. Η ατομικότητα είναι σχετική με την ισότητα των ευκαιριών, το δικαίωμα κάθε ατόμου να πετύχει ή να αποτύχει με βάση τη δική του αξία. Ο θεσμός της ατομικής ιδιοκτησίας οφείλεται στο γεγονός ότι η ατομική ιδιοκτησία υποκινεί την ατομική πρωτοβουλία και είναι μια ανταμοιβή για να αποκτηθεί μέσω του ανταγωνισμού και της σκληρής δουλειάς και η ιδιωτική ιδιοκτησία παρέχει κάποια εγγύηση των ατομικών δικαιωμάτων κατά παράβαση από το κράτος. Επομένως, απαραίτητη προϋπόθεση για τον ατομικισμό είναι ο περιορισμένος ρόλος του κράτους. Τα δικαιώματα του ατόμου πρέπει να έχουν προτεραιότητα σε σχέση με εκείνα του κράτους και ο ατομικισμός μπορεί συνεπώς να είναι μια άμυνα ενάντια στον αυταρχισμό του κράτους.
- **Κοινό καλό**: Το ερώτημα που τίθεται είναι εάν υπάρχει ανάγκη να εναρμονιστούν οι στόχοι του ατόμου και της κοινωνίας. Θα πρέπει να υπάρχει περιορισμός στην ατομική συμπεριφορά στο όνομα του κοινού καλού; Εάν η απάντηση είναι ναι, τότε πώς το κοινό καλό μπορεί να καθοριστεί; Ίσως το κοινό καλό μπορεί να καθορίζεται από μια ανοικτή πλουραλιστική, δημοκρατική διαδικασία, όπου οι πολίτες θα σχεδιάσουν για το κοινό καλό. Ίσως το κοινό καλό θα πρέπει να υπαγορεύεται από το κόμμα ή μέσα από τις αποφάσεις των εκπροσώπων του Θεού. Δεν έχει σημασία από πού προέρχονται οι απαντήσεις, αλλά το πώς θα ενσωματωθούν σε κάθε οικονομικό σύστημα.
- **Συμμετοχή**: Η διαδικασία λήψης αποφάσεων δεν αφορά μόνο τη διατύπωση του κοινού καλού, αλλά μπορεί επίσης να περιλαμβάνει την οριοθέτηση των ιεραρχικών σχέσεων στο εσωτερικό της επιχείρησης και της κοινωνίας. Το ερώτημα που τίθεται

είναι αν το οικονομικό σύστημα θα επιτρέπει την αποτελεσματική συμμετοχή των εργαζομένων στη διαδικασία λήψης αποφάσεων της επιχείρησης. Σε αυτή την περίπτωση, το οικονομικό σύστημα μπορεί να ενσωματώσει το προσωπικό συμφέρον, το κοινό καλό και τη συμμετοχή, όπως για παράδειγμα στη Γιουγκοσλαβία.

- **Θρησκεία**: Το βασικό αίτημα της Ισλαμικής οικονομίας είναι η επιβολή ενός ισλαμικού κώδικα-νόμου, ο οποίος ονομάζεται Shari'a. Οι νόμοι αυτοί απευθύνονται σε κοινωνικά θέματα, όπως οι περιορισμοί σχετικά με τη συμπεριφορά των γυναικών και σε οικονομικά θέματα, όπως η απαγόρευση στην επιβολή τόκων. Με αυτόν τον τρόπο, η εκμετάλλευση θα εξαλειφθεί, καθώς τα οικονομικά κίνητρα εξαρτώνται από θρησκευτικά κίνητρα και όλοι οι άνθρωποι θα ζουν σε αρμονία μεταξύ τους, αλλά και με τη φύση.

Εν κατακλείδι, ο καπιταλισμός της αγοράς με βάση την αυτονομία συνδυάζει την ιδιωτική περιουσία, τις αγορές και την παροχή υλικών κινήτρων με τον πλουραλισμό και το προσωπικό συμφέρον. Ο κεντρικός σχεδιαζόμενος σοσιαλισμός με βάση τον αυταρχισμό συνδυάζει την κρατική ιδιοκτησία, την κεντρική διοίκηση και την παροχή υλικών κινήτρων με μη-πλουραλισμό και το κοινό καλό. Ο σοσιαλισμός της αγοράς με βάση τον αυταρχισμό συνδυάζει την συλλογική ιδιοκτησία, τις αγορές και τα υλικά κίνητρα με τον μη-πλουραλισμό και το κοινό καλό με τη συμμετοχή. Στην περίπτωση της Ισλαμικής οικονομίας που βασίζεται στη θρησκεία, συνδυάζει την κρατική ιδιοκτησία, την κεντρική διοίκηση και τα ηθικά κίνητρα με μη-πλουραλισμό και την Ισλαμική θρησκεία.

2.5 Θέσπιση συνοχής με το εξωτερικό περιβάλλον

Το εξωτερικό περιβάλλον, με την ευρεία έννοια που χρησιμοποιούμε τον όρο, αποτελείται από όλους τους παράγοντες που επηρεάζουν τις οικονομικές επιδόσεις της κοινωνίας, αλλά είναι πέρα από τον άμεσο έλεγχο των συμμετεχόντων στο οικονομικό σύστημα. Καμία χώρα, όσο ισχυρή και αν είναι, δεν μπορεί να απομονώσει την εγχώρια οικονομία της από το διεθνές περιβάλλον. Με άλλα λόγια, η εγχώρια πολιτική και η εξωτερική πολιτική είναι στενά συνδεδεμένες. Αυτό συμβαίνει επειδή κάθε χώρα επηρεάζεται από τις πολιτικές των άλλων χωρών και οι άλλες χώρες, έμμεσα, επιβάλλουν ορισμένες προτεραιότητες σε θέματα εσωτερικής πολιτικής, όπως για παράδειγμα οι στρατιωτικές δαπάνες. Επιπλέον, στο σημερινό, όλο και περισσότερο, αλληλοεξαρτώμενο κόσμο, οι εξελίξεις θα επηρεάσουν αναπόφευκτα τον υπόλοιπο κόσμο.

Η τεχνολογία και η ανταλλαγή των πληροφοριών έχουν αυξήσει τη διεθνοποίηση της παραγωγής, καθώς ο κόσμος γίνεται μικρότερος και τα εθνικά σύνορα γίνονται λιγότερο σημαντικά για τις οικονομίες. Με την άνοδο σε υψηλότερα επίπεδα της οικονομικής και εμπορικής ολοκλήρωσης, βλέπουμε όλο και στενότερες σχέσεις μεταξύ των διαφορετικών οικονομιών και αυτή η τάση ονομάζεται «παγκοσμιοποίηση».

Το εξωτερικό περιβάλλον μπορεί να χρησιμεύσει ως μέσο της αλλαγής στο οικονομικό σύστημα. Ομοίως, οι υποστηρικτές μιας εσωτερικής μεταρρύθμισης υποστηρίζουν ότι μπορεί να χρειαστεί να αλλάξουν οι διεθνείς σχέσεις ως προϋπόθεση για την επιτυχή υλοποίησή τους. Με τον τρόπο αυτό, η εξωτερική πολιτική μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να διατηρήσει ή να αλλάξει την εσωτερική οικονομία της χώρας, σε πολιτικές και ιδεολογικές δομές. Έτσι, η εξωτερική πολιτική πρέπει να είναι σύμφωνη με την εσωτερική πολιτική και θα πρέπει να έχει στόχο την παροχή ενός ευνοϊκού εξωτερικού περιβάλλοντος για την επιτυχή μεταρρύθμιση. Οι στόχοι ενός πλουραλιστικού συστήματος σε σχέση με το εξωτερικό περιβάλλον θα τείνουν προς το ελεύθερο εμπόριο και τον αφοπλισμό, ενώ τα μη-πλουραλιστικά συστήματα τείνουν προς τον απομονωτισμό και μιλιταρισμό.

- Το ελεύθερο εμπόριο και ο αφοπλισμός: τα συστήματα της αγοράς συχνά θα ευνοήσουν την ταχεία άρση των εμπορικών φραγμών και την εφαρμογή των πολιτικών που ενθαρρύνουν την άμεση προσχώρηση των εθνικών οικονομιών με τη διεθνή οικονομία. Αυτό φέρνει μεγάλα και άμεσα οφέλη και αυξάνει τις επιχειρηματικές δραστηριότητες. Το ελεύθερο διεθνές εμπόριο θεωρείται ως μέσο για την ενθάρρυνση της αποδοτικότητας, την καθιέρωση του ανταγωνισμού στις εγχώριες αγορές και την αύξηση της διαθεσιμότητας των αγαθών. Μια ουσιαστική αύξηση των εξαγωγών είναι αποτέλεσμα της διεθνούς ολοκλήρωσης. Κάποιοι ισχυρίζονται ότι ορισμένα έθνη δεν θα πρέπει να υιοθετήσουν το ελεύθερο εμπόριο και τη μετατρεψιμότητα του νομίσματος επειδή οι εγχώριες εμπορικές επιχειρήσεις θα είναι αναποτελεσματικές και δεν θα μπορούν να επιβιώσουν. Ωστόσο, τα επιχειρήματα αυτά θα αποδειχθούν ψευδή μόλις κάποιος αναλογιστεί το επιχείρημα του Ρικάρντο ότι δηλαδή το διεθνές εμπόριο βασίζεται σε συγκριτικό – όχι απόλυτο – πλεονέκτημα που σημαίνει ότι κάθε χώρα θα μπορούσε να κερδίσει από το ελεύθερο εμπόριο. Εν τω μεταξύ, οι περιορισμοί της ελεύθερης διακίνησης κεφαλαίων είναι αναποτελεσματικοί λόγω της σύγχρονης τεχνολογίας. Την ίδια ώρα οι χώρες του ελεύθερου εμπορίου έχουν ένα κίνητρο να μειώσουν ή να περιορίσουν το μέγεθος του στρατιωτικού εξοπλισμού στην προώθηση ενός πιο ειρηνικού διεθνούς περιβάλλοντος, που είναι ευνοϊκό για το ελεύθερο εμπόριο.
- Αυτάρκεια και μιλιταρισμός: Όταν μια αυταρχική οικονομία, όπου το στρατιωτικό κατεστημένο ελέγχει αποτελεσματικά την πολιτική δομή, βρίσκεται αντιμέτωπη με μια επιλογή μεταξύ του ελεύθερου εμπορίου και της αυτάρκειας, κατά πάσα πιθανότητα θα επιλέξει την αυτάρκεια. Το μεγαλύτερο κίνητρο για την επιλογή της αυτάρκειας είναι η αύξηση των πόρων που διατίθενται για την προώθηση της αμυντικής βιομηχανίας από τη στιγμή που η αυτάρκεια συνδέεται κυρίως με την εθνική ασφάλεια. Για παράδειγμα, κατά τη διάρκεια των πρώτων και των δεύτερων Πενταετών Προγραμμάτων (1928/29-1932, 1933-1937) στη Σοβιετική Ένωση, ο Στάλιν επιδίωκε συνειδητά μια πολιτική με στόχο τη μείωση του Σοβιετικού

εξωτερικού εμπορίου όσο το δυνατόν γρηγορότερα, και το έκανε χωρίς να λαμβάνει υπόψη τα πιθανά οικονομικά οφέλη από το ελεύθερο εξωτερικό εμπόριο. Ο στόχος του Στάλιν για αυτάρκεια, ήταν ο φόβος καπιταλιστικής επίθεσης. Το σκεπτικό αυτό επηρέασε αναμφίβολα το ρυθμό και τη δομή της εκβιομηχάνισης. Η μείωση της του εξωτερικού εμπορίου της Σοβιετικής Ένωσης που είχε σαν στόχο η αυτάρκεια να αποδίδεται στην ξενοφοβία του Στάλιν και η αποστροφή στην επιχειρηματικότητα του εξωτερικού τομέα. Πέρα από αυτό το γεγονός υπάρχουν συστηματικά χαρακτηριστικά του κεντρικά σχεδιαζόμενου σοσιαλισμού που δεν επιτρέπει το ευάλωτο εξωτερικό εμπόριο να είναι μέρος του κεντρικού σχεδιασμού. Συνεπής με την αυτάρκεια είναι ο μιλιταρισμός, δηλαδή η αρχή της διατήρησης ενός μεγάλου στρατιωτικού κατεστημένου και της υψηλής εκτίμησης για τη στρατιωτική αποτελεσματικότητα. Αυτός ο μιλιταρισμός τείνει να υποτάξει όλα τα άλλα συμφέροντα με εκείνα των στρατιωτικών βιομηχανικών, όπως έγινε στη Σοβιετική Ένωση και σε στρατιωτικές δικτατορίες.

Εν κατακλείδι, ο καπιταλισμός της αγοράς με βάση την αυτονομία συνδυάζει την ιδιωτική περιουσία, τις αγορές και την παροχή υλικών κινήτρων με τον πλουραλισμό, το προσωπικό συμφέρον και το ελεύθερο εμπόριο και τον αφοπλισμό. Ο κεντρικά σχεδιαζόμενος σοσιαλισμός με βάση τον αυταρχισμό συνδυάζει την κρατική ιδιοκτησία, την κεντρική διοίκηση και την παροχή υλικών κινήτρων με μη-πλουραλισμό και το κοινό καλό καθορίζεται από το Κόμμα και την αυτάρκεια τον μιλιταρισμό, ενώ ο σοσιαλισμός της αγοράς με βάση τον αυταρχισμό συνδυάζει την συλλογική ιδιοκτησία, τις αγορές και τα υλικά κίνητρα με μη-πλουραλισμό, το κοινό καλό, το ελεύθερο εμπόριο και τον αφοπλισμό. Στην περίπτωση της Ισλαμικής οικονομίας που βασίζεται στη θρησκεία, συνδυάζει την κρατική ιδιοκτησία, την κεντρική διοίκηση, αλλά και τα άυλα κίνητρα με τον μη-πλουραλισμό, την Ισλαμική θρησκεία και την αυτάρκεια και τον μιλιταρισμό.

2.6 Καθιέρωση μιας συνεπούς διαδικασίας για την εφαρμογή της μεταρρύθμισης.

Τέλος, πρέπει να διαχωριστεί η μεταρρύθμιση από τη διαδικασία με την οποία θα εφαρμοσθεί η μεταρρύθμιση. Η μεταρρύθμιση είναι μια προσπάθεια να τροποποιήσει το ήδη υπάρχον σύστημα, είναι μια διαδικασία αλλαγής με στόχο τη βελτίωση ενός υπάρχοντος συστήματος με τη βοήθεια πολιτικών που μπορεί να αλλάξει, σημαντικά, χωρίς να αλλάξουν τα βασικά χαρακτήρα του οικονομικού συστήματος. Λέγεται ότι η μετάβαση είναι η μετακίνηση από το ένα σύστημα στο άλλο, ιδίως η μετάβαση που αναφέρεται στη μετακίνηση από τον κεντρικά σχεδιαζόμενο σοσιαλισμό στον καπιταλισμό της αγοράς. Ως εκ τούτου, μια μετατόπιση των στόχων ή της δομής του οικονομικού συστήματος μπορεί να πάρει δύο μορφές: είτε μια ριζική μεταρρύθμιση ολόκληρου του ίδιου του συστήματος, όπως παρατηρήθηκε στη Σοβιετική Ένωση και την Ανατολική Ευρώπη, είτε στην εφαρμογή

των διαφορετικών πολιτικών που λειτουργούν μέσα σε ένα υπάρχον σύστημα. Κάθε μεταρρύθμιση πρέπει να αντιμετωπίσει τις ομάδες συμφερόντων με ισχυρή συμμετοχή στη διατήρηση του υπάρχοντος συστήματος. Έτσι, υπάρχει ανάγκη για μια στρατηγική ως προς τον ρυθμό, τη σύνθεση και την ιεράρχηση της μεταρρύθμισης. Η λανθασμένη διαδικασία θα μπορούσε να υπονομεύσει αναπόφευκτα την επιτυχία της μεταρρύθμισης. Οι μεταρρυθμιστές θα δημιουργήσουν σοβαρά προβλήματα, εάν η πρώτη προσπάθεια αφορά την επίθεση στα συμφέροντα του status quo, αντί να επικεντρώνεται στην αλλαγή, η οποία αποφεύγει τις αντιπαραθέσεις. Οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις κατά την αρχική περίοδο πρέπει να περιορίζονται σε αυτά τα θέματα, που ενδέχεται να προκαλέσουν μικρή αναστάτωση και μεγάλα οφέλη. Οι υποστηρικτές των μη-οικονομικών μεταρρυθμίσεων, όπως στην παροχή περισσότερων ελευθεριών, στην ιδεολογία και την εξωτερική πολιτική, με την κατάλληλη διαχείριση μπορούν να γίνουν υποστηρικτές των οικονομικών μεταρρυθμίσεων. Θα μπορούσαν στη συνέχεια να αντισταθούν στα συμφέροντα για τη διατήρηση του συστήματος. Έτσι, η διαδικασία της εφαρμογής της μεταρρύθμισης πρέπει να ακολουθήσει μια συνεπή πορεία για να αποφευχθεί η έντονη αντιπαράθεση και να ενθαρρύνει την υποστήριξη.

Μελετώντας την ανάπτυξη και την αλλαγή των οικονομικών συστημάτων από ένα ιστορικό πλαίσιο, παρατηρείται ότι μερικές φορές, η αλλαγή φαίνεται να είναι αναγκαία και γρήγορη. Σε άλλες περιπτώσεις, είναι πολύ πιο αργή, ακόμη και εξελικτική. Από αυτή τη μελέτη, δύο διαφορετικές απόψεις προκύπτουν όσον αφορά την οικονομική αλλαγή. Ειδικότερα, υπάρχουν δύο απόψεις όσον αφορά τις διαθέσιμες μεθόδους για την επίτευξη μιας συστηματικής αλλαγής: η θεραπεία σοκ και η σταδιακή και αργή προσέγγιση.

- **Θεραπεία σοκ:** Η προσέγγιση της θεραπείας-σοκ για τη μεταρρυθμιστική διαδικασία χαρακτηρίζεται από την ταχεία εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων, την ελαχιστοποίηση των χρονικών διαστημάτων μεταξύ των μέτρων, και τη γρήγορη διόρθωση των λαθών πολιτικής. «Το βασικό ζήτημα είναι να διασχίσουμε το ποτάμι όσο το δυνατόν γρηγορότερα προκειμένου να φτάσουμε στην άλλη όχθη και να δημιουργήσουμε μια σταθερή βάση για την κατασκευή ενός νέου οικονομικού συστήματος ...» (Aslund, 1992, σελ. 87). Οι Lipton και Sachs (1990, σελ. 100), που αναφέρονται στον πρώην υπουργό Σχεδιασμού της Βολιβίας, Gonzalo Sanchez de Losada, ο οποίος το 1986-1989 δήλωσε ότι: «εάν πρόκειται να κόψετε την ουρά της γάτας, κάντε το με μία κίνηση, και όχι σιγά-σιγά». Η βασική παραδοχή ήταν ότι τα άτομα θα ανταποκρίνονται πάντα άμεσα στα μέτρα, ακόμα και όταν δραματικά μέτρα είναι απαραίτητα.

Η προσέγγιση της θεραπείας-σοκ για τη μεταρρύθμιση τονίζει την αλληλεξάρτηση και την αλληλοϋποστήριξη των οικονομικών σχέσεων, πράγμα που σημαίνει ότι οι μεταρρυθμίσεις θα πρέπει να εισαχθούν ταυτόχρονα. Ο κατακερματισμός των αλλαγών θα είναι αναποτελεσματικός. Όπως υποστηρίζει ένας Πολωνός οικονομολόγος «να

μην προσπαθήσετε να διασχίσει ένα χάσμα με δύο άλματα» (Sachs, 1990, σελ. 19). Για παράδειγμα, οι χώρες που αντιμετωπίζουν σοβαρές μακροοικονομικές ανισορροπίες δεν θα μπορούσαν να εφαρμόσουν τις μεταρρυθμιστικές πολιτικές τους σιγά-σιγά. «Χρειάζονται μια ισχυρή δόση του φαρμάκου γρήγορα» (Thomas και Wang, 1997, σελ. 223). «Αν ένα σπίτι καίγεται, δεν λένε στην πυροσβεστική υπηρεσία να ρίξει το νερό σιγά-σιγά» (Aslund, 1994, σελ. 37). «Η θεραπεία-σοκ, από την άλλη πλευρά, σημαίνει ότι το άτομο που βάζει μπροστά το ένα του πόδι, δεν μπορεί να περιμένει πότε θα βάλει και το δεύτερο» (Woo, 1994, σελ. 281). «Ένα πικρό φάρμακο είναι πιο εύκολο να λάβει κάποιος σε μία δόση από ό,τι να πάρει μια παρατεταμένη σειρά δόσεων» (Balcerowicz, 1994, σελ. 87). Ως εκ τούτου, είναι προτιμότερο να χρησιμοποιούμε ένα σοκ και όχι μια σειρά από κρίσεις για ένα παρατεταμένο χρονικό διάστημα. Για παράδειγμα, σύμφωνα με τους υποστηρικτές της προσέγγισης της θεραπείας-σοκ, η αναδιάρθρωση του συστήματος της αγοράς δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί χωρίς ένα αποτελεσματικό σύστημα τιμολόγησης, καθώς και ένα αποτελεσματικό σύστημα τιμολόγησης δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς ένα μετατρέψιμο νόμισμα. Με τη σειρά του, ένα μετατρέψιμο νόμισμα είναι αδύναμο χωρίς το άνοιγμα της οικονομίας στο διεθνή ανταγωνισμό, και ο διεθνής ανταγωνισμός δεν μπορεί να είναι αποτελεσματικός χωρίς την αναδιάρθρωση. Η ιδέα ότι υπάρχει επιλογή μεταξύ των ριζοσπαστικών μέτρων είναι παραπλανητική.

Ρυθμίσεις, που περιλαμβάνουν μια σταδιακή διαδικασία θα έχουν ως αποτέλεσμα τη διαφθορά από πολιτικούς και γραφειοκράτες (Aslund, 1995, σελ. 78). Μόλις η ρύθμιση είναι σε θέση, επεκτείνεται για την αποκατάσταση των ζημιών που προκλήθηκαν από το αρχικό κανονιστικό πλαίσιο. Έτσι, στις ιδιοτελείς ομάδες δεν πρέπει να επιτρέπεται ο απαραίτητος χρόνος για να συντονιστούν και να αλλάξουν την πορεία της μεταρρύθμισης. Η διαδικασία της θεραπείας σοκ θεωρείται από τους υποστηρικτές της, ότι είναι η μόνη αποτελεσματική πορεία της υλοποίησης των μεταρρυθμίσεων, δεδομένου ότι παρέχει οφέλη γρήγορα, με ελάχιστο ιδιωτικό και κοινωνικό κόστος. Είναι σημαντικό ότι, όσο μεγαλύτερη είναι η διαδικασία των μεταρρυθμίσεων, τόσο περισσότερο χρόνο διαθέτουν οι ιδιοτελείς ομάδες πίεσης για να ανασυντάξουν και να χρησιμοποιήσουν τη μονοπωλιακή τους πολιτική ισχύ, προκειμένου να αντιταχθούν στις μεταρρυθμίσεις. Εν ολίγοις, μια σταδιακή διαδικασία θα υποσκάπτει ουσιαστικά την αξιοπιστία των μεταρρυθμίσεων. «Κινούνται πολύ αργά και η συναίνεση που υποστηρίζει τη μεταρρύθμιση μπορεί να καταρρεύσει. Η αβεβαιότητα θέτει σε κίνδυνο ένα πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων και θέτει υπό αμφισβήτηση την αξιοπιστία της κυβέρνησης στο να το πράξει» (Macesish, 1991, px). Μόνο ολοκληρωμένα προγράμματα μεταρρύθμισης υλοποιούνται γρήγορα και δυναμικά και έχουν πιθανότητες επιτυχίας.

Κατά τη διάρκεια της κρίσης, οι πολίτες είναι πρόθυμοι να δεχτούν ριζικές λύσεις για τα δύσκολα οικονομικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν. Μια σταδιακή διαδικασία οδηγεί σε ανταγωνισμό μεταξύ πολιτικών κομμάτων με βάση το προσωπικό συμφέρον και ως εκ τούτου, παράγει την απογοήτευση του κοινού. Οι Balcerowicz, Blaszczyk και Dabrowski (1997, σελ. 135) υποστήριξαν ότι, σύμφωνα με την κοινωνική ψυχολογία, οι πολίτες είναι πιο πρόθυμοι να προσαρμόζουν τη συμπεριφορά τους σε ένα περιβάλλον

που διέρχεται μια ριζική αλλαγή από ό,τι στο πλαίσιο μιας σταδιακής αλλαγής. Οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται ότι η αρχική κρίση είναι λιγότερο σημαντική για όσο διάστημα υπάρχει μια θετική προοπτική για τα πρώιμα οφέλη στο μέλλον. Σε αντίθεση, όσο περισσότερος χρόνος χρειάζεται για να εφαρμόσουν οι απαραίτητες μεταρρυθμίσεις, τόσο η ψυχολογία του κοινού επηρεάζεται από το ενδεχόμενο κοινωνικό κόστος. Έτσι, αν οι πολίτες είναι κατάλληλα ενημερωμένοι και προετοιμασμένοι ψυχολογικά, αποδέχονται τις δυσκολίες με σχετική ευκολία (Aslund, 1992, σελ. 176) και είναι πρόθυμοι να τις δεχτούν αν είναι πεπεισμένοι για τα οφέλη που συνδέονται με τη ριζική λύση (Aslund, 1992 , σελ. 30).

Εξου και η διαδικασία μεταρρύθμισης για τους υποστηρικτές της θεραπείας-σοκ είναι κυρίως ένα πολιτικό πρόβλημα και όχι κοινωνικό ή ακόμα και οικονομικό (Boycko et al, 1993, σελ. 181. Lipton και Sachs, 1992, σελ. 215 Sachs, 1993, p . xiii). Δεν είναι τα βραχυπρόθεσμα οικονομικά και κοινωνικά αποτελέσματα, τονίζουν, που υπονομεύουν τις ριζικές μεταρρυθμίσεις, αλλά μάλλον η πολιτική αδυναμία. Επομένως, επειδή η πολιτική πίστωση μιας μεταρρυθμιστικής κυβέρνησης θα διαρκέσει μόνο για περιορισμένο χρονικό διάστημα, υπάρχει ανάγκη για μια προσέγγιση με τη μορφή θεραπείας σοκ.

- **Σταδιακή Μεταρρύθμιση:** Εκείνοι που είναι υπέρ μιας σταδιακής προσέγγισης στην εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων υποστηρίζουν ότι οι αλλαγές στο οικονομικό σύστημα που απαιτούνται δεν μπορούν να εισαχθούν γρήγορα. Αυτές οι αλλαγές διαρκούν πολύ χρόνο. Οι υποστηρικτές της εξελικτικής σχολής υποστηρίζουν τον προοδευτικό χαρακτήρα της αλλαγής. Βλέπουν τις αλλαγές σε ένα οικονομικό σύστημα ως μια διαδικασία σταδιακών βημάτων στον τομέα της τεχνολογίας, στη βάση των πόρων και του πληθυσμού μέσω μικρών συνεχών καινοτομιών στους θεσμούς του συστήματος και των νόμων που διέπουν την αλληλεπίδρασή τους. Τα προβλήματα επιλύονται με σταδιακή προσαρμογή. Υπάρχει ανάγκη για τη σταδιακή αλλαγή στους θεσμούς, οργανισμούς και πρότυπα συμπεριφοράς και σκέψης που δεν μπορούν να αλλάξουν αμέσως. Ως εκ τούτου, η διαδικασία της αλλαγής πρέπει να είναι αργή. Μπορεί να επιταχυνθεί, αλλά παρ' όλα αυτά, πρέπει να είναι αργή. Σε αντίθετη περίπτωση, «τα τεχνητά μοσχεύματα που βιαστικά επιβλήθηκαν σε αυτές τις κοινωνίες, θα απορριφθούν από τους ζωντανούς οργανισμούς τους» (Kornai, 1990, σελ. 20).

Η επιλογή είναι μεταξύ μιας ταχείας και δαπανηρής μεταρρύθμισης σε σχέση με μια αργή αλλά μικρότερου κόστους μεταρρύθμιση. Η ανακατανομή των πόρων για να καλυφθούν οι νέες και δαπανηρές οικονομικές συνθήκες είναι μια μακράν διαδικασία, με την αναπόφευκτη μείωση της παραγωγής. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη σοβαρή μείωση των πραγματικών εισοδημάτων και του βιοτικού επιπέδου και, κατά συνέπεια, τα άτομα δεν είναι σε θέση να επωφεληθούν από τις νέες ευκαιρίες. Η ανθρώπινη μαθησιακή διαδικασία είναι πολύπλοκη και δεν ευνοεί την ταχεία αλλαγή. Η διαδραστική διαδικασία της μάθησης μέσω παρακολούθησης, της πράξης καθώς και η απόκτηση της γνώσης και

της νέας συμπεριφοράς είναι οργανικές διαδικασίες που διαρκούν για αρκετά χρόνια. Ως αποτέλεσμα, η παραγωγικότητα των μικρών αλλαγών είναι μεγαλύτερη από αυτή των μεγάλων αλλαγών. Η ιστορία δεν κινείται με άλματα, αλλά με οριακές προσαρμογές: μικρά και σταδιακά βήματα είναι ευκολότερο να εφαρμοστούν από ό,τι οι ξαφνικές και μεγάλες αλλαγές. Λαμβάνοντας υπόψη το κοινωνικό κόστος, την αλληλουχία, τη μάθηση μέσω της πράξης, τους θεσμούς, την διαρθρωτική προσαρμογή, τη διοικητική ικανότητα, την αλλαγή της συμπεριφοράς, την ασυμμετρία της πληροφόρησης, την έλλειψη της δέσμευσης, τους πολιτικούς περιορισμούς και τον κίνδυνο της αντιστροφής της μεταρρύθμισης, μια μακρά, πολύπλοκη και πολύπλευρη διαδικασία ευνοείται.

Με βάση τη βαθμιαία αλλαγή, οι μεταρρυθμίσεις δεν είναι δογματικές, αλλά εξελικτικές και ρεαλιστικές, και οι αλλαγές γίνονται σε μικρές και κατακερματισμένες, σε ταυτόχρονα και διαδοχικά στάδια. Πράγματι, είναι κρίσιμη για την επιτυχία της μεταρρύθμισης η αποφυγή τραυματικών ανακατατάξεων που θα συμβάλει στην σχετικά ήρεμη πολιτική ατμόσφαιρα, παρέχοντας τη βάση για μια αξιόπιστη μεταρρύθμιση. Η ανάγκη για «υπομονή, ανθρωπιά και διακριτικότητα» (Kornai, 1995, σελ. 13 Kornai, 1996, σελ. 17), δικαιολογεί και πάλι μια σταδιακή προσέγγιση.

Μια σταδιακή διαδικασία απαιτεί την κλιμάκωση των μεταρρυθμίσεων. Μια σταδιακή διαδικασία απαιτεί μεταρρύθμιση εκ κατασκευής και όχι μεταρρύθμιση βασισμένη στην τύχη. Το χρονοδιάγραμμα και ο προγραμματισμός των μεταρρυθμίσεων είναι επιτακτική ανάγκη. Όπως ήταν αναμενόμενο, η έννοια της αλληλουχίας δίνει την εντύπωση ότι η αλληλουχία σημαίνει διαδικασία με γραμμικό τρόπο. Αυτό, ωστόσο, δεν ήταν απαραιτήτως η περίπτωση. Μια σταδιακή διαδικασία δεν αποκλείει ταυτόχρονα διάφορα μέτρα μεταρρυθμίσεων (Porket, 1998, σελ. 180). Οι θεραπείες σοκ αποφεύγουν την αλληλουχία με την εισαγωγή όλων των μεταρρυθμίσεων αμέσως. Σύμφωνα με μια σταδιακή προσέγγιση, η διαδικασία είναι πιο περίπλοκη, λόγω της εισαγωγής των αναγκαίων μεταρρυθμίσεων «και της επιλογής μεταξύ κακού και χειρότερου» (Kornai, 1992, σελ. 18). Η υιοθέτηση μιας κατάλληλης στρατηγικής για τη μεταρρύθμιση δεν ήταν απλή. Όπως ο Csaba (1995, σελ. 15) δήλωσε: «... μόνο η άγνοια των εκπροσώπων του επαγγέλματος της οικονομίας θα μπορούσε να πείσει για τη σκοπιμότητα των θεσμικών γρήγορων λύσεων». Η σταδιακή μεταρρύθμιση δίνει τη δυνατότητα χάραξης πολιτικής για να ξεκινήσουν οι μεταρρυθμίσεις που είναι πιθανό να έχουν τα καλύτερα αποτελέσματα για την πλειοψηφία. Αυτή η διαδικασία αυξάνει τη σκοπιμότητα των μεταρρυθμίσεων, σχεδιάζοντας μια βέλτιστη αλληλουχία, από άποψη πολιτικής οικονομικής, με τη δημιουργία υποστηριχτών για τις περαιτέρω μεταρρυθμίσεις.

Η επιμονή της θεραπεία σοκ για την αξιοπιστία της οικονομικής πολιτικής ήταν ουσιαστικά μη-πλουραλιστική και μη-δημοκρατική (Grabel, 2000, σελ. 1, Marangos, 2004). Το κριτήριο της αξιοπιστίας, απέρριψε την αξία της διαφωνίας και εμπόδισε τον σχηματισμό συναίνεσης, η οποία αφορά όλα τα χαρακτηριστικά μιας πλουραλιστικής δημοκρατικής κοινωνίας. Η εφαρμογή της προσέγγισης της θεραπείας-σοκ, η οποία αγνόησε ουσιαστικά την πολιτική δομή, δεν επιτρέπει την αισιοδοξία για την ανάπτυξη των πολιτικών θεσμών.

Στο τέλος, η επιλογή μεταξύ της θεραπείας-σοκ και της σταδιακής μεταρρύθμισης ουσιαστικά είχε να κάνει με τη φύση της οικονομικής και πολιτικής δύναμης, αν η κεντρική εξουσία δεν ήταν διατεθειμένη να παραιτηθεί από τη δύναμη της συμμετοχής του λαού μέσα από την πολυφωνία. Κατά συνέπεια, εξαρτάται από το αν οι μεταρρυθμιστές ήταν πρόθυμοι να δεχθούν τις απόψεις των πολιτών με κόστος την τροποποίηση των μεταρρυθμίσεων. Ως εκ τούτου, ο καπιταλισμός της αγοράς με βάση την αυτονομία συνδυάζει την ιδιωτική ιδιοκτησία, τις αγορές και την παροχή υλικών κινήτρων με τον πλουραλισμό, την ιδιοτέλεια, το ελεύθερο εμπόριο και τον αφοπλισμό. Ο κεντρικά σχεδιαζόμενος σοσιαλισμός, με βάση τον αυταρχισμό, συνδυάζει την κρατική ιδιοκτησία, την κεντρική διοίκηση και την παροχή υλικών κινήτρων, τον μη-πλουραλισμό και το κοινό καλό που καθορίζεται από το κόμμα, την αυτάρκεια, τον μιλιταρισμό και τη θεραπεία-σοκ, ενώ ο σοσιαλισμός της αγοράς με βάση τον αυταρχισμό, συνδυάζει την συλλογική ιδιοκτησία, τις αγορές και τα υλικά κίνητρα με τον μη-πλουραλισμό, το κοινό καλό, το ελεύθερο εμπόριο, τον αφοπλισμό και τη θεραπεία σοκ. Στην περίπτωση της Ισλαμικής οικονομίας που βασίζεται στη θρησκεία, συνδυάζει την κρατική ιδιοκτησία, την κεντρική διοίκηση και τα ηθικά κίνητρα με τον μη-πλουραλισμό, την Ισλαμική θρησκεία, την αυτάρκεια, τον μιλιταρισμό και την θεραπεία σοκ. Ο Πίνακας 2.2 συνοψίζει τα στοιχεία της συνέπειας και τις σχέσεις μεταξύ των στοιχείων του κάθε οικονομικού συστήματος.

Πίνακας No. 2.2: Συνέπεια Οικονομικών Συστημάτων

Μηχανισμός Λήψης Αποφάσεων	**Οικονομικό Σύστημα**	**Χώρες**	**Οικονομική Δομή**	**Πολιτική Δομή**	**Ιδεολογία**	**Εξωτερικό Περιβάλλον**	**Μεταρρυθμίσεις**	**Συνέπεια**
Αυτονομία	Σοσιαλισμός της αγοράς	Αμερική, Δυτική Ευρώπη	Ιδιωτικές αγορές Υλικά	Πλουραλισμός	Ατομικισμός	Ελεύθερο Εμπόριο, Αφοπλισμός	Σταδιακή	Ναι
Αυταρχικότητα	Κεντρικώς Διοικούμενος Σοσιαλισμός	Σοβιετική Ένωση, Ανατολική Ευρώπη	Κρατική Κεντρική Διοίκηση Υλικά	Μη-πλουραλισμός	Κοινό καλό	Αυτάρκεια, Μιλιταρισμός	Θεραπεία σοκ	Ναι
Αυταρχικότητα	Σοσιαλισμός της αγοράς	Γιουγκοσλαβία	Κολλεκτίβα Αγορά Υλικά	Μη-πλουραλισμός	Κοινό καλό-συμμετοχή	Ελεύθερο Εμπόριο, Αφοπλισμός	Θεραπεία σοκ	Όχι
Παράδοση-Θρησκεία	Θεοκρατία	Ιράν, Πακιστάν	Κρατική Κεντρική Διοίκηση Μη-υλικά	Μη-πλουραλισμός	Ισλαμισμός	Αυτάρκεια, Μιλιταρισμός	Θεραπεία σοκ	Ναι

2.7 Η συνέπεια των Οικονομικών Συστημάτων

Ως εκ τούτου, εξετάζοντας τις μεταρρυθμίσεις Γκορμπατσόφ, για παράδειγμα, γίνεται προσπάθεια να κατανοήσουμε τι ήθελε η Σοβιετική ηγεσία να επιτύχει, και είμαστε σε θέση τώρα μέσω της έννοιας της συνέπειας, να θέσουμε το ερώτημα: Ήταν οι μεταρρυθμίσεις μια προσπάθεια να επιτύχει ένα συνεπές σύνολο σχέσεων στο πλαίσιο της οικονομικής δομής; Μήπως οι μεταρρυθμίσεις πρόβλεπαν την αλλαγή στην πολιτική δομή, ώστε να επιτευχθεί συνέπεια με τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις; Ήταν οι οικονομικές και πολιτικές μεταρρυθμίσεις ενισχυμένες από την αλλαγή στον τρόπο σκέψης; Τι γίνεται με το εξωτερικό περιβάλλον; Μήπως η εξωτερική πολιτική εξυπηρετεί τα συμφέροντα των μεταρρυθμίσεων; Και, τέλος, ήταν οι μεταρρυθμίσεις υλοποιήσιμες με τρόπο που διευκολύνει την τελική επιτυχία τους; Η έννοια της συνέπειας μας βοηθά στην απάντηση αυτών των ερωτημάτων.

Μια σχηματική παρουσίαση του οικονομικού συστήματος που βασίζεται στην έννοια της συνέπειας παρουσιάζεται στον Πίνακα 2.2. Χρησιμοποιείται μια στρατηγική ταξινόμησης, η οποία παρουσιάζει εναλλακτικά οικονομικά συστήματα κατά ταξινομημένο τρόπο. Κάθε οικονομικό σύστημα έχει ταξινομηθεί σύμφωνα με τα επιλεγμένα κριτήρια. Οι μηχανισμοί (αυταρχικότητα, αυτονομία-ανταλλαγή και παράδοση) με βάση τους οποίους οι κοινωνίες αναπτύσσουν τις αντίστοιχες πολίτικο-οικονομικό-ιδεολογικές δομές τους είναι το σημείο εκκίνησης. Τα διαδοχικά στοιχεία του οικονομικού συστήματος ελέγχονται σύμφωνα με τον τρόπο που τοποθετούνται στον πίνακα. Το σύνολο των στοιχείων που συνοψίζεται στον Πίνακα 2.2 αφορά ένα πλέγμα στο οποίο οι σειρές αντιπροσωπεύουν διάφορους εναλλακτικούς μηχανισμούς και οι στήλες αντιπροσωπεύουν τις διάφορες δομές του οικονομικού συστήματος. Ο στόχος αυτής της μορφής είναι να βοηθήσει τη συζήτηση με την επίδειξη κάποιων στοιχείων που αμφισβητούνται. Η συζήτηση επισκιάζεται στον λόγο που τοποθετείται το συγκεκριμένο στοιχείο στο δεξιό κελί του πλέγματος.

Στον Πίνακα 2.2, υπάρχει ένα περίγραμμα των εναλλακτικών οικονομικών συστημάτων καθώς και ο προσδιορισμός όσον αφορά την ύπαρξη ή μη της συνέπειας. Ως εκ τούτου, ο καπιταλισμός της αγοράς, ο κεντρικά σχεδιαζόμενος σοσιαλισμός και η Ισλαμική οικονομία φαίνεται να είναι συνεπείς ώστε να καταστεί δυνατή η επιβίωση του οικονομικού συστήματος, τουλάχιστον βραχυπρόθεσμα. Ωστόσο, ο σοσιαλισμός της αγοράς, στη Γιουγκοσλαβία, δεν φαίνεται να είναι συνεπής. Ο συνδυασμός των αγορών στην οικονομική δομή και το ελεύθερο εμπόριο στο εξωτερικό περιβάλλον δεν είναι σύμφωνος με έναν αυταρχικό μηχανισμό λήψης αποφάσεων. Πρέπει να επισημάνουμε ότι τα στοιχεία και οι σχέσεις που καθορίζουν τη συνέπεια με βάση τον μηχανισμό λήψης αποφάσεων (την αυτονομία, την αυταρχικότητα και την παράδοση) δεν αποκλείουν τη χρήση των πολιτικών που μπορεί να φαίνεται ότι είναι ασυνεπής. Όπως για παράδειγμα, η χρήση της θεραπείας σοκ στην αγορά των καπιταλιστικών οικονομιών (βλέπε Λατινική Αμερική) ή των βαθμιαίων μεταρρυθμίσεων σε αυταρχικές

πολιτικές δομές (βλέπε Kiva). Παρ' όλα αυτά, η επίμονη χρήση της ασυνεπούς σχέσης και πολιτικές θα μετατρέψουν το οικονομικό σύστημα σε ένα ασυνεπές σύστημα όπως αυτό στην περίπτωση της Κίνας.

2.8 Η βιωσιμότητα των Οικονομικών Συστημάτων

Το αποτέλεσμα της συνεπούς αλληλεπίδρασης μεταξύ των τομέων του οικονομικού συστήματος πρέπει να είναι αποδεκτό από τον πληθυσμό. Οι άνθρωποι πρέπει να αντιληφθούν ότι η δομή της κοινωνίας είναι επιθυμητή και ότι θα παράγει αυτό που θέλουν. Αυτά τα αποτελέσματα έχουν να κάνουν με ευρέως αποδεκτές αξίες, όπως η αποδοτικότητα, ο λαϊκός έλεγχος, η ελευθερία και η ισότητα. Αυτό θα καταστήσει δυνατή την επιβίωση της κοινωνίας με την πάροδο του χρόνου, καθώς και να είναι σε θέση να ανταγωνιστεί με άλλες κοινωνίες. «Ένα σύστημα θεωρείται ότι είναι βιώσιμο, αν είναι σε θέση να διατηρηθεί με μακροπρόθεσμα προσαρμοσμένα μέσα» (Ward, 1990, σελ. 47). Μπορεί να υποστηριχθεί ότι ο καπιταλισμός της αγοράς, σε αντίθεση με τον κεντρικά σχεδιαζόμενό του σοσιαλισμό και τον σοσιαλισμό της αγοράς, έφτασε σε κατάσταση βιωσιμότητας.

Παρά το γεγονός ότι ο Μαρξ είχε την πεποίθηση ότι οι διαδοχικές κρίσεις του καπιταλισμού θα οδηγήσουν σε σοσιαλιστική επανάσταση τις πιο αναπτυγμένες καπιταλιστικές κοινωνίες, αυτές οι προσδοκίες δεν επαληθεύτηκαν. Η Βρετανία, η Γαλλία, η Γερμανία και οι Ηνωμένες Πολιτείες, η μητρόπολη του καπιταλισμού με το μεγάλο εργατικό δυναμικό στο τέλος του δέκατου ένατου αιώνα, φαίνεται να είναι οι πρώτες χώρες που εμπίπτουν της επανάστασης και του σοσιαλισμού. Ωστόσο, όλες διέφυγαν τη σοσιαλιστική επανάσταση. Οι χώρες αυτές εξελίχτηκαν περισσότερο ή λιγότερο σε κοινωνίες με κράτος πρόνοιας και παρείχαν ένα «κοινωνικό δίχτυ ασφαλείας». Σε αυτά τα κράτη, η κυβέρνηση ανέλαβε ένα πολύ μεγαλύτερο φάσμα αρμοδιοτήτων, συμπεριλαμβανομένης της ευθύνης για τη διαχείριση της οικονομίας και τη δημιουργία προγραμμάτων πρόνοιας, όπως τα επιδόματα ανεργίας που παρέχουν ένα ορισμένο επίπεδο ασφάλειας για τους πολίτες. Η εργατική τάξη ήταν σε θέση να μοιραστεί την αύξηση της παραγωγικότητας που ακολούθησε την υιοθέτηση της νέας τεχνολογίας. Η έκταση και η γενναιοδωρία του «κοινωνικού διχτυού ασφαλείας» διαφέρει σημαντικά από χώρα σε χώρα.

Οι μεταρρυθμίσεις Γκορμπατσόφ πρέπει να θεωρηθούν ως μια προσπάθεια για τη δημιουργία, για πρώτη φορά, μιας βιώσιμης σοσιαλιστικής κοινωνίας. Η Σοβιετική Ένωση με μια ιστορία πάνω από εβδομήντα έτη, δεν είχε δημιουργήσει ένα βιώσιμο σοσιαλιστικό σύστημα. Η αρχική ιδέα της Ρωσικής Επανάστασης ήταν να θεσπιστεί μια κοινωνία στην οποία δεν υπάρχουν μεγάλες ανισότητες εισοδήματος και πλούτου. Η ιδιωτική ιδιοκτησία θα έπρεπε να καταργηθεί. Η εξουσία θα κατανέμεται πιο ομοιόμορφα. Οι πολίτες θα έχουν μεγαλύτερο έλεγχο και τελικά ένας συνειδητός σχεδιασμός για το κοινό καλό θα αντικαταστήσει την «αναρχία» της αγοράς (Nove, 1983, σελ. 7-8).

Κανένας από αυτούς τους στόχους όμως δεν πραγματοποιήθηκε. Αντί αυτού, ενώ ο κεντρικός σχεδιασμός δημιουργήθηκε, υπήρχαν μεγάλες ανισότητες εισοδήματος, πλούτου και προνομίων. Η οικονομική, πολιτική και ιδεολογική δύναμη ήταν συγκεντρωμένη στο κόμμα και το κράτος. Οι εργαζόμενοι δεν είχαν λόγο και ο σχεδιασμός αντικατέστησε εντελώς την αγορά και είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ανισορροπιών και σπατάλης.

Τα σύγχρονα οικονομικά συστήματα που βασίζονται στην παράδοση, αντανακλούν μια προσπάθεια να ενσωματώνεται το οικονομικό σύστημα σε ένα παραδοσιακό κοινωνικό-πολιτισμικό σύστημα που συνδέεται με μια μεγάλη παγκόσμια θρησκεία. Η θρησκεία είναι ένα σύνολο πεποιθήσεων σχετικά με τα αίτια, τη φύση, και τον σκοπό του σύμπαντος, και θεωρείται ότι είναι η δημιουργία μιας υπεράνθρωπης ανάγκης. Μια θρησκεία με βάση το οικονομικό σύστημα μπορεί να ακολουθεί ένα θεοκρατικό οικονομικό σύστημα. Θεοκρατικό οικονομικό συστήματα είναι εκείνο στο οποίο ο Θεός αναγνωρίζεται ως ο ανώτατος άρχοντας της πολιτικής και των νόμων του κράτους, όπως αυτές έχουν ερμηνευθεί από τις εκκλησιαστικές αρχές. Το σύστημα επιδιώκει να συνδυάσει μια παραδοσιακή προσέγγιση, που βασίζεται στη θρησκεία, με τη σύγχρονη τεχνολογία. Η Ισλαμική οικονομία είναι το πιο ανεπτυγμένο παράδειγμα αυτής της αναδυόμενης μορφής ενός εναλλακτικού οικονομικού συστήματος, με καλύτερο αντιπροσωπευτικό παράδειγμα να είναι η Ισλαμική Δημοκρατία του Ιράν, στην οποία θα αναφερθούμε συχνά και θα εξετάσουμε λεπτομερώς αργότερα. Οι ισλαμικές οικονομίες βασισμένες στις διδασκαλίες του Κορανίου και τις παραδοσιακές πρακτικές, επινοήθηκαν από τον Πακιστανό στοχαστή *Sayyid Abul A'la Maududi* στα τέλη της δεκαετίας του 1940. Δύο σύγχρονα έθνη, το Ιράν και το Πακιστάν, έχουν νομοθετήσει ότι οι οικονομίες τους θα πρέπει να λειτουργούν σύμφωνα με τις ισλαμικές αρχές. Το σύνταγμα του κράτους τους απαιτεί την οικονομία τους να είναι πλήρως συμβατή με τον ισλαμικό νόμο.

Τι απαιτείται για να δημιουργηθεί ένα βιώσιμο οικονομικό σύστημα; Αναφορικά με την οικονομική δομή, η βιωσιμότητα απαιτεί ότι οι γενικοί οικονομικοί νόμοι πρέπει να γίνονται σεβαστοί, και να λειτουργούν λιγότερο ή περισσότερο σε όλα τα επίπεδα ανάπτυξης της οικονομίας κάτω από όλες τις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες (Sik, 1967, σελ. 107). Αυτοί είναι:

i) <u>Ο νόμος της ανάπτυξης των αξιών χρήσης:</u> Ο σκοπός της παραγωγής είναι να θέσει στη διάθεση αξίες χρήσης. Η παραγωγή πρέπει να κατευθύνεται για την παραγωγή προϊόντων που ικανοποιούν τις υφιστάμενες ανάγκες της κοινωνίας, αλλά τα προϊόντα πρέπει να παραχθούν έτσι ώστε να πληρούν τις απαιτήσεις των νέων αναγκών.
ii) <u>Ο νόμος της αναλογικότητας:</u> Η παραγωγή πρέπει να αναπτυχθεί με τέτοιο τρόπο έτσι ώστε τα προϊόντα να παράγονται πάντα σε ισορροπημένες αναλογίες με βάση την προσφορά και τη ζήτηση.

iii) Ο νόμος του οικονομικού χρόνου: Η παραγωγή πρέπει να γίνει έτσι ώστε τα προϊόντα να παράγονται με συνεχή αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας, αξιοποιώντας όλα τα μέσα παραγωγής.

iv) Ο νόμος της αναπαραγωγής: Η παραγωγή πρέπει να εξυπηρετεί την τελική κατανάλωση και την ανάπτυξή της και όχι την «παραγωγή για χάρη της παραγωγής». Αυτό καθορίζει το ποσοστό μεταξύ των παραγωγών των μέσων παραγωγής και των καταναλωτικών αγαθών.

Μια σημαντική συνέπεια των παραπάνω οικονομικών νόμων είναι ότι ένα βιώσιμο οικονομικό σύστημα πρέπει να είναι σχεδιασμένο για να διευκολύνει την εντατική παρά την εκτεταμένη ανάπτυξη. Μια εκτεταμένη στρατηγική ανάπτυξης δίνει έμφαση στην επέκταση της παραγωγής κατά κύριο λόγο μέσω της χρήσης των πρόσθετων πόρων, επενδυτικών κεφαλαίων ή της αύξηση του εργατικού δυναμικού. Η εκτεταμένη ανάπτυξη δεν μπορεί να διατηρηθεί για πάντα, καθώς οι πηγές της εκτεταμένης ανάπτυξης είναι πεπερασμένες, συμπεριλαμβανομένων των φυσικών πόρων, της απασχόλησης και του ποσοστού της αποταμίευσης. Μια εντατική στρατηγική ανάπτυξης επιτυγχάνεται μέσα από τη βελτίωση στη χρήση όλων των μέσων παραγωγής, ιδίως μέσω της καλύτερης οργάνωσης της εργασίας και τη συνεχή αύξηση της παραγωγικότητάς της. Είναι απίθανο ένα σύστημα να αποδειχθεί βιώσιμο αν δεν είναι σε θέση να διατηρήσει ένα υψηλό ποσοστό της αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας. Αυτό ενισχύεται από τη μακροχρόνια τάση της εργασίας που τείνει να γίνει ο σπανιότερος παράγοντας στην παραγωγή. Έτσι, η οικονομία πρέπει να βασίζεται όλο και περισσότερο στην αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας και ως εκ τούτου το κεφάλαιο της παραγωγικής διαδικασίας να ενθαρρύνεται από την ταχεία τεχνολογική αλλαγή. Σωστά, ο Τρότσκι (1967, σελ. 47-8) δήλωσε «Η δύναμη και η σταθερότητα των καθεστώτων καθορίζονται σε μακροπρόθεσμο επίπεδο από τη σχετική παραγωγικότητα της εργασίας».

Όσον αφορά την πολιτική δομή του συστήματος, μια βιώσιμη κοινωνία πρέπει να παρέχει τα μέσα για κάθε άτομο έτσι ώστε να είναι σε θέση να συμμετέχει στην πολιτική διαδικασία λήψης αποφάσεων. Με τον τρόπο αυτό, οι κεντρικές αρχές είναι υπόλογοι και λογοδοτούν στην κοινωνία. Έτσι, η πολιτική δομή πρέπει να αναπτύξει τα θεσμικά όργανα για να προστατεύει τα μέλη της κοινωνίας από τον συνεχή πειρασμό της κατάχρησης εξουσίας. Τα μέλη της κοινωνίας πρέπει να είναι σε θέση να αντισταθούν στη συσσώρευση της εξουσίας στους λίγους. Οι κοινωνίες έχουν αναπτύξει πλουραλιστικές πολιτικές δομές για την προστασία των ατόμων και τα διαβεβαιώνουν ότι έχουν ισότιμο λόγο σε θέματα της κοινωνίας. Ο πλουραλισμός παρέχει τα θεσμικά όργανα των ελέγχων και ισορροπιών. Ωστόσο, δεν μπορεί να δανειστεί μια κοινωνία τον πλουραλισμό. Κάθε κοινωνία πρέπει να δημιουργήσει και να διαμορφώσει τη δική της μορφή πολυφωνίας για να ικανοποιήσει τις δικές της ανάγκες.

Με τον τρόπο αυτό, το συνεπές οικονομικό σύστημα θα έχει τη λαϊκή υποστήριξη. Μια δημοφιλής υποστήριξη μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω της πλουραλιστικής πολιτικής δομής, η οποία αποτελεί προϋπόθεση της βιωσιμότητας. Η έλλειψη της λαϊκής υποστήριξης θα χρησιμεύσει μόνο ως εμπόδιο για τη σταθερότητα και την ανάπτυξη του συστήματος, αναστέλλοντας έτσι τη βιωσιμότητά του. Ενώ η κηδεμονία μπορεί να διατηρηθεί για μια περίοδο δεν μπορεί να παράσχει τη βάση για τη βιωσιμότητα, καθώς αυτό απαιτεί την επιβίωση του συστήματος για μεγάλο χρονικό διάστημα.

Ως εκ τούτου, η βιωσιμότητα προϋποθέτει ότι το συνεπές οικονομικό σύστημα πληροί τις βασικές απαιτήσεις των πολιτών της. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω της οικονομικής αποτελεσματικότητας, αυτό που ονομάζουμε, *εντατική ανάπτυξη*. Απαιτεί επίσης μεγαλύτερη υπευθυνότητα των πολιτικών αρχών στους πολίτες μέσα από μια πλουραλιστική διαδικασία, προκειμένου να επιτευχθεί η λαϊκή υποστήριξη. Η μη δημιουργία εντατικής ανάπτυξης και λογοδοσίας θα υπονομεύσει την ύπαρξη της κοινωνίας και τη βιωσιμότητα.

Το επόμενο βήμα είναι να εξεταστεί ο καπιταλισμός από την άποψη της συνέπειας και της βιωσιμότητας, προκειμένου να φέρει στην επιφάνεια σημαντικά στοιχεία της μεταξύ τους σχέσεως, η οποία μπορεί να μας βοηθήσει στην κατανόηση, ανάλυση και αξιολόγηση των οικονομικών συστημάτων και των μεταρρυθμίσεων.

Βιβλιογραφία

Åslund, A., (1992), *Post–Communist Economic Revolutions. How Big a Bang?*, Centre for Strategic and International Studies, Washington D.C.

Åslund, A., (1994), «Lessons of the First Years of Systematic Change in Eastern Europe», *Journal of Comparative Economics*, 19(1), 22–38.

Åslund, A., (1995), *How Russia Became a Market Economy*, The Brookings Institution, Washington D.C.

Balcerowicz, L., (1994), "Understanding Postcommunist Transitions", *Journal of Democracy*, 5(4), 75-89.

Balcerowicz, L., B. Blaszczyk and M. Dabrowski, (1997), "The Polish Way to the Market Economy 1989-1995". In: T. Woo, S. Parker and J.D. Sachs (eds.), *Economies in Transition. Comparing Asia and Europe*. MIT Press, Cambridge, Mass., pp. 131–160.

Bitzenis, A. and J. Marangos, (2008), "Transitional Economies". In: W. A. Jr Darity (ed.), *International Encyclopedia of the Social Sciences, 2nd edition*. Macmillan Reference USA, Detroit, pp. 533-534.

Boycko, M., A. Shleifer and R.Vishny, (1993), "Privatizing Russia", *Brookings Papers on Economic Activity*, 1, 139–192.

Caporaso, A. and D.P. Levine, (1993), *Theories of Political Economy*, Cambridge University Press, Cambridge.

Csaba, L., (1995), *The Capitalist Revolution in Eastern Europe: A Contribution to the Economic Theory of Systemic Change*, Edward Elgar Publishing Limited, Hants.

Doucouliagos, C., (1995), *The Efficiency Of The Labour-Managed Firm: Theoretical And Empirical Considerations*, Ph.D. Thesis Department of Economics, Faculty of Business and Economics, Monash University.

Friedman, M, (1962), *Capitalism and Freedom*, University of Chicago Press, Chicago.

Grabel, I., (2000), "The Political Economy Of 'Policy Credibility': The New-Classical Macroeconomics and The Remaking of Emerging Economies", *Cambridge Journal of Economics*, 24(1), 1-19.

Gregory, R. and R. Stuart, (2004), *Comparing Economic Systems in the Twenty-First Century*, Houghton Mifflin Company, Boston.

Heilbroner, R., (1996), "The Ideology of Capital". In: G. Argyrous and F. Stilwell (eds.), *Economics as a Social Science. Readings in Political Economy*. Pluto Press, Annandale, NSW, pp. 32-35.

Inglehart, P., (1977), *The Silent Revolution*, Princeton University Press, Princeton

Kornai, J., (1990), *The Road to a Free Economy*, W.W. Norton, New York.

Kornai, J., (1992), "The Postsocialist Transition and the State: Reflections in the Light of Hungarian Fiscal Problems", *American Economic Review*, 82(2), 1-21.

Kornai, J., (1995), "Lasting Growth as the Top Priority: Macroeconomic Tensions and Government Economic Policy in Hungary", *Acta Oeconomica*, 47(1-2), 1-38.

Kornai, J., (1996), "Growth and Macroeconomic Disequilibria in Hungary", *Academia Economic Papers*, 24(1), 1–44.

Lane, R.E., (1978), "Markets and the Satisfaction of Human Wants", *Journal of Economic Issues*, 12(4), 799-827.

Lane, R.E., (1981), "Markets and Politics: The Human Product", *British Journal of Political Science*, 11(1), 1-16.

Lipton, D. and J. Sachs, (1990), "Creating a Market Economy in Eastern Europe: The Case of Poland", *Brookings Papers on Economic Activity*, 1, 75–147.

Lipton, D. and J. Sachs, (1992), "Prospects for Russia's Economics Reforms", *Brookings Papers on Economic Activity*(2), 213–283.

Macesish, G., (1991), *Reform and Market Democracy*, Praeger Pub., New York.

Marangos, J., (1997), "Market and Political Freedom". In: Kantarelis D. (ed.), *Business & Economics for the 21st Century- Volume I*. Business and Economic Society International, Worcester, pp. 162-167.

Marangos, J., (1999), "The Market and Political Freedom", *The Freeman Ideas on Liberty*, 49(6), 39-41.

Marangos, John, (2004), "Was Shock Therapy Consistent with Democracy?", *Review of Social Economy*, 62 (2), 221-243.

North, D.C., (1990), *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge.

Nove, A., (1983), *The Economics of Feasible Socialism*, Allen and Unwin, London.

Porket, J.L., (1998), *Modern Economic Systems and their Transformation*, St, Martin's Press Inc., New York.

Sachs, J., (1990), "What Is To Be Done?", *The Economist*, January 13, 19–24.

Sachs, J., (1993), *Poland's Jump to the Market Economy*, MIT Press, Cambridge, Mass.

Sik, O., (1967), *Plan and Market Under Socialism*, Czechoslovak Academy of Science, Prague.

Smith, A., (1986 [1776]), *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* Penguin, London.

Thomas, V. and Y. Wang, (1997), "East Asian Lessons from Economic Reforms". In: W.T. Woo, S. Parker and J. Sachs (eds.), *Economies in Transition. Comparing Asia and Europe*. MIT Press, Cambridge, MA, pp. 217–242.

Trotsky, L., (1967), *The Revoloution Betrayed*, New Park Publications, London.

Unger, P.M. and Z. Cui, (1994), "China in the Russian Mirror", *New Left Review*, 208(November/December), 78-87.

Ward, I., (1990), "The Gorbachev Reforms: The Search for Economic Viability", *Australian Journal of Political Economy*, 26(April), 47-67.

Woo, W.T., (1994), "The Art of Reforming Centrally Planned Economies: Comparing China, Poland and Russia", *Journal of Comparative Economics*, 18(3), 276-308.

Ενότητα Ι:

Συνέπεια και βιωσιμότητα του καπιταλισμού της αγοράς

Αναλύοντας τον καπιταλισμό της αγοράς, είναι χρήσιμο να γίνει διάκριση μεταξύ της κλασσικής φιλελεύθερης άποψης και της φιλελεύθερης παρεμβατικής άποψης. Ο λόγος για αυτό είναι ότι, ενώ και οι δύο αναλύουν τον καπιταλισμό της αγοράς, η αξιολόγηση των εκβάσεων του συστήματος διαφέρει λόγω των διαφορετικών ιδεολογιών τους. Η ιδεολογία ενσωματώνει την άποψη που κάποιος έχει για την κοινωνική πραγματικότητα ως προς τι είναι αυτό που αποτελεί μια καλή κοινωνία, εάν η έκβαση του συστήματος είναι κατάλληλη ή όχι, και τελικά ποια μέσα πρέπει να χρησιμοποιηθούν για να προκαλέσουν αλλαγές. Δεδομένου ότι δεν αναλύουμε ένα συγκεκριμένο οικονομικό σύστημα χωρών, μπορούμε μόνο να ερευνήσουμε τα οικονομικά, πολιτικά, και ιδεολογικά στοιχεία του καπιταλιστικού συστήματος της αγοράς βασισμένου στις δύο εναλλακτικές απόψεις.

Οι καπιταλιστικές οικονομίες της αγοράς είναι ευρέως ταξινομημένες σε δύο τύπους, που συνδέονται γενικά με τις δύο προαναφερθείσες ιδεολογίες. Μερικές χώρες ακολουθούν το ευρωπαϊκό-ασιατικό πρότυπο (Γερμανία, Γαλλία, οι Σκανδιναβικές χώρες, και Ιαπωνία είναι τα ονόματα μερικών) ενώ άλλες ακολουθούν το αγγλοσαξονικό πρότυπο (Μεγάλη Βρετανία και Ηνωμένες Πολιτείες). Τα οικονομικά-πολιτικά συστήματα στο ευρωπαϊκό-ασιατικό πρότυπο ευνοούν τη συναίνεση, την ομαδική δράση, τη συμμετοχή των ενδιαφερόμενων μερών καθώς και τα οικονομικά αποτελέσματα με μακροχρόνια ισχύ. Υπάρχει μια στενότερη συνεργασία των οικονομούντων ατόμων σε αυτές τις οικονομίες και προθυμία εκ μέρους της επιχειρηματικής κοινότητας και των χρηματοπιστωτικών οργανισμών να δεχτούν κάποια μορφή καθοδήγησης από την κυβέρνηση. Το αγγλοσαξονικό πρότυπο ευνοεί τον μεμονωμένο καταναλωτή, τον παραγωγό, τον επιχειρηματία, και τις βραχυπρόθεσμες ενέργειες από τις εταιρείες που αυξάνουν τα κέρδη τους για τους μετόχους. Εκτιμώντας ότι το αγγλοσαξονικό πρότυπο είναι βασισμένο στο εθιμικό δίκαιο (common law) και στις δικαστικές αποφάσεις,

το ευρωπαϊκό ασιατικού προτύπου χρησιμοποιεί το αστικό (ή Ρωμαϊκό) δίκαιο, ένα νομικό σύστημα βασισμένο σε κάποιο κώδικα που χρησιμοποιείται από τους δικαστές που ερμηνεύουν ένα λεπτομερές σύνολο γραπτών νόμων και κανονισμών. Το αστικό δίκαιο προσδίδει μικρότερη σημασία στα ατομικά δικαιώματα, όπως τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα και τις ιδιωτικές συμβάσεις, και περισσότερη στα δικαιώματα του κράτους. Το εθιμικό δίκαιο βασίζεται σε ευρύτερες νομικές αρχές, τα προφορικά επιχειρήματα, και τα δεδικασμένα, και είναι βασισμένο στην αρχή ότι η κυβερνητική παρέμβαση στην οικονομία πρέπει να είναι περιορισμένη.

Ι.1. Η κλασσική φιλελεύθερη άποψη για τον καπιταλισμό: Το θέμα της συνέπειας

Η συνέπεια μέσα στο καπιταλιστικό σύστημα επιτυγχάνεται, βασισμένη στην κλασσική φιλελεύθερη άποψη, με τη δόμηση όλων των σφαιρών της ζωής με τελικό σκοπό την ελευθερία. Η ελευθερία πρέπει να αντιμετωπισθεί συνολικά και οτιδήποτε που μειώνει την ελευθερία σε μια πτυχή της ζωής, είναι πιθανό να έχει επιπτώσεις στην ελευθερία και σε άλλες πτυχές. Τα ελεύθερα άτομα απορρίπτουν τις προσπάθειες των άλλων να ασκήσουν κάποια μορφή ελέγχου ή επιβολής πάνω στο δικό τους τρόπο συμπεριφοράς. Τα ελεύθερα άτομα λαμβάνουν τις αποφάσεις τους μέσω του ανεξάρτητου μυαλού τους και έχουν το θάρρος να ακολουθήσουν τις πεποιθήσεις τους μέσω του μηχανισμού συναλλαγών στην αγορά του καπιταλιστικού συστήματος. Ένα ελεύθερο άτομο μεταχειρίζεται τους άλλους σαν ισότιμους, καθώς περιορίζει την ανταλλαγή μόνο στην εθελοντική ανταλλαγή. Η φιλοσοφία του καπιταλισμού δεν είναι η ακατέργαστη εγωιστική συμπεριφορά του να απόκτησης ότι θέλεις με οποιοδήποτε τρόπο, αλλά τα μέσα που χρησιμοποιούνται για να απόκτησης αυτό που θέλεις πρέπει να είναι μέσα στους καθορισμένους κανόνες και κανονισμούς και πρέπει να υπάρχει κέρδος για τον κάθε εμπλεκόμενο. Ελλείψει της διακριτικής δύναμης του κράτους - η δυνατότητα να αλλάξει τα αποτελέσματα της αγορά - όλες οι μορφές διακριτικής δύναμης στην κοινωνία εξαλείφονται, με συνέπεια την προσέγγιση τον ανταγωνιστικό καπιταλιστικό σύστημα. Η ανταγωνιστική οικονομία της αγοράς χρησιμοποιεί «το αόρατο χέρι» για να διαθέσει τους πόρους κατά τρόπο αποδοτικό, υποθέτοντας ότι οι εξωτερικότητες δεν είναι εκτενείς, διατηρώντας ταυτόχρονα λογικά επίπεδα σταθερότητας.

Η ιδεολογική και διανοητική προέλευση της κλασσικής φιλελεύθερης άποψης του καπιταλισμού χρονολογείται από την περίοδο του Διαφωτισμού του 17ου και του 18ου αιώνα. Το αγγλοσαξονικό πρότυπο έχει την ιστορική προέλευσή του στη Μεγάλη Βρετανία και είναι σύμφωνο με τις κλασσικές φιλελεύθερες ιδέες του Adam Smith. Η πολιτική προέλευση της κλασσικής φιλελεύθερης άποψης χρονολογείται στους κλασσικούς φιλελεύθερους πολιτικούς φιλόσοφους, κατά ένα μεγάλο μέρος στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπως στον Thomas Jefferson και στον James Madison, οι οποίοι υποστήριξαν την άποψη υπέρ της όσο το δυνατόν λιγότερης κυβερνητικής παρέμβασης: *η κυβέρνηση*

είναι καλύτερη όταν κυβερνάει όλο και λιγότερο. Η κυβέρνηση έχει εξουσία που πρέπει να περιορίζεται από ένα σύνολο νόμιμων κανόνων οι οποίοι προστατεύουν τα άτομα από τη διακριτική δύναμη των κυβερνήσεων και διατηρεί την οικονομική ελευθερία. Η κυβερνητική παρέμβαση έχει μόνο αρνητικά αποτελέσματα, ενώ τα άτομα που ακολουθούν το ατομικό συμφέρον τους θα οδηγηθούν από ένα «αόρατο χέρι» για να προαγάγουν το γενικό κοινωνικό συμφέρον.

Ι. 1.1 Η Κλασσική Φιλελεύθερη Άποψη του Καπιταλισμού: Οικονομική δομή.

Όσον αφορά την οικονομική δομή, οι κλασσικοί φιλελεύθεροι εκτιμούν την αρχή της ιδιωτικής ιδιοκτησίας, τα πλεονεκτήματα της αγοράς και την υπεροχή των μεμονωμένων κινήτρων. Το δίχτυ ασφαλείας σχεδιάζεται για να προστατεύσει τον κάθε πολίτη από τη φυσική στέρηση. Η πολιτική του *laissez-faire* στην αγορά του καπιταλισμού είναι περισσότερο ή λιγότερο αποδοτική, όσο η αποτυχία της αγοράς είναι περιορισμένη.

1. **Σχέσεις ιδιοκτησίας:** Για να διευκολύνουν την ελευθερία, οι καπιταλιστικές κοινωνίες έχουν αναπτύξει τους κατάλληλους νόμους και όργανα που περιλαμβάνουν καθορισμένα ιδιοκτησιακά δικαιώματα, τα οποία γίνονται σεβαστά και επιβεβλημένα, και εγγυώνται τις διαδικασίες για την εφαρμογή των συμβολαίων. Σε αυτήν την περίπτωση, όλη η ιδιοκτησία πρόκειται να είναι ιδιωτική εκτός από τις περιπτώσεις των δημόσιων αγαθών. Εάν το αγαθό δεν είναι ένα δημόσιο αγαθό και υπάρχει επαρκής ζήτηση για το αγαθό, που την καθιστά κερδοφόρα, τότε μπορεί να παραχθεί από τις ιδιωτικές επιχειρήσεις. Οι ιδιωτικές εναλλακτικές λύσεις στην παραγωγή επιδιώκονται αρχικά για την παραγωγή οποιουδήποτε αγαθού συμπεριλαμβανομένης της εκπαίδευσης και της υγείας. Η ελευθερία της επιχείρησης είναι το δικαίωμα κάθε ατόμου να συμμετέχει σε οποιαδήποτε οικονομική δραστηριότητα. Εντούτοις, υπάρχουν μερικά όρια που περιορίζουν την ελευθερία επιλογής. Τα άτομα δεν μπορούν να συμμετέχουν στις δραστηριότητες που κρίνονται κοινωνικά και ηθικά απαράδεκτες ή που μπορούν να βλάψουν άλλα άτομα. Επίσης, το άτομο είναι ελεύθερο να κινηθεί προς οποιοδήποτε μέρος της χώρας, και να δουλέψει σε οποιοδήποτε επάγγελμα, και να ιδρύσει και να λειτουργήσει μια επιχείρηση σχεδόν σε οποιοδήποτε τομέα της νόμιμης οικονομικής δραστηριότητας. Η ιδιωτικοποίηση εμφανίζεται όταν μεταφέρεται η ιδιοκτησία που ήταν κρατική σε ιδιωτικούς ιδιοκτήτες.

2. **Οργανωτικές Σχέσεις:** η αγορά ως οικονομικό όργανο είναι ο μηχανισμός έκφρασης της οικονομικής ελευθερίας. Η αγορά, ελλείψει της διακριτικής δύναμης από την κυβέρνηση, είναι μια θεσμική διαδικασία στην οποία τα άτομα αλληλεπιδρούν το ένα με το άλλο στην επίτευξη των διαφορετικών οικονομικών στόχων τους. Η βασική αρχή κάτω από την οποία λειτουργεί η αγορά είναι: εάν κάποιος έχει κάτι

στο οποίο έχει την ιδιοκτησία και επιθυμεί να το ανταλλάξει για κάτι που ανήκει σε κάποιον άλλο, και εκτελεί την ανταλλαγή χωρίς βία, κλοπή, ή εξαπάτηση τότε έχει το δικαίωμα να γίνει κάτοχος αυτού που κατείχε το άλλο συμβαλλόμενο μέρος και αντίστροφα. Αμφότεροι οι συμμετέχοντες σε μια οικονομική συναλλαγή ωφελούνται από αυτή τη συναλλαγή υπό τον όρο ότι η συναλλαγή είναι διμερώς εθελοντική και πληροφορημένη. Διαφορετικά, η συναλλαγή δεν θα πραγματοποιηθεί. Κατά αυτόν τον τρόπο, η αγορά αποτρέπει ένα άτομο να παρεμποδίσει κάποιο άλλο, επιτρέποντας έναν υψηλό βαθμό αυτονομίας, έτσι ώστε ο καθένας να είναι σε θέση να αποφύγει τον εξαναγκασμό από έναν αγοραστή ή πωλητή στρεφόμενος σε κάποιον άλλο. Η απουσία εξαναγκασμού θεωρείται συνήθως ως ένα από τα πλεονεκτήματα του συστήματος της αγοράς ως μέθοδο συντονισμού. Ιδανικά, σε ένα σύστημα αγοράς, ένας οικονομικός φορέας συμμετέχει σε μια ανταλλαγή ή μια σύμβαση μόνο όταν είναι χωρίς βία, κλοπή, ή εξαπάτηση. Η εργασία αντιπροσωπεύει τον ελεύθερο χρόνο που θυσιάζεται και θα εκτελεσθεί μόνο όταν ξεπερνούν οι υλικές αποζημιώσεις της εργασίας – ο μισθός – την απώλεια της χρησιμότητας που προκύπτει από τον μειωμένο ελεύθερο χρόνο. Η διαδικασία λήψης απόφασης σε μια αγορά εξασφαλίζει ότι η ευημερία μεγιστοποιείται στο πλαίσιο ενός καπιταλιστικού συστήματος. Επιπλέον, η κοινωνία είναι σε θέση να συγκεντρώσει τα οφέλη από τον καταμερισμό της εργασίας και την ειδίκευση. Ο Adam Smith προσδιόρισε τρία οφέλη από την ειδίκευση εργασίας: βελτιωμένη επιδεξιότητα, αποδοτική χρήση του χρόνου της εργασίας, και μεγαλύτερη δυνατότητα για καινοτομία. Η εργασία που εκτελεί στον ίδιο επαναλαμβανόμενο έργο θα γινόταν πιο επιδέξια σε αυτό το έργο, θα κέρδιζε χρόνο με το να επικεντρωθεί σε έναν στόχο, και θα παρακινούνταν να εφεύρει τις αποδοτικότερες μεθόδους για αυτό το έργο. Σε μια οικονομία της αγοράς ο συντονισμός πραγματοποιείται κυρίως μέσω της ελεύθερης και αυθόρμητης αλλαγής των τιμών της αγοράς, που ανταποκρίνονται στις δυνάμεις της προσφοράς και της ζήτησης. Κατά συνέπεια, υπό τους ανταγωνιστικούς όρους, μια έλλειψη (πλεόνασμα) οποιωνδήποτε προϊόντων θα αναγκάσει τη σχετική τιμή για να αυξηθεί (μειωθεί). Η προκύπτουσα αύξηση (μείωση) στην προσφερόμενη ποσότητα και τη μείωση (αύξηση) στην ποσότητα που απαιτείται θα μειώσει ή θα εξαλείψει την έλλειψη (πλεόνασμα). Λόγω των εύκαμπτων τιμών, οποιαδήποτε ανισορροπία που δημιουργείται από σοκ στην προσφορά ή μετατοπίσεις στη ζήτηση απαιτεί μια συντονισμένη και αυτόματη απάντηση. Οποιαδήποτε διαταραχή στο σύστημα θέτει σε κίνηση μια σειρά αντιδράσεων που ρυθμίζουν ολόκληρο το σύστημα στις μεταβαλλόμενες περιστάσεις, με συνέπεια να αυτοδιορθώνει τις οποιεσδήποτε ανισορροπίες χωρίς την ανάγκη οποιασδήποτε κυβερνητικής παρέμβασης.

Οι αγορές οργανώνονται με διαφορετικούς τρόπους στις διαφορετικές οικονομίες, και η μελέτη για το πώς διαφέρουν είναι ένα σημαντικό χαρακτηριστικό γνώρισμα των συγκριτικών οικονομικών συστημάτων. Οι αντιμονοπωλιακές νομικές ρυθμίσεις, οι νό-

μοι, οι κανονισμοί, και οι εμπορικές πολιτικές καθορίζουν τον βαθμό ανταγωνιστικότητας μιας οικονομίας. Οι αγορές περιλαμβάνουν τις αγορές προϊόντων, τις αγορές εργασίας, τις χρηματοοικονομικές αγορές, τα χρηματιστήρια, και τις αγορές αγαθών. Το αποτέλεσμα της λειτουργίας μιας ανταγωνιστικής αγοράς στην οποία δεν υπάρχουν αποτυχίες, είναι αποδοτικές τιμές σπανιότητας (efficient scarcity prices), είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τη λειτουργία του συστήματος της αγοράς. Η σπανιότητα των τιμών οδηγεί σε τρεις λειτουργίες όσον αφορά την οργάνωση της οικονομικής δραστηριότητας. Καταρχάς, οι τιμές διαβιβάζουν τις πληροφορίες για τις διάφορες προτιμήσεις των οικονομούντων ατόμων. Δεύτερον, παρέχουν ένα κίνητρο για να υιοθετήσουν τις μεθόδους παραγωγής με το ελάχιστο κόστος. Τρίτον, καθορίζουν ποιος παίρνει πόσο από ένα προϊόν. Το τελευταίο υποδηλώνει μια υπόθεση για ύπαρξη ίσων αρχικών όρων στον πλούτο και τους πόρους για να θεωρηθεί ότι είναι μια δίκαιη διανομή. Οι τιμές μπορούν να εκτελέσουν αυτές τις σημαντικές λειτουργίες μόνο εάν η αγορά είναι σε θέση να λειτουργήσει ελεύθερα, δηλαδή είναι ικανή να λειτουργήσει χωρίς οποιαδήποτε διακριτική κυβερνητική παρέμβαση που οδηγεί στη διαστρέβλωση των τιμών παράγοντας τα ανεπιθύμητα αποτελέσματα των ελλείψεων (shortages), των σειρών αναμονής (queues), και της χαμηλής ποιότητας, όπως προέκυψαν στη Σοβιετική Ένωση και την Ανατολική Ευρώπη με την επιδότηση των βασικών αγαθών.

Η αγορά κάνει τα άτομα να συμμετέχουν σε μια διαδικασία πιο σύνθετη και εκτεταμένη χωρίς να την κατανοήσουν πλήρως. Οι τιμές που προκύπτουν από την εθελοντική συναλλαγή, οι οποίες παρακινούνται από τη μεμονωμένη συμπεριφορά του οικονομούντος ατόμου, δημιουργούν μια αυθόρμητη τάξη (spontaneous order), ένα πλαίσιο κατανεμημένων-διανεμημένων αποτελεσμάτων. Με βάση την κλασσική φιλελεύθερη άποψη, αυτές οι τιμές συντονίζουν τη δραστηριότητα των ατόμων με τέτοιο τρόπο ώστε να βελτιώσει τη θέση του ο καθένας. Τα άτομα που αποσκοπούν μόνο στην επίτευξη του κέρδους τους οδηγούνται σαν από ένα «αόρατο χέρι» να προωθήσουν ένα σκοπό που δεν ήταν μέρος των προθέσεών τους. Η διαδικασία αγοράς μετασχηματίζει το σύνθετο πρόβλημα της κατανομής και της διανομής των πόρων σε απλό. Η οικονομική τάξη είναι μια απρομελέτητη συνέπεια των ενεργειών των ατόμων που κοιτούν μόνο το δικό τους συμφέρον.

Η αγορά είναι σε θέση να αντιμετωπίσει την πολυπλοκότητα με έναν αποτελεσματικό τρόπο. Το σύστημα είναι σε θέση να συντονιστεί χωρίς μια κεντρική αρχή. Ούτε το σύστημα απαιτεί τη συγκέντρωση των πληροφοριών. Τα μεμονωμένα άτομα στην αγορά ξέρουν μόνο τις πληροφορίες που απαιτούνται για να μεγιστοποιήσουν την ευημερία τους. Κανένα άτομο δεν χρειάζεται την πρόσβαση σε όλες τις τιμές και τα κόστη, και κανένας δεν χρειάζεται να κατανοήσει ακριβώς πώς λειτουργεί πραγματικά ολόκληρο το οικονομικό σύστημα. Δεν υπάρχει καμία ανάγκη για την ακριβή συλλογή και τη συνάθροιση των στοιχείων ή για μια γραφειοκρατία να επεξεργάζεται πληροφορίες και να εκδίδει οδηγίες προκειμένου να ελεγχθεί η εκπλήρωση των στόχων. Το σύστημα αγοράς αποφεύγει τα προβλήματα της λήψης αποφάσεων βασισμένα στα

στοιχεία που κάνουν λάθος ακούσια ή είναι σκόπιμα διαστρεβλωμένα. Κατά αυτόν τον τρόπο, ο συντονισμός αγοράς είναι απλός και δημοκρατικός, από την άποψη της υπευθυνότητας μέσω του τεστ της αγοράς. Σε αντίθεση, η κεντρική διοίκηση στερείται τέτοια υπευθυνότητα.

Σε ένα σύστημα αγοράς οι επιχειρηματίες που καινοτομούν νέες, χαμηλότερου κόστους μεθόδους παραγωγής ή νέα προϊόντα που απευθύνονται στους καταναλωτές ανταμείβονται μεσοπρόθεσμα με υπερκανονικά κέρδη. Κοστίζει πόρους για να αναπτύξει κανείς νέες μεθόδους παραγωγής ή νέα αγαθά και σε ένα σύστημα της αγοράς αυτή η επένδυση πραγματοποιείται με την προσδοκία να αποκτήσεις κέρδος. Ενώ μερικές επιχειρήσεις πετυχαίνουν, πολλές άλλες αποτυγχάνουν, και οι επενδυτές χάνουν το κεφάλαιό τους. Κατά συνέπεια, η αποτυχία μιας επιχείρησης, η πτώχευση εταιριών, και η αποτυχία των επενδύσεων είναι χαρακτηριστικά γνωρίσματα του συστήματος της αγοράς. Η «δημιουργική καταστροφή» είναι ο όρος που δημιουργήθηκε από τον Joseph Schumpeter για να περιγράψει τη δυναμική φύση της διαδικασίας της αγοράς. Οι δημιουργικές επιχειρήσεις που υιοθετούν τη νέα τεχνολογία και που παράγουν τα νέα προϊόντα αποτελεσματικά «καταστρέφουν» τις επιχειρήσεις με την ξεπερασμένη τεχνολογία και τα ξεπερασμένα προϊόντα.

Η καταναλωτική κυριαρχία είναι ένα σημαντικό χαρακτηριστικό σε μια οικονομία της αγοράς δεδομένου ότι η κατανάλωση καθορίζει την οικονομική δραστηριότητα σε μια ομοιογενή κοινωνία ή καθορίζεται τουλάχιστον από την πλειοψηφία σε μια ετερογενή κοινωνία. Η καταναλωτική ζήτηση είναι το μεγαλύτερο συστατικό της τελικής απαίτησης και καθορίζει τελικά τι παράγεται στην οικονομία. Εάν οι καταναλωτές δεν αγοράζουν ένα συγκεκριμένο προϊόν, η παραγωγή αυτού του προϊόντος θα σταματήσει, δεδομένου ότι δεν είναι κερδοφόρο. Η καταναλωτική κυριαρχία, σύμφωνα με τους κλασσικούς φιλελευθέρους, απαιτεί μια ανταγωνιστική οικονομία της αγοράς. Οι καταναλωτές είναι σε θέση να αποφασίσουν με τα χρήματά τους αγοράζοντας τα προϊόντα που επιθυμούν, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τα προϊόντα που δεν θέλουν. Αυτό δεν ισχύει πάντα στις κεντρικά διοικούμενες οικονομίες, όπου οι ελλείψεις και τα πλεονάσματα των προϊόντων μπορούν να προκύψουν από έναν κακό συνδυασμό μεταξύ των στόχων των σχεδιαστών και της ζήτησης του καταναλωτή.

Για τους κλασσικούς φιλελευθέρους, οι αγορές είναι σχεδόν πάντα αποδοτικές και για αυτόν τον λόγο η κυβέρνηση δεν πρέπει να αναμιχθεί έτσι ώστε να μην αλλάξει τα αποτελέσματα της αγοράς. Αν και πολλές σύγχρονες οικονομίες χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερα ανταγωνιστικές αγορές για μερικά προϊόντα και συντελεστές παραγωγής, οι απαραίτητες συνθήκες για να καθιερωθεί ο τέλειος ανταγωνισμός σε όλες τις αγορές είναι αρκετά μη πρακτικές, δίνοντας αφορμή για την αποτυχία της αγοράς. Οι κλασσικοί φιλελεύθεροι αναγνωρίζουν μόνο δύο πηγές αποτυχίας της αγοράς: τα δημόσια αγαθά και τις εξωτερικότητες. Τα δημόσια αγαθά είναι αγαθά που είναι μη-ανταγωνιστικά στην κατανάλωση για την οποία το οριακό κόστος της προσφοράς είναι μηδέν, και κατά συνέπεια τα αγαθά είτε δεν θα παραχθούν καθόλου βάσει της

υπόθεσης για μεγιστοποίηση των κερδών από τους επιχειρηματίες είτε θα παραχθούν αλλά σε ανεπαρκείς ποσότητες. Οι εξωτερικότητες ορίζονται σαν αποτελέσματα της αγοράς βασισμένα στις ιδιωτικές δαπάνες και τα ιδιωτικά κέρδη οι οποίες καταλήγουν σε ένα ανεπαρκή αποτέλεσμα, ενώ ένα αποτέλεσμα βασισμένο σε κοινωνικά κόστη και σε κοινωνικά οφέλη οδηγεί στην αποτελεσματικότητα. Η ύπαρξη των αποτυχιών της αγοράς σηματοδοτεί την ανάγκη του κράτους για τη λήψη ενεργειών επειδή η αγορά από μόνη της οδηγεί σε ανεπαρκή αποτελέσματα. Η αγορά είτε αποτυγχάνει να προσφέρει μερικά αγαθά είτε παρέχει ορισμένα αγαθά ανεπαρκώς. Σε αυτές τις περιπτώσεις, η κυβέρνηση ενεργεί και βοηθά την αγορά να φθάσει σε ένα αποδοτικό αποτέλεσμα. Όταν επεμβαίνει, δεν αλλάζει το αποτέλεσμα της αγοράς. Η λύση στην αποτυχία της αγοράς δεν περιλαμβάνει τη διακριτικότητα (discretion). Κατά συνέπεια, η κυβέρνηση παράγει δημόσια αγαθά και διορθώνει τις εξωτερικότητες με τη χρησιμοποίηση των φόρων και των επιχορηγήσεων με έναν μη-διακριτό τρόπο.

Εντούτοις, οι κλασσικοί φιλελεύθεροι υποστηρίζουν ότι η παρουσία εξωτερικοτήτων δεν απαιτεί απαραιτήτως την κυβερνητική παρέμβαση. Οι περισσότερες εξωτερικότητες θα επιλυθούν από τις αγορές με ιδιωτικές παρεμβάσεις, εάν τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα καθορίζονται επαρκώς και επιβάλλονται, όπως προτείνεται από το θεώρημα του Coase. Εάν κάτι τέτοιο δεν γίνεται, τότε οι εξωτερικότητες δεν είναι πιθανώς πολύ σημαντικές και τα οφέλη που προκύπτουν από οποιαδήποτε κυβερνητική παρέμβαση θα είναι αντισταθμισμένα από τις ανεπάρκειες και τη σπατάλη που συνδέονται συνήθως με μια τέτοια κρατική δράση. Επιπλέον, η θεωρία της δημόσιας επιλογής (public choice), σύμφωνη με την κλασσική φιλελεύθερη ιδεολογία δηλώνει ότι οι κρατικοί υπάλληλοι που έχουν την ευθύνη να πραγματοποιήσουν τις διορθωτικές κινήσεις στην αγοράς μέσω κανονισμών είναι αυτο-ενδιαφερόμενες οντότητες που «αιχμαλωτίζονται» από ειδικά συμφέροντα. Οι κρατικοί υπάλληλοι μπορούν να δημιουργήσουν τεχνητές ελλείψεις μέσω της ρυθμιστικής δράσης τους, όπως είναι ένας περιορισμένος αριθμός των αδειών εισαγωγών. Αυτή η τεχνητή έλλειψη δημιουργεί μια συμπεριφορά που μπορεί να «αιχμαλωτιστούν» από τα ειδικά συμφέροντα επηρεάζοντας και δωροδοκώντας τους γραφειοκράτες που διανέμουν αυτά τα άδειες. Η συμπεριφορά αναζήτησης υπερκέρδους στοχεύει στην απόκτηση του κέρδους που βασίζεται ως η απόδοση ενός παράγοντα με δεδομένο επίπεδο προσφοράς, όπως ένας μοναδικός ποδοσφαιριστής που έχει μονοπωλιακή δύναμη. Η αφιέρωση οικονομικών πόρων μεγάλων ποσοτήτων για τη δημιουργία και την απόκτηση υπερκέρδους περιλαμβάνει συχνά τη δωροδοκία, η οποία έχει γίνει ένα όλο και περισσότερο σοβαρό πρόβλημα σε πολλές χώρες.

Ενώ οι κυβερνητικές πολιτικές αντιμετωπίζονται συχνά ως διορθωτικές στα οικονομικά προβλήματα, η κυβέρνηση επικρίνεται από τους κλασσικούς φιλελευθέρους ως επιβλαβέστερη από τις υπάρχουσες ατέλειες της αγοράς. Η κρατική επέμβαση μπορεί να οδηγήσει στην κυβερνητική αποτυχία όταν οι δαπάνες της κρατικής επέμβασης είναι μεγαλύτερες από οποιοδήποτε κοινωνικό κέρδος ή όταν ματαιώνει η δράση της κυβερνητικής ή της πολιτικής διαδικασίας γενικότερα τη δυνατότητα μιας κοινωνικά

συμφέρουσας έκβασης. Η κυβερνητική αποτυχία συνδέεται με τις ακόλουθες καταστάσεις:

- Διαθεσιμότητα των πληροφοριών: η κυβερνητική παρέμβαση απαιτεί τη συγκέντρωση όλων των σχετικών πληροφοριών, περιορίζοντας τη δυνατότητα της αγοράς να παρέχει τις απαραίτητες πληροφορίες για τη λήψη αποφάσεων.
- Σύλληψη των ρυθμιστών: με την πάροδο του χρόνου μια βιομηχανία υπαγόμενη σε διοικητικές ρυθμίσεις τείνει «να συλλάβει» το ρυθμιστικό σώμα το οποίο είχε τεθεί για να το επιτηρεί. Στο τέλος, οι ρυθμιστές συμφωνούν περισσότερο με τα συμφέροντα της βιομηχανίας που ελέγχουν παρά με το δημόσιο συμφέρον. Σε αυτήν την περίπτωση, η οικονομική δύναμη και η πολιτική δύναμη συνδυάζονται διαστρεβλώνοντας τις εκβάσεις αγοράς.
- Αδράνεια γραφειοκρατών (Agency inertia): οι γραφειοκράτες παρουσιάζουν μικρό ενδιαφέρον για τη μείωση των εργασιών τους και σε μερικές περιπτώσεις δεν αποκαλύπτουν τις πληροφορίες για τις δραστηριότητές τους.
- Απώλεια ευημερίας: μια μείωση της οικονομικής ευημερίας που αποκομίζει κανείς και που χάνεται συνήθως ως αποτέλεσμα της επιβολής των φόρων ή της μονοπωλιακής συμπεριφοράς.

Σε όλες τις σύγχρονες καπιταλιστικές οικονομίες της αγοράς, η νομισματική πολιτική πραγματοποιείται από μια κεντρική τράπεζα που ελέγχει την εσωτερική προσφορά χρήματος και τα βραχυπρόθεσμα επιτόκια. Η κεντρική τράπεζα είναι αρμόδια για τη δράση ως τράπεζα εκκαθαρισμού για τις εμπορικές τράπεζες, για την καθιέρωση των κανόνων και την ενδυνάμωση της οικονομικής επίβλεψης με σκοπό να ενισχύσει τη σταθερότητα και την αποδοτικότητα του συστήματος, λειτουργώντας ως ο δανειστής της τελευταίας λύσης, ελέγχοντας το γενικό απόθεμα των χρημάτων στην κυκλοφορία και το επιτόκιο, και παρακολουθώντας την αξία συναλλάγματος του νομίσματος. Η κεντρική τράπεζα έχει στη διάθεσή της διάφορα εργαλεία για να επηρεάσει το απόθεμα των χρημάτων στο σύστημα: διαδικασίες ελεύθερης αγοράς από τις οποίες η κεντρική τράπεζα αγοράζει ή πουλάει τα κρατικά ομόλογα, υποχρέωση τήρησης των ελάχιστων αποθεματικών που ελέγχει τη δυνατότητα μιας τράπεζας να χορηγεί δάνεια, το discount rate, το επιτόκιο που η κεντρική τράπεζα χρεώνει προκειμένου να δανείσει σε άλλες τράπεζες και the overnight funds rate, το επιτόκιο που μια τράπεζα χρεώνει προκειμένου να δανείσει αποθεματικά σε μια άλλη.

Ένα βασικό θέμα στη σύγκριση των οργανωτικών σχέσεων στα οικονομικά συστήματα βρίσκεται στο σχετικό βαθμό ανεξαρτησίας των κεντρικών τραπεζών. Στις Ηνωμένες Πολιτείες και, παραδείγματος χάριν, στη Γερμανία (πριν από την υιοθέτηση του ευρώ) οι κεντρικές τράπεζες ήταν συνταγματικώς κατοχυρωμένα ανεξάρτητες, γεγονός που απομονώνει τη νομισματική πολιτική από την κυβερνητική και πολιτική παρέμβαση. Οι κλασσικοί φιλελεύθεροι είναι υπέρ των ανεξάρτητων κεντρι-

κών τραπεζών. Η Κεντρική Τράπεζα των ΗΠΑ (the Fed), καθιερωμένη από το 1913, δημιουργήθηκε και υπόκειται στους κανόνες που θεσπίστηκαν από το Κογκρέσο και είναι υπεύθυνη για τη διαμόρφωση της νομισματικής πολιτικής. Το σύστημα της Κεντρικής Τράπεζας των ΗΠΑ αποτελείται από δώδεκα ομοσπονδιακές περιφερειακές τράπεζες που συντονίζονται από το Κυβερνητικό Συμβούλιο που διορίζεται από τον Πρόεδρο της χώρας για έναν δεκατετραετή θητεία. Οι μακροχρόνιοι όροι της θητείας υπονοούν την πεποίθηση ότι η ιδεολογία δεν επηρεάζει τη νομισματική πολιτική, υπόκειται στους αμετάβλητους «νόμους» της οικονομίας. Η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, που έχει διαμορφωθεί σύμφωνα με την ανεξάρτητη Ομοσπονδιακή Τράπεζα της Γερμανίας, έχει μεγάλο ποσοστό αυτονομίας και ανεξαρτησίας. Η Τράπεζα της Αγγλίας, που ήταν για το μεγαλύτερο μέρος της μεταπολεμικής περιόδου εξαιρετικά υποχωρητική με τη βρετανική κυβέρνηση, είναι υπό τον έλεγχο του υπουργού Θησαυροφυλακίου (Chancellor of the Exchequer) και πρόσφατα της έχει χορηγηθεί σχεδόν ολική ανεξαρτησία.

Οι κλασσικοί φιλελεύθεροι υποστηρίζουν ότι οι ανεξάρτητες κεντρικές τράπεζες έχουν καλύτερες επιδόσεις όσον αφορά τον έλεγχο του πληθωρισμού, και έχει υπάρξει μια γενική τάση προς τη χορήγηση στις κεντρικές τράπεζες περισσότερης αυτονομίας. Το επιχείρημα για την ανεξαρτησία στηρίζεται κατά ένα μεγάλο μέρος στο γεγονός ότι οι κεντρικοί τραπεζίτες πρέπει να αποκριθούν στις οικονομικές καταστάσεις και όχι στα πολιτικά παιχνίδια και πολιτικούς ελιγμούς. Η πείρα τους επιτρέπει να λαμβάνουν αμερόληπτες αποφάσεις μόνο εάν οι πολιτικοί αποτρέπονται από τον επηρεασμό τους. Σε τελευταία ανάλυση, η ευθύνη της κεντρικής τράπεζας είναι να διατηρηθεί η αξία του νομίσματος και επομένως να ακολουθεί συχνά μια περιοριστική και συντηρητική γραμμή στη δημιουργία πίστωσης, όπως οι κλασσικοί φιλελεύθεροι υποστηρίζουν. Εάν στους πολιτικούς δινόταν ο έλεγχος της κεντρικής τράπεζας, η νομισματική πολιτική θα έτεινε να είναι πιο χαλαρή και ακόμα κι αν μερικές φορές υπάρχει ανάγκη να συμπιεστεί η πίστωση (squeeze credit) στις επιχειρήσεις και να σταματήσουν να λειτουργούν και η ανεργία να αυξηθεί εξαιτίας πολιτικών αποφάσεων, αυτή η σημαντική πολιτική είναι πιθανόν να αποφευχθεί. Οι κλασσικοί φιλελεύθεροι τείνουν να ευνοούν τον μονεταρισμό, την ιδέα ότι οι κεντρικές τράπεζες πρέπει να αποφύγουν τον πληθωρισμό με τον περιορισμό της αύξησης της προσφοράς χρήματος έτσι ώστε να αυξάνονται σταθερά σε ένα ποσοστό ίσο με αυτό του ποσοστού πραγματικής αύξησης του ΑΕΠ. Πρόσφατα, οι κεντρικές τράπεζες έχουν εστιαστεί στη διαχείριση των βραχυπρόθεσμων επιτοκίων και στη στόχευση του πληθωρισμού (inflation targeting) παρά στον καθορισμό και τον έλεγχο της ποσότητας του χρήματος, το οποίο είναι πιο εύκολο να ειπωθεί παρά να γίνει.

3. **Σχέσεις Κινήτρων**: οι συμμετέχοντες στην αγορά παρακινούνται από τα ατομικά υλικά κίνητρα. Ο καταναλωτής μεγιστοποιεί τη χρησιμότητα ως αποτέλεσμα της κατανάλωσης, ενώ ο επιχειρηματίας μεγιστοποιεί το κέρδος (η διαφορά μεταξύ του συνολικού εισοδήματος και του συνολικού κόστους).

Ι.1.2 Η κλασσική φιλελεύθερη άποψη του καπιταλισμού: Πολιτική δομή.

Οι καπιταλιστικές κοινωνίες αναπτύσσουν τους θεσμούς που στηρίζουν και ενισχύουν την πολιτική ελευθερία. Για τους κλασσικούς φιλελευθέρους, η πολιτική ελευθερία σημαίνει την ελευθερία από τον εξαναγκασμό από την άποψη της αυθαίρετης δύναμης, ελευθερία από τη διακριτικότητα ακόμα και όταν ασκείται από το κράτος. Το κράτος είναι μια μορφή εθελοντικής συνεργασίας. Τα άτομα επέλεξαν να επιτύχουν μερικούς από τους στόχους τους μέσω της καθιέρωσης του κράτους, επειδή θεωρούν ότι αυτός είναι ο πιο επαρκής τρόπος για να τους επιτύχουν. Το κράτος έχει το μονοπώλιο της νόμιμης χρήσης ή απειλής βίας ως μέσο για τον περιορισμό της ατομικής συμπεριφοράς που εμποδίζει την ελευθερία των άλλων. Ο βασικός ρόλος του κράτους σε μια καπιταλιστική κοινωνία της αγοράς, όπως υποστηρίζεται από τους κλασσικούς φιλελευθέρους, είναι να παρέχει μέσα μέσω των οποίων οι πολίτες μπορούν να τροποποιήσουν τους κανόνες, να επιλύσουν τις διαφορές μεταξύ τους, και να επιβάλουν συμμόρφωση σε εκείνους που ειδάλλως δεν θα λάμβαναν υπόψη τους όρους της αγοράς.

Το κράτος σε ένα καπιταλιστικό σύστημα της αγοράς, βασισμένο στην κλασσική φιλελεύθερη άποψη, πρέπει να ακολουθήσει την πολιτική της ελεύθερης οικονομίας όσον αφορά την οικονομική δραστηριότητα. Οι κρατικές παρεμβάσεις πρέπει να περιοριστούν στην απόδοση μερικών γενικών λειτουργιών για το συμφέρον όλων των πολιτών, και η κυβέρνηση δεν πρέπει να προσπαθήσει να καθορίσει ή να παρεμποδίσει τα αποτελέσματα της αγοράς. Η ελεύθερη οικονομία είναι βασισμένη στην πεποίθηση ότι τα άτομα είναι λογικοί και καλύτεροι κριτές των συμφερόντων τους από οποιαδήποτε κυβέρνηση. Τα συμφέροντα των ατόμων προσδιορίζονται με εκείνα της κοινωνίας συνολικά. Στη έννοια του Adam Smith περί της ελεύθερης οικονομίας, το κράτος θα εκτελούσε μόνο τρεις νόμιμες λειτουργίες που συμπληρώνουν την οικονομία ελεύθερης αγοράς: την καθιέρωση και διατήρηση του συστήματος της δικαιοσύνης, τη χρηματοδότηση και διαχείριση των μέσων για την εθνική ασφάλεια και την παροχή οποιωνδήποτε αγαθών ή υπηρεσιών που η αγορά είναι ανίκανη να παρέχει.

Η αγορά, ως μέσο οικονομικής ελευθερίας, προωθεί την πολιτική ελευθερία επειδή χωρίζει την οικονομική δύναμη από την πολιτική δύναμη. Εάν οι πολιτικές και οι οικονομικές δυνάμεις ενώνονται, ο εξαναγκασμός φαίνεται αναπόφευκτος. Η συντήρηση της ελευθερίας απαιτεί την αποβολή τέτοιας συγκέντρωσης ώστε να μειωθεί όσο το δυνατόν περισσότερο η καταναγκαστική εξουσία. Η αγορά είναι ο τρόπος με τον οποίο η οργάνωση της οικονομικής δραστηριότητας απομακρύνεται από τον έλεγχο της πολιτικής αρχής. Με τη διευκόλυνση της ανθρώπινης συνεργασίας χωρίς εξαναγκασμό, μειώνεται το πεδίο της πολιτικής εξουσίας. Περαιτέρω, η αγορά χρησιμεύει ως μια πηγή πιθανής αντίθεσης στην κακή χρήση της πολιτικής εξουσίας, μια μορφή υπευθυνότητας. Μέσω της αγοράς, τα άτομα είναι ελεύθερα να είναι ανεξάρτητα και να ακολουθήσουν τις πεποιθήσεις τους. Οι κλασσικοί φιλελεύθεροι θεωρούν την ελευθερία ως ικανότητα της προσωπικότητας που παράγεται και στηρίζεται από την αγορά. Η συμμετο-

χή στη διαδικασία της αγοράς προκαλεί την απόκτηση των σημαντικών ιδιοτήτων για την ανάπτυξη της προσωπικότητας, όπως αναφέρεται στο κεφάλαιο 2. Η μέγιστη διάκριση βασισμένη στην κλασσική φιλελεύθερη άποψη μεταξύ των μη-πλουραλιστικών σοσιαλιστικών κοινωνιών και των καπιταλιστικών κοινωνιών είναι ο βαθμός από τον οποίο ο κεντρικός σχεδιασμός αντικαθιστά την αγορά ή αντίστροφα. Σε ένα ιστορικό πλαίσιο, πολιτικά οι ελεύθερες κοινωνίες και η αγορά έχουν μια κοινή προέλευση.

Εν τω μεταξύ, η πολιτική δομή δεν περιλαμβάνει απαραιτήτως τη δημοκρατία. Οι κλασσικοί φιλελεύθεροι υποστηρίζουν ότι μια οικονομία της αγοράς χρειάζεται ένα «μικρό» κράτος, όχι απαραιτήτως δημοκρατικό. Το μόνο απαραίτητο για το κράτος είναι να παρέχει ένα περιβάλλον στο οποίο τα άτομα μπορούν να αναπτύξουν τις δραστηριότητές τους ελεύθερα. Η ευθύνη του κράτους είναι να παρέχει την εθνική ασφάλεια, να διατηρήσει τον νόμο και την τάξη, να συνάπτει διπλωματικές σχέσεις με άλλες χώρες, να παρέχει τα δημόσια αγαθά, και να διορθώνει τις εξωτερικότητες. Οι κλασσικοί φιλελεύθεροι προτιμούν μια πλουραλιστική μη-εκλεγμένη κυβέρνηση, που δεν ασκεί τη διακριτική δύναμη, από μια που είναι δημοκρατική αλλά παρεμβαίνει, διαστρεβλώνοντας τα αποτελέσματα της αγοράς (Intriligator, 1998, σελ. 241 Walters, 1992, σελ. 101).

Ι.1.3 Η κλασσική φιλελεύθερη άποψη του καπιταλισμού: Ιδεολογία

Οι κλασσικοί φιλελεύθεροι έχουν αναπτύξει μια ιδεολογία που υπογραμμίζει τη σημασία της πολιτικής και οικονομικής ελευθερίας, που ενθαρρύνει το ατομικό συμφέρον και την αυτοβοήθεια. Χρειαζόμαστε μόνο να θυμηθούμε τη συχνά αναφερόμενη φράση του Adam Smith (1986 [1776], σελ. 267): «Δεν είναι από την καλοκαγαθία του χασάπη ή του αρτοποιού, που αναμένουμε το γεύμα μας, αλλά από το συμφέρον τους. Απευθυνόμαστε όχι στην ανθρωπιά τους αλλά στην αγάπη για τον εαυτό τους και ποτέ δεν μιλάμε σε αυτούς για τις ανάγκες μας, αλλά για τα οφέλη τους». Οι κλασσικοί φιλελεύθεροι τονίζουν ότι δεν υπάρχει κανένας άλλος τρόπος για την κατανόηση των κοινωνικών φαινομένων από το να σκεφτούμε τις ατομικές ενέργειες. Τα άτομα πρέπει να έχουν την ελευθερία, μέσα στα καθορισμένα όρια, να ακολουθήσουν τις επιλογές και τις πεποιθήσεις τους από οποιουδήποτε άλλου και τα άτομα δεν πρέπει να υπόκεινται στον εξαναγκασμό από κανέναν.

Η μονοπωλιακή δύναμη είναι η συνέπεια της διακριτικής δύναμης του κράτους. Χωρίς τη διακριτική δύναμη του κράτους τα άτομα συμπεριφέρονται «σαν» να είναι στην ανταγωνιστική καπιταλιστική αγορά, εξαλείφοντας κατά συνέπεια όλες τις μορφές διακριτικής δύναμης. Το κράτος πρέπει να διαδραματίσει έναν ελάχιστο ρόλο, με άλλα λόγια «μικρό κράτος» και πρέπει να έχει την άδεια για να ενεργήσει μόνο όταν υπάρχει αποτυχία της αγοράς στις περιπτώσεις των δημόσιων αγαθών και των εξωτερικοτήτων. Πρέπει επίσης να παρέχει το «δίχτυ ασφαλείας» για να αποφευχθεί η φυσική στέρηση. Εντούτοις, αυτό δεν σημαίνει δικαιοσύνη ως προς τη διανομή. Δικαιοσύνη σημαίνει ίση μεταχείριση από το κράτος και ο καθένας απολαμβάνει το κόστος και το όφελος των ενεργειών του.

Στο σκεπτικό του Adam Smith, τα άτομα ενεργούν μόνο για να ωφελήσουν τον εαυτό τους, εντούτοις, τέτοια συμπεριφορά οδηγεί σε ένα κοινωνικό όφελος. Τα άτομα καθοδηγούνται από ένα «αόρατο χέρι» προς τη μεγιστοποίηση του κοινωνικού οφέλους. Τα αυτο-ενδιαφερόμενα άτομα παράγουν συλλογικά ένα επίπεδο αποδοτικότητας και οικονομικής ευημερίας όπου η κεντρική διοίκηση είναι ανίκανη να επιτύχει, όπως η κατάρρευση του κεντρικά σχεδιαζόμενου σοσιαλισμού στη Σοβιετική Ένωση και την Ανατολική Ευρώπη καταδεικνύει. Ο Adam Smith επίσης επισημαίνει ότι η αγορά ενθαρρύνει την ειδίκευση της εργασίας με συνέπεια τη μεγιστοποίηση του κοινωνικού προϊόντος. Τα άτομα είναι αποδοτικά με το να επικεντρωθούν σε αυτό που ξέρουν να κάνουν καλύτερα και με το να στηρίζονται στην ανταλλαγή για να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους και να βελτιώσουν την ευημερία τους, παρά να προσπαθήσουν να ικανοποιήσουν όλες τις ανάγκες και τα θέλω τους από μόνοι τους. Η δυνατότητα της εξειδίκευσης και της ανταλλαγής μέσω της αγοράς που συμπίπτει με την επίτευξη του ατομικού συμφέροντος έχει ως αποτέλεσμα μια θετικότερη έκβαση για την κοινωνία από το να προσπαθούσαν τα άτομα μεμονωμένα να βοηθούν τους άλλους.

Η θρησκεία διαδραμάτισε έναν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των άτυπων και επίσημων κανόνων και τον επηρεασμό των οικονομικών-πολιτικών δομών κατά τη διάρκεια της εξέλιξης της οικονομία της αγοράς. Κατά τη διάρκεια της μεσαιωνικής περιόδου οι διδασκαλίες της καθολικής εκκλησίας επηρέασαν την οικονομική συμπεριφορά. Ιδίως, η άποψη που επικράτησε για τη σωτηρία της ψυχής επιτεύχθηκε μέσω της εμμονής στο ανώτερο ηθικό κύρος της καθολικής εκκλησίας. Η καθολική εκκλησία εξέτασε τη συσσώρευση του πλούτου για την αυστηρά προσωπική χρήση και τον δανεισμό σαν κάτι το αμαρτωλό. Κατά τη διάρκεια του 16ου και των 17ου αιώνα μια νέα θρησκευτική και φιλοσοφική ηθική προέκυψε αλλάζοντας τους άτυπους κανόνες της οικονομικής συμπεριφοράς, οργανώνοντας ορθολογικά την αναπτυσσόμενη οικονομία της ελεύθερης οικονομίας, και επηρεάζοντας τη φύση των κειμένων του Adam Smith. Οι νέες ηθικές αξίες και φιλοσοφικές ιδέες για την οικονομική και κοινωνική συμπεριφορά ήταν συμβάλλουσες στην ενίσχυση της σύγχρονης εμπορικής κοινωνίας, σύμφωνης με μια οικονομία που γινόταν όλο και περισσότερο εμπορευματοποιημένη. Τελικά, η αλλαγή στις θρησκευτικές και φιλοσοφικές τοποθετήσεις συνέβαλε στην υιοθέτηση διαφορετικών επίσημων κανόνων για την οικονομία της Αγγλίας σύμφωνη με μια οικονομία της αγοράς της ελεύθερης οικονομίας. Η επαναστατική ηθική προς την οικονομική συμπεριφορά προέκυψε από τον Διαφωτισμό και τον προτεσταντικό ανασχηματισμό της θρησκείας.

Το κίνημα που ονομάστηκε Διαφωτισμός, που επηρέασε την ιδεολογική βάση του καπιταλισμού των ανερχόμενων αγορών και έχει ως διανοητικό στόχο να καταλαβαίνει τον φυσικό κόσμο και τη θέση της ανθρωπότητας βάσει του λόγου, χωρίς προσφυγή στη θρησκευτική πίστη. Στο δέκατο όγδοο αιώνα, η Νευτώνεια επιστήμη ενέπνευσε τη φιλοσοφία να ανακαλύψει στις ανθρώπινες κοινωνίες φυσικούς νόμους παρόμοιους με εκείνους που η φυσική επιστήμη είχε ανακαλύψει για τον κόσμο. Το κίνημα του Δια-

φωτισμού ακολουθήθηκε από την πλειοψηφία των φιλοσόφων κατά τη διάρκεια του 17ου και του 18ου αιώνα, μια περίοδο που ο Thomas Paine έγραψε το *Age of Reason*. Τα ερευνητικά μυαλά της περιόδου εκείνης θέλησαν να μάθουν και να καταλάβουν το περιβάλλον που βασίζεται στα στοιχεία και την απόδειξη και δεν βασίζεται στη θρησκεία. Οι φιλόσοφοι του Διαφωτισμού επέμειναν στο συνδυασμό της λογικής με τον λόγο που αποτέλεσε την κοινή λογική και την παρατήρηση, και υποστήριζαν τον σκεπτικισμό και την ελευθερία. Θεώρησαν ότι ο ανθρώπινος λόγος θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για να καταπολεμήσει την άγνοια, τη δεισιδαιμονία, και την τυραννία και για να χτίσει έναν καλύτερο κόσμο. Οι κύριοι στόχοι τους ήταν η καθολική εκκλησία και η κυριαρχία της κοινωνίας από μια κληρονομική αριστοκρατία.

Η πιο θεμελιώδης έννοια του Διαφωτισμού ήταν η πίστη στη φύση και η πίστη στην ανθρώπινη πρόοδο. Την φύση την έβλεπαν ως ένα σύνθετο σύνολο αλληλεπιδρώντων νόμων που κυβερνούν τον κόσμο. Το άτομο είχε ως σκοπό να ενεργήσει λογικά. Εάν είναι ελεύθεροι να ασκήσουν την ορθολογική ικανότητά τους, οι άνθρωποι θα ήταν φυσικά καλοί και θα ενεργούσαν για να προαγάγουν την ευτυχία σε όλους. Αντίστοιχα, και η ανθρώπινη ευθύτητα και η ευτυχία απαιτούν ελευθερία από τους ανεπιθύμητους περιορισμούς που επιβλήθηκαν από το κράτος και την εκκλησία. Η ανθρώπινη πρόοδος επιτυγχάνεται μέσω της εκπαίδευσης. Αυτό οδηγεί στις διακρίσεις σε τάξης όπου τα λιγότερο μορφωμένα άτομα, με την περιορισμένη πρόσβαση στην εκπαίδευση, υποτίθεται ότι ήταν λιγότερο ευφυή και λιγότερο πολύτιμα. Τα μορφωμένα άτομα είναι σε θέση να καθορίσουν μέσω της άσκησης του λόγου τους ότι ο κόσμος θα μπορούσε και πρέπει να βελτιωθεί. Σκέφτηκαν ότι η κοινωνία θα γινόταν τέλεια εάν οι άνθρωποι ήταν ελεύθεροι να χρησιμοποιήσουν τη λογική τους. Ο Διαφωτισμός καινοτομεί επίσης στην εφαρμογή των επιστημονικών μεθόδων για τη μελέτη της ανθρώπινης κοινωνίας, φυτεύει τους σπόρους των σύγχρονων Κοινωνικών Επιστημών. Η βασική ιδέα ήταν ότι οι λογικοί νόμοι θα μπορούσαν να περιγράψουν την κοινωνική καθώς επίσης και τη φυσική συμπεριφορά, και ότι μια τέτοια γνώση θα μπορούσε να βελτιώσει την πολιτική.

Εν ολίγοις, ο Διαφωτισμός παρήγαγε ένα σύνολο βασικών αρχών για τις ανθρώπινες υποθέσεις που συμβάλλουν στην οικονομία των ανερχόμενων αγορών. Ο φυσικός νόμος, οι έμφυτες ελευθερίες και η αυτοδιάθεση ήταν βασικοί όροι του Διαφωτισμού, καθώς ο ατομικισμός, η ελευθερία και η αλλαγή έπρεπε να αντικαταστήσουν την κοινότητα, την εξουσία και την παράδοση ως πυρήνα των ευρωπαϊκών αξιών. Τα ανθρώπινα όντα είναι από την φύση τους καλά και μπορούν να εκπαιδευτούν για να είναι καλύτερα. Η πρόοδος ήταν δυνατή, ακόμα και αναπόφευκτη, εάν οι άνθρωποι μπορούσαν να απελευθερωθούν. Η λογική ήταν το κλειδί στην αλήθεια, και θρησκείες που στηρίχθηκαν στην τυφλή πίστη ή αρνήθηκαν να ανεχτούν την ποικιλομορφία, έκαναν λάθος. Οι φιλόσοφοι του Διαφωτισμού επιτέθηκαν στην καθολική εκκλησία με ιδιαίτερο σθένος.

Η προτεσταντική ηθική της εργασίας είναι μια ιδεολογική αρχή σύμφωνη με την άνοδο της καπιταλιστικής αγοράς που προέρχεται από τον προτεσταντικό ανασχημα-

τισμό του δέκατου έκτου αιώνα, και συνδέεται με τις διδασκαλίες του Martin Luther και του θρησκευτικού μεταρρυθμιστή John Calvin, που είναι γνωστές ως 'Καλβινισμός'. Ο Calvin κήρυξε ένα δόγμα της σωτηρίας που αποδείχθηκε σύμφωνο και ενθαρρυντικό για ένα καπιταλιστικό σύστημα αγοράς. Σύμφωνα με τον Calvin, η σκληρή δουλειά, η επιμέλεια, και η λιτότητα είναι γήινα σημάδια ότι τα άτομα χρησιμοποιούν πλήρως τα ταλέντα που τους δίνονται από τον Θεό. Η εργασία είναι ένα καθήκον που ωφελεί και το άτομο και την κοινωνία συνολικά. Η εργασία και το οικονομικό κέρδος έχουν μια ηθική αξία: η ανάγκη για τη σκληρή δουλειά είναι ένα συστατικό της κλήσης ενός προσώπου και ένα σημάδι της προσωπικής σωτηρίας. Σύμφωνα με αυτήν την άποψη, είναι καλό για την ψυχή να εργαστεί και οι ανταμοιβές σε αυτήν την γη πηγαίνουν σε εκείνους που εργάζονται σκληρά. Επιπλέον, η σωτηρία στη μετέπειτα ζωή είναι ευθέως ανάλογη με τη συμβολή ενός ατόμου κατά τη διάρκεια της γήινης ζωής.

Σε αυτό το πλαίσιο, οι πιστοί Χριστιανοί πρέπει να απαντήσουν στην κλήση τους. Θεωρήθηκε ότι τα άτομα τοποθετήθηκαν στη γη για να εκπληρώσουν έναν Θεϊκό-στόχο, και ότι για να κερδίσει την επιείκεια του Θεού κάποιος, πρέπει να ζήσει μια ζωή εκπληρώνοντας αυτό τον στόχο. Από την άποψη της οικονομικής συμπεριφοράς, η συσσώρευση πλούτου από τη σκληρή δουλειά όχι μόνο επικροτήθηκε, αλλά θεωρήθηκε σημάδι της ύπαρξης δικαίου. Όπου οι κερδοφόρες ευκαιρίες παρουσιάστηκαν, ο πιστός καλβινιστής αναμενόταν να ακολουθήσει τα κέρδη με έναν θείο σκοπό. Εντούτοις, ο πλούτος δεν επρόκειτο να χρησιμοποιηθεί για την κατανάλωση των αγαθών πολυτελείας ή για τη διευκόλυνση ενός για να απολαύσει μεγαλύτερο ελεύθερο χρόνο. Η αποταμίευση του κέρδους έπρεπε να επανεπενδυθεί οδηγώντας σε μια λατρεία οικονομικής μεγέθυνσης, όπου η συνεχής επέκταση του καπιταλιστικού συστήματος είναι απαραίτητη για την επιβίωσή του. Αυτό περιλαμβάνει τη γεωγραφική επέκταση μέσω των αποικιών και την κοινωνική αύξηση μέσω των όλο και περισσότερων πτυχών της ζωής που αναλαμβάνει η αγορά. Η σκληρή δουλειά των εμπόρων παρήγαγε συχνά κέρδη, η λιτότητα τους οδήγησε στην αποταμίευση και τις επενδύσεις. Οι επιχειρηματίες ακολούθησαν όλο και περισσότερο τον πλούτο με το να επενδύσουν μεγαλύτερο μέρος στο κεφάλαιο παρά στη γη καθώς η συσσώρευση του πλούτου δοξάζεται πραγματικά, εάν επιτυγχάνεται μέσω της σκληρής δουλειάς και της λιτότητας. Η αποταμίευση είναι η καρδιά της προτεσταντικής ηθικής της εργασίας.

Το καλβινιστικό δόγμα της εργασίας και της σωτηρίας έγινε ένα αναπόσπαστο μέρος της ιδεολογίας του καπιταλισμού. Η προτεσταντική ηθική της εργασίας σήμαινε ανταμοιβές για εκείνους που ήταν αποφασισμένοι και ικανοί και τιμωρία για εκείνους που ήταν οκνηροί ή χωρίς κίνητρα. Υπήρξε λίγος οίκτος για τους φτωχούς: έμφαση δόθηκε στην προτροπή των ανθρώπων να εξασφαλίσουν μια επικερδή απασχόληση παρά στην παροχή φιλανθρωπίας. Γενικά, η νέα ηθική προς την οικονομική συμπεριφορά ενθάρρυνε τις οικονομικά αποδοτικές επιχειρηματικές πρακτικές και την πειθαρχημένη εργατική δύναμη, και παρείχε μια ορθολογική εξήγηση σε καθέναν που εξέταζε γιατί το εισόδημα και ο πλούτος δεν διανεμήθηκαν εξίσου.

Κατά αυτόν τον τρόπο, η προτεσταντική ηθική επίλυσε το δίλημμα που τέθηκε φτώχειας και ευημερίας.

Μαζί με άλλους αλληλένδετους παράγοντες, η προτεσταντική ηθική διαμόρφωσε τους κανόνες που καθιέρωσαν την οικονομία της ελεύθερης αγοράς. Ο καλβινισμός έδωσε τη θεία κύρωση στους κανόνες, από τους οποίους τα όργανα μιας οικονομίας της αγοράς θα ανέπτυσσαν δραστηριότητες με έναν τρόπο που δεν θα θεωρούνταν αμαρτωλός. Η συσσώρευση του πλούτου έγινε ο άτυπος κανόνας των ανθρώπων στη ζωή. Η υλική επιτυχία έγινε μια χριστιανική αρετή, και οι άνθρωποι οδηγήθηκαν στο να συσσωρεύσουν τον πλούτο μέσω της επιχείρησης, της ενέργειας και της προσωπικής λιτότητας. Η νέα ηθική υποκίνησε τους νέους άτυπους κανόνες, ειδικά σχετικά με την επένδυση, την αποταμίευση και τη μεταχείριση των φτωχών, οι οποίοι οδήγησαν στη συνέχεια σε αλλαγές στους επίσημους κανόνες. Αυτό το δόγμα παρείχε λύση στα ηθικά διλήμματα που τέθηκαν από τους καθολικούς κανόνες ενάντια στη συσσώρευση του πλούτου για αυστηρά προσωπική χρήση και για δανεισμό χρημάτων.

Μέσα σε αυτό το περιβάλλον, ο Adam Smith πρότεινε τις επαναστατικές ιδέες του σχετικά με την οικονομία της αγοράς ξετυλίγοντας την ελεύθερη οικονομία. Το πρότυπο του Adam Smith για μια οικονομία της αγοράς, με τις συμπεριφοριστικές υποθέσεις και την έμφασή του πάνω στις τάσεις προς την τάξη - ισορροπία - προέρχεται από την αντίληψή του ότι μια φυσική τάξη χαρακτηρίζει επίσης τη συμπεριφορά της οικονομίας. Ο στόχος του ήταν να ανακαλύψει εκείνους τους νόμους της «φύσης και των αιτιών του πλούτου των εθνών» και στη συνέχεια να προτείνει τους κατάλληλους κανόνες μέσα στην κοινωνία που θα εκμεταλλευόταν εκείνους τους νόμους. Αυτή η αισιοδοξία προήλθε από την εκπαίδευσή του στην ηθική φιλοσοφία και τη θεολογία καθώς και από την πεποίθησή του ότι ο κόσμος λειτουργεί σύμφωνα με τον νόμο της φύσης. Θεώρησε ότι ο Θεός είχε ορίσει τα συμπεριφοριστικά χαρακτηριστικά σε κάθε άτομο που εάν επιτραπεί να λειτουργήσει μέσα στα κατάλληλο περιβάλλον της οικονομίας της ελεύθερης αγοράς, θα προωθούσε την οικονομική ανάπτυξη ανακουφίζοντας με αυτόν τον τρόπο τους φτωχούς. Σαν καλοί Καλβινιστές, οι ιδιοκτήτες των επιχειρήσεων που συσσώρευσαν κέρδος, θα έτειναν να επανεπενδύσουν το πλεόνασμα, παρά να το ξοδέψουν στα αγαθά πολυτελείας για την ατομική κατανάλωσή τους. Αυτή η συμπεριφορά θα μπορούσε να αναμένεται ως αποτέλεσμα του συμφέροντος, αλλά και των αισθημάτων τους για τους φτωχούς, όχι υπό μορφή φιλανθρωπίας, αλλά με την προσφορά της εργασίας. Ο Adam Smith με αυτόν τον τρόπο, δικαιολογεί ορθολογικά τα υψηλότερα κέρδη των επιχειρηματιών, θεωρώντας ότι αυτά τα κέρδη θα επιστρέφονταν ως επενδυτικά κεφάλαια στο εισοδηματικό ρεύμα. Η απαραίτητη οικονομική ανάπτυξη πρόκειται να επιτευχθεί από ένα κράτος που υιοθέτησε μια οικονομία ανταγωνιστικών αγορών, ειδικά στο τμήμα της εργασίας. Ο σκοπός της οικονομικής ανάπτυξης είναι να βελτιωθεί η υλική ευημερία των φτωχότερων μελών της κοινωνίας με την προσφορά της εργασίας και όχι διαμέσου της φιλανθρωπίας.

Ι.1.4 Η κλασσική φιλελεύθερη άποψη του καπιταλισμού: Συνέπεια

Η ανάλυση της οικονομικής, πολιτικής, και ιδεολογικής δομής του καπιταλισμού μέσα από την κλασσική φιλελεύθερη άποψη αποκαλύπτει ότι οι καπιταλιστικές κοινωνίες θα αναπτύξουν τα απαραίτητα όργανα για την επίτευξη της συνέπειας. Η ελευθερία είναι το μέσο με το οποίο η συνέπεια επιτυγχάνεται. Μια ιδεολογία ιδιοτέλειας στο πλαίσιο ενός συστήματος της αγοράς που βασίζεται στην ιδιωτική ιδιοκτησία και στα ατομικά κίνητρα συνοδεύεται από πολιτική ελευθερία και εξασφαλίζει την πίστη στις ενέργειες του ατόμου. Η οικονομική ελευθερία ενισχύεται από την πολιτική ελευθερία, και τα δύο ενθαρρύνονται από την ιδεολογία της ιδιοτέλειας. Κατά αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνεται η συνέπεια που είναι αναγκαία προϋπόθεση της βιωσιμότητας.

Η κλασσική φιλελεύθερη ιδεολογία τονίζει τη σύνδεση μεταξύ της οικονομικής και πολιτικής ελευθερίας και της ιδεολογίας της ιδιοτέλειας. Η σχέση μεταξύ πολιτικής, οικονομικής και ιδεολογικής δομής επιβεβαιώνεται. Η αντίληψη στην κλασσική φιλελεύθερη άποψη έχει σημαντικές συνέπειες σε μια δήλωση που έκανε ο Γκορμπατσόφ, που αναφέρεται στην Parks (1989), ότι «η αγορά δεν είναι, φυσικά, παντοδύναμη. Αλλά η ανθρωπότητα δεν είναι σε θέση να επινοήσει ένα διαφορετικό, πιο αποτελεσματικό και δημοκρατικό μηχανισμό της οικονομικής διαχείρισης» και ότι «Μια σοσιαλιστική, βασισμένη σε σχέδιο, οικονομία δεν μπορεί να το κάνει χωρίς αυτό [την αγορά]. Θα πρέπει να το αναγνωρίσουμε αυτό». Η περεστρόικα απαιτούσε τη χρήση των σχέσεων της αγοράς. Δεδομένου ότι για την περεστρόικα απαιτείται η εισαγωγή της αγοράς στο οικονομικό σύστημα, η ανάπτυξη των σχέσεων που απαιτούνται για τη διαδικασία της αγοράς ήταν αναγκαίες για την επίτευξη της συνέπειας. Μέσα από τη συνέπεια βάσει της άποψης των κλασσικών φιλελεύθερων, μπορούμε να αντλήσουμε τις αμοιβαίες σχέσεις που βοηθούν στην κατανόηση των μεταρρυθμίσεων του Γκορμπατσόφ, των οικονομιών της μετάβασης ή οποιωνδήποτε άλλων μεταρρυθμίσεων προς την αγορά. Όπως αναγνωρίζουν οι κλασσικοί φιλελεύθεροι, η χρήση των σχέσεων της αγοράς είναι δικαιολογημένη, διότι, όσον αφορά την πληροφόρηση και τα κίνητρα, η αγορά είναι μια ανώτερη μορφή οργάνωσης συγκριτικά με τον κεντρικό σχεδιασμό.

Η εισαγωγή μόνο των σχέσεων αγοράς στην πρώην Σοβιετική Ένωση, την Ανατολική Ευρώπη και την Κίνα δεν αρκεί για να αποτελέσει μια σταθερή οικονομική δομή. Η συνέπεια απαιτεί την ανάπτυξη νέων οικονομικών σχέσεων κατάλληλων για τη διαδικασία της αγοράς. Αυτό σημαίνει ότι η ιδιοκτησία και οι σχέσεις κινήτρων πρέπει επίσης να μετατραπούν. Ιδιοκτησιακές σχέσεις πρέπει να μετατραπούν ώστε να γίνουν το όχημα για κίνητρα. Οι ανταμοιβές πρέπει να συνδέονται με τη δουλειά που έχει γίνει, έτσι ώστε να μπορεί να αποτελέσει κίνητρο για μια υψηλής ποιότητας εργασία. Πιο συγκεκριμένα, η ανταμοιβή πρέπει να είναι ατομική και υλική δεδομένου ότι η κατανάλωση είναι το απόλυτο κίνητρο. Έτσι, η εισαγωγή των σχέσεων της αγοράς πρέπει να προκαλέσει μια σειρά από θεσμικές και πολιτιστικές αλλαγές, έτσι ώστε να

επιτευχθεί μια συνεπής οικονομική δομή. Επιπλέον, η εισαγωγή της αγοράς της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, της Ανατολικής Ευρώπης, και της Κίνας είχε συνέπειες στην πολιτική δομή, καθώς η αγορά ενθαρρύνει την αυτονομία, την ατομικότητα, και το προσωπικό συμφέρον. Η συνέπεια απαιτεί ότι η αγορά δεν θα ανεχτεί κάποια μορφή εξουσίας στην πολιτική δομή, μακροπρόθεσμα, υπονομεύοντας έτσι τη δύναμη των κεντρικών αρχών.

Μια ιδεολογία που ενθαρρύνει την αυτο-βοήθεια και το προσωπικό συμφέρον είναι επίσης αναγκαία για την επίτευξη της συνέπειας με την εισαγωγή των σχέσεων της αγοράς, καθώς η αγορά δεν μπορεί να αναπτυχθεί μόνο μετά από ψηφοφορία στο κοινοβούλιο. Υπάρχει ανάγκη για μια ιδεολογία για την ενθάρρυνση της ατομικότητας, αλλιώς οι σχέσεις της αγοράς γίνονται ανέφικτες. Αν οι πολίτες περιμένουν να λάβουν εντολές και δεν δείχνουν καμία πρωτοβουλία, όπως συνέβη στη Σοβιετική Ένωση και στην Ανατολική Ευρώπη, η μεταρρύθμιση μόνο στην οικονομική και πολιτική δομή δεν θα επιτύχει ένα συνεπές οικονομικό σύστημα. Ο στόχος της ιδεολογίας είναι να αφαιρέσει το στίγμα για την πρωτοβουλία και την αυτοβοήθεια ενθαρρύνοντας την κατάλληλη συμπεριφορά με τις σχέσεις της αγοράς. Η λιτότητα της καλβινιστής πεποίθησης είναι επίσης σημαντική, γιατί είναι αυτή που διασφαλίζει ότι ο πλούτος που κατέχεται από τους καπιταλιστές πάντα θα επενδύεται εκ νέου και δεν θα χρησιμοποιείται για κατανάλωση πολυτελών αγαθών ή σε άλλες σπάταλες δραστηριότητες. Έτσι, τα διδάγματα που προέρχονται από την κλασσική φιλελεύθερη ιδεολογία, όσον αφορά την επίτευξη ενός συνεπούς οικονομικού συστήματος που βασίζεται στις σχέσεις της αγοράς, είναι ότι η εισαγωγή της διαδικασίας της αγοράς στη Ρωσία, στην Ανατολική Ευρώπη και στην Κίνα ή σε οποιοδήποτε άλλο οικονομικό σύστημα πρέπει να παρέχει το μηχανισμό, έτσι ώστε οι εν λόγω σχέσεις να γίνονται σεβαστές. Τα στοιχεία της συνέπειας βάσει της κλασσικής φιλελεύθερης άποψης σε μια σχηματική μορφή παρουσιάζονται στον πίνακα νούμερο Ι.1.

Πίνακας Ι.1 Συνέπεια κα Βιωσιμότητα του Καπιταλισμού

Άποψη	Οικονομική Δομή	Πολιτική Δομή	Ιδεολογία	Συνέπεια	Βιωσιμότητα
Κλασσικός Φιλελευθερισμός	Ιδιωτική Ιδιοκτησία Αγορές Υλικά Κίνητρα	Πλουραλισμός	Ατομικισμός	Ελευθερία	Αόρατο Χέρι
Παρεμβατικός Φιλελευθερισμός	Ιδιωτική και Κρατική Ιδιοκτησία Αγορές και Οικονομικός Σχεδιασμός, Υλικά κίνητρα	Δημοκρατία	Ατομικισμός και κοινό καλό	Ελευθερία σε συνδυασμό με το κοινό καλό	Διακριτή Οικονομική Διαχείριση από το Κράτος

Ι.2. Η Φιλελεύθερη Παρεμβατική Άποψη του Καπιταλισμού: Το Ερώτημα της Συνέπειας

Η συνέπεια στο καπιταλιστικό σύστημα, με βάση τη φιλελεύθερη παρεμβατική άποψη, επιτυγχάνεται μέσω της διάρθρωσης του συστήματος, έτσι ώστε να επιτευχθεί η ελευθερία. Ωστόσο, οι παρεμβατιστές επιδιώκουν την ελευθερία σε τέτοιο βαθμό ώστε να είναι συμβατή με ένα κοινωνικά επιθυμητό αποτέλεσμα, πράγμα που δικαιολογεί μια σειρά από παρεμβάσεις του κράτους. Οι φιλελεύθεροι παρεμβατιστές ως εκ τούτου είναι προετοιμασμένοι να μειώσουν την ελευθερία για άλλες αξίες, όπως η ισότητα, η σταθερότητα και η ασφάλεια. Για τους φιλελεύθερους παρεμβατιστές, ο καταναγκασμός και η διακριτικότητα είναι χαρακτηριστικό του καπιταλισμού της αγοράς, όχι μόνο με τη μορφή της κρατικής παρέμβασης, αλλά το πιο σημαντικό, με τη μορφή της ισχύος στην αγορά που ασκείται από τις επιχειρήσεις (μονοπώλια και ολιγοπώλια) και ομάδες ατόμων (συνδικάτα).

Ι.2.1 Η Φιλελεύθερη Παρεμβατική Άποψη του Καπιταλισμού: Οικονομική Δομή

Οι φιλελεύθεροι παρεμβατιστές σε καμία περίπτωση δεν δυσφημίζουν την υπεροχή των ατομικών αξιών, την αρχή της ατομικής ιδιοκτησίας, καθώς και τα πλεονεκτήματα της αγοράς. Αντίθετα, τονίζουν τη σημασία του συνδυασμού αυτών των στοιχείων με το κοινό καλό, την κρατική ιδιοκτησία και τον προγραμματισμό. Το κράτος πρόνοιας είναι η έκφραση του κοινού καλού, το μέσο για την επίτευξη των στόχων της κοινωνίας, ιδιαίτερα των μειονοτήτων και των μειονεκτουσών ομάδων. Ο laissez-faire καπιταλισμός της αγοράς δεν είναι απόλυτα αποτελεσματικός, καθώς υπάρχει η αποτυχία της αγοράς.

1. **Σχέσεις Ιδιοκτησίας**: σε αντίθεση με την κλασσική φιλελεύθερη άποψη, η κρατική ιδιοκτησία μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την παραγωγή και την πώληση αγαθών και υπηρεσιών. Η ιδιοκτησία του κράτους δικαιολογείται σε ειδικές περιπτώσεις, συμπεριλαμβανομένης της αποτυχίας της αγοράς, όπως τα δημόσια αγαθά, τις εξωτερικότητες, τη δύναμη της αγοράς, την έλλειψη πληροφόρησης ή των οικονομιών κλίμακας. Το κράτος, μέσω της ιδιοκτησίας και μέσω του μονοπωλίου της οικονομικής πολιτικής, μπορεί να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στη λειτουργία του οικονομικού συστήματος. Η κρατική ιδιοκτησία αυξάνεται όταν η ιδιωτική ιδιοκτησία κρατικοποιείται. Παρ' όλα αυτά, η κυρίαρχη μορφή ιδιοκτησίας είναι η ιδιωτική και το οικονομικό σύστημα είναι καπιταλιστικό.
2. **Σχέσεις Οργάνωσης**: διακριτική οικονομική διαχείριση από το κράτος είναι το μέσο με το οποίο η οικονομική απόδοση συνδέεται με τις αξίες της κοινωνίας, τους στόχους και τον συμβιβασμό. Μέσα από τη χρήση της διακριτικής εξουσίας

από τις κεντρικές αρχές, είναι δυνατόν να κατευθυνθεί η ατομική επιλογή προς την επίτευξη των κοινωνικών στόχων. Η διακριτική οικονομική πολιτική μπορεί να λάβει τη μορφή της κρατικής παρέμβασης. Η κρατική παρέμβαση είναι κυρίως διαμέσου της αγοράς που βασίζεται στις αγορές της καπιταλιστικής οικονομίας όπου οι ιδιωτικές σχέσεις ιδιοκτησίας είναι κυρίαρχες. Η κρατική παρέμβαση χρησιμοποιείται από τις κεντρικές αρχές σε μία προσπάθεια να επηρεάσουν το αποτέλεσμα της αγοράς σε διάφορες διαστάσεις, όπως η σταθερότητα, η κατανομή των πόρων και η ατομική οικονομική ασφάλεια. Ο στόχος είναι η διατήρηση και περαιτέρω ανάπτυξη της αρχής του ανταγωνισμού, ενώ την ίδια στιγμή να γίνει προσαρμογή στις απαιτήσεις του σχεδιασμού για το κοινό καλό.

Υπάρχει μεγάλη αβεβαιότητα όσον αφορά τον προσδιορισμό της επένδυσης και δεν υπάρχει καμία διαβεβαίωση ότι οι επενδύσεις θα ήταν επαρκείς για να παραγάγουν ένα επίπεδο συνολικής ζήτησης σύμφωνο με ένα επίπεδο πλήρους απασχόλησης. Τα «ζωώδη ένστικτα» των επιχειρηματιών πιθανότατα θα οδηγήσουν σε λιγότερες ελκυστικές ευκαιρίες επένδυσης, εξετάζοντας και τη δυνατότητα της αυτό-ρυθμιζόμενης αγοράς να προαγάγει την ισότητα, τη σταθερότητα, την ασφάλεια και την πλήρη απασχόληση. Συνεπώς, το κράτος πρέπει να αναλάβει την ευθύνη για ένα επίπεδο πλήρους-απασχόλησης συνολικής ζήτησης χωρίς πληθωρισμό. Ο στόχος της κρατικής παρέμβασης είναι να προωθηθεί η ισότητα, η σταθερότητα και η ασφάλεια με τη σταθεροποίηση των επενδύσεων και την καθοδήγηση της οικονομίας προς ένα επίπεδο πλήρους-απασχόλησης της συνολικής ζήτησης χωρίς πληθωρισμό.

Η κρατική παρέμβαση μέσα σε ένα βασισμένο στην αγορά σύστημα, μπορεί να λάβει τη μορφή ενός σχεδίου ή μπορεί να είναι κατά περίπτωση (ad hoc). Πρώτον, το κράτος μπορεί να έχει έναν μικρό ρόλο στη διαδικασία της αγοράς. Σε αυτήν την περίπτωση, δεν θα υπήρχε καμία ανάγκη για την κρατική παρέμβαση. Θα ήταν ανενεργό από την άποψη των αποτελεσμάτων της αγοράς, εκτός από τις περιπτώσεις της αποτυχίας της αγοράς (δημόσια αγαθά και εξωτερικότητες), και η αγορά θα λειτουργούσε ελεύθερα. Αυτό συμφωνεί με την κλασσική φιλελεύθερη άποψη όπως παρουσιάζεται παραπάνω. Δεύτερον, η κρατική παρέμβαση μπορεί να λάβει τη μορφή βιομηχανικής πολιτικής με σκοπό να βοηθήσει τις συγκεκριμένες επιχειρήσεις στην αντιμετώπιση του ανταγωνισμού μέσω της παροχής των πληροφοριών, των φορολογικών παραχωρήσεων και της προστασίας από τους δασμούς. Η βιομηχανική πολιτική ενθαρρύνει τις επιχειρήσεις έμμεσα, μέσω των κινήτρων αγοράς, για να φθάσει σε ένα αποτέλεσμα που είναι επιθυμητό από την άποψη της κοινωνίας λόγω της ανικανότητας του συστήματος της αγοράς να «επιλέξει πάντα τους νικητές». Τρίτον, η κρατική παρέμβαση μπορεί να επιτυγχάνεται μέσω των κανονισμών, κοινωνικών ή οικονομικών, που περιορίζουν την επιχειρηματική επιλογή. Ο κοινωνικός κανονισμός αφορά την υγεία, την ασφάλεια και το περιβάλλον – παράδειγμα οι κανόνες για την ασφάλεια των προϊόντων και για την προστασία του περιβάλλοντος. Ο οικονομικός κανονισμός αναφέ-

ρεται στους περιορισμούς των αγορών ως περιορισμός του ανταγωνισμού, καθορισμός των τιμών, περιορισμός της εταιρικής απόφασης, επιβάλλοντας ρυθμίσεις και ελέγχους και περιορισμούς επί του ανταγωνισμού (παραδείγματος χάριν η ύπαρξη βασικών μισθών). Αντίθετα, οι απορρυθμίσεις, η άρση των ελέγχων επί της αγοράς αναφέρονται στη μείωση των περιορισμών στις επιχειρηματικές επιλογές και στην αύξηση της λήψης των αποφάσεων από τις ιδιωτικές επιχειρήσεις. Τελικά, η παρέμβαση μπορεί να λάβει τη μορφή ενός εθνικού οικονομικού σχεδίου: ένας μηχανισμός για να καθοδηγήσει τη δραστηριότητα ολόκληρης της οικονομίας μέσα σε ένα πλαίσιο συγκεκριμένου χρόνου, συνήθως πέντε έτη, προς το επίτευγμα καθορισμένων οικονομικών στόχων. Σε μια προγραμματισμένη οικονομία ο συντονισμός των μακροπρόθεσμων ή/και βραχυπρόθεσμων αποφάσεων επιτυγχάνεται με τη βοήθεια ενός κεντρικού σχεδίου, το οποίο σχεδιάζεται για να καθοδηγήσει την οικονομία προς ορισμένους στόχους.

Η βιομηχανική πολιτική είναι μια γενική στρατηγική της ανάπτυξης που διαμορφώνεται και εφαρμόζεται από το κράτος. Οι βιομηχανικές πολιτικές έχουν ως σκοπό να προωθήσουν την ευημερία της καπιταλιστικής οικονομίας της αγοράς μέσω, παραδείγματος χάριν, της διευκόλυνσης της τεχνολογικής αλλαγής. Σχεδόν όλες οι σημερινές αναπτυγμένες χώρες χρησιμοποίησαν τη βιομηχανική πολιτική για να επανοικοδομήσουν τις οικονομίες τους μετά από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, όπως η Ιαπωνία, η Γαλλία, η Νορβηγία, η Αυστρία και η Φινλανδία. Ακόμη και οι ΗΠΑ χρησιμοποιούν τη βιομηχανική πολιτική, χωρίς να την προσδιορίζουν υπό αυτήν τη μορφή. Η ανάπτυξη των κρυσταλλολυχνιών, το ραντάρ, οι υπολογιστές, η πυρηνική τήξη, η τεχνολογία λέιζερ και το διαδίκτυο πραγματοποιήθηκαν από τις άμεσες αμυντικές επιχορηγήσεις από την ομοσπονδιακή κυβέρνηση των ΗΠΑ (Chang και Grabel, 2004, σελ. 10-11). Υπάρχει επίσης εκτενής δημόσια υποστήριξη για την επιστημονική έρευνα, συμπεριλαμβανομένων και των φαρμακευτικών ειδών. Η Ιαπωνία άσκησε τη βιομηχανική πολιτική στην περίοδο 1950-70, όπου μια ισχυρή συμμαχία των κυβερνητικών ανώτερων υπαλλήλων, των εμπορικών τραπεζών και των βιομηχανικών επιχειρήσεων αποφάσιζε τα προϊόντα και τις βιομηχανίες που επρόκειτο να υποστηριχθούν, όπως η αυτοκινητοβιομηχανία και η βιομηχανία ηλεκτρονικών συσκευών. Συγκεκριμένα, η Ιαπωνική κυβέρνηση υποστήριξε την ανάπτυξη του χάλυβα και των αυτοκινητοβιομηχανιών στη δεκαετία του '50, τα καταναλωτικά ηλεκτρονικά αγαθά στη δεκαετία του '60, τα τσιπ υπολογιστή στη δεκαετία του '70, και τις βιομηχανίες «εντατικών γνώσεων» στη δεκαετία του '80. Οι νοτιοκορεάτες χρησιμοποίησαν επίσης τη βιομηχανική πολιτική από το 1970 και ιδιαίτερα της δεκαετίας του '80. Πράγματι, η βιομηχανική πολιτική έχει αντικαταστήσει κατά ένα μεγάλο μέρος τον εθνικό οικονομικό προγραμματισμό στις καπιταλιστικές χώρες.

Η βιομηχανική πολιτική περιλαμβάνει όλες τις ενέργειες που λαμβάνονται για να προωθήσουν τη βιομηχανική ανάπτυξη συγκεκριμένων τομέων της οικονομίας ή ακόμα και μεμονωμένων εταιριών σε βαθμό πέρα από αυτόν που επιτρέπεται από μια ελεύθερη αγορά. Ο όρος βιομηχανική πολιτική έχει δημιουργηθεί προκειμένου να περιγράψει κάθε δράση που μπορεί να υποκινήσει τη βιομηχανική ανάπτυξη και κατ' επέκτα-

ση την οικονομική ανάπτυξη. Μερικοί συμπεριλαμβάνουν όλες τις παρεμβάσεις που κατευθύνονται στη βελτίωση της μακροπρόθεσμης απόδοσης της οικονομίας, ενώ άλλοι συνδέουν τη βιομηχανική πολιτική με μια ορισμένη κατηγορία παρεμβάσεων ή με τις παρεμβάσεις με σκοπό να διορθώσουν τις συγκεκριμένες περιπτώσεις της αποτυχίας της αγοράς. Γενικά, η βιομηχανική πολιτική αφορά τις πολιτικές, τις στρατηγικές και τις πρωτοβουλίες με σκοπό τον επηρεασμό της δομής και της μακροπρόθεσμης απόδοσης μιας βιομηχανίας, στα πλαίσια των μακροπρόθεσμων γενικών τάσεων. Η βιομηχανική πολιτική μπορεί να επηρεάσει τη μακροπρόθεσμη δομή και την απόδοση της οικονομίας, υπό τον όρο ότι διευκρινίζεται προσεκτικά και εφαρμόζεται, και χρησιμοποιεί τις χρηματοδοτικές δυνάμεις όσο το δυνατόν περισσότερο. Η βιομηχανική πολιτική μπορεί να προωθήσει την αύξηση της αποδοτικότητας μιας βιομηχανίας για να ανταγωνιστεί αποτελεσματικά τις ξένες εταιρείες ή να βοηθήσει στη συστηματική παρακμή μιας βιομηχανίας, που υποφέρει από τις συνέπειες της ανεργίας ή της σπατάλης. Η δημόσια υποδομή, η επένδυση σε ανθρώπινο κεφάλαιο, η κατάρτιση των εργαζομένων και η έρευνα και η ανάπτυξη (Ε&Α) είναι δραστηριότητες που συμπεριλαμβάνονται στη βιομηχανική πολιτική. Τέτοιες πολιτικές εστιάζουν κυρίως στα ζητήματα της αυξανόμενης παραγωγικότητας και της ανταγωνιστικότητας, κεντρίζοντας στην τεχνολογική πρόοδο και αναζωογονώντας τις «υπό παρακμή» βιομηχανίες. Το κράτος προσφέρει τα κίνητρα (επιδοτούμενα δάνεια, εγγυήσεις δανείου και μειώσεις των φόρων) προκειμένου να αυξηθεί το ποσοστό απόδοσης σε αυτές τις επενδύσεις. Επίσης, η βιομηχανική πολιτική μπορεί να συμπεριλάβει μέτρα για να ενισχυθεί η βιομηχανική σταθερότητα ή/και ο ανταγωνισμός. Όπου η μονοπωλιακή δύναμη είναι επίμονη, οι υπάρχουσες επιχειρήσεις μπορούν να ρυθμιστούν, να κρατικοποιηθούν ή να χωριστούν σε μικρότερες μονάδες. Αντιθέτως, οι μικρές εταιρείες μπορούν να συγχωνευθούν με μεγαλύτερες μονάδες για να ενισχύσουν την οικονομική τους δύναμη, την αποδοτικότητα παραγωγής, και την ανταγωνιστική θέση τους στη διεθνή αγορά.

Η βιομηχανική πολιτική χρησιμοποιεί το κράτος που προωθεί, επιχορηγεί και γενικά διαχειρίζεται την οικονομική ανάπτυξη. Οι υπερασπιστές της βιομηχανικής πολιτικής υποστηρίζουν ότι οι ιδιωτικές αγορές δεν μπορούν να παραγάγουν αποτελεσματικά την οικονομική ανάπτυξη και την μεγέθυνση της οικονομίας. Οι αποδόσεις από την έρευνα και την ανάπτυξη (Ε&Α) δεν είναι επαρκείς για να ενθαρρύνουν την χρηματοδότησή του από τον ιδιωτικό τομέα. Το κράτος επομένως πρέπει να χρηματοδοτήσει την Ε&Α, πιθανότατα σε συνεργασία με τον ιδιωτικό τομέα. Οι υπερασπιστές της βιομηχανικής πολιτικής επίσης υποστηρίζουν ότι οι ιδιωτικές βιομηχανίες είναι μυωπικές, δεδομένου ότι είναι ανίκανοι να προσδιορίσουν τις βιομηχανίες της μελλοντικής ανάπτυξης και ενδιαφέρονται μόνο για τις βραχυπρόθεσμες αποδόσεις. Κατά συνέπεια, η κυβέρνηση πρέπει να βρει, να υποστηρίξει και να επιχορηγήσει τις βιομηχανίες του μέλλοντος.

Η βιομηχανική πολιτική μπορεί να λάβει τη μορφή «επιλογής νικητών» στην οποία το κράτος προωθεί τη βιομηχανική ανάπτυξη με την επιλογή συγκεκριμένων προγραμμάτων επένδυσης ή επιχειρήσεων για οικονομική και τεχνική υποστήριξη. Ένας κατάλογος

«νικητών» και «ηττημένων» βιομηχανιών μπορεί να διατυπωθεί, με μέτρα που έχουν σκοπό να υποστηρίξουν τα πρώτα και να εξαγνίσουν τα τελευταία. Αυτή η μορφή βιομηχανικής στρατηγικής είναι βασισμένη στην πεποίθηση ότι το κράτος είναι αποτελεσματικότερο στον καθορισμό των βιομηχανιών μελλοντικής ανάπτυξης και στην επιλογή των προγραμμάτων που έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να πετύχουν από τις ενέργειες των ιδιωτικών επενδυτών και της αγοράς. Οι κριτικοί και οι κλασσικοί φιλελεύθεροι υποστηρίζουν ότι η βιομηχανική πολιτική με αυτήν την μορφή είναι πιθανό να οδηγήσει στην κρατική υποστήριξη για τις επενδύσεις που έτσι και αλλιώς θα είχαν υιοθετηθεί, έτσι δεν υπάρχει καμία ανάγκη για βοήθεια ή ότι οι επενδύσεις χωρίς βοήθεια θα ήταν ανεπιτυχείς σε κάθε περίπτωση. Επίσης, πρακτικές, όπως η βιομηχανική πολιτική, οδηγούν σε πολιτικές που η επιτυχία των επιχειρήσεων εξαρτάται από τις στενές σχέσεις μεταξύ των επιχειρήσεων και των κυβερνητικών ανώτερων υπαλλήλων και αντίστροφα. Οι καλές φιλίες και οι οικογενειακοί δεσμοί μεταξύ των ιδιωτικών επιχειρήσεων και του κράτους αλλοιώνουν τον στόχο της επίτευξης του κοινού καλού για το κράτος. Περιλαμβάνει την ευνοιοκρατία στη διανομή των προαναφερθέντων επιδοτούμενων κίνητρων, των δανείων βιομηχανικής πολιτικής, των εγγυήσεων του δανείου και των μειώσεων των φόρων.

Η βιομηχανική πολιτική μπορεί επίσης να δικαιολογηθεί από την φιλελεύθερη άποψη των οπαδών του παρεμβατισμού βασισμένη στο επιχείρημα «εμβρυακής βιομηχανίας». Δεδομένου ότι μια νέα βιομηχανία ή μια νέα επιχείρηση στα πρώτα στάδια της δημιουργίας είναι ανίκανη να ανταγωνιστεί αποτελεσματικά με τις χαμηλότερες τιμές και την υψηλότερη ποιότητα των αγαθών των υπαρκτών παραγωγών, ειδικά με τους διεθνείς παραγωγούς, κάποια βραχυπρόθεσμη προστασία είναι αναπόφευκτη. Παίρνει χρόνο σε μια βιομηχανία να φθάσει σε ένα ικανοποιητικό μέγεθος για να εκμεταλλευτεί σημαντικές οικονομίες κλίμακας. Ο προστατευτισμός επιτρέπει στη νεοσύστατη βιομηχανία να μεγαλώσει και να αναπτυχθεί στο σημείο στο οποίο να μπορεί να ανταγωνιστεί στη διεθνή αγορά χωρίς προστατευτικά μέτρα. Σε αυτήν την περίπτωση, η κυβέρνηση τείνει συχνά να υποστηρίξει την ανάπτυξη των νέων βιομηχανιών είτε με επιχορηγήσεις είτε με προστασία με δασμούς. Η κρατική υποστήριξη για τις νεοσύστατες βιομηχανίες δικαιολογείται επίσης στο εάν υπάρχουν εξωτερικά οφέλη, όπως η δημιουργία νέων δεξιοτήτων που μπορούν έπειτα να χρησιμοποιηθούν από άλλες βιομηχανίες. Κατά συνέπεια, η ανάπτυξη των νεοσύστατων βιομηχανιών με προστασία είναι απαραίτητη για τους φιλελεύθερους οπαδούς του παρεμβατισμού έως ότου η βιομηχανία έχει φθάσει σε ένα βέλτιστο μέγεθος.

Οι κριτικοί του επιχειρήματος της «εμβρυακής βιομηχανίας» όπως οι κλασσικοί φιλελεύθεροι, υποστηρίζουν ότι δεν είναι δουλειά του κράτους να υποστηρίζει τις νεοσύστατες βιομηχανίες. Υποστηρίζουν ότι οι νεοσύστατες βιομηχανίες είναι, εξ ορισμού, εκείνες που δεν είναι αρκετά ανταγωνιστικές να επιζήσουν και επομένως θα καταλήξουν εξαρτώμενες από το κράτος και την προστασία του, προκειμένου να συνεχιστεί η λειτουργία τους. Είναι επίσης αδύνατο για τις κυβερνήσεις να καθορίσουν τις βιομηχανίες για πιθανή ανάπτυξη. Οι ανησυχίες που συνδέονται με τη μικρή κλίμακα, την

έλλειψη εμπειρίας παραγωγής και την έλλειψη φήμης στην αγορά, είναι μέρος της απαραίτητης εξέλιξης και ανάπτυξη των νέων βιομηχανιών και δεν μπορούν να είναι μέρος μιας βιομηχανικής πολιτικής. Οι νέες εταιρείες δεν πρέπει να αρχίσουν από το κράτος, αλλά μόνο από τα άτομα όταν αναμένεται τα μακροπρόθεσμα κέρδη να είναι επαρκή για να καλύψουν τις δαπάνες. Δασμοί για την προστασία της νεοσύστατης βιομηχανίας αυξάνουν την τιμή των καταναλωτικών αγαθών, μειώνοντας κατά συνέπεια την ανάπτυξη της εσωτερικής αγοράς. Στο τέλος, ενώ η προστασία υποτίθεται ότι είναι μόνο για βραχυπρόθεσμη περίοδο, η βιομηχανία γίνεται τεμπέλα και μακροπρόθεσμα η πολιτική πίεση διατηρεί τους δασμούς και τις ανεπαρκείς νεοσύστατες βιομηχανίες.

Ένα διαφορετικό είδος παρέμβασης στα καπιταλιστικά συστήματα της αγοράς αντιπροσωπεύεται από την εισαγωγή ενός εθνικού σχεδίου που οδηγεί σε μια ουσιαστική διάβρωση του μηχανισμού της αγοράς. Ένα εθνικό οικονομικό σχέδιο είναι ένας μηχανισμός για να καθοδηγήσει τη δραστηριότητα μιας οικονομίας μέσα σε ένα πλαίσιο συγκεκριμένου χρόνου προς την επίτευξη συγκεκριμένων οικονομικών στόχων. Ο προγραμματισμός μπορεί να είναι είτε υπό μορφή διαταγών είτε ενδεικτικός. Ο άμεσος προγραμματισμός ή ο κεντρικός σχεδιασμός είναι σύμφωνος με το οικονομικό σύστημα κεντρικά σχεδιαζόμενου σοσιαλισμού, όπως ασκείται στη Σοβιετική Ένωση και την Ανατολική Ευρώπη και θα εξεταστεί λεπτομερώς στο κεφάλαιο 7 αυτού του κειμένου.

Ο ενδεικτικός προγραμματισμός θέτει στόχους για να επηρεάσει τα οικονομικά αποτελέσματα με το να παρέχει πληροφορίες που δεν είναι εύκολα διαθέσιμες από την αγορά. Ο ενδεικτικός προγραμματισμός είναι ένας μηχανισμός που χρησιμοποιεί την αγορά για να συντονίσει τις βραχυπρόθεσμες αποφάσεις, ενώ το σχέδιο συντονίζει τις μακροπρόθεσμες αποφάσεις. Ως εκ τούτου, η αγορά λειτουργεί ακόμα ως κύρια μέθοδος για την κατανομή των πόρων, αλλά το σχέδιο καθοδηγεί και επηρεάζει την διαδικασία της λήψης αποφάσεων. Οι αρμόδιοι για το σχεδιασμό επιδιώκουν την παροχή πληροφοριών στα οικονομούντα άτομα πέρα από αυτές που είναι άμεσα διαθέσιμες στην αγορά. Ο ενδεικτικός προγραμματισμός έχει ως σκοπό να επιτύχει μια ενημερωμένη διαδικασία λήψης αποφάσεων, βασισμένη στην παροχή ποσοτικών και ποιοτικών πληροφοριών χωρίς να λάβει τη μορφή εντολών όπως σε ένα αυταρχικό οικονομικό σύστημα. Ενώ ο ενδεικτικός προγραμματισμός περιλαμβάνει την πρόβλεψη, οι αρμόδιοι για το σχεδιασμό προσπαθούν πραγματικά να τροποποιήσουν τα οικονομικά αποτελέσματα. Ένα ενδεικτικό σχέδιο περιλαμβάνει χαρακτηριστικά ευρύτερους στόχους για τις βιομηχανίες πέρα από αυτούς σε ένα πλαίσιο πέντε ετών. Ενώ οι ιδιωτικές εταιρείες δεν πρέπει νόμιμα να συμμορφωθούν με τους στόχους των σχεδίων αυτών, η κυβέρνηση μπορεί να χρησιμοποιήσει τα μέσα φορολογικής και νομισματικής πολιτικής ή άλλα βασισμένα στην αγορά μέσα για να επηρεάσει την διαδικασία λήψης αποφάσεων. Κατά συνέπεια, ο ενδεικτικός προγραμματισμός στερείται τον μηχανισμό εντολής του κεντρικά σχεδιαζόμενου σοσιαλισμού και είναι σύμφωνος με τον καπιταλισμό. Ο ενδεικτικός προγραμματισμός εφαρμόστηκε στη Γαλλία μεταξύ 1945 και 1980, αλλά έχει πια χάσει τη δημοτικότητά του.

Οι φιλελεύθεροι οπαδοί του παρεμβατισμού θεωρούν ότι η αποτυχία αγοράς είναι πιο εκτενής από αυτό που ένας κλασσικός φιλελεύθερος αντιλαμβάνεται. Εκτός από τα δημόσια αγαθά και τις εξωτερικότητες, οι φιλελεύθεροι οπαδοί του παρεμβατισμού προσθέτουν:

- Μονοπωλιακή δύναμη: Η κατοχή της ουσιαστικής μονοπωλιακής δύναμης δημιουργεί τους όρους κάτω από τους οποίους οι τιμές παρεκκλίνουν από το οριακό κόστος και συνεπώς υπάρχει αναποτελεσματικότητα. Η μονοπωλιακή δύναμη μπορεί να ασκηθεί από τα μονοπώλια ή τα ολιγοπώλια μέσω των καρτέλ όπου η τιμή του αγαθού διαφέρει από το οριακό κόστος και μέσω του συνδικαλισμού όπου η τιμή της εργασίας διαφέρει από την αξία του οριακού προϊόντος της.
- Έλλειψη πληροφοριών: Οποιαδήποτε ανικανότητα των συμμετεχόντων στην αγορά να έχουν πρόσβαση στη σχετική πληροφορία, τους αποτρέπει με λογικό κόστος από το να ενεργήσουν κατά τρόπο αποτελεσματικά λογικό.

Ως αποτέλεσμα, η κυβερνητική πολιτική έχει τους ακόλουθους στόχους:

- Παροχή των δημόσιων αγαθών ή αγαθών που μπορεί να προσφερθούν ιδιωτικά: αυτά τα αγαθά, συμπεριλαμβανομένων της υγειονομικής περίθαλψης, της εκπαίδευσης, της κατοικίας και των τροφίμων, παράγουν τις κοινωνικές εξωτερικότητες και οι παραλήπτες τους μπορούν να είναι παραπληροφορημένοι ή μη-λογικοί και να ενεργήσουν ενάντια στη μακροπρόθεσμη ευημερία τους. Η ανισότητα μπορεί επίσης να απομακρύνει μερικά άτομα ή οικογένειες από την αγορά.
- Επίβλεψη των προϊόντων και της βιομηχανίας: απαγορεύοντας την παραγωγή ορισμένων αγαθών (ναρκωτικά) ή περιορίζοντας την πώληση ιδιαίτερων αγαθών (τσιγάρα), δικαιολογείται στο όνομα του δημόσιου συμφέροντος. Ρυθμίζοντας μια συγκεκριμένη βιομηχανία, όπως τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, μπορεί να δικαιολογηθεί στο όνομα της προστασίας των καταναλωτών.
- Πληροφορίες ως δημόσιο αγαθό: η συλλογή και η διάδοση των πληροφοριών μπορούν να είναι δικαιολογήσιμες για λόγους αποδοτικότητας. Οι βελτιωμένες ροές πληροφοριών επιτρέπουν τις καλύτερες αποφάσεις και ενισχύουν τη γενική αποδοτικότητα του συστήματος της αγοράς.
- Ανακατανομή του εισοδήματος: κοινωνική ασφάλιση υπό μορφή εισοδηματικής υποστήριξης για τους ανέργους, τους ηλικιωμένους, τους ανύπαντρους γονείς και τα άτομα με ειδικές ανάγκες. Κατά συνέπεια, απαιτείται ενίσχυση εισοδημάτων, πράγμα που είναι ένα μεγάλο μέρος της κρατικής δαπάνης.
- Οικονομική σταθεροποίηση μέσω της νομισματικής και οικονομικής πολιτικής: Η νομισματική πολιτική διευθύνεται από μια κεντρική τράπεζα, η οποία καθορίζει την ποσότητα χρήματος. Η οικονομική πολιτική αφορά το πώς το κράτος συλλέγει τους φόρους και κάνει δαπάνες που επηρεάζουν τη συνολική ζήτηση. Η οικονομική πολιτική περιλαμβάνει τον κυβερνητικό προϋπολογισμό ενός κράτους, τη δημόσια δαπάνη και τα φορολογικά έσοδα.

Οι φιλελεύθεροι οπαδοί του παρεμβατισμού δεν ευνοούν μια ανεξάρτητη κεντρική τράπεζα καθώς δεν λογοδοτεί σε κανέναν. Η τράπεζα της Ιαπωνίας και η τράπεζα της Γαλλίας (πριν από την υιοθέτηση του ευρώ) ελέγχονταν από το κράτος και με συγκεκριμένους στόχους. Σε μια οικονομία της αγοράς, η Κεντρική Τράπεζα είναι ένας θεσμός μεγάλης δύναμης, και είναι περίεργο ότι σε μια αντιπροσωπευτική δημοκρατία, οι πολίτες δεν έχουν να πουν τίποτα σε αυτήν την σημαντική διάσταση χάραξης οικονομικής πολιτικής. Μια ανεξάρτητη Κεντρική Τράπεζα αποκρίνεται κατά ένα μεγάλο μέρος στα στενά συμφέροντα της χρηματοπιστωτικής κοινότητας από την οποία τα μέλη του Κυβερνητικού Συμβουλίου της κεντρικής τράπεζας είναι πιθανό να προέρχονται. Υπό αυτήν τη μορφή, μια ανεξάρτητη Κεντρική Τράπεζα θα είναι αρκετά αυστηρή, τοποθετώντας εμπόδια στους λιγότερο εύπορους, και ως εκ τούτου διακινδυνεύοντας την πολιτική σταθερότητα. Οι φιλελεύθεροι οπαδοί του παρεμβατισμού ευνοούν τη διακριτική νομισματική πολιτική που ανταποκρίνεται στους τρέχοντες μακροοικονομικούς στόχους της κοινωνίας διαχωρίζοντας την προσφορά χρήματος και τα επιτόκια.

3. **Σχέσεις Κινήτρων:** Ενώ οι φιλελεύθεροι οπαδοί του παρεμβατισμού είναι υπέρ των μεμονωμένων υλικών κινήτρων, είναι επίσης υπέρ της ανακατανομής μέσω των φόρων, των ενισχύσεων των εισοδημάτων και της παροχής των δωρεάν υπηρεσιών για ορισμένες κατηγορίες ανθρώπων, όπως οι ηλικιωμένοι, οι άνεργοι, οι μονογονεϊκές οικογένειες, τα παιδιά, οι άρρωστοι και μερικές φορές σε άλλες ομάδες. Οι φιλελεύθεροι οπαδοί του παρεμβατισμού είναι συνήγοροι του κράτους κοινωνικής πρόνοιας και θεωρούν ότι ο ελεύθερος και ανεξέλεγκτος καπιταλισμός της αγοράς δεν μπορεί να προωθήσει την ευημερία της κοινωνίας. Οι χώρες που έχουν καπιταλιστικές οικονομίες αγοράς με μεγάλη ανακατανομή, όπως η Γερμανία και οι Σκανδιναβικές οικονομίες, χαρακτηρίζονται ως κοινωνικοποιημένες οικονομίες της αγοράς. Οι κριτικοί της εισοδηματικής υποστήριξης και της παροχής δωρεάν υπηρεσιών, όπως οι κλασσικοί φιλελεύθεροι, υποστηρίζουν ότι τέτοιες πολιτικές διαστρεβλώνουν τα μεμονωμένα υλικά κίνητρα και καθιστούν τους ανθρώπους εξαρτώμενους από κρατικές ενισχύσεις αντί να απασχοληθούν για την απόκτηση εισοδήματος. Είναι σημαντικό να σημειωθεί το πλαίσιο που δημιουργεί αυτές τις πεποιθήσεις, παραδείγματος χάριν, αυτή η ιδεολογία που αναπτύχθηκε σε μία εποχή που αναμένονταν οι γυναίκες να επωμιστούν ολόκληρο το φορτίο της εργασίας και για τους συζύγους τους και για τα παιδιά τους. Αυτή η εργασία ήταν ουσιαστικά ελεύθερη, επειδή δεν περιλαμβάνεται στις αγορές, και ως εκ τούτου έχει αγνοηθεί ιστορικά από τους οικονομολόγους. Σε μια σύγχρονη κοινωνία που στερείται νόμων και κανόνων που περιορίζουν σημαντικά τη δυνατότητα των γυναικών να συμμετέχουν στη δημόσια ζωή, αυτή η εργασία αντιμετωπίζεται ακόμα ως δεδομένη από τους οικονομολόγους.

Ι.2.2 Η Φιλελεύθερη Παρεμβατική άποψη του καπιταλισμού: Πολιτική Δομή

Η πολιτική διαδικασία που οι φιλελεύθεροι οπαδοί του παρεμβατισμού θεωρούν ότι παράγει την πολιτική ελευθερία, είναι η δημοκρατία. Η δημοκρατία είναι η συνεχόμενη ανταπόκριση της κορυφαίας αρχής στις προτιμήσεις των μελών της κοινωνίας, μέσω μιας δομικά καθορισμένης διαδικασίας, όπως οι εκλογές. Μέσα σε ένα δημοκρατικό σύστημα κάθε μέλος θεωρείται πολιτικά ίσο.

Οι δημοκρατίες εστιάζουν στον περιορισμό και στον έλεγχο. Οι δημοκρατίες παράγουν και στηρίζουν το δικαίωμα της συμμετοχής στην επιλογή της κυβέρνησης, στο στάδιο της νομοθεσίας και στον έλεγχο της διοίκησης. Αυτοί που χαράζουν την πολιτική, πρέπει να απεικονίζουν την ποικιλία των προτιμήσεων και των συμφερόντων των μελών της κοινωνίας. Υπάρχει αναγνώριση ότι ο ανταγωνισμός και τα συγκρουόμενα συμφέροντα υπάρχουν σε μια κοινωνία που εδρεύει στην ποικιλομορφία των ανθρώπινων όντων και επομένως, δεν υπάρχει καμία σωστή γραμμή, καμία σωστή αντίληψη για τα πράγματα. Η δημοκρατία φέρνει αυτά τα ενδιαφέροντα μαζί και ενθαρρύνει τον συμβιβασμό χωρίς την εκκαθάρισή τους. Η δημοκρατία είναι μια συμφωνία που «ανέχεται» τις διαφορετικές απόψεις και φιλοδοξίες και ταυτόχρονα θέτει όρια μέσω του συντάγματος και των δημοσίων οργάνων. Η δημοκρατία αναγνωρίζει τις μη ταυτόσημες απόψεις όλων των πολιτών. Σημαίνει ότι το κοινό καλό δεν καθορίζεται κατά τρόπο αυταρχικό ή ολοκληρωτικό, αλλά καθορίζεται μέσω ενός μεγάλου αριθμού διαφορετικών απόψεων που συζητούνται ελεύθερα. Όταν αυτές οι αποφάσεις βρίσκουν την υποστήριξη της πλειοψηφίας, τότε μπορούν να τεθούν σε εφαρμογή. Για τους φιλελεύθερους οπαδούς του παρεμβατισμού, σε αντίθεση με τους κλασσικούς φιλελευθέρους, ο πλουραλισμός δίνει αφορμή για δημιουργία πολιτικών κόμματων και για την αντιπροσώπευση και, υπό αυτήν τη μορφή, για τη δημοκρατία. Τα πολιτικά κόμματα ανταγωνίζονται για να κερδίσουν την εξουσία εντός των καθορισμένων χρονικών περιόδων. Οι αντιπρόσωποι των πολιτών είναι υπεύθυνοι απέναντι στους πολίτες.

Η κρατική παρέμβαση είναι απαραίτητη για να αλλάξει το αποτέλεσμα της αγοράς σε έναν επιθυμητό τρόπο. Το πρόβλημα προκύπτει ως προς ποιος πρόκειται να αποφασίσει τα επιθυμητά αποτελέσματα και πώς. Η λύση στο πρόβλημα έρχεται μέσω της πολιτικής διαδικασίας. Η δημοκρατία εξασφαλίζει ότι η διαδικασία της λήψης της απόφασης απεικονίζει τις προτιμήσεις των πολιτών. Επιτρέπει στα άτομα έναν υψηλό βαθμό αυτονομίας σε ένα ευρύ πεδίο θεμάτων. Η συμμετοχή, η αντιπροσώπευση, η υπευθυνότητα και η αρχή της πλειοψηφίας οδηγούν στην ανακάλυψη των αξιών των πολιτών. Ως εκ τούτου, ο οικονομικός προγραμματισμός με τις διαφορετικές μορφές του, το όργανο της διακριτικής δύναμης του κράτους, πρέπει να συνοδευθεί με μια δημοκρατική πολιτική διαδικασία. Οι κρίσεις για την οικονομική επίδοση στο όνομα των πολιτών δεν μπορούν να διατυπωθούν χωρίς τους ίδιους πολίτες που συμμετέχουν, που συζητούν και που συμβιβάζουν. Ο οικονομικός προγραμματισμός είναι η κρυ-

στάλλωση ποικίλων διαφορετικών απόψεων, ιδεών και ενδιαφερόντων. Ο οικονομικός προγραμματισμός και η δημοκρατία συνδέονται μεταξύ τους και στηρίζει το ένα το άλλο.

2.3 Η Φιλελεύθερη Παρεμβατική άποψη του Καπιταλισμού: Ιδεολογία

Οι φιλελεύθεροι οπαδοί του παρεμβατισμού έχουν αναπτύξει μια κατάλληλη ιδεολογία που δικαιολογεί την κρατική επέμβαση στο όνομα της κοινωνίας. Ο ατομικισμός, η ιδιωτική ιδιοκτησία και η αγορά είναι ακόμα κυρίαρχες δυνάμεις στην κοινωνία. Εντούτοις, υπάρχει μια ανάγκη να ενωθούν οι ατομικοί και κοινωνικοί στόχοι. Το κράτος κοινωνικής πρόνοιας, μια δίκαιη διανομή του εισοδήματος και η πλήρης απασχόληση είναι μεταξύ των κύριων στόχων του κράτους και η κρατική παρέμβαση υιοθετείται για να ακολουθήσει αυτούς τους στόχους. Η μονοπωλιακή δύναμη δεν είναι απλά το αποτέλεσμα των ενεργειών του κράτους. Εντούτοις, η διακριτική δύναμη του κράτους μπορεί να βελτιώσει τα αποτελέσματα του οικονομικού συστήματος. Οι στόχοι θα παραχθούν μέσω της πολιτικής διαδικασίας, και σε αυτήν την περίπτωση είναι διατιθέμενοι να θυσιάσουν την ελευθερία για την επίτευξη αυτών των στόχων. Οι αντιλήψεις αυτές δημιουργούν μια φιλοσοφία κοινωνικής δημοκρατίας, η οποία απεικονίζει την άποψη ότι το κράτος είναι μια απαραίτητη δύναμη και πρέπει να επεμβαίνει ενεργά στα οικονομικά θέματα. Η κοινωνική δημοκρατία εστιάζει στην υποχρέωση του κράτους να επέμβει, όταν χρειάζεται, στο όνομα του κοινού καλού.

Η «καθοδηγημένη οικονομία της αγοράς» που οι φιλελεύθεροι οπαδοί του παρεμβατισμού υιοθετούν, και για την οποία ο John Maynard Keynes παρείχε τη φιλοσοφική βάση, ήταν το αποτέλεσμα της ανάπτυξης της ανησυχίας λόγω της ανεργίας και μιας άδικης διανομής του πλούτου και του εισοδήματος. Το αποτέλεσμα ήταν η εμφάνιση των αυταρχικών καθεστώτων που εισήγαγαν τους αυταρχικούς κανόνες για την οικονομία εις βάρος της ατομικής ελευθερίας. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '20 και του '30, ο Keynes ήταν έντρομος ότι οι φασιστικές και κομμουνιστικές ιδεολογίες θα γίνονταν ελκυστικές σε εκείνες τις οικονομίες που πάσχουν από τη χρόνια ανεργία και την ένδεια. Κατά αυτήν την άποψη, η πολιτική και οικονομική αστάθεια μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο αναστάτωσε την οικονομική αποδοτικότητα και τις ελευθερίες που η Ευρώπη απολάμβανε. Ο Keynes αναγνώρισε την έκκληση των αυταρχικών οικονομιών, ειδικά τη δυνατότητά τους να ικανοποιήσουν την απελπισμένη ανάγκη για κοινωνική, πολιτική και οικονομική ασφάλεια. Αυτές οι οικονομίες ήταν σε θέση να επανεγκαθιδρύσουν την πλήρη απασχόληση γρηγορότερα και ευκολότερα από τα καπιταλιστικά συστήματα. Η αποταμίευση ήταν επιθυμητή να είναι ίση με την επένδυση σε επίπεδο πλήρους απασχόλησης, δεδομένου ότι οι αποφάσεις επένδυσης μπόρεσαν να ληφθούν από το κράτος χωρίς να βασίζονται στην απόφαση πολλών ιδιωτικών επενδυτών.

Εντούτοις, ο Keynes ήταν εξίσου βέβαιος ότι τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του καπιταλισμού που εκτίμησε τόσο ιδιαίτερα - συγκεκριμένα την ελευθερία, τον ατομικισμό,

και την αποδοτικότητα - θα μπορούσαν να συντηρηθούν με το να αλλάξουν οι οικονομικές πολιτικές που οι καπιταλιστικές οικονομίες χρησιμοποιούν για να εξετάσουν τα οικονομικά ζητήματα. Ο Keynes ανέπτυξε μια πειστική θεωρία ότι μια αυτορρυθμιζόμενη οικονομία της αγοράς ήταν εγγενώς ασταθής, και ότι μια εναλλακτική «καθοδηγημένη οικονομία της αγοράς» με τους αντίστοιχους κανόνες θα μπορούσε να συντηρήσει τον δημοκρατικό χαρακτήρα των πολιτικών και οικονομικών οργάνων που είχαν δημιουργήσει την ευημερία σε πολλές οικονομίες.

Η επιτυχία του Keynes στην υπερνίκηση της επικρατούσας ιδεολογίας με διάρκεια ενός αιώνα μπορεί να αποδοθεί στην οικονομική κρίση της δεκαετίας του '30 και της επαναστατικής προσέγγισής του. Κατέδειξε ότι οι αλλαγές είχαν πραγματοποιηθεί στις οικονομικές καταστάσεις που οδήγησαν στη δημιουργία νέων οικονομικών προβλημάτων. Οι νέες οικονομικές καταστάσεις παρήγαγαν την ανεργία και μια άδικη διανομή του πλούτου και του εισοδήματος. Το πρότυπο του Keynes απεικόνισε αυτήν την νέα κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα και χειρίστηκε τις μεταβλητές του προτύπου του προκειμένου να λυθούν αυτά τα προβλήματα. Ουσιαστικά, υπήρξε μεγάλη αβεβαιότητα στον προσδιορισμό της επένδυσης και καμία διαβεβαίωση ότι η αποταμίευση και η επένδυση θα ήταν επαρκείς για να παραγάγουν ένα επίπεδο συνολικής ζήτησης σύμφωνο με ένα επίπεδο πλήρους-απασχόλησης. Ο Keynes έθεσε υπό αμφισβήτηση αυτήν την πεποίθηση ότι όλη η κοινωνία απαιτούσε επίπεδα αποταμίευσης, σημειώνοντας ότι υπήρξε επίσης ένα παράδοξο αποτέλεσμα: η υψηλότερη προγραμματισμένη αποταμίευση από τα άτομα οδηγεί αποτελεσματικά στα χαμηλότερα επίπεδα αποταμίευσης στη μακροοικονομία. Τα «ζωώδη ένστικτα» των επιχειρηματιών και η δυνατότητα ότι λίγες ευκαιρίες επένδυσης θα κρίνονταν ελκυστικές βασιζόμενες στην επικρατούσα οριακή αποδοτικότητα του κεφαλαίου, τον οδήγησαν να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι μια αυτορρυθμιζόμενη οικονομία της αγοράς είναι ένας μύθος. Ως εκ τούτου, το κράτος έπρεπε να αναλάβει την ευθύνη για ένα επίπεδο πλήρους-απασχόλησης συνολικής ζήτησης χωρίς πληθωρισμό, που ελαττώνει τις εισοδηματικές ανισότητες. Ο κυβερνητικός στόχος ήταν να προωθηθεί η μακροοικονομική σταθερότητα με την καθοδήγηση της οικονομίας προς την επίτευξη ενός επιπέδου πλήρους-απασχόλησης της συνολικής ζήτησης.

Κατά συνέπεια, οι φιλελεύθεροι οπαδοί του παρεμβατισμού τοποθετούν λιγότερη πίστη στο αόρατο χέρι και ευνοούν τον κρατικό παρεμβατισμό και την κρατική ιδιοκτησία δεδομένου ότι το κράτος είναι μια απαραίτητη δύναμη για να προωθήσει τη γενική ευημερία. Οι φιλελεύθεροι οπαδοί του παρεμβατισμού υποστηρίζουν ένα υψηλότερο επίπεδο κρατικής δραστηριότητας στην οικονομία, εκτιμούν το κοινό καλό, και θέτουν την επίβλεψη της ιδιωτικής οικονομικής δραστηριότητας. Οι μεμονωμένες οικονομικές ελευθερίες, τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα και οι ιδιωτικές συμβάσεις μπορεί να πρέπει να περιοριστούν από ένα ισχυρό κράτος στο όνομα του κοινού καλού.

Οι φιλελεύθεροι οπαδοί του παρεμβατισμού βλέπουν μια κοινωνία όπου οι ενδιαφερόμενες ομάδες συνεργάζονται υπεράνω του ατομικού συμφέροντος έχοντας το

καθήκον και την υποχρέωση. Ο σκοπός δεν είναι σε σύγκρουση η μια με την άλλη ομάδα, αλλά να επιδιώκουν αρμονικές σχέσεις. Συγκεκριμένα, οι διάφορες οργανώσεις που εκπροσωπούν την εργασία και το κεφαλαίο λειτουργούν κάτω από τη στενή επίβλεψη και τη συνεργασία του κράτους. Κατά συνέπεια, οι φιλελεύθεροι οπαδοί του παρεμβατισμού συνδυάζουν τα όργανα της αγοράς της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και της ιδιοκτησίας των μέσων της παραγωγής με την ιδέα ότι το κράτος είναι αρμόδιο για τη διαμόρφωση και την οδήγηση της οικονομίας, της εργασίας και του κεφαλαίου για το κοινό καλό. Παραδείγματος χάριν, στη Σουηδία η κυβέρνηση συγκεντρώνει τα εργατικά συνδικάτα και τις ομοσπονδίες εργοδοτών για να καθορίσει τους μισθούς. Στην Ιαπωνία μια ισχυρή συμμαχία των κυβερνητικών ανώτερων υπαλλήλων, οι εμπορικές τράπεζες και τα βιομηχανικά συγκροτήματα επιχειρήσεων καθορίζουν από κοινού τη βιομηχανική πολιτική.

Σε αυτό το πλαίσιο, ο τεχνοκρατικός καπιταλισμός, σύμφωνα με τον φιλελεύθερο παρεμβατισμό, είναι ένα σύστημα συνεργασίας που τοποθετεί τα συμφέροντα των ενδιαφερόμενων πλευρών επάνω από εκείνα των μετόχων. Εκτιμώντας ότι ο «μετοχικός καπιταλισμός» (shareholder capitalism) απαιτεί τους διευθυντές να εστιάζουν στην αποδοτικότητα, ο τεχνοκρατικός καπιταλισμός εστιάζεται σε άλλους στόχους, όπως η παροχή ενός σταθερού περιβάλλοντος εργασίας ή η διατήρηση των σταθερών σχέσεων με τις τράπεζες, προμηθευτές, και σημαντικούς πελάτες που μπορούν επίσης να είναι μέτοχοι. Οι τεχνοκρατικές εταιρείες θεωρούνται να έχουν πλεονεκτήματα στη φιλελεύθερη άποψη των οπαδών του παρεμβατισμού. Παραδείγματος χάριν, έχουν τους πιστότερους υπαλλήλους, κατά συνέπεια υπάρχει ένα κίνητρο για να επενδύσει στην κατάρτιση και την εκπαίδευση υπαλλήλων, όπως είναι πιθανό ότι οι εκπαιδευμένοι υπάλληλοι δεν θα φύγουν για να προσχωρήσουν σε άλλες εταιρίες. Ο τεχνοκρατικός καπιταλισμός παρέχει σταθερότερη απασχόληση. Οι μειώσεις της ζήτησης της επιχείρησης θα απορροφηθούν από τα χαμηλότερα κέρδη και όχι από απώλειες εργασίας. Οι επιχειρήσεις των ενδιαφερόμενων πλευρών δημιουργούν μια πιο ίση διανομή των αμοιβών μέσα στην επιχείρηση, επειδή οι πληρωμές δεν σχετίζονται με τα κέρδη. Οι εταιρείες ενδιαφερόμενων μερών (stakeholder corporations) έχουν μια διαφορετική άποψη σχετικά με την πρόοδο της τεχνολογίας δεδομένου ότι ενδιαφέρονται για τις μακροπρόθεσμες εκβάσεις παρά για τα βραχυπρόθεσμα κέρδη.

I.2.4 Η Φιλελεύθερη Παρεμβατική άποψη του Καπιταλισμού: Συνέπεια

Η ανάλυση της πολιτικής, οικονομικής και ιδεολογικής δομής του καπιταλισμού μέσω της φιλελεύθερης άποψης των οπαδών του παρεμβατισμού αποκαλύπτει ότι η συνέπεια επιτυγχάνεται μέσω του ατομικισμού που απαιτεί κυρίως την ιδιωτική ιδιοκτησία και την αγορά. Η ισότητα εκφράζεται μέσω της δημοκρατίας, του προγραμματισμού και της προστασίας του κοινού καλού. Κατά συνέπεια, η ατομική προσωπικότητα συμφιλιώνεται με το κοινό καλό μέσω μιας δημοκρατικής διαδικασίας όπου τα άτομα

ενώνονται για να προγραμματίσουν την οικονομία. Υπάρχει μια άρρηκτη σύνδεση μεταξύ του ατομικισμού, της δημοκρατίας και της επέμβασης. Κατά αυτόν τον τρόπο, η δημοκρατία ενισχύει την οικονομική ελευθερία και τον προγραμματισμό, και οι δύο υποκινούνται από μια ιδεολογία του συμφέροντος και του κοινού καλού. Ως εκ τούτου, οι κοινωνικοί στόχοι καθιερώνονται και επιτυγχάνονται ως αποτέλεσμα μιας ανοικτής, δημοκρατικής διαδικασίας. Ο προγραμματισμός της αγοράς είναι εφικτός και επιθυμητός σε ένα καπιταλιστικό σύστημα σύμφωνα με τους φιλελεύθερους οπαδούς του παρεμβατισμού. Εντούτοις, η εμπειρία δείχνει ότι ενώ η σύνδεση μεταξύ της δημοκρατίας και του προγραμματισμού είναι απαραίτητη, στην πράξη δεν είναι ικανοποιητική. Η ανεπαρκής εμπειρία με την Εθνική Εταιρία Οικονομικής Συνεργασίας στη Μεγάλη Βρετανία στις αρχές της δεκαετίας του 1960 και τη διακοπή της διαδικασίας προγραμματισμού στη Γαλλία κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '70 είναι σημαντική σε αυτό το πλαίσιο. Παρά την ισχυρή υποστήριξη από τον Leontief στις ΗΠΑ και την υιοθέτηση της αρχής του προγραμματισμού από το αυστραλιανό Εργατικό Κόμμα στο Ομοσπονδιακό Συνέδριο το 1979, καμία χώρα δεν αγκάλιασε τον προγραμματισμό της εθνικής οικονομίας.

Γιατί έγινε αυτό; Ενώ η δημοκρατία είναι σε θέση να λειτουργήσει στον καπιταλισμό, για να είναι αποτελεσματικό το οικονομικό σύστημα δεν πρέπει να επιτρέψει την ύπαρξη ισχυρών ανεξάρτητων κέντρων εξουσίας. Τα κέντρα εξουσίας δεν πρέπει να υπάρξουν επειδή θα είναι σε θέση να επιβάλουν τα συμφέροντα τους και τις προτεραιότητές τους εις βάρος της πλειοψηφίας παρακάμπτοντας τους στόχους προγραμματισμού. Οι καπιταλιστικές κοινωνίες εξουσιάζονται από την ατομική ιδιοκτησία και από το εθνικό και διεθνές κεφάλαιο. Αυτά τα στοιχεία του καπιταλισμού ανέρχονται σε ανεξάρτητα κέντρα της εξουσίας, τα οποία δεν ενδιαφέρονται για την εφαρμογή του προγραμματισμού της εθνικής οικονομίας δεδομένου ότι διαστρεβλώνει τα κίνητρα και μειώνει τα κέρδη. Αυτά τα ανεξάρτητα κέντρα της εξουσίας είναι σε θέση να εξουδετερώσουν τη συζήτηση ή και τις πολιτικές του προγραμματισμού εθνικής οικονομίας, εξηγώντας γιατί ο προγραμματισμός εθνικής οικονομίας ήταν ανεπιτυχής και οι εναλλακτικές λύσεις όπως η βιομηχανική πολιτική είναι πιο επικρατούσα πολιτική.

Η αντίληψη της συνέπειας, κατά τη φιλελεύθερη άποψη των οπαδών του παρεμβατισμού είχε σημαντικές συνέπειες στη δήλωση που έγινε από τον Aganbegyan, (1988, σελ. 132) ενός συμβούλου του Γκορμπατσόφ κατά τη διάρκεια της περιόδου της μεταρρύθμισης στη Σοβιετική Ένωση που ισχυρίστηκε ότι «μια σοσιαλιστική οικονομία από τη φύση της πρέπει να προγραμματίζεται». Εντούτοις, η φύση του προγραμματισμού στη Σοβιετική Ένωση, κατά τις μεταρρυθμίσεις του Γκορμπατσόφ, επρόκειτο να είναι αρκετά διαφορετική από τον προγραμματισμό κάτω από το παλαιό καθεστώς. Η φύση της κρατικής παρέμβασης επρόκειτο να είναι ποιοτική σε αντιδιαστολή με την ποσοτική. Ήταν μια προσπάθεια να επηρεαστούν τα αποτελέσματα της οικονομίας μέσω εναλλακτικών μορφών προγραμματισμού, παρά να κατευθυνθεί με έλεγχο μέσω των εντολών και των διαταγών. Δεδομένου ότι η περεστρόικα απαίτησε μια νέα μορφή προγραμματισμού σύμφωνη με τη φιλελεύθερη άποψη οπαδών του παρεμβατισμού, η συνέπεια

απαιτεί ότι ο προγραμματισμός συνοδεύεται από μια δημοκρατική πολιτική διαδικασία, τουλάχιστον μια πλουραλιστική πολιτική διαδικασία. Αυτό σήμανε ότι η σύνδεση μεταξύ της δημοκρατίας ή τουλάχιστον του πλουραλισμού και του προγραμματισμού έπρεπε να διαμορφωθεί στη Σοβιετική Ένωση. Εντούτοις, κάτω από τον καπιταλισμό υποστηρίζεται ότι αυτό εμποδίζεται από τη συσσώρευση μεγάλης δύναμης του κεφαλαίου σε κέντρα της εξουσίας που εξουσιάζουν την κοινωνία και είναι καταστρεπτική στο σχηματισμό του προγραμματισμού εθνικής οικονομίας. Είναι πιθανόν μια πλουραλιστική διαδικασία προγραμματισμού να είναι επιτυχής στον σοσιαλισμό; Μόνο εάν ο σοσιαλισμός εξουδετερώνει αυτά τα κέντρα εξουσίας και καθιστά τις επιχειρήσεις υπεύθυνες στους πολίτες μέσω της διαδικασίας προγραμματισμού.

Ι.3. Βιωσιμότητα του Καπιταλισμού

Μπορεί εύλογα να υποστηριχτεί ότι ο καπιταλισμός έχει φτάσει σε έναν υψηλό βαθμό βιωσιμότητας στις περισσότερες, εάν όχι σε όλες τις ανεπτυγμένες οικονομίες της αγοράς. Κατά τη διάρκεια του τελευταίου αιώνα, ο καπιταλισμός ήταν σε θέση να παραγάγει, να στηρίξει και να κρατήσει σε επισκευή τα απαραίτητα όργανα και τους μηχανισμούς για να εξασφαλίσει τις προϋποθέσεις της βιωσιμότητας. Ο καπιταλισμός ήταν σε θέση να στηρίξει ένα υψηλό ποσοστό της αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας και να παρέχει τη μεμονωμένη συμμετοχή και την υπευθυνότητα των πολιτικών αρχών. Έχει παραγάγει ένα σύνολο αποτελεσμάτων που είναι κατά μέσο όρο ευρέως αποδεκτά στον πληθυσμό. Ο καπιταλισμός έχει αποδειχθεί ένα εύκαμπτο σύστημα, το οποίο προσαρμόζεται στις αλλαγές της κοινωνικής πραγματικότητας. Η ιστορική εμπειρία επίσης καταδεικνύει ότι ο καπιταλισμός έχει επιζήσει αρκετούς αιώνες και ότι δεν υπάρχει κανένα σημάδι κατάρρευσης ακόμα κι αν λαμβάνουμε υπόψη την πρόσφατη εμπειρία της οικονομικής κρίσης του 2008 και της οικονομικής μεταδοτικής ασθένειας (η ύφεση σε μια οικονομία διαδίδεται σε άλλες χώρες των οποίων οι οικονομίες είναι προηγουμένως υγιείς) κατά συνέπεια φαίνεται ότι ο καπιταλισμός αυτορρυθμίζεται και πάλι για να υπερνικήσει αυτήν την κρίση.

Αφενός, οι φιλελεύθεροι οπαδοί του παρεμβατισμού υποστηρίζουν ότι ο καπιταλισμός έχει επιτύχει βιωσιμότητα εξαιτίας της διακριτικής δύναμης του κράτους να επηρεάσει τα αποτελέσματα της αγοράς και να τα μετασχηματίσει στις κοινωνικά επιθυμητές εκβάσεις. Αφετέρου, οι κλασσικοί φιλελεύθεροι βλέπουν την άσκηση της διακριτικής δύναμης του κράτους ως απειλή στη βιωσιμότητα, επειδή δίνει αφορμή για την ανάπτυξη μονοπωλιακής δύναμης. Αυτό είναι, κατά την άποψή τους, ασυμβίβαστο με ένα σύστημα στο οποίο οι επιχειρήσεις και τα νοικοκυριά λειτουργούν σε ένα καπιταλιστικό σύστημα ανταγωνιστικών αγορών. Το «αόρατο χέρι» μέχρι τώρα είναι αρκετά ισχυρό να υπερνικήσει τις διαστρεβλώσεις και τα εμπόδια που συνδέονται με την κρατική παρέμβαση στην οικονομία και να διατηρήσει τη βιωσιμότητα. Εντούτοις, η αυξανόμενη δύναμη του κράτους σύντομα θα φθάσει σε ένα σημείο υπεράνω του «αόρατου χε-

ριού» που καταστρέφει τη βιωσιμότητα του καπιταλιστικού οικονομικού συστήματος. Τα συμπεράσματα που μπορούν να διεξαχθούν με τη μελέτη των δύο διαφορετικών ιδεολογιών όσον αφορά τις απαραίτητες προϋποθέσεις για να επιτύχουν τη βιωσιμότητα, είναι αρκετά ευδιάκριτα. Ενώ και οι δύο ιδεολογίες τονίζουν την ανάγκη για τουλάχιστον τον πολιτικό πλουραλισμό, διαφέρουν ουσιαστικά σε χρήση διακριτικής δύναμης από το κράτος. Οι κλασσικοί φιλελεύθεροι αντιτάσσουν οποιαδήποτε μορφή διακριτικής δύναμης από το κράτος, το οποίο απειλεί τη βιωσιμότητα του καπιταλισμού, ενώ οι φιλελεύθεροι οπαδοί του παρεμβατισμού αξιολογούν τη διακριτική δύναμη του κράτους ως μέσο της βιωσιμότητας.

Το ζήτημα δεν είναι εδώ εάν ο καπιταλισμός θα επιζήσει ή όχι στο μέλλον λόγω της παρουσίας ή της έλλειψης της διακριτικής δύναμης του κράτους. Δεν είναι ένα ερώτημα δικαίωσης μιας ιδεολογίας έναντι μιας άλλης. Ο καπιταλισμός ως δομή έχει επιζήσει στο πέρασμα του χρόνου και δεν υπάρχει καμία ένδειξη ότι δεν θα συνεχίσει να υπάρχει για ακόμα περισσότερο χρονικό διάστημα. Εντούτοις, πρέπει να επισημάνουμε ότι η «οικονομική μόλυνση» έχει γίνει ένα μεγάλο πρόβλημα δεδομένου ότι οι αγορές συνδέονται πολύ πιο στενά μέσω της παγκοσμιοποίησης. Ο στόχος μελέτης του καπιταλισμού είναι να αντληθούν, από την απέραντη εμπειρία του, οι αλληλεξαρτήσεις που είναι χρήσιμες στην κατανόηση του τι έχει επιτρέψει στον καπιταλισμό να έχει επιζήσει για τόσο πολύ καιρό και πώς παράγει τα επιθυμητά αποτελέσματα κατά μέσο όρο. Αυτές οι αλληλεξαρτήσεις είναι χρήσιμες στην κατανόηση των μεταρρυθμίσεων της αγοράς στο οικονομικό σύστημα όπως παραδείγματος χάριν, τις μεταρρυθμίσεις του Γκορμπατσόφ ή οποιεσδήποτε μεταρρυθμίσεις κατά την διάρκεια της μετάβασης.

Βιβλιογραφία

Aganbegyan, A., (1988), *The Challenge: The Economics of Perestroika*, Hutchinson, London.

Bitzenis, A. and J. Marangos, (2008a), «Business». In: W. A. Darity, Jr. (ed.), *International Encyclopedia of the Social Sciences, 2nd edition*. Macmillan Reference USA, Detroit, pp. 400-403.

Bitzenis, A. and J. Marangos, (2008b), «Market Economy». In: W. A. Darity, Jr. (ed.), *International Encyclopedia of the Social Sciences, 2nd edition*. . Macmillan Reference, Detroit, pp. 604-605.

Bitzenis, A. and J. Marangos, (2008c), «Private Secton». In: W. A. Darity, Jr. (ed.), *International Encyclopedia of the Social Sciences, 2nd edition*. Macmillan Reference USA, Detroit, pp. 480-481.

Bitzenis, A. and J. Marangos, (2008d), «Enterprise». In: W. A. Darity, Jr. (ed.), *International Encyclopedia of the Social Sciences, 2nd edition*. Macmillan Reference USA, Detroit, pp. 598-600.

Bitzenis, A. and J. Marangos, (2009), «Industry Policy». In: P.A. O'Hara (ed.), *International Encyclopedia of Public Policy: Volume 3-Global Governance and Development*. GPERU, Perth, pp. 274-287 http://pohara.homestead.com/Encyclopedia/Volume-273.pdf.

Chang, H. and I. Grabel, (2004), *Reclaiming Development. An Alternative Economic Policy Manual*, London, Zed Books.

Intriligator, M.D., (1998), «Democracy in Reforming Collapsed Communist Economies: Blessing or Curse?», *Contemporary Economic Policy*, 16(2), 241-246.

Marangos, J., (1997), «Market and Political Freedom». In: Kantarelis D. (ed.), *Business & Economics for the 21st Century- Volume I*. Business and Economic Society International, Worcester, pp. 162-167.

Marangos, J., (1998), «Why the Gorbachev Reforms Fail?». In: Kantarelis D. (ed.), *Business & Economics for the 21st Century- Volume II*. Business and Economic Society International, Worcester, pp. 430-437.

Marangos, J., (1999), «The Market and Political Freedom», *The Freeman Ideas on Liberty*, 49(6), 39-41.

Marangos, J., (2009), «Economic Planning». In: P.A. O'Hara (ed.), *International Encyclopedia of Public Policy: Volume 3-Global Governance and Development*. GPERU, Perth, pp. 175-187. http://pohara.homestead.com/Encyclopedia/Volume-173.pdf.

Parks, M., (1989), «Gorbachev Fends Off Conservatives, Vows to Broaden Economic Reform», *Los Angeles Times*, May 31, http://articles.latimes.com/1989-05-31/news/mn-903_1_soviet-socialism-president-mikhail-s-gorbachev-market-forces.

Smith, A., (1986 [1776]), *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* Penguin, London.

Walters, A., (1992), «The Transition to a Market Economy». In: C. Clague and G. Rausser (eds.), *The Emergence of Market Economies in Eastern Europe*. Blackwell, Cambridge, pp. 99-105.

Κεφάλαιο 3 Μεγάλη Βρετανία:

Από τη μεταπολεμική συναίνεση του Atlee και το κράτος πρόνοιας στην οικονομία ελεύθερης αγοράς της Θάτσερ

3.1 Μεταπολεμική Μεγάλη Βρετανία: Η Μεταπολεμική Συναίνεση και το Κράτος Πρόνοιας

3.1.1 Εισαγωγή

Ξεκινώντας με τον Adam Smith προς το τέλος του δέκατου όγδοου αιώνα, η Μεγάλη Βρετανία ήταν η πηγή νέων οικονομικών ιδεών. Οι ιδέες αυτές, που προέρχονταν από τη Βρετανία, δεν είχαν μόνο μεγάλη επιρροή στη χάραξη της βρετανικής οικονομικής πολιτικής, αλλά επίσης έχουν διαδοθεί και λάβει αποδοχή και χρήση σε όλο τον κόσμο. Ο Adam Smith, ο John Maynard Keynes και ο Friedrich Hayek (βρετανός πολίτης) είχαν μια αποφασιστική επιρροή στην οικονομική χάραξη πολιτικής στη Μεγάλη Βρετανία και σε όλη τον κόσμο.

Η Μεγάλη Βρετανία, η γενέτειρα της βιομηχανικής επανάστασης, ήταν η πολιτική, στρατιωτική και οικονομική υπερδύναμη του δέκατου ένατου αιώνα. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, η Βρετανία ήλεγχε τις θάλασσες και καθιέρωσε μια αυτοκρατορία στην οποία ο ήλιος δεν έδυε ποτέ. Το 1870, οι Βρετανοί ήταν μόνο δύο τοις εκατό του παγκόσμιου πληθυσμού, αλλά παρήγαγαν σχεδόν ένα-τρίτο της παγκόσμιας βιομηχανικής παραγωγής και το ένα-τέταρτο του παγκόσμιου εμπορίου. Το βρετανικό μέσο εισόδημα ήταν δέκα τοις εκατό μεγαλύτερο από αυτά των Αμερικανών ή των Γάλλων, και δύο φορές μεγαλύτερο από τα εισοδήματα των Γερμανών και των Σουηδών. Το Λονδίνο ήταν το κυρίαρχο οικονομικό κέντρο του κόσμου και η αγγλική λίρα ήταν το κύριο αποθεματικό νόμισμα στο διεθνές νομισματικό σύστημα (Rostow, 1978, σελ.52, 70). Μέχρι το τέλος του αιώνα, η Βρετανία ήλεγχε περισσότερο από το

ένα-πέμπτο της επιφάνειας του παγκόσμιου εδάφους και κυβερνούσε το ένα τέταρτο του πληθυσμού του.

Μια σειρά αλληλένδετων παραγόντων συνέβαλαν στη μετατροπή της φεουδαρχικής οικονομίας της Αγγλίας σε μια πολιτική, στρατιωτική και οικονομική υπερδύναμη. Καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου 1500-1750, οι πολιτικοί και οικονομικοί θεσμοί τροποποιήθηκαν σε ανταπόκριση προς τον ανταγωνισμό μεταξύ των ευρωπαϊκών δυνάμεων, οι οποίες ανακάλυψαν ότι το αποικιακό εμπόριο και η λεηλασία των αποικιών θα μπορούσαν να επιφέρουν τεράστιο πλούτο. Η Αγγλία είχε εμπλακεί σε μια έντονη αντιπαλότητα με τη Γαλλία και την Ολλανδία για τον έλεγχο του διεθνούς εμπορίου και των αποικιών. Το έθνος-κράτος είχε αρχίσει να αναδύεται και προκειμένου να ενισχυθεί η πολιτική δύναμή του, το κράτος έπρεπε να αυξήσει τον πλούτο του απορρυθμίζοντας την οικονομική δραστηριότητα. Ο μονάρχης και το Κοινοβούλιο άρχισαν να ρυθμίζουν την οικονομική δραστηριότητα προκειμένου να επιτευχθεί μια ευνοϊκή ισορροπία στο εμπόριο, εγγυόμενοι την πρόσβαση του κράτους στις προμήθειες, στις πρώτες ύλες, και τα πολύτιμα μέταλλα, κυρίως από τις αποικίες.

Σύμφωνα με τους υποστηρικτές του μερκαντιλισμού, που ήταν η κυρίαρχη ιδεολογία της εποχής, ένα ισχυρό κράτος ήταν απαραίτητο να ρυθμίζει και να ελέγχει τις εσωτερικές και διεθνείς διαδικασίες μιας εθνικής οικονομίας. Οι πολιτικές αυτές τόνιζαν έναν όλο και πιο ενεργό ρόλο για τον κρατικό μηχανισμό σε οικονομικά θέματα. Ο απώτερος στόχος ήταν να ενισχυθεί η εθνική και μοναρχική δύναμη και ο πλούτος μέσω της κατάκτησης και της συσσώρευσης πολύτιμων μετάλλων. Οι μερκαντιλιστικές απόψεις υποστήριζαν ότι το πλουσιότερο έθνος ήταν το έθνος που συσσώρευε τα πολυτιμότερα μέταλλα. Ο εθνικός ανταγωνισμός απαιτούσε έναν ισχυρό στρατό και ναυτικό, και το κράτος ρύθμιζε επιλεγμένους τομείς της οικονομίας για τη χρηματοδότηση των στρατιωτικών δαπανών. Το κράτος εισέπραττε έσοδα με την πώληση αδειών και μονοπωλιακών δικαιωμάτων. Για να αυξήσει το μέγεθος του ναυτικού και του εμπορικού στόλου, η βρετανική ναυπηγική βιομηχανία επιχορηγήθηκε.

Ο μερκαντιλισμός δεν είχε έναν διανοητικό ιδρυτή, όμως προέκυψε από εμπειρίες στην Αγγλία, τη Γαλλία, τη Γερμανία και τη Σκανδιναβία μεταξύ του δέκατου έβδομου και δέκατου όγδοου αιώνα, φθάνοντας στην αιχμή του στη Γαλλία υπό τον Colbert τη δεκαετία του 1660. Ο μερκαντιλισμός επέκτεινε ρυθμίσεις στην επιχείρηση και το εμπόριο. Το κράτος ανέλαβε τον έλεγχο των συντεχνιών (διάφορες μεσαιωνικές ενώσεις εμπόρων και βιοτεχνών που οργανώθηκαν για τη διατήρηση των προτύπων και για να προστατεύσουν τα συμφέροντα των μελών τους) και έλαβε την επίσημη διαχείριση του διεθνούς εμπορίου με την έκδοση αδειών (ένα έγγραφο που εκδίδεται από το κράτος το οποίο καθορίζει τα δικαιώματα και τα προνόμια μιας επιχείρησης) σε επιλεγμένες επιχειρήσεις. Ορισμένες μερκαντιλιστικές πολιτικές ικανοποίησαν επίσης εσωτερικές ανάγκες, όπως η ενοποίηση της οικονομίας με την κατάργηση των φραγμών στο εσωτερικό εμπόριο, την εξάλειψη των διοδίων, παρέχοντας ένα ενιαίο πρότυπο νομίσματος, βαρών και μέτρων και βελτιώνοντας τις μεταφορές και την επικοινωνία. Η

αντίληψη ήταν ότι μόνο ένα ισχυρό κράτος θα μπορούσε να αποφύγει την οικονομική κατάρρευση, ενώ η μεμονωμένη οικονομική ελευθερία θα είχε μια καταστρεπτική επίδραση στο έθνος με συνέπεια την απώλεια του πλούτου και της δύναμης προς τους ανταγωνιστές. Οι πολιτικές των μερκαντιλιστών ήταν προστατευτικής φύσης, εφαρμόζοντας δασμούς και επιδοτήσεις δεδομένου ότι το κράτος ρύθμισε την οικονομική δραστηριότητα για να επιτευχθούν οι στόχοι του. Το κράτος επεδίωξε να αποκτήσει πολύτιμα μέταλλα, να τονώσει τη γεωργική παραγωγή και να ενθαρρύνει την παραγωγή αγαθών. Ταυτόχρονα επεδίωξε να απαγορεύσει την εξαγωγή των πρώτων υλών, να αποθαρρύνει τις εισαγωγές των εμπορευμάτων, να υποστηρίξει την επέκταση της ναυπηγικής βιομηχανίας και να προωθήσει την αποικιοκρατία.

Οι αποικίες ήταν εξαιρετικά πολύτιμες επειδή παρείχαν τα μέσα για να αυξηθεί η διαθεσιμότητα των πρώτων υλών και χρησίμευαν ως μια αγορά για τις εξαγωγές της χώρας. Η αποικιοκρατία, ως εμπορική πολιτική, εξυπηρέτησε το σκοπό της επίτευξης ενός ευνοϊκού εμπορικού ισοζυγίου για τη μητρική χώρα. Οι αποικίες ήταν μια σταθερή αγορά εξαγωγών, και εξαναγκάζονταν να αγοράζουν βιομηχανικά προϊόντα από τη μητρική χώρα. Η διοίκηση των αποικιών αποφάσιζε τη φύση των παραγόμενων αγαθών και την εξαγωγή των εμπορευμάτων μόνο στη μητρική χώρα. Κατά συνέπεια, οι αποικίες εφοδίασαν την Αγγλία με της ζωτικής σημασίας πρώτες ύλες και ορισμένα μεταποιημένα προϊόντα. Επιπλέον, ένας μεγάλος πληθυσμός στις αποικίες παρείχε στρατιωτική δύναμη. Οι ρυθμίσεις για την προώθηση της παραγωγής και των εξαγωγών ήταν έτσι, ώστε να καταστήσουν την μητρική χώρα πιο αυτάρκη. Υπήρξαν επιδοτήσεις για να ενθαρρύνουν τις εγχώριες βιομηχανίες να πραγματοποιήσουν εξαγωγές, συμπεριλαμβανομένων μονοπωλίων για νέες βιομηχανίες. Αποκλεισμοί και δασμοί στις εισαγωγές που ανταγωνίζονταν άμεσα με τους αγγλικούς κατασκευαστές και επιχορηγήσεις στους αγρότες για να πουλήσουν το σιτάρι τους στο εξωτερικό και δασμοί στο ξένο σιτάρι.

Η βιομηχανική επανάσταση, ένα σημαντικό γεγονός της εποχής, ήταν ένας συνδυασμός τριών διακριτών αλλά αλληλένδετων επαναστάσεων: τεχνολογική, κοινωνική και οικονομική. Η τεχνολογική επανάσταση αποτελείτο από την αλλαγή στις βιομηχανικές τεχνικές και τη συγκέντρωση του κεφαλαίου και της εργασίας, με αποτέλεσμα το εργοστάσιο να γίνει το κέντρο των μη-γεωργικών οικονομικών δραστηριοτήτων. Το κέντρο της βιομηχανικής ανάπτυξης ήταν στις βιομηχανίες άνθρακα, σιδήρου και κλωστοϋφαντουργίας όπου οι τεχνολογικές αλλαγές κατέστησαν την παραγωγή στα εργοστάσια εφικτή και κερδοφόρα. Έγινε απαραίτητο για τους παραγωγούς να υιοθετήσουν τη νέα τεχνολογία για να παραμείνουν ανταγωνιστικοί. Ως εκ τούτου, έγινε αναπόφευκτο ότι η εργασία και η στέγαση έπρεπε να συγκεντρωθούν, οδηγώντας σε μια κοινωνική επανάσταση καθώς η αστικοποίηση υποκατέστησε τη διαβίωση στην ύπαιθρο.

Μέχρι τις αρχές του δέκατου ένατου αιώνα ένα διαφορετικό είδος οικονομίας είχε εξελιχθεί, αυτή που υιοθέτησε κανόνες για την ανάπτυξη της ελεύθερης οικονομία (laissez-faire) της αγοράς. Η αλλαγή στη θρησκευτική συμπεριφορά, οι αλλαγές κανόνων σχε-

τικά με τη στήριξη του εισοδήματος για τους φτωχούς και οι φιλοσοφικές συνεισφορές των κλασσικών φιλελευθέρων είναι παράγοντες που συνέβαλαν στη μετάβαση προς μια ελεύθερη οικονομία αγοράς, που αναφέρθηκαν στην ενότητα Ι του βιβλίου. Σε αυτούς τους παράγοντες, προστέθηκαν οι προαναφερθείσες μερκαντιλιστικές πολιτικές και η βιομηχανική επανάσταση. Στο πλαίσιο αυτό, το βασικό σημείο είναι ότι η κρατική παρέμβαση ήταν απαραίτητη για να θεσπίσει και να δημιουργήσει τους θεσμούς και τους κανόνες μιας οικονομίας της αγοράς. Ο Polanyi αποκάλυψε ένα παράδοξο: «ο δρόμος προς την ελεύθερη αγορά άνοιξε και παρέμεινε ανοικτός από ένα συνεχή, κεντρικά οργανωμένο, και ελεγχόμενο παρεμβατισμό», όμως «δεν υπάρχει τίποτα φυσικό σχετικά με την laissez-faire πολιτική. Οι ελεύθερες αγορές θα μπορούσαν να μην είχαν υπάρξει ποτέ εάν τα πράγματα είχαν λάβει τη δική τους ανεξάρτητη πορεία … η laissez-faire οικονομία δημιουργήθηκε από το κράτος» (Polanyi, 1975[1944], σελ.139-140).

Κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, οι κυβερνήσεις πολλών χωρών είχαν έκτακτες εξουσίες και η Μεγάλη Βρετανία δεν ήταν η εξαίρεση. Η συντηρητική κυβέρνηση εθνικοποίησε τις αεροπορικές εταιρείες το 1939. Επίσης, κατά τη διάρκεια του πολέμου η κυβέρνηση μοίραζε μερίδες τροφίμων και ειδών ένδυσης, ήλεγχε τις τιμές και οι άνδρες ήταν υποχρεωμένοι να συμμετάσχουν στην πολεμική προσπάθεια. Η εθνική ανάγκη του πολέμου τοποθέτησε τις ατομικές ελευθερίες σε έναν δευτερεύοντα ρόλο. Η Βρετανία αναδύθηκε από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο με ένα ριζοσπαστικό σχέδιο για την εθνικοποίηση της βιομηχανίας και για να δημιουργήσει ένα κράτος πρόνοιας. Η μεταπολεμική Εργατική κυβέρνηση εθνικοποίησε ένα μεγάλο μέρος της βιομηχανίας, συμπεριλαμβανομένων του χάλυβα, του άνθρακα, των οδικών, σιδηροδρομικών και εναέριων μεταφορών, της ηλεκτρικής ενέργειας και του φυσικού αερίου. Η μεταπολεμική κυβέρνηση κινήθηκε για να δημιουργήσει ένα ολοκληρωμένο κράτος πρόνοιας με την ελεύθερη παρεχόμενη υγεία, την αυξανόμενη δημόσια παρεχόμενη τριτοβάθμια εκπαίδευση και την εκτεταμένη εισοδηματική υποστήριξη για τους ηλικιωμένους, τους ανέργους, τους νέους και τους αρρώστους.

Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, η Μεγάλη Βρετανία, σε αντίθεση με το παρελθόν της, σταδιακά έγινε μια μεσαίου μεγέθους περιφερειακή, οικονομική και στρατιωτική δύναμη. Διεθνώς, η Βρετανία είδε την απόλυτη πτώση της στην παγκόσμια επιρροή με τη σταδιακή διάλυση της βρετανικής Αυτοκρατορίας και τη σταδιακή μεταβίβαση της ηγεμονίας στις Ηνωμένες Πολιτείες. Η οικονομική παρακμή της Βρετανίας προκύπτει κατά τη σύγκριση της απόδοσής της με τους μεγάλους βιομηχανικούς ανταγωνιστές της στη Δυτική Ευρώπη και την Ιαπωνία. Αυτό μπορεί να αμφισβητηθεί, δεδομένου ότι το βιοτικό επίπεδο αυξήθηκε σταθερά από το 1945 και τα ποσοστά ανεργίας ήταν σε ιστορικά χαμηλά επίπεδα κατά το μεγαλύτερο μέρος της δεκαετίας του 1950 και του 1960. Εντούτοις, η μειωμένη επιρροή της Βρετανίας επιβεβαιώθηκε όταν η υπό την εξουσία του πρωθυπουργού Heath κυβέρνηση προσχώρησε στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα το 1973. Η πεποίθηση ήταν ότι το μέλλον της Βρετανίας βρίσκεται στην ηπειρωτική Ευρώπη και όχι με τις πλέον ανεξάρτητες αποικίες. Πριν από τις οικονομικές

μεταρρυθμίσεις της Μάργκαρετ Θάτσερ, η Βρετανία βρισκόταν σε θλιβερή οικονομική κατάσταση. Η ανεργία, η υψηλή φορολογία και οι απεργίες χαρακτήρισαν το μεταπολεμικό και το προ-Θάτσερ πλαίσιο του βρετανικού οικονομικού συστήματος.

Με την εφαρμογή της θεωρίας της συνέπειας και της βιωσιμότητας, κάποιος θα παρατηρήσει ότι το οικονομικό σύστημα της Βρετανίας καταστάθηκε μη βιώσιμο λόγω της έλλειψης εντατικής ανάπτυξης και μικρής λαϊκής υποστήριξης. Θα εξερευνήσουμε αυτές και πολλές άλλες ερωτήσεις σε αυτό το κεφάλαιο.

3.1.2 Οικονομική Δομή

Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, η νεοεκλεγείσα Εργατική Κυβέρνηση προσπάθησε να τελειοποιήσει την οικονομία με τη χρήση των νέων θεσμών και με μια πολύ ριζοσπαστική προσέγγιση για την εποχή της χάραξη οικονομικής πολιτικής. Για 35 έτη πριν τη Μάργκαρετ Θάτσερ στην εξουσία, ο ρόλος του κράτους επεκτάθηκε με τα ευρεία προγράμματα μεταρρύθμισης, εθνικοποίησης, εθνικής ασφάλειας, υγείας και κοινωνικής ευημερίας. Κατά συνέπεια, το κρατικό μερίδιο της οικονομίας δεν μειώθηκε από τα εν καιρώ πολέμου επίπεδα. Η ιδιαίτερα προοδευτική φορολογία που εισήχθη στο κεφάλαιο και το έδαφος, χρηματοδότησε αυτές τις δαπάνες.

Το Εργατικό Κόμμα υπό την ηγεσία του Clement Attlee κέρδισε το 1945 τις εκλογές με 48 τοις εκατό των ψήφων έναντι 39,6 τοις εκατό για τους Συντηρητικούς. Στη Βουλή, οι Εργατικοί βουλευτές ήταν σχεδόν διπλάσιοι από τους Συντηρητικούς, 393 έναντι 210. Ο Τσόρτσιλ, ο οποίος ήταν ο ηγέτης των Συντηρητικών, ο πρωθυπουργός κατά τη διάρκεια της πολεμικής προσπάθειας και εθνικός ήρωας, έχασε την εξουσία. «Το καλοκαίρι του 1945, οι Βρετανοί είχαν κάνει το αδιανόητο: είχαν καταψηφίσει το άτομο που τους είχε κερδίσει τον πόλεμο. Αντ' αυτού, ήλπισαν, ότι είχαν ψηφίσει το άτομο που θα τους βοηθούσε να κερδίσουν την ειρήνη» (Matthijs, 2011, σελ.61). Το Εργατικό κόμμα έπεισε μια πλειοψηφία του εκλογικού σώματος να υποστηρίξει το όραμά του για το μέλλον βασισμένο σε τρεις κύριους άξονες, που όλες αντιστοιχούν στις αντιληπτές αδυναμίες των προϋπαρχουσών θεσμικών ρυθμίσεων. Καταρχάς, λαμβάνοντας υπόψη τις βραχυπρόθεσμες ακαμψίες τιμών και μισθών, την χρόνια υπέρ-αποταμίευση και την υψηλή ανεργία, η ενεργός διαχείριση της συνολικής ζήτησης θα επέτρεπε στο κράτος να εξομαλύνει τον επιχειρηματικό κύκλο, να τονώσει την ανάπτυξη και να δημιουργήσει θέσεις εργασίας. Δεύτερον, το σχέδιο των Εργατικών για ένα κράτος πρόνοιας που βασίστηκε στην έκθεση Beveridge, ήταν το αποτέλεσμα διαλόγου 30 ετών για πραγματικά ολοκληρωμένο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης για την προστασία των ατόμων από τις αδικίες της ελεύθερης αγοράς. Τρίτον, οι ιδέες των Fabians σχετικά με την εγγενή αστάθεια του καπιταλισμού, ήταν μια πραγματικότητα κατά τη διάρκεια της Μεγάλης Ύφεσης, και η δημόσια ιδιοκτησία της εθνικής βιομηχανίας μαζί με τον εθνικό προγραμματισμό ήταν μια ελκυστική εναλλακτική λύση, αντί οι ιδιωτικές επιχειρήσεις να χρεοκοπήσουν και να δημιουργήσουν ανεργία στην ελεύθερη αγορά.

Η κυβέρνηση Εργατικού κόμματος του Attlee καθιέρωσε νέους θεσμούς και επέφερε σημαντικές αλλαγές στο πώς η Μεγάλη Βρετανία διαχειρίστηκε την οικονομία της. Η εκλογική νίκη για τον Attlee σηματοδότησε μια αποφασιστική ρήξη με την παλαιά θεσμική δομή. Ήταν ο Attlee και όχι ο Churchill ο οποίος υποσχέθηκε μια δραματική αναμόρφωση των θεσμών της χώρας και τη δημιουργία νέων. Οι ακόλουθες Συντηρητικές κυβερνήσεις μετά τον Attlee σεβάστηκαν, λίγο-πολύ αυτές τις αλλαγές. Μόλις ο Attlee έχασε τις εκλογές το 1951, οι Συντηρητικοί αποδέχθηκαν σε μεγάλο βαθμό τα περισσότερα από τους νέους θεσμούς δεδομένου ότι αυτοί οι θεσμοί φαίνονταν να λειτουργούν και δεν υπήρχε σαφής εναλλακτική λύση. Η θεσμοθέτηση των εν λόγω αλλαγών καθιέρωσε τη «μεταπολεμική συναίνεση» (Matthijs, 2011, σελ.68). Αν και ο Churchill δεν θα είχε εφαρμόσει ποτέ τις ριζικές μεταρρυθμίσεις εάν είχε κερδίσει το 1945, διατήρησε τις μεταρρυθμίσεις όταν επέστρεψε στην εξουσία το φθινόπωρο του 1951. Από εκείνο το σημείο και μετά, οι Βρετανικοί θεσμοί αποδείχθηκαν ανθεκτικοί επιτρέποντας μόνο τις περιστασιακές αλλαγές στην αρχική μεταπολεμική συναίνεση του Attlee.

3.1.2.1 Σχέσεις ιδιοκτησίας

Στη Μεγάλη Βρετανία, η κυρίαρχη μορφή ιδιοκτησίας ήταν πάντα ιδιωτική. Ωστόσο, η κρατική ιδιοκτησία ήταν ιδιαίτερα αισθητή στην βρετανική οικονομία σε όλη τη μεταπολεμική εποχή έως ότου ήρθε η Θάτσερ στην εξουσία και ιδιωτικοποίησε έναν μεγάλο αριθμό κρατικών επιχειρήσεων. Στο Άρθρο IV του συντάγματος του Εργατικού Κόμματος το 1818, ο στόχος της δημόσιας ιδιοκτησίας ήταν δεδηλωμένος (Matthijs, 2011, σελ. 42-3, 56). Κατά τη διάρκεια του πολέμου, οι αριστεροί του εργατικού κόμματος ήταν σε θέση να περάσουν μέσω του μανιφέστου του Εργατικού Κόμματος έναν κατάλογο βιομηχανιών για να εθνικοποιηθούν, μόλις γίνουν κυβέρνηση. Δεδομένου ότι το κράτος κινητοποίησε τους πόρους του έθνους σε προετοιμασία για τον πόλεμο, συγχρόνως, περιόρισε το τεράστιο πρόβλημα ανεργίας του μεσοπολέμου. Κατά συνέπεια, η ευαισθητοποίηση του κοινού για τα οφέλη της δημόσιας ιδιοκτησίας στη μείωση της ανεργίας ήταν εμφανής κατά τη διάρκεια της πολεμικής προσπάθειας στη Μεγάλη Βρετανία. Το Εργατικό κόμμα υποστήριζε τη δημόσια ιδιοκτησία με στόχους τη μείωση της μακροχρόνιας ανεργίας, την ανακατανομή του πλούτου, τον εξορθολογισμό της παραγωγής για την εξυπηρέτηση των αναγκών της κοινωνίας, τη δημιουργία καλύτερων εργασιακών σχέσεων και την επίτευξη πλήρους απασχόλησης. Το πρόγραμμα της εθνικοποίησης ήταν μακράν η πιο αμφιλεγόμενη πρωτοβουλία της κυβέρνησης του Atlee. Τα επιχειρήματα για την εθνικοποίηση από το Εργατικό κόμμα ήταν βασισμένα στην ιδεολογία, την εθνική ασφάλεια, τη διατήρηση της απασχόλησης, τον έλεγχο των φυσικών μονοπωλίων και την παροχή δημόσιων αγαθών. Το Εργατικό κόμμα ήθελε να ασκήσει μεγαλύτερο έλεγχο στην οικονομία και εθνικοποίησε πολλές από τις βιομηχανίες στο τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου για ιδεολογικούς λόγους. Κατά συνέπεια, η κεντρική τράπεζα της Μεγαλης Βρετανίας και οι σημαντικότερες βιομηχανίες

της οικονομίας ήταν πρωταρχικοί στόχοι εθνικοποίησης. Οι ανησυχίες για την εθνική ασφάλεια έδωσαν την ώθηση να κρατικοποιηθούν διάφορες βιομηχανίες: η ταχυδρομική υπηρεσία, η βιομηχανία πετρελαίου και οι αεροπορικές εταιρίες. Για να διατηρήσει την απασχόληση το κράτος πήρε μερικές φορές τον έλεγχο των αποτυχημένων επιχειρήσεων. Για παράδειγμα, όταν η Rolls Royce και η British Leyland αντιμετώπιζαν την πτώχευση στη δεκαετία του 1970, η κυβέρνηση τις εθνικοποίησε για να μη σταματήσει η λειτουργία των επιχειρήσεων. Η κρατική ιδιοκτησία ήταν ο μόνος τρόπος να αποτραπούν οι καταχρήσεις της μονοπωλιακής δύναμης από τα φυσικά μονοπώλια, όπως οι ταχυδρομικές υπηρεσίες και οι τηλεπικοινωνίες. Η κυβέρνηση Attlee έφερε περισσότερους από δύο εκατομμύρια εργαζομένους στο δημόσιο τομέα της οικονομίας. Ο πίνακας 3.1 παρέχει τον κατάλογο των εθνικοποιημένων βιομηχανιών, σε συνδυασμό με τον αριθμό των εργαζομένων.

Πίνακας 3.1 Βιομηχανίες Που Μετατράπηκαν Σε Δημόσια Ιδιοκτησία 1945-1951

Βιομηχανία	**Ημερομηνία**	**Αριθμός Εργαζομένων**
Κεντρική Τράπεζα της Αγγλίας	Μάρτιος 1, 1946	6,700
Πολιτική Αεροπορία	Αύγουστος 1, 1946	23,300
Τηλεπικοινωνίες	Ιανουάριος 1, 1947	9,500
Άνθρακας	Ιανουάριος 1, 1947	765,000
Μεταφορές	Ιανουάριος 1, 1948	888,000
Ηλεκτρική Ενέργεια	Απρίλιος 1, 1948	176,000
Αέριο	Απρίλιος 1, 1949	143,500
Σίδηρος και Χάλυβας	Φεβρουάριος 15, 1951	292,000
		Σύνολο: 2,304,000

Πηγή: Childs (2006, σελ.14) και Matthijs (2011, σελ.65)

Εντούτοις, η γενική συμβολή των εθνικοποιημένων βιομηχανιών και των επιχειρήσεων δεν ήταν ένα μεγάλο ποσοστό του ΑΕΠ. Παρά το γεγονός ότι το μερίδιο των δημοσίων επιχειρήσεων στον σχηματισμό κεφαλαίου αυξήθηκε, η συμβολή των δημόσιων επιχειρήσεων στην παραγωγή παρέμεινε μέτρια. Η κρατική ιδιοκτησία βρέθηκε το 1950, μόλις πάνω από οκτώ τοις εκατό του ΑΕΠ, ενώ για το 1967 ήταν μόλις πάνω από επτά τοις εκατό (Gregory και Stuart, 2004, σελ.225). Είναι δύσκολο να ποσοτικοποιηθούν τα αποτελέσματα της βρετανικής κρατικής ιδιοκτησίας για τη συμβολή στην οικονομική απόδοση.

Επιπλέον, οι εθνικοποιήσεις του Attlee θα γίνονταν γρήγορα μέρος της μεταπολεμικής συναίνεσης και θα αποδεικνύονταν ανθεκτικές με την πάροδο του χρόνου. Οι διαδοχικές Συντηρητικές κυβερνήσεις δεν άλλαξαν ουσιαστικά το αρχικό σύνολο των εθνικοποιημένων βιομηχανιών. Από τις βιομηχανίες που βρίσκονταν κάτω από κρατικό έλεγχο, οι Συντηρητικοί ιδιωτικοποίησαν μόνο το χάλυβα και τις μεταφορές φορτη-

γών. Η συντηρητική κυβέρνηση του Heath αντιμετώπισε μια αποφασιστική στιγμή όταν η Rolls Royce αντιμετώπισε την πτώχευση που ακολουθήθηκε από την κατάρρευση των Upper Clyde Shipbuilders. Ενάντια στην ιδεολογία τους, οι Συντηρητικοί έλαβαν την οδυνηρή απόφαση να κρατικοποιήσουν τις επιχειρήσεις αυτές για να αποφύγουν την ανεργία. Δεν ήταν παρά μετά από τη δεύτερη εκλογική νίκη της Θάτσερ στα μέσα της δεκαετίας του 1980, όταν η ιδιωτικοποίηση θα γινόταν μια εθνική και τελικά διεθνής οικονομική πολιτική.

3.1.2.2 Οργανωτικές σχέσεις

Ο ρόλος της κυβέρνησης στη βρετανική οικονομία ήταν σχετικά μικρός πριν από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η Μεγάλη Βρετανία ασπάστηκε τις γραφές του Adam Smith στο δέκατο όγδοο αιώνα και την πολιτική ελεύθερων συναλλαγών στο δέκατο ένατο αιώνα. Οι φιλελεύθεροι παρεμβατικοί θεωρούν ότι η απώλεια της θέσης ως υπερδύναμης της Μεγάλης Βρετανίας οφείλεται στην κυβερνητική αδράνεια. Οι Βρετανοί καθυστέρησαν στο να επιβάλουν ρυθμίσεις σχετικά με τα μονοπώλια, τις τράπεζες και άλλους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς. Πολύ λίγες βιομηχανίες ήταν υπό κρατικό έλεγχο πριν από τον πόλεμο και οι κρατικές δαπάνες ήταν ένα σχετικά μικρό ποσοστό του ΑΕΠ.

Ο Attlee κέρδισε τις εκλογές το 1945, επειδή ο απολογισμός των Εργατικών για το τι είχε πάει στραβά κατά τη διάρκεια της οικονομικής ύφεσης της δεκαετίας του 1930 και για το πώς να αποτραπεί αυτό στο μέλλον, ήταν πιο πειστικός από την πρόταση των Συντηρητικών. Ο πόλεμος σήμαινε κάτι αρκετά διαφορετικό για τους Εργατικούς. Είχε αποδείξει ότι ο οικονομικός προγραμματισμός θα μπορούσε πράγματι να πραγματοποιηθεί και να επιφέρει την πλήρη απασχόληση. Η νίκη της Βρετανίας ήταν υπέρ για μια σχεδιασμένη οικονομία (Matthijs, 2011, σελ.59). Η ανάλυση του εργατικού κόμματος ότι ο προγραμματισμός είχε κερδίσει τον πόλεμο και τώρα θα κέρδιζε την ειρήνη, έπεισε περισσότερους ψηφοφόρους από την ανάλυση του Τσόρτσιλ ότι η μεταπολεμική περίοδος δεν ήταν η εποχή για τα «σοσιαλιστικά» πειράματα και ότι η νίκη στον πόλεμο ήταν το αποτέλεσμα των δυνάμεων για την ελευθερία.

Όταν το εργατικό κόμμα του Attlee κέρδισε την εκλογή, έλαβε μια ηχηρή εντολή από το εκλογικό σώμα για να διαχειριστεί τη χώρα και να μετασχηματίσει τους προβληματικούς θεσμούς της. Εφαρμόζοντας τις ιδέες των Keynes, Beveridge και των Fabians - η παρουσίαση αυτών των ιδεών πραγματοποιείται στην παράγραφο σχετικά με την ιδεολογία - η κυβέρνησή του πέτυχε αποφασιστική ρήξη με το παρελθόν. Αμέσως μετά την εκλογή του Εργατικού κόμματος, η κυβέρνηση Attlee κινήθηκε με καταπληκτική ταχύτητα για την υλοποίηση των υποσχέσεων του μανιφέστου της εκλογής της, που πρότεινε την πλήρη απασχόληση ως κύριο στόχο της οικονομικής πολιτικής μέσω της Κεϋνσιανής μακροοικονομικής διαχείρισης της ζήτησης.

Η κυβέρνηση του Attlee καθιέρωσε τα εργαλεία για μια αποτελεσματική Κεϋνσιανή οικονομική πολιτική με πρωταρχικό στόχο τη διατήρηση της πλήρους απασχόλησης.

Περιέλαβε την εθνικοποίηση της κεντρικής τράπεζας. Οι ρυθμίσεις του τραπεζικού συστήματος είναι πρωτίστως ευθύνη της Τράπεζας της Αγγλίας που ιδρύθηκε το 1694. Μόνο η Riksbank στη Σουηδία είναι παλαιότερη. Ο λόγος για την ίδρυσή της ήταν να χρηματοδοτήσει τις ανάγκες του μονάρχη, κυρίως για τον πόλεμο με τη Γαλλία. Η τράπεζα είχε το μονοπώλιο του τραπεζικού συστήματος μέχρι το 1826 και, ως ένα μεγάλο εμπορικό ίδρυμα, υπηρετούσε ως τράπεζα του κράτους. Η τράπεζα ήταν η αποθήκη για το μεγαλύτερο μέρος των αποθεμάτων χρυσού της Αγγλίας και είχε την δύναμη να εκδώσει χαρτονομίσματα σε ένα ποσοστό εξαρτώμενο από την ποσότητα του χρυσού. Μετά το 1870, έγινε μια κεντρική τράπεζα με τη σύγχρονη έννοια. Η κυβέρνηση Attlee εθνικοποίησε την Τράπεζα το 1946, καθιστώντας την τη μόνη κρατική τράπεζα στη Βρετανία. Ο πρωθυπουργός ορίζει και η βασίλισσα διορίζει τους διοικητές και τους διευθυντές της τράπεζας. Ο καγκελάριος του Υπουργείου Οικονομικών μπορεί να απευθύνει διαταγές προς την Τράπεζα, μετά από διαβουλεύσεις με τον διοικητή της τράπεζας. Αυτό σήμαινε ότι η Τράπεζα, σε αντίθεση με την Ομοσπονδιακή Τράπεζα των ΗΠΑ ή της γερμανικής Bundesbank, δεν ήταν ανεξάρτητη. Κατά συνέπεια, η Τράπεζα έγινε ένα αποτελεσματικό εργαλείο κυβερνητικής πολιτικής στην μάχη ενάντια στην ανεργία.

Αφότου η κυβέρνηση του Attlee έχασε τις εκλογές το 1951, μια περίοδος συνεχούς οικονομικής ανάπτυξης πραγματοποιήθηκε στη Μεγάλη Βρετανία που συνδύασε τη χαμηλή ανεργία και το σχετικά χαμηλό πληθωρισμό. Μετά από τον Attlee, υπήρξε μια σημαντική σταθεροποίηση των νέων θεσμών κάτω από τις Συντηρητικές κυβερνήσεις των Churchill, Eden και Macmillan. Κανένας από εκείνους τους πρωθυπουργούς δεν είχε το θάρρος ή αισθάνθηκε την ανάγκη να αντιστρέψει τις μεταπολεμικές πολιτικές του κόμματος των Εργατικών. Γενικά, οι πολιτικές καινοτομίες του Attlee και τα νέα θεσμικά όργανα αποδείχθηκαν εξαιρετικά ανθεκτικά. Επιπλέον, η Συντηρητική κυβέρνηση ήταν αυτή που δημιούργησε ένα περιορισμένο πρόγραμμα εθνικού οικονομικού προγραμματισμού το 1961 (Matthijs, 2011, σελ.69). Ο Macmillan δημιούργησε την Επιτροπή Εθνικών Εισοδημάτων, η οποία αποφάσιζε την εισοδηματική πολιτική, σύμφωνα με την οικονομική ανάπτυξη για την αποφυγή του πληθωρισμού.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1960, ο Macmillan ίδρυσε το Εθνικό Συμβούλιο Οικονομικής Ανάπτυξης (NEDC) για τον προσανατολισμό της οικονομίας προς ένα δρόμο υψηλότερης ανάπτυξης. Το Συμβούλιο άρχισε να πραγματοποιεί τακτικές συνελεύσεις το Μάρτιο του 1962. Το NECD ήταν ένα τριμερές συμβουλευτικό σώμα που αποτελείται από τα οργανωμένα συνδικάτα, τις οργανώσεις των εργοδοτών και τους κυβερνητικούς υπουργούς. Ήταν επίσης μια προσπάθεια να τοποθετηθούν οι σχέσεις κυβέρνησης-βιομηχανίας-εργασίας σε μια πιο εποικοδομητική βάση για την επίτευξη της οικονομικής ανάπτυξης. Το Συμβούλιο δημιούργησε ένα πενταετές οικονομικό πρόγραμμα για τη βρετανική οικονομία. Ωστόσο, ένα μεγάλο πρόβλημα με την NECD ήταν ότι δεν υπήρχε μηχανισμός για την υποχρεωτική εφαρμογή των προγραμματισμένων στόχων. Ούτε οι επιχειρήσεις ούτε οι εργαζόμενοι ήταν υποχρεωμένοι να εφαρμόσουν τους ευρείς προγραμματισμένους στόχους που διατυπώθηκαν από τη NECD. Επιπλέον, δε-

δομένου ότι η οικονομική χάραξη της πολιτικής δεν συμβούλευε τη NECD, οι μελέτες που συντάχτηκαν είχαν πολύ μικρό αντίκτυπο. Στο τέλος, το Συμβούλιο ενήργησε ως το κύριο όργανο για τη διαπραγμάτευση και δημιουργία των εισοδηματικών πολιτικών. Η στρατηγική που ήταν βασισμένη στην εθελοντική συνεργασία μεταξύ επιχείρησης και εργασίας υποστηριζόμενη από το κράτος, δεν ήταν επιτυχής.

Παρά το γεγονός ότι η Βρετανία έκανε σημαντική πρόοδο σύμφωνα με τα ιστορικά πρότυπά της, οι ηπειρωτικές οικονομίες της δυτικής Ευρώπης και της Ιαπωνίας ξεπερνούσαν συστηματικά τη Μεγάλη Βρετανία. Όταν οι Βρετανοί συνειδητοποίησαν πόσο πίσω ήταν στα διεθνή πρότυπα, ενδιαφέρθηκαν όλο και περισσότερο για την αντιστροφή της σχετικής πτώσης της χώρας. Το Συντηρητικό Κόμμα με πρωθυπουργό τον Heath το 1970 είχε καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η κρατική παρέμβαση που χρησιμοποιήθηκε από τα δύο κόμματα κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1950 και του 1960 όχι μόνο είχε αποτύχει να αντιστρέψει τη σχετική οικονομική πτώση της χώρας, αλλά την έκανε χειρότερη. Ο στόχος τους ήταν να εισαγάγουν πολιτικές υπέρ της απελευθέρωσης της αγοράς. Αυτό περιελάμβανε φορολογικές περικοπές, την απόρριψη των εισοδηματικών πολιτικών που θεωρήθηκε μια τεράστια αποτυχία στη συγκράτηση του πληθωρισμού, και την ανάγκη για τη μεταρρύθμιση των εργασιακών σχέσεων. Για πρώτη φορά για περισσότερα από 30 έτη, ένα κόμμα με μια εκλογική εκστρατεία σε μια πλατφόρμα ελεύθερης αγοράς είχε κερδίσει τις εκλογές.

Όταν βρέθηκαν στην εξουσία, οι Συντηρητικοί άρχισαν να εφαρμόζουν πολλά από τα σχέδιά τους, αλλά στην αντιμετώπιση της πρώτης πραγματικής κρίσης το 1972, άλλαξαν γρήγορα πορεία. Τον Σεπτέμβριο του 1971, μια διαφωνία για τους μισθούς ξεκίνησε μεταξύ του Εθνικού Συμβουλίου Άνθρακος (NCB) και της Εθνικής Ένωσης Ανθρακωρύχων (NUM) με συνέπεια μια εθνική απεργία επτά εβδομάδων στις αρχές του 1972. Στο τέλος, η κυβέρνηση ηττήθηκε και οι αποδοχές των ανθρακωρύχων εκτινάχθηκαν 16 τοις εκατό το 1972, περισσότερο από το διπλάσιο του ποσοστού του πληθωρισμού εκείνη τη χρονική περίοδο (Matthijs, 2011, σελ.95). Η απεργία των ανθρακωρύχων, σε συνδυασμό με την ανεργία που πλησίαζε το ένα εκατομμύριο ανθρώπους, οδήγησε σε μια αναστροφή στην οικονομική πολιτική του Heath. Αντί να είναι πιστοί στην εκλογική δέσμευσή τους στο να αναπτύξουν την ελεύθερη αγορά, οι Συντηρητικοί παρέμειναν αντ' αυτού στην ίδια πορεία που σχεδιάστηκε από τις ιδέες που θεσμοποιήθηκαν από τον Attlee. Ο Heath προσπάθησε να αναβιώσει την οικονομία μέσω της κλασσικής Κεϋνσιανής πολιτικής για τη συνολική ζήτηση, η οποία οδήγησε σε μια ραγδαία οικονομική ανάπτυξη το 1973. Η αρχική επιτυχία ακολουθήθηκε από πληθωρισμό μετά από την πετρελαϊκή κρίση του ΟΠΕΚ τον Νοεμβρίου του 1973 και οδήγησε σε απεργίες, διακοπές ρεύματος και σε ένα τριήμερο εργασίας την εβδομάδα. Λόγω των πολιτικών της οικονομικής φιλελευθεροποίησης του Heath, υπήρξε αυξανόμενη κερδοσκοπία στην αγορά ιδιοκτησίας, αντί των επενδύσεων στη βιομηχανία ή της δημιουργίας θέσεων εργασίας που κατέστησαν μια ήδη κακή πληθωριστική κατάσταση χειρότερη. Αυτή η σειρά γεγονότων ανάγκασε τον Heath να καλέσει πρόωρες εκλογές τον Φεβρουάριο του 1974 για μια νέα εντολή

προς την επίτευξη λύσης με την Εθνική Ένωση Ανθρακωρύχων. Σε εκείνες τις εκλογές, εντούτοις, οι Συντηρητικοί θα έχαναν την πλειοψηφία τους προς το Εργατικό κόμμα μετά την αποτυχία να πείσει τους ψηφοφόρους ότι οι συντηρητικές ιδέες του κόμματος ήταν οι κατάλληλες για να διευθύνουν την τρέχουσα οικονομική κρίση. Η αναστροφή του Heath ήταν αρκετά εντυπωσιακή. Ο Heath προφανώς πίστευε ότι η προσέγγιση των Συντηρητικών δεν κατάφερε να μειώσει τον πληθωρισμό και ήθελε να επιστρέψει σε μια παρεμβατική προσέγγιση και επεδίωξε την ενεργό συνεργασία από τα συνδικάτα. Πολλοί από τους Συντηρητικούς συναδέλφους του αισθάνθηκαν προδομένοι για την εμφανή αδυναμία του να παλέψει και να προσφέρει μια εναλλακτική λύση στη μεταπολεμική συναίνεση (Matthijs, 2011, σελ.95).

Το Κοινωνικό Συμβόλαιο των Εργατικών θα έφερνε μόνο προσωρινή ανακούφιση σε ένα πολύ πιο βαθιά ριζωμένο πρόβλημα του ξέφρενου πληθωρισμού, το οποίο στο τέλος αποδείχθηκε αδύνατο να ελεγχθεί μέσω των τιμών και των εισοδηματικών πολιτικών. Η Βρετανία ήταν μάρτυρας της σταδιακής κατάργησης της μεταπολεμικής συναίνεσης που άρχισε το 1976 με την ομιλία του Τζέιμς Κάλαχαν στη Διάσκεψη του Εργατικού Κόμματος, όπου και ανακοίνωσε το τέλος της Κεϋνσιανής οικονομικής πολιτικής και την εγκατάλειψη του τελικού στόχου της πλήρους απασχόλησης. Στο τέλος, το εργατικό κόμμα ήταν ανίκανο να κρατήσει τα συνδικάτα υπό έλεγχο λόγω των συνεχιζόμενων σπιράλ αυξήσεων των τιμών και των αμοιβών. Τον χειμώνα του 1978-79, τον «Χειμώνα της Δυσαρέσκειας», ήταν μια σειρά από μεγάλες απεργίες που πραγματοποιήθηκαν από τον δημόσιο τομέα και αφαίρεσε από τους Εργατικούς το μονοπώλιο στην κοινωνική ειρήνη με βάση τις αρμονικές εργασιακές σχέσεις. Αυτό έσπειρε τους σπόρους της ενδεχόμενης ήττας στις γενικές εκλογές του Μαΐου το 1979 και η «κρίση του κράτους» δημιούργησε την ευκαιρία για τη Μάργκαρετ Θάτσερ να έρθει στην εξουσία.

3.1.2.3 Σχέσεις Κινήτρων.

Η μεταπολεμική κυβέρνηση των εργατικών δημιούργησε το κράτος πρόνοιας. Ο στόχος του κράτους ευημερίας ήταν να παρέχει την κάλυψη των βασικών κοινωνικών αναγκών. Υπήρχε κρατική δέσμευση για την εκπαίδευση, την υγεία, την ανεργία, την κοινωνική ασφάλεια, τη στέγαση (το 1945-1951, περισσότερα από ένα εκατομμύριο σπίτια χτίστηκαν), τη ρύθμιση της βιομηχανίας τροφίμων και τη δημιουργία προδιαγραφών για την ασφάλεια προϊόντων (Matthijs, 2011, σελ.64).

Αυτά τα κοινωνικά μέτρα ήταν σύμφωνα με την «έκθεση Beveridge», μια έκθεση που ανατέθηκε από την κυβέρνηση Τσόρτσιλ κατά τη διάρκεια του πολέμου και εφήρμοσε η μεταπολεμική κυβέρνηση των Εργατικών. Με βάση τις προτάσεις της, κανένας Βρετανός πολίτης δε θα έπρεπε ποτέ ξανά να υποφέρει από οποιοδήποτε από «τα πέντε κακά: επιθυμία, ασθένεια, άγνοια, αθλιότητα και αδράνεια». Ο κεντρικός στόχος της έκθεσης ήταν η πλήρης εξάλειψη της φτώχειας. Η έκθεση πρότεινε επιδόματα ανεργίας, παροχές ασθένειας, παροχές αναπηρίας, οικογενειακό επίδομα, αποζημίωση απόλυ-

σης εργατών, ασφάλιση γήρατος, χηρείας και παροχών για ορφανά, επιχορηγήσεις κηδείας και παροχές μητρότητας. Η έκθεση απαίτησε την καθιέρωση ενός ολοκληρωμένου κράτους κοινωνικής πρόνοιας. Η καθιέρωση της πλήρους απασχόλησης ήταν οπωσδήποτε ένα κρίσιμο πρόβλημα που ανέδειξε η έκθεση.

Οι καλύτερες υπηρεσίες υγείας θα ήταν ελεύθερα διαθέσιμες για όλους μέσω της δημιουργίας της Εθνικής Υπηρεσίας Υγείας (NHS). Η κυβέρνηση της Εργασίας σύμφωνα με την έκθεση Beveridge δημιούργησε το NHS, ένα ολοκληρωμένο σύστημα υγείας και αποκατάστασης για να καλύψει το σύνολο του πληθυσμού, είτε είναι εργαζόμενοι είτε όχι. Η δημόσια υποστήριξη της υγειονομικής περίθαλψης δικαιολογήθηκε από ένα οικονομικό επιχείρημα. Η οικονομία της αγοράς θα τείνει να διαθέσει πολύ λίγους πόρους στις θετικές εξωτερικότητες˙ οι υπηρεσίες υγείας παρέχουν εξωτερικά οφέλη που είναι οφέλη σε κάποιον εκτός από τον αγοραστή των υγειονομικών υπηρεσιών. Η υγειονομική περίθαλψη παρέχει άμεσα οφέλη σε όσους έλαβαν τη θεραπεία, αλλά παρέχει και έμμεσα οφέλη σε αυτούς που είναι ασφαλείς από τις μολυσματικές ασθένειες.

Το NHS κάλυψε πολλές υπηρεσίες για τους πολίτες όπως η δωρεάν ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, επισκέψεις στο νοσοκομείο, μακροχρόνια περίθαλψη, οδοντιατρική και οφθαλμολογική περίθαλψη. Το NHS εθνικοποίησε τα νοσοκομεία της χώρας και τα τοποθέτησε υπό την επίβλεψη περιφερειακών συμβουλίων. Είναι σημαντικό ότι οι διαδοχικές κυβερνήσεις των Συντηρητικών μεταξύ των ετών 1951 και 1964 δεν μείωσαν το κράτος κοινωνικής πρόνοιας. Το NHS διατηρήθηκε και οι μη-αμυντικές κυβερνητικές δαπάνες μειώθηκαν ελαφρά στο 14 τοις εκατό του ΑΕΠ το 1965. Οι κυβερνητικές δαπάνες στις κοινωνικές υπηρεσίες αυξήθηκαν κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου από 13 τοις εκατό του ΑΕΠ το 1950 σε 17 τοις εκατό το 1965 (Gardner, 1998, σελ.3013).

3.1.3 Πολιτική Δομή.

Η πολιτική δομή του Ηνωμένου Βασιλείου είναι συνταγματική μοναρχία. Ο μονάρχης, η Βασίλισσα Ελισάβετ η Δεύτερη, είναι ο αρχηγός του κράτους. Η βασίλισσα είναι κληρονομικός μονάρχης, η οποία ασκεί συνήθως μόνο εθιμοτυπικά καθήκοντα και όχι εκτελεστικά. Ο μονάρχης τοποθετείτε μέχρι θανάτου. Οι μονάρχες του Ηνωμένου Βασιλείου έχουν την ίδια εξ αίματος σχέση. Το «Act of Settlement» του 1701 αναφέρει ότι μόνο μια κληρονόμος της Σοφίας του Ανόβερο, η εγγονή του βασιλιά James I, μπορεί να γίνει μονάρχης.

Το Κοινοβούλιο αποτελεί το ανώτατο νομοθετικό σώμα στο Ηνωμένο Βασίλειο. Είναι παρόμοιο με το Κογκρέσο και τη Γερουσία στις Ηνωμένες Πολιτείες. Το Κοινοβούλιο αποτελείται από την Άνω Βουλή, τη Βουλή των Λόρδων, και την Κάτω Βουλή, τη Βουλή των Κοινοτήτων. Η ιδιότητα μέλους της Βουλής των Λόρδων δεν γίνεται από εκλογές, αλλά από κληρονομιά, διορισμό ή με βάση την αρετή ή βάσει του εκκλησιαστικού ρόλου μέσα στην καθιερωμένη εκκλησία. Οι τελευταίοι ονομάζεται Πνευματικοί Λόρδοι. Οι Πνευματικοί Λόρδοι είναι 26 ανώτεροι επίσκοποι της Εκκλησίας της Αγγλίας. Ο Μονάρ-

χης, κατόπιν συμβουλής του Πρωθυπουργού, διορίζει τους Lords Temporal και αποτελούν την πλειοψηφία στη Βουλή. Επίσης, τα μέλη της Βουλής μπορούν να διακριθούν μεταξύ των ισόβιων λόρδων του κοινοβουλίου (οι οποίοι μόλις διορίζονται μένουν εκεί για πάντα) και των κληρονομικών λόρδων (που πρέπει να εκλεχτούν από τις διάφορες ομάδες κληρονομικών λόρδων). Η Βουλή των Λόρδων ως Άνω Βουλή έχει ως πρωταρχικό σκοπό την εξέταση της νομοθεσίας που προτείνεται από την Κάτω Βουλή μέσω συζήτησης και προτεινόμενων τροποποιήσεων. Παρ' όλα αυτά, υπάρχουν περιορισμοί σχετικά με την ικανότητα της Βουλής των Λόρδων να απορρίψει ή να ασκήσει βέτο στη νομοθεσία. Η Κάτω Βουλή ή Βουλή των Κοινοτήτων είναι δημοκρατικά εκλεγμένη και αποτελείται από 650 μέλη (από τις εκλογές του 2010), γνωστά και ως Μέλη του Κοινοβουλίου (MPs). Η εκλογή των MPs πραγματοποιείται μέσω του first-past-the-post συστήματος (το εκλογικό σύστημα είναι πλειοψηφικό, όποιος υποψήφιος πάρει τις περισσότερες ψήφους) στις εκλογικές περιφέρειες. Κρατούν τις θέσεις τους για τη μέγιστη διάρκεια των πέντε ετών από την εκλογή. Ενώ η μέγιστη διάρκεια της κυβέρνησης είναι πέντε χρόνια, συχνά ο πρωθυπουργός μπορεί να ζητήσει τη διάλυση του κοινοβουλίου και τη διεξαγωγή των εκλογών νωρίτερα.

Ο Πρωθυπουργός είναι ο πολιτικός ηγέτης του Ηνωμένου Βασιλείου. Ο Πρωθυπουργός είναι ο επικεφαλής της κυβέρνησης του Μονάρχη και ασκεί εκτελεστική εξουσία και πολιτικές λειτουργίες για τη Βασίλισσα. Όπως και ο Πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών, ο πρωθυπουργός είναι επικεφαλής της κυβέρνησης. Το Πολιτικό σύστημα της Βρετανίας είναι ιδιαίτερα συγκεντρωτικό με έναν ισχυρό πρωθυπουργό εξαιτίας ενός εκλογικού συστήματος που τείνει να παραδώσει δυσανάλογα μεγάλες πλειοψηφίες στο νικηφόρο κόμμα. Οι βρετανικές κυβερνήσεις στην πραγματικότητα έχουν εκτεταμένες δυνάμεις για να εφαρμόσουν τις οικονομικές πλατφόρμες τους. Το Ηνωμένο Βασίλειο είναι ένα πλουραλιστικό πολιτικό σύστημα, το οποίο έχει δύο βασικά κόμματα που ανταγωνίζονται για την εξουσία. Το Εργατικό Κόμμα γεννήθηκε από το συνδικαλιστικό κίνημα του 18ου αιώνα. Το άλλο κόμμα είναι το Συντηρητικό Κόμμα. Κατά τη διάρκεια της περιόδου που συζητάμε, 1945-1978, το Εργατικό κόμμα είχε την εξουσία τέσσερις φορές, ενώ το Συντηρητικό Κόμμα πέντε φορές.

Μια επισκόπηση των πρωθυπουργών που υπηρέτησαν στην εξουσία μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και πριν τη θητεία της Θάτσερ το 1979 θα ακολουθήσει με μια συνοπτική ιστορία των πολιτικών γεγονότων που εμφανίστηκαν κατά τη διάρκεια της θητείας κάθε πρωθυπουργού. Τα γεγονότα αυτά σε συνδυασμό με τη συνεχή αλλαγή των κομμάτων στην εξουσία θα δείξουν τις αντιφάσεις που σημάδεψαν την πολιτική δομή του Ηνωμένου Βασιλείου κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου.

Στις εκλογές του 1945, ο Clement Atlee γίνεται πρωθυπουργός. Έφερε το Εργατικό Κόμμα στην εξουσία μετά τον πόλεμο. Αυτό δεν θα μπορούσε να είχε συμβεί σε καλύτερη στιγμή για το Εργατικό κόμμα για την εφαρμογή των πολιτικών, όπως έχουμε αναλύσει σε όλο αυτό το κεφάλαιο. Η ανεξαρτησία της Ινδίας από τη Μεγάλη Βρετανία σηματοδοτεί την έναρξη της ανεξαρτητοποίησης των αποικιών, η οποία εξελίχθηκε όταν

οι Συντηρητικοί ξανακέρδισαν την εξουσία. Στις εκλογές του 1951, ο Winston Churchill και το Συντηρητικό Κόμμα επανήλθαν στην εξουσία. Αυτό σηματοδοτεί την τρίτη θητεία του ως πρωθυπουργός. Η βασική ατζέντα του αυτή τη φορά στην εξουσία είναι στο να δημιουργήσει καλές σχέσεις με τις Ηνωμένες Πολιτείες και να επιφέρει την παγκόσμια τάξη μετά τον πόλεμο. Η ατζέντα του Τσόρτσιλ ήταν σε αναμονή στο μεγαλύτερο μέρος της θητείας του, δεδομένου ότι υπήρξε μια σειρά κρίσεων εξωτερικής πολιτικής που τον απέσπασε από τους στόχους του, όπως η εξέγερση των Mau Mau στην Κένυα και η κατάσταση έκτακτης ανάγκης στη Μαλαισία. Αυτές οι ξένες κρίσεις ήταν αποτέλεσμα της μείωσης της στρατιωτικής και αυτοκρατορικής δύναμης της Μεγάλης Βρετανίας. Παρ' όλα αυτά, ο Τσόρτσιλ αντιμετώπισε μετωπικά αυτές τις κρίσεις με άμεση δράση σε μια προσπάθεια να διατηρήσει το διεθνές καθεστώς και την εξουσία της Μεγάλης Βρετανίας, που είχε απολαύσει για τόσο πολύ καιρό. Οι γρήγορες ενέργειές του δεν παρήγαγαν τα επιθυμητά αποτελέσματα και η Μεγάλη Βρετανία, που κάποτε ήταν μια μεγάλη αυτοκρατορική δύναμη, οδηγήθηκε στην παρακμή.

Μετά την παραίτηση του Τσόρτσιλ το 1955, ο Sir Anthony Eden γίνεται πρωθυπουργός. Η κύρια πτυχή της θητείας του ήταν ο ρόλος του στην κρίση της διώρυγας του Σουέζ. Με τον έλεγχο της διώρυγας από την Βρετανία, ελέγχει τη ροή της κυκλοφορίας μέσω της διώρυγας προς τα ανατολικά, η οποία αποτέλεσε σημαντικότατο εμπορικό δρόμο προς την Ινδία. Η Αίγυπτος προσπάθησε να εθνικοποιήσει τη διώρυγα. Η Βρετανία και η Γαλλία κατείχαν μετοχές της Εταιρείας Διώρυγας του Σουέζ από το 1800. Μετά από πολλές διαπραγματεύσεις, οι συζητήσεις κατέρρευσαν και η Βρετανία και η Γαλλία εισέβαλαν στην Αίγυπτο για να αποτρέψουν την εθνικοποίηση της διώρυγας. Ο Πρόεδρος Αϊζενχάουερ των Ηνωμένων Πολιτειών τάχθηκε υπέρ της από-αποικιοποίησης και ήταν αντίθετος με την εισβολή στο Σουέζ. Θέλοντας να διατηρήσει καλές σχέσεις με τις Ηνωμένες Πολιτείες, τελικά η Βρετανία απέσυρε τα στρατεύματά της. Αυτή η απόσυρση έβλαψε τη δημοτικότητα του Eden, καθώς και την υγεία του. Ο Eden παραιτήθηκε το 1957.

Ο Harold Macmillan έγινε πρωθυπουργός το 1957, διατηρώντας τους Συντηρητικούς στην εξουσία. Οι δημοσιονομικές επεκτάσεις έβαλαν τη βρετανική οικονομία, που ήταν στάσιμη το 1958, σε μια πορεία αύξησης τέσσερα τοις εκατό του ΑΕΠ σε πραγματικούς όρους το 1959 και έξι τοις εκατό το 1960. Μια ακμάζουσα οικονομία παρείχε έτσι το σκηνικό για γενικές εκλογές, τις οποίες ο Macmillan κάλεσε έξυπνα μέσα φθινοπώρου του 1959. Πράγματι, ο Macmillan κέρδισε τις εκλογές του 1959 για το Συντηρητικό Κόμμα ταξιδεύοντας σε όλη τη χώρα διακηρύσσοντας ότι ο λαός της Βρετανίας «δεν την είχε καλύτερα» «never had it so good». Σε όλη τη χώρα, ο πρωθυπουργός θα μπορούσε να καυχηθεί για την εκτεταμένη ευημερία και πρόοδο. Το σύνθημα των γενικών εκλογών του 1959 ήταν ότι «η ζωή είναι καλύτερη με τους Συντηρητικούς. Μην αφήσετε τους Εργατικούς να την καταστρέψουν». Το βρετανικό εκλογικό σώμα φάνηκε να συμφωνεί, και οι Συντηρητικοί κέρδισαν τις εκλογές με σχεδόν το ήμισυ των δημοφιλών ψήφων και την πλειοψηφία των 100 εδρών στη Βουλή των Κοινοτήτων (Matthijs, 2011, σελ. 75).

Ο Macmillan επιδίωξε την είσοδο στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα, αλλά ο Charles le Gaulle απέρριψε την αίτηση με τον ισχυρισμό ότι η Μεγάλη Βρετανία ήταν πολύ εξαρτημένη από τις Ηνωμένες Πολιτείες. Τα προβλήματα ισοζυγίου πληρωμών της Μεγάλης Βρετανίας οδήγησαν σε ένα πάγωμα των μισθών το 1961. Με το πάγωμα των μισθών και την αυξανόμενη ανεργία, η κυβέρνησή του έχασε δημοτικότητα. Ο Macmillan είχε τρεις υπουργούς οικονομικών να παραιτηθούν το 1958. Σε συνδυασμό με την υπόθεση John Profumo, στην οποία ο Υφυπουργός Πολέμου είχε εξωσυζυγική σχέση και είπε ψέματα για την υπόθεση αυτή στη Βουλή των Κοινοτήτων, η παραίτηση τριών υπουργών επέφερε δυσαρέσκεια στου πολίτες που αμφισβητούσαν την ικανότητα της κυβέρνησης να κυβερνήσει. Ο Macmillan παραιτήθηκε το 1963 όταν το κόμμα του είχε πέσει σε δυσμένεια. Ο κόμης Alec Douglas-Home ένας συντηρητικός ανέλαβε αδρομερώς τα καθήκοντά του 1963-64, αλλά δεν είχε καμία σημαντική συνεισφορά στην πολιτική. Το 1964, ο Χάρολντ Γουίλσον έφερε το Εργατικό Κόμμα πίσω στην εξουσία. Ο Wilson άρχισε διάφορες κοινωνικές μεταρρυθμίσεις και μια τέτοια ήταν η μεταρρύθμιση του διαζυγίου και η κατάργηση της θανατικής ποινής. Η κυβέρνηση κληρονόμησε πολύ μεγάλα ελλείμματα. Έκανε πιο αυστηρή τη δημοσιονομική πολιτική και υποτίμησε τη λίρα το 1967.

Το 1970, ο Edward Heath, ένας συντηρητικός, ανέλαβε ως πρωθυπουργός. Μια προσπάθεια να μεταρρυθμιστεί η δομή των συνδικάτων κατά τη διάρκεια της θητείας του, είχε ως αποτέλεσμα να πέσει το κόμμα του σε δυσμένεια. Η σημαντική συμβολή του Heath ήταν ότι κέρδισε την είσοδο στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) το 1973. Ο Heath έχασε τις εκλογές από το Εργατικό Κόμμα το 1974 λόγω της απεργίας των ανθρακωρύχων. Το 1974, ο Harold Wilson έφερε τους Εργατικούς στην εξουσία. Καταρχάς, έληξε την απεργία των ανθρακωρύχων. Εφήρμοσε, επίσης, μεταρρυθμίσεις στην Υγεία και την Ασφάλεια των εργαζόμενων.

Το 1976, ο Τζέιμς Κάλαχαν, του Εργατικού Κόμματος, έγινε πρωθυπουργός. Κατά την έναρξη της θητείας του ο Κάλαχαν κληρονόμησε ένα ελλειμματικό ισοζύγιο πληρωμών, όπως πολλοί άλλοι πρωθυπουργοί πριν. Αυτό οδήγησε και πάλι στην υποτίμηση της λίρας. Τον Ιούλιο του 1978, ο πρωθυπουργός Κάλαχαν ανακοίνωσε τη συνέχιση της εισοδηματικής πολιτικής, θέτοντας το ανώτατο όριο αύξησης της αμοιβής στο 5 τοις εκατό. Για τα συνδικάτα αυτό φάνηκε να είναι ένας αδικαιολόγητος και υπερβολικός περιορισμός των αμοιβών. Ο πληθωρισμός παρέμεινε πάνω από 8 τοις εκατό και από το 1974, η μέση εβδομαδιαία καθαρή αμοιβή για τους εργαζομένους είχε αρχίσει να μειώνεται σε πραγματικούς όρους. Επιπλέον, δεν υπήρξε καμία διαβούλευση με τα συνδικάτα για αυτήν την απόφαση. Αφότου το συνδικάτο των Μεταφορών και των Γενικών Εργαζομένων ξεπέρασαν τελικά τον κανόνα του 5 τοις εκατό, τα συνδικάτα του δημόσιου τομέα προσπάθησαν να καλύψουν τη διαφορά και πολλαπλές απεργίες ξέσπασαν σε όλη τη χώρα. Ο «Χειμώνας της Δυσαρέσκειας» είναι ο όρος που χρησιμοποιείται για να περιγράψει αυτή την περίοδο της αναταραχής. Τα συνδικάτα ήταν επιτυχή δεδομένου ότι οι απεργίες εξασφάλιζαν τις αυξήσεις. Μια πρόταση μομφής

εναντια στον Κάλαχαν ήταν επιτυχής με μία ψήφο. Πραγματοποιήθηκαν εκλογές και η Μάργκαρετ Θάτσερ, μια Συντηρητική, κέρδισε με μεγάλη διαφορά ψήφων τις εκλογές, όπως αναμενόταν.

3.1.4 Ιδεολογική Δομή

Η κυρίαρχη ιδεολογία στο βρετανικό οικονομικό σύστημα κατά την περίοδο αυτή ήταν φιλελεύθερη παρεμβατική πολιτική, όπως περιγράφεται στην Ενότητα Ι του βιβλίου. Ήταν αυτή η οικονομική ιδεολογία που έθεσε τα θεμέλια για την έκθεση Beveridge, το θεωρητικό πλαίσιο για το βρετανικό κράτος κοινωνικής πρόνοιας, που επιδίωξε να εξαλείψει «την επιθυμία, την ασθένεια, την άγνοια, την εξαθλίωση και την αδράνεια» μέσω της «κρατικής παρέμβασης στην οικονομία» (Dorsey, 1995, σελ.12).

Μολονότι το πνεύμα του καλοκαιριού του 1945 ήταν ένα πνεύμα θριάμβου, ιδεαλισμού, εθνικής αλληλεγγύης και ελπίδας, υπήρξε επίσης ένα συντριπτικό συναίσθημα του «ποτέ ξανά». Η Μεγάλη Βρετανία δεν θα μπορούσε να επιστρέψει στις πολιτικές της περιόδου μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Η μαζική ανεργία και η οικονομική κρίση κατά τη διάρκεια της Μεγάλης Ύφεσης της δεκαετίας του 1930 χαρακτήρισαν τα έτη του μεσοπολέμου. Τόσο για την πολιτική ελίτ, όσο και για τον πληθυσμό, το 1945 ήταν σαφές ότι δεν υπήρχε κανένας τρόπος η χώρα να μπορεί να επιστρέψει στις πολιτικές των ετών του μεσοπολέμου. Η αποτυχία της κυβέρνησης κατά την περίοδο αυτή για τη δημιουργία θέσεων εργασίας, τη διατήρηση της οικονομικής σταθερότητας και της ανόδου του βιοτικού επιπέδου για όλους, ανάγκασε τους πολίτες να αμφισβητήσουν τις παλιές ιδέες και τους θεσμούς. Η εμπειρία του πολέμου παρέδωσε το τελικό χτύπημα στη νομιμότητα των παλαιών ελίτ και των ιδεών τους. Σε αυτό το κλίμα της οικονομικής δυσπραγίας και της κατάρρευσης, ούτε το υφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο ούτε η λαμβανόμενη οικονομική φρόνηση της εποχής εκείνης θα μπορούσε να παρέχει πειστικές απαντήσεις. Το γενικό συναίσθημα του πληθυσμού της Μεγάλης Βρετανίας λόγω των δυσκολιών της μεγάλης οικονομικής κρίσης ήταν ότι μόλις επιτευχθεί η νίκη στον πόλεμο, τα πράγματα έπρεπε να αλλάξουν. Το εκλογικό σώμα είχε μια επιλογή μεταξύ σταδιακών αλλαγών στο υφιστάμενο σύστημα ή μια πιο ριζική αναμόρφωση των παλαιών θεσμών και επέλεξε το δεύτερο. Οι σπόροι για να προκύψουν και να ευδοκιμήσουν οι νέες οικονομικές ιδέες ήταν παρόντες.

Η παρατεταμένη κρίση από τη Μεγάλη Ύφεση και την καταστροφή του Β' Παγκοσμίου Πολέμου δημιούργησε το «λίπασμα» για μια ριζική επανεξέταση του πώς θα κατορθώσει να ανθίσει η Βρετανική οικονομία. Ιδίως τρεις ερωτήσεις αποτέλεσαν αντικείμενο έντονης συζήτησης κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου και έθεσαν τις βάσεις για να ακμάσουν νέες ιδέες: πώς να διατηρήσει ένα υψηλό επίπεδο απασχόλησης, πώς να δημιουργήσει ένα σύστημα παροχής καθολικής ευημερίας, και πόσο εκτεταμένη θα πρέπει να είναι η κρατική παρέμβαση στην οικονομία. Οι παραδοσιακές απαντήσεις σε αυτά τα θέματα στα χρόνια του μεσοπολέμου δυσφημήθηκαν ευ-

ρέως για την προφανή αποτυχία τους με τη μορφή της Μεγάλης Ύφεσης. Είχε φτάσει ο χρόνος για τις νέες και επινοητικές λύσεις! Κατά τη διάρκεια του πολέμου, οι οικονομικές απόψεις που προέκυψαν στη Μεγάλη Βρετανία ήταν αρκετά ριζοσπαστικές για την εποχή τους. Πράγματι, μετά το 1945, τρεις σημαντικές διανοητικές δυνάμεις έδωσαν τις ριζικές απαντήσεις της εποχής εκείνης, που διαμόρφωσαν τους θεσμούς της Μεγάλης Βρετανίας.

Καταρχάς, σχετικά με την οικονομική πολιτική, ο Κέυνς θα καθιερώσει την πλήρη απασχόληση ως πρωταρχικό στόχο της οικονομικής πολιτικής. Ο Τζον Κέυνς το 1936 στην εξήγησή του για τη Μεγάλη Ύφεση στη *Γενική Θεωρία της Απασχόλησης, του Τόκου και του Χρήματος* παρουσίασε κριτική της κλασσικής φιλελεύθερης υπόθεσης ότι μια οικονομία ελεύθερης αγοράς θα παράγει πάντα την πλήρη απασχόληση. Ο Κέυνς δικαιολόγησε έναν εκτεταμένο ρόλο για το κράτος στη διαχείριση της συνολικής ζήτησης και την προσαρμογή της οικονομίας με στόχο την επίτευξη της πλήρους απασχόλησης. Κατά συνέπεια, υποστήριξε, μέσω της ενεργούς διαχείρισης της ζήτησης ότι το κράτος θα είναι σε θέση να εξομαλύνει τον κύκλο των επιχειρήσεων, να τονώσει την ανάπτυξη και να δημιουργήσει θέσεις εργασίας. Ο Κέυνς «μισούσε την ανεργία επειδή ήταν ηλίθια και την φτώχεια επειδή ήταν άσχημη» (Robinson, 1974, σελ. 10). Προωθούσε την κυβερνητική παρέμβαση σε αντικατάσταση της ανεξέλεγκτης laissez-faire πολιτικής της ελεύθερης οικονομίας.

Το 1941, καθώς ο πόλεμος μαινόταν, το Κοινοβούλιο διαμόρφωσε την Επιτροπή Beveridge για να συγκεντρώσει προτάσεις για ένα σύστημα κοινωνικών υπηρεσιών ώστε να θεραπεύσει τη βρετανική κοινωνία στο τέλος του πολέμου. Αυτό έδωσε αφορμή για την δεύτερη ριζοσπαστική άποψη της εποχής από τον William Beveridge σε μια έκθεση που ανατέθηκε από την κυβέρνηση του Τσόρτσιλ, που δημοσιεύθηκε το 1942, *Social Insurance and Allied Services*, που προέβαλλε το όραμα για ένα βρετανικό κράτος κοινωνικής πρόνοιας που θα προστάτευε τους πολίτες από «την κούνια μέχρι τον τάφο» (Matthijs, 2011, σελ. 57). Ενώ η κυβέρνηση Churchill είχε αναθέσει την έκθεση Beveridge, δεν ήταν πρόθυμη να υλοποιήσει οποιαδήποτε από τις προτάσεις της Έκθεσης, δεδομένου ότι ήταν «ένα σύννεφο υποχρεώσεων και υποσχέσεων». Η πλειοψηφία των πολιτών ήταν βαθύτατα απογοητευμένη με την κυβέρνηση του Τσόρτσιλ· σε αντίθεση, οι Εργατικοί το χρησιμοποίησαν ως εκλογικό μανιφέστο για την πολιτική της κοινωνικής ασφάλισης και, ως εκ τούτου, συνέβαλε στη νίκη των εκλογών (Matthijs, 2011, σελ. 68).

Η τρίτη άποψη ήταν το αποτέλεσμα της αντιλαμβανόμενης έμφυτης αστάθειας του καπιταλισμού και της αποδοχής των σοσιαλιστικών ιδεών του προγραμματισμού και της εθνικοποίησης που προωθήθηκαν από τη Fabian Society. Η Φαμπιανή κοινωνία ήταν ένα βρετανικό σοσιαλιστικό κίνημα, ο σκοπός του οποίου ήταν να προωθήσει τις αρχές του δημοκρατικού σοσιαλισμού με τη χρήση των μεταρρυθμίσεων και των ειρηνικών μέσων και όχι με την επανάσταση. Η δημόσια ιδιοκτησία της εθνικής βιομηχανίας ήταν μια ελκυστική εναλλακτική λύση για τις ιδιωτικές εταιρείες που θα μπορούσαν να χρεοκοπήσουν από τις ανεξέλεγκτες σχέσεις αγοράς.

3.1.5 Εξωτερικό Περιβάλλον.

Το εξωτερικό περιβάλλον της Βρετανίας κατά τη διάρκεια της περιόδου της μελέτης αποδείχθηκε ότι είναι μια πυριτιδαποθήκη έτοιμη να εκραγεί. Οι εντάσεις ξεκίνησαν να υπάρχουν μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών και της Σοβιετικής Ένωσης και ως σύμμαχος των Ηνωμένων Πολιτειών, η Βρετανία βρέθηκε στο προσκήνιο. Στη διαβόητη ομιλία του *Iron Curtain*, ο Ουίνστον Τσόρτσιλ καθόρισε την αγγλο-αμερικανική συμμαχία ως «ειδική σχέση» που ήταν «το αναγκαίο θεμέλιο ενός λειτουργικού [διεθνούς συστήματος]», η επιτυχία του οποίου και η επιβίωση εξαρτιόταν από τη συνεργασία αυτών των δύο εθνών (Harbutt, 1986, σελ. 189). Από αυτή τη σχέση, η Βρετανία ήταν σε θέση να λάβει στρατιωτική τεχνολογία ζωτικής σημασίας που τελικά οδήγησε στην ανάπτυξη πυρηνικών όπλων.

Υπήρξε αποφασιστικότητα στο να διατηρηθεί μια σημαντική υπερπόντια στρατιωτική παρουσία ακόμη και μετά τη διάλυση της Βρετανικής Αυτοκρατορίας. Η παρέκκλιση πάρα πολλών πόρων από τη δημιουργία πλούτου προς τους στρατιωτικούς σκοπούς ήταν πιθανό να αποδυναμώσει την οικονομία που τελικά μειώνει ουσιαστικά με αυτόν τον τρόπο τις περαιτέρω εθνικές αρμοδιότητες της χώρας. Η έλευση του Ψυχρού Πολέμου στα τέλη της δεκαετίας του 1940 σήμαινε ότι η Βρετανία έπρεπε να διατηρήσει τη στρατιωτική παρουσία, της οποίας η κλίμακα και η πολυπλοκότητα υπερβαίνει ένα επίπεδο που ήταν δικαιολογημένο, λαμβάνοντας υπόψη τον μειωμένο παγκόσμιο ρόλο της. Οι φιλοδοξίες της Βρετανίας ως μιας μεγάλης δύναμης στον μεταπολεμικό κόσμο ήταν να είναι ολοένα και πιο άκαμπτη και το υψηλό επίπεδο των αμυντικών δαπανών επρόκειτο να αποδειχθεί ένα μεγάλο βάρος. Όλες οι μεταπολεμικές κυβερνήσεις αγωνίστηκαν για να αναδιανείμουν τις κυβερνητικές δαπάνες σε μια προσπάθεια να διατηρηθεί η παγκόσμια κατάσταση, το διεθνές κύρος και η «ειδική σχέση» της χώρας με τις Ηνωμένες Πολιτείες.

Η υπεράσπιση του εθνικού νομίσματος, της λίρας, έπαιξε κρίσιμο ρόλο στην οικονομική πολιτική της μεταπολεμικής Βρετανίας. Αυτό το σύμβολο αντιπροσώπευε την αποφασιστικότητα των διαδοχικών κυβερνήσεων να διατηρήσουν έναν ορισμένο ρόλο για τη Βρετανία στον μεταπολεμικό κόσμο. Ο στόχος ήταν να κρατηθεί η αξία της λίρας ψηλά. Η εμμονή στη διατήρηση μιας ισχυρής λίρας σήμαινε ότι οι περισσότερες μεταπολεμικές κυβερνήσεις περιορίστηκαν σοβαρά στην εφαρμογή της νομισματικής και δημοσιονομικής πολιτικής. Ως εκ τούτου, οι αντιπληθωριστικές πολιτικές για να υπερασπίσουν την αξία της λίρας ήταν σημαντικότερες από τις επεκτατικές πολιτικές να στηρίξουν την οικονομική ανάπτυξη. Αυτό ήταν το αντίθετο από αυτό που γενικά συνέβη σε άλλα μέρη του κόσμου και ήταν αποτέλεσμα της ασυνήθιστης διεθνούς θέσης της Βρετανίας λόγω των σημαντικών ισορροπιών της στερλίνας που κατείχαν οι χώρες μέλη της Κοινοπολιτείας (Matthijs, 2011, σελ. 77-8). Οι βρετανικές κυβερνήσεις δεν ήταν διατεθειμένες να αποδεχθούν τη μείωση του ρόλου της λίρας στην παγκόσμια οικονομία και έκαναν ενέργειες για την υπεράσπιση της διεθνούς αξίας της. Η βραχυ-

πρόθεσμη ενασχόληση με την αξία της λίρας εμπόδισε κάθε είδους μακροπρόθεσμη στρατηγική για επενδύσεις στον τομέα της μεταποίησης. Αυτό προκάλεσε ένα αποσταθεροποιητικό "stop-and-go" σχέδιο των μεταρρυθμίσεων που θα παρουσιαστούν στο τμήμα των μεταρρυθμίσεων.

Ένα βασικό εξωτερικό γεγονός το οποίο είχε δραστικές επιπτώσεις στο οικονομικό σύστημα του Ηνωμένου Βασιλείου ήταν η κατάργηση του αποικιοκρατικού καθεστώτος και η ενδεχόμενη κατάρρευση της βρετανικής αυτοκρατορίας. Το 1947 η Ινδία, η κορωνίδα της αυτοκρατορίας, με την ολοκλήρωση των συμφωνιών που ήταν αντικείμενο διαπραγμάτευσης κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, έγινε ανεξάρτητη χώρα. Λίγο αργότερα, άλλες αποικίες άρχισαν να απομακρύνονται από τη Βρετανία και απέκτησαν την ανεξαρτησία τους. Με την απώλεια των αποικιών, όχι μόνο ο ρόλος της Βρετανίας και η σημασία της στις διεθνείς διαπραγματεύσεις μειώθηκαν δραστικά, αλλά μειώθηκε και η πρόσβασή της σε τεράστιες ποσότητες πόρων.

Η από-αποικιοποίηση οδήγησε τη Βρετανία να επανεξετάσει τις σχέσεις με την Ευρώπη. Μετά το πέρας του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, η Βρετανία όχι μόνο αναδείχθηκε θριαμβευτής, αλλά είχε επίσης αποφύγει την κατοχή και την εισβολή. Επειδή η Μεγάλη Βρετανία είχε διατηρήσει την ανεξαρτησία της, είχε λιγοστή επιθυμία στο «να συμμετέχει σε μια συνεταιριστική, συνεργάσιμη συμφωνία με τους ηπειρωτικούς γείτονές της» (Dorsey, 1995, σελ. 73). Το 1951 όταν τα ευρωπαϊκά έθνη ενίσχυσαν τους οικονομικούς δεσμούς τους στο πλαίσιο της Συνθήκης του Παρισιού, οι Βρετανοί αρχικά επέλεξαν να μην συμμετέχουν. Σύμφωνα με την άποψη του κυβερνώντος Εργατικού κόμματος, η Βρετανία είχε λίγα να κερδίσει από το εμπόριο με την κατεστραμμένη από τον πόλεμο Ευρώπη και η συμμετοχή σε έναν οργανισμό ελεύθερου εμπορίου θα αποδυνάμωνε τον έλεγχό της στην εγχώρια οικονομία. Με την κατάρρευση της βρετανικής αυτοκρατορίας, η Βρετανία άλλαξε γνώμη και είδε την Ευρώπη ως «μια ευκαιρία και μια αρένα στην οποία θα μπορούσε να διατηρήσει ή να αναβιώσει έναν διεθνή ρόλο και να ασκήσει επιρροή στις διεθνείς διαπραγματεύσεις» (Dorsey, 1995, σελ. 75).

Η μη ένταξη στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) από την αρχή ήταν μια σαφέστατα χαμένη ευκαιρία. Η λογική του επιχειρήματος αυτού είναι ότι η πιο γρήγορη ολοκλήρωση με την Ηπειρωτική Ευρώπη θα ανάγκαζε τη Βρετανία να γίνει πιο ανταγωνιστική και η κατά πολύ ευρύτερη αγορά για τις εξαγωγές της θα είχε επιτρέψει στη χώρα να απολαμβάνει τα οφέλη των οικονομιών κλίμακας (Matthijs, 2011, σελ. 83). Η αργή ανάπτυξη των βρετανικών αγορών στον τομέα της Κοινοπολιτείας στη δεκαετία του 1950 και του 1960 σε σύγκριση με τις ταχέως αναπτυσσόμενες αγορές της Ηπειρωτικής Ευρώπης αποδεικνύει αυτό το επιχείρημα. Αυτό είναι ακριβώς το οποίο υποστήριξε ο Edward Heath το 1970, θέτοντας μια σοβαρή πρόκληση στη μεταπολεμική συναίνεση, όταν προσπάθησε να αντιστρέψει την πτώση της Μεγάλης Βρετανίας με δύο γενικές πολιτικές: πρώτον, μια γενική απελευθέρωση των δυνάμεων της αγοράς, σε αντίθεση με το υπέρ-διευρυμένο κράτος και, δεύτερον, την ένταξη στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ). Εκείνη την εποχή, η ΕΟΚ ήταν ένα προπύργιο της απε-

λευθέρωσης της αγοράς. Υποστηρικτές της συμμετοχής στην ΕΟΚ υποστήριξαν ότι η ιδιότητα μέλους θα παρείχε μια μεγαλύτερη περιοχή εμπορικών συναλλαγών που επιτρέπει στους αποδοτικούς παραγωγούς να εκμεταλλευτούν τις οικονομίες κλίμακας, και θα τοποθετούσε τους ανεπαρκείς παραγωγούς κάτω από ανταγωνιστικές πιέσεις. Οι εκπρόσωποι του Συντηρητικού Κόμματος μίλησαν για ένα επιπρόσθετο όφελος· η ανταγωνιστική πίεση στην αγορά εργασίας θα κρατούσε τα ισχυρά συνδικάτα της χώρας σε χαλινάρι. Με αυτές τις νέες οικονομικές ιδέες, ο Heath και οι Συντηρητικοί του, ήλπιζαν να δημιουργήσουν ένα νέο θεσμικό πλαίσιο για τη Βρετανία και να αλλάξουν τη μεταπολεμική συναίνεση.

Το 1961, η Συντηρητική κυβέρνηση του πρωθυπουργού Harold Macmillan υπέβαλε την πρώτη αίτηση εισόδου της Βρετανίας στην ΕΟΚ. Δύο χρόνια αργότερα ο Γάλλος Πρόεδρος, Charles de Gaulle, άσκησε βέτο στην απόφαση φοβούμενος ότι η Βρετανία θα χρησιμεύσει ως μέσο επιρροής των ΗΠΑ στην Κοινότητα. Ήταν η «ειδική σχέση» με την Αμερική που αποδείχθηκε το μεγαλύτερο εμπόδιο για την είσοδο στην ΕΟΚ, η οποία θεωρήθηκε από πολλούς ως «το οικονομικό πρόσωπο του ΝΑΤΟ, προσφέροντας ασφάλεια... για τις δημοκρατίες της Ευρώπης» (Rubinstein, 2003, σελ. 299). Ο Γάλλος Πρόεδρος, Charles de Gaulle, θεώρησε τη Βρετανία ως «Δούρειο Ίππο για τα αμερικανικά συμφέροντα στο εσωτερικό της ΕΟΚ» (Dorsey, 1995, σελ. 76). Αυτός ο φόβος θα απέτρεπε τη Βρετανία από το να ενταχθεί στην ΕΟΚ μέχρι την παραίτησή του De Gaulle το 1969. Η κυβέρνηση του Harold Wilson ξεκίνησε τις συζητήσεις για μια δεύτερη αίτηση στη Βουλή των Κοινοτήτων το 1967. Αυτή τη φορά η πιο σοβαρή αντιπολίτευση προσήλθε από τα αριστερά του Εργατικού Κόμματος στη βουλή. Ο De Gaulle παραιτήθηκε από τη γαλλική προεδρία το 1969. Τελικά, το 1971 με πλειοψηφία μόνο οκτώ ψήφων, ψήφισε το νομοσχέδιο Ευρωπαϊκής Κοινότητας μετά από πέντε χρόνια συζήτησης η Βουλή των Κοινοτήτων. Δύο χρόνια μετά από αυτό το γεγονός, η Βρετανία έγινε μέλος της ΕΟΚ τον Ιανουάριο του 1973, δίνοντας στη Βρετανία πλήρη πρόσβαση στην ελεύθερη αγορά με τις σημαντικότερες οικονομίες της ηπειρωτικής Δυτικής Ευρώπης.

Ο αντίκτυπος της ιδιότητας μέλους της ΕΟΚ στο βρετανικό εξωτερικό εμπόριο ήταν σαφής και άμεσος. Μεταξύ του 1973 και του 1981 οι βρετανικές εξαγωγές αυξήθηκαν κατά 27 τοις εκατό ετησίως, έναντι ενός μέσου όρου 19 τοις εκατό για τις εξαγωγές στον υπόλοιπο κόσμο. Ήταν η συμμετοχή επωφελής; Στο βαθμό που η Βρετανία ενθαρρύνθηκε για να αυξήσει τα συνολικά επίπεδα του εμπορίου και η συμμετοχική εξειδίκευση ήταν ευεργετικά. Παρ' όλα αυτά, ήταν δαπανηρή στο βαθμό κατά τον οποίο οι δασμοί επί των εισαγωγών από τα μη-μέλη προκάλεσαν τη Βρετανία να αντικαταστήσει τις χαμηλού κόστους εισαγωγές γεωργικών προϊόντων από την Κοινοπολιτεία και την Αμερική με πιο ακριβά τρόφιμα από τη συμμετοχή στην Ε.Ο.Κ.

Στη νυν Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ), καθώς η ΕΟΚ εξελίχθηκε σε Ευρωπαϊκή Ένωση, οι Βρετανοί ηγέτες είναι από τους ισχυρότερους υποστηρικτές της εθνικής κυριαρχίας· σπάνια υποστηρίζουν τα προγράμματα της πολιτικής, κοινωνικής ή στρατιωτι-

κής ενοποίησης. Η Βρετανία είναι μέλος της ΕΕ, αλλά είναι, από πολλές απόψεις, ένα αντιπαθές μέλος. Υπάρχουν πολλές διαφορές μεταξύ της Βρετανίας και των ευρωπαίων εταίρων της. Πρώτον, η Βρετανία δεν θέλει να θυσιάσει το δίκτυο των ειδικών σχέσεων με τις ΗΠΑ, τον Καναδά, την Αυστραλία και τις άλλες πρώην αποικίες και τα μέλη της Κοινοπολιτείας. Δεύτερον, η Βρετανία είχε μόνο 2 τοις εκατό του εργατικού δυναμικού της που εργάζονταν στη γεωργία, έναντι ενός μέσου όρου 6% της ΕΕ (Gardner, 1998, σελ. 311). Έτσι, έχει ελάχιστα να κερδίσει και πολλά να χάσει από τις υποστηρίξεις των τιμών και άλλες επιδοτήσεις στο πλαίσιο της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής. Τρίτον, ως πρώην υπερδύναμη, είναι ιδιαίτερα απρόθυμη να παραδώσει οποιαδήποτε πτυχή της εθνικής κυριαρχίας της. Τέλος, ως απόγονοι του Άνταμ Σμιθ και άλλων πατέρων του κλασσικού φιλελευθερισμού, οι Βρετανοί ηγέτες είναι συχνά οι ισχυρότεροι κριτικοί των περιοριστικών κανόνων και των θεσμών που εκδίδονται από την Ευρωπαϊκή Ένωση.

3.1.6 Οι μεταρρυθμίσεις

Η Βρετανία απέτυχε να εφαρμόσει σημαντικές μεταρρυθμίσεις. Από τα τέλη του 1950 και μετά, άρχισε να γίνεται σαφές ότι οι βιομηχανικοί ανταγωνιστές της Βρετανίας είχαν κατά συνέπεια πολύ καλύτερες επιδόσεις από τη βρετανική οικονομία, παρόλο που τα πήγαινε πολύ καλά σύμφωνα με τα ιστορικά πρότυπά της. Δεν ήταν μόνο τα οικονομικά θαύματα της Ιαπωνίας και της Δυτικής Γερμανίας που αναπτύσσονταν πολύ πιο γρήγορα, αλλά και η Γαλλία, η Ιταλία, το Βέλγιο, η Ολλανδία, το Λουξεμβούργο και οι Ηνωμένες Πολιτείες τα πήγαιναν πολύ καλύτερα σε σχέση με τη Βρετανία.

Οι εν εξελίξει προσπάθειες τη δεκαετία του 1960 για να αναστραφεί η τάση επιδείνωσης της Βρετανίας και από τις δύο κυβερνήσεις των Συντηρητικών και των Εργατικών, δεν είχε ούτε προφανή ούτε άμεση επιτυχία. Η ενασχόληση με την κοινή γνώμη δεν απέβαλλε τον φόβο της Βρετανίας για παρακμή, καθώς η χώρα εξακολουθούσε να υστερεί σε σχέση με τους βιομηχανικούς ανταγωνιστές της. Υπήρξαν διάφορες προσπάθειες για την αντιμετώπιση της παρακμής της Βρετανίας με διαφορετικές οικονομικές φόρμουλες για την περίοδο 1959 - 1979. Ωστόσο, κανένας πρωθυπουργός δεν σκέφτηκε πως υπήρχε κάτι το μεμπτό στην μεταπολεμική συναίνεση του Attlee και εργάστηκαν στο πλαίσιο των γενικών γραμμών της συναίνεσης. Ήλπιζαν να επιτύχουν ταχύτερη ανάπτυξη μέσω της εφαρμογής ορισμένων διδαγμάτων από τις οικονομικές ιδέες και πολιτικές των γειτονικών χωρών τους· δηλαδή εφήρμοσαν σταδιακές μεταρρυθμίσεις, αλλά δεν αναθεώρησαν το θεσπισμένο μεταπολεμικό οικονομικό πλαίσιο της Μεγάλης Βρετανίας, καθώς οι οικονομικές συνθήκες άλλαξαν. Τόσο ο Harold Macmillan στα τέλη της δεκαετίας του 1950, όσο και ο Harold Wilson στα μέσα της δεκαετίας του 1960, προσπάθησαν να αλλάξουν τη συναίνεση με την εφαρμογή ορισμένων διδαγμάτων από τα διάφορα επιτυχημένα μοντέλα της ευρωπαϊκής ηπείρου. Μέχρι το 1970, με την εκλογή του Edward Heath, η κυβέρνηση δεν ασχολήθηκε με τις αναδυόμενες οικονομικές αδυναμίες της μεταπολεμικής συναίνεσης.

Η σχετική παρακμή της βρετανικής οικονομίας και οι αποτυχημένες προσπάθειες να ανατραπεί αυτή η τάση από τον Macmillan και τον Wilson δημιούργησε συνθήκες για μια πιο ριζοσπαστική προσέγγιση. Ωστόσο, η προσπάθεια του Edward Heath να αμφισβητήσει τη θεσμική ρύθμιση της μεταπολεμικής συναίνεσης ήταν αρκετά ανεπιτυχής. Η βιομηχανία είχε απορρυθμιστεί, οι φόροι μειώθηκαν, ένα νέο νομικό πλαίσιο για τη διαχείριση των εργασιακών σχέσεων συστάθηκε, και η Μεγάλη Βρετανία ολοκλήρωσε γρήγορα την επιτυχή διαπραγμάτευση για την ένταξή της στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Πάνω απ' όλα η μαζική ανεργία ήταν ο μεγάλος φόβος του Heath. Ο Heath ήταν λιγότερο προβληματισμένος για την αναστροφή στις οικονομικές πολιτικές από ό,τι ήταν για τα οικονομικά προβλήματα. Φαίνεται ότι ούτε οι ιδέες της ελεύθερης αγοράς του Συντηρητικού Κόμματος δεν έγιναν πλήρως δεκτές, ούτε ο Heath πίστευε πραγματικά σ' αυτές εξαρχής. Είχε θεωρήσει τη νέα προσέγγιση χρήσιμη για να κερδίσει εξουσία και να προσφέρει κάτι διαφορετικό. Επιπλέον, το κοινό δεν φάνηκε έτοιμο για τους ριζοσπαστικούς θεσμούς της ελεύθερης αγοράς, δεδομένης της γενικής τους υποστήριξης για τα συνδικάτα (Matthijs, 2011, σελ. 102).

Η αυξανόμενη σύγκρουση μεταξύ των εργατικών συνδικάτων επέβαλε έναν σημαντικό περιορισμό στην οικονομική μεταρρύθμιση. Η αντιπαράθεση με τα συνδικάτα αύξησε το επίπεδο της κοινωνικής σύγκρουσης στη βρετανική κοινωνία, και συνέβαλε στην κατάρρευση της βασικής συναίνεσης στην οποία οι μεμονωμένες απαιτήσεις ήταν μέτριες στο όνομα της ευημερίας της κοινωνίας. Ο Πρωθυπουργός Callaghan κατά τη διάρκεια του 1977 και του 1978 πρότεινε το πάγωμα των μισθών και περικοπές των δαπανών, σε μια προσπάθεια να ελέγξει τον πληθωρισμό. Επειδή είχε τη στήριξη των συνδικάτων, οι προτάσεις αυτές ήταν αρκετά επιτυχείς. Ωστόσο, το 1978 η κυβέρνηση πρότεινε μόνο μια μικρή αύξηση των μισθών κατά 5 τοις εκατό, η οποία κατέστησε τα συνδικάτα δυσαρεστημένα. Οι απεργίες σε πολλές διαφορετικές βιομηχανίες, κατά τη διάρκεια του 1978-79, σχεδόν παρέλυσαν τη Βρετανία. Αυτή η απώλεια υποστήριξης προς την κυβέρνηση των Εργατικών έπεισε τη Margaret Thatcher να προχωρήσει σε ψηφοφορία εμπιστοσύνης. Κέρδισε με μια μόλις ψήφο το 1979 και πήρε την εξουσία στις 3 Μαΐου του 1979 μετά τις εκλογές.

Στην πράξη, ο μεταπολεμικός βρετανικός κεϋνσιανισμός ακολούθησε τη συνήθη πορεία. Το μοντέλο «stop-and-go» της μεταρρύθμισης της πολιτικής συνέβαλε στη Βρετανική αστάθεια, στην οικονομική παρακμή και στην απώλεια της διεθνούς της θέσης, δεδομένου ότι αυτό το ύφος των μεταρρυθμίσεων έχει καταστρεπτικά αποτελέσματα στην πραγματική οικονομία (βλ. τον πίνακα 3.2). Αυτός ο επαναλαμβανόμενος κύκλος «boom-bust» έβλαψε σε μεγάλο βαθμό τη βρετανική βιομηχανία εξαγωγών, κυρίως την κατασκευαστική, η οποία θα μπορούσε να έχει ωφεληθεί σημαντικά από μια πιο αδύναμη λίρα. Το πρόβλημα έχει τις ρίζες του σε μια σύγκρουση μεταξύ της πλήρους απασχόλησης και της απαίτησης του οικονομικού κατεστημένου για ένα ισχυρό ισοζύγιο πληρωμών και χαμηλό πληθωρισμό. Αυτό προκάλεσε ένα αποσταθεροποιητικό «stop-and-go» μοντέλο της δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής. Όταν το πο-

σοστό ανεργίας αυξάνεται, η κυβέρνηση στρέφεται συνήθως σε μια υπερβολικά επεκτατική μακροοικονομική πολιτική. Αυτό μειώνει το ποσοστό ανεργίας, αλλά αυξάνει επίσης και το ποσοστό του πληθωρισμού, τονώνει τη ζήτηση για εισαγόμενα αγαθά, και συχνά οδηγεί σε μια κρίση του ισοζυγίου πληρωμών. Αυτό ασκεί πίεση στην λίρα και ανάγκασε τις κυβερνήσεις που ήταν πάντα υπό την ισχυρή πίεση των χρηματοοικονομικών συμφερόντων να μην την υποτιμήσουν και να επιλέξουν να αποπληθωρίσουν την οικονομία. Συνεπώς, η κυβέρνηση στρέφεται στη «stop» φάση της συσταλτικής δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής. Το ποσοστό ανεργίας αυξάνεται και ο κύκλος επαναλαμβάνεται (Gardner, 1998, σελ. 308). Με άλλα λόγια, κάθε «go» πολιτική ακολουθήθηκε λίγα χρόνια αργότερα από ένα «stop» μέτρο, που οδηγεί σε έναν επαναλαμβανόμενο οικονομικό κύκλο ανάπτυξης και ύφεσης. Ο κύκλος stop-and-go κατηγορήθηκε επίσης για το σχετικά χαμηλό επίπεδο των επενδύσεων στη Βρετανία (Matthijs, 2011, σελ. 78).

Πίνακας 3.2 Αύξηση του πραγματικού ΑΕΠ σε ποσοστό 1950-1979

Χρονολογίες	**Βρετανία**	**Γαλλία**	**Γερμανία**	**Ιταλία**	**Ιαπωνία**	**ΗΠΑ**
1950-55	3.2	4.7	10.6	6.1	9.4	5.2
1956-60	2.5	5.0	6.5	5.5	8.6	2.2
1961-65	3.2	5.8	4.9	5.2	9.9	4.6
1966-70	2.5	5.4	4.2	6.2	11.6	3.0
1971-73	4.4	4.9	3.9	4.0	6.9	4.3
1974-75	-0.8	1.4	-0.7	0.3	0.7	-0.9
1976-79	2.7	3.5	3.8	3.8	5.1	4.3

Πηγή: Matthijs (2011, σελ. 81)

3.1.7 Συνοχή και Βιωσιμότητα

Η συνολική μακροοικονομική επίδοση της Βρετανίας είναι αρκετά καλή για την υπό μελέτη περίοδο. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, η Βρετανία γνώρισε έντονη και συνεχή ανάπτυξη και χαμηλά επίπεδα ανεργίας. Η Βρετανία πέτυχε πραγματική αύξηση του 3,0 τοις εκατό ετησίως μεταξύ του 1950 και του 1973, με τον διπλασιασμό της παραγωγής των προϊόντων μέσα σε 23 χρόνια. Το κατά κεφαλήν εισόδημα αυξήθηκε κατά 2,5 τοις εκατό ετησίως, πάνω από το 76 τοις εκατό κατά τη διάρκεια της περιόδου, και οδήγησε σε σημαντική βελτίωση του βιοτικού επιπέδου. Μολονότι η ανεργία ήταν και χαμηλή και σταθερή σχετικά με τα ιστορικά πρότυπα, ιδιαίτερα όταν συγκρίνεται με τη Μεγάλη Ύφεση, ο μέσος όρος της ανεργίας υπολογίστηκε σε ένα άνευ προηγουμένου χαμηλό επίπεδο του 1,6 τοις εκατό κατά τη διάρκεια των 25 ετών από το 1945

έως το 1970. Οι κυβερνήσεις του Attlee έθεσαν τα θεμέλια για το επίτευγμα αυτό και θεωρούνται ευρέως ως το μεγαλύτερο επίτευγμα της οικονομικής πολιτικής της μεταπολεμικής Βρετανίας. Μόνο στα τέλη της δεκαετίας του 1960 η ανεργία άρχισε να αυξάνεται σταθερά πάνω από 2 τοις εκατό, χωρίς ποτέ να επιστρέψει στα χαμηλά επίπεδα της δεκαετίας του 1950 (Kennett, 2004, σελ. 184-5). Ωστόσο, έχουμε εξαγάγει αυτή τη θετική εκτίμηση των οικονομικών επιδόσεων της Βρετανίας αγνοώντας τις οικονομικές επιδόσεις της ηπειρωτικής Ευρώπης και της Ιαπωνίας κατά τη διάρκεια της ίδιας περιόδου. Η ανάπτυξη της Βρετανίας μειώθηκε σημαντικά σε σχέση με αυτή της Γαλλίας, της Γερμανίας, της Ιταλίας, της Ιαπωνίας και των ΗΠΑ. Το φαινομενικά παράδοξο είναι ότι η Βρετανία μέσω της επιτυχίας της ως η πρώτη χώρα που εκβιομηχανίστηκε, έσπειρε τους σπόρους της βιομηχανικής παρακμής της.

Ωστόσο, η ιστορία της βρετανικής οικονομίας κατά τη διάρκεια των τριάντα χρόνων μετά το 1945 είναι, ως επί το πλείστον, η ιστορία της ανικανότητας της Βρετανίας να ξεπεράσει τους εσωτερικούς και εξωτερικούς περιορισμούς στην μεταπολεμική οικονομική της ανάπτυξη. Οι εσωτερικοί περιορισμοί περιέλαβαν τις ανεπαρκώς δομημένες βιομηχανίες, την αναχρονιστική κεφαλαιακή διάρθρωση σε πολλές βιομηχανίες, τα χαμηλά επίπεδα της αντικατάστασης των κεφαλαιουχικών αγαθών, τις διαδεδομένες περιοριστικές πρακτικές, ένα παρωχημένο σύστημα εργασιακών σχέσεων, και τα συνδικάτα και τις πρακτικές διαχείρισης που εμπόδιζαν τον βιομηχανικό εκσυγχρονισμό και την οικονομική μεγέθυνση. Επιπλέον, οι δυσλειτουργίες της εγχώριας οικονομίας περιέλαβαν την αποτυχία να αυξήσει την παραγωγή, να διατηρήσει σταθερές τις τιμές, να επενδύσει περισσότερο με στόχο ικανοποιητικές αποδόσεις στην παραγωγικότητα από τις επενδύσεις, και να αυξήσει τις εξαγωγές. Αυτές οι δυσλειτουργίες αύξησαν την ευπάθεια της Μεγάλης Βρετανίας στους εξωτερικούς περιορισμούς.

Οι εξωτερικοί περιορισμοί σχετίζονται κυρίως με την ασυνήθιστα ευάλωτη διεθνή οικονομική θέση της Βρετανίας, με συνέπεια το δυσμενές ισοζύγιο πληρωμών, καθώς και τις εκτενείς διεθνείς χρηματοπιστωτικές και οικονομικές δεσμεύσεις. Αυτοί οι περιορισμοί ήταν το αποτέλεσμα μιας σειράς πολιτικών επιλογών των μεταπολεμικών κυβερνήσεων για την αποκατάσταση και τη διατήρηση του ρόλου της Βρετανίας ως μιας διεθνούς δύναμης. Για ένα μεγάλο μέρος της μεταπολεμικής περιόδου, οι στόχοι της εξωτερικής πολιτικής κυριάρχησαν επί της εγχώριας και της διεθνούς οικονομικής πολιτικής: στόχοι που η Βρετανία δεν ήταν σε θέση να αντιληφθεί.

Δεσμεύσεις που αναλήφθηκαν στα τέλη της δεκαετίας του 1940 και του 1950, ιδίως όσον αφορά την διεθνή θέση και τις ευθύνες της Βρετανίας, και τις εγχώριες οικονομικές πολιτικές που είχαν σχεδιαστεί για την υποστήριξη αυτών των δεσμεύσεων, αιχμαλώτισαν τη Βρετανία σε μια κατάσταση χαμηλής ανάπτυξης. Αμφότερα τα πολιτικά κόμματα συμφώνησαν ότι ο ρόλος της Βρετανίας ήταν η διατήρηση της ειρήνης, του δικαίου και της σταθερότητας στον κόσμο. Όχι μόνο οι ηγεσίες και πλειοψηφίες των δύο μεγάλων κομμάτων αξιολογούν τα μεγάλα εθνικά συμφέροντα της Βρετανίας

σε ουσιαστικά παρεμφερείς όρους, αλλά επίσης κατείχαν και παρόμοιες απόψεις για τη διατήρηση του διεθνούς ρόλου της Βρετανίας. Ανεξάρτητα από ποιο κόμμα ήταν στην εξουσία, οι γενικές τάσεις της μεταπολεμικής πολιτικής της Βρετανίας δεν ήταν αισθητά διαφορετικές. Στα τέλη του 1950 και στις αρχές της δεκαετίας του 1960, η ευρεία συναίνεση που υποστήριζε τις εν λόγω δεσμεύσεις, άρχισε να αποσυντίθεται και έγιναν προσπάθειες ανάπτυξης νέων πολιτικών για την τόνωση της εγχώριας οικονομικής ανάπτυξης. Οι προσπάθειες αυτές δεν καρποφόρησαν κυρίως λόγω της απροθυμίας των κυβερνητικών ηγετών για τη μεταστροφή των εθνικών προτεραιοτήτων μακριά από τις παραδοσιακές διεθνείς δεσμεύσεις. Αυτή η αποτυχία κατέστησε αδύνατο για τη βρετανική οικονομία να ανταποκριθεί στις αυξανόμενες προσδοκίες του βρετανικού λαού.

Το κατά κεφαλήν εισόδημα στη Γερμανία, που ηττήθηκε και ταπεινώθηκε σε δύο πολέμους, ξεπέρασε αυτό της Βρετανίας το 1962 και ακολούθως της Γαλλίας το 1969. Αν και ολόκληρος ο κόσμος βίωσε μια επιδείνωση στο μακροοικονομικό περιβάλλον τη δεκαετία του 1970, η Βρετανική επίδοση έγινε ακόμα πιο αισθητή κάτω του αρτίου, καταφέρνοντας να φτάσει μόλις το ήμισυ του μέσου ρυθμού ανάπτυξης του υπόλοιπου ανεπτυγμένου κόσμου. Τόσο η ανεργία όσο και ο πληθωρισμός υπερέβησαν αυτά της μέσης βιομηχανοποιημένης χώρας και οι εργασιακές αναταραχές επιδεινώθηκαν (Kennett, 2004, σελ.185). Ο πίνακας 3.1 δείχνει ότι η βρετανική οικονομία σε καμία περίπτωση δεν συγκρίνεται θετικά με τις οικονομίες της Γαλλίας, της Γερμανίας, της Ιταλίας, της Ιαπωνίας και των ΗΠΑ. Ο ρυθμός ανάπτυξης του πραγματικού ΑΕΠ, κατά τη διάρκεια της υπό εξέταση περιόδου, ήταν πάντα χαμηλότερος από τις προαναφερθείσες χώρες· η Βρετανία ήταν σε θέση να ξεπεράσει μόνο τις ΗΠΑ κατά ένα πολύ μικρό ποσοστό για τις περιόδους 1956-1960, 1971-1973 και 1974-75. Ενώ για τις υπόλοιπες χώρες, η Βρετανία είχε χαμηλότερη ανάπτυξη σε όλες τις περιόδους του πίνακα. Συνεπώς, μπορούμε να καταλάβουμε γιατί υπήρξε μια αυξανόμενη αίσθηση στη Βρετανία ότι η οικονομία υστερούσε.

Πίνακας 3.3 Κυριότεροι Οικονομικοί Δείκτες για έξι χώρες του ΟΟΣΑ 1950-1973

Χώρες	**Ανάπτυξη (%)**	**Ανεργία (%)**	**Πληθωρισμός (%)**
Βρετανία	3.0	2.9	4.6
Γαλλία	5.1	2.1	5.0
Δ. Γερμανία	6.0	1.8	2.7
Ιταλία	5.5	4.7	3.0
Ιαπωνία	9.7	1.6	5.2
ΗΠΑ	3.7	4.8	2.7

Πηγή: Cox, A., S. Lee και J. Sanderson (1996, σελ. 48-53) και Matthijs (2011, σελ. 38)

Επιπλέον, κατά την περίοδο 1950-1973, όπως παρουσιάζεται στον πίνακα 3.3, όλοι οι ανταγωνιστές ξεπέρασαν τη Βρετανία σχεδόν σε όλους τους κύριους οικονομικούς δείκτες. Παρόλο που η οικονομία της Βρετανίας αναπτύχθηκε σε ένα πολύ αξιοσέβαστο ετήσιο ποσοστό του 3 τοις εκατό κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, η Γαλλία στο 5,1 τοις εκατό, η Γερμανία κατά 6 τοις εκατό, η Ιαπωνία στο 9,7 τοις εκατό, ακόμη και οι Ηνωμένες Πολιτείες στο 3,7 τοις εκατό, όλες τα πήγαν πολύ καλύτερα. Η ανεργία στην Βρετανία ήταν επίσης σε ιστορικά χαμηλά επίπεδα κατά τη διάρκεια της ίδιας περιόδου, αλλά και πάλι όχι τόσο εντυπωσιακά, όπως στην Ιαπωνία, τη Γερμανία ή τη Γαλλία. Όσον αφορά τον πληθωρισμό, η Βρετανία είχε την τρίτη χειρότερη επίδοση από τις έξι χώρες, μετά την Ιαπωνία και τη Γαλλία.

Πίνακας 3.4 Η ανάπτυξη της συνολικής παραγωγικότητας σε ποσοστό 1929-1980

Χρονολογίες	**Βρετανία**	**Γαλλία**	**Γερμανία**	**Ιταλία**	**Ιαπωνία**	**ΗΠΑ**
1929-38	0.8	2.8	2.3	3.0	3.4	1.3
1950-60	2.1	4.8	5.3	4.3	6.5	2.7
1960-70	2.4	4.6	4.3	6.0	8.6	2.7
1970-80	1.3	3.1	2.8	2.5	3.7	1.2

Πηγή: Matthijs (2011, σελ. 82).

Συγκεντρώνοντας το μεγαλύτερο ενδιαφέρον, η παραγωγικότητα της εργασίας στην Βρετανία, η οποία αποτελεί προϋπόθεση για την επίτευξη της βιωσιμότητας, αυξήθηκε μόνο κατά τα δύο τρίτα του ρυθμού του μέσου όρου των 12 πιο ανεπτυγμένων εθνών (Kennett, 2004, σελ. 184-5). Η σχετικά χαμηλή αύξηση της παραγωγικότητας στη Βρετανία κατά την περίοδο αυτή ήταν η κύρια αιτία για την επιβράδυνση της ανάπτυξης, όπως καταδεικνύεται στους Πίνακες 3.4 και 3.5. Όπως παρατηρείται στον πίνακα 3.4 η αύξηση της παραγωγικότητας της Βρετανίας ήταν χαμηλότερη, εκτός από την περίπτωση των ΗΠΑ τα έτη 1970-1980 με ένα ποσοστό του 1,2% σε σύγκριση με 1,3% της Βρετανίας. Όπως παρατηρείται στον πίνακα 3.5, η Βρετανία είχε τη δεύτερη χαμηλότερη παραγωγικότητα, μετά τις ΗΠΑ. Μία από τις πλέον αξιοσημείωτες συνέπειες της σχετικά χαμηλής αύξησης της παραγωγικότητας της Βρετανίας ήταν μια απώλεια της διεθνούς ανταγωνιστικότητας. Το μερίδιο της Βρετανίας στο παγκόσμιο εμπόριο παρασκευής αγαθών μειώθηκε από 25 τοις εκατό το 1950 σε μόλις πάνω από 6 τοις εκατό το 1990, ενώ κατά την ίδια περίοδο, η Ιαπωνία και η Γερμανία είδαν αύξηση του μεριδίου τους από 3,4 τοις εκατό και 7,3 τοις εκατό σε 11,5 τοις εκατό και 15,1 τοις εκατό, αντίστοιχα (Matthijs, 2011, σελ. 37-8). Παρά το γεγονός ότι αναπτύσσεται σε απόλυτες τιμές, η Βρετανία μειονεκτούσε σε σύγκριση με τις υπόλοιπες χώρες.

Πίνακας 3.5 Αύξηση της παραγωγικότητας για έξι χώρες του ΟΟΣΑ 1950-1973

Χώρες	**Παραγωγικότητα(%)**
Βρετανία	3.2
Γαλλία	5.0
Δ. Γερμανία	6.0
Ιταλία	5.5
Ιαπωνία	7.6
ΗΠΑ	2.4

Πηγή: Cox, A., S. Lee και J. Sanderson (1996, σελ.48-53) και Matthijs (2011, σελ. 38).

Στο τέλος, το βρετανικό οικονομικό σύστημα κατέληξε να είναι ασυνεπές με το πέρασμα του χρόνου, επειδή παρέλειψε να εφαρμόσει τις κατάλληλες και αποτελεσματικές οικονομικές μεταρρυθμίσεις όταν οι οικονομικές και διεθνείς συνθήκες άλλαξαν απειλητικά, επηρεάζοντας και τη βιωσιμότητά του. Για να κατανοήσουμε τη σχετική οικονομική παρακμή της Βρετανίας θα πρέπει να διερευνήσουμε τους παράγοντες που εμπόδισαν τη χώρα από την διατήρηση ενός υψηλού επιπέδου παραγωγικότητας μέσω της υιοθέτησης της νέας τεχνολογίας. Φαίνεται πως οι Βρετανοί απέτυχαν να διατηρήσουν την τεχνολογική τους υπεροχή μετά τη βιομηχανική επανάσταση και ως εκ τούτου, απέτυχαν να εξασφαλίσουν ένα συγκριτικά υψηλό επίπεδο παραγωγικότητας.

Παρά το γεγονός ότι οι Βρετανοί υιοθέτησαν γρήγορα την πρώτη γενιά των νέων τεχνολογιών στους τομείς της κλωστοϋφαντουργίας, του σιδήρου και του χάλυβα, άργησαν να εγκαταστήσουν την δεύτερη γενιά των τεχνολογιών. Οι Βρετανοί δεν καθυστέρησαν να υιοθετήσουν νέες τεχνικές στην παλιά βιομηχανία (σιδήρου, άνθρακα, χάλυβα, κλωστοϋφαντουργία), αλλά άργησαν να αναπτύξουν ικανότητες παραγωγής στις ηλεκτρικές, χημικές, και τις βιομηχανίες αυτοκινήτων, δηλαδή τους τομείς ανάπτυξης στην αρχή του εικοστού αιώνα. Ίσως να φαίνεται ότι η Βρετανία, η πρώτη χώρα που διήλθε μέσα από τη Βιομηχανική Επανάσταση, θα έπρεπε να είχε τη δυνατότητα να καθιερώσει και να διατηρήσει ένα τεχνολογικό πλεονέκτημα έναντι των ανταγωνιστών της. Επειδή η Αγγλία ήταν η πρώτη χώρα η οποία δημιούργησε ένα δίκτυο μεγάλων βιομηχανιών εντάσεως κεφαλαίου, ήταν επίσης η πρώτη χώρα που επιβαρυνόταν με ένα μεγάλο πεπαλαιωμένο κεφάλαιο. Σύμφωνα με μία ερμηνεία, οι μικρές από άποψη ιδιοκτησίας και διαχείρισης εταιρείες που ξεκίνησαν την βρετανική εκβιομηχάνιση, δημιούργησαν συμφέροντα ενάντια σε ένα σύγχρονο σύστημα εταιρικού καπιταλισμού. Οι υπόλοιπες χώρες προς την εκβιομηχάνιση ήταν σε θέση να μάθουν από τη βρετανική εμπειρία (Gerschenkron, 1962; 1968). Είχαν το πλεονέκτημα να ξεκινήσουν εκ νέου με τις νεότερες τεχνολογίες σε πιο προηγμένες βιομηχανίες. Μπορούσαν να πωλούν τα προϊόντα τους σε μια αναπτυσσόμενη βρετανική αγορά που ήταν απαλλαγμένη από τα εμπόδια στις εισαγωγές. Επίσης επωφελήθηκαν από τεράστιες εισροές των βρετανικών επενδυτικών κεφαλαίων (Gardner, 1998, σελ. 289).

Η επιτυχής άσκηση πίεσης της βρετανικής χρηματοδότησης ενάντια στην υποτίμηση, θεωρείται ως ένας από τους λόγους για την έλλειψη ανταγωνιστικότητας της βρετανικής βιομηχανίας στις παγκόσμιες αγορές, η οποία ενίσχυσε τη χαμηλή προτίμηση για επενδύσεις στην εγχώρια βιομηχανία. Προσθέτοντας σε αυτό τις επιβλαβείς συνέπειες των πολιτικών stop-go, η Βρετανία είχε καταφέρει να δημιουργήσει ένα αρνητικό κλίμα για μακροπρόθεσμες επενδύσεις στη βιομηχανία, οι οποίες στις περισσότερες χώρες ήταν η κύρια πηγή της οικονομικής εξέλιξης και αύξησης της παραγωγικότητας στη δεκαετία του 1950 (Matthijs, 2011, σελ. 83).

Κατά την εξέταση των προβλημάτων της συνέπειας και της βιωσιμότητας του βρετανικού οικονομικού συστήματος, είναι χρήσιμο να γίνει διάκριση μεταξύ της κλασσικής φιλελεύθερης άποψης και της φιλελεύθερης παρεμβατικής άποψης. Ο λόγος για αυτό, είναι ότι ενώ οι δύο ιδεολογίες μελετούν το βρετανικό οικονομικό σύστημα, οι λόγοι και η αξιολόγηση των αποτελεσμάτων του συστήματος και οι προσπάθειες για τη συνέπεια και τη βιωσιμότητα, διαφέρουν λόγω των διαφορετικών ιδεολογιών τους.

Οι κλασσικοί φιλελεύθεροι κατηγορούν τη βρετανική κυβέρνηση για τη σπάταλη διαχείριση των εθνικοποιημένων εταιρειών και για τη δημιουργία ενός ανεπαρκούς συστήματος επενδύσεων και κινήτρων για εργασία. Μέχρι η κυβέρνηση της Θάτσερ, η Βρετανία είχε τους υψηλότερους οριακούς φορολογικούς συντελεστές στον καπιταλιστικό κόσμο, εκτός από τη Βόρεια Ευρώπη. Αυτό και μόνο αρκεί για να εξηγήσει τη βραδεία αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας, με βάση την κλασσική φιλελεύθερη άποψη. Οι υψηλοί και απότομοι προοδευτικοί συντελεστές της φορολογίας του εισοδήματος και το γενναιόδωρο κράτος κοινωνικής πρόνοιας μείωσε τα κίνητρα για εργασία, ιδίως μεταξύ των πιο παραγωγικών μελών της κοινωνίας, με τη μείωση των μετέπειτα φορολογικών εσόδων. Οι βαριοί φόροι επί του εισοδήματος αποθάρρυναν την αποταμίευση και την επένδυση και οδήγησαν στην εκροή κεφαλαίου από τη Βρετανία. Το ολοκληρωμένο κράτος πρόνοιας και εισοδήματος εγγυάται τη μείωση των κίνητρων εργασίας στο χαμηλότερο όριο της κλίμακας εισοδήματος, μειώνοντας το κόστος της απώλειας της θέσης εργασίας για τους εργαζομένους. Οι σχέσεις στο χώρο εργασίας παρέμειναν απαρχαιωμένες καθώς οι εργοδότες αντιμετώπισαν ένα ιδιαίτερα συνδικαλιστικό και μαχητικό εργατικό δυναμικό. Για να γίνουν τα πράγματα χειρότερα, η βρετανική συνδικαλιστική δομή βασιζόταν στο επάγγελμα παρά τον χώρο εργασίας. Κάθε εργοδότης έπρεπε να διαπραγματευτεί με πολλές συνδικαλιστικές οργανώσεις, με την δυνατότητα να διαταράξουν την παραγωγή χρησιμοποιώντας την δύναμή της για να μεγιστοποιήσουν τα βραχυπρόθεσμα συμφέροντα των μελών της. Η εισαγωγή νέων μεθόδων εργασίας για την αύξηση της παραγωγικότητας, συνεπώς, αποδείχθηκε εξαιρετικά δύσκολη και οι προσπάθειες για τον εξορθολογισμό της χρήσης της εργασίας συχνά οδήγησαν σε διαφωνίες ακόμα και μεταξύ των διαφόρων συνδικάτων. Μια αντιδημοκρατική διοικητική δομή στο εσωτερικό πολλών σωματείων που ούτε πραγ-

ματοποίησε τακτικές εκλογές για την ηγεσία, ούτε βασίστηκε σε ψηφοφορία των μελών για να επικυρώσουν τις αποφάσεις απεργίας. Οι ηγέτες των συνδικάτων κατείχαν συχνά ανεξέλεγκτη δύναμη και προσωπικά θεωρούσαν ότι λίγα είχαν να χάσουν από τις εργασιακές διαφωνίες. Ως αποτέλεσμα, οι απεργίες έγιναν συνήθεις, απωθώντας τις ξένες επενδύσεις και οδηγώντας το βρετανικό κεφάλαιο να εστιάσει την προσοχή του σε κερδοφόρες επενδύσεις στο εξωτερικό. Ο κλασσικός φιλελευθερισμός αντιλήφθηκε ότι ο μεγάλος δημόσιος τομέας σπαταλούσε ένα σημαντικό μέρος των δυνητικών επενδύσεων με την εισροή των πόρων σε παρακμάζοντες κλάδους, χωρίς την αύξηση της παραγωγικότητας (Kennett, 2004, σελ. 185-6).

Οι φιλελεύθεροι οπαδοί του παρεμβατισμού υποστηρίζουν ότι η βρετανική κυβέρνηση θα έπρεπε να είχε προβεί σε μια πιο ενεργή βιομηχανική πολιτική για να προωθήσει την υιοθέτηση προηγμένων τεχνολογιών και την παραγωγή των προηγμένων βιομηχανικών αγαθών. Οι υποστηρικτές αυτής της άποψης ισχυρίζονται ότι η κυβέρνηση διαδραμάτισε έναν ενεργό ρόλο στις οικονομίες των κυριότερων ανταγωνιστών της Βρετανίας, στη Γαλλία, τη Γερμανία, την Ιταλία, την Ιαπωνία και τις ΗΠΑ, ενώ η βρετανική κυβέρνηση παρέμεινε σε μια πολιτική του laissez-faire. Για παράδειγμα, η Βρετανία ήταν η μόνη βιομηχανική χώρα στην οποία η κυβέρνηση δεν έχτισε ούτε χρηματοδότησε οποιοδήποτε μέρος του σιδηροδρομικού συστήματος (Gardner, 1998, σελ. 289).

Κάθε μία ιδεολογία που εξετάζει τις απειλές για τη συνοχή και τη βιωσιμότητα του βρετανικού οικονομικού συστήματος, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι είχε φτάσει ο χρόνος για αλλαγή. Δεν μιλάμε για μια απλή αλλαγή· είχε φτάσει η στιγμή για μια ριζική αλλαγή και μια ρήξη με το παρελθόν. Ο «χειμώνας της δυσαρέσκειας» ήταν στο παρασκήνιο κατά τη διάρκεια των εκλογών του 1979 και υπήρξε μια σημαντική στροφή του εκλογικού σώματος υπέρ της Θάτσερ. Η εκλογή της Margaret Thatcher θα παρήγε αυτή τη ριζική αλλαγή με την υιοθέτηση της ιδεολογίας της ελεύθερης αγοράς και τη διάλυση της μεταπολεμικής συναίνεσης με στόχο να αναβιώσει την βρετανική οικονομία και να την τοποθετήσει ξανά στη θέση που της αξίζει όπως στο παρελθόν, όπως ισχυριστήκαν.

3.2 Οι μεταρρυθμίσεις της Θάτσερ

3.2.1 Εισαγωγή

Μετά την αποτυχία της κυβέρνησης του Heath να διατηρήσει τις πολιτικές της ελεύθερης αγοράς στις αρχές του 1970 και την εκλογική ήττα του 1974, το Συντηρητικό Κόμμα φαινόταν έτοιμο για μια αλλαγή στον τρόπο σκέψης. Η ξαφνική και απρόσμενη άφιξη της Μάργκαρετ Θάτσερ, ως ηγέτη του Συντηρητικού Κόμματος σηματοδότησε την γέννηση μιας πραγματικά νέας εποχής του Συντηρητισμού στη Βρετανία. Μετά την εκλογή της Θάτσερ ως νέου ηγέτη, αυτή άρχισε γρήγορα να εισάγει έναν ριζικά διαφορετικό τρόπο σκέψης, βασισμένο στις οικονομικές ιδέες του Friedman και του Hayek.

Είχε αμφισβητήσει την ελλοχεύουσα λογική των 30 ετών πολιτικών της μεταπολεμικής συναίνεσης στη Βρετανία και διαχώρισε τον εαυτό της από την υποχώρηση από τις πολιτικές της ελεύθερης αγοράς της κυβέρνησης του Heath. Αρχικά, θα κινούνταν προσεκτικά και θα ήταν πραγματιστής, όμως η Θάτσερ θα εισήγαγε ένα νέο ριζοσπαστικό τρόπο σκέψης στο Συντηρητικό Κόμμα και τελικά στη Βρετανία. Η Θάτσερ πέτυχε, επίσης, στο να φέρει τον μονεταρισμό ως κεντρική οικονομική πολιτική.

Η Μάργκαρετ Θάτσερ ανέλαβε τα καθήκοντά της ως πρωθυπουργός της Συντηρητικής κυβέρνησης το 1979, στο τέλος μιας απογοητευτικής δεκαετίας. Η δεκαετία του 1970 αποδείχθηκε δύσκολη για τις περισσότερες οικονομίες παγκοσμίως. Ήταν ιδιαίτερα σοβαρό το τίμημα της Βρετανίας η οποία συνέχισε την παρακμή της σε σχέση με τον υπόλοιπο κόσμο. Η «βρετανική ασθένεια» - όπως αναφέρθηκε η δεκαετία του 1970 – περιελάμβανε διάφορα χαρακτηριστικά, όπως στασιμοπληθωρισμό - τον συνδυασμό του υψηλού πληθωρισμού, της χαμηλής ανάπτυξης, καθώς και της αυξανόμενης ανεργίας – περίεργες εργασιακές σχέσεις, άκαμπτες αγορές εργασίας, και μια ιδιαίτερα αμυντική στάση απέναντι στην αλλαγή (Matthijs, 2011, σελ. 13). Καθώς οι οικονομικές συνθήκες επιδεινώθηκαν κατά τη δεκαετία του 1970, η δημοτικότητα της Εργατικής κυβέρνησης μειώθηκε. Τον Μάιο του 1979, η Θάτσερ εκμεταλλεύτηκε τον λεγόμενο «Χειμώνα της δυσαρέσκειας», μια περίοδο που χαρακτηρίζεται από ευρείες απεργίες συνδικάτων του δημόσιου τομέα κατά τη διάρκεια του χειμώνα του 1978-1979 η οποία έφερε την χώρα σε τέλμα. Υπό αυτές τις συνθήκες, η Βρετανία εξέλεξε μια Συντηρητική κυβέρνηση υπό την Μάργκαρετ Θάτσερ το 1979, ενεργοποιώντας πολιτικές που έφεραν το όνομά της και κερδίζοντας για αυτήν μια αθανασία που μοιραζόταν με λίγους. Η Βρετανία, σύμφωνα με την Θάτσερ, είναι η πρώτη χώρα της Δυτικής Ευρώπης που υπέστη μια ριζοσπαστική μεταρρύθμιση της ελεύθερης αγοράς. Συνοψίζοντας, η κυβέρνηση Θάτσερ ανέστρεψε τις κρατικοποιήσεις και επέστρεψε πολλές κρατικοποιημένες επιχειρήσεις σε ιδιωτική ιδιοκτησία. Χρησιμοποίησε μονεταριστικές συνταγές μακροοικονομικής πολιτικής για την επιδίωξη της σταθερότητας των τιμών μέσω του αυστηρού έλεγχου της προσφοράς χρήματος με κόστος υψηλότερη ανεργία. Η Θάτσερ άσκησε ισχυρότερη νομική και οικονομική εξουσία επί των συνδικάτων μειώνοντας τη σχετική δύναμή τους στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Επιπλέον, η κυβέρνηση εφήρμοσε μια διαδικασία καθολικής απορρύθμισης και απελευθέρωσης, μειώνοντας τις δημόσιες υπηρεσίες και μειώνοντας τόσο το επίπεδο όσο και την προοδευτικότητα της φορολογίας επί του εισοδήματος και της ακίνητης περιουσίας.

Η Μάργκαρετ Θάτσερ αποτέλεσε την απαρχή μιας νέας εποχής για τη Μεγάλη Βρετανία, αναμορφώνοντας σε μεγάλο βαθμό τη χώρα και αφήνοντας ένα βαθύ και διαρκές αντίκτυπο. Είδε, μαζί με πολλούς από τους συμπολίτες της, ότι η Βρετανία ήταν σε σοβαρό τέλμα και είχε την ανάγκη από αυστηρά μέτρα για να οδηγήσει τη χώρα της πίσω στην οικονομική ανάπτυξη και ευημερία. Οι όροι της συνοχής και της βιωσιμότητας μας παρέχουν τα εργαλεία για να αξιολογηθεί το κατά πόσο η Θάτσερ πέτυχε αυτό που αποσκοπούσε και εάν οι μεταρρυθμίσεις της ήταν επιτυχημένες από κάθε κριτήριο.

3.2.2 Οικονομική δομή

3.2.2.1 Σχέσεις ιδιοκτησίας

Η ιδιωτική ιδιοκτησία μέσω της ιδιωτικοποίησης αυξήθηκε υπό τη Θάτσερ μειώνοντας κατ' αυτό τον τρόπο την κρατική ιδιοκτησία στην οικονομία. Η Θάτσερ διαπίστωσε ότι η κρατική ιδιοκτησία, η κυβερνητική διακριτική ευχέρεια, και οι παρεμβάσεις στην αγορά έχουν αρνητικές επιπτώσεις στην οικονομία. Οι περισσότερες από τις κρατικές επιχειρήσεις στη Μεγάλη Βρετανία θα μπορούσαν να είναι πολύ πιο αποδοτικές, στα μάτια της Θάτσερ, αν ήταν υποχρεωμένες να ανταγωνίζονται σε μια ελεύθερη αγορά. Υποστήριξε ότι όταν η κυβέρνηση επιχορηγεί ή κατέχει εντελώς μια βιομηχανία, απομακρύνει το κίνητρο για κέρδος, με αποτέλεσμα μια εταιρία που δεν ελαχιστοποιεί τις δαπάνες της. Ως εκ τούτου, το αποτέλεσμα είναι μια πιο αναποτελεσματική βιομηχανία απ' ό,τι αν λειτουργούσε σε μια ελεύθερη αγορά προσπαθώντας να μεγιστοποιήσει τα κέρδη και να κρατήσει το κόστος όσο το δυνατόν χαμηλότερα.

Έτσι, η Θάτσερ ξεκίνησε την ιδιωτικοποίηση πολλών κρατικών επιχειρήσεων της Βρετανίας και μείωσε το τεράστιο ποσό των επιδοτήσεων. Με την πώληση κρατικής περιουσίας σε ιδιώτες, ομίλους και επενδυτές, η Θάτσερ κατέστησε σαφές ότι ήταν δεσμευμένη με την ιδιωτική ιδιοκτησία και τα δικαιώματά της. Η ιδιωτικοποίηση, στην περίπτωση αυτή, περιγράφει ένα ευρύ φάσμα δράσεων, που κυμαίνεται από την πώληση κρατικών περιουσιακών στοιχείων στην αυξημένη εμπιστοσύνη προς τις ιδιωτικές παροχές για δραστηριότητες που παραδοσιακά πραγματοποιούνταν εντός του δημόσιου τομέα· με άλλα λόγια, η ιδιωτικοποίηση περιλαμβάνει ακόμα την αντικατάσταση της δημόσιας παραγωγής αγαθών από τον ιδιωτικό τομέα στο πλαίσιο σύμβασης με την κυβέρνηση. Οι πιο κοινές μορφές αυτού του είδους ιδιωτικοποίησης περιλαμβάνουν τη χρήση των ιδιωτικών εταιριών για την συλλογή των απορριμμάτων, των προμηθευτών υπηρεσιών υγείας ή ακόμα και την λειτουργία των φυλακών (Kennett, 2004, σελ.188).

Μόλις πήρε την εξουσία, γρήγορα καταπιάστηκε με τον στόχο της ιδιωτικοποίησης όσο το δυνατό περισσότερων εθνικοποιημένων βιομηχανιών, όπως: British Aerospace, British Airways, British Petroleum, και Jaguar Automotive ήταν μόνο μερικές. Το 1979, περίπου το 12 τοις εκατό της Βρετανικής προστιθέμενης αξίας προήλθε από τον κρατικό τομέα, μέχρι το 1997, όταν οι εκλογείς ψήφισαν τους Συντηρητικούς από την εξουσία το αντίστοιχο ποσοστό ήταν μόλις 2% (Kennett, 2004, σελ. 186). Μεταξύ των ετών 1979 και 1991, το μερίδιο του βρετανικού ΑΕΠ που παρήχθη από τις κρατικές επιχειρήσεις μειώθηκε από 6 τοις εκατό στο 2 τοις εκατό μετά από τις πολιτικές της Θάτσερ· από τα μέσα του 1995, 48 μεγάλες κρατικές επιχειρήσεις έγιναν ιδιωτικές, συλλέγοντας περίπου 95 δισεκατομμύρια δολάρια για το Υπουργείο Οικονομικών (Gardner, 1998, σελ.306). Η ιδιωτικοποίηση μείωσε την απασχόληση στις κρατικές επιχειρήσεις από οκτώ σε τρία εκατομμύρια (Matthijs, 2011, σελ. 133).

Η British Telecom ήταν η πρώτη ιδιωτικοποίηση της Βρετανίας σε μια σειρά από μεγάλες εταιρείες, όπως η British Airport Authority, η British Gas, η British Airways, η Rolls-Royce και της ηλεκτρικής ενέργειας και του νερού. Οι εταιρείες αυτές μεταγενέστερα ιδιωτικοποιηθήκαν σε British Steel, British Coal και Northern Ireland Electricity, ακολουθούμενη από την British Rail, την βιομηχανία πυρηνικής ενέργειας, ακόμη και το μετρό του Λονδίνου. Ο Πίνακας 3.6 παρουσιάζει τη λίστα των ιδιωτικοποιημένων επιχειρήσεων μεταξύ των ετών 1981-1990 μαζί με τα έσοδα από την ιδιωτικοποίηση και το μετοχικό κεφάλαιο της κυβέρνησης που πωλείται.

Πίνακας 3.6 Η ιδιωτικοποίηση στη Βρετανία 1981-1990

Ημερομηνία	**Εταιρία**	**Εισπράξεις σε Εκατομμύρια λίρες**	**Το ποσοστό της εταιρίας που πωλήθηκε**
Οκτώβριος 1981	Cable & Wireless	224	50
Φεβρουάριος 1982	Amsterdam International	71	100
Νοέμβριος 1982	Britoil	549	51
Φεβρουάριος 1983	Associated British Ports	22	51.5
Ιούνιος 1984	Enterprise Oil	392	100
Ιούλιος 1984	Jaguar	294	99
Νοέμβριος 1984	British Telecom	3,916	50.2
Δεκέμβριος 1986	British Gas	5,434	97
Φεβρουάριος 1987	British Airways	900	100
Μάιος 1987	Rolls Royce	1,363	100
Ιούλιος 1987	British Airports Authority	1,281	100
Δεκέμβριος 1988	British Steel	1,281	100
Δεκέμβριος 1989	Regional Water Companies	5,110	100
Δεκέμβριος 1990	Electricity Commission	5,092	100

Πηγή: Childs (2006, σελ.204) και Matthijs, (2011, σελ.133).

Ένας από τους στόχους της ιδιωτικοποίησης ήταν να συλλέξει τα κεφάλαια για να χρηματοδοτήσει το έλλειμμα του κρατικού προϋπολογισμού. Εισπράξεις από την ιδιωτικοποίηση αφαίρεσαν τον περιορισμό του προϋπολογισμού από την κυβέρνηση για μια δεκαετία. Οι εισπράξεις από τις πωλήσεις των δημόσιων επιχειρήσεων ήταν μεταξύ 8 έως 15 τοις εκατό του ελλείμματος κατά την περίοδο 1994-1997 (Gregory και Stuart, 2004, σελ.215). Οι πωλήσεις περιουσιακών στοιχείων παρείχαν επίσης τους πόρους για μια ριζική μεταρρύθμιση του φορολογικού συστήματος, μειώνοντας αισθητά τους οριακούς φορολογικούς συντελεστές του εισοδήματος, ειδικά για το «μη δεδουλευμένο» εισόδημα για τα ανώτερα εισοδηματικά στρώματα. Οι κλασσικοί φιλελεύθεροι υποστήριξαν ότι αυτή η πολιτική παρέχει τα κίνητρα για την αποταμίευση, την επένδυση, και την εργασία από τα πιο παραγωγικά μέλη της κοινωνίας. Οι κριτικοί είδαν τις φορολογικές μεταρρυθμίσεις ως οπισθοδρομικές που στόχευαν τους πλούσιους.

Ο καθορισμός των μισθών στο δημόσιο τομέα παρουσίασε ένα μόνιμο πρόβλημα για τις διαδοχικές κυβερνήσεις. Η ιδιωτικοποίηση πρόσφερε την ευκαιρία για την κυβέρνηση να αποφύγει το πρόβλημα του καθορισμού των αμοιβών του δημόσιου τομέα, μια πολιτικά αναξιόπιστη και ενδεχομένως πληθωριστική πολιτική. Σε ένα μεγάλο δημόσιο τομέα, οι πολιτικές και όχι οι αγορές καθορίζουν τους μισθούς ενός σημαντικού μέρους του εργατικού δυναμικού. Οι δημόσιες επιχειρήσεις υφίστανται κατά κανόνα έναν ήπιο εισοδηματικό περιορισμό και όχι ένα σκληρό εισοδηματικό περιορισμό, πράγμα που σημαίνει διαρκή ελλείμματα, επειδή η κυβέρνηση έχει την τάση να παρεμβαίνει με επιδοτήσεις. Τα συνδικάτα, ως εκ τούτου, μπορούν να ασκήσουν πιέσεις για υψηλότερους μισθούς, γνωρίζοντας με βεβαιότητα ότι, αν η επιχείρηση φτάσει στο κόκκινο, μπορούν να χρησιμοποιήσουν πολιτική πίεση για την αύξηση των κρατικών επιδοτήσεων. Στον ιδιωτικό τομέα, οι μισθολογικές διαπραγματεύσεις μπορεί να είναι εριστικές, αλλά τελικά η ύπαρξη ενός «σκληρού περιορισμένου προϋπολογισμού» πιέζει για συμβιβασμό. Οι υπερβολικές απαιτήσεις ενδέχεται να οδηγήσουν σε κλείσιμο και απώλεια θέσεων εργασίας. Καθώς οι κρατικές επιχειρήσεις μετατρέπονται σε ιδιωτικές επιχειρήσεις, ο περιορισμός του προϋπολογισμού γίνεται σκληρός αυξάνοντας τη δύναμη της διοίκησης και μειώνοντας τη δύναμη του συνδικάτου επιτυγχάνοντας ένα διακανονισμό των μισθών.

Η πιο διαδεδομένη τεχνική ιδιωτικοποίησης ήταν η μέθοδος αρχικής δημόσιας προσφοράς (IPO). Λογιστές χρησιμοποιώντας οικονομικές καταστάσεις προσδιορίζουν την αξία της επιχείρησης και στη συνέχεια προσφέρουν μετοχές σε τιμή που υπολογίζεται για να διασφαλίσει πλήρη πώληση των μετοχών. Με τον τρόπο αυτό, πραγματοποιήθηκε η πώληση της British Telecom καθώς και διάφορες άλλες ιδιωτικοποιήσεις. Η κυβέρνηση εισήγαγε ειδικά κίνητρα που επέτρεπαν στους μικρούς αγοραστές την πρόσβαση σε μετοχές σε μειωμένη τιμή. Ο στόχος ήταν να αυξηθεί η δημόσια συμμετοχή στο ιδιοκτησιακό καθεστώς των επιχειρήσεων μέσω της αγοράς μετοχών. Στη Βρετανία, σε σύγκριση με τις Ηνωμένες Πολιτείες, ένα ιστορικά μικρό ποσοστό του πληθυσμού κατείχε μετοχές· το 1979 μόνο τρία εκατομμύρια πολίτες, το 5 τοις εκατό του πληθυσμού, κατείχαν μετοχές είτε άμεσα είτε μέσω αμοιβαίων κεφαλαίων. Λόγω της πώλησης μετοχών των δημοσίων επιχειρήσεων, υπήρξε μια δραματική αύξηση στην ιδιοκτησία του κεφαλαίου, πρόσθετα οκτώ εκατομμύρια Βρετανοί κατείχαν μετοχές το 1991 (Kennett, 2004, σελ.190). Στοχεύοντας τις πωλήσεις των μετοχών στα νοικοκυριά μεσαίου και χαμηλού εισοδήματος σε τιμές έκπτωσης δημιούργησε αυτό που χαρακτηρίζεται ως «λαϊκός καπιταλισμός»

Ο στόχος της μεθόδου ιδιωτικοποίησης IPO ήταν να καταστεθεί η επάν- εθνικοποίηση πολύ δύσκολη. Οποιαδήποτε μελλοντική Εργατική κυβέρνηση δεν θα μπορούσε να επάν-εθνικοποιήσει εύκολα οποιαδήποτε ιδιωτικοποιημένη επιχείρηση, επειδή ένα μεγάλο ποσοστό των ψηφοφόρων ωφελήθηκαν από την ιδιοκτησία των μετοχών. Οι περισσότεροι Βρετανοί που αγόρασαν μετοχές κατά την προσφορά ή με έκπτωση τιμής επωφελήθηκαν καθώς η μέση τιμή αυξήθηκε κατά 40 τοις εκατό κατά την ημέρα της έκδοσής τους

στο χρηματιστήριο. Στην περίπτωση των εταιρειών, όπως η Amersham International, η British Telecom, και η Associated British Ports, οι μέτοχοι είχαν τη δυνατότητα να πωλήσουν τις μετοχές τους στην ελεύθερη αγορά ενώ κατείχαν τις μετοχές μόνο για μία εβδομάδα με κέρδος από 35 τοις εκατό σε 98 τοις εκατό· συνεπώς, υπήρξε ευρεία κριτική ότι η τιμή πώλησης ήταν πολύ χαμηλή (Kennett,2004, σελ.201). Μερικές φορές η κυβέρνηση, όπως παρουσιάζεται στον Πίνακα 3.6, πώλησε μόνο μέρος των κρατικών επιχειρήσεων, διατηρώντας ένα σημαντικό ποσοστό κάτω από κρατικό έλεγχο. Αυτή η στρατηγική, γνωστή ως «χρυσό μερίδιο», διατηρεί κάποιον έλεγχο από το κράτος και εμποδίζει την επιχείρηση να ασκεί πλήρη ελευθερία στη διάθεση των περιουσιακών στοιχείων. Το χρυσό μερίδιο απαγορεύει στη διαχείριση να απογυμνώσει τα περιουσιακά στοιχεία και να εκκαθαρίζει την επιχείρηση και αποτρέπει τους ξένους αγοραστές να αγοράζουν περιουσιακά στοιχεία του έθνους. Μερικές φορές ένας ανεξάρτητος αγοραστής σε μία διαπραγματεύσιμη τιμή αγόραζε ολόκληρη την κρατική επιχείρηση, όπως η British Rover αγοράστηκε από την British Aerospace. Και πάλι, αυτό δημιούργησε μια γενική καταδίκη για την ιδιωτικοποίηση, διότι οι εν λόγω πωλήσεις ήταν διακριτικής ευχέρειας ως προς τη φύση τους και, επομένως, θα μπορούσαν να ευνοήσουν φίλους ή υποστηρικτές στην απόκτηση των περιουσιακών στοιχείων σε χαμηλές τιμές (Kennett, 2004, σελ.142).

Σε κάποιες περιπτώσεις, η διαχείριση και οι εργαζόμενοι αγόραζαν τις κρατικές επιχειρήσεις. Συνήθως, η διαχείριση και οι εργαζόμενοι πλήρωναν εξαιρετικά χαμηλές τιμές, επειδή οι οικονομικοί πόροι των δυνητικών αγορών ήταν μικροί. Η πιο διάσημη υπόθεση στο βρετανικό πλαίσιο ήταν της National Freight Corporation, μια δημόσια επιχείρηση οδικών μεταφορών που υπάρχει από το 1947, η οποία ως επί το πλείστον κατέγραφε μόνο σημαντικές απώλειες. Μετά την ιδιωτικοποίηση, η παραγωγικότητα κλιμακώθηκε, τα κέρδη αυξήθηκαν, και η αξία της εταιρείας πέταξε στα ύψη. Μετά από μόλις επτά χρόνια υπό την ιδιωτική διαχείριση, τα κέρδη αυξήθηκαν στα 90 εκατομμύρια λίρες. Η εταιρεία εισήχθη στο δημόσιο το 1989, σε μια κεφαλαιοποίηση αγοράς των 890 εκατομμυρίων λιρών και η κατοχή μετοχών από υπαλλήλους που αρχικά εκτιμήθηκε σε 600 λίρες κατά μέσο όρο αυξήθηκε σε 60.000 λίρες (Kennett, 2004, σελ.192). Οι υποστηρικτές της ιδιωτικοποίησης χρησιμοποίησαν αυτήν την εμπειρία για να καταδείξουν τον ρόλο των κινήτρων στις ιδιωτικές εταιρίες. Επιπλέον, μέχρι το 1987 πάνω από ένα εκατομμύριο δημοτικές κατοικίες πέρασαν σε ιδιωτικά χέρια, λόγω της πολιτικής που έδινε στους μισθωτές των δημοτικών κατοικιών το δικαίωμα να αγοράσουν το δικό τους σπίτι σε τιμές με έκπτωση ανάλογα με τη διάρκεια της διαμονής στο σπίτι τους.

Γενικά, αυτοί που υποστηρίζουν την ιδιωτικοποίηση πιστεύουν ότι τα στοιχεία υποδεικνύουν ότι οι βιομηχανίες που παραμένουν υπό κρατική ιδιοκτησία έχουν μη εμπορεύσιμους στόχους και τροφοδοτούνται από τις επιχορηγήσεις εξαιτίας του εύκαμπτου προϋπολογισμού. Οι υποστηρικτές αναμένουν ότι η ιδιωτικοποίηση θα αυξήσει την παραγωγικότητα λόγω της κατάλληλης εταιρικής διακυβέρνησης και τον καθορισμό των κερδών ως το αδιαμφισβήτητο μέτρο της απόδοσης. Εξαιτίας της ιδιωτικοποίησης, η ποιότητα του προϊόντος πρέπει επίσης να βελτιωθεί λόγω του ανταγωνισμού.

Οι υποστηρικτές ισχυρίζονται επίσης ότι η ιδιωτικοποίηση έχει μετατρέψει τους εργαζόμενους σε ιδιοκτήτες του κεφαλαίου, μειώνοντας τις ταξικές διακρίσεις στην κοινωνία. Η National Freight Consortium που αναφέρθηκε παραπάνω είναι ένα καλό παράδειγμα. Πάνω από το 90 τοις εκατό των υπαλλήλων της British Telecom αγόρασαν μετοχές στην επιχείρησή τους και πάνω από ένα εκατομμύριο μισθωτές δημοτικών κατοικιών αγόρασαν τα σπίτια που νοίκιασαν προηγουμένως από την κυβέρνηση. Αυτές οι αλλαγές έχουν βελτιώσει την αποδοτικότητα και έχουν δώσει στους μισθωτές το κίνητρο της ιδιοκτησίας. Πριν από την ιδιωτικοποίηση, ένας μέσος πολίτης της Μεγάλης Βρετανίας πλήρωνε περίπου 300 λίρες για να επιδοτήσει κρατικές βιομηχανίες. Μετά από την ιδιωτικοποίηση, το ποσό ήταν 100 λίρες ανά άτομο (Kennett, 2004, σελ.202). Λόγω όλων αυτών των στοιχείων, οι υποστηρικτές της ιδιωτικοποίησης υποστηρίζουν ότι το Εργατικό Κόμμα αναγκάστηκε να τροποποιήσει το καταστατικό του το 1995 και να εγκαταλείψει την ιστορική δέσμευσή του για εθνικοποίηση.

Εκείνοι που αντιτίθενται στην ιδιωτικοποίηση υποστηρίζουν ότι, στην πραγματικότητα, μόνο περιορισμένα εμπειρικά στοιχεία δείχνουν την πραγματική μείωση του κόστους. Επιπλέον, επειδή η μέτρηση της επίδρασης της ιδιωτικοποίησης είναι δύσκολη, είναι επίσης πρόκληση να συναχθεί το συμπέρασμα ότι υπήρξε μια μείωση του ρόλου της κυβέρνησης στην οικονομία. Εξάλλου, η ανταγωνιστική παροχή υπηρεσιών μπορεί να μην επικρατήσει και, επομένως, η ποιότητα μπορεί να μην αυξηθεί. Η πώληση των εθνικοποιημένων βιομηχανιών κάνει τα περιουσιακά στοιχεία πλέον να μην είναι διαθέσιμα για τις μελλοντικές γενιές. Στην πραγματικότητα, είναι σαν να «πωλείται το ασήμι της οικογένειας» σε δύσκολους καιρούς σε τιμές ευκαιρίας για τη χρηματοδότηση των ελλειμμάτων του προϋπολογισμού. Οι επικριτές επισημαίνουν επίσης ότι στις μη ανταγωνιστικές βιομηχανίες δεν υπάρχουν σαφή στοιχεία που να υποδεικνύουν ότι η ιδιωτική ιδιοκτησία ενισχύει την παραγωγικότητα. Τα ιδιωτικοποιημένα μονοπώλια, όπως η British Telecom και η British Airways, είναι σε θέση να ασκήσουν τη μονοπωλιακή τους δύναμη. Για παράδειγμα, μέχρι το 1995, ο λογαριασμός του νερού για τη μέση οικογένεια είχε αυξηθεί κατά 74%, και τα προ φόρων κέρδη των ιδιωτικών επιχειρήσεων αυξήθηκαν κατά 150 τοις εκατό (Gardner, 1998, σελ.306-7). Όταν οι ιδιωτικοποιημένες επιχειρήσεις αποτελούν φυσικά μονοπώλια, κανονισμοί θα απαιτηθούν για την προστασία του δημόσιου συμφέροντος. Συνεπώς, το κόστος διαχείρισης των κανονισμών είναι πιθανό να εξουδετερώσει οποιαδήποτε υποτιθέμενα οφέλη της ιδιωτικοποίησης. Οι επικριτές της ιδιωτικοποίησης συνάγουν από τη βρετανική εμπειρία ότι η διαχειριστική ικανότητα, κι όχι το ζήτημα της ιδιοκτησίας, καθορίζει ουσιαστικά την παραγωγικότητα. Γι' αυτόν τον λόγο, τυχόν κέρδη από την ιδιωτικοποίηση δεν απαιτούν καθεαυτή ιδιωτικοποίηση. Αναλόγως, μια αλλαγή στη διαχειριστική ικανότητα αντί για μια αλλαγή της ιδιοκτησίας, θα αυξήσει την παραγωγικότητα. Μια αλλαγή στη διαχειριστική ικανότητα που συμβάλλει στην αυξημένη αποδοτικότητα συνεπάγεται από μεγαλύτερη σαφήνεια των στόχων, ουσιαστική διοικητική αναδιοργάνωση, μια αλλαγή στη δομή των κινήτρων αμοιβής και την αύξηση των επενδυτικών κεφαλαίων. Συνολικά, αυτά τα στοιχεία της διαχειριστικής αντίληψης είναι καταρχήν συμβατά με τη δημόσια ιδιοκτησία.

3.2.2.2 Οργανωτικές σχέσεις

Η Θάτσερ, επίσης, έθεσε ως στόχο να αλλάξει τις οργανωτικές σχέσεις της οικονομικής δομής. Με βάση την εκτίμησή της, η Βρετανία στη δεκαετία του 1970 δεν ενθάρρυνε το επιχειρηματικό πνεύμα. Το φορολογικό σύστημα ήταν σε μεγάλο βαθμό σταθμισμένο ενάντια στη συσσώρευση πλούτου και οι συνδικαλιστικές οργανώσεις είχαν αναμφίβολα ισχυρό ρόλο στον καθορισμό της οικονομικής πολιτικής. Υπήρξε επίσης μια απόπειρα στη δεκαετία του 1960 να εισαχθεί ένα Εθνικό Σχέδιο, μια απομίμηση του ενδεικτικού προγράμματος που θεμελιώθηκε στη Γαλλία και την Ιαπωνία. Έτσι, πριν από το 1979, τουλάχιστον, η Βρετανία ήταν περισσότερο συγκρίσιμη με τη Γαλλία παρά με τις Ηνωμένες Πολιτείες, καθώς οι παρεμβατισμοί της κυβέρνησης ήταν εκτεταμένοι.

Τρεις γενικές πολιτικές αποτέλεσαν την επίθεση στη μεταπολεμική συναίνεση από τη Θάτσερ. Πρώτον, υπήρξε ένας συνειδητός επαναπροσδιορισμός του ρόλου του κράτους και ενισχυμένη θέση της ελεύθερης αγοράς στην οικονομία. Η ιδιωτικοποίηση της υπό κρατικό έλεγχο βιομηχανίας, όπως προαναφέρθηκε, μείωσε σημαντικά την του κράτους στην οικονομία. Η αντικατάσταση της κεντρικού προγραμματισμού από την αγορά ήταν υψίστης σημασίας. Γενικά, υπήρξε μια γενική προώθηση των ελεύθερων αγορών και της ελάχιστης παρέμβασης του κράτους με τη μορφή της απορρύθμισης. Παραδόξως, κατά τη διάρκεια της πρώτης θητείας της Θάτσερ, οι δημόσιες δαπάνες είχαν αυξηθεί κατά έξι τοις εκατό σε απόλυτες τιμές· επίσης, το μέγεθος του δημόσιου τομέα αυξήθηκε τρεις φορές ταχύτερα από την οικονομία (Matthijs, 2011, σελ.128).

Δεύτερον, υπήρξε μια σημαντική αλλαγή στη διευθέτηση της δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής. Οι δημοσιονομικοί και νομισματικοί στόχοι τέθηκαν προς την καταπολέμηση του πληθωρισμού. Αντί να χρησιμοποιήσει μόνο τις κρατικές δαπάνες και τη φορολογική πολιτική για να επηρεάσει τον πληθωρισμό, η Θάτσερ έθεσε ως στόχο να χρησιμοποιήσει τη νομισματική πολιτική. Εφαρμόζοντας τον μονεταρισμό, χρησιμοποίησε τη νομισματική πολιτική για τον προσδιορισμό της αύξησης της προσφοράς χρήματος με την ανάθεση στόχων του πληθωρισμού. Είχε κατορθώσει να μετατοπίσει το κυρίαρχο οικονομικό μοντέλο από την πλήρη απασχόληση στο χαμηλό πληθωρισμό. Τέλος, πραγματοποιήθηκε ο μετασχηματισμός των σχέσεων εργασίας-κεφαλαίου με την αποφασιστική στροφή των εργασιακών σχέσεων προς όφελος των εργοδοτών και την ουσιαστική μείωση της εργατικής δύναμης των συνδικάτων.

Μόλις πήρε την εξουσία, η Θάτσερ έθεσε αμέσως σε εφαρμογή πολλές από τις οικονομικές ιδέες της. Ένα από τα πιο αμφιλεγόμενα πρόωρα μέτρα της οικονομικής φιλελευθεροποίησης για την επιδίωξη της ελεύθερης αγοράς ήταν η κατάργηση των συναλλαγματικών ελέγχων. Οι έλεγχοι συναλλαγών χαλάρωσαν για πρώτη φορά τον Ιούλιο, και στη συνέχεια αποσύρθηκαν εντελώς τον Οκτώβριο του 1979. Τον Οκτώβριο του 1986, οι περισσότερες από τις περιοριστικές πρακτικές στον τραπεζικό τομέα στην Πόλη του Λονδίνου επίσης καταργήθηκαν (Matthijs, 2011, σελ. 125). Οι Συντηρητικές κυβερνήσεις εισήγαγαν μείζονες αλλαγές στο βρετανικό φορολογικό σύστημα για τη

βελτίωση του κλίματος για την οικονομική ανάπτυξη και για να μετακινήσουν τη Βρετανία σε συμμόρφωση με τις φορολογικές πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι ανώτατοι συντελεστές φορολογίας του εισοδήματος έπεσαν απότομα, ενώ όσοι βρίσκονταν στον πάτο της κλίμακας των εισοδημάτων παρέμειναν σε μεγάλο βαθμό αμετάβλητοι και κατά περιόδους αυξάνονταν. Η Θάτσερ μείωσε τους ανώτατους φορολογικούς συντελεστές του εισοδήματος από 98 τοις εκατό σε 75 τοις εκατό το 1979, από 60 έως 40 τοις εκατό το 1988, μειώνοντας παράλληλα τον βασικό συντελεστή του φόρου εισοδήματος στο 25 τοις εκατό. Οι εταιρικοί φορολογικοί συντελεστές εισοδήματος μειώθηκαν επίσης, αλλά σε πολύ μικρότερα ποσά. Τα συνολικά φορολογικά έσοδα δεν άλλαξαν πολύ, επειδή ο συντελεστής του φόρου προστιθέμενης αξίας (ΦΠΑ) αυξήθηκε και διευρύνθηκε ώστε να περιλάβει τα καύσιμα και την ενέργεια και οι απαιτούμενες εισφορές για την Εθνική Ασφάλεια αυξήθηκαν. Μέχρι το 1988, η Συντηρητική κυβέρνηση θα μπορούσε να ισχυριστεί χαμηλό πληθωρισμό και επιτόκια, γρήγορη ανάπτυξη, αύξηση της απασχόλησης, και ένα υγιές πλεόνασμα του προϋπολογισμού, παρά τις φορολογικές περικοπές. Παρ' όλα αυτά, ο πληθωρισμός ήδη επιτάχυνε το 1986. Μέχρι το 1988, ο πληθωρισμός ήταν στο τέσσερα τοις εκατό και μέχρι το 1990, ήταν πάνω από το δέκα τοις εκατό, γεγονός που συνέπεσε με την αύξηση των τιμών των κατοικιών. Επιπλέον, η οικονομία σημείωσε μια σοβαρή επιδείνωση στο ισοζύγιο πληρωμών και η ύφεση των ετών 1990-1992 είχε ένα σοβαρό αρνητικό αντίκτυπο στη βρετανική οικονομία (Matthijs, 2011, σελ.135).

Η νέα τεχνολογία σε συνδυασμό με τη νομοθεσία που μειώνει τη δύναμη των συνδικάτων είχε ως αποτέλεσμα μια πολύ πιο ευέλικτη αγορά εργασίας. Αυτό μπορεί να μειώσει την ανεργία, αλλά αυξάνει επίσης την ανισότητα στην διανομή του εισοδήματος. Επίσης, τα προαναφερθέντα μέτρα μείωσης των φορολογικών εσόδων και η αύξηση όλων των ειδών των έμμεσων φόρων είχαν ισχυρές αναδιανεμητικές συνέπειες, με τους φτωχούς να γίνονται όλο και φτωχότεροι και οι πλούσιοι να γίνονται απόλυτα πλουσιότεροι. Ο στόχος βασιζόταν στην κλασσική φιλελεύθερη άποψη ότι τα χαμηλά φορολογικά κίνητρα θα πρέπει να δώσουν στους πολίτες ένα ισχυρότερο κίνητρο να παράγουν και να κερδίζουν εισόδημα, και ένα ισχυρότερο κίνητρο για αποταμίευση και επένδυση. Κατά συνέπεια, ο ρυθμός ανάπτυξης θα επιταχυνόταν και όλοι θα ωφελούνταν. Συνεπώς, μια αυξανόμενη ανισότητα συνόδευσε την επιταχυνόμενη ανάπτυξη στη Βρετανία. Η αύξηση της ανισότητας στη Βρετανία υπερέβη αυτή των ΗΠΑ, παρόλο που οι ρυθμοί ανάπτυξης των δύο οικονομιών ήταν περίπου το ίδιο υπό την κυβέρνηση Reagan, όταν επίσης αυξήθηκε η αναδιανομή του εισοδήματος στις Ηνωμένες Πολιτείες (Kennett, 2004, σελ. 201). Ο συντελεστής Gini στη Βρετανία πήγε από 0,25 το 1979 σε 0,34 το 1990, η ταχύτερη αύξηση της ανισότητας όλων των χωρών του ΟΟΣΑ (Matthijs, 2011, σελ.136).

Η Θάτσερ έκανε ευρύτατες προσπάθειες μεταρρύθμισης της κυβέρνησης σε γενικές γραμμές, αλλά και της τοπικής αυτοδιοίκησης. Τα δημοτικά κρατικά έσοδα στη Βρετανία προέρχονταν από φόρους επί των ακινήτων, τα οποία ήταν μετρίως προο-

δευτικά επειδή οι πλουσιότερες οικογένειες κατείχαν μεγαλύτερα και πιο ακριβά σπίτια. Η Θάτσερ εισήγαγε ένα πιο αντιστρόφως φορολογικό σύστημα που ονομάζεται «κοινοτική δαπάνη», αλλά δημόσια ο κόσμος το ανέφερε ως «κεφαλικό φόρο» (σε ευρεία μετάφραση χαράτσι). Η φορολογική βάση ήταν ο αριθμός των ενηλίκων κατοίκων του σπιτιού. Η Συντηρητική κυβέρνηση υποστήριξε ότι η κοινοτική δαπάνη είναι η πιο δίκαιη, δεδομένου ότι αντικατοπτρίζει την πληρωμή για όφελος. Ισχυρή αντίσταση στον κεφαλικό φόρο είχε ως αποτέλεσμα την εγκατάλειψή του το 1993 προς όφελος του λιγότερου αντίστροφου «δημοτικού φόρου».

Ο μονεταρισμός που εφαρμόστηκε από νωρίς από την κυβέρνηση της Θάτσερ ήταν ουσιαστικά μια χρήσιμη μάσκα για τις αποπληθωριστικές κεϋνσιανές πολιτικές. Μια σειρά στόχων τέθηκαν σε επτά έως 11 τοις εκατό αύξηση για το Μ3 για το 1980-1981 με την ελπίδα να επιτευχθεί από τέσσερις έως οκτώ ποσοστιαίες μονάδες μέχρι το 1983-84. Ο πληθωρισμός έφτασε πολύ κοντά στο 20 τοις εκατό, τα επιτόκια βάσης αυξήθηκαν μέχρι και 17 τοις εκατό, και οι στόχοι του Μ3 είχαν ευρέως ξεπεραστεί (Matthijs, 2011,σελ.122). Ο έλεγχος του Μ3 ήταν αδύνατος και οι νομισματικοί στόχοι αποδείχθηκαν άπιαστοι σε μια περίοδο απελευθέρωσης των χρηματοπιστωτικών αγορών και απορρύθμισης της οικονομίας. Ωστόσο, ο πληθωρισμός σταδιακά μειώθηκε από 18 τοις εκατό το 1980 σε 4,5 τοις εκατό το 1983. Το ερώτημα είναι εάν αυτό το αποτέλεσμα οφείλεται στην δέσμευση του Υπουργείου Οικονομικών για τους νομισματικούς στόχους ή στην αποπληθωριστική επίπτωση της ίδιας της ύφεσης. Η ανεργία είχε αυξηθεί από 4,9 τοις εκατό το 1979 σε 11,7 τοις εκατό το 1983, με μια απόλυτη μείωση της συνολικής απασχόλησης (Matthijs, 2011, σελ. 124).

Ξεκινώντας το 1979, η Μάργκαρετ Θάτσερ διεξήγαγε μια επιτυχή εκστρατεία κατά της πολιτικής και οικονομικής επιρροής των συνδικάτων και άλλαξε πλήρως τη φύση των βρετανικών αγορών εργασίας. Τα εργατικά συνδικάτα, όπως ήδη αναφέρθηκε, διαδραμάτισαν μεγάλο ρόλο στις οργανωτικές σχέσεις της Βρετανίας μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Η Θάτσερ δεν θεώρησε τα συνδικάτα κοινωνικούς εταίρους δεδομένης μιας νόμιμης φωνής στο σχηματισμό της οικονομικής πολιτικής όπως στη Σουηδία ή τη Γερμανία. Αντ' αυτού, η Θάτσερ θεωρούσε τα συνδικάτα ως εχθρό για μετωπική αντιπαράθεση και, όπου ήταν δυνατόν, επιθυμούσε να διαλυθούν. Η Θάτσερ κατηγόρησε τα ισχυρά συνδικάτα για πολλά από τα οικονομικά προβλήματα της Βρετανίας: όπως κάθε κλασσικός φιλελεύθερος θα υποστήριζε, παρεμβαίνουν στη λειτουργία της αγοράς, δημιουργούν τεχνητά και μη βιώσιμες οικονομικές συνθήκες με το να μην αφήνουν την προσφορά και τη ζήτηση να καθορίζουν την ισορροπία της αγοράς, και μπορούν να γίνουν αρκετά ισχυρά ώστε να είναι σε θέση να προκαλέσουν μεγάλες οικονομικές διαταραχές. Εάν ένα συνδικάτο ήθελε παραχωρήσεις, ασκούσε συχνά απεργιακές κινητοποιήσεις, όπου οι εργαζόμενοι μείωναν σκόπιμα την παραγωγικότητα και την παραγωγή, είτε μέσω της απεργίας, είτε της εργασίας, αλλά όχι στο ίδιο παραγωγικό επίπεδο, είτε σε οποιαδήποτε άλλη πράξη στο χώρο εργασίας που έχει σχεδιαστεί για να αναγκάσει τους εργοδότες να ικανοποιήσουν τις απαιτήσεις του εργατικού συνδικάτου. Με τη σοβαρή

υποβάθμιση ή ακόμη και τη διάλυση της δυναμικής των συνδικάτων στην οικονομική δομή, η Θάτσερ επιχείρησε να εξαλείψει πολλές από τις δυνάμεις που δημιουργούν τεχνητές συνθήκες αγοράς και αποτελέσματα, όπως υψηλότεροι μισθοί και αυξήσεις μισθών, απεργίες των εργαζομένων, και σκόπιμες μειώσεις της παραγωγικότητας από τα μέλη των συνδικάτων που αναζητούν παραχωρήσεις εκ μέρους των εργοδοτών.

Μια σειρά νόμων σχετικά με τις εργασιακές σχέσεις άλλαξαν σταδιακά τη φύση της αγοράς εργασίας στη Βρετανία. Η Θάτσερ απέρριψε την πολιτική ενός «κλειστού καταστήματος», που απαιτούσε την ιδιότητα μέλους του σωματείου προτού να μπορέσει να αποκτήσει μία θέση εργασίας. Η άρνηση για ένταξη στο σωματείο δεν μπορεί να είναι ένας λόγος για να απορριφθεί ένας εργαζόμενος. Οι εργαζόμενοι έχουν το δικαίωμα να ενταχθούν στο σωματείο της επιλογής τους, εκτός αν η συμμετοχή είναι περιορισμένη σε ένα επάγγελμα ή δεξιότητα. Τα συνδικάτα δεν μπορούν να συμφωνήσουν μεταξύ τους για να αποκλείσουν άτομα από την ένταξή τους. Κάθε δράση, όπως οι απεργίες απαιτούν την έγκριση των μελών πριν από μια μυστική ψηφοφορία. Τα συνδικάτα πρέπει να δώσουν στους εργοδότες επτά ημέρες γραπτής ειδοποίησης της πρόθεσης για ψηφοφορία για απεργία. Τα συνδικάτα και οι ηγέτες τους είναι υπεύθυνοι για ζημιές που προκαλούνται κατά τη διάρκεια των παράνομων συλλογικών ενεργειών. Οι απεργίας και οι διαδηλώσεις από εργαζομένους που δεν συμμετέχουν άμεσα σε μια εργατική διαμάχη, απαγορεύονται. Η εκλογή των εκτελεστικών επιτροπών των συνδικάτων πραγματοποιείται τουλάχιστον μία φορά κάθε πέντε χρόνια με μυστική ψηφοφορία. Από μια αμφιλεγόμενη απόφαση τον Απρίλιο του 1984 για να κλείσει το ανθρακωρυχείο στο Γιορκσάιρ, ξεκίνησε μια από τις μεγαλύτερες και μακροχρόνιες απεργίες από το 1926. Η Θάτσερ, αισθανόμενη ενισχυμένη από τη μόλις εκλογική της νίκη το 1983, δεν είχε καμία διάθεση να συμβιβαστεί. Η κυβέρνηση βγήκε νικητής σε μια αντιπαράθεση για τις αμοιβές και τις παύσεις λειτουργίας των ορυχείων με την κάποτε ισχυρή Εθνική Ένωση Ανθρακωρύχων, μια καθοριστική νίκη για την κυβέρνηση που διαμόρφωσε το μέλλον των βρετανικών εργασιακών σχέσεων στο χώρο εργασίας. Παρ' όλα αυτά, η Θάτσερ δεν μπορεί να λάβει όλα τα εύσημα για τη μείωση της δύναμης των συνδικάτων. Τα βρετανικά συνδικάτα επηρεάστηκαν από την ίδια αλλαγή στις οικονομικές συνθήκες που διάβρωσαν τη δύναμη των συνδικάτων σε όλο τον κόσμο. Τα προϊόντα που παράχθηκαν από τα μέλη των συνδικάτων μειώθηκαν, λόγω της μείωσης της ζήτησης και του ανταγωνισμού από το εξωτερικό. Ο άνθρακας αντιμετώπισε τον ανταγωνισμό από το πετρέλαιο και το φυσικό αέριο μειώνοντας τη δύναμη του συνδικάτου των ανθρακωρύχων, οι οδικές μετακινήσεις προσπέρασαν τις σιδηροδρομικές και μείωσαν την δύναμη των εργαζομένων στους σιδηροδρόμους, και η βρετανική αυτοκινητοβιομηχανία αντιμετώπισε τον σοβαρό ανταγωνισμό από την Ευρώπη και την Ιαπωνία, ώστε οι κάποτε αγωνιστικοί εργαζόμενοι αυτοκινήτων φοβήθηκαν για τις θέσεις εργασίας τους. Επιπλέον, η ανάπτυξη των μικρότερων επιχειρήσεων υψηλής τεχνολογίας που ήταν λιγότερο συνδικαλισμένη, και ο αναδυόμενος τομέας των υπηρεσιών παρέχει λιγότερο πρόσφορο έδαφος αναπαραγωγής για τη συνδικαλιστική οργάνωση (Kennett, 2004, σελ.199).

3.2.2.3 Σχέσεις Κινήτρων

Μια αλλαγή στο κράτος πρόνοιας ήταν αναγκαία με βάση την αξιολόγηση της Θάτσερ για την αλλαγή των σχέσεων κινήτρων, ειδικά στα ατομικά υλικά κίνητρα. Για τη Θάτσερ το κράτος πρόνοιας λειτούργησε ως ανασταλτικός παράγοντας για την εργασία και την επιχειρηματικότητα. Το 1979, στην αρχή της κυβέρνησης Θάτσερ, οι δαπάνες πρόνοιας, συμπεριλαμβανομένων των υπηρεσιών στέγασης, των κοινωνικών ασφαλίσεων, της υγείας, της εκπαίδευσης και των κοινωνικών υπηρεσιών, ήταν 122 δισεκατομμύρια λίρες σε τιμές του 1995 ή περίπου το 23 τοις εκατό του ΑΕΠ. Έπεσε οριακά κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980, αλλά αυξήθηκε λίγο πάνω από το 25 τοις εκατό του ΑΕΠ σε 183 δισεκατομμύρια λίρες το 1995. Παρά το γεγονός ότι οι δαπάνες παρέμειναν υψηλές, υπήρξαν προσπάθειες για τη βελτίωση της ποιότητας συμπεριλαμβανομένης της καθιέρωσης των οιονεί αγορών τόσο στην εκπαίδευση όσο και στις υπηρεσίες υγείας. Πολλοί φοβήθηκαν πως η καθιέρωση των οιονεί αγορών αποτέλεσε ένα πρώτο βήμα προς ένα σύστημα αγοράς. Ο νόμος της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης του 1988, θέσπισε ένα εθνικό πρόγραμμα σπουδών, που επέτρεπε ελεύθερη εγγραφή στο σχολείο και έδωσε τη δυνατότητα τα δημόσια σχολεία να ανταγωνιστούν για τους σπουδαστές (Kennett, 2004, σελ. 197).

Την ίδια χρονιά, ένα συμβούλιο επιθεώρησης εξέτασε τη λειτουργία του Εθνικού Συστήματος Υγείας. Αν και δεν αμφισβητεί τη βασική αρχή της ελεύθερης παροχής, το συμβούλιο επέτρεπε στα νοσοκομεία και τους γιατρούς μεγαλύτερο έλεγχο επί των προϋπολογισμών τους και τη δυνατότητα να ανταγωνίζονται μεταξύ τους για τους ασθενείς. Θεωρητικά, ο ανταγωνισμός αυτός πρέπει να οδηγήσει σε εξοικονόμηση των δαπανών, αλλά τα στοιχεία δεν είναι τόσο σαφή. Η Επιτροπή λογιστικού ελέγχου του 1994, διερευνώντας τις συνέπειες της αναδιοργάνωσης στην παροχή υπηρεσιών υγείας, διαπίστωσε ότι το κόστος αυξήθηκε κατά 232 εκατομμύρια λίρες, ενώ οι αποδοτικές αποταμιεύσεις ανέρχονταν μόνο σε 206 εκατομμύρια λίρες (Kennett, 2004, σελ. 197). Το Εθνικό Σύστημα Υγείας παρέμεινε ασφαλές, ακόμη και μετά την επίθεση από την κυβέρνηση Θάτσερ. Παρ' όλα αυτά, το σύστημα υπεχρηματοδοτείτο χρονίως.

3.2.3 Πολιτική Δομή

Στις 3 Μαΐου 1979, το Συντηρητικό Κόμμα ψηφίστηκε από 43,9 τοις εκατό των ψηφοφόρων, δίνοντάς τους 339 έδρες στη Βουλή των Κοινοτήτων έναντι 37 τοις εκατό για το Εργατικό Κόμμα, το οποίο τους έδωσε 269 έδρες. Η Θάτσερ είχε μια άνετη πλειοψηφία του 43 στη Βουλή και μια σαφή εντολή για αλλαγή. Η πολιτική διάρθρωση της Μεγάλης Βρετανίας, δεν ήταν ο στόχος του μεγαλύτερου μέρους των μεταρρυθμίσεων της Θάτσερ, συνεπώς υπήρξε μικρή αλλαγή στο βρετανικό πολιτικό σύστημα της περιόδου μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Παρ' όλα αυτά,

η Θάτσερ έκανε κάποια αναδιάρθρωση στον εκτελεστικό κλάδο της κυβέρνησης, προκειμένου η ίδια να είναι υπεύθυνη για τις αποφάσεις και να είναι η μοναδική φωνή στη νέα οικονομική πολιτική. Αυτή άλλαξε τη φύση της κυβέρνησης αγνοώντας ενεργά και παραμερίζοντας συστάσεις και πολιτικές συμβουλές των μελών του υπουργικού συμβουλίου και παγιωμένων γραφειοκρατών της Βρετανίας που βοηθούν τον πρωθυπουργό στη χάραξη της οικονομικής πολιτικής. Η ίδια η Θάτσερ ήταν η κύρια πηγή της διαμόρφωσης της οικονομικής πολιτικής και δεν δίστασε να προτείνει πολιτικές ενάντια στις επιθυμίες των συμβούλων της ακόμα και σε αυτές των συναδέλφων-μελών του κόμματός της.

Καθώς υπήρξαν τα πρώτα σημάδια οικονομικής ανάκαμψης το 1983 με την πτώση του πληθωρισμού και ένα πλεόνασμα τρεχουσών συναλλαγών, οι εκλογές του 1983 είδαν ακόμα μία νίκη της Θάτσερ, ακόμη και με την ανεργία κοντά στα τρία εκατομμύρια. Οι Συντηρητικοί πήραν 42,4 τοις εκατό, με αποτέλεσμα 397 έδρες, με 1,5 τοις εκατό λιγότερο στην λαϊκή ψήφο σε σύγκριση με τέσσερα χρόνια νωρίτερα· παρ' όλα αυτά, το κόμμα πέτυχε 58 περισσότερες έδρες στη Βουλή των Κοινοτήτων. Το Εργατικό Κόμμα είδε το χειρότερο αποτέλεσμά του από το 1918, με 27,6 τοις εκατό και μόλις 209 έδρες. Το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα (SDP), Φιλελεύθερη Συμμαχία πήρε το 25,4 τοις εκατό των ψήφων και 23 έδρες. Την άνοιξη του 1987, οι Συντηρητικοί εισήλθαν στην προεκλογική εκστρατεία ως σίγουρο φαβορί για τρίτη φορά. Η οικονομία αναπτυσσόταν, ο πληθωρισμός είχε παραμείνει εντός του εύρους τέσσερα με πέντε τοις εκατό, η λίρα ήταν ισχυρή, και η ανεργία είχε επιτέλους αρχίσει να πέφτει. Το αποτέλεσμα των εκλογών του 1987 παρουσίασε πολύ μικρή αλλαγή από τις εκλογές του 1983. Οι Συντηρητικοί εκλέχθηκαν με 42,3 τοις εκατό (-0,1 τοις εκατό), με αποτέλεσμα 376 έδρες, το Εργατικό κόμμα έλαβε 30,8 τοις εκατό (+ 3,2 τοις εκατό) και 229 έδρες, με το SDP-Φιλελεύθερη Συμμαχία να λαμβάνει 22,5 τοις εκατό (-2,8 τοις εκατό) και 22 έδρες.

3.2.4 Ιδεολογία

Πολλοί πολίτες κατά τη στιγμή της εκλογής της Θάτσερ αισθάνθηκαν ότι η εξέχουσα θέση της Μεγάλης Βρετανίας στον κόσμο και στη διεθνή σκηνή έπεφτε με ταχύτερο ρυθμό από το αυτοκρατορικό αποκορύφωμά της. Η πεποίθηση της Θάτσερ για το μεγαλείο της Βρετανίας και ο ισχυρισμός των εθνικών συμφερόντων της, ενέκρινε την επιθυμία της για μια ισχυρή και περήφανη Βρετανία στην παγκόσμια σκηνή. Συνεπώς, οι Βρετανοί, μαζί με την Θάτσερ, είχαν τους στόχους της δημιουργίας μιας ευημερούσας κοινωνίας που οι πολίτες θα μπορούσαν να είναι υπερήφανοι και για ακόμα μια φορά στην κορυφή της διεθνούς σκηνής.

Η Θάτσερ έθεσε ως στόχο να ενσταλάξει μια νέα ιδεολογία στο βρετανικό οικονομικό σύστημα, που να είναι σύμφωνη με την οικονομική και πολιτική δομή. Η Θάτσερ είδε τη Μεγάλη Βρετανία ως αφετηρία να κλίνει πολύ σκληρά προς τον «σοσιαλισμό», και επιθυμούσε χωρίς καμία καθυστέρηση να μεταφέρει τη χώρα γύρω από τον

κλασσικό φιλελεύθερο καπιταλισμό. Αντί της παλιάς φιλελεύθερης ιδεολογίας περί παρεμβατισμού της κυβέρνησης, κρατικής ιδιοκτησίας και ενός κράτους ευημερίας, η Θάτσερ υποβάλλει τη νέα κλασσική φιλελεύθερη ιδεολογία των ελεύθερων αγορών, της ατομικής ιδιοκτησίας, του επιχειρηματικού κόσμου και ενός δικτύου ασφαλείας. Ένα απόσπασμα της Θάτσερ, συνοψίζει την ιδεολογία της: «Αυτό που χρειαζόμαστε τώρα είναι πολύ μεγαλύτερος βαθμός προσωπικής ευθύνης και απόφασης, πολύ περισσότερη ανεξαρτησία από την κυβέρνηση, και μια συγκριτική μείωση του ρόλου της κυβέρνησης» (Riddell, 1989, σελ. 10). Η παλιά ιδεολογία του φιλελεύθερου παρεμβατισμού δίνει, επίσης, ιδιαίτερη έμφαση στο ρόλο των συνδικάτων στην κοινωνία, τα οποία η Θάτσερ είδε ως παρέμβαση στην αγορά καθώς και τον λόγο για τα περισσότερα δεινά στη βρετανική οικονομία. Είχε μειώσει κατά πολύ την δύναμη και την επιρροή τους, όπως αναφέρθηκε νωρίτερα. Μια άλλη σημαντική αλλαγή στην ιδεολογία που συνοδεύει τη Θάτσερ ήταν η υιοθέτηση της ιδέας ότι το «αόρατο χέρι» θα καθοδηγήσει την αγορά να προσκομίσει το βέλτιστο αποτέλεσμα για την κοινωνία. Σεβάστηκε σε μεγάλο βαθμό τις διδασκαλίες του Adam Smith και των κλασσικών θεωρητικών. Η Θάτσερ και το νέο Συντηρητικό Κόμμα βρίσκονταν σε μια διαφορετική ιδεολογία, η οποία αναφέρει ότι το ατομικό συμφέρον των πολιτών θα τους οδηγούσε να παραγάγουν αγαθά που το υπόλοιπο της κοινωνίας είχε ανάγκη. Μια κυβέρνηση που επέβαλε διαταγές ή κάποια μορφή αλτρουισμού, δεν είναι απαραίτητη για την κοινωνία προκειμένου να ικανοποιήσει τις ανάγκες της· οι ελεύθερες αγορές και το ατομικό συμφέρον, μαζί με μια ισχυρή αίσθηση αυτονομίας και ελευθερίας είναι όλα αυτά που χρειάζεται η κοινωνία.

3.2.5 Εξωτερικό Περιβάλλον

Η Θάτσερ ήταν ακόμη μια κριτικός της σοβιετικής επέκτασης και της στρατιωτικής ισχύος. Πλαισίωσε τη σκληρή στάση του πρόεδρου Reagan εναντίον της Σοβιετικής Ένωσης. Ήταν πιστή σύμμαχος και υποστηρικτής του Reagan, των ΗΠΑ και της Δύση γενικότερα ενάντια στην ΕΣΣΔ. Είχε επικρίνει την Détente μεταξύ ΗΠΑ και ΕΣΣΔ η οποία επιδίωκε την άμβλυνση των εντάσεων και τη μείωση των πυρηνικών δυνατοτήτων. Εκείνη δεν πίστευε στις παραχωρήσεις προς τους Σοβιετικούς με κάθε τρόπο και επέμενε στη χρήση βίας εναντίον της σοβιετικής απειλής. Παρά το γεγονός ότι δεν υπήρξαν ανοικτές αντιπαραθέσεις ή βίαιες συγκρούσεις με τη Σοβιετική Ένωση, η αύξηση των στρατιωτικών δαπανών ήταν, φυσικά, ένα μέρος της βρετανικής πολιτικής κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου. Ωστόσο, οι δαπάνες δεν προσέγγιζαν τις αντίστοιχες της Σοβιετικής Ένωσης ή των Ηνωμένων Πολιτειών.

Μια πολύ σημαντική ένοπλη σύγκρουση που χαρακτήρισε την πρωθυπουργία της Θάτσερ, ήταν ο Πόλεμος των Νήσων Φάλκλαντ στις 2 Απριλίου του 1982. Ο στρατηγός Leopoldo Galtieri, ο στρατιωτικός δικτάτορας της Αργεντινής εκείνης της εποχής, πίστευε ότι θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει τα εθνικιστικά αισθήματα και έτσι να κερ-

δίσει δημοτικότητα από την «ανάκτηση» των Βρετανικών νησιών στις ακτές της χώρας του, που ονομάζονταν Las Malvinas από τους Αργεντινούς. Οι Αργεντινοί θεωρούν πως τα νησιά ανήκουν στο κυρίαρχο έδαφός τους. Οι Αργεντινοί θεώρησαν ότι η ανακατάληψη του εδάφους θα απελευθερώσει τα νησιά, ενώ η Θάτσερ είδε μια εισβολή της βρετανικής επικράτειας στην άλλη πλευρά του ωκεανού. Η Θάτσερ κινητοποίησε γρήγορα μια ναυτική εκστρατεία για να ανακαταλάβει τα νησιά και, μετά από μερικές μάχες, υπήρχαν περίπου 300 νεκροί Βρετανοί και 700 Αργεντινές απώλειες. Μετά τη νίκη, η βρετανική κυριαρχία εγκαταστάθηκε στα Νησιά Φάλκλαντ. Η Θάτσερ, σε ένα αισιόδοξο πλαίσιο σκέψης, έκανε την ακόλουθη εκτίμηση: «Έχουμε πάψει να είμαστε ένα έθνος σε υποχώρηση. Έχουμε, αντίθετα, μια πρωτόγνωρη εμπιστοσύνη - γεννημένη στις οικονομικές μάχες στο εσωτερικό, η οποία έχει δοκιμαστεί και πραγματικά, 8.000 μίλια μακριά » (Matthijs, 2011, σελ. 127).

Ο πόλεμος στην Αργεντινή έκανε πολλά έτσι ώστε να βελτιώσει τις εκλογικές πιθανότητες της Θάτσερ. Αυτή η σύγκρουση ήταν ένα βασικό στοιχείο για την επανεκλογή της Θάτσερ μετά τον πόλεμο, καθώς προκάλεσε έναν μεγάλο εθνικιστικό πυρετό και την υποστήριξη της διοίκησής της. Έτσι, ο πόλεμος βοήθησε στο ξεκίνημα ενός πατριωτικού ζήλου στη Βρετανία και πολλοί είδαν τη Θάτσερ σκληρή, αλλά υπό θετικό πρίσμα. Η Θάτσερ εκμεταλλεύθηκε την στρατιωτική κρίση ως την καθοριστική αφορμή για να υπογραμμίσει την αποφασιστική ηγεσία της. Η Θάτσερ έδειξε μεγάλο θάρρος και αποφασιστικότητα στα μάτια του λαού. Αυτός ο πόλεμος σχεδόν μόνος του κέρδισε την επανεκλογή της Θάτσερ δεδομένου ότι οι μεταρρυθμίσεις της ήταν βραδείες για να επηρεάσουν τη νωθρή βρετανική οικονομία και η δημοτικότητά της πριν από τον πόλεμο εξασθενούσε. Η γρήγορη χρήση της βρετανικής ισχύος και η συνακόλουθη νίκη, εδραίωσαν τη θέση της Θάτσερ ως πρωθυπουργού για τουλάχιστον μία ακόμα θητεία, μια θέση που χρησιμοποίησε για να προαγάγει περαιτέρω τις μεταρρυθμίσεις της και να κερδίσει χρόνο έτσι ώστε να αποφέρουν τους καρπούς τους.

Το διεθνές εμπόριο και η μείωση των φραγμών στο εμπόριο διαδραμάτισε επίσης σημαντικό ρόλο στο εξωτερικό περιβάλλον της Βρετανίας κατά τη διάρκεια της θητείας της Θάτσερ. Αυτή είδε την αυξανόμενη σημασία της παγκοσμιοποίησης στον κόσμο, και για την εθνική ευημερία της χώρας της. Η Θάτσερ έθεσε ως στόχο να δημιουργήσει μια πιο ανταγωνιστική οικονομία, ικανή να ανταγωνιστεί με τον υπόλοιπο κόσμο. Ένα νέο κεφάλαιο ξεκίνησε στις σχέσεις της Βρετανίας με την ΕΟΚ το 1979, όταν η πρωθυπουργός Μάργκαρετ Θάτσερ ανέλαβε την εξουσία. Από εκείνο το σημείο και έπειτα, ήταν η ισχυρότερη κριτικός των ευρωπαϊκών θεσμικών οργάνων μαζί με τα μέλη του Συντηρητικού Κόμματος. Εκείνη αντιστάθηκε σε μεγάλο βαθμό στις προσπάθειες της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας, και τελικά της Ευρωπαϊκής Ένωσης, να αναδιοργανώσει την διαδικασία λήψης αποφάσεων από τις κυρίαρχες χώρες που συμμετέχουν. Η ΕΟΚ, υποστήριξε, θα πρέπει να προωθεί μόνο το ελεύθερο εμπόριο και τίποτα άλλο. Κατά συνέπεια, κράτησε την Βρετανία σχετικά απομονωμένη από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα όσον αφορά την κοινωνική αλλαγή και την αποδοχή ενός μεγαλύτερου διοικη-

τικού σώματος. Η Θάτσερ ευνόησε σημαντικά το ελεύθερο εμπόριο και τον ανταγωνισμό και συνειδητοποίησε ότι ένα μεταβαλλόμενο εξωτερικό περιβάλλον θα προκαλέσει αλλαγές στις εγχώριες δομές, κυρίως ότι η εξειδίκευση και η τεχνολογία θα αποκτήσουν μεγαλύτερη σπουδαιότητα σε συνδυασμό με την άνοδο του τομέα των υπηρεσιών. Ήταν πρόθυμη να προωθήσει τη χώρα της στον ανταγωνισμό και την αλλαγή, αλλά αντιστάθηκε στη συνεργασία, επειδή διαπίστωσε ότι δεν παρήγαγε κανένα πραγματικό όφελος για τη Μεγάλη Βρετανία. Αγνοώντας κορυφαίους της συμβούλους, η Θάτσερ αρνήθηκε στην ένταξη της Βρετανίας στο Μηχανισμό Συναλλαγματικών Ισοτιμιών (ERM) καθ' όλη τη δεκαετία του 1980 και επέμεινε μεταξύ του 1979 και του 1984 για τη μείωση των βρετανικών εισφορών στον προϋπολογισμό της ΕΟΚ. Η Μεγάλη Βρετανία καθυστέρησε αρκετά την επικύρωση του Κοινωνικού Χάρτη της Συνθήκης του Μάαστριχτ λόγω της επίσημης αναγνώρισης των δικαιωμάτων εργαζομένων στη διοίκηση των επιχειρήσεων. Η Μεγάλη Βρετανία προσχώρησε τελικά στη Συνθήκη του Μάαστριχτ για την Ευρωπαϊκή Ένωση, αλλά μόνο μετά από την καθιέρωση του δικαιώματος να αποχωρήσει από τη νομισματική ένωση και από τις ενοποιημένες κοινωνικές πολιτικές της ΕΕ (Gardner, 1998, σελ. 3113).

Συνολικά, και κάπως εκπληκτικά, η είσοδος της Μεγάλης Βρετανίας μέσα στην τότε ΕΟΚ συνέπεσε με τον θατσερισμό, μια κίνηση απομάκρυνσης από το ευρωπαϊκό μοντέλο της κοινωνικής καπιταλιστικής αγοράς. Λόγω των μεταρρυθμίσεων της Θάτσερ, ένας μικρότερος δημόσιος τομέας, ένας μεταρρυθμισμένος φορολογικός κώδικας υπέρ του επιχειρηματικού πνεύματος και ένας μειωμένος ρόλος για τα συνδικάτα, ήταν μεταβολές συνεπέστερες με την κλασσική φιλελεύθερη άποψη του καπιταλισμού παρά με τον φιλελεύθερο παρεμβατισμό που ασκήθηκε από τους ευρωπαϊκούς εταίρους.

3.2.6 Μεταρρυθμίσεις

Αυτό το κεφάλαιο αξιολογεί την προσπάθεια της Μάργκαρετ Θάτσερ στο να αλλάξει τη δεσπόζουσα ισχύ της μεταπολεμικής συναίνεσης στη Βρετανία. Η απαραίτητη οικονομική κρίση που θα μπορούσε να δικαιολογήσει μια τέτοια ριζοσπαστική παρέμβαση βασίζεται στις μονεταριστικές ιδέες και άρχισε, όπως έχουμε συζητήσει, τον χειμώνα του 1978-9. Αν και σε καμία περίπτωση τόσο βαθιά και σοβαρή με την κρίση του 1974, η Θάτσερ και το Συντηρητικό Κόμμα έπεισαν το εκλογικό σώμα ότι οι απεργίες του δημόσιου τομέα αποτελούσαν μια κρίση του κράτους που απαιτούσε μια αποφασιστική παρέμβαση, τίποτα λιγότερο από μια πλήρη αναθεώρηση του ισχύοντος θεσμικού πλαισίου. Η επιτυχημένη κατασκευή του «Χειμώνα της Δυσαρέσκειας» ήταν ένα σύμπτωμα μιας κυβέρνησης που είχε χάσει κάθε έλεγχο της κοινωνίας, καθώς και μια αντανάκλαση των ανωμαλιών στο οικονομικό σύστημα ως ένα ενιαίο σύνολο. Η Θάτσερ έπεισε το εκλογικό σώμα ότι για να βγουν από αυτή την κρίση ήταν απαραίτητη η ύπαρξη αποφασιστικής παρέμβασης με βάση ένα διαφορετικό σύνολο ιδεών, ουσιαστικά με μεταρρυθμίσεις σε μια μορφή θεραπείας σοκ.

Η Θάτσερ άρχισε τις μεταρρυθμίσεις της, γρήγορα μετά την ανάληψη των καθηκόντων της. Η Θάτσερ είδε την οικονομική κατάσταση της Βρετανίας ως αρκετά τραγική για να δικαιολογήσει τη θεραπεία σοκ για μεταρρύθμιση. Η προσέγγιση της Θάτσερ στη μεταρρύθμιση είναι σύμφωνη με το αυταρχικό στυλ της λήψης αποφάσεων που αυτή επέβαλε στην κυβέρνησή της. Αν και τίποτα δεν έγινε κυριολεκτικά σε μια νύκτα, η Θάτσερ είχε κινηθεί γρήγορα για την ιδιωτικοποίηση κρατικών επιχειρήσεων, για το άνοιγμα των χρηματοπιστωτικών αγορών ώστε να επιτρέψει την ευκολότερη πρόσβαση σε κεφάλαια για επενδύσεις με διεθνή επιτόκια, και για να μειώσει σημαντικά τη δύναμη και την επιρροή των συνδικάτων στη βρετανική κοινωνία.

Οι μεταρρυθμίσεις θεραπείας σοκ της Θάτσερ ενθάρρυναν μια συνεκτική εικόνα μεταξύ των δομών του βρετανικού συστήματος. Η αναβίωση της «επιχειρηματικής κουλτούρας» μέσω της ιδιωτικοποίησης και της μεγαλύτερης έμφασης στις ελεύθερες αγορές, μείωσε την κυβερνητική διακριτική ευχέρεια και παρέμβαση. Η μεταβολή στην ιδεολογία προς την ανεξαρτησία, που προάγει τους επιχειρηματίες, την μεγαλύτερη ελευθερία και την αυτονομία, και η μείωση του κράτους ευημερίας δικαιολόγησαν τις μεταρρυθμίσεις της θεραπείας σοκ της Θάτσερ. Ο πληθωρισμός ήταν τελικά υπό έλεγχο και η παραγωγή και η παραγωγικότητα άρχισαν τελικά να αυξάνονται στη βρετανική οικονομία. Αξίζει να σημειωθεί, η αφοσίωσή της για τη σταθεροποίηση του πληθωρισμού η οποία οδήγησε σε υψηλή ανεργία. Πράγματι, μετά την κατάληψη της εξουσίας και τελειώνοντας την πρώτη θητεία της, η ανεργία στη Βρετανία ήταν υψηλότερη από εκείνη όταν ανέλαβε τα καθήκοντά της. Χωρίς τον πόλεμο των Φώκλαντ, πιθανότατα θα είχε χάσει τις εκλογές, καθώς η πίστη για τις μεταρρυθμίσεις της ήταν ακόμα περιθωριακή και όχι ευρέως διαδεδομένη.

3.2.7 Συνέπεια και Βιωσιμότητα

Το βρετανικό σύστημα πριν από την άνοδο της Θάτσερ στην εξουσία ήταν ασυνεπές, απειλώντας τη βιωσιμότητα του οικονομικού συστήματος. Η Θάτσερ καταπιάστηκε στο να διορθώσει αυτά τα προβλήματα και να δημιουργήσει ένα συνεπές βρετανικό οικονομικό σύστημα. Μέσω της ενίσχυσης των ιδιωτικών σχέσεων ιδιοκτησίας, με έμφαση στις ελεύθερες αγορές, την απουσία της παρέμβασης, και την καθιέρωση υλικών κινήτρων για να ενθαρρύνει την αύξηση της παραγωγικότητας, προσπάθησε να καθιερώσει μια συνεπή οικονομική δομή. Η Μεγάλη Βρετανία είχε ήδη την απαραίτητη πλουραλιστική μορφή κυβέρνησης που απαιτείται από μία τέτοια αυτοτελή οικονομική δομή, με τη μορφή της δημοκρατίας. Παρ' όλα αυτά, οφείλουμε να επισημάνουμε το αυταρχικό ύφος της λήψης αποφάσεων που η Θάτσερ εφήρμοσε στην κυβέρνησή της. Η ιδεολογία της που προωθεί την ελευθερία, την αυτονομία και την ανεξαρτησία, αντηχεί τις δομές του συστήματος και χρησιμεύει για την ενίσχυσή τους. Χρησιμοποίησε επίσης την ιδεολογία της για να αλλάξει τις δομές για να παράσχει την υποστήριξη στις μεταρρυθμίσεις της. Το εξωτερικό περιβάλλον χαρακτηρίστηκε από τον πόλεμο των Νήσων Φώκλαντ, την

απροθυμία στην περαιτέρω ενοποίηση με τους Ευρωπαίους και το αυξανόμενο ελεύθερο εμπόριο. Τέλος, οι μεταρρυθμίσεις ως επί το πλείστον ήταν σύμφωνες με το υπόλοιπο του οικονομικού συστήματος που η Θάτσερ είχε οραματιστεί, και διετέλεσαν στο να κινηθεί η Βρετανία προς τις δομές που η κυβέρνησή της ήθελε σε ισχύ. Κατά συνέπεια, οι μεταρρυθμίσεις που περιορίζουν το κράτος πρόνοιας, ιδιωτικοποιούν τη βιομηχανία και ανοίγουν τις αγορές, εξυπηρέτησαν είτε στην αλλαγή στις υπάρχουσες δομές ή στην προώθηση μεγαλύτερης αυτονομίας και συνέπειας με το σύστημα. Για παράδειγμα, η ιδιωτικοποίηση της Θάτσερ βοήθησε να αλλάξει η οικονομική δομή προς την ιδιωτική ιδιοκτησία, αλλά και ενίσχυσε τις ελεύθερες αγορές και περιόρισε την κυβερνητική παρέμβαση. Όλες αυτές οι μεταρρυθμίσεις είχαν στόχο την επίτευξη συνέπειας. Παρ' όλα αυτά, η μέθοδος εφαρμογής της μεταρρυθμιστικής διαδικασίας (θεραπείας σοκ), ο πόλεμος των Νησιών Φώκλαντ και η αντί-ευρωπαϊκή στάση, ενώ ήταν σύμφωνα με το αυταρχικό ύφος της λήψης αποφάσεων από την Θάτσερ, δεν ήταν σύμφωνα με την πλουραλιστική πολιτική δομή. Συνολικά, οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις της Θάτσερ είναι ένας μικτός σάκος συνεπών και μη-συνεπών στοιχείων.

Μετά από δύο χρόνια αρνητικής οικονομικής ανάπτυξης, η οικονομία άρχισε να δείχνει σημάδια ανάκαμψης στις αρχές του 1982. Η ύφεση είχε φτάσει στο κατώτερο σημείο της το 1981, και η ανάπτυξη ανέκαμψε στο 1,5 τοις εκατό το 1982 και προσέγγισε το 4 τοις εκατό το 1983. Ο ρυθμός ανάπτυξης του πραγματικού ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος παρουσιάζει διακριτή αλλαγή μεταξύ των δεκαετιών του 1970 και του 1980. Η Βρετανία βίωσε τη χαμηλότερη ανάπτυξη μεταξύ των χωρών του G7 τη δεκαετία του 1970, μόλις στο 58 τοις εκατό του μέσου όρου. Καθ' όλη τη δεκαετία του 1980 και του 1990, η χώρα χαρακτηριστικά ήταν σχεδόν στο 90 τοις εκατό του μέσου όρου, αν και ένα μεγάλο μέρος αυτού του συγκριτικού ποσοστού προκύπτει από την βραδύτερη ανάπτυξη μεταξύ των άλλων βιομηχανικών χωρών και όχι από την επιταχυνόμενη ανάπτυξη στην Βρετανία (Kennett, 2004, σελ. 201). Η ανεργία είχε ανέλθει σε πρωτοφανή επίπεδα, και κορυφώθηκε σε 3,2 εκατομμύρια τον Ιανουάριο του 1983, αλλά έφτασε ακριβώς κάτω από τον ψυχολογικά σημαντικό αριθμό των τριών εκατομμυρίων μέχρι τον Μάιο του ίδιου έτους. Η κυβέρνηση της Θάτσερ είχε εκπληρώσει την υπόσχεσή της για τον πληθωρισμό: μέσα σε μόλις τρία χρόνια, οι αποπληθωριστικές δημοσιονομικές και νομισματικές πολιτικές είχαν καταφέρει να μειώσουν τον πληθωρισμό από το ποσοστό που πλησίαζε το 20 τοις εκατό κάτω από το 5 τοις εκατό. Το ίδιο πολιτικά σημαντικό ήταν ότι τα επιτόκια κατοικίας μειώθηκαν κατά 4 ποσοστιαίες μονάδες το 1983. Ως αποτέλεσμα, υπήρξε κάποια άνεση το 1983 για τους ιδιοκατοίκους που είχαν κρατήσει τη δουλειά τους, οι οποίοι ήταν ακόμη η πλειοψηφία του εκλογικού σώματος (Matthijs, 2011, σελ. 127).

Σε όρους συνολικών οικονομικών επιδόσεων, η δεκαετία του 1980 αντιπροσώπευε βεβαίως μια ριζική αλλαγή στην απόδοση της βρετανικής οικονομίας. Από τις χώρες με πολυετείς χαμηλές επιδόσεις ανάμεσα στις χώρες του G7, η Βρετανία ήρθε κοντά στην κορυφή, τρίτη από την άποψη της οικονομικής ανάπτυξης και της παραγωγικότητας της εργα-

σίας στην βιομηχανία (Kennett, 2004, σελ. 199). Πολλά εργοστάσια έκλεισαν την δεκαετία του 1990, εκείνα με χαμηλές επιδόσεις παραγωγικότητας. Η περάτωσή τους αύξησε απαραιτήτως το μέσο όρο μεταξύ των υπολοίπων· παρ' όλα αυτά, η Μεγάλη Βρετανία μεταγενέστερα αναπτύχθηκε. Η ανεργία ήταν μεταξύ των χαμηλότερων στην Ευρώπη, γεγονός που συνεπάγεται ότι οι εκτοπισμένοι χαμηλής παραγωγικότητας εργαζόμενοι κατόρθωσαν να βρουν νέες θέσεις εργασίας. Ο Πίνακας 3.7 παρουσιάζει μια ποικιλόμορφη εικόνα αποτελεσμάτων για τους βασικούς οικονομικούς δείκτες της Βρετανίας για την περίοδο 1986-1992, αφού δοθεί κάποιο χρονικό διάστημα για να αποδώσουν οι μεταρρυθμίσεις.

Πίνακας 3.7 Κυριότεροι Οικονομικοί Δείκτες της Βρετανίας 1986-1992

	1986	**1987**	**1988**	**1989**	**1990**	**1991**	**1992**
Οικονομική Ανάπτυξη	4.4	4.8	5.0	2.2	0.4	-1.5	0.1
Ανεργία	11.8	10.4	8.3	6.1	5.5	7.9	9.7
Πληθωρισμός	3.4	4.2	4.9	7.8	9.5	5.9	3.7
Τισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών	-0.6	-1.8	-4.2	-5.1	-4.0	-1.8	-2.1

Πηγή: ΟΟΣΑ, Economic Outlook, No.80, παράρτημα πίνακες, Παρίσι: ΟΟΣΑ, 2006 και Matthijs, (2011, σελ. 148).

Οι μεταρρυθμίσεις της Θάτσερ αντέστρεψαν την σχετική οικονομική ύφεση στη Βρετανία ή, επιπλέον, έλυσαν την υποκείμενη οικονομική αδυναμία της χώρας. Η αποτυχία ορισμένων πολιτικών της, είχε ήδη γίνει ορατή από τα τέλη του 1987, όταν η χρηματιστηριακή αγορά συνετρίβη και ο πληθωρισμός άρχισε να αυξάνεται. Πράγματι, η ύφεση του 1990-1992 εξέθεσε όλα τα προβλήματα του θατσερισμού: ευάλωτες βραχυπρόθεσμες καταναλωτικές δαπάνες, μη-βιώσιμη ραγδαία ανάπτυξη κατοικιών, ανεπάρκεια των επενδύσεων στη βιομηχανία και τις δημόσιες υπηρεσίες, αυξανόμενη φτώχεια και διεύρυνση της εισοδηματικής ανισότητας (Matthijs, 2011, σελ.138). Παρά το γεγονός ότι η Θάτσερ είχε αλλάξει σαφώς τη γενική συναίνεση, δεν είχε θεραπεύσει ακόμη τη Βρετανία από τα πολλά διαρθρωτικά οικονομικά δεινά της (Matthijs, 2011, σελ. 122).

Η λαϊκή υποστήριξη για τις μεταρρυθμίσεις της Θάτσερ δεν ήταν τόσο ξεκάθαρη, υπέρ της βιωσιμότητας. Πολλές από τις μεταρρυθμίσεις της, ιδίως όσον αφορά «τα συνδικάτα, αν και ίσως όχι τόσο την ιδιωτικοποίηση και την απορρύθμιση των χρηματοπιστωτικών αγορών» υποστηρίχθηκαν από το κοινό (Riddell, 1989, σελ. 210). Η Θάτσερ δεν υλοποίησε τα πάντα, ωστόσο, απέδειξε ότι είναι μία βιώσιμη μεταρρύθμιση, και η κοινή γνώμη και δημοτικότητα από τις μεταρρυθμίσεις της Θάτσερ ήταν πολύ χαμηλή. Πίστευε στη μείωση των άμεσων φόρων και στη διαδικασία εφήρμοσε μια νέα έμμεση φορολογία που ονομάζεται δημοτικός φόρος ή Κεφαλικός Φόρος. Η ρύθμιση για ένα ενιαίο φόρο που όλοι οι πολίτες πρέπει να πληρώσουν, μέχρι το τέλος της θητείας της ως ηγέτης του Συντηρητικού Κόμματος και σε ενδεχόμενη παραίτηση, περισσότεροι από 18 εκατομμύρια Βρετανοί πολίτες αρνήθηκαν να καταβάλουν τον εξαιρετικά μη δημοφι-

λή φόρο. Ο ακριβής λόγος για την απομάκρυνσή της δεν είναι τόσο σαφής, αλλά είναι ευρέως διαδεδομένο ότι είναι το αποτέλεσμα της βαθιάς αντί-ευρωπαϊκής πολιτικής της, η οποία ανησύχησε το βρετανικό οικονομικό κατεστημένο. Ακόμη και τα συντροφικά μέλη του δικού της Συντηρητικού Κόμματος επιθυμούσαν μεγαλύτερη ενσωμάτωση με την υπόλοιπη Ευρώπη. Ωστόσο, σύμφωνα με την κλασσική φιλελεύθερη σκοπιά, είδε την Ευρωπαϊκή Ένωση ως μια άλλη μορφή της παρέμβασης που παραβιάζει την ικανότητα των ελεύθερων αγορών να λειτουργούν χωρίς παρεμβάσεις. Παρά το γεγονός ότι το μεγαλύτερο χρηματοπιστωτικό κέντρο εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το Λονδίνο, μετά βίας θα μπορούσε να συνεχίσει να είναι έτσι, αν η Θάτσερ διατηρούσε την αντί-ευρωπαϊκή της στάση. Στο τέλος, οι πολιτικές της έναντι στην ολοκλήρωση της ευρωπαϊκής Ένωσης και οι αντιλαϊκοί φόροι ήταν τόσο αντίθετοι προς το ρεύμα της κοινής γνώμης, που το ίδιο της το κόμμα την εκτόπισε το 1990. Μια τέτοια έλλειψη δημόσιας υποστήριξης ενδέχεται να προκαλέσει κάποιον να υποψιαστεί ότι οι μεταρρυθμίσεις και οι πολιτικές της ήταν αναποτελεσματικές και στερούνταν μακροπρόθεσμης βιωσιμότητας. Αν και ορισμένες από τις ενέργειές της, αποδείχθηκαν εξαιρετικά μη-δημοφιλείς στο κοινό, πολλές από τις μεταρρυθμίσεις της, επικράτησαν στη βρετανική κοινωνία, και η ιδεολογία που εμφύσησε στο έθνος συνεχίζεται μέχρι σήμερα. Η βιωσιμότητα του οικονομικού συστήματος της Μεγάλης Βρετανίας εξασφαλίζεται μόνο, εφόσον, συνεχίζει να είναι σε θέση να παραμείνει δυναμική και να εφαρμόσει νέες μεταρρυθμίσεις, καθώς οι οικονομικές συνθήκες αλλάζουν. Μετά από 11 χρόνια στην κυβέρνηση, η Μάργκαρετ Θάτσερ, κατά κάποιο ανεπίσημο τρόπο, βρέθηκε να απομακρύνεται από την εξουσία το 1990, όχι από το βρετανικό εκλογικό σώμα, αλλά από ισχυρά μέλη του Συντηρητικού Κόμματος. Ο John Major, κάποτε προστατευόμενός της, την αντικατέστησε και διατήρησε την εξουσία μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1990. Μετά από 18 χρόνια στην κυβέρνηση, οι Συντηρητικοί, καθώς φαίνονταν λίγο κουρασμένοι, υπέστησαν μια σειρά προσωπικών και οικονομικών σκανδάλων, μεταξύ των μελών της ηγεσίας τους, τα οποία εξασθένησαν την τους εκλογική τους βάση (Kennett, 2004, σελ. 203).

Ο νέος ηγέτης του Εργατικού Κόμματος, Τόνι Μπλερ, αναγνώρισε την μη-εκλόγιμη πλευρά του δικού του κόμματος, καθώς και την πλήξη και δυσαρέσκεια με τις Συντηρητικές πολιτικές. Το 1995, έκανε επιτυχημένη εκστρατεία για να αλλάξει ριζικά το καταστατικό και να δεσμευτεί ότι θα διατηρήσει τις πρόσφατες ιδιωτικοποιήσεις και τη μεταρρύθμιση των Συνδικάτων σε μεγάλο βαθμό, ενώ υποσχέθηκε να εφαρμόσει μια πιο υποστηρικτική ατζέντα στον τομέα της κοινωνικής πολίτικης, της εκπαίδευσης και της αναδιανομής του εισοδήματος. Μετονόμασε το κόμμα σε Νέο Εργατικό κόμμα σε μια προσπάθεια να κάνει το σοσιαλιστικό παρελθόν του λιγότερο εμφανές. Ο Μπλερ κέρδισε τις εκλογές του 1997 σαρωτικά με πάνω από το δέκα τοις εκατό του εκλογικού σώματος να αλλάζει ψήφο. Με μια τεράστια πλειοψηφία στο Κοινοβούλιο, μια αναπτυσσόμενη οικονομία, ένα πλεόνασμα στον κρατικό προϋπολογισμό, και με χαμηλά επίπεδα ανεργίας, ο Μπλερ απολαμβάνει μια ουσιαστική ελευθερία κινήσεων για την άσκηση των πολιτικών που επιθυμούσε στην πενταετή διάρκεια ζωής της πρώτης

θητείας του. Στην πραγματικότητα, ο Μπλερ ακολούθησε μια μέση πολιτική οδό. Ένα χαρακτηριστικό αυτής της πολιτικής επικεντρώνεται στην αποφασιστικότητά του να διατηρήσει τη στρατηγική συμμαχία με τις ΗΠΑ. Στην εσωτερική πολιτική, ο ίδιος δεν έδωσε καμία νύξη για την επανεθνικοποίηση των ιδιωτικοποιημένων επιχειρήσεων υπό τους Συντηρητικούς. Πράγματι, οι Εργατικοί συνέχισαν τις δημόσιες-ιδιωτικές εταιρικές σχέσεις με ιδιωτικές πρωτοβουλίες για τη χρηματοδότηση έργων υποδομής στον τομέα των μεταφορών, της υγείας, της εκπαίδευσης και της δημόσιας ασφάλειας, κάτι που εμφανίστηκε από το 1966 (Kennett, 2004, σελ. 203).

Υπό τον Μπλερ, η Βρετανία είναι μια πιο επιφυλακτική και απρόθυμη ευρωπαία. Η Βρετανία αρνήθηκε να είναι μέλος της ομάδας των εθνών που υιοθέτησαν το ευρώ, επικαλούμενη την ανάγκη για διατήρηση μιας ανεξάρτητης συναλλαγματικής ισοτιμίας και δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής ως εργαλείων της μακροοικονομικής διαχείρισης. Παρ' όλα αυτά, ο λόγος είναι σε μεγάλο βαθμό πολιτικός, καθώς και οι δύο, Συντηρητικοί και Εργατικοί φοβούνται την απώλεια της εκλογικής υποστήριξης, εάν ο ρυθμός της ενσωμάτωσης με την Ευρώπη επρόκειτο να αυξηθεί. Πολλοί προβλέπουν την υιοθέτηση του ευρώ στη Βρετανία ως αναπόφευκτη, καθώς το νόμισμα διεισδύει βαθύτερα στη βρετανική οικονομία. Ωστόσο, δεδομένης της τρέχουσας διεθνούς χρηματοπιστωτικής κρίσης και των απειλών που τίθενται στο Ευρώ από την κρίση του χρέους στην Ελλάδα, την Ιρλανδία, την Πορτογαλία και πιθανόν μερικές ακόμα οικονομίες στο μέλλον, οποιαδήποτε προσδοκία στη νομισματική ενοποίηση είναι, στην καλύτερη περίπτωση, καθυστερημένη.

Βιβλιογραφία

Childs, D., (2006), *Britain Since 1945: A Political History*, Routledge, London.

Cox, A., S. Lee and J. Sanderson, (1996), *The Political Economy of Modern Britain*, Edward Elgar, Cheltenham.

Dorsey, P., (1995), *British Politics since 1945*, Blackwell Publishers, Cambridge, Mass.

Gardner, H. S., (1998), *Comparative Economic Systems*, Second Edition, The Dryden Press, Fort Worth TX.

Gerschenkron, A., (1962), *Economic Backwardness in a Historical Perspective*, Harvard University Press, Cambridge, MA.

Gerschenkron, A., (1968), *Continuity in History and Other Essays*, Harvard University Press, Cambridge, MA.

Gregory, R. and R. Stuart, (2004), *Comparing Economic Systems in the Twenty-First Century*, Houghton Mifflin Company, Boston.

Harbutt, F.J., (1986), *The Iron Curtain: Churchill, America, and Origins of the Cold War*, Oxford University Press, New York.

Kennett, D., (2004), *A New View of Comparative Economics*, South-Western, Mason, Ohio.

Matthijs, M., (2011), *Ideas and Economic Crises in Britain from Attlee to Blair (1945-2005)*, Routledge, Abingdon.

Riddell, P., (1989), *The Thatcher Decade*, Basil Blackwell Oxford.

Robinson, J., (1974), "What had become of the Keynesian Revolution?", *Challenge*, 16(6), pp. 6-11.

Rostow, W.W., (1978), *The World Economy: History and Prospect*, University of Texas Press, Austin.

Rubinstein, W.D., (2003), *Twentieth Century Britain: A Political History*, Palgrave McMillan, New York.

Κεφάλαιο 4. Μεταπολεμική Ιαπωνία:

Από το οικονομικό θαύμα στην οικονομία φούσκα.

4.1 Μεταπολεμική Ιαπωνία: Το οικονομικό θαύμα

4.1.1 Εισαγωγή.

Η Ιαπωνική οικονομία ήταν κάποτε μία από τις πιο επιτυχημένες στον κόσμο. Μία μικρή χώρα, διασκορπισμένη σε τέσσερα μεγάλα νησιά, με ελάχιστη καλλιεργήσιμη γη (λιγότερο του 20%) και ορεινή εδαφική έκταση. Η Ιαπωνία πρέπει να εισάγει μεγάλο μέρος τροφής και σχεδόν όλη την ενέργεια που χρειάζεται.

Η Ιαπωνία βρισκόταν σχεδόν σε απόλυτη απομόνωση από τον υπόλοιπο κόσμο από τον 17ο αιώνα μέχρι και τα μέσα του 19ου αιώνα. Μετά το άνοιγμα στο εξωτερικό εμπόριο, η μετέπειτα αποκατάσταση των Meiji επανεγκαθίδρισε το αυτοκρατορικό καθεστώς στην Ιαπωνία το 1868, ούτως ώστε να την ενισχύσει ενάντια στην απειλή που παρουσιαζόταν από τις αποικιοκρατικές δυνάμεις. Μέχρι το 1905, η Ιαπωνία είχε γίνει μία σημαντική στρατιωτική δύναμη και με αυξημένη οικονομική μεγέθυνση μέχρι τις αρχές του 1990. Αυτό το επίτευγμα, από την πλευρά της οικονομικής ανάπτυξης, εμποδίστηκε μόνο από τις καταστροφικές συνέπειες του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Η Ιαπωνία επιτέθηκε στο Pearl Harbor στις 7 Δεκεμβρίου του 1941, που επέφερε τα δεινά του πολέμου και την καταστροφή τού ενός τετάρτου των οικοδομημάτων και του ενός τρίτου των βιομηχανικών εξοπλισμών και περισσότερο από το 80% των πλοίων της (Gardner, 1998, σελ. 616-7). Με οκτώ εκατομμύρια νεκρούς και τραυματίες, η Ιαπωνία παραδόθηκε στις Ηνωμένες Πολιτείες στις 2 Σεπτεμβρίου του 1945. Το αποτέλεσμα ήταν η κατοχή από τις Ηνωμένες Πολιτείες και η αναδόμηση οδηγούμενη από τον στρατηγό Douglas MacArthur, τον ανώτατο διοικητή των συμμαχικών δυνάμεων. Η Ιαπωνία παρέδωσε επίσης και τις αποικίες της και τις επενδύσεις της στις Μαντζουρία, Κορέα και Φορμόσα. Μέχρι το 1945, τα επίπεδα παραγωγής ήταν κάτω από εκείνα του

1930 ενώ παράλληλα ο εκτιμώμενος εθνικός πλούτος ήταν περίπου ίσος με τα επίπεδα του 1935. Δέκα χρόνια οικονομικής ανάπτυξης εξαφανίστηκαν ως αποτέλεσμα του πολέμου (Angresano, 1996, 173).

Η άμεση μεταπολεμική κατοχή από τις Ηνωμένες Πολιτείες επέφερε μεγάλες αλλαγές και ενώ η Ιαπωνία κατάφερε να διατηρήσει την εθνική της ταυτότητα και κουλτούρα, μπόρεσε επίσης να απορροφήσει την εξωτερική επιρροή και τεχνολογία. Μεταξύ του τέλους του Β' Παγκόσμιου Πόλεμου και την δεκαετία του 1970 η Ιαπωνία βίωσε εντυπωσιακή οικονομική ανάπτυξη. Με ελάχιστους φυσικούς πόρους, αναδύθηκε από τις στάχτες της ήττας, της καταστροφής και της φτώχειας μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, και βίωσε έναν εξαιρετικά ταχύτατο ρυθμό βιώσιμης οικονομικής ανάπτυξης μέχρι να φτάσει στο σημείο να δημιουργήσει την δεύτερη μεγαλύτερη βιομηχανική οικονομία στον κόσμο. Το «οικονομικό θαύμα» της Ιαπωνίας αναφέρεται στην περίοδο 1953 με 1971, όπου η ανάπτυξη έφτανε ένα μέσο όρο του 14 τοις εκατό τον χρόνο και η συσσώρευση κεφαλαίου ήταν στο 9 τοις εκατό (Gregory and Stuart, 2004, 244).

Μέχρι το 1955, η Ιαπωνία είχε ανακάμψει πλήρως και πέτυχε το προπολεμικό επίπεδο του πραγματικού κατά κεφαλήν εισοδήματός της. Ως τα τέλη της δεκαετίας του 1960, εμφανίστηκαν μεγάλα και σταθερά εμπορικά πλεονάσματα. Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1970, το κατά κεφαλήν εισόδημα ήταν ίσο με πολλές από τις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές οικονομίες και αναπτυσσόταν ραγδαία. Από την δεκαετία του 1960 μέχρι τη δεκαετία του 1980, οι δείκτες ανάπτυξης της Ιαπωνίας ήταν ορισμένες φορές διπλάσιοι από το μέσο του Οργανισμού για την Οικονομική Συνεργασία και Ανάπτυξη (ΟΟΣΑ), ενώ οι δείκτες ανεργίας και πληθωρισμού ήταν σταθερά χαμηλότεροι. Η χώρα ήταν πρωτοπόρα παγκοσμίως σε πολλούς τομείς της τεχνολογίας, ενώ είχε και μεγάλα εμπορικά πλεονάσματα που οδήγησαν στην μεγαλύτερη συγκέντρωση ξένων αποθεματικών στον κόσμο. Η Ιαπωνία ήταν ένας οικονομικός ηγέτης παγκοσμίως και το 1975 με την είσοδό της ως μέλος του τότε G-7, ομάδα με τις ηγέτιδες οικονομικά χώρες. Ταυτόχρονα, η Ιαπωνία στην διάρκεια αυτής της περιόδου επέτυχε το μεγαλύτερο προσδόκιμο ζωής, το χαμηλότερο ποσοστό παιδικής θνησιμότητας, τον χαμηλότερο κατά κεφαλήν φυλακισμένο πληθυσμό και μία από τις πιο ίσες κατανομές εισοδήματος ανάμεσα στις καπιταλιστικές οικονομίες (United, 1995, 198; World, 1997, 215, 223).

Το οικονομικό αυτό σύστημα στην Ιαπωνία είναι άξιο μελέτης εξαιτίας της μοναδικότητάς της καθώς και των επιτευγμάτων της. Η μεταπολεμική Ιαπωνική οικονομία αντιπροσώπευε την ενσάρκωση της φιλελεύθερης, παρεμβατικού τύπου, οικονομίας της αγοράς. Οι κύριοι θεσμοί και η κοινωνική δομή της Ιαπωνίας διέφεραν σημαντικά από άλλες καπιταλιστικές οικονομίες. Πρωτοβουλίες από τον ιδιωτικό τομέα που συμπληρώνονταν από χρηματοδοτούμενες από τον δημόσιο τομέα δραστηριότητες, προωθούσαν αποτελεσματικά την οικονομική ανάπτυξη και εξέλιξη. Η κυβέρνηση ξεκίνησε ένα πρόγραμμα βιομηχανοποίησης και εκσυγχρονισμού που όχι μόνο αναμόρφωσε την οικονομία της Ιαπωνίας, αλλά επίσης εμφύσησε και τον Ιαπωνικό καπιταλισμό με πολλά από τα ξεχωριστά κοινωνικά χαρακτηριστικά να είναι ορατά και σήμερα. Αυτός

ο ισχυρός ρόλος της κυβέρνησης στην βιομηχανική εξέλιξη παραμένει χαρακτηριστικό του Ιαπωνικού μοντέλου.

Η απομόνωση της Ιαπωνίας από τον υπόλοιπο κόσμο μεταξύ του 17ου και 19ου αιώνα συνέβαλε στην εξέλιξη ενός εθνοκεντρικού πληθυσμού, που παρέμεινε φυλετικά και πολιτισμικά ομοιογενής. Αυτό το γνώρισμα, σε συνδυασμό με τις αυστηρές κοινωνικές και πολιτικές δομές και την Κομφουκιανή ιδεολογία, όχι μόνο ενθάρρυνε μία ιδεολογία βασισμένη στον ομαδισμό (η προτίμηση για λειτουργία μέσα σε ομάδες παρά ατομικά), αλλά έχει επίσης δημιουργήσει μία προθυμία για αποδοχή των ανεπίσημων και επίσημων κανόνων που συχνά εισάγονταν από την κρατική γραφειοκρατία. Στην Ιαπωνία, οι θεσμοί είναι δομημένοι γύρω από ομάδες σε κάθε σφαίρα της οικονομικής ζωής, που χαρακτηρίζονται από αφοσίωση και εξάρτηση και είναι οργανωμένοι σε αυστηρή ιεραρχία. Αυτοί οι παράγοντες έχουν σχηματίσει κυρίαρχους θεσμούς, όπως επίσης και διαδικασίες λήψεως αποφάσεων που χρησιμοποιούνται από τις πολιτικές αρχές. Η ομοιογένεια και η μοναδικότητα της Ιαπωνικής κουλτούρας έχουν δημιουργήσει μία σταθερή και συνεκτική κοινωνία που είναι πρόθυμη να δεχθεί και να ενωθεί πίσω από τις αρχές των μακροοικονομικών πολιτικών.

Το αναλυτικό πλαίσιο συνέπειας και βιωσιμότητας που υιοθετείται σε αυτό το βιβλίο, εφαρμόζεται στην Ιαπωνία για να εξηγήσει τις επιτυχίες και τις αποτυχίες του οικονομικού της συστήματος. Τα ξεχωριστά χαρακτηριστικά της Ιαπωνικής οικονομίας γίνονται καλύτερα αντιληπτά χρησιμοποιώντας το αναλυτικό πλαίσιο συνέπειας και βιωσιμότητας ερμηνεύοντας την εξέλιξη των θεσμών και των στοιχείων του οικονομικού συστήματος με βάση την ιστορία του έθνους. Η φυλετική ομοιογένεια, η πολιτισμική συνεκτικότητα και οι ιεραρχικές σχέσεις που αναπτύχθηκαν μέσα στην χώρα, όπως επίσης και οι συνεισφορές των κρατικά χρηματοδοτούμενων δραστηριοτήτων, λειτουργούν μαζί για να σχηματίσουν μία ισχυρή και ξεχωριστή οικονομία η οποία πρέπει να εξεταστεί προκειμένου να κατανοήσει κανείς τους θεσμούς και την συμπεριφορά της οικονομίας από το 1946.

4.1.2 Οικονομική δομή.

4.1.2.1 Ιδιοκτησιακές Σχέσεις

Η πλειοψηφία της ιδιοκτησίας στην Ιαπωνική οικονομία είναι ιδιωτικής φύσης. Ωστόσο μέσα στην Ιαπωνική μορφή καπιταλισμού, οι ιδιοκτησιακές σχέσεις περιλαμβάνουν πολλά στοιχεία που είναι πολιτισμικά επηρεασμένα. Οι ιδιοκτησιακές σχέσεις στον Ιαπωνικό καπιταλισμό χαρακτηρίζονται από την ανάπτυξη συγκεντρωμένης οικονομικής δύναμης με την μορφή επιχειρηματικών ομίλων.

Το πιο χαρακτηριστικό στοιχείο των Ιαπωνικών ιδιοκτησιακών σχέσεων είναι η ύπαρξη ενός περίπλοκου λαβυρίνθου από αλληλοσυνδεόμενες ενώσεις εταιρειών, τραπεζών και οικογενειών. Πριν από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, στην Ιαπωνική βιομηχανία

δέσποζαν τεράστιες **εταιρείες χαρτοφυλακίου,** οι λεγόμενες zaibatsu, ενώ μετά τον πόλεμο η φύση τους άλλαξε κάπως και μετονομάστηκαν σε Keiretsu. Αυτά τα επιχειρηματικά συμπλέγματα δεν έχουν αντίστοιχο σε άλλες καπιταλιστικές οικονομίες, αλλά αντιπροσωπεύουν μία μοναδική Ιαπωνική παράδοση με βαθιές ρίζες με κοινωνικό-πολιτισμικά Ιαπωνικά χαρακτηριστικά. Κάθε Keiretsu αποτελείται από είκοσι με τριάντα μεγάλες εταιρείες, όλες συγκεντρωμένες γύρω από μία μεγάλη τράπεζα. Αυτές οι μεγάλες εταιρείες αντιπροσωπεύουν κάθε ένα από τους σημαντικούς βιομηχανικούς κλάδους της οικονομίας. Έτσι μία Keiretsu θα συμπεριλαμβάνει τυπικά μία ναυτιλιακή επιχείρηση, μία εταιρεία χάλυβα, μία ασφαλιστική εταιρεία και ούτω καθεξής. Ακόμα πιο σημαντικό, είναι ότι τα Keiretsu λειτουργούν υπό την ιδιοκτησία και διαχείριση λίγων, αρκετά γνωστών, οικογενειών.

Τα Keiretsu μπορεί να είναι είτε κάθετα είτε οριζόντια. Τα κάθετα Keiretsu αρχικά σχηματίστηκαν κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ώστε να διασφαλίσουν πηγές προμήθειας για την στρατιωτική παραγωγή. Η κάθετη μορφή Keiretsu είναι μία πυραμιδική κατασκευή γύρω από μία μεγάλη εταιρεία που ελέγχει μικρότερες εταιρείες, για όλους τους σκοπούς και τις λειτουργίες, μία αναβίωση της προπολεμικής Zaibatsu. Η Toshiba Corporation, για παράδειγμα, η οποία κατασκευάζει υπολογιστές, καταναλωτικά ηλεκτρονικά προϊόντα, ημιαγωγούς και βαριά μηχανήματα, είναι στο κέντρο μίας κάθετης μορφής Keiretsu που περιλαμβάνει 11.000 διανομείς, περίπου 200 άμεσους προμηθευτές και περίπου 600 προμηθευτές των άμεσων προμηθευτών. Την ίδια στιγμή, η Toshiba είναι μέλος της οριζόντιας μορφής Keiretsu, Mitsui. Η οριζόντια μορφή Keiretsu είναι ένας άμεσος όμιλος από επιχειρήσεις, μία σειρά από προμηθευτές και διανομείς συνδεδεμένους με ένα μεγάλο παραγωγό με μεγάλης διάρκειας συμβόλαια.

Ορισμένες από τις μεγάλες εταιρείες της Ιαπωνίας, για παράδειγμα οι Mitsui και Sumitomo Keiretsu, χρονολογούνται μέχρι την περίοδο της φεουδαρχικής Tokugawa (1603-1868). Ένα μεγάλο άλμα προς τη βιομηχανική συγκέντρωση ξεκίνησε τη δεκαετία του 1880 όταν η οικονομική κρίση ανάγκασε την κυβέρνηση να πουλήσει ορισμένες από τις κρατικοποιημένες επιχειρήσεις στο κοινό. Επειδή λίγοι πολίτες είχαν την οικονομική δυνατότητα να τις αγοράσουν, οι ιδιωτικοποιημένες εταιρείες έπεσαν στα χέρια λίγων, εύπορων οικογενειών γνωστών ως Zaibatsu. Έπειτα, η υποβοηθούμενη και οδηγούμενη από την κυβέρνηση οικονομική ανάπτυξη, ενθαρρύνοντας την απόκτηση και την μίμηση ξένης βιομηχανικής και στρατιωτικής τεχνολογίας. Κατά την διάρκεια της περιόδου Meiji, οι Samurai, μία κάστα πολεμιστών, είχαν αναχρονιστικά ιδανικά στο εσωτερικό του νησιωτικού έθνους και αντιτάχθηκαν στην πρόοδο. Διεξήγαγαν μία ένοπλη επανάσταση ενάντια στην εκσυγχρονιστική καμπάνια[1]. Η οικονομική εξέλιξη απαιτούσε την εκτόπιση της αριστοκρατίας των Samurai. Η ενσωμάτωσή τους στην αναπτυσσόμενη Ιαπωνική οικονομία ήταν ζωτικής σημασίας. Στο τέλος, οι ηττημένοι Samurai

1 Η μάχη ανάμεσα στον αυτοκράτορα Meiji, ο οποίος ήταν ανυπόμονος να εισαγάγει Δυτικές ιδέες και πρακτικές, ώστε να εκσυγχρονίσει και να ενδυναμώσει την Ιαπωνία για να γίνει ένα ισχυρό έθνος και στους Samurai με τα παραδοσιακά ιδανικά, απεικονίστηκαν στην ταινία «The Last Samurai» (2003) με παραγωγή και σκηνοθεσία του Edward Zwick και με πρωταγωνιστή τον Tom Cruise.

ανέπτυξαν επιχειρηματικότητα, με την ενθάρρυνση της κυβέρνησης. Στην Ιαπωνία, συνεπώς, οι πρόωροι επιχειρηματικοί ηγέτες προέρχονταν από τα ανώτερα στρώματα της κοινωνίας και απήλαυσαν άμεσο σεβασμό και κύρος όπως οι απόγονοι της κάστας των Samurai. Αν και δεν είχε όλη η καπιταλιστική τάξη ρίζες Samurai, η κυβερνητική υποστήριξη για ιδιοκτησία από ένα περιορισμένο αριθμό από πασίγνωστες οικογένειες επρόκειτο να γίνει ένα από τα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά της δομής των Ιαπωνικών σχέσεων ιδιοκτησίας.

Με την έλευση του 19ου αιώνα, οι τέσσερις βασικοί όμιλοι Zaibatsu – οι Mitsui, Mitsubishi, Sumitomo και Yasuda – εξέλιξαν τις δικές τους χαρακτηριστικές μορφές οργάνωσης. Ενώ η δεκαετία του 1920 ήταν μία περίοδος πολιτικής εκδημοκράτησης και φιλελευθεροποίησης, στην οικονομία συνέχισαν να κυριαρχούν οι τέσσερις ηγέτιδες προαναφερθείσες Zaibatsu, στις οποίες συνέχισαν να κυριαρχούν πολύ γνωστές οικογένειες. Στην πραγματικότητα, η παγίωση της ιδιοκτησιακής δομής Zaibatsu στο Ιαπωνικό οικονομικό σύστημα έλαβε χώρα κατά τη διάρκεια της παγκόσμιας ύφεσης των δεκαετιών του 1920 και 1930. Αντίθετα με τις Ηνωμένες Πολιτείες όπου αντιμονοπωλιακοί νόμοι πέρασαν από την κυβέρνηση για να αποτρέψουν την δημιουργία μονοπωλίων, κατά την διάρκεια αυτής της περιόδου, η Ιαπωνική κυβέρνηση απαίτησε και πέτυχε να καθιερώσει καρτέλ έτσι ώστε να υπάρξει συμφωνία επάνω σε πρακτικές εργατικού δυναμικού και να τονωθεί η απασχόληση. Με τη σειρά τους, οι Zaibatsu απήλαυσαν σχετική ελευθερία από την κυβερνητική παρέμβαση, με την προϋπόθεση να διατηρούν την οικονομική σταθερότητα. Οι διαδοχικές Ιαπωνικές κυβερνήσεις ακολούθησαν την ίδια πολιτική, ενθαρρύνοντας την ανάδυση στην οικονομία, πολύ συγκεντρωμένων και ισχυρών ομίλων, σύμφωνα με την ιδεολογία του ομαδισμού. Η πεποίθηση ήταν ότι η ύπαρξη σχετικά λίγων, ισχυρών ομίλων στην οικονομία, αποτελούσε έναν τρόπο για να ελεγχθούν και να παραχθούν πολιτικές αποφάσεις, αλλά και για να εφαρμοστούν. Είναι προφανές ότι αυτές οι επιχειρήσεις θα εξασκούσαν τεράστιο έλεγχο στις αντίστοιχες αγορές.

Συνολικά, κάθε Zaibatsu ήταν ένας όμιλος οικογενειακών και αυστηρά ελεγχόμενων επιχειρήσεων. Περιελάμβανε ιδιοκτησίες κατασκευαστικών, εξορυκτικών, εσωτερικού και εξωτερικού εμπορίου, χρηματοοικονομικές και ασφαλιστικές εταιρείες. Οι μεγαλύτερες εταιρείες ήλεγχαν μετοχές σε μικρότερες θυγατρικές και προμηθευτές, δημιουργώντας μία πυραμιδική δομή. Αν και οι εταιρείες Zaibatsu χρησιμοποιούσαν εκσυγχρονισμένη τεχνολογία και δυτικού τύπου διοικητικές τεχνικές, οι εσωτερικές σχέσεις συντονίζονταν με την χρησιμοποίηση της παραδοσιακής φεουδαρχικής εποχής κουλτούρας που εστίαζε στις οικογενειακές αρχές της εξουσίας, της ιεραρχίας, της αφοσίωσης, της εξάρτησης και της εμπιστοσύνης.

Η θετική επιρροή των μεγάλων Zaibatsu στην Ιαπωνική οικονομική ανάπτυξη και εξέλιξη στην χρονική περίοδο 1868-1946, περιελάμβανε τα πάντα. Η έκταση των δραστηριοτήτων των Zaibatsu μπορεί να απεικονισθεί με μερικά παραδείγματα. Μέχρι το 1928, οι τέσσερις μεγαλύτερες Zaibatsu κατείχαν περίπου το 15 τοις εκατό του κεφαλαίου των

Ιαπωνικών εταιρικής μορφής επιχειρηματικών δράσεων. Πριν από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο η Mitsui Zaibatsu, είχε 1.800.000 εργαζόμενους, ενώ η Mitsubishi είχε 1.000.000 εργαζόμενους (Schnitzer, 2000, 68). Κατά την διάρκεια αυτής της περιόδου, οι Zaibatsu ήταν η ραχοκοκαλιά για την εθνική προσπάθεια μεταμόρφωσης-καινοτομίας, πραγματώνοντας την κρατική οικονομική πολιτική μέσα από την συνεργασία δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, ένα διακριτικό χαρακτηριστικό του συστήματος του νησιωτικού έθνους.

Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, οι Αμερικανικές κατοχικές δυνάμεις επιχείρησαν να δημιουργήσουν μία πιο ανταγωνιστική και αποκεντρωτική βιομηχανική δομή στην Ιαπωνία. Η ιδιοκτησιακή δομή των Zaibatsu φαινόταν ως μία αντίθεση στην ιδεαλιστική μορφή του καπιταλισμού, όπως την είχε ο στρατηγός MacArthur. Οι Αμερικανικές κατοχικές δυνάμεις ευελπιστούσαν να εξαλείψουν την κυριαρχία των Zaibatsu απονομιμοποιώντας της εταιρείες χαρτοφυλακίου σπάζοντας τα μονοπώλια και καθιστώντας τα μερίδια αμοιβαίων κεφαλαίων στο εσωτερικό εταιρειών Zaibatsu παράνομα. Για παράδειγμα, η Mitsui και η Mitsubishi διαλύθηκαν, κατά την διάρκεια της Αμερικανικής κατοχής, σε περισσότερες από 130 επιχειρήσεις η κάθε μία (Gao, 2001, 83). Παρόλο που οι Zaibatsu ήταν μέρος της Ιαπωνικής ομαδικής κουλτούρας, προφανώς παρερμηνεύτηκε και επικράτησε η αντίληψη πως τα μονοπώλια και τα ολιγοπώλια ήταν αντιπροσωπευτικά στοιχεία ανεπάρκειας αγοράς (όπως στην παραδοσιακή «δυτική» οικονομική θεωρία).

Ωστόσο, οι Ιάπωνες είχαν άλλα σχέδια και μόλις η κατοχή τερματίστηκε, τα Zaibatsu επέστρεψαν, αν και σε διαφορετική μορφή. Μεταπολεμικά, οι Ιάπωνες επιδίωξαν να ανταγωνιστούν στο διεθνές εμπόριο, αλλά με σχετικά αδύναμες μικρές επιχειρήσεις, αυτό δεν ήταν εφικτό. Η αποκατάσταση των μεγάλων επιχειρήσεων θεωρήθηκε απαραίτητη για την Ιαπωνία, ώστε να ασκήσει ξανά την οικονομική της ισχύ στις διεθνείς αγορές. Φυσικά, υπήρξε μία τάση προς την επανεγκαθίδριση των Zaibatsu, και έτσι πέρασαν νόμοι για να ενθαρρύνουν επιχειρήσεις να συγχωνευτούν. Παρά την εμπνευσμένη από τις Ηνωμένες Πολιτείες πρόθεση να σπάσουν οι όμιλοι, οι ισχυροί δεσμοί επανεμφανίστηκαν στην Ιαπωνική βιομηχανία. Όταν η κατοχή από τις συμμαχικές δυνάμεις τελείωσε το 1952, η Ιαπωνική κυβέρνηση χαλάρωσε την επιβολή των αντιμονοπωλιακών νόμων με δύο τροποποιήσεις στον αντιμονοπωλιακό νόμο. Ακόμα, ο όρος Zaibatsu αντικαταστάθηκε από τον νέο όρο Keiretsu. Αντί για μία εταιρία χαρτοφυλακίου και μία δομή θυγατρικών, όπως στην περίπτωση των Zaibatsu, οι δεσμοί στο εσωτερικό των Keiretsu είναι πιο απροσδιόριστοι, χαλαροί, ανεπίσημοι και συνεργατικοί. Οι όμιλοι Keiretsu που αναδύθηκαν, συγκρατούνται στο εσωτερικό τους με μία ποικιλία εργαλείων που συμπεριλαμβάνουν δια-επιχειρηματικές μετοχές, την χρήση ενός μόνο τραπεζικού ομίλου, εξάρτηση από έναν όμιλο εμπορικών εταιρειών για πωλήσεις, αλλά και για τον συντονισμό δράσεων, τη γνωμάτευση μεταξύ διευθυνόντων συμβούλων και την ίδρυση κοινών θυγατρικών. Ως εκ τούτου, οι ιδιοκτησίες μετοχών στην Ιαπωνική βιομηχανία και στο τραπεζικό σύστημα διανεμήθηκαν περισσότερο ομοιόμορφα.

Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η οικονομική δύναμη των ηγέτιδων τραπεζών ενισχύθηκε από την απουσία μίας ισχυρής αγοράς κεφαλαίου, ως εκ τούτου, οι επιχειρήσεις βασίζονταν σε τραπεζικά δάνεια για να χρηματοδοτήσουν τις επενδύσεις τους. Οι τραπεζικοί αντιπρόσωποι μετείχαν στα διοικητικά συμβούλια των επιχειρήσεων-μελών και οργάνωναν από κοινού επενδύσεις. Αγόραζαν πρώτες ύλες για τις εταιρείες ομίλων Keiretsu, διένειμαν προϊόντα σε αγορές εσωτερικού και εξωτερικού, διαχειρίζονταν βασικές ναυτιλιακές εγκαταστάσεις και συγκέντρωναν πληροφορίες. Η τράπεζα επίσης, παρείχε βραχυχρόνιες εμπορικές πιστώσεις στις εταιρείες Keiretsu, πολλές από τις οποίες δεν είχαν πρόσβαση σε παραδοσιακά τραπεζικά δάνεια. Με αυτόν τον τρόπο, η παλαιότερη δομή ιδιοκτησιών Zaibatsu αναμορφώθηκε στην νέα δομή Keiretsu με κάθε μία συγκεντρωμένη γύρω από μία συγκεκριμένη τράπεζα. Γι' αυτόν τον λόγο, κάθε προηγούμενη Zaibatsu θα συσχετιζόταν με μία τράπεζα που θα ήταν και η βασική οντότητα στην διάδοχη μεταπολεμική Keiretsu. Όταν μία τράπεζα είναι ο πυρήνας μίας Keiretsu, όλες οι επιχειρήσεις σε αυτήν την Keiretsu θα έχουν τραπεζικούς λογαριασμούς στην τράπεζα του ομίλου και η ίδια η τράπεζα θα είναι ο βασικός τους κάτοχος αποθεμάτων, δανειστής και παράγοντας που θα επιβλέπει και θα πειθαρχεί τις εταιρείες του ομίλου.

Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, οι Mitsui, Mitsubishi kai Sumitomo Zaibatsu κράτησαν τα ονόματά τους, ενώ η Yasuda έγινε Fuyo (Fuji). Επιπροσθέτως, δύο άλλες ηγέτιδες Keiretsu αναδύθηκαν. Οι Sanwaand και Ikkan. Τα τρία παλαιότερα Keiretsu – οι Mitsui, Mitsubishi και Sumitomo – σχηματίστηκαν με την αναμόρφωση των προηγούμενων εταιρειών Zaibatsu. Αυτές – μαζί με τις Fuyo, Sanwa και Dai-Ichi Kangyo – ορισμένες φορές ονομάζονται οικονομικές Keiretsu, επειδή περιλαμβάνουν όχι μόνο κατασκευαστικές επιχειρήσεις αλλά επίσης και τράπεζες, ασφαλιστικές εταιρείες και εμπορικές εταιρείες. Το 1993, κάθε ένας από αυτούς τους 6 ομίλους είχε τουλάχιστον 20 εταιρείες-μέλη και 125,000 εργαζόμενους. Όλοι μαζί, ήταν υπεύθυνοι για το 16 τοις εκατό των συνολικών πωλήσεων και το 38 τοις εκατό της κεφαλαιοποίησης στην αγορά και οι 9 μεγαλύτερες επιχειρήσεις χειρίζονταν περίπου το 10 τοις εκατό του χονδρικού εμπορίου, το 34 τοις εκατό των εξαγωγών και το 56 τοις εκατό των εισαγωγών ολόκληρης της Ιαπωνίας (Gardner, 1998, 621-3).

Ένα άλλο είδος ομίλου επιχειρήσεων είναι οι Keiretsu παραγωγής, που αποτελούνται από μία μεγάλη βιομηχανική επιχείρηση, μαζί με τις θυγατρικές της και τις υπεργολαβίες της. Για παράδειγμα, η Hitachi και η Bridgestone έχουν περίπου 600 θυγατρικές και συγγενικές εταιρείες η κάθε μία. Οι Keiretsu παραγωγής χαρακτηρίζονται από μία ισχυρή και μεγάλης διάρκειας σχέση μεταξύ της μεγάλης βιομηχανικής επιχείρησης και των υπεργολαβιών της, που συνήθως ισχυροποιείται από συνιδιοκτησίες μετοχών.

Ένας τρίτος τύπος διαμόρφωσης ομίλων είναι η διανεμητική Keiretsu, ένας όμιλος που διανέμει προϊόντα από τους κατασκευαστές στους καταναλωτές. Η διανεμητική Keiretsu είναι δομημένη γύρω από δίκτυα ελεγχόμενων από τις επιχειρήσεις αντιπροσωπειών, συχνότερα στους τομείς της αυτοκινητοβιομηχανίας, των καλλυντικών, των ηλεκτρικών και ηλεκτρονικών συσκευών.

Τι προκάλεσε αυτή τη μοναδική μεταπολεμική ιδιοκτησιακή δομή Keiretsu στην Ιαπωνία; Ας εξετάσουμε τους συντελεστές που δημιούργησαν και διατήρησαν την ιδιοκτησιακή δομή Keiretsu, όπως επίσης και μερικά από τα πλεονεκτήματά της:

1. Η επιθυμία να ανήκεις σε μία ομάδα είναι περισσότερο μία ιδεολογική-πολιτισμική πτυχή παρά ένα οικονομικό αποτέλεσμα στην Ιαπωνία. Η ομάδα είναι σημαντική και όχι το άτομο. Στην Ιαπωνία, υπάρχει μία τάση προς τον ομαδισμό. Οι κανόνες συμπεριφοράς απορρέουν από τον ομαδισμό, από μία πίστη στην αλληλουχία, στις μακροχρόνιες σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων και την πεποίθηση ότι οι φίλοι μετράνε και η αρχαιότητα (στην ηλικία) έχει σημασία. Η εφαρμογή αυτής της ιδεολογικής-πολιτισμικής πτυχής στις ιδιοκτησιακές σχέσεις καθορίζει τον σχηματισμό βιομηχανικών συμπλεγμάτων και το γιατί διατηρούν την αφοσίωσή τους στον όμιλο. Με αυτόν τον τρόπο, ο όμιλος είναι μία πηγή δύναμης, επιρροής, κύρους, ασφάλειας και εμπιστοσύνης.
2. Η συνιδιοκτησία μετοχών δημιουργεί στενές σχέσεις και αμοιβαιότητα ενδιαφερόντων μεταξύ προμηθευτών και πελατών και μεταξύ των μελών των ομίλων. Τα μέλη του ομίλου μπορούν να επωφεληθούν από την ανταλλαγή πληροφοριών, τις συλλογικές ικανότητες της διαφοροποιημένης διοίκησης και την δυνατότητα για ανταλλαγή προσωπικού. Οι προμηθευτές πρώτων υλών μπορούν να συμμετέχουν μαζί με τους παραγωγούς του τελικού προϊόντος στο σχεδιασμό νέων προϊόντων. Μικρότερες εταιρείες δέχονται υποστήριξη με επενδύσεις και προώθηση προϊόντων από μεγαλύτερες εταιρείες.
3. Οι εταιρείες μονώνονται από τις απειλές της αγοράς λόγω του υψηλού επιπέδου συνιδιοκτησίας μετοχών. Συγχωνεύσεις και επιθετικές εξαγορές δεν είναι συχνές εξαιτίας της συνιδιοκτησίας. Η μακροχρόνια τραπεζική χρηματοδότηση επέτρεψε στις Ιαπωνικές εταιρείες να αντισταθούν στις πιέσεις από εξαγοραστικές επιδρομές. Οι ιδιοκτήτες υπό την απειλή μίας εξαγοράς μπορούν να στηριχθούν σε μέλη του ομίλου ώστε να αποτρέψουν κάποιον τέτοιο κίνδυνο.
4. Οι αλληλοσυνδεόμενες διευθύνσεις είναι πολύ συνηθισμένες. Η Ιαπωνία είναι πολύ μικρή και έχει λίγα πανεπιστήμια καθώς και μικρή ανοδική κοινωνική κινητικότητα. Τα διοικητικά στελέχη στις εταιρείες των ομίλων γνωρίζονται μεταξύ τους και έχουν προσωπικές, προγενέστερα καθιερωμένες, σχέσεις που βασίζονται στην σχολική εκπαίδευση και στο γάμο. Οι εταιρείες-μέλη επωφελούνται από τη μείωση του χρόνου και του κόστους αντικαθιστώντας τις περίπλοκες συναλλαγές των αγορών με αμοιβαίες, στο εσωτερικό των επιχειρήσεων, κοινωνικές συναλλαγές και υπεργολαβίες.
5. Η εταιρεία μπορεί να γίνει αυτάρκης στην παραγωγή των εισροών της μειώνοντας έτσι τα πιθανά κόστη πρώτων υλών και μεταφοράς. Ξαφνικές παύσεις στην προμήθεια πρώτων υλών αποτρέπονται όταν μία θυγατρική είναι αποτελεσματικά αφοσιωμένη στο να παρέχει και να παράγει συνεχώς τις απαραίτητες εισροές.

6. Επιτυγχάνεται βελτίωση της αποδοτικότητας επειδή τα σταθερά μακροχρόνια συμβόλαια επιτρέπουν παραγωγικά συστήματα «πάνω στην ώρα» (just in time) και ενθαρρύνουν τον ποιοτικό έλεγχο ανώτερης ποιότητας. Μέσα από το σύστημα παράδοσης «πάνω στην ώρα», μία μεγάλη εταιρεία έχει την δυνατότητα να αγοράσει τις πρώτες ύλες, τα εξαρτήματα και τις εισροές που χρειάζεται ενώ μειώνει το κόστος που θα είχε αν διατηρούσε υψηλού κόστους αποθέματα.
7. Οι εταιρείες των ομίλων επωφελούνται από τις οικονομίες κλίμακας και τις δικτυακές εξωτερικότητες, που τους δίνουν την δυνατότητα να επιτύχουν τον στόχο της αύξησης των εξαγωγών σε ακόμα χαμηλότερο κόστος, καθώς επεκτείνουν την παραγωγή.
8. Καθώς οι μισθοί των εργαζομένων στις υπεργολαβικές επιχειρήσεις είναι σχετικά χαμηλότεροι, οι μεγάλες εταιρείες στον όμιλο μπορούν να μειώσουν το εργασιακό κόστος με υπεργολαβίες. Κατά την διάρκεια υφέσεων οι μεγάλες εταιρείες στον όμιλο μπορούν να διατηρήσουν την απασχόληση των μονίμων υπαλλήλων μειώνοντας την ποσότητα των υπεργολαβιών. Αυτό, με τη σειρά του, υποστηρίζει την προσδοκία των εργαζομένων στις μεγάλες εταιρείες ότι θα παραμείνουν, καθόλη τη διάρκεια της ζωής τους, αφοσιωμένοι στην απασχόληση.

Σαν αποτέλεσμα των προαναφερθέντων παραγόντων, το 1965 δύο Ιαπωνικές επιχειρήσεις τοποθετήθηκαν ανάμεσα στις 100 μεγαλύτερες βιομηχανικές επιχειρήσεις στον κόσμο. Το 1970 υπήρχαν 8. Μέχρι το 1990 υπήρχαν 16 και μέχρι το 1995, 37 ιαπωνικές εταιρείες βρίσκονταν στην ίδια λίστα (Gardner, 1998, 620).

Ο εκσυγχρονισμός της Ιαπωνίας περιελάμβανε, επίσης, την κρατικοποίηση βασικών τομέων της οικονομίας, όπως την ταχυδρομική υπηρεσία, τις τηλεφωνικές και τηλεγραφικές επικοινωνίες και τους σιδηροδρόμους. Επιπροσθέτως, η κυβέρνηση έχτισε και λειτούργησε χυτήρια σιδήρου, ναυπηγία, συνεργεία μηχανών και εργοστάσια και αύξησε τις επενδύσεις στις επικοινωνίες, στους σιδηροδρόμους, στις ταχυδρομικές υπηρεσίες και στην εκπαίδευση. Ο καπνός, το αλάτι και η καμφορά ήταν κρατικά μονοπώλια. Τα κρατικά χρηματοπιστωτικά ιδρύματα συμπλήρωναν τις λειτουργίες των ιδιωτικών χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων.

Το κρατικό Ταχυδρομικό Ταμιευτήριο λειτουργούσε από το 1875. Η ταχυδρομική υπηρεσία είναι πολύ διαφορετική από οποιουδήποτε άλλου κράτους. Η Ιαπωνική ταχυδρομική υπηρεσία έχει τέσσερις τομείς: ταχυδρομική, παράδοση δεμάτων, τραπεζικές υπηρεσίες και ασφάλιση ζωής. Είχε πάνω από 400,000 υπαλλήλους και διαχειριζόταν 24,700 ταχυδρομικά γραφεία σε όλη την Ιαπωνία και ήταν ο μεγαλύτερος εργοδότης του έθνους. Το ένα τρίτο όλων των κυβερνητικών υπαλλήλων δούλευαν για το ιαπωνικό ταχυδρομείο. Η σημασία της τράπεζας σχετίζεται με τους ιαπωνικούς φορολογικούς νόμους και την υψηλή τάση του πληθυσμού για αποταμίευση. Με περίπου 20-25 τοις εκατό των εθνικών αποταμιεύσεων από το 1895, οι συνολικές καταθέσεις της τράπεζας ταχυδρομικού ταμιευτηρίου (πάνω από 1 τρισεκατομμύριο δολάρια) την καθιστούσαν

ως ένα από τα μεγαλύτερα αποταμιευτικά ιδρύματα στον κόσμο (Angresano, 1996, 183-4). Οι λογαριασμοί ταχυδρομικού ταμιευτηρίου ήταν ελκυστικοί για τις ιαπωνικές οικογένειες εξαιτίας της εύκολης πρόσβασης σε αυτούς και της δυνατότητάς τους να προσφέρουν αφορολόγητο επιτόκιο (πριν από το 1988) σε οποιοδήποτε ποσό αποταμιεύσεων σε λογαριασμούς καταθέσεων προκαθορισμένου χρόνου. Αυτές οι καταθέσεις μπορούν να διοχετευθούν από την κυβέρνηση για την χρηματοδότηση βιομηχανιών στρατηγικής σημασίας που ενισχύουν τις εξαγωγές. Αυτά τα γεγονότα υποδηλώνουν ότι η ιαπωνική κρατική ταχυδρομική υπηρεσία είχε μείζονα οικονομική δύναμη στο οικονομικό σύστημα του νησιού.

Η κρατική Ιαπωνική Τράπεζα Ανάπτυξης ήταν καθοριστικής σημασίας στην μεταπολεμική προσπάθεια ανόρθωσης. Χρηματοδότησε την ανασυγκρότηση και την οικονομική ανάπτυξη των βιομηχανιών χάλυβα, ηλεκτρικής ενέργειας και ναυτιλίας, καθώς και τις βιομηχανίες που παρήγαγαν προκειμένου να εξάγουν. Κυρίως συνεργάζεται παρά ανταγωνίζεται με τις ιδιωτικές τράπεζες, φτιάχνοντας κοινά δάνεια για στρατηγικές βιομηχανίες και παρέχοντας μακροχρόνια δάνεια με χαμηλά επιτόκια. Η τράπεζα εισαγωγών και εξαγωγών της Ιαπωνίας (Exim Bank) είναι ο μόνος τραπεζικός οργανισμός με αποκλειστικό επίκεντρο το διεθνές περιβάλλον. Η Exim Bank παρέχει χρηματοδότηση για το διεθνές εμπόριο παρέχοντας μακροχρόνια δάνεια με μειωμένα επιτόκια για τους εξαγωγείς.

Γι' αυτόν τον λόγο, η μεταπολεμική ιδιοκτησιακή δομή στην Ιαπωνία χαρακτηρίστηκε από την ιδιοκτησιακή δομή των Keiretsu, μαζί με έναν αριθμό από κρατικές εταιρείες στην βιομηχανία και στον τραπεζικό κλάδο που συλλογικά συνέβαλαν στο μεταπολεμικό «οικονομικό θαύμα».

4.1.2.2 Οργανωτικές Σχέσεις

Με δεδομένη τη μακροχρόνια φύση των σχέσεων μεταξύ εταιρειών και υπαλλήλων και αυτών μεταξύ τραπεζών και εταιρειών, οι Ιάπωνες διευθυντές χρησιμοποιούν μεγαλύτερους χρονικούς ορίζοντες για τον στρατηγικό τους σχεδιασμό απ' ό,τι χρησιμοποιούν οι διευθυντές στις περισσότερες ανεπτυγμένες χώρες. Ως αποτέλεσμα αυτού, δίνεται περισσότερη έμφαση στη μεγιστοποίηση του μεριδίου αγοράς με τον ελάχιστο περιορισμό του κέρδους, παρά στη μεγιστοποίηση των βραχυχρόνιων κερδών. Ενώ οι οργανωτικές σχέσεις στην Ιαπωνία είναι όντως, αγορακεντρικές, η κυβέρνηση έχει ακόμα ένα μεγάλο και άμεσο ρόλο στην οικονομία. Χρησιμοποιώντας τις ρυθμιστικές, συμβουλευτικές και οικονομικές δραστηριότητες ορισμένων κρατικών οργανισμών, η κυβέρνηση καθοδηγεί την οικονομική ανάπτυξη. Το κράτος παρείχε σημαντική δυναμική για τον εκσυγχρονισμό της χώρας από τα πρώτα χρόνια της εκβιομηχάνισης· μεταξύ του 1868 και του 1946, η κρατική «καθοδήγηση» δημιούργησε επίσημους και ανεπίσημους κανόνες υπέρ της συνεργασίας μεταξύ του ιδιωτικού και του δημόσιου τομέα.

Οι παραδοσιακοί δείκτες της κυβερνητικής δραστηριότητας μπορεί να δείξουν τον μικρό ρόλο που διαδραμάτισε η κυβέρνηση στην οικονομία του νησιωτικού έθνους. Η Ιαπωνική κυβέρνηση ξοδεύει μικρότερο ποσοστό του ΑΕΠ σε κρατικές δαπάνες, συλλέγει μικρότερο ποσοστό των εθνικών εσόδων σε φόρους, απασχολεί μικρότερο ποσοστό του πληθυσμού, ελέγχει μικρότερο κομμάτι των συνολικών επενδύσεων, ξοδεύει λιγότερα σε δαπάνες κοινωνικής ασφάλισης με τη μορφή συντάξεων και κοινωνικών ασφαλίσεων αλλά και σε αμυντικές δαπάνες από τη μέση χώρα-μέλος του ΟΟΣΑ. Οι ιαπωνικές κυβερνητικές δαπάνες για το 1995, για παράδειγμα, έφταναν το 36 τοις εκατό του ΑΕΠ, ενώ η μέση τιμή στον ΟΟΣΑ ήταν 41 τοις εκατό. Παρ' όλα αυτά δεν πρέπει να γελιόμαστε! Την ίδια χρονική στιγμή που η κυβέρνηση διαδραματίζει ένα περιορισμένο ρόλο στις δαπάνες, στην φορολόγηση, στις κρατικοποιήσεις, στην κοινωνική ασφάλιση, στις κοινωνικές υπηρεσίες και στις αμυντικές δαπάνες, επηρεάζει την οικονομική συμπεριφορά μέσα από την νομοθεσία, τον δανεισμό, τα ενδεικτικά σχέδια και την βιομηχανική πολιτική.

Από το τέλος της μεταπολεμικής ξένης κατοχής, η φιλοσοφία της ιαπωνικής κυβέρνησης ως προς την διαχείριση της οικονομίας ήταν ένας συνδυασμός παράδοσης, ρύθμισης, προστατευτισμού, υποστήριξης της ανάπτυξης και πολιτικών ανοιχτής αγοράς. Τόσο ο δημόσιος όσο και ο ιδιωτικός τομέας αναγνώριζαν την ανάγκη για οικονομική εξέλιξη ώστε να αποφευχθεί η κυριάρχηση δυτικών οικονομικών δυνάμεων και συμφερόντων. Με δεδομένη την επιθυμία για διεύρυνση των παραγωγικών δυνατοτήτων αλλά ταυτόχρονα αντιμετωπίζοντας έλλειψη πρώτων υλών, έλλειψη πιστώσεων και την απειλή του διεθνούς ανταγωνισμού, οι Ιάπωνες υιοθέτησαν την πιο εφικτή από τις διαθέσιμες επιλογές: συνεργασία μεταξύ της κυβέρνησης και των επιχειρήσεων. Αυτό το μοντέλο, που συχνά μνημονεύεται από τους φιλελεύθερους παρεμβατιστές, τους φανατικούς υποστηρικτές της οικονομικής οργάνωσης, της βιομηχανικής πολιτικής και της κρατικής παρέμβασης, είναι ένα παράδειγμα καπιταλισμού, οδηγούμενου από την κυβέρνηση.

Μετά τον πόλεμο, οι βιομηχανικές πολιτικές σχεδιάστηκαν έτσι ώστε να παροτρύνουν την εθελοντική εναρμόνιση με στόχους καθιερωμένους από κοινού από το κράτος και την βιομηχανία. Ο στόχος της βιομηχανικής πολιτικής ήταν να καθοδηγεί την εξέλιξη μέσα από τον εξορθολογισμό της βιομηχανίας κατανέμοντας τους καίριους σπάνιους πόρους, προστατεύοντας τις εγχώριες νεοσύστατες βιομηχανίες, αυξάνοντας την οικονομική ανάπτυξη και προωθώντας τις εξαγωγές. Οι αποσπασματικές πιστώσεις, τα ξένα συναλλάγματα, οι εισαγόμενες πρώτες ύλες, οι καίριες εισαγωγές και η ξένη τεχνολογία ήταν επιλεκτικά κατανεμημένες μέσα από την βιομηχανική πολιτική ώστε να ενθαρρύνει την ανάπτυξη των υψηλής προτεραιότητας βιομηχανιών. Οι βιομηχανίες βαριών μετάλλων και χημικών ουσιών επιλέχθηκαν ως βιομηχανίες εξαιρετικής σημασίας και έγιναν επιλέξιμες για κρατική βοήθεια. Αυτές οι βιομηχανίες ήρθαν αντιμέτωπες με υψηλή ελαστικότητα ζήτησης εισοδήματος στις διεθνείς αγορές και είχαν τη δυνατότητα να επωφεληθούν από οικονομίες κλίμακας μέσα από την υιοθέτηση σύγχρονης τεχνολογίας.

Αυτές οι στρατηγικές ήταν αντίθετες με τις συστάσεις που έγιναν από την Κατοχική Αρχή, ότι δηλαδή η Ιαπωνία έπρεπε να επιδιώξει μία αναπτυξιακή στρατηγική που θα έδινε έμφαση στην κατασκευή προϊόντων που θα εκμεταλλευόταν το εργατικό δυναμικό για εξαγωγές, λόγω της αφθονίας εργατικού δυναμικού. Σε αντίθεση με αυτό, η κυβέρνηση, μαζί με τα Keiretsu, επέμεινε ότι η Ιαπωνία θα έπρεπε να αναπτύξει μία βιομηχανική δομή παρόμοια με εκείνη των Δυτικών βιομηχανικών εθνών. Ευτυχώς για την Ιαπωνία, η άποψη της κυβέρνησης και των Keiretsu επικράτησε.

Ο οικονομικός σχεδιασμός και η βιομηχανική πολιτική λειτούργησαν ως όργανα για την καθοδήγηση του ιαπωνικού κράτους από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Ο οικονομικός σχεδιασμός και η βιομηχανική πολιτική δικαιολογήθηκαν με βάση την πεποίθηση ότι η ιαπωνική οικονομία χαρακτηριζόταν από ουσιαστική αδυναμία της αγοράς εξαιτίας της ύπαρξης σημαντικών οικονομιών κλίμακας που προκαλούν φυσικά μονοπώλια, της παρουσίας δημόσιων αγαθών, των ατελειών των κεφαλαιακών αγορών και της μυωπικής φύσης των αγορών ώστε να προσδιορίσουν το μακροχρόνιο βέλτιστο επίπεδο ανάπτυξης. Επιπροσθέτως, οι ισχυροί δεσμοί μεταξύ των εταιρειών μέσα από την ιδιοκτησιακή δομή Keiretsu ενθάρρυναν τον αντιπαραγωγικό ανταγωνισμό εξαιτίας της σπάταλης αλληλοεπικάλυψης των επενδύσεων. Για τον λόγο αυτό, ο περιορισμός του ανταγωνισμού θα μπορούσε να είναι κοινωνικά ευεργετικός, η κυβερνητική παρέμβαση θα μπορούσε να οδηγήσει σε πιο αποδοτική χρήση του κεφαλαίου και η βιομηχανική πολιτική θα μπορούσε στην πραγματικότητα να βοηθήσει την λειτουργία της αγοράς στην ιαπωνική οικονομία.

Η ιαπωνική κυβέρνηση εργάστηκε συνεργατικά με τις επιχειρήσεις μέσα από μία διαδικασία οικονομικού σχεδιασμού, τυποποιώντας τη συνεργατική αλληλεξάρτηση μεταξύ του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα. Ο στόχος της άσκησης του οικονομικού σχεδιασμού ήταν κυρίως να καθιερώσει μία ομοφωνία στο διοικητικό επίπεδο της οικονομίας, να συντονίσει, να αναγνωρίσει προβλήματα και να ξεκινήσει επανορθωτική δράση. Η κυβέρνηση προσφέρει τα στατιστικά δεδομένα, παράγει προβλέψεις και παρέχει μία κοινή βάση πληροφοριών. Εν συνεχεία, αυτοί που λαμβάνουν αποφάσεις στην Ιαπωνία παράγουν μία σειρά από κατευθυντήριες γραμμές σαν αποτέλεσμα των συζητήσεων μεταξύ της κυβέρνησης, του βιομηχανικού κλάδου και σε κάποιες περιπτώσεις του εργατικού δυναμικού. Τελικά, στηρίζονται ουσιαστικά μόνο στην εθελοντική και χωρίς πίεση αφοσίωση του ιδιωτικού τομέα. Η καθοδήγηση από το κράτος πήρε την μορφή της «παρέμβασης χωρίς νομική υποστήριξη», καθώς υπήρχαν (και ακόμα υπάρχουν) λίγοι επίσημοι κανόνες για τις κρατικές καθοδηγητικές δραστηριότητες. Καθώς ο στόχος του σχεδιασμού ήταν να προσδιορίσει την πιθανή πορεία της οικονομίας, η μορφή του αυτή ονομάζεται ενδεικτικός προγραμματισμός· σχεδιάστηκε ώστε να λειτουργεί παράλληλα, παρά να αντικαθιστά, την αγορά. Το σχέδιο προοριζόταν να λειτουργεί ως οδηγός για αυτούς που λαμβάνουν αποφάσεις στον ιδιωτικό τομέα, μειώνοντας την αβεβαιότητα για τις κυβερνητικές πολιτικές και την κατάσταση της οικονομίας στο μέλλον. Τα αποτελέσματα ήταν περισσότερο προβλέψεις παρά εξαναγκαστικά πλάνα.

Ο ενδεικτικός προγραμματισμός και η βιομηχανική πολιτική στο νησιωτικό έθνος συντονίζονται από τρεις κυβερνητικούς οργανισμούς: η Οικονομική Προγραμματισμού Υπηρεσία [Economic Planning Agency (EPA)], το Υπουργείο Διεθνούς Εμπορίου και Βιομηχανίας (Ministry of International Trade and Industry (MITI)) και το Υπουργείο Οικονομικών (Ministry of Finance (MOF)). Συχνά αυτοί οι κρατικοί οργανισμοί έρχονται σε διαφωνία. Η EPA τυπικά υποστηρίζει την σταθερή ανάπτυξη και την αποδοτική κατανομή των πόρων· η MITI είναι υπέρ της γρήγορης ανάπτυξης και τεχνολογικής καινοτομίας· ενώ το Υπουργείο Οικονομικών θέλει να διατηρήσει σταθερές τιμές και ένα ισοσκελισμένο προϋπολογισμό. Αυτοί οι κρατικοί γραφειοκρατικοί παράγοντες, μαζί με τους επικεφαλής των Keiretsu, σχηματίζουν την θεσμική δομή ισχύος του σύγχρονου ιαπωνικού οικονομικού συστήματος γνωστού και ως «σιδηρούν τρίγωνο».

Η EPA συνεργάζεται με το οικονομικό συμβούλιο - ένας όμιλος 30 συμβούλων από τις επιχειρήσεις, το οργανωμένο κομμάτι του εργατικού δυναμικού, πανεπιστημιακών και άλλων κυβερνητικών υπηρεσιών - ώστε να σχηματίσουν τον ενδεικτικό προγραμματισμό. Τα καθήκοντα της EPA είναι να παρέχει πληροφορίες, να παράγει προβλέψεις, να βελτιώνει την επικοινωνία μεταξύ τομέων της οικονομίας και να συνθέτει προτάσεις μέσα σε ένα περιεκτικό και συνεπές πλάνο. Ειδικότερα, τα πλάνα αποτελούνται από μακροοικονομικές κατευθυντήριες γραμμές και προβλέψεις, από την αναγνώριση αναμενόμενων προβλημάτων και από ένα πλαίσιο μελλοντικών οικονομικών πολιτικών που η κυβέρνηση σκοπεύει να ακολουθήσει. Η προσήλωση στο πλάνο είναι εθελοντική επειδή η EPA έχει μικρή νομική, διοικητική ή οικονομική εξουσία να επιβάλλει οποιονδήποτε στόχο του πλάνου.

Εργαζόμενη ανεξάρτητα από τα σχέδια που αναπτύχθηκαν από την EPA, η MITI σχηματίζει και εφαρμόζει βιομηχανικές πολιτικές. Καμία βιομηχανική εγκατάσταση, κανένα σουπερμάρκετ ή πολυκατάστημα στην Ιαπωνία δεν μπορεί να ανεγερθεί χωρίς εξουσιοδότηση από τη MITI. Η MITI δημιουργήθηκε στα τέλη του 1940 και έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην καθοδήγηση τομέων και βιομηχανιών κλάδων που κρίθηκαν ως σημαντικοί για τους εθνικούς οικονομικούς στόχους με βάση τον ρυθμό ανάπτυξής τους, τα συγκριτικά πλεονεκτήματα και τις εξαγωγικές δυνατότητές τους. Παραδείγματα κατά την διάρκεια των προηγούμενων δεκαετιών περιελάμβαναν: την δεκαετία του 1950, τις βιομηχανίες χάλυβα, ναυπηγικής, πετροχημικών αλλά και την αυτοκινητοβιομηχανία· την δεκαετία του 1960 καταναλωτικά ηλεκτρονικά προϊόντα· την δεκαετία του 1970 ηλεκτρονικούς υπολογιστές και στις δεκαετίες του 1980 και 1990, βιομηχανίες ενέργειας και υπολογιστών και άλλες βιομηχανίες που επικεντρώνονται στην γνώση (Gardner, 1998, 641).

Υπήρχαν τρεις συγκεκριμένες λειτουργίες της MITI: (1) προώθηση της εξέλιξης καθοδηγώντας και ρυθμίζοντας τις βιομηχανίες· (2) έλεγχος και προώθηση του διεθνούς εμπορίου· (3) εξασφάλιση μίας επαρκούς προμήθειας αγαθών και υπηρεσιών· και (4) εξέλιξη και εποπτεία της πολιτικής πόρων και ενέργειας ώστε να εξασφαλίζεται μία σταθερή προμήθεια, καθώς και ρύθμιση των τιμών ηλεκτρικής ενέργειας και άλλων τιμών για την ενέργεια (5) αναβολή των αντιμονοπωλιακών νόμων και δημιουργία καρτέλ·

και (6) έκδοση αδειών και διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας. Η MITI ήταν πολύ αποτελεσματική στην επιλογή των σωστών βιομηχανιών – στην επιλογή νικητών - λόγω της προστασίας από δημόσια και ιδιωτικά συμφέροντα, της μακράς θητείας των γραφειοκρατών της με υψηλές θέσεις και της ικανότητάς της να φέρνει σε ομοφωνία ποικίλους ομίλους συμφερόντων.

Η MITI υποστηρίζει στοχευμένες βιομηχανίες προμηθεύοντας χρηματοδότηση και επιχορηγήσεις για δραστηριότητες έρευνας και ανάπτυξης και την προώθηση των εξαγωγών. Αυτή η υποστήριξη χρηματοδοτείται από την τράπεζα της Ιαπωνίας, την κεντρική τράπεζα. Η τράπεζα της Ιαπωνίας εξασκεί μία επιλεκτική πολιτική ελέγχου των τραπεζικών πιστώσεων και τα κρατικά οικονομικά ιδρύματα, όπως είναι η Τράπεζα Ανάπτυξης της Ιαπωνίας (Japan Development Bank), παρέχουν το ένα τέταρτο του συνολικού δανεισμού. Ακόμα, η MITI παρέχει στην βιομηχανία φορολογικές ελαφρύνσεις αφού λάβει έγκριση από το Υπουργείο Οικονομικών. Η MITI έχει προστατέψει ορισμένες βιομηχανίες από τον εισαγόμενο ανταγωνισμό μέσα από διάφορα δασμολογικά ή μη εμπόδια και μέχρι την δεκαετία του 1960 μέσα από ένα σύστημα ελέγχου ξένων συναλλαγμάτων. Επιπροσθέτως, η MITI υποστήριξε οικονομικά των σχηματισμό καρτέλ ώστε να προωθήσει την αποδοτική παραγωγή.

Η βιομηχανική πολιτική που επιβλήθηκε από την MITI δεν στόχευσε μόνο τους πιθανούς τομείς-κλειδιά της οικονομίας αλλά επικεντρώθηκε επίσης και σε φθίνοντες τομείς έχοντας ως στόχο να ελαφρύνει το κόστος του κλεισίματος μη αποτελεσματικών εταιρειών. Η παρέμβαση στην βιομηχανία σχετίστηκε με τον παραγωγικό κύκλο. Στο ξεκίνημα του παραγωγικού κύκλου μίας στοχευμένης βιομηχανίας, οι πολιτικές για την υποστήριξη την ανάπτυξης μπορεί να περιλαμβάνουν νεοσύστατα βιομηχανικά τιμολόγια, επιδοτήσεις για κεφαλαιακές επενδύσεις και εξορθολογισμό των καρτέλ ώστε να τονωθούν οι οικονομίες κλίμακας. Κατά την διάρκεια του μεσοδιαστήματος, δεν χρειάζεται παρέμβαση. Στο τέλος του παραγωγικού κύκλου η MITI χρησιμοποιεί νομοθεσία από τις αρχές της δεκαετίας του 1950 ώστε να εξαλείψει τομείς χαμηλής παραγωγικότητας, πετυχαίνοντας μία πειθαρχημένη ανακατανομή πόρων. Η MITI συχνά υποστήριξε την καρτελοποίηση φθινουσών βιομηχανιών: στις αρχές της δεκαετίας του 1950 αυτές του χάλυβα, του άνθρακα, της ναυτιλίας, της ηλεκτρικής ενέργειας, των συνθετικών ινών και των χημικών λιπασμάτων· στα τέλη της ίδιας δεκαετίας αυτές των πετροχημικών, των μηχανικών εργαλείων και των ηλεκτρονικών· και στην δεκαετία του 1970 αυτές του άνθρακα και της ναυτιλίας. Οι Ιαπωνικές αρχές θεωρούν ότι αυτή η διαδικασία έχει μεγαλύτερα πλεονεκτήματα από το να επιτραπεί στην αγορά να επιλέξει τους χαμένους, διότι διατηρεί το βιομηχανικό κεφάλαιο, τις κοινωνικές υποδομές και τις υγιείς κοινωνίες.

Καθώς η EPA πρώτα σχεδιάζει πλάνα και η MITI καθορίζει τις βιομηχανίες-κλειδιά και εφαρμόζει τα πλάνα, το υπουργείο οικονομικών είναι υπεύθυνο για την παροχή χρηματοδότησης και την εφαρμογή τις συνολικής μακροοικονομικής πολιτικής. Το Υπουργείο Οικονομικών έχει ευρεία ρυθμιστική και διοικητική εξουσία και είναι υπεύθυνο για την διεξαγωγή της δημοσιονομικής και της νομισματικής πολιτικής. Επιβλέποντας

τις δραστηριότητες της τράπεζας της Ιαπωνίας, το Υπουργείο Οικονομικών μπορεί να επηρεάσει την οικονομία μέσω της νομισματικής πολιτικής, ελέγχου των πιστώσεων και του κανονισμού για τις τράπεζες και τα ξένα συναλλάγματα. Η στενή σχέση μεταξύ της βιομηχανίας, των τραπεζών και της κυβέρνησης σήμαινε ότι οι τράπεζες διοχέτευαν κεφάλαιο άμεσα στην βάση της βιομηχανικής πολιτικής, όχι απλά ως αποτέλεσμα του ανταγωνισμού της αγοράς. Πριν από το 1998, αυτό σήμαινε πως το τραπεζικό σύστημα εγγυάτο εικονικά φθηνό κεφάλαιο στις ιαπωνικές επιχειρήσεις.

Το Υπουργείο Οικονομικών ασκεί επίσης και ανεπίσημες εξουσίες που εκτείνονται πολύ μακρύτερα από την νομική εντολή. Αυτές οι δυνάμεις περιλαμβάνουν τομεακή οικονομική στόχευση, ενθάρρυνση χρηματοδότησης από τράπεζες αντί ιδίων κεφαλαίων, ενθάρρυνση καλύτερων εργασιακών σχέσεων και χρήση επιλεκτικής καρτελοποίησης. Το Υπουργείο Οικονομικών είναι ένας από τους γραφειοκρατικούς φορείς με το μεγαλύτερο κύρος και δύναμη στο νησιωτικό έθνος και εξαιτίας της υψηλής κατάταξής του στην ιαπωνική οικονομική και κοινωνική ιεραρχία, το Υπουργείο Οικονομικών μπορεί να προσελκύσει τους λαμπρότερους αποφοίτους των κορυφαίων πανεπιστημίων καθώς και οι συνταξιοδοτημένοι γραφειοκράτες καταλήγουν σε σημαντικές θέσεις στην κυβέρνηση και στη βιομηχανία.

Στον οικονομικό τομέα έχει κυριαρχήσει η κρατική κεντρική τράπεζα του έθνους, η Τράπεζα της Ιαπωνίας, που ιδρύθηκε το 1882. Η Τράπεζα της Ιαπωνίας καθιερώθηκε με συγκεκριμένο σκοπό να προωθεί την οικονομική ανάπτυξη παρέχοντας χρηματοδότηση στις βιομηχανίες-κλειδιά που θεωρούνται πιο σημαντικές για το κράτος. Οι βασικές λειτουργίες της είναι όμοιες με εκείνες οποιασδήποτε άλλης κεντρικής τράπεζας – να εκτελεί οικονομικές δραστηριότητες της κυβέρνησης, να ρυθμίζει την νομισματική πολιτική, να εποπτεύει ομολογιακά ζητήματα και να διαχειρίζεται την αξία του yen στην διεθνή χρηματιστηριακή αγορά. Ουσιαστικά, η Τράπεζα της Ιαπωνίας, με περιορισμένη ανεξαρτησία, λειτουργεί σε μεγάλο βαθμό ως εργαλείο για την κυβερνητική πολιτική και την νομισματική πολιτική. Η Τράπεζα της Ιαπωνίας ρυθμίζει την νομισματική ανάπτυξη ώστε να διατηρήσει τα βραχυπρόθεσμα επιτόκια σταθερά σε βραχυχρόνιο επίπεδο, ενώ προσπαθεί να διατηρήσει την πλήρη απασχόληση σε μακροχρόνιο επίπεδο. Η Τράπεζα της Ιαπωνίας παίζει ένα σημαντικό ρόλο στην βιομηχανική πολιτική επειδή συχνά έχει χρησιμοποιήσει την εκπτωσιακή της δυνατότητα όχι μόνο για να ελέγξει την συνολική ανάπτυξη της προσφοράς χρήματος, αλλά επίσης για να καθοδηγήσει τις πιστώσεις προς βιομηχανίες προτεραιότητας όπως αυτές καθορίζονται από την βιομηχανική πολιτική. Η μετατροπή αυτών των δεικτών είναι το πιο σημαντικό όργανο νομισματικής πολιτικής στην Ιαπωνία επειδή οι εμπορικές τράπεζες βασίζονται πολύ σε δάνεια από την Τράπεζα της Ιαπωνίας, και οι βιομηχανίες, με την σειρά τους, βασίζονται πολύ σε δάνεια από τις εμπορικές τράπεζες. Οι λειτουργίες της ανοιχτής αγοράς εμποδίζονται από την έλλειψη μιας καλά οργανωμένης κεφαλαιακής αγοράς και για τον λόγο αυτό δεν είναι αποτελεσματικά όργανα νομισματικής πολιτικής.

Οι ιαπωνικοί χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί είχαν ένα σημαντικό ρόλο στο «οικονομικό θαύμα». Στο ιαπωνικό τραπεζικό σύστημα έχουν κυριαρχήσει τεράστιες εμπορι-

κές τράπεζες στο κέντρο ενός Keiretsu. Τα βιομηχανικά χαρακτηριστικά των εμπορικών τραπεζών περιόρισαν τον ανταγωνισμό. Έξι από τις δέκα μεγαλύτερες τράπεζες στον κόσμο είχαν την βάση τους στην Ιαπωνία στην δεκαετία του 1980 (Gardner, 1998, 635). Είναι οι ίδιες τράπεζες που παρέχουν δάνεια στα μέλη των Keiretsu και αγοράζουν τις μετοχές τους. Οι κρατικοί χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί συμπληρώνουν τις λειτουργίες των ιδιωτικών. Οι κρατικοί χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί είναι υπεύθυνοι για ένα πολύ μεγαλύτερο μερίδιο του δανεισμού στην Ιαπωνία παρά στις ΗΠΑ. Στην Ιαπωνία η μεγαλύτερη πηγή χρηματοδότησης έρχεται από το κρατικό Ιαπωνικό Ταχυδρομικό Ταμιευτήριο, το μεγαλύτερο χρηματοπιστωτικό ίδρυμα στον κόσμο. Ως τέτοιο, η κυβέρνηση είχε την δυνατότητα να χρησιμοποιήσει τον δανεισμό ως ένα σημαντικό εργαλείο για να εκτελεί την βιομηχανική της πολιτική. Από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η Ιαπωνία είχε ένα πολύ υψηλό δείκτη ιδιωτικών αποταμιεύσεων. Αυτό επέτρεψε χαμηλότερα επιτόκια που τόνωσαν τις επενδύσεις. Υπάρχουν αρκετοί λόγοι που εξηγούν τον υψηλό δείκτη αποταμιεύσεων στην Ιαπωνία: οι εργαζόμενοι αποταμιεύουν για τα γεράματα εξαιτίας της πρόωρης συνταξιοδότησης και των προσδοκιών για χαμηλές συντάξεις και χαμηλές δαπάνες κοινωνικής ασφάλισης · οι ιδιώτες αποταμιεύουν ώστε να πληρώσουν τις προκαταβολές για ένα σπίτι οι οποίες είναι πολύ ακριβές · οι εργαζόμενοι με μεγάλα εξαμηνιαία μπόνους πληρωμών δέχονται κίνητρα προκειμένου να αυξήσουν τις αποταμιεύσεις τους · η έλλειψη κεφαλικού φόρου εισοδήματος (εκτός από τον κτηματομεσιτικό τομέα) ενθαρρύνει την συσσώρευση κεφαλαίων · και κατά την διάρκεια του μεγαλύτερου μέρους της μεταπολεμικής περιόδου, η Ιαπωνία είχε ένα σχετικά νεαρό πληθυσμό (Rosser and Rosser, 2004, 161).

Ως μέσα ώστε να τονωθεί η οικονομική ανάπτυξη, χρησιμοποιούνται ειδικά φορολογικά κίνητρα για να προωθήσουν τους υψηλούς δείκτες αποταμίευσης, επενδύσεων και σχηματισμού κεφαλαίου. Ο δημοσιονομικός νόμος του 1947 επέτρεπε στην κυβέρνηση να εκδίδει ομόλογα μόνο για να συγκεντρώσει χρήματα για δημόσια έργα και να μην εκδίδει χρεόγραφα για να χρηματοδοτήσει τρέχουσες δαπάνες. Χωρίς πρόσβαση στην χρηματοδότηση χρέους, η κυβέρνηση ήταν υποχρεωμένη να διατηρεί ισοσκελισμένο προϋπολογισμό. Στην δεκαετία του 1960, ο δημοσιονομικός νόμος του 1947 βελτιώθηκε, εξαλείφοντας την αυστηρή συμμόρφωση στις αρχές των ισοσκελισμένων προϋπολογισμών και επιτρέποντας στην κυβέρνηση να χρησιμοποιεί την δημοσιονομική πολική ως εργαλείο μακροοικονομικής πολιτικής. Ακολουθώντας τις φιλελεύθερες παρεμβατικές επιτυχίες σε άλλες χώρες, οι Ιάπωνες διαμορφωτές πολιτικής πίστευαν στις αντι-κυκλικές Κεϋνσιανές πολιτικές που σχεδιάστηκαν για να απαλύνουν την ύφεση μέσα από ελλειμματικούς προϋπολογισμούς και αυξήσεις στην συνολική ζήτηση. Κατά την διάρκεια αυτής της περιόδου, τόσο σε απόλυτους αριθμούς όσο και σε ποσοστό επί του ΑΕΠ, οι δαπάνες για κοινωνική ασφάλιση, για στέγαση και για περιβαλλοντικά προγράμματα και για προγράμματα πρόνοιας, αυξήθηκαν.

Οι μεταπολεμικές σχέσεις μεταξύ εργαζομένων και διοίκησης ήταν κάθε άλλο παρά αρμονικές. Οι απεργίες ήταν συχνές και υπήρχε σημαντική εργατική μαχητικότητα, μαζί

με βαθιά εχθρότητα ακόμα και βία. Τα εργατικά σωματεία ήταν στην πραγματικότητα απαγορευμένα πριν τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και στην πρώιμη μεταπολεμική περίοδο. Η κυβέρνηση υποστηρίζοντας τους εργοδότες, αντιμετώπισε τα σωματεία με μία σειρά από σημαντικές βιομηχανικές δράσεις στις βιομηχανίες άνθρακα και χάλυβα και βοήθησε να σπάσουν τα πιο ριζοσπαστικά σωματεία. Κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 1950, τα συμμορφωμένα με την νομοθεσία και βασισμένα σε εταιρείες σωματεία αναδύθηκαν και η επιθετική συλλογική διαπραγμάτευση εγκαταλείφτηκε. Στον αντίποδα, εισήχθησαν η διαπραγμάτευση και η πατερναλιστική αρχή της «διά βίου πρόσληψης». Καθώς ελαχιστοποιούσε την εργατική διαμάχη και μείωνε την μαχητικότητα, αυτή η αρχή βοήθησε ακόμα στην καταπολέμηση της πιθανότητας ανάδυσης μίας κομμουνιστικής δύναμης. Επιπροσθέτως, οι εταιρείες εξάσκησαν μία μορφή διοίκησης που βασιζόταν στη διαπραγμάτευση και στη ροή πληροφοριών, δίνοντας έμφαση σε μία στενή σχέση μεταξύ της διοίκησης και των εργαζομένων. Οι εργαζόμενοι θεωρούνταν και θεωρούνται ως μέρος μίας διευρυμένης οικογένειας. Καθοδηγούμενοι από την Κομφουκιανή φιλοσοφία και ιδεολογία, οι Ιάπωνες πιστεύουν στην ομόφωνη φύση της πολιτικής λήψεως αποφάσεων και έτσι η διοίκηση είναι υποχρεωμένη να συμπεριλαμβάνει τις απόψεις των υφισταμένων. Αυτού του είδους η διαπραγμάτευση σημαίνει ότι τα σωματεία και οι εργαζόμενοί τους λειτουργούν πιο στενά με την επιχείρηση και τείνουν να ταυτίζονται με αυτήν. Με αυτόν τον τρόπο, η διοίκηση κρύβει τα ανταγωνιστικά συμφέροντά της και προωθεί την αρμονία στο εσωτερικό του οργανισμού.

Τα χαρακτηριστικό στοιχείο των ιαπωνικών εργατικών σωματείων είναι ότι είναι εταιρικά σωματεία. Τα εταιρικά σωματεία υποστηρίζονται σημαντικά από την κυβέρνηση, τις διοικήσεις και τους εργάτες. Το τυπικό εργατικό σωματείο στην Ιαπωνία αποτελείται από εργαζόμενους μίας εταιρείας ή ενός λειτουργικού κομματιού μέσα στην εταιρεία, ανεξάρτητα από την απασχόληση τους. Πάνω από το 90 τοις εκατό των μελών εργατικών σωματείων ανήκουν σε ένα εταιρικό σωματείο που συστάθηκε πρωτίστως στις μεγάλες εταιρείες. Αν κάποιος είναι αφοσιωμένος για όλη του τη ζωή σε μία εταιρεία και έχει δουλέψει σε πολλές διαφορετικές δουλειές με την εταιρεία (χωρίς να είναι δεμένος με μία συγκεκριμένη θέση), τότε είναι λογικό να ανήκει σε ένα σωματείο που διαπραγματεύεται κατευθείαν με την εταιρεία. Οι θέσεις μέσα σε μία επιχείρηση καθορίζονται κυρίως με βάση την ηλικία και την χρονική διάρκεια της προϋπηρεσίας. Μέσα από ιδιότητα μέλους στα σωματεία, απουσιάζουν οι ταξικοί ανταγωνισμοί και η αποξένωση. Οι διευθυντές και μαζί τους οι υφιστάμενοι τοποθετούν τα συμφέροντα της επιχείρησης πάνω από τα προσωπικά συμφέροντά τους. Υπάρχει μικρή διαφοροποίηση ανάμεσα σε εργαζόμενους ανάλογα με την υπαλληλική εργασία, την εργασία σε εργοστάσιο, την ειδικότητα ή το είδος της απασχόλησης. Το ιαπωνικό σύστημα καθορισμού της μισθοδοσίας περιέχει σημαντικά στοιχεία εθνικού συντονισμού επειδή το αποτέλεσμα επηρεάζει άμεσα περί το 25 τοις εκατό των Ιαπώνων εργαζομένων και θέτει ένα σημείο αναφοράς για αυξήσεις στους μισθούς στις μικρές και μικρομεσαίες επιχειρήσεις όπου τα επίπεδα οργάνωσης σε σωματεία είναι χαμηλά.

4.1.2.3 Σχέσεις Κινήτρων

Το ιαπωνικό οικονομικό σύστημα είναι βασισμένο σε σχέσεις κινήτρων υλικής φύσης. Ανεξάρτητα από την καθαρά οικονομική παρακίνηση, οι Ιάπωνες εργαζόμενοι νιώθουν υπερήφανοι στις δουλειές τους και η απασχόληση στις επιχειρήσεις παίζει ένα σημαντικό ρόλο στην κοινωνική και οικογενειακή ζωή. Ο θεμέλιος λίθος της ιαπωνικής δεοντολογίας στην εργασία είναι ένα καλά εκπαιδευμένο και με σημαντικά κίνητρα εργατικό δυναμικό. Στο πέρασμα των αιώνων, οι Ιάπωνες έμαθαν να αντισταθμίζουν την έλλειψη φυσικών πόρων: «Πρέπει να δουλεύουμε πολύ σκληρά επειδή είμαστε ένα φτωχό νησιωτικό έθνος» (Gardner, 1998, 612-3). Η ιαπωνική εργασιακή δεοντολογία ενισχύθηκε ακόμα περισσότερο από την καταστροφή του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και έπαιξε ένα καθοριστικής σημασίας ρόλο στο μεταπολεμικό «οικονομικό θαύμα». Οι σχέσεις κινήτρων βασίστηκαν στην διά βίου απασχόληση, που προστατεύει πολλούς από τους εργαζόμενους από την απόλυση και στον τομέα της μισθοδοσίας εξασφαλίζει την αύξηση της αμοιβής του εργαζομένου με βάση την ηλικία του, ανεξάρτητα από τις αρμοδιότητές του. Και οι δύο πρακτικές τέθηκαν σε εφαρμογή μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ως αντίδραση στις ελλείψεις ειδικευμένης εργασίας και υψηλής εργατικής απόδοσης.

Η διά βίου απασχόληση αναφέρεται στην πρακτική της Ιαπωνίας όπου, μόλις ο εργαζόμενος προσλαμβάνεται, η εταιρεία έχει την υποχρέωση να διατηρήσει αυτόν τον εργαζόμενο ανεξάρτητα από πιθανές μειώσεις στην ζήτηση του προϊόντος. Αυτό το σύστημα της διά βίου πρόσληψης ήταν δυνατό να εφαρμοστεί στην Ιαπωνία στην περίοδο μεταξύ του 1945 και 1990 εξαιτίας της ταχύτατης ανάπτυξης της οικονομίας και διευκολύνθηκε από τα σχετικά δεκτικά σωματεία. Οι πολιτικές διά βίου απασχόλησης δεν αναφέρονταν καν στις εργασιακές συμβάσεις αλλά ήταν το προϊόν ανεπίσημων κανόνων. Οι εταιρείες υπόσχονταν ότι δεν θα έδιωχναν το μόνιμο προσωπικό τους εκτός από περιπτώσεις απάτης και κατάχρησης. Οι εργοδότες γενικότερα ακολουθούσαν πατερναλιστικά πρότυπα απέναντι στους εργαζόμενούς τους σε βαθμό που προωθούσαν μία αρμονική οικογενειακή ατμόσφαιρα στο χώρο εργασίας και εξασφάλιζαν γενναιόδωρες πρόσθετες παροχές, όπως μπόνους και άλλα επιδόματα που συμφωνούνταν κατά την διάρκεια των συλλογικών διαπραγματεύσεων.

Σε αντάλλαγμα οι εργαζόμενοι αναγνώριζαν την υποχρέωσή τους να εργάζονται παραγωγικά, να ταυτοποιούνται με την εταιρική οικογένεια ακόμα και να τοποθετούν την ευημερία της επιχείρησης πάνω από αυτούς ή τις οικογένειές τους. Η διοίκηση επίσης περιμένει από τους εργαζόμενους να παραμείνουν πιστοί· οι εργαζόμενοι έχουν υποχρέωση να διατηρούν την εργασιακή σχέση τους μέχρι την συνταξιοδότηση και να αποφεύγουν να αναζητούν πιο ευνοϊκούς μισθούς, εργασιακές σχέσεις και γενικότερα πιο ελκυστικές εργασίες. Διδάσκονται να θεωρούν την εταιρεία οικογένειά τους και πιστεύουν ότι αν δουλέψουν σκληρά για την εταιρεία, αυτή με την σειρά της θα τους φροντίσει. «Η συμπεριφορά και η αφοσίωση παραμένουν σημαντικές έννοιες και

σχηματίζουν σχέσεις εφ' όρου ζωής με την εταιρεία» (Tabb, 1995, 154). Το σύστημα είναι μία ακόμα αντανάκλαση της οικογενειακής φύσης των ιαπωνικών επιχειρήσεων, μία αντανάκλαση του Κομφουκιανισμού. Έτσι, αυτό το χαρακτηριστικό των σχέσεων κινήτρων εξηγεί το χαμηλό επίπεδο αναταραχής και τη θέληση των εργαζομένων να συμμετέχουν σε προγράμματα εκτός ωραρίου εργασίας, χωρίς πληρωμή ώστε να βελτιώσουν την ποιότητα των προϊόντων και την αποτελεσματικότητα της εταιρείας.

Η διά βίου απασχόληση εξηγεί επίσης την γρήγορη αφομοίωση της σύγχρονης τεχνολογίας εκ μέρους της Ιαπωνίας. Δεν υπάρχει λόγος για τους εργαζόμενους να αντισταθούν στην εισαγωγή καινοτομιών εξαιτίας του φόβου τους για ανεργία. Από κοινού, οι εργοδότες είναι πρόθυμοι να ξοδέψουν χρόνο και χρήματα για να εκπαιδεύσουν τους εργαζόμενούς τους στις νέες τεχνολογίες, γνωρίζοντας ότι η εταιρεία τους – και όχι κάποιος αντίπαλος – θα επωφεληθεί από τα αποτελέσματα. Οι εργαζόμενοι γνωρίζουν ότι η επιβίωσή τους εξαρτάται από το μέλλον της εταιρείας και ότι παύσεις στην εργασία μπορούν να πλήξουν την ανταγωνιστική θέση της εταιρείας τους. Χωρίς καμία αμφιβολία, η θητεία στις ιαπωνικές εταιρείες έχει μεγαλύτερη διάρκεια απ' ό,τι σε αυτές στις ΗΠΑ. Στις ΗΠΑ, ο μέσος άνδρας μένει 7,5 χρόνια σε μία επιχείρηση, ενώ ο μέσος άνδρας στην Ιαπωνία μένει 12,9 χρόνια (Gregory and Stuart, 2004, 263). Οι Ιάπωνες εργαζόμενοι είναι λιγότερο κινητικοί από αυτούς σε άλλες χώρες μέλη του ΟΟΣΑ· περίπου 63 τοις εκατό των Ιαπώνων εργαζομένων παρέμειναν με τον εργοδότη τους για παραπάνω από πέντε χρόνια σε σύγκριση με τον μέσο όρο του 50 τοις εκατό στον ΟΟΣΑ και το 40 τοις εκατό στις ΗΠΑ, που είναι η πιο κινητική σε όρους εργατικού δυναμικού οικονομία (Kennett, 2004, 297; OECD, 1996, 98).

Η μισθοδοσία με βάση την αρχαιότητα συμπληρώνει την διά βίου απασχόληση ως μέρος της γενικής αφοσίωσης στην εταιρεία και είναι σύμφωνη με την Κομφουκιανή άποψη περί σεβασμού στους μεγαλύτερους. Οι μισθοί είναι εξαρτώμενοι από τη χρονική διάρκεια των υπηρεσιών στην εταιρεία. Έτσι, η μισθοδοσία δεν είναι μία συνάρτηση της ατομικής παραγωγικότητας, δεξιότητας, απόδοσης ή θέσης στην εταιρεία. Αν κάποιος μείνει στην εταιρεία, θα ανέβει στην κλίμακα της μισθοδοσίας. Το σύστημα της αρχαιότητας ενισχύει την αφοσίωση των εργαζομένων στην εταιρεία, διότι θα κοστίσει σε κάποιον να χάσει την αρχαιότητά του με μία αλλαγή εργασίας. Υπάρχουν μικρές μισθολογικές διαφορές μεταξύ εργαζομένων και κεντρικής διοίκησης στις ιαπωνικές εταιρείες και οι διευθυντές συνήθως έχουν ανέλθει από το εσωτερικό της εταιρείας. Η διοίκηση είναι βασικά ο αντιπρόσωπος των εργαζομένων, παρ' όλα αυτά, διατηρούνται ισχυροί βαθμοί ιεραρχίας. Οι διευθυντές ενδιαφέρονται για τους υφισταμένους τους σε βαθμό που μία λεπτή σχέση αναπτύσσεται, όμοια με αυτή μεταξύ ενός παιδιού και ενός γονέα ή μεταξύ ενός μεγαλύτερου και ενός μικρότερου αδελφού. Οι στατιστικές αποδείξεις δείχνουν ξεκάθαρα ότι η αρχαιότητα έχει μεγαλύτερο αντίκτυπο στους μισθούς στην Ιαπωνία, καθώς υπάρχει ένα πιο αυστηρό προφίλ ηλικίας-μισθού για τους εργάτες εργοστασίου στην Ιαπωνία παρά στις ΗΠΑ (Gardner, 1998, 632; Rosser and Rosser, 2004, 153).

Ένα ακόμα μοναδικό χαρακτηριστικό των σχέσεων κινήτρων είναι η πρόβλεψη εξαμηνιαίων πρόσθετων αμοιβών σε όλους τους εργαζομένους, και όχι μόνο για την ανώτερη διοίκηση. Η διοίκηση λαμβάνει πρόσθετες αμοιβές ανάλογα με την ατομική επίδοση· όλοι οι υπόλοιποι εργαζόμενοι λαμβάνουν το ίδιο ποσοστό του κανονικού τους μισθού. Οι εξαμηνιαίες πρόσθετες αμοιβές είναι ένα άλλο μέσο για να ενισχύσει το ενδιαφέρον για την απόδοση της επιχείρησης και να παρακινήσει την εργασία. Το σύστημα των πρόσθετων αμοιβών, επιπλέον, εξηγεί τον υψηλό δείκτη αποταμιεύσεων στο νησιωτικό έθνος. Αν οι πρόσθετες αμοιβές θεωρούνται ως παροδικό εισόδημα, η υπόθεση του Friedman περί μονίμου εισοδήματος λέει ότι ένα μεγάλο μέρος του θα αποταμιευθεί. Κατά μέσο όρο, οι εργαζόμενοι στην παραγωγή λαμβάνουν περίπου το 20 τοις εκατό του μισθού τους σε πρόσθετες αμοιβές, ενώ στις ΗΠΑ και στο Ηνωμένο Βασίλειο αυτός ο αριθμός είναι λιγότερο από 1 τοις εκατό (Gardner, 1998, 633).

Τα ιαπωνικά επιδόματα κοινωνικής ασφάλισης ως ποσοστό του εθνικού εισοδήματος είναι πολύ χαμηλότερα από εκείνα άλλων καπιταλιστικών οικονομιών. Το αρκετά μειωμένο κράτος πρόνοιας στην Ιαπωνία μπορεί να αποδοθεί σε πολιτιστικούς παράγοντες και στην παράδοση. Ο Κομφουκιανισμός δίνει έμφαση στο ρόλο της οικογένειας και την υποχρέωση των παιδιών να φροντίζουν τους συγγενικούς ηλικιωμένους στα μεγαλύτερά τους χρόνια. Έτσι, τα ιδιωτικά νοικοκυριά πρέπει να παρέχουν τα απαραίτητα για τους ηλικιωμένους, είτε μέσω της εμπιστοσύνης στα παιδιά για βοήθεια είτε αποταμιεύοντας για την δική τους συνταξιοδότηση. Οι υψηλοί δείκτες αποταμίευσης που χαρακτηρίζουν την Ιαπωνία αποδίδονται συχνά στην απουσία ενός συνταξιοδοτικού συστήματος που κρατείται στο μισθό, όπως επικρατεί στις ΗΠΑ και στην Ευρώπη. Επίσης, πολλές ιαπωνικές εταιρείες παρέχουν στους εργαζόμενούς τους χαμηλού κόστους στέγαση, επιδοτούμενα γεύματα, ιατρική περίθαλψη και άλλα επιδόματα πρόνοιας, μειώνοντας την ανάγκη για κρατική πρόνοια. Με την μειωμένη συνεισφορά για την ευημερία και την άμυνα, η κυβέρνηση είχε την δυνατότητα να ξοδεύει την πλειοψηφία των εσόδων της στην προσπάθεια ενίσχυσης της οικονομικής ανάπτυξης.

Αρκετά εντυπωσιακά, το ιαπωνικό οικονομικό σύστημα παράγει και αποδοτικότητα αλλά και δικαιοσύνη, καθώς η οικονομική ανάπτυξη συνδυαζόταν με σχετικά χαμηλή και μειωμένη ανισότητα εισοδήματος. Η πιο πιθανή αιτία για την χαμηλή ανισότητα εισοδημάτων είναι η πιο ομαλή κατανομή του ανθρώπινου κεφαλαίου, της εκπαίδευσης και της υγείας στην Ιαπωνία, σχετικά με άλλες καπιταλιστικές κοινωνίες. Μία πιθανή συνέπεια της χαμηλής ανισότητας στα εισοδήματα είναι ότι η Ιαπωνία έχει λιγότερους από δύο φόνους ανά 100.000 ανθρώπους έναντι περίπου δέκα στις ΗΠΑ και μόλις 1 τοις εκατό των ληστειών σε σύγκριση με τις ΗΠΑ. Οι παράγοντες που θέτονται για τα χαμηλά επίπεδα εγκληματικότητας περιλαμβάνουν την πολιτισμική ομοιογένεια, τον ελάχιστο αναλφαβητισμό ή φτώχεια, τους ελάχιστους μετανάστες, τις πολύ χαμηλές επιπτώσεις κατάχρησης ναρκωτικών, την στενή σχέση μεταξύ των αστυνομικών και των πολιτών, τον αυστηρό έλεγχο οπλών και την αποτελεσματική ποινική δίωξη των εγκληματιών (Anonymous, 1994, 38-40).

4.1.3 Πολιτική δομή

Η πολιτική δομή της Ιαπωνίας είναι αντιπροσωπευτική δημοκρατία παρόμοια με αυτή του Ηνωμένου Βασιλείου. Η πολιτική δομή της μεταπολεμικής Ιαπωνίας ήταν σε μεγάλο βαθμό ένα προϊόν της Κατοχικής Αρχής. Ένα νέο σύνταγμα, που συμπεριελάμβανε Δυτικές αρχές κοινοβουλευτικής δημοκρατικής κυβέρνησης, επικυρώθηκε από τις ΗΠΑ για την Ιαπωνία τον Νοέμβριο του 1946. Υπό το νέο σύνταγμα, οι Ιάπωνες είχαν την δυνατότητα να διατηρήσουν τον αυτοκράτορά τους που έγινε περισσότερο ένα πολιτισμικό σύμβολο αλλά και πνευματικός ηγέτης. Ο αυτοκράτορας είναι μέρος των 1500 χρόνων δυναστείας, κάνοντάς την, την πιο μακροχρόνια από όλες τις δυναστείες σήμερα. Η Κατοχική Αρχή και ο στρατηγός MacArthur ήξεραν ότι χωρίς να συμπεριλάβουν τον ρόλο του αυτοκράτορα στο σύνταγμα, η πολιτική σταθερότητα δεν θα μπορούσε να διατηρηθεί.

Ο αυτοκράτορας στην Ιαπωνία είναι, σύμφωνα με το σύνταγμα της χώρας, «το σύμβολο του κράτους και της ενότητας των πολιτών του», με καθήκοντα αρχηγού του κράτους. Τα καθήκοντα του αυτοκράτορα ρυθμίζονται στενά από το σύνταγμα. Αντίθετα με τις περισσότερες συνταγματικές μοναρχίες, ο αυτοκράτορας δεν είναι καν ονομαστικά ο ανώτερος λήπτης αποφάσεων. Αντιθέτως, το ιαπωνικό σύνταγμα δηλώνει ρητά πως ο αυτοκράτορας «θα διενεργεί πράξεις που έχουν να κάνουν μόνο με θέματα του κράτους όπως προβλέπονται από το σύνταγμα και δεν πρέπει να έχει αρμοδιότητες που έχουν να κάνουν με την διακυβέρνηση» (άρθρο 4) και ότι «η συμβουλή και η έγκριση της κυβέρνησης θα πρέπει να απαιτείται για όλες τις δράσεις του αυτοκράτορα σε θέματα του κράτους» (άρθρο 3). Για παράδειγμα, ενώ στα επίσημα καθήκοντα του αυτοκράτορα συμπεριλαμβάνεται και ο διορισμός του πρωθυπουργού, το άρθρο 6 του συντάγματος απαιτεί από αυτόν να διορίσει τον υποψήφιο «όπως αυτός ορίζεται από τη Βουλή». Στην ουσία, ο υποψήφιος ορίζεται από την ίδια την βουλή των αντιπροσώπων, χωρίς το δικαίωμα ο αυτοκράτορας να αρνηθεί τον διορισμό. Αυτό έρχεται σε αξιοσημείωτη αντίθεση με τη θέση του από το σύνταγμα της περιόδου Meiji, που αναγνώριζε τον αυτοκράτορα ως την ενσωμάτωση όλων των κυρίαρχων δυνάμεων του έθνους. Το άρθρο 65 εναποθέτει ρητά την εκτελεστική εξουσία στην κυβέρνηση, της οποίας ηγέτης είναι ο πρωθυπουργός.

Η νομοθετική εξουσία της ιαπωνικής κυβέρνησης είναι γνωστή ως το Diet της Ιαπωνίας. Είναι κάτι παρόμοιο με το Βρετανικό Κοινοβούλιο. Αποτελείται από άνω και κάτω βουλή· η άνω βουλή λέγεται «Βουλή των Συμβούλων» και η κάτω βουλή ονομάζεται «Βουλή των Αντιπροσώπων». Συνίστανται από 242 μέλη και 480 μέλη αντίστοιχα. Η Βουλή ως σύνολο λειτουργεί ως η φωνή των πολιτών με ευρύ πεδίο δύναμης να επικυρώνει τροποποιήσεις, να διεξάγει έρευνες σε κυβερνητικά θέματα και να επιλέγει τον πρωθυπουργό. Η Βουλή των αντιπροσώπων είναι το πιο δυνατό από τα δύο τμήματα της Βουλής, καθώς κάθε νόμος πρέπει να εγκρίνεται από αυτήν. Στην περίπτωση που η Βουλή των Συμβούλων ανατρέψει κάποια από τις αποφάσεις της Βουλής των Αντιπρο-

σώπων, η δεύτερη έχει την δυνατότητα να παρακάμψει την απόφαση των Συμβούλων. Η Βουλή των Αντιπροσώπων έχει επίσης τον τελευταίο λόγο στην διαδικασία εκλογής του πρωθυπουργού. Τα μέλη και στα δύο τμήματα της Βουλής εκλέγονται με την χρήση ενός παράλληλου συστήματος ψηφοφορίας όπου 300 έδρες στην Κάτω Βουλή και 144 έδρες στην Άνω Βουλή εκλέγονται με ψήφο. Έπειτα, 180 έδρες στην Κάτω Βουλή και 98 έδρες στην Άνω Βουλή εκλέγονται μέσω κομματικής λίστας. Ουσιαστικά όλοι παίρνουν δύο ψήφους, μία ατομική και μία μέσω του κόμματος.

Όλη η νομοθεσία στην Ιαπωνία παράγεται από την γραφειοκρατία, που σχηματίζει οικονομικές πολιτικές. Ο ρόλος της γραφειοκρατίας και των υπουργείων είναι ουσιώδης, καθώς οι γραφειοκράτες και τα υπουργεία είναι αυτοί που κυριαρχούν στην Ιαπωνία. Η Βουλή απλώς εγκρίνει τις αποφάσεις τους. Ακόμα και ο πρωθυπουργός έχει πολύ μικρή πολιτική δύναμη σε σύγκριση με την γραφειοκρατία. Οι μεγάλοι όμιλοι ετερογενών δραστηριοτήτων έχουν τεράστια δύναμη, όχι μόνο ως αποτέλεσμα της ιδιοκτησιακής δομής των Keiretsu αλλά επίσης και μέσα από την συμμετοχή τους στις τέσσερις μεγάλες επιχειρησιακές ομοσπονδίες των οποίων οι ηγέτες είναι γνωστοί συλλογικά ως zaikai. Η πιο σημαντική από αυτές τις ομοσπονδίες, με 970 επιχειρησιακά μέλη, είναι η Keidanren, η Ομοσπονδία των Οικονομικών Οργανισμών. Ιδρύθηκε το 1946, και έχει περίπου 60 τμήματα και 30 επιτροπές που σχηματίζουν πολιτικές σχεδόν στα πάντα! Ο άθραυστος δεσμός μεταξύ των ηγετών των Keiretsu, του ηγέτη των zaikai και των μελών της κυβέρνησης αποτελεί ένα κορπορατιστικό πολιτικό σύστημα: ένα σύστημα που περιλαμβάνει τον διαχωρισμό των πολιτών της κοινωνίας σε εταιρικούς ομίλους με βάση τα κοινά συμφέροντα· στην περίπτωση της Ιαπωνίας, η κυβέρνηση, η οικονομία, η βιομηχανία και ο στρατός.

Υπάρχουν δύο βασικά πολιτικά κόμματα στην Ιαπωνία. Το Φιλελεύθερο Δημοκρατικό Κόμμα (LDP) είναι το μεγαλύτερο και με την σημαντικότερη επιρροή. Το 1955, τα δύο ηγετικά συντηρητικά κόμματα ενώθηκαν για να σχηματίσουν το LDP, στου οποίου το εσωτερικό κυριαρχούν απόψεις υπέρ των επιχειρήσεων. Το LDP παραμένει ένα συντηρητικό κόμμα και λαμβάνει την περισσότερη υποστήριξη από την αγροτική οικονομία και την ανώτατη τάξη. Είναι το πιο παραδοσιακό κόμμα. Μέχρι πρόσφατα, το κοινοβούλιο είχε ως χαρακτηριστικό την κυριαρχία ενός μόνο κόμματος, του LDP. Λόγω της θετικής απόδοσης της οικονομίας και της συλλογικής αίσθησης ότι η επιδίωξη γρήγορης ανάπτυξης ήταν προς το εθνικό συμφέρον, οι ιαπωνικές συμπεριφορές απέναντι στην οικονομία καλλιεργούσαν την αποδοχή της κυβερνητικής καθοδήγησης και την αφοσίωση στους μεγάλους επιχειρησιακούς οργανισμούς όπως τα Keiretsu. Ως αποτέλεσμα αυτών, η πολιτική δομή παρέμεινε σταθερή για 38 χρόνια, από το 1955 έως το 1993, με το φιλελεύθερο δημοκρατικό κόμμα να έχει την πλειοψηφία στο κοινοβούλιο.

Το Δημοκρατικό Κόμμα της Ιαπωνίας (DJP) είναι το δεύτερο μεγαλύτερο κόμμα της Ιαπωνίας και η μόνη ουσιαστικά αποτελεσματική αντιπολιτευτική δύναμη για το LDP. Το DJP είναι ένα σχετικά νέο κόμμα, που σχηματίστηκε το 1998, και έχει σημαντικά πιο φιλελεύθερες απόψεις από το LDP. Το DJP δημιουργήθηκε από την ένωση τεσσάρων

μικρότερων κομμάτων με όμοιες φιλελεύθερες απόψεις ενώ παράλληλα η εμφανής διαφθορά στο εσωτερικό της ηγεσίας του LDP είχε ως αποτέλεσμα την κατάρρευση της κυβέρνησης που οδήγησε σε εκλογές.

4.1.4 Ιδεολογική Δομή

Η Ιαπωνία σπατάλησε πολλά από τα μεταβατικά της χρόνια σε σχετική απομόνωση. Κατά την διάρκεια του 17ου και 19ου αιώνα, οι στρατιωτικοί δικτάτορες της οικογένειας Tokugawa επέβαλαν ένα αυστηρό σύστημα φυλετικής, γλωσσικής και πολιτιστικής ομοιομορφίας. Σαν αποτέλεσμα αυτού, οι Ιάπωνες ανέπτυξαν μία αντίστοιχη ιδεολογία. Τα δόγματα επίσης, που προήγαγαν τις ανώτερες αξίες και αρετές των Ιαπώνων, προπαγανδίζονταν συχνά από τις αρχές. Κατά την διάρκεια του οικονομικού θαύματος, η Ιαπωνία συνδύασε μία οικογενειοκεντρική προσέγγιση, που προερχόταν από τον μοναδικό της συνδυασμό Σιντοϊσμού, Κομφουκιανισμού και Βουδισμού, με σημαντικά παραδοσιακά στοιχεία καθώς και την επιτυχημένη υιοθέτηση σύγχρονης τεχνολογίας σε ένα καπιταλιστικό πλαίσιο της αγοράς. Σαν αποτέλεσμα αυτών, οι Ιάπωνες είχαν την δυνατότητα να απορροφήσουν τις ξένες επιρροές και τεχνολογίες χωρίς να εγκαταλείπουν την ισχυρή πολιτισμική και εθνική τους ταυτότητα.

Τα στοιχεία του οικονομικού συστήματος στην Ιαπωνία σχηματίστηκαν από την εθνική ομοιογένεια της γλώσσας, της εθνικής προέλευσης και των μοναδικών αξιών. Η απομόνωση πριν το 1868 καλλιέργησε στους Ιάπωνες την εντύπωση ότι ήταν μέλη μίας εθνικής οικογένειας. Οι Ιάπωνες είναι εθνοκεντρικοί, με μία αφοσιωμένη αίσθηση στον κοινό σκοπό και την πεποίθηση της ανωτερότητας της κουλτούρας τους. Η ιαπωνική κοινωνία δεν κυριαρχείται από μία θεμελιώδη θρησκεία, αλλά εγχέει τις αξίες τις οικογένειας σε κάθε διάσταση της κοινωνίας. Ισχυρές σχέσεις εμπιστοσύνης διατηρούνται, ενισχύοντας το κοινωνικό κεφάλαιο αλλά και την εργατική παραγωγή στην οικονομία. Η συμμόρφωση στις κοινωνικές νόρμες και στους εργασιακούς κανόνες θεωρείται προτέρημα. Η ομοιογενής κουλτούρα ενθάρρυνε την ανάπτυξη μίας ιδεολογίας, γνωστής ως ομαδισμός, που ανυψώνει τη σημασία της ομάδας πάνω από αυτήν του ατόμου, την σημασία της συλλογικότητας πάνω από την ατομικότητα. Αναμένεται από όλους να συμμορφώνονται και να εναρμονίζονται με την ομάδα αντί να διεκδικούν μία ξεχωριστή ταυτότητα. Η αρμονία, μαζί με την αφοσίωση, στερεώνουν την οικογενειακή ιδεολογία και αυτήν του ομαδισμού. Ο ομαδισμός, ο πατερναλισμός, η οικογενειοκρατία ή η συλλογικότητα είναι συνώνυμα όταν περιγράφει κανείς την ιαπωνική ιδεολογία και προσπαθώντας να καταδείξει κάθετους δεσμούς και κοινωνική αλληλεξάρτηση στο εσωτερικό της ιεραρχικής δομής.

Αν και η κουλτούρα δεν κυριαρχείται από μία θρησκεία, η ιαπωνική ιδεολογία είναι εμποτισμένη με τον Κομφουκιανισμό, που δεν είναι μόνο μία θρησκεία αλλά είναι και ένας ηθικός, κοινωνικός, πολιτικός και φιλοσοφικός τρόπος ζωής. Αυτός ο πλούσιος τρόπος ζωής, που βασίζεται στην κουλτούρα και στην ιστορία, είναι επίσης πολύ

στενά δεμένος με τις κυβερνητικές δραστηριότητες και αντικατοπτρίζεται μέσα από τις κοινωνικές και επιχειρηματικές πρακτικές και νόρμες. Ο Κομφουκιανισμός δίνει έμφαση στις αρετές της αφοσίωσης, του εθνικισμού, της κοινωνικής αλληλεγγύης, της συλλογικότητας, της καλοσύνης, της πίστης και του θάρρους. Στην Ιαπωνία, αυτή η έμφαση οδήγησε σε ένα μείγμα αστικών, θρησκευτικών, εργασιακών και επιχειρησιακών ηθικών αρχών μέσα σε μία ιδεολογία. Αυτή η ιδεολογία επιτρέπει να γίνονται μεταρρυθμίσεις πιο ομαλά. Ο πολιτισμός είναι ένα στοιχείο που έχει πολύ επίσημη θέση και στο επιχειρηματικό αλλά και στο κοινωνικό περιβάλλον, και συχνά και τα δύο είναι κάπως εθιμοτυπικά στη φύση τους. Για παράδειγμα, το να φτάνει κάποιος αργοπορημένα σε μία επιχειρηματική ή κοινωνική συνάντηση, δεν θεωρείται μόνο αγενές αλλά επίσης χαρακτηρίζεται ως ασεβές. Στην αμερικανική κουλτούρα, εν αντιθέσει, συχνά συγχωρείται και παραβλέπεται.

Ενώ η Προτεσταντική ηθική ήταν καθοριστική στην διαμόρφωση του πνεύματος των επιχειρηματιών σε μία laissez-faire οικονομία της αγοράς, τα διδάγματα του Κομφούκιου παρείχαν την βάση για την εξέλιξη των ανεπίσημων κανόνων που συνιστούν την ιαπωνική ηθική αναφορικά με την κοινωνική, πολιτική και οικονομική συμπεριφορά. Στην Ιαπωνία, η κυρίαρχη ιδεολογία ήταν υπέρ της εξέλιξης του κράτους σε μία παγκόσμια οικονομική δύναμη. Η θρησκευτική πτυχή της ιδεολογίας της είναι παρόμοια με τον ευρωπαϊκό Καλβινισμό, με έμφαση στην εργασία. Αυτή η εργασιακή ηθική συνέβαλε ευνοϊκά προς την εξέλιξη της καθοδηγούμενης ιαπωνικής οικονομίας της αγοράς με το στυλ του φιλελεύθερου παρεμβατισμού. Ειδικότερα, η ιδεολογία προωθεί την αφοσίωση στο έθνος και τον σεβασμό προς εκείνους με υψηλότερη κοινωνική θέση, ιδιαίτερα τους μεγαλύτερους σε ηλικία. Αυτό που ενισχύει αυτή την ηθική στην Ιαπωνία είναι η γλωσσική ομοιογένεια, η φυλετική ομοιογένεια αλλά και η ομοιογένεια στις συμπεριφορές. Οι Ιάπωνες μοιράζονται πολλές όμοιες απόψεις, συμπεριλαμβανομένων και προτιμήσεων για αρμονία αντί για σύγκρουση και την πίστη στον πατερναλιστικό χαρακτήρα των κυβερνήσεων, των γραφειοκρατών και των εργοδοτών.

Τα ιδιαίτερης επιρροής Κομφουκιανά διδάγματα συμπεριλαμβάνουν την πεποίθηση ότι η κοινωνία θα έπρεπε να είναι διαχωρισμένη σε στρώματα διαφορετικής κοινωνικής θέσης και κύρους και θα έπρεπε να υπάρχει προσωπικός σεβασμός προς την εξουσία και προς την αμοιβαία υποχρέωση μεταξύ των μελών τις κοινωνίας. Στο νησιωτικό έθνος, ένας μεγάλος βαθμός ατομικής αναγνώρισης με μία ποικιλία συλλογικών θεσμών ενισχύει το σύστημα της αμοιβαίας υποχρέωσης. Μία βαθιά αίσθηση διαπροσωπικής ευθύνης διαπερνά τόσο την κοινωνία όσο και την οικονομία. Με κάποιους τρόπους η ιαπωνική κοινωνία έχει ακόμα στοιχεία που μοιάζουν με τις κάθετες και αμοιβαίες προσωπικές υποχρεώσεις που χαρακτήριζαν την εποχή της φεουδαρχίας. Η Ιαπωνία είναι μία κάθετη κοινωνία της οποίας τα μέλη νιώθουν άνετα να συμπεριφέρονται σύμφωνα με τον βαθμό ιεραρχίας, την τάξη και την κοινωνική θέση. Ο μεμονωμένος εργάτης λαμβάνει ασφάλεια, σταθερότητα και προστασία από τις σχέσεις με

την «εκτεταμένη» οικογένειά του και την εταιρική οικογένεια και κάθε εταιρεία υπολογίζει στην υποστήριξη από τους πιστούς εργαζόμενούς της και στις σταθερές σχέσεις με τα Keiretsu.

Όλοι αυτοί οι οικογενειακοί δεσμοί παίζουν ένα ζωτικής σημασίας ρόλο στις παραδοσιακές δομές της ιαπωνικής κοινωνίας. Αυτό γίνεται ξεκάθαρα αντιληπτό σε σχέσεις στο εσωτερικό αλλά και μεταξύ των οικογενειών, των επιχειρήσεων, των Keiretsu και των κυβερνητικών θεσμών. Με αυτήν την αρκετά καλο-οργανωμένη κοινωνική δομή ο σεβασμός προς την εξουσία και προς οποιονδήποτε με υψηλότερη κοινωνική θέση είναι αναμενόμενος. Το κύρος παραχωρείται σε αυτούς στα ανώτερα στρώματα της κοινωνικής δομής. Μέσω της μετάδοσης αυτής της ιδεολογίας στο πέρασμα των γενεών, η άρχουσα τάξη είχε την δυνατότητα να δημιουργήσει μία σταθερή κοινωνική δομή και να ασφαλίσει την ευρεία αποδοχή της πολιτικής δομής. Κατά συνέπεια, ενώ οι γραφειοκράτες και οι πολιτικοί τείνουν να χάνουν την εμπιστοσύνη στη Δύση, στην Ιαπωνία απολαμβάνουν μεγάλο σεβασμό επειδή είναι η άμεση ενσάρκωση της εξουσίας παρά τα σχεδόν ατελείωτα σκάνδαλα διαφθοράς που χαρακτηρίζουν την πρόσφατη πολιτική ζωή.

Η οικογένεια έχει ύψιστη σημασία. Από τα παιδιά αναμένεται να φροντίζουν τους γονείς τους. Τα νεότερα μέλη της οικογένειας δείχνουν θαυμασμό προς τους μεγαλύτερους και όλοι στην οικογένεια υπακούουν στον πατέρα. Στην Ιαπωνία, οι περισσότεροι συνταξιοδοτημένοι άνθρωποι ζουν με τους απογόνους τους. Οι σχολικές και οι πανεπιστημιακές φιλίες συνηθίζουν να είναι μακροχρόνιες. Οι εργαζόμενοι στις μεγάλες εταιρείες ταυτίζονται με τους εργοδότες τους: όταν ερωτώνται για το επάγγελμά τους, οι Ιάπωνες είναι πιθανό να πουν για ποιον δουλεύουν παρά το τι κάνουν. Στις σχέσεις εκτός οικογένειας, απαιτείται αυστηρή υπακοή από τις κεφαλές των νοικοκυριών προς τις τοπικές αλλά και τις κυβερνητικές αρχές και ούτω καθεξής προς τα υψηλότερα στρώματα της κοινωνικής δομής.

Ο ιαπωνικός ομαδισμός ενθαρρύνει ένα αυστηρό σύστημα οικογενειακών και κοινωνικών υποχρεώσεων που επεκτείνονται επίσης στον επιχειρηματικό κόσμο. Μία ισχυρή κομφουκιανιστική οικογενειακή ιδεολογία αντικατοπτρίζεται στους ιαπωνικούς επιχειρησιακούς θεσμούς, όπου η εταιρεία είναι «η κεφαλή της οικογένειας» και οι εργαζόμενοι είναι τα «παιδιά». Ο Ιάπωνας εργαζόμενος γίνεται μέλος μίας εταιρικής «οικογένειας» μέσω ενός δεσμού, αυτού της διά βίου απασχόλησης. Επιπλέον, μία επιχείρηση μπορεί να εμπλακεί σε οικογενειακής φύσεως σχέσεις με άλλες επιχειρήσεις συμμετάσχοντας σε μία ιδιοκτησιακή δομή τύπου Zaibatsu ή Keiretsu. Σε ένα ευρύτερο επίπεδο, ολόκληρη η οικονομία είναι συνδεδεμένη υπό την ηγεσία της πατερναλιστικής κυβέρνησης. Με το βασισμένο στην οικογένεια λειτουργικό σύστημα, οι ιαπωνικές εταιρείες εμφανίζονται να έχουν επιλύσει το βασικό πρόβλημα εντολέα-εντολοδόχου μεταξύ ιδιοκτητών και διευθυντών. Αντί να είναι χωρισμένοι, οι διευθυντές συνήθως είναι ισχυρές οικογένειες που λειτουργούν επίσης ως ομάδα διοίκησης. Οι ιδιοκτήτες είναι οι διευθυντές που φέρονται πατερναλιστικά προς τους εργαζόμενους.

Η συνεχής γνωμάτευση σε επίπεδο αρχών οδηγεί στην στοχοθέτηση της από κοινού εργασίας ώστε να επιτευχθεί η αρμονία λαμβάνοντας αποφάσεις συλλογικά προς το εθνικό συμφέρον. Τέτοια διαδικασία λήψεως αποφάσεων είναι πιθανή και αποτελεσματική εξαιτίας της μοναδικής ευσυνειδησίας των Ιαπώνων. Κατά συνέπεια, οι εταιρείες συνήθως αντιμετωπίζουν άλλες εταιρείες στην βάση των προσωπικών συμφωνιών, των ανεπίσημων μηχανισμών επιβολής, των εθίμων ή των υπαρχουσών σχέσεων εμπιστοσύνης και εξαρτώνται λιγότερο από επίσημα συμβόλαια και την επιβολή τους στις δικαστικές αίθουσες. Τα δικαστήρια μπορεί να είναι αναποτελεσματικά ή ακόμα και διεφθαρμένα. Το σύστημα των σχέσεων οικογενειακής φύσεως και αρμονικής συμπεριφοράς ενθαρρύνει την επίλυση διαφωνιών μέσα από την συνδιαλλαγή και τον συμβιβασμό αντί για την διαμάχη και τον δικαστικό αγώνα.

4.1.5 Εξωτερικό Περιβάλλον

Το 2006, οι στρατιωτικές δαπάνες της Ιαπωνίας ήταν περίπου το πέντε τοις εκατό των συνολικών κυβερνητικών δαπανών. Οι συνολικές κυβερνητικές δαπάνες ήταν περίπου 44 δισεκατομμύρια δολάρια. Όταν οι Ιαπωνικές Αμυντικές Δυνάμεις ιδρύθηκαν με την έγκριση των ΗΠΑ το 1954, άμεση έμφαση δόθηκε στον αποστρατιωτικοποίηση και στην εκδημοκράτιση του έθνους. Το επιβεβλημένο από τις ΗΠΑ Σύνταγμα που επίσημα αποστρατιωτικοποιούσε την Ιαπωνία έθετε αυστηρά όρια στην φύση και το μέγεθος των στρατιωτικών δυνατοτήτων της. Σύμφωνα με το άρθρο 9 του Συντάγματος: «Προσδοκώντας ειλικρινά την διεθνή ειρήνη βασισμένη στην δικαιοσύνη και στην τάξη, οι Ιάπωνες αποκηρύσσουν για πάντα τον πόλεμο ως κυρίαρχο δικαίωμα του έθνους καθώς και την απειλή χρήσης βίας ως μέσου διευθέτησης διεθνών διαμαχών». Σχετικά λίγα, περίπου το 1 τοις εκατό του ΑΕΠ, ξοδεύονται στην εθνική άμυνα, επιτρέποντας πόρους να είναι διαθέσιμοι για να γίνει η αστική βιομηχανία πιο ανταγωνιστική (Angresano, 1996, 201-2).

Τα διεθνή γεγονότα συνέβαλαν επίσης στην προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης στο νησιωτικό έθνος. Ο πόλεμος της Κορέας, για παράδειγμα, έπαιξε ένα σημαντικό ρόλο. Καθώς η αμερικανική κατοχή στην Ιαπωνία ερχόταν στο τέλος της, ο Κορεατικός πόλεμος (1950-3) οδήγησε τις ΗΠΑ να αναγνωρίσουν την σημασία της Ιαπωνίας ως ένα συνοριακό οχυρό ενάντια στον κομμουνισμό της Άπω Ανατολής. Για τον λόγο αυτό, η αμερικανική πολιτική απέναντι στην Ιαπωνία μεταβλήθηκε από τιμωρία σε ενθάρρυνση και προσέγγιση. Με το ξέσπασμα του πολέμου, η Ιαπωνία είδε μία αυξημένη ζήτηση για τα προϊόντα της, ορισμένα κρίσιμης σημασίας για τις πολεμικές προσπάθειες, λόγω της γεωγραφικής της θέσης. Η Ιαπωνία δεν ήταν μόνο έτοιμη να προμηθεύσει τις δυνάμεις με καταναλώσιμα αγαθά μάχης, αλλά εξαιτίας της ισχυρής και αναπτυσσόμενης αυτοκινητο-βιομηχανίας και της βιομηχανίας κατασκευών που διέθετε, ήταν επίσης κέντρο επισκευής και προμήθειας για οχήματα και μηχανές. Με αυτήν την αυξημένη ζήτηση ήρθε μαζί και μία εισροή σύγχρονης τεχνολογίας, που τελικά διέγειρε

την αυξημένη αποδοτικότητα. Η Ιαπωνία έφτασε επίπεδα ανάπτυξης ρεκόρ αυτήν την περίοδο, κυρίως εξαιτίας της αναγέννησης των βιομηχανιών χάλυβα, αυτοκινήτων και ναυτιλίας. Η αξία των εξαγωγών αυξήθηκε πάνω από το διπλάσιο μεταξύ του 1949 και του 1951. Η πολλαπλασιαστική επίδραση του ξένου εμπορίου δημιούργησε αυξημένα επίπεδα παραγωγής και απασχόλησης και ακόμα μεγαλύτερα κέρδη για τις επιχειρήσεις. Περαιτέρω κίνητρο με την μορφή 4 δισεκατομμυρίων δολαρίων σε πληρωμές «ειδικών δαπανών» δόθηκε στις δυνάμεις των Ηνωμένων Εθνών εγκατεστημένες στην Ιαπωνία και στην Κορέα μεταξύ του 1952 και 1956 (Angresano, 1996, 226).

Καθώς αναλύουμε τη συνέπεια πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι αν και η Ιαπωνία συμμετείχε στο εξωτερικό εμπόριο, το έκανε μαζί με μεγάλο προστατευτισμό. Επειδή η Ιαπωνία μόλις είχε βγει από μία περίοδο καταστροφής, η προστασία των εγχώριων βιομηχανιών ήταν ένα σημαντικό στοιχείο των ιαπωνικών πολιτικών σε σχέση με το εξωτερικό περιβάλλον. Η Ιαπωνία διατήρησε μία προστατευτική εμπορική πολιτική στα αγαθά που μπορούσαν να παραχθούν εγχωρίως, όπως το ρύζι, ο χάλυβας και τα αυτοκίνητα, σε μία προσπάθεια να προστατεύσει την απασχόληση, και να διατηρήσει τα επίπεδα παραγωγής, εξαγωγών και εμπορίου. Αυτό σήμαινε ότι ενώ η Ιαπωνία ήταν πρόθυμη να εξάγει τα περισσότερα από τα αγαθά που μπορούσε να παράγει, δεν ήταν πρόθυμη να εισαγάγει οτιδήποτε θα μπορούσε να παραχθεί εγχωρίως σε μία προσπάθεια να προωθήσει τις αυξήσεις στις επενδύσεις, στην παραγωγή και στις εκροές σε εγχώριο επίπεδο.

Ο παρεμβατισμός της MITI ξεκίνησε στις αρχές της δεκαετίας του 1950 και αρχικά βασιζόταν σε τέσσερα μέτρα – περιορισμός εισαγωγών, καθοδηγούμενη πίστωση, φορολογικά κίνητρα και έλεγχος ξένων συναλλαγμάτων. Ο νόμος για τις εξαγωγές και τις εισαγωγές του 1953 νομιμοποίησε την καρτελοποίηση και τον καθορισμό των τιμών και έθεσε επίσης ποσόστωση στις εισαγωγές. Επειδή ο έλεγχος των ξένων συναλλαγμάτων υπήρχε καθόλη την διάρκεια αυτής της περιόδου, η MITI είχε την δυνατότητα να ελέγχει την πρόσβαση στην ξένη τεχνολογία και να αποθαρρύνει τις εισαγωγές, κατανέμοντας τις απαραίτητες άδειες μόνο στις ευνοούμενες εταιρείες των οποίων τα προγράμματα λάμβαναν έγκριση. Με την εισροή απτών περιουσιακών στοιχείων στον επιχειρηματικό κλάδο ήρθε επίσης και μία άνθηση στην επιστήμη της διαχείρισης. Η εισροή ιδεών επικεντρώθηκε στην δυνατότητα των διοικήσεων να εργάζονται ως ένα με τους εργαζόμενούς τους και ήταν σημαντικό από την άποψη ότι οι εργαζόμενοι ήταν σε θέση να ταιριάξουν τις δεξιότητές τους με την εργασία τους και ακόμα πιο σημαντικό ήταν σε θέση να διατηρήσουν μακροχρόνιες εργασιακές σχέσεις με ευκολία.

Ένα παρακλάδι αυτής της διοικητικής άνθησης ήταν η αντίληψη της υιοθέτησης ελέγχου ποιότητας στις καθημερινές επιχειρησιακές πρακτικές μία εταιρείας, που εξέλιξε ακόμα περισσότερο την ιαπωνική ανταγωνιστικότητα. Στα τέλη του 1950, η MITI αναγκάστηκε να αλλάξει τις πολιτικές της. Αφότου η Ιαπωνία υπέγραψε την Γενική Συμφωνία περί Δασμολογίων και Εμπορίου, GATT (1955) και έγινε μέλος του ΟΟΣΑ (1964), η ιαπωνική οικονομική πολιτική υποβαλλόταν στην διεθνή νομοθεσία. Το εμπόριο χρεια-

ζόταν να απελευθερωθεί και η μεταβλητότητα ξένου συναλλάγματος αυξήθηκε. Απέσυρε κάποια εργαλεία πολιτικής από την MITI, και άρχισε να δίνεται περισσότερη σημασία στην ηθική πειθώ και την καθιέρωση της ομοφωνίας. Παρά ταύτα, η συμφωνία της GATT άνοιξε τις πόρτες διεθνώς για το εμπόριο. Η Ιαπωνία είδε μία μέτρια ανάπτυξη της τάξεως του 13.8 τοις εκατό ετησίως μετά το τέλος της αμερικανικής κατοχής το 1945 (Cobet and Wilson, 2002, 4).

Συμπερασματικά, οι εξωτερικοί παράγοντες όπως η επιλογή να περιοριστούν οι αμυντικές δαπάνες και η ενίσχυση των ιαπωνικών εξαγωγών εξαιτίας του κορεατικού πολέμου (όπως επίσης και της παγκόσμιας οικονομικής ανάπτυξης κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1950 και 1960 παράλληλα με την GATT), όλα συνέβαλαν στην προώθηση της εγχώριας οικονομικής ανάπτυξης.

4.1.6 Μεταρρυθμίσεις

Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, οι αμερικανικές κατοχικές αρχές αναδόμησαν ριζικά την ιαπωνική οικονομία. Από το 1946 μέχρι την επιστροφή της ανεξαρτησίας το 1952, η Κατοχική Αρχή επέβαλε θεμελιώδεις θεσμικές μεταρρυθμίσεις. Η φιλοσοφική βάση για τους νέους κανόνες στην εργασία έφερνε την Ιαπωνία σε συμμόρφωση με τις δυτικού τύπου μεθόδους διαχείρισης πολιτικών και οικονομικών θεμάτων. Λόγω της υπάρχουσας αυτόνομης φύσης του ιαπωνικού οικονομικού συστήματος εκείνη την εποχή αλλά και για να διατηρηθεί η συνοχή με άλλες δομές, η διαδικασία μεταρρυθμίσεων έπρεπε να είναι σταδιακή. Κατά την διάρκεια της κατοχικής περιόδου, η διαδικασία αναμόρφωσης επιταχύνθηκε σε μία προσπάθεια να επιτευχθεί ένας μεγάλος όγκος αλλά και ποικιλία μεταρρυθμίσεων. Η περίοδος μετά την κατοχή είδε μερικές επιπρόσθετες αναμορφώσεις, αλλά όχι πολλές.

Στις 2 Σεπτεμβρίου του 1945, ο στρατηγός Douglas MacArthur έφτασε προκειμένου να γίνει ο ανώτατος διοικητής των συμμαχικών δυνάμεων και ο εικονικός ηγέτης της Ιαπωνίας μέχρι την λήξη της αμερικανικής κατοχής το 1952. Αυτή ήταν η πρώτη φορά στην ιαπωνική ιστορία όπου η χώρα διοικούνταν από ξένη δύναμη. Μετά την αρχική περίοδο ριζικών εκκαθαρίσεων και μεταρρυθμίσεων μέχρι το 1947, ο MacArthur ενθάρρυνε την συνέχιση της διακυβέρνησης από παραδοσιακές ελίτ, καθώς η Ιαπωνία όλο και περισσότερο φαινόταν ως ένας σύμμαχος για τον Ψυχρό Πόλεμο. Η πρώτη δράση της κατοχικής αρχής ήταν ο προσχεδιασμός ενός νέου συντάγματος. Το προηγούμενο ιαπωνικό σύνταγμα, που δημιουργήθηκε το 1889, εγκαταλείφτηκε το 1930 σε μία στρατιωτική εξέγερση. Εισήχθη μία κοινοβουλευτική δημοκρατία παρόμοια με το Βρετανικό σύστημα και η θέση του αυτοκράτορα περιορίστηκε σε αυτήν ενός εθιμοτυπικού εικονικού ηγέτη. Η καθιέρωση μίας κοινοβουλευτικής δημοκρατίας οδήγησε σε πολιτική σταθερότητα μέσα από μακροχρόνια θητεία του LDP. Το LDP, το συντηρητικό κόμμα, βοήθησε να υποστηριχθούν οι αμερικανικές μεταρρυθμίσεις και έπαιξε επίσης σημαντικό ρόλο στην διασφάλιση της ομαλής και επιτυχούς αναμόρφωσης. Όταν οι

Αμερικανοί έφυγαν το 1952, η Ιαπωνία είχε την δική της νομιμοποιημένη δημοκρατία για πρώτη φορά. Άλλες συγκεκριμένες μεταρρυθμίσεις περιελάμβαναν την μείωση της ηλικίας που είχε δικαίωμα ψήφου, παροχή δικαιώματος ψήφου στις γυναίκες, πολιτικές ελευθερίες στα αντιπολιτευτικά κόμματα, εκκαθάριση πολιτικών παλαιάς φρουράς, μεγέθυνση αστικών ελευθεριών και αύξηση της αυτονομίας και της εξουσίας των τοπικών κυβερνήσεων. Αρκετό μέρος της γραφειοκρατίας διεσώθη ανέγγιχτο, εκτός από ορισμένες αλλαγές στις ονομασίες. Τα εργατικά σωματεία νομιμοποιήθηκαν, όπως επίσης και τα Κομμουνιστικά και Σοσιαλιστικά κόμματα.

Οι οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες που υπήρξαν το 1946 παρείχαν επίσης και μία σταθερή βάση για την εισαγωγή νέων εργασιακών κανόνων στην οικονομία. Η Κατοχική Αρχή, χωρίς να παραβιάζει την ιαπωνική κοινωνική δομή και την έμφαση που έδινε στην κοινωνική θέση και στην συλλογική συμπεριφορά, εισήγαγε δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις στους οικονομικούς θεσμούς. Αυτές οι μεταρρυθμίσεις θα προωθούσαν την οικονομική ανάπτυξη και την εξέλιξη στην Ιαπωνία. Ένα παράδειγμα τέτοιων μεταρρυθμίσεων είναι το άρθρο 20 του Συντάγματος που απέσυρε το σύστημα Shinto στην Ιαπωνία. Με λίγα λόγια, αυτό το σύστημα διαχώριζε την εκκλησία από το κράτος. Αν και ο Κομφουκιανισμός ακόμα έπαιζε σημαντικό ρόλο στην καθημερινή ζωή της πλειοψηφίας του πληθυσμού, αυτή η μεταρρύθμιση απέσυρε την υποχρέωση της θρησκευτικής λειτουργίας και άσκησης από τις κοινές δραστηριότητες. Αυτό βοήθησε περαιτέρω την χώρα να ολοκληρώσει κάποιες αναμορφώσεις που θα μπορούσαν να είχαν συγκρουσθεί με μία κυβέρνηση θρησκευτικής πρακτικής. Αυτή η απόσυρση του συστήματος Shinto επέτρεψε την εισροή δυτικών ιδεών και αύξησε τις εγγραφές στην εκπαίδευση.

Προτού η διαλυμένη από τον πόλεμο οικονομία να μπορέσει να σταθεροποιηθεί, υπήρχαν δύο μεγάλης σημασίας μεταρρυθμίσεις που σχεδιάστηκαν για τον εκδημοκρατισμό της οικονομικής δομής: 1) ο αναδασμός της γης· και 2) η διάλυση των τεσσάρων Zaibatsu με οικογενειακές ιδιοκτησίες. Ο αναδασμός της γης αντικατέστησε τους συστηματικά απόντες ιδιοκτήτες με 6 εκατομμύρια ιδιοκτήτες καλλιεργητές, που ο μέσος όρος ιδιοκτησίας γης ήταν δύο στρέμματα. Ο αναδασμός ήταν πολύ σημαντικός λόγω του μεγέθους του, της αποκέντρωσης της ιδιοκτησίας και του ελέγχου και του ρόλου του στην προαγωγή της ανάπτυξης. Η διάσπαση της οικονομικής δύναμης των Zaibatsu ήταν απαραίτητη, διότι οι Zaibatsu ήταν, τουλάχιστον εν μέρει, υπεύθυνες για την στρατοκρατία και την αποικιοκρατία στην Ιαπωνία. Επομένως με στόχο την αποστρατιωτικοποίηση και τον εκδημοκρατισμό, η κατοχική αρχή έδρασε για να διασπάσει τις Zaibatsu. Μέσα από μία σειρά νόμων, οι Zaibatsu διασπάστηκαν, οι εταιρείες χαρτοφυλακίου τους διαλύθηκαν και χιλιάδες από τους υπαλλήλους/αξιωματούχους και τους μετόχους διώχθηκαν για τις δραστηριότητές τους κατά την διάρκεια του πολέμου. Στις τράπεζες απαγορεύτηκε να διατηρούν παραπάνω από το 5 τοις εκατό των μετοχών μη-τραπεζικών θυγατρικών, οι συγχωνεύσεις τοποθετήθηκαν υπό αυστηρά όρια και ένας αριθμός αθέμιτων πρακτικών απαγορεύτηκαν. Έτσι, η μονοπωλιακή ισχύς

των Zaibatsu έχασε την δύναμή της. Ακολούθησε η εύκολη είσοδος στον κατασκευαστικό τομέα και αναδύθηκαν ικανοί επιχειρηματικοί ηγέτες οι οποίοι αντικατέστησαν τους διωγμένους ιδιοκτήτες και διευθυντές zaibatsu. Παραδόξως, οι τράπεζες και οι ασφαλιστικές εταιρείες ξέφυγαν από τις προσπάθειες διάλυσης της Κατοχικής Αρχής. Αναδύθηκαν από τον πόλεμο ανέπαφες, εκτός από τις απώλειες από δάνεια για παραγωγή εξοπλισμών.

Ενώ η διάλυση των Zaibatsu συνοδευόταν από αντιμονοπωλιακή νομοθεσία έχοντας ως υπόδειγμα την νομοθεσία στις ΗΠΑ, στην πραγματικότητα, η νομοθεσία ήταν αναποτελεσματική στο να αναμορφώσει την ιδιοκτησιακή δομή. Αργότερα, η ιαπωνική κυβέρνηση θέσπισε διάφορους νόμους για να απαλλάξει ορισμένες βιομηχανίες από την αντιμονοπωλιακή νομοθεσία. Αυτές οι απαλλαγές σχεδιάστηκαν ώστε να βελτιώσουν την θέση της Ιαπωνίας ως παγκόσμιου εξαγωγέα, επιτρέποντας κάποιους τύπους εξαγωγικών καρτέλ. Το αποτέλεσμα ήταν ότι οι Zaibatsu δεν εξαλείφθηκαν αλλά για την ακρίβεια, μετατράπηκαν σε Keiretsu, διαφοροποιημένοι βιομηχανικοί όμιλοι παρόμοιοι με τις Zaibatsu, αλλά συγκρατούμενοι από συγκλίνοντες μετοχές αντί για μία μεγάλη εταιρεία.

Η Κατοχική Αρχή έπαιξε επίσης καθοριστικό ρόλο στην σταθεροποίηση της οικονομίας, η οποία υπέφερε από υψηλό πληθωρισμό. Αντιμετώπιζε επίσης και το έργο της ανακατασκευής και απελευθέρωσης της κατεστραμμένης από τον πόλεμο οικονομίας. Μία κεντρική μορφή στον σχεδιασμό της οικονομικής ανάκαμψης ήταν ο Joseph Dodge, ο πρόεδρος της Detroit Bank, ο οποίος τέλεσε ως οικονομικός σύμβουλος για τα μεταπολεμικά σταθεροποιητικά προγράμματα στην Ιαπωνία και στη Γερμανία. Η άποψή του απέναντι στην οικονομική πολιτική ήταν παρόμοια με εκείνη των κλασσικών φιλελεύθερων οικονομολόγων, υπέρ των ισοσκελισμένων προϋπολογισμών, του αυστηρού νομισματικού ελέγχου, της κατάργησης των βιομηχανικών επιχορηγήσεων, της λιγότερης εξάρτησης από εξωτερική βοήθεια και της διέγερσης της οικονομίας μέσω μέτρων προσφοράς όπως οι χαμηλοί φόροι. Το πρόγραμμά του για αποπληθωριστική δημοσιονομική και νομισματική πολιτική έφερε τον πληθωρισμό υπό έλεγχο δίνοντας έμφαση στην αυτοβοήθεια, στην συσσώρευση κεφαλαίου και στις σταθερές συναλλαγματικές ισοτιμίες. Όλα αυτά τα στοιχεία βοήθησαν στο να δημιουργηθεί ένα ευνοϊκό κλίμα για την οικονομική μεγέθυνση. Η εμφάνιση της πολύ μεγάλης σημασίας της MITI και του Υπουργείου Οικονομικών μπορεί επίσης να αποδοθεί και στην Κατοχική Αρχή.

4.1.7 Συνέπεια και Βιωσιμότητα

Η συνέπεια, εξ ορισμού περιγράφεται ως η ικανότητα ενός οικονομικού συστήματος να επιβιώνει σε βραχυχρόνιο επίπεδο. Με μία στατική έννοια, μεταξύ του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και την δεκαετία του 1980, το ιαπωνικό οικονομικό σύστημα ήταν σταθερό στην απόδοσή του. Στο εσωτερικό της οικονομικής δομής οι ιδιοκτησιακές, οι οργανωτικές και οι σχέσεις κινήτρων ήταν συνεπείς, με ένα αυτόνομο σύστημα. Η

πολιτική δομή επέτρεπε πολλαπλές απόψεις και ενθάρρυνε την συμμετοχή των πολιτών μέσα από την δημοκρατία, εκπληρώνοντας έτσι την αυτόνομη φύση του συστήματος. Ο Κομφουκιανισμός επέτρεπε την εξέλιξη των χαρακτηριστικών αυτών της προσωπικότητας, που ήταν σύμφωνα με τις αγορές. Παρ' όλα αυτά, το εξωτερικό περιβάλλον στην Ιαπωνία ορίζεται καλύτερα ως κυρίως προστατευτικό. Οι μεταρρυθμίσεις πήραν μορφή με σταδιακό ρυθμό, κυρίως λόγω της αναγκαιότητας για την ύπαρξή τους, αμέσως μετά τον πόλεμο, ώστε να αναδομηθεί η Ιαπωνία. Μέσα από την εξέταση αυτών των σχέσεων, γίνεται αντιληπτό ότι το ιαπωνικό οικονομικό σύστημα ήταν πράγματι σταθερό στην απόδοσή του.

Όταν κάποιος εξετάζει την οικονομική βάση από την οποία έπρεπε να λειτουργήσει η χώρα, η απόδοση της ιαπωνικής οικονομίας στον εικοστό αιώνα είναι αξιοσημείωτη. Η εδαφική έκταση της Ιαπωνίας είναι μικρή, οι φυσικοί πόροι είναι περιορισμένοι και ο πληθυσμός μεγάλος. Είναι ευάλωτη σε φυσικές καταστροφές, όπως έχει παρατηρηθεί από τον σεισμό στο Kobe τον Ιανουάριο του 1995 που επέφερε ζημιές αξίας δισεκατομμυρίων δολαρίων στην οικονομία. Παρομοίως, ο σεισμός του 2011 στην ακτή του Ειρηνικού του Tohuku τον Μάρτιο του 2011, οδήγησε σε 15.689 θανάτους, 5.714 τραυματίες και 4.744 ανθρώπους αγνοούμενους και είχε σοβαρές οικονομικές επιπτώσεις.

Η Ιαπωνία ξεκίνησε τον εικοστό αιώνα με πραγματικό κατά κεφαλήν ΑΕΠ χαμηλότερο του ενός τετάρτου αυτού των ΗΠΑ. Το 1997, το πραγματικό κατά κεφαλήν ΑΕΠ ήταν 85 τοις εκατό αυτού των ΗΠΑ και το κατά κεφαλήν ΑΕΠ ήταν 12.000 δολάρια περισσότερα. Η καταστροφή και η οικονομική εξάρθρωση που προκλήθηκε από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο οδήγησε στην πλήρη κατάρρευση της ιαπωνικής οικονομίας. Μέχρι το 1946, οι εκροές ήταν πολύ κάτω από τα επίπεδα του 1930 και το πραγματικό κατά κεφαλήν ΑΕΠ ήταν το ένα έκτο αυτού των ΗΠΑ το 1950. Στα τέλη των δεκαετιών 1940 και 1950 είδε γρήγορη και βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη που αποδίδεται κυρίως στην επανένταξη του εργατικού δυναμικού και του κεφαλαίου που παρέμεινε ανενεργό στο τέλος του πολέμου. Η Ιαπωνία εκμεταλλεύτηκε το συγκριτικό της πλεονέκτημα στα αγαθά που βασίζονται στο εργατικό δυναμικό, επανέκτησε τα προπολεμικά επίπεδα ΑΕΠ το 1954 και μέχρι το 1955 οι εκροές έφτασαν για μία ακόμα φορά τα επίπεδα του 1930. Η Ιαπωνία έφτασε το δεύτερο υψηλότερο συνολικό ΑΕΠ στον κόσμο και ξεπέρασε τις ΗΠΑ σε ονομαστικό κατά κεφαλήν εισόδημα (Rosser and Rosser, 2004, 174). Η ανεργία παρέμεινε σχετικά χαμηλά πριν τις πετρελαϊκές κρίσεις του 1973 και του 1979 και η κατανομή του εισοδήματος ήταν αρκετά ισορροπημένη. Η περίοδος της «θαυματουργής» ανάπτυξης ξεκίνησε περίπου το 1953 και συνεχίστηκε με λίγες διακοπές μέχρι τις πετρελαϊκές κρίσεις του 1973 και 1979.

Κατά την διάρκεια αυτής της περιόδου η ιαπωνική ανάπτυξη ήταν οδηγούμενη από τις εξαγωγές. Ενώ η σύγχρονη βιομηχανία ήταν αυτή που αναπτυσσόταν, οι εξαγωγές ήταν κυρίως στις παραδοσιακές βιομηχανίες όπως οι κλωστοϋφαντουργίες. Καθώς η σύγχρονη τεχνολογία ενσωματωνόταν στην οικονομία, οι εξαγωγές στράφηκαν προς τα προϊόντα υψηλής τεχνολογίας στα οποία η Ιαπωνία χάρη στο παραγωγικό και σχε-

τικά χαμηλού κόστους εργατικό δυναμικό της, μπορούσε να παράγει με συγκριτικό πλεονέκτημα. Η εγχώρια βιομηχανική εξέλιξη ενισχύθηκε από την πολιτική του κράτους να ξεκινήσει βιομηχανίες που θα ήταν ανταγωνιστικές προς τις εισαγωγές. Η μακροχρόνια θητεία του LDP, η πίστη στην αποδοτικότητα, μία ικανή γραφειοκρατία (ιδιαίτερα η MITI) και η ευνοϊκή απόδοση της οικονομίας βοήθησαν στην ενίσχυση της αποδοχής της κρατικής καθοδήγησης στοχευμένων βιομηχανιών και οικονομικών δραστηριοτήτων.

Οι υψηλοί δείκτες επενδύσεων τόσο σε φυσικό κεφάλαιο όσο και σε ανθρώπινο κεφάλαιο χαρακτήριζαν την ιαπωνική οικονομική ανάπτυξη. Η Ιαπωνία επένδυσε σημαντικά στην εκπαίδευση και στην υγεία του πληθυσμού της, δημιουργώντας μία κοινωνία που το 100 τοις εκατό αυτής γνωρίζει γραφή και ανάγνωση, όπως και στην περίπτωση της δυτικής Ευρώπης. Οι λεπτομέρειες της σύγκρισης φανερώνονται στον πίνακα 4.1

Πίνακας 4.1: Η Ευρώπη έναντι της Ιαπωνίας στα τέλη της δεκαετίας του 1980

	Ευρώπη	**Ιαπωνία**
Κατά Κεφαλήν ΑΕΠ, 93 $	17,089	20,523
GDI/GDP	20%	33%
Ακαθάριστες αποταμιεύσεις	20%	34%
Πληθυσμός με γνώσεις ανάγνωσης και γραφής	100	100
Άνθρωποι/Γιατροί	611	609
Φόροι/GDP	40%	29%

Πηγή: Gregory and Stuart (2004, 243).

Ο υψηλός δείκτης επενδύσεων της Ιαπωνίας για την υγεία φανερώνεται από την αναλογία ανθρώπων ανά γιατρό συγκριτικά με αυτήν στη δυτική Ευρώπη. Η αφοσίωση της Ιαπωνίας στην επένδυση σε φυσικό κεφάλαιο φαίνεται από τους υψηλούς δείκτες εθνικών αποταμιεύσεων και τους υψηλούς δείκτες εγχώριας επένδυσης. Η Ιαπωνία απολάμβανε πλεονασματικό ισοζύγιο πληρωμών και είναι ένας από τους μεγαλύτερους υπερπόντιους επενδυτές στον κόσμο σε όρους ετήσιων κεφαλαιακών ροών. Ο δείκτης εθνικών αποταμιεύσεων της Ιαπωνίας μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1990, όταν η Ιαπωνία συμφώνησε να δεχθεί μία ανατίμηση του yen, ο ιαπωνικός πληθωρισμός ήταν ανάμεσα στους χαμηλότερους στον βιομηχανικό κόσμο (Gardner, 1998, 644).

Η συνέπεια καθιερώνει την βιωσιμότητα ενός οικονομικού συστήματος σε βραχυχρόνιο επίπεδο, ενώ η βιωσιμότητα αφορά την επιβίωση σε μακροχρόνιο επίπεδο. Από τη στιγμή που η συνέπεια καθιερωθεί, το ερώτημα που γεννάται είναι αν έχει επιτευχθεί μία εντατική ανάπτυξη. Εκτός από τον πληθυσμό της, η Ιαπωνία είχε λίγους φυσικούς πόρους. Οι εργασιακές σχέσεις, η παροχή κινήτρων και η παραγωγικότητα ήταν επομένως κρίσιμης σημασίας συστατικά του ιαπωνικού οικονομικού συστήματος. Τα επι-

τεύγματα της Ιαπωνίας σε αυτόν τον τομέα έχουν ήδη σκιαγραφηθεί. Με ένα άφθονο και ειδικευμένο εργατικό δυναμικό, η παραγωγικότητα της εργασίας έχει αναπτυχθεί γρήγορα, η ανεργία παρέμεινε σταθερά χαμηλά, η απεργιακή δραστηριότητα ήταν χαμηλή και λόγω της διά βίου απασχόλησης, τα εργατικά σωματεία αποδέχθηκαν νέες τεχνολογίες με ελάχιστη αντίσταση. Αυτά είναι επιτεύγματα ενός μοναδικού συστήματος θεσμών της αγοράς εργασίας. Ο χαμηλός δείκτης πληθυσμιακής ανάπτυξης της Ιαπωνίας, το καθολικό εκπαιδευτικό σύστημα και η ικανότητα να ενώνει, να τιθασεύει και να καθοδηγεί την συλλογική ενέργεια των πολιτών της προς την επίτευξη του εθνικά προσδιορισμένου σκοπού, έχουν όλα συμβάλει στην ταχύτατη ανάπτυξη. Ο ρόλος των Zaibatsu ήταν επίσης σημαντικός.

Ένα σχετικό επίπεδο καλής τύχης ήταν καλοδεχούμενο στην Ιαπωνία, καθώς η βιομηχανική ανάπτυξη της χώρας συνέπεσε με μία περίοδο όλο και μεγαλύτερης ανάπτυξης και εξέλιξης στον κόσμο. Η αναπτυσσόμενη διεθνής αγορά καλωσόρισε τις ιαπωνικές εξαγωγές. Αφού ήταν για αιώνες μία κλειστή οικονομία, η Ιαπωνία απορρόφησε την Δυτική τεχνολογία μέσω εισαγωγών κεφαλαίου, υψηλής ροπής προς τις αποταμιεύσεις, και προώθησης της ανάπτυξης από το κράτος μέσω της βιομηχανικής πολιτικής. Ο θαυμασμός για το ιαπωνικό οικονομικό σύστημα μεγάλωσε. Σε στιγμές γενικών ταραχών, οι Ιάπωνες έμοιαζαν να έχουν βρει λύσεις για βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη. Προβλήθηκε το επιχείρημα ότι οι φιλελεύθερες παρεμβατικές πολιτικές της Ιαπωνίας ήταν ένα πλεονέκτημα που θα οδηγούσε στο να ξεπεράσει τις ΗΠΑ εκτός αν εφαρμόζονταν ίδιες πολιτικές ή αντιγράφονταν οι ιαπωνικές διοικητικές προσεγγίσεις (Kennett, 2004, 283).

Καμία αιτία δεν εξηγεί από μόνη της το οικονομικό θαύμα της Ιαπωνίας και πολλά μαθήματα πολιτικής μπορούν να αντληθούν από την εμπειρία του νησιωτικού έθνους. Η οικονομική ανάπτυξη μπορεί να προκληθεί είτε αυξάνοντας τη διαθεσιμότητα και την απασχόληση της εργασίας ή/και τις κεφαλαιακές εισροές είτε βελτιώνοντας την παραγωγικότητα της εργασίας, την ανάπτυξη των εκροών ανά μονάδα εισροής συντελεστών. Κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 1960, η Ιαπωνία τα έκανε και τα τρία, διατηρώντας ταυτόχρονα, μεγαλύτερη αύξηση των ωραρίων εργασίας, των αποθεμάτων κεφαλαίου και της παραγωγικότητας της εργασίας, από οποιαδήποτε άλλη από τις μεγάλες οικονομίες. Αυτός ο υψηλός ρυθμός κεφαλαιακής συσσώρευσης είχε την καθοδήγηση ενός εξίσου μεγάλου ρυθμού αποταμιεύσεων, που με την σειρά του ήταν το αποτέλεσμα διαφόρων παραγόντων. Αυτοί οι παράγοντες περιελάμβαναν την ελαχιστοποίηση του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης, την ανάδειξη της σημασίας του εισοδήματος με την μορφή μπόνους, την φοροαπαλλαγή σε λογαριασμούς αποταμιεύσεων που διατηρούνταν στο ταχυδρομικό ταμιευτήριο, μία γενικότερη χαμηλή φορολογική επιβάρυνση και μία τάση των καταναλωτικών δαπανών να μένουν πίσω σε σχέση με την μεγέθυνση του εισοδήματος. Επιπλέον, ο καταμερισμός του ρίσκου ανάμεσα στις οικογένειες των Keiretsu ενθάρρυνε την επιχειρηματική κοινότητα να αναλάβει μακροπρόθεσμες κεφαλαιακές επενδύσεις. Η πα-

ραγωγικότητα που μεγέθυνε τον παράγοντα της γνώσης και της τεχνολογίας, επίσης συνέβαλε στην ιαπωνική ανάπτυξη. Οι διανοούμενοι της Κομφουκιανής κληρονομιάς βοήθησαν την εξελικτική διαδικασία και το σύστημα της διά βίου απασχόλησης ενθάρρυνε τους εργαζόμενους να δεχθούν τις νέες τεχνολογίες και τους εργοδότες να παρέχουν περισσότερη εκπαίδευση.

Η βιομηχανική πολιτική της κυβέρνησης διέγειρε την ανάπτυξη νέων προϊόντων και τεχνολογιών. Το κράτος έδωσε κατεύθυνση στην οικονομική ανάπτυξη. Οι κυβερνητικοί γραφειοκράτες επιτηρούσαν στοχευμένες βιομηχανίες και υπουργεία επιτηρούσαν τομείς της οικονομίας. Η κυβέρνηση ήταν άμεσα αναμεμειγμένη στην ενθάρρυνση βιομηχανικών έργων μέσα από χαμηλότοκα δάνεια, κυρίως από την Αναπτυξιακή Τράπεζα της Ιαπωνίας. Η εκπαίδευση ως χαρακτηριστικό του εργατικού δυναμικού ήταν άλλος ένας παράγοντας στην οικονομική ανάπτυξη της Ιαπωνίας. Ο χαμηλός δείκτης ανεργίας συνέβαλε επίσης στην ποσοτική και ποιοτική ανάπτυξη του εργατικού δυναμικού. Η χαμηλή ανεργία, με την σειρά της, είναι το αποτέλεσμα του συστήματος διά βίου απασχόλησης, της ανάλογης με την αρχαιότητα μισθοδοσίας και του συστήματος πρόσθετων αμοιβών. Η Κομφουκιανή κουλτούρα η οποία δίνει έμφαση στο εργατικό δυναμικό ως τον μοναδικό φυσικό πόρο της Ιαπωνίας, μπορεί να ενθάρρυνε την ταχύτατη βελτίωση στα επίπεδα μόρφωσης.

Οι οικονομίες κλίμακας, ένας ακόμα παράγοντας που συνεισέφερε στην ανάπτυξη, κατέστησαν δυνατές με την επέκταση των αγορών. Οι βελτιώσεις στην κατανομή των πόρων προκλήθηκαν από τη μετακίνηση του αγροτικού πληθυσμού και άλλων τομέων χαμηλής παραγωγικότητας στη βιομηχανία. Η Ιαπωνία ξεκίνησε την εξέλιξή της από ένα χαμηλό αρχικό επίπεδο κατά κεφαλήν εισοδήματος σε μία επί το πλείστον αγροτική οικονομία. Το κύριο έργο τους δεν ήταν η πιο αποδοτική χρήση των πόρων, αλλά η δημιουργία κεφαλαίου και η προσέλκυση εργατών από την αγροτική παραγωγή, όπου ήταν υποαπασχολούμενοι ή πλεονάζοντες, κατ' ευθείαν στην βιομηχανία. Προκειμένου να λάβει χώρα αυτή η μετακίνηση, η δημιουργία κεφαλαίου στην βιομηχανία ήταν απαραίτητη και απαιτούσε αποταμιεύσεις από τον επικρατέστερο αγροτικό τομέα. Το ποσοστό εργατικού δυναμικού που απασχολούνταν στην παραγωγή πρωτογενών αγαθών έπεσε από 33 τοις εκατό το 1960 σε 19 τοις εκατό το 1970 (Gardner, 1998, 617-8). Το ιαπωνικό οικονομικό σύστημα, κατάφερε μία ανάπτυξη του εργατικού δυναμικού της τάξεως του 10 τοις εκατό ανά έτος μεταξύ του 1950 και 1973, ενώ οι ΗΠΑ είχαν μόνο 2.6 τοις εκατό κατά τη διάρκεια αυτού του χρονικού πλαισίου (Cobet and Wilson, 2002, 4). Τέλος, το οικονομικό σύστημα πρέπει να καταφέρει την υποστήριξη των πολιτών προκειμένου να θεωρηθεί βιώσιμο. Οι Ιάπωνες δέχθηκαν την δημοκρατία και δεν έχουν τροποποιήσει ακόμα το σύνταγμα που δημιουργήθηκε με την βοήθεια των ΗΠΑ κατά την διάρκεια της κατοχής. Επιπροσθέτως, το εργατικό δυναμικό έχει μία συμπεριφορά που ευνοεί την ανάπτυξη: το σύστημα της διά βίου απασχόλησης και η υποχωρητική στάση των εργατών απέναντι στην βιομηχανική ανάπτυξη. Πριν τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η κυβέρνηση κατέπνιγε τα εργατικά σωματεία. Από την αναγνώρισή τους στην

μεταπολεμική περίοδο, τα εργατικά σωματεία είχαν φωνή στον καθορισμό των μισθών αλλά και συμμετοχή στην παραγωγική διαδικασία μέσω της διαδικασίας της διαπραγμάτευσης. Θα έπρεπε να βγαίνει ως συμπέρασμα ότι το ιαπωνικό οικονομικό σύστημα είναι τόσο συνεπές όσο και βιώσιμο.

Πόσες από τις παρεμβατικές πολιτικές ενδεικτικού σχεδιασμού και βιομηχανικής πολιτικής συνέβαλαν στο ιαπωνικό θαύμα; Όπως θα μπορούσε να μαντέψει κάποιος, οι γνώμες είναι λεπτά διαχωρισμένες γύρω από ιδεολογικές γραμμές. Οι φιλελεύθεροι παρεμβατιστές, υποστηρικτές του συστήματος, βρίσκουν δύσκολο το να πιστέψουν ότι η μεταπολεμική βιομηχανοποίηση στην Ιαπωνία θα μπορούσε να επιτύχει χωρίς την κυβερνητική παρέμβαση. Αυτοί που χαιρετούν την χρήση ενδεικτικού σχεδιασμού και βιομηχανικής πολιτικής στην Ιαπωνία δείχνουν προς την συνολική και ταχύτατη ανάπτυξη της ιαπωνικής οικονομίας και της εξαγωγικής επιτυχίας των ευνοϊκά στοχευμένων βιομηχανιών. Επίσης, παρά τις συχνές αναθεωρήσεις και ανακρίβειες, οι φιλελεύθεροι παρεμβατιστές πιστεύουν ότι τα ιαπωνικά πλάνα υπηρέτησαν έναν χρήσιμο σκοπό. Σύμφωνα με αυτούς, τα πλάνα ξεκίνησαν την γενική πορεία της οικονομίας και ενθάρρυναν τις ιδιωτικές επενδύσεις διακηρύσσοντας την κυβερνητική υποστήριξη για γρήγορη οικονομική ανάπτυξη. Αυτή η κυβερνητική ηγεσία και ενθάρρυνση μπορεί να ήταν ιδιαιτέρως σημαντική μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, όταν και οι οικονομικές προσδοκίες ήταν αβέβαιες εξαιτίας των ηττών της Ιαπωνίας εν καιρώ πολέμου. Η κυβερνητική υποστήριξη μπορεί να βοήθησε την Ιαπωνία να ξεπεράσει ανελαστικότητες της αγοράς που προκαλούνταν από το σύστημα διά βίου απασχόλησης και άλλων μακροχρόνιων συμφωνιών. Οι φιλελεύθεροι παρεμβατιστές παραδέχονται ότι ο χρηματοδοτούμενος από την MITI, δανεισμός είναι μικρός σχετικά με την συνολική οικονομία, αλλά υποστηρίζουν ότι είναι εξαιρετικά σημαντικός σε τομείς με προτεραιότητα. Παρ' όλα αυτά, τα δάνεια από την Αναπτυξιακή Τράπεζα της Ιαπωνίας φάνηκαν να συσσωρεύουν ένα μεγαλύτερο όγκο ιδιωτικών επενδύσεων, που συμφωνεί με την προσέγγιση των φιλελεύθερων παρεμβατιστών σχετικά με τις δημόσιες δαπάνες. Την δεκαετία του 1970 για παράδειγμα, όταν η ιαπωνική κυβέρνηση δέσμευσε 350 δισεκατομμύρια δολάρια σε ένα ερευνητικό πρόγραμμα για μεγάλα ολοκληρωμένα κυκλώματα, οι εταιρείες στο πρόγραμμα ανταποκρίθηκαν ξοδεύοντας 20 φορές περισσότερα (Gardner, 1998, 642-3). Έτσι, οι υπέρμαχοι του κυβερνητικού παρεμβατισμού, οι φιλελεύθεροι παρεμβατιστές, επιχειρηματολογούν πως η κυβερνητική καθοδήγηση, μέσω του ενδεικτικού σχεδιασμού και της βιομηχανική πολιτικής ήταν βασικό στοιχείο για το «οικονομικό θαύμα».

Ενώ η Ιαπωνία έχει δείξει ξεκάθαρα, εντυπωσιακή ανάπτυξη από τον πόλεμο και έπειτα, οι κλασσικοί φιλελεύθεροι χαρακτηρίζουν ως «μύθους» αυτές τις δράσεις στις οποίες συχνά αποδίδεται η επιτυχία. Ο μεγαλύτερος από αυτούς τους μύθους είναι αυτός της αξίας της βιομηχανικής πολιτικής, η οποία πιστεύουν ότι είναι αποτέλεσμα απλουστευτικών και διφορούμενων γενικεύσεων. Οι κλασσικοί φιλελεύθεροι τονίζουν ότι μόνο τα μακροοικονομικά στοιχεία της βιομηχανικής πολιτικής, τα οποία δημιούρ-

γησαν μία βάση για ανάπτυξη χωρίς να ευνοούν μία συγκεκριμένη βιομηχανία, με άλλα λόγια μικροοικονομικές μεταρρυθμίσεις, ήταν επιτυχείς. Για παράδειγμα, οι κλασσικοί φιλελεύθεροι οικονομολόγοι τονίζουν την σχεδόν ανυπαρξία φορολόγησης των κεφαλαιακών κερδών και το σχετικά χαμηλό επίπεδο κοινωνικών μεταβιβαστικών πληρωμών της Ιαπωνίας, ως ενθάρρυνση της αποταμίευσης και της σκληρής δουλειάς. Αυτά, ισχυρίζονται, είναι πιθανές πηγές της ιαπωνικής οικονομικής επιτυχίας. Οι κλασσικοί φιλελεύθεροι οικονομολόγοι πιστεύουν ότι η Ιαπωνία ήκμασε παρά τον ενδεικτικό σχεδιασμό και τη βιομηχανική πολιτική της και όχι εξαιτίας τους. Οι κλασσικοί φιλελεύθεροι επιμένουν ότι η MITI δεν είναι όσο ισχυρή θεωρείται και δεν «διάλεξε νικητές» επανειλημμένα. Σημειώνουν ότι ορισμένες από τις πιο επιτυχημένες επιχειρήσεις της Ιαπωνίας, συμπεριλαμβανομένων και των Sony και Honda, ήταν στην λίστα των «χαμένων» της MITI. Αυτοί που αμφισβητούν την αποτελεσματικότητα των πολιτικών της MITI σημειώνουν ότι, ορισμένοι από τους πιο επιτυχημένους εξαγωγικούς τομείς δεν ήταν στοχευμένοι και όλες οι ακόλουθες βιομηχανίες ήκμασαν χωρίς την κυβερνητική βοήθεια: ραπτομηχανών, φωτογραφικών μηχανών, ποδηλάτων, μοτοσικλετών, πιάνων, ραδιοφώνων, μαγνητοφώνων, μαγνητικών ταινιών, εξαρτημάτων ήχου, ρολογιών χειρός, αριθμομηχανών τσέπης, εργαλειομηχανών, μηχανών κλωστοϋφαντουργίας, κεραμικών, και ρομποτικής. Παρά τα τεράστια ποσά οικονομικής βοήθειας, η MITI ήταν ανήμπορη να δημιουργήσει νικητές στις βιομηχανίες αλουμινίου, πετροχημικών αλλά και στην βιομηχανία παραγωγής χάλυβα με την χρησιμοποίηση πυρηνικής ενέργειας (Gardner, 1998, 642). Τονίζουν πως οι φορολογικές παραχωρήσεις που παρείχε η κυβερνητική γραφειοκρατία δεν ήταν τόσο σημαντικές σε μία χώρα που ισχύει χαμηλή φορολογική επιβάρυνση για όλους. Μόνο μία μικρή μερίδα των βιομηχανικών επενδύσεων χρηματοδοτήθηκε απευθείας με κυβερνητικά δάνεια· τα περισσότερα από τα κρατικά επενδυτικά ταμεία χρησιμοποιήθηκαν για στέγαση και κατασκευή σιδηροδρόμων και αυτοκινητοδρόμων. Στην πραγματικότητα, οι υποστηρικτές του laissez-faire λένε πως αυτές οι παρεμβατικές πολιτικές ήταν περισσότερο εμπόδια παρά βοήθεια, με τους πιο δυναμικούς τομείς να αγνοούνται από τις κυβερνητικές πρωτοβουλίες.

Ανεξάρτητα από την εγκυρότητα οποιασδήποτε από τις εκτιμήσεις, τελικά, το «οικονομικό θαύμα» της Ιαπωνίας μετατράπηκε σε κρίση καθώς η χώρα αντιμετώπισε τις πετρελαϊκές κρίσεις της δεκαετίας του 1970, την οικονομία φούσκας στα τέλη της δεκαετίας του 1980 και το ακόλουθο σκάσιμο της φούσκας στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Ακόμα και τώρα περνάει από μία δύσκολη διαδικασία αναμόρφωσης και απορρύθμισης. Οι ασυνέπειες που δημιουργήθηκαν έθεσαν σε κίνδυνο την βιωσιμότητα του οικονομικού συστήματος από την δεκαετία του 1980 και έπειτα. Ο χαμηλός δείκτης ανάπτυξης της οικονομίας μετά την δεκαετία του 1980 – χαμηλότερη από 2 τοις εκατό ετησίως για την δεκαετία 1990-2000 (Gregory and Stuart, 2004) – πυροδότησε μία κρίσιμης σημασίας επανεκτίμηση του ιαπωνικού μοντέλου και μία σκεπτικιστική επανεξέταση του «οικονομικού θαύματος». Πρέπει η Ιαπωνία να εγκαταλείψει το σύστημα που υποστήριξε το μεταπολεμικό της «οικονομικό θαύμα»; Ποιες θεσμικές ρυθμίσεις

πρέπει να αλλάξουν και ποιες πρέπει να διατηρηθούν; Μήπως η παραδοσιακή κουλτούρα άρχισε να γίνεται αναχρονιστική; Ερευνούμε αυτά τα ζητήματα καθώς και άλλα χρησιμοποιώντας το πλαίσιο της συνέπειας και βιωσιμότητας στο ακόλουθο κομμάτι αυτού του κεφαλαίου.

4.2 Η Ιαπωνία σε κρίση

4.2.1 Εισαγωγή

Η Ιαπωνία μεταμόρφωσε τον εαυτό της σε μία παγκόσμια υπερδύναμη μέσω της σκληρής δουλειάς και μίας κοινωνικής οργάνωσης τόσο συνεκτικής και καλά διοικούμενης που ήταν αντικείμενο φθόνου σε όλο τον κόσμο. Ήταν το ηγετικό έθνος-πιστωτής σε ολόκληρο τον κόσμο και το Yen θα μπορούσε να αντικαταστήσει το δολάριο ως ηγετικό συνάλλαγμα παγκοσμίως. Πώς άλλαξαν οι εποχές! Η κατάσταση αυτόν τον καιρό διαφέρει σημαντικά. Η Ιαπωνική οικονομική ανάπτυξη έχει επιβραδυνθεί σημαντικά εξαιτίας της συνεχούς στασιμότητας από την δεκαετία του 1990, ιδιαιτέρως όταν ο μετριοπαθής ιαπωνικός ρυθμός ανάπτυξης συγκρίνεται με τους πιο γρήγορους ρυθμούς άλλων ανεπτυγμένων καπιταλιστικών οικονομιών.

Ο ρυθμός αύξησης του ΑΕΠ στην Ιαπωνία είναι χαμηλότερος από αυτόν των ΗΠΑ και των περισσότερων χωρών της Ευρώπης. Οι πιο απότομες πτώσεις στον ιαπωνικό ρυθμό ανάπτυξης ξεκίνησαν στην δεκαετία του 1990, κατά μέσο όρο 1.3 τοις εκατό ετησίως. Ακόμα νωρίτερα, οι πετρελαϊκές κρίσεις της δεκαετίας του 1970 και η διεθνής ύφεση χτύπησαν δυνατά την Ιαπωνία και οδήγησαν σε επίμονο πληθωρισμό, υψηλή ανεργία και χαμηλούς δείκτες ανάπτυξης. Οι προσωπικές καταθέσεις μειώθηκαν και ο ρυθμός σχηματισμού κεφαλαίου υποχώρησε, όπως επίσης και ο συντελεστής παραγωγικότητας. Η γήρανση του πληθυσμού σε συνδυασμό με τα υψηλά επιτόκια αποταμιεύσεων και επενδύσεων υπέφερε από την κατάρρευση των κερδοσκοπικών φουσκών σε μετοχές και ακίνητα, ενώ ταυτόχρονα υπήρχαν και συνέχιζαν να υπάρχουν, υψηλές απαιτήσεις για υγειονομική και κοινωνική ασφάλιση. Η ικανότητα της Ιαπωνίας να παράγει προηγμένη τεχνολογία, αντί απλά να δανείζεται από άλλες χώρες, αμφισβητήθηκε σοβαρά ως στρατηγική για οικονομική ανάπτυξη. Το οικονομικό σύστημα της Ιαπωνίας, ο πυρήνας της βιομηχανικής πολιτικής της, βρίσκεται υπό μεγάλη πίεση· οι περισσότερες τράπεζες χρειάστηκαν αναχρηματοδότηση και θα έπρεπε να είχαν χρεοκοπήσει, αλλά αντιθέτως διατηρήθηκαν μέσω κυβερνητικής υποστήριξης. Σημαντικότερα ίσως, η Ιαπωνία φαίνεται να έχει χάσει την αυτοπεποίθησή της, γεγονός που αντικατοπτρίζεται στην αποφασιστική διαδικασία λήψεως αποφάσεων. Αυτό, με την σειρά του, έκανε τόσο τους καταναλωτές όσο και τους επενδυτές να μην έχουν πίστη για το μέλλον. Το ιαπωνικό σύστημα, το οποίο, όχι πριν από πολύ καιρό, ήταν θαυμαστό, αξιοζήλευτο και προς μίμηση, πλέον τίθεται ανοικτά προς αμφισβήτηση και χρειάζεται μετασχηματισμός έως στο πιο θεμελιώδες επίπεδό του. Στις μέρες μας,

οι ξένοι δεν κοιτούν την Ιαπωνία για απαντήσεις. Αντιθέτως, λένε στην Ιαπωνία πώς να διαχειρίζεται την οικονομία της, αφού τα σοβαρά της προβλήματα, συμβάλλουν στο να παρασυρθεί και η παγκόσμια οικονομία.

Κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 1990 η Ιαπωνική οικονομία πρακτικά κατέρρευσε, όπως φανερώνεται και από το πραγματικό ΑΕΠ το οποίο είχε αυξηθεί κατά 5.1 τοις εκατό το 1990 αλλά έπεσε κατά 1.0 τοις εκατό το 1992, 0.3 το 1993, 0.6 το 1994· ο ρυθμός αύξησης του ΑΕΠ ήταν -2.5 τοις εκατό το 1998 και 0.5 τοις εκατό το 1999· ο ιαπωνικός πραγματικός ρυθμός ανάπτυξης μειώθηκε κατά μέσο όρο 1.2 τοις εκατό την περίοδο 1990-1996 και η βιομηχανική παραγωγή έπεσε κατά 7.6 τοις εκατό το 1998 (Schnitzer, 2000, 81-2).

Στις αρχές της δεκαετίας του 1990, οι Ιάπωνες πολίτες αμφισβητούσαν την δομή του οικονομικού συστήματος εξαιτίας μίας σειράς κρίσεων, ανησυχητικών δημογραφικών τάσεων, πολιτικών σκανδάλων και διεθνών τάσεων. Ο βασικός λόγος ήταν η άνοδος και η πτώση της «οικονομίας της φούσκας» η οποία βασίστηκε σε μη ρυθμιζόμενα δάνεια ακινήτων από τις ιαπωνικές τράπεζες προς δανειολήπτες οι οποίοι κερδοσκόπησαν σε ιδιοκτησίες όχι μόνο στην Ιαπωνία, αλλά και στις ΗΠΑ και σε άλλες χώρες. Χρήματα επίσης δανείζονταν για κερδοσκοπικούς λόγους και στην ιαπωνική χρηματιστηριακή αγορά. Όταν η χρηματιστηριακές αγορές και οι αγορές ακινήτων κατέρρευσαν στις αρχές της δεκαετίας του 1990, οι ιαπωνικές τράπεζες και άλλοι οικονομικοί οργανισμοί δέχθηκαν πλήγματα με χρέη που έφταναν τα 1.5 τρισεκατομμύρια δολάρια (Schnitzer, 2000, 68). Η κατάρρευση των ιαπωνικών τραπεζών προκάλεσε μεγάλες απώλειες που απαιτούσαν κυβερνητική διάσωση. Το μεγαλύτερο φταίξιμο για τις οικονομικές υπερβολές αλλά και για την οικονομική στασιμότητα που ακολούθησε, παίρνει η ιαπωνική κυβέρνηση. Τόσο οι γραφειοκράτες όσο και οι πολιτικοί ήταν αργοί στο να αναλάβουν δράση που θα μπορούσε να εξαλείψει αρκετή από την αστάθεια που έλαβε χώρα.

Ο ιαπωνικός οικονομικός και πολιτικός μηχανισμός φαίνεται να μην λειτουργεί όσο ομαλά λειτουργούσε κάποτε. Υπήρξε ένα κύμα πολιτικών, γραφειοκρατικών και επιχειρησιακών σκανδάλων στην Ιαπωνία. Περιπτώσεις αμέλειας και διαφθοράς φανερώθηκαν στις κυβερνητικές υπηρεσίες και στους οικονομικούς οργανισμούς κατά την διάρκεια της κατάρρευσης της φούσκας. Τα πολιτικά, οικονομικά και σεξουαλικά σκάνδαλα στο κυρίαρχο LDP απλώς τροφοδότησαν την πολιτική αστάθεια προκαλώντας τον διορισμό έξι πρωθυπουργών μεταξύ του 1990 και του 1996. Επιπροσθέτως, ο αυξανόμενος ανταγωνισμός στις διεθνείς αγορές προκαλούμενος από το υψηλό ιαπωνικό συνάλλαγμα, την οικονομική ανάπτυξη των άλλων εθνών της ανατολικής Ασίας και τον σχηματισμό περιφερειακών μπλοκ στην Ευρώπη και στην Αμερική ασκούσε πίεση στην αποδοτικότητα των ιαπωνικών εταιρειών.

Αυτό το κύμα σκανδάλων προκάλεσε πολλούς να αμφισβητήσουν τα ίδια τα θεμέλια που οδήγησαν στο οικονομικό θαύμα στην μεταπολεμική Ιαπωνία. Στις μέρες μας αντί να μιλάμε για το ιαπωνικό οικονομικό θαύμα, αναφερόμαστε στην «ιαπωνική

ασθένεια», εννοώντας: την εξασθένιση της εργασιακής ηθικής, την υπερβολική ομοιογένεια και συμμόρφωση, την έλλειψη δημιουργικότητας και μία μειούμενη αίσθηση του ομαδισμού. Είναι αντιληπτό από τις ιαπωνικές αρχές αλλά και από τους διεθνείς σχολιαστές ότι η θεραπεία στην ασθένεια είναι μία αλλαγή στον ρόλο του κράτους από έναν «υποστηρικτικό ρόλο» στον περιορισμό της κλίμακας δραστηριοτήτων του «στο ελάχιστο» με βάση την κλασσική φιλελεύθερη ιδεολογία. Συνολικά, η Ιαπωνία απομακρύνεται από την κυβερνητική διαχείριση της οικονομίας, ενώ οι φιλελεύθεροι παρεμβατιστές υποστηρίζουν πως αυτή η διαχείριση ήταν η βάση της επιτυχίας.

4.2.2 Οικονομική δομή

4.2.2.1 Ιδιοκτησιακές σχέσεις

Ο πιο σημαντικός παράγοντας που συμβάλλει στον όλο και μικρότερο ρόλο του κράτους στον συντονισμό της οικονομικής δραστηριότητας είναι η μείωση του αριθμού των κρατικών επιχειρήσεων, ενώ ταυτόχρονα και η χορήγηση αδειών σε ιδιωτικές εταιρείες να ανταγωνίζονται με τις κρατικές επιχειρήσεις. Πριν τις αρχές της δεκαετίας του 1980, οι δημόσιες επιχειρήσεις είχαν προεξέχουσα θέση σε εθνικό επίπεδο, αντιπροσωπεύοντας πάνω από το 60 τοις εκατό των περιουσιακών στοιχείων της ιαπωνικής οικονομίας από τις αρχές του 1955. Αυτό το ποσοστό υποχώρησε χαμηλότερα από το 40 τοις εκατό μέχρι το 1965 και έχει μειωθεί με σταθερό ρυθμό έκτοτε. Το 1985, εταιρείες αλατιού, καπνού και τηλεφωνικές και τηλεγραφικές εταιρείες ιδιωτικοποιήθηκαν, ενώ το 1987, οι Ιαπωνικοί Εθνικοί σιδηρόδρομοι και οι Ιαπωνικές αερογραμμές ιδιωτικοποιήθηκαν. Αυτές οι βιομηχανίες και επιχειρήσεις απασχολούσαν κάποτε περίπου το 2 τοις εκατό ολόκληρου του εργατικού δυναμικού και αντιπροσώπευαν το 40 τοις εκατό της απασχόλησης στον δημόσιο τομέα.

Στις 20 Οκτωβρίου του 2007, το Ιαπωνικό Ταχυδρομείο ιδιωτικοποιήθηκε ακολουθώντας την έντονη πολιτική διαμάχη που οδήγησε στις γενικές εκλογές του 2005. Αυτή η πολύ σημαντική ιδιωτικοποίηση ήταν μέρος του μακροχρόνιου προγράμματος ανασχηματισμού του τότε πρωθυπουργού Junichiro Koizumi και ήταν ένα μέσο μείωσης των κυβερνητικών δαπανών και της αύξησης του εθνικού χρέους. Το σχέδιο ιδιωτικοποίησης αντιμετώπισε τόσο υποστήριξη όσο και αντίθεση σε όλο το ιαπωνικό πολιτικό φάσμα, συμπεριλαμβανομένων και των δύο μεγαλύτερων κομμάτων, LDP και DPJ. Οι αντίπαλοι ισχυρίστηκαν ότι η κίνηση αυτή θα οδηγήσει στο κλείσιμο ταχυδρομικών γραφείων και σε απώλειες θέσεων εργασίας για τον μεγαλύτερο εργοδότη της χώρας εκείνη την εποχή. Ωστόσο, οι υποστηρικτές ισχυρίστηκαν ότι η ιδιωτικοποίηση θα επέτρεπε μία περισσότερο αποδοτική και ευέλικτη χρήση των κεφαλαίων του οργανισμού, βοηθώντας την αναβίωση της Ιαπωνικής οικονομίας, η οποία βρισκόταν σε διαδικασία ανάρρωσης μετά από μία σειρά τεσσάρων υφέσεων από το 1991. Οι υποστηρικτές ισχυρίστηκαν ακόμα ότι το ιαπωνικό ταχυδρομείο ήταν μία τεράστια πηγή διαφθοράς και πελατειακών σχέσεων.

Το Σεπτέμβριο του 2003, η κυβέρνηση Koizumi πρότεινε να διασπαστεί το Ιαπωνικό ταχυδρομείο σε τέσσερις διαφορετικές εταιρείες: μία τράπεζα, μία ασφαλιστική εταιρεία, μία εταιρεία ταχυδρομικών υπηρεσιών και μία τέταρτη που θα διαχειρίζεται τα καταστήματα λιανικής των τριών προηγούμενων. Κάθε μία από αυτές τις εταιρείες θα ιδιωτικοποιούνταν τον Απρίλιο του 2007. Το 2005, ένα νομοσχέδιο που θα ολοκλήρωνε αυτή την αναμόρφωση πέρασε στην Κάτω Βουλή του Ιαπωνικού νομοθετικού σώματος με λίγες ψήφους και πολλούς από το LDP του Koizumi να αποστατούν. Το νομοσχέδιο δεν επικράτησε στην συνέχεια στην Άνω Βουλή εξαιτίας δεκάδων αποστασιών από τον κυβερνώντα συνασπισμό. Ο Koizumi αμέσως διέλυσε την Κάτω Βουλή και προγραμμάτισε εθνικές εκλογές που θα διεξάγονταν στις 11 Σεπτεμβρίου του 2005. Ανήγγειλε τις εκλογές ως δημοψήφισμα για το θέμα της ιδιωτικοποίησης του ιαπωνικού ταχυδρομείου. Ο Koizumi στην συνέχεια κέρδισε τις εκλογές, αποκτώντας την αναγκαία υπερπλειοψηφία και την εντολή για ανασχηματισμό και τον Οκτώβριο του 2005 το νομοσχέδιο που θα ιδιωτικοποιούσε το ιαπωνικό ταχυδρομείο το 2007, πέρασε.

Η μοναδική ιδιοκτησιακή δομή στην Ιαπωνία, τα Keiretsu, είχε το κόστος της. Η εξάρτηση από τους μεγάλους βιομηχανικούς ομίλους στο τέλος αναστέλλει τον ανταγωνισμό και εμποδίζει την ανάπτυξη των μικρότερων και πιο καινοτόμων επιχειρήσεων· είναι δύσκολο για έναν νέο προμηθευτή να σπάσει αυτό το σφιχτό σύμπλεγμα. Σε ένα άλλο περιβάλλον, μία μεγάλη εταιρεία θα έχει γενικά περισσότερους από έναν προμηθευτές για ένα εξάρτημα, διατηρώντας έτσι ένα επίπεδο ανταγωνιστικότητας, που δεν υπάρχει όταν οι προμηθευτές αυτοί είναι απλά θυγατρικές της μητρικής εταιρείας. Αλλά οι μικρές εταιρείες γενικότερα φέρουν το βάρος της ανεργίας σε περιόδους ύφεσης, παρέχοντας μία δικλείδα ασφαλείας για τις μεγάλες εταιρείες που τις βοηθά να διατηρήσουν τα συστήματα διά βίου απασχόλησής τους.

Οι στενές σχέσεις στο εσωτερικό της δομής Keiretsu απαραίτητα περιλαμβάνουν ένα βαθμό συσχέτισης και μία πιθανή αποτυχία μίας εταιρείας έχει αλυσιδωτές αντιδράσεις που είναι πολύ μεγάλες. Στο παρελθόν, η ισχύς και ο δυναμισμός της ιαπωνικής οικονομίας έκανε τέτοια απροσδόκητα γεγονότα απίθανα· ωστόσο, εξαιτίας της ύφεσης, τα ρίσκα ήταν ακόμα μεγαλύτερα μετά το σκάσιμο της φούσκας. Επιπροσθέτως, οι επιπτώσεις της ιδιοκτησίας μετοχών μεταξύ συμβαλλομένων επιχειρήσεων ήταν να απομονώσουν την διαχείριση από την αγορά. Η ιδιοκτησία μετοχών μεταξύ συμβαλλομένων επιχειρήσεων κάνουν την πτώχευση αναποτελεσματική στο να αναγνωρίζει τις εταιρείες με κακή διαχείριση. Οι μετοχές που κατέχονται στο εσωτερικό του ομίλου σπάνια πωλούνται και κατά συνέπεια, τα στελέχη είναι ως ένα βαθμό ασφαλή απέναντι σε επιθετικές προσφορές εξαγοράς. Ως εκ τούτου, μία συμπιεσμένη τιμή της μετοχής που αντιπροσωπεύει τη μη αξιοποίηση των δυνατοτήτων της επιχείρησης, δεν ενεργοποιεί τις εχθρικές συγχωνεύσεις και τις λεηλασίες περιουσιακών στοιχείων που εμφανίζονται σε πιο επιθετικές καπιταλιστικές αγορές. Αν η αφερέγγυα εταιρεία είναι μέρος ενός ομίλου που ανήκει σε μία οικογένεια, οι υπόλοιπες εταιρείες θα κληθούν να σώσουν την κακώς διαχειριζόμενη εταιρεία με δάνεια ή μεταφορά περιουσιακών στοι-

χείων. Ωστόσο, καθώς η χαμηλή κερδοφορία είναι ένα χαρακτηριστικό πολλών ιαπωνικών εταιρειών από το 1990, αυτή η προσέγγιση βρέθηκε υπό πίεση από εγχώριους και ξένους επενδυτές που κατείχαν ιαπωνικές μετοχές. Τέλος, η αποτυχία της «οικονομίας της φούσκας» και η απορρύθμιση έχουν εισαγάγει νέες ανταγωνιστικές πιέσεις στην Ιαπωνία. Για να αποκτήσουν μεγαλύτερες αποδόσεις, οι επενδυτές ρευστοποίησαν ορισμένες από τις βασισμένες στις Keiretsu συνιδιοκτησίες μετοχών τους και κάποιοι κατασκευαστές εγκατέλειψαν τις προηγούμενες πηγές προμηθειών τους. Επιπροσθέτως, η αποτελεσματικότητα των Keiretsu, μειώθηκε εξαιτίας της αυξημένης αντιμονοπωλιακής νομοθεσίας ως απάντηση στις διεθνείς πιέσεις.

Ανεξάρτητα από το ιδιοκτησιακό καθεστώς τους, οι περισσότερες ιαπωνικές τράπεζες και άλλα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα δεν υπόκεινται σε αυστηρή εποπτεία. Βασίζονται στο ότι θα διασώζονται από την κυβέρνηση αν απειληθούν από πτώχευση. Η υπόσχεση για διάσωση ενθαρρύνει τις δανειοδοτήσεις υψηλού κινδύνου, επιδεινώνοντας έτσι τα προβλήματα του τραπεζικού συστήματος. Η τράπεζα Keiretsu είναι πιθανό να είναι πιο υποχωρητική στη χορήγηση δανείων σε εταιρείες-μέλη και μπορεί ως αποτέλεσμα να καταλήξουν με ένα δανειακό χαρτοφυλάκιο με κακή απόδοση, που αντικατοπτρίζει ένα χαλαρό περιορισμό προϋπολογισμού. Επί πλέον, οι τράπεζες είναι απίθανο να αναγκάσουν τα μέλη των Keiretsu σε ρευστοποιήσεις, ακόμα και όταν μπορεί να είναι ορθολογικό για αυτές να το κάνουν. Αφετέρου, η εγγύτητα προσφέρει μία ευκαιρία για στενή παρακολούθηση της πιστοληπτικής ικανότητας αλλά και της απόδοσης των δανείων.

Στην Ιαπωνία, ένας μεγάλος αριθμός τραπεζών είχαν τεχνικά χρεοκοπήσει στις αρχές της δεκαετίας του 2000 ως συνέπεια κακών δανείων σχετιζόμενων με την κατάρρευση της κερδοσκοπικής φούσκας. Το πρόβλημα του ηθικού κινδύνου εντός της Ιαπωνίας μπορεί να εντοπιστεί στην πρακτική της κυβέρνησης να ασφαλίζει σχεδόν όλους τους λογαριασμούς. Οι καταθέτες δεν βλέπουν κανένα ρίσκο στο να καταθέτουν τα κεφάλαιά τους σε κακά διαχειριζόμενες τράπεζες οι οποίες δεν τιμωρούνται με χρεοκοπία για πρακτικές κακής δανειοδότησης. Η τραπεζική ρυθμιστική αρχή της Ιαπωνίας συνεχίζει να υποστηρίζει την γενναιόδωρη ασφάλεια στις καταθέσεις που αποτρέπει τις αφερέγγυες τράπεζες από το να αναδιαρθρώνονται ή να κλείνουν. Ως συνέπεια της κατάρρευσης της οικονομίας της φούσκας, η διασφάλιση του κοινού σε ιδιωτικά χρηματοπιστωτικά ιδρύματα δοκιμάστηκε και πολλές καταθέσεις έχουν μεταφερθεί σε ταχυδρομικούς λογαριασμούς. Το μερίδιο των ταχυδρομικών λογαριασμών στο συνολικό απόθεμα των ιδιωτικών αποταμιεύσεων αυξήθηκε από 18 τοις εκατό το 1990 σε 22 τοις εκατό το 1995 (Gardner, 1998, 638).

4.2.2.2 Οργανωτικές Σχέσεις

Στις αρχές της δεκαετίας του 1970, η Ιαπωνία αντιμετώπισε δύο μεγάλα σοκ. Το πρώτο ήταν αποτέλεσμα του τέλους των σταθερών τιμών συναλλάγματος και της μετάβα-

σης σε ελαστικές τιμές συναλλάγματος μεταξύ του αμερικανικού δολαρίου και του ιαπωνικού Yen. Το δεύτερο γεγονός ήταν η ενεργειακή κρίση του 1973. Σαν αποτέλεσμα, η μέση τιμή του δείκτη ανάπτυξης του πραγματικού ΑΕΠ υποχώρησε από μία τιμή λίγο μεγαλύτερη του 10 τοις εκατό στο τέλος της δεκαετίας του 1960 σε γενικότερα μικρότερες τιμές στα μέσα της δεκαετίας του 1970· η μέση τιμή του δείκτη πληθωρισμού έφτασε περίπου το 25 τοις εκατό το 1974· οι εκροές ανά εργατοώρα στον κατασκευαστικό κλάδο υποχώρησαν και το κατασκευαστικό κόστος ανά μονάδα προϊόντος αυξήθηκε δραματικά. Στα τέλη της δεκαετίας του 1970, η Ιαπωνία βίωσε επίσης μία δεύτερη ενεργειακή κρίση.

Η οικονομία φούσκας, από το 1986 μέχρι το 1990 είναι μία απεικόνιση των αδυναμιών του ιαπωνικού οικονομικού συστήματος, ιδιαίτερα στο εσωτερικό των οργανωτικών σχέσεων. Ήταν μία εποχή όπου στην ιαπωνική οικονομία οι τιμές της γης και οι χρηματιστηριακές τιμές εκτοξεύτηκαν. Είναι μία από τις πιο φημισμένες φούσκες στην ιστορία του σύγχρονου καπιταλισμού. Μετά την αποκαλούμενη Plaza Accord (δείτε το κεφάλαιο για το εξωτερικό περιβάλλον) το 1985, η τιμή του Yen διπλασιάστηκε σε σχέση με το δολάριο και η προσφορά χρήματος αυξήθηκε κατά 10 τοις εκατό το 1986 και το επίσημο προεξοφλητικό επιτόκιο μειώθηκε στη χαμηλότερη τιμή μεταπολεμικά του 2.5 τοις εκατό. Η κυβερνητική πολιτική εύκολου χρήματος προκάλεσε μικρό πληθωρισμό στις καταναλωτικές τιμές, αλλά προκάλεσε και ένα από τα πιο αξιοσημείωτα επεισόδια οικονομικής κερδοσκοπίας στην παγκόσμια ιστορία, την αποκαλούμενη οικονομία της φούσκας. Η αξία της εμπορικής ιδιοκτησίας στο κεντρικό Τόκιο, ήδη η πιο ακριβή αγορά ακινήτων στον κόσμο, σκαρφάλωσε σε δεκαπλάσιες τιμές μεταξύ του 1985 και του 1989.

Το Υπουργείο Οικονομικών επέτρεψε στις ιαπωνικές επιχειρήσεις να πάρουν δάνεια, εγγυημένα από τον διογκωμένο πλούτο της αγοράς ακινήτων προκειμένου να αγοράσουν μετοχές. Παρά την προσωρινή υποχώρηση που προκλήθηκε από το διεθνές Κραχ της Μαύρης Δευτέρας το 1987, η μέση τιμή μίας μετοχής στο χρηματιστήριο Nikkei τριπλασιάστηκε μεταξύ του 1985 και του 1989. Με την νέα αισιοδοξία στην οικονομία τους και με την ενθάρρυνση από τις αυξανόμενες τιμές της αγοράς ακινήτων και του χρηματιστηρίου, οι δαπάνες προς την κατανάλωση, ο κεφαλαιουχικός εξοπλισμός και οι ξένες επενδύσεις αυξήθηκαν σημαντικά. Στην κορύφωση αυτής της εφορίας, τα κατοικήσιμα ακίνητα στο κέντρο του Τόκιο άξιζαν 40 φορές περισσότερο από τα αντίστοιχα στο Λονδίνο. Το 1989, η αθροιστική αξία των ακινήτων στην Ιαπωνία ήταν θεωρητικά τέσσερις φορές μεγαλύτερη από αυτή των ΗΠΑ, μία χώρα η οποία είναι 25 φορές μεγαλύτερη. Αυτό οδήγησε σε ξέφρενες εκτιμήσεις ότι οι εκτάσεις του παλατιού του Αυτοκράτορα είχαν μεγαλύτερη αξία από την πολιτεία της Καλιφόρνια και ότι το μητροπολιτικό Τόκιο άξιζε περισσότερο από την Βρετανία, την Γαλλία και την Γερμανία μαζί. Αυτές οι πολύ υψηλές τιμές ακινήτων επιδείνωσαν την έλλειψη στέγασης στην Ιαπωνία. Ενώ η αναλογία των τιμών για κατοικίες προς το ετήσιο εισόδημα ήταν 1:1 το 1950 τόσο στο Τόκιο όσο και στην Ιαπωνία στο σύνολό της, μέχρι το 1983 ανέβηκε στο

7.9 για το Τόκιο και στο 6.7 για την Ιαπωνία ως σύνολο. Οι τιμές για εκτάσεις γης σχεδόν διπλασιάστηκαν μετά το 1983 λίγο πριν φτάσουν τις μέγιστες τιμές τους 1991.

Ταυτόχρονα, οι ιαπωνικές μετοχές βιομηχανιών πωλούνταν το 1989 σε μία μέση τιμή 54 φορές μεγαλύτερη από τα ετήσια εισοδήματά τους, σε σχέση με την 15 φορές μεγαλύτερη τιμή για παρόμοιες επιχειρήσεις στο εξωτερικό (Gardner, 1998, 619-20). Στην αρχή της δεκαετίας του 1970, οι αναλογίες τιμών/εισοδημάτων ήταν περίπου ίσες σε ΗΠΑ και Ιαπωνία. Ωστόσο, μέχρι το τέλος του 1989, όταν και ο χρηματιστηριακός δείκτης Nikkei κορυφώθηκε πάνω από τις 38,000 μονάδες, οι ιαπωνικές αναλογίες ήταν περίπου 4 φορές μεγαλύτερες από αυτές στις ΗΠΑ. Μέχρι τα τέλη του 1992, ο Nikkei υποχώρησε περίπου στις 14,000 μονάδες και παρέμεινε σε αυτά τα επίπεδα για το μεγαλύτερο μέρος της δεκαετίας του 1990. Παρ' όλα αυτά, το 2002, υποχώρησε κάτω από τις 10,000 και πολύ πιο κάτω από τη μέση τιμή του δείκτη Dow Jones, τον οποίο και είχε ξεπεράσει από την δεκαετία του 1950 (Rosser and Rosser, 2004, 168).

Καθώς ο καιρός περνούσε, η φούσκα γινόταν όλο και πιο εύθραυστη και η βιωσιμότητά της τέθηκε υπό αμφισβήτηση. Αργότερα, τον Μάιο του 1989, η Τράπεζα της Ιαπωνίας μετέβη σε μία περισσότερο περιοριστική νομισματική πολιτική και αύξησε τα επίσημα προεξοφλητικά επιτόκια. Η επέκταση της φούσκας σταμάτησε, αλλά έτσι προκλήθηκε το σκάσιμό της. Μεταξύ του 1989 και του 1996, οι τιμές τόσο των μετοχών όσο και των ακινήτων έπεσαν περίπου στο 50 τοις εκατό. Αυτή η πτώση των τιμών περιουσιακών στοιχείων οδήγησε σε επισφαλή χρέη αλλά και πτωχεύσεις δανειοληπτικών και δανειοδοτικών ιδρυμάτων. Το τέλος της φούσκας προκάλεσε: την αλλαγή των προσδοκιών επενδυτών αλλά και καταναλωτών· την πτώση της μέσης τιμής οικονομικής ανάπτυξης χαμηλότερα από το 1 τοις εκατό ετησίως ανάμεσα στο 1992 και το 1995, την ίδια στιγμή που ο μέσος δείκτης ανάπτυξης για τα άλλα κράτη μέλη του OECD ήταν περίπου στο 2 τοις εκατό και για τις πρόσφατα βιομηχανοποιημένες χώρες τις Ανατολικής Ασίας στο 7 τοις εκατό· ενώ το 1995, προκάλεσε την αναρρίχηση του δείκτη ανεργίας πάνω από το 3 τοις εκατό για πρώτη φορά στην μεταπολεμική περίοδο (Gardner, 1998, σελ. 619-20).

Ως αποτέλεσμα της κατάρρευσης της φούσκας, οι Ιάπωνες βρήκαν την οικονομία τους στο μέσο μίας μεγάλης κρίσης. Οι τράπεζες είχαν 1.5 τρισεκατομμύριο δολάρια δεσμευμένα σε επισφαλή χρέη, ποσό κοντά στο ΑΕΠ της Γαλλίας. Ενώ οι μεγαλύτερες τράπεζες έχαναν χρήματα, οι άλλες, μικρότερες τράπεζες απέτυχαν και έπρεπε να περάσουν στο κράτος. Ένας θεμελιώδης λόγος για αυτές τις αποτυχίες ήταν ότι απλά δεν επιτρεπόταν στις τράπεζες να λειτουργούν ως ορθολογικές οντότητες με στόχο την μεγιστοποίηση του κέρδους τους, όπως απαιτεί η πειθαρχία της αγοράς, αλλά αντιθέτως, λειτουργούσαν ως εργαλεία της γραφειοκρατίας. Αυτή η συμπεριφορά συνεπάγεται πως δεν μπορούν να εκπληρώσουν τον αμερόληπτο ρόλο τους στην αξιολόγηση της βιωσιμότητας επενδυτικών σχεδίων, που είναι ζωτικής σημασίας για την κεφαλαιακή αγορά στο να ξεκαθαρίσει τις καλές επενδύσεις από τις κακές.

Τα ιαπωνικά χρηματοπιστωτικά ιδρύματα έκαναν επενδύσεις με βάση τις προσωπικές σχέσεις. Τα δάνεια πήγαιναν σε ιδιώτες και επιχειρήσεις με στόχο την κερδοσκο-

πία στην χρηματιστηριακή αγορά και στην αγορά ακινήτων. Τα δάνεια δίνονταν από τραπεζίτες σε φίλους που επένδυαν τα χρήματα στην ιαπωνική αγορά ακινήτων και σε ιδιοκτησίες στις ΗΠΑ και άλλες χώρες. Έχει γίνει πλέον ξεκάθαρο ότι οι αξιωματούχοι της MITI ώθησαν τράπεζες να χορηγήσουν δάνεια σε επιχειρήσεις που απέτυχαν να επιδείξουν την κατάλληλη οικονομική βιωσιμότητα. Γραφειοκράτες του Υπουργείου Οικονομικών ενημέρωναν τις τράπεζες πότε θα λάμβαναν χώρα έλεγχοι με αντάλλαγμα αφειδή ψυχαγωγία και άλλες χάρες. Οι τράπεζες ήταν επίσης αναμεμιγμένες με την Ιαπωνική μαφία. Τέλος, οι ιαπωνικές τράπεζες δάνειζαν σε μεγάλο βαθμό στη Νότια Κορέα, στην Ινδονησία και στην Ταϊλάνδη, τρεις χώρες που έχουν σοβαρά, δικά τους οικονομικά προβλήματα. Καθώς δεν ήταν τράπεζες με στόχο την μεγιστοποίηση τους κέρδους τους, οι ιαπωνικές τράπεζες ήταν άναρχες και τα δάνεια τα οποία χορηγούσαν ήταν σε μεγάλο βαθμό ακάλυπτα. Σαν αποτέλεσμα, από τότε, το συνολικό δημόσιο χρέος και οι πληρωμές επιτοκίων είναι μεγαλύτερα από το ΑΕΠ της Ιαπωνίας.

Οι ιαπωνικές τράπεζες είναι ακόμα μεγάλες και ισχυρές αλλά οι κακές τους επιδόσεις από την δεκαετία του 1990 έχουν σίγουρα μειώσει την θέση τους σε διεθνές επίπεδο. Πριν το σκάσιμο της φούσκας, 8 από τις 10 μεγαλύτερες τράπεζες του κόσμου (βάσει των περιουσιακών στοιχείων) ήταν ιαπωνικές. Ωστόσο, τα περιουσιακά τους στοιχεία σμικρύνθηκαν εξαιτίας του μεγάλου αριθμού μη εξυπηρετούμενων δανείων στα χαρτοφυλάκιά τους. Πέντε από τους έξι μεγαλύτερους τραπεζικούς ομίλους σημείωσαν στην πραγματικότητα ζημίες το 2001 και το ποσοστό απόδοσης σε περιουσιακά στοιχεία του άλλου ήταν μόλις 0.13 τοις εκατό. Οι τράπεζες δεν έπαιρναν ποτέ προφυλάξεις για επισφαλή χρέη, τα οποία ωστόσο παρέμεναν στους ισολογισμούς τους. Αυτή η αποτυχία επιβαρύνει τις τράπεζες με μη εξυπηρετούμενα δάνεια και θέτει σε κίνδυνο την οικονομική τους σταθερότητα.

Ο OECD εκτιμά ότι ο ιαπωνικός τομέας εμπορικών τραπεζών έχασε 70.5 τρισεκατομμύρια Yen σε επισφαλή δάνεια σε μία επταετή περίοδο από το 1994 μέχρι το 2000. Αυτό το ποσό είναι περίπου αντίστοιχο του 13 τοις εκατό του ιαπωνικού ετήσιου ΑΕΠ. Με τη σειρά τους, τα προβλήματα των τραπεζών έχουν προστεθεί στην χρηματοοικονομική αστάθεια στην Ιαπωνία και βρίσκονται πίσω από την μεγαλύτερη ασιατική κρίση του τραπεζικού συστήματος. Οι Ιάπωνες εκτιμούν ότι τα μη εξυπηρετούμενα δάνεια στο ενεργητικό των τραπεζών βρίσκεται στα 37 τρισεκατομμύρια Yen, περίπου το 7 τοις εκατό του ΑΕΠ. Πολλοί παρατηρητές πιστεύουν ότι αυτό το νούμερο είναι μία αισιόδοξη εκτίμηση και μία γενικότερα αποδεκτή τιμή είναι πιο κοντά στα 80 τρις. Η Goldman Sachs, η επενδυτική τράπεζα των ΗΠΑ, όπως αναφέρεται στο περιοδικό The Economist στις 18 Απριλίου του 2002, θέτει το πιθανό σύνολο των επισφαλών υποχρεώσεων στα 170 τρις Yen το 2000. Αν το ανώτατο νούμερο είναι σωστό, τότε φτάνει σχεδόν στο ένα τρίτο του ΑΕΠ της Ιαπωνίας, χωρίς να υπολογίζεται το 13 τοις εκατό του ΑΕΠ που οι τράπεζες έχουν ήδη διαγράψει ως χαμένο (Kennett, 2004, 301-2). Συνολικά, οι αστάθειες στις ιαπωνικές χρηματαγορές έχουν γίνει η μεγαλύτερη αιτία ανησυχίας όχι μόνο στο εσωτερικό της χώρας, αλλά και σε ολόκληρο τον κόσμο. Κλονισμένοι από

την κατάρρευση της οικονομίας της φούσκας και δοκιμασμένοι από τα προγράμματα απελευθέρωσης του οικονομικού συστήματος, τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα έχουν αναγκαστεί να πραγματοποιήσουν οδυνηρές αναπροσαρμογές. Σε ένα περιβάλλον οικονομικής απορρύθμισης, η Τράπεζα της Ιαπωνίας κέρδισε μεγαλύτερη ανεξαρτησία το 1997 σαν αποτέλεσμα της σημαντικής αναδιοργάνωσης της δομής της.

Εκτός από τα τραπεζικά προβλήματα θα πρέπει να προσθέσουμε και το γεγονός ότι η Ιαπωνία αντιμετωπίζει αυξανόμενες αναλογίες εξάρτησης, ένα χαρακτηριστικό της γήρανσης των κοινωνιών που τείνουν να έχουν χαμηλότερα ποσοστά αποταμίευσης. Η Ιαπωνία μπορεί να γίνει ένα θύμα της ίδιας της επιτυχίας, ως μία κοινωνία που μπορεί να υποστηρίξει την μακροζωία. Μία λύση σε αυτή την έλλειψη αποταμιεύσεων θα μπορούσε να είναι η καθυστερημένη συνταξιοδότηση αλλά αυτό έρχεται σε αντίθεση με το Κομφουκιανικό σύστημα αξιών που δίνει έμφαση στο σεβασμό προς τους μεγαλύτερους. Σε μία τυπική ιαπωνική εταιρεία, όταν κάποιος προσλαμβάνεται ως διευθύνων σύμβουλος, όλα τα άτομα που είναι της ίδιας ηλικίας ή μεγαλύτερης συνταξιοδοτούνται, ενισχύοντας έτσι την τάση για πρόωρη συνταξιοδότηση.

Ο ενδεικτικός σχεδιασμός ήταν αρκετά διαδεδομένος στις δεκαετίες του 50 και του 60 αλλά στην συνέχεια μειώθηκε. Εν μέρει, αυτή η μείωση είναι το αποτέλεσμα της αυξημένης παγκοσμιοποίησης που καθιστά την πρόβλεψη και το συντονισμό των επιδόσεων σε μία χώρα ένα πολύ δύσκολο έργο. Ένας άλλος λόγος για την πτώση, όμως, είναι η ολοένα και πιο διαδεδομένη πεποίθηση στην ανωτερότητα της αγοράς. Η επιτυχία ή αποτυχία του ιαπωνικού σχεδιασμού είναι δύσκολο να εκτιμηθεί. Μεταξύ του 1956 και του 1995, 13 μακροχρόνια σχέδια υιοθετήθηκαν. Τα περισσότερα από αυτά σχεδιάστηκαν για να λειτουργήσουν για 5 ή και περισσότερα χρόνια, αλλά ο μέσος όρος ζωής τους ήταν μόνο 3 χρόνια. Για τα περισσότερα από τα σχέδια μέχρι και την δεκαετία του 1970, η πραγματική ανάπτυξη της οικονομίας ξεπερνούσε τον προβλεπόμενο ρυθμό ανάπτυξης. Από το 1970 μέχρι το 1983, συνέβη το αντίθετο, με τους δείκτες ανάπτυξης να βρίσκονται οριακά κάτω από τους στόχους. Τα προβλεπόμενα ποσοστά ανάπτυξης κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1970 και 1990 αποδείχτηκαν υπερβολικά αισιόδοξα, με τις πραγματικές τιμές να βρίσκονται κάτω από τους στόχους από το 1989 και έπειτα (Rosser and Rosser, 2004, 162).

Σήμερα, η διάσημη βιομηχανική πολιτική της MITI έχει επίσης αμφισβητηθεί, καθώς υπήρξαν αρκετές εντυπωσιακές αποτυχίες. Για παράδειγμα, πολλοί άσκησαν κριτική στην βιομηχανική καθοδήγηση με στόχευση την ενέργεια στις δεκαετίες του 1950 και 1960, στην προσπάθεια για προώθηση της συγκέντρωσης στον κλάδο της αυτοκινητοβιομηχανίας στη δεκαετία του 1950 και στην ατυχή απόφαση να προωθηθεί το αναλογικό σύστημα τηλεόρασης υψηλής ευκρίνειας αντί για την ψηφιακή μορφή του (αυτό το σφάλμα πιθανώς να κόστισε μέχρι και 10 δισεκατομμύρια δολάρια). Επιπλέον, πολλά από τα εντυπωσιακά επιτεύγματα της Ιαπωνίας είχαν υλοποιηθεί χωρίς την βοήθεια της MITI και σε κάποιες περιπτώσεις παρά τις ενστάσεις της MITI. Ακόμα, το κοινό άρχισε να κατηγορεί την έλλειψη αντιμονοπωλιακής νομοθεσίας για την άνοδο των τιμών.

Τα ανώτατα ιαπωνικά δικαστήρια καταδίκασαν την επιθυμία της MITI να προωθήσει την σύμπραξη μεταξύ συγκεκριμένων εταιρειών. Κατά συνέπεια, οι δραστηριότητες της MITI με στόχο την καθοδήγηση της ιαπωνικής βιομηχανίας περιορίστηκαν, με σύγχρονα κινήματα που ήταν υπέρ ενός λιγότερο σημαντικού ρόλου της κυβέρνησης και μιας μεγαλύτερης εξάρτησης από την λογική της αγοράς. Μία απεικόνιση της αλλαγής των καιρών είναι επίσης η αλλαγή του ονόματος σε Υπουργείο Οικονομίας, Εμπορίου και Βιομηχανίας (METI), ως αποτέλεσμα της μεταρρύθμισης της Κεντρικής Κυβέρνησης του 2001, όταν η MITI συγχωνεύτηκε με την EPA και άλλες υπηρεσίες από άλλα υπουργεία που σχετίζονταν με την οικονομική πολιτική.

Το δημοσιονομικό αποτέλεσμα επηρεάστηκε σημαντικά από την πετρελαϊκή κρίση του 1974, καθυστερώντας την αύξηση των εισοδημάτων αλλά και των φορολογικών εσόδων. Μία ειδική νομοθεσία το 1975 επέτρεψε στην κυβέρνηση να χρηματοδοτεί τις τρέχουσες δαπάνες από τις πωλήσεις ομολόγων· σαν αποτέλεσμα, το έλλειμμα άρχισε να σκαρφαλώνει. Ως ποσοστό του ΑΕΠ, το έλλειμμα της κεντρικής κυβέρνησης αυξήθηκε από 1.6 τοις εκατό το 1974 σε 3.6 τοις εκατό το 1975 για να κορυφωθεί στην συνέχεια στο 6.1 τοις εκατό το 1979 (Gardner, 1998, 644).

Το 1987 και 1988 μία σημαντική μεταρρύθμιση στο φορολογικό σύστημα έλαβε χώρα προκειμένου να βελτιώσει την ισορροπία μεταξύ του εισοδήματος, της κατανάλωσης και των φόρων ακινήτων λαμβάνοντας υπόψη τη γήρανση του πληθυσμού και τη διεθνοποίηση της οικονομίας. Ο ανώτατος συντελεστής φορολογίας μειώθηκε από 70 τοις εκατό στο 50 τοις εκατό και ο αριθμός των κλιμάκων εισοδήματος επίσης μειώθηκε από 15 σε 5. Η απαλλαγή από τον φόρο για επιτόκια σε μικρές αποταμιεύσεις καταργήθηκε και οι ατομικοί έμμεσοι φόροι αντικαταστάθηκαν από ένα φόρο κατανάλωσης 3 τοις εκατό, ο οποίος αυξήθηκε σε 5 τοις εκατό το 1977. Η καθιερωμένη φορολογία των εταιρικών εισοδημάτων μειώθηκε από 42 τοις εκατό σε 37.5 τοις εκατό (Gardner, 1998, 644).

Μέχρι το 1990, η κεντρική κυβέρνηση είχε καταφέρει να μειώσει το έλλειμμα του προϋπολογισμού της σε λιγότερο από 1 τοις εκατό επί του ΑΕΠ. Δυστυχώς, σε αυτό το χρονικό σημείο, η οικονομική φούσκα είχε ήδη καταρρεύσει και η επακόλουθη ύφεση προκάλεσε την επανεμφάνιση του ελλείμματος. Το έλλειμμα σκαρφάλωσε πάνω από το 4 τοις εκατό του ΑΕΠ το 1995 και το 1996 (Gardner, 1998, 644). Δεδομένου ότι η στασιμότητα συνεχίστηκε κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 τα δημοσιονομικά ελλείμματα αφέθηκαν ελεύθερα και διογκώθηκαν, φτάνοντας το 7 τοις εκατό του ΑΕΠ το 1998. Η αναλογία του δημόσιου χρέους προς το ΑΕΠ έφτασε το 150 τοις εκατό στις αρχές του 2002 και έγινε μία περιοχή αυξανόμενης ανησυχίας στην Ιαπωνία. Οι Ιάπωνες πολιτικοί ήταν διαρκώς απογοητευμένοι εξαιτίας του ότι οι προσπάθειες για τόνωση της δημοσιονομικής πολιτικής απέτυχαν να παραγάγουν υψηλούς δείκτες οικονομικής ανάπτυξης. Το ίδιο συνέβη και για μία πολύ επιθετική νομισματική πολιτική – το διατραπεζικό επιτόκιο μίας μέρας ήταν μόλις 0.1 τοις εκατό στις 25 Αυγούστου του 2011.

Μετά την πρώτη πετρελαϊκή κρίση του 1973, τα συνδικάτα ζήτησαν υψηλότερες αυξήσεις στους μισθούς, προκαλώντας αυξήσεις τόσο στην ανεργία όσο και στον

πληθωρισμό. Μετά την δεύτερη κρίση στις πετρελαϊκές τιμές το 1979, απέφυγαν τέτοιες συμπεριφορές, έχοντας αφομοιώσει τα διδάγματα της πρώτης κρίσης. Αυτή τη φορά, υπήρξε μεγαλύτερη μακροοικονομική σταθερότητα. Ο βαθμός οργάνωσης σε σωματεία στις μεγάλες επιχειρήσεις παραμένει υψηλός στην Ιαπωνία, αλλά εξισορροπείται από τα χαμηλά επίπεδα συνδικαλιστικής εκπροσώπησης στις μικρές επιχειρήσεις. Το 1993, η συμμετοχή στις συνδικαλιστικές ενώσεις σε επιχειρήσεις με περισσότερους από 1,000 εργαζόμενους ήταν κατά μέσο όρο 58.2 τοις εκατό, σε σύγκριση με μόλις 1.8 τοις εκατό για επιχειρήσεις με λιγότερους από 100 εργαζόμενους. Με την αύξηση της ανεργίας, η κυβέρνηση και τα συνδικαλιστικά όργανα αποκάλυψαν την απειρία τους στο σχεδιασμό πολιτικών αγοράς εργασίας – πολιτικές που σχεδιάζονται για να διατηρούν τους εργαζόμενους, να αντιστοιχούν τους αιτούντες με τις κενές θέσεις εργασίας και να παρέχουν απασχόληση στο δημόσιο τομέα – λόγω των συνεχών πολιτικών τής διά βίου απασχόλησης.

4.2.2.3 Σχέσεις Κινήτρων

Οι έννοιες του βιομηχανικού πατερναλισμού και της διά βίου απασχόλησης αναφορικά με τις σχέσεις κινήτρων έχουν τραβήξει την προσοχή, κυρίως επειδή οι δεύτερες εμφανίζονται να είναι τελείως διαφορετικές από εκείνες σε άλλες καπιταλιστικές οικονομίες. Στην περίπτωση της Ιαπωνίας, η διαφορά μεταξύ αυτού που φαίνεται και αυτού που πραγματικά υπάρχει είναι αρκετά αξιοσημείωτη.

Η τυπική πεποίθηση σχετικά με την ιαπωνική εργασία είναι ότι υπάρχουν η διά βίου απασχόληση, η μισθοδοσία με βάση την αρχαιότητα, οι πληρωμές μπόνους και οι μεγάλες αποζημιώσεις λόγω απόλυσης κατά την συνταξιοδότηση. Στην πραγματικότητα όμως, αυτοί οι θεσμοί δεν είναι καθόλου διαδεδομένοι. Η διά βίου απασχόληση είναι ένα σημαντικό χαρακτηριστικό μόνο για αυτούς που την απολαμβάνουν! Η διά βίου απασχόληση ποτέ δεν εφαρμόστηκε για την πλειοψηφία των εργαζομένων. Μόνο στο 15 τοις εκατό όλων των εργαζομένων που απασχολούνται σε επιχειρήσεις άνω των 1000 εργαζομένων προσφέρεται η διά βίου απασχόληση, συνεπώς εφαρμόζεται μόλις για το 30 τοις εκατό περίπου του συνολικού εργατικού δυναμικού. Επιπλέον, οι μεγάλες αυτές επιχειρήσεις εξαιρούν από το φάσμα της κάλυψης γυναίκες, εργαζόμενους μερικής απασχόλησης και εργαζόμενους με συμβάσεις. Το 40 τοις εκατό των Ιαπώνων εργαζόμενων που απασχολούνται σε επιχειρήσεις με λιγότερους από 30 εργαζόμενους δεν έλαβαν ποτέ καμία εγγύηση διά βίου απασχόλησης. Οι διατάξεις της διά βίου απασχόλησης πάντα εξαιρούσαν τις γυναίκες, που παραδοσιακά εγκατέλειπαν τις δουλειές τους όταν παντρεύονταν και επέστρεφαν όταν τα παιδιά τους είχαν μεγαλώσει. Κατά συνέπεια σε μεγάλες ιαπωνικές εταιρείες, μία μέση γυναίκα εργαζόμενη έχει λιγότερα από τα μισά χρόνια υπηρεσίας σε σχέση με τον μέσο άνδρα εργαζόμενο ενώ και ο μισθός της είναι λιγότερος από τον μισό αντίστοιχο ανδρικό (Gardner, 1998, 630). Έτσι, ενώ η διά βίου απασχόληση δεν παρείχε μία πλήρη εγγύηση της απασχόλησης, ήταν

διαθέσιμη για αρκετούς από τους σημαντικούς ανθρώπους ώστε να επηρεάσει την λειτουργία του οικονομικού συστήματος. Εν ολίγοις, περιορίζεται περίπου στο 30 τοις εκατό του εργατικού δυναμικού, κυρίως μορφωμένων ανδρών σε μεγάλες εταιρείες που έχουν την υποχρέωση να συνταξιοδοτηθούν στην ηλικία των 55 με μεγάλες αποζημιώσεις λόγω απόλυσης. Στην συνέχεια, συχνά λάμβαναν βοήθεια στο να βρουν κάποια άλλη δουλειά σε μικρότερες εταιρείες. Παράλληλα, καθώς ο καιρός περνάει, το ποσοστό των εργαζομένων με παροχές διά βίου απασχόλησης μειώνεται: το 33 τοις εκατό του εργατικού δυναμικού καλυπτόταν με εγγύηση απασχόλησης το 1972 αλλά το ποσοστό αυτό έπεσε κάτω από το 25 τοις εκατό από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 και μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1990 (Gardner, 1998, 630).

Η αποτελεσματικότητα της διά βίου απασχόλησης ως ένα σημαντικό χαρακτηριστικό του ιαπωνικού οικονομικού συστήματος τίθεται υπό αμφισβήτηση. Ιδιαίτερα μετά την κατάρρευση της οικονομίας της φούσκας, οι ιαπωνικές εταιρείες είχαν την δυνατότητα να δημιουργήσουν ευελιξία στην απασχόληση παρά τις διατάξεις για την διά βίου απασχόληση. Σε αντίθεση με τις διατάξεις αυτές, οι μικρές εταιρείες απέλυαν εργαζόμενους αρκετά συχνά. Στην περίπτωση των μεγάλων επιχειρήσεων οι εργαζόμενοι συνταξιοδοτούνται πρόωρα. Συχνά χρησιμοποιείται ένα προσωρινό εργατικό δυναμικό. Οι μεγάλες ιαπωνικές εταιρείες βασίζονται σε υπεργολαβίες για βιομηχανικά εξαρτήματα, ελαττώνοντας έτσι την ανάγκη να προσλάβουν σε μόνιμη βάση το απαραίτητο, για την παραγωγή αυτών των εξαρτημάτων, εργατικό δυναμικό. Η διά βίου απασχόληση δεν σημαίνει πως οι μη αποδοτικές επιχειρήσεις συνεχίζουν να λειτουργούν. Στην πραγματικότητα, τόσο οι πιέσεις της αγοράς όσο και η κυβερνητική παρέμβαση αποθαρρύνει την παρουσία των μη παραγωγικών τομέων. Αν τα κοινωνικά συμβόλαια διά βίου απασχόλησης ήταν πράγματι σε ισχύ, η επιχείρηση θα μπορούσε να τα επισημοποιήσει μέσα από τις ίδιες τις συμβάσεις εργασίας αντί να αφήνει τις συμφωνίες ανεπίσημες. Όλοι αυτοί οι παράγοντες ελάττωσαν σημαντικά την μοναδικότητα και την αποδοτικότητα του θεσμού της διά βίου απασχόλησης ως ένα χαρακτηριστικό του οικονομικού συστήματος.

Συμπτωματικά, η διά βίου απασχόληση περιλαμβάνει επίσης και περιορισμούς και μπορεί να είναι επιζήμια για την μακροχρόνια ανάπτυξη της οικονομίας. Υπό το πρίσμα των εργοδοτών, πολλοί εργαζόμενοι οι οποίοι είναι πλεονάζοντες, ανίκανοι ή δεν έχουν κίνητρα πρέπει παρ' όλα αυτά, να διατηρούνται. Τα σιωπηρά διά βίου συμβόλαια είναι επίσης και ένα εμπόδιο για την πρόσληψη «των σωστών ανθρώπων για τις κατάλληλες θέσεις». Αποτελούν ένα εμπόδιο στην προαγωγή των εργαζομένων με βάση τις ικανότητές τους, ενώ μπορεί να παρεμποδίσουν την εταιρική καινοτομία και προοδευτικότητα. Η αναποτελεσματική μέση διαχείριση είναι χαρακτηριστικό των εταιρειών με διά βίου απασχόληση και είναι δύσκολο για αυτές να επιβραβεύσουν την παραγωγικότητα και την πρωτοβουλία των νέων εργαζομένων. Υπό το πρίσμα των εργαζομένων, από την άλλη, η διά βίου απασχόληση, σε συνδυασμό με το σύστημα μισθοδοσίας με βάση την αρχαιότητα, καθιστά πολύ δύσκολο το να αφήσει κάποιος μία δουλειά για μία καλύτερη με κάποιο άλλο εργοδότη. Σε μία έρευνα, μόλις το 59 τοις εκατό των νέων

Ιαπώνων εργαζόμενων δήλωσαν πως είναι ικανοποιημένοι με τις δουλειές τους, σε σύγκριση με το 83 τοις εκατό των Αμερικανών εργαζόμενων· και το ποσοστό των ανδρών εργαζομένων μεταξύ των ηλικιών 20 και 45 που αλλάζουν εργασίες σε οποιοδήποτε δεδομένο έτος, είναι περίπου 4 φορές μεγαλύτερο στις ΗΠΑ απ' ό,τι στην Ιαπωνία (Gardner, 1998, 631).

Η στασιμότητα της ιαπωνικής οικονομίας μετά την κατάρρευση της οικονομίας της φούσκας, ο μεγαλύτερος ανταγωνισμός για τις εξαγωγές της στο πρόσωπο ενός πολύ ισχυρού yen και η μεταπολεμική γενιά η οποία πλησιάζει την ηλικία ωρίμανσης οδήγησαν σε μία μόνιμη αύξηση της ανεργίας. Κατά συνέπεια, τόσο οι εργοδότες όσο και οι εργαζόμενοι είχαν μειώσει την προσήλωσή τους στο σύστημα της διά βίου απασχόλησης. Ολοένα και μεγαλύτερος αριθμός νέων ανθρώπων είναι πρόθυμοι να μετακινηθούν μεταξύ εργασιών με στόχο τον καλύτερο μισθό. Σε επιχειρήσεις όπως η Sony και η Toshiba περίπου το 40 τοις εκατό του διευθυντικού προσωπικού, ξεκίνησαν τις καριέρες τους σε άλλους εργοδότες. Το ποσοστό του εργατικού δυναμικού που βρήκε μία νέα εργασία το προηγούμενο έτος αυξήθηκε μεταξύ του 1992 και του 1999 από 5.2 τοις εκατό σε 10.8 τοις εκατό (Gardner, 1998, 632; Rosser and Rosser, 2004, 152). Επιπλέον, εξαιτίας της παγκοσμιοποίησης, οι μεγάλες ιαπωνικές εταιρείες αναδιαρθρώθηκαν αντιγράφοντας τις δυτικού τύπου προσεγγίσεις για την διοίκηση, ούτως ώστε να αντιμετωπίσουν την επίμονη στασιμότητα. Τόσο σε εργαζόμενους σε χειρωνακτικές εργασίες όσο και σε υπάλληλους γραφείου προσφέρθηκαν κίνητρα ώστε να συνταξιοδοτηθούν πρόωρα από εταιρείες που αναγκάστηκαν να μειώσουν τα κόστη τους. Αυτή η ραγδαία αλλαγή είναι αποδιοργανωτική για τους Ιάπωνες που είχαν συνηθίσει στον ανεπίσημο κανόνα ότι οι εγγυημένες μεγάλες εταιρείες θα παρέχουν πάντα εργασιακή ασφάλεια στους πιστούς εργαζομένους.

Επιπλέον, η διά βίου απασχόληση απέτρεψε τις επιχειρήσεις να κάνουν μειώσεις στο εργατικό δυναμικό. Αυτές οι μειώσεις, ένα σύνηθες φαινόμενο στις ώριμες καπιταλιστικές οικονομίες, είναι πολύ πιο δύσκολο να γίνουν στην Ιαπωνία. Αυτό το πρόβλημα επιλύεται εν μέρει από το γεγονός ότι η διά βίου απασχόληση καλύπτει εργαζόμενους μόνο όταν φτάσουν τα πρώτα χρόνια της πέμπτης δεκαετίας της ζωής τους αντί για το μέσο της έκτης, την μέση ηλικία συνταξιοδότησης στις ΗΠΑ και στην Ευρώπη. Εν τω μεταξύ, το προσδόκιμο ζωής για την Ιαπωνία είναι τα 79 χρόνια ένα από τα μεγαλύτερα στον κόσμο. Κατά συνέπεια, οι περισσότεροι εργαζόμενοι χρειάζεται να εργαστούν τουλάχιστον μία ακόμα δεκαετία. Έτσι, ακόμα και η πιο προνομιούχα μερίδα του εργατικού δυναμικού πρέπει να βρει νέα απασχόληση για τα τελευταία 10 χρόνια πριν την συνταξιοδότηση. Δεν είναι τυχαίο ότι οι μεγαλύτερης ηλικίας εργαζόμενοι έχουν ένα από τα υψηλότερα ποσοστά αυτοκτονιών στον βιομηχανικό κόσμο (Gardner, 1998, 631-2).

Παρά την κουλτούρα τους οι μεγαλύτερης ηλικίας εργαζόμενοι λειτουργούν ως μία ακόμα ομάδα-ρυθμιστής στην αγορά εργασίας. Οι εργαζόμενοι αναμένεται να μετακινηθούν σε μία άλλη θέση εκείνη την χρονική στιγμή αν δεν έχουν αναρριχηθεί στην σκάλα

της σταδιοδρομίας. Επίσης, όταν χρειάζονται περικοπές στην απασχόληση, οι επιχειρήσεις συχνά στρέφονται στην καταβολή πληρωμών μπόνους σε εργαζόμενους άνω των 45 ετών που συμφωνούν σε πρόωρη και εθελοντική συνταξιοδότηση. Αφού χάσουν τις υψηλού κύρους μόνιμες θέσεις τους, αυτοί οι μεγαλύτερης ηλικίας εργαζόμενοι συχνά αναγκάζονται να βρουν δουλειές με χαμηλότερες απολαβές. Ένα ακόμα μοναδικό χαρακτηριστικό του ιαπωνικού οικονομικού συστήματος είναι εμφανές σε αυτήν την περίπτωση: η στενή σχέση μεταξύ μίας εταιρείας και των προμηθευτών της. Πολλές μεγάλες επιχειρήσεις προσπαθούν να επανατοποθετήσουν τους «εθελοντικά συνταξιοδοτημένους» εργαζόμενους στους προμηθευτές τους, οι οποίοι δεν μπορούν να αρνηθούν υπό τον φόβο της διατάραξης της σημαντικής επιχειρησιακής σχέσης και που ορισμένες φορές το βλέπουν και ως ένα πλεονέκτημα για την εμβάθυνση αυτών των σχέσεων.

Παρομοίως, οι επιχειρήσεις απομακρύνονται από συστήματα μισθοδοσίας με βάση την αρχαιότητα προς άλλα, την αξία του εργαζομένου, την απόδοσή του ή τις ατομικές διαπραγματεύσεις σχετικά με τις απολαβές. Μία έρευνα του 1993 από το Κέντρο Παραγωγικότητας της Ιαπωνίας ανακάλυψε πως το 94 τοις εκατό των επιχειρήσεων σχεδίαζαν να τροποποιήσουν ή να εξαλείψουν τα συστήματα αρχαιότητάς τους. Το 1970, οι εργαζόμενοι στον κατασκευαστικό τομέα με πανεπιστημιακή εκπαίδευση και 25 χρόνια υπηρεσίας κέρδιζαν περίπου 2.6 φορές περισσότερο από εργαζομένους με τέσσερα χρόνια υπηρεσίας. Μέχρι το 1992, η διαφορά αυτή είχε υποχωρήσει περίπου στις 2.0 φορές και αναμενόταν να συνεχίσει να μειώνεται (Gardner, 1998, 632). Συνολικά, φαίνεται πως τόσο η διά βίου απασχόληση όσο και η μισθοδοσία με βάση την αρχαιότητα σταδιακά αντικαθίστανται από νέα συστήματα κινήτρων σύμφωνα με τις Δυτικές πρακτικές.

Επιπλέον, οι Ιάπωνες εργαζόμενοι εργάζονται περισσότερες ώρες και λαμβάνουν λιγότερες ημέρες άδειας απ' ό,τι οι εργαζόμενοι στις περισσότερες χώρες. Γενικότερα, υπάρχει μία κουλτούρα εργασιομανίας. Το 1995, ο μέσος Ιάπωνας εργαζόμενος μπορούσε να πάρει 17 μέρες άδειες μετ' αποδοχών, αλλά επέλεγε να πάρει μόνο τις εννέα. Από τους εργαζόμενους ηλικίας άνω των 50 ετών, περίπου το 60 τοις εκατό δηλώνουν πως η εργασία τους είναι ο κύριος σκοπός της ζωής (Gardner, 1998, 613). Συνολικά, ο μέσος ενήλικας άνδρας στην Ιαπωνία ξοδεύει πάρα πολλές ώρες εργαζόμενος σε υπερωρίες, παρακολουθώντας απλήρωτες συνεδριάσεις, συναναστρεφόμενος με συναδέλφους και πελάτες και ταξιδεύοντας μεγάλες αποστάσεις σε γεμάτα τρένα. Έχει λίγο χρόνο για δραστηριότητες αναψυχής και παρέχει μικρή βοήθεια, ανακούφιση ή συντροφιά στην γυναίκα του και στα παιδιά του. Ένα άρθρο στην Wall Street Journal (1990, 1) αναφέρει πως οι εργαζόμενοι σε εργοστάσια αφιερώνουν περίπου 43.7 ώρες ανά εβδομάδα στην εργασία τους, ενώ οι Αμερικανοί και Δυτικοί Γερμανοί εργαζόμενοι ξοδεύουν 38.4 και 35.6 ώρες αντίστοιχα. Περισσότερα από τα μισά παιδιά στην όγδοη τάξη του σχολείου στην Ιαπωνία δηλώνουν ότι δεν μιλούν ποτέ με τους πατέρες τους τα σαββατοκύριακα.

Ωστόσο, ο τρόπος σκέψης ανάμεσα στους Ιάπωνες σχετικά με την εργασία και τη ζωή μπορεί και να αλλάζει, ιδιαίτερα ανάμεσα στην νεότερη γενιά. Ο βαθμός της αφοσίωσης μεταξύ των Ιαπώνων εργαζομένων αποδυναμώνεται εξαιτίας του ότι οι

προσδοκίες για καριέρα δεν ικανοποιήθηκαν μετά την κατάρρευση της οικονομίας. Οι Ιάπωνες απαιτούν λιγότερες ώρες εργασίας, περισσότερο προσωπικό χρόνο, περισσότερο χρόνο για αναψυχή, μεγαλύτερη έμφαση στην κατανάλωση, μεγαλύτερη μέριμνα για το περιβάλλον, καλύτερες συνθήκες στέγασης και την παροχή μεγαλύτερης ασφάλειας του εισοδήματος για τους μεγαλύτερης ηλικίας πολίτες. Το 1996, το 59 τοις εκατό των ενηλίκων (συγκρινόμενο με το 37 τοις εκατό το 1972) δήλωνε την πρόθεσή του να αναζητήσει περισσότερο χρόνο για αναψυχή και χαλάρωση αντί για εργασία και εισόδημα.

Ένα από τα εμφανή αποτελέσματα του οικονομικού θαύματος στην Ιαπωνία είναι αυτό του μεγαλύτερου προσδόκιμου ζωής σε ολόκληρο τον κόσμο. Ωστόσο, σε συνδυασμό με την πτώση της γεννητικότητας και την πρόωρη συνταξιοδότηση, η μακροζωία παράγει γρήγορα μια γήρανση του πληθυσμού. Η προκύπτουσα αύξηση της αναλογίας εξάρτησης βάζει φρένο στις αποταμιεύσεις. Από τον Φεβρουάριο του 2011, το 23.1 τοις εκατό του πληθυσμού είναι ήδη ηλικίας 65 ετών και άνω ενώ 11.4 τοις εκατό είναι 75 και άνω. Αυτά τα ποσοστά είναι και τα δύο τα μεγαλύτερα στον κόσμο. Απαιτούνταν μία επέκταση του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης το 1973, συμπεριλαμβανομένης και της δωρεάν ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης για τους ηλικιωμένους. Η αναλογία των παροχών γήρατος ανήλθε στο 43 τοις εκατό από το 20 τοις εκατό του μέσου μισθού. Παρ' όλα αυτά, μέχρι το 1991, η Ιαπωνία είχε ακόμα ένα μετριοπαθές (σε σχέση με τα Αμερικανικά και Ευρωπαϊκά δεδομένα) σύστημα κοινωνικής ασφάλισης με το 15 τοις εκατό του εθνικού εισοδήματος να δαπανάται σε κοινωνικές παροχές. Συγκριτικά, στις ΗΠΑ το ίδιο ποσοστό ήταν 18 τοις εκατό, στο Ηνωμένο Βασίλειο 25 τοις εκατό, στην Γερμανία 30 τοις εκατό, στην Γαλλία 35 τοις εκατό και στη Σουηδία 49 τοις εκατό (Gardner, 1998, 646).

4.2.3 Πολιτική Δομή

Η κατάρρευση της οικονομίας της φούσκας συνέπεσε με μία ευρύτερη πολιτική κρίση στην Ιαπωνία. Σκάνδαλα, που αφορούσαν τη συμμετοχή υψηλών πολιτικών προσώπων στην κερδοσκοπική φούσκα, ξέσπασαν. Μία σειρά πολιτικών και οικονομικών σκανδάλων στα τέλη της δεκαετίας του 1980 και στις αρχές της επόμενης διέβρωσαν την εμπιστοσύνη της κοινής γνώμης στην καθιερωμένη πολιτική δομή και αποδυνάμωσαν την κυριαρχία του LDP. Τα σκάνδαλα αποκάλυψαν ότι κορυφαίοι πολιτικοί από το κυρίαρχο LDP έλαβαν σημαντικά ποσά ως δωροδοκίες και παράνομες πολιτικές εισφορές. Μετά την κατάρρευση της φούσκας, το μοτίβο της πολιτικής σταθερότητας δεν ήταν δυνατό να διατηρηθεί. Η αποστροφή της κοινής γνώμης προκάλεσε την διχοτόμηση του LDP, λήγοντας έτσι την 38 ετών εξουσία του καθώς και την πλειοψηφία των εδρών στην Βουλή. Παρ' όλα αυτά, η απουσία του LDP από την κυβέρνηση διήρκεσε μόνο ένα έτος. Ο Ichiro Ozawa, πρώην μέλος του LDP ο οποίος εγκατέλειψε το κόμμα στα τέλη της δεκαετίας του 1980, ήταν υπεύθυνος για τον συνασπισμό ο οποίος πήρε την εξουσία από τα χέρια του

LDP το 1993. Ήταν επιτυχής στο να συνενώσει μικρότερα φιλελεύθερα κόμματα σε έναν πολιτικό συνασπισμό. Αλλά η αναταραχή στο εσωτερικό του συνασπισμού και η συνέχιση μυστικών συμφωνιών που χαρακτηρίζουν την ιαπωνική διαδικασία λήψεως αποφάσεων οδήγησε σε τρεις διαφορετικούς πρωθυπουργούς εκείνο το έτος. Κατά συνέπεια, ο συνασπισμός έχανε τη λαϊκή υποστήριξη μέρα με τη μέρα. Το σοσιαλδημοκρατικό κόμμα (SDP), παλαιότερα αντίπαλο του LDP, δημιούργησε ένα συνασπισμό με αυτό από το 1994 μέχρι το 1996. Αυτό επέτρεψε στο LDP να επανακαταλάβει τον έλεγχο της Βουλής. Υπήρχε μικρός ανταγωνισμός για το LDP μέχρι την εμφάνιση του DJP το 1998. Η ίδια αυτή απόγνωση οδήγησε στην άνοδο στην εξουσία στο εσωτερικό του LDP του αναμορφωτή Janichiro Koizumi, του πρωθυπουργού από το 2001 μέχρι το 2006.

Το σύστημα φραξιών στο εσωτερικό των ιαπωνικών πολιτικών κομμάτων προκάλεσε σημαντικά προβλήματα. Οι κλίκες μπορεί να θεωρηθούν ως κόμματα μέσα στα ίδια τα κόμματα. Το LDP είχε από πέντε μέχρι δεκατρείς τέτοιες κλίκες σε διάφορες χρονικές στιγμές. Αυτές οι κλίκες έχουν διαφορετικές αξίες και στοχεύσεις και συχνά ανταγωνίζονται μεταξύ τους για έδρες που αφορούν συγκεκριμένες εκλογικές περιφέρειες. Είναι ουσιώδες για ένα άτομο που θέλει να έχει μία πορεία στην πολιτική να ενταχθεί σε μία από αυτές τις κλίκες, καθώς είναι η βασική πηγή χρηματοδότησης και στήριξης. Αυτό οδηγεί σε διαφθορά, καθώς η πολιτική χρηματοδότηση είναι σχεδόν σαν μία επιχειρηματική δραστηριότητα και οι στενοί πολιτικοί και επιχειρηματικοί δεσμοί δεν είναι νόμιμοι. Αυτός είναι ένας πολύ σημαντικός λόγος για τον οποίο το LDP βρισκόταν στην εξουσία για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα.

Οι εκλογικές περιφέρειες στο εσωτερικό των νομών δεν έχουν αλλάξει ώστε να αντιπροσωπεύουν σωστά τον πληθυσμό. Η Ιαπωνία καθιέρωσε τα όρια των εκλογικών περιφερειών πριν την αστικοποίηση. Ένας νομός με 15,000 κατοίκους μπορεί να έχει τον ίδιο αριθμό εδρών όπως ένας με 200,000, οδηγώντας σε μία λάθος απεικόνιση του εκλογικού σώματος στην Βουλή. Με τη μη αλλαγή των ορίων αυτών, το LDP έχει ένα άδικο πλεονέκτημα, καθώς μονοπωλεί τις ψήφους από τις αγροτικές περιοχές υποστηρίζοντας προστατευτικές πολιτικές και διατηρώντας τα εισοδήματα των αγροτών υψηλά. Η υποστήριξη των αγροτικών περιοχών, μαζί με την πρακτική της ψήφισης νομοθεσιών που βοηθούν τις επιχειρήσεις, βοηθούν με τη σειρά τους τις πολιτικές καριέρες και ενθαρρύνουν τις προσφορές/δωρεές χρημάτων στις κλίκες. Αυτή η διαφθορά οδηγεί σε υψηλότερες τιμές για τους Ιάπωνες καταναλωτές και μικρότερο ανταγωνισμό. Αυτές οι πρακτικές των κυβερνήσεων του LDP είναι ένας από τους βασικούς λόγους για την ιαπωνική οικονομική κρίση. Συνολικά, η πολιτική δομή οδηγεί στην μη δράση των κυβερνήσεων προς το συμφέρον των πολιτών αλλά αντιθέτως στο να συναινούν στην μεγιστοποίηση των ιδιωτικών συμφερόντων.

Όπως επανειλημμένα έχουμε τονίσει, οι ηγέτες στην ιαπωνική βιομηχανία ασκούν αξιοσημείωτο έλεγχο στην κυβερνητική πολιτική. Οι συστάσεις από την βιομηχανική κοινότητα υποστηρίζονται από (χρηματικές) συνεισφορές στο κυρίαρχο LDP. Μέχρι το 1993, η Keidanren, η Ιαπωνική Ομοσπονδία Επιχειρήσεων, λειτουργούσε ως μεσάζου-

σα. Διοχέτευε περίπου 13 εκατομμύρια yen (120 εκατομμύρια δολάρια) κάθε χρόνο στο LDP. Από το 1993 και έπειτα, τις εισφορές διαχειρίζονται ιδιωτικές επιχειρήσεις. Οι επιχειρηματικοί δεσμοί ενισχύονται περαιτέρω όταν συνταξιοδοτημένοι κορυφαίοι γραφειοκράτες έχουν την δυνατότητα να δεχτούν καλά αμειβόμενες θέσεις εργασίας στον ιδιωτικό τομέα, καλλιεργώντας έτσι τις πολιτικές χάρες (ρουσφέτια) και τις δοσοληψίες. Στις αρχές της δεκαετίας του 1980, περισσότεροι από 30 πρώην υπάλληλοι του πανίσχυρου Υπουργείου Οικονομικών κατείχαν ανώτερες θέσεις σε ιδιωτικές ασφαλιστικές εταιρείες (Gardner, 1998, 626).

Τα πιο αξιοσημείωτα παραδείγματα σκανδάλων διαφθοράς είναι το σκάνδαλο Lockheed και το σκάνδαλο Recruit Cosmos. Το 1976, η Lockheed, η Αμερικανική κατασκευαστική εταιρεία αεροπλάνων, πλήρωσε 3 εκατομμύρια δολάρια στην κυβέρνηση του πρωθυπουργού Tanaka για το δικαίωμα να αγοραστούν τα αεροπλάνα της από ιαπωνικές εταιρείες. Σε αντάλλαγμα, ο Tanaka επηρέασε τις ιαπωνικές αερογραμμές ώστε να αγοράσουν τα αεροπλάνα τους από την Lockheed. Διαπιστώθηκε ότι αρκετά μέλη του LDP καθώς και επιχειρηματίες έλαβαν δωροδοκίες μέσω της Lockheed.

Το σκάνδαλο του Recruit Cosmos στα τέλη της δεκαετίας του 1980 ήταν ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες στην απώλεια εξουσίας για το LDP. Το 1993, αποκαλύφθηκε ότι η ιαπωνική κτηματομεσιτική εταιρεία και τηλεπικοινωνιών Recruit προσέφερε αρκετές μετοχές της θυγατρικής της Cosmos σε επιχειρηματικούς ηγέτες και πολιτικούς, ακριβώς πριν γίνει δημόσια το 1986. Αφού η Cosmos έγινε δημόσια, η τιμή των μετοχών της εκτοξεύτηκε και οι ιδιώτες οι οποίοι είχαν μερίδιο πραγματοποίησαν ένα μέσο κέρδος περισσότερο των 60 εκατομμυρίων yen ανά άτομο. 17 μέλη της Βουλής αναμεμειγμένοι σε αυτό το σκάνδαλο ανταλλαγής πληροφοριών και ακόμα 30 βρέθηκαν να έχουν δεχθεί δωροδοκίες. Τα περισσότερα από τα άτομα που συμμετείχαν ήταν μέλη του κόμματος LDP.

Ως εκ τούτου, εξακολουθεί να απαιτείται σημαντική θεσμική μεταρρύθμιση ώστε να δοθεί ένα τέλος στις σχέσεις μεταξύ του LDP, των κομματικών κλικών, της γραφειοκρατίας και των επιχειρήσεων, όπου η αμοιβαία υποστήριξη η οποία βασίζεται στα χρήματα και στις ψήφους είναι κυρίαρχη έναντι της συμμετοχής, του πλουραλισμού, της ανοιχτής συζήτησης για την επίλυση των οικονομικών προβλημάτων της Ιαπωνίας. Εν ολίγοις, «η τριγωνική δομή ισχύος μπορεί να έχει παράσχει σταθερά θεμέλια για την οικονομική ανάπτυξη της Ιαπωνίας, αλλά τώρα αποδεικνύεται ένα πολύ σοβαρό εμπόδιο στην συνέχιση της ιαπωνικής ευημερίας» (Angresano, 1996, 213-4).

4.2.4. Ιδεολογία

Τα παραδοσιακά πολιτιστικά πρότυπα καταρρίπτονται σταδιακά από την κατάρρευση της οικονομίας της φούσκας στη δεκαετία του 1990 και έπειτα. Τα οφέλη σε όρους πλούτου από την φούσκα ήταν πολύ άνισα κατανεμημένα, υπονομεύοντας έτσι την ομαδική αλληλεγγύη της ιαπωνικής κοινωνίας. Ακόμα, ως αποτέλεσμα της

κρίσης, η Δυτική επιρροή και οι ιδέες έγιναν πιο ευρέως αποδεκτές κυρίως από τη νεότερη γενιά.

Μία ανησυχητική πλευρά του ιαπωνικού ομαδισμού είναι η δυνατότητά του να ενθαρρύνει την υπερβολική συμμόρφωση, η οποία με τη σειρά της αποθαρρύνει την ιδιωτική πρωτοβουλία και δημιουργικότητα. Φαίνεται πως ο ομαδικός τρόπος σκέψης των Ιαπώνων μπορεί να είναι κατάλληλος για να ξεκινήσει την επιτυχία σε μία ομάδα αλλά δεν ενθαρρύνει την ατομική δημιουργικότητα, γεγονός που αποθαρρύνει σημαντικές τεχνολογικές καινοτομίες. Συχνά λέγεται ότι ο μεγαλύτερος γιος στην Ιαπωνία μπορεί να υποχρεωθεί να συνεχίσει την επιχείρηση του πατέρα του· ότι ένας εργαζόμενος στο σύστημα διά βίου απασχόλησης μπορεί να είναι δεμένος με μία βαρετή εργασία· και ότι μία επιχείρηση σε μία οργάνωση Keiretsu μπορεί να αναγκαστεί να εμπορεύεται μόνο με επιχειρήσεις του ίδιου του ομίλου, περιορίζοντας έτσι την δυνατότητά της να αναπτυχθεί και χάνοντας πιθανές ευκαιρίες.

Οι αξίες της ταπεινοφροσύνης και του σεβασμού προς την ηλικία και την εξουσία ενισχύονται από τις παραδόσεις του Κομφουκιανισμού, του Βουδισμού και του Σιντοϊσμού. Σε αυτό το πλαίσιο, το εκπαιδευτικό σύστημα δίνει έμφαση στην μηχανική αποστήθιση και στον σεβασμό της εξουσίας παρά στην κριτική σκέψη. Προσφέρει λίγες ευκαιρίες για ατομική πρωτοβουλία και δημιουργικότητα. Έτσι, το ιαπωνικό εκπαιδευτικό σύστημα παράγει μαθητές που διαπρέπουν στις τυποποιημένες εξετάσεις, ιδιαίτερα στα μαθηματικά και στις φυσικές επιστήμες αλλά λίγους κοινωνικούς επιστήμονες που αμφισβητούν το status quo. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο η Ιαπωνία ήταν επιτυχής στο να αφομοιώσει, αντί να παραγάγει τεχνολογία.

Η πολιτιστική ομοιογένεια που χαρακτηρίζει την ιαπωνική ιδεολογία μπορεί επίσης να ενθαρρύνει την μισαλλοδοξία, την ξενοφοβία, τον ρατσισμό και τον σεξισμό. Καθώς η Ιαπωνία μεταμορφώνεται σε μία γηράσκουσα κοινωνία, οι πιθανές λύσεις για την καταπολέμηση των αρνητικών αποτελεσμάτων της ομοιογένειας περιλαμβάνουν την αυξημένη μετανάστευση και την ενίσχυση του ρόλου των γυναικών στο εργατικό δυναμικό. Και οι δύο προτάσεις δέχθηκαν σκληρή αντίσταση. Ενώ οι μετανάστες θα παρείχαν μία πηγή εργασίας, δεν είναι, συνολικά, αποδεκτοί από την κοινωνία. Επιπλέον, υπάρχει μία πολύ μεγάλη αντίσταση στην αμφισβήτηση του παραδοσιακού ρόλου των γυναικών και στην εκμετάλλευση των παραγωγικών τους δυνατοτήτων.

4.2.5 Εξωτερικό Περιβάλλον

Όσων αφορά το εξωτερικό περιβάλλον, υπήρξε ένταση από τις στρατιωτικές ενέργειες της Βόρειας Κορέας και της Κίνας. Ως αποτέλεσμα, το 1993, οι ΗΠΑ ζήτησαν από την Ιαπωνία την κατασκευή του Θεατρικού τους Συστήματος Αντιπυραυλικής Άμυνας (TMD) στην εδαφική της επικράτεια. Το σύστημα αντιπυραυλικής προστασίας TMD προερχόταν από την Στρατηγική Αμυντική Πρωτοβουλία του προέδρου Reagan, το αποκαλούμενο πρόγραμμα Star Wars. Σχεδιάστηκε για την αντιμετώπιση επιθέσεων

από μικρού ή μέτριου βεληνεκούς βαλλιστικούς πυραύλους αντί για διηπειρωτικούς βαλλιστικούς πυραύλους. Η Ιαπωνία καθυστέρησε την λήψη απόφασης για αρκετά χρόνια για πολλούς λόγους συμπεριλαμβανομένων του κόστους, της αξιοπιστίας και των περιφερειακών αντιδράσεων. Τελικά, το 1998, η Ιαπωνία αποφάσισε να υιοθετήσει το σύστημα TMD εξαιτίας μίας εκτόξευσης πυραύλου από την Βόρεια Κορέα που πέρασε πάνω από το ιαπωνικό έδαφος (Austin and Harris, 2001-3). Το 2003, η Βόρεια Κορέα αποχώρησε από τη συνθήκη για την μη διάδοση των πυρηνικών όπλων (Nuclear Non-Proliferation Treaty (NNPT)). Αυτό συνέβη σε μία περίοδο που υπήρχε πολύ μεγάλη πιθανότητα οι Βορειοκορεάτες να είχαν ήδη αναπτύξει πυρηνικά όπλα. Μία ακόμα ανησυχία της Ιαπωνίας είναι η κινεζική στρατιωτική ανάπτυξη. Η Κίνα αύξησε τις στρατιωτικές δαπάνες και τις θαλάσσιες στρατιωτικές της εγκαταστάσεις ανάμεσα σε αυτήν και την Ιαπωνία. Συνολικά, αυτές οι ενέργειες από τις γειτονικές χώρες, Βόρεια Κορέα και Κίνα οδήγησαν την Ιαπωνία να αισθάνεται ανασφάλεια και ασκούν πίεση για αύξηση των στρατιωτικών δαπανών.

Κατά την διάρκεια των αρχών της δεκαετίας του 1980, η ανάπτυξη στην Ιαπωνία περιορίστηκε από την ύφεση στις ΗΠΑ, οι οποίες εφήρμοζαν μία αυστηρή νομισματική πολιτική για να αντιμετωπίσουν τον πληθωρισμό. Όταν οι ΗΠΑ επανήλθαν το 1983 και 1984, οι εισαγωγές από την Ιαπωνία ανέβηκαν στα ύψη. Και οι δύο οικονομίες παρουσίασαν πολύ έντονη οικονομική ανάπτυξη αλλά ανέπτυξαν προβληματικές ανισορροπίες στα εμπορικά τους ισοζύγια. Στις 22 Σεπτεμβρίου του 1985, οι υπουργοί οικονομικών των χωρών του τότε γκρουπ των πέντε ισχυρών, G5 (Γαλλία, Γερμανία, Ιαπωνία, Ηνωμένο Βασίλειο και ΗΠΑ) συναντήθηκαν στο ξενοδοχείο Plaza στη Νέα Υόρκη προκειμένου να σχεδιάσουν την αποκαλούμενη συμφωνία Plaza Accord, ένα συντονισμένο σχέδιο για τη μείωση της αξίας του δολαρίου και τη συγκράτηση του Αμερικανικού ελλείμματος στο ισοζύγιο πληρωμών. Αυτό το έλλειμμα βρισκόταν στα 124 δισεκατομμύρια δολάρια. Η Ιαπωνία συμφώνησε να δεχτεί μία σημαντική ανατίμηση του yen, επιτρέποντας τον διπλασιασμό της αξίας του έναντι του δολαρίου το 1988. Ωστόσο, καθώς το ισχυρό yen θα προκαλούσε επιβράδυνση της ανάπτυξης, η ιαπωνική κυβέρνηση έθεσε σε κίνηση μία επεκτατική νομισματική πολιτική προκειμένου να τονώσει στην εγχώρια ζήτηση, ενθαρρύνοντας έτσι την οικονομία της φούσκας.

Το 1997 η Ιαπωνία κατείχε την τρίτη θέση σε διεθνείς εξαγωγές, με ένα πλεόνασμα 150 δις δολαρίων μεγαλύτερο από τις εξαγωγές του Ηνωμένου Βασιλείου. Το 1997, η Ιαπωνία είχε πλεόνασμα 73 δις δολάρια στο ισοζύγιο εμπορικών συναλλαγών (Schnitzer, 2000, 82). Παρ' όλα αυτά, οι ιαπωνικές αρχές ένιωθαν την διεθνή πίεση για αναμόρφωση του συστήματος της βιομηχανικής νομοθεσίας και των μεθόδων της. Οι ΗΠΑ υποστήριξαν πως η Ιαπωνία χρησιμοποιούσε αθέμιτες εμπορικές πρακτικές προκειμένου να υποστηρίξει την βιομηχανική της πολιτική. Σε απάντηση αυτού, η ιαπωνική κυβέρνηση ήρε πολλά εμπόδια για τις εισαγωγές, μείωσε τις επιδοτήσεις και τροποποίησε την φορολογική της νομοθεσία. Κατά την διάρκεια της δεκαετίας του

1990 η διεθνής πίεση συνέχισε να μεγαλώνει, και σε αυτήν προστέθηκε η αυξανόμενη εγχώρια κριτική για την βιομηχανική πολιτική. Πληγωμένοι από τα σκάνδαλα, την διαφθορά και την οικονομία της φούσκας οι Ιάπωνες έχασαν την πίστη τους στην ειλικρίνεια και στην αποτελεσματικότητα των κυβερνητικών υπηρεσιών. Κατά συνέπεια, τα προγράμματα απορρύθμισης έμοιαζαν να είναι η λύση για τα οικονομικά προβλήματα της Ιαπωνίας.

4.2.6 Μεταρρυθμίσεις

Σαν αποτέλεσμα της κατάρρευσης της φούσκας, η Ιαπωνία προσπάθησε να πραγματοποιήσει πολλές μεταρρυθμίσεις. Ο πρώτος στόχος προς αναμόρφωση ήταν ο ιαπωνικός τραπεζικός τομέας. Οι μεταρρυθμιστές απαίτησαν την απορρύθμισή του και εγκατέλειψαν τον προστατευτισμό. Η Ιαπωνία, βασιζόταν σε μεγάλο βαθμό σε ένα σύστημα κατευθυνόμενων πιστώσεων που απαιτούσε από τον τραπεζικό τομέα να ανταποκρίνεται στην βιομηχανική πολιτική της κυβέρνησης. Ως αποτέλεσμα, το οικονομικό σύστημα στην Ιαπωνία ήταν αρκετά ρυθμιζόμενο αλλά και σχεδιασμένο να περιορίζει τον ανταγωνισμό, ιδιαίτερα τον προερχόμενο από το εξωτερικό. Τα προβλήματα του εσωτερικού τραπεζικού τομέα έπεισαν την κυβέρνηση να αναγνωρίσει πως οι τράπεζες στο εξωτερικό λειτουργούν πολύ καλύτερα. Μετά από αυτή την εκτίμηση, η οικονομική μεταρρύθμιση στο εσωτερικό του τραπεζικού τομέα ξεκίνησε το 1977.

Ο πρωθυπουργός Hashimoto (1996-8) προώθησε ένα πακέτο οικονομικών μεταρρυθμίσεων. Αυτή η διαδικασία αναμόρφωσης της Ιαπωνίας ξεκίνησε τον Ιούνιο του 1997 με τις αποκαλούμενες «τραπεζικές μεταρρυθμίσεις Μεγάλης Έκρηξης (Big Bang)». Έγιναν γνωστές ως μεταρρυθμίσεις Big Bang, διότι έμοιαζαν στα χαρτιά με τις μεταρρυθμίσεις της ίδιας ονομασίας που έλαβαν χώρα στις ΗΠΑ στη δεκαετία του 1970 και στην Βρετανία στην δεκαετία του 1980. Τα μέτρα, που εισήχθησαν σταδιακά σε μία 5ετή περίοδο η οποία τελείωσε το 2002, αναμενόταν να αναμορφώσουν το οικονομικό τοπίο στην Ιαπωνία. Οι μεταρρυθμίσεις «Big Bang» σχεδιάστηκαν προκειμένου να ενισχύσουν την αποδοτικότητα των ιαπωνικών οικονομικών θεσμών και αγορών απομακρύνοντας τα εμπόδια για τον ανταγωνισμό. Οι μεταρρυθμίσεις πρότειναν το τέλος της οικονομικής ύφεσης, μία στρατηγική με την οποία η κυβέρνηση μειώνει τις εναλλακτικές για τους μικρούς αποταμιευτές στο πού θα καταθέσουν τα χρήματά τους και περιορίζοντάς τους ουσιαστικά μόνο σε καταθετικούς λογαριασμούς με εξαιρετικά χαμηλά επιτόκια στο σύστημα ταχυδρομικών αποταμιεύσεων εξαιτίας της ασφάλειας που προσφέρει. Αυτές οι αποταμιεύσεις στην συνέχεια διοχετεύονται μέσω τις Τράπεζας της Ιαπωνίας και παρέχονται στις ιαπωνικές εταιρείες με την μορφή πιστώσεων χαμηλού επιτοκίου. Με το τέλος της οικονομικής ύφεσης οι μικροί αποταμιευτές θα μπορούσαν να έχουν πρόσβαση σε καταθετικές εναλλακτικές επιλογές με υψηλότερα επιτόκια. Η μεταρρύθμιση συμπεριελάμβανε επίσης:

- Τη δυνατότητα στις τράπεζες, σε χρηματιστηριακά γραφεία και ασφαλιστικές εταιρείες να δημιουργούν θυγατρικές που θα ανταγωνίζονται σε όλες τις χρηματοπιστωτικές αγορές·
- Τη δυνατότητα σε χρηματοπιστωτικά ιδρύματα να εκδίδουν καινοτόμα χρηματοοικονομικά μέσα/εργαλεία που ήταν προηγουμένως παράνομα·
- Τη δυνατότητα μεγαλύτερης ελευθερίας για να τεθούν ευέλικτες χρηματιστηριακές προμήθειες και άλλα τέλη για οικονομικές υπηρεσίες·
- Την απομάκρυνση κανονισμών σχετικά με την σύνθεση των περιουσιακών στοιχείων που απαιτούνται στα προγράμματα ιδιωτικής συνταξιοδότησης λαμβάνοντας υπόψη και την πιθανή ιδιωτικοποίηση του προγράμματος δημόσιων συνταξιοδοτήσεων και
- Τη δυνατότητα σε ένα μεγαλύτερο αριθμό μεσαζόντων να συμμετέχουν στην αγορά συναλλάγματος.

Η κυβέρνηση εξασφάλισε την νομοθετική ψήφιση ενός νομοσχεδίου διάσωσης των τραπεζών που εξασφάλιζε 60 τρις yen (506 δις δολάρια) σε οικονομική βοήθεια σε τράπεζες που επιβαρύνονταν με επισφαλή δάνεια. Δυστυχώς, αυτή η βοήθεια δεν έλυσε το πρόβλημα των επισφαλών δανείων. Το 1999, η ιαπωνική κυβέρνηση για μία ακόμα φορά υποστήριξε τις τράπεζες με 75 εκατομμύρια δολάρια. Αυτή τη φορά, οι τράπεζες επίσης αποφάσισαν να εξαλείψουν 20,000 θέσεις εργασίας μέχρι το 2003 (Maswood, 2002, 47).

Η μεγάλη έκρηξη (Big Bang), στη θεωρία, επέτρεπε να υπάρχουν πιο ισότιμοι όροι του παιχνιδιού (όροι ανταγωνισμού) και θα έπρεπε να επιτρέπει στις ξένες τράπεζες, χρηματιστηριακά γραφεία και ασφαλιστικές εταιρείες να εισέρχονται στην αγορά. Ωστόσο, στην πραγματικότητα, οι μεταρρυθμίσεις μέχρι στιγμής έχουν αποτύχει να επιλύσουν όλα τα προβλήματα. Πολλές από αυτές ήταν απλά κοσμητικές παρά ουσιώδεις και ένας αδύναμος και υπερ-ρυθμιζόμενος τομέας βρίσκεται ακόμα στον πυρήνα της προβληματικής οικονομίας. Όταν ο πρωθυπουργός Koizumi ανέλαβε τα καθήκοντά του τον Απρίλιο του 2001, υποσχέθηκε μία ανανεωμένη μεταρρυθμιστική προσπάθεια. Ωστόσο, η έντονη αντίθεση στο εσωτερικό του LDP, η γραφειοκρατία και τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα παρεμπόδισαν την αναζωογόνηση της μεταρρυθμιστικής διαδικασίας. Στην συνέχεια, το κύρος και η δημοτικότητα του Koizumi μειώθηκε καθώς η απαιτούμενη μεταρρύθμιση απέτυχε να πραγματοποιηθεί.

Η δημιουργία ενός σύγχρονου και αποδοτικού οικονομικού τομέα στο νησιωτικό έθνος βρίσκεται ακόμα στην διαδικασία αναμονής από το 2011 και έπειτα. Οι υποστηρικτές της απορρύθμισης και της μίμησης των διεθνών εταιρικών και διοικητικών προτύπων στις χρηματοπιστωτικές αγορές είναι απογοητευμένοι με την αντίδραση προς τις μεταρρυθμίσεις. Πολλοί ζητούν να τεθεί ένα τέλος στον ρόλο των τραπεζών ως επικεφαλής στην πυραμιδοειδή ιδιοκτησιακή δομή των Keiretsu και ιδανικότερα, ακόμα και τον τερματισμό του ίδιου του θεσμού των Keiretsu.

4.2.7 Συνοχή και Βιωσιμότητα

Η Ιαπωνία, κάποτε πολύ ισχυρή, είναι παγιδευμένη σε μία μακροχρόνια κατάσταση χαμηλής ανάπτυξης, χαμηλής αυτοπεποίθησης και στασιμότητας. Η Ιαπωνία χρειάζεται τόσο θεμελιώδη αναμόρφωση, ιδιαίτερα στον οικονομικό τομέα όσο και βελτιωμένη ψυχολογία των καταναλωτών. Μέχρι οι Ιάπωνες να νιώσουν περισσότερο αισιόδοξοι στο μέλλον και να αρχίσουν να ξοδεύουν επαρκώς, η ύφεση θα συνεχίσει να παρασύρει την οικονομία. Κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 1980, η Ιαπωνία θεωρείτο ως μία οικονομική υπερδύναμη που θα κυριαρχούσε στον 21ο αιώνα. Προκαλούσε τον θαυμασμό και όλοι έψαχναν στο ιαπωνικό οικονομικό θαύμα για απαντήσεις. Η κονφορμιστική και πειθαρχημένη κοινωνία θαυμαζόταν και προσφερόταν ως μία εναλλακτική λύση στην ιδιοτελή και ατομοκεντρική κοινωνία της Αμερικής. Πώς, λοιπόν, μπορεί μία χώρα η οποία κάποτε θαυμαζόταν για την αποδοτικότητα και την ισότητά της να βρεθεί να αντιμετωπίζει τόσα πολλά προβλήματα μέσα σε μία μόλις δεκαετία; Η καρποφόρα εστίασή μας στην μεθοδολογία καταδεικνύει ότι η κατάρρευση της οικονομικής φούσκας έβγαλε στην επιφάνεια βαθιές και αλληλένδετες ασυνέπειες/αντιφατικότητες. Το ιαπωνικό οικονομικό σύστημα, όταν άλλαξαν οι οικονομικές συνθήκες, αποδείχτηκε ότι ήταν εσωτερικά αντιφατικό, γεγονός που μπορεί να γίνει εμφανές αν εξετάσει κανείς τα διαφορετικά στοιχεία του ίδιου του οικονομικού συστήματος.

Η οικονομία δεν επιτυγχάνει πλέον ρυθμούς αύξησης του ΑΕΠ μεγαλύτερους του 10 τοις εκατό που ήταν χαρακτηριστικοί της περιόδου 1955-1970. Αν και ο ρυθμός ανάπτυξης της Ιαπωνίας από το 1980 και έπειτα γενικά ξεπερνούσε αυτούς των βιομηχανικών της ανταγωνιστών σχεδόν κάθε έτος, η διαφορά μειωνόταν, ιδιαίτερα σε σχέση με τις ΗΠΑ. Από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και έπειτα, η Ιαπωνία είχε μόλις 5 χρόνια αρνητικού προσήμου στον ρυθμό αύξησης του ΑΕΠ: 1954, 1974 (το έτος της πρώτης πετρελαϊκής κρίσης), 1997 και 1998 (όταν η Ασιατική οικονομική κρίση προκάλεσε την ύφεση), και σε μικρό βαθμό το 2001 (Rosser and Rosser, 2004, 161). Από μία μέση τιμή της τάξεως του 4.0 τοις εκατό ανά έτος την περίοδο 1977-1986, ο ρυθμός αύξησης του ΑΕΠ υποχώρησε στο 3.1 τοις εκατό για την περίοδο 1987-1994 (Angresano, 1996, σελ. 215). Από μία μέση τιμή 3.8 για την περίοδο 1980-1990, ο ρυθμός αύξησης του ΑΕΠ επιβραδύνθηκε στο 1.4 (βλέπε πίνακα 4.2). Ο πίνακας 4.2 δείχνει τους ρυθμούς αύξησης του ΑΕΠ για την Ιαπωνία, την Γαλλία, την Γερμανία και τις ΗΠΑ κατά τη διάρκεια της περιόδου 1966-1999. Ο ρυθμός μειώθηκε περαιτέρω στην δεκαετία του 1990 και πήρε αρνητικό πρόσημο μέχρι το 1998. Ωστόσο, η Ιαπωνία, είναι ακόμα η Τρίτη μεγαλύτερη οικονομία στον κόσμο μετά τις ΗΠΑ και την Κίνα. Η Ιαπωνία ήταν επίσης δεύτερη οικονομία σε όρους κατά κεφαλήν ακαθάριστου εθνικού εισοδήματος το 2001, περίπου 35,610 δολάρια σε τρέχουσες συναλλαγματικές τιμές.

Πίνακας 4.2 Ρυθμοί Οικονομικής Ανάπτυξης

Έτη	**Ιαπωνία**	**Γαλλία**	**Γερμανία**	**ΗΠΑ**
1966-73	10.1	5.8	4.3	3.6
1973-80	4.3	2.9	2.6	2.5
1980-90	3.8	1.1	1.4	1.9
1990-99	1.4	1.7	1.5	3.5

Πηγή: Rosser and Rosser (2004, 161)

Όπως υποδεικνύει ο πίνακας 4.3, η ανεργία στην Ιαπωνία παραμένει χαμηλά σε σχέση με τα διεθνή επίπεδα. Ακόμα και μετά την κατάρρευση της φούσκας, ήταν σταθερά κάτω από το 3 τοις εκατό. Αυξήθηκε πρόσφατα σε επίπεδα τα οποία είναι άβολα για τα ιαπωνικά δεδομένα. Το 2002, έφτασε το 5.6 τοις εκατό, η υψηλότερη τιμή από τη δεκαετία του 1950 και έπειτα (Kennett, 2004, 287).

Πίνακας 4.3 Ανεργία 1973-1994 ποσοστό επί τοις εκατό

	1973-82	**1983-92**	**1993**	**1994**
Ιαπωνία	2.0	2.5	2.5	2.9
ΗΠΑ	6.9	6.7	6.9	6.5
Γαλλία	5.2	9.7	11.7	12.2
Σουηδία	2.2	2.6	8.2	8.3
Ε.Ε.	5.6	9.9	11.3	-

Πηγή: Angresano (1996, 216).

Ο πληθωρισμός στην Ιαπωνία κατά τη διάρκεια της μακροοικονομικής αστάθειας που προκλήθηκε από τις απότομες αυξήσεις στις τιμές του πετρελαίου κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970 και στις αρχές της δεκαετίας του 1980, είχε τιμές σχετικά παρόμοιες με αυτές άλλων εθνών. Από τότε, η Ιαπωνία παρουσίασε μεγαλύτερη ικανότητα από τις αντίστοιχες βιομηχανικές αντιπάλους της στο να περιορίζει την αύξηση των τιμών, καθώς ο πληθωρισμός ήταν σταθερά κάτω από το 2 τοις εκατό όπως υποδεικνύεται και στον πίνακα 4.4.

Πίνακας 4.4 Πληθωρισμός 1974-1994 σε ποσοστό επί τοις εκατό

	1974-82	**1983-92**	**1993**	**1994**
Ιαπωνία	**8.4**	**1.8**	**1.0**	**-1.0**
ΗΠΑ	9.0	3.8	2.5	2.6
Γαλλία	10.4	4.4	1.5	1.6
Σουηδία	10.4	6.7	1.9	0.3
Ε.Ε.	12.2	5.3	-	-

Πηγή: Angresano, (1996, 216).

Η αυξανόμενη παραγωγικότητα, με την σειρά της, συνέβαλε στον χαμηλότερο πληθωρισμό της προηγούμενης δεκαετίας, καθώς οι αυξήσεις στους μισθούς έχουν μείνει πίσω σε σχέση με την ανάπτυξη στην εργασιακή παραγωγικότητα όπως φαίνεται και στον πίνακα 4.5.

Πίνακας 4.5 Παραγωγικότητα στον Επιχειρησιακό Τομέα, 1960-1991,

Μέση Ετήσια ποσοστιαία αλλαγή

	1960-73	**1974-79**	**1980-91**
Ιαπωνία	5.5	2.1	1.9
ΗΠΑ	1.6	0.2	0.5
Γαλλία	3.9	1.8	1.5
Σουηδία	2.7	0.3	0.6

Πηγή: Angresano (1996, 218).

Σύμφωνα με την έκθεση του ΟΗΕ για την Ανθρώπινη Ανάπτυξη του 1993, η Ιαπωνία είχε το υψηλότερο βιοτικό επίπεδο από οποιαδήποτε χώρα στον κόσμο. Επιπροσθέτως, η Ιαπωνία είχε πολύ χαμηλό δείκτη εγκληματικότητας. Το 1988, ενώ ο δείκτης δολοφονιών στις ΗΠΑ ήταν 8.6 ανά 100,000 κατοίκους, ο ιαπωνικός δείκτης ήταν μόλις 1.4. Ο δείκτης ενόπλων ληστειών στις ΗΠΑ ήταν 225.1 ενώ ο ίδιος για την Ιαπωνία ήταν 1.6 (Rosser and Rosser, 2004, 164). Παρ' όλα αυτά, αυτοί οι δείκτες αυξήθηκαν μετά την κατάρρευση της φούσκας και η έκθεση του ΟΗΕ για την Ανθρώπινη Ανάπτυξη για το 2002 τοποθετούσε την Ιαπωνία στην 9η θέση στον κόσμο με βάση τον Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης (ΔΑΑ). Στην έκθεση του 2010, η Ιαπωνία είχε πέσει στην 11η θέση. Όσον αφορά την χειραφέτηση των δύο φύλων, το 1999 η Ιαπωνία βρισκόταν στην 31η θέση. Οι γυναίκες κέρδιζαν μόλις το 51 τοις εκατό των μισθών που κέρδιζαν οι άντρες, σε αντίθεση με περίπου το 70 τοις εκατό στις ΗΠΑ και πάνω από 85 τοις εκατό στις Σουηδία, Νορβηγία και Γαλλία (Rosser and Rosser, 2004, 163).

Σήμερα, η Ιαπωνία φαίνεται πως σχεδόν καθολικά, θεωρείται ως μία προβληματική οικονομία που έχει μολυνθεί από μία ασθένεια. Η ιαπωνική οικονομία βρίσκεται σε ύφεση από την κατάρρευση της φούσκας και έπειτα και αποτυγχάνει στο να αναπτύξει και να χρησιμοποιήσει στον μέγιστο βαθμό τη βιομηχανική της ικανότητα, και όλα αυτά εις βάρος του πληθυσμού της. Είναι φανερό πλέον πως η παρακμή της Ιαπωνίας κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 δεν ήταν ένα κυκλικό φαινόμενο αλλά μάλλον ένα φαινόμενο διαρθρωτικής φύσης.

Πολλές κατηγορίες έχουν προαχθεί προκειμένου να εξηγήσουν την «ιαπωνική ασθένεια». Φυσικά, αυτές οι κατηγορίες δεν αλληλοαποκλείονται μεταξύ τους αλλά αντιθέτως κάποιες από αυτές μπορεί να αλληλοενισχύονται. Η πιο πιθανή περίπτωση είναι πως πολλαπλοί λόγοι είναι παρόντες για την εξήγηση του φαινομένου. Παρ' όλα αυτά, το οικονομικό σύστημα συνίσταται από πολλά προβλήματα. Ειδικότερα, η κατάρρευση του ιαπωνικού οικονομικού συστήματος, η δομή του αγοράς εργασίας και η προστα-

σία των εγχώριων βιομηχανιών, ο συντηρητισμός των ανθρώπων παράλληλα με την βαθύτερη πολιτισμική κατάρρευση των αξιών του Κομφουκιανισμού και η παρακμή της εργασιακής ηθικής, η αναποτελεσματικότητα της δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής και τα προνόμια ανάλογα με τις ομάδες συμφερόντων παράλληλα με την διαφθορά σε μαζική κλίμακα συνέβαλαν όλα στα οικονομικά δεινά της Ιαπωνίας.

Πρώτα απ' όλα είναι τα προβλήματα του οικονομικού τομέα. Μία γενικότερη αναστάτωση του οικονομικού τομέα ακολούθησε την κατάρρευση της χρηματιστηριακής αγοράς και τις κερδοσκοπικές φούσκες στον τομέα ακινήτων. Ο οικονομικός τομέας θεωρείτο κάποτε ως μία πηγή μεγάλης ισχύος καθώς, υπό την καθοδήγηση της κυβέρνησης, φθηνά επενδυτικά κεφάλαια διοχετεύονταν σε βιομηχανίες που προσδιορίζονταν από γραφειοκράτες (κυρίως την MITI) ως οι πηγές μελλοντικής ανάπτυξης. Κατά συνέπεια, οι τράπεζες βρίσκονται παγιδευμένες σε μία ατυχή κατάσταση. Εξαιτίας της γραφειοκρατικής παρέμβασης, είναι δεμένες και κλειδωμένες με δάνεια προς επιχειρήσεις που οι δεύτερες απλώς δεν μπορούν να τα αποπληρώσουν, βυθίζοντας την αξία των μετοχών στους ισολογισμούς τους σε επικίνδυνα επίπεδα. Μία πιστωτική στενότητα δημιουργήθηκε λόγω της συσσώρευσης επισφαλών δανείων στον τραπεζικό τομέα. Παρά τις συγχωνεύσεις και την εξυγίανση και την συνεχή ροή αποταμιεύσεων, οι τράπεζες έχουν ουσιαστικά χρεοκοπήσει. Επιπροσθέτως, το άνοιγμα των οικονομικών αγορών που προκλήθηκε από την απορρύθμιση οδήγησε σε εκροές κεφαλαίων και ταυτόχρονα οι ολοένα και αυξανόμενες αναλογίες εξάρτησης μείωσαν τις αποταμιεύσεις.

Η δομή της αγοράς εργασίας, ιδιαίτερα η διά βίου απασχόληση και η μισθοδοσία με βάση την παλαιότητα, κάποτε προσόν για την αναπτυσσόμενη ιαπωνική οικονομία, είναι επιβλαβής κατά τη διάρκεια της ύφεσης κάνοντας τις επιχειρήσεις δυσκίνητες. Οι επιχειρήσεις που δεν εξάγουν, προστατευμένες από τον διεθνή ανταγωνισμό από την κυβέρνηση, είναι μη αποδοτικές σύμφωνα με τα διεθνή πρότυπα. Η μείωση του ποσοστού απόδοσης των κεφαλαιακών επενδύσεων εξαιτίας της πρωθύστερης υπερεπένδυσης, ενθαρρύνει την επένδυση σε άλλες χώρες οδηγώντας σε τεχνολογική στασιμότητα.

Ο πληθυσμός στο σύνολό του νιώθει αβεβαιότητα για το μέλλον, επηρεάζοντας έτσι αρνητικά τις αρχές του κομφουκιανισμού για την εργασιακή ηθική. Ωστόσο, ο πληθυσμός παραμένει συντηρητικός και απρόθυμος να αλλάξει τους πολιτικούς ηγέτες του. Η καταναλωτική εμπιστοσύνη έχει μειωθεί δραματικά, επηρεάζοντας επίσης την εργασιακή ηθική. Ως αποτέλεσμα, οι καταναλωτικές δαπάνες έχουν μειωθεί και η συνολική ζήτηση είναι ανεπαρκής στο να διατηρήσει την πλήρη δυναμικότητά της. Παρά τα πολλαπλά οικονομικά προβλήματα και σκάνδαλα, το LDP ακόμα διατηρεί ένα ουσιαστικό μονοπώλιο της εξουσίας. Ενώ ο πρωθυπουργός άλλαζε με σχετική κανονικότητα και ταχύτητα, η διαρθρωτική αναμόρφωση παραμένει κολλημένη και ατελής κυρίως εξαιτίας της ισχύος και της διάρκειας της γραφειοκρατίας που καθορίζει σε μεγάλο βαθμό την πολιτική.

Οι επιλογές δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής είναι περιορισμένες. Οι προσπάθειες για τόνωση της οικονομίας μέσω δημοσιονομικών και νομισματικών πολιτικών στα τέλη της δεκαετίας του 1990 ήταν αναποτελεσματικές καθώς το χρέος του

δημόσιου τομέα αυξήθηκε και η παγίδα ρευστότητας βγήκε στην επιφάνεια σε μία ολοένα και περισσότερο αποπληθωριστική κατάσταση. Ο πληθωρισμός στην Ιαπωνία είναι σχεδόν ανύπαρκτος. Τα βραχυπρόθεσμα επιτόκια είναι σχεδόν μηδενικά. Η εμφάνιση της παγίδας ρευστότητας στις χρηματοπιστωτικές αγορές κατά τη διάρκεια αποπληθωριστικής περιόδου κάνει ακόμα και τα μηδενικά επιτόκια πολύ υψηλά ώστε να ενθαρρύνουν κεφαλαιακές επενδύσεις. Η οικονομία δεν μπορεί να τονωθεί με την μείωση των ονομαστικών επιτοκίων και οποιαδήποτε επιτάχυνση του δείκτη πληθωρισμού θα ωθήσει τα πραγματικά επιτόκια σε αρνητικά πρόσημα. Επιπλέον, η δημοσιονομική πολιτική είναι παρομοίως προβληματική. Οι κυβερνητικές δαπάνες απέτυχαν να τονώσουν την οικονομία ως αποτέλεσμα των μειούμενων πολλαπλασιαστών. Κανένα από τα διαφορετικά πακέτα δημοσιονομικής τόνωσης δεν λειτούργησε και η καταναλωτική εμπιστοσύνη δεν μεταβλήθηκε. Οι καταναλωτές δεν ήταν πρόθυμοι να δαπανήσουν τις φορολογικές μειώσεις εξαιτίας του φόβου τους για μία πιθανή απώλεια εργασίας. Ωστόσο, τα αποτελέσματα στα δημόσια οικονομικά ήταν βαθιά. Το έλλειμμα αυξήθηκε αναπόφευκτα και το γενικό συνολικό κυβερνητικό χρέος ήταν στο 229.081 τοις εκατό του ΑΕΠ με βάση δεδομένα που δόθηκαν στην δημοσιότητα τον Απρίλιο του 2011 από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο στην World Economic Outlook Database.

Στο εσωτερικό της οικονομικής δομής, οι στενές σχέσεις μεταξύ της κυβέρνησης και των μεγάλων επιχειρήσεων οφείλουν να σταματήσουν. Ο δεσμός χρειάζεται απεγνωσμένα να κοπεί. Οι στενές σχέσεις μεταξύ των επιχειρήσεων, της γραφειοκρατίας και των πολιτικών, χαρακτηριζόμενες κάποτε ως τα θεμελιώδη συστατικά για μία σταθερή και βιώσιμη μακροπρόθεσμη ανάπτυξη, τίθενται πλέον ως οι θεμελιώδεις ρίζες της αιτίας της μεγαλύτερης ύφεσης ανάμεσα στις μεγάλες ανεπτυγμένες οικονομίες, για μία περίοδο μεγαλύτερη από μισό αιώνα.

Η απόδοση της ιαπωνικής οικονομίας μετά την κατάρρευση της οικονομίας της φούσκας στην δεκαετία του 1990 όχι μόνο προκάλεσε αδύναμη ανάπτυξη, αλλά αποκάλυψε και τις εσωτερικές ασυμβατότητες του συνολικού οικονομικού συστήματος. Ο επείγων χαρακτήρας των θεμάτων απαιτεί αποφασιστική δράση, αλλά η πολιτική δομή της Ιαπωνίας φαίνεται ανήμπορη να εφαρμόσει σημαντικές μεταρρυθμίσεις. Ενώ είναι σχεδόν αδύνατο να καθοριστεί αν η Ιαπωνία θα έχει την δυνατότητα να επιστρέψει στην προηγούμενη κατάστασή της ως μία από τις ταχύτερα αναπτυσσόμενες οικονομίες, σε αυτήν τη φάση, το μόνο που μπορούν να ζητήσουν οι Ιάπωνες είναι πώς οι υπάρχουσες συνθήκες θα αρχίσουν να βελτιώνονται σύντομα. Θα πρέπει να περιμένουμε προκειμένου να δούμε τι επιφυλάσσει το μέλλον για τον λαό της Ιαπωνίας.

Βιβλιογραφία

Angresano, J., (1996), *Comparative Economics*, Pearson, Second Edition, Upper Saddle River, NJ.
Anonymous, (1994), «*The Secrets of Japan's Safe Streets*», The Economist, April 16-22.

Austin, G. and S. Harris, (2001), *Japan and Greater China. Political Economy and Military Power in the Asian Century*, University of Hawaii, Honolulu.

Cobet, A. E. and G. A. Wilson, (2002), «Comparing 50 Years of Labor Productivity in the U.S. and Foreign Manufacturing», *Monthly Labor Review*, 125(6), pp. 51-65.

Freedman, C., (1999), *Why did Japan stumble?: causes and cures*, Macquarie University. Centre for Japanese Economic Studies, Edward Elgar.

Gao, Bai, (2001), *Japan's Economic Dilemma*, Cambridge University Press, Cambridge

Gardner, H. S., (1998), *Comparative Economic Systems*, Second Edition, The Dryden Press, Fort Worth TX.

Gregory, R. and R. Stuart, (2004), *Comparing Economic Systems in the Twenty-First Century*, Houghton Mifflin Company, Boston.

Hoshi, T. and A.K. Kashyap, (2004), «Japan's financial crisis and economic stagnation», *Journal of Economic Perspectives*, 18(1), pp. 3-26.

Hutchison, M.M. and F. Westermann, (2006), *Japan's Great Stagnation Financial and Monetary Lessons for Advanced Economies*, MIT Press, Cambridge MA.

Katz, R., (2003), *Japanese Phoenix: the long road to economic revival*, East Gate Book, New York City.

Kennett, D., (2004), *A New View of Comparative Economics*, South-Western, Mason, Ohio.

Kingston, J., (2013), *Contemporary Japan: History, Politics, and Social Change since the 1980s*, Second edition, Backwell Publishing, Chichester, West Sussex.

Maswood, S.J., (2002), *Japan in crisis*, Palgrave Macmillan.

McCargo, D., (2000), *Contemporary Japan*, Palgrave Macmillan New York City.

Miyashita, K. and D. Russell, (1995), *Keiretsu: inside the hidden Japanese conglomerates*, McGraw-Hill.

OECD, (1996), *Economic Surveys of Japan*, 1995-96, OECD, Paris.

Posen, A.S., (1998), *Restoring Japan»s economic growth, Institute for International Economics*, Washington D.C.

Rosser, J. B. and M. V. Rosser, (2004), *Comparative Economics in a Transforming World Economy*, MIT Press, Cambridge MA.

Schnitzer, M. C., (2000), *Comparative Economic Systems*, South-Western Publishing Co., 8th Edition.

Smith, D.B., (1995), *Japan Since 1945: The Rise of an Economic Superpower*, St. Martin»s Press, New York City.

Tabb, W. K., (1995), *The Postwar Japanese System*, Oxford University Press, New York City.

United, Nations Development Program, (1995), *Human Development Report 1995*, Oxford University Press, New York City.

Vogel, K.S., (2006), *Japan Remodeled- How Government and Industry are Reforming Japanese Capitalism*, Cornell University Press, Ithaca.

Wall, Street Journal, (1990), January 9, pp. 1.

World, Bank, (1997), *World Development Report 1997: The State in a Changing World*, Oxford University Press, New York.

Κεφάλαιο 5. Η ευρωπαϊκή ένωση ως οικονομικό σύστημα: Από την ευρωπαϊκή κοινότητα άνθρακα και χάλυβα στο ευρώ

5.1 Η Ευρωπαϊκή Ένωση

5.1.1 Εισαγωγή

Από τη μία πλευρά, η ιστορική κληρονομιά της Ευρώπης ήταν αιώνες πολέμων μεταξύ γειτονικών χωρών, με αποκορύφωμα τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, αν και δεν θα πρέπει να ξεχνάμε τον πιο πρόσφατο πόλεμο στην πρώην Γιουγκοσλαβία. Από την άλλη πλευρά, το 1946, ο Winston Churchill ζήτησε τη δημιουργία των «Ηνωμένων Πολιτειών της Ευρώπης». Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, έγιναν προσπάθειες για την ενοποίηση των οικονομικών και πολιτικών συστημάτων της Ευρώπης, βασισμένη σε μια ευρεία συναίνεση για συνεργασία με τη μορφή της σημερινής Ευρωπαϊκής Ένωση (ΕΕ). Οι ΗΠΑ υποστήριξαν την ευρωπαϊκή ενοποίηση, επίσης, μέσω του σχεδίου Μάρσαλ, ένα σχέδιο των ΗΠΑ το όνομά του οποίου δόθηκε από τον τότε υπουργό εσωτερικών, George Marshall που παρείχε μεταπολεμική βοήθεια για ανοικοδόμηση στην Ευρώπη.

Σε μεγάλο βαθμό, οι παράγοντες που οδήγησαν στο σχηματισμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ήταν: η εμφάνιση των δύο Παγκοσμίων Πολέμων στην Ευρώπη που οδήγησε σε μια εκτεταμένη δυσπιστία του εθνικισμού, η συνεχής απειλή του κομμουνισμού που επεδίωκαν η Σοβιετική Ένωση και οι σύμμαχοί της, το γεγονός ότι η Ευρώπη έχανε ως κέντρο της παγκόσμιας πολιτικής εξουσίας και της οικονομίας, ιδίως σε σχέση με τις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Σοβιετική Ένωση, το Σχέδιο Μάρσαλ, ο Οργανισμός Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας (ΟΕΟΣ) που ιδρύθηκε το 1948 για να διαχειρίζεται τη βοήθεια και την προώθηση της συνεργασίας (Nugent 2003, σελ. 12-15) και ο σχηματισμός του Βορειοατλαντικού Συμφώνου (ΝΑΤΟ) το 1949 που ενίσχυσε τη στρατιωτική συνεργασία εντός της Ευρώπης.

Έτσι, εμπνευσμένοι από την επιθυμία να αποφύγουν τον πόλεμο και βασισμένοι στην πεποίθηση ότι η συνεργασία ήταν πιο ευνοϊκή για ταχεία οικονομική ανάπτυξη, το 1950, ο Jean Monnet και ο Robert Schuman πρότειναν τη συνεργασία της γαλλικής και της γερμανικής βιομηχανίας άνθρακα και χάλυβα. Οι κανόνες συνεργασίας της παρούσας πρότασης είχαν σχεδιαστεί για να συντονίσουν την παραγωγή και τη διανομή των δύο βασικών συστατικών που απαιτούνται για την παραγωγή όπλων πολέμου: τον άνθρακα και τον χάλυβα. Η πρόταση αυτή υποκινήθηκε λόγω του φόβου ότι η ανάκαμψη της Γερμανίας θα μπορούσε να αποτελέσει απειλή και πάλι στην Ευρώπη. Με βάση την πρόταση αυτή, γνωστή ως Σχέδιο Σούμαν (Schuman), οι βιομηχανίες άνθρακα και χάλυβα θα συγκεντρώνονταν κάτω από μια ανεξάρτητη και υπερεθνική «Ανωτάτη Αρχή», που καλούσε κάθε χώρα που επιθυμεί να ενσωματώσει τη βιομηχανία άνθρακα και χάλυβα, να ενταχθεί κάτω από υπερεθνική «Ανώτατη αρχή». Το σχέδιο Σούμαν είχε ως πρόθεση την πολιτική και οικονομική ενοποίηση μεταξύ της Γαλλίας και της Δυτικής Γερμανίας, ενισχύοντας έτσι τις προοπτικές για την ευρωπαϊκή και την παγκόσμια ειρήνη. Τα έθνη που επέλεξαν να ενταχθούν έπρεπε να είναι πρόθυμα να παραιτηθούν από μέρος της εθνικής τους κυριαρχίας σε ένα νέο υπερεθνικό όργανο, την Ανώτατη Αρχή, η οποία θα εποπτεύει ολόκληρη την παραγωγή του άνθρακα και του χάλυβα.

Στις 18 Απριλίου 1951, έξι ευρωπαϊκές χώρες συμφώνησαν να παραχωρήσουν μέρος της εθνικής τους κυριαρχίας σε ένα υπερεθνικό όργανο, επικυρώνοντας τη Συνθήκη του Παρισιού για τη δημιουργία της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα (ΕΚΑΧ). Τα μέλη της ΕΚΑΧ ήταν η Γαλλία, η Γερμανία, η Ιταλία, το Βέλγιο, το Λουξεμβούργο και η Ολλανδία. Με τη δημιουργία μιας κοινής αγοράς άνθρακα και χάλυβα, η ΕΚΑΧ θα μπορούσε να αξιοποιήσει οικονομίες κλίμακας. Το πιο σημαντικό, με τη δημιουργία ενός υπερεθνικού οργάνου για τα δύο αγαθά που απαιτούνται για τον πόλεμο, η ΕΚΑΧ διασφάλισε ότι η δυνατότητα του πολέμου ελαχιστοποιήθηκε (Zervoyianni 2006, σελ.2-3). Οι Ηνωμένες Πολιτείες και τα μέλη της ΕΚΑΧ ενθάρρυναν το Ηνωμένο Βασίλειο να συμμετάσχει λόγω του ότι παρήγαγε περίπου το ήμισυ του άνθρακα και το ένα-τρίτο του χάλυβα της συνολικής ευρωπαϊκής παραγωγής. Η κυβέρνηση των Εργατικών αρνήθηκε την πρόσκληση, επειδή είχε πρόσφατα εθνικοποιήσει τις βρετανικές βιομηχανίες άνθρακα και χάλυβα και δεν υπήρχε ενδιαφέρον να αντικαταστήσει τον κρατικό έλεγχο με υπερεθνικό έλεγχο. Επιπλέον, οι Βρετανοί φοβούνταν ότι μια ισχυρή σύνδεση με την Ευρώπη μέσω της ΕΚΑΧ θα διαταράξει τις ένθερμες σχέσεις της με τις ΗΠΑ και τα μέλη της Κοινοπολιτείας (Gardner, 1998, σελ. 256).

Η επιτυχία της ΕΚΑΧ δημιουργήθηκε από τα οικονομικά οφέλη που συνδέονται με την αύξηση του μεγέθους της αγοράς, την αποτελεσματικότητα, τον δυναμισμό, τον βαθμό εξειδίκευσης, τον μεγαλύτερο ανταγωνισμό και στις οικονομίες κλίμακας. Ως αποτέλεσμα, οι υποστηρικτές της περαιτέρω ολοκλήρωσης πρότειναν περαιτέρω οικονομική ενοποίηση και ενσωμάτωση. Οι υπουργοί εξωτερικών των έξι συναντήθηκαν στη Μεσσήνη το 1955 και άρχισανε μια διαδικασία που οδήγησε στη Συνθήκη της Ρώμης. Οι Βρετανοί είχαν προσκληθεί να συμμετάσχουν, αλλά και πάλι αρνήθηκαν. Με

τη νέα συμφωνία ιδρύθηκαν παράλληλα με την ΕΚΑΧ, δύο νέα όργανα: η Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) και η Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ατομικής Ενέργειας (Euratom). Όπως η ΕΚΑΧ, καθένας από αυτούς τους οργανισμούς είχε τη δική του Επιτροπή (παρόμοια με την Ανωτάτη Αρχή), τη Συνέλευση (εκπρόσωποι των εθνικών κοινοβουλίων), το Συμβούλιο των Υπουργών, και υπαγόταν στον έλεγχο του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.

Λίγο μετά τη Συνθήκη της Ρώμης, η Βρετανία ξανασκέφτεται τη θέση της για την προσχώρηση και κατέληξε στο γεγονός ότι κάθε μέλος της ΕΟΚ κερδίζει πολύ περισσότερα όσον αφορά την πρόσβαση στην ευρωπαϊκή αγορά από ότι η Βρετανία. Καθώς η ΕΟΚ δυνάμωνε και οι δεσμοί της Βρετανίας με την Κοινοπολιτεία εξασθενούσαν, τόσο το Ηνωμένο Βασίλειο ενδιαφερόταν περισσότερο για να ενταχθεί στην ΕΟΚ. Η Βρετανία αντιστρέφει επίσημα τη θέση της το 1961, ανακοινώνοντας το ενδιαφέρον της για πλήρη ένταξή της στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Βέτο στη βρετανική ένταξη ασκήθηκε από τον στρατηγό Ντε Γκωλ, τον Πρόεδρο της Γαλλίας, το 1963 και το 1968, ο οποίος αμφισβήτησε τη βρετανική πρόθεση για την Ευρώπη και διατηρούσε μια πικρία προς τους Τσόρτσιλ και Ρούσβελτ για την αντιμετώπισή του κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Μόνο μετά την παραίτηση του Ντε Γκωλ από τη γαλλική Προεδρία το 1969, η βρετανική είσοδος κατέστη δυνατή. Η Βρετανία εξασφάλισε την είσοδο, αλλά πλήρωσε ένα υψηλό τίμημα, την συμβολή της στον προϋπολογισμό που απαιτούσε υψηλότερο ποσοστό του Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος (ΑΕΠ) σε σχέση με εκείνη οποιουδήποτε άλλου μέλους. Το Ηνωμένο Βασίλειο αποδέχθηκε τις δεσμεύσεις και συμφώνησε με τις υψηλές συνεισφορές στον προϋπολογισμό της ΕΟΚ, με αντάλλαγμα να πάρει την άδεια να συνεχίσει τις χαμηλού κόστους εισαγωγές γαλακτοκομικών προϊόντων και ζάχαρης από ζαχαροκάλαμο από τους παραγωγούς της Κοινοπολιτείας. Οι βραχυπρόθεσμες συνέπειες της ένταξης αποδείχθηκαν δυσμενείς για τη Βρετανία. Οι τιμές των τροφίμων αυξήθηκαν ως αποτέλεσμα του προστατευτισμού της Κοινής Γεωργικής Πολιτικής (ΚΓΠ) που απέτρεψε τις φθηνές εισαγωγές τροφίμων από την Αυστραλία και τη Νέα Ζηλανδία. Στις αρχές της δεκαετίας του 1980, η Θάτσερ ήταν σε θέση να επιτύχει χαμηλότερη βρετανική συνεισφορά στον προϋπολογισμό και ακόμη και να εξασφαλίσει μια μικρή επιστροφή χρημάτων. Η αίτηση της Νορβηγίας δεν έγινε αποδεχτή μετά από αρνητικό αποτέλεσμα δημοψηφίσματος. Το Ηνωμένο Βασίλειο, μαζί με τη Δανία και την Ιρλανδία διεύρυναν την ΕΟΚ από έξι σε εννέα το 1973.

Η Ελλάδα προσχώρησε το 1981, η Ισπανία και η Πορτογαλία το 1986. Αυτά τα νέα μέλη, αισθητά φτωχότερα και λιγότερο ανεπτυγμένα από τα ήδη υπάρχοντα μέλη της ΕΟΚ, αύξησαν τον πληθυσμό της κοινότητας κατά το ένα πέμπτο αλλά το εισόδημα μόνο κατά το ένα δέκατο (Kennett, 2004, σελ. 233). Οι πολίτες της Αυστρίας, της Φινλανδίας και της Σουηδίας ενέκριναν ένα δημοψήφισμα για την ένταξη για να γίνουν πλήρως μέλη το 1995. Η δεύτερη αίτηση της Νορβηγίας δεν έγινε και πάλι αποδεχτή μετά από αρνητικό αποτέλεσμα δημοψηφίσματος. Η ΕΟΚ συνεχώς εξελίσσεται και η Συνθήκη του Μάαστριχτ επικυρώθηκε το 1992 και δημιούργησε ένα συγκεκριμένο χρο-

νοδιάγραμμα για νομισματική ένωση και την αλλαγή της επωνυμίας της σε Ευρωπαϊκή Ένωση. Η μεγαλύτερη διαδικασία εισδοχής των 10 κρατών το 2004 πραγματοποιήθηκε, όπως περιγράφει ο Πίνακας 5.1. Η Βουλγαρία και η Ρουμανία εντάχθηκαν το 2007. Η Κροατία έγινε μέλος το 2013, μετά από ένα δημοψήφισμα για την ένταξη στην Ε.Ε που πραγματοποιήθηκε στις 22 Ιανουαρίου 2012, με 66,27 τοις εκατό υπέρ. Παρόλο που η αρχική ΕΚΑΧ είχε μόνο έξι μέλη, η Ευρωπαϊκή Ένωση μέχρι το 2013 διαθέτει μια ομάδα μελών από 28 χώρες.

Πίνακας 5.1 Μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Έτος	**Μέλη Ε.Ε.**	**Σύνολο**
1957	Γαλλία, Δυτική Γερμανία, Βέλγιο, Ιταλία, Λουξεμβούργο, Ολλανδία	6
1973	Δανία, Ιρλανδία, Ηνωμένο Βασίλειο	9
1981	Ελλάδα	10
1986	Πορτογαλία, Ισπανία	12
1995	Αυστρία, Φινλανδία, Σουηδία	15
2004	Κύπρος, Τσεχία, Εσθονία, Ουγγαρία, Λεττονία, Λιθουανία, Μάλτα, Πολωνία, Σλοβακία, Σλοβενία	25
2007	Βουλγαρία, Ρουμανία	27
2013	Κροατία	28

5.1.2 Οικονομική Δομή

5.1.2.1 Σχέσεις ιδιοκτησίας

Ενώ υπάρχει κρατική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής σε πολλές χώρες της ΕΕ, δεν υπάρχει ιδιοκτησία των επιχειρήσεων σε υπερεθνικό επίπεδο από την Ε.Ε. Εντός της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα, η οργάνωση της λήψης αποφάσεων της κατανομής των πόρων ήταν κεντρική. Υπήρξε όμως ιδιωτική ιδιοκτησία, με κεντρικό έλεγχο της παραγωγής και της διανομής, ενώ οι αγορές μαζί με ενδεικτικό προγραμματισμό συντόνισαν την παραγωγή και τη διανομή.

Οι κρατικές επιχειρήσεις των κρατών-μελών απαγορεύεται από τη Συνθήκη της Ρώμης να κάνουν διακρίσεις εις βάρος των επιχειρήσεων από άλλα κράτη-μέλη κατά την αγορά ή την εμπορία των αγαθών και των υπηρεσιών τους. Οι πρακτικές, όπως η άρνηση να εισάγουν από άλλα μέλη, ο περιορισμός στις εισαγωγές από μέλη, ή η επιβολή επαχθών όρων εμπορίας ή απαγορεύσεις σχετικά με το μάρκετινγκ έναντι των επιχειρήσεων των κρατών-μελών, απαγορεύονται αυστηρά. Όπως επίσης, απαγορεύονται οποιεσδήποτε κρατικές επιδοτήσεις που στρεβλώνουν την αγορά. Για παράδειγμα, η αδήριτη επιδότηση των παραγωγών, μέσω χαμηλότοκων δανείων, επιχορηγήσεων ή φορολογικών ελαφρύνσεων που παρέχεται στο προϊόν του εγχώριου παραγωγού αποτελεί τεχνικό συγκριτικό πλεονέκτημα και απαγορεύεται. Τα προγράμματα επιδοτήσεων τα οποία επιτρέπονται, όπως η περιφερειακή ανάπτυξη ή

για περιβαλλοντολογικούς σκοπούς, πρέπει να έχουν την έγκριση της Ε.Ε. και να είναι σχεδιασμένα κατά τέτοιο τρόπο ώστε να καταργηθούν σταδιακά μέσα σε ένα λογικό χρονοδιάγραμμα.

Ο έλεγχος των πόρων της Ε.Ε., και όχι της ιδιοκτησίας, συνδέεται άμεσα με ορισμένους κανόνες και κανονισμούς σχετικά με το να επιτρέπει τις διεθνικές συγχωνεύσεις · την απαγόρευση των εθνικών επιδοτήσεων που έχουν ως σκοπό να προστατεύουν ορισμένους τομείς από τις επιπτώσεις της ένταξης και του εξωτερικού ανταγωνισμού και την απαίτηση της άρσης των τεχνικών φραγμών που εμποδίζουν το εσωτερικό εμπόριο μέσα στην ΕΕ. Η Ε.Ε. έχει ενεργήσει ως ένας δυναμικός αντιπρόσωπος διαπραγμάτευσης που προβλέπει μέτρα προστασίας για επιλεγμένες βιομηχανίες σε παρακμή, όπως ο χάλυβας και τα κλωστοϋφαντουργικά προϊόντα. Για τον χάλυβα, η Ε.Ε. έχει θέσει ποσοστά παραγωγής, τιμές, επιδοτήσεις, καθώς και την δημιουργία εμπορικών συμφωνιών με μη-εταίρους της Ε.Ε. Η πρόθεση ήταν να δοθεί χρόνος στους παραγωγούς της Ε.Ε. να προσαρμοστούν στον διεθνή ανταγωνισμό. Η βοήθεια για τη βιομηχανία κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων περιλαμβάνει την υιοθέτηση των κανόνων που σχεδιάστηκαν για να μειωθεί η εθνική ενίσχυση από τα κράτη-μέλη, με τη χρήση κοινωνικών και περιφερειακών πόρων για την πληρωμή εργαζομένων στην κλωστοϋφαντουργία που υπέφεραν από τις πολιτικές της Ε.Ε. για την κλωστοϋφαντουργία και διμερείς εμπορικές συμφωνίες. Οι συμφωνίες αυτές περιορίζουν τις εισαγωγές κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων στην ΕΕ των οποίων οι χαμηλές τιμές ως αποτέλεσμα χαμηλών μισθών σε ξένες χώρες τούς δίνουν ένα ανταγωνιστικό πλεονέκτημα κόστους.

6.1.2.2 Σχέσεις Οργάνωσης

Ενώ η οικονομική ενσωμάτωση προσφέρει οφέλη σε όλους τους συμμετέχοντες, υπάρχουν διαφορετικοί βαθμοί οικονομικής ενοποίησης από το χαμηλότερο επίπεδο ολοκλήρωσης (ελεύθερο εμπόριο) στα υψηλότερα επίπεδα (κοινή αγορά και κοινό νόμισμα). Η ανάπτυξη της Ε.Ε. ακολούθησε αυτή την εξελικτική πορεία από το χαμηλότερο έως το υψηλότερο επίπεδο ολοκλήρωσης. Στο χαμηλότερο επίπεδο, μια ζώνη ελεύθερων συναλλαγών επιτρέπει την κυκλοφορία των εμπορευμάτων μεταξύ των χωρών χωρίς εμπόδια από δασμούς ή ποσοστώσεις. Η τελωνειακή ένωση, όχι μόνο προβλέπει μια ζώνη ελεύθερων συναλλαγών, αλλά απαιτεί επίσης ότι τα μέλη εφαρμόζουν ένα κοινό εξωτερικό δασμολόγιο στις εισαγωγές τους από τρίτες χώρες. Η κοινή αγορά περιλαμβάνει τελωνειακή ένωση με την επιπλέον δέσμευση για την ελεύθερη κυκλοφορία των συντελεστών της παραγωγής στο εσωτερικό των κρατών που συμμετέχουν. Μια νομισματική ένωση προσφέρει ένα κοινό νόμισμα μεταξύ των κρατών μελών. Έτσι, η επίτευξη του απώτερου στόχου της Ε.Ε. για μια νομισματική ένωση, απαιτούσε το πέρασμα από μια ζώνη ελεύθερων συναλλαγών στην τελωνειακή ένωση και την καθιέρωση ενός κοινού εξωτερικού δασμολογίου και στο τέλος τη δημιουργία του ευρώ, το κοινό

νόμισμα. Παρ' όλα αυτά, ο δρόμος προς την ενοποίηση των αγορών των κρατών μελών της Ε.Ε. ήταν δύσκολος, κυρίως λόγω της εσωτερικής αντίστασης από πολιτικές προστατευτισμού και του φόβου να θυσιαστεί η εθνική κυριαρχία.

Η ίδρυση της Ανωτάτης Αρχής, ήταν το πρώτο σημαντικό βήμα προς την ευρωπαϊκή ενοποίηση. Κρατη-μέλη είχαν κάνει ένα σημαντικό βήμα για τη μεταβίβαση αρμοδιοτήτων σε ένα υπερεθνικό όργανο, του οποίου οι εκπρόσωποι καθώς επιλέγονταν από τα κράτη μέλη έπρεπε να λαμβάνουν ανεξάρτητες αποφάσεις. Η ΕΚΑΧ ιδρύθηκε και μαζί μια κοινή βάση για την οικονομική ανάπτυξη και ένα πρώτο βήμα προς μια ομοσπονδία των ευρωπαϊκών εθνών. Ο περιορισμένος στόχος της ΕΚΑΧ ήταν να εξασφαλιστεί η μέγιστη δυνατή αποτελεσματική και ορθολογική κατανομή της παραγωγής άνθρακα και χάλυβα στο εσωτερικό των χωρών μελών. Η Ανωτάτη Αρχή είχε την εξουσία να ρυθμίζει τις τιμές, την εξασφάλιση των πρώτων υλών που απαιτούνται, τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και εργασίας για τους εργαζόμενους στη βιομηχανίες άνθρακα και χάλυβα, και την προώθηση του εμπορίου και των επενδύσεων. Επίσης, η ΕΚΑΧ είχε ως σκοπό να προωθήσει το ελεύθερο εμπόριο μεταξύ των κρατών μελών με την κατάργηση των δασμών, των ποσοστώσεων, των εθνικών επιδοτήσεων και των πολιτικών διακρίσεων που λειτούργησαν ενάντια στην επίτευξη της αποδοτικότητας, οικονομίες κλίμακας, χαμηλότερο κόστος παραγωγής και τιμές.

Ενώ η ΕΚΑΧ παρείχε τις προϋποθέσεις που απαιτούνται για την ένταξη μελών, οι περισσότεροι αναγνωρίζουν τη Συνθήκη της Ρώμης ως ουσιαστική ιδρυτική συνθήκη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η Συνθήκη της Ρώμης, υπογράφηκε με τα αρχικά έξι κράτη στις 25 Μαρτίου 1957, θέσπισε τους στόχους και τυπικούς κανόνες λειτουργίας της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας. Παρόλο που η ΕΚΑΧ ήταν κατά κύριο λόγο οικονομικής φύσεως, η ΕΟΚ προχώρησε περισσότερο στην απελευθέρωση της κυκλοφορίας των εργαζομένων, κεφαλαίων και υπηρεσιών μεταξύ των κρατών-μελών. Η Συνθήκη της Ρώμης ήταν μια δέσμευση για δημοκρατικές διαδικασίες και ελεύθερο εμπόριο εντός της ένωσης. Ο στόχος των ιδρυτών της ΕΟΚ ήταν να προωθήσει οικονομική ενοποίηση, μέσα από: την κατάργηση των εσωτερικών εμποδίων στις συναλλαγές, την επίτευξη μιας τελωνειακής ένωσης με την εφαρμογή ενός κοινού εξωτερικού δασμολογίου προς οικονομίες μη-μελών, τη δημιουργία μιας κοινής αγοράς, επιτρέποντας την ελεύθερη ροή της εργασίας, κεφαλαίων, αγαθών και υπηρεσιών και, τέλος, την επίτευξη της περαιτέρω ενοποίησης μέσω της θέσπισης κοινών πολιτικών για τη γεωργία (με τη μορφή της Κοινής Γεωργικής Πολιτικής), τον ανταγωνισμό, τις μεταφορές και την κοινωνική πολιτική που θα συμβάλουν στη δημιουργία μιας αγοράς (Angresano, 1996, σελ. 333). Είναι πολύ σημαντικό το γεγονός ότι οι έξι που υπέγραψαν τη Συνθήκη της Ρώμης, έδωσαν μια 12-χρονη περίοδο προσαρμογής για τη δημιουργία μιας τελωνειακής ένωσης, με τη μείωση των εσωτερικών δασμών μεταξύ των μελών στο μηδέν και την εναρμόνιση των δασμών για τα αγαθά που προέρχονται από οικονομίες μη-μέλη. Μέχρι το 1968 τα μέλη της κοινότητας είχαν ολοκληρώσει αυτή τη διαδικασία.

Μετά τη Συνθήκη της Ρώμης, ο στόχος της δημιουργίας μιας ενιαίας αγοράς στην Ε.Ε. ήταν δύσκολο να υλοποιηθεί. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970 οι πετρελαϊκές κρίσεις και η κατάρρευση του συστήματος του Bretton Woods συνέβαλε σε υψηλά ποσοστά πληθωρισμού και μεταβλητότητας των συναλλαγματικών ισοτιμιών σε όλη την Ευρώπη. Το ποσοστό ανεργίας στην περιοχή αυξήθηκε από 2,6 τοις εκατό το 1970 σε 4,3 τοις εκατό το 1975, στο 6,4 τοις εκατό το 1980 και 11,0 τοις εκατό το 1985 (Gardner, 1998, σελ. 258 - 9). Επειδή η Κοινότητα δεν αντέδρασε αποτελεσματικά στον στασιμοπληθωρισμό της δεκαετίας του 1970, κάθε χώρα άρχισε να επικεντρώνεται προς το εσωτερικό σχετικά με τις πολιτικές που θα μπορούσαν να την προστατεύσουν από την ύφεση. Τα κράτη μέλη ως μέσο για να υπερασπιστούν τους πολίτες τους, αύξησαν τον προστατευτισμό, τις επιδοτήσεις στην παραγωγή και το εμπόριο με μη-δασμολογικούς φραγμούς. Το ελεύθερο εμπόριο παρεμποδιζόταν από τελωνειακές διατυπώσεις και διαδικασίες, σε συνδυασμό με τον προστατευτισμό των κρατών-μελών και τα μέτρα που χρησιμοποιηθήκαν κατά τη διάρκεια της ύφεσης. Τα μέλη που επιθυμούσαν να επιβραδύνουν την εισροή των αγαθών, θα μπορούσαν να καταστήσουν δύσκολο και δαπανηρό το να εισέλθει το αγαθό στη χώρα αυξάνοντας εύκολα τον αριθμό των προτύπων ασφαλείας ή τους τεχνικούς όρους του προϊόντος, αναθέτοντας σχετικά λίγο προσωπικό στα σύνορά της για τελωνειακές επιθεωρήσεις, περιορίζοντας τον ανταγωνισμό για τις δημόσιες συμβάσεις μόνο κατά την εξέταση προσφορών από εγχώριους προμηθευτές της ή ακόμα περιορίζοντας την είσοδο ξένων επιχειρήσεων. Σε κάθε περίπτωση, ο χρόνος και το κόστος μεταφοράς των εμπορευμάτων από τους εμπορικούς εταίρους αυξήθηκε σημαντικά, όπως άλλωστε και η τιμή.

Αντίστοιχα, με την απορρόφηση της Ισπανίας και της Πορτογαλίας να έχει σχεδόν ολοκληρωθεί, η Κομισιόν (Commission) επιδίωξε να ενισχύσει τη διαδικασία της οικονομικής και νομισματικής ένωσης με τη δημοσίευση της Λευκής Βίβλου του 1985 και την έκθεση Cecchini του 1988 με αποτέλεσμα την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη του 1987. Η Λευκή Βίβλος, με τίτλο «Ολοκλήρωση της Εσωτερικής Αγοράς» περιλαμβάνει περίπου 300 ενέργειες. Η Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη (ΕΕΠ), η οποία τέθηκε σε ισχύ το 1987, γνωστή ως ΕΚ-1992, είχε σκοπό τη δημιουργία των αναγκαίων κανόνων για τη δημιουργία μιας ενιαίας ευρωπαϊκής αγοράς μέχρι το 1992, ώστε να καταστεί δυνατή η απόλυτα ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων, προσώπων, υπηρεσιών και των κεφαλαίων.

Η ενιαία ευρωπαϊκή αγορά βασίστηκε σε μια σειρά πολιτικών και κανόνων που απαιτούνται για τη δημιουργία ενός πραγματικά ενοποιημένου εσωτερικού οικονομικού χώρου στην Ευρώπη. Αυτές οι πολιτικές περιείχαν, πρώτον, την ελεύθερη κυκλοφορία εμπορευμάτων, προσώπων, υπηρεσιών και κεφαλαίων μεταξύ των κρατών μελών. Η επίτευξη του στόχου αυτού απαιτεί την κατάργηση των τριών τύπων εμποδίων στο ελεύθερο εμπόριο: τα φυσικά εμπόδια με τη μορφή των ελέγχων, τις τελωνειακές ρυθμίσεις και τη γραφειοκρατία στα σύνορα. Τα εμπόδια τεχνικής φύσεως, με τη μορφή των προτύπων για ασύμβατα προϊόντα. Και, τέλος, τα φορολογικά εμπόδια με τη μορφή των εθνικών επιδοτήσεων και τα διαφορετικά συστήματα φορολογίας. Η ΕΕΠ

προσπάθησε να εξαλείψει όλα τα παραπάνω εμπόδια, με τον περιορισμό των ελέγχων στα σύνορα και την εναρμόνιση των προτύπων των προϊόντων και τη φορολογία. Τα νέα μέτρα περιλαμβάνουν την κατάργηση των ελέγχων σε κινήσεις κεφαλαίων, επιτρέποντας έτσι στους κάτοικους της Ε.Ε. να επιλέξουν οποιαδήποτε τραπεζική ή επενδυτική υπηρεσία προσφέρεται εντός της Ε.Ε. και ενιαία πρότυπα και κανονισμούς για προϊόντα, όπως ηλεκτρικές συσκευές και είδη διατροφής, και τη μείωση του χρόνου που δαπανάται για τη μεταφορά στα σύνορα. Δεύτερον, η ΕΕΠ παρέχει τη δυνατότητα στην Ε.Ε. να αποτρέψει τυχόν εθνικές νομοθετικές ή κανονιστικές διατάξεις που θέτουν εμπόδιο στο εμπόριο. Τρίτον, τα κράτη μέλη ή οι επιχειρήσεις με δεσπόζουσα θέση στην αγορά δεν θα επιτρέπεται να στρεβλώνουν την ενιαία αγορά. Προστασία παρέχεται από την Ε.Ε. κατά των μονοπωλίων, των αθέμιτων εμπορικών πρακτικών, ή επιδοτούμενων επιχειρήσεων. Τέλος, η Ε.Ε. επιβεβαιώνει τη δέσμευσή της σε ένα Κοινό Εξωτερικό Δασμολόγιο (Common External Tariff, (CET)) μεταξύ όλων των κρατών-μελών, έτσι ώστε κανένα μέλος της Ε.Ε. να μην μπορεί να χρεώνει χαμηλότερο δασμολόγιο προκειμένου να επωφεληθούν από την εξαγωγή των εισαγόμενων εμπορευμάτων σε άλλο μέλος της ΕΕ (Nugent 2003, σελ. 298-302).

Η έκθεση Cecchini μετρώντας «το κόστος της μη-Ευρώπης» εκτιμά, όπως αποκαλύπτεται στον πίνακα 5.2, ότι η δημιουργία της ενιαίας αγοράς θα ενισχύσει την ευρωπαϊκή αποδοτικότητα και την ανταγωνιστικότητα, την αύξηση του ΑΕΠ κατά 4,5 τοις εκατό, τη μείωση του πληθωρισμού κατά 6,1 τοις εκατό και τη δημιουργία 1.800.000 θέσεων εργασίας.

Πίνακας 5.2: Μεσοπρόθεσμα Κέρδη από την Ολοκλήρωση της Εσωτερικής Αγοράς το 1992, ως ποσοστό του ΑΕΠ

	Έλεγχος Συνόρων	Δημόσιες προμήθειες	Χρηματο-οικονομικές υπηρεσίες	Οικονομίες Κλίμακας και την αύξηση του ανταγωνισμού	Συνολική αξία
ΑΕΠ	0.4	0.5	1.5	2.1	4.5
Πληθωρισμός	-1.0	1.4	-1.4	-2.3	-6.1
Ισοζύγιο Προϋπολογισμού	0.2	0.3	1.1	0.6	2.2
Εξωτερικό Ισοζύγιο	0.2	0.1	0.3	0.4	1
Εργασία (σε χιλιάδες)	200	350	400	850	1800

Source: Kennett (2004, 234).

Η χρηματοδότηση της Ε.Ε. είναι μοναδική, καθώς οι πόροι μεταφέρονται από το εθνικό στο υπερεθνικό επίπεδο για τη χρηματοδότηση των πολιτικών ένταξης και οργάνων διοίκησης. Τα έσοδα για τον προϋπολογισμό της ΕΕ προέρχονται από τέσσερις κύριες πηγές. Πρώτον, ένα ποσοστό από τον φόρο προστιθέμενης αξίας (ΦΠΑ) που καταβάλ-

λεται από τους πολίτες της Ε.Ε. Είναι γενικά 0,33 τοις εκατό, αλλά αυτό διαφέρει σε ορισμένες χώρες. Για την περίοδο 2007-2013 το ποσοστό που προτείνεται για την Αυστρία είναι 0,225 τοις εκατό και 0,1 τοις εκατό στη Γερμανία, τις Κάτω Χώρες και τη Σουηδία. Η πηγή αυτή εκτιμάται ότι θα συνεισφέρει περίπου το 11 τοις εκατό των εσόδων της Ε.Ε. το 2012. Δεύτερον, οι δασμοί και οι εισφορές στον τομέα της ζάχαρης από το κοινό εξωτερικό δασμολόγιο της ΕΕ εκτιμάται ότι θα παράσχει περίπου 15 τοις εκατό των εσόδων της ΕΕ το 2012. Τα έσοδα από τους τελωνειακούς δασμούς περιορίζονται από το γεγονός ότι στα κράτη μέλη επιστρέφεται 25 τοις εκατό των δασμών που συλλέγουν για την κάλυψη του κόστους διαχείρισης. Οι εισφορές ζάχαρης καταβάλλονται από τους παραγωγούς ζάχαρης για τους σκοπούς του περιορισμού του κόστους της Ε.Ε. για τη χρηματοδότηση των προϊόντων που είναι συνεχώς σε πλεόνασμα. Τρίτον, το Ακαθάριστο Εθνικό Εισόδημα (ΑΕΕ), με βάση τους ίδιους πόρους αποτελεί σήμερα τη μεγαλύτερη συμβολή στην κοινοτική χρηματοδότηση με 75 τοις εκατό το 2012. Ένας απλός πολλαπλασιαστής εφαρμόζεται στο ΑΕΕ που υπολογίζεται για τη συγκεκριμένη χώρα, έτσι ο πραγματικός αριθμός έχει ρυθμιστεί στο πλαίσιο προκαθορισμένων ορίων για την απόκτηση του συνολικού προϋπολογισμού που απαιτείται. Τα έσοδα περιορίζονται επί του παρόντος στο 1,23 τοις εκατό του ΑΕΕ της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο σύνολό της. Άλλα έσοδα αποτελούν περίπου το 1 τοις εκατό του προϋπολογισμού της Ε.Ε. Αυτό περιλαμβάνει τόκους καταθέσεων ή καθυστερημένες πληρωμές, πληρωμές από μη-κοινοτικούς οργανισμούς, υπο-απορρόφηση χρηματοδότησης από κοινοτικά προγράμματα και κάθε άλλο πλεόνασμα του προηγούμενου οικονομικού έτους. Οι συνολικές δαπάνες για το 2012 αποτελούνται από €147,2 δισεκατομμύρια που κατανέμονται στην αειφόρο ανάπτυξη, € 67,5 δισεκατομμύρια (49,5 τοις εκατό), διατήρηση και διαχείριση των φυσικών πόρων, €60 δισεκατομμύρια (40,8 τοις εκατό), ιθαγένεια, ελευθερία, ασφάλεια και δικαιοσύνη €2,1 δισεκατομμύρια (1,4 τοις εκατό), η ΕΕ ως παγκόσμιος παίκτης με 9,4 δισεκατομμύρια ευρώ (6,4 τοις εκατό) και για τη διοίκηση €8,3 δισεκατομμύρια (5,6 τοις εκατό). Με €123 δισεκατομμύρια του προϋπολογισμού της Ε.Ε. για το 2011 παρουσίασαν πλεόνασμα 1% (€ 1,49 δισεκατομμύρια).

Στη Διάσκεψη της Μεσσήνης το 1955, οι Έξι συμφώνησαν να διαπραγματευθούν την Κοινή Αγροτική Πολιτική (ΚΑΠ). Μετά από χρόνια συζητήσεων και ανάλυσης εξέδωσαν την ΚΓΠ το 1962 και άρχισε η εφαρμογή της το 1964. Μέχρι στιγμής, η ΚΓΠ αποτελεί το πιο ολοκληρωμένο, ακριβό και προστατευτικό πρόγραμμα της ΕΕ. Αποφάσεις της Ε.Ε. ισχύουν σε όλους τους γεωργικούς τομείς των κρατών-μελών. Η Ε.Ε. βγάζει αποφασεις και παραγωγικές προτάσεις για τα περισσότερα γεωργικά προϊόντα. Οι ιδρυτές της ΕΕ αναγνώρισαν ότι η επίτευξη της κοινής αγοράς δεν θα ήταν δυνατή χωρίς μια πολιτική η οποία συντονίζει τους γεωργικούς τομείς των κρατών-μελών. Οι ιδρυτές της Ε.Ε. ήθελαν να εξασφαλίσουν ότι η Ε.Ε. ικανοποιεί ένα υψηλό ποσοστό των γεωργικών ανναγκών της από δικούς της πόρους και ότι δεν εξαρτάται από εισαγωγές αγροτικών προϊόντων. Θα ήταν επίσης επιθυμητό να μειώσει τον κίνδυνο της έλλειψης τροφίμων, όπως αυτά που παρουσιάστηκαν στην Ευρώπη μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, για

να αποφευχθούν δαπανηρές κοινωνικές αναταραχές εάν ο ρυθμός της αστυφιλίας ξαφνικά αυξηθεί, επειδή η καλλιέργεια έγινε αντιοικονομική· να σταθεροποιήσει τις τιμές των τροφίμων και των γεωργικών εισοδημάτων στις περιπτώσεις των μεγάλων διακυμάνσεων στις πρώτες ύλες λόγω των ακανόνιστων φυσικών συνθηκών· να γίνει άνοιγμα των εσωτερικών αγορών· να διατηρηθούν οι κεντρικά καθορισμένες τιμές ενθαρρύνοντας την εξειδίκευση των αγαθών που παράγονται οδηγώντας σε αύξηση της παραγωγικότητας και σε μείωση των τιμών των τροφίμων· να αυξηθούν οι ποικιλίες των τροφίμων που διατίθενται στους καταναλωτές· να προωθήσουν την αρμονία εντός της Ε.Ε. με την εναρμόνιση των διαφορών στο κόστος παραγωγής, γεωργικών πολιτικών, τους γεωγραφικούς παράγοντες και, τέλος, την εξασφάλιση της οικονομικής βιωσιμότητας των αγροτών που ήταν ιδιαίτερα σημαντική, λόγω του υψηλού ποσοστού του εργατικού δυναμικού που απασχολείται στη γεωργία και είναι πολιτικά ισχυρή (Angresano, 1996, σελ. 351 - 2).

Η ΚΑΠ είναι ένας κεντρικός μηχανισμός βάσει του οποίου καθορίζονται οι τιμές σχεδόν όλων των γεωργικών προϊόντων εντός της Ε.Ε. σε ένα επιθυμητό επίπεδο σύμφωνα με τους προαναφερθέντες στόχους. Η πολιτική περιλαμβάνει την προστασία της ευρωπαϊκής γεωργίας από τον ανταγωνισμό των εισαγωγών με ένα σύστημα δασμών και μηχανισμών για την αγορά κάθε πλεονάσματος σε ένα συγκεκριμένο κεντρικό επίπεδο τιμών. Καθώς οι τιμές καθορίζονται κεντρικά να είναι υψηλότερες από τις τιμές ελεύθερης αγοράς σε κατάσταση ισορροπίας, αυτό ενθαρρύνει τα πλεονάσματα. Η παραγωγή από δημητριακά, βούτυρο, γάλα σε σκόνη, και κρασί υπερέβησαν τις απαιτήσεις της Ε.Ε. με ετήσια πλεονάσματα του 20 τοις εκατό και το 1984 υπερβολική παραγωγή περιλαμβάνει το 27 τοις εκατό των γαλακτοκομικών προϊόντων, το 19 τοις εκατό της ζάχαρης και 15 τοις εκατό των σιτηρών (Angresano, 1996, σελ. 352). Επιπλέον, ένα σύστημα επιδοτήσεων των εξαγωγών εξασφαλίζει ότι οι ευρωπαίοι αγρότες θα μπορούσαν να ανταγωνιστούν στις διεθνείς αγορές. Είναι φθηνότερο για την Ε.Ε. να παρέχει επιστροφές κατά την εξαγωγή στους αγρότες, αντί να αποθηκεύσει το πλεόνασμα της παραγωγής, εάν η παγκόσμια τιμή που λαμβάνουν για τις εξαγωγές είναι χαμηλότερη από την κεντρική τιμή που καθορίζεται από την Ε.Ε., συμπεριλαμβανομένου του κόστους μεταφοράς. Αυτή η πολιτική έχει ως συνέπεια να μειώνει την τιμή στην παγκόσμια αγορά γεωργικών προϊόντων σε βάρος των αγροτών των αναπτυσσόμενων χωρών καθώς ένα μεγάλο ποσοστό των εξαγωγών τους είναι με τη μορφή των γεωργικών προϊόντων. Το κόστος αυτών των επιδοτήσεων είναι σημαντικό φτάνοντας το 47 τοις εκατό του προϋπολογισμού της Ε.Ε. το 2006.

Η προσπάθεια της Ε.Ε. για τη δημιουργία μιας κοινής αγοράς, εντός της οποίας θα διακινούνται ελεύθερα τα εμπορεύματα, οι υπηρεσίες, η παραγωγή και οι πόροι μεταξύ των κρατών-μελών, προϋποθέτει ότι πρέπει να εξαλειφθούν οι τεχνητοί εσωτερικοί περιορισμοί στο εμπόριο. Η δημιουργία της ενιαίας αγοράς προϋπέθετε μια ευρωπαϊκή αντιμετώπιση. Αρχικά, η ΕΟΚ δεν είχε κεντρική πολιτική ανταγωνισμού και κάθε κράτος μέλος είχε τη δική του προσέγγιση. Παρ' όλα αυτά, η όλο και πιο ολοκληρωμένη

κοινή αγορά, επέβαλε την ανάγκη για μια πολιτική ανταγωνισμού, αν και χώρες-μέλη ήταν απρόθυμες να εγκαταλείψουν τη ρυθμιστική αρχή τους για έναν υπερεθνικό οργανισμό. Ένα κοινό σύνολο κανόνων και διαδικασιών εξασφαλίζουν ότι όλες οι χώρες λειτουργούν σε ισότιμους όρους ανταγωνισμού για παράδειγμα, η απαγόρευση της προτιμώμενης μεταχείρισης για τις εγχώριες βιομηχανίες και για τη θέσπιση κοινών φορολογικών πολιτικών και την ελεύθερη κυκλοφορία των ανθρώπων και πόρων μεταξύ των χωρών μελών της ΕΕ, παρά τις σημαντικές διαφορές στο εισόδημα (Gregory και ο Stuart, 2004, σελ. 204). Εκείνη την εποχή, οι ρυθμιζόμενες αγορές ήταν σε μεγάλο βαθμό κρατικές επιχειρήσεις σε μεταφορές, κοινής ωφέλειας, καθώς και στον τραπεζικό τομέα. Οι ρυθμιστικοί οργανισμοί ευνοούν συχνά κρατικές εταιρείες του δικού τους κράτους. Αυτό συνάδει με την πολιτική της Ε.Ε. για τη δημιουργία ισότιμων όρων ανταγωνισμού εντός της κοινής αγοράς. Ταυτόχρονα, η επιτυχία της πολιτικής απελευθέρωσης της Θάτσερ τη δεκαετία του 1980 για την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας της βρετανικής βιομηχανίας τόνισαν την ανάγκη της απελευθέρωσης της αγοράς. Έτσι, η πολιτική ανταγωνισμού βελτίωσης της απορρύθμισης εμφανίστηκε ως ένα απαραίτητο συστατικό της βιομηχανικής πολιτικής και έγινε επίσημη πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Gregory και ο Stuart, 2004, σελ. 228).

Η πολιτική ανταγωνισμού επιδιώκει να καθορίσει τους κανόνες εργασίας που σχεδιάστηκαν για να δώσουν σε όλους τους εμπόρους της Ε.Ε. την πρόσβαση στην εσωτερική αγορά και ασχολείται με τον ανταγωνισμό και την πολιτική των συνενώσεων, που παραδοσιακά αντιμετωπίζονται σε εθνικό επίπεδο. Οι κανόνες της Ε.Ε. απαγορεύουν στις επιχειρήσεις τη δημιουργία φραγμών στο εμπόριο, όπως αθέμιτες συμφωνίες για τον καθορισμό των τιμών, τον περιορισμό της ποιότητας ή απαγορεύουν τις εξαγωγές και τους κανόνες που δεν επιτρέπουν στα κράτη-μέλη να παρέχουν ένα ανταγωνιστικό πλεονέκτημα έναντι των άλλων παραγωγών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ως αποτέλεσμα, η Ε.Ε. έχει την δύναμη να απαγορεύσει τον καθορισμό των τιμών και των συμφωνιών καρτέλ και τις επιδοτήσεις θεωρώντας ότι είναι η στρέβλωση της αγορας, τις συγχωνεύσεις και τις εξαγορές που περιορίζουν το εμπόριο, καθώς και οποιαδήποτε άλλη μορφή αντι-ανταγωνιστικής συμπεριφοράς στην εσωτερική αγορά. Για παράδειγμα, τον Ιανουάριο του 2011, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή μπλοκάρει τη συγχώνευση μεταξύ της Aegean Airways και της Olympic Air, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι η προτεινόμενη συνένωση θα οδηγούσε σε οιονεί μονοπώλιο στην ελληνική αγορά των αεροπορικών μεταφορών, που οδηγεί σε υψηλότερες τιμές για τους ευρωπαίους επιβάτες των αεροπορικών μεταφορών στην Ελλάδα και πιθανώς σε χαμηλότερη ποιότητα υπηρεσιών. Καθώς επίσης, αφού είναι σε θέση να αρνηθεί ή να τροποποιήσει τις συγχωνεύσεις, η Κομισιον έχει επίσης την δύναμη να διερευνήσει οποιαδήποτε αντι-ανταγωνιστική συμπεριφορά σε καταγγελίες από τους πολίτες της Ε.Ε., επιχειρήσεις ή κράτη-μέλη. Η Ε.Ε. έχει το δικαίωμα να επιβάλλει πρόστιμα κατά των επιχειρήσεων που παραβιάζουν την κοινοτική πολιτική έντιμου εμπορίου ή αντιμονοπωλιακής νομοθεσίας για θέματα όπως τον καθορισμό των τιμών ή τον περιορισμό της προσφοράς. Η

μείωση των επιδοτήσεων στη βιομηχανία και τον σχηματισμό των ανταγωνιστικών δομών είναι δηλωμένοι στόχοι της πολιτικής ανταγωνισμού, δεδομένου ότι η έκταση των επιδοτήσεων ποικίλλει ευρέως σε όλη την Ε.Ε., δημιουργώντας στρεβλώσεις.

Ως συνέπεια των περιορισμών της πολιτικής ανταγωνισμού μειώθηκαν στο εσωτερικό της κοινής αγοράς οι επενδύσεις και ως εκ τούτου η όλο και πιο ολοκληρωμένη κοινή αγορά, δημιουργεί επίσης την ανάγκη για μια βιομηχανική πολιτική. Η βιομηχανική πολιτική της Ε.Ε. βασίζεται στην πεποίθηση ότι η Ε.Ε. μπορεί να διαδραματίσει κεντρικό ζωτικό ρόλο στην προώθηση επιτυχών ανταγωνιστικών στρατηγικών, με τη δημιουργία συγκριτικού πλεονεκτήματος. Η βιομηχανική πολιτική της Ε.Ε. απορρίπτει απερίφραστα τον προστατευτισμό και ευνοεί την οικονομική ανάπτυξη με όρους αγοράς (Kennett, 2004, σελ. 266). Η Ε.Ε. διευκολύνει και δεν παίζει ενεργό ρόλο, με το να περιορίζει τις δραστηριότητές της για την άρση των φορολογικών και νομικών εμποδίων στις διασυνοριακές συγχωνεύσεις. Παρ' όλα αυτά, η πιο σημαντική διάσταση της βιομηχανικής πολιτικής είναι η προώθηση της συνεργατικής έρευνας και ανάπτυξης πρωτοβουλιών για την προώθηση της βιομηχανικής συνεργασίας στην από κοινού χρηματοδότηση διακρατικών ερευνητικών προσπαθειών. Το Ευρωπαϊκό Στρατηγικό Πρόγραμμα Έρευνας στην Τεχνολογία της Πληροφορίας (ESPRIT) είναι ένα πρόγραμμα που δίνει έμφαση στην προ-ανταγωνιστική βασική έρευνα. Η Ευρωπαϊκή βιομηχανική πολιτική είναι πιο προφανής στην αναδιοργάνωση στις φθίνουσες βιομηχανίες στο να συντονίζει την ομαλή μείωση της συνολικής παραγωγής.

Μέχρι στιγμής, οι επιδόσεις της απασχόλησης στην Ευρώπη είναι απογοητευτικές. Το πιο σοβαρό πρόβλημα που υπονομεύει τη συνοχή της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο σύνολό της είναι η ανεργία. Για το μεγαλύτερο μέρος της μεταπολεμικής περιόδου, η ανεργία στις χώρες που απαρτίζουν σήμερα την Ε.Ε. ήταν χαμηλή, ειδικά σε σχέση με τις Ηνωμένες Πολιτείες. Μέσα από τη δεκαετία του 1960 και μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1970 το ποσοστό ήταν μεταξύ 2 τοις εκατό και 2,5 τοις εκατό (Kennett, 2004, σελ. 270). Ωστόσο, η παγκόσμια στασιμότητα στα τέλη της δεκαετίας του 1970 και στις αρχές της δεκαετίας του 1980 σημείωσε σημαντική αύξηση σε σχεδόν διψήφια ποσοστά και δεν μπόρεσε να μειωθεί σημαντικά από τότε. Τον Ιούλιο του 2011, το ποσοστό ανεργίας βρίσκεται στο 9,5 τοις εκατό της ανεργίας των νέων με 20,7 τοις εκατό.

5.1.2.3 Σχέσεις κινήτρων

Οι σχέσεις κινήτρων οδηγούνται σχεδόν εξ ολοκλήρου εντός της Ε.Ε. από ατομικά υλικά κίνητρα. Ωστόσο, τα μέλη της Ε.Ε. βάζουν συχνά τα συμφέροντα για τη βιομηχανία ή τη χώρα τους πάνω από τα συμφέροντα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ως εκ τούτου, η βραχυπρόθεσμη δική τους ιδιοτέλεια συχνά οδηγεί σε πολιτική προστατευτισμού που υπονομεύει το μακροπρόθεσμο στόχο της ενωμένης Ευρώπης. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο κοινωνικές και περιφερειακές πτυχές διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην Ευρώπη, σε μια προσπάθεια να μετριάσουν τις διαφορές μεταξύ των διαφόρων

κρατών μελών λόγω της κοινωνικής, οικονομικής και πολιτισμικής ετερογένειας μεταξύ των περιφερειών εντός των κρατών μελών. Μεταξύ κρατών της Ε.Ε., ιδιαίτερα στα βόρεια και νότια μέλη, υπάρχουν διαφορές, όπως η γλώσσα, ο πολιτισμός, ο βαθμός της κοινωνικής τάξης, η ιεραρχία, η έκταση της φτώχειας, ο ρόλος των γυναικών, το καθεστώς και τα δικαιώματα των εργαζομένων, καθώς και διαφορετικά συναισθήματα εθνικότητας. Εν τω μεταξύ, υπάρχει κάποια ομοιομορφία σε όλες τις ιδιαίτερα πλουραλιστικές κοινωνίες της Ε.Ε. λόγω της παρουσίας μιας ευρείας μεσαίας τάξης, της έκτασης των συνδικαλιστικών και της επιρροής των επαγγελματικών οργανώσεων, και λόγω της ύπαρξης κάποιας μορφής ευρωπαϊκής ταυτότητας στα περισσότερα κράτη-μέλη.

Η Συνθήκη της Ρώμης περιέχει διατάξεις που απαιτούν την υιοθέτηση μιας κοινωνικής πολιτικής. Οι στόχοι της πολιτικής αυτής είναι να βελτιώσει το βιοτικό επίπεδο και τις συνθήκες εργασίας των πολιτών της Ε.Ε. και των ανδρών και των γυναικών, να ενισχύσει την επαγγελματική και γεωγραφική κινητικότητα του εργατικού δυναμικού μέσα από την εξασφάλιση ότι οι εργαζόμενοι έχουν ίσα δικαιώματα, να διασφαλίσει ότι οι διακινούμενοι εργαζόμενοι έχουν τα ίδια δικαιώματα κοινωνικής ασφάλισης που απολαμβάνουν οι υπήκοοι, την εξίσωση των εργοδοτών εισφορών στην κοινωνική ασφάλιση και να προστατέψει τις πολιτισιτικές μειονότητες και την περιφερειακή πολυμορφία.

Τον Δεκέμβριο του 1989 κατά τη σύνοδο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου στο Στρασβούργο, οι ηγέτες των 11 από τα 12 κράτη μέλη την εποχή εκείνη, το Ηνωμένο Βασίλειο επέλεξε να μην συμμετάσχει, υπέγραψαν τον Κοινωνικό Χάρτη, επίσημα τη διακήρυξη του Κοινοτικού Χάρτη των Θεμελιωδών Κοινωνικών Δικαιωμάτων των Εργαζομένων. Ο κοινωνικός χάρτης παρουσιάζει μια δήλωση της γενικής δέσμευσης, αλλά δεν επιβάλλει καμία συγκεκριμένη δράση για τις χώρες μέλη. Τα δικαιώματα που εκφράζονται από τον Κοινωνικό Χάρτη ήταν ένα πρώτο βήμα προς την εναρμόνιση και την καθιέρωση της συνεπούς εργατικής νομοθεσίας σε ολόκληρη την Ε.Ε. Είναι αρκετά γενικές αρχές και συνεπάγονται κοινή δέσμευση για έναν ασφαλή χώρο εργασίας, την κοινωνική προστασία και το δικαίωμα όλων των εργαζομένων σε μια εργασία με πληρωμή. Ο Χάρτης εγγυάται την απόλυτη ελευθερία των εργαζομένων να μετακινούνται εντός της Ε.Ε., και την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών. Επίσης, ο Χάρτης προστατεύει τα εργατικά συνδικάτα και εγγυάται το δικαίωμά τους να συμμετέχουν σε συλλογικές διαπραγματεύσεις, προβλέπει επίσης ότι οι εργαζόμενοι πρέπει να ενημερώνονται για τις δραστηριότητες και τα σχέδια διαχείρισης και να συμμετέχουν στη λειτουργία της επιχείρησης ακόμα και στην εκπροσώπηση στο διοικητικό συμβούλιο. Η κοινωνική πολιτική δίνει επίσης έμφαση στην ενθάρρυνση όλων των κρατών της Ε.Ε. να υιοθετήσουν κανόνες σχετικά με την πολιτική για την απασχόληση που συνάδει με τους στόχους του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη της βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης και τις συνθήκες εργασίας και την παροχή ίσων αμοιβών και παροχών κοινωνικής ασφάλισης για ίση εργασία, ανεξάρτητα από την εθνικότητα ή το φύλο. Η σημαντικότητα της εναρμόνισης των οφελών είναι να αποτρέψει τους εργαζόμενους από τις φτωχότερες περιοχές της Ένωσης να μεταναστεύουν στα κράτη μέλη που προσφέρουν καλύτερες συνθήκες εργασίας και παροχές κοινωνικής ασφάλισης.

Παρ' όλα αυτά, η επίτευξη συναίνεσης σχετικά με την κοινωνική πολιτική εναρμόνιση συχνά αποδεικνύεται πιο δύσκολη από το εμπόριο και για νομισματικά θέματα, καθώς κάποιες αντιλήψεις είναι βαθιά ριζωμένες στο λαό και την κυβέρνηση της κάθε χώρας. Επιχειρηματικότητα προσανατολισμένη κυβέρνηση των Συντηρητικών Βρετανών εκείνης της εποχής ισχυρίστηκε ότι οι κανόνες του Κοινωνικού Χάρτη θα μείωναν την κινητικότητα του εργατικού δυναμικού και θα ενίσχυαν τη δύναμη των συνδικάτων, ώστε να μπορούν να μειώσουν τα προνόμια και την ελευθερία αποφάσεων των μάνατζμεντ. Είχε ονομαστεί η Χάρτα από τη Μάργκαρετ Θάτσερ ως «πίσω πόρτα του σοσιαλισμού», έτσι ώστε να επιλέξει να μην την υπογράψει.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει δεσμευτεί σε μεγάλο βαθμό για κοινωνική σταθερότητα και κοινωνική συνοχή. Οι στόχοι αυτοί δείχνουν μια έντονη προτίμηση για τη διατήρηση ενός σημαντικού βαθμού κοινωνικής προστασίας, την εξασφάλιση εισοδήματος και υπηρεσίες για τους ανέργους. Ο υψηλός βαθμός της ανεργίας συνεπάγεται υψηλό βαθμό στις δαπάνες για την κοινωνική προστασία. Η ανεργία απειλεί, λόγω του κόστους της, την ίδια τη φύση του κράτους πρόνοιας στην Ε.Ε. Παράλληλα, εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι περισσότεροι εργαζόμενοι καλύπτονται από συλλογικές συμβάσεις εργασίας που προέκυψαν από προσήλωση στην αρχή της «ίσης αμοιβής για ίση εργασία», σε αντίθεση με αυτούς που υπόκεινται σε πιο ευέλικτες επιχειρησιακές συμβάσεις, που είναι πιο συχνό στις ΗΠΑ. Τα αυξανόμενα ποσοστά ανεργίας στις χώρες της Ε.Ε. ευνοούν την τάση προς αποκέντρωση, και οι εθνικές και στο χώρο της βιομηχανίας διαπραγματεύσεις έχουν αρχίσει να χάνουν έδαφος υπέρ της ελεύθερης και ευέλικτης αγοράς εργασίας.

Δύο βασικά στοιχεία της κοινωνικής πολιτικής είναι η προώθηση της πλήρους απασχόλησης και η χρηματοδότηση των κοινωνικών προγραμμάτων. Ευρωπαϊκές χώρες τείνουν να δίνουν ιδιαίτερη προσοχή στην ενεργό πολιτική της αγοράς εργασίας χρησιμοποιώντας κυβερνητικά όργανα για να τοποθετήσουν τους ανέργους σε εργασία και χρησιμοποιώντας συστήματα επαγγελματικής κατάρτισης και απασχόλησης στο δημόσιο ως μέσο για την αύξηση των δεξιοτήτων των ανέργων. Τα προγράμματα στην αγορά εργασίας περιλαμβάνουν ένα ευρύ φάσμα της απασχόλησης, της ανεργίας, και τις πολιτικές διατήρησης του εισοδήματος. Η προώθηση της πλήρους απασχόλησης, ιδίως μεταξύ των νέων πολιτών της Ε.Ε., έχει προσελκύσει μεγάλη προσοχή, διότι κατά τα μέσα της δεκαετίας του 1980 πάνω από 10 τοις εκατό του εργατικού δυναμικού της Ε.Ε. ήταν άνεργοι, ενώ το ποσοστό των νέων, ηλικίας κάτω των 25 ετών, ήταν διπλάσιο από το ποσοστό αυτό (Angresano, 1996, σελ. 357). Για να καταπολεμηθεί αυτό το πρόβλημα, η κοινωνική και περιφερειακή πολιτική της Ε.Ε. εστιάζει στην αύξηση των ευκαιριών απασχόλησης για τους νέους μέσω της χρηματοδότησης της επαγγελματικής εκπαίδευσης ή αυτό-απασχολούμενων προγραμμάτων κατάρτισης σε κράτη-μέλη, ιδιαίτερα σε περιοχές που πλήττονται από την ανεργία.

Ωστόσο, ενώ τα προγράμματα στην αγορά εργασίας μπορεί να επιταχύνουν τη διαδικασία κάπως, οι κλασσικοί φιλελεύθεροι υποστηρίζουν ότι το υψηλό επίπεδο κοινωνικής προστασίας σημαίνει μια απώλεια του επείγοντος από την πλευρά της ανα-

ζήτησης εργασίας και οδηγεί σε υψηλότερα ποσοστά ανεργίας και λιγότερο ευέλικτη αγορά εργασίας. Ο υψηλός βαθμός κοινωνικής προστασίας στην Ευρώπη σημαίνει ότι το κόστος της απώλειας μιας θέσης εργασίας είναι πολύ χαμηλότερο και έχει αντίκτυπο στην παραγωγικότητα με βάση την κλασσική φιλελεύθερη αντίληψη. Επιπλέον, η γενναιόδωρη στήριξη του εισοδήματος των ανέργων σημαίνει ότι η εύρεση εργασίας τείνει να είναι λιγότερο πιεστική. Με άλλα λόγια, οι εργαζόμενοι έχουν ένα υψηλό μισθό κράτησης, που ορίζεται ως ο χαμηλότερος μισθός που θα προκαλέσει τον άνεργο να αποδεχθεί μια θέση εργασίας. Αυτά τα υψηλά επίπεδα υποστήριξης είναι εν μέρει υπεύθυνα για την ανεργία. Την ίδια στιγμή, οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις προσπαθούν να περιορίσουν το κόστος της κοινωνικής προστασίας σε χαμηλότερα επίπεδα παροχών.

Παρόλο που η διατήρηση της κοινωνικής αλληλεγγύης αποτελεί προτεραιότητα στην Ε.Ε., οι ανησυχίες για το κόστος αυξάνονται. Επιδόματα στους ανέργους, στα άτομα με αναπηρίες και στους ηλικιωμένους συνήθως χρηματοδοτούνται από βαρείς φόρους μισθωτών υπηρεσιών, συνήθως μοιράζονται από τους εργοδότες και τους εργαζομένους, αυξάνοντας το κόστος της εργασίας και μειώνοντας τα κίνητρα για την πρόσληψη περισσότερων εργαζομένων. Η άνοδος της ανεργίας αυξάνει το συνολικό κόστος της κοινωνικής προστασίας, προκαλώντας με τη σειρά της αύξηση των φόρων μισθωτών υπηρεσιών. Ωστόσο, επειδή οι φόροι μισθοδοσίας επιβάλλονται σε μειωμένο εργατικό δυναμικό και πρέπει να στηρίξουν περισσότερα άτομα που έχουν ανάγκη, οι φορολογικοί συντελεστές πρέπει να αυξηθούν, αποθαρρύνοντας την απασχόληση. Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1990 ο συνδυασμός φόρου μισθωτών υπηρεσιών στους χαμηλόμισθους και στους λιγότερο ειδικευμένους εργαζομένους, ήταν περίπου 62 τοις εκατό, με τους εργοδότες να καταβάλλουν τις εισφορές κοινωνικής ασφάλισης κατά περίπου 40 τοις εκατό των ακαθάριστων μισθών και οι εργαζόμενοι να συνεισφέρουν ένα επιπλέον 22 τοις εκατό (Kennett, 2004, σελ. 273).

5.1.3 Πολιτική Δομή

Η ΕΚΑΧ διεπόταν από τους ακόλουθους φορείς: η Ανώτατη Αρχή, ένα συμβούλιο που αποτελείτο από εκπροσώπους των εθνικών κοινοβουλίων των κρατών μελών, το Συμβούλιο των Υπουργών, και το Δικαστήριο. Τα ιδρύματα αυτά είχαν υπερεθνική δύναμη πάνω στην παραγωγή, τιμολόγηση, έρευνα και ανάπτυξη, τις επενδύσεις, τα καρτέλ και τις συγχωνεύσεις και τις συνθήκες εργασίας στις βιομηχανίες άνθρακα και χάλυβα. Οι δασμοί και οι ποσοστώσεις είχαν αφαιρεθεί μεταξύ των κρατών μελών για να δημιουργηθεί μια ενιαία αγορά για τα προϊόντα αυτά, και το σύστημα διανομής των δύο αγαθών αναδιοργανώθηκε. Μεταξύ 1952 και 1958, τα μέλη της ΕΚΑΧ, αύξησαν την παραγωγή σιδήρου και χάλυβα κατά 50 τοις εκατό και υπερδιπλασίασαν τις συναλλαγές τους σε χάλυβα (Gardner, 1998, σελ. 256-7).

Τα οικονομικά οφέλη της ΕΚΑΧ δημιούργησαν το κίνητρο μεταξύ των κρατών μελών και τους πολίτες για να εξερευνήσουν νέες ευκαιρίες για συνεργασία και για να εκκινή-

σουν την πολιτική ολοκλήρωσης και ενότητας. Το 1952 οι εκπρόσωποι συνέταξαν τη συνθήκη για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Αμυντικής Κοινότητας (European Defense Community (EDC)) και ένα σχέδιο για την δημιουργία της Ευρωπαϊκής Πολιτειακής Κοινότητας (European Political Community (EPC)). Το 1954, αν και πέντε από τα μέλη της ΕΚΑΧ συμφώνησαν, από φόβο για τον γερμανικό επαν-εξοπλισμό η Γαλλική Εθνοσυνέλευση απέτυχε να εγκρίνει το EDC, και ως εκ τούτου και το EPC τότε δεν μπορούσε να δημιουργηθεί. Η εμπειρία της εξέλιξης της Ε.Ε. καταδεικνύει αφενός ότι η αύξηση της πολιτικής ολοκλήρωσης είναι πολύ δύσκολη, επειδή εμπλέκεται η θυσία της εγχώριας εθνικής κυριαρχίας, ενώ από την άλλη πλευρά, η ανάπτυξη της οικονομικής ολοκλήρωσης είναι λιγότερο αμφιλεγόμενη.

Κατά τη διάρκεια της δημιουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι ευρωπαϊκές χώρες έπρεπε να συμφωνήσουν σε μια πολυεθνική μορφή διακυβέρνησης, που αποτελείται από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο των Υπουργών, που βρίσκεται στο Στρασβούργο, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, που βρίσκεται στις Βρυξέλλες, και μια ενιαία κεντρική τράπεζα, την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, που βρίσκεται στη Φρανκφούρτη, μεταξύ των άλλων οργανισμών. Ένα μοναδικό και καινοτόμο στοιχείο της Ε.Ε. έναντι των άλλων διεθνών οργανισμών είναι ότι τα μέλη της έχουν παραιτηθεί από τα εθνικά κυριαρχικά τους δικαιώματα για το συμφέρον της δημιουργίας μια οικονομικής και πολιτικής ένωσης από υπερεθνικές αρχές. Η Ε.Ε. διέπεται από υπερεθνικούς δημοκρατικούς θεσμούς που διαχειρίζονται τις διοικητικές, νομοθετικές, δημοσιονομικές και δικαστικές υποθέσεις.

Το πολιτικό σύστημα είναι χτισμένο για τον διαχωρισμό των αρμοδιοτήτων μεταξύ εκτελεστικής, νομοθετικής και δικαστικής εξουσίας. Η πολιτική δομή της Ε.Ε. βασίζεται σε τριμερή κατανομή των αρμοδιοτήτων σύμφωνα με την οποία κανένα άτομο ή ομάδα δεν μπορεί να είναι η εξουσία σε περισσότερα από ένα τμήματα της κυβέρνησης. Ωστόσο, ενώ αναλύοντας την πολιτική δομή της Ε.Ε., είναι σημαντικό να θυμόμαστε ότι η δύναμη των θεσμικών οργάνων της Ε.Ε. είναι αδύναμη σε σύγκριση με εκείνη των περισσότερων δυτικών δημοκρατιών, δημιουργώντας μια ασυνέπεια. Αυτό έχεις ως αποτέλεσμα τόσο ότι η Ε.Ε. να υφίσταται πρωτίστως ως οικονομικό ίδρυμα και από τον δισταγμό από μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης να διστάζουν να θυσιάσουν την εθνική τους κυριαρχία. Η φύση της διαδικασίας λήψης αποφάσεων είναι πρωταρχικής σημασίας για την Ε.Ε., καθώς τα κράτη μέλη εξακολουθούν να προτιμούν ένα βαθμό εθνικής αυτονομίας και να είναι αντίθετα με την επιβολή των κανόνων από μια υπερεθνική αρχή. Σε επίπεδο Ε.Ε., τα κράτη μέλη συνεχώς συζητούν και παζαρεύουν παραχωρήσεις. Οι λήψεις αποφάσεων της Ε.Ε. ήταν πιο αποτελεσματικές όταν οι στόχοι περιορίστηκαν, έγιναν σαφέστεροι και αμοιβαία συμβατοί, με τη συμμετοχή μόνο των χωρών των οποίων τα συμφέροντα διακυβεύονται άμεσα.

Ένα από τα πιο δύσκολα θέματα που αντιμετωπίζουν τα κέντρα της Ε.Ε. είναι πόση κυριαρχία και εξουσία θα πρέπει να συγκεντρωθεί στις Βρυξέλλες και πόσο πρέπει να επιτραπεί να παραμείνουν με την κυβέρνηση του κράτους μέλους. Οι πολίτες των κρατών-μελών επικρίνουν συχνά την Ε.Ε. ως απομακρυσμένη, δικτατορική και γραφειο-

κρατική για τη θέσπιση των κανόνων που προσπίπτουν σε τοπικά θέματα, τον πολιτισμό και την οικονομία χωρίς να λαμβάνει υπόψη τις συνέπειες. Ωστόσο, η Συνθήκη του Μάαστριχτ έθεσε όρια στη δράσης της Ε.Ε. με βάση την αρχή της επικουρικότητας: όλα τα ζητήματα πρέπει να αντιμετωπιστούν στο χαμηλότερο επίπεδο που μπορεί να αντιμετωπιστούν αποτελεσματικά. Κάθε όργανο της Ε.Ε. μπορεί να παρέμβει μόνο σε τομείς κοινού ενδιαφέροντος, όταν τα μεμονωμένα κράτη δεν μπορούν να δρουν αποτελεσματικά από μόνα τους. Ακόμα και τότε, επιβολές από τα πάνω πρέπει να σέβονται τις ιδιαιτερότητες των κρατών και των περιφερειών και να αναδεικνύουν την ποικιλομορφία τους. Κάθε νόμος της κοινοτικής νομοθεσίας που προτείνεται στις Βρυξέλλες, ως εκ τούτου, πρέπει να πληροί τρία κριτήρια: ότι το στοιχείο ενεργεί σε όλο το επίπεδο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ότι η δράση της Ε.Ε. δεν είναι υπερβολική και ότι οποιαδήποτε νομοθεσία θα πρέπει να είναι σαφής και διαφανής (Kennett, 2004, σελ 237).

Το 1987, η Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη μείωσε τη δύναμη του κάθε μεμονωμένου κράτους μέλους να εμποδίσει την αλλαγή στο εσωτερικό της Ένωσης σταματώντας κάθε δύναμη μεμονωμένης χώρας να ασκήσει βέτο στην οικονομική νομοθεσία για λόγους εθνικού συμφέροντος. Σύμφωνα με την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη και αργότερα με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ περισσότερες αποφάσεις μπορούν να ληφθούν βάσει της ψηφοφορίας με ειδική πλειοψηφία, χωρίς την πλήρη ομοφωνία, και νέες αρμοδιότητες είχαν αποκτηθεί από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.

Η ΕΕ έχει τρεις διαφορετικούς κλάδους κυβέρνησης: την εκτελεστική εξουσία με την οποία συντάσσει προτάσεις η Κομισιόν, τη δικαστική εξουσία το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, και τη νομοθετική εξουσία η οποία αποτελείται από οργανισμούς έγκρισης των προτάσεων, το Συμβούλιο, το θεσμικό όργανο το οποίο παρέχει συμβουλές για νομοθετικά θέματα. το Κοινοβούλιο, την Επιτροπή των Μόνιμων Αντιπροσώπων και την Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή. Ο μεγαλύτερος από τους κυβερνώντες οργανισμούς της Ε.Ε. είναι το άμεσα εκλεγόμενο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο στο Στρασβούργο, θεωρητικά ο πιο καινοτόμος θεσμός στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η συμμετοχή βασίζεται στον πληθυσμό ενός κράτους-μέλους, κάθε κράτος-μέλος αποτελείται από μια περιφέρεια που στη συνέχεια εκλέγει αντιπροσώπους στο Κοινοβούλιο οι οποίοι υπηρετούν πενταετή θητεία. Το μεγαλύτερο κράτος μέλος της ΕΕ, η Γερμανία, έχει συνολικά 99 έδρες, ενώ η μικρότερη, η Μάλτα, έχει μόνο 5. Οι 736 βουλευτές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στις εκλογές του 2009 εξελέγησαν από τη λαϊκή ψήφο σε κάθε κράτος-μέλος. Αντίθετα με τον τρόπο ψηφοφορίας το Συμβούλιο των Υπουργών, όπου κάθε χώρα δρα ως ενιαίο σύνολο, τα μέλη του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου από μια χώρα εκπροσωπούν διάφορες οργανωμένες πολιτικές ομάδες με βάση την ιδεολογία, όχι την εθνική ταυτότητα. Με άλλα λόγια, τα δημοκρατικά εκλεγμένα μέλη του κοινοβουλίου ανήκουν σε ευρωπαϊκά πολιτικά κόμματα και όχι εθνικά. Όλα τα μεγάλα πολιτικά ρεύματα της Ευρώπης που εκπροσωπούνται στη Βουλή, κυμαίνονται από τα πολύ αριστερά μέχρι τα πολύ δεξιά.

Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο είναι σε μεγάλο βαθμό συμβολική ομάδα παρά μια ενσάρκωση της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας. Το Κοινοβούλιο δεν μπορεί να προ-

τείνει νομοθεσία. Είναι κατεξοχήν συμβουλευτικό σώμα. Ωστόσο, οι μεταγενέστερες τροποποιήσεις, κυρίως μέσω της Συνθήκης του Μάαστριχτ επέκτειναν την εξουσία του και τώρα το Κοινοβούλιο έχει την εξουσία της συν-απόφασης με το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο σε τομείς πολιτικής. Παρά το γεγονός ότι αυτοί οι νέοι κανόνες δεν δίνουν ίση εξουσία σε αυτούς που είναι εκπρόσωποι των ευρωπαίων πολιτών, κάνουν όμως το Συμβούλιο των Υπουργών περισσότερο υπόλογο για τις πολιτικές τους αποφάσεις. Βασικά καθήκοντα του Κοινοβουλίου είναι να εκφράζει τη γνώμη του με το να τροποποιεί ή να απορρίπτει τη νομοθεσία που προτείνεται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το Συμβούλιο των Υπουργών και τον έλεγχο του προϋπολογισμού και των οικονομικών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το Κοινοβούλιο εγκρίνει τον προϋπολογισμό της ΕΕ κάθε χρόνο και μπορεί να προτείνει τροποποιήσεις ή διορθώσεις στις αρχικές προτάσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Σε εξαιρετικές περιπτώσεις, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο μπορεί να ψηφίσει την απόρριψη του προϋπολογισμού, αν αισθάνεται ότι οι επιθυμίες του δεν ήταν επαρκώς σεβαστές.

Το Κοινοβούλιο ασκεί συνολική πολιτική εποπτεία επί της άσκησης των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Μπορεί να καταψηφίσει τους διορισμούς στους οργανισμούς της Ε.Ε. και μπορεί να επιβλέπει το έργο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου και της Επιτροπής. Η εκτελεστική εξουσία της Ε.Ε. μοιράζεται μεταξύ της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και του Συμβουλίου των Υπουργών, και οι εκπρόσωποί τους εμφανίζονται τακτικά ενώπιον του Κοινοβουλίου. Το Κοινοβούλιο είναι επίσης υπεύθυνο για την επιλογή νέου προέδρου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, κάθε πέντε χρόνια. Για πολλά χρόνια το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο είχε τη φήμη ενός αναποτελεσματικού σώματος εντός της ΕΕ. Αλλά το 1999, αντιμετώπισε την Ευρωπαϊκή Επιτροπή με κάποια αποτελεσματικότητα. Αμφισβήτησε τον προϋπολογισμό και απαίτησε τη δημιουργία μιας ανεξάρτητης επιτροπής για να εξετάσει τη συμπεριφορά της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ξεχωρίζοντας δύο επιτρόπους για ειδικό έλεγχο. Τα ευρήματα της επιτροπής υπέδειξαν απάτη, ευνοιοκρατία, και διαφθορά στη συμπεριφορά της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Τον Μάρτιο του 1999 το σύνολο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, των 20 μελών παραιτήθηκε. Τον Αύγουστο του 1999, το Κοινοβούλιο ενέκρινε μια νεοσυσταθείσα Ευρωπαϊκής Επιτροπή (Kennett, 2004, σελ. 241-2)

Ο Πίνακας 5.3 παρουσιάζει την κατανομή των εδρών στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ανά κράτος-μέλος για τις εκλογές του 2009. Το σχέδιο ήταν οι κυβερνήσεις των κρατών μελών να επικυρώσουν τη Συνθήκη της Λισαβόνας πριν από τις εκλογές του 2009, ώστε τα σχετικά άρθρα σχετικά με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο για την κατανομή των εδρών να μπορούσαν να τεθούν σε ισχύ σε αυτή την εκλογή. Ωστόσο, η διαδικασία αυτή εμποδίστηκε από την ιρλανδική απόρριψη της Συνθήκης από δημοψήφισμα. Ως εκ τούτου, τον Ιούνιο του 2009, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο εξελέγη σύμφωνα με τους κανόνες της Συνθήκης της Νίκαιας, οι οποίοι προέβλεπαν 736 έδρες, αντί των 751 που προβλέπεται στη Συνθήκη της Λισαβόνας. Κατά συνέπεια, στις εκλογές του 2014 θα είναι η πρώτη φορά που θα εφαρμοστεί η κατανομή των εδρών που προβλέπεται στην εφαρμογή της Συνθήκης της Λισαβόνας που τώρα είναι 754.

Πίνακας 5.3 Κατανομή των εδρών στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ανά χώρα.

Χώρα	**2009**	**2014**
Γερμανία	99	99
Γαλλία	72	74
Ηνωμένο Βασίλειο	72	73
Ιταλία	72	73
Ισπανία	50	54
Πολωνία	50	51
Ρουμανία	33	33
Ολανδία/Πορτογαλία/Φινλανδία	25	26
Ελλάδα	22	22
Βέλγιο	22	22
Τσεχική Δημοκρατία	22	22
Ουγγαρία	22	22
Πορτογαλλία	22	22
Σουηδία	18	20
Αυστρία	17	19
Βουλγαρία	17	18
Φιλανδία	13	13
Δανία	13	13
Κροατία	-	13
Σλοβακία	13	13
Ιρλανδία	12	12
Λιθουανία	12	12
Λεττονία	8	9
Σλοβενία	7	8
Εσθονία	6	6
Κύπρος	6	6
Λουξεμβούργο	6	6
Μάλτα	5	6
Σύνολο	736	754

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, το πιο ισχυρό θεσμικό όργανο της Ε.Ε., αποτελείται από τους αρχηγούς κρατών ή κυβερνήσεων των κρατών μελών της Ε.Ε., μαζί με τον πρόεδρο της συνεδρίασης, τον Πρόεδρο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, και συνεδριάζει δύο φορές τον χρόνο. Οι γενικές πολιτικές κατευθύνσεις, η συνολική ημερήσια διάταξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η σημαντική ώθηση για την περαιτέρω ολοκλήρωση της Ε.Ε. αποφασίζονται από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο. Η ώθηση για την ολοκλήρωση της εσωτερικής αγοράς το 1992 και η δέσμευση να διερευνηθεί η αποτελεσματικότητα της οικονομικής και νομισματικής ένωσης προήλθε από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή (Κομισιόν) είναι το εκτελεστικό όργανο της Ε.Ε. και από κοινού με άλλες

συμβουλευτικές ομάδες, παρέχει συστάσεις στο Συμβούλιο των Υπουργών, το κύριο όργανο λήψης αποφάσεων. Στην πραγματικότητα, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο είναι ένα όργανο που δεν ταιριάζει στην παραδοσιακή νομοθετική, εκτελεστική ή δικαστική δομή, κυρίως επειδή δεν έχει καμία επίσημη νομοθετική εξουσία. Ενώ το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο δεν έχει άμεση εξουσία, η πολιτική που αποφασίζεται κατά τις συνεδριάσεις συχνά επιβάλλεται έμμεσα (Berglöf et al. 2003, σελ. 38-42). Η Συνθήκη του Μάαστριχτ λέει ότι ο ρόλος των Ευρωπαϊκών Συμβουλίων του είναι να «δίνει στην Ένωση την αναγκαία ώθηση για την ανάπτυξή της» και να «καθορίζει τους γενικούς πολιτικούς προσανατολισμούς» της εξέλιξής της (Gardner, 1998, σελ. 261-2). Στη Συνθήκη της Λισαβόνας καταχωρήθηκαν «οι γενικές πολιτικές κατευθύνσεις και προτεραιότητες» της Ένωσης. Είναι επομένως το σώμα της ένωσης για την επίλυση θεμάτων στρατηγικής και κρίσης, το οποίο ενεργεί ως συλλογική προεδρία της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Θέτει τις βασικές κατευθυντήριες γραμμές πολιτικής και δίνει το έναυσμα για τα πιο σημαντικά θέματα. Επίσης διαιτητεύει επίμαχα ζητήματα στα οποία δεν έχει επιτευχθεί συμφωνία εντός του Συμβουλίου των Υπουργών της Ευρωπαϊκής ένωσης. Κάθε χώρα μέλος προεδρεύει του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου με τη σειρά του για μια περίοδο έξι μηνών. Κατά τη διάρκεια της εξάμηνης προεδρίας, ως εκ τούτου, κάθε χώρα έχει την δύναμη να καθορίζει την ημερήσια διάταξη για το τι συζητείται και σε ποιο βαθμό αυτό προωθείται. Η Δανία άσκησε την προεδρία του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου από 1 Ιανουαρίου 2012 - 30 του Ιούνη 2012 η Κύπρος ακολούθησε από 1 Ιουλίου 2012 - 31 Δεκεμβρίου 2012, το πρώτο εξάμηνο του 2013 η Ιρλανδία και μετά η Ελλάδα το δεύτερο εξάμηνο το 2013.

Η δεύτερη νομοθετική και κύριο όργανο λήψης αποφάσεων της ΕΕ είναι το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που αναφέρεται επίσης ως Συμβούλιο Υπουργών. Η ακριβής ιδιότητα των μελών του Συμβουλίου εξαρτάται ανάλογα με το θέμα υπό συζήτηση, όπως η γεωργία, η χρηματοδότηση, καθώς και οι εξωτερικές υποθέσεις. Για παράδειγμα, όταν συζητάμε για την πολιτική της γεωργίας, το Συμβούλιο απαρτίζεται από είκοσι επτά εθνικούς Υπουργούς Γεωργίας. Αυτοί συνεδριάζουν περιοδικά συζητώντας τις προτάσεις που υπέβαλε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Κύρια ευθύνη του συμβουλίου είναι να αποφασίσει για τις προτάσεις, να εγκρίνει τη νομοθεσία και την εμπορική πολιτική με βάση τις συστάσεις των οργάνων της Ε.Ε. και ουσιαστικά έχει την καθημερινή εξουσία λήψης αποφάσεων εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι Υπουργοί επικουρούνται από μια εθνική αντιπροσωπεία στις Βρυξέλλες, με επικεφαλής τους μόνιμους αντιπροσώπους, συνήθως ανώτερους διπλωμάτες. Δεδομένου ότι το Συμβούλιο Υπουργών περιέχει κάθε κράτος μέλος, διοριζόμενο από τις αντίστοιχες κυβερνήσεις τους, είναι σαφές ότι τα μέλη του Συμβουλίου θα εκφράσουν τη γνώμη του κράτους που εκπροσωπούν. Οι εθνικοί υπουργοί επιλέγονται με βάση τη δέσμευσή τους για τα εθνικά θέματα, με τα ευρωπαϊκά θέματα μόνο να παίζουν δευτερεύοντα ρόλο. Ως αποτέλεσμα, η εθνική κυριαρχία είναι σχεδόν πάντα ευνοημένη στο πλαίσιο του Συμβουλίου και όχι της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Σε αντίθεση με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το οποίο βασίζεται σε ψηφοφορία με πλειοψηφία,

παραδοσιακά, το Συμβούλιο πρέπει να εγκρίνει ομόφωνα τη νέα νομοθεσία. Αυτή η κατάσταση, της ομόφωνης ψηφοφορίας, έκανε το Συμβούλιο τόσο ισχυρό. Ένα κράτος-μέλος έχει τη δύναμη να απορρίψει τη νέα νομοθεσία. Σήμερα, οι περισσότερες αποφάσεις βασίζονται στην ειδική πλειοψηφία.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αντιπροσωπεύει την εκτελεστική εξουσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης που είναι επιφορτισμένη με τη διαχείριση της νομοθεσίας που εγκρίθηκε από το Συμβούλιο των Υπουργών ή που περιέχεται στις συνθήκες και είναι ο πνευματικός ηγέτης και λύνει τα προβλήματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Εδρεύει στις Βρυξέλλες, και απασχολεί περίπου 23.000 άτομα. Η Επιτροπή είναι αποκλειστικά υπεύθυνη για την έναρξη συζήτησης και τη διατύπωση προτάσεων πολιτικής, την εφαρμογή των αποφάσεων, την εξασφάλιση ότι τηρούνται οι διατάξεις των Συνθηκών, τη διαπραγμάτευση της εμπορικής πολιτικής, και γενικά καθημερινή λειτουργία της Ένωσης. Η Επιτροπή προτείνει πολιτικές και αφού το Συμβούλιο των Υπουργών της Ευρωπαϊκής Ένωσης πάρει μια απόφαση, εφαρμόζει τις κοινές πολιτικές της Ένωσης. Επίσης, διαπραγματεύεται διεθνείς συμφωνίες σχετικά με τη συνεργασία και το εμπόριο. Ενώ κάθε μέλος της Επιτροπής διορίζεται από κάθε κράτος-μέλος της ΕΕ, δεν λογοδοτούν στο κράτος-μέλος από πού προέρχονται, και ως εκ τούτου δεν μπορούν να λάβουν οδηγίες από την εθνική τους κυβέρνηση. Τα μέλη της Επιτροπής εκπροσωπούν τα συμφέροντα των πολιτών της ΕΕ στο σύνολό της και όχι τη χώρα τους. Κάθε επίτροπος παίρνει όρκο μόλις τοποθετηθεί με το οποίο αποκηρύττει το εθνικό συμφέρον, υπέρ μιας ευρωπαϊκής προοπτικής. Για αυτό τον λόγο η Επιτροπή ενεργεί ως ενοποιητική δύναμη εντός της ΕΕ, σε αντίθεση με το Συμβούλιο, το οποίο χρησιμεύει ως μια δύναμη προώθησης των εθνικών συμφερόντων (Berglöf et al. 2003, σελ. 36-42). Παρ' όλα αυτά, οι Επίτροποι δεν επιλέγονται από τα κράτη-μέλη αυστηρά σύμφωνα με τις ικανότητές τους και η δουλειά πηγαίνει συχνά ως ανταμοιβή για τις πιστές πολιτικές υπηρεσίες προς το κράτος-μέλος. Έτσι, οι Επίτροποι είναι πιθανό να λειτουργήσουν ως ένα βαθμό σύμφωνα με τα συμφέροντα της κυβέρνησης της χώρας καταγωγής τους (Kennett, 2004, σελ. 240).

Η Επιτροπή λειτουργεί ως μια κυβέρνηση υπουργικού συμβουλίου, με τα 27 μέλη της Επιτροπής, να είναι γνωστά ως «επίτροποι». Ο Πρόεδρος της Επιτροπής, επί του παρόντος José Manuel Durão Barroso, προτάθηκε από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και εκλέγεται από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Το Συμβούλιο διορίζει τα άλλα 26 μέλη της Επιτροπής σε συμφωνία με τον διορισμένο πρόεδρο, και στη συνέχεια τα 27 μέλη ως ενιαίος οργανισμός υπόκεινται σε ψήφο έγκρισης του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Όπως επισημαίνει η Επιτροπή, δεν είναι απλώς ένα παθητικό όργανο, αλλά έχει την εξουσία να κινεί διαδικασίες μεταρρύθμισης, η κατευθυντήρια αρχή της δράσης στηρίζεται στην αρχή της επικουρικότητας, με το να τοποθετεί ισχύ στο κατάλληλο επίπεδο της κυβέρνησης. Με δική της πρωτοβουλία ή ανταποκρινόμενη σε καταγγελία ενός πολίτη, μπορεί να ασκήσει προσφυγή ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου αν οι νόμοι της Ένωσης δε γίνουν σεβαστοί στα κράτη μέλη (Kennett, 2004, σελ. 240).

Το δικαστικό σώμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης εξασκεί το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το Ανώτατο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε θέματα δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Όπως και το Κοινοβούλιο, ο ρόλος του Δικαστηρίου είναι να ενεργεί προς το συμφέρον ολόκληρης της κοινότητας, όχι προς το συμφέρον μιας συγκεκριμένης χώρας. Μπορεί να αποφαίνεται μόνον για ζητήματα εντός του οποίου έχει αρμοδιότητα. Αυτά περιλαμβάνουν οποιοδήποτε ζήτημα απαιτεί μια ερμηνεία του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, διασφαλίζοντας ισότιμη εφαρμογή σε όλα τα κράτη μέλη της Ε.Ε. Κρίνει νομικές διαφορές που αφορούν την εφαρμογή και την ερμηνεία του δικαίου της Ε.Ε., όπως ορίζεται στις Συνθήκες, τους κανονισμούς και τις οδηγίες. Ειδικότερα, το δικαστήριο ερμηνεύει τις Συνθήκες για να διασφαλίσει τη συμβατότητα μεταξύ οποιωνδήποτε πολιτικών και νομοθεσιών που έχουν προταθεί από την Επιτροπή, το Συμβούλιο ή από οποιαδήποτε εθνική κυβέρνηση. Η νομοθεσία της Ε.Ε., που εμπίπτει στη σφαίρα του Δικαστηρίου υπερισχύει πάνω από κάθε εθνική νομοθεσία που έρχεται σε σύγκρουση με το κοινοτικό δίκαιο. Έχει την τελική εξουσία για την ερμηνεία των συνθηκών της Ε.Ε. και των νόμων, αλλά δεν έχει τη γενική αρμοδιότητα για τα δικαστήρια και τους νόμους των κρατών μελών. Σε όλα τα θέματα που δεν αφορούν το δίκαιο της Ε.Ε., το εθνικό δικαστικό σύστημα του εκάστοτε έθνους θεωρείται κυρίαρχο και είναι η τελική εξουσία για οποιαδήποτε νομική διαμάχη. Συνολικά, οι αποφάσεις του δικαστηρίου, σε συνδυασμό με τις διατάξεις των Συνθηκών αποτελούν ένα σύνολο κανόνων εργασίας, και η ευρωπαϊκή νομοθεσία είναι δεσμευτική για όλα τα θεσμικά όργανα της ΕΕ, τα κράτη μέλη, τα εθνικά δικαστήρια και τους πολίτες.

Το Δικαστήριο ιδρύθηκε το 1952 και εδρεύει στο Λουξεμβούργο. Αποτελείται από ένα δικαστή ανά κράτος μέλος, επί του παρόντος 27, αν και κανονικά συνεδριάζει σε περιπτώσεις σε ομάδες των τριών, πέντε ή δεκατριών δικαστών. Επικουρείται από εννέα γενικούς εισαγγελείς, οι οποίοι κάνουν τις προκαταρκτικές συστάσεις. Το δικαστήριο έχει επικεφαλής τον πρόεδρο Βασίλη Σκουρή από το 2003. Ως εκ τούτου, κύρια θεσμικά όργανα της Ε.Ε. όχι μόνο είναι αρμόδια για την επιδίωξη των στόχων που θεωρούνται ότι είναι προς το συμφέρον ολόκληρης της Ένωσης, αλλά μπορεί να περάσει νομοθεσία που θα καταστεί δεσμευτική για όλα τα μέλη μετατρέποντας 27 ατομικές αποφάσεις σε μια δομή λήψης αποφάσεων που αντιπροσωπεύουν όλα τα κράτη-μέλη (Angresano, 1996, σελ. 339).

Η διαδικασία για να γίνει μια χώρα μέλος της Ε.Ε. έχει ως εξής: πρώτα η υποψήφια εθνική κυβέρνηση-μέλος υποβάλλει επίσημη αίτηση στο συμβούλιο. Δεύτερον, η Επιτροπή αξιολογεί τις μελέτες και την αίτηση πριν διατυπώσει μια εμπεριστατωμένη γνώμη σχετικά με τις νομοθετικές και τις αναγκαίες εσωτερικές διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις για τις οποίες η Επιτροπή θεωρεί ότι θα πρέπει να χορηγείται η ιδιότητα του αιτούντος-μέλους. Τρίτον, αυτή η γνωμοδότηση διαβιβάζεται στο Συμβούλιο, που αποφασίζει κατά πόσον απαιτούνται περαιτέρω διαπραγματεύσεις μεταξύ της ΕΕ και της προσφεύγουσας χώρας (Angresano, 1996, σελ. 365). Τρία γενικά κριτήρια χρησιμεύουν ως βάση για την αξιολόγηση της καταλληλότητας ενός υποψηφίου για ένταξη. Πρώτον, η οικονομία της

χώρας πρέπει να έχει κατάλληλη θεσμική δομή και το επίπεδο της ανάπτυξης να είναι τέτοιο, ώστε η χώρα να προσαρμοστεί στο μεγαλύτερο ανταγωνισμό μετά την προσχώρηση. Επιπλέον, ότι οι επιχειρήσεις της πρέπει να συμμορφώνονται με τους κανόνες λειτουργίας της Ε.Ε. Δεύτερον, το κράτος που κάνει αίτηση, πρέπει να έχει μια πολιτική δομή που να είναι δημοκρατική και ικανή να εφαρμόσει και να επιβάλει τους κανόνες της Ε.Ε. Η δέσμευση για δημοκρατικούς θεσμούς απέκλεισε ορισμένα έθνη, όπως για παράδειγμα απέκλεισε την Ελλάδα από την διαδικασία ένταξης, ενώ ήταν κάτω από στρατιωτική δικτατορία. Τέλος, το μελλοντικό μέλος πρέπει να αποδείξει ότι είναι συμβατό με την Ε.Ε. με το να είναι σε θέση να αποδεχθεί τις υποχρεώσεις της Συνθήκης της ΕΕ, τις κυριότερες θεσμικές αποφάσεις και την υιοθέτηση ότι οι οικονομικοί και πολιτικοί στόχοι της χώρας είναι σύμφωνοι με τους στόχους της ΕΕ (Angresano, 1996, σελ. 365). Μόλις το Συμβούλιο αποφασίσει να συνεχίσει τις διαπραγματεύσεις, το τέταρτο στάδιο αρχίζει. Οι διαπραγματεύσεις σχετικά με τους όρους για την είσοδο προκύπτουν μεταξύ των αντιπροσωπειών από το κράτος που κάνει την αίτηση και τα μέλη της ΕΕ. Αφού οι διαπραγματεύσεις αυτές ολοκληρωθούν, οι συνθήκες προσχώρησης συντάσσονται και υπογράφονται από τους διαπραγματευτές. Τα εθνικά κοινοβούλια από κάθε χώρα μέλος πρέπει να εγκρίνουν τους όρους των συνθηκών προσχώρησης (Angresano, 1996, σελ. 365).

5.1.4 Ιδεολογική Δομή

Η ιδεολογία της Ευρωπαϊκής Ένωσης βασίστηκε ισότιμα στην ελεύθερη καπιταλιστική αγορά, στον παρεμβατισμό και την προώθηση της ειρήνης και της συνεργασίας στην Ευρώπη. Η ιδεολογική συμφωνία ήταν να επιδιώξει την οικονομική και πολιτική ενοποίηση της Ευρώπης μέσω της αμοιβαίας συναίνεσης των κρατών-μελών. Η Ευρωπαϊκή Ένωση ιδρύθηκε με βάση τον στόχο της δημιουργίας μιας ενιαίας ευρωπαϊκής αγοράς. Δεν υπήρχε έμφαση στον σοσιαλισμό και την κεντρική διοίκηση. Ως εκ τούτου, η δομή της Ε.Ε. θα βασίζεται κατά κύριο λόγο στην αγορά.

Ενώ η ΕΟΚ ιδρύθηκε αρχικά με βάση την κλασσική φιλελεύθερη ιδεολογία των ελεύθερων αγορών, η επικρατούσα ιδεολογία της Ευρωπαϊκής Ένωσης από το 1950 και 1960 θα πρέπει να θεωρηθεί ότι κατέχει μια φιλελεύθερη παρεμβατική πολιτική, ως άμεσα εμφανής σε κλάδους όπως η γεωργία. Βιομηχανίες με τις οποίες τα ευρωπαϊκά έθνη είναι πιο ανταγωνιστικά, όπως οι υπηρεσίες, έχουν παραδοσιακά μια πιο ανοιχτή αγορά, ενώ οι μη-ανταγωνιστικές βιομηχανίες, όπως η ναυπηγική βιομηχανία και ο χάλυβας έχουν υψηλή προστασία. Είναι επίσης σημαντικό να μην συγχέουμε την πολιτική των κρατών-μελών με εκείνη της ΕΕ. Ενώ ήταν επιτρεπτό για την Ένωση να χρησιμοποιήσει παρεμβατική πολιτική, μεμονωμένα κράτη-μέλη μπορεί να επηρεάσουν ή να στρεβλώσουν την αγορά (McAllister 1997, σελ.187-191). Για παράδειγμα, η ΕΕ επέλεξε να ακολουθήσει ελεύθερη αγορά εργασίας, όπως και στην κοινωνική πολιτική, αφήνοντας τα μεμονωμένα κράτη μέλη να χρησιμοποιήσουν πιο παρεμβατική πολιτική στο εσωτερικό των συνόρων τους. Ωστόσο, στην ιδεολογία των ελεύθερων

αγορών, υπάρχει συχνά σύγκρουση μεταξύ κρατών-μελών. Πολλά κράτη βασίζονται σε μέτρα προστατευτισμού για τη βιομηχανία τους, καθυστερώντας έτσι τις εξελίξεις μεταρρύθμισης της αγοράς. Αντίθετα, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η Ε.Ε. είναι απόλυτα προσηλωμένη στην προώθηση της ειρήνης και της συνεργασίας. Η συνεργασία αποδεικνύεται μέσω της πολιτικής συνοχής, πράγμα το οποίο αναδιανέμει το εισόδημα στις φτωχότερες περιφέρειες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το μέγεθος των δαπανών της πολιτικής συνοχής είναι η δεύτερη μετά ΚΑΠ, και επομένως είναι ένα σημαντικό μέρος του προϋπολογισμού της Ε.Ε. (Nugent 2003, σελ.311-313). Η ειρήνη είναι εγγυημένη μέσω της κοινής αγοράς της ΕΕ, γεγονός που καθιστά τον πόλεμο στο εσωτερικό της ΕΕ «αδιανόητο» (Kotlowski 2000, σελ.213).

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1950 και του 1960, υπήρξε μια κοινή επιθυμία για τον τερματισμό της πολιτικής και οικονομικής αντιπαλότητας στην Ευρώπη με τη δημιουργία απόψεων που προωθούν αμοιβαίο ενδιαφέρον, και από εκεί επακολούθησαν ορισμένοι οικονομικοί και πολιτικοί στόχοι οι οποίοι θα μπορούσαν να επιτευχθούν καλύτερα με τη συνεργασία των κρατών-μελών με τη δημιουργία υπερεθνικών θεσμών με τους οποίους οι εθνικές κυβερνήσεις θα μετέφεραν μέρος της εξουσία τους (Angresano, 1996, σελ. 335). Είναι δύσκολο να ισχυριστεί κανείς ότι η παρόμοια κουλτούρα και η ιδεολογία των ευρωπαϊκών χωρών δεν έχει παίξει σημαντικό ρόλο στην πρόσφατη ενότητά τους. Ωστόσο, ήταν οι διαφορές στην κουλτούρα, ανεξάρτητα από το πόσο μικρές ήταν, που εμπόδισαν την Ευρώπη από την ένωση στο παρελθόν. Μια τέτοια διαφορά είναι οι πολλές γλώσσες που είναι διασκορπισμένες σε όλη την Ευρώπη. Η θρησκεία έχει παίξει επίσης έναν πολύ σημαντικό ρόλο στην Ευρώπη και ήταν μια πηγή πολέμου. Η Βόρεια Ευρώπη είναι Προτεσταντική, ενώ η Νότια Ευρώπη, με εξαίρεση την Ελλάδα και την Κύπρο είναι ως επί το πλείστον Καθολική. Εκτός από τη γλώσσα, τη θρησκεία και τις πολιτισμικές διαφορές, οι οικονομικές πιέσεις των τελευταίων αιώνων συνέβαλαν επίσης στην διαίρεση. Λόγω βαθιά ριζωμένων πολιτικών προστατευτισμού, οι ευρωπαϊκές χώρες θεωρούσαν το εμπόριο με τις αποικίες και τις αγορές του εξωτερικού ως το μόνο μέσο για την οικονομική ανάπτυξη. Αυτό οδήγησε σε έντονο μιλιταριστικό ανταγωνισμό στο να αποικίσουν και να αξιοποιήσουν αυτές τις χώρες. Επιπλέον, είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι και οι δύο Παγκόσμιοι Πόλεμοι ξεκίνησαν στην Ευρώπη. Ακόμα και εντός του μεσοπολέμου της Κοινωνίας των Εθνών, που θεωρείται σήμερα μια αποτυχία, η δυσπιστία και η καχυποψία μεταξύ των ευρωπαϊκών εθνών ήταν απλά πάρα πολύ μεγάλες για να ξεπεραστούν. Η ιστορία της διαίρεσης έχει κάνει την πρόσφατη ενοποίηση της Ευρώπης ακόμη πιο αξιοσημείωτη (Nugent 2003, σελ. 3-4).

Οι επίσημες και ανεπίσημες απόψεις οι οποίες αποτελούν τη βάση για τους κανόνες εργασίας της ΕΕ είναι ένας συνδυασμός των ευρέων ιδεών και πρακτικών ζητημάτων που αφορούν τα οφέλη της οικονομικής και πολιτικής ολοκλήρωσης. Σε γενικές γραμμές, υπήρξε μια ιδεολογική πάλη, μεταξύ των σοσιαλδημοκρατικών και των υποστηρικτών της ενιαίας αγοράς. Η οικονομική πολιτική της Ε.Ε. αντικατοπτρίζει την επιθυμία

να ενταχθούν, σύμφωνα με «τις αρχές της αγοράς», επηρεασμένη από την προτίμηση των περισσότερων μελών για δημοκρατικό έλεγχο σε μια οικονομία η οποία διαθέτει αναδιανεμητικά προγράμματα με κρατική επιχορήγηση, εκτεταμένη κοινωνική πρόνοια και τα συστήματα κοινωνικής ασφάλισης. Υπάρχουν υποστηρικτές στα κράτη μέλη, που ευνοούν την υιοθέτηση οικονομικών πολιτικών για τις επιμέρους χώρες, οι οποίες τοποθετούν την αυστηρή τήρηση της οικονομικής πολιτικής της ελεύθερης αγοράς, ιδίως αφού οι πολιτικές αυτές θα επηρεάσουν την κατανομή του εισοδήματος. Υπάρχουν και απόψεις σε κράτη μέλη της ΕΕ που πιστεύουν στην ανάγκη για περισσότερο κυβερνητικό έλεγχο στην οικονομία μέσω του κεντρικού σχεδιασμού και της εθνικοποίησης της βιομηχανίας και των υπηρεσιών. Οι αντίθετες απόψεις έχουν σημαντικές επιπτώσεις όσον αφορά την πορεία της μελλοντικής ενοποίησης.

Η βασική αρχή για την ανάπτυξη της ΕΕ ήταν ότι η οικονομική διαχείριση από το κέντρο με υπερεθνικά όργανα της Ε.Ε. ήταν αποτελεσματική, κατά συνέπεια, η εθνική κυριαρχία σιγά-σιγά θα ξεθώριαζε ως η επιτυχημένη προσπάθεια συνεργασίας, θα έπειθε τα μέλη της για τα οφέλη της ένταξης. Το πρόβλημα με αυτή τη διαδικασία βρισκόταν στην εναρμόνιση των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών θεσμών, γιατί προβλήθηκε το επιχείρημα ότι η περαιτέρω εναρμόνιση αποτελεί προϋπόθεση για ελεύθερες και δίκαιες εμπορικές συναλλαγές. Η διαδικασία λήψης αποφάσεων, ιδίως η αρχή της ομοφωνίας που απαιτούνταν ώστε όλα τα μέλη να πρέπει να συμφωνήσουν για κάθε πρόταση, λειτούργησε ενάντια στη δημιουργία μέτρων εναρμόνισης. Το αποτέλεσμα ήταν λιγοστή ολοκλήρωση, ενώ τα πολλά εμπόδια που παρέμειναν, ανέστειλαν την ελεύθερη ροή του εμπορίου σε όλα τα μέλη έθνη (Angresano, 1996, σελ. 336).

Τα μακροοικονομικά προβλήματα της δεκαετίας του 1970 σε συνδυασμό με την αυξανόμενη δυσαρέσκεια με την απόδοση των οικονομιών των κρατών-μελών με εκτεταμένη κοινωνική ασφάλιση και συστήματα κοινωνικής πρόνοιας, για παράδειγμα το Ηνωμένο Βασίλειο, οδήγησαν σε μια ιδεολογική μεταστροφή των αντιλήψεων ως προς την παρέμβαση στην οικονομία σε όλη την Ευρώπη. Έμφαση άρχισε να δίνεται από στις δυνάμεις της αγοράς και στην απορρύθμιση για να αντικατασταθούν οι παρεμβατικές κυβερνητικές πολιτικές. Έτσι, η άποψη ότι η οικονομική δύναμη του κράτους πρέπει να ελέγχεται μέσω περισσότερων πολιτικών του ελεύθερου εμπορίου, επικράτησε της άποψης ότι οι εθνικές κυβερνήσεις πρέπει να προστατεύουν την εθνική τους κυριαρχία τους και τα στενά οικονομικά συμφέροντα (Angresano, 1996, σελ. 336).

Η προσανατολισμένη προς την αγορά άποψη, που υποστηρίχτηκε από την Θάτσερ, πρότεινε την «αρχή των ανταγωνιστικών δικαιοδοσιών» που αντικαθιστά την έννοια της εναρμόνισης δίνοντας έμφαση «στην αμοιβαία αναγνώριση και την ισοτιμία» ως βάση για τον καθορισμό της φύσης της ενιαίας ευρωπαϊκής αγοράς και τον βαθμό εξουσίας και λογοδοσίας από τα θεσμικά όργανα της ΕΕ. Η αύξηση της κινητικότητας των πόρων και ο ανταγωνισμός μεταξύ των κρατών-μελών, οι χαμηλότερες τιμές και μια τελωνειακή ένωση μεταξύ κυρίαρχων κρατών προτάθηκαν ως το καλύτερο μέσο για να μπορέσει η οικονομία της ΕΕ να επιτύχει την αποδοτικότητα και την ισότητα. Η

Θάτσερ ήταν ιδιαίτερα εχθρική έναντι του οικονομικού σχεδιασμού και ελέγχου, υποστηρίζοντας τους κανόνες της αγοράς που προωθούν την επιχειρηματικότητα και τις συνθήκες ανταγωνισμού που ανταμείβουν την προσωπική προσπάθεια και πρωτοβουλία. Σύμφωνα με αυτό το μοντέλο τα συστήματα της κυβέρνησης καθώς και οι διακριτικοί κοινωνικοί και οικονομικοί θεσμοί σε κάθε κράτος-μέλος θα πρέπει να διατηρηθούν. Μέλη της Ε.Ε. θα επιδιώξουν κοινούς σκοπούς με διάφορους τρόπους που θα επιλέξουν τα ίδια. Θα πρέπει επίσης να είναι πρόθυμα να παραιτηθούν από μέρος της εθνικής τους κυριαρχίας προς τα όργανα της ΕΕ με την προϋπόθεση ότι οι διαφορές των μελών είναι κοινώς αναγνωρισμένες και σεβαστές και εφόσον έχει συμφωνηθεί ότι τα θεσμικά όργανα της ΕΕ μπορούν να αποδώσουν καλύτερα μια συγκεκριμένη πολιτική παρά σε εθνικό επίπεδο (Angresano, 1996, σελ. 336 - 7). Παρ' όλα αυτά, ομοιόμορφες θεσμικές ρυθμίσεις, υπό τη μορφή ενός κοινού νομίσματος που απαιτούν μία κεντρική τράπεζα και πολιτικές που ελέγχονται σε επίπεδο ΕΕ, είναι απαραίτητες για την επιτυχή ολοκλήρωση της ενιαίας αγοράς. Η ολοκλήρωση θα πρέπει να επιδιώκεται με το να γίνεται εστίαση στις εργασιακές σχέσεις, στις καλύτερες συνθήκες εργασίας και στην επικέντρωση σε ορισμένες πολιτικές, όπως για η τεχνολογική ανάπτυξη (Angresano, 1996, σελ. 337).

5.1.5 Εξωτερικό Περιβάλλον

Η καλή οικονομική επίδοση της ΕΚΑΧ ενθάρρυνε τη συνέχιση των διαπραγματεύσεων σχετικά με το εμπόριο και τη συνεργασία των συστημάτων παραγωγής μεταξύ των ευρωπαϊκών κρατών. Όμως, το Ηνωμένο Βασίλειο ήταν απρόθυμο να ενταχθεί στην ΕΟΚ, δεν ήθελε να εκχωρήσει τον έλεγχο της δασμολογικής πολιτικής και η συμμετοχή της ΚΑΠ θα στερούσε από το Ηνωμένο Βασίλειο τις φθηνές εισαγωγές γεωργικών προϊόντων από την Κοινοπολιτεία. Καθώς πέρασε ο καιρός, το 1958, το Ηνωμένο Βασίλειο πρότεινε τη δημιουργία μιας ζώνης ελευθέρων συναλλαγών συμπεριλαμβανομένων και του ίδιου, της ΕΟΚ, και οποιωνδήποτε άλλων ευρωπαϊκών χωρών που επιθυμούν να ενταχθούν. Με τη Βρετανική Αυτοκρατορία να διαλύεται και την προσφιλή «ειδική σχέση» με τις Ηνωμένες Πολιτείες να μην είναι τόσο ξεχωριστή πια, η Βρετανία πήρε το προβάδισμα το 1959 στη δημιουργία της Ευρωπαϊκής Ελεύθερης Εμπορίου Περιοχής ((European Free Trade Area (EFTA)). Σύμφωνα με την πρόταση, το εμπόριο θα είναι ελεύθερο σε όλη τη Δυτική Ευρώπη, και κάθε χώρα ή ομάδα χωρών θα είναι ελεύθερη να ορίσει τις τιμές της για τα μη-μέλη. Από τη μία πλευρά, η ρύθμιση αυτή θα επέτρεπε στο Ηνωμένο Βασίλειο να αποκτήσει ελεύθερη πρόσβαση στις ευρωπαϊκές αγορές, ενώ την ίδια στιγμή δεν θα θυσίαζε τις εισαγωγές του από την Κοινοπολιτεία. Από την άλλη πλευρά, αυτό απειλούσε να υπονομεύσει τη λειτουργία του Κοινού Εξωτερικού Δασμολογίου (ΚΕΔ) και της ΚΑΠ στην ΕΟΚ. Κάθε προϊόν θα τείνει να εισάγεται στην Ευρώπη μέσω της χώρας με το χαμηλότερο εξωτερικό δασμολογικό εμπόδιο, και στη συνέχεια θα μεταφέρεται ατελώς σε άλλες ευρωπαϊκές

χώρες. Όπως ήταν αναμενόμενο, η πρόταση αυτή απορρίφθηκε από την ΕΟΚ, αλλά το Ηνωμένο Βασίλειο έπεισε την Αυστρία, Δανία, Νορβηγία, Πορτογαλία, Σουηδία, Ελβετία και το 1960, που έγιναν γνωστοί ως οι «εξωτερικοί επτά», και αργότερα τη Φινλανδία και την Ισλανδία για τη δημιουργία της ΕΦΤΑ. Τα μέλη της ΕΦΤΑ κατήργησαν τους κοινούς δασμολογικούς φραγμούς σε μη-αγροτικά αγαθά, αλλά δεν δημιούργησαν ισχυρούς υπερεθνικούς θεσμούς ή δεν μείωσαν την εθνική κυριαρχία. Ενώ, όπως είπαμε, αυτό ήταν προς το συμφέρον του Ηνωμένου Βασίλειου, διότι ήταν σε θέση να διατηρήσει τις προνομιακές σχέσεις του με τα μέλη της Κοινοπολιτείας και ταίριαζε στην Αυστρία και στη Φινλανδία, οι οποίες είχανε ιδιαίτερες σχέσεις με τη Σοβιετική Ένωση και την Ανατολική Ευρώπη. Οι σκανδιναβικές χώρες ήταν σε θέση να ενταχθούν στην ΕΦΤΑ με μικρή απειλή για την πολιτική τους ουδετερότητα ή τα μοναδικά συστήματα κοινωνικής πρόνοιας (Gardner, 1998, σελ. 258). Η ΕΦΤΑ σχεδιάστηκε για να αξιοποιηθούν τα οφέλη μιας ζώνης ελεύθερου εμπορίου, χωρίς καμία δέσμευση για μείωση της εθνικής κυριαρχίας και των κοινωνικών δαπανών και χωρίς την δημιουργία πολιτικής ένωσης (Kennett, 2004, 232).

Στο τέλος, το 1957 βλέπουμε στην Ευρώπη, την εμφάνιση των δύο αμοιβαία αποκλειόμενων ομάδων εμπορίου. Η μία ήταν η ΕΦΤΑ και η άλλη η ΕΚΑΧ που ενσωματώνονται περαιτέρω με την υπογραφή της Συνθήκης της Ρώμης (Angresano, 1996, σελ. 332-3). Παρ' όλα αυτά, η ανάπτυξη και η επιτυχία της ΕΚΑΧ και αργότερα της ΕΟΚ επισκίασε τα μέτρια επιτεύγματα της ΕΦΤΑ τα μέλη της οποίας αναγνώρισαν γρήγορα τα όρια της ΕΦΤΑ, ότι δηλαδή ποτέ δεν θα μπορούσε να προσφέρει μια αγορά το μέγεθος και το βάθος της ΕΟΚ. Υπήρχε συναίνεση για μια συμμαχία με την ΕΟΚ, και πολλά μέλη της ΕΦΤΑ τελικά έκαναν αίτηση για πλήρη ένταξη.

Η ΕΕ αλληλεπιδρά με το εξωτερικό περιβάλλον σχεδόν εξ ολοκλήρου μέσω της οικονομικής της βάσης. Η πιο σημαντική στο οικονομικό πολιτική είναι το Κοινό Εξωτερικό Δασμολόγιο (ΣΕΤ) και η κοινή εμπορική πολιτική (ΚΕΠ), τα οποία αποσκοπούν στον καθορισμό των δασμών και στη διαπραγμάτευση για την εμπορική πολιτική με ξένα έθνη και άλλες ομάδες εμπορίου. Η ΕΕ ισχυρίζεται ότι είναι υπέρμαχος της ελεύθερης εμπορικής πολιτικής, όπως φαίνεται από την ανοιχτή πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ωστόσο, η ΕΕ έχει επίσης δείξει ότι κάνει εξαιρέσεις, κυρίως για τη βιομηχανία με ειδικά συμφέροντα, όπως η γεωργία, η οποία απαιτεί πολιτική προστατευτισμού λόγω της έλλειψης ανταγωνιστικότητας (Nugent 2003, σελ.408-414).

Η εμπορική πολιτική αποτελεί το θεμέλιο της οικονομίας της ΕΕ. Σε γενικές γραμμές η πολιτική αυτή, όπως αναφέρεται στη Συνθήκη ΕΟΚ, καθορίζει τους κανόνες και τους στόχους για την οικονομική ολοκλήρωση εντός της κοινότητας και για τις εμπορικές σχέσεις μεταξύ της ΕΕ και τον υπόλοιπο κόσμο. Κοινοί εξωτερικοί δασμοί για τα κράτη μη-μέλη και χωρίς τελωνειακούς δασμούς μεταξύ των μελών της ΕΕ και η ελεύθερη διακίνηση των παραγωγικών συντελεστών είναι οι στόχοι της εμπορικής πολιτικής της ΕΕ. Ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων σημαίνει ότι άτομα που αναζητούν εργασία μπορούν να κυκλοφορούν μεταξύ των κρατών-μελών χωρίς να αντιμετωπίζουν δια-

κρίσεις όσον αφορά την πρόσβαση στην απασχόληση, την αμοιβή και τις συνθήκες εργασίας (Angresano, 1996, σελ. 358).

Ορισμένοι παρατηρητές έκτος ΕΕ, εκείνη την εποχή, πίστευαν ότι η ενιαία αγορά θα μετατρέψει την Ευρώπη σε ένα προστατευτικό «φρούριο». Ο φόβος μεγάλωσε σχετικά με την προοπτική της δημιουργίας μίας μεροληπτικής «Ευρώπης-φρούριο», μιας αγοράς που προστατεύεται από υψηλούς δασμούς και που πήγαινε ενάντια στην επικρατούσα τάση για την πολυμερή απελευθέρωση των δασμών. Συγκεκριμένα, έκτος της ΕΕ υπήρξε ο φόβος ότι οι τεχνικές προδιαγραφές για τα ευρωπαϊκά προϊόντα έχουν σχεδιαστεί σκόπιμα για να αποκλείσουν τα μη-ευρωπαϊκά προϊόντα. Ωστόσο, η πραγματικότητα δεν υποστηρίζει αυτή την εικασία καθώς η απελευθέρωση του εμπορίου εντός της Ευρώπης συνήθως γίνεται συμπληρωματικά με πολυμερή ελευθέρωση του εμπορίου στα πλαίσια της GATT και του ΠΟΕ. Ωστόσο, παρά την απειλή για τα οικονομικά της συμφέροντα, οι Ηνωμένες Πολιτείες υποστήριξαν την ανάπτυξη της ΕΕ, διότι παρείχε επίσης την ευρωπαϊκή σταθερότητα. Η πραγματικότητα δείχνει ότι η ΕΟΚ ήταν ένας οργανισμός δημιουργίας εμπορίου έκτος από την γεωργία. Οι φόβοι δεν επιβεβαιώθηκαν όταν κατέστη σαφές ότι η τελική εξωτερική δασμολογική διάρθρωση της ΕΕ απεδείχθη ότι ενισχύει το εμπόριο. Εν κατακλείδι, τα αποδεικτικά στοιχεία δεν τεκμηριώνουν την άποψη ότι η ενιαία αγορά μεταμόρφωσε την Ευρώπη σε μια προστατευτική «Ευρώπη Φρούριο».

Οι σχέσεις της ΕΕ με τις αναπτυσσόμενες οικονομίες, διέπονται από τις συμφωνίες Λομέ. Η τελευταία από αυτές υπεγράφη τον Δεκέμβριο του 1989. Οι εμπορικές διατάξεις της καλύπτουν τα δέκα χρόνια, 1990 έως 1999. Αυτοί που υπέγραψαν το σύμφωνο Λομέ, περιλαμβάνουν τα κράτη-μέλη της ΕΕ και περίπου 70 αναπτυσσόμενες οικονομίες, γνωστές ως ΑΚΕ, Αφρική, Καραϊβική και τα κράτη του Ειρηνικού, πολλά από τα οποία έχουν ιστορικούς αποικιακούς δεσμούς με τα μέλη της ΕΕ, ως πρώην βρετανικές, ολλανδικές, βέλγικες και γαλλικές αποικίες. Με βάση τη συμφωνία, οι εξαγωγές γεωργικών και ορυκτών στην ΕΕ θα γίνονται χωρίς δασμούς και θα υπάρξει ένα σύστημα ποσοστώσεων που συμφωνήθηκε για τη ζάχαρη και το βοδινό κρέας. Επίσης, η ΕΕ ανέλαβε τη δέσμευση κονδυλίων για παροχή οικονομικής βοήθειας και επενδύσεις στις χώρες ΑΚΕ. Η δημιουργία της ενιαίας ευρωπαϊκής αγοράς στο τέλος του 1992 επηρέασε την προνομιακή πρόσβαση των χωρών ΑΚΕ στις αγορές της ΕΕ. Πολλοί μικροκτηματίες αγρότες μπανάνας της Καραϊβικής υποστήριξαν τη συνέχιση της προνομιακής τους πρόσβασης στις παραδοσιακές αγορές, κυρίως το Ηνωμένο Βασίλειο. Υπήρχε φόβος ότι διαφορετικά η ΕΕ θα μπορούσε να πλημμυρίσει με φθηνές μπανάνες από φυτείες της Κεντρικής Αμερικής, με καταστροφικές συνέπειες για τις οικονομίες της Καραϊβικής. Οι διαπραγματεύσεις οδήγησαν το 1993 την ΕΕ, να συμφωνήσει τη διατήρηση της προνομιακής πρόσβασης των παραγωγών της Καραϊβικής μέχρι το τέλος της Λομέ IV, εν αναμονή πιθανής διαπραγμάτευσης σχετικά με την επέκταση της συμφωνίας. Ωστόσο, το 1995, η κυβέρνηση των Ηνωμένων Πολιτειών προσέφυγε στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου για να διερευνήσει κατά πόσον η σύμβαση Λομέ IV είχε παραβιάσει τους κανόνες του ΠΟΕ. Αργότερα, το 1996, το όργανο επίλυσης διαφορών

αποφάνθηκε υπέρ των εναγόντων, ουσιαστικά καταργώντας τις σταυροειδείς επιδοτήσεις που είχαν ωφελήσει τις χώρες ΑΚΕ για πολλά χρόνια. Αλλά οι ΗΠΑ παρέμειναν ανικανοποίητες και επέμειναν ότι όλες οι εμπορικές προνομιακές συμφωνίες μεταξύ της ΕΕ και των χωρών ΑΚΕ πρέπει να σταματήσουν. Το όργανο επίλυσης διαφορών σύστησε μια άλλη επιτροπή για να συζητήσει το θέμα και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι συμφωνίες μεταξύ της ΕΕ και των χωρών ΑΚΕ δεν ήταν πράγματι συμβατές με τους κανονισμούς του ΠΟΕ. Τέλος, η ΕΕ διαπραγματεύτηκε με τις ΗΠΑ μέσω του ΠΟΕ και κατέληξαν σε συμφωνία. Συνολικά, οι συμφωνίες Λομέ έχουν κάνει ελάχιστα για να βοηθήσουν είτε την ανάπτυξη ή τις εξαγωγές από τις οικονομίες των χωρών ΑΚΕ. Στην πραγματικότητα, οι εισαγωγές της ΕΕ από τις χώρες ΑΚΕ μειώθηκαν αισθητά μεταξύ 1970 και 1994, από άνω του 8 τοις εκατό του συνόλου των εισαγωγών της ΕΕ σε περίπου 3 τοις εκατό (Kennett, 2004, σελ. 253).

5.1.6 Διαδικασία Μεταρρυθμίσεων

Η διαδικασία μεταρρύθμισης που ξεκίνησε στις Βρυξέλλες ακολούθησε το πνεύμα του Monett για μια σταδιακή διαδικασία. Τα Ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα θα πρέπει να αρχίσουν σιγά-σιγά τη μεταρρύθμιση, χωρίς να πιέζουν ή να προσβάλλουν κανέναν. Μια τέτοια διαδικασία είναι σύμφωνη με το γενικό στόχο της ΕΕ να επιτύχει ενότητα μέσα από αμοιβαία συναίνεση. Η μεταρρυθμιστική διαδικασία κατά πάσα πιθανότητα θα προχωρήσει αργά, και πολλοί συμβιβασμοί είναι αναπόφευκτοι απαιτώντας πολλαπλές συμβιβαστικές λύσεις μεταξύ των μελών. Αυτό γίνεται όλο και πιο διαδεδομένα, καθώς η ένταξη στην ΕΕ αυξάνεται, δημιουργώντας μια πιο πολιτικά και κοινωνικά διαφορετική κοινότητα. Ένας από τους προβληματισμούς της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης είναι ότι, ενώ η διεύρυνση παρέχει ξεχωριστά οικονομικά πλεονεκτήματα, τα πολιτικά προβλήματα πολλαπλασιάζονται. Ομοσπονδιακοί υποστηρικτές για μεγαλύτερη ολοκλήρωση πιστεύουν ότι η υπομονή και συμβιβασμοί είναι αναγκαία για την επίτευξη του στόχου μιας ενοποιημένης και ολοκληρωμένης ένωσης στην οποία το ευρωπαϊκό δίκαιο αναγνωρίζεται και ελεύθερα γίνεται αποδεκτό από όλους τους πολίτες της ΕΕ (Angresano, 1996, σελ. 341).

Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα της πολιτικής προστατευτισμού που απαιτούσε μεταρρύθμιση είναι η Κοινή Αγροτική Πολιτική. Η ΚΑΠ ήταν πάντα ένας δύσκολος τομέας για μεταρρύθμιση από την ΕΕ. Αυτό είναι ένα πρόβλημα που ξεκίνησε στη δεκαετία του 1960 και που συνεχίζει μέχρι σήμερα, αν και είναι λιγότερο σοβαρό. Το Συμβούλιο Γεωργίας είναι το κύριο όργανο λήψης αποφάσεων για τις υποθέσεις της ΚΑΠ, οι οποίες απαιτούν ομοφωνία για την πιο σοβαρή μεταρρύθμιση της ΚΑΠ, με αποτέλεσμα οι αλλαγές να είναι σπάνιες και σταδιακές. Εν τω μεταξύ, το ισχυρό αγροτικό λόμπι υπήρξε καθοριστικός παράγοντας για τη γεωργική πολιτική της ΕΕ από τις πρώτες μέρες της ένταξης. Σε αντίθεση με τις περισσότερες από τις άλλες πολιτικές προστατευτισμού, πολλοί θεωρούν την ΚΑΠ ως το πιο επιτυχημένο σύμβολο της ολοκλήρωσης σε ολό-

κληρη την ΕΕ. Παρά τα πολλά αρνητικά στα οικονομικά, οι συνήγοροι της ΚΑΠ υποστηρίζουν ότι η γεωργία είναι αναγκαίο να διατηρήσει τη συνοχή της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Έτσι, ενώ η ύπαρξη της ΚΑΠ μπορεί να εμφανίζεται ασύμβατη με την οικονομική δομή της Ευρώπης, η μεταρρύθμιση στον τομέα της γεωργίας στην ΕΕ ήταν δύσκολη όσο ο τομέας λειτουργεί ως μια δημοφιλής και ενωτική δύναμη.

Ωστόσο, παρά τη μακρά ιστορία της η εφαρμογής της ΚΑΠ σε όλη την ΕΕ, δεν είναι χωρίς προβλήματα. Κάθε χρόνο η ΕΕ αντιμετωπίζει μεγαλύτερη πίεση για μεταρρύθμιση της ΚΑΠ. Η πίεση αυτή προκύπτει, πρώτον, από τη μεγάλο δημοσιονομικό κόστος του προγράμματος. Οι ενισχύσεις στήριξης των τιμών και άλλων γεωργικών επιδοτήσεων έχουν απορροφήσει το 80 τοις εκατό του προϋπολογισμού της ΕΕ μερικά χρόνια. Το 1995 αντιπροσώπευαν περίπου 35 δισ. δολάρια ή περίπου το ήμισυ του προϋπολογισμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το 2002, αν και η γεωργία αντιπροσωπεύει μόλις το 2,4 τοις εκατό του ΑΕΠ και 4,4 τοις εκατό της απασχόλησης, οι επιδοτήσεις της ΚΑΠ είχαν το 42 τοις εκατό του συνόλου των δαπανών της ΕΕ, καθιστώντας την τη μεγαλύτερη ευρωπαϊκή δαπάνη (Nugent 2003, σελ.385-392). Οι επιδοτήσεις σε παραγωγούς γεωργικών προϊόντων από την ΕΕ ανήλθαν σε $ 85 δισεκατομμύρια το 1996, σε σύγκριση με περίπου 24 δισεκατομμύρια δολάρια στις Ηνωμένες Πολιτείες (Gardner, 1998, σελ. 275). Οι δικαιούχοι της ΚΑΠ, λίγο πριν την μεγάλη διεύρυνση του 2004, καταδεικνύουν την άνιση κατανομή των οφελών μεταξύ των κρατών μελών: Γαλλία 22 τοις εκατό, 14 τοις εκατό Γερμανία, Ελλάδα 6 τοις εκατό, 15 τοις εκατό στην Ισπανία, στην Ιρλανδία 4 τοις εκατό, 12 τοις εκατό Ιταλία, Μεγάλη Βρετανία 9 τοις εκατό, και άλλοι 18 τοις εκατό.

Επιπλέον, το δημοσιονομικό κόστος της ΚΑΠ αποτελεί μία μόνο πτυχή του προβλήματος. Η ΚΑΠ έχει ως αποτέλεσμα ότι οι Ευρωπαίοι καταναλωτές να πληρώνουν μεγαλύτερο ποσοστό του μηνιαίου προϋπολογισμού τους για τρόφιμα από τους Αμερικάνους καταναλωτές, αλλά παίρνουν λιγότερα τρόφιμα συγκριτικά με τα χρήματά τους. Ταυτόχρονα, η ΚΑΠ καταστρέφει τις αναπτυσσόμενες οικονομίες που βασίζονται στις εξαγωγές γεωργικών προϊόντων. Πίεση για τη μεταρρύθμιση της ΚΑΠ προέρχεται επίσης από τις ΗΠΑ, τον αναπτυσσόμενο κόσμο και από τις δεσμεύσεις που ανέλαβε κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεών της στο Γύρο της Ουρουγουάης στη GATT. Η ΕΕ συμφώνησε να μειώσει κατακόρυφα τις επιδοτήσεις αγροτικών εξαγωγών. Αυτό με τη σειρά του, σημαίνει ότι η ΕΕ πρέπει να μειώσει τις τιμές υποστήριξης, εάν επιθυμεί να ανταγωνίζεται στις παγκόσμιες αγορές γεωργίας (Gardner, 1998, σελ. 275). Τέλος, η ΚΑΠ έπρεπε να μεταρρυθμιστεί, πριν η ΕΕ μπορέσει να επεκτείνει την πλήρη ένταξη των χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης. Μια τεράστια αύξηση των γεωργικών τιμών στην Ανατολική Ευρώπη με Δυτικοευρωπαϊκά επίπεδα, θα αυξήσει τον προϋπολογισμό της ΕΕ, εντωμεταξύ οι καταναλωτές με χαμηλό εισόδημα στην Ανατολική Ευρώπη δεν θα είναι σε θέση να αντέξουν οικονομικά τα ακριβά ευρωπαϊκά προϊόντα (Gardner, 1998, σελ. 275).

Για τους παραπάνω λόγους, η ΕΟΚ άρχισε το 1992 να εισάγει σημαντικές αλλαγές στην ΚΓΠ. Οι τιμές στήριξης μειώθηκαν και ορισμένοι γεωργοί υποχρεώθηκαν να πα-

ραμερίσουν μέρος της αγροτικής γης για να μειώσουν την παραγωγή πλεονασμάτων. Οι αγρότες αποζημιώθηκαν για αυτές τις μειώσεις στην τιμή και στην ποσότητα με τις άμεσες εισοδηματικές ενισχύσεις. Μέχρι το 1995, οι τιμές στην ΕΕ σε πολλά προϊόντα, όπως δημητριακά, ήταν περίπου ίσες με τις τιμές στην παγκόσμια αγορά και οι ποταμοί και τα βουνά από τρόφιμα σε πλεόνασμα ήταν σημαντικά μικρότερα. Τα αποθέματα των σιτηρών, τα οποία ανήλθαν σε 33 εκατ. τόνους το 1993, μειώθηκαν σε περίπου 6 εκατομμύρια τόνους το 1995 (Gardner, 1998, σελ. 275). Μέχρι το 2013, το μερίδιο των παραδοσιακών δαπανών της ΚΑΠ αναμένεται να μειωθεί σημαντικά σε 32%, μετά από μια μείωση σε πραγματικούς όρους κατά την τρέχουσα περίοδο χρηματοδότησης. Ο προϋπολογισμός της ΚΓΠ μειώνεται διαρκώς: από 71% το 1984 σε αναμενόμενο 39% το 2013.

5.1.7 Συνοχή και Βιωσιμότητα

Η ΕΕ είναι ένα μνημειώδες πείραμα. Οι προϋποθέσεις είχαν οριστεί. Οι κανόνες ψηφοφορίας είναι καθορισμένοι. Η διεύρυνση έχει πραγματοποιηθεί. Ξεκινώντας περισσότερο από μισό αιώνα πριν, με τον τίτλο «Μία Ευρώπη» με την ιδέα του Ζαν Μονέ και Ρομπέρ Σούμαν, η Ευρώπη εξελίχθηκε σταδιακά σε μια ενιαία αγορά. Η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) ιδρύθηκε μέσω μιας σειράς συνθηκών. Η Συνθήκη των Παρισίων, που υπεγράφη το 1951, ίδρυσε την Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα Χάλυβα. Η Συνθήκη της Ρώμης, που υπογράφηκε το 1957, ίδρυσε την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα. Αυτό διακήρυξε ότι η Ευρώπη επρόκειτο να γίνει μία κοινή αγορά με την εξάλειψη των δασμών και των ποσοστώσεων. Η βαρυσήμαντη συνθήκη του Μάαστριχτ, που υπογράφηκε τον Φεβρουάριο του 1992, ίδρυσε την Ευρωπαϊκή Ένωση και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η Ευρώπη πρέπει να έχει ένα κοινό νόμισμα και μία κεντρική τράπεζα.

Κάθε φορά που η ΕΟΚ έχει δεχθεί νέα μέλη, η φύση της κοινότητας έχει αλλάξει. Μεγεθύνσεις το 1973, 1981, 1986, 1995, 2004 και 2007 έχουν όλα αλλάξει τον προσανατολισμό της πολιτικής και τις εσωτερικές συμμαχίες μέσα στην ΕΚ. Το 1973 η διεύρυνση, η οποία πρόσθεσε τη Δανία, την Ιρλανδία και το Ηνωμένο Βασίλειο ενίσχυσε το στρατόπεδο απελευθέρωσης του εμπορίου της ΕΕ, και δημιούργησε μια στενότερη σύνδεση με τις ΗΠΑ μέσω της «ειδικής σχέσης» της με το Ηνωμένο Βασίλειο. Η διεύρυνση του 1981 και του 1986, πρόσθεσε την Ελλάδα, την Πορτογαλία και την Ισπανία αυξάνοντας τη συμμετοχή των μεσογειακών χωρών εντός της Ένωσης που ενίσχυσαν τον ηγετικό ρόλο της Γαλλίας, που κατηύθυνε την ΕΟΚ προς τον προστατευτισμό και απορρόφησε ένα μεγάλο μερίδιο της γεωργίας και της περιφερειακής ενίσχυσης. Το 1995 η διεύρυνση πρόσθεσε την Αυστρία, την Φινλανδία, τη Σουηδία και αποκατέστησε την ισορροπία προς τα βόρεια υπέρ των ελεύθερων αγορών αντί για προστατευτισμό, επέστησε την προσοχή περιβαλλοντικών κινδύνων από την πρώην Σοβιετική Ένωση και ενθάρρυνε την ανάπτυξη μιας ευρωπαϊκής κοινωνικής πολιτικής.

Οι διευρύνσεις του 2004 και του 2007 επέκτειναν την ΕΕ προς την Ανατολή, στις πρώην κεντρικά διαχειριζόμενες σοσιαλιστικές οικονομίες, αλλάζοντας ξανά την ισορροπία μέσα στην ΕΕ.

Τα σχετικά πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα μιας διευρυμένης Ευρωπαϊκής Ένωσης, εξετάζονται πάντα πριν από την έγκριση. Πλεονεκτήματα αποτελούν τα οικονομικά οφέλη, ως αποτέλεσμα της ευρύτερης αγοράς, η δημιουργία εμπορικών συναλλαγών, και τα κέρδη από την εξειδίκευση της εργασίας, μια μεγαλύτερη πολιτική σύνδεση μεταξύ των μελών, η οποία μπορεί να χρησιμεύσει για να ελαττώσει εσωτερικές εντάσεις και μια αύξηση της διαπραγματευτικής δύναμης της ΕΕ κατά τις διεθνείς εμπορικές διαπραγματεύσεις. Από την άποψη των μελών της ΕΕ, υπάρχουν πολλά πραγματικά ή θεωρητικά μειονεκτήματα που μπορούν να παρουσιάσουν τα νέα μέλη όταν ενταχθούν στην Ένωση που απαιτούν επίλυση πριν από την ένταξη νέων υποψηφίων. Τα μειονεκτήματα περιλαμβάνουν: τη διεύρυνση που απαιτεί την προσαρμογή της συμμετοχής σε θεσμικά όργανα της ΕΕ και το μέγεθος και τη σχετική αλλαγή δικαιωμάτων ψήφου. Η διεύρυνση οδηγεί σε μια αλλαγή στην κατανομή του κόστους και του οφέλους με την πιθανότητα να μπορεί να χορηγηθεί στους αιτούντες μια εξαίρεση από μια συγκεκριμένη λειτουργία των κανόνων της ΕΕ. Διεύρυνση μπορεί να οδηγήσει σε μια μεγαλύτερη πολιτική, κοινωνική και οικονομική απόκλιση μεταξύ των μελών, π.χ. στο κατά κεφαλήν εισόδημα, να είναι διαφορετικοί οι κανόνες σχετικά με τις συνθήκες εργασίας και η αμοιβή των εργαζομένων. Η αυξημένη συμμετοχή σημαίνει ένα μεγαλύτερο γεωργικό τομέα κατά συνέπεια υψηλότερες ΚΑΠ δαπάνες και μια ανησυχία από τους γεωργούς της ΕΕ για απώλεια εισοδήματος μετά τη διεύρυνση λόγω της αύξησης του ανταγωνισμού. Τα πλουσιότερα μέλη με τα χαμηλότερα ποσοστά ανεργίας φοβούνται τη μεγάλη μετανάστευση εργατικού δυναμικού από τα μέλη που αντιμετωπίζουν υψηλή ανεργία και οι μισθοί, οι συνθήκες εργασίας και τα οφέλη από τα προγράμματα κοινωνικής πρόνοιας είναι πολύ χαμηλότερα από τον μέσο όρο της ΕΕ. Τέλος, τα μέλη είναι ανήσυχα ότι αν επιτρέψουν φτωχότερες χώρες να προσχωρήσουν στην ΕΕ, θα οδηγήσουν σε αύξηση του οικονομικού βάρους στον προϋπολογισμό της ΕΕ για τη χρηματοδότηση των αναδιανεμητικών πολιτικών.

Σε μεγάλο βαθμό, οι εκτιμήσεις σχετικά με τη συνολική ολοκλήρωση του εμπορίου και της ανάπτυξης των κρατών μελών της ΕΕ ήταν πολύ θετικές και ουσιαστικές. Η συμβολή στο ρυθμό της οικονομικής ανάπτυξης που οφείλεται στην ολοκλήρωση έχει υπολογιστεί ότι είναι περίπου 40 τοις εκατό του συνόλου κατά την περίοδο 1961-1972, και 30 τοις εκατό 1974-1981. Η αύξηση των εξαγωγών της ΕΕ κατά την περίοδο 1978-86 υπερέβη την αύξηση των εισαγωγών (215,5 τοις εκατό έναντι 205,6 τοις εκατό), ενώ το εμπορικό ισοζύγιο της ΕΕ βελτιώθηκε από το έλλειμμα το 1979, σε πλεόνασμα το 1986. Ωστόσο, από το 1988-1992 το εμπορικό ισοζύγιο της ΕΕ ήταν αρνητικό κάθε χρόνο (Angresano, 1996, σελ. 373). Έχει υπολογιστεί ότι το 1972 το ΑΕΠ της ΕΕ ήταν 2,2 τοις εκατό υψηλότερο από ό, τι θα ήταν χωρίς την ολοκλήρω-

ση, ενώ το 1981 το ποσό αυτό εκτιμάται σε 5,9 τοις εκατό. Το κόστος της «μη Ευρώπης» εκτιμήθηκε ότι προσθέτει περίπου 15 τοις εκατό για τις συνολικές δαπάνες (Angresano, 1996, σελ. 373).

Παρ' όλα αυτά, η επίδοση της οικονομίας της ΕΕ έχει μείνει πίσω από εκείνη των κύριων ανταγωνιστών της. Σε σύγκριση με τις Ηνωμένες Πολιτείες και την Ιαπωνία, η οικονομική ανάπτυξη της ΕΕ, τα ποσοστά ανεργίας και άλλοι δείκτες οικονομικής απόδοσης ήταν δυσμενείς για τα κράτη της ΕΕ από το 1970. Εν τω μεταξύ, η ΣΕΑ δεν πέτυχε τα οικονομικά οφέλη που είχε υποσχεθεί, όπως η αύξηση του ΑΕΠ της ΕΕ κατά τη διάρκεια του 1993-2002 κατά μέσο όρο 2,3 τοις εκατό ετησίως, γρηγορότερα από τη στάσιμη Ιαπωνία, αλλά πολύ χαμηλότερα από τον ρυθμό 3,5 τοις εκατό που είχε επιτευχθεί από τις Ηνωμένες Πολιτείες (Kennett, 2004, σελ. 234).

Τα βασικά προβλήματα είναι: το υψηλό ποσοστό ανεργίας, η απουσία κινητικότητας του εργατικού δυναμικού, η μείωση των ποσοστών των επενδύσεων και της παραγωγικότητας της εργασίας, η πτώση της κερδοφορίας των επενδύσεων, και το αυξανόμενο δημόσιο χρέος, ως ποσοστό του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος. Οι συνθήκες αυτές σε συνδυασμό με τα γενναιόδωρα προγράμματα κοινωνικής πρόνοιας και η κρατική παρέμβαση σε οικονομικά θέματα σε όλη την ΕΕ αναστέλλει την εισαγωγή ραγδαίων τεχνολογικών αλλαγών που μπορούν να αυξήσουν την παραγωγικότητα της εργασίας. Υπήρξε μια σύγκρουση των κανόνων της ελεύθερης αγοράς με τα κοινωνικά προγράμματα και την παράδοση της κρατικής παρέμβασης που επικρατούσε σχεδόν σε κάθε κράτος-μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η επιβράδυνση της οικονομικής ανάπτυξης από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 έχει οδηγήσει στην επιδείνωση αυτής της σύγκρουσης (Angresano, 1996, σελ. 375).

Έχουμε επισημάνει ότι η αύξηση της ανεργίας είναι ακόμα και σήμερα ένα από τα μεγαλύτερα κοινωνικά προβλήματα της Ευρώπης. Το πρόβλημα της ανεργίας είναι χρόνιο. Γιατί τα υψηλά ποσοστά ανεργίας είναι τόσο επίμονα στην Ευρώπη; Τα χαμηλά ποσοστά ανάπτυξης με μια παρατεταμένη ύφεση ήταν μία από τις αιτίες της υψηλής ανεργίας και οι κανόνες και οι κανονισμοί στην Ευρώπη έχουν μειώσει την ευελιξία των αγορών εργασίας. Σε αυτό πρέπει να προσθέσουμε τη δημιουργία κυρίως θέσεων μερικής απασχόλησης κατά τα τελευταία έτη και τους υψηλούς κατώτατους μισθούς, τις μεγαλύτερες παροχές στους εργαζομένους, περισσότερες διακοπές, μικρότερης διάρκειας εβδομάδες και το υψηλότερο κόστος για να απολυθεί ένας εργαζόμενος σε σύγκριση με τους μεγάλους ανταγωνιστές της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Παρά την αποτυχία στην καθιέρωση Ευρωπαϊκού Συντάγματος, η πλειοψηφία της Ευρώπης η οποία ευνοεί τη συνοχή οδηγεί σιγά σιγά στο να υπάρχει στην Ευρώπη πραγματική συνέπεια εντός του οικονομικού συστήματος. Ωστόσο, πολλά εμπόδια εξακολουθούν να υπάρχουν τα οποία απειλούν να υπονομεύσουν τη συνέπεια. Η οικονομική δομή και η ιδεολογία της Ευρωπαϊκής Ένωσης φαίνεται να είναι σε συνεχή αντιπαλότητα, λόγω της ιδεολογίας στην Ευρώπη, η οποία ευνοεί την

προστασία της εθνικής αυτονομίας αντί για τη συνοχή. Λόγω αυτής της ιδεολογίας, οι μεταρρυθμίσεις για την δημιουργία της κοινής αγοράς συχνά δεν υλοποιούνται. Ως αποτέλεσμα, η ΕΕ αναγκάζεται να κάνει υποχωρήσεις, οι οποίες υπονομεύουν την πραγματική πρόθεση της οικονομικής θεμελίωσης της Ευρώπης, οδηγώντας έτσι σε ένα οικονομικό σύστημα το οποίο εκτιμά συντεχνιακά συμφέροντα πάνω από το κοινό καλό.

Η βιωσιμότητα είναι ακόμη πιο αμφισβητήσιμη, λόγω του χαμηλού βαθμού υποστήριξης για την ενίσχυση και τη μεταρρύθμιση της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Επιπλέον, πολλές ευρωπαϊκές οικονομίες έχουν μείνει στάσιμες, ως εκ τούτου, επιδεικνύοντας έλλειψη της εντατικής ανάπτυξης. Εν όψει μιας μακράς ύφεσης πολλές συζητήσεις έχουν λάβει μέρος στα μέσα της δεκαετίας του 1990 σχετικά με τον συντονισμό των οικονομικών πολιτικών. Αναγνωρίζεται ότι φιλελεύθερα παρεμβατικά μέτρα θα είναι αναποτελεσματικά βασιζόμενα σε μια κλασσική φιλελεύθερη αντίληψη. Τα έθνη της ΕΕ ήδη έχουν δημοσιονομικά ελλείμματα στον προϋπολογισμό, τα ποσοστά αποταμίευσης είναι χαμηλά, και τα επιτόκια είναι σχετικά υψηλά. Για να ακολουθήσει τις παρεμβατικές πολιτικές η ΕΕ, οι κλασσικοί φιλελεύθεροι υποστηρίζουν ότι πρέπει να δανειστεί για να χρηματοδοτήσει τα έργα των δημόσιων επενδύσεων. Για να μειωθεί η χρόνια ανεργία, είναι πιθανό να αυξηθούν περαιτέρω τα ελλείμματα του προϋπολογισμού, γεγονός που θα οδηγήσει σε αύξηση των επιτοκίων και μείωση δυνητικά πιο παραγωγικών συστημάτων εκπαίδευσης και κατάρτισης, και να αυξηθεί τη χρηματοδότηση μη-παραγωγικών έργων. Σε μια προσπάθεια να διατηρήσουν τη δυναμική ολοκλήρωση, οι αρχές της ΕΕ προσέφεραν συνεχώς στα μέλη τους γενικούς προσανατολισμούς της οικονομικής πολιτικής με σκοπό τον συντονισμό των οικονομικών πολιτικών των μελών. Οι στόχοι της ΕΕ ήταν η τόνωση της απασχόλησης, η μείωση της ανεργίας, διατήρηση σταθερών τιμών και συναλλαγματικών ισοτιμιών, η ενεργοποίηση της δημοσιονομικής σταθερότητας και η ολοκλήρωση της εσωτερικής αγοράς (Angresano, 1996, σελ. 361).

Το σημαντικότερο όμως είναι ότι τα δικαιώματα και οι εξουσίες του εκλεγμένου νομοθετικού κλάδου, του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, πρέπει να σταθμιστούν έναντι εκείνων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και των Ευρωπαίων Υπουργών του Συμβουλίου, τα οποία στελεχώνονται από τεχνοκράτες. Τα μέλη του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή υποσχέθηκαν να εξετάσουν το κοινό συμφέρον της ΕΕ, ενώ το Συμβούλιο των Υπουργών και το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο εκτιμάται ότι εκπροσωπεί τα συμφέροντα των αντίστοιχων κρατών τους. Έτσι, η ΕΕ πρέπει να επιλύσει ένα πρόβλημα εντολέα-εντολοδόχου (principal-agent) μεταξύ του Κοινοβουλίου, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και του Συμβουλίου Υπουργών και του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου. Ο κίνδυνος να στηρίζεται κανείς εξ ολοκλήρου σε τεχνοκράτες είναι ότι χρησιμοποιούν άκαμπτους γραφειοκρατικούς κανόνες και δεν είναι υπόλογοι στους ψηφοφόρους (Gregory και ο Stuart, 2004, σελ.204).

Παρά την επιτυχία της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην ενοποίηση της Ευρώπης, η σύγχρονη ιστορία δείχνει ότι η Ευρώπη έχει δει πολύ περισσότερες συγκρούσεις και διαιρέ-

σεις κατά το παρελθόν της, από όσο ενότητα. Είναι αυτές οι ίδιες διαιρέσεις που έχουν εμποδίσει την ΕΕ από την επίτευξη της βιωσιμότητας. Επί του παρόντος, ο προστατευτισμός και μείωση της λαϊκής υποστήριξης στέκεται στο δρόμο ενός συνεπούς οικονομικού συστήματος. Ως αποτέλεσμα, το όνειρο μιας ενοποιημένης ευρωπαϊκής αγοράς θα παραμείνει μισό-ολοκληρωμένο μέχρι οι οικονομικές, πολιτικές και ιδεολογικές δομές αποδειχθούν συνεπείς με το εξωτερικό περιβάλλον εντός του οποίου λειτουργεί η Ευρωπαϊκή Ένωση. Αναμενόταν ότι αυτή η ανακολουθία θα λυνόταν με την υιοθέτηση ενός κοινού νομίσματος, του ευρώ, το 2002.

5.2 Το Ευρώ ως Κοινό Νόμισμα

5.2.1 Εισαγωγή

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η Ευρώπη ως σύνολο αναζήτησε τα μέσα για την αποτροπή μελλοντικών πολέμων και για να ενώσει όλες τις ευρωπαϊκές χώρες κάτω από ένα ολοκληρωμένο οικονομικό σύστημα. Αν και υπήρχαν πολλές επιτυχίες και αποτυχίες κατά τη διάρκεια αυτών των ετών, οι χώρες αυτές ήταν σε θέση να ενωθούν στην Ευρωπαϊκή Ένωση και να αναπτύξουν ένα κοινό νόμισμα, γνωστό ως ευρώ. Αυτή η ενότητα θα αναλύσει τη συνοχή της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο πλαίσιο του ευρώ και θα κρίνει κατά πόσο αυτό ήταν μια συνεισφορά στη συνέπεια και τη βιωσιμότητα της ΕΕ για την ανάπτυξη ενός οικονομικού συστήματος.

Το 1944 ιδρύθηκε το σύστημα του Bretton Woods (Zestos 2006, σελ. 5). Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου το δολάριο στις ΗΠΑ ανταλλασσόταν με χρυσό. Η ανταλλαγή την εποχή εκείνη ήταν τριάντα πέντε δολάρια ανά ουγγιά χρυσού. Επειδή το δολάριο ήταν χωρίς διακυμάνσεις και οι Ηνωμένες Πολιτείες ήταν εκείνη τη στιγμή μια πολύ ισχυρή οικονομία, τα ευρωπαϊκά έθνη αποφάσισαν ότι αυτό το σύστημα θα είναι ο καταλύτης για την ισχυρή οικονομική ανάπτυξη. Οι ευρωπαϊκές χώρες συνέδεσαν τα νομίσματά τους με το δολάριο και έμμεσα με το χρυσό. Αμετάβλητα, όλα τα ευρωπαϊκά νομίσματα που χρησιμοποιούνται στο σύστημα του Bretton Woods ήταν συνδεδεμένα το ένα με το άλλο, και τα νομίσματά τους κυμαίνονταν ανάλογα με το δολάριο. Αυτό δημιούργησε το πρώτο σύστημα στο οποίο τα ευρωπαϊκά κράτη θα έχουν πραγματικά μια ενδο-εθνική σταθερή συναλλαγματική ισοτιμία. Παρ' όλα αυτά, αμέσως μετά υπεγράφη η συνθήκη του Παρισιού και τα Ευρωπαϊκά κράτη έψαχναν για ένα νομισματικό σύστημα που θα ενισχύσει την ανάπτυξη. Η κατάρρευση του συστήματος Bretton Woods το 1973 ήταν το κίνητρο.

Κατά τη διάρκεια του 1970 οι Ηνωμένες Πολιτείες άρχισαν να έχουν μεγάλα ελλείμματα τρεχουσών συναλλαγών. Αυτό οφειλόταν στο γεγονός ότι μεγάλες δημόσιες δαπάνες πραγματοποιήθηκαν για τη χρηματοδότηση του πολέμου στο Βιετνάμ. Το 1970 η προσφορά δολαρίων που υποστηρίζεται από χρυσό αυξήθηκε από το 55% σε 22% μέχρι το τέλος του έτους (Gowa, 1983, σελ 93). Με βάση το σύστημα του Bretton

Woods, ανά πάσα στιγμή μια ξένη χώρα θα μπορούσε να ανταλλάσσει δολάρια ΗΠΑ για χρυσό. Το 1971 ξένες χώρες άρχισαν να χάνουν την εμπιστοσύνη στο δολάριο και η καταφυγή στο χρυσό ήταν προ των πυλών. Στις 15 Αυγούστου του 1971 ο Νίξον έκλεισε όλες τις συναλλαγές του χρυσού των Ηνωμένων Πολιτειών. Η δράση αυτή κατέληξε σε αυτό που είναι γνωστό ως το «Νίξον σοκ». Ως αποτέλεσμα, οι συναλλαγματικές ισοτιμίες μετατράπηκαν από σταθερές σε κυμαινόμενες κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970.

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970 οι πετρελαϊκές κρίσεις και η κατάρρευση του διεθνούς νομισματικού μηχανισμού του σοκ Bretton Woods συνέβαλε σε υψηλά ποσοστά πληθωρισμού και μεταβλητότητα των συναλλαγματικών ισοτιμιών σε όλη την Ευρώπη. Σε απάντηση, τα κράτη-μέλη αποφάσισαν να εργαστούν συλλογικά προς πιο σταθερές νομισματικές συνθήκες που αποσκοπούν στη μείωση των νομισματικών διακυμάνσεων μέσω ενός μηχανισμού συναλλαγματικών ισοτιμιών. Συγκεκριμένα βήματα προς την ενοποίηση ξεκίνησαν το 1972 με την συμφωνία Joint Float. Το 1979, το Ευρωπαϊκό Νομισματικό Σύστημα δημιούργησε μια νέα Ευρωπαϊκή Νομισματική Μονάδα (ECU) και καθιέρωσε ένα συντονισμένο σύστημα συναλλαγματικών ισοτιμιών παρέμβασης στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, το Ευρωπαϊκό Νομισματικό Σύστημα (ΕΝΣ) (Zestos σελ. 9-14).

Πριν από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 η δημιουργία μιας λειτουργικής ενιαίας αγοράς ήταν στο επίκεντρο των ανησυχιών της ΕΕ. Η Λευκή Βίβλος και η SEA εξαπέλυσε μεγάλη επίθεση κατά των φυσικών, τεχνικών και φορολογικών εμποδίων στο εμπόριο, αλλά πρότεινε λίγα συγκεκριμένα μέτρα για την άρση των νομισματικών εμποδίων. Εάν η Ευρώπη επιθυμεί να έχει μια πραγματική «ενιαία αγορά» φαίνεται να χρειάζεται ένα ενιαίο νόμισμα. Το πρόβλημα του χρόνου και το οικονομικό κόστος ανταλλαγής νομισμάτων ήταν ένα σημαντικό εμπόδιο στο εμπόριο. Με την εν λόγω ελεύθερη αγορά να έχει ολοκληρωθεί, δόθηκε έμφαση στη δημιουργία της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης. Αυτό θα ενίσχυε και την τροποποίηση των υφιστάμενων θεσμικών οργάνων της ΕΕ και τον επαναπροσδιορισμό του σκοπού της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Μεταξύ των χαρακτηριστικών του νέου σκοπού της Ευρωπαϊκής Ένωσης ήταν το ECU να γίνει ένα ενιαίο νόμισμα της ΕΕ, μια κοινή εξωτερική και αμυντική πολιτική, καθώς και εικονική ευρωπαϊκή ιθαγένεια για τους πολίτες μέλη της ΕΕ και περισσότερη δύναμη η οποία μεταφέρεται στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο.

Στη Σύνοδο Κορυφής της Χάγης τον Ιούνιο του 1988 οι αρχηγοί κρατών, με την εξαίρεση της Βρετανίδας πρωθυπουργού Μάργκαρετ Θάτσερ, με ενθουσιασμό συμφώνησαν να συσταθεί μια επιτροπή για να αναλύσει και να προτείνει μέτρα για την εγκαθίδρυση μιας οικονομικής και νομισματικής ένωσης, η οποία θα απαιτούσε τη δημιουργία μιας κεντρικής τράπεζας και ενός κοινού νομίσματος. Το 1988, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο κάλεσε την Επιτροπή να αναπτύξει μια βήμα-βήμα στρατηγική για την πλήρη ενοποίηση του ευρωπαϊκού νομισματικού συστήματος. Ο Ζακ Ντελόρ, ο οποίος ήταν πρώην πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, συγκάλεσε ειδική επιτροπή για τη

Μελέτη της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης, τα μέλη της οποίας περιελάμβαναν τους δώδεκα διοικητές των κεντρικών τραπεζών, δύο μέλη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (συμπεριλαμβανομένων τον Delors ως πρόεδρο) και τρεις ανεξάρτητους εμπειρογνώμονες (Gardner, 1998, σελ. 278).

Το 1989 το αποτέλεσμα της επιτροπής για τη Μελέτη της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης, γνωστή ως Έκθεση Delors, δόθηκε στη δημοσιότητα. Η έκθεση αυτή παρείχε πρόταση για την δημιουργία Ευρωπαϊκής Νομισματικής Ένωσης προτείνοντας μια σειρά από ενέργειες, συμπεριλαμβανομένης της δημιουργίας του Ευρωπαϊκού Συστήματος Κεντρικών Τραπεζών, σταθερές συναλλαγματικές ισοτιμίες και τη σύγκλιση της δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής. Παρά το γεγονός ότι δεν προτάθηκε, η έκθεση δεν απαιτούσε ειδικά ένα ενιαίο νόμισμα, αν και μιλούσε για τα πλεονεκτήματα. Η Έκθεση ήταν το πρώτο βήμα προς την κατεύθυνση του Ευρωσυστήματος.

Τον Αύγουστο του 1990, η Επιτροπή υπέβαλε την τελική της πρόταση για την Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ) με κύριο σκοπό την δημιουργία μιας βάσης για στενότερο συντονισμό των οικονομικών και νομισματικών πολιτικών σε ολόκληρη την ΕΕ. Η συνθήκη της ΟΝΕ που ορίζει για όλα τα μέλη ότι θα πρέπει να έχουν ένα κοινό νόμισμα, μια κεντρική τράπεζα, ενιαία νομισματική πολιτική, στενό συντονισμό των δημοσιονομικών και νομισματικών πολιτικών, την απαγόρευση της αξιοποίησης δημοσίων ελλειμμάτων και την αποφυγή μεγάλων δημοσιονομικών ελλειμμάτων. Το 1991, οι συστάσεις της έκθεσης Ντελόρ έγιναν πράξη και η Συνθήκη του Μάαστριχτ υπεγράφη. Στον τομέα της νομισματικής ενοποίησης, η Συνθήκη του Μάαστριχτ υιοθέτησε τη γενική σύσταση της Έκθεσης Delors, καθόρισε χρονοδιάγραμμα για την εφαρμογή και συγκεκριμένα ζήτησε την υιοθέτηση του ενιαίου νομίσματος. Μέλη της Κοινότητας συμφώνησαν την ιστορική τροποποίηση των Συνθηκών της Ρώμης και του Παρισιού, προβλέποντας για την επιτάχυνση της οικονομικής, νομισματικής και πολιτικής ένωσης, για την ελεύθερη κυκλοφορία των ατόμων και κεφαλαίων, για την αναγνώριση της ιδιότητας του ευρωπαίου πολίτη και κοινά διαβατήρια, καθώς και για τις κοινές κοινωνικές, περιβαλλοντικές και τεχνολογικές πολιτικές. Τον Νοέμβριο του 1993, μετά αφού όλα τα μέλη της Κοινότητας επικύρωσαν τη Συνθήκη, η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) ιδρύθηκε επίσημα (Gardner, 1998, σελ. 261).

Η υπογραφή αυτής της συνθήκης σήμαινε ότι το Ευρωπαϊκό Νομισματικό Σύστημα θα μετατρεπόταν σύντομα στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ) με την 1 Ιανουαρίου του 1999 ως την επιθυμητή ολοκλήρωση της ΟΝΕ. Την 1η Ιανουαρίου 1999, η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα ιδρύθηκε και ένα κοινό νόμισμα, το ευρώ, εγκρίθηκε για όλες τις τραπεζικές συναλλαγές, αν και χώρες-μέλη προσωρινά συνέχισαν να χρησιμοποιούν τα δικά τους εθνικά νομίσματα. Οι χώρες μέλη απέσυραν τα εθνικά τους νομίσματα από την κυκλοφορία την 1η Ιανουαρίου 2002, και το ευρώ έγινε το μοναδικό νόμισμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Τελικά, ο στόχος της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι να καθιερωθεί το ευρώ ως το κυρίαρχο νόμισμα στον κόσμο. Ο παρακάτω πίνακας δείχνει την εξέλιξη της Ευρωζώνης μέχρι σήμερα.

Πίνακας 5.4

Έτος	Χώρες	Σύνολο
1999	Αυστρία, Βέλγιο, Γαλλία, Γερμανία, Ιρλανδία, Ισπανία, Ιταλία, Λουξεμβούργο, Ολλανδία, Πορτογαλία, Φινλανδία	11
2001	Ελλάδα	12
2007	Σλοβενία	13
2008	Κύπρος, Μάλτα	15
2009	Σλοβακία	16
2011	Εσθονία	17

5.2.2 Οικονομική Δομή

5.2.2.1 Σχέσεις ιδιοκτησίας

Στη σύνοδο κορυφής της ΕΕ στη Βαρκελώνη τον Μάρτιο του 2002, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έθεσε το άνοιγμα της ευρωπαϊκής αγοράς φυσικού αερίου και ηλεκτρικής ενέργειας στον ανταγωνισμό μέχρι το 2005, στην προσπάθεια της ΕΕ να καταστεί η Ευρώπη η πλέον ανταγωνιστική και δυναμική οικονομία του κόσμου. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή πρότεινε την πλήρη ελευθέρωση το 2005. Η Σκανδιναβία, η Βρετανία, η Αυστρία και η Γερμανία έχουν απελευθερώσει σε μεγάλο βαθμό τις δικές τους αγορές φυσικού αερίου και ηλεκτρικής ενέργειας. Υπήρξε περισσότερη πρόοδος στην απελευθέρωση των επιβατικών αεροπορικών ταξιδιών στην Ευρώπη. Από το 2000, σχεδόν κάθε αερομεταφορέας είναι ελεύθερος να ανταγωνιστεί σε οποιαδήποτε αγορά της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ωστόσο, οι εθνικές αεροπορικές εταιρείες διστάζουν να προσφέρουν ανταγωνιστικές επιχειρήσεις σε άλλες χώρες, αν και η British Air έχει δημιουργήσει μια αεροπορική εταιρεία ανταγωνιστή στη Γερμανία, που ονομάζεται Deutsche BA. Ο πραγματικός ανταγωνισμός δεν προέρχεται από εθνικούς φορείς, αλλά, μάλλον, από χαμηλού κόστους ιδιωτικούς φορείς, οι οποίοι προσφέρουν χαμηλότερες τιμές από μικρότερα αεροδρόμια (Gregory και Stuart, 2004, σελ.228).

5.2.2.2 Οργανωτικές Σχέσεις

Ο Jean Monnet, ο αρχιτέκτονας της ευρωπαϊκής οικονομικής ενότητας πρότεινε το 1958, τη δημιουργία μιας Ευρωπαϊκής Τράπεζας και ενός αποθεματικού ταμείου που θα κατηύθυνε την ανάπτυξη μιας κοινής οικονομικής πολιτικής. Αρχίζοντας με την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων και τη Νομισματική Επιτροπή το 1958, η ενωμένη Ευρώπη σιγά-σιγά προσπαθούσε να αναλάβει τον έλεγχο της σταθερότητας των συναλλαγματικών ισοτιμιών μεταξύ των περισσότερων μελών. Σχημάτισαν την ίδια χρονιά και δημιούργησαν μια Επιτροπή Διοικητών των Κεντρικών Τραπεζών το 1964. Ωστόσο, μικρή πρόοδος σημειώθηκε στην οικονομική συνεργασία μέχρι τα τέλη του 1960, όταν

ασταθείς συναλλαγματικές ισοτιμίες απείλησαν να διαταράξουν το ευρωπαϊκό εμπόριο και τις επενδύσεις. Το 1969, οι αρχηγοί κρατών ζήτησαν από την Επιτροπή της Ευρωπαϊκής Κοινότητας να προετοιμάσει ένα σχέδιο για την οικονομική και νομισματική ένωση. Το έγγραφο που προέκυψε, γνωστό ως έκθεση Werner, ζήτησε τη σταδιακή μείωση των διακυμάνσεων των συναλλαγματικών ισοτιμιών μεταξύ των χωρών μελών, που οδηγεί προς την πλήρη νομισματική ένωση (Gardner, 1998, σελ. 276).

Τον Μάρτιο του 1971, τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας εξέφρασαν την πολιτική τους βούληση για τη δημιουργία μιας οικονομικής και νομισματικής ένωσης. Το πρώτο βήμα οδηγούσε τα ευρωπαϊκά νομίσματα σε σταθερές συναλλαγματικές ισοτιμίες, ενώ οι υπόλοιπες ανεπτυγμένες οικονομίες κινήθηκαν προς κυμαινόμενες συναλλαγματικές ισοτιμίες. Το 1972, οι οικονομίες της Ευρωπαϊκής Κοινότητας συνήψαν μια Joint Float συμφωνία βάσει της οποίας οι συναλλαγματικές ισοτιμίες των νομισμάτων τους θα κυμαίνονταν σε μεγάλο βαθμό έναντι του δολαρίου και άλλων εξωτερικών νομισμάτων, αλλά θα έπρεπε να κρατηθεί εντός της ζώνης η διακύμανση του 2,25 τοις εκατό έναντι των άλλων. Η Joint Float ήταν επίσης γνωστή ως το «νομισματικό φίδι», «το Ευρωπαϊκό φίδι» ή «φίδι στο τούνελ», επειδή σε διάγραμμα χρονολογικής σειράς το αμερικανικό δολάριο με την συναλλαγματική ισοτιμία με τα ευρωπαϊκά Κοινοτικά νομίσματα, σκιαγράφησαν ένα καμπυλωτό διάγραμμα που έμοιαζε με φίδι. Δυστυχώς, η Joint Float παρείχε στα μέλη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας λίγα εργαλεία για την εκπλήρωση των στόχων της. Αντιμέτωποι με τις οικονομικές αστάθειες στα μέσα της δεκαετίας του 1970, πέντε μέλη της ΕΟΚ αποσύρθηκαν από το σύστημα μέσα σε δύο χρόνια (Gardner, 1998, σελ. 276). Ο μηχανισμός αυτός αντικαταστάθηκε το 1979.

Μετά, το 1979 η Ευρωπαϊκή Κοινότητα θέσπισε το Ευρωπαϊκό Νομισματικό Σύστημα (ΕΝΣ), το οποίο αντικατέστησε την Joint Float (Zestos σελ. 9-14) και δημιούργησε ευνοϊκά αποτελέσματα στον τομέα της χρηματοδοτικής συνεργασίας για πάνω από τρεις δεκαετίες, μέχρι την κρίση του 1993. Η EMS διατήρησε αρχικά το βασικό στόχο της Joint Float, αλλά εισήγαγε αρκετές λειτουργικές καινοτομίες. Το σύστημα αυτό βασίζεται σε τρεις λειτουργίες για την προώθηση της νομισματικής σταθερότητας στο εσωτερικό της ΕΕ: στο Μηχανισμό Συναλλαγματικών Ισοτιμιών (EMR), ένα σύνολο από πιστωτικούς μηχανισμούς, και στη δημιουργία ενός Ευρωπαϊκού Ταμείου Νομισματικής Συνεργασίας. Η EMR ήταν μια συντονισμένη νομισματική ρύθμιση που επέτρεπε στα μέλη της να εκπληρώσουν τους στόχους της νομισματικής ενοποίησης. Ο μηχανισμός αυτός, όπως και η Joint Float, επέτρεπε στις συναλλαγματικές ισοτιμίες των χωρών να διακυμαίνονται εντός ενός περιθωρίου διακύμανσης 2,25 τοις εκατό συν ή πλην έναντι των άλλων νομισμάτων γύρω από μία κεντρική ισοτιμία. Οι τιμές δεν ήταν απόλυτα σταθερές και προέκυψε σημαντική αναπροσαρμογή από τις διαφορές πληθωρισμού. Το ΕΝΣ ήταν ένα σταθερό σύστημα συναλλαγματικών ισοτιμιών κατά το οποίο όταν η συναλλαγματική ισοτιμία κινήθηκε εκτός του καθορισμένου εύρους, οι δύο χώρες που συμμετείχαν καλούνταν να αγοράσουν ή να πουλήσουν τα νόμισμα και να θεσπίσουν

πολιτικές ούτως ώστε να διατηρηθεί η σταθερότητα της συναλλαγματικής ισοτιμίας (Gardner, 1998, σελ. 277).

Η δεύτερη λειτουργία του ΕΝΣ ήταν η ίδρυση της Ευρωπαϊκής Νομισματικής Μονάδας (ECU). Η ECU ήταν η λογιστική μονάδα του ΕΝΣ. Η μονάδα αυτή δεν ήταν μια μονάδα ανταλλαγής, αλλά απλώς μια μονάδα μέτρησης και αποτίμησης. Το νέο νόμισμα ήταν η λογιστική μονάδα για τη μέτρηση των ευρωπαϊκών συναλλαγματικών ισοτιμιών της Κοινότητας, των προϋπολογισμών για το εθνικό εισόδημα, τις εξωτερικές συναλλαγές και τους λοιπούς χρηματοπιστωτικούς λογαριασμούς. Ουσιαστικά, ήταν το σημείο αναφοράς για όλους τους οικονομικούς λογαριασμούς της ΕΕ. Αποτελούνταν από ένα καλάθι νομισμάτων των κρατών-μελών, με κάθε νόμισμα να σταθμίζεται σύμφωνα με έναν τύπο που υπολογίζει το μερίδιο του κάθε κράτους-μέλους από το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν της Ευρώπης, το ενδοκοινοτικό εμπόριο και τη νομισματική υποστήριξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Με βάση τον σχετικό τύπο το μερίδιο του Δυτικού γερμανικού μάρκου, του γαλλικού φράγκου και της ελληνικής δραχμής ήταν περίπου 30 τοις εκατό, 20 τοις εκατό και 1 τοις εκατό, αντίστοιχα. Η αξία του ECU υπολογίστηκε σε καθημερινή βάση από την Επιτροπή με βάση τις συναλλαγματικές ισοτιμίες της αγοράς στο κλείσιμο των συναλλαγών (Angresano, 1996, σελ. 347). Η ECU ήταν η πρώιμη ανάπτυξη του Ευρώ. Στην πραγματικότητα, η ECU είναι η ίδια μονάδα και μέθοδος υπολογισμού για το πώς το ευρώ έχει καθιερωθεί σήμερα. Μικρότερες χώρες με λιγότερο ισχυρές οικονομίες έχουν μικρότερη επίδραση στο ευρώ σήμερα και το ίδιο συνέβη και πάλι με το ECU. Η τρίτη λειτουργία του ΕΝΣ ήταν να δημιουργήσει το Ευρωπαϊκό Ταμείο Νομισματικής Συνεργασίας (ΕΤΝΣ). Αυτό ήταν απλά μια ευρωπαϊκή τράπεζα που χρηματοδοτεί δάνεια προς τις αναπτυσσόμενες χώρες της Ευρώπης. Μολονότι ο ρόλος του ήταν περιορισμένος, το ΕΤΝΣ ήταν μια πρώιμη έκδοση της σημερινής Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας.

Οι κύριοι στόχοι του ΕΝΣ ήταν να ελαχιστοποιήσει την αστάθεια των συναλλαγματικών ισοτιμιών, να καταπολεμήσει τον πληθωρισμό μέσω της σύγκλισης των μακροοικονομικών πολιτικών, να χρησιμεύσει ως ένας άλλος δεσμός μεταξύ της οικονομίας της ΕΕ και της πολιτικής, και να παρέχει στενότερη νομισματική συνεργασία μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ, ενισχύοντας ταυτόχρονα βαθύτερη πολιτική και οικονομική ολοκλήρωση. Το ΕΝΣ είχε σχεδιαστεί ως ένα συνεργατικό μέτρο για την προώθηση της αλληλεξάρτησης των οικονομιών της ΕΕ που έχουν ανάγκη από περισσότερο συντονισμό της νομισματικής πολιτικής και σταθεροποίηση της συναλλαγματικής ισοτιμίας. Καταρχήν, όλες οι χώρες της ΕΟΚ ήταν μέλη του ΣΠΔ, αλλά δεν υποχρεώνονταν να συμμετέχουν στον ΜΣΙ. Όταν ιδρύθηκε το 1979, οκτώ χώρες εντάχθηκαν στον ΜΣΙ: η Γαλλία, η Δανία, η Ιρλανδία, η Ιταλία, η Δυτική Γερμανία, το Βέλγιο, η Ολλανδία και το Λουξεμβούργο. Ενώ οι ισχυρότερες χώρες διατήρησαν τη ζώνη του 2,25 τοις εκατό των νομισμάτων τους, η Ιταλία είχε το δικαίωμα να ρυθμίζει τη σχετικά ασταθή λίρα της εντός της ζώνης του 6 τοις εκατό. Κατά τη διάρκεια των οκτώ πρώτων ετών της λειτουργίας του, οι κεντρικές ισοτιμίες στον ΜΣΙ επαναπροσδιορίστηκαν έντεκα φορές,

περιλαμβάνοντας συχνά την ανατίμηση του γερμανικού μάρκου και του ολλανδικού φιορινιού έναντι του ECU, και την υποτίμηση της ιταλικής λίρας και του φράγκου. Μετά από διακυμάνσεις των νομισματικών ισοτιμιών το 1983, το ΕΝΣ βοήθησε τον μετριασμό των επιπτώσεων της κερδοσκοπίας του νομίσματος, οι οποίες διαφορετικά θα συνέβαλαν στην υποτίμηση της λίρας και φράγκου. Αυτό θα τόνωνε τα ελλείμματα του προϋπολογισμού και τον πληθωρισμό στις δύο χώρες (Angresano, 1996, σελ. 347). Ξεκινώντας το 1987, τα μέλη του ΜΣΙ αυξήθηκαν περισσότερο αποφασισμένα να προχωρήσουν προς την πλήρη νομισματική ένωση. Απέφυγαν τις ανακατατάξεις των νομισμάτων τους, ακόμα και όταν βαθύτερες οικονομικές δυνάμεις έκαναν δύσκολο το να υπερασπιστούν τις υπάρχουσες συναλλαγματικές ισοτιμίες (Gardner, 1998, σελ. 277). Το 1989, 1990 και 1992 αντίστοιχα η Ισπανία, το Ηνωμένο Βασίλειο και η Πορτογαλία εντάχθηκαν στον ΜΣΙ και οι τρεις είχαν τη δυνατότητα να υιοθετήσουν 6 τοις εκατό περιθώριο για τα νομίσματά τους.

Συνοψίζοντας, πόσο καλά έχει δράσει το ΣΠΔ; Πάνω από όλα, πριν από το 1993 το σύστημα EMS ήταν επιτυχημένο όσον αφορά τη μείωση του πληθωρισμού και την ανταλλαγή του ρυθμού μεταβλητότητας. Εκτιμάται ότι γλίτωσε στα κράτη-μέλη περίπου $15 και $25 δισ. σε νομισματικές απώλειες με τη σταθεροποίηση και τη μείωση του ρίσκου της νομισματικής απώλειας (Angresano, 1996, 348-9). Η αστάθεια των ενδο-EMS συναλλαγματικών ισοτιμιών μειώθηκε απότομα μετά το 1979, ενώ οι ξένες αγορές συναλλάγματος αύξησαν περισσότερο την αστάθεια έξω από το ΕΝΣ. Ωστόσο, τα οφέλη που προκύπτουν από το ΕΝΣ δεν σημαίνει ότι δεν είχαν και προβλήματα. Μεταξύ 1980 και 1986, τα προγράμματα λιτότητας που προκλήθηκαν από το ΕΝΣ, επέφεραν δέκα τοις εκατό μείωση στο ρυθμό πληθωρισμού της ΕΕ, που επίσης συνέβαλε στην αύξηση κατά πέντε ποσοστιαίες μονάδες του ποσοστού ανεργίας της ΕΕ (Gardner, 1998, 278). Μέχρι εκείνη τη στιγμή ο πληθωρισμός παράμενε υπό έλεγχο, αλλά η ανεργία παρέμεινε σε υψηλά επίπεδα.

Αργότερα, οι κανόνες που ευνοούν τη δημιουργία μιας οικονομικής και νομισματικής ένωσης (ΟΝΕ), έγιναν αποδεκτοί από τους αρχηγούς κρατών τον Ιούνιο του 1989. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο ενέκρινε την πρόταση του Jacques Delors, τον τότε πρόεδρο της Επιτροπής, να ξεκινήσει το τριών σταδίων πρόγραμμα που οδηγεί σε ένα ενιαίο νόμισμα. Η έκθεση της επιτροπής επισημοποιήθηκε με την έγκριση της Συνθήκης του Μάαστριχτ για την Ευρωπαϊκή Ένωση το 1991, η οποία δέσμευε επισήμως τα μέλη της ΕΕ να εργαστούν προς τη δημιουργία μιας οικονομικής και νομισματικής ένωσης έως την 1η Ιανουαρίου 1999. Η Συνθήκη του Μάαστριχτ του 1992 ήταν το θεμέλιο της επόμενης φάσης της Ευρωπαϊκής ενοποίησης, αλλάζοντας το όνομα από κοινότητα σε Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ). Η Συνθήκη όρισε ότι η Ένωση στηρίζεται σε τέσσερις πυλώνες. Ο πρώτος πυλώνας εμπεριέχει οικονομικά θέματα και καλύπτει τη γεωργία, τις μεταφορές, το περιβάλλον, την ενέργεια, την έρευνα, την ανάπτυξη και την περιφερειακή πολιτική. Ο δεύτερος πυλώνας καθιέρωσε μια κοινή εξωτερική πολιτική και πολιτική ασφάλειας. Ο τρίτος πυλώνας εστίασε στη

συνεργασία των τομέων της δικαιοσύνης και των εσωτερικών υποθέσεων και είχε στόχο να επιτευχθεί η ελεύθερη κυκλοφορία των ατόμων εντός της Ένωσης και η προώθηση κοινών μέτρων όσον αφορά το διεθνές έγκλημα. Ο τέταρτος πυλώνας, ο «κοινωνικός χάρτης», στόχευσε στην κοινωνική πολιτική, που αρχικά, η Βρετανία αρνήθηκε να υπογράψει. Αργότερα, η κυβέρνηση των Εργατικών με επικεφαλής τον πρωθυπουργό Τόνι Μπλερ υπέγραψε το κοινωνικό κεφάλαιο και τη συμφωνία για την κοινωνική πολιτική.

Η Συνθήκη του Μάαστριχτ σύστησε τη σύγκλιση της Ευρώπης σε ένα νομισματικό σύστημα πάνω στο πλαίσιο τριών σταδίων. Κατά τη διάρκεια του πρώτου σταδίου (1990-1993), θα καταβληθούν προσπάθειες για να συμπεριληφθούν όλα τα νομίσματα της Κοινότητας στην ΕΜΡ, ενώ οι χώρες θα μειώσουν τα ποσοστά του πληθωρισμού, τη διατήρηση σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών, καθώς και την κατάργηση όλων των περιορισμών στις διεθνείς κινήσεις κεφαλαίων. Ταυτόχρονα, οι διοικητές των κεντρικών τραπεζών θα διαδραματίσουν έναν πιο ενεργό ρόλο στο συντονισμό των οικονομικών πολιτικών, αφιερώνοντας ιδιαίτερη προσοχή στην εναρμόνιση των ποσοστών του πληθωρισμού.

Κατά τη δεύτερη φάση (1994-1998), οι υποψήφιες χώρες πρέπει να επιτύχουν τα κριτήρια που αναφέρονται στη Συνθήκη του Μάαστριχτ. Κατά τη διάρκεια αυτού του σταδίου τα κράτη μέλη θα αναμένεται να αποδώσουν ανεξαρτησία στην δική τους κεντρική τράπεζα και η ΕΕ θα μπορέσει να δημιουργήσει το Ευρωπαϊκό Νομισματικό Ίδρυμα (ΕΝΙ). Το ΕΝΙ θα είναι υπεύθυνο για θέματα διαχείρισης του ΕΜS, για το συντονισμό των νομισματικών πολιτικών, καθώς και για να θέσει τις βάσεις μιας νομισματικής ένωσης. Ωστόσο, οι συστάσεις του ΕΝΙ για τα κράτη μέλη δεν θα έχουν καμία πλειοδοτική δύναμη. Το κλειδί για ένα επιτυχημένο κοινό νόμισμα βρισκόταν στην οικονομική σύγκλιση. Τα κριτήρια σύγκλισης υιοθετήθηκαν για να εξασφαλιστεί ότι οι οικονομίες ήταν σε παρόμοια πορεία. Κανένα κράτος δεν θα έπρεπε να εισχωρήσει στη νομισματική ένωση, χωρίς να τηρεί τα ακόλουθα κριτήρια:

1) Το ποσοστό πληθωρισμού δεν υπερβαίνει αυτό του χαμηλότερου μέσου όρου των τριών χωρών κατά περισσότερο από 1,5 ποσοστιαίες μονάδες.
2) Το έλλειμμα του προϋπολογισμού δεν υπερβαίνει το 3 τοις εκατό του ΑΕΠ.
3) Ένα δημόσιο χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ που δεν υπερβαίνει το 60 τοις εκατό.
4) Μακροπρόθεσμα επιτόκια που δεν υπερβαίνουν τις δύο ποσοστιαίες μονάδες άνω του μέσου όρου των τριών χωρών με χαμηλότερα επιτόκια.
5) Η συναλλαγματική ισοτιμία πρέπει να παραμείνει εντός της ζώνης των 2,25 τοις εκατό του ΜΣΙ για δύο χρόνια.

Το τρίτο και τελικό στάδιο από το 1997 αποτελείτο από την εφαρμογή του ευρώ και τη σύσταση του Ευρωσυστήματος. Το στάδιο αυτό θα περιλαμβάνει τη μετατροπή της ΣΠΔ σε μια Ευρωπαϊκή Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ) που θα στηρίζεται σε μόνιμα σταθερές συ-

ναλλαγματικές ισοτιμίες και στην τελική υιοθέτηση του ενιαίου νομίσματος, και η ΕΜΙ θα μετατραπεί σε μια ανεξάρτητη Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα με τις υπερεθνικές εξουσίες.

Η χρονική στιγμή της Συνθήκης του Μάαστριχτ ήταν ατυχής. Μέχρι το 1992, η προσθήκη των τριών αδύναμων νομισμάτων στο σύστημα, την Ισπανία, το Ηνωμένο Βασίλειο και την Πορτογαλία, η πολιτική της αποφυγής ανακατατάξεων και αβεβαιοτήτων για την επικύρωση της Συνθήκης του Μάαστριχτ οδήγησε σε μια μεγάλη κρίση συναλλάγματος το Σεπτέμβριο του 1992, ένα χρόνο μετά τη διαπραγμάτευση της συνθήκης, προκαλώντας το Ηνωμένο Βασίλειο και την Ιταλία να αποσυρθούν από το ΜΣΙ. Επίσης, στα τέλη του 1992, η πρόοδος προς την νομισματική ένωση αντιμετώπισε ακόμα ένα εμπόδιο από τις συνέπειες της γερμανικής ενοποίησης. Η ανάγκη για στήριξη του εισοδήματος και για βοήθεια για την ανασυγκρότηση ανάγκασε τη γερμανική κυβέρνηση να παράσχει DM100 δισ. ετησίως στην πρώην Ανατολική Γερμανία. Οι δαπάνες αυτές εξάντλησαν τους εγχώριους πόρους και οδήγησαν σε αύξηση δανεισμού από τη γερμανική κυβέρνηση, αυξάνοντας τα επιτόκια και την αύξηση της αξίας του μάρκου, ασκώντας σοβαρές πιέσεις στις σταθερές συναλλαγματικές ισοτιμίες του ΕΝΣ. Η διατήρηση των υφιστάμενων σχέσεων εντός του ΕΝΣ απαιτούσε και άλλες χώρες να αυξήσουν τα δικά τους επιτόκια. Η κρίση έφτασε σε ένα νέο ύψος, τον Αύγουστο του 1993, λίγους μήνες πριν η συνθήκη αυτή υπογραφεί, όταν ήταν απαραίτητο να επεκταθούν όλες οι ζώνες διακύμανσης των 2,25 και 6 τοις εκατό στο 15 τοις εκατό (Gardner, 1998, σελ. 277). Ωστόσο, οι δυσκολίες συνέχισαν με το ΕΝΣ έτοιμο να καταρρεύσει το 1993, και τα θέματα της διεύρυνσης καθυστέρησαν την πρόοδο προς τον στόχο ενός κοινού νομίσματος. Τόσο η Βρετανία όσο και η Ιταλία ήταν απρόθυμες να παραδώσουν τη νομισματική πολιτική στο ΕΝΣ και παραιτήθηκαν από μόνοι τους από το ΕΝΣ. Για τα νομίσματα που εξακολουθούν να είναι μέσα στο ΕΝΣ, οι ζώνες γύρω από την ισοτιμία διευρύνθηκαν στο 15 τοις εκατό, και το εύρος σήμαινε ότι αν το ΕΝΣ διατηρούνταν, δεν μπορούσε πλέον να θεωρηθεί ως μια πραγματικά σταθερή ρύθμιση ισοτιμίας (Kennett, 2004, σελ. 254). Το 1995, όταν τρία νέα μέλη εντάχθηκαν στην ΕΕ, μόνο η Αυστρία προσχώρησε αμέσως στο ΕΜΡ. Η Φινλανδία και η Σουηδία δεν ανακοίνωσαν κανένα συγκεκριμένο χρονοδιάγραμμα, αλλά δήλωσαν ότι θα προσπαθήσουν να εισέλθουν στον ΜΣΙ το 1996 και η Ιταλία σχεδίασε να ξαναμπεί κατά το ίδιο έτος (Gardner, 1998, σελ. 277).

Μέχρι το 1995, η Επιτροπή ανέφερε ότι μόνο τρία από τα δεκαπέντε κράτη μέλη της ΕΕ, η Γερμανία, η Ιρλανδία, το Λουξεμβούργο, πέτυχαν το δημόσιο χρέος και τα κριτήρια ελλείμματος που απαιτούνταν για την ΟΝΕ. Από τις τρεις χώρες που πληρούσαν τους δημοσιονομικούς τους στόχους μόνο η Γερμανία και το Λουξεμβούργο είχαν διατηρήσει σταθερές συναλλαγματικές ισοτιμίες κατά τη διάρκεια των δύο ετών. Τα ελλείμματα του προϋπολογισμού στην Ελλάδα, Ιταλία, Ισπανία, Σουηδία ήταν υπερδιπλάσια από τα κριτήρια σύγκλισης. Έτσι, τον Ιούνιο του 1995, σε μια σύνοδο κορυφής στις Κάννες, οι ηγέτες της ΕΕ αναγνώρισαν ότι θα ήταν αδύνατο να ξεκινήσει το νέο νόμισμα το 1997. Συμφώνησαν να εργαστούν μέχρι την προθεσμία που ορίστηκε το 1999 στη Συνθήκη του Μάαστριχτ (Gardner, 1998, σελ. 280).

Παρά την αναστάτωση στο σύστημα και την απειλή για την ΟΝΕ οι ηγέτες των κρατών-μελών αποφάσισαν να κινήσουν το δεύτερο στάδιο στις αρχές του 1994. Τον Μάρτιο του 1998 το Ευρωπαϊκό Νομισματικό Ίδρυμα, δημοσίευσε αξιολόγηση της επίδοσης μιας χώρας όσον αφορά την εκπλήρωση των κριτηρίων, τα οποία επρόκειτο να αποτελέσουν τη βάση για την ένταξη στην ΟΝΕ. Στην πραγματικότητα, μόνο η Ελλάδα βρέθηκε να έχει αποτύχει να εκπληρώσει τα κριτήρια, παρόλο που η Βρετανία, η Δανία και η Σουηδία ήταν επιφυλακτικές σχετικά με τη νομισματική ένωση και επέλεξαν να μην εισέλθουν στο σύστημα κατά την έναρξή της το 1999. Μόνο τρία έθνη έφτασαν τον αυστηρότερο ορισμό του χρέους της κυβέρνησης προς το ΑΕΠ που δεν υπερέβαινε το 60 τοις εκατό, όλα τα άλλα έθνη βρέθηκαν να μειώνουν το ποσοστό του χρέους τους προς το ΑΕΠ με έναν «ικανοποιητικό» ρυθμό. Η ερμηνεία αυτή δεν είναι τόσο αληθινή στην πραγματικότητα. Το Βέλγιο (με αναλογία χρέους/ΑΕΠ από 122,2 τοις εκατό) και την Ιταλία (με 121,6 τοις εκατό) ήταν πολύ μακριά από το όριο, αλλά με πολιτικά κριτήρια έκριναν ότι το ποσοστό αυτό ήταν «ικανοποιητικό». Κατά συνέπεια, μια ομάδα 11 κρατών έγινε δεκτή να ξεκινήσει τη νομισματική ένωση. Στη συνέχεια, το 2001 η Ελλάδα έγινε δεκτή στην ευρωζώνη ως το δωδέκατο μέλος (Kennett, 2004, σελ. 254-5).

5.2.2.3 Σχέσεις Κινήτρων

Η νομισματική ενοποίηση της Ευρώπης υποστηρίχθηκε από εκείνους τους οικονομολόγους οι οποίοι πίστευαν ότι το νομισματικό κόστος των συναλλαγών είναι ένα σημαντικό εμπόδιο στο εμπόριο, καθώς και από εκείνους τους πολιτικούς που υποστήριξαν την ευρύτερη ενοποίηση της Ευρώπης. Οι υποστηρικτές του κοινού νομίσματος υποστήριξαν ότι θα δημιουργηθεί μια πραγματικά ενοποιημένη αγορά στην Ευρώπη χωρίς πολλά ανεξάρτητα εθνικά νομίσματα. Οι χώρες που θα προσχωρήσουν στο Ευρωσύστημα συμφωνούν με τα οφέλη από την εφαρμογή του ευρώ ως κοινού νομίσματος. Τα οφέλη αυτά περιλαμβάνουν την εξάλειψη των διακυμάνσεων των συναλλαγματικών ισοτιμιών και την αβεβαιότητα, που καθιστά ευκολότερο για τις χώρες εντός του Ευρωσυστήματος να τονωθεί η οικονομική ανάπτυξη και να επιτραπεί η αποτελεσματική κατανομή των πόρων εντός της ΕΕ μέσω της εξειδίκευσης και των οικονομιών κλίμακας. Γίνεται επίσης ευκολότερο το να ταξιδεύει κανείς με τα ίδια χρήματα μέσα στο Ευρωσύστημα (Charlton., 1999, σελ. 14). Όποιος έχει ταξιδέψει στην Ευρώπη, γεμίζοντας τις τσέπες του από χάρτινα και μεταλλικά νομίσματα μπορεί να εκτιμήσει τη μείωση στον τομέα των συναλλαγών, της μετατροπής, του κόστους των συναλλαγών και ότι ένα ενιαίο ευρωπαϊκό νομισματικό σύστημα παρέχει την απελευθέρωση σημαντικών πόρων. Οι οικονομίες των κρατών-μελών μπορούν να εξαλείψουν σε μεγάλο βαθμό τα αναγκαία συναλλαγματικά αποθέματα. Τα οφέλη περιλαμβάνουν επίσης τη σταθερότητα των τιμών, πιο υπεύθυνα δημόσια οικονομικά, και περισσότερες δυνατότητες για τη δη-

μιουργία απασχόλησης. Πίστευαν ότι η δημιουργία της ΟΝΕ θα καθορίσει επίσης τη βάση για πιο συνεκτική δημοσιονομική και νομισματική πολιτική για να μπορέσει η ΕΕ να αντέξει καλύτερα εξωτερικές μακροοικονομικές κρίσεις. Εξαιτίας του ότι το ίδιο νόμισμα χρησιμοποιείται σε όλο το Ευρωσύστημα, είναι ευκολότερο να συγκρίνονται οι τιμές. Ως συνέπεια οι αγορές γίνονται πιο ανταγωνιστικές, ασκώντας πίεση στις εταιρείες που χρεώνουν υψηλές τιμές, ώστε οι καταναλωτές να έχουν ακόμη μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στην αξία των χρημάτων τους (Coffey, σελ. 92., 2001). Επιπλέον, η δημιουργία μιας κοινής ευρωπαϊκής νομισματικής μονάδας, θα αυξήσει τη σημασία του ευρωπαϊκού νομίσματος στις παγκόσμιες αγορές. Περισσότερα από τα παγκόσμια αποθέματα θα κρατούνται σε ευρώ αυξάνοντας τη σημασία του νομίσματος (Kennett, 2004, σελ. 255).

Παρ' όλα αυτά, η υιοθέτηση ενός κοινού νομίσματος εμπεριέχει επίσης κόστος. Η δημιουργία της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας σημαίνει ότι η νομισματική πολιτική δεν γίνεται πλέον από τις επιμέρους χώρες. Τα επιτόκια καθορίζονται για όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ από μία ανεξάρτητη κεντρική τράπεζα. Η δημιουργία ενός κοινού νομίσματος απαιτεί κάθε χώρα να παραιτηθεί από τη νομισματική πολιτική της και, επομένως, ένα μέρος της εθνικής κυριαρχίας της (Gardner, 1998, σελ. 276). Αυτοί που αντιτίθενται στη νομισματική ένωση πιστεύουν ότι κάθε χώρα πρέπει να έχει τον αυστηρό έλεγχο της νομισματικής πολιτικής της και δεν θα πρέπει να υπάρξει καμία απώλεια της εθνικής κυριαρχίας. Επιπλέον, η εξάλειψη της συναλλαγματικής πολιτικής ως μέσο για την αντιμετώπιση κρίσεων και την εξισορρόπηση των διεθνών λογαριασμών είναι ένα σημαντικό κόστος. Για παράδειγμα, εάν μια χώρα βιώνει μια απότομη πτώση της ζήτησης στις εξαγωγές της, μπορεί να υποτιμήσει ή να επιτρέψει το δικό της νόμισμα να υποτιμηθεί και να ανακτήσει την ανταγωνιστικότητά της σε χαμηλότερα πραγματικά εισοδήματα χωρίς να προκαλέσει πτώση των ονομαστικών εισοδημάτων ή την αύξηση της ανεργίας. Ωστόσο, εάν η χώρα είναι μέρος μιας νομισματικής ένωσης, θα πρέπει να απορροφήσει το σοκ από την άποψη των χαμηλότερων εισοδημάτων και από την άποψη υψηλότερης βραχυπρόθεσμης ανεργίας (Kennett, 2004, σελ. 255-6). Αντίθετα, εφόσον όλες οι πλευρές της Ένωσης επλήγησαν παρομοίως από ένα οικονομικό σοκ, αυτό μπορεί να λυθεί από τη συντονισμένη νομισματική ένωση όλων και, ενδεχομένως, με δημοσιονομική πολιτική.

Είναι αρκετά ενδιαφέρον να ξεχωρίζεις ποιος κερδίζει και ποιος χάνει από ένα ενιαίο νόμισμα στην Ευρώπη. Ο πίνακας 5.5 αποκαλύπτει μια προσπάθεια να προβλέψει τους κερδισμένους και τους χαμένους για την ευρωζώνη των 12. Τα οφέλη αποτελούνται από το ποσοστό του ΑΕΠ που διατίθεται στο εμπόριο εντός της κοινότητας, ενώ το κόστος είναι ο βαθμός στον οποίο η βιομηχανική δομή των κρατών μελών διαφέρει από τον μέσο όρο της Ένωσης, ένα μέτρο του βαθμού ευαισθησίας σε ασύμμετρες κρίσεις. Σε γενικές γραμμές, οι μικρότερες, πιο ανοιχτές οικονομίες παρουσιάζουν τα μεγαλύτερα κέρδη. Τα καθαρά οφέλη φαίνεται να απολαμβάνουν όλα τα μέλη εκτός από την Ελλάδα (Kennett, 2004, σελ. 257).

Πίνακας 5.5 Εκτιμήσεις από τα καθαρά οφέλη από την ένταξη στην ΟΝΕ

Χώρα	**Οφέλη από Ενδοκοινοτικές συναλλαγές ως ποσοστό του ΑΕΠ**	**Κόστος: η διαφορά μεταξύ της διάρθρωσης της οικονομίας με τον μέσο όρο της ΕΕ**	**Καθαρά Οφέλη**
Βέλγιο/Λουξεμβούργο	44.50	-1.39	43.11
Δανία	13.65	-6.47	7.18
Γερμανία	14.35	-1.81	12.54
Ελλάδα	13.25	-14.01	-0.76
Ισπανία	8.95	-2.07	6.88
Γαλλία	12.95	-0.71	12.24
Ιρλανδία	38.85	-8.48	30.37
Ιταλία	9.70	-2.02	7.68
Ολλανδία	34.20	-5.14	29.06
Πορτογαλία	24.55	-10.31	14.24
Ηνωμένο Βασίλειο	10.70	-8.40	2.30

Πηγή: Kennett (2004, 258).

5.2.3 Πολιτική Δομή

Κύρια όργανα τροποποιήθηκαν ή δημιουργήθηκαν από την ΟΝΕ. Το Συμβούλιο των Υπουργών θα γίνει γνωστό ως το Συμβούλιο των Υπουργών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η Επιτροπή καλείται ως η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και η δικαστική εξουσία ονομάζεται το Συμβούλιο των Υπουργών Δικαιοσύνης των Κοινοτήτων. Δύο νέοι θεσμοί δημιούργησαν το Ευρωπαϊκό Νομισματικό Ίδρυμα το 1994 για να ενισχύσουν τις ρυθμίσεις για το συντονισμό των νομισματικών πολιτικών των μελών στη Φρανκφούρτη, και του ΣΠΔ. Η τοποθεσία ήταν το αντικείμενο κάποιας διαμάχης, επειδή η Βρετανία αισθάνθηκε ότι το ΕΝΙ θα πρέπει να βρίσκεται κοντά στη μεγαλύτερη χρηματοοικονομική αγορά της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στο Λονδίνο. Ωστόσο, το γεγονός ότι το Ηνωμένο Βασίλειο δεν συμμετείχε στο ΕΝΣ, μη υιοθετώντας το ευρώ και η πολιτική πραγματικότητα ότι το μάρκο κυριαρχεί στο ΕΝΣ ευνόησε τη γερμανική πλευρά.

Το Ευρωπαϊκό Σύστημα Κεντρικών Τραπεζών (ΕΣΚΤ) αποτελείτο από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) και οι εθνικές κεντρικές τράπεζες (ΕΚΤ) και τα 27 της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ), τα 17 κράτη μέλη των οποίων περιλαμβάνονται στο Ευρωσύστημα. Το Ευρωσύστημα είναι τώρα ένα υποσύνολο του Ευρωπαϊκού Συστήματος Κεντρικών Τραπεζών και περιλαμβάνει όλα τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης που έχουν καθιερώσει το ευρώ ως κοινή μορφή νομίσματος (Dyson, 2000, σελ. 18). Η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα ιδρύθηκε τον Ιούνιο του 1998, με έδρα τη Φρανκφούρτη της Γερμανίας και είναι υπεύθυνη για την άσκηση της νομισματικής πολιτικής στη ζώνη του ευρώ. Οι εθνικές κεντρικές τράπεζες λειτουργούν στο πλαίσιο της νομικής δομής των ιδίων των

χωρών τους, αλλά λειτουργούν και σύμφωνα με τις πολιτικές που καθορίζονται από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα για να επιτύχουν τους ίδιους στόχους στην εφαρμογή της νομισματικής πολιτικής. Η ΕΚΤ αποτελείται από τρία ξεχωριστά όργανα διοίκησης που συμβάλλουν στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και την εφαρμογή της νομισματικής πολιτικής. Οι φορείς αυτοί περιλαμβάνουν το διοικητικό συμβούλιο, το Κυβερνητικό Συμβούλιο και το Γενικό Συμβούλιο (Dyson, 2000, σελ. 28).

Η Εκτελεστική Επιτροπή αποτελείται από τον Πρόεδρο και τον Αντιπρόεδρο της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, καθώς και τέσσερα άλλα μέλη. Αυτά τα τέσσερα επιπλέον μέλη διορίζονται από το κράτος ή από αρχηγούς των κυβερνήσεων της ζώνης του ευρώ για την επαγγελματική τους εμπειρία σε νομισματικά και τραπεζικά θέματα. Η εκτελεστική επιτροπή συνεδριάζει δύο φορές την εβδομάδα, διαχειρίζεται τις καθημερινές εργασίες της ΕΚΤ και προετοιμάζει τις συνεδριάσεις του διοικητικού συμβουλίου. Κατέχει τις ευθύνες για την εφαρμογή της νομισματικής πολιτικής της ζώνης του ευρώ που καθορίζονται από το Διοικητικό Συμβούλιο. Δίνει τις απαραίτητες οδηγίες στις Εθνικές Κεντρικές Τράπεζες και ασκεί ορισμένες αρμοδιότητες που της εκχωρούνται από το Διοικητικό Συμβούλιο.

Το Διοικητικό Συμβούλιο είναι το κύριο όργανο λήψης αποφάσεων της ΕΚΤ. Αποτελείται από τα μέλη της Εκτελεστικής Επιτροπής της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας και τους διοικητές των 17 εθνικών κεντρικών τραπεζών όλων των κρατών εντός του Ευρωσυστήματος. Το Διοικητικό Συμβούλιο συνεδριάζει δύο φορές τον μήνα για να συζητήσουν θέματα και να υιοθετήσουν τις κατευθυντήριες γραμμές όσον αφορά τη νομισματική πολιτική. Τελικά, η κύρια ευθύνη του Διοικητικού Συμβουλίου είναι η χάραξη της νομισματικής πολιτικής της ζώνης του ευρώ που θα εξυπηρετεί το συμφέρον της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και ιδίως το Ευρωσύστημα. Αυτό περιλαμβάνει τη λήψη αποφάσεων που σχετίζονται με νομισματικούς στόχους, τα επιτόκια, τα αποθεματικά στο Ευρωσύστημα, και την κατάρτιση κατευθυντήριων γραμμών για την εφαρμογή των αποφάσεων αυτών.

Το Γενικό Συμβούλιο αποτελείται από τον Πρόεδρο και τον Αντιπρόεδρο της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, καθώς και από τους διοικητές των Εθνικών Κεντρικών Τραπεζών των 27 κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Με άλλα λόγια, το Γενικό Συμβούλιο περιλαμβάνει αντιπροσώπους από τις 17 χώρες της ζώνης του ευρώ και των 10 μη-χωρών της ζώνης του ευρώ. Το Γενικό Συμβούλιο μπορεί να θεωρηθεί ως μεταβατικό όργανο. Εκτελεί τα καθήκοντα που ανέλαβε από το Ευρωπαϊκό Νομισματικό Ίδρυμα, που η ΕΚΤ καλείται να επιτελέσει στο Τρίτο Στάδιο της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης λόγω του γεγονότος ότι όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ δεν έχουν ακόμη υιοθετήσει το ευρώ. Ο στόχος του Γενικού Συμβουλίου είναι να επικεντρωθεί κατά κύριο λόγο στην υποβολή εκθέσεων προόδου προς τη σύγκλιση με τα ευρωπαϊκά κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης που δεν έχουν ακόμη υιοθετήσει το ευρώ ως νόμισμα. Το Γενικό Συμβούλιο παρέχει επίσης συμβουλές στα κράτη αυτά σχετικά με τις προετοιμασίες που είναι απαραίτητες για την υιοθέτηση του ευρώ (Coffey, 2001, σελ. 34).

Επιπλέον, συλλέγει στατιστικές πληροφορίες, ετοιμάζει την ετήσια έκθεση της ΕΚΤ και θεσπίζει τους αναγκαίους κανόνες για την τυποποίηση της λογιστικής παρακολούθησης και υποβολής εκθέσεων σχετικά με τις πράξεις της ΕΚΤ. Στόχος του Γενικού Συμβουλίου είναι να συνεργαστεί με τις εθνικές κεντρικές τράπεζες των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης που δεν αποτελούν μέρος του Ευρωσυστήματος για την εκπλήρωση των κριτηρίων σύγκλισης, ώστε να μπορούν τελικά να ενσωματωθούν στο Ευρωσύστημα. Σύμφωνα με το καταστατικό του Ευρωπαϊκού Συστήματος Κεντρικών Τραπεζών και της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, το Γενικό Συμβούλιο θα διαλυθεί όταν όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ έχουν υιοθετήσει το ενιαίο νόμισμα.

Μπορούμε να δούμε μια σαφή εκπροσώπηση του πλουραλισμού στην πολιτική δομή του Ευρωπαϊκού Συστήματος Κεντρικών Τραπεζών. Η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα αποτελείται από τρία διοικητικά όργανα που διατυπώνουν δημοκρατικά νομισματική πολιτική και τη θέτουν σε εφαρμογή, ενώ σε συντονισμό με τις εθνικές κεντρικές τράπεζες διατηρούν τα συμφέροντα της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο σύνολό της, ιδίως στο πλαίσιο του Ευρωσυστήματος. Το σύστημα αυτό επιτρέπει επίσης στα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης να αποφασίσουν οι ίδιοι εάν επιθυμούν ή όχι να υιοθετήσουν το ευρώ. Στο πλαίσιο αυτής της πολιτικής δομής, δεν υπάρχει μια ενιαία αυταρχική οντότητα να κυβερνήσει το σύνολο της οικονομίας, αλλά μάλλον μια συνεργασία των διαφορετικών απόψεων που διατυπώνονται από τα διάφορα κράτη-μέλη μέσα στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Ωστόσο, η ΕΚΤ παραμένει απομονωμένη από πολιτικές σκοπιμότητες.

Αποφασίστηκε ότι η νέα Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα θα είναι εξαιρετικά απομονωμένη από τις πολιτικές πιέσεις των κυβερνήσεων των κρατών μελών. Θα είναι ανεξάρτητη από πολιτικές αρχές, ικανή να εισάγει μέτρα για τη σταθερότητα των τιμών. Αυτό ήταν αρκετά ασυνήθιστο ευρωπαϊκό θεσμικό όργανο, διότι το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο ή το Συμβούλιο των Υπουργών, είναι εξίσου υπεύθυνα για τις εθνικές κυβερνήσεις που αποφασίζουν τα περισσότερα από τα μείζονα ζητήματα. Η αιτιολόγηση για την ανεξαρτησία ήταν σαφής. Μόνο σε περίπτωση απουσίας άμεσων πολιτικών πιέσεων, θα είναι ο πρόεδρος της ΕΚΤ και τα μέλη της εκτελεστικής επιτροπής σε θέση να λαμβάνουν αποφάσεις με βάση την εμπειρία και όχι τις πολιτικές πιέσεις. Το Υπουργικό Συμβούλιο, η Επιτροπή και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο μπορεί να κάνουν γνωστές τις απόψεις της ΕΚΤ, μέσω καθορισμένων οδών, αλλά η ΕΚΤ δεν είναι υποχρεωμένη να απαντήσει.

Καθώς οι αριθμοί των μελών αυξήθηκαν, αυξήθηκε η δυσκολία σχηματισμού νομοθεσίας. Αν και η Συνθήκη του Μάαστριχτ καθιέρωσε ειδική πλειοψηφία στην οικονομική σφαίρα και κατήργησε την δύναμη του βέτο, η Συνθήκη της Νίκαιας το 2000 πήγε ένα βήμα παραπέρα στην τροποποίηση της δομής της ΕΕ να λειτουργήσει αποτελεσματικά καθώς η Ένωση διευρύνθηκε από 15 σε 27 χώρες το 2007. Ένα συμβιβαστικό σύστημα ψηφοφορίας, επιτεύχθηκε, το οποίο προέβλεπε τη διπλή πλειοψηφία των κρατών μελών. Κάθε κράτος μέλος έχει βαρύτητα ψήφου και μια σχετική βαρύτητα. Η σχετική βαρύτητα είναι ένα μέτρο τού πόσες ψήφους έχει το Συμβούλιο μιας χώρας σε σχέση με τον πληθυσμό της. Η γερμανική βαρύτητα λαμβάνεται ως 1,00 και ως σημείο αναφοράς για όλους

τους άλλους. Με βάση το σύστημα διπλής πλειοψηφίας κάθε κράτος μέλος θα μπορούσε να ζητήσει προαιρετικά επαλήθευση του ότι οι χώρες που ψηφίζουν υπέρ αντιπροσωπεύουν ένα αρκετά μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού της Ένωσης. Η Συνθήκη προέβλεπε αύξηση μετά τη διεύρυνση του αριθμού των εδρών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σε 732, η οποία υπερέβη το ανώτατο όριο που θέσπισε η Συνθήκη του Άμστερνταμ.

Η Συνθήκη του Άμστερνταμ, που υπογράφηκε στις 2 Οκτωβρίου 1997, κατήργησε την απαίτηση του διαβατηρίου μεταξύ των κρατών μελών, ζητώντας την άρση των εμποδίων της μετανάστευσης μεταξύ χωρών μελών της ΕΕ μέχρι το 2004. Περιέλαβε τέσσερις κύριους στόχους: να θέσει την απασχόληση και τα δικαιώματα των πολιτών στο επίκεντρο της Ένωσης και την επίτευξη της πλήρους απασχόλησης, να καταργήσει και τα τελευταία εμπόδια που παραμένουν για την ελεύθερη κυκλοφορία, να ενισχύσει την ασφάλεια, να καταπολεμήσει την εγκληματική δραστηριότητα και την παράνομη μετανάστευση, να αποκτήσει η Ευρώπη ισχυρότερη φωνή στις παγκόσμιες υποθέσεις με την ανάπτυξη μιας ενιαίας εξωτερικής πολιτικής και να κάνει τη θεσμική δομή της Ένωσης πιο αποτελεσματική με σκοπό τη διεύρυνση της Ένωσης. Στη Σύνοδο Κορυφής της Νίκαιας τον Δεκέμβριο του 2000 διατυπώνονται οι διαδικασίες για την επέκταση του δικαιώματος συμμετοχής σε άλλες χώρες και για τα δικαιώματα ψήφου. Η Σύνοδος Κορυφής της Βαρκελώνης του 2002 έκανε το πρώτο βήμα προς την απελευθέρωση του φυσικού αερίου και της ηλεκτρικής ενέργειας (Gregory και Stuart, 2004, σελ.203).

Η Συνθήκη της Λισαβόνας το 2007 εξέδωσε ένα σύνταγμα για την Ευρώπη, που θα αντικαταστήσει όλες τις συνθήκες με ένα «σύνταγμα». Παρόλο που επικυρώθηκε από την πλειοψηφία των κρατών μελών, αυτή εγκαταλείφθηκε, αφού απορρίφθηκε από τους Γάλλους και τους Ολλανδούς ψηφοφόρους το 2005. Μετά από μια «περίοδο περισυλλογής», τα κράτη μέλη συμφώνησαν να διατηρήσουν τις συνθήκες και να τις τροποποιήσουν, σώζοντας ορισμένες από τις μεταρρυθμίσεις που είχαν προβλεφθεί στο Σύνταγμα που είχε ενσωματωθεί στη Συνθήκη της Λισαβόνας. Μετά την αρχική απόρριψη της Συνθήκης το 2008 από το ιρλανδικό εκλογικό σώμα, αρχική απόφαση που ανατράπηκε σε ένα δεύτερο δημοψήφισμα στην Ιρλανδία το 2009, αφού εξασφάλισε έναν αριθμό παραχωρήσεων, η Συνθήκη τέθηκε σε ισχύ την 1η Δεκεμβρίου 2009. Το άρθρο 16 της Συνθήκης της Λισαβόνας ορίζει τις προϋποθέσεις για την ειδική πλειοψηφία από 1ης Νοεμβρίου 2014. Αποτελεσματική είναι η πλειοψηφία των χωρών του 55 τοις εκατό που αποτελούν τουλάχιστον το 65 τοις εκατό του πληθυσμού την ΕΕ. Εάν το συμβούλιο των υπουργών δεν συζητεί πρόταση της Επιτροπής ή του ύπατου εκπροσώπου της Ένωσης για Θέματα Εξωτερικής Πολιτικής και Πολιτικής Ασφαλείας, τότε η πλειοψηφία καθορίζεται στο 72% και η πλειοψηφία του πληθυσμού του 65 τοις εκατό.

5.2.4 Ιδεολογία

Το ευρώ είναι σύμβολο της κοινής ταυτότητας, των κοινών αξιών και της επιτυχίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης στην προσέγγιση των λαών και των κρατών της Ευρώ-

πης μαζί μέχρι τώρα. Το Ευρωσύστημα είναι σχετικά νέο, ωστόσο, έχει δείξει ένα ισχυρό όραμα για σύγκλιση των οικονομιών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Coffey, σελ. 91, 2001). Η ιδεολογική βάση για την υποστήριξη της Συνθήκης του Μάαστριχτ ήταν προς τον φεντεραλισμό, ότι τα κράτη-μέλη μειώνοντας την εθνική κυριαρχία, είχαν περισσότερες πιθανότητες να επιτύχουν ορισμένους στόχους μέσω της Ένωσης παρά μέσα από τα μόνο τα δικά τους οικονομικά προγράμματα. Απόψεις υπέρ της «επικουρικότητας», ως αρχής καθοδήγησης της ΕΕ, έγιναν κανόνας. Σε γενικές γραμμές, η επικουρικότητα περιείχε την πεποίθηση ότι η ΕΕ πρέπει να αναλάβει μόνο τις δραστηριότητες που θα μπορούσε να αποδώσει καλύτερα από κράτη μέλη που ενεργούν μεμονωμένα. Πιο συγκεκριμένα, η έννοια της επικουρικότητας ενσωματώνει ιδεολογικές απόψεις σχετικά με τη σχέση μεταξύ κράτους και κοινωνίας. Ωστόσο, η ιδεολογική βάση του Μάαστριχτ για περισσότερο φεντεραλισμό βρίσκει αντίσταση από αυτούς που σημειώνουν σχετικά χαμηλές οικονομικές επιδόσεις στην ΕΕ σε σύγκριση με τις Ηνωμένες Πολιτείες και την Ασία. Οι πολίτες πιστεύουν ότι περισσότερος κεντρικός έλεγχος από θεσμικά όργανα της ΕΕ δεν μπορεί να προωθήσει ευνοϊκότερες οικονομικές επιδόσεις από ό,τι οι μεμονωμένες οικονομίες. Υπάρχουν ενδείξεις αυξανόμενου φόβου μεταξύ των πολιτών της ΕΕ ότι οι γραφειοκράτες στα υπερεθνικά όργανα στις Βρυξέλλες επιδιώκουν να αυξήσουν τις λειτουργίες του κέντρου, ενώ τα μεμονωμένα κράτη μέλη μπορούν να αναλάβουν πιο αποτελεσματικά και οι γραφειοκράτες της ΕΕ είναι μόνο ιδιοτελή άτομα.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση όσον αφορά τη νομισματική πολιτική και τη δομή της ΕΚΤ, παίρνει μια κλασσική φιλελεύθερη προσέγγιση. Η ιδέα είναι ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι μια συλλογή ευρωπαϊκών χωρών, στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Συστήματος Κεντρικών Τραπεζών για τον σκοπό της χρησιμοποίησης κρατικών κεντρικών τραπεζών (με εξαίρεση το Βέλγιο και την Ελλάδα) για τον έλεγχο των νομισματικών πολιτικών που θα σταθεροποιήσουν τις τιμές (Μαντέλ, 2001, σελ. 61). Πιστεύουν στην ιδιωτική περιουσία και τις αρχές της ελεύθερης αγοράς, αλλά επίσης καταλαβαίνουν ότι πρέπει να υπάρξει κάποια παρέμβαση της κυβέρνησης, αλλά όχι όσον αφορά τη νομισματική πολιτική. Εξαιτίας αυτού, ο κύριος στόχος είναι η διατήρηση της σταθερότητας των τιμών μέσω των νομισματικών πολιτικών που καθορίζονται από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα. Πώς θα επιτευχθεί αυτός ο στόχος; Λοιπόν, η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα είναι ο μοναδικός προμηθευτής της νομισματικής βάσης, τα επιτόκια μπορούν να ελεγχθούν, καθώς επίσης και το ποσό των χρημάτων που έχουν τεθεί σε κυκλοφορία. Και έτσι, το ποσό των πόρων που δανείζονται χρήματα και επενδύουν ή ξοδεύουν, διοικείται άμεσα από την ΕΚΤ. Αυτή ελέγχει τον πληθωρισμό και τον αποπληθωρισμό και ως εκ τούτου, διατηρεί τις τιμές σταθερές. Εάν οι τιμές παραμείνουν σταθερές, η αξία του ευρώ παραμένει σταθερή και δίνει στους πολίτες μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στις αποφάσεις των δαπανών τους.

Πώς οι Ευρωπαίοι αντιλαμβάνονται την ΕΕ; Στο Ειδικό Ευρωβαρόμετρο 379, το «Μέλλον της Ευρώπης» που δημοσιεύθηκε τον Απρίλιο του 2012 από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, ακριβώς πάνω από το μισό των Ευρωπαίων συμφωνεί ότι η φωνή τους ακούγεται

στη χώρα τους (52 τοις εκατό) και μόνο το ένα τρίτο θεωρεί ότι αυτό συμβαίνει στην ΕΕ (33 τοις εκατό). Η άποψη ότι «η φωνή μου μετράει στην ΕΕ» υποστηρίζεται πάνω από το μισό των κατοίκων στη Δανία (61 τοις εκατό), το Βέλγιο, την Ολλανδία (55 τοις εκατό) και τη Σουηδία (52 τοις εκατό). Επίσης η άποψη της πλειοψηφίας στη Γερμανία είναι (47 τοις εκατό) και στη Μάλτα (47 τοις εκατό). Αντίθετα, αυτή η άποψη υποστηρίζεται λιγότερο από τον ένα στους έξι πολίτες στην Τσεχική Δημοκρατία (14 τοις εκατό), στην Ελλάδα (15 τοις εκατό) και στην Ιταλία (16 τοις εκατό). Όταν ρωτήθηκαν πώς βλέπουν τους εαυτούς τους στο εγγύς μέλλον, το 46 τοις εκατό των Ευρωπαίων λένε «τη δική τους υπηκοότητα και την ευρωπαϊκή» (+5 από την άνοιξη του 2010), ενώ το 39 τοις εκατό αναγνωρίζει μόνο τη δική του υπηκοότητα (-7 από την άνοιξη του 2010). Το οκτώ τοις εκατό αισθάνονται «Ευρωπαίοι και την δική τους ιθαγένεια» (+1 από την άνοιξη του 2010) και 4 τοις εκατό περιγράφουν τους εαυτούς τους ως Ευρωπαίους μόνο (+1 από την άνοιξη του 2010). Σε 12 χώρες, η πλειονότητα των ερωτηθέντων αισθάνονται «την ιθαγένειά τους και μόνο», με επικεφαλής το Ηνωμένο Βασίλειο (60 τοις εκατό) και στην Ιρλανδία (58 τοις εκατό). Σε 13 κράτη μέλη, η επιλογή «δική τους ιθαγένεια και η ευρωπαϊκή» κυριαρχεί, πιο εντυπωσιακά στη Μάλτα (62 τοις εκατό) και στην Ιταλία (55 τοις εκατό). Στην Κύπρο και τη Φινλανδία, οι ερωτηθέντες χωρίζονται μεταξύ αυτών των δύο επιλογών
(http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_379_en.pdf).

5.2.5 Εξωτερικό Περιβάλλον

Ενώ η ΕΕ σίγουρα επηρεάζεται από τις οικονομικές συνθήκες του έξω κόσμου, είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι Ενωμένη Ευρώπη, η ΕΕ είναι η μεγαλύτερη οικονομία στον κόσμο, μεγαλύτερη από την οικονομία των Ηνωμένων Πολιτειών. Η ΕΕ διαθέτει επίσης μεγαλύτερο πληθυσμό από το άθροισμα του πληθυσμού των Ηνωμένων Πολιτειών και της Ιαπωνίας, τους ανταγωνιστές της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Κατά την ανάλυση του εξωτερικού περιβάλλοντος της ΕΕ και τον τρόπο με τον οποίο η ΕΕ προσεγγίζει το εξωτερικό περιβάλλον, είναι σημαντικό να θυμόμαστε ότι η ΕΕ δεν είναι κράτος, και ως εκ τούτου δεν έχει εθνικό έδαφος ούτε χρειάζεται υπερασπιστεί εθνικά συμφέροντα. Ο δεύτερος πυλώνας, θεσπίζει μια κοινή εξωτερική πολιτική και πολιτική ασφάλειας, που αποτελούσε στόχο προτεραιότητας για κάποιο χρονικό διάστημα, αλλά δεν είναι αποτελεσματικός. Ενώ η ΕΕ έχει αναπτύξει μια πολιτική ασφάλειας, επικεντρώνεται κυρίως στο να είναι εθελοντική και δεν είναι δεσμευτική για τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αυτό είναι σε μεγάλο βαθμό αποτέλεσμα του δισταγμού των μελών της ΕΕ στο να σταματήσουν την αυτονομία των δικών τους στρατιωτικών δυνάμεων. Κοινή εξωτερική πολιτική και ασφάλεια απέτυχε να εμφανιστεί είτε στις εχθροπραξίες στα πρώην Γιουγκοσλαβικά εδάφη ή στην ανταπόκριση στο πρώτο ή στο δεύτερο Πόλεμο του Κόλπου, δοκιμάζοντας σοβαρά τα όρια και την αποτελεσματικότητα μιας «κοινής» ευρωπαϊκής εξωτερικής πολιτικής (Gardner, 1998, σελ. 261).

Υπάρχει ένα κίνητρο για τις χώρες να έχουν φιλικές σχέσεις με άλλες χώρες για να μειώσουν τις στρατιωτικές δαπάνες και την ανακατανομή των πόρων αυτών προς το εμπόριο. Αυτή είναι η ίδια ιδέα πίσω από την Ευρωπαϊκή Ένωση, και ιδίως το Ευρωσύστημα, να δημιουργήσει φιλικές σχέσεις για να επεκτείνει τη διεθνή αγορά και να ενθαρρύνει το ελεύθερο εμπόριο μεταξύ των χωρών μελών (Henning, σελ. 44., 2001). Οι μη ευρωπαϊκές εταιρείες έχουν τη δυνατότητα να συμμετάσχουν στη διαδικασία της ΕΕ για τη θέσπιση προτύπων μέσω των ευρωπαϊκών θυγατρικών τους. Ο στόχος ήταν για την ΕΕ να δημιουργήσει μια ολοκληρωμένη χωρίς σύνορα αγορά που θα είναι πιο οικείο το περιβάλλον για τις μη ευρωπαϊκές επιχειρήσεις. Αντί για την ανάπτυξη διαφορετικών προϊόντων και συστημάτων διανομής για κάθε μία από τις ευρωπαϊκές χώρες, οι μη ευρωπαϊκές εταιρείες είναι σε θέση να αναπτύξουν μια ευρεία στρατηγική για όλη την Ευρώπη.

Όταν εφαρμόστηκε η SEA και η Συνθήκη του Μάαστριχτ, η ΕΕ σημείωσε σημαντική πρόοδο προς την υλοποίηση των απώτερων στόχων της. Οι κοινοτικοί υπάλληλοι αναγκάστηκαν, ωστόσο, να μοιράζουν τον χρόνο τους μεταξύ εσωτερικών και εξωτερικών προκλήσεων. Μετά την κατάρρευση των σοσιαλιστικών καθεστώτων το 1989, η Κοινότητα σύναψε «συμφωνίες σύνδεσης» με τις νέες κυβερνήσεις, παρέχοντας οικονομική συνεργασία, πολιτικό διάλογο και τη δυνατότητα χορήγησης πλήρους ένταξης σε αυτές τις χώρες σε κάποια στιγμή στο μέλλον, η οποία πραγματοποιήθηκε το 2004 και το 2007. Το 1992, η ΕΕ και οι χώρες EFTA συμφώνησαν τη δημιουργία του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Χώρου (ΕΟΧ), απελευθερώνοντας την κυκλοφορία των εμπορευμάτων, υπηρεσιών, κεφαλαίου και εργασίας σε όλη τη Δυτική Ευρώπη.

5.2.6 Μεταρρυθμίσεις

Η είσοδος νέων κρατών που πληρούν τις προϋποθέσεις για την ένταξη υπήρξε μία από τις πιο ισχυρές μεταρρυθμίσεις στην ιστορία της ΕΕ. Η ιδιότητα του μέλους στα κράτη της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης θεωρήθηκε ως ένα μέσο για τη γεφύρωση του χάσματος που υπήρχε εδώ και καιρό μεταξύ της Δύσης και της Ανατολής. Η ένταξη των χωρών αυτών ωφέλησε επίσης τη Δύση οδηγώντας σε αύξηση του εμπορίου και εντατική ανάπτυξη.

Εντωμεταξύ, η αποτυχία της Συνθήκης για τη θέσπιση Συντάγματος της Ευρώπης να επικυρωθεί ως νόμος είναι ένα σύγχρονο παράδειγμα της αμφιταλαντευόμενης λαϊκής υποστήριξης για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα θα έπρεπε να είχε εδραιώσει και αντικαταστήσει πολλές από τις υπάρχουσες συνθήκες ίδρυσης και να είχε βελτιστοποιήσει τις πολιτικές διαδικασίες και τη δημιουργία ενός ενιαίου κώδικα για τα ανθρώπινα δικαιώματα σε ολόκληρη την ΕΕ. Αντίθετα, το Σύνταγμα θεωρήθηκε από κάποιους ως μέσο για την περαιτέρω εδραίωση της κεντρικής εξουσίας, ενώ παράλληλα θα μειώνει την αυτονομία του κράτους-μέλους. Ως αποτέλεσμα, όταν η συνθήκη πήγε προς ψήφιση σε λαϊκό δημοψήφισμα, απορρίφθηκε από τη Γαλλία και τις Κάτω Χώρες τον Οκτώβριο του 2004, σταματώντας την όλη διαδικασία. Είναι πλέον

αμφίβολο κατά πόσον η περαιτέρω ενοποίηση θα συμβεί, ιδιαίτερα λόγω του φόβου προστατευτισμού και λόγω της μείωσης της λαϊκής υποστήριξης για ενότητα.

Ολόκληρη η μετάβαση από τα επιμέρους εθνικά νομίσματα σε ένα ενδο-εθνικό οικονομικό σύστημα μπορεί να θεωρηθεί ως η μεγαλύτερη μεταρρύθμιση της Ευρώπης. Επειδή αυτή η νομισματική ένωση είναι τόσο νέα, υπάρχουν πολλά προβλήματα που απαιτούν μεταρρύθμιση. Μέσα στο Ευρωσύστημα, ως θέμα που χρειάζεται μεταρρύθμιση, είναι το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης. Το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης (ΣΣΑ) είναι μια συμφωνία μεταξύ των 27 κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, για να διευκολυνθεί και να διατηρηθεί η σταθερότητα της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης. Στο πλαίσιο αυτού του συμφώνου οι χώρες ρυθμίζουν σχετικά με το εθνικό τους χρέος και το έλλειμμα του προϋπολογισμού τους. Οι κανονισμοί αυτοί είναι παρόμοιοι με αυτούς που περιλαμβάνονται στα κριτήρια του Μάαστριχτ. Αποτελείται από δημοσιονομική παρακολούθηση των μελών από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το Συμβούλιο των Υπουργών και, μετά από πολλές προειδοποιήσεις, έρχονται κυρώσεις κατά των παραβατικών μελών. Το σύμφωνο εγκρίθηκε το 1997, έτσι ώστε να διατηρηθεί η δημοσιονομική πειθαρχία που επιβάλλεται στο πλαίσιο της ΟΝΕ. Τα κράτη μέλη που υιοθετούν το ευρώ πρέπει να πληρούν τα κριτήρια σύγκλισης του Μάαστριχτ, και το ΣΣΑ διασφαλίζει ότι θα συνεχίζει να τα επιτηρεί.

Τα πραγματικά κριτήρια που τα κράτη μέλη οφείλουν να σέβονται στο εσωτερικό της ευρωζώνης είναι ότι : το ετήσιο έλλειμμα προϋπολογισμού δεν θα πρέπει να υπερβαίνει το 3% του ΑΕΠ (συμπεριλαμβανομένων όλων των δημόσιων προϋπολογισμών, όπως δήμοι, περιφέρειες, κτλ) και ένα εθνικό χρέος να είναι μικρότερο από το 60% του ΑΕΠ ή να πλησιάζουν αυτό τον στόχο. Ένα μεγαλύτερο έλλειμμα και χρέος μπορεί να προκαλέσουν προβλήματα στην Ευρώπη Το πρόβλημα με αυτό το σύστημα είναι ότι οι χώρες μέλη δεν ακολουθούν τους κανονισμούς αυτούς. Γράφοντας αυτές τις προτάσεις, η παγκόσμια οικονομική κρίση αποκάλυψε ότι στην Ευρώπη τα μη βιώσιμα επίπεδα του δημόσιου χρέους αποζητούν χρηματοδότηση της ΕΕ και του ΔΝΤ. Για παράδειγμα, το 2011 το δημόσιο χρέος στην Ελλάδα ήταν 165 τοις εκατό του ΑΕΠ, στην Ιρλανδία 108 τοις εκατό του ΑΕΠ, στην Πορτογαλία 108 τοις εκατό του ΑΕΠ, και στην Ιταλία 108 τοις εκατό του ΑΕΠ. Η οικονομική κρίση στην Ευρώπη ενθαρρύνει ουσιαστικές μεταρρυθμίσεις στην ΕΕ για την εγκαθίδρυση μιας «κεντρικής» κοινής δημοσιονομικής πολιτικής, όπως μια κοινή δημοσιονομική πολιτική να συμπληρώσει την κοινή νομισματική πολιτική.

5.2.7 Συνέπεια και Βιωσιμότητα

Η ΕΕ, αν και επαναστατική, δεν έχει ακόμη επιτύχει τη συνέπεια ενός οικονομικού συστήματος. Τα θέματα συζήτησης συσχετίζονται με τη σχετική αποτελεσματικότητα της ενιαίας εσωτερικής αγοράς και του ενιαίου νομίσματος. Τα θεσμικά όργανα της ΕΕ δίνουν έμφαση στην οικονομική διαχείριση μέσω της εναρμόνισης των πολιτικών, όπου οι δυνάμεις της αγοράς είναι η κύρια κοινωνική διαδικασία για το συντονισμό της οικονομικής.

Κατά συνέπεια, υπάρχουν κράτη μέλη που πληρούν τα κριτήρια του Μάαστριχτ, αλλά είναι απρόθυμα να υιοθετήσουν το ευρώ. Τα κριτήρια αυτά θα βοηθήσουν να εξασφαλιστεί ότι οι χώρες που επιθυμούν να υιοθετήσουν το ευρώ θα διατηρήσουν ένα σταθερό οικονομικό σύστημα τη στιγμή που θα ενταχθούν στο Ευρωσύστημα. Η συνέπεια επιτυγχάνεται όταν όλες οι χώρες που πληρούν τα κριτήρια, χρησιμοποιούν το ευρώ.

Αν και πολλές χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης ήταν πρόθυμες να υιοθετήσουν το ευρώ, υπάρχουν τρεις χώρες - η Βρετανία, η Σουηδία και η Δανία – που δεν υιοθέτησαν το κοινό νόμισμα. Τον Δεκέμβριο του 1992 η Δανία διαπραγματεύτηκε μια σειρά ρητρών απαλλαγής από τη Συνθήκη του Μάαστριχτ, που δεν περιλαμβάνουν την υιοθέτηση του ευρώ ως νομίσματος. Αυτό έγινε ως απάντηση στη Συνθήκη του Μάαστριχτ που είχε απορριφθεί από τους πολίτες της Δανίας σε ένα δημοψήφισμα ένα χρόνο νωρίτερα. Ως αποτέλεσμα των αλλαγών, η συνθήκη επικυρώθηκε τελικά σε μεταγενέστερο δημοψήφισμα που διεξήχθη το 1993. Στις 28 Σεπτεμβρίου 2000, διεξήχθη ένα άλλο δημοψήφισμα στη Δανία σχετικά με το ευρώ με αποτέλεσμα 53,2% ψηφοφορία κατά της ένταξης. Από τότε, η Δανία δεν έχει συζητήσει το ενδεχόμενο της ένταξής της στο Ευρωσύστημα. Παρά το γεγονός ότι η Δανία είναι απρόθυμη να υιοθετήσει το ευρώ, εξακολουθούν να διατηρούν τη δανική κορώνα σε σταθερή σχέση με το ευρώ.

Σύμφωνα με τη συνθήκη προσχώρησης του 1994, που εγκρίθηκε με δημοψήφισμα, με 52% υπέρ της Συνθήκης, η Σουηδία καλείται να συμμετάσχει στο ευρώ, εάν, σε κάποιο σημείο, τα κριτήρια σύγκλισης εκπληρωθούν. Ωστόσο, στις 14 Σεπτεμβρίου 2003, το 56% των Σουηδών καταψήφισε την υιοθέτηση του ευρώ σε ένα δεύτερο δημοψήφισμα. Λόγω αυτής της ψηφοφορίας η Σουηδία αντιμετώπισε προβλήματα επειδή ένας όρος προσχώρησης του 1995 ήταν ότι θα υιοθετήσουν το ευρώ. Η Σουηδία χρησιμοποιεί ως εκ τούτου την πολιτική για να διασφαλίσει ότι η συναλλαγματική ισοτιμία τους είναι εκτός της απαιτούμενης ΜΣΙ ζώνης. Η σουηδική κυβέρνηση υποστήριξε ότι η παραμονή έξω από τη ζώνη του ευρώ είναι νόμιμη, εφόσον μία από τις προϋποθέσεις για την ένταξη στην Ευρωζώνη είναι μια προηγούμενη διετής συμμετοχή της στο Μηχανισμό Συναλλαγματικών Ισοτιμιών ΙΙ. Απλά επιλέγοντας να μείνει έξω από τον μηχανισμό συναλλαγματικών ισοτιμιών, η Σουηδική κυβέρνηση παρέχει ένα επίσημο «παραθυράκι» αποφεύγοντας την απαίτηση της υιοθέτησης του ευρώ. Ως εκ τούτου, η Σουηδία μπορεί να χρησιμοποιήσει τη δικαιολογία ότι δεν πληροί όλα τα κριτήρια του Μάαστριχτ για την υιοθέτηση του ευρώ. Τα περισσότερα πολιτικά κόμματα της Σουηδίας εξακολουθούν να πιστεύουν ότι θα ήταν προς το εθνικό συμφέρον να χρησιμοποιούν το ευρώ, αλλά όλα έχουν δεσμευτεί να τηρήσουν το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος προς το παρόν και δεν εμφανίζουν κανένα ενδιαφέρον να θέσουν το ζήτημα.

Το Ηνωμένο Βασίλειο είναι η τρίτη χώρα που θα μπορούσε να πληροί τα κριτήρια αλλά δεν επιθυμεί να υιοθετήσει το ευρώ. Το νόμισμα του Ηνωμένου Βασιλείου είναι η λίρα στερλίνα και δεν έχει δηλώσει ότι σχεδιάζει να υιοθετήσει το ευρώ στο άμεσο μέλλον. Το Ηνωμένο Βασίλειο διαπραγματεύτηκε την αποχώρηση από την πλευρά της Συνθήκης του Μάαστριχτ, που απαιτούσε να υιοθετήσουν το κοινό νόμισμα και την κυβέρνηση συνασπισμού

μεταξύ των Συντηρητικών και Φιλελεύθερων Δημοκρατών που εκλέχθηκαν τον Μάιο του 2010 και δεσμεύονται να μην υιοθετήσουν το ευρώ για τη διάρκεια αυτού του κοινοβουλίου. Το Ηνωμένο Βασίλειο είναι ξεχωριστό, επειδή έχει ρυθμίσει τις δικές του απαιτήσεις για την υιοθέτηση του ευρώ. Η κυβέρνηση του πρώην πρωθυπουργού Τόνι Μπλερ δήλωσε ότι «πέντε οικονομικά τεστ» θα πρέπει να περάσουν πριν η κυβέρνηση μπορέσει να συστήσει τη βρετανική συμμετοχή στο ευρώ, και υποσχέθηκε να διοργανώσει δημοψήφισμα για την ένταξη αν αυτές οι πέντε οικονομικές δοκιμές πληρούνταν. Το Ηνωμένο Βασίλειο θα πρέπει επίσης να πληροί τα οικονομικά κριτήρια σύγκλισης της ΕΕ, πριν τους επιτραπεί να υιοθετήσουν το ευρώ. Η κυβέρνηση δεσμεύθηκε να προβεί σε τριπλή διαδικασία έγκρισης πριν την ένταξη στην Ευρωζώνη, που εμπεριείχε την έγκριση από το Υπουργικό Συμβούλιο, το Κοινοβούλιο και το εκλογικό σώμα σε ένα δημοψήφισμα.

Οι ευρω-σκεπτικιστές πιστεύουν ότι η ΕΕ δεν υπήρξε αποτελεσματική σε θέματα εξωτερικής πολιτικής, δεδομένου ότι τα μέλη της έχουν αποκλίνοντα εθνικά συμφέροντα και ότι η ΕΕ ως σύνολο δεν έχει πολιτική αξιοπιστία. Πιστεύουν ότι η πρόταση της ΟΝΕ είναι το αποτέλεσμα μιας πολιτικής διαδικασίας που διεγείρεται από στενές ομάδες συμφερόντων που ενδιαφέρονται για τη διευκόλυνση του εμπορίου, ιδίως οι μεγάλες επιχειρήσεις που εξάγουν σε όλη την ΕΕ και δεν έχουν την ευρεία υποστήριξη του κοινού. Η πρόταση του Μάαστριχτ για την ενίσχυση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, ώστε να κάνει τους πολίτες να αισθανθούν ότι συμμετέχουν περισσότερο σε υποθέσεις της ΕΕ δεν έγινε δεκτή με ενθουσιασμό στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου του 1994 στις οποίες η προσέλευση στις κάλπες για την εκλογή αυτή ήταν χαμηλότερη από ποτέ, 56,4 τοις εκατό (Angresano, 1996, σελ. 364).

Ίσως η αρχή της επικουρικότητας θα αποτελέσει τη βάση για τα κράτη-μέλη και τις αρχές της ΕΕ να βρουν έναν τρόπο να καθορίσουν ποιες οικονομικές δραστηριότητες μπορεί να εκτελεστούν πιο αποτελεσματικά. Πολλές εθνικές αρχές εξακολουθούν να πιστεύουν ότι οι κοινές πολιτικές της ΕΕ μπορούν να εφαρμοστούν χωρίς να μεταβιβάσει τον έλεγχο των πόρων από τις 27 εθνικές κυβερνήσεις σε μια κεντρική ομόσπονδη κυβέρνηση. Λαμβάνοντας υπόψη τον σημερινό βαθμό της εξουσίας, η πολιτική δομή της ΕΕ είναι εξίσου μια ολοκληρωμένη οικονομία και 27 ξεχωριστά έθνη, με την ένωση των κρατών να επιτυγχάνει ενότητα μέσω της συναίνεσης να μεταφέρει κάποια εθνική κυριαρχία και έλεγχο των πόρων σε μια υπερεθνική αρχή. Η ιδεολογική βάση για τους κανόνες λειτουργίας της ΕΕ επίσης χωρίζεται ανάμεσα στα δημοκρατικά κοινωνικά ιδανικά που τηρούνται από όλα σχεδόν τα 27 κράτη μέλη και στη δέσμευση της ΕΕ να ενσωματωθεί, σύμφωνα με τις αρχές της αγοράς (Angresano, 1996, σελ. 377).

Καθώς η διεύρυνση συνεχίζεται, η κοινωνική δομή της ΕΕ είναι πιθανό να γίνει πιο ετερογενής και διαιρείται σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο. Ωστόσο, ενώ οι χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης έγιναν δεκτές στην Ευρωπαϊκή Ένωση, μια άλλη χώρα, η Τουρκία, δεν έχει ακόμη γίνει δεκτή. Η Τουρκία πρώτη φορά έκανε αίτηση για ένταξη στην ΕΕ το 1987, εννέα χρόνια πριν από τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης αφότου είχαν αποκτήσει την προσχώρηση. Η Τουρκία, αν και έχει θέσει υποψηφιότητα,

η συμμετοχή της αντιμετωπίζει σκληρή μάχη λόγω των ανησυχιών για τα ανθρώπινα δικαιώματα και εξαιτίας του ότι το μεγαλύτερο μέρος του εδάφους της βρίσκεται γεωγραφικά στην Ασία και στο μη-χριστιανικό πολιτισμό. Πολλά από τα κράτη-μέλη διστάζουν να δεχτούν ένα ισλαμικό κράτος, φοβούμενοι ότι θα μπορούσε να καταστρέψει την κοινή ευρωπαϊκή ταυτότητα η οποία υπάρχει σήμερα στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Οι αντίπαλοι επισημαίνουν ότι η Τουρκία δεν σέβεται τις βασικές αρχές που αναμένονται από την παράδοση της δυτικής φιλελεύθερης δημοκρατίας λόγω κατασταλτικών νόμων για την ελευθερία της έκφρασης και την ανησυχία για τη λειτουργία της κυβέρνησης της Τουρκίας, ιδίως με την πολιτική συμμετοχή των στρατιωτικών. Παρ' όλα αυτά, το Εθνικό Συμβούλιο Ασφαλείας της Τουρκίας αναμορφώθηκε στις 23 Ιουλίου 2003, στο κάλεσμα της ΕΕ. Οι αντίπαλοι φοβούνται ότι ο μεγάλος πληθυσμός της Τουρκίας θα αλλάξει την ισορροπία της εξουσίας των αντιπροσωπευτικών ευρωπαϊκών θεσμικών οργάνων. Επιπλέον, λόγω του μεγάλου της πληθυσμού και στον τομέα της γεωργίας, η Τουρκία θα πληροί τις προϋποθέσεις για ένα μεγάλο ποσοστό χρηματοδότησης συνοχής και της ΚΑΠ, με αποτέλεσμα λιγότερη χρηματοδότηση για άλλα κράτη-μέλη. Οι υποστηρικτές της ένταξης της Τουρκίας υποστηρίζουν ότι πρόκειται για μια βασική περιφερειακή δύναμη με μια μεγάλη οικονομία και τη δεύτερη μεγαλύτερη στρατιωτική δύναμη του ΝΑΤΟ, έτσι θα ενισχύσει τη θέση της ΕΕ ως παγκόσμιου παίκτη γεω-στρατηγικής. Ως έκτος μεγαλύτερος εμπορικός εταίρος της ΕΕ, η Τουρκία θα παράσχει οικονομική ώθηση στην ΕΕ (Nugent 2003, σελ.497-498). Επίσης, λόγω της γεωγραφικής θέσης της Τουρκίας και της οικονομικής, πολιτικής, και του πολιτιστικού δεσμού με την περιοχή της Ασίας θα μπορούσε να γεφυρώσει και την Ευρώπη με την Ασία, ενισχύοντας την γεωπολιτική σφαίρα της επιρροής της ΕΕ. Οι ΗΠΑ έχουν ενθαρρύνει θερμά την ένταξη της Τουρκίας λόγω της γεωπολιτικής της κατάστασης στη Μέση Ανατολή.

Είναι οι 27 οικονομίες της ΕΕ, μια οικονομία; Η ΕΕ δεν έχει ακόμη γίνει Ηνωμένες Πολιτείες της Ευρώπης, και δεν θα πρέπει ακόμη να θεωρείται ως μια οικονομία, παρά τη σημαντική ρητορική περιγραφή ως μίας οντότητας με συντονισμένες στρατηγικές έναντι των Ηνωμένων Πολιτειών και της Ιαπωνίας, ένας μικρός ρόλος στους εθνικούς οικονομικούς στόχους, παρόλο που κράτη-μέλη έχουν παραιτηθεί από την εθνική τους κυριαρχία στο επίπεδο της ΕΕ για συμφωνημένες υποχρεώσεις πάνω σε κοινούς σκοπούς που πιστεύεται ότι πρέπει να επιτευχθούν καλύτερα σε υπερεθνικό επίπεδο (Angresano, 1996, σελ. 376).

Επειδή στην Ευρωπαϊκή Νομισματική Ένωση δεν έχει επιτευχθεί συνέπεια, δεν μπορεί να θεωρηθεί ακόμα βιώσιμη. Ωστόσο, αυτό είναι ένα πολύ νέο σύστημα. Είναι η μεταρρύθμιση σε μια σταδιακή μορφή με απώτερο στόχο να επιτευχθεί η συνέπεια εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η δημοφιλής υποστήριξη αυξάνεται καθώς όλο και περισσότερες χώρες στην Ευρωπαϊκή Ένωση ενώνουν ή ετοιμάζονται να προσχωρήσουν στο Ευρωσύστημα με την αποδοχή του ευρώ ως κοινής μορφής νομίσματος. Μόλις η συνέπεια επιτευχθεί στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης υπό το ευρώ και το οικονομικό σύστημα αποδειχθεί ότι είναι βιώσιμο, δεν υπάρχει καμία άρνηση στο ενδεχόμενο ότι το ευρώ μπορεί να υιοθετηθεί από πολλές άλλες χώρες. Η δημοφιλής υποστήριξη θα αυξηθεί

ως πιο πολύτιμη, όσο το ευρώ θα γίνεται πιο πολύτιμο, αυξάνοντας την κατάσταση της οικονομίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης και την προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης στο μέλλον. Είναι αρκετά ενδιαφέρον να σημειωθεί από τον πίνακα 6.6 ότι στη χρησιμοποίηση των 27 της ΕΕ ως βάση για την παραγωγικότητα της εργασίας, υπάρχει σημαντική διακύμανση από 41,3 για τη Βουλγαρία και 127,5 για το Βέλγιο κατά το έτος 2010 σημαντικά χαμηλότερα σε σύγκριση με τις ΗΠΑ και 143,7 λίγο ψηλότερα από την Ιαπωνία κατά 96,5.

Πίνακας 5.6 Παραγωγικότητα της εργασίας ανά απασχολούμενο με Δείκτη ΕΕ-27 = 100, 2002-2010

	2002	**2003**	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**
ΕΕ (27 Χώρες)	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Ευρωζώνη (17 Χώρες	110,6	109,9	108,9	109,1	109	109,1	109,3	109,3	108,6
Βέλγιο	136,8	135,4	132,4	130,4	129,1	127,6	126,8	127,5	127,5
Βουλγαρία	34	34,7	34,8	35,8	36,4	37,5	39,6	40,1	41,3
Τσεχική Δημοκρατία	67,8	70,9	72,1	74,3	76,5	78,9	77,4	75,8	71,3
Δανία	108,9	106,7	109,2	107,2	107	104,8	105,8	106,2	111,6
Γερμανία	105,8	107,8	107,5	108,6	108,7	108,4	107,9	104,9	105,3
Εσθονία	51,2	54,9	57,7	60,8	62,4	66,7	66	65,8	69,2
Ιρλανδία	135,2	137,7	137,1	136	136,4	137,9	128,6	132	136,9
Ελλάδα	100	101,8	101,1	95,9	97,3	95,2	97,9	98,3	94,8
Ισπανία	105,1	104	102,3	101,4	102,8	103,1	104,3	109,8	109
Γαλλία	120,7	116,9	116,2	117,4	116,2	116,4	116,1	117,1	116
Ιταλία	118,8	116,6	113,1	112,1	111,1	111,6	112,9	112,1	109,4
Κύπρος	84,2	81,9	82,3	82,9	84,1	85,5	91	91,4	90,3
Λεττονία	42,8	44,1	45,9	47,8	48,8	51,4	51,6	52,8	54,6
Λιθουανία	48,5	52,5	53,8	55	56,8	59,6	62,1	57,5	62,3
Λουξεμβούργο	164	168	170,5	170,3	179,5	179,9	178,1	168	169,9
Ουγγαρία	64,7	65,9	67	67,7	67,8	67	70,9	72,1	71,2
Μάλτα	93,8	92,9	91,2	91,7	89,8	88,7	90,8	93	91
Ολλανδία	113,7	111,3	112,8	114,5	114,4	114,5	115,4	112,3	113,2
Αυστρία	120,2	120,4	120,8	118,5	119,1	117	116,5	115,5	115,3
Πολωνία	58,9	60,3	61,9	61,7	61,1	62,2	62,3	65,5	66,7
Πορτογαλία	70,7	71,1	69,8	72,9	73,1	74	73,5	75,8	76,5
Ρουμανία	29,4	31,2	34,6	36,1	39,7	43,4	49,1	49,2	48,9
Σλοβενία	77,4	78,8	81,5	83,2	83,4	83,1	83,8	80,8	80,4
Σλοβακία	62,8	63,6	65,7	68,8	71,7	76,4	79,7	79,6	81,4
Φινλανδία	112	109,9	113,5	111,2	110,6	113,6	113,3	110,1	111,5
Σουηδία	109,2	111,8	115,5	112	113,1	114,9	114,2	111,8	114,5
Ηνωμένο Βασίλειο	112,6	113	114,3	113	112,6	110,1	106,8	105,5	106,6
Ηνωμένες Πολιτείες	140,7	142,6	143,5	144,6	140,6	139,7	138,2	140,6	143,5
Ιαπωνία	99,9	100,7	100,9	100,4	97,6	97,7	95,4	92,9	96,5

Πηγή: Eurostat, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsieb030&plugin=1

Συνολικά, η ΕΕ είναι μοναδική, γιατί είναι ταυτόχρονα 27 ξεχωριστές και μία συνεχώς εξελισσόμενη υπερεθνική οικονομία. Πρόκειται για μια ιδιόμορφη ολοκλήρωση της οικονομικής και πολιτικής ολοκλήρωσης, σε κάθε διαφορετική κατάσταση και εξελίσσεται με διαφορετικό ρυθμό. Η ΕΕ, ενώ είναι σήμερα μια ομοσπονδία από 27 διακριτές οικονομίες, έχει επιτύχει ένα βαθμό οικονομικής και πολιτικής ολοκλήρωσης πέρα από εκείνο οποιουδήποτε άλλου διεθνούς οργανισμού.

Παρ' όλα αυτά, η τρέχουσα οικονομική κρίση θέτει υπό αμφισβήτηση τη βιωσιμότητα της Ευρωζώνης και ζητά ουσιαστική μεταρρύθμιση. Η πιθανότητα της πρόβλεψης με ακρίβεια της φύσης αυτής της αναπτυσσόμενης οικονομίας πέρα από την τρέχουσα χρηματοπιστωτική κρίση είναι πολύ δύσκολη και τα μελλοντικά σενάρια δεν είναι εικασία κανενός. Η τρέχουσα χρηματοπιστωτική κρίση στην Ευρώπη θα τη φτιάξει ή θα τη διαλύσει. Πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι η οικονομική ολοκλήρωση, ιδιαίτερα υπό τις παρούσες οικονομικές συνθήκες, είναι μια αμφίθυμη, διφορούμενη και μερική διαδικασία (Angresano, 1996, σελ. 377).

Βιβλιογραφία

Agiomirgianakis, G., G. Argiros and A. Zervoyianni, (2006), *European Integration*, Palgrave Macmillan, New York City.

Alesina, A. and F. Giavazzi, (2006), *The future of Europe: reform or decline*, The MIT Press, Cambridge MA.

Alesina, A. and R. Perotti, (2004), "The European Union: a politically incorrect view", *Journal of Economic Perspectives*, 18(4), pp. 27-48.

Angresano, J., (1996), *Comparative Economics*, Pearson, Second Edition, Upper Saddle River, NJ.

Apel, E., (2003), *Central banking systems compared: the ECB, the pre-euro Bundesbank, and the Federal Reserve System*, Routledge London.

Barbour, P., (1996), *The European Union handbook*, Fitzroy Dearborn, Chicago.

Begg, I., D. Hodson, I. Maher, B. Ardy and D.G. Mayes, (2005), *Adjusting to EMU*, Palgrave Macmillan, New York City.

Berglor, E., B. Eichengreen, G. Roland, G. Tabellini and Wyplosz C, (2003), *Built to Last: A Political Architecture for Europe*, Center for Policy Research, London.

Charlton, C., (1999), *Euro: impact & reality : business risks and practical responses to the challenge of the euro*, Pitman, Indiana University.

Cini, M., (2003), *European Union Politics*, Oxford University Press, Second Edition, New York, NY.

Coffey, P., (2001), *The euro: an essential guide*, Continuum, London.

Dinan, D., (2000), *Encyclopedia of the European Union*, Lynne Rienner Publishers, Boulder.

Dyson, K. , (2000), *The Politics of the Euro-Zone*, Oxford University Press, Oxford.

Eichengreen, B., (1993), "European monetary unification", *Journal of Economic Literature*, 31(3), pp. 1321-1357.

European, Commission, (2012), *Future of Europe*, Special Eurobarometer 379, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_379_en.pdf, April Brusells.

Feldstein, M., (1998), "The political economy of the European economic and monetary union: political sources of an economic liability", *The Journal of Economic Perspectives*, 11(4), pp. 23-42.

Gardner, H. S., (1998), *Comparative Economic Systems*, Second Edition, The Dryden Press, Fort Worth TX.

Gowa, J.S., (1983), *Closing the gold window: domestic politics and the end of Bretton Woods*, Cornell University Press, Ithaca, NY.

Gregory, R. and R. Stuart, (2004), *Comparing Economic Systems in the Twenty-First Century*, Houghton Mifflin Company, Boston.

Henning, C. and R. Mundell, (2000), *The Euro as a Stabilizer in the International Economic System*, Kluwer Academic Publishers, Norwell, MA.

Kenen, P.B., (1992), "The European Central Bank and monetary policy in stage three of EMU", *International Affairs*, 68(3), pp. 457-474.

Kennett, D., (2004), *A New View of Comparative Economics*, South-Western, Mason, Ohio.

Kotlowski, D.J., (2000), *The European Union: From Jean Monnet to the Euro*, Ohio University, Athens.

Marangos, J., (1999), "Europe in Transition". In: Kantarelis D (ed.), *Business & Economics for the 21st Century- Volume III*. Business and Economic Society International, Worcester, pp. 423-431.

Mcallister, R., (1997), *From European Community to European Union: An Historical and Political Survey*, Routledge, London.

McGiffen, S.P., (2005), *The European Union: a critical guide*, Pluto Press, Ann Arbor, MI.

McKay, D., (1999), "The political sustainability of European monetary Union", *British Journal of Political Science*, 29(3), pp. 463-485.

Mundell, R.A., (1961), "A theory of optimum currency areas", *The American Economic Review*, 51(4), pp. 657-665.

Mundell, R.A., (1997), "Currency areas, common currencies, and EMU", *The American Economic Review*, 87(2), pp. 214-216.

Nelsen, B.F. and A. Stubb, (1998), *The European Union*, L. Rienner, Boulder.

Nugent, Neill, (2003), *The government and politics of the European Union*, Duke University Press, Fifth Edition, Durham NC.

Padoa-Schioppa, T., (2004), *The Euro and Its Central Bank-Getting United after the Union*, MIT Press, Cambridge MA.

Sandholtz, M.W., (1993), "Choosing union: monetary politics", *International Organization*, 47(1), pp. 1-39.

Smith, A. and H. Wallace, (1994), "The European Union: towards a policy for Europe", *International Affairs*, 70(3), pp. 429-444.

Von Hagen, J. and B. Eichengreen, (1996), "Federalism, fiscal restraints, and European monetary union", *The American Economic Review*, 86(2), pp. 134-138.

Zestos, G.K., (2006), *European monetary integration: the euro*, Thomson/South-Western, University of Michigan.

Κεφάλαιο 6 Σουηδία: Από τον Τρίτο Δρόμο σε μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης

6.1 Ο Τρίτος Δρόμος

6.1.1 Εισαγωγή

Η Σουηδία είναι μια μικρή, γεωγραφικά απομονωμένη χώρα, με πληθυσμό άνω των εννέα εκατομμυρίων. Η γεωγραφική απομόνωσή της συνετέλεσε σε χαμηλές στρατιωτικές δαπάνες και σε πολιτισμική ομοιογένεια, η οποία συνέβαλε στην ισονομία, στη συνεργασία κρατικού-ιδιωτικού τομέα καθώς και στην ελαχιστοποίηση της σύγκρουσης των τάξεων και της εκμετάλλευσης της εργασίας. Χωρίς κάποια σπουδαία σύγκρουση κοινωνικών τάξεων, η Σουηδία αποδέχτηκε μια δέσμευση για οικονομική ασφάλεια, αλληλεγγύη μισθών και κοινωνική συνοχή.

Κατά τον 17ο και αρχές του 18ου αιώνα η Σουηδία ήταν ένα από τα πιο ισχυρά έθνη της Ευρώπης. Η απογείωση ξεκίνησε το 1850, και το 1870 η εκβιομηχάνιση βασιζόταν σε ακατέργαστες ύλες. Η περίοδος αυτή εγκαινίασε μια συνεχή οικονομική ανάπτυξη η οποία συνεχίστηκε σε μεγάλο βαθμό αδιάκοπα για εκατό χρόνια (Henrekson, 1996, σελ 1747). Η ανάπτυξη της Σουηδικής παραγωγικότητας ήταν εξαιρετική την περίοδο 1870-1950 σε σύγκριση με άλλες αναπτυγμένες χώρες, και το 1870 η Σουηδία έφτασε να έχει τον υψηλότερο ρυθμό ανάπτυξης της παραγωγικότητας της εργασίας (Madison, 1986, σελ 212). Επιπρόσθετα, κατά την διάρκεια εκείνης της περιόδου υπήρχαν ορισμένες κοινοβουλευτικές μεταρρυθμίσεις που λάμβαναν χώρα. Ένα παράδειγμα είναι η κοινοβουλευτική μεταρρύθμιση του 1866. Αυτή η μεταρρύθμιση τερμάτισε το σύστημα δικαιώματος ψήφου με βάση την ιδιοκτησία ακινήτων και εφήρμοσε ένα δυϊκό πολίτικο σύστημα. Επίσης αυτή η μεταρρύθμιση προέβλεπε ελευθερία στη θρησκεία, την εγκαθίδρυση τοπικών κυβερνήσεων και ένα τέλος στο σύστημα των συντεχνιών. Το ξεχωριστό Σουηδικό οικονομικό σύστημα που συνέβαλε στην οικονομική επιτυχία βασίστηκε σε στοιχεία τα οποία έγιναν ευρέως γνωστά ως «Τρίτος Δρόμος». Οι Σουηδοί διάλεξαν

ένα τρίτο δρόμο για το οικονομικό τους σύστημα, απορρίπτοντας τον καπιταλισμό της αγοράς (laissez-faire) και τον κεντρικά σχεδιαζόμενο σοσιαλισμό. Ο Τρίτος Δρόμος ήταν ένα οικονομικό σύστημα το οποίο απέρριψε την ανασφάλεια, την αστάθεια και την ανισότητα του καπιταλισμού της ελεύθερης αγοράς και της ανεπάρκειας, την μηλογοδοσία και το μη πλουραλισμό του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλισμού. Οι Σουηδοί επίσης απέρριψαν τον κεντρικό σχεδιασμό και την κρατικοποίηση και βασίστηκαν στην ιδιωτική ιδιοκτησία και τον ανταγωνισμό, μολονότι υπήρχε η παροχή σχετικά υψηλών επιπέδων δαπανών κοινωνικής ευημερίας καθοδηγούμενη από πολιτικές αναδιανομής του εισοδήματος. Το οικονομικό σύστημα είναι επίσης χαρακτηριζόμενο από κοινοβουλευτική δημοκρατία με υψηλά επίπεδα ατομικών ελευθεριών και μεγάλες περιόδους πολιτικής σταθερότητας και κυβερνητικής διοίκησης από το ίδιο πολιτικό κόμμα για κάποιο χρονικό διάστημα. Όντως, ο αποκαλούμενος Τρίτος Δρόμος, ήταν μία μείξη μακροοικονομικών θεσμών και θεσμών της αγοράς εργασίας και της κοινωνικής ευημερίας, χωρίς κρατικοποίηση της βιομηχανίας.

Η οικονομία της Σουηδίας χαρακτηριζόταν από ένα μοναδικό μείγμα μηρυθμιζόμενων και ρυθμιζόμενων αγορών, συνδυασμένη με κρατική παρέμβαση στην μορφή της σταθεροποίησης και της ανακατανομής των πόρων. Η προσέγγιση του Τρίτου Δρόμου βασιζόταν σε δυνάμεις της αγοράς όσον αφορά τις αγορές προϊόντων, την ιδιωτική ιδιοκτησία γης και κεφαλαίου και την εξαιρετικά υψηλή κυβερνητική παρέμβαση για τον έλεγχο των αποτελεσμάτων της αγοράς για να επωφεληθεί ορθά η κοινωνία, μέχρι τα μέσα του 1970. Όλοι οι Σουηδοί απολάμβαναν έναν υψηλό βαθμό ευημερίας, με τη μορφή κατοικίας, εργασίας, υγειονομικής περίθαλψης και εκπαίδευσης. Η Σουηδία ανέπτυξε την περισσότερο εκτεταμένη αναδιανομή εισοδήματος και συστήματος κοινωνικής πρόνοιας καθόλη τη διάρκεια της ζωής της. Ο Τρίτος Δρόμος στόχευε στην παροχή οικονομικής ασφάλειας, πλήρους απασχόλησης και ισονομίας με τη μείωση των εισοδηματικών χασμάτων και την εξάλειψη της φτώχειας. Ο ιδιωτικός τομέας ήταν σχετικά αυτόνομος σε όρους αποφάσεων παραγωγής, καθώς υπήρχε αξιοσημείωτος συντονισμός μεταξύ εργατών και εργοδοτών, ειδικά πάνω στην πολιτική των μισθών. Η κυρίως εναρμονισμένη αγορά παραγωγής και η κρατικά ελεγχόμενη αναδιανομή αλληλεπέδρασαν ώστε η οικονομία να επιτύχει σπουδαία ισότητα καθώς ταυτόχρονα διατήρησε την αποδοτικότητα και την ευελιξία στον ιδιωτικό τομέα. Αυτός ο μοναδικός συνδυασμός ιδιωτικού τομέα και κράτους ήταν η μηχανή που δημιούργησε ένα πρότυπο διαβίωσης το οποίο ζήλευαν πολλά έθνη.

Η Σουηδία ξεκίνησε την μετάβαση στον Τρίτο Δρόμο το 1932. Ο εμπνευστής ήταν το μεταρρυθμιστικό φιλελεύθερο-παρεμβατικό Σοσιαλιστικό Δημοκρατικό Κόμμα (SDP) το οποίο κυριαρχούσε ως κυβέρνηση μέχρι το 2006 με μερικές εξαιρέσεις από το 1932. Το οικονομικό σύστημα αναπτύχθηκε μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και λειτουργούσε αρκετά ικανοποιητικά για μερικές δεκαετίες. Οι Σουηδοί ήταν παράδειγμα για τον υπόλοιπο κόσμο με τη σταθεροποιητική πολιτική, την αναδιανομή του εισοδήματος, την ασφάλεια υγείας, την περιβαλλοντική και την προστασία των καταναλωτών. Αν και

αυτό βασιζόταν στις ευρέως κλίμακας κοινωνικές πολιτικές «από τη γέννηση μέχρι τον θάνατο», το οικονομικό σύστημα εξακολουθούσε να γνωρίζει επιτυχία με το να είναι διεθνώς ανταγωνιστικό. Οι θεσμοί στον δημόσιο τομέα δημιουργούνταν για να διεκπεραιώσουν τον Τρίτο Δρόμο και χρηματοδοτούνταν από υψηλά επίπεδα φορολογίας από οποιαδήποτε οικονομία στον κόσμο, με την εξαίρεση των κεντρικά διοικούμενων σοσιαλιστικών οικονομικών συστημάτων και των ισχυρών πολιτικών σταθεροποίησης, συμπεριλαμβανομένων της παρέμβασης στην αγορά εργασίας και της κεντρικής διαπραγμάτευσης του μισθού.

Από την έναρξη του Β' Παγκοσμίου πολέμου μέχρι το 1991, οι ρυθμοί ανεργίας ποτέ δεν ξεπέρασαν το 4% και ήταν συνήθως γύρω στο 1% με 2%, καθώς ο πληθωρισμός ήταν ίσος με αυτόν της υπόλοιπης Ευρώπης μέχρι το 1980. Μεταξύ του 1950 και 1980 οι ρυθμοί της Σουηδικής ανεργίας συνήθως ήταν κάτω από το μισό του μέσου όρου των χωρών του ΟΟΣΑ και η Σουηδία διατήρησε ένα από τα πιο υψηλά επίπεδα διαβίωσης του κόσμου με υψηλούς ρυθμούς προσωπικού εισοδήματος, προσδοκώμενο ζωής, ικανότητα γραφής και ανάγνωσης, ισότητα εισοδήματος και χαμηλά επίπεδα φτώχειας, εγκληματικότητας και βρεφικής θνησιμότητας (Gardner, 1998, σελ. 380). Το κράτος αναδιένειμε το εισόδημα αποτελεσματικά ώστε η φτώχεια που υπήρχε στις αρχές του 1930 εξαλείφθηκε, και στην αποκορύφωση της επιτυχίας αυτής μόνο το 1% του πληθυσμού ζούσε στην φτώχεια. Η Σουηδία πλησίασε την εξάλειψη της φτώχειας συνολικά (Rosser και Rosser 2004, 204). Σε αντίθεση με τους υποστηρικτές του φιλελεύθερου παρεμβατισμού, εσωτερικά και εξωτερικά της χώρας, επιδοκίμασαν τις μεταρρυθμίσεις από το SDP και την ανάπτυξη του μεγαλύτερου κράτους ευημερίας στον κόσμο. Οι κλασσικοί φιλελεύθεροι το θεώρησαν μια απόκλιση και είδαν τον Τρίτο Δρόμο με ανησυχία, μνησικακία ακόμα και εχθρότητα.

Στο τέλος του 1970 η Σουηδία βίωσε ύφεση και δυσμενή οικονομική απόδοση που οδήγησε σε μεταρρυθμίσεις. Εν μέρει λόγω της παγκόσμιας ύφεσης, οι Σουηδικές εξαγωγές υπέφεραν και ο δημόσιος τομέας αναπτύχθηκε γρήγορα, καθώς οι εργαζόμενοι βίωσαν μειώσεις των πραγματικών τους μισθών. Εκείνες οι συνθήκες πίεσαν την συμφωνία συνεργασίας μεταξύ εργαζομένων και εργοδοτών. Η απάντηση στην ύφεση ήταν να εισαγάγουν μεταρρυθμίσεις προς μια οικονομία ελεύθερης αγοράς και συμμετοχής στην Ευρωπαϊκή Ένωση οδηγώντας σε μια ουσιαστική αλλαγή στη φύση του οικονομικού συστήματος και ουσιαστικά στην κατάργηση του Τρίτου Δρόμου. Συνεπώς, ενώ είχαν πετύχει στο να μετριάσουν τη φτώχεια και να δημιουργήσουν μια εύπορη κοινωνία, οι πολιτικές αναδιανομής έφθασαν το όριό τους και συνετέλεσαν σε μια δραματική ανατροπή στη φύση του οικονομικού συστήματος.

Σε αυτό το κεφάλαιο, θα συζητήσουμε τις μεταρρυθμίσεις που έκανε η Σουηδία στο οικονομικό της σύστημα για να πάρει τη μορφή του Τρίτου Δρόμου. Χρησιμοποιώντας το αναλυτικό πλαίσιο της συνέπειας και της βιωσιμότητας θα δείξουμε πως η οικονομία μπορεί, για κάποιες δεκαετίες να λειτουργεί αρκετά ικανοποιητικά διατηρώντας μια διεθνώς ανταγωνιστική θέση, ταυτόχρονα βασιζόμενη στην ιδιωτική ιδιοκτησία και στις

ανταγωνιστικές αγορές για παραγωγή και επίσης παρέχοντας εκτεταμένη κοινωνική ασφάλεια και προγράμματα ευημερίας από τη «γέννηση ως τον θάνατο». Αυτό το κεφάλαιο θέτει το ερώτημα εάν οι πολιτικές εξισωτικής αγοράς εργασίας και ένας υψηλός βαθμός αναδιανομής μέσω μεταβιβάσεων είναι συμβατά με τους σχετικά υψηλούς ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης μακροχρόνια. Θα εξετάσουμε το αποτέλεσμα αυτών των μεταρρυθμίσεων, από τη στιγμή που το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα σχημάτισε τη δική του κυβέρνηση από το 1938 έως το 1995, όταν η Σουηδία εισήλθε στην Ευρωπαϊκή Ένωση, μια πράξη που θα οδηγούσε στο τέλος του Τρίτου Δρόμου.

6.1.2.1 Σχέσεις Ιδιοκτησίας

Οι σχέσεις ιδιοκτησίας στη Σουηδία είναι κυρίως ιδιωτικές, κάνοντας το οικονομικό σύστημα καπιταλιστικό. Ωστόσο, η Σουηδία ποτέ δεν είχε ευρέως κρατική ιδιοκτησία. Από το τέλος του Β' Παγκόσμιου Πολέμου μέχρι την εισαγωγή στην Ευρωπαϊκή Ένωση έως και σήμερα, ο άμεσος έλεγχος της παραγωγής μέσω κρατικοποιημένων βιομηχανιών γενικά ήταν μέτριος. Μία ριζοσπαστική αλλαγή της ιδιοκτησίας σε όρους παραγωγής ποτέ δεν εισήχθηκε, εν μέρει λόγω Σουηδικών συμπεριφορών οι οποίες απέρριψαν την εκτεταμένη κρατική ιδιοκτησία και τον έλεγχο σε όρους παραγωγής λόγω της επιτυχημένης λειτουργίας της οικονομίας χωρίς κρατικοποιήσεις. Οι εταιρείες παρέμειναν ανεξάρτητες και ελεύθερα ανταγωνιζόμενες. Με συνέπεια, πάνω από το 90% των Σουηδικών εταιριών παρέμειναν ιδιωτικές, καθώς το ποσοστό των ιδιωτικών επιχειρήσεων ήταν παρόμοιο με αυτό της Αμερικής (Angresano 1996, σελ. 292-300, Gardner 1998, σελ. 382). Σε σπάνιες περιπτώσεις, όταν οι εταιρείες ήταν κρατικοποιημένες, το κίνητρο ήταν η προστασία από την ξένη ιδιοκτησία και τον ανταγωνισμό. Για παράδειγμα, ορισμένα από τα κύρια ορυχεία μεταλλεύματος σιδήρου ήταν αγορασμένα από την κυβέρνηση το 1907, αρκετά πριν την κυβέρνηση του SDP, ώστε να απομακρύνουν τον ξένο έλεγχο των εθνικών βιομηχανιών.

Στην αγορά οι περισσότερες ιδιωτικές επιχειρήσεις είναι κυρίως μεγάλες εταιρίες. Οι μικρές εταιρείες δεν αντέχουν όταν εισέρχονται στην αγορά, από τη στιγμή που η Σουηδία είναι μια μικρή χώρα με μικρό χώρο για ανταγωνισμό. Οι μεγάλες εταιρείες είχαν πλεονέκτημα στις ποικίλες πολιτικές φορολογίας και τις βιομηχανικές πολιτικές, κυρίως επειδή η κυβερνητική πολιτική ενθάρρυνε μεγάλες επιχειρήσεις και οργανώσεις. Η Σουηδία είχε ένα από τα υψηλότερα επίπεδα βιομηχανικής συγκέντρωσης στον ανεπτυγμένο κόσμο. Το 1986 επιχειρήσεις με 500 και πάνω εργαζόμενους αποτελούσαν το 60,6% της αγοράς. Ο ιδιωτικός τομέας της Σουηδικής βιομηχανίας κυριαρχείται από σχετικά μικρό αριθμό μεγάλων, εγχώριων πολυεθνικών εταιριών. Οι μεγαλύτερες από αυτές είναι η Volvo, μια αυτοκινητιστική εταιρία, η Electrolux, παγκόσμιος καθοδηγητής, όσον αφορά τις οικιακές συσκευές, Ericsson, μια εταιρία τηλεπικοινωνιακού εξοπλισμού και τα ΙΚΕΑ μια εταιρία επίπλων. Η υπερίσχυση των μεγάλων εταιριών απεικονίζεται από το γεγονός ότι οι εταιρείες με 500 ή περισσότερους υπαλλήλους αποτελούν ένα μεγά-

λο μερίδιο εργασίας στη Σουηδία σε σχέση με τις άλλες Ευρωπαϊκές χώρες (Gardner 1998, σελ. 383). Κατά τη διάρκεια του 1970, οι τρεις μεγαλύτερες εταιρείες στη Σουηδική βιομηχανία παρήγαγαν περισσότερο από το 80% του βιομηχανικού προϊόντος. Αυτό ήταν περίπου το διπλάσιο από το αμερικάνικο επίπεδο (Gardner 1998, 383-4). Παρ' όλα αυτά, η δύναμη των εγχώριων πολυεθνικών πρέπει να αντιμετωπίζει τον ξένο ανταγωνισμό και μια ισχυρή οργάνωση καταναλωτικών συνεργασιών.

Η Σουηδία έχει μια από τις πιο εκτεταμένες οργανώσεις καταναλωτικών συνεργασιών στον κόσμο. Ένας συνεταιρισμός είναι μια οικονομική συσχέτιση συνεργασίας που λειτουργεί στη βάση της ομαδικής δράσης και αυτοβοήθειας. Είναι οργανωμένος από ομάδες ανθρώπων που εύχονται να ικανοποιήσουν το προσωπικό τους συμφέρον ως καταναλωτές με δικές τους προσπάθειες. Οι κανόνες των Σουηδικών Συνεταιρισμών τυπικά έχουν συμπεριλάβει την ανοιχτή ιδιότητα μέλους, ανεξαρτησία από κάποιο πολιτικό κόμμα, ένα μέλος/μια ψήφος, ομαδική εργασία και προσμονή για μια μικρή επιστροφή στην επένδυση του χρόνου των μελών και του κεφαλαίου. Οι λειτουργίες των Σουηδικών Συνεταιρισμών ευνοούν την οικονομική ανάπτυξη, καθώς και επιτυγχάνουν ανεξαρτησία από ιδιωτικούς κατόχους κεφαλαίου, ιδιωτικούς παραγωγούς και εμπορικούς αντιπροσώπους και παρέχουν υψηλής ποιότητας προϊόντα και υπηρεσίες, σε χαμηλές τιμές. Οι συνεταιρισμοί αντισταθμίζουν τα μονοπώλια ιδιωτικού και κρατικού τομέα και τα ιδιωτικά καρτέλ στην οικονομία. Επιδιώκουν να εξισορροπήσουν την οικονομική δύναμη σε συγκεκριμένους τομείς της οικονομίας, όπου η συγκέντρωση της αγοράς αναστέλλει την ανταγωνιστική συμπεριφορά. Δεν αναζητούν να εξαλείψουν τον ιδιωτικό τομέα αλλά να τσεκάρουν και να ελέγξουν τη μονοπωλιακή δύναμη. Οι Σουηδικοί συνεταιρισμοί παρέχουν έναν εναλλακτικό θεσμό όπου στόχος είναι να ικανοποιήσουν τη ζήτηση των καταναλωτών σε ένα μη κερδοφόρο πλαίσιο. Οι συνεταιρισμοί παρέχουν στους καταναλωτές μια ποικιλία υψηλής ποιότητας, μέτριας τιμής αγαθών και υπηρεσιών που μπορεί διαφορετικά να μην ήταν προσιτά. Επιπρόσθετα, ένας άλλος στόχος ήταν να παρέχουν εκπαίδευση στους καταναλωτές έτσι ώστε να καταστήσουν ικανούς τους καταναλωτές να παίρνουν τη μεγαλύτερη αξία των χρημάτων τους μέσω των προϊόντων που αγοράζουν. Επιπρόσθετα, οι συνεταιρισμοί αναπτύχθηκαν εκτεταμένα για τροφή και καθημερινές ανάγκες και σταδιακά επεκτάθηκαν στο να συμπεριλαμβάνουν ασφάλιση και λιανικές υπηρεσίες. Οι πωλήσεις των καταναλωτικών συνεταιρισμών απαρτίζονταν από το 20% των πωλήσεων των καθημερινών αγαθών και υπηρεσιών (Angresano 1996,302).

Η ανάπτυξη του Σουηδικού συνεταιρισμού αναδύθηκε στα μέσα του 19ου αιώνα αλλά δεν άνθισε λόγω της έλλειψης ευρείας στήριξης. Στα τέλη του 19ου αιώνα, η ανάπτυξη του συνεταιρισμού γρήγορα κέρδισε ευρεία δημόσια στήριξη με ανεξάρτητα μέλη να αναζητούν μια αίσθηση ανάμειξης και επιρροής πάνω στην οικονομική τους ευημερία ως αποτέλεσμα της συγκέντρωσης κεφαλαίου και του φόβου αύξησης των τιμών. Τα μέλη της αναπτυσσόμενης αστικής εργατικής τάξης άρχισαν να σχηματίζουν συνεταιρισμούς σε επίπεδο απλών πολιτών ώστε να εξυπηρετούν τη στέγασή τους, τα καταναλωτικά

αγαθά, την αγροτική παραγωγή και αναδιανομή και τις ανάγκες ασφάλισης. Τα μεταρρυθμιστικά μέτρα βασισμένα στην αλληλεγγύη εισαγόμενα από την κυβέρνηση του Σοσιαλδημοκρατικού-Αγροτικού Συνασπισμού (1932) ενθάρρυναν τη μετέπειτα ανάπτυξη της κατεύθυνσης αυτής του συνεταιρισμού ανάμεσα σε εργάτες και γεωργούς.

Η Ένωση Σουηδικού Συνεταιρισμού, Kooperativa Forbundet (KF), είναι μια ομοσπονδία 44 καταναλωτικών συνεταιριστικών κοινωνιών στη Σουηδία, με πάνω από τρία εκατομμύρια ανεξάρτητα μέλη. Η KF κέρδισε τη δύναμή της κατά τη διάρκεια των πρώτων χρόνων του 20ού αιώνα όταν διέλυσε τα καρτέλ μαργαρίνης, υποδημάτων και παραγωγών αλευριού. Σύντομα η KF έγινε επίσης υπεύθυνη για το βασικό ανεφοδιασμό των αγαθών. Το 1930, η KF επεκτάθηκε γρήγορα κατά τη διάρκεια της διαχείρισης του Albin Johansson, που ίδρυσε ποικίλες βιομηχανίες με σκοπό να στηρίξει τα συνεργαζόμενα παντοπωλεία. Η KF, το 1950-1970, ήταν στο προσκήνιο του Σουηδικού λιανικού εμπορίου με την ανάπτυξη καινούριων και μεγαλύτερων αποθηκών και ήταν ένα από τα κυριότερα εταιρικά γκρουπ στη Σκανδιναβία. Η KF μπορεί να παζαρέψει με τους κατασκευαστές για μειωμένες τιμές, περνώντας τις αποταμιεύσεις στους καταναλωτές στους οποίους ανήκει ο συνεταιρισμός.

Οι στεγαστικοί συνεταιρισμοί εμφανίζονται το 1870 και αναπτύσσονται γρήγορα μετά το 1920. Ο στόχος τους είναι να χτίσουν καλύτερους οικισμούς καθώς εξασφαλίζουν εργασία στους εργαζόμενους στην κατασκευή και στους εργαζόμενους που εμπλέκονταν με την προμήθεια υλικών κατασκευής. Τα μέλη συγκεντρώνουν τις δικές τους αποταμιεύσεις και δανείζουν κονδύλια για την κατασκευή και διαχείριση κατοικιών. Η σημασία του Σουηδικού Στεγαστικού Συνεταιρισμού (HSB) υποδεικνύεται από την πρόσφατη συμμετοχή του, που αποτελείται από 540 χιλιάδες μέλη, συμπεριλαμβανομένων 100 χιλιάδων ανθρώπων που δεν τους έχει παραχωρηθεί ακόμη διαμέρισμα, και 350 χιλιάδων μελών οι οποίοι ήδη κατέχουν ένα διαμέρισμα, ανάμεσα σε άλλους (κανονικά μέλη). Περίπου ένα εκατομμύριο Σουηδών ζούσαν σε ενώσεις συνεταιριστικών οικισμών και οι ετήσιες πωλήσεις των καταναλωτικών οικισμών των συνεταιρισμών ήταν ισοδύναμες με περίπου 20% της αξίας όλων των καταναλωτικών αγαθών που αγοράστηκαν ετησίως (Angresano 1996, σελ. 296,302).

Οι συνεταιρισμοί απασχολούν πάνω από το 5% της εργατικής δύναμης, συμπεριλαμβανομένου και του 15% των εργαζομένων στη λιανική. Πάνω από το 7% της Σουηδικής βιομηχανικής παραγωγής αποδίδεται στους συνεταιρισμούς συμπεριλαμβανομένου του 1/3 της εθνικής ετήσιας παραγωγής οικισμών. Οι συνεταιρισμοί είναι ιδιαίτερα σημαντικοί στον αγροτικό τομέα, όπου περισσότερο από τα 3/4 των αγροτικών προϊόντων περνούν από παραγωγούς συνεταιρισμών και περισσότερο από το μισό της τροφής που καταναλώνεται στη Σουηδία παράγεται από αγρότες που ανήκουν σε ένα συνεταιρισμό (Angresano 1926, 302). Οι συνεταιρισμοί για αγροτικά προϊόντα έγιναν ευρέως γνωστοί στις αρχές του 20ου αιώνα. Οι αγρότες αναζητούν να αποφύγουν το επιζήμιο αποτέλεσμα του ανταγωνισμού κοιτώντας να προστατεύσουν το οικονομικό τους στάτους για αμοιβαίο όφελος. Οι συνεταιρισμοί που ειδικεύονται σε

γαλακτοκομικά, κρέας, αυγά, ξυλεία και σοδειά αναπτύχθηκαν. Τέτοιοι θεσμοί εγγυήθηκαν στα μέλη σταθερές τιμές για τα προϊόντα τους, 75% των οποίων παράγονται από αγροτικούς συνεταιρισμούς. Η ανάπτυξη προϊόντων, η διαχείριση και η διανομή επίσης συντονίζονταν από τον συνεταιρισμό, κατ' αυτόν τον τρόπο επέτρεπαν στους αγρότες να συγκεντρώνουν την παραγωγή και να αποφεύγουν να ασχολούνται με εμπόρους χονδρικής-λιανικής. Αυτοί οι συνεταιρισμοί, καθοδηγούμενοι από την εθνική αγροτική πολιτική, ρύθμισαν την αγορά, εξασφαλίζοντας τη διαθεσιμότητα των προμηθειών τροφίμων καθώς εξομάλυναν τα αποτελέσματα των πλεονασμάτων και των ελλειμμάτων στην παραγωγή. Οι αγροτικοί συνεταιρισμοί διαχειρίζονται κάθε κρατική χρηματοδότηση για τους αγρότες, η οποία ξεκίνησε στις αρχές του 1930.

Συνολικά, γύρω στο 90% των Σουηδικών επιχειρήσεων είναι ιδιωτικές, με την ιδιοκτησία των συνεταιρισμών να ανέρχεται στο 5%, καθώς οι κρατικές επιχειρήσεις ανέρχονταν σε λιγότερο από 10%. Οι πωλήσεις των αγαθών και των υπηρεσιών που παράγονταν από ιδιωτικές εταιρείες απαρτίζουν το 65% όλων των πωλήσεων, με τις κυβερνητικές εταιρείες και συνεταιρισμούς να ανέρχονται γύρω στο 20% και 15% αντίστοιχα. Από τα 4,5 εκατομμύρια των εργαζομένων Σουηδών, γύρω στο 1/3 έχει τριτοβάθμια εκπαίδευση και περίπου το 60% εργάζεται στον ιδιωτικό τομέα, συμπεριλαμβανομένων των συνεταιρισμών, μολονότι οι υπόλοιποι απασχολούνται στο κράτος (Angresano 1996, σελ. 299).

6.1.2.2 Οργανωτικές Σχέσεις

Ο Τρίτος Δρόμος της Σουηδίας επίσης χαρακτηρίστηκε από μεγάλη κυβερνητική παρέμβαση στην αγορά. Η εστίαση της κρατικής παρέμβασης ήταν σε μακροοικονομικές πολιτικές σταθεροποίησης και τροποποίησης της αναδιανομής του εισοδήματος. Η συμπεριφορά του SDP στην κυβέρνηση ήταν ότι η κρατική παρέμβαση ήταν εγγυημένη εάν οι μη ελεγχόμενες δυνάμεις της αγοράς δεν ικανοποιούσαν τις αξίες της κοινωνίας και την ανάγκη της οργανωμένης εργασίας. Η στρατηγική της SDP κυβέρνησης συμπεριλάμβανε επέκταση της κρατικής δύναμης με την αύξηση της υπευθυνότητας για μακροοικονομική σταθερότητα και με την παροχή κοινωνικών υπηρεσιών ευημερίας με την αναδιανομή του εισοδήματος.

Ένα επιπλέον στοιχείο του Τρίτου Δρόμου ήταν να διευρύνει την κυβερνητική παρέμβαση στην αγορά εργασίας. Σε μακροοικονομικούς όρους η κυβέρνηση δραστήρια χρησιμοποίησε νομισματικές, δημοσιονομικές και συναλλαγματικές πολιτικές για να διατηρήσει ένα υψηλό επίπεδο απασχόλησης. Το 1930, ακόμη πριν η Μεγάλη Ύφεση φτάσει στη Σουηδία, ένα γκρουπ Σοσιαλδημοκρατών έκανε μια πρόταση στο κοινοβούλιο να χρησιμοποιήσουν εκτεταμένες νομισματικές και δημοσιονομικές πολιτικές για να μειώσουν τον ρυθμό της ανεργίας. Όταν οι Σοσιαλδημοκράτες ανέλαβαν την εξουσία το 1932, αυτές οι συστάσεις έγιναν κυβερνητική πολιτική. Κατά τη διάρκεια της Μεγάλης Ύφεσης, η Σουηδία απέφυγε τη μαζική ανεργία και την οικονομική καταστρο-

φή με το να διατηρήσει μια ενεργή δημοσιονομική πολιτική και υποτιμημένο νόμισμα. Ο ετήσιος ρυθμός ανεργίας, ο οποίος έφτασε στην κορύφωση του 15% στη Μεγάλη Βρετανία και 22% στις Η.Π.Α, ποτέ δεν υπερέβη το 7% στη Σουηδία (Gardner 1998, 391). Η δημοσιονομική πολιτική ομοίως παρέμεινε ένα σημαντικό συστατικό του Σουηδικού Τρίτου Δρόμου στη μεταπολεμική περίοδο διασφαλίζοντας ότι ο ρυθμός ανεργίας στη Σουηδία, γύρω στο 1990, παρέμεινε με συνέπεια σε αυτά τα επίπεδα σε σχέση με τις περισσότερες οικονομίες της αγοράς (Kennett 2004,163). Αυτές οι μορφές κυβερνητικής παρέμβασης ήταν αποδεκτές στη Σουηδική κοινωνία.

Το 1859, οι Σουηδοί αφαίρεσαν τις τελευταίες πιο κύριες ρυθμίσεις που είχαν επιβληθεί στην οικονομία τους για πολύ καιρό. Μετά από αυτό, σημαντική αναδιοργάνωση είχε ως αποτέλεσμα επέκταση και βελτίωση στις βιομηχανίες μετάλλου, μηχανών και ξυλείας. Στα τέλη του 1890 και στις αρχές του 20ου αιώνα, οι βιομηχανίες μετάλλων και μηχανημάτων γνώρισαν τη μεγαλύτερή τους άνθηση. Από το τέλος του 19ου αιώνα η Σουηδική οικονομική άνθηση κατευθυνόταν από μεγάλης κλίμακας υψηλής τεχνολογίας εξαγωγικές βιομηχανίες. Η γρήγορη Σουηδική εκβιομηχάνιση οδήγησε στην εμφάνιση ενός κινήματος εργατικής τάξης και στην ανάπτυξη του αριθμού και του μεγέθους των εργατικών σωματείων που απαιτούσαν μεταρρυθμίσεις. Το κίνημα των εργατικών σωματείων ξεκίνησε γύρω στο 1850 καθώς οι Σουηδοί εργάτες άρχισαν να οργανώνονται σε σωματεία για να αντισταθμίσουν τη δύναμη του ιδιωτικού κεφαλαίου. Μέχρι το 1898 υπήρχαν 27 σωματεία και τα περισσότερα από αυτά συμμετείχαν σε μια μορφή κεντρικής οργάνωσης, τη Σουηδική Συνομοσπονδία Ενωμένων Συνδικάτων, Landsorganisationen (LO), με μέλη που έφταναν τις 400 χιλιάδες το 1920. Το 1929, όταν μέλη της ένωσης αντιπροσώπευαν το 10% της εργατικής δύναμης στις Η.Π.Α και 25% στο Ηνωμένο Βασίλειο, ήδη αποτελούσαν το 33% στη Σουηδία. Αυτή η αναλογία ανέβηκε στο 68% το 1970, και συνέχισε να αυξάνεται, καθώς μέλη της ένωσης μειώνονταν σε άλλες βιομηχανικές χώρες, στο 82% το 1990 (Gardner 1998, 384-5), και πάνω από 2,25 εκατομμύρια μέλη το 1996, συμπεριλαμβανομένων 500 χιλιάδων συνταξιούχων. Κάθε απεργία που θα εμπεριείχε περισσότερο από το 3% των μελών θα απαιτούσε την έγκριση των επικεφαλής της LO. Οι επικεφαλής της LO συλλογικά απέβλεπαν σε μισθούς και εργασιακές συνθήκες για τα μέλη, ακολουθώντας τη θέση ότι το κράτος δε θα έπρεπε να παρέμβει στην ομαδική διαπραγμάτευση. Από τη στιγμή που εκπροσωπούσαν εργαζόμενους από πολλές περιοχές, οι επικεφαλής της LO δεν μπορούσαν να κάνουν συμφωνίες που θα ωφελούσαν μερικούς εις βάρος των υπολοίπων.

Το πιο εξέχον στοιχείο της Σουηδικής οικονομίας είναι το σύστημα των εργασιακών σχέσεων. Ο Τρίτος Δρόμος ήταν βασισμένος πάνω στις εργασιακές σχέσεις. Το 1889 το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα δημιουργήθηκε από μέλη της Ένωσης και το 1898 η γενική Σουηδική Συνομοσπονδία Ενωμένων Συνδικάτων, Landsorganisationen (LO), δημιουργήθηκε. Γι' αυτό τον λόγο, η LO είναι άμεσα συνδεδεμένη με το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα και αποδέχεται την ιδεολογία του κόμματος. Μέσω αυτής της σχέσης και λόγω του μεγέθους της και της αυστηρής οργανωτικής της δομής, η LO ήταν ένα

ίδρυμα με σημαντική επιρροή στα συνδικάτα και είχε μια κυρίαρχη θέση να επηρεάζει τους θεσμούς της οικονομίας. Μέχρι τις αρχές του 1990, οι αποφάσεις που παίρνονταν όσον αφορά τους μισθούς λαμβάνονταν από το κέντρο σε μια συμφωνία που είχε γίνει μεταξύ των ενώσεων του Σουηδικού εμπορίου και των Σουηδών εργαζόμενων το 1938. Ως αποτέλεσμα, οι σχέσεις της Σουηδικής απασχόλησης ήταν αξιοσημείωτα ήρεμες από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ωστόσο δεν ήταν πάντα έτσι.

Μετά την δημιουργία της LO μία περίοδος οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής σύγκρουσης εμφανίστηκε με απεργίες και μια σύντομη επανάσταση το 1918. Στις αρχές του 20ού αιώνα η Σουηδία και η Νορβηγία είχαν τα υψηλότερα επίπεδα βιομηχανικής σύγκρουσης στη Δύση. Το 1902, κατά τη διάρκεια μιας από τις χειρότερες συγκρούσεις, μια γενική απεργία για τη στήριξη των απαιτήσεων για δικαίωμα ψήφου, η Σουηδική Ένωση εργαζομένων (SAF) δημιουργήθηκε σε αντιπαράθεση στη δύναμη της LO. Η σύγκρουση τελείωσε με την επίτευξη δικαιώματος παγκόσμιας ψήφου και μιας κοινοβουλευτικής πολιτικής δομής. Μετά από χρόνια σύγκρουσης και βίας, αντιμέτωποι με τον κυβερνητικό φόβο για πέρασμα νόμων που ελαχιστοποιούσαν απεργίες εργαζομένων και εργοδοτών, οι αντιπρόσωποι της LO και της SAF συναντήθηκαν το 1938 στην πόλη του Saltsjobaden κοντά στη Στοκχόλμη για να φθάσουν σε συμφωνία. Στο Saltsjobaden ένας ιστορικός συμβιβασμός πραγματοποιήθηκε μεταξύ της LO και της SAF. Αυτός ο συνδυασμός είχε αρκετές σημαντικές βιομηχανικές καινοτομίες, η πιο σημαντική από τις οποίες ήταν η καθιέρωση της διαδικασίας υψηλών κεντρικών αποφάσεων όσον αφορά τους μισθούς. Η συμφωνία του Saltsjobaden είναι ο ακρογωνιαίος λίθος της δομής των βιομηχανικών σχέσεων στη Σουηδία, παρέχοντας ένα μηχανισμό συλλογικής συμφωνίας στον καθορισμό των αυξήσεων του μισθού στη βιομηχανία και αντικαθιστώντας τα όρια της δράσης των απεργών από τα σωματεία που απειλούσαν το δημόσιο συμφέρον. Κατά τη διάρκεια ολόκληρης της μεταπολεμικής περιόδου μέχρι το 1983, οι διαπραγματεύσεις εθνικού επιπέδου μεταξύ της SAF και της LO παρείχαν το πλαίσιο εργασίας για μέσες αυξήσεις μισθών, ώρες εργασίας και οφέλη και καταπράυναν τις διαφωνίες ειρηνικά με το να συμφωνούν να εγκαθιδρύουν τους κανόνες για συνεργατικές βιομηχανικές σχέσεις εργασίας.

Ο στόχος του συστήματος συλλογικής συμφωνίας ήταν η ελαχιστοποίηση της κοινωνικής σπατάλης με το να καταλήγει σε συμβιβασμούς χωρίς να καταλήγει σε κοινωνικά και οικονομικά καταστροφικές απεργίες εργαζομένων. Αν η συμφωνία του εθνικού πλαισίου εργασίας δεν έχει ως επακόλουθο τοπικές και βιομηχανικές διαπραγματεύσεις, υπάρχει ρίσκο απώλειας της οικονομικής και επιχορηγούμενης στήριξης από την LO και τη SAF. Αν οι τοπικές και βιομηχανικές διαπραγματεύσεις δεν επακολουθήσουν τη συμφωνίας του εθνικού πλαισίου εργασίας, ρισκάρουν την απώλεια οικονομικής και επιχορηγούμενης στήριξης από τη LO και τη SAF. Μέλη τοπικών ενώσεων, για παράδειγμα, μπορούσαν να στερηθούν την οικονομική βοήθεια από τη LO κατά τη διάρκεια απεργίας. Η συμφωνία του Saltsjobaden, ενδυναμώθηκε με μικρή κυβερνητική ανάμειξη και οδήγησε σε μια άμεση μείωση της βιομηχανικής διαφωνίας.

Και οι δύο πλευρές σεβάστηκαν τη δύναμη η μία της άλλης καθώς και οι δύο πλευρές είδαν το πλεονέκτημα σε αυτή τη συμφωνία. Κάτω από τους όρους της βασικής συμφωνίας του Saltsjobaden, οι αντιπρόσωποι της διαχείρισης συμφώνησαν να αναγνωρίσουν τα σωματεία ως νόμιμους συνεργάτες και να εγκαθιδρύσουν ένα σύστημα γενικών κανόνων όσον αφορά τις απολύσεις. Και οι δύο πλευρές δεσμεύτηκαν ότι δε θα καταλήγουν πλέον σε απεργίες χωρίς πρώτα να κάνουν άμεσες διαπραγματεύσεις και δε θα προσπαθούσαν να αναγκάσουν σε αναδιαπραγμάτευση τα ήδη υπάρχοντα συμβόλαια. Οι εργοδότες πίεσαν για κεντρική συμφωνία επειδή πίστεψαν ότι ο καλύτερος συντονισμός και έλεγχος των διαπραγματεύσεων θα μείωνε τη βιομηχανική αναταραχή. Ο συγκεντρωτισμός θα ενδυνάμωνε τη δύναμη των συμφωνιών και θα μετέφερε λιγότερες αυξήσεις στα κόστη εργασίας απ' ό,τι θα προέκυπταν από τις μη κεντρικές συμφωνίες. Η διαχείριση θα συνέχιζε να παίρνει αποφάσεις, καθώς παρείχαν το μερίδιο της χρηματοδότησής τους για κοινωνικά προγράμματα μέσω φόρων που αποφασίζονταν από την κεντρική κυβέρνηση.

Η συμφωνία του Saltsjobaden διευκόλυνε την ανάπτυξη των σχεδιαζόμενων κανόνων εργασίας ώστε να διαφυλαχτεί η απασχόληση και οι υψηλοί ρυθμοί οικονομικής ανάπτυξης σε επίπεδα μισθών και κερδών που θα ήταν αποδεκτά τόσο από τους εργαζόμενους όσο και από τους εργοδότες. Η Σουηδία ως μια μικρή και σχετικά ανοιχτή εξαγωγικά προσανατολισμένη οικονομία δε θα έπρεπε να επιτρέπει στους μισθούς να προκαλούν πληθωρισμό και να απειλείται η διεθνής ανταγωνιστικότητά της. Οι εργαζόμενοι, αναγνωρίζοντας την ανάγκη της Σουηδίας να είναι διεθνώς ανταγωνιστική, θα εφήρμοζαν περιορισμούς στους μισθούς καλύτερα από το να κινητοποιήσουν πληθωρισμό ή απολύσεις. Τα σωματεία συμφώνησαν στο σύστημα της κεντρικής συμφωνίας ώστε να αποτρέψουν κυβερνητικό έλεγχο στους μισθούς και αυτό προσέφερε μια ευκαιρία στην επιδίωξη ενός από τους πιο πολύτιμους στόχους κάθε σωματείου, την αλληλεγγύη μισθών.

Το 1960, η Σουηδία υιοθέτησε μια πολιτική που δεν είχε εφαρμοστεί πουθενά αλλού, η οποία συνετέλεσε στη γρήγορη ανάπτυξη της εργασιακής παραγωγικότητας της χώρας και τους εξαιρετικά μικρούς ρυθμούς ανεργίας. Δύο οικονομολόγοι, ο Rehn και ο Meidner, που εργάζονταν στη LO, πρότειναν την αλληλεγγύη της πολιτικής μισθών βασισμένη στο μοτίβο της ίσης πληρωμής για ίση εργασία. Η έμπνευση για αλληλεγγύη μισθών για κάθε σωματείο στόχευε απλά στην προώθηση δικαιοσύνης και βασιζόταν στην πρόταση «ίση πληρωμή για ίση εργασία». Με άλλα λόγια, οι εργαζόμενοι που εκτελούσαν την ίδια δουλειά θα έπρεπε να παίρνουν τον ίδιο μισθό, ανεξάρτητα από την παραγωγικότητα της εταιρίας και ο μισθός δε θα έπρεπε να εξαρτάται από την ικανότητα κέρδους της επιχείρησης στην οποία εργάζεται. Ο στόχος ήταν να εξισώσουν τους μισθούς στις εταιρείες και επίσης στα επίπεδα ικανοτήτων και αρχαιότητας. Αυτή η όψη της πολιτικής αποσκοπούσε να παραχθεί ένας υψηλότερος βαθμός κοινωνικής συνοχής και ενοποίησης μέσα στην οικονομία και απόλυτη ελαχιστοποίηση της κοινωνικής σύγκρουσης. Ο Rehn και ο Meidner επίσης πρόσθεσαν όρους στην πρότασή

τους, όπως στην επιδότηση των λιγότερων επιτυχών τομέων και εφαρμόζοντας ένα εκτεταμένο πρόγραμμα κυβερνητικής επανεκπαίδευσης.

Ως αποτέλεσμα, κάτω από τη συμφωνία αλληλεγγύης μισθών οι εταιρείες χαρακτηρίζονταν από χαμηλή παραγωγικότητα και τα κέρδη δε θα ήταν πλέον ικανά να μειώσουν μισθούς ούτε θα μπορούσαν να αυξήσουν τους μισθούς προκειμένου να προσελκύσουν καλύτερους εργαζόμενους. Η εξίσωση των μισθών θα ανάγκαζε μη-αποτελεσματικές εταιρείες στο να κάνουν βελτιώσεις ή στο να κηρύξουν πτώχευση. Με λίγες διαφορές στους μισθούς, οι εργαζόμενοι θα μπορούσαν εύκολα να μεταφερθούν από αποτυχημένες εταιρείες σε περισσότερο παραγωγικές. Επιπλέον, η πολιτική της αλληλεγγύης των μισθών θα ενθάρρυνε την τομεακή ανοικοδόμηση και μια γρήγορη προσαρμογή μισθών και απασχόλησης καθώς η ανεργία παρέμενε σχετικά χαμηλή. Εν τω μεταξύ, οι περισσότερο ικανές εταιρείες θα διασφάλιζαν ικανά κέρδη από τη στιγμή που η συμφωνία αλληλεγγύης μισθών θα κρατούσε χαμηλά τις αυξήσεις μισθών που εργαζόμενοι σε τέτοιες εταιρείες μπορεί να ήταν ικανοί να πραγματοποιήσουν μέσω επιχειρησιακών συμφωνιών. Στη Σουηδία, υπήρχε κάποια μορφή ομαδικών συμφωνιών που κάλυπτε το 85% των εργαζομένων, καθώς η κεντρική συμφωνία σήμαινε ως ένα μεγάλο βαθμό την αναδιανομή του κοινωνικού προϊόντος (Kennett 2004, σελ. 163).

Μεταξύ 1945 και 1970, το σύστημα της κεντρικά συλλογικής συμφωνίας έμοιαζε να λειτουργεί αρκετά ικανοποιητικά. Οι συμφωνίες μισθών επιτυγχάνονταν ειρηνικά, χωρίς απεργίες και οι απαιτήσεις της LO ήταν αιτιολογημένες, με αποτέλεσμα ένα μέτριο ποσοστό πληθωρισμού. Ο χαμηλός ρυθμός πληθωρισμού συνέβαλε, με τη σειρά του, σε διεθνή ανταγωνισμό και σε μια ευνοϊκή ισορροπία πληρωμών. Στο ενδιάμεσο, τα σωματεία βίωσαν σημαντική επιτυχία στο να μειώσουν τις διαφοροποιήσεις μισθών μεταξύ των εταιριών. Η πολιτική φαίνεται να λειτούργησε στην ελαχιστοποίηση των διαφοροποιήσεων των μισθών από το 1959 μέχρι το 1974, όπου η διαφορά μειώθηκε κάπου 10% μεταξύ πάνω και κάτω του μέσου μισθού (Sherman και Zimbalist, σελ76). Το 1959, η διαφορά μεταξύ των μέσων μισθών μεταξύ των υψηλότερων και χαμηλότερων ήταν 39%, το 1964 είχε πέσει στο 26% και το 1982 ήταν μόνο 12%. Ο συντελεστής Gini για εισοδήματα μισθών μειώθηκε από 0,195 σε 0,169 το 1982, ο χρόνος με την καλύτερη ισότητα (Rosser & Rosser 2004, σελ. 213). Μία παρόμοια ελάττωση προέκυψε και σε όρους διαφοροποιήσεων μισθών ανά φύλο. Μια μέση εργαζόμενη γυναίκα στη Σουηδία κέρδιζε 90% του επιπέδου του μισθού των ανδρών, σημαντικά πιο πάνω από το 60% του επιπέδου που υπάρχει στις Η.Π.Α (Kennett 2004, 172).

Το Σουηδικό χρηματοπιστωτικό σύστημα είναι παρόμοιο με τα χρηματοπιστωτικά συστήματα άλλων ηπειρωτικών Ευρωπαϊκών εθνών. Αυτό κατευθύνεται από την Sveriges Riksbank, την παλαιότερη κεντρική τράπεζα στον κόσμο, η οποία είναι κρατική και λειτουργεί από την ίδρυσή της το 1668. Η μεγαλύτερη εμπορική τράπεζα του έθνους, Nordbanken, ήταν κρατική και όλες οι άλλες εμπορικές τράπεζες της Σουηδίας είναι ιδιωτικές. Το χρηματοπιστωτικό σύστημα περιλαμβάνει ένα μικρό αριθμό τραπεζικών

αποταμιεύσεων, συνεταιριστικών αγροτικών πιστωτικών κοινωνιών, στεγαστικά χρηματοπιστωτικά ιδρύματα και χρηματοοικονομικές εταιρίες.

Το σχετικό μερίδιο των κυβερνητικών δαπανών και των φορολογικών εσόδων του Α.Ε.Π είναι υψηλότερα στη Σουηδία από ό,τι σε άλλες χώρες της Ο.Ε.C.D. Το 1960 οι δημόσιες δαπάνες της Σουηδίας υπολογίζονταν περίπου στο 30% του Α.Ε.Π, οι οποίες ήταν παρόμοιες με τον μέσο όρο για τις χώρες της Ο.Ε.C.D. Ξεκινώντας από τα μέσα του 1960, η δημόσια απασχόληση, ως ποσοστό της εργατικής δύναμης, παραλίγο να διπλασιαστεί από περίπου 20% το 1965 σε λίγο κάτω από 40% στα μέσα του 1980. Κατά τη διάρκεια του 1970 η απασχόληση της κεντρικής και τοπικής κυβέρνησης αναπτύχθηκε σε 40% και 80%, αντιστοίχως, έναντι λιγότερο από 10% της άνθησης της απασχόλησης στον ιδιωτικό τομέα (Angresano 1996, σελ. 303). Όπως φαίνεται, οι κοινωνικές πολιτικές ήταν με μεγάλο κόστος, και τα έξοδα του συνολικού δημόσιου τομέα ξεκινώντας στα τέλη του 1970 ήταν στην κλίμακα του 60-70% του Α.Ε.Π, συγκρινόμενα με το 40-50% για τις άλλες Ευρωπαϊκές χώρες (Gregory & Stuart 2004, σελ. 232). Η Σουηδία αφιέρωσε περίπου το 1/3 του Α.Ε.Π της σε δαπάνες δημόσιας και κοινωνικής προστασίας, το μεγαλύτερο μερίδιο από κάθε άλλη βιομηχανική χώρα. Σύμφωνα με μια ανάλυση του Ο.Ε.C.D, η Σουηδία όχι μόνο είχε ένα περιεκτικό σύστημα κοινωνικής πολίτικης, αλλά επίσης κατατασσόταν συνεχώς ανάμεσα στις πρώτες χώρες σε κάθε κατηγορία εξόδων κοινωνικής πρόνοιας (Gardner 1998, σελ. 393-4).

6.1.2.3 Σχέσεις Κινήτρων

Υλικά κίνητρα χαρακτήριζαν τη Σουηδική οικονομία. Παρ' όλα αυτά, ένα παράλληλο περιεκτικό επίπεδο πρόνοιας με μια έμφαση σε ίσες ευκαιρίες ήταν παρών. Οι κάτοικοι της Σουηδίας ενδιαφέρονταν πολύ για τους συνανθρώπους τους και αυτό φαινόταν από τη μεγάλη ποικιλία κοινωνικών προγραμμάτων. Το περιεκτικό σύστημα της Σουηδίας όσον αφορά την κοινωνική ασφάλιση και μορφών ανακατανομής ήταν ο ακρογωνιαίος λίθος της κοινωνικής αλληλεγγύης, η οποία διασφάλιζε ότι κάθε πολίτης δε θα θιχτεί από ακούσια απώλεια εργασίας, τραυματισμό, ασθένεια ή ακόμη και οικογενειακές υποχρεώσεις.

Πιθανόν το πιο γνωστό χαρακτηριστικό του Τρίτου Δρόμου της Σουηδίας ήταν η κλίμακα των «από τη γέννηση μέχρι τον θάνατο» προγραμμάτων πρόνοιας, ασύγκριτα με οποιαδήποτε άλλη καπιταλιστική οικονομία της αγοράς. Πριν από τον 20ό αιώνα η Σουηδική κοινωνία άρχισε να υιοθετεί έναν πατερναλιστικό ρόλο απέναντι στη διαβίωση των πολιτών της. Η κρατική παρέμβαση σε κοινωνικά και οικονομικά ζητήματα και η ύπαρξη ενός βασικού πλαισίου για πολιτικές πρόνοιας εισήχθησαν πριν το 1932. Συμπεριλαμβανόμενοι σε αυτές τις πολιτικές ήταν οι «Νόμοι Φτώχειας» που εισήχθησαν το 1847. Το βασικό σύστημα δημόσιας υγείας ξεκίνησε το 1874 και εξελίχθηκε σε ένα εθνικό σύστημα ασφάλειας υγείας το 1955. Το δημόσιο συνταξιοδοτικό σύστημα καθιερώθηκε το 1913 που ήταν βάση για τη μεταγενέστερη συνταξιοδότηση και τα ζητήματα

ανικανότητας και γήρανσης έγιναν εθνικά το 1959. Ο εργατικός κανόνας που περιόριζε την εργάσιμη μέρα σε οχτώ ώρες καθιερώθηκε το 1919. Οι πληρωμένες διακοπές καθιερώθηκαν το 1931 στις τέσσερις μέρες το χρόνο και σταδιακά επεκτάθηκαν και έφτασαν στις πέντε εβδομάδες συν δύο ημέρες το 1989. Πολλές πολιτικές κοινωνικής ασφάλισης και πρόνοιας χορηγήθηκαν αποτελεσματικά σε τοπικό κυβερνητικό επίπεδο, καλλιεργώντας ένα συνεκτικό πνεύμα μεταξύ των κοινωνιών και την πίστη ότι μια αποτελεσματική, ειλικρινής γραφειοκρατία ήταν ικανή να ανακουφίσει τα κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα ισότιμα και αποτελεσματικά. Το 1918, νέοι «Νόμοι Φτώχειας» υιοθετήθηκαν μορφοποιώντας τη βάση για πολιτικές κοινωνικής ασφάλισης και πρόνοιας στη Σουηδία μέχρι τις αρχές του 1960.

Το γνωστό σύστημα «από τη γέννηση μέχρι τον θάνατο» ωρίμασε στα 1960 και 1970 και βασιζόταν στην αντίληψη της εθνικής κάλυψης. Ο καθένας μπορούσε να επωφεληθεί από την κοινωνική πρόνοια ανεξαρτήτως της κατάστασης εργασίας ή των εισοδηματικών κριτηρίων. Το Σουηδικό σύστημα πρόνοιας συμπεριλάμβανε τις μητρικές απολαβές. Εβδομαδιαίες πληρωμές δίνονταν για κάθε παιδί κάτω των 16 ετών ανεξαρτήτως οικογενειακού εισοδήματος με έναν αυξητικό ρυθμό ξεκινώντας από το τρίτο παιδί και έπειτα, δωρεάν φύλαξη παιδιών και δωρεάν δημόσια παιδεία μέχρι την αποφοίτηση. Το σύστημα περιεκτικής ασφάλισης υγείας του έθνους κάλυπτε ιατρική και οδοντιατρική, νοσοκομειακή και χειρουργική περίθαλψη και φαρμακευτικά κόστη. Η κυβέρνηση επίσης παρείχε επιδόματα αδείας για νοικοκυρές, δωρεάν συζυγική καθοδήγηση, γενναιόδωρη σύνταξη και επιδόματα αναπηρίας και ένα πρόγραμμα πληρωμένων Σαμαρειτών να δώσουν βοήθεια στους ηλικιωμένους στο σπίτι.

Ιδιαίτερα γενναιόδωρα ήταν τα οφέλη της οικογενειακής ασφάλισης που εισήχθησαν το 1945 και παρείχαν εισοδηματική αποζημίωση για πάνω από 450 ημέρες μετά την γέννηση του παιδιού, κατανεμημένη μεταξύ των γονέων όπως εκείνοι επιθυμούν μέχρι το παιδί να φθάσει τα 8 χρόνια ηλικίας. Κατά τη διάρκεια των πρώτων 360 ημερών, το πρόγραμμα παρείχε κατά προσέγγιση το 90% του κανονικού εισοδήματος των γονέων και κατά τη διάρκεια των τελευταίων 90 ημερών ένα κανονισμένο ποσό πληρωνόταν σε όλους τους γονείς (Gardner 1998, σελ. 394-5). Ξεκινώντας το 1974 η κυβέρνηση πλήρωνε 90% του μισθού για απεριόριστες άδειες ασθενείας, περιλαμβάνοντας περίπου 15% των συνολικών κυβερνητικών μεταβιβάσεων. Οι συνταξιούχοι θα είχαν αυτόματα το 65% του προηγούμενού τους μισθού ως σύνταξη, περιλαμβάνοντας 60% των κυβερνητικών μεταβιβάσεων. Τα νοικοκυριά ανίκανα να φθάσουν σε ένα επιθυμητό όριο διαβίωσης μπορούσαν να απαιτήσουν τα οφέλη της κοινωνικής βοήθειας, αν και η πρόσβαση υποβάλλεται σε αυστηρούς όρους ελέγχου, απαιτώντας οι παραλήπτες να πουλούν περιουσιακά στοιχεία. Τα κοινωνικά προγράμματα των νοικοκυριών εξαρτιόνταν από τον αριθμό των παιδιών, από το εισόδημα των παιδιών και το επίπεδο των εξόδων των νοικοκυριών.

Επιπρόσθετα, τα δημόσια Σουηδικά έξοδα γίνονταν για τις πολιτικές εργασίας στο να διατηρήσουν ή να στηρίξουν εκείνους που έχουν χάσει τις δουλειές τους

δίνοντας λόγο για τη σχετικά μεγαλύτερη αναλογία του Α.Ε.Π από ό,τι σε κάθε άλλο έθνος. Παρόλο που η κυβέρνηση χρηματοδοτούσε την ανεργία, τα προγράμματα χορηγούνταν από τα εργατικά σωματεία. Η ιδιότητα μέλους ήταν εθελοντική, ανοιχτή σε όλα τα μέλη της εργατικής δύναμης. Τα μέλη μπορούσαν να απαιτήσουν οφέλη μετά από 12 μήνες στο σωματείο με μια αντικατάσταση του 80% τουν μικτού εισοδήματος. Οι νεότεροι εργαζόμενοι εξαντλούσαν τα οφέλη μετά από 300 μέρες. Εάν ο εργαζόμενος παρέμενε εκτός δουλειάς για ένα χρόνο, οι τελευταίες 65 μέρες δεν εμπεριείχαν επίδομα ανεργίας. Γι' αυτό τον λόγο, η αντικατάσταση του μισθού για την πλήρη ανεργία ενός χρόνου ήταν μόνο 71%, δεδομένου ότι οι εργαζόμενοι άνω των 55 μπορούσαν να λάβουν συνολικά οφέλη των 450 ημερών (Kennett 2004, 167). Τα οφέλη της κοινωνικής ασφάλισης γενικά παρείχαν μικτούς από φόρους με την εξαίρεση της κοινωνικής βοήθειας. Τα οφέλη για τα παιδιά και τα νοικοκυριά παρείχαν μετά από τους φόρους.

Από τη μικροοικονομική σκοπιά η κυβέρνηση προσέφερε ένα περιεκτικό σύστημα ευρέσεως εργασίας και εκπαιδευτικών προγραμμάτων για να διατηρήσει το επίπεδο της ανεργίας τριβής χαμηλό και να διατηρήσει πλήρη απασχόληση. Το Σουηδικό σύστημα για πολλά χρόνια ενεργά απέτρεπε την ανάπτυξη διαφοροποιήσεων στους μισθούς, και η κυβέρνηση παρενέβαινε σε θέματα ενεργούς αγοράς εργασίας για να λύσει το πρόβλημα. Η πολιτική βασιζόταν στην πρόταση ότι ήταν καλύτερο για την κυβέρνηση να προωθήσει ενεργά την μείωση της ανεργίας παρά παθητικά να αποζημιώνει εκείνους που είναι άνεργοι. Οι άνεργοι θα λάβουν βοήθεια μέσω κρατικά χρηματοδοτούμενων προγραμμάτων της ενεργούς αγοράς εργασίας για επαγγελματική μετεκπαίδευση και επανατοποθέτηση εργαζομένων από παρακμάζοντες σε αναπτυσσόμενους βιομηχανικούς τομείς. Άλλα προγράμματα συμπεριλαμβάνουν εκπαίδευση για να αποφύγουν την απόλυση, ακόμη άδεια από την εργασία και βοήθεια επανένταξης. Επιπλέον, προκειμένου να αντεπεξέλθει σε μια πιθανή μεγάλη κρίση, η κυβέρνηση απαιτούνταν να είναι ενημερωμένη για το κλείσιμο των επιχειρήσεων, δίνοντας τη δυνατότητα σχεδιασμού για στρατηγικές που απευθύνονται σε επακόλουθα προβλήματα ανεργίας.

Ως συνέπεια του κράτους πρόνοιας σε συνδυασμό με τα κληροδοτήματα του συστήματος αλληλεγγύης μισθών, η Σουηδική διανομή του εισοδήματος έγινε έκδηλα περισσότερο ίση. Η Σουηδική κοινωνία ήταν περισσότερο υποστηρικτής της ισονομίας και της ισοπολιτείας από κάθε άλλο βιομηχανικό έθνος κατά την περίοδο που μελετάμε. Η Σουηδία κατείχε την περισσότερο ίση αναδιανομή του εισοδήματος μετά φόρου στο Δυτικό κόσμο και σύμφωνα με τις περισσότερες μετρήσεις τα χαμηλότερα περιστατικά φτώχειας. Ο Σουηδικός συντελεστής Gini μεταβλήθηκε από σχεδόν κανονικός 0,28 στα μέσα του 1960 σ' ένα υπερβολικά χαμηλό 0,20 στις αρχές του 1980 (όσο υψηλότερος είναι ο συντελεστής Gini, τόσο περισσότερο άνιση είναι η διανομή του εισοδήματος). Ο περιορισμός της ανισότητας οφειλόταν ολοκληρωτικά στην ανακατανομή του κυβερνητικού εισοδήματος. Η κατανομή του συντελεστή

εισοδήματος (πριν τους φόρους και τα προνόμια) είχε Gini 0,33 ενώ η διανομή του διαθέσιμου εισοδήματος (μετά τους φόρους και τα προνόμια) ήταν 0,20 (Gregory & Stuart 2004, σελ. 232).

6.1.3 Πολιτική Δομή

Η γρήγορη εκβιομηχάνιση στη Σουηδία το 19ο αιώνα οδήγησε στην ανάδυση μιας νέας, μεγάλης εργατικής τάξης που απαιτούσε μεταρρυθμίσεις και στην πολιτική δομή. Βασικό ανάμεσα στις απαιτήσεις αυτής της νέας εργατικής τάξης ήταν το αίτημα για κοινοβουλευτική τροποποίηση. Το σύστημα της πολιτικής δομής έντονα ωφελούσε τους αριστοκράτες και φαινόταν σαν ένα οδόφραγμα σε πραγματική μεταρρύθμιση οποιουδήποτε τύπου. Η κοινοβουλευτική τροποποίηση του 1866 ήταν μια «ομπρέλα» για τις τεράστιες μεταρρυθμίσεις που υιοθετήθηκαν το 1860. Ανάμεσα σ' αυτές ήταν η ανεξιθρησκία, η εγκαθίδρυση τοπικών κυβερνήσεων, ο θεσμός ενός νέου ποινικού νόμου και η νομιμοποίηση των σωματείων. Επίσης, το νέο κοινοβούλιο αποτελούνταν από δύο μέρη: το πρώτο παρεχόταν για την αριστοκρατική επιρροή και το δεύτερο για πολίτες (Weibull,σελ. 112-117).

Η πολιτική δομή στη Σουηδία είναι μια Συνταγματική Μοναρχία και είναι παρόμοια με τον τύπο κυβέρνησης που παρουσιάσαμε στο Ηνωμένο Βασίλειο. Αποτελείται από έναν Εκτελεστικό Κλάδο, ένα Νομοθετικό Κλάδο και επίσης ένα Δικαστικό Κλάδο. Ο Εκτελεστικός Κλάδος αποτελεί τον πρωθυπουργό και επίσης ένα κυβερνητικό συμβούλιο που διορίζεται από τον πρωθυπουργό. Ο Νομοθετικός Κλάδος είναι το Κοινοβούλιο. Ο πρωθυπουργός εκλέγεται από την πλειοψηφία των κομμάτων στο Κοινοβούλιο. Τελικά, υπάρχει ο Δικαστικός Κλάδος που αποτελείται από το Ανώτατο Δικαστήριο της Σουηδίας, το Hogsta Domstolen. Οι δικαστές καθορίζονται από τον πρωθυπουργό και το κοινοβουλευτικό συμβούλιο.

Η «κεφαλή» του κράτους της χώρας είναι ο Βασιλιάς Καρλ Γουστάφ ο δέκατος έκτος. Ο Βασιλιάς αποτελεί μια τελετουργική βάση του κράτους από το 1971, όταν το νέο σύνταγμα εφαρμόστηκε και έτσι δεν κατέχει κανένα πραγματικό ρόλο στους πολίτες της Σουηδίας. Η Σουηδία είναι μια κοινοβουλευτική δημοκρατία οπότε η κυβέρνηση είναι υπεύθυνη για την εγκαθίδρυση, την τροποποίηση και την αντικατάσταση των εργασιακών κανόνων της οικονομίας που ορίζεται από τη λαϊκή ψήφο. Η κύρια κυβερνητική δύναμη σ' όλη τη χώρα είναι το κοινοβούλιο. Το κοινοβούλιο έγινε ένα νομοθετικό σύστημα το 1970 και είναι γνωστό ως Riksdag. Το Riksdag αποτελείται από 349 μέλη που εκλέγονται για περίοδο τεσσάρων ετών. Καταμερισμός των θέσεων ανάμεσα στα κόμματα γίνεται έπειτα από αναλογική αντιπροσώπευση βασισμένη στο ποσοστό της εθνικής ψήφου για κάθε πολιτικό κόμμα. Όσο περισσότερες ψήφους μαζέψει ένα κόμμα, τόσο περισσότερα μέλη εισέρχονται στο κοινοβούλιο. Στα κόμματα κατανέμονται κρατικές επιδοτήσεις σε αναλογία με το ποσοστό ψήφων από τις προηγούμενες εκλογές. Ένα κόμμα πρέπει να λαμβάνει το 4% των ψήφων ώστε να εκπροσωπείται στο κοινοβούλιο. Ο πρωθυπουργός επιλέγεται από το Riksdag.

Μια σημαντική διάσταση της πολιτικής δομής που έχει αφήσει τα σημάδια της στο Σουηδικό οικονομικό σύστημα είναι η συνήθης επικράτηση του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος (SDP). Το SDP ιδρύθηκε από μέλη των συνδικάτων. Από την αρχή του, το SDP είναι ένα σοσιαλδημοκρατικό κόμμα που πίστευε στο σοσιαλισμό μέσω σταδιακής μεταρρύθμισης του καπιταλιστικού συστήματος παρά μέσω βίαιης εξέγερσης. Οι υπερασπιστές της εθνικοποίησης έφυγαν από το SDP το 1921 για να σχηματίσουν το Κομμουνιστικό Κόμμα (επίσης γνωστό ως το Αριστερό Κόμμα) το οποίο έχει παίξει ένα δευτερεύοντα ρόλο σε Σουηδική πολιτική. Το SDP ήταν οργανικό στην ίδρυση της LO το 1898. Μετά την επίτευξη του δικαιώματος ψήφου και της απόλυτης κοινοβουλευτικής επικράτησης, το 1930 η οικονομία εισήλθε σε ύφεση που οδήγησε στην εκλογική νίκη το 1932 των Σοσιαλδημοκρατών που θα παρέμεναν στην εξουσία μέχρι το 1976, μολονότι μερικές φορές ως μέρος μιας συνασπισμένης κυβέρνησης. Μόνο πέντε γενικές εκλογές (1976, 1979, 1991, 2006 και 2010) έδωσαν στο κεντροδεξιό συνασπισμό αρκετές θέσεις στο κοινοβούλιο για να σχηματίσει κυβέρνηση. Συνεπώς, οι περισσότεροι θεσμοί που εφαρμόστηκαν από το 1932 εξελίχθηκαν μέσω της πολιτικής διαδικασίας από ιδανικά, φιλοδοξίες και πράξεις προσανατολισμένες σ' ένα στόχο των ιδρυτών και των αρχηγών του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος.

6.1.4 Ιδεολογική Δομή

Η γεωγραφική απομόνωση επίσης επεξηγεί γιατί ο Σουηδικός πληθυσμός, όπως ο Ιαπωνικός, είναι ιδεολογικά και πολιτισμικά ομοιογενής. Η Σουηδία είναι ομοιογενής σε όρους κουλτούρας και γλώσσας με την απουσία σημαντικών εθνικών μειονοτήτων. Περίπου το 85% των Σουηδών είναι Γερμανοί Σκανδιναβοί, Λουθηρανικής πίστης. Αυτοί οι τομείς προφανώς συνεισφέρουν σε μια έντονη αίσθηση αλληλεγγύης και ισονομίας ανάμεσα στους Σουηδούς πολίτες. Ακόμη και κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα, η φεουδαρχία και η υποδούλωση ποτέ δεν έγιναν στη Σουηδία. Οι αγρότες διατηρούσαν την ελευθερία τους. Οι Σουηδοί, όπως οι Ιάπωνες, είχαν την επιθυμία για συνεργασία και αρμονία παρά για σύγκρουση και διαφωνία. Οι Σουηδοί προτιμούσαν να καταλήγουν σε αποφάσεις ακολουθώντας ανοιχτό διάλογο στον οποίο συμμετείχαν αντιπρόσωποι ποικίλων ενδιαφερόμενων ομάδων. Υιοθετώντας μια τέτοια συνεργατική παρά ανταγωνιστική προσέγγιση, πιστεύεται ότι οι οργανωμένες ενδιαφερόμενες ομάδες έχουν τη δυνατότητα να προωθήσουν τα συμφέροντα των μελών τους σε αντιστοιχία με το κοινωνικό όφελος.

Για παράδειγμα, η κεντρική διαπραγμάτευση μισθών απαιτεί οι εργαζόμενοι και οι εργοδότες να φτάσουν σε συμφωνία για στις εργατικές συνθήκες και ο φόβος της ανεργίας να ελαχιστοποιηθεί. Ο φόβος της ανεργίας δεν είναι πρόσφορος για την ανάπτυξη της αίσθησης της ολοκλήρωσης της κοινωνίας και της ένταξης σ' αυτήν. Χρειάζεται να επισημάνουμε ότι παρά την ιστορικά πατερναλιστική στάση της Σουηδίας απέναντι στην ευθύνη του κράτους για την ευημερία των πολιτών, υπήρχε μια

μικρή μορφή κρατικής ιδιοκτησίας των συντελεστών της παραγωγής και μια επίμονη δυνατή εργασιακή δεοντολογία που επικρατούσε ανάμεσα στους πολίτες. Οι Σουηδοί πίστευαν ότι η εργασία είναι καλή συνολικά και μεμονωμένα. Το τι παρέμεινε στη μνήμη των πολιτών μετά το 1932 ήταν η παράδοση της αυτοβοήθειας και η πίστη ότι ο ανταγωνισμός μεταξύ των κοινωνικών τάξεων χειροτέρευε με την αύξηση της εισοδηματικής ανισότητας.

Οι σουηδικές πολιτικές για τον συντονισμό της παραγωγής και της διανομής των αποφάσεων εισήχθησαν κυρίως από την ιδεολογία των Σοσιαλδημοκρατών. Οι Σοσιαλδημοκράτες πίστευαν ότι ένα τέτοιο φιλανθρωπικό σύστημα θα έπρεπε να περικλείεται από ένα οικονομικό σύστημα το οποίο περιγράψαμε ως Τρίτο Δρόμο. Οι κοινωνικές πολιτικές ευημερίας σε όρους προς την αναζήτηση μιας κοινωνίας χωρίς τάξεις σχεδιάστηκαν για να δημιουργήσουν μια καλύτερη ισότητα του επιπέδου διαβίωσης. Η πρόθεση ήταν να εξαλειφθεί η φτώχεια και να παρέχεται σε όλους τους πολίτες οικονομική ασφάλεια και ένα αξιοπρεπές βιοτικό επίπεδο. Τα προγράμματα ήταν διαθέσιμα σε ολόκληρο τον πληθυσμό, σε όλους, ανεξαρτήτως εισοδήματος, με τον εργαζόμενο πληθυσμό να χρηματοδοτεί αυτά τα προγράμματα μέσω των φόρων. Αυτές οι αξίες κάλυπταν την επιθυμία παροχής από την κυβέρνηση για την κοινωνική ευημερία.

Οι απόψεις των Σουηδών όσον αφορά τον κατάλληλο ρόλο του κράτους στην οικονομική δραστηριότητα, ειδικά όσον αφορά το θέμα της παροχής κοινωνικής ευημερίας, αναπτύσσονταν κατά τη διάρκεια των αιώνων και ήταν βαθιά ενταγμένες στη δομή της Σουηδικής παράδοσης και των Σουηδικών εθίμων. Αυτές οι απόψεις εκπροσωπούνται σε αξίες ως άτυποι κανόνες, που εξυπηρετούσαν τη νομιμοποίηση προγραμμάτων ευημερίας σε τυπικούς κανόνες. Οι αξίες που αναπτύχθηκαν, ήταν προς απάντηση της αναπτυσσόμενης εμπάθειας προς το μέρος των φτωχών και μη προνομιούχων. Αυτές οι αξίες αρχικά ενσωματώθηκαν στους Νόμους περί Φτωχών του 1800 για να ανακουφίσουν τους φτωχούς από την εξάντληση. Η Σουηδική κοινωνία αποδέχτηκε την πεποίθηση ότι η κρατική παρέμβαση ήταν απαραίτητη στο να βοηθήσει οικογένειες που υπέφεραν από τα αποτελέσματα αντίξοων οικονομικών και κοινωνικών δυνάμεων πέρα από τον έλεγχό τους. Η έκταση της παρεχόμενης βοήθειας ήταν ανεπαρκής εκείνη τη στιγμή, εν μέρει γιατί ακόμη αντιλαμβάνονταν ότι εκείνοι που υπέφεραν από φτώχεια ήταν αρχικά υπεύθυνοι για την κατάστασή τους. Ωστόσο, οι Σουηδικοί Νόμοι περί Φτωχών ήταν ένα σημαντικό πρώτο βήμα προς μια πιο εκτενή κρατική βοήθεια από τη στιγμή που η οικονομική ευθύνη μεταφέρθηκε στην τοπική κυβέρνηση και μακριά από αγαθοεργίες που παρέχονταν από ανεξάρτητους παρόχους όπως η εκκλησία.

Μια νέα αξία προς κοινωνική βοήθεια των φτωχών αναπτύχθηκε στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα. Οι κύριοι υποστηριχτές ήταν οι Σοσιαλδημοκράτες, που αμφισβήτησαν την κοινότοπη σοφία ότι οι χαμηλοί μισθοί ήταν απαραίτητοι για να διασφαλιστεί η πλήρης απασχόληση. Οι αρχηγοί του κόμματος αισθάνθηκαν ότι μια

κίνηση προς το μέρος της αυτοβοήθειας δεν θα ήταν εφικτή όσο η φτώχεια παρέμενε λόγω των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών. Η φτώχεια δεν θα μπορούσε να μετριαστεί καθώς οι Νόμοι περί Φτωχών ήταν ανεπαρκείς. Κατά συνέπεια, οι Σοσιαλδημοκράτες, όταν ήταν στην εξουσία, επιθυμούσαν να δημιουργήσουν ένα σύστημα που θα αύξανε τις ευκαιρίες για τους φτωχούς για απασχόληση, μολονότι ταυτόχρονα υποστήριζε την κοινωνική ευημερία. Τα μέλη του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος πίστευαν ότι το υψηλό βιοτικό επίπεδο της Σουηδίας οφειλόταν στα επιτεύγματα της πλήρους απασχόλησης, της κοινωνικής ενσωμάτωσης και των πολιτικών ευημερίας οι οποίες προστάτευαν ολόκληρη τη Σουηδία από τη φτώχεια. Ως αποτέλεσμα ξεκίνησαν να υποστηρίζουν με μεγαλύτερη έμφαση την ισότητα, τη βιομηχανική δημοκρατία και τον κοινωνικό έλεγχο των επενδύσεων.

Οι αξίες της κοινωνικής ασφάλειας και της κοινωνικής δικαιοσύνης έγιναν γνωστές το 1950 και 1960 αντιστοίχως. Η κοινωνική ασφάλεια αντανακλά την ιδεολογία ότι ένα κράτος κοινωνικής πρόνοιας θα έπρεπε να παρέχει σε όλους τους πολίτες τα μέσα να ξεπεράσουν την απώλεια του κανονικού εισοδήματος λόγω ηλικίας, σοβαρής ασθένειας, ανικανότητας ή θανάτου του «προστάτη της οικογένειας». Πιστεύεται ότι τα άτομα ήταν αβοήθητα και δεν μπορούσαν να είναι υπεύθυνα για τις μη-προβλέψιμες κοινωνικές καταστροφές ή τις επιβλαβείς ανταγωνιστικές δυνάμεις της αγοράς. Το κράτος θα διασφάλιζε ότι όλοι οι πολίτες θα είχαν οικονομική ασφάλεια και ευκαιρία μέσω δημόσια χρηματοδοτούμενων προγραμμάτων όπως προγραμμάτων υγείας και κοινωνικής πρόνοιας, συμπεριλαμβανομένων της παροχής επαρκούς στέγασης, εργασίας, συντάξεων και πολιτιστικών ανέσεων, ενώ την ίδια στιγμή θα σεβόταν την αξιοπρέπεια όλων των ατόμων. Συνεπώς, η κοινωνική ασφάλιση και οι πολιτικές κοινωνικής πρόνοιας διαδόθηκαν απ' άκρη σ' άκρη στη Σουηδία μέχρι τις αρχές του 1990 και σχεδιάζονταν για να ικανοποιήσουν γνωστές αξίες γνωρίζοντας συγκεκριμένα προβλήματα που προέκυπταν, με προστατευτικές και αναδιανεμητικές πολιτικές σχεδιαζόμενες για τα μέλη της κοινωνίας. Οι αρχές βασίζονταν στη ρεαλιστικότητα, τη λογική και την υπευθυνότητα που έπρεπε να επιδείξει η Σουηδία όταν έρθει η ώρα να αντιμετωπίσει ειδικά αναδιανεμητικά προγράμματα. Το συνεταιριστικό κίνημα, επίσης, προώθησε την ισόνομη ενσωμάτωση αξιών διακεκριμένων στην ιδεολογία της Σουηδικής οικονομίας. Η έκταση της αποδοχής του συνεταιριστικού κινήματος στη Σουηδία απεικονίζεται από το γεγονός ότι περίπου τα 2/3 των Σουηδικών νοικοκυριών έχουν το λιγότερο ένα άτομο που ανήκει σ' έναν παραγωγό ή καταναλωτή συνεταιρισμό (Angresano 1996,302).

Υπάρχει μια ειδοποιός διαφορά ανάμεσα στην ιδεολογία των Σοσιαλδημοκρατών και Αριστερών Κομμάτων (τα οποία θα ονομάζαμε φιλελεύθερα κόμματα στις Η.Π.Α), με τα μη-φιλελεύθερα κόμματα (τα οποία θα ονομάζαμε συντηρητικά κόμματα στις Η.Π.Α), ειδικά λαμβάνοντας υπόψη το θέμα της αναδιανομής του πλούτου. Οι Σοσιαλδημοκράτες προωθούν μια ιδεολογία ισότητας, πιστεύοντας ότι όλοι οι πολίτες πρέπει να έχουν ίσες ευκαιρίες και να ζουν σε αρμονία χωρίς συγκρούσεις ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις. Η κύρια έμφαση στο Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα είναι σε υψηλούς

φόρους για τη χρηματοδότηση ενός μεγάλου κράτους κοινωνικής πρόνοιας και την αύξηση της κρατικής παρέμβασης. Οι Σοσιαλδημοκράτες και οι Αριστεροί δίνουν βαρύτητα στην ανάγκη για δημοκρατικό έλεγχο της παραγωγής και αναδιανομής, καθώς οι συντηρητικοί δίνουν έμφαση σε ακανόνιστες αγορές για να προωθήσουν την οικονομική απόδοση και να ελαχιστοποιήσουν τη δύναμη των μονοπωλίων.

Το μοναδικό άλλο κόμμα που έχει κρατήσει δύναμη είναι ο συνασπισμός κεντρικών και δεξιών κομμάτων. Αρκετά αξιοπερίεργο, δεδομένης της ιδεολογίας τους, κατά τη διάρκεια εκείνης της χρονικής περιόδου που ήταν στην εξουσία ο συνασπισμός (1976-1982) λόγω της ύφεσης, η κρατική παρέμβαση δεν μειώθηκε και οι δημόσιες δαπάνες ως ποσοστό του Α.Ε.Π στην πραγματικότητα αυξήθηκαν. Παρ' όλα αυτά, υπήρχε μία μείωση στην ποσότητα των φόρων. Η μείωση των φόρων προκάλεσε τεράστια αύξηση του δημοσιονομικού ελλείμματος. Αφού οι Σοσιαλδημοκράτες πήραν πίσω την εξουσία το 1992, προτεραιότητή τους ήταν να μειώσουν το έλλειμμα αυξάνοντας τους φόρους.

6.1.5 Εξωτερικό Περιβάλλον

Σχετικά απομονωμένη στη Σκανδιναβική Χερσόνησο, η Σουηδία δεν είχε συμμετάσχει σε μεγάλο πόλεμο από τότε που συνέπραξε να πολεμήσει εναντίον του Ναπολέοντα το 1813. Κανένα άλλο ξένο έθνος εκτός από τη γειτονική Δανία δεν έχει εισβάλλει ή καταλάβει τη Σουηδία. Η Σουηδία ιστορικά έχει υπάρξει ουδέτερη χώρα. Ως μια ουδέτερη χώρα απέφυγε βαριές στρατιωτικές δαπάνες και τη φυσική καταστροφή κατά τη διάρκεια των Παγκόσμιων Πολέμων. Κατά την έναρξη του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου η Σουηδία δήλωσε την ουδετερότητά της και ήταν ικανή να γιορτάσει εκατό χρόνια αδιάκοπης ειρήνης με τους γείτονές της. Πριν τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, το 1925 έκοψε τις στρατιωτικές δαπάνες στη μέση (Weibull, σελ.123-124). Γενικά η Σουηδία ήταν ικανή να αφιερώσει ένα σχετικά μικρό μερίδιο του εθνικού εισοδήματος σε στρατιωτικές δαπάνες.

Η Σουηδία είναι μια μικρή και εξαιρετικά ανοιχτή οικονομία με εξαγωγές χονδρικά ίσες του Α.Ε.Π της (Kennett 2004, σελ. 171). Ως μια μικρή οικονομία η οικονομική απόδοση της Σουηδίας είναι σημαντικά επηρεασμένη από τη διεθνή οικονομία και εξαιρετικά εξαρτημένη από το διεθνές εμπόριο. Επιπλέον, εξαιτίας της περιορισμένης εγχώριας αγοράς, οι εταιρείες θα έπρεπε να είναι διεθνώς ανταγωνιστικές και να φθάνουν αγορές πέρα από τα όρια των καταναλωτών της Σουηδίας. Συνεπώς, η αποφασιστικότητα επί των μισθών είναι το κλειδί για τη διατήρηση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας και μπορεί να επηρεάσει την κερδοφορία των δυναμικών εξαγωγικών βιομηχανιών, ζωτικών για την ευημερία της Σουηδίας. Ωστόσο, η Σουηδία δίνει ιδιαίτερη έμφαση στο να επιβάλλουν αποδοτικότητα οι αγορές, έτσι ώστε οι παραγωγοί να μπορούν να είναι ανταγωνιστικοί στη διεθνή οικονομία. Η στενή σχέση της κυβέρνησης με τους βιομήχανους, οι οποίοι κυριαρχούν στη Σουηδική βιομηχανία, είναι ένας λόγος γιατί οι ρυθμοί φορολογίας του κεφαλαίου ήταν σχετικά μέτριοι συγκρινόμενοι με αυτούς του εισοδή-

ματος, 28% με 60% αντίστοιχα (Kennett 2004, σελ. 169). Συνεπώς, τα κρατικά μέτρα για αναδιανομή εισοδήματος και πολιτικών για τη διατήρηση της πλήρους απασχόλησης επιπίπτουν στους εργαζόμενους.

Παρά το υψηλό επίπεδο συγκέντρωσης της αγοράς, η δύναμη των σουηδικών εταιριών στην εγχώρια αγορά αντισταθμίζεται από το υψηλό επίπεδο ανταγωνισμού των εισαγωγών. Κατά τη διάρκεια της χρονικής περιόδου που εξετάζουμε, η Σουηδία ήταν μέλος τόσο της Γενικής Συμφωνίας Εμπορίου και Φόρων (GATT) όσο και της Ευρωπαϊκής Συμφωνίας Ελεύθερου Εμπορίου (EFTA). Η Σουηδία συμμετέχει στην GATT από τις 30 Απριλίου του 1950, που μείωσε τα εμπόδια για διεθνές εμπόριο και συμμετέχει στην EFTA από τις 3 Μαΐου του 1960, που ξεκίνησε ως εναλλακτική για χώρες που δεν μπορούσαν ή δεν ήθελαν να συμμετέχουν στην τότε Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινωνία. Μέχρι τον Μάρτιο του 1973, η Σουηδική κορώνα σταθεροποιήθηκε με το αμερικάνικο δολάριο και έπειτα από αυτό συμμετείχε στο Ευρωπαϊκό «φίδι», εννοώντας ότι είχε σταθερή σχέση με άλλα Ευρωπαϊκά νομίσματα και επιτράπηκε να κυκλοφορήσει ελεύθερα. Επίσης, μετά την Πράξη Ελέγχου των Γενικών Τιμών του 1956, η Σουηδική κυβέρνηση επιτρεπόταν να ιδρύσει ποικίλους τομεακούς ελέγχους ή ελέγχους γενικών τιμών και απαιτούσε από τις εταιρείες να ανακοινώνουν σχεδιαζόμενες αυξήσεις τιμών. Αυτή η προσέγγιση για το διεθνές εμπόριο της Σουηδίας συνδέθηκε με τον Τρίτο Δρόμο (Sherman & Zimbalist, σελ.88).

6.1.6 Η Διαδικασία Μεταρρυθμίσεων

Η φτώχεια και ο λιμός ήταν κυρίαρχα απ' άκρη σ' άκρη στη Σουηδία πριν το 1930 και πολλοί Σουηδοί μετανάστευσαν στις Η.Π.Α μεταξύ 1850 και αρχές του 1930. Υπήρχε μια διαρκής μείωση στο δείκτη γεννητικότητας και μεταξύ 1870 και 1930 και η οικογενειακή φτώχεια συσχετίστηκε με το να έχεις πολλά παιδιά. Κατά τη διάρκεια του 1919-23, η Σουηδία βίωσε τον πληθωρισμό, μετά από μια κρίση αποπληθωρισμού και μια κρίση ξένου συναλλάγματος. Λόγω της Μεγάλης Ύφεσης, υπήρχε μεγάλη ανεργία, μια δεύτερη κρίση ξένου συναλλάγματος, καθώς και μια μείωση 25% στο βιομηχανικό προϊόν. Συνολικά, η απόδοση της οικονομίας μεταξύ 1917 και 1932 επέτεινε την κοινή ανησυχία για την αποτελεσματικότητα των οικονομικών πολιτικών της laissez-faire αγοράς. Έχοντας μια έντονη εμπειρία με τη φτώχεια και τον λιμό, οι αρχηγοί του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος προώθησαν μια νέα ιδεολογία και ένα σταδιακό μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα που στόχευε προς την αργή αλλά σταθερή κοινωνικοποίηση της οικονομίας.

Από το 1932 ένας αριθμός ορίων των σταδιακών μέτρων πολιτικής εισήχθησαν. Οι σταδιακές μεταρρυθμίσεις στη Σουηδία κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου ποικίλλουν έντονα και σε άφθονες ποσότητες. Αυτοί μεταρρύθμισαν το σύστημά τους δραστικά σ' ένα που ήταν εξαιρετικά μοναδικό, ακόμη εξαιρετικά επιτυχημένο απ' άκρη σ' άκρη στον κόσμο μέχρι το 1980. Η έναρξη εκείνων των σταδιακών μεταρρυθμίσεων άρχισε κατά κύριο λόγο με την εμφάνιση μιας ευμεγέθους εργατικής τάξης στα τέλη

του 1800 που συζητήθηκε παραπάνω. Με την εμφάνιση της εργατικής τάξης επήλθε μια ισχυρή ανάπτυξη σωματείων, μια μηχανή αλλαγής η οποία σύντομα οδήγησε τη Σουηδία σε μια από τις πιο έντονα οργανωμένες σε σωματεία χώρες στον κόσμο. Το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα ιδρύθηκε το 1889 από εργατικά σωματεία κυρίως. Το 1898 σχηματίστηκε η Συνομοσπονδία Ένωσης Εμπορίου (LO) και το 1902 ιδρύθηκε η Συνομοσπονδία (SAF), εκπροσωπώντας τους εργοδότες. Το 1938, μια συμφωνία μεταξύ των δύο μεγάλων οργανώσεων γνωστή ως συμφωνία Saltsjobaden, ήταν σημαντική για την επίτευξη μακροοικονομικής σταθερότητας και διεθνούς ανταγωνιστικότητας και μεταμόρφωσε τον Τρίτο Δρόμο της Σουηδίας σε εξαιρετικά επιτυχή.

Όταν οι Σοσιαλδημοκράτες είχαν την εξουσία το 1938, ξεκίνησαν συστηματικά την εφαρμογή μεταρρυθμίσεων και αφού άλλαξαν τα παραπάνω θα δημιουργούνταν ο Τρίτος Δρόμος. Τα χρόνια από το 1945-1951 αντιπροσώπευαν μια περίοδο αχανών ποσοτήτων σταδιακών μεταρρυθμίσεων, συμπεριλαμβανομένων της πρόνοιας ασθενείας, της κοινωνικής στέγασης και της Πράξης Εργασιακής Προστασίας. Το 1960 εκδηλώθηκε η απότομη αύξηση της παραγωγής και η σταθερή αύξηση που επέτρεψε στους Σοσιαλδημοκράτες να εφαρμόσουν περισσότερες σταδιακές μεταρρυθμίσεις. Η κύρια ανησυχία ήταν η μακροοικονομική σταθεροποίηση, με την επίτευξη πλήρους απασχόλησης ως πρωταρχικό στόχο. Ο δεύτερος στόχος περιελάμβανε διανεμητικές πολιτικές σχεδιασμένες να δημιουργήσουν μια πιο δίκαιη διανομή του εισοδήματος και υψηλότερα επίπεδα κατανάλωσης τόσο ιδιωτικών όσο και δημόσιων αγαθών για όλες τις Σουηδικές οικογένειες.

6.1.7 Συνοχή και Βιωσιμότητα

Το οικονομικό σύστημα της Σουηδίας αποκαλείται ο Τρίτος Δρόμος, σε αντίθεση με τον καπιταλισμό της αγοράς και τον κεντρικά σχεδιαζόμενο σοσιαλισμό. Η Σουηδική οικονομική πολιτική συνδύαζε μια ενδελεχή εκτίμηση για τις ελεύθερες αγορές σε προϊόν και ιδιωτική ιδιοκτησία σε όρους παραγωγής με την πιο ενεργή κυβερνητική παρέμβαση στην αγορά, στον κόσμο για τον σκοπό της διατήρησης, πληροφόρησης και επανατοποθέτησης απολυμένων εργαζόμενων σε νέες δουλειές. Η σχετική οικονομική επιτυχία της Σουηδίας υπονοεί ουσιαστική μελέτη του Σουηδικού Τρίτου Δρόμου.

Το Σουηδικό οικονομικό σύστημα ήταν συνεπές, καθώς υποδεικνύουν τα επιτεύγματα του Τρίτου Δρόμου. Από πολλές πλευρές, η Σουηδία ήταν μια από τις πιο επιτυχημένες οικονομίες στον κόσμο και πιθανόν είναι το καλύτερο παράδειγμα μιας φιλελεύθερης παρεμβατικής οικονομίας της αγοράς. Η Σουηδία είχε τον υψηλότερο βαθμό οικονομικής άνθησης στον κόσμο και τοποθετείται στο παγκόσμιο στερέωμα των τριών υψηλότερων χωρών σε όρους πραγματικού κατά κεφαλήν εισοδήματος. Ταυτόχρονα, είχε καλύτερη ισότητα εισοδήματος και κοινωνικής πρόνοιας από οποιαδήποτε άλλη καπιταλιστική αγορά της οικονομίας και πιθανόν πλησίασε την ελαχιστοποίηση της φτώχειας σε σχέση με κάθε άλλη κοινωνία, δίνοντας στις γυναί-

κες ένα από τα πιο υψηλά βιοτικά επίπεδα στον κόσμο αν όχι το καλύτερο. Το κράτος εγγυήθηκε σε καθέναν που ήταν προετοιμασμένος να δουλέψει, ένα υψηλό βιοτικό επίπεδο και παρείχε σε ολόκληρο τον πληθυσμό την πρόσβαση στις πιο εκτενείς υπηρεσίες πρόνοιας στον κόσμο. Αυτές οι περικλειόμενες κοινωνικές υπηρεσίες ήταν οι πολιτικές γενναιόδωρων αδειών ασθενείας και μητρότητας, δωρεάν παιδείας σε όλα τα επίπεδα, με υποτροφίες για μαθητές από το επίπεδο Λυκείου, δωρεάν ιατρικής περίθαλψης και ενός αναλυτικού προγράμματος συνταξιοδότησης, επιτυγχάνοντας την καλύτερη ισότητα σε εισόδημα, φυλή και γένος από όλες τις οικονομίες της παγκόσμιας αγοράς. Τέτοιες πολιτικές διασφάλιζαν ένα υψηλό προφίλ για την κυβέρνηση από πολλές σκοπιές της οικονομικής ζωής. Επιπρόσθετα, η απόδοση της οικονομίας κατά τη διάρκεια της περιόδου 1932-1989, σε όρους οικονομικής άνθησης, πληθωρισμού, ανεργίας, αποταμιεύσεων και ρυθμών επενδύσεων ήταν αρκετά ικανοποιητική σε μια απόλυτη και σχετική βάση των υπόλοιπων μελών της Ευρωπαϊκής OECD και των Ηνωμένων Εθνών. Τα στοιχεία υποδεικνύουν ότι οι προαναφερθέντες δείκτες ήταν ευνοϊκοί μεταξύ 1932 και 1975, ελαφρώς δυσμενείς για την επόμενη δεκαετία και ικανοποιητικοί για τα τέλη του 1980.

Η Σουηδική οικονομική άνθηση ήταν εξαιρετική για περισσότερο από έναν αιώνα. Πέρα από την περίοδο της σύγχρονης οικονομικής άνθησης, το κατά κεφαλήν εισόδημα της Σουηδίας ήταν 2,6% υψηλότερο από εκείνο οποιουδήποτε βιομηχανοποιημένου έθνους κατά τη διάρκεια μιας παρεμφερούς περιόδου. Η σουηδική οικονομική άνθηση ήταν ελαφρά πιο κάτω από τον μέσο ρυθμό Ευρωπαϊκής άνθησης μετά το 1960. Ο σουηδικός πληθωρισμός συμβαδίζει με αυτόν της Ευρώπης από το 1960. Οι ρυθμοί ανεργίας στη Σουηδία μειώθηκαν γρήγορα αφού οι Σοσιαλδημοκράτες ήρθαν στην εξουσία, πέφτοντας από 22,8% το 1932 σε λιγότερο από 2% στα μέσα του 1950. Ένας χαμηλότερος ρυθμός ανεργίας, λιγότερο από 3,3% και συχνά κάτω από 2% που βίωναν για το μεγαλύτερο διάστημα της περιόδου 1960-1989, συμπεριλαμβανομένης της γρήγορης εξάπλωσης του δημόσιου τομέα, ήταν αναγκαίος για να διατηρηθούν οι χαμηλοί ρυθμοί από τις αρχές του 1970. Μεταξύ 1970 και 1989 η ανεργία της Σουηδίας ξεπέρασε το 3% το 1984, και έφτασε κατά μέσο όρο στο 2,2% για τη δεκαετία 1978-1987. Συνολικά, ο ρυθμός ανεργίας της Σουηδίας ποτέ δεν ξεπέρασε το 4% και ο ρυθμός συμμετοχής στην εργατική δύναμη πάντα έμενε υψηλός, καθώς διατηρούνταν οι ρυθμοί πληθωρισμού συγκρινόμενοι με εκείνους της υπόλοιπης Ευρώπης (Sherman & Zimbalist, σελ.74). Πρέπει να τονιστεί ότι όταν ο αριθμός των Σουηδών προσλαμβανόταν και εργαζόταν σε δημόσια προγράμματα της αγοράς εργασίας, όπως ήταν η επαγγελματική εκπαίδευση και η δημόσια αρωγή εργασίας, αιτιολογούσαν τη διαφοροποίηση της ανεργίας κατά 2-3% μικρότερη (Angresano 1996, σελ. 322). Κατά τη διάρκεια του «από την κούνια μέχρι τον τάφο» κοινωνικού συστήματος ευημερίας, οι δαπάνες για τη σουηδική κοινωνική ασφάλιση και την κοινωνική πρόνοια αντιστοιχούσαν στο 25% του Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος, καθώς οι στρατιωτικές δαπάνες γενικά ποτέ δεν υπερέβαιναν τον προϋπολογι-

σμό. Η Σουηδία ήταν ικανή να παρέχει όλα εκείνα τα οφέλη καθώς ακόμη να διατηρεί την οικονομική ανταγωνιστικότητα διεθνώς, καθώς ήταν μια από τις κορυφαίες τέσσερις μη πετρέλαιο-εξαγωγικές χώρες στον κόσμο. Από το 1938 έως το 1990, έθεσε σε εφαρμογή ένα σύστημα κεντρικού προσδιορισμού μισθών μεταξύ της κύριας Ομοσπονδίας Εργασίας (LO) και της κύριας ομοσπονδίας εργοδοτών (SAF). Η LO ακολούθησε μια πολιτική αλληλοϋποστήριξης μισθών σε συμφωνία με τον στόχο της ανοικοδόμησης της οικονομίας. Ο κεντρικός καθορισμός μισθών βασιζόταν σε βελτιώσεις παραγωγικότητας στον εξαγωγικό τομέα, ο οποίος υπήρξε η κύρια πηγή ανάπτυξης της οικονομίας.

Σε απόλυτη βάση, ο μέσος αριθμός των ωρών εργασίας μειώθηκε από 48 ώρες το 1932 σε περίπου 36 στα τέλη του 1980, καθώς ο αριθμός των εβδομάδων των πληρωμένων αδειών στις οποίες οι εργοδότες ήταν νομικά εξουσιοδοτημένοι αυξήθηκε από δύο το 1930 σε πέντε το 1980. Η αναδιανομή του εισοδήματος έγινε περισσότερο ίση μετά το 1932. Το ποσοστό του εισοδήματος που λάμβαναν τα φτωχά σουηδικά νοικοκυριά αυξήθηκε από 4,6% το 1965 σε 7,4% το 1986. Μία διεθνής σύγκριση της αναδιανομής του εισοδήματος για τα τέλη του 1970 υποδεικνύει ότι η διανομή της Σουηδίας ήταν περισσότερο ίση απ' ότι του Ηνωμένου Βασιλείου ή της Γερμανίας (Angresano 1996, σελ. 317).

Σχετικά με τη βιωσιμότητα του Τρίτου Τρόπου, το συνεπές οικονομικό σύστημα πρέπει να κινητοποιεί την εκτενή αντί για την επεκτατική άνθηση. Από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο η ετήσια ανάπτυξη του Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος ανά ώρα εργασίας ήταν συνεχώς θετική και στις περισσότερες περιπτώσεις αυξανόταν από χρόνο σε χρόνο. Η μέση ανάπτυξη του Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο μέχρι το 1970 ήταν δεύτερη με μοναδική την Ιαπωνία στον κόσμο. Αυξήσεις στην παραγωγικότητα μπορούν σε μεγάλο βαθμό να οφείλονται σε ένα σχετικά υψηλό επίπεδο συνολικής εκπαίδευσης, μη ανταγωνιστική εξαγωγική αγορά, γρήγορη τεχνολογική ανάπτυξη και επιτυχείς καινοτομίες. Η διάσημη στήριξη για τον Τρίτο Δρόμο μπορεί να απεικονιστεί από την μεγάλης διάρκειας δύναμη του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος στην κυβέρνηση και στην εξαιρετικά υψηλή προσέλευση ψηφοφόρων. Οι άνθρωποι ευρέως στήριξαν τις φιλελεύθερες παρεμβατικές πολιτικές του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος στην κυβέρνηση. Η αποτίμηση της απόδοσης της σουηδικής οικονομίας από την κλασσική φιλελεύθερη και τη φιλελεύθερη παρεμβατική σκοπιά απεικονίζει την υποκειμενική πλευρά τέτοιας άσκησης. Σύμφωνα με τους φιλελεύθερους παρεμβατικούς ο ''Τρίτος Δρόμος'' ήταν επιτυχής. Ο ''Τρίτος Δρόμος'' βασίζεται στους κανόνες του φιλελεύθερου παρεμβατισμού: μια δίκαιη κατανομή της ευημερίας, δουλειά για όλους ως βασικά στοιχειώδες μέσο για την απάλειψη της στέρησης, ένας υψηλός βαθμός κοινωνικής αλληλεγγύης που να συνδέει τους ανθρώπους σε έναν κοινό σκοπό. Επιπλέον, οι κανόνες θα σχηματίζονται με δημοκρατική διαδικασία και η συμμετοχή θα απαιτεί πρόσβαση σε πληροφορίες για όλους τους πολίτες, που πρέπει να επεκταθεί πέρα από την εκλογική δημοκρατία. Όπως ο Blyth (2003, σελ.698) τόνισε ότι «όταν το Σουηδικό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα ήταν στην εξουσία, ήταν ικανό να εφαρμό-

σει εκείνες τις ιδέες και να υπερασπισθεί ριζικές πολιτικές για τη σταθεροποίηση του καπιταλισμού». Αυτό το οικονομικό σύστημα επέτρεψε στο κράτος να παίξει ένα σημαντικό ρόλο.

Τα επιτεύγματα του Τρίτου Δρόμου δείχνουν τα θετικά αποτελέσματα της κοινωνικής ασφάλισης και των μεταρρυθμίσεων της κοινωνικής πρόνοιας, όπως ήταν η κατάργηση της φτώχειας και της ανεργίας, οι οποίες πριν το 1932 υπήρξαν γεγονός στη σουηδική ζωή. Αυτά τα θετικά αποτελέσματα, βασισμένα στην φιλελεύθερη παρεμβατική οπτική γωνία, ήταν ο συνδυασμός αποτελεσματικών ενεργών πολιτικών της αγοράς εργασίας, ενός βαρύ προοδευτικού συστήματος φορολογίας κυρίως στα ανώτερα εισοδήματα, ενός κεντρικού καθορισμού των μισθών, της πολιτικής αλληλεγγύης μισθών και της διευρυμένης εκπαίδευσης για αυξανόμενες ευκαιρίες. Οι υποστηρικτές του φιλελευθέρου παρεμβατισμού αναγνωρίζουν τα επιτεύγματα στη μείωση του ρίσκου απώλειας εισοδήματος εξαιτίας ασθένειας ή οικονομικών δυνάμεων, προωθώντας την ισότητα των κοινωνικών τάξεων και με την παροχή για οικονομικά ασθενείς και κοινωνικά ανάπηρους Σουηδούς πολίτες. Εύσημα για την οικονομικά απόδοση βασισμένη στην φιλελεύθερη παρεμβατική σκοπιά μπορεί επίσης να αποδοθούν στις μεγάλες εταιρείες της Σουηδίας, των οποίων η έρευνα και η ανάπτυξη και οι προσπάθειες ξένων επενδύσεων κινητοποίησαν τις εξαγωγές και τα επίπεδα απασχόλησης. Άλλοι συντελεστές συμπεριλαμβανομένης. Η ομοιογενής φύση της κοινωνίας ενίσχυε την προθυμία για χρηματοδότηση των αναδιανεμητικών κοινωνικών προγραμμάτων πρόνοιας, την πολιτική σταθερότητα και τη συνεργασία μεταξύ κράτους, εργοδοτών και οργανωμένων συνδικαλιστών. Στο σύνολό τους οι φιλελεύθεροι παρεμβατιστές διαφωνούν ότι διεξοδικές κοινωνικές πολιτικές πρόνοιας δημιούργησαν μια κοινωνία στη Σουηδία στην οποία υπήρχε εργασία, ασφάλεια, εκπαίδευση και ιατρική περίθαλψη διαθέσιμη για όλους τους πολίτες.

Οι υποστηρικτές του κλασσικού φιλελευθερισμού, οι υποστηρικτές της οικονομίας της ελεύθερης αγοράς που ταξινομούν την οικονομική αποδοτικότητα υψηλότερα από την οικονομική ισότητα, είναι επικριτές των οικονομικών και κοινωνικών δεικτών του «Τρίτου Δρόμου» της Σουηδίας. Για τους κλασσικούς φιλελεύθερους, η Σουηδική οικονομία ήταν ευμετάβλητη επειδή μια σύγκριση με άλλα εκβιομηχανισμένα έθνη δείχνει ότι η οικονομία της Σουηδίας είχε το μεγαλύτερο δημόσιο τομέα, με αναλογία κυβερνητικών δαπανών προς το Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν να υπερβαίνει το 66%. Το πιο προοδευτικό σύστημα φορολογίας εισοδήματος, ο αποτελεσματικός οριακός φορολογικός δείκτης για εισόδημα πάνω από 46.000 δολάρια υπερέβη το 88%. Γενναιόδωρα προγράμματα κοινωνικής πρόνοιας, κυρίως παρέχονταν σε όλους τους πολίτες. Υπήρχε περιορισμός των διαφοροποιήσεων μισθών, ειδικά ανάμεσα σε εργάτες και ισχυρά συνδικάτα στα οποία πάνω από το 88% των εργατών ήταν μέλη (Angresano 1996, σελ. 322).

Ειδικότερα, για τους κλασσικούς φιλελεύθερους, η ισονομία συγκρούεται με την αποδοτικότητα, διαστρεβλώνοντας έτσι τη λειτουργία της αγοράς εργασίας, μειώνοντας τις αποταμιεύσεις και οδηγώντας σε υψηλούς ρυθμούς αποχής από τα καθήκο-

ντα της εργασίας. Αυτή η σύγκρουση οδήγησε σε αυξανόμενη ανεργία και μειωμένη αίσθηση αλληλεγγύης. Στην πραγματικότητα, οι κλασσικοί φιλελεύθεροι ισχυρίζονται ότι ο χαμηλός ρυθμός απασχόλησης στη Σουηδία ήταν μια αυταπάτη. Όταν οι εργάτες καλύπτονταν από προγράμματα ενεργούς αγοράς εργασίας, προστίθεντο σε εκείνους που είχαν λάβει πρόωρη σύνταξη. Έπειτα η Σουηδική ανεργία ήταν παρόμοια με εκείνη του OECD, βασισμένη στην κλασσική φιλελεύθερη εκτίμηση των γεγονότων.

Οι κλασσικοί φιλελεύθεροι ισχυρίζονται ότι η τήρηση αλληλεγγύης μισθών οδήγησε σε ποικίλα προβλήματα, καθώς η αλληλεγγύη μισθών παραμόρφωσε την ισορροπία στην αγορά εργασίας που συνδέει τους μισθούς με τα προϊόντα οριακής αξίας. Οι αναπτυσσόμενες εταιρείες βρίσκουν δύσκολο να προσελκύουν εργάτες καθιστώντας έτσι την κινητικότητα εργασίας σε χαμηλά επίπεδα και το εργατικό δυναμικό ήταν αναποτελεσματικά κατανεμημένο ανάμεσα σε επαγγέλματα και βιομηχανίες. Η πολιτική αλληλεγγύη μισθών επίσης, χειροτέρευσε την ανεργία στους νέους και προώθησε αποτρεπτικούς παράγοντες για εργασία. Όταν οι ελάχιστοι μισθοί ήταν σχετικά υψηλοί, τότε νέοι εργάτες χωρίς εμπειρία ήταν λιγότερο ελκυστικοί στους εργοδότες. Οι κλασσικοί φιλελεύθεροι ισχυρίζονται ότι η πολιτική μισθών για τον περιορισμό των διαφοροποιήσεων των μισθών μεταξύ των περισσότερο και λιγότερο ικανών εργατών διάβρωσε τα εργασιακά κίνητρα, ειδικότερα όταν συνδυαζόταν με τις πολιτικές αναδιανομής εισοδήματος στη Σουηδία. Στην πραγματικότητα η μείωση στη διαφοροποίηση μισθών ανδρών-γυναικών πιστώνεται στα κέρδη της παραγωγικότητας των γυναικών που επένδυαν περισσότερο στη μόρφωση και όχι στην αλληλεγγύη μισθών.

Οι κλασσικοί φιλελεύθεροι τονίζουν ότι το επίπεδο της ισότητας που επιτεύχθηκε μπορούσε να αιτιολογηθεί με τις συνολικές κυβερνητικές δαπάνες της Σουηδίας με περισσότερο από το μισό του συνολικού ΑΕΠ. Επιπρόσθετα, οι φόροι μισθοδοσίας και οι περισσότεροι εργάτες πλήρωναν ένα οριακό φορολογικό συντελεστή εισοδήματος μεγαλύτερο του 40% (Kennett, 2004, σελ.163). Η σύγκρουση των υψηλών οριακών φορολογικών συντελεστών μείωσε τη δυνατότητα των κινήτρων να είναι παραγωγικά και αποτελεσματικά και ενθάρρυνε την αύξηση των μη-αγοραίων συναλλαγών, με τη μορφή αντιπραγματισμού. Οι άνθρωποι εκτελούσαν υπηρεσίες ο ένας για τον άλλον χωρίς να αναφέρουν το εισόδημα που κέρδιζαν εξαιτίας των υψηλών οριακών φορολογικών συντελεστών. Υπήρξε μια μείωση του επίσημου αριθμού ωρών εργασίας στη Σουηδία μετά τα μέσα του 1970, εν μέρει λόγω του ότι οι άνθρωποι εμπλέκονταν σε αφορολόγητες δοσοληψίες και εν μέρει λόγω της απροθυμίας να δουλέψουν έξτρα ώρες εξαιτίας των υψηλών οριακών φορολογικών συντελεστών.

Οι αναπτυσσόμενες δημόσιες δαπάνες συνοδεύονταν από εκτενή παρέμβαση στην οικονομία. Αυξανόμενοι φορολογικοί συντελεστές απέτυχαν να ισορροπήσουν τον προϋπολογισμό της κυβέρνησης. Το έλλειμμα του προϋπολογισμού της κεντρικής κυβέρνησης αυξήθηκε δραματικά στα τέλη του 1970 και στις αρχές του 1980, φτάνο-

ντας στο 13% του ΑΕΠ το 1983 πριν μειωθεί σε περίπου 5% το 1987. Μέρος του ελλείμματος ήταν λόγω των δαπανών για πολιτικές της αγοράς εργασίας, οι οποίες αυξήθηκαν χονδρικά από 1% σε 4% του Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος μεταξύ 1960 και στα μέσα του 1980 (Angesano, 1996, σελ. 319). Ανάμεσα σε άλλες αντίξοες συνέπειες, το αναπτυσσόμενο έλλειμμα μείωσε τις κατά κεφαλήν αποταμιεύσεις και επενδύσεις. Οι κλασσικοί φιλελεύθεροι αποδίδουν τον στασιμοπληθωρισμό του 1970 και τους μειωμένους μισθούς, αποταμιεύσεων και επενδύσεων στα αποτελέσματα των προαναφερθέντων οικονομικών πολιτικών του ¨Τρίτου Δρόμου¨. Σε απάντηση του στασιμοπληθωρισμού, οι κυβερνητικές δαπάνες αυξήθηκαν από 31% το 1960 σε 67% το 1982 ως ποσοστό του ΑΕΠ, ο υψηλότερος ρυθμός μεταξύ των εκβιομηχανισμένων εθνών. Αυτή η ανάπτυξη συνέπεσε με αύξηση φόρων, καθώς τα φορολογικά έσοδα αυξήθηκαν από περίπου 30% του Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος το 1960 σε πάνω από 60% στα μέσα του 1980 (Angrasano, 1996, σελ. 319).

Βασιζόμενη στην κλασσική φιλελεύθερη σκοπιά, αν και δημοκρατική σε όρους εκλογικών πολιτικών, η αληθινή δύναμη στη Σουηδία κρατείται από μια μικρή ομάδα ισχυρών ανθρώπων μέσα σε ένα περιορισμένο πλαίσιο θεσμών. Ο «Τρίτος Δρόμος» οδηγείται από μεγάλες ιδιωτικές επιχειρήσεις και περίφημα οργανωμένα σωματεία. Επιπλέον, αν και οι Σουηδικές εταιρείες είναι καπιταλιστικές σε όρους ιδιοκτησίας, η δύναμη των σωματείων, ισχυροί εργατικοί νόμοι και άλλοι κυβερνητικοί περιορισμοί τοποθέτησαν φραγμούς στον τρόπο λειτουργίας των Σουηδών καπιταλιστών. Στο τέλος, η εκτενής απασχόληση του δημόσιου τομέα και οι υποχωρήσεις του ιδιωτικού τομέα μείωσαν τη Σουηδική παραγωγικότητα και την οικονομική αποδοτικότητα. Μακροπρόθεσμα, είναι προφανές ότι εκείνοι οι φραγμοί θα επηρεάσουν δυσμενώς τη διεθνή ανταγωνιστικότητα.

Οι κλασσικοί φιλελεύθεροι διαφωνούν ότι η κύρια γρήγορη άνθηση της Σουηδίας συνέβη πριν το 1950, όταν η αναδιανομή του εισοδήματος και το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας ήταν υποανάπτυκτα. Ενώ στο παρελθόν η δεοντολογία της προτεσταντικής εργασίας κρατούσε τους ανθρώπους να δουλεύουν σε προσοδοφόρα απασχόληση παρά τα γενναιόδωρα οφέλη της κοινωνικής πρόνοιας και τα υψηλά επίπεδα φορολογίας εισοδήματος, σε αντίθεση, μια τεμπέλικη νέα γενιά δημιουργήθηκε που υπονόμευσε το σύστημα με το να καρπώνεται τα κοινωνικά οφέλη. Με την πάροδο του χρόνου, η απόδοση του Σουηδικού «Τρίτου Δρόμου» μειωνόταν με αύξοντα αριθμό σε όρους επιβράδυνσης της ανάπτυξης και προκαλώντας αποχή από την εργασία.

Αθροιστικά, οι κλασσικοί φιλελεύθεροι τονίζουν ότι οι παραμορφώσεις της αγοράς και η διάβρωση των εργασιακών κινήτρων, της επιχειρηματικότητας, των αποταμιεύσεων και των επενδύσεων εν τέλει θα οδηγούσαν στον αφανισμό του «Τρίτου Δρόμου». Η κρατική επιδότηση αδύναμων βιομηχανιών αυξήθηκε αναποτελεσματικά, η συνεσταλμένη κινητικότητα της εργασίας αύξησε τη δυσκολία για τους εργοδότες να απολύουν τους εργαζόμενους. Οι πολιτικές ευημερίας είχαν επίσης κατηγορηθεί για τη διάβρωση των κινήτρων των εργατών προς μια περισσότερο ικανοποιητική συμπεριφορά όσων

αφορά την εργασία και την προθυμία να παίρνουν δουλειές στην άτυπη οικονομία της Σουηδίας. Ακόμη, ο «Τρίτος Δρόμος» της Σουηδίας 'πάλεψε' στα τέλη του 1970 και 1980 και εισήλθε σε ύφεση το 1992, αντιμετωπίζοντας ρυθμούς ανεργίας πρωτοφανείς από το 1930. Αυτό ήταν μια αλλαγή για τον Τρίτο Δρόμο και η Σουηδία ξεκίνησε να πειραματίζεται με μειωμένους φόρους, μειώνοντας την κρατική παρέμβαση και εφαρμόζοντας πολιτικές ελεύθερης αγοράς που αμέσως οδήγησαν στην ιδιότητα μέλους και στην ενσωμάτωση της Σουηδίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και στην κατάρρευση του «Τρίτου Δρόμου».

6.2 Η Σουηδία στην Ευρωπαϊκή Ένωση

6.2.1 Εισαγωγή

Την 1η Ιανουαρίου του 1995, η Σουηδία μαζί με την Φινλανδία και την Αυστρία έγιναν μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε) μετά από δημοψήφισμα στις 13 Νοεμβρίου του 1994 όπου βγήκε το θετικό αποτέλεσμα του 52,8%. Η απόφαση να εισαχθεί στην Ε.Ε απεικόνιζε την μετατόπιση των Σουηδικών προτεραιοτήτων από οικονομικές πολιτικές και διεθνή ανεξαρτησία σε αλληλεξάρτηση. Η κινητήριος δύναμη πίσω απ' αυτήν την απόφαση ήταν η καθαρή και αναπόφευκτη πραγματικότητα ότι η Σουηδική οικονομία ενσωματωνόταν όλο και πιο γρήγορα με στην υπόλοιπη Ευρώπη. Η αύξηση των επενδύσεων των Σουηδικών πολυεθνικών στην Ευρώπη ήταν η ισχυρότερη απόδειξη γι' αυτήν την διαδικασία. Οι Σουηδικές πολυεθνικές επένδυσαν πολύ στο εξωτερικό συνεχίζοντας το ρεύμα που είχε ξεκινήσει το 1970. Καθώς το βιομηχανικό προϊόν αυξήθηκε περίπου 180% για τις Σουηδικές πολυεθνικές το εγχώριο προϊόν κατά την περίοδο 1974-90 επεκτάθηκε μόνο 16%. Την ίδια χρονική στιγμή η κεφαλαιακή άνοδος ήταν τόσο εκτενής που έφθασε το 7% του Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος το 1989 και το 1990 (Angresano, 1996, σελ. 320). Αυτό το ρεύμα δυνάμωσε επιπλέον από την ανησυχία των Σουηδικών πολυεθνικών με άμεσα αυξανόμενους ρυθμούς μισθών το 1980. Η ενσωμάτωση στην Ε.Ε ήταν ένας πολύ πειστικός λόγος ώστε αυτές οι εταιρείες να μη μετακινηθούν. Η Σουηδία ως μια μικρή χώρα έπρεπε να παραμείνει ανταγωνιστική στη διεθνή αγορά και έπρεπε να έχει πλήρη πρόσβαση σε ένα σημαντικό μπλοκ εμπορίου, στο οποίο ανήκαν όλοι οι σημαντικοί έμποροι και επενδυτές.

Παρ' όλα αυτά, αξιοσημείωτες θεσμικές αλλαγές ήταν αποτέλεσμα της ένωσης με την Ε.Ε. Το να είσαι μέλος της Ε.Ε. σήμαινε ότι η Σουηδία έπρεπε να αντιμετωπίσει την πειθαρχία στους Ευρωπαϊκούς πολυεθνικούς θεσμούς. Επίσης δεν θα μπορούσε να ακολουθήσει το παλιό της μονοπάτι πλέον με τη μορφή του Τρίτου Δρόμο. Για παράδειγμα, η Σουηδία δε θα μπορούσε άλλο να βασίζεται στη μονόπλευρη υποτίμηση της Σουηδικής κορόνας, ως μέσο για να ανοικοδομήσουν την οικονομική ανταγωνιστικότητα και να μειώσουν την ανεργία. Επίσης έπρεπε να μειώσουν τους φόρους προστιθέμενης αξίας και τις επιχορηγήσεις για να πετύχουν αρμονία με τα Ευρωπαϊκά κριτήρια. Η ενο-

ποίηση με την Ε.Ε επέβαλε πειθαρχία στους δημιουργούς της Σουηδικής οικονομικής πολιτικής και περισσότερο ανταγωνισμό μέσα στην οικονομία εν μέρει μέσω καταπραϋντικών εμποδίων εισόδου για εταιρείες από άλλα Ευρωπαϊκά μέλη-έθνη. Με αυτή την πειθαρχία οι Σουηδοί πίστεψαν ότι ήταν απαραίτητο για το έθνος να εφαρμόσει αναγκαίες θεσμικές μεταρρυθμίσεις ώστε να αποκαταστήσουν την ευνοϊκή δραστηριότητα της οικονομίας. Η ενσωμάτωση επίσης υπονόμευσε την παράδοση της Σουηδίας για ουδετερότητα.

Ωστόσο, η ενοποίηση ήταν και παραμένει ένας φόβος για τα κοινωνικά δημοκρατικά επιτεύγματα, από τη στιγμή που η Ε.Ε κυριαρχείται από χριστιανικά δημοκρατικά κόμματα και μεγάλο κεφάλαιο (Bieler, 2000, σελ. 1). Η ισχύουσα πολιτική του χαμηλού ρυθμού ανεργίας της Σουηδίας πιθανόν να τελείωσε μόνιμα, αν και ο ρυθμός ανεργίας της παρέμεινε αρκετά κάτω από το μέσο της Ε. Ε. Με δυο λόγια, η ενσωμάτωση στην Ε. Ε, η συμμετοχή σε θεσμούς της Ε. Ε. και η άμεση έκθεση στον ανταγωνισμό της Ε. Ε. έθεσε σε κίνδυνο το κοινωνικό κράτος, την παρέμβαση στην αγορά εργασίας, ένα καθαρό φυσικό περιβάλλον, έναν ευέλικτο ρυθμό συναλλαγής της Σουηδικής κορόνας, μια πολιτική στρατιωτικής ουδετερότητας και μια ανεξάρτητη ξένη και εγχώρια πολιτική.

Αν και ήταν μέλος της ΕΕ, η Σουηδία έχει μέχρι στιγμής αρνηθεί τη συμμετοχή της στο κοινό νομισματικό σύστημα. Με δημοψήφισμα που έγινε τον Σεπτέμβριο του 2003 έδειξε ότι 56,1% ψήφισαν κατά της ένωσης με την Ευρωζώνη. Η Σουηδία αποφάσισε να κρατήσει τη Σουηδική κορόνα ως το βασικό της νόμισμα. Έχει παραδοσιακά διαφυλάξει την κυριαρχία του και συνεχίζει να θεωρεί τους ρυθμούς συναλλαγής ως ένα μέσο προώθησης των υψηλών επιπέδων απασχόλησης απαραίτητο για το οικονομικό της σύστημα. Οι δημοσκοπήσεις πάνω στην ερώτηση για το εάν η Σουηδία θα έπρεπε να καταργήσει τη Σουηδική κορόνα και να συμμετάσχει στο Ευρώ, πραγματοποιούνται τακτικά, με την τελευταία δημοσιευμένη δημοσκόπηση στις 13 Δεκεμβρίου του 2011, καταγράφοντας ένα εκπληκτικό 80,4% κατά του Ευρώ, κυρίως λόγω της πρόσφατης οικονομικής κρίσης στην Ευρωζώνη.

Ακόμη πριν και μετά την ενοποίηση σε σχεδόν κάθε οικονομικό και κοινωνικό δείκτη η απόδοση της Σουηδικής οικονομίας ήταν φτωχή (Angrasano, 1996, σελ. 320). Κατά τη διάρκεια του 1970 και 1990 η Σουηδία είχε να αντιμετωπίσει δυο σοβαρές υφέσεις. Η δέσμευση για πλήρη απασχόληση παρέμενε δυνατή, με κόστος την αυξήση των φόρων. Εισήχθησαν σταθεροποιητικά μέτρα, όπως έλεγχοι τιμών και μια θεσμική πολιτική εισήχθησαν. Πολλές Σουηδικές εταιρείες βρήκαν δύσκολο να παραμείνουν διεθνώς ανταγωνιστικές μπροστά στον ανοδικό μισθό συνδυασμένο με τη χαμηλή ανάπτυξη παραγωγικότητας. Ο μέσος ετήσιος ρυθμός ανάπτυξης του ΑΕΠ κατά τη διάρκεια του 1990 και 1994 ήταν αρνητικός στο -0,6%. Το κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Ευρώπης στα τέλη του 1990 ήταν σχεδόν το διπλό απ' αυτό του 1970, το Σουηδικό κατά κεφαλήν ΑΕΠ ήταν μόνο 40% υψηλότερο και οι Σουηδικοί πραγματικοί μισθοί δεν αυξήθηκαν καθ' όλη τη διάρκεια αυτής της περιόδου (Gregory &

Stuart, 2004, σελ. 232). Η παραγωγικότητα της εργασίας, η οποία αυξήθηκε περίπου 4% ετησίως από το 1950 έως το 1970 και περίπου 1% για άλλα 20 χρόνια, ξεκίνησε να μειώνεται, συγκεκριμένα στον εγχώριο κατασκευαστικό τομέα. Ο «Τρίτος Δρόμος» έφτανε σε σημείο κατάρρευσης!

Καθώς η Σουηδική οικονομία βίωνε αυξανόμενες δυσκολίες μετά τα μέσα του 1980, η μη-Σοσιαλδημοκρατική κυβέρνηση μεταξύ του 1991 και 1994 αναμόρφωσε το σύστημα προς μια οικονομία ελεύθερων αγορών (Rosser & Rosser, 2004, 203). Η οικονομική στρατηγική της μη-Σοσιαλδημοκρατική κυβέρνησης αποτελούνταν κυρίως από παραδοσιακές κοινωνικές δημοκρατικές πολιτικές συνδεδεμένες με μια μεγάλη δόση πολιτικών ελεύθερης αγοράς. Η κύρια εστίαση επικεντρώθηκε στην επίτευξη σταθερών τιμών, στην επίτευξη σταθεροποίησης των δημοσίων οικονομικών και επίσης στη μείωση της ανεργίας που ήταν σχετικά υψηλή. Αυτές οι νέες προτεραιότητες προκλήθηκαν από την κληρονομιά της προηγούμενης Κυβέρνησης: ετοιμόρροπο ΑΕΠ, μαζική ανεργία και μεγάλα κυβερνητικά ελλείμματα.

Σ' αυτό το τμήμα του κεφαλαίου, θα συζητήσουμε τις διεθνείς συνθήκες και τις μεταρρυθμίσεις που έκανε η Σουηδία στον Τρίτο Δρόμο και θα αναγνωρίσουμε τις αιτίες της οξείας ανατροπής στην απόδοση των δεικτών και την πρόσκρουση των στοιχείων συνοχής και βιωσιμότητας του Τρίτου Δρόμου που άλλαξε τη φύση του οικονομικού συστήματος. Οι μεταρρυθμίσεις της ελεύθερης αγοράς που εισηγήθηκαν πριν την ενοποίηση απέρριψαν την πλήρη απασχόληση ως στόχο και όλες οι μορφές ενεργούς κρατικής παρέμβασης υπέρ των ανέγγιχτων δυνάμεων αγοράς συσσωρεύτηκαν για την ενοποίηση της Σουηδίας στην ΕΕ το 1995, που ήταν το τελευταίο καρφί στο φέρετρο του «Τρίτου Δρόμου».

6.2.2 Οικονομική Δομή

6.2.2.1 Σχέσεις Ιδιοκτησίας

Κατά τη διάρκεια της ύφεσης στα τέλη του 1970, οι σχέσεις ιδιοκτησίας στη Σουηδία κυμαίνονταν ως ποσοστό του ΑΕΠ. Μια κυβέρνηση καθοδηγούμενη από το Κόμμα του Κέντρου μεταξύ του 1976 και 1982, σε αντίθεση με την ιδεολογία τους, κρατικοποίησαν έναν αριθμό οικονομικών προβληματικών ναυπηγικών και εμπορικών εταιριών χάλυβα για να τις σώσουν από την πτώχευση και επίσης αυξήθηκαν οι επιδοτήσεις στις επιχειρήσεις. Επιπλέον, το μερίδιο των δημόσιων επιχειρήσεων στο ΑΕΠ και η εθνική επένδυση αυξήθηκε περίπου 20% κατά τη διάρκεια ετών 1970 και 1980 (Garder, 1998, σελ. 379). Όταν το S.D.P επανήλθε το 1982, πούλησαν πολλές από τις κρατικές τράπεζες σε ιδιώτες και το 1994 η κεντρώα Κυβέρνηση συνεργασίας προχώρησε στην πώληση περίπου 20 εταιριών. Οι μεγαλύτερες από αυτές ήταν μερίδια της Pharmacia, μια φαρμακευτική εταιρία που πουλήθηκε για περίπου 1,2 δις εκατομμύρια δολάρια και η Assidormean, μια εταιρία πολτού και χαρτιού που

πουλήθηκε για 985 εκατομμύρια δολάρια (Gardner, 1998, σελ. 382-3). Η μεγαλύτερη εμπορική τράπεζα του έθνους, Nordbanken, ήταν εν μέρει ιδιωτικοποιημένη το 1995. Η ιδιωτικοποίηση κρατικών εταιριών είχε επίσης στόχο να μειώσει τη δύναμη των συνδικάτων.

Προς το παρόν, το σουηδικό κράτος είναι ο μεγαλύτερος ιδιοκτήτης εταιριών στη Σουηδία. Τα Σουηδικά Κυβερνητικά Γραφεία επέβλεπαν 55 εταιρίες/ομάδες, από τις οποίες 41 είναι ολότελα και 14 μερικώς κρατικές. Ένα σύνολο περίπου 190.000 ανθρώπων εργάζονται σ' αυτές τις εταιρίες. Το σουηδικό κράτος είναι επιπλέον ο μεγαλύτερος ιδιοκτήτης του Χρηματιστήριου της Στοκχόλμης. Το κράτος κατέχει εταιρείες εμπλεκόμενες σε δραστηριότητες που ποικίλλουν από βιομηχανίες εξόρυξης άνθρακα σε όπερες και από κτηματομεσιτικά γραφεία σε τζόγο. Πολλές από τις εταιρείες έχουν μια ισχυρή θέση στην αγορά σε σημαντικούς τομείς, συμπεριλαμβανομένων ποικίλων ειδών υποδομών. Όλες οι δημόσιες επιχειρήσεις αναμένεται να καλύψουν τα έξοδα λειτουργίας τους, καθώς επίσης να επιστρέφουν στο επενδυμένο κεφάλαιο. Η πηγή των εσόδων των δημόσιων επιχειρήσεων είναι οι τιμές που πληρώνουν οι καταναλωτές.

Οι συνεταιρισμοί αυξήθηκαν σημαντικά σε όρους αναλογίας εγχώριων παραγόμενων αγαθών και υπηρεσιών της Σουηδίας. Ωστόσο, έπρεπε να προσαρμόζουν τη διαδικασία λήψης αποφάσεων σε μια διευρυμένη παγκόσμια οικονομία και ενοποίηση με την Ε.Ε. Προς απάντηση της ανάγκης τους να ανταγωνιστούν τους μεγάλους κεντρικούς εθνικούς και διεθνείς παραγωγούς αγαθών και υπηρεσιών μέσα στην Ε.Ε, οι συνεταιρισμοί έγιναν περισσότερο συγκεντρωτικοί, κατ' αυτόν τον τρόπο ελαττώθηκε το χαρακτηριστικό της δημοκρατικής λήψης αποφάσεων, την οποία πολλοί συνεταιρισμοί εγκαθίδρυσαν. Επιπρόσθετα, στις αρχές του 1990, προς απάντηση της ύφεσης, η KF αποφάσισε να πωλήσει όλες τις βιομηχανίες της και να επικεντρωθεί μόνο στο λιανικό εμπόριο.

Σήμερα, η KF είναι η μητρική εταιρία του γκρουπ KF όπου το παντοπωλείο του λιανικού εμπορίου του Coop αποτελεί την κεντρική επιχείρηση. Η Coop χειρίζεται μαγαζιά λιανικού παντοπωλείου, αλυσίδες καταστημάτων το Coop Forum, το Coop Extra, το Coop Konsum και το Coop Nara. Μαζί με τις λιανικές καταναλωτικές συνεταιριστικές κοινωνίες, η Coop αναλογεί στο 21,5% ολόκληρου του Σουηδικού παντοπωλιακού τομέα. Οι θυγατρικές περιλαμβάνουν ανάμεσα σε άλλες, την KF Fastigheter (εταιρία κτηματομεσιτικών), την Akademibokhandeln με τα διαδικτυακά βιβλιοπωλεία, την Bokus Norstedts εκδοτικό οίκο, την PAN (διανομή ταινιών και ψηφιακών παιχνιδιών), το Vi Magazine, το KF Invest Var Gard Saltsjobaden (συνεδριακές εγκαταστάσεις). Η απόδοση του KF Group επιδεικνύεται από τις σημαντικές αναλογίες στον πίνακα 6.1 για 2010 και 2009. Καθώς τα στοιχεία αποκαλύπτουν μια αύξηση στον αριθμό καταστημάτων και εργαζομένων, η οικονομική απόδοση επιδεινώθηκε μάλλον λόγω της οικονομικής κρίσης. Η ίδια εικόνα αποκαλύπτεται στο 6.2 για τους σημαντικούς βαθμούς της καταναλωτικής συνεταιριστικής κίνησης ενσωματώνοντας την KF και άλλες καταναλωτικές κοινωνίες.

Πίνακας 6.1: Βασικοί Ρυθμοί, Η Καταναλωτική Συνεταιριστική Κίνηση (Η Καταναλωτική Συνεταιριστική Κίνηση περιλαμβάνει τη Σουηδική Συνεταιριστική Ένωση και καταναλωτικές κοινωνίες).

Η Καταναλωτική Συνεταιριστική Κίνηση περιλαμβάνει τη Σουηδική Συνεταιριστική Ένωση και καταναλωτικές κοινωνίες	**2010**	**2009**
συνολικός κύκλος εργασιών, σε εκατομμύρια Σουηδικής Κορώνας	44,768 (6,663 USD)	45,336 (6,747 USD)
Κέρδη σε Σουηδική κορώνα (εκατομμύρια)	959 (142.71 USD)	1,037 (154.32 USD)
Αριθμός καταστημάτων	866	863
Μέσος αριθμός υπαλλήλων	14,638	14,803
KF Group	**2010**	**2009**
συνολικός κύκλος εργασιών, σε σουηδική κορώνα (εκατομμύρια)	36,659 (5,456 USD)	37,209 (5,538 USD)
Ισολογισμός σε Σουηδική κορώνα (εκατομμύρια)	21,580 (3,212 USD)	21,327 (3,174 USD)
Κέρδη σε Σουηδική κορώνα (εκατομμύρια)	479 (71.29 USD)	651 (96.88 USD)
Απόδοση του απασχολούμενου κεφαλαίου, ποσοστό	4.4	6.8
Απόδοση ιδίων κεφαλαίων, ποσοστό	1.7	3.4
Αναλογία χρέους / ιδίων κεφαλαίων, το ποσοστό	31.3	31.4
Αριθμός καταστημάτων	459	453
Μέσος αριθμός υπαλλήλων	8,823	8,807

Πηγή
http://www.coop.se/Global/KF/Finansiell%20information/KF_AR10_pop_ENG_FINAL_indexerad.pdf
http://www.coop.se/Global/KF/Finansiell%20information/KF_AR10_pop_ENG_FINAL_indexerad.pdf

6.2.2.2 Σχέσεις Οργάνωσης

Ο Σουηδικός «Τρίτος Δρόμος» βίωσε αυξανόμενες δυσκολίες στις αρχές του 1970 και είχε ως αποτέλεσμα την υποβολή μιας διαδικασίας αλλαγής και προσαρμογής που συνεισφέρει σε μια μεταμόρφωση του χαρακτήρα του «Τρίτου Δρόμου». Η Σουηδική οικονομική απόδοση ξεκίνησε να επιδεινώνεται κατά τη διάρκεια του 1970 όταν οι αυξανόμενες τιμές πετρελαίου οδήγησαν σε υψηλότερο πληθωρισμό και ρυθμούς ανεργίας, μεγαλύτερα ελλείμματα προϋπολογισμού, επαναλαμβανόμενα στις κρίσεις πληρωμών και υποτίμηση του νομίσματος. Λόγω αυτών των προβλημάτων και των επακόλουθων αυξανόμενων κοστών παραγωγής λόγω αυξήσεων των μισθών, οι κορυφαίες Σουηδικές επιχειρήσεις όλο και περισσότερο μετέφεραν το επενδυτικό τους κεφάλαιο στην Ευρώπη. Το 1990-1991, η άνθηση της Σουηδίας επιβραδύνθηκε καθώς

ο ρυθμός πληθωρισμού αυξήθηκε και ο ρυθμός ανεργίας μετακινήθηκε πιο κοντά στο μέσο όρο της Ευρώπης, αν και παρέμεινε χαμηλός, δοκιμάζοντας την παραδοσιακή αξία ενός δικαιώματος για εργασία της κοινωνίας. Βαθιά στην ύφεση στα τέλη του 1993, η Σουηδία βίωσε ένα περίπου 9% ρυθμό ανεργίας, που δεν είχε παρατηρηθεί ξανά από το 1930 (Rosser & Rosser 2004, σελ. 220). Η ανεργία κορυφώθηκε στο 8% μεταξύ 1994 και 1997 (Kennett 2004, σελ. 175), πέφτοντας στο 5,5% το έτος 2000. Ωστόσο, η κυβέρνηση πέτυχε αυτό τον ρυθμό παρέχοντας κυβερνητικές δουλειές σε ανέργους μέσω προγραμμάτων εργασίας ή αυξανόμενων εγγραφών στην παιδεία. Έτσι, λιγότεροι στην πραγματικότητα παρέμειναν αδρανείς. Ως τέτοιο, το ποσοστό της εργατικής δύναμης που στην πραγματικότητα καλύφθηκε από προγράμματα ανεργίας, εργασίας ειδικής εκπαίδευσης παρέμεινε σχεδόν αμετάβλητο στο 14,3% (Kennett 2004, σελ. 176). Αυτή η προσέγγιση της ανεργίας, παρ' όλα αυτά, θα έπρεπε να δημιουργήσει ένα καλύτερα εκπαιδευόμενο και περισσότερο παραγωγικό εργατικό δυναμικό. Από το 2003 οι ρυθμοί ανεργίας έδειξαν μια αυξανόμενη τάση εγγεγραμμένων ανέργων στο 5,8% το 2003, 6,6% το 2004, 7,8% το 2005, 7,1% το 2006, 6,2% το 2007, 6,1% το 2008 και 8,5% το 2009 και 2010 (OECD 2011a). Συνολικά, η Σουηδία δεν ήταν σε θέση να διατηρήσει τον στόχο της πλήρους απασχόλησης, αν και η κυβέρνηση επέκτεινε τις ενεργείς πολιτικές αγοράς εργασίας και δεδομένης της ενοποίησης της Σουηδίας με την Ε.Ε, ήταν απίθανο ότι θα μπορούσε να επιστρέψει στο στόχο πλήρους απασχόλησης. Όπως και στο μεγαλύτερο μέρος της Ευρώπης, οι ανταγωνιστικοί μισθοί και οι διαπραγματεύσεις εξασθενημένων συγκεντρωτικών μισθών ταίριαξαν με τον φόβο της ανεργίας, τα οποία είναι χαρακτηριστικά της αγοράς εργασίας.

Εν τω μεταξύ, κατά τη διάρκεια του 1990 ο ρυθμός συνδικαλιστών στη Σουηδία αυξήθηκε από 80% σε 83%. Ο ρυθμός συνδικαλισμού των Σουηδών μισθωτών κατά τη διάρκεια του πρώτου τετάρτου του χρόνου 2005 ήταν 79,2%. Ένας άλλος τρόπος να το εκφράσουμε είναι ότι περίπου οι 16 από τους 20 μισθωτούς ήταν συνδικαλιστές. Ο ρυθμός συνδικαλισμού για τους χειρώνακτες εργάτες είναι 80,1% και για τους υπαλλήλους γραφείου 48,6%. Οι γυναίκες έχουν από καιρό περάσει τους άντρες και κατά τη διάρκεια του 1990 αυτό ενισχύθηκε. Περίπου 82,6% όλων των εργαζομένων γυναικών (χειρωνακτών όπως και υπαλλήλων γραφείου) ήταν συνδικαλίστριες. Το ανταποκρινόμενο ποσό για τους άντρες ήταν 75,8%. Τα Σουηδικά σωματεία τώρα αντιπροσωπεύουν βιομηχανικούς και υπηρεσιακούς υπαλλήλους, αστυνομικούς και στρατιώτες, δασκάλους, γιατρούς και ακόμη και μέλη από τον κλήρο (http://www.docstoc.com/docs/29911543/Rate-of-unionization-in-Sweden). Εντωμεταξύ, η SAF αντιπροσώπευε 42.000 βασικούς εργοδότες (Kennett 2004, σελ. 170-1).

Η απόδοση του Σουηδικού συλλόγου διαπραγμάτευσης επιδεινώθηκε μετά το 1970. Η απασχόληση του αυξανόμενου δημόσιου τομέα οδήγησε σε μια κατάρρευση του συστήματος αλληλεγγύης μισθών, προκαλώντας επιταχυνόμενους μισθούς και πληθωρισμό. Το ποσοστό των δημόσιων υπαλλήλων άλλαζε δραματικά στο πέρασμα των χρόνων. Μεταξύ των χρονικών περιόδων 1965-1992 οι δημόσιοι υπάλληλοι αυξήθηκαν

από 572.000 σε 1,5 εκατομμύριο και αυτός ήταν ο μοναδικός βασικός τομέας που αυξήθηκε με το πέρασμα αυτής της χρονικής περιόδου. Εν τω μεταξύ, ο ιδιωτικός τομέας μειώθηκε δραστικά από περίπου 3,6 εκατομμύρια το 1965 σε περίπου 2,8 εκατομμύρια το 1992. Κατά τη διάρκεια του 1970, η παραδοσιακή ηρεμία των βιομηχανικών σχέσεων διακόπηκε από πολλές περιπτώσεις απεργιών λόγω των αυστηρών κυβερνητικών μέτρων και με προσπάθειες να περιοριστούν οι αυξήσεις μισθών για εργαζόμενους στο δημόσιο. Αυτή η χρονική περίοδος σημαδεύτηκε από ένταση και διαίρεση μεταξύ ιδιωτικών και δημόσιων εργατικών σωματείων καθώς οι υπάλληλοι του δημόσιου τομέα απαιτούσαν να λαμβάνουν ισάξιους μισθούς με αυτούς των συναδέλφων τους στον ιδιωτικό τομέα. Κατά τη διάρκεια του 1971 πάνω από 50.000 δημόσιοι υπάλληλοι απήργησαν, κλείνοντας τους σιδηροδρόμους, τα δικαστήρια και τα σχολεία. Το 1980, προσπάθειες από την κεντρική κυβέρνηση να κόψουν δημόσιες δαπάνες προκάλεσαν απεργίες. Σχεδόν η μισή βιομηχανική εργατική δύναμη ήταν αδρανής κάποια περίοδο κατά τη διάρκεια αυτού του χρόνου καθώς οι απεργίες του δημόσιου τομέα οδήγησαν σε απεργίες συμπαράστασης και ανταπεργίες του ιδιωτικού τομέα. Το 1986, η κυβέρνηση των Σοσιαλδημοκρατών, επιτυχώς διέκοψε την εικοσάχρονη πορεία της να συνδέει τις αυξήσεις των μισθών του δημόσιου τομέα με εκείνες του ιδιωτικού τομέα, αποπυροδότησε μια απεργία που ξεκίνησε με 14 χιλιάδες εργαζομένους στην υγεία και στην πρόνοια. Αρκετές χιλιάδες εργάτες γρήγορα συμμετείχαν, και άλλοι 60 χιλιάδες εργαζόμενοι υποστήριζαν την απεργία αρνούμενοι να δουλέψουν υπερωρίες. Τελικά η σύγκρουση συμπεριλάμβανε εργαζομένους στα μέσα μεταφοράς, δασκάλους και ταχυδρομικούς υπαλλήλους και χιλιάδες άλλους πολίτες (Gardner 1998, σελ. 387). Το 1990, η κυβέρνηση του Σοσιαλδημοκρατών, καθοδηγούμενη από τον Ingvar Carlsson, αναγκάστηκε να αποσυρθεί προσωρινά και να ανασυγκροτηθεί όταν το κοινοβούλιο απέρριψε το σχέδιο για διετές πάγωμα μισθών, τιμών, ενοικίων και απεργιών. Μια απεργία που θα μπορούσε να είχε κλείσει τα δημόσια μέσα μεταφοράς και άλλες υπηρεσίες αποτράπηκε, αλλά μια απεργία τριών εβδομάδων 46 χιλιάδων εργαζομένων έκλεισε όλες τις τράπεζες. Οι τραπεζικοί υπάλληλοι τελικά κέρδισαν μια αύξηση 13% των μισθών (Gardner 1998, σελ. 387). Το 1994, περίπου 4 χιλιάδες κυβερνητικών γιατρών κατέβηκαν σε απεργία και άλλοι 20 χιλιάδες αρνήθηκαν να δουλέψουν υπερωρίες όταν η κεντρώα κυβέρνηση μείωσε τις πληρωμές υπερωριών και υιοθέτησε ένα νέο σύστημα που επέτρεπε στους ασθενείς να διαλέγουν τους γιατρούς τους. Το σωματείο διαφώνησε ότι η μεταρρύθμιση θα είχε ως αποτέλεσμα 3.200 χαμένες θέσεις εργασίας (Gardner 1998, σελ. 387).

Μετά το 1983, η συναίνεση εξαφανίστηκε και η σύγκρουση ξαναπρόβαλε επικίνδυνα αποδυναμώνοντας τον Τρίτο Δρόμο της Σουηδίας. Οι παράγοντες περιλαμβάνουν εντεινόμενες διεθνείς ανταγωνιστικές πιέσεις μετά την πρώτη παγκόσμια πετρελαϊκή κρίση του 1973. Μία αύξηση στο δημόσιο τομέα απασχόλησης, μια απώλεια περιορισμών στις απαιτήσεις μισθών από το εργατικό δυναμικό εξαιτίας της έλλειψης φόβου ανεργίας και απώλεια δύναμης των Σοσιαλδημοκρατών. Το σύστημα της κεντρικά συλλογικής διαπραγμάτευσης άρχισε να ξετυλίγεται το 1983, όταν η Ένωση Βιομηχάνων

Εργοδοτών (VF) - μια ένωση μέλος της SAF - αποφάσισε να πάει μόνη και ολοκλήρωσε το δικό της σετ συμφωνιών μισθών με την Ένωση Μεταλλωρύχων Εργατών, σηματοδοτώντας το τέλος της αποτελεσματικής αποφασιστικότητας της κεντρικής διαπραγμάτευσης μισθών. Οι καλά αμειβόμενοι μεταλλωρύχοι ήταν ικανοί να αψηφήσουν και να πετύχουν περισσότερες γενναιόδωρες αυξήσεις μισθών από εκείνες που καθορίζονταν από το σύστημα κεντρικής διαπραγμάτευσης της πολιτικής αλληλεγγύης μισθών. Κατά τη διάρκεια των χρόνων μεταξύ 1984 και 1990, η κεντρική διαπραγμάτευση είχε σαν αποτέλεσμα λιγότερες ειδικές κατευθύνσεις και περισσότερους μη-δεσμευτικούς κανόνες. Το 1991, η SAF ανακοίνωσε ότι δεν θα παίρνει μέρος άλλο σε κεντρικές διαπραγματεύσεις και ελαχιστοποίησε τη συμμετοχή της στις διαπραγμάτευσης μισθών. Οι διαπραγματεύσεις μισθών έγιναν ευθύνη του βιομηχανικού εργατικού δυναμικού και των οργανώσεων εργοδοτών. Τώρα, η LO, παρά να είναι αρχικός διαπραγματευτής, συγκεντρώνεται μόνο στη διοίκηση και την επίβλεψη.

Η αποτυχία του συστήματος κεντρικής διαπραγμάτευσης μισθών και της πολιτικής αλληλεγγύης μισθών συνετέλεσε στην επιτάχυνση μισθών, στον πληθωρισμό και στα ελλείμματα στον προϋπολογισμό και στις τρέχουσες συναλλαγές που ταιριάζουν με την ολίσθηση μισθών. Αυτό αποδεικνύεται από την αναλογία των μισθών των νέων εργαζομένων με τους μισθούς των μεγαλύτερων εργαζομένων. Για υπαλλήλους με εννέα χρόνια πείρας η αναλογία των μισθών εκείνων που ήταν 16-19 ετών σε σχέση με εκείνους που ήταν 20 και πάνω αυξήθηκε από 0,43 το 1968 σε 0,71 το 1981 (Rosser& Rosser 2004, 212-3). Ο συντελεστής Gini για εισοδήματα μισθών μειώθηκε από 0,195 σε 0,169 το 1982, κατά προσέγγιση τη χρονιά με τη μεγαλύτερη ισότητα, αλλά αυξήθηκε σε 0,176 το 1987. Επίσης για το 1978 και το 1987 ο συντελεστής Gini της διανομής πλούτου πήγε από 0,783 σε 0,841 (Rosser& Rosser 2004, σελ. 218). Ωστόσο, για το 1995 η Σουηδία ακόμη είχε ένα υψηλότερο επίπεδο τόσο με την ισότητα εισοδήματος όσο και με την ισότητα πλούτου από κάθε άλλη οικονομία αγοράς εκτός από τη Φινλανδία (Rosser& Rosser 2004, σελ. 217). Παρ' όλα αυτά, η Σουηδία έχασε τη θέση της στην παγκόσμια ιεραρχία. Μέχρι τώρα η Σουηδία μοιράζεται την τρίτη θέση με την Τσέχικη Δημοκρατία, τη Φινλανδία και την Αυστρία.

Τα σωματεία, όσον αφορά τη διαπραγμάτευση μισθών πήγαν από το σλόγκαν «ίση πληρωμή για ίση εργασία» σε «ίση πληρωμή για κάθε εργασία». Εκρηκτικές αυξήσεις μισθών στα τέλη του 1980 υπερέβαιναν τα κέρδη παραγωγικότητας και αυτό οδήγησε σε σημαντικές αυξήσεις του κόστους του εργατικού δυναμικού και σε υπέρβαση εκείνων που βρίσκονταν ανάμεσα σε ανταγωνιστές του διεθνούς εμπορίου της Σουηδίας. Οι αυξήσεις στα κόστη εργατικού δυναμικού ξεπέρασαν έντεκα κύριους ανταγωνιστές με περισσότερο από 3% ετησίως, το μεγαλύτερο διάστημα στα τέλη του 1980, και περισσότερο από 5% ετησίως το 1989 και το 1990 (Rosser & Rosser 2004, σελ. 210). Κάτω από την πολιτική αυστηρών περιορισμένων κερδών και σαν γενική συνέπεια του Σουηδικού «Τρίτου Δρόμου» με την κρατική διανομή κεφαλαίου, οι ρυθμοί κέρδους έπεσαν από 6% με 10% το 1950 σε 2% με 5% το 1970 και το 1980, όπου τόσο χαμηλοί ρυθμοί

κέρδους είχαν μικρό κίνητρο για επένδυση (Gregory & Stuart 2004, σελ. 232). Το 1992, ο συνασπισμός των κεντρώων ήταν ικανός να μειώσει τα κόστη εργατικού δυναμικού καθώς τα κόστη εργατικού δυναμικού της Σουηδίας ήταν 3% χαμηλότερα από αυτά των ανταγωνιστών (Rosser & Rosser 2004, σελ. 210-1).

Στο τέλος, μετά από αυξανόμενη ανεργία, η αύξηση εργασίας στο δημόσιο τομέα, η ευρεία ολίσθηση μισθών, τα διαχωρισμένα εργατικά σωματεία για αλληλεγγύη μισθών καθώς και η κεντρική διαπραγμάτευση μισθών τελείωσαν. Μέχρι τις αρχές του 1980, οι διακανονισμοί κεντρικών μισθών αμφισβητήθηκαν, με αποτέλεσμα την τάση προς μη κεντρικούς μισθούς καθώς οι περισσότεροι ικανοί εργάτες και οι εργοδότες εισήγαγαν διαπραγματεύσεις μισθών στο χώρο εργασίας. Η διαπραγμάτευση κεντρικών μισθών της Σουηδίας έπαψε να υπάρχει, και τελικά οδήγησε σε μια κρίση στις αρχές του 1990, όταν μια βαθύτερη ύφεση προκάλεσε μια ανεργία που καταλήγει σε επίπεδα ρεκόρ του 1930. Οι επιταχυνόμενες αυξήσεις μισθών προκάλεσαν επιταχυνόμενο πληθωρισμό και οδήγησαν σε τρέχοντα ελλείμματα προϋπολογισμού και υποτίμηση νομίσματος. Οι αυξανόμενοι μισθοί και οι τιμές κατέστρεψαν την διεθνή ανταγωνιστικότητα της Σουηδικής βιομηχανίας.

Στα τέλη του 1970 κατά τη διάρκεια της βαθιάς ύφεσης, η Σουηδία υιοθέτησε μια βιομηχανική πολιτική σχεδιασμένη να πολεμά την αυξανόμενη ανεργία καθώς και να κρατά τη Σουηδία ανταγωνιστική στη διεθνή αγορά και να διατηρεί ελεύθερες πολιτικές εμπορίου. Το κράτος επέλεξε να υποκαταστήσει τις μειωμένης ζήτησης βιομηχανίες σε μια επιλεκτική βάση και οι δημόσιες δαπάνες της βιομηχανικής πολιτικής αυξήθηκαν από 2,3 δισεκατομμύρια κορώνες το 1970 σε 15,4 δισεκατομμύρια το 1979 (Vylder 1976, σελ. 24). Πάνω από 10 δισεκατομμύρια δολάρια προορίζονταν σε τέτοιες βιομηχανίες μεταξύ 1975 και 1985, καθώς μεταξύ 1975 και 1983 οι κυβερνητικές επιχορηγήσεις προορίζονταν για μειωμένης ζήτησης βιομηχανίες που αναπτύσσονταν από 0,3% του Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος σε ένα εμβρόντητο 28% του Α.Ε.Π το 1982. Αυτές οι πληρωμές παρείχαν λειτουργικές δαπάνες για επιλεγμένες βιομηχανίες και για να διατηρηθούν οι επιχορηγήσεις και οι αποζημιώσεις εργαζομένων που έπρεπε να μετακομίσουν. Παρ' όλα αυτά, ήταν μια πολύ επιλεκτική διαδικασία καθώς μεταξύ των δημοσιονομικών ετών 1976-1977 και 1982-1983 οι βιομηχανίες που αντιστοιχούσαν στο 22,5% της βιομηχανικής απασχόλησης έλαβαν 92,7% των επιδοτήσεων και μόνο δύο βιομηχανίες, μετάλλου και ναυπηγική, που αντιπροσώπευαν το 8,8% της βιομηχανικής απασχόλησης, έλαβαν 69% των επιχορηγήσεων (Angresano 1996, σελ. 313).

Η ανερχόμενη τάση για κυβερνητικές μεταβιβάσεις ήταν επίσης πληρωμένες απο μειώσεις σε άλλους τομείς κυβερνητικών δαπανών, ιδιαίτερα στην επένδυση υποδομών. Το τελευταίο κορυφώθηκε στα τέλη του 1960 και μειώθηκε από περίπου 20% σε 3% του Α.Ε.Π το 1991, ενώ οι μεταβιβάσεις τετραπλασιάστηκαν κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου. Αυτό οδήγησε σε μια επιδείνωση της σουηδικής υποδομής αλλά η Κεντρώα κυβέρνηση αύξησε την επένδυση για υποδομές σημαντικά στις αρχές του 1990 (Rosser & Rosser 2004, σελ. 216). Για να χρηματοδοτηθούν οι προαναφερθείσες δραστηριότη-

τες οι φόροι αυξήθηκαν από 24% του Α.Ε.Π το 1950 σε 48% το 1970, και 61% του Α.Ε.Π μέχρι το 1982. Οι φορολογικοί δείκτες αυξήθηκαν σταδιακά και το 1970 αποκορυφώθηκαν οι φορολογικές μεταρρυθμίσεις, που άφησαν τους εργαζόμενους με έναν οριακό ρυθμό πληρωμής λιγότερο του 30% και τα διοικητικά στελέχη με πληρωμές του 10%-15% (Gregory & Stuart 2004, σελ. 231). Οι οριακοί φορολογικοί δείκτες αυξήθηκαν πάνω από 80% στις αρχές του 1980 καθώς οι κυβερνητικές δαπάνες και οι μεταβιβαστικές πληρωμές υπερέβησαν τα 2/3 του Α.Ε.Π, εναρμονισμένοι με τη γρήγορη ανάπτυξη της απασχόλησης του δημόσιου τομέα. Οι δημόσιες δαπάνες έφθασαν το 67% του Α.Ε.Π το 1989. Μεταξύ 1970 και 1982 οι μεταβιβάσεις κοινωνικής ασφάλειας αυξήθηκαν πάνω από 20% σε ετήσια βάση, καθώς οι επιχορηγήσεις της κεντρικής κυβέρνησης σε επιχειρήσεις και μεταβιβάσεις νοικοκυριών αυξήθηκαν πάνω από 20% και 13%, αντιστοίχως (Angresano 1996, σελ. 303). Ξεκινώντας στα τέλη του 1970 μία αυξανόμενη μερίδα των κυβερνητικών δαπανών ήταν για ενεργά προγράμματα απασχόλησης της αγοράς. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου οι δαπάνες για την απασχόληση της αγοράς αυξήθηκαν από περίπου 2,5% σε περίπου 3% του Σουηδικού Α.Ε.Π (Angresano 1996, σελ. 311). Η Σουηδία κατείχε την πρώτη θέση μέχρι το 1997 σε όρους δαπανών του δημόσιου τομέα, σε μεταβιβαστικές πληρωμές και φόρους ως ποσοστό του Α.Ε.Π και σε απασχόληση του δημόσιου τομέα ως ποσοστό της συνολικής απασχόλησης από το 1988 μέχρι το 1997(Rosser & Rosser 2004, σελ. 215). Το έτος 2000, οι γενικές κυβερνητικές συνολικές δαπάνες ήταν 52,7% του Α.Ε.Π, το υψηλότερο στον κόσμο. Αν και κάτω από την κορυφή του 67% το 1993, σε σύγκριση με αυτό το ποσοστό ήταν πάνω από τον μέσο όρο της Ε.Ε, που ήταν 44,2%, και σχεδόν διπλάσιο του αμερικάνικου υπολογισμού του 29,6%. Οι μεταβιβαστικές πληρωμές κοινωνικής ασφάλισης από μόνες τους ήταν 19% του Α.Ε.Π, σε σύγκριση με ένα μέσο όρο του 10% για τον εκβιομηχανισμένο κόσμο και μόνο 7% για τις Η.Π.Α (Kennett 2004, σελ. 164-5).

Η συμμαχία των κεντροδεξιών κομμάτων κυβέρνησε τη χώρα μεταξύ των ετών 1976 και 1982, διανύοντας σχεδόν τέσσερις δεκαετίες συνεχούς Σοσιαλδημοκρατικής Κυβέρνησης, επιτυγχάνοντας μόνο την ανάπτυξη δημόσιων δαπανών. Οι Σοσιαλδημοκράτες πάντα επιθυμούσαν να χρηματοδοτούν υψηλές και αναπτυσσόμενες δημόσιες δαπάνες με υψηλούς και αναπτυσσόμενους φόρους. Όταν τελικά πήραν την εξουσία, μόνο τα προηγουμένως αντίθετα κόμματα μόνο διατήρησαν τις δαπάνες πρόνοιας. Το αποτέλεσμα ήταν μια δραστική αύξηση στο δημοσιονομικό έλλειμμα, το οποίο μέχρι τις αρχές του 1980 έφτασε πάνω από το 10% του Α.Ε.Π. Το ποσοστό της Σουηδικής εργατικής δύναμης λαμβάνοντας βοήθεια μέσω κάθε προγράμματος απασχόλησης της αγοράς αναπτύχθηκε από 1,8% σε 3,6% το 1979 και σε 4,1 το 1984. Παρά τις αυξήσεις φόρων, το έλλειμμα του προϋπολογισμού της κρατικής κυβέρνησης έφτασε τόσο υψηλά ως το 13% του Α.Ε.Π το 1982, όπως απεικονίζει το διάγραμμα 7.2, το δημοσιονομικό έλλειμμα 1970-93 ως ποσοστό του Α.Ε.Π. Η σοβαρότητα αυτού του ποσοστού μπορεί να εκτιμηθεί αν κάποιος παρατηρήσει ότι αργά το 1977 το έλλειμμα του προϋπολογισμού ποτέ δεν είχε υπερβεί το 5% του Α.Ε.Π. Ο κυβερνητικός προϋπολογισμός,

που κατέγραφε πλεονάσματα κατά τη διάρκεια των ετών 1987 και 1990, βυθίστηκε σ' ένα έλλειμμα το 1993 το οποίο ξεπέρασε το 13% του Α.Ε.Π (Gardner 1998, σελ. 381) και έφτασε περίπου το 15% του Α.Ε.Π το 1994, περισσότερο από το διπλάσιο επίπεδο του 1992 (Angresano 1996, σελ. 303). Όταν οι αρχηγοί του Σοσιαλδημοκρατών επέστρεψαν στην εξουσία το 1994, παρουσίασαν ένα φιλόδοξο πλάνο αποταμιεύσεων 118 δισεκατομμυρίων κορωνών (17,5 δισεκατομμύρια δολάρια) και τον Απρίλιο του 1996 ανακοινώθηκαν 8 δισεκατομμύρια κορώνες (1 δισεκατομμύριο δολάρια) επιπρόσθετων αποταμιεύσεων. Περίπου τα 2/3 αυτών των αποταμιεύσεων ήταν να προέλθουν από περικοπές εξόδων και το 1/3 από νέους φόρους (Gardner 1998, σελ. 393).

Διάγραμμα 6.1 Δημοσιονομικό Έλλειμμα 1970-1993 ως ποσοστό του ΑΕΠ στη Σουηδία

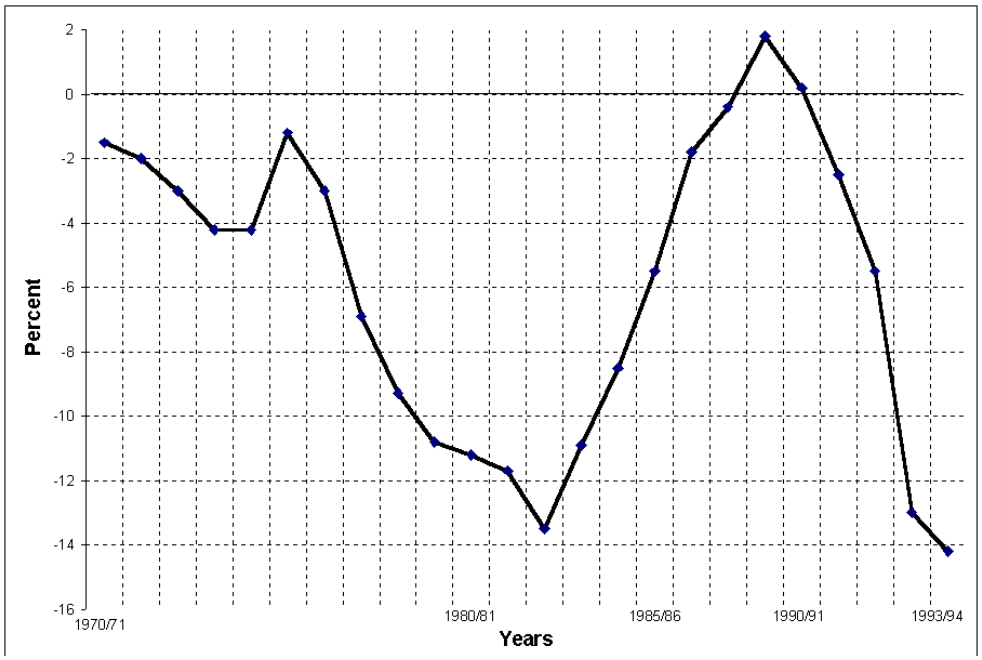

Πηγή: Vylder (1996, 24)

Μετά τις εκλογές του 1982, όταν οι Σοσιαλδημοκράτες επέστρεψαν στην εξουσία μετά από έξι χρόνια, αυτοί που αποφάσιζαν για την κυβερνητική πολιτική, εφήρμοσαν κλασσικά φιλελεύθερα αντιπληθωριστικά μέτρα μέσω των οποίων τα επίπεδα ανεργίας θα επιτρέπονταν να αυξηθούν για τον σκοπό της μείωσης του πληθωρισμού. Η στιγμή είχε φτάσει σύμφωνα με την οποία οι χαμηλοί ρυθμοί ανάπτυξης του ιδιωτικού τομέα δεν παρείχαν πλέον μια πηγή για χρηματοδότηση της ανάπτυξης του δημόσιου τομέα και κοινωνικής ασφάλισης και πολιτικών ευημερίας. Η Σουηδική οικονομία ''αναγκάστηκε'' για πρώτη φορά να εισαγάγει μέτρα ελεύθερης αγοράς σχεδιασμένα για να επανεγκαθιδρύσουν μακροοικονομική σταθερότητα και να αποκαταστήσουν την

εμπιστοσύνη στην οικονομία. Οι κυβερνητικές πολιτικές συμπεριλάμβαναν φορολογικές περικοπές, μειώσεις στα οφέλη των αναρρωτικών αδειών και άλλων κοινωνικών πολιτικών ευημερίας με μια αυστηρή μακροοικονομική πολιτική.

Οι οριακοί φορολογικοί δείκτες μειώθηκαν, καθώς η ανάπτυξη των δημόσιων δαπανών περιορίστηκε. Η κορώνα υποτιμήθηκε και τα κυβερνητικά έξοδα μειώθηκαν, έτσι μειώθηκε το έλλειμμα του προϋπολογισμού σε περίπου 5% του Α.Ε.Π. Οι επιχορηγήσεις σε μη ανταγωνιστικές εταιρείες καταργήθηκαν σταδιακά, καθώς οι πολιτικές απασχόλησης της αγοράς εργασίας εμπόδισαν μια αιχμηρή αύξηση της ανεργίας. Το 1991 μια εκτενής μεταρρύθμιση και απλούστευση των εταιρικών φόρων έλαβε μέρος. Οι Σουηδικές αρχές ανέφεραν αυτά τα προβλήματα με τη συμφωνία να μειωθούν οι φόροι, συμπεριλαμβανομένου του κορυφαίου οριακού φορολογικού δείκτη από περίπου 75% το 1988 σε 60% το 1989 και σε 50% το 1990 (Angresano 1996, σελ. 319). Ο βασικός φορολογικός δείκτης εταιρικών κερδών μειώθηκε σταδιακά από 52% το 1989 σε 28% το 1992. Μέχρι το 1998, ανάμεσα σε εκβιομηχανισμένες χώρες μόνο η Φινλανδία έχει τον χαμηλότερο δείκτη φορολόγησης σε εταιρικά κέρδη (Gardner 1998, σελ. 392). Μαζί με τους εταιρικούς φόρους ο κορυφαίος δείκτης φορολόγησης του προσωπικού εισοδήματος μειώθηκε επίσης σταδιακά από 80% το 1985 σε 51% το 1991. Ο κορυφαίος φόρος σε εισόδημα από επενδύσεις παρέμεινε υψηλός λόγω του ότι οι μεταρρυθμίσεις μόνο περιόρισαν τον αποτελεσματικό φορολογικό δείκτη από περίπου 63% το 1989 σε 60%, ακόμη σχεδόν το διπλάσιο του αμερικάνικου δείκτη που ήταν στο 35% (Kennett 2004, σελ. 168).

Αυτές οι φορολογικές μειώσεις ήταν αντισταθμισμένες, ωστόσο με μια αύξηση του ρυθμού του δείκτη επιπρόσθετης φορολογίας από 23,5% σε 25% το 1990, και με την επέκταση της φορολογικής βάσης του το 1991 να περιλαμβάνει τις μεταφορές επιβατών, διασκέδαση, τηλεπικοινωνίες, κατασκευή και ένα ευρύ φάσμα προσωπικών υπηρεσιών (Gardner 1998, σελ. 392). Επίσης, μεταξύ των ετών 1980 και 1993, οι συνεισφορές κοινωνικής ασφάλειας αυξήθηκαν από 12% του Α.Ε.Π σε 15% του Α.Ε.Π. Τα συνολικά κυβερνητικά έσοδα αυξήθηκαν από 56% του Α.Ε.Π το 1980 σε μια αποκορύφωση του 64% του Α.Ε.Π το 1989 και έπειτα μειώθηκαν σε 58% του Α.Ε.Π το 1994 (Gardner 1998, σελ. 392-3).

Σχετικά με τη νομισματική πολιτική, η Σουηδική κεντρική τράπεζα είχε παραδοσιακά αξιοποιήσει ένα οπλοστάσιο ελέγχων σε σχέση με τους ομολόγους της σε άλλες βιομηχανικές χώρες. Επιπρόσθετα, με τη χρήση παραδοσιακών εργαλείων, η Riksbank άσκησε άμεσο έλεγχο πάνω στον τραπεζικό δανεισμό. Για παράδειγμα, στα μέσα του 1980, οι τράπεζες ήταν καθοδηγούμενες να αυξάνουν τον δανεισμό τους στη Σουηδική κορώνα αλλά όχι περισσότερο από 4% για σκοπούς άλλους από στέγαση (Gardner 1998, σελ. 393). Μετά την απόφαση του 1994 να εισέλθουν στην Ε.Ε, η νομισματική πολιτική εστίαζε όλο και περισσότερο στενά πάνω στον έλεγχο του πληθωρισμού και στην εξωτερική σταθεροποίηση της κορώνας. Η εμπλεκόμενη πολιτική αξιολόγησε τη Σουηδική κορώνα στο ευρώ όταν η Σουηδία εισήλθε στην Ε.Ε αλλά όχι στην Ευρωπαϊκή

ζώνη. Ο Σουηδικός πληθωρισμός ήταν κάτω από τον μέσο όρο του OECD το 1980 και στις αρχές του 1990. Το 1995, ισοδύναμα με τις απαιτήσεις για συμμετοχή στην Ευρωπαϊκή Νομισματική Ένωση, οι διευθυντές της Riksbank ζήτησαν από το Κοινοβούλιο να αλλάξει τα καταστατικό του και να του παρέχει περισσότερη ανεξαρτησία από την πολιτική εξουσία.

6.2.2.3 Σχέσεις Κινήτρων

Μέχρι το 1990, η ανεργία παρέμενε σε πολύ χαμηλά επίπεδα, υποστηριζόμενα από μια ενεργή πολιτική απασχόλησης της αγοράς της κυβερνητικής υποστήριξης για δημιουργία εργασίας, πληροφόρησης, εκπαίδευσης και μετακίνησης και μέσω μιας ενεργούς δημοσιονομικής πολιτικής και μιας βιομηχανικής πολιτικής που επέτρεπε στην κυβέρνηση να κινητοποιεί και να σταθεροποιεί το επίπεδο των δαπανών επένδυσης. Η Σουηδία είχε τα περισσότερο επιτυχή και εκτενή προγράμματα απασχόλησης στον κόσμο, επιπρόσθετα στην υψηλή τοποθέτηση επιχορηγήσεων για τέτοια προγράμματα -περίπου 2% του Α.Ε.Π το 1987, περίπου διπλάσιο του ποσοστού χρηματοδότησης της Δανίας, τον πλησιέστερο αντίζηλό της από αυτή την άποψη (Rosser & Rosser 2004, σελ. 213). Η κοινωνική ευημερία μιας ολόκληρης ζωής ήταν η πιο περιεκτική στον κόσμο με σημαντική στήριξη για κρατικές πολιτικές ευημερίας. Επιπλέον, η Σουηδία είχε την πιο ίση κατανομή του μετα-φορολογικού εισοδήματος στο Δυτικό κόσμο και έναν από τους πιο υγιείς και καλύτερα μορφωμένους πληθυσμούς. Η Σουηδία ακόμη παρείχε προγράμματα ευημερίας στους πολίτες της μετά την εισαγωγή της στην Ε.Ε, αλλά τα οφέλη δεν ήταν τα ίδια με αυτά που ίσχυαν κατά τη διάρκεια του «Τρίτου Δρόμου».

Υλικά κίνητρα, αν και ήταν σημαντικά για την ευημερία κάθε οικονομικού συστήματος, ήταν αδιαμφισβήτητα παραμορφωμένα στη Σουηδία. Συμπερασματικά, κατά τη διάρκεια του 1990 υπήρχε μειωμένη έμφαση όσον αφορά στις παρεμβάσεις της αγοράς εργασίας. Αντί αυτού οι κανόνες εργασίας αναπτύχθηκαν για να κινητοποιήσουν την πρωτοβουλία εργασίας, συμπληρωμένη από μειώσεις στην κοινωνική ασφάλιση και τις εισοδηματικές πληρωμές. Οι πράξεις για να μειώσουν το έλλειμμα προϋπολογισμού συμπεριλάμβαναν δραματικές μειώσεις κοινωνικής ασφάλισης και προγράμματα ευημερίας, μειώνοντας το επίπεδο του βασικού εισοδήματος και αντικαθιστώντας το με ένα αρνητικό φόρο εισοδήματος που παρείχε λιγότερα οφέλη για τους ανέργους, σε προγράμματα εργασίας ή ασθενείας, μειώνοντας τις δημόσιες δαπάνες γενικά και απαιτώντας από τους Σουηδούς να πληρώνουν περισσότερα για όλα τα δημόσια παρεχόμενα αγαθά.

Αν και αξιέπαινες σε όρους δικαιοσύνης, οι προσπάθειες στόχευαν στο να εξασφαλίσουν ότι ίση εργασία ισοδυναμούσε με ίση πληρωμή, με συνέπεια την αποτελεσματικότητα στην αγορά εργασίας. Οι μισθοί σ' ένα σύστημα της αγοράς, όπως άλλες τιμές, ενεργούσαν ως μηχανές σινιάλου που υποδήλωναν ελλείμματα στην αγορά εργασίας και αυξάνοντας τους μισθούς, μειώνονταν τα ελλείμματα. Επειδή η Σουηδική

πολιτική κατηγορηματικά προσπαθούσε να μειώσει τις διαφοροποιήσεις μισθών, η αγορά εργασίας δεν μπορούσε να προσαρμοστεί στη διόρθωση ελλειμμάτων σε τμήματα της αγοράς εργασίας. Με υψηλή ζήτηση για τα Σουηδικά προϊόντα στις διεθνείς αγορές, οι εργοδότες στο διεθνή τομέα βρήκαν τους εαυτούς τους να βιώνουν ελλείμματα απασχόλησης και ήταν ανίκανοι να αυξήσουν τους μισθούς ώστε να προσελκύσουν νέους εργαζόμενους. Οι υψηλοί ρυθμοί και οι γενναιόδωρες αναρρωτικές άδειες επηρέασαν αντίθετα την προσφορά εργασίας, ειδικότερα ανάμεσα σε μια λιγότερο εργατική νέα γενιά.

Επειδή οι ονομαστικοί μισθοί δεν μπορούσαν να αυξηθούν σε ένα ρυθμό πάνω από το συμφωνημένο επίπεδο, οι εργοδότες εισήγαγαν μπόνους ως κίνητρα για να διατηρηθεί το εργατικό δυναμικό και να προσελκύσουν νέες προσλήψεις. Αυτά τα κίνητρα περιλάμβαναν μπόνους σχετικά με την παραγωγικότητα, ασφάλιστρα για το ωράριο εργασίας, λιγότερες ώρες και μεγαλύτερες διακοπές. Αυτό το φαινόμενο της αύξησης του αποτελεσματικού ωριαίου μισθού ανά μονάδα εργασίας, καθώς άφηνε το εικονικό ωρομίσθιο σταθερό, ονομάστηκε «επιπλέον μισθός». Μεταξύ 1971 και 1984, οι αυξήσεις μισθών υπερέβησαν τις διαπραγματευόμενες αυξήσεις σε εθνικό επίπεδο αντιστοιχούμενες περίπου στο 1/3 της συνολικής αύξησης μισθού και μεταξύ 1985 και 1989 περίπου στο 1/2. Μετά την απελευθέρωση της αγοράς εργασίας το 1998 ο «επιπλέον μισθός» ήταν λιγότερο από 25%, καθώς στις αρχές του 1990 έγινε το 1/3 των συνολικών μεταβολών στους μισθούς (Gardner 1998, σελ. 386-7, 338, Kennett 2004, σελ. 173). Η εμφάνιση του «επιπλέον μισθό επιπλέον μισθού» φαίνεται στον πίνακα 6.2 από το 1980-98 αθροιστικά στις εθνικές διαπραγματευόμενες αυξήσεις μισθού μεταξύ 0,8% σε 3,9%.

Πίνακας 6.2 : Επιπλέον Μισθός και Ανεργία

Χρονιά	Διαπραγμάτευση	Επιπλέον Μισθός ποσοστό	Συνολικό ποσοστό	Ανεργία σε ποσοστό
1980	7.8	1.7	9.5	1.4
1982	4.6	1.7	6.3	2.5
1984	5.6	2.3	7.9	2.8
1986	6.0	2.6	8.6	2.5
1988	4.2	2.3	6.5	1.7
1990	6.1	3.9	10.0	1.5
1992	2.7	0.8	3.5	4.2
1994	1.5	1.0	2.5	8.0
1996	4.4	1.7	6.1	8.1
1998	2.8	0.8	3.6	6.5

Πηγή: Rosser and Rosser (2004, 211).

Οι επεκτατικές μακροοικονομικές πολιτικές διαφύλαξαν ότι το συγκεντρωτικό επίπεδο της απασχόλησης παρέμενε υψηλό και εξαιτίας των εθνικών συμφωνιών, οι μισθοί σε προστατευόμενους τομείς χονδρικά ισοδυναμούσαν με εκείνους στο διεθνή εκτεθειμένο τομέα, κάνοντας τους εργαζόμενους διστακτικούς να αλλάζουν δουλειές από

το 1970, προτιμώντας να μένουν εκεί όπου δουλεύουν (Kennett 2004, σελ. 173). Έτσι, οι πολιτικές ασφάλειας εργασίας ακολουθούμενες από τη LO υπονόμευσαν την απόδοση. Επιπρόσθετα, το 1991, το σύστημα ασφάλειας κατά της ανεργίας επανατοποθέτησε το 90% της τελευταίας πληρωμής. Αυτός ο ρυθμός αντικατάστασης αυξήθηκε άμεσα από 58% το 1971, και ήταν πολύ υψηλότερος από το 56% του μέσου όρου για άλλες χώρες του OECD το 1991. Σε μια προσπάθεια να ενδυναμωθούν τα κίνητρα εργασίας, η Κεντρώα κυβέρνηση μείωσε τον ρυθμό αντικατάστασης σε 80% το 1993 και σε 75% το 1995 αλλά η Σοσιαλδημοκρατική κυβέρνηση – κάτω από την πίεση της LO αποκατέστησε τον ρυθμό σε 90% το 1996 (Gardner 1998, σελ. 390). Επίσης, η Κεντρώα κυβέρνηση εισήγαγε δύο νέα προγράμματα εργασίας τον Σεπτέμβριο του 1992. Ενα νέο πρόγραμμα εκπαίδευσης και ένα προσωρινό σχέδιο ανάπτυξης για εκείνους που λάμβαναν επίδομα ανεργίας. Το 1991, 1,9% της εργατικής δύναμης εμπλέκονταν σε αυτά τα προγράμματα, αυξανόμενη στο 3.2% το 1992, έπειτα 5.1% το 1993 και 7% το 1998 (Rosser & Rosser 2004, σελ. 214). Ένα χαρακτηριστικό στοιχείο του «Τρίτου Δρόμου» ήταν η μετακίνηση από τον ιδιωτικό τομέα στο δημόσιο τομέα εργασίας. Το 1960, 40% εργαζόμενων ζούσαν από μια δουλειά παρεχόμενη από τον ιδιωτικό τομέα. Το 1995 διπλάσιοι εργαζόμενοι ζούσαν από δραστηριότητες φορολογικά-χρηματοδοτούμενες, είτε εργάζονταν είτε λάμβαναν κοινωνική πρόνοια. Σύμφωνα με τα ποσά του 1995, 2,2 εκατομμύρια Σουηδών ζούσαν από δραστηριότητες χρηματοδοτούμενες για την αγορά εργασίας και 4,1 εκατομμύρια ζούσαν από δραστηριότητες φορολογικά-χρηματοδοτούμενες (Gregory & Stuart, 2004, σελ. 232).

Η μέση Σουηδική εργάσιμη εβδομάδα ήταν μια από τις πιο σύντομες στον κόσμο, και ο δείκτης αποχής ήταν ανάμεσα στους υψηλότερους. Σε μια συνήθη μέρα, ένας σε κάθε τέσσερις εργαζόμενους ήταν απών από την δουλειά του σε αναρρωτική άδεια, σε άδεια για φύλαξη παιδιών ή σε εκπαιδευτική άδεια ή για οποιοδήποτε άλλο λόγο (Gardner 1998, σελ. 395). Φαίνεται ότι οι Σουηδοί εργαζόμενοι έκαναν κατάχρηση της πολιτικής, παίρνοντας περισσότερες αναρρωτικές άδειες απ' ό,τι προηγουμένως, ένα μέσο όρο των 26 ημερών ανά χρόνο το 1988, από 18 το 1983. Το 1990 οι ρυθμοί αποχής στη Σουηδία ήταν κατά μέσο όρο περίπου 25%, 10% λόγω ασθενειών και 15% για φύλαξη παιδιών, παίρνοντας διακοπές ή για κάθε άλλο επιτρεπτό λόγο (Rosser & Rosser 2004, σελ. 214-5). Ως αποτέλεσμα, οι επιτρεπτές άδειες ασθενείας μειώθηκαν κατά 50% το 1990.

Το κράτος πρόνοιας απαιτεί βαριά φορολόγηση, υπολογισμένη περίπου στο 60% του Σουηδικού εθνικού εισοδήματος, χονδρικά οι διπλάσιες από τις Αμερικάνικες ή Ιαπωνικές αναλογίες. Τα υψηλά επίπεδα φορολόγησης ξεκάθαρα έβλαψαν και αποδυνάμωσαν τα κίνητρα εργασίας και αποταμίευσης, επιβραδύνοντας την ανάπτυξη σε ένα ρυθμό που ήταν το 1970 μισός του μέσου όρου του OECD (Kennett 2004, σελ. 179). Υψηλοί ρυθμοί φορολόγησης ίσως να έχουν μειώσει την προσφορά απασχόλησης από 6 σε 10% ανάμεσα σε εκλεκτούς εργαζόμενους με εμπειρία, συσχετιζόμενοι με τον Αμερικάνικο φόρο και τα επίπεδα δαπανών (Rosser & Rosser 2004, σελ. 217).

6.2.3 Πολιτική Δομή

Οι μεταρρυθμίσεις του κοινοβουλίου με τη μορφή της Πράξης του Νέου Κοινοβουλίου μείωσαν τον αριθμό των βουλών από μία σε δύο βασισμένες στην αναλογική αντιπροσώπευση ενός τεταρτοετούς διαστήματος και δήλωσαν ότι η δύναμη πηγάζει από τον λαό. Τα μέλη του Κοινοβουλίου γενικά εκλέγονται από έναν από τα έξι κύρια πολιτικά κόμματα: το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα, το Κομμουνιστικό, το Μεσαίο (παλαιότερα Συντηρητικό), το Φιλελεύθερο, το Κεντρώο (παλαιότερα Αγροτικό) και το Πράσινο (οικολογικό). Κάθε κόμμα έχει τη δικιά του καθορισμένη φιλοσοφία και τα βασικά χαρακτηριστικά κάθε φιλοσοφίας έχουν διατηρηθεί από τις αρχές του 1930, με την εξαίρεση του Πράσινου Κόμματος που σχηματίστηκε το 1981 και το Χριστιανικό Δημοκρατικό Κόμμα και το Νέο Δημοκρατικό Κόμμα, το οποίο πρωτοκέρδισε θέσεις στο Κοινοβούλιο το 1991.

Η Σουηδική οικονομική απόδοση ξεκίνησε να επιδεινώνεται κατά τη διάρκεια του 1970, όταν οι αυξανόμενες πετρελαϊκές τιμές οδήγησαν σε υψηλότερο πληθωρισμό και ρυθμούς ανεργίας, μεγαλύτερα ελλείμματα προϋπολογισμού, επαναλαμβανόμενη ισορροπία των κρίσεων πληρωμών, και υποτίμηση του νομίσματος, προκαλώντας το Σοσιαλο- Δημοκρατικό Κόμμα να χάσει το μονοπωλιακό του έλεγχο της πολιτικής δομής. Η επιρροή των Σοσιαλδημοκρατών στο Κοινοβούλιο δεν ήταν πλέον κυρίαρχη, και για πρώτη φορά στα 44 χρόνια μια μη-Σοσιαλδημοκρατών κυβέρνηση εκλέχθηκε στην εξουσία, κυβερνώντας από το 1976 μέχρι το 1982. Αντιμετωπίζοντας μια σοβαρή ύφεση, μέλη του συνασπισμού και Σουηδοί ψηφοφόροι αναγνώρισαν ότι το κράτος δε θα μπορούσε πλέον να αντέχει να αποδέχεται τη γρήγορη ανάπτυξη του δημόσιου τομέα και άλλους τρόπους για την ελαχιστοποίηση της ανεργίας χωρίς περαιτέρω οικονομική ανάπτυξη μετ' εμποδίων. Οι προηγούμενες πολιτικές συμπεριλαμβανομένης μεγαλύτερης νομισματικής υποτίμησης ενίσχυσαν τον πληθωρισμό, και η επανάληψη μιας τέτοιας πολιτικής το 1989 δεν ήταν τόσο αποτελεσματική στον περιορισμό της αυξανόμενης ανεργίας όπως ήταν τις προηγούμενες δεκαετίες.

Ακολουθούμενη το 1982 με την επιστροφή των Σοσιαλδημοκρατών στην εξουσία, η Σουηδία αντιμετώπισε προβλήματα στην προσφορά απασχόλησης και στην αυξανόμενη απασχόληση του δημόσιου τομέα, επιταχύνοντας τις αυξήσεις μισθών και τον μετέπειτα πληθωρισμό. Το 1990 ο Σοσιαλδημοκρατικός πρωθυπουργός Ingvar Carlsson παραιτήθηκε αφού έχασε με μία ψήφο στο Κοινοβούλιο όσον αφορά την οικονομική πολιτική, αν και αργότερα επέστρεψε στο πρωθυπουργικό γραφείο ως αποτέλεσμα των εκλογών του 1994. Η φτωχή απόδοση της οικονομίας ήταν η κύρια αιτία, και πολλοί Σουηδοί άλλαζαν τις συμπεριφορές τους όσον αφορά την αποτελεσματικότητα της διατήρησης των θεσμών που εισήχθηκαν υπό την ηγεσία των Σοσιαλδημοκρατών μεταξύ 1932 και 1990. Συγκεκριμένα, θεωρούνταν ότι το όριο φορολόγησης ήταν υπερβολικό και ότι περαιτέρω αυξήσεις στη φορολογία ώστε να αντιμετωπίζονται ''προβλήματα σχετιζόμενα με τους πόρους και την ποιότητα των θεσμών του δημόσιου τομέα

και κοινωνικές μεταβιβάσεις'' δεν ήταν η απάντηση (Angresano 1996, σελ. 325). Τα γεγονότα κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου μύησαν μία σειρά σύνταξης πολιτικών, η οποία ξεκίνησε το 1991 με την εκλογή των τεσσάρων κόμματων του συντηρητικού συνασπισμού. Το 1991 οι Σουηδοί ψηφοφόροι αντικατέστησαν τους μακροβιότερους στην κυριαρχία Σοσιαλδημοκράτες με κλασσική φιλελεύθερη συμμαχική κυβέρνηση καθοδηγούμενη από τον Carl Bildt του Μεσαίου Κόμματος. Υποστηρίζοντας την τότε υποβαλλόμενη αίτηση για ένταξη στην Ε.Ε, αυτή η κυβέρνηση έκανε αξιοσημείωτες περικοπές στο κοινωνικό σύστημα πρόνοιας και συμπληρωματικές φορολογικές περικοπές. Για να σπάσουν τον έλικα μισθών-τιμών, ο ρυθμός ανεργίας επιτρεπόταν να εκτοξεύεται σε περίπου 9% με το τέλος του 1993.

Ο συνασπισμός που κυβερνούσε τη Σουηδία μεταξύ 1991 και 1994 καθοδηγούνταν από το Μεσαίο Κόμμα, το οποίο ήταν μια δυνατή ισχύς αντίθεσης για το Σοσιαλδημοκρατικό. Επισήμως γνωστό ίσως περισσότερο περιγραφικά ως το Συντηρητικό Κόμμα, οι Μεσαίοι κλήθηκαν για κρίσιμη επέμβαση πάνω στο κοινωνικό σύστημα πρόνοιας και για πλήρη Σουηδική συμμετοχή στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Οι Κεντρώοι υποστήριζαν ότι η οικογένεια, όχι το κράτος, θα έπρεπε να παρέχει βασική υποστήριξη στα μέλη της, καθώς κανένας θεσμός δεν μπορεί να αντικαταστήσει το σπίτι ως βάση για ανθρώπινη αλληλεγγύη και συνεργασία. Η τρίτη σημαντική πολιτική ισχύς, το Κεντρικό Κόμμα, καταλλήλως βρίσκεται μεταξύ του Σοσιαλδημοκρατών και του Μεσαίου κόμματος στα περισσότερα ζητήματα, αλλά υποστήριζε πολλές από τις μεταρρυθμίσεις που προασπίζονται οι ιδρυτές του Σοσιαλδημοκρατών (Gardner 1998,382). Στις μέρες μας, οι Σοσιαλδημοκράτες διαχωρίζονται σε δύο παρατάξεις. Οι παραδοσιακοί, συμπεριλαμβανομένων πολλών από τους εκλεγμένους των εργατικών σωματείων, επέμεναν ότι η κυβέρνηση πρέπει να αποκαταστήσει και να διατηρήσει τα κοινωνικά οφέλη πρόνοιας που είχαν μειωθεί. Αυτοί γενικά αντιτίθενται στη Σουηδική συμμετοχή στην Ε.Ε, συγκεκριμένα όταν απειλείται η ανεξαρτησία της Σουηδικής νομισματικής πολιτικής, της δημοσιονομικής και των πολιτικών της αγοράς εργασίας. Οι ανανεωτικοί θέλουν να διατηρήσουν τον πυρήνα του κοινωνικού συστήματος πρόνοιας, αλλά πίστευαν ότι οι κύριες μεταρρυθμίσεις χρειάζονται ώστε να οδηγήσουν το Σουηδικό σύστημα σε μια πιο δυνατή χρηματοοικονομική κατηγοριοποίηση.

Τον Σεπτέμβριο του 1994, οι Σοσιαλδημοκράτες επέστρεψαν στην εξουσία και κυβέρνησαν συλλογικά με την καθοδήγηση του Goran Persson. Μέσα στο 2006 οι γενικές εκλογές ανέδειξαν το Μεσαίο Κόμμα, σε συμμαχία με το Κόμμα του Κέντρου, το Κόμμα των Φιλελεύθερων και τους Χριστιανούς Δημοκράτες που σχημάτισαν την κεντρο-δεξιά Συμμαχία της Σουηδίας και κέρδισαν την πλειοψηφία των ψήφων. Μαζί σχημάτισαν μια πλειοψηφική κυβέρνηση υπό την ηγεσία του αρχηγού του Μεσαίου Κόμματος Fredrik Reinfeldt, τον πρόσφατο Πρωθυπουργό. Στις εκλογές του Σεπτεμβρίου του 2010 η Συμμαχία επανεκλέχθηκε έναντι ενός ενοποιημένου αριστερού μπλοκ που αποτελούνταν από τους Σοσιαλδημοκράτες, τους Πράσινους και το Αριστερό Κόμμα. Επίσης ήταν την πρώτη εκλογή των Σουηδών δημοκρατών μέσα στο Riksdag.

6.2.4 Ιδεολογία

Οι καινούριες αναπτυσσόμενες συμπεριφορές στη Σουηδία έδωσαν περισσότερη πίστη στις λύσεις της αγοράς για μια συντονισμένη παραγωγή, αναδιανομή και μεταρρύθμιση του κράτους επειδή προχώρησαν πολύ με την αύξηση των φόρων και την επιβολή οικονομικών κανόνων και κοινωνικών δραστηριοτήτων. Η πεποίθηση ότι η αγορά είναι καλύτερη από την κρατική παρέμβαση για συντονισμένη παραγωγή και κατανομή αποφάσεων έγινε γρήγορα αποδεκτή από τους Σουηδούς. Η ιδεολογία μιας νέας ελεύθερης αγοράς βρήκε πρόσφορο έδαφος από την ιδέα ότι η Σουηδία υπέφερε από μια αναπτυγμένη γραφειοκρατία της οικονομικής ζωής. Η νέα κυρίαρχη ιδεολογία απαιτούσε προσοχή στις σταδιακά αναπτυσσόμενες πολιτικές αναδιανομής που δημιουργούσαν τη διαδικασία λήψης αποφάσεων, που ήταν περισσότερο πολιτικοποιημένες και ομαδοποιημένες, συνεπώς, επηρέαζαν αρνητικά την οικονομία και τα κριτήρια ζωής.

Οι περισσότεροι Σουηδοί αναγνώριζαν ότι η έλλειψη δημόσιων χρηματοδοτήσεων και η επιθυμία τους για μεγαλύτερη ελευθερία επιλογών σήμαινε ότι οι αλλαγές στην ιδεολογία και οι θεσμοί ήταν αναπόφευκτοι και αναγκαίοι. Οι υποστηριχτές της ιδεολογίας της ελεύθερης αγοράς κλήθηκαν για τη μεταμόρφωση του δημόσια χρηματοδοτούμενου κράτους πρόνοιας της Σουηδίας αυξάνοντας το εύρος και την ελευθερία επιλογής σχετικά με την κοινωνική ασφάλιση και τις υπηρεσίες πρόνοιας, ειδικότερα την εκπαίδευση, την ιατρική περίθαλψη και τη φροντίδα των ηλικιωμένων. Καθώς η παγκόσμια κοινωνική πολιτική πρόνοιας θα διατηρηθεί κάτω από τη νέα ιδεολογία, είναι αναποτελεσματικό λόγω υπερσυστηματοποίησης και ενός κολοσσιαίου δημόσιου τομέα και ως τέτοιος πρέπει να εξαλειφθεί. Ο νέος τρόπος σκέψης κατέληξε στο ότι ο Τρίτος Δρόμος παρήγαγε αλλαγές συμπεριφοράς στις αξίες που δεν ήταν πρόσφορες να διατηρήσουν το βιοτικό επίπεδο του έθνους. Οι αλλαγές σχετίζονται με την ικανοποίηση των εργαζομένων, την απώλεια της οικογενειακής υπευθυνότητας, και την απώλεια επιχειρηματικότητας. Ο τελικός υπαίτιος είναι το κράτος επειδή πήρε τον έλεγχο της ατομικής υπευθυνότητας, συνεπώς εξάλειψε τις ατομικές υλικές πρωτοβουλίες. Η βασική θέση της νέας ιδεολογίας της ελεύθερης αγοράς ήταν να αυξηθεί η παραγωγή αποτελεσματικά και τα χαμηλά κόστη υποβάλλοντας όλα τα οικονομικά ιδρύματα σε όσο το δυνατόν περισσότερο ανταγωνισμό, καθώς την ίδια ώρα έκαναν τα άτομα να υποθέσουν καλύτερη υπευθυνότητα για το δικό τους καλό και αυξάνοντας τα κίνητρα για να κινητοποιηθεί η προσπάθεια εργασίας.

Η ιδεολογία που έγινε κυρίαρχη ζητούσε την αποκέντρωση του πολιτικού ελέγχου των αρχών της οικονομίας, ιδίως όσον αφορά την κοινωνική ασφάλιση και τις υπηρεσίες πρόνοιας, υπέρ του δημοτικού ελέγχου. Ζητήθηκε επίσης εναλλακτική λύση του ιδιωτικού τομέα προς τις δημόσιες υπηρεσίες, όπως οι οίκοι ευγηρίας και οι παιδικοί σταθμοί προς το συμφέρον της μείωσης του κόστους και τη βελτίωση της ποιότητας. Η νέα ιδεολογία πρότεινε τη μείωση του κυβερνητικού ελέγχου στέγασης και κατασκευής,

αναιρώντας την ρύθμιση των τιμών στην αγορά στέγης. Τα συστήματα κουπονιών συστήθηκαν για την ανακατανομή των επιδοτήσεων της κεντρικής κυβέρνησης και ήταν η αγαπημένη πολιτική της κλασσικής φιλελευθερίας στην αντιμετώπιση των θετικών εξωτερικών οικονομιών. Σε γενικές γραμμές, η πρόταση ήταν για τις επιδοτήσεις που πρέπει να καταβληθούν απευθείας στο χρήστη με την μορφή ενός κουπονιού για χρήση κατά την κρίση του ατόμου είτε στο δημόσιο είτε στον ιδιωτικό τομέα. Η επιλογή του καταναλωτή θα πρέπει να ενισχυθεί σε ένα ανταγωνιστικό περιβάλλον εναλλακτικών παροχών της εν λόγω υπηρεσίας, για την ίδρυση με αυτόν τον τρόπο της αποτελεσματικής κυριαρχίας του καταναλωτή.

Μετά τις εκλογές του 1982, όταν οι Σοσιαλδημοκράτες επέστρεψαν στην εξουσία μετά από έξι χρόνια μη κυβέρνησής τους, οι διαμορφωτές πολιτικής εφήρμοσαν κλασσικές φιλελεύθερες αντιπληθωριστικές πολιτικές, σύμφωνα με τις οποίες, τα επίπεδα ανεργίας θα πρέπει να επέτρεπαν να αυξηθούν με σκοπό τη μείωση του πληθωρισμού. Οι κυβερνητικές δαπάνες μειώθηκαν, μειώνοντας έτσι το έλλειμμα του προϋπολογισμού σε περίπου 5% του Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος και οι επιδοτήσεις για τις μη ανταγωνιστικές επιχειρήσεις έχουν καταργήθηκαν σταδιακά, ενώ οι πολιτικές για την αγορά εργασίας εμποδίζαν την απότομη αύξηση της ανεργίας. Η κυβέρνηση των Σοσιαλδημοκρατών υιοθέτησε πολιτικές σε αντίθεση την ιδεολογία του «Τρίτου Δρόμου» από το 1930. Τα αποτελέσματα της κλασσικής αντι-πληθωριστικής φιλελεύθερης ιδεολογίας θεωρήθηκαν τώρα ''αποτελεσματικά'' από εκείνους που αποδέχτηκαν τη ''νέα'' σοσιαλδημοκρατική ιδεολογική βάση. Οι πενιχρές επιδόσεις της οικονομίας κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 ενθάρρυναν νέες πολιτικές που αντανακλούν μια ακόμα πιο κλασσική φιλελεύθερη ιδεολογική βάση. Τα μέτρα αυτά αποσκοπούν στην αύξηση των κινήτρων για εργασία, στη μείωση του επιπέδου των κρατικών εγγυήσεων για όλα τα άτομα και στην προώθηση της ανάπτυξης μέσω των πρωτοβουλιών του ιδιωτικού τομέα. Το 1991 υπήρξε μια αλλαγή της στάσης έναντι των Σοσιαλδημοκρατών λόγω των οικονομικών προβλημάτων του αυξανόμενου ελλείμματος του κρατικού προϋπολογισμού και κοινωνικές ανησυχίες σχετικά με τη μετανάστευση και την εξωτερική βοήθεια. Δυο νέα κόμματα, οι Χριστιανοδημοκράτες και οι λαϊκιστές της Νέας Δημοκρατίας, ήταν σε θέση να κερδίσουν έδρες στο Κοινοβούλιο. Οι συντηρητικοί ήθελαν να ισοσκελισθεί ο προϋπολογισμός, ενώ οι Σοσιαλδημοκράτες πίστευαν ότι περισσότεροι φόροι ήταν αναγκαίοι για τη μείωση του ελλείμματος.

Οι Σουηδοί έχουν υπάρξει ιδιαίτερα ενεργοί στην πολιτική διαδικασία, που δείχνει πολύ υψηλό ποσοστό των ψηφοφόρων το 2002, 80.11% και το 2006, 81.99%. Τα Ευρωπαϊκά θέματα χάραξαν μερικές από τις πιο ξεκάθαρες γραμμές μεταξύ των σουηδικών ιδεολογιών. Τα μέλη του Αριστερού Κόμματος και οι παραδοσιακοί του SDP είναι γενικά αντίθετοι στην ένταξη στην Ε.Ε, και βεβαίως στην Ευρωπαϊκή Νομισματική Ένωση. Στο άλλο άκρο του φάσματος της ιδεολογικής σκοπιάς, τα μέλη του κόμματος των Μεσαίων υποστηρίζουν την πλήρη συμμετοχή στην Ευρώπη και την υιοθέτηση του ευρώ. Γενικά πιστεύουν ότι η Σουηδία πρέπει να προσαρμοστεί στους κανόνες της

Ε.Ε, αντί να απαιτεί η Ε.Ε να προσαρμοστεί στις Σουηδικές ιδέες. Μέλη του κόμματος του Κέντρου και λεγόμενοι ανανεωτές μέσα στο SDP προσπαθούν για την δημιουργία μιας νέας λύσης. Υποστηρίζουν ότι η Σουηδία πρέπει να συμμετάσχει στην ΕΕ και να υιοθετήσει το ευρώ χωρίς να εγκαταλείψει το κοινωνικό κράτος. Αντιλαμβάνονται ότι η Σουηδία θα πρέπει να αναλάβει πρωτεύοντα ρόλο στην υπεράσπιση των δικαιωμάτων των φτωχών στην Ευρώπη και των εργαζομένων καθώς και στην προστασία του περιβάλλοντος.

6.2.5 Εξωτερικό Περιβάλλον

Η Σουηδία έχει μια υποχρέωση στην ειρήνη και τη συνεργασία ακόμη και τώρα ως μέλος της Ε.Ε. Καθώς κάποιες από τις πλευρές της ουδετερότητας χάθηκαν με την ένταξη στην Ένωση, η Σουηδία ακόμη διατηρεί μια δυνατή αίσθηση ειρήνης και ουδετερότητας.

Το εξωτερικό περιβάλλον της Σουηδίας ήταν κυριαρχούμενο από την ιδέα της «μη ευθυγράμμισης» σε ειρηνική περίοδο ώστε να διατηρήσει την ουδετερότητά της σε περίπτωση πολέμου, πριν ενταχθεί στην Ε.Ε. Ωστόσο αυτό έχει τροποποιηθεί σε ''μη- συμμέτοχος σε στρατιωτικές συμμαχίες'' (Miles 1997, σελ. 316). Η πολιτική ασφαλείας άλλαξε για να συμπεριλάβει μια Ευρωπαϊκή ταυτότητα όπως και τελωνειακό προστατευτισμό. Κατά τη διάρκεια της ένταξης της Σουηδίας στην Ε.Ε, η Σουηδία συμφώνησε να γίνει ένα ολοκληρωμένο και ενεργό μέλος της Κοινής Εξωτερικής Πολιτικής Ασφαλείας (CFSP). Παρ' όλα αυτά, όπως δηλώθηκε από τον Lee Miles (1997, 316) στο βιβλίο του, *Σουηδία και Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση*, το βασικό δίλημμα είναι ότι η CFSP της Ένωσης ακόμη παραμένει ανώριμη και ταυτόχρονα συμπληρώνει τη μεταβατική φάση της Σουηδικής πολιτικής ασφαλείας. Στην πραγματικότητα, δεν είναι δύσκολο για την κυβέρνηση να αποδεχτεί τους κανόνες και το περιεχόμενο της CFSP της Ε.Ε καθώς παραμένει σ' αυτό το σημείο, περισσότερο υπανάπτυκτη. Πράγματι η CFSP υπόσχεται περισσότερα από αυτά που αλήθεια παραδίδει και η Σουηδία έχει εναντιωθεί στους όρους των βασικών κανόνων της CFSP, όπως οι ξένες δεσμεύσεις της CFSP να διασφαλίζει τις κοινές αξίες, τα θεμελιώδη συμφέροντα, ενδυναμώνοντας την ασφάλεια της ένωσης και της κατάστασης των μελών της και να διατηρεί την ειρήνη και τη διεθνή ασφάλεια σε συμφωνία με τα Ηνωμένα Έθνη. Αυτά είναι τα περισσότερα ζητήματα που η Σουηδία ήδη εξασκεί. Για παράδειγμα, το 1994 η Σουηδία αφιέρωσε μια ταξιαρχία σε ετοιμότητα στις δυνάμεις διατήρησης ειρήνης των Η.Ε και τον Ιούνιο του 1995 ο πρώην υπουργός Carl Bildt διορίστηκε βασικός μεσολαβητής της Ε.Ε για την πρώην Γιουγκοσλαβία. Επίσης, το γεγονός ότι η ουδέτερη Ιρλανδία, η Αυστρία και η Φινλανδία είναι μέλη της CFSP είναι ένα σημάδι ότι οι φιλοδοξίες της CFSP θα παραμείνουν πιθανώς περιορισμένες.

Η Σουηδία επίσης έχει ακολουθήσει την πολιτική της Ε.Ε και έχει υπάρξει πρόθυμη να θυσιάσει κάποια από την αυτονομία της. Έχουν ακολουθήσει την Ε.Ε στην αναγνώριση των ανεξάρτητων Ευρωπαϊκών εθνών και όταν η Ε.Ε εμπόδισε την αναγνώ-

ριση της πρώην γιουγκοσλαβικής δημοκρατίας της Μακεδονίας λόγω Ελληνικών αντιρρήσεων, η Σουηδία επίσης καθυστέρησε την απόφασή της. Ωστόσο, ακόμη παραμένουν ζητήματα όσον αφορά την ανησυχία της Σουηδικής κυβέρνησης. Η CFSP φαντάζεται την τελική εφαρμογή μιας κοινής πολιτικής άμυνας. Αυτό παραμένει ανοιχτό λόγω πολλαπλών ερμηνειών που ποικίλλουν από περιορισμένες συλλογικές εγγυήσεις ασφάλειας μέχρι μια πλήρως οργανωμένη ενοποιημένη Ευρωπαϊκή δύναμη άμυνας. Κατά κύριο λόγο, μια κοινή αμυντική γραμμή της Ε.Ε ακόμη είναι πολύ φιλόδοξη για την αυξανόμενη φύση της Σουηδικής πολιτικής ασφαλείας. Σύμφωνα με την πρώην υπουργό εξωτερικών Lena Hjelm–Wallen τον Ιανουάριο του 1995, βασισμένη στην παραδοσιακή πολιτική ασφαλείας της Σουηδίας, αν τέτοια βήματα λαμβάνονταν τότε η Σουηδία δε θα συμμετείχε στη δεσμευτική αμυντική συνεργασία. Παρ' όλα αυτά, δε θα εμπόδιζε άλλα μέλη της Ε.Ε από το να αναζητήσουν κοινή αμυντική γραμμή. Σύμφωνα με τον πρώην πρωθυπουργό Igvar Carlsson, αυτό μπορούσε να είναι προβληματικό καθώς η «μη-συμμετοχή της Σουηδίας σε στρατιωτικές συμμαχίες, με στόχο να είναι ουδέτεροι σε ένα ενδεχόμενο πολέμου παραμένει απαράλλαχτο» (Miles 1997, σελ. 317). Ακόμα, η Σουηδία ήδη είχε αναμειχθεί σε συντονισμένες ενέργειες, όταν δήλωσε τη συμμετοχή της στην πρωτοβουλία «Συνεργασία για Ειρήνη» του ΝΑΤΟ. Για τη Σουηδία το να είναι ένα ενεργό μέλος της CFSP θα είχε να κάνει με την υποχρέωση σε συλλογική αμυντική γραμμή και αποδοχή ενός συνεταιρικού ρόλου μέσα στο ΝΑΤΟ. Αυτό θα παραβίαζε την πολιτική ''μη- συμμετοχή σε στρατιωτικές συμμαχίες'' της Σουηδίας. Συνολικά η πολιτική ασφαλείας είναι ακόμη σε μια μεταβατική περίοδο και θα συνεχίσει να επηρεάζει τη Σουηδική στάση απέναντι στην Ευρωπαϊκή ενσωμάτωση. «Η ερώτηση δεν είναι πλέον αν η ουδετερότητα είναι συμβατή με την πλήρη ενσωμάτωση, αλλά σε ποιο βαθμό η πολιτική ασφαλείας θα είναι συνδεδεμένη με τους ευρύτερους κανόνες ασφαλείας της Ευρώπης» (Miles 1997, σελ. 321).

6.2.6 Μεταρρυθμίσεις

Οι μεταρρυθμίσεις στο Σουηδικό κράτος πρόνοιας και στα φορολογικά συστήματα, μαζί με τα έντονα επίπεδα ανεργίας από το 1990, το έκαναν ξεκάθαρο πόσο στενά συνδεδεμένος ήταν ο Σουηδικός Τρίτος Δρόμος, με τέτοιους παράγοντες όπως η χαμηλή ανεργία, οι υψηλοί φόροι, η συμπίεση μισθών και οι κοινωνικές πολιτικές ενισχύοντας η μία την άλλη με ένα συστηματικό τρόπο. Συγκεκριμένα, πολλές από τις κοινωνικές πολιτικές συνδέονταν με την απασχόληση. Συνεπώς, καθώς η ανεργία αυξανόταν σοβαρά μετά το 1990 υπονόμευσε ολόκληρη τη συσχετιζόμενη κοινωνικο-οικονομική δομή σε απροετοίμαστους και αποδιοργανωτικούς τρόπους. Καμιά μοναδική μεταρρύθμιση δε θα μπορούσε απλά να λύσει τα προβλήματα μιας τέτοιας περίπλοκης κοινωνικο-οικονομικής δομής.

Οι μεταρρυθμίσεις στη Σουηδία πριν και μετά την ένταξη στην Ε.Ε άλλαξαν την ιδεολογία όχι μόνο της κυβέρνησης αλλά επίσης και των ανθρώπων. Η διαδικασία μεταρρυθμιστικής πολιτικής ήταν πάντα σταδιακή. Η βαθμιαία διαδικασία είναι η πεποίθηση ότι η

αλλαγή πρέπει να έρχεται αργά και σε βήματα. Μια κύρια μεταρρύθμιση συνέβαινε μέσα στη Σουηδία μετά την ένταξή της στην Ε.Ε. Το κράτος πρόνοιας άρχισε να ξεθωριάζει με ένα κύμα προσανατολισμένων λύσεων πρόνοιας της νέας αγοράς. Το 1994 η διόρθωση του συνταξιοδοτικού προγράμματος είναι ένα παράδειγμα. Το βασικό κλειδί πίσω από αυτή την τροποποίηση ήταν ότι η Σουηδία εξάλειψε τις πληρωμές καθώς από ένα οριοθετημένο σύστημα ωφελειών πήγε σε ένα ιδεατό ορισμένο σύστημα εισφορών. Ο πρώτος στόχος της μεταρρύθμισης ήταν να επιτύχει ίση αντιμετώπιση πολιτών με διαφορετικές εισφορές. Έτσι, αυτό που λέει είναι ότι αν δυο άτομα έχουν πληρώσει το ίδιο ποσό σε εισφορές, έχουν συνταξιοδοτηθεί στην ίδια ηλικία και να είναι συνομήλικα, θα πρέπει να λάβουν την ίδια σύνταξη. Ο στόχος ήταν επίσης, να επιτύχουν οικονομική σταθερότητα παρά αλλαγές στην οικονομία. Στο προηγούμενο σύστημα, ήταν καθορισμένο πού θα τελείωνε το δημόσιο να πληρώνει παρά το μέγεθος των συντάξεων. Ωστόσο, στο νέο σύστημα ατομικές αποφάσεις σχετικά με την εργασία και τη συνταξιοδότηση, αντανακλώνται στο μέγεθος της ατομικής σύνταξης, στο μακροπρόθεσμο δείκτη εισφοράς μελλοντικών εργαζομένων να χρηματοδοτήσουν το σύστημα και σε χρηματοοικονομικές αποταμιεύσεις που διαχειρίζονταν ιδιωτικά οικονομικά ιδρύματα. Επίσης, ως μέσο πολιτικής διαφάνειας και ανακατανομής ανατέθηκε ένας προϋπολογισμός ειδικά σχεδιαζόμενος γι' αυτό.

Το 1991 η Σοσιαλδημοκράτικη Κυβέρνηση εισήγαγε φορολογικές μεταρρυθμίσεις μειώνοντας τον υψηλό φορολογικό δείκτη οριακού εισοδήματος στο 50% μετατοπίζοντάς τον σε καλύτερη εξάρτηση από τον φόρο προστιθέμενης αξίας (Φ.Π.Α), που χρησιμοποιείται περισσότερο στις Ευρωπαϊκές χώρες. Η ακόλουθη μη-Σοσιαλδημοκρατική κυβέρνηση έκανε περισσότερες προσαρμογές συμπεριλαμβανομένων εργατικών εισφορών δίνοντας μεγαλύτερο χρηματοοικονομικό έλεγχο σε τοπικές κυβερνήσεις. Αυτές οι χρεώσεις, συνδυασμένες με περικοπές σε αναρρωτικές άδειες και άλλες μεταβιβαστικές πληρωμές, ήταν σχεδιασμένες να αυξάνουν την προσφορά της απασχόλησης και να μειώνουν το δομικό έλλειμμα στον προϋπολογισμό.

Τον Αύγουστο του 2001 η κυβέρνηση εισήγαγε ένα σύστημα «εγγυημένης ενεργητικότητας». Αυτό το σχέδιο απαιτούσε ότι κάθε άτομο που είναι εγγεγραμμένο στη δημόσια απασχόληση ώστε να λαμβάνει ανεργία ή κοινωνικά οφέλη, πρέπει να εγγραφεί σε κάποια προγράμματα εκπαίδευσης, αν η ανεργία τους διαρκεί για περισσότερο από 6 μήνες. Ο εικονικός στόχος αυτής της πολιτικής ήταν να αυξήσει το ανθρώπινο κεφάλαιο, αλλά η αποτελεσματικότητά της ήταν κάτω από αμφισβήτηση. Μπορεί απλά να εξυπηρετούσε στη μείωση του πραγματικού δείκτη ανεργίας με απόκρυψη της ανεργίας (Kennett 2004, σελ. 174-5).

Όπως επιδεικνύεται, το κράτος πρόνοιας φθάρηκε εξαιτίας του κύματος πρόνοιας προσανατολισμένων στη νέα αγορά και λόγω της ιδιότητας μέλους της Σουηδίας στην Ε.Ε. Είναι σημαντικό να αναγνωριστεί ότι η κυρίαρχη ιδεολογία της Ε.Ε είναι πολύ περισσότερο η κινητήριος δύναμη που ώθησε τη Σουηδία σ' αυτό τον τρόπο. Όχι μόνο με την έννοια των αναπτυσσόμενων ελεύθερων αγορών αλλά επίσης αλλάζοντας την άποψη του κόσμου που οι Σουηδοί είχαν στις αρχές του 1970.

6.2.7 Συνέπεια και Βιωσιμότητα

Η διαμάχη σε όρους συνοχής και βιωσιμότητας του «Τρίτου Δρόμου» επικεντρώνεται πάνω στο μέτρο και την εκτίμηση της απόδοσης της Σουηδίας πριν και μετά την ένταξή της στην Ε.Ε. Ποιοι παράγοντες συνέβαλαν σε μια τέτοια δραματική και γρήγορη αναστροφή της απόδοσης της οικονομίας που συνετέλεσε στην κατάλυση του «Τρίτου Τρόπου» και στην ένταξη στην Ε.Ε; Σε ποιο βαθμό αυτή η απόδοση είναι αποτέλεσμα της αλλαγής της φύσης του Σουηδικού Τρίτου Δρόμου και σε ποιο βαθμό η επανεμφάνιση μπορεί να καταλογιστεί σε μεταρρυθμίσεις της αγοράς; Αυτές είναι οι ερωτήσεις που μας απασχολούν. Όπως προβλέπει το αναλυτικό πλαίσιο της συνέπειας και της βιωσιμότητας, υπήρχε μια αυξανόμενη ανάγκη για αλλαγή στις δομές του οικονομικού συστήματος, καθώς οι οικονομικές συνθήκες άλλαζαν.

Από το 1970 η εικόνα έγινε γκρι καθώς η Σουηδία έπεσε σε δείχτες ευημερίας με άλλες χώρες, αλλά τα τελευταία χρόνια βίωσε μεγαλύτερη ανάπτυξη και χαμηλότερο πληθωρισμό από τον περισσότερο ανεπτυγμένο κόσμο. Μετά την πετρελαϊκή κρίση του 1973, ένας διεθνής οικονομικός παράγοντας, οι Σουηδοί που αποφασίζουν για την κυβερνητική πολιτική υιοθέτησαν μια στρατηγική εκτεταμένης ζήτησης, συμπεριλαμβανομένων υψηλότερων μισθών για να πολεμήσουν την οικονομική επιβράδυνση. Τέτοια πολιτική συνεισέφερε στην ακόλουθη δυσμενή απόδοση της οικονομίας. Οι δείκτες οικονομικής ανάπτυξης μειώθηκαν σε περίπου 1.3% για την ερχόμενη δεκαετία, ο ρυθμός πληθωρισμού διπλασιάστηκε, εν μέρει λόγω των προστατευτικών πολιτικών εμπορίου και υψηλών φόρων, το ξένο χρέος της Σουηδίας αυξήθηκε, τα ελλείμματα στον προϋπολογισμό μεγάλωσαν και οι οριακοί φορολογικοί δείκτες αυξήθηκαν σε περίπου 80% του προσωπικού εισοδήματος. Αυτή η απόδοση αποδόθηκε σε αποφάσεις φτωχών πολιτικών, όπως το πρόβλημα αναζήτησης για να διατηρηθεί η πλήρης απασχόληση κάτω από μια πολιτική αλληλεγγύης μισθών, η οποία κρατούσε τους μισθούς σε ένα επίπεδο που εμπόδιζε τους ντόπιους εξαγωγείς από το να είναι ανταγωνιστικοί στην παγκόσμια αγορά. Κατά τη διάρκεια του 1980 επαναλαμβανόμενα οικονομικά προβλήματα αμφισβήτησαν την επιτυχία του Σουηδικού Τρίτου Δρόμου. Αργότερα το 1994, καθώς η οικονομία αργά ανάρρωνε από την ύφεση, οι Σουηδοί ψηφοφόροι αποδέχτηκαν την πρόταση για το έθνος τους να ενταχθεί στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Από εκείνη την χρονική στιγμή, η Σουηδία προσπαθεί να επιτύχει ισορροπία μεταξύ των απαιτήσεων του «Τρίτου Δρόμου» (υποστηρίζοντας τη συνέχιση του κράτους πρόνοιας), και των απαιτήσεων που η κυβέρνηση αναγκάστηκε να ξανασκεφτεί τον Σουηδικό Τρίτο Δρόμο, αναζητώντας ευκαιρίες να μειώσει τις δαπάνες και να διατηρήσει σταθερότητα τιμών, με κόστος το κράτος πρόνοιας.

Ως συνέπεια, η Σουηδία έπρεπε να πάρει αποφάσεις για οικονομική εδραίωση και Ευρωπαϊκή συμμόρφωση, και πάλεψε να διατηρήσει τα κεντρικά στοιχεία του διαφορετικού «Τρίτου Τρόπου» οικονομικού συστήματος. Αυτό που συνέβη και συνεχίζει να συμβαίνει είναι ότι η Σουηδία όλο και περισσότερο αντιγράφει τα μέλη της Ε.Ε., αν και

έχουν πολλές ιστορικές και πολιτικές διαφορές, συμπεριλαμβανομένης της ένταξης στο ΝΑΤΟ, την ευρωζώνη, και τον ρόλο της φορολογίας και του κράτους πρόνοιας. Για δεκαετίες, η Σουηδία καθοδήγησε την Ευρώπη τόσο σε όρους πραγματικού κατά κεφαλήν εισοδήματος όσο και σε όρους μιας μοναδικής ιδεολογίας. Αλλά φάνηκε ότι η Σουηδία προώθησε μη βιώσιμες πολιτικές και έμεινε πίσω από τους άλλους Ευρωπαίους Εταίρους στο τέλος.

Ένας συνδυασμός πολλών δυσμενών παραγόντων, κάποιων συστηματικών, κάποιων λόγω φτωχού σχεδιασμού πολιτικής, και κάποιων λόγω της Ευρωπαϊκής ύφεσης, οδήγησαν στην κατάπτωση. Το 1990 η Σουηδία αντιμετώπισε πολυάριθμα προβλήματα που κινητοποίησαν μια διαμάχη όσον αφορά το μέλλον του οικονομικού συστήματος του «Τρίτου Δρόμου». Τα δυσμενή προβλήματα αυξήθηκαν από τα υψηλά επίπεδα αναδιανομής, καθώς και από το υψηλό επίπεδο φορολόγησης που τέτοια ανακατανομή απαιτούσε. Ο πληθωρισμός και τα κόστη εργασίας ήταν καλά πάνω από τον μέσο όρο του OECD, καθώς η αύξηση του Α.Ε.Π είχε πέσει πολύ πιο κάτω από αυτό της υπόλοιπης Ευρώπης. Η ανεργία στους νέους επέμεινε, ενώ ταυτόχρονα το πραγματικό εισόδημα των περισσότερων εταιριών δεν είχε αυξηθεί τις τελευταίες δύο δεκαετίες. Η αποχή υπολογιζόταν στο ¼ της εργατικής δύναμης σε μια δοσμένη ημέρα, με ασθένεια και ανάγκη να προσέχει κάποιος τα παιδιά ως τις βασικές αιτίες. Οι εργαζόμενοι διαμαρτυρήθηκαν για τις οικονομικές συνθήκες και τα μέλη της LO, αλλά όχι οι αρχηγοί της LO, ζητώντας μεγάλες αυξήσεις μισθών. Παρά την ύφεση στα τέλη του 1990, η Σουηδία ξαναπρόβαλε σαν μια από τις πιο ευκατάστατες οικονομίες στον κόσμο, ωστόσο με το κόστος να χαθούν τα ξεχωριστά στοιχεία του Τρίτου Δρόμου με ένταξη στην Ε.Ε. Ποιοι είναι οι συντελεστές που συνέβαλαν στην κατάπτωση του Τρίτου Δρόμου; Αυτοί βασίζονται στους Holmlund (2003), Meidner (1992), Lundberg (1985), Rosser και Rosser (2004,225) και Vylder (1996). Αυτές οι εκτιμήσεις της κρίσης του «Τρίτου Δρόμου» αναφέρονται σε έναν αριθμό αιτιών:

- Οι στόχοι ισότητας των Σοσιαλδημοκρατών έθεταν πολύ έμφαση πάνω στην αναδιανομή δημιουργώντας αντικίνητρα για την παραγωγή. Αυτό συνετέλεσε στην κατάπτωση των Σοσιαλδημοκρατών από την κυβέρνηση μετά το 1976, και την υποστήριξή τους για τη συμμετοχή στην Ε.Ε. παρά την εσωτερική κομματική διαίρεση πάνω στο θέμα. Η στήριξη μέσα στην κοινωνία, ακόμη και μέσα στο SDP, για ενεργείς πολιτικές της απασχόλησης και πολιτικών κοινωνικής πρόνοιας και η υποδομή του «Τρίτου Δρόμου», αντιμετώπιζαν συνεχή αμφισβήτηση.
- Στα τέλη του 1960 ανεύθυνες μακροοικονομικές και καθοριστικές για τους μισθούς πολιτικές ουσιαστικά υποτίμησαν τον στόχο της πλήρους απασχόλησης, έναν κεντρικό σκοπό του «Τρίτου Δρόμου», που αποτελεσματικά εξαφανίστηκε μετά το 1991.
- Η αποχή ήταν ιδιαίτερα υψηλή ανάμεσα σε νέους εργαζόμενους, υπερβαίνοντας εκείνη των παλιών εργαζομένων κατά 50% (Angresano 1996, σελ. 321). Αυτό ήταν εν μέρει λόγω ελαττωμένης δεοντολογίας εργασίας και λόγω των

γενναιόδωρων επιπλέον μισθών που προσφέρονταν, διαστρεβλώνοντας το κίνητρο για εργασία.

- Η πολιτική αλληλεγγύης μισθών συνδυασμένη με τους υψηλούς φορολογικούς δείκτες που μείωναν τα κίνητρα και διαστρέβλωναν την επένδυση. Αυτή η πολιτική, ένα χαρακτηριστικό του Τρίτου Δρόμου, δεν ασκείται πλέον.
- Υπήρξε η κατάπτωση του κεντρικού καθορισμού μισθών και η εγκατάλειψη της πολιτικής αλληλεγγύης μισθών, περισσότερο δημιουργούνταν από τον αυξανόμενο δημόσιο τομέα απασχόλησης, με τη συνέπεια της έκρηξης των μισθών πέρα από το ότι η παραγωγικότητα αυξάνεται και η επακόλουθη απώλεια της διεθνούς ανταγωνιστικότητας. Αυτή η τάση αντιστράφηκε από την κατάπτωση της διαδικασίας κεντρικών μισθών και την εγκατάλειψη της πολιτικής αλληλεγγύης μισθών, η περηφάνια και η χαρά του «Τρίτου Δρόμου».
- Υπήρχε η αυξανόμενη χρήση πληθωριστικών πολιτικών σταθεροποίησης, πράγμα καθόλου γνώριμο με τον «Τρίτο Δρόμο». Οι δημοσιονομικές πολιτικές δεν ήταν αρκετά περιοριστικές κατά τη διάρκεια των περιόδων μεγάλης άνθησης στα τέλη του 1980 για να προλάβουν τον πληθωρισμό από το να αυξηθεί. Τα ωρομίσθια δεν επιτρέπονταν να αυξηθούν με τον ρυθμό όπως έκαναν κατά τη διάρκεια της περιόδου 1960-1980 παρά τις μεγάλες μειώσεις στην παραγωγικότητα εργασίας. Ο πληθωριστικός δείκτης της Σουηδίας είναι τώρα ευθυγραμμισμένος με τον μέσο όρο της Ε.Ε, από τη στιγμή που αξιολόγησε την κορώνα σε ευρώ.
- Ακόμα πιο πριν αλλά φυσικά και μετά την ένταξη στην Ε.Ε υπήρχε η απώλεια της πολιτικής αυτονομίας λόγω της περαιτέρω διεθνοποίησης της οικονομίας. Η αυξανόμενη διεθνοποίηση δε θα επέτρεπε την απώλεια αποτελεσματικότητας. Αυτή η απώλεια οφειλόταν εν μέρει σε υψηλούς φόρους και σε δείκτες κυβερνητικών δαπανών στην OECD και σε μια μείωση της δεοντολογίας εργασίας. Η απώλεια της επιχειρηματικότητας είχε ως αποτέλεσμα την διαστρέβλωση των κινητήριων σχέσεων από το συντηρητικό κράτος πρόνοιας.
- Εντέλει, η υποτίμηση του «Τρίτου Δρόμου» ήταν η ανοικοδόμηση της Σουηδικής οικονομίας, μακριά από μια βαριά βιομηχανική οικονομία που στηρίζεται σε συντελεστές παραγωγής προς μια περισσότερο υψηλά τεχνολογικά βιομηχανία που βασίζεται στην πληροφόρηση (Rosser & Rosser 2004, σελ. 213).

Το να κατανοήσει κανείς τη δραματική αντιστροφή της οικονομικής απόδοσης της Σουηδίας δεν είναι δύσκολο όταν οι προαναφερθείσες διεθνείς συνθήκες συνδυάζονται με πολιτικές αλλαγών. Αυτή η πολιτική αλλάζει τη μετάβαση, ώστε ο Σουηδικός «Τρίτος Δρόμος» να είναι περισσότερο ευθυγραμμισμένος με τις Ευρωπαϊκές οικονομίες ελεύθερης αγοράς.

Το οικονομικό σύστημα του Σουηδικού «Τρίτου Δρόμου» δεν αποδείχθηκε να είναι βιώσιμο οικονομικό σύστημα. Δεν μπορούσε να διατηρήσει έντονη άνθηση και αυξήσεις

στην παραγωγικότητα εργασίας και η γνωστή στήριξη για το σύστημα πρόνοιας που ουσιαστικά εξαλείφθηκε. Εν τω μεταξύ, το διάσημο κράτος πρόνοιας υπονομεύτηκε με την ένταξη στην Ένωση. Παρ' όλα αυτά, η Σουηδία ήταν ικανή να εκπληρώσει πολλές απαιτήσεις και έφτασε κοντά στο να είναι ένα ολοκληρωμένο και ενεργό μέλος της Ε.Ε. Η Σουηδική εμπειρία στην αγορά εργασίας έδωσε το παράδειγμα για τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι προσπάθειες μιας κοινωνίας να αναστέλλουν τον ρόλο των μισθών για μια αποτελεσματική κατανομή απασχόλησης. Αν και η σύγκλιση των μισθών προς ισότητα μπορεί να θεωρήθηκε ένας αξιέπαινος κοινωνικός στόχος, χωρίς διαφοροποιημένους μισθούς να ενθαρρύνουν την κινητικότητα των εργαζομένων, η αγορά εργασίας δεν μπορεί να λειτουργήσει ομαλά. Η διαμάχη μεταξύ της κατεύθυνσης για αμεροληψία στην κοινωνία γενικά και των αναγκών μιας διεθνούς ανταγωνιστικής εξαγωγικής βιομηχανίας προκάλεσε την κατάπτωση στο κεντρικό σύστημα της πολιτικής αλληλεγγύης μισθών.

Η ετήσια αύξηση του πραγματικού Α.Ε.Π το 2003 ήταν 2,3 %, 4,2% το 2004, το 2005 ήταν 3,2%, το 2006 ήταν 4,3%, το 2007 ήταν 3,3%, το 2008 ήταν -0,6%, το 2009 ήταν -5,3% και το 2010 ήταν 5,7%. Ο πληθωρισμός του 2003 ήταν 1,9%, το 2004 ήταν 0,4%, το 2005 ήταν 0,5%, το 2006 ήταν 1,4%, το 2007 ήταν 2,2%, το 2008 ήταν 3,4%, το 2009 ήταν -0,5% και το 2010 ήταν 1,2%. Οι εξαγωγές ως ποσοστό του Α.Ε.Π το 2003 ήταν 43,2%, το 2004 ήταν 46,0%, το 2005 ήταν 48,4%, το 2006 ήταν 51,1%, το 2007 ήταν 51,9%, το 2008 ήταν 53,5%, το 2009 ήταν 48,4% και το 2010 ήταν 50,0% (OECD 2011b). Καθώς δεν συμπεριλαμβανόταν στις κορυφαίες θέσεις στην παγκόσμια ταξινόμηση πλέον, οι δαπάνες της Σουηδικής κοινωνικής πρόνοιας έχουν μια ευαπόδεικτη επιρροή, ακόμη και σήμερα, πάνω στην υγεία και την παιδεία του πληθυσμού: οι Σουηδοί έχουν την πέμπτη προσδοκώμενη διάρκεια ζωής των 81,4 χρόνων στον OECD και έχουν λίγο πιο πάνω από τρία άτομα εργαζόμενης ηλικίας για κάθε άτομο πάνω από 65 χρόνων, ο τέταρτος χαμηλότερος ρυθμός στον OECD. Η Σουηδία έχει τον χαμηλότερο δείκτη θνησιμότητας βρεφών με 2,76 θανάτους ανά 1000 γεννήσεις το 2011. Λιγότερα άτομα είναι στις φυλακές της Σουηδίας απ' ό,τι ο μέσος όρος στο βιομηχανικό κόσμο. Η Σουηδία αναφέρει ένα από τα χαμηλότερα επίπεδα ανισότητας εισοδήματος και φτώχειας στον OECD. Επίσης, 8,4% του πληθυσμού είναι σχετικά φτωχός σε σύγκριση με το 11,1% μέσο όρο του OECD, αλλά η Σουηδική ανισότητα και φτώχεια έχει γνωρίσει μια από τις μεγαλύτερες αυξήσεις στον OECD κατά την τελευταία γενεά. Οι Σουηδοί μεταδίδουν θετικές ψυχολογικές εμπειρίες στις κορυφαίες τρεις του OECD (αίσθηση ξεκούρασης, χαμόγελα, μάθηση και ευχαρίστηση) και το δεύτερο χαμηλότερο επίπεδο αρνητικών βιωμάτων (πόνος, ανησυχία, άγχος, λύπη και κατάθλιψη) στον OECD.

Παρά τις ενδείξεις σταθεροποίησης, βελτίωσης και γνωστών επιτευγμάτων ακόμη και σήμερα, η ερώτηση παραμένει : μπορεί η στρατηγική του «Τρίτου Δρόμου» να αναβιώσει ώστε η Σουηδία να μπορέσει να ανακτήσει την καλώς κερδισμένη θέση της ως μια από τις πιο ισχυρές οικονομίες βασισμένη σε ένα εκτενές κράτος πρόνοιας ή θα παραμείνει μόνο ένα ιστορικό γεγονός; Το Σουηδικό οικονομικό σύστημα ως ένα μέλος

της Ε.Ε δεν μπορεί και δε θα είναι ποτέ το ίδιο ξανά, καθώς μόνο μια μορφή ελεύθερης αγοράς αυτού του μοναδικού συστήματος υπάρχει, ακόμη και αν παραμένει μία από τις πιο δίκαιες κοινωνίες με μια ενεργή επανεκπαίδευση εργασίας και πολιτική προσαρμογής και μια καλύτερη αντιμετώπιση των γυναικών στον κόσμο.

Βιβλιογραφία

Aiginger, K., (2008), *The Swedish Economic Model: lessons to be learned,* http://karl.aiginger.wifo.ac.at/fileadmin/files_aiginger/publications/2008/Swedish_model_CR08.pdf.

Angresano, J., (1996), *Comparative Economics*, Pearson, Second Edition, Upper Saddle River, NJ.

Bengtsson, T., (1994), *Population, economy, and welfare in Sweden,* Springer-Verlag, Berlin.

Bieler, A., (2000), *Globalisation and enlargement of the European union: Austrian and Swedish social forces in the struggle over membership*, Routledge, London.

Blyth, M., (2001), "The transformation of the Swedish model: economic ideas, distributional conflict, and institutional change", *World Politics*, 54(1), pp. 1-26.

Breuss, F., (2005), *Austria, Finland and Sweden after 10 years in the EU. Expected and achieved integration effects*, EI Working Papers, Vienna University of Economics and Business, Vienna, http://epub.wu.ac.at/1762/.

Cochrane, A., J. Clarke and S. Gewirtz, (2001), *Comparing welfare states*, Sage Publications London.

Gardner, H. S., (1998), *Comparative Economic Systems,* Second Edition, The Dryden Press, Fort Worth TX.

Gregory, R. and R. Stuart, (2004), *Comparing Economic Systems in the Twenty-First Century*, Houghton Mifflin Company, Boston.

Gstöhl, S., (2002), *Reluctant Europeans: Norway, Sweden, and Switzerland in the process of integration*, Lynne Rienner Publishing, Boulder.

Gustafsson, S., (1974), "The Swedish Industrial Relations System", *The Modern Law Review*, 37(6), pp. 627-642.

Henrekson, M., (1996), "Sweden's Relative Economic Performance: Lagging Behind or Staying on Top?", *The Economic Journal*, 106(439), pp. 1747-1759.

Holmlund, B., (2003), *The Rise and the Fall of Swedish Unemployment*, CESIFO Working Paper No.918, https://www.cesifo-group.de/DocDL/cesifo_wp918.pdf.

Iversen, T., (1998), "The choices for Scandinavian social democracy in comparative perspective", *Oxford Review of Economic Policy*, 14(1), pp. 59-75.

Kennett, D., (2004), *A New View of Comparative Economics*, South-Western, Mason, Ohio.

Lindbeck, A., (1997), "The swedish experiment", *Journal of Economic Literature*, 35(3), pp. 1273-1319.

Lundberg, E., (1985), "The Rise and Fall of the Swedish Model", *Journal of Economic Literature*, 23(1), pp. 1-36.

Maddison, A., (1982), *Phases of Capitalist Development*, Oxford University Press, Oxford.

Meidner, R., (1992), "The Rise and the Fall of the Swedish Model", *Studies in Political Economy*, 39(Autumn), pp. 159-171.

Miles, L., (1997), *Sweden and European integration*, Ashgate Aldershot.

Miles, L., (2001), "Sweden in the European Union: changing expectations?", *Journal of European Integration*, 23(4), pp. 303-333.

OECD, (2011a), *Employment and Labour Markets: Key Tables from OECD*, OECD, Paris, Last Updated: 31 August.

OECD, (2011b), *Country Statistical Profiles: Key Tables from OECD*, OECD, Paris, Last Updated 18 January.

Ohlin, B., (1927), "Tendencies in Swedish economics", *The Journal of Political Economy*, pp. 343-363.

Rojas, M., (2005), *Sweden after the Swedish Model. From Tutorial State to Enabling State*, Timbro, Stockholm, http://www.hacer.org/pdf/Sweden.pdf.

Rosser, J. B. and M. V. Rosser, (2004), *Comparative Economics in a Transforming World Economy*, MIT Press, Cambridge MA.

Stryker, R., (1998), "Globalization and the welfare state", *International journal of sociology and social policy*, 18(2/3/4), pp. 1-49.

Szücs, S., (1995), "Democratization and the Reorganization of the Welfare State", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 540, pp. 105-117.

Vlachos, J., (2004), "Who wants political integration?: Evidence from the Swedish EU-membership referendum", *Journal of Public Economics*, 88(7), pp. 1589-1604.

Vogel, J., (1999), "The European'welfare mix': institutional configuration and distributive outcome in Sweden and the European Union. A Longitudinal and Comparative Perspective", *Social Indicators Research*, 48(3), pp. 245-296.

Vylder, S. de, (1996), *The rise and fall of the Swedish model,* UNDP Occasional Paper 26, http://www.philadelphia.edu.jo/Books/Variety%20of%20Topics/THE%20RISE%20AND%20FALL%20OF%20THE%20SWEDISH%20MODEL.doc.

Zimbalist, A.S., H.J. Sherman and S. Brown, (1989), *Comparing Economic Systems: a political-economic approach*, Harcourt Brace Jovanovich, San Diego.

Ενότητα ΙΙ: Συνέπεια και βιωσιμότητα του σοσιαλισμού

ΙΙ.1 Εισαγωγή

Οι οικονομίες της Σοβιετικής Ένωσης, Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, ήταν σοσιαλιστικές με την στενή έννοια του όρου, διότι η κύρια μορφή ιδιοκτησίας των παραγωγικών συντελεστών (εκτός της εργασίας) ήταν δημόσια και το κόμμα ακολουθούσε την σοσιαλιστική ιδεολογία. Ακόμη και μέχρι το 1985, οι οικονομίες της Σοβιετικής Ένωσης, Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, λειτουργούσαν με μικρές παραλλαγές, πάνω στις ίδιες βασικές αρχές του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλιστικού μοντέλου. Αν και υπήρξαν μερικές αλλαγές, αυτές δεν μετέβαλλαν σημαντικά το οικονομικό σύστημα. Έτσι, η ανάλυση του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλιστικού συστήματος προσφέρει μια χρήσιμη προσέγγιση της οικονομικής και πολιτικής δομής της Σοβιετικής Ένωσης, κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης, μέχρι τον ανασχηματισμό του Γκορμπατσόφ. Επειδή δεν αναλύουμε μόνο το οικονομικό σύστημα μιας συγκεκριμένης χώρας, αυτό που μπορούμε να ερευνήσουμε είναι τα οικονομικά, πολιτικά και ιδεολογικά στοιχεία του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλισμού.

ΙΙ. 2. Η Οικονομική Δομή του Κεντρικά Διοικούμενου Σοσιαλισμού.

Η άνοδος του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλισμού – το διοικητικό σύστημα που οργανώνει την οικονομία κεντρικά – ήταν αποτέλεσμα πολλών παραγόντων. Ο Μαρξ δεν ασχολήθηκε πολύ με την δομή του σοσιαλισμού. Άφησε όμως να εννοηθεί, σε γενικές γραμμές, ότι η αντικατάσταση του νόμου της αγοράς και των αξιών με τον έλεγχο της παραγωγής και διανομής από τους συσχετιζόμενους παραγωγούς θα είναι μια απλή διαδικασία (Marx 1966, 10). Ο Στάλιν, από τα γραπτά του Μαρξ, ερμήνευσε ότι η οργάνωση της οικονομίας πρέπει να βασίζεται στις εντολές της κεντρικής διοίκησης. Η κεντρική διοίκηση στην κεντρικά διοικούμενη σοσιαλιστική μορφή, επέτρεπε στις αρχές να διαθέσουν τους πόρους ανάλογα με τις προτεραιότητές τους, χωρίς να επηρεα-

στούν από παράγοντες όπως η κερδοσκοπία, τα ιδιωτικά κεφαλαιουχικά συμφέροντα ή η κοινή γνώμη.

Το οικονομικό σύστημα συνδέεται με μία αναπτυξιακή στρατηγική, που ονομάζεται εκτεταμένη ανάπτυξη. Η εκτεταμένη ανάπτυξη εξασφαλίζει τα μέσα για ταχεία εκβιομηχάνιση, η οποία, όπως τόνισε ο Στάλιν, ήταν αναγκαία για την επιβίωση του σοσιαλισμού, αλλά και κατάλληλη για τις οικονομίες που διαθέτουν μια βασική υποδομή, κάποιο είδος μορφωμένης ελίτ και μια πηγή ανειδίκευτων ή ανεκπαίδευτων εργατών (Dyker 1987, 127). Ο συγκεντρωτισμός στη διαδικασία λήψης αποφάσεων είναι ίσως ο καταλληλότερος τρόπος εξοικονόμησης των σχετικά σπάνιων πόρων, ειδικά του κεφαλαίου.

Η κεντρικά διοικούμενη οικονομική δομή λειτουργεί με βάση την «κεντρική εντολή» και αναφέρεται στην κάθετη δομή του συστήματος, η οποία συσχετίζεται με εκτεταμένη ανάπτυξη και ταχεία αναβάθμιση στην υλικοτεχνική υποδομή. Μέσα από την οικονομική δομή του, το κεντρικά διοικούμενο οικονομικό σύστημα επιτυγχάνει ως ένα βαθμό εσωτερική σταθερότητα μέσω της κρατικής ιδιοκτησίας, της κεντρικής διοίκησης και των υλικών κινήτρων.

II. 2.1. Οι Ιδιοκτησιακές Σχέσεις

Όσον αφορά τις ιδιοκτησιακές σχέσεις του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλιστικού συστήματος, κανένα από τα μέσα παραγωγής (εκτός της εργασίας) δεν ήταν ιδιωτικό. Ουσιαστικά, το κράτος είχε στην κατοχή του όλο το κεφάλαιο, τη γη και τους φυσικούς πόρους. Η συλλογική ιδιοκτησία επιτρεπόταν μόνο με την μορφή συνεταιριστικών αγροκτημάτων (κολχόζ) και μερικών σημείων λιανικής πώλησης. Η ιδιωτική ιδιοκτησία είχε την μορφή ιδιωτικών αγροτεμαχίων, τα προϊόντα των οποίων πουλιόντουσαν στις λαϊκές αγορές. Αυτές ήταν πολύ ιδιαίτερες αγορές στις πόλεις, όπου η τιμή καθοριζόταν από τις δυνάμεις της ζήτησης και της προσφοράς και όχι από την κεντρική διοίκηση.

II.2.2 Σχέσεις Οργάνωσης

Το κεντρικά διοικούμενο σοσιαλιστικό οικονομικό σύστημα έχει επίσης περιγραφεί ως «διοικούμενη οικονομία». Και αυτό επειδή το οικονομικό σύστημα βασίζεται σε ένα κεντρικά διοικούμενο (ή γραφειοκρατικό) σύστημα οργάνωσης, όπου το μεγαλύτερο μέρος της αγοράς αντικαθίσταται από ένα σύνολο διαταγών, εντολών ή οδηγιών από την κεντρική διοίκηση προς τις επιχειρήσεις, με υποχρεωτική συμμόρφωση. Οι κεντρικοί προγραμματιστές επιδίωκαν την κατανομή των πόρων και την διαμόρφωση των οδηγιών με τέτοιο τρόπο ώστε να επιτευχθεί η ισορροπία (η προσφορά ίση με την ζήτηση) και η σκόπιμη κατανομή των πόρων. Αξιοσημείωτο είναι ότι ενώ η κεντρική προγραμματική αρχή ήταν το όργανο υλοποίησης των πολιτικών στόχων, δεν διατύπωνε πολιτική. Αυτό ήταν ευθύνη του κόμματος. Το κόμμα είχε «ηγετικό ρόλο» με το

μονοπώλιο εξουσίας. Ήταν επίσης το «κόμμα της σωστής γραμμής». Υποστήριζε δηλαδή ότι, επειδή χρησιμοποιούσε το υπόδειγμα του Μαρξισμού-Λενινισμού, μπορούσε να αντλήσει επιστημονικά την σωστή αντίληψη καταστάσεων και να αποφασίζει μέσω του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού, ο οποίος επέτρεπε δημόσια συζήτηση πριν παρθεί η απόφαση που δέσμευε όλα τα μέλη του κόμματος. Το κόμμα έπαιρνε αποφάσεις για θέματα όπως: τον επιθυμητό βαθμό ανάπτυξης της οικονομίας, την κατανομή του εθνικού προϊόντος σε κατανάλωση και επενδύσεις, την κατανομή πόρων σε επενδυτικά προγράμματα, τους τομείς ενδεχόμενης τεχνολογικής μεταβολής και την δομή της τελικής και ενδιάμεσης ζήτησης. Όλα αυτά αντανακλούν τον μη-πλουραλιστικό χαρακτήρα των οικονομικών αποφάσεων. Το κράτος, μέσω του Κρατικού Προγραμματιστικού Διοικητικού Συμβουλίου και των Υπουργείων, αναλάμβανε όλες τις προγραμματιστικές και διοικητικές λειτουργίες, με σκοπό να υλοποιήσει τις πολιτικές αποφάσεις σε χειροπιαστά αποτελέσματα.

Οι οργανωσιακές σχέσεις του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλιστικού συστήματος είχαν την όψη ενός σχεδίου. Το σχέδιο αυτό καθόριζε τους αντικειμενικούς στόχους καθώς και τον τρόπο με τον οποίο θα επιτευχθούν μέσα σε μία συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Οι πολιτικές αποφάσεις είχαν τη μορφή πενταετών προγραμμάτων, τα οποία καθόριζαν τους στόχους με υλικούς και νομισματικούς όρους. Τα πενταετή προγράμματα διαιρούνταν σε ετήσια, τα οποία καθόριζαν τις μηνιαίες ποσοστώσεις. Τέλος, οι κεντρικοί στόχοι κατανέμονταν και μέσω του κρατικού μηχανισμού έφταναν σε κάθε επιχείρηση με τη μορφή ειδικών οδηγιών, που αφορούσαν τα επίπεδα της παραγωγής, τις τιμές, την αύξηση της εργατικής παραγωγικότητας, το ύψος και το είδος των επενδύσεων, τα ποσά μισθοδοσίας, τον τόπο και τον χρόνο παράδοσης της παραγωγής κτλ. Έτσι, κάθε επιχείρηση λάμβανε το τεχνικό-παραγωγικό-οικονομικό πρόγραμμά της.

Οι κεντρικοί προγραμματιστές αντί να επιδιώκουν το βέλτιστο αποτέλεσμα που ικανοποιούσε την πραγματική ζήτηση και την παραγωγή με το ελάχιστο κόστος, επικέντρωναν τις προσπάθειές τους στην αποφυγή της υπερβάλλουσας ζήτησης και της υπερβάλλουσας προσφοράς των προϊόντων. Προσπαθούσαν επίσης να εντάξουν στον προγραμματισμό τον μέγιστο αριθμό προϊόντων. Έτσι, ενώ οι Μαρξιστές κριτικάρουν το καπιταλιστικό σύστημα για έναν «φετιχισμό προϊόντων», η εμμονή των «σοσιαλιστών» οικονομολόγων στις πρακτικές αυτές μετέτρεψε το κεντρικά διοικούμενο σοσιαλιστικό οικονομικό σύστημα σε «προγραμματιστικό φετιχισμό».

Το πρόγραμμα της επιχείρησης το παραλάμβανε ο διευθυντής, ο οποίος ήταν μισθωτός υπάλληλος και έφερε όλη την ευθύνη για την εφαρμογή του. Η επιχείρηση λειτουργούσε με βάση τη διοίκηση του «ενός ανδρός». Το κεντρικά καθοδηγούμενο διοικητικό σύστημα ήταν απολυταρχικό, επειδή οι κεντρικές αρχές διόριζαν τον διευθυντή, ο οποίος δεν ήταν υπόλογος στους εργάτες του. Άμεση εργατική συμμετοχή στην διεύθυνση της επιχείρησης ήταν σπάνια και συνέβαινε μόνο με την συμφωνία των εργατικών σωματείων. Τα δικαιώματα των εργατών εξανεμίστηκαν το 1929, όταν

εκδόθηκε διάταγμα σύμφωνα με το οποίο οι διαταγές του διευθυντή στο εξής θα ήταν «κατηγορηματικά δεσμευτικές για όλο το κατώτερο διοικητικό προσωπικό και τους εργάτες» (Bins *et al.* 1987, 15).

Στις οργανωτικές σχέσεις εμφανίστηκαν κάποιες περιορισμένες σχέσεις αγοράς. Για τον κεντρικά διοικούμενο σοσιαλισμό, η παρουσία ή απουσία των σχέσεων αγοράς ήταν συνδεδεμένη με την μορφή της ιδιοκτησίας. Οι σχέσεις αγοράς επιτρέπονταν μόνο εάν ικανοποιούσαν τους όρους, όπως τέθηκαν στην διατριβή «Δύο Μορφές Ιδιοκτησίας» (Two-property thesis) (Stalin 1972, 1-29). Η διατριβή προϋπέθετε ότι οι σχέσεις της αγοράς γινόντουσαν αποδεκτές μόνο εάν η ανταλλαγή αγαθών συνέβαινε μεταξύ διαφορετικών ιδιοκτησιακών συμμετεχόντων στην συναλλαγή. Δεν υπήρχε ανταλλαγή αγαθών σε καμία συναλλαγή μεταξύ κρατικών επιχειρήσεων. Οπότε οι σχέσεις αγοράς δεν επιτρεπόντουσαν. Οι σχέσεις μεταξύ κρατικών επιχειρήσεων έπρεπε να ελέγχονται κεντρικά. Οι εκροές δεν ανταλλάσσονταν μεταξύ πωλητή και αγοραστή, αλλά μεταφέρονταν από την μία κρατική επιχείρηση στην άλλη, ως αποτέλεσμα εντολών. Όταν μια συναλλαγή περιείχε αλλαγή ιδιοκτησίας των αγαθών, όπως μεταξύ κράτους και ομάδων (π.χ. συνεταιριστικά αγροκτήματα) ή κράτους και ιδιωτών ή μεταξύ ομάδων και ιδιωτών, τότε οι σχέσεις αγοράς μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για τον συντονισμό της ανταλλαγής προϊόντων των αγροτών, εάν ήταν οργανωμένοι σε συνεταιριστικό αγρόκτημα αλλά όχι σε κρατικό αγρόκτημα.

Οι καταναλωτές μπορούσαν να επιλέξουν από τα διαθέσιμα προϊόντα και υπηρεσίες. Πρέπει να επισημανθεί ότι η σύσταση της τελικής παραγωγής καθοριζόταν συλλογικά από το «κόμμα της σωστής γραμμής» και το κράτος. Υπάρχει καταναλωτική επιλογή αλλά όχι καταναλωτική κυριαρχία. Με αυτόν τον τρόπο, ο κεντρικά διοικούμενος σοσιαλισμός κατήργησε τη σχέση μεταξύ καταναλωτικής επιλογής και καταναλωτικής κυριαρχίας, που υπάρχει στον κομμουνισμό, και όπως υποστηρίζουν οι κλασσικοί φιλελεύθεροι και οι παρεμβατικοί φιλελεύθεροι, στον καπιταλισμό. Στον κομμουνισμό, τα προϊόντα διανέμονταν με βάση την ανάγκη, επιτρέποντας στον καταναλωτή να καθορίσει την σύνθεση της παραγωγής και να διαλέξει μεταξύ διαθέσιμων προϊόντων. Η διάσταση μεταξύ καταναλωτικής επιλογής και καταναλωτικής κυριαρχίας στον κεντρικά διοικούμενο σοσιαλισμό αντανακλούσε τον μη πλουραλιστικό χαρακτήρα της οικονομικής δομής. Οι προτιμήσεις καθορίζονταν σε μεγάλο βαθμό από το κόμμα με «ηγετικό ρόλο, σωστή γραμμή». Οι κρατικοί προγραμματιστές έπρεπε να συντάσσουν προγράμματα συνεπή με την λειτουργική προτίμηση του κόμματος. Οι τιμές αποφασίζονταν κεντρικά και συχνά καθορίζονταν κάτω από την αντικειμενική αξία των προϊόντων στην αγορά που δημιουργούσε ουρές.

Σε μία οικονομία της αγοράς η αύξηση τιμών ακολουθεί την αύξηση μισθών. Στον κεντρικά διοικούμενο σοσιαλισμό, επειδή η αύξηση της παραγωγής προϊόντων ήταν μέτρια, ενώ ταυτόχρονα οι μισθοί αυξάνονταν υπερβολικά, ο συγκεντρωτισμός δεν επέτρεπε καμία αύξηση τιμών. Επομένως, οι ελλείψεις αυξήθηκαν, οι ουρές μεγάλωσαν και οι τιμές αυξήθηκαν στην μαύρη αγορά. Δεν υπήρχε αντιστοιχία μεταξύ μισθών και βιοτικού επιπέδου. Για την ακρίβεια, υπήρχε μια αντίστροφα ανάλογη σχέση: όσο πιο υψηλός ήταν ο καθαρός μισθός τόσο πιο έντονες γινόντουσαν οι ελλείψεις και πιο με-

γάλες οι ουρές. Έτσι, μειώθηκαν οι ώρες εργασίας και ελεύθερου χρόνου, με κατάληξη την μείωση της εργατικής παραγωγικότητας (Lipton and Sachs 1992, 220-1). Ο Keynes (1920, 240) για τις συνέπειες μιας τέτοιας δομής τιμών τόνισε πως «το σύστημα που υποχρεώνει την συναλλαγή των εμπορευμάτων σε επίπεδο ασύμβατο με την σχετική αξία τους όχι μόνο μειώνει την παραγωγικότητα, αλλά τελικά οδηγεί σε σπατάλη και αναποτελεσματικότητα των συναλλαγών».

Επίσης οι σχέσεις αγοράς υπήρχαν και με την μορφή της «αυθόρμητης αγοράς» για κάποια προϊόντα και ιδιαίτερα για τα τρόφιμα. Κάθε νοικοκυριό που ανήκε σε συνεταιρισμό ή στον κρατικό αγροτικό τομέα, δικαιούνταν να καλλιεργήσει ιδιωτικά ένα μικρό κομμάτι του αγροκτήματος, εφόσον είχε εκπληρώσει τις κρατικές υποχρεώσεις του. Η ιδιωτική τους παραγωγή και τα ενδιάμεσα προϊόντα μπορούσαν να πουληθούν στις ειδικές «αυθόρμητες αγορές» των πόλεων (λαϊκές αγορές) όπου οι τιμές καθορίζονταν από την ζήτηση και την προσφορά. Αν και το ιδιωτικό κομμάτι γης ήταν ασήμαντο ως ποσοστό επί της συνολικής καλλιεργήσιμης έκτασης, έπαιζε σημαντικό ρόλο. Το 1978, απέδωσε πάνω από το 26% της γεωργικής παραγωγής, αν και καλλιεργούνταν ιδιωτικά μόνο το 3% της γης (Nove 1983, 89). Σε αυτόν τον τομέα της οικονομίας υπήρχε ιδιωτική ιδιοκτησία και ο συντονισμός ήταν καθορισμένος από σχέσεις της αγοράς.

II. 2. 3. Σχέσεις Κινήτρων

Οι σχέσεις κινήτρων είχαν σαν στόχο να προσελκύσουν την κατάλληλη συμπεριφορά των οικονομικών παραγόντων, τέτοια που να συμφωνεί με το σχέδιο για την επίτευξη των προγραμματικών στόχων. Με άλλα λόγια, έπρεπε να υπάρχει ένα σύστημα κινήτρων, που να εγγυάται ότι οι οικονομικοί παράγοντες θα προσπαθήσουν πράγματι να επιτύχουν τους προγραμματικούς στόχους. Ευθύνη του διευθυντή ήταν να επιτύχει του στόχους με οποιοδήποτε κόστος. Για να εξασφαλιστεί η εκπλήρωση των κεντρικά καθορισμένων στόχων, χρησιμοποιούνταν ένα σύστημα κυρώσεων και αμοιβών εξαρτώμενο από την υπέρ-εκπλήρωση, εκπλήρωση ή υπό-εκπλήρωση των στόχων. Επομένως, ο διευθυντής της επιχείρησης, λειτουργώντας μέσα στην κεντρικά διοικούμενη οικονομία, αντιμετώπιζε σημαντικούς περιορισμούς στην δυνατότητά του να παίρνει αποφάσεις, οι οποίοι όμως δεν προέρχονταν από την αγορά. Αυτοί οι εκτός αγοράς περιορισμοί επιβεβαίωναν ότι η ισχύς των αποφάσεων των διευθυντών είχε χαμηλή αποτελεσματικότητα, επειδή το κύριο καθήκον του διευθυντή ήταν να εκπληρώσει τους στόχους του κεντρικού προγραμματισμού, οι οποίοι είχαν οριστεί από τις κεντρικές αρχές. Συνεπώς, οι διευθυντές επιχειρήσεων σε ένα κεντρικά διοικούμενο σύστημα, σε αντίθεση με τους συναδέλφους τους στο σύστημα της αγοράς, είχαν ασήμαντο ρόλο στον καθορισμό των επιχειρησιακών αντικειμενικών στόχων.

Τις περισσότερες φορές οι εργάτες είχαν την δυνατότητα να αποφασίσουν την εργασία τους αλλά και την τοποθεσία της. Το σύστημα βασιζόταν κυρίως σε υλικά παρά σε ηθικά κίνητρα. Οι μισθοί καθορίζονταν κεντρικά και συνήθως αντανακλούσαν την

ειδικότητα, την αρχαιότητα και το ιστορικό προϋπηρεσίας του κάθε εργάτη. Επίσης δικαιολογούνταν με τη βασική σοσιαλιστική αρχή της διανομής που λέει «στον καθένα αυτό που αξίζει η δουλειά του» (Marx 1966, 80). Ωστόσο, οι μισθοί ορίζονταν έτσι ώστε να διανέμουν τους εργάτες στις επιχειρήσεις και βιομηχανίες σύμφωνα με την ζήτηση, η οποία καθοριζόταν συλλογικά από τις κεντρικές αρχές. Λόγω κυβερνητικών δαπανών και δυσμενών εξόδων αλλαγής των δεικτών προγραμμάτων, οι μισθοί ήταν σταθεροί σε σύγκριση με την αλλαγή στις οικονομικές συνθήκες. Αυτό δεν διαφέρει και πολύ από την δομή μισθών στον καπιταλισμό.

Το 1931 ο Στάλιν επιτέθηκε στην «μικροαστική ισότητα», απαιτώντας μια ουσιώδη αύξηση στην διαφορά των μισθών με αυξήσεις στους μισθούς για διευθυντές και ανώτερους υπαλλήλους (Nove 1989b, 200). Το «ανώτατο όριο του κόμματος», που ήταν ο κανονισμός που όριζε ότι κανένα μέλος του κόμματος δεν θα λάμβανε μισθό μεγαλύτερο από αυτόν ενός ειδικευμένου εργάτη, καταργήθηκε. Αυτό μπορεί να δικαιολογηθεί σε σχέση με τα κίνητρα, λόγω έλλειψης ειδικοτήτων και ανάγκης αμοιβών για ενθάρρυνση απόκτησής τους. Ωστόσο, τα προνόμια για τα επίσημα μέλη του κόμματος και τους κορυφαίους διευθυντές κατέληξαν σε ανισότητες, οι οποίες δημιούργησαν ένα εχθρικό περιβάλλον μεταξύ της ελίτ και των εργατών. Τα υλικά κίνητρα συμπληρώνονταν με ηθικά, που είχαν την μορφή διαφόρων ειδών διάκρισης (σήματα, λάβαρα κτλ.), συνθημάτων (σώσε την πατρίδα κ.α.) και ποικιλίας μορφών κινητοποίησης (η επίτευξη των στόχων του πενταετούς προγράμματος σε τέσσερα χρόνια κ.α.).

II.3 Η Πολιτική Δομή του Κεντρικά Διοικούμενου Σοσιαλισμού

Όσον αφορά στην πολιτική δομή, το κεντρικά διοικούμενο σοσιαλιστικό πολιτικό σύστημα χαρακτηριζόταν από τον καταμερισμό εξουσίας, ως προς την λήψη αποφάσεων, μεταξύ κόμματος και κράτους. Το κόμμα, το οποίο ήταν «κόμμα με ηγετικό ρόλο» (είχε το μονοπώλιο της εξουσίας), υιοθετούσε μια «ηγετική θέση» (οι απόψεις του καθόριζαν τις περισσότερες αποφάσεις), ενεργούσε ως εμπροσθοφυλακή για λογαριασμό της εργατικής τάξης στη δημιουργία και ανάπτυξη μιας σοσιαλιστικής κοινωνίας και εξέφραζε την «σωστή γραμμή» (το κόμμα αντλεί επιστημονικά τις σωστές αντιλήψεις και βέλτιστες λύσεις για κάθε πρόβλημα).

Το κόμμα είχε διοργανωθεί στη βάση της Λενινιστικής αρχής του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού. Έτσι, κάθε κομματική απόφαση αντιπροσωπεύοντας την «σωστή γραμμή», ήταν αυτόματα δεσμευτική για όλα τα μέλη. «Η σύνδεση αυτών των δύο ιδεών, δημοκρατίας και συγκεντρωτισμού, δεν είναι καθόλου αντιφατική» (Trotski 1967, 94). Από μία άποψη αυτό ήταν πραγματικότητα λόγω του ότι το κομμουνιστικό κόμμα, μέχρι το 1924, ήταν ένα κόμμα με ζωντανές συζητήσεις, ελευθερία κριτικής, διανοητικό αγώνα των φραξιών και εσωτερική δημοκρατία. Ωστόσο, στο όνομα του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού, ο Στάλιν μεταμόρφωσε το Λενινιστικό κόμμα σε ένα κόμμα απολυταρχικό. Πίστευε, στην ύπαρξη της σωστής απάντησης της σωστής απάντησης για κάθε ερώτηση (Sakwa

1989, 57). Η «σωστή γραμμή» βασιζόταν σε επιστημονικά τεκμηριωμένα συμπεράσματα. Επομένως, το να διαφωνείς ισοδυναμούσε με το να διίστασαι από την πραγματικότητα. Για τον Στάλιν, η κομματική ηγεσία αποφάσιζε το τι ήταν σωστό. Η διαφωνία οδηγούσε σε αυτοκριτική, αποβολή, ταύτιση με ετερόδοξους ή και ακόμη χειρότερα.

Η πολιτική στρατολόγησης του κόμματος βασιζόταν στην άποψη ότι τα μέλη του κόμματος έπρεπε να αποτελούνται από τους καλύτερους του πληθυσμού, τους πιο αφοσιωμένους και τους πιο ενσυνείδητους, οι οποίοι θα ήταν πρόθυμοι να θυσιάσουν τον χρόνο τους και να προσπαθήσουν να επιτύχουν τους στόχους, που καθορίζονταν από την ιεραρχία του κόμματος. Θεωρητικά, η δυνατότητα του να γίνει κάποιος μέλος του κόμματος δεν ήταν ζήτημα κοινωνικής θέσης ή οικογενειακής παράδοσης, αφού βαρύτητα δινόταν κυρίως στις προσωπικές ικανότητες του υποψηφίου. Ωστόσο, στην πραγματικότητα το κόμμα ήταν μια οργάνωση επιλεκτική, δεδομένου ότι ήταν ανοιχτό μόνο σε μια σχετικά μικρή ομάδα ανθρώπων, οι οποίοι όφειλαν να τηρούν ορισμένες προϋποθέσεις. Στις περισσότερες κεντρικά διοικούμενες σοσιαλιστικές οικονομίες, μόνο ένα μικρό ποσοστό του πληθυσμού ήταν μέλη του κόμματος, το ποσοστό αυτό κυμαίνονταν από 5.7 % στην Πολωνία μέχρι 13.8 % στην Ανατολική Γερμανία (Schnitzer, 2000, 129).

Ορισμένες κοινωνικές ομάδες όπως άτομα με ανώτερη εκπαίδευση ή κάποιες ομάδες εθνικού χαρακτήρα, όπως για παράδειγμα οι Ρώσοι, είχαν πιο εύκολη πρόσβαση στο κόμμα. Ακόμη, αρκετές υψηλές κυβερνητικές θέσεις προορίζονταν αποκλειστικά για μέλη του κόμματος (Desai 1989, 127). Τα μέλη του κόμματος διοικούνταν και πιέζονταν εύκολα εξαιτίας των προνομίων που τους παρέχονταν, λόγω της ιδιότητάς τους ως μέλη του κόμματος. Εάν τα μέλη του κόμματος επιχειρούσαν να διαφωνήσουν, ήταν πιθανό να τους αφαιρεθεί η κάρτα μέλους τους από το ίδιο το κόμμα. Μία απειλή δηλαδή σήμαινε την αποβολή τους και το τέλος της καριέρας και των προνομίων τους.

Μέσα στις λειτουργίες του κόμματος ήταν: ο καθορισμός των πολιτικών στόχων, η τροποποίηση της επικρατούσας ιδεολογίας, η καθοδήγηση μαζικών οργανώσεων (όπως είναι τα εργατικά συνδικάτα) και γενικά το κόμμα να ενεργεί ως επιτηρητής του κρατικού μηχανισμού. Αν και το κόμμα όριζε τους πολιτικούς στόχους, δεν οργάνωνε την οικονομία άμεσα. Δεν ήταν αυτό που διοικούσε τις διάφορες οικονομικές μονάδες, εφόσον την νομική και οργανωτική διαχείριση αυτών είχαν αναλάβει τα αρμόδια υπουργεία. Ο κανονισμός του κομμουνιστικού κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης, στο άρθρο 60, όριζε ότι οι κομματικές οργανώσεις δεν πρέπει να αντικαθιστούν τα Σοβιέτ, τα εργατικά συνδικάτα, τους συνεταιρισμούς και άλλες κρατικές οργανώσεις και δεν επέτρεπε την συγχώνευση των λειτουργιών του κόμματος με κυβερνητικά όργανα (Gill 1988, 248). Έτσι λοιπόν, το κόμμα δεν απέβλεπε να διοικήσει αλλά να κατευθύνει και να επηρεάσει τις ελεγχόμενες από την κυβέρνηση βιομηχανίες. Στην πραγματικότητα επομένως, το κόμμα ήταν αυτό που ήλεγχε πλήρως όλες τις κυβερνητικές λειτουργίες.

Το κράτος, το οποίο παρουσιαζόταν ιδεολογικά σαν όργανο της εργατικής τάξης, ήταν μια μεγάλη κεντρικά διοικούμενη οργάνωση πού εκτελούσε στατιστικές, προγραμματιστικές, ιδιοκτησιακές και διοικητικές λειτουργίες. Το κράτος δομήθηκε κατά κύριο

λόγο με βάση την τομεακή αρχή. Αυτό θα πει ότι η κατανομή των κρατικών λειτουργιών γινόταν βάσει εξειδικευμένων οικονομικών αποφάσεων (Breth and Ward 1982, 50). Τα υπουργεία συνήθως ρύθμιζαν αυτούς τους τομείς. Η εξουσία για την λήψη οικονομικών αποφάσεων ήταν σε μεγάλο βαθμό γεωγραφικά συγκεντρωμένη στα εθνικά κέντρα, παρέχοντας έτσι μικρή διακριτική ευχέρεια σε τοπικό, επαρχιακό επίπεδο. Ωστόσο, κατά την διάρκεια της ιστορίας της Σοβιετικής Ένωσης υπήρχαν συνεχείς κινήσεις για περιφερειοποίηση και αποκέντρωση. Για παράδειγμα, κατά την διοίκηση του Χρουστσόφ αυξήθηκε ο βαθμός περιφερειοποίησης και αποκέντρωσης, γεγονός το οποίο αργότερα ανατράπηκε από τον Μπρέζνιεφ. Οι θεσμοί του κράτους είχαν περισσότερο τυπική παρά πραγματική εξουσία. Για παράδειγμα, κανένας από τους πενταετείς προγραμματισμούς και κανένας από τους ελιγμούς της εξωτερικής πολιτικής δεν τέθηκε σε συζήτηση με το υποτιθέμενο ανώτατο όργανο της κυβέρνησης, το Ανώτατο Σοβιέτ, πριν την εφαρμογή του. Επίσης, οι εκλογές για κάθε πολιτικό φορέα διεξάγονταν μόνο με έναν υποψήφιο, υποδεικνυόμενο από το κομμουνιστικό κόμμα (Binns *et al.* 1987, 76).

Με την ανάπτυξη της οικονομίας, ο ρόλος του κράτους μεγαλώνει, καθώς αυξάνεται η κρατική ιδιοκτησία και ταυτόχρονα αναπτύσσεται η κοινωνικοποίηση της παραγωγής. Στη συνέχεια, επειδή έχει αυξηθεί η κρατική περιουσία ο ρόλος της αγοράς μειώνεται ενώ ο ρόλος της κεντρικής διοίκησης μεγαλώνει. Βάσει της διατριβής «Δύο Μορφές Ιδιοκτησίας», οι σχέσεις αγοράς δικαιολογούνται μόνο εάν η ανταλλαγή αγαθών εμφανίζεται μεταξύ των διαφορετικών ιδιοκτησιακών συναλλαγών. Η εξουσία λήψης αποφάσεων είναι στα χέρια πολιτών με ειδικές γνώσεις, οι οποίες συνδέονται με τον οικονομικό ή και διοικητικό τους ρόλο. Το γεγονός αυτό αναδεικνύει μια καινούρια ελίτ, η οποία ασκεί εξουσία και χαίρει κάποιων προνομίων. Οι ηγέτες της Σοβιετικής Ένωσης διαμόρφωσαν μια τάξη την οποία, αφού δεν υπάρχει η κατάλληλη λέξη, θα αποκαλέσουμε γραφειοκρατικό μηχανισμό, το σύνολο δηλαδή όλων εκείνων που συμμετέχουν στο μονοπώλιο της διαχείρισης της εξουσίας σε οποιοδήποτε επίπεδο της κοινωνίας (Laquer 1989, 278-83). Η ομάδα αυτών των ανθρώπων όμως, η γραφειοκρατία, ενεργεί σύμφωνα με τα προσωπικά της συμφέροντα τα οποία παρουσιάζει σαν συμφέροντα του συνόλου και στη συνέχεια τα επιβάλλει στην κοινωνία. Όπως υποστήριξε ο Μαρξ (1975, 108), «η γραφειοκρατία διατηρεί το κράτος και την πνευματική ουσία της κοινωνίας δέσμια, σαν να είναι δικιά της ιδιοκτησία. Το καθολικό πνεύμα της γραφειοκρατίας είναι το απόρρητο, η μυστικότητα δηλαδή που διατηρείται εντός αυτής, διά μέσου της ιεραρχίας και παρουσιάζεται στον υπόλοιπο κόσμο σαν κλειστό σωματείο». Το κεντρικά διοικούμενο σοσιαλιστικό σύστημα δεν αποτελεί μια γραφειοκρατία με την στενή έννοια της ιεραρχίας των κυβερνητικών υπαλλήλων μόνο, αλλά περιέχει και όλους αυτούς μέσα στο κράτος και στο κόμμα, οι οποίοι απολαμβάνουν μία προνομιούχο θέση. Αξιοσημείωτο είναι ότι η εξουσία εναπόκειται στο κόμμα, αλλά εφόσον το κόμμα υπερείχε του κράτους, υπάρχει μια διπλή δομή εξουσίας: των ανθρώπων στο κόμμα που ασκούν εξουσία μέσω των κομματικών οργάνων και αυτών που ασκούν εξουσία μέσω των κρατικών οργάνων. Η κρατική ιδιοκτησία και ο προγραμματισμός από μόνα τους δεν επαρκούν για να αποτρέψουν την εμφάνιση

μιας καινούριας άρχουσας τάξης. Τα μέλη της γραφειοκρατίας, αντικειμενικά, ήταν αυτά που ήλεγχαν το κράτος και τα μέσα παραγωγής.

Οι μαζικές οργανώσεις, όπως τα εργατικά συνδικάτα, ελέγχονταν απόλυτα από το κόμμα και ο χαρακτήρας τους προσαρμόστηκε έτσι ώστε να λειτουργούν σαν στοιχείο του κράτους. Αυτό φανερώνει ξανά τον μη πλουραλιστικό χαρακτήρα της οικονομικής και πολιτικής δομής του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλισμού. Τα ανεξάρτητα εργατικά συνδικάτα που εκπροσωπούσαν τα συμφέροντα των εργατών, μετατράπηκαν σε διοικητικά όργανα του κράτους, και ενεργούσαν με στόχο να εξασφαλίσουν την ταχεία εκβιομηχάνιση της χώρας. Οι βασικές λειτουργίες των εργατικών συνδικάτων είχαν να κάνουν με την αύξηση της εργατικής παραγωγικότητας μέσω της εφαρμογής εργατικής πειθαρχίας και την διεξαγωγή συναγωνιστικών καμπανιών (Nove, 1983, 84-5).

Έτσι, όσον αφορά την πολιτική δομή, η φύση της διοίκησης του συστήματος φανερώνεται μέσω της «αντιπροσώπευσης» της εργατικής τάξης από το κράτος και το κόμμα το οποίο είναι όμως συγκεντρωτικό και έτσι οι αποφάσεις του δεσμεύουν όλα τα μέλη της κοινωνίας.

II. 3 Η Ιδεολογική Δομή του Κεντρικά Διοικούμενου Σοσιαλισμού

Η ιδεολογία του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλισμού προασπίζει την «διοικητική» φύση των οικονομικών και πολιτικών δομών. Το άτομο δεν ασκεί καμία εξουσία, το κεντρικά διοικούμενο σοσιαλιστικό σύστημα θεωρεί ότι η εργατική τάξη είναι αυτή που ασκεί την εξουσία, μέσω του κόμματος, του κράτους και των εργατικών συνδικάτων. Απορρίπτει την άποψη της αυτοδιοίκησης και ανεξάρτητα πλουραλιστικά εργατικά συνδικάτα αντιπροσωπεύουν άμεσα τα συμφέροντα των εργατών. Σε μια κοινωνία όπου το κόμμα εκπροσωπεί την εργατική τάξη και χωρίς να υπάρχει κάποια άλλη αντίπαλη τάξη, υπάρχει χώρος μόνο για ένα κόμμα (Nove 1986, 11-12, 35).

Το κεντρικά διοικούμενο σοσιαλιστικό σύστημα αποδέχεται την Μαρξιστική ανάλυση της κοινωνικής αλλαγής που βασίζεται στην ταξική πάλη, όπως επίσης και την Μαρξιστική ιδέα του σοσιαλισμού σαν ένα ιστορικό στάδιο μεταξύ καπιταλισμού και κομμουνισμού (Marx 1966, 70). Το ηγετικό κόμμα δικαιολογεί τις μη πλουραλιστικές πολιτικές και οικονομικές δομές με πρόφαση την εποπτεία. Ο ιστορικός ρόλος του κόμματος είναι να προάγει, μέσω επιτήρησης και καθοδήγησης, τις προϋποθέσεις του κομμουνισμού. Ωστόσο, ο Στάλιν, χρησιμοποιώντας την πρόφαση της εποπτείας, δημιούργησε μια θεωρητική δικαιολογία για την επιβολή καταπιεστικών μέτρων. Σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να επιτραπεί η κατάπτωση του κράτους σε ένα καπιταλιστικό, εχθρικό περιβάλλον. Αντίθετα, όσο η χώρα πλησιάζει τον σοσιαλισμό ο χαρακτήρας του ταξικού αγώνα αμβλύνεται καθώς οι εχθροί, προσπαθούν απεγνωσμένα να καταστρέψουν τα σοσιαλιστικά αυτά κράτη. Επομένως, αυτό που χρειάζεται είναι περισσότερη εξουσία. Με άλλα λόγια, «πριν το κράτος παραχωρήσει την εξουσία, θα πρέπει πρώτα να την αποκτήσει στο μέγιστο βαθμό» (Nove 1989b, 63). Ωστόσο, το πρόβλημα με την επο-

πτεία και τον έλεγχο είναι ότι δεν θα εξασθενήσουν ποτέ, διότι συνδέονται άμεσα με τα προνόμια της γραφειοκρατίας. Η γραφειοκρατία, επομένως, θα αντισταθεί στην αυτοδιάλυσή της και έτσι η εποπτεία και ο έλεγχος θα συνεχιστούν.

Το μοντέλο είναι έντονα συλλογικό εκ φύσεως. Η κοινωνική και ιδιαίτερα η κρατική ιδιοκτησία, όπως και η κεντρική διοίκηση, θεωρούνται στοιχεία ζωτικής σημασίας για την ανάπτυξη του σοσιαλισμού. Η Μαρξιστική-Λενινιστική αρχή της παραγωγικότητας για την διανομή θεωρεί ότι τα υλικά κίνητρα είναι απαραίτητο συστατικό σε μια κοινωνία, όπου οι ελλείψεις εξακολουθούν να υφίστανται λόγω της απουσίας τεχνολογικής προόδου και εσωτερικής αυτορρύθμισης των αναγκών (Breth and Ward 1982, 116). Η αφθονία αγαθών λοιπόν είναι εφικτή μόνο στον κομμουνισμό όπου υπάρχει εσωτερική ατομική αυτορρύθμιση των επιθυμιών και η τεχνολογική ανάπτυξη, η οποία ωφελεί το σύνολο της κοινωνίας, δεν περιορίζεται από κίνητρα κέρδους.

Έτσι, σε επίπεδο ιδεολογίας, η «σωστή γραμμή», η οποία προσεγγίζεται επιστημονικά και υιοθετείται από το κράτος, ενισχύει την διοικητική φύση του συστήματος.

II.4 Συνέπεια και Βιωσιμότητα του Κεντρικά Διοικούμενου Σοσιαλισμού

Ο υψηλός βαθμός συνέπειας στην οικονομική δομή και μεταξύ των οικονομικών, πολιτικών και ιδεολογικών δομών επιτεύχθηκε, στο κεντρικά διοικούμενο σοσιαλιστικό οικονομικό σύστημα, λειτουργώντας από μια «διοικητική βάση». Η κοινωνία οργανωνόταν σε ιεραρχική βάση. Η εξουσία ήταν το μέσο με το οποίο εξελίχθηκε η δομή και εξασφάλιζε ότι αυτό που έπρεπε να γίνει, θα γινόταν. Για αυτό, η συνέπεια μεταξύ της οικονομικής δομής (η κρατική ιδιοκτησία, η κεντρική διοίκηση και τα υλικά κίνητρα), της πολιτικής δομής (ο ηγεμονικός ρόλος, η σωστή γραμμή και το δημοκρατικό συγκεντρωτικό κόμμα) και της ιδεολογικής δομής (με προγράμματα που αντανακλούσαν την σωστή γραμμή προερχόμενη από το κόμμα και επιβαλλόταν στις επιχειρήσεις και τα νοικοκυριά) επέτυχε.

Η επιβίωση του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλισμού, όπως και με κάθε οικονομικό σύστημα, εξαρτιόταν από την ικανότητα του συστήματος να αυτοσυντηρηθεί, με μακροπρόθεσμες προσαρμογές. Αυτό απαιτούσε την εισαγωγή των απαραίτητων μεταρρυθμίσεων, όταν άλλαζαν οι οικονομικές συνθήκες. Σε έναν κόσμο με μεγαλύτερη διεθνή ενημέρωση και ανταγωνισμό, αυτό απαιτεί έναν επαρκή βαθμό υλικής ανάπτυξης. Επίσης, από μια Μαρξιστική σοσιαλιστική οπτική, η αύξηση του παραγόμενου πλούτου είναι απαραίτητη (Marx 1966, 81).

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το κεντρικά διοικούμενο σοσιαλιστικό σύστημα στην Σοβιετική Ένωση, Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη, παρά τις ελλείψεις του, εργάστηκε για αρκετό καιρό σαν όχημα ταχείας οικονομικής ανάπτυξης, ειδικά στον τομέα της βιομηχανίας. Τα επιτεύγματα του μη πλουραλιστικού συστήματος έγιναν πασίγνωστα στις δεκαετίες του 1930, 1940 και αρχές του 1950. Ενώ το σύστημα ήταν ακατάλληλο για την μακροπρόθεσμη επίτευξη έστω και μικρών αυξήσεων της εργατικής παραγωγικότητας, η ταχεία αύξηση της παραγωγής πλούτου ήταν δυνατή, όσο υπήρχαν οι πηγές εκτεταμένης ανάπτυξης.

Όταν εξαντλήθηκαν, ο ρυθμός αύξησης της παραγωγής πλούτου μειώθηκε και επειδή η χαμηλή παραγωγή πάντοτε απορρίπτονταν, εμφανίστηκαν αντιφάσεις. Συνεπώς, η οικονομική ανάπτυξη στο κεντρικά διοικούμενο σοσιαλιστικό σύστημα βασιζόταν στην επιτυχή χρησιμοποίηση των πηγών της ταχείας οικονομικής ανάπτυξης. Διαφορετικά, δεν είναι δυνατόν να υπάρχει υψηλός ρυθμός ανάπτυξης στην παραγωγή πλούτου. Ο πίνακας ΙΙ. 2 δίνει πληροφορίες για την οικονομική απόδοση μερικών κεντρικά διοικούμενων σοσιαλιστικών οικονομιών σε σύγκριση με τις Η.Π.Α. Αν και μπορεί να ειπωθεί ότι είναι μια άδικη σύγκριση, μπορούν να βγουν σημαντικά συμπεράσματα. Όλες οι κεντρικά διοικούμενες σοσιαλιστικές οικονομίες είχαν κατά κεφαλήν Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν (ΑΕΠ) χαμηλότερο από τις Η.Π.Α, με υψηλότερο αυτό της Ανατολικής Γερμανίας, που ήταν λιγότερο από $6.000. Όλες οι κεντρικά διοικούμενες σοσιαλιστικές χώρες είχαν μεγαλύτερα μερίδια της Βιομηχανίας, των Κατασκευών, της Γεωργίας και του ποσού Ακαθάριστων Επενδύσεων ως ποσοστά του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ) καθώς και του ποσοστού Εργατικού Δυναμικού στην Γεωργία αλλά μικρότερο μερίδιο Υπηρεσιών στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν. Παρατηρώντας τον μέσο όρο, στις κεντρικά διοικούμενες σοσιαλιστικές οικονομίες το κατά κεφαλή Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν ήταν μικρότερο κατά $9.000 τουλάχιστον, το μερίδιο της Βιομηχανίας και των Κατασκευών στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν υψηλότερο κατά 10%, το μερίδιο της Γεωργίας στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν ήταν εφτά φορές υψηλότερο, το μερίδιο των Υπηρεσιών στο Ακαθάριστο Εγχώριο ήταν σχεδόν το μισό, η αναλογία του Εργατικού Δυναμικού στη Γεωργία έξι φορές υψηλότερη και το ποσό Ακαθάριστων Επενδύσεων σαν ποσοστό επί του ΑΕΠ, υψηλότερο κατά 9%.

Πίνακας ΙΙ.1 Η απόδοση των κεντρικά σχεδιαζόμενων Σοσιαλιστικών Οικονομιών σε σύγκριση με τις ΗΠΑ στη δεκαετία του 1980

Χώρα	Κατά κεφαλήν GNP σε $ του 1985	Μερίδιο της Βιομηχανίας και κατασκευών στο ΑΕΠ, το 1982	Μερίδιο της γεωργίας στο ΑΕΠ 1982	Μερίδιο των υπηρεσιών στο ΑΕΠ, 1982	Ποσοστό απασχολούμενων στη γεωργία 1985	Ακαθάριστες Επενδύσεις ως ποσοστό του ΑΕΠ, το 1972
Βουλγαρία	6,420	46	23	31	20	28
Τσεχοσλοβακία	8,740	49	15	36	13	25
Ανατ. Γερμανία	10,440	51	13	36	10	24
Ουγγαρία	7,560	38	26	36	18	29
Πολωνία	6,470	37	27	36	29	27
Ρουμανία	5,450	46	26	28	29	38
Σοβιετική Ένωση	7,400	42	19	39	19	30
Μέσος όρος κεντρικά διοικούμενων χωρών	7,500	44,14	21,29	34,57	19,71	28,71
ΗΠΑ	16,710	34	3	63	3	19

Πηγή: Gregory and Stuart (2004, 334) and own calculations.

Η εξάντληση των πηγών της ταχείας ανάπτυξης και η εμφάνιση των αντιφάσεων θα κατέληγε αναπόφευκτα στην κατάρρευση του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλισμού, εάν το σύστημα δεν είχε εσωτερικές δυνάμεις, οι οποίες επέτρεπαν την μεταβολή από την εκτεταμένη στην εντατική ανάπτυξη. Έτσι, το ερώτημα που χρειάζεται να απαντηθεί είναι αν το κεντρικά διοικούμενο σοσιαλιστικό σύστημα μπορούσε να διευκολύνει την μετάβαση από την εκτεταμένη στην εντατική ανάπτυξη, όταν οι πηγές της εκτεταμένης ανάπτυξης θα είχαν εξαντληθεί. Πρέπει να σημειωθεί ότι εξετάζοντας το οικονομικό σύστημα από την άποψη της κοινωνικής επιστήμης, αυτή η μετάβαση μπορεί να ενθαρρυνθεί από την οικονομική ή πολιτική ή ιδεολογική δομή, το εξωτερικό περιβάλλον και τη μέθοδο των μεταρρυθμίσεων. Αυτό συμβαίνει επειδή η αλλαγή σε μια δομή πρέπει να συνοδεύεται με αλλαγές σε άλλες δομές. Με αυτόν τον τρόπο μπορούμε να εξηγήσουμε την κατάρρευση του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλισμού όχι μόνο με όρους οικονομικών σχέσεων, το οποίο είναι ο παραδοσιακός τρόπος σκέψης, αλλά με βάση το σύνολο του οικονομικού-πολιτικού-ιδεολογικού φάσματος. Ο σκοπός μας είναι να συζητήσουμε εάν αυτές οι σφαίρες ενθαρρύνουν ή αποθαρρύνουν την ανάπτυξη της κομματικής βάσης και να καταλήξουμε σε μια λεπτομερή και πλήρη μελέτη της αιτιολογίας της κατάρρευσης του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλιστικού συστήματος. Αυτό που ακολουθεί, είναι μια κριτική αξιολόγηση της οικονομικής, πολιτικής και ιδεολογικής δομής, του εξωτερικού περιβάλλοντος και της μεθόδου μεταρρυθμίσεων του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλισμού, με συγκεκριμένη έμφαση στην Σοβιετική Ένωση.

Βιβλιογραφία

Binns, P., T. Cliff and C. Harman, (1987), *Russia: From Worker's State to State Capitalism*, Bookmarks, London.

Breth, R. and I. Ward, (1982), *Socialism: The Options*, Hargreen Publishing Co., Melbourne.

Desai, P., (1989), *Perestroika in Perspective*, Torinis and Co, London.

Dyker, D.A., (1987), *The Soviet Union under Gorbachev*, Croom Helm, London

Gill, G., (1988), *The Rules of the Communist Party of the Soviet Union*, Macmillan Press, London.

Keynes, J.M., (1920), *The Economic Consequences of Peace*, Macmillan, London.

Laquer, W., (1989), *The Road to Freedoms: Russia and Glasnost*, Hyman, London

Lipton, D. and J. Sachs, (1992), "Prospects for Russia's Economics Reforms", *Brookings Papers on Economic Activity*(2), 213–283.

Marangos, J., (1999), "The Rise and Fall of the Stalinist Economic System: A Social Science Perspective". In: Shri Bhagwan Dahiya (ed.), *The Current State of Economic Science*. Spellbound Publications, Rohtak, pp. 2685-2705.

Marx, K., (1966), *A Critique of the Gotha Program*, International Publishers, New York City.

Marx, K., (1975), *Early Writtings with an Introduction by L. Colletti, translated by Benton G. and R. Livingstone*, Vintage Books, New York City.

Nove, A., (1983), *The Economics of Feasible Socialism*, Allen and Unwin, London.

Nove, A., (1986), *Marxism and Really Existing Socialism*, Harwood Academic Publishers, New York City.

Nove, A., (1989a), *Glasnost in Action*, Unwin Hyman, London.

Nove, A., (1989b), *Stalinism and After: The Road to Gorbachev*, Unwin Hyman, London.

Sakwa, R., (1989), *Soviet Politics*, Routledge, London.

Stalin, J.V., (1972), *Economic Problems of Socialism in the USSR*, Foreign Language Press, Peking.

Trotsky, L., (1967), *The Revoloution Betrayed*, New Park Publications, London.

Κεφάλαιο 7 Το κεντρικά διοικούμενο σοσιαλιστικό οικονομικό σύστημα της Σοβιετικής Ένωσης: Από υπερδύναμη στην κατάρρευση.

7.1 Εισαγωγή

Η Σοβιετική Ένωση, από την κατάρρευση μέχρι τη διάσπαση, καθώς και οι ανατολικές Ευρωπαϊκές οικονομίες λειτουργούσαν ακόμη βάσει των κύριων αρχών του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλισμού. Αν και πραγματοποιήθηκαν αλλαγές, όπως οι μεταρρυθμίσεις στη Σοβιετική Ένωση του 1965 των Liberman-Kosygin (αναλύεται σε επόμενο κεφάλαιο) αλλά και σε άλλες κεντρικά διοικούμενες σοσιαλιστικές χώρες, οι αλλαγές αυτές δεν μετέβαλλαν το οικονομικό σύστημα σημαντικά. Έτσι, μια ανάλυση του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλιστικά οικονομικού συστήματος παράγει μια χρήσιμη προσέγγιση για την οικονομική, πολιτική και ιδεολογική δομή και στο εξωτερικό περιβάλλον της Σοβιετικής Ένωσης μέχρι την κατάρρευση και διάσπασή της το 1990 αλλά και των ανατολικών Ευρωπαϊκών οικονομιών.

Οι λόγοι της κατάρρευσης του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλιστικού συστήματος έχουν αναλυθεί εκτεταμένα από τους Nove (1983,1989a), Desai (1989), Kornai (1992a, 1992b) και τους Easterly και Fisher (1994). Ο κυρίαρχος τρόπος σκέψης συγκεντρώνεται θεωρητικά στο να προσδιοριστούν οι λόγοι της κατάρρευσης του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλιστικού οικονομικού συστήματος που βασίζονται μόνο στις οικονομικές σχέσεις. Αυτή είναι μια πολύ απλοϊκή ανάλυση η οποία δείχνει τη μη ολοκληρωμένη κατανόηση της αλληλεπίδρασης των οικονομικών σχέσεων με άλλα στοιχεία της κοινωνίας, ειδικά με την πολιτική δομή, την ιδεολογία, το εξωτερικό περιβάλλον και τη διαδικασία αναδιάρθρωσης.

Ο Krugman (1994, 63) ισχυρίζεται ότι η οικονομική ανάπτυξη που βασίζεται στη διεύρυνση και επέκταση των εισροών, δεν μπορεί να παραταθεί για πάντα. Παρόλο που οι πηγές της εκτεταμένης ανάπτυξης είναι πεπερασμένες, είναι ανεπαρκές να εξηγήσουμε την απόλυτη κατάρρευση με αυτόν τον τρόπο. Το κεντρικά διοικούμενο σοσιαλιστικό οικονομικό σύστημα, όπως οποιοδήποτε άλλο οικονομικό σύστημα, δεν ήταν περιορισμέ-

νο μόνο σε οικονομικό επίπεδο. Συνοδευόταν από πολιτικές και ιδεολογικές δομές και επηρεαζόταν από το εξωτερικό περιβάλλον. Οι πολιτικές και ιδεολογικές πλευρές καθώς και το εξωτερικό περιβάλλον μιας κοινωνίας είναι θεμελιώδη μεγέθη. Πράγματι τα οικονομικά συστήματα δεν μπορούν να κατανοηθούν και να αξιολογηθούν μόνο με συγκεκριμένους οικονομικούς όρους. Αυτό συμβαίνει γιατί το κράτος κατέχει το μονοπώλιο της νόμιμης άσκησης δύναμης και εξουσίας ως μέσο επιβολής περιορισμών στη συμπεριφορά των ατόμων και την επικράτηση μιας ιδεολογίας που δίνει τις κατάλληλες οδηγίες, τα ηθικά πρότυπα και αξίες έτσι ώστε να ωθήσει τους πολίτες να συμπεριφερθούν με ένα συγκεκριμένο τρόπο. Ο σκοπός αυτού του κεφαλαίου είναι να ξεπεράσει αυτή την «παράλειψη» των πολιτικών και ιδεολογικών στοιχείων, εξετάζοντας τις οικονομικές, πολιτικές και ιδεολογικές δομές, το εξωτερικό περιβάλλον μαζί με τις μεταρρυθμίσεις μέσα σε ένα αναλυτικό πλαίσιο εντός του οποίου όλα αυτά έχουν εσωτερικευθεί.

Για να κατανοήσουμε το κεντρικά διοικούμενο σοσιαλιστικό οικονομικό σύστημα ή ένα άλλο οποιοδήποτε οικονομικό σύστημα, είναι σημαντικό να το μελετήσουμε σε ένα ευρύ κοινωνικό, επιστημονικό πλαίσιο. Για να κατανοήσουμε την κατάρρευση του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλιστικού οικονομικού συστήματος είναι επιτακτική ανάγκη να αναλύσουμε όλες τις σχέσεις που επηρεάζουν τις οικονομικές επιλογές. Ενώ η οικονομική δομή του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλιστικού συστήματος δεν ενθαρρύνει τις μεταρρυθμίσεις, οι πολιτικές, οι ιδεολογικές δομές και το εξωτερικό περιβάλλον αποτελούν δυναμικές μορφές αναδιάρθρωσης. Συνεπώς η κατάρρευση του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλιστικού συστήματος θα μπορούσε να είχε αποφευχθεί. Έτσι πρέπει να εξετάσουμε τη δομή των πολιτικών αρχών, εξουσιών και αρμοδιοτήτων, και τον ρόλο του κράτους, την επικρατούσα ιδεολογία καθώς και το εξωτερικό περιβάλλον και τη διαδικασία μεταρρύθμισης τα οποία όλα αυτά προσκρούουν στη λήψη των οικονομικών αποφάσεων. Αντίθετα, η παραδοσιακή οικονομική ανάλυση βασίζεται στο συμπέρασμα της υπεροχής των οικονομικών σχέσεων, αγνοώντας τις πολιτικές, τις ιδεολογικές επιρροές, τις επιρροές του εξωτερικού περιβάλλοντος και των μεταρρυθμίσεων πάνω στα οικονομικά αποτελέσματα.

Η οικονομική ανάλυση και πολιτική πρέπει να μελετώνται από μια ευρεία κοινωνική, επιστημονική πλευρά από τη στιγμή που η οικονομική δομή μιας κοινωνίας δεν υφίσταται από μόνη της. Οι κοινωνίες δεν οργανώνονται μόνο πάνω στις οικονομικές σχέσεις. Ο Engels ανέφερε σε μια επιστολή του προς τον J.Bloch στις 21-22 Σεπτεμβρίου ότι «σύμφωνα με την υλιστική αντίληψη της ιστορίας, το απόλυτα καθοριστικό στοιχείο στην ιστορία είναι η παραγωγή και η αναπαραγωγή της πραγματικής ζωής. Ούτε ο Marx ούτε εγώ έχουμε ισχυριστεί περισσότερα απ' αυτό. Επομένως, αν κάποιος διαστρεβλώσει αυτό λέγοντας ότι ο οικονομικός παράγοντας είναι ο μόνος καθοριστικός, τότε μετατρέπει αυτή την άποψη-πρόταση σε μια αφηρημένη, παράλογη έκφραση δίχως νόημα και σημασία» (Marx and Engels 1977,75)

Εξίσου σημαντικοί με τους οικονομικούς παράγοντες είναι οι πολιτικοί θεσμοί, η ιδεολογία και το εξωτερικό περιβάλλον. Πρέπει να σημειωθεί ότι οι πολιτικές δομές, οι ιδεολογικές δομές και το εξωτερικό περιβάλλον μπορούν να ενθαρρύνουν την αναδιάρθρωση, η

οποία θα έχει αντίκτυπο στο όλο συνολικό σύστημα, όπως ακριβώς και στις οικονομικές σχέσεις. Αυτό συμβαίνει διότι υπάρχει μια άμεση σύνδεση μεταξύ αυτών των πλευρών και έτσι οι κοινωνίες διατηρούνται ενωμένες από μια ισορροπημένη ανάπτυξη των οικονομικών, πολιτικών και ιδεολογικών δομών μαζί και του εξωτερικού περιβάλλοντος. Όπως σε κάθε οικονομικό σύστημα έτσι και το κεντρικά διοικούμενο σοσιαλιστικό οικονομικό σύστημα κυβερνάται από την ανάγκη μιας ισορροπημένης ανάπτυξης της οικονομικής, της πολιτικής και της ιδεολογικής δομής καθώς και του εξωτερικού περιβάλλοντος.

Το αναλυτικό πλαίσιο που αναπτύσσεται σε αυτό το βιβλίο έχει εφαρμοστεί για να εξετάζει τις ενδογενείς σχέσεις μεταξύ οικονομικών, πολιτικών και ιδεολογικών δομών και του εξωτερικού περιβάλλοντος στο κεντρικά διοικούμενο σοσιαλιστικό οικονομικό σύστημα. Χρησιμοποιώντας την έννοια της συνέπειας και της βιωσιμότητας, εξετάζουμε το κεντρικά διοικούμενο σοσιαλιστικό οικονομικό σύστημα από μια νέα και διαφωτισμένη προοπτική. Έχουμε καθορίσει ήδη στο προηγούμενο κεφάλαιο ότι το κεντρικά διοικούμενο σοσιαλιστικό οικονομικό σύστημα αποτέλεσε ένα συνεπές οικονομικό σύστημα: οι οικονομικό-πολιτικό-ιδεολογικές δομές αναπτύχθηκαν με τέτοιο τρόπο ώστε να ωθήσουν στην ανάπτυξη ένα οικονομικό σύστημα, όπως ήταν η οικονομική ανάπτυξη της Σοβιετικής Ένωσης του 1930, του 1940 και του 1950. Η συνέπεια έκανε εφικτή τη βραχυπρόθεσμη διατήρηση του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλιστικού οικονομικού συστήματος στη Σοβιετική Ένωση. Παρ' όλα αυτά, δεν κατάφερε να εγκαθιδρύσει κάποιες εσωτερικές αλλαγές αφού η μετατροπή κάποιων οικονομικών συνθηκών ή/και μεταρρυθμίσεων αντιμετώπισαν σκληρή αντίσταση και στο τέλος εξουδετερώθηκαν. Όχι μόνο η οικονομική δομή αλλά επίσης οι πολιτικές και ιδεολογικές δομές και το εξωτερικό περιβάλλον μαζί ήταν ανίκανα είτε να ενθαρρύνουν την αναδιάρθρωση, είτε να διατηρήσουν τη ροή της μεταρρυθμιστικής διαδικασίας. Κατά συνέπεια το κεντρικά διοικούμενο σοσιαλιστικό οικονομικό σύστημα έγινε ασυνεπές σε συνάρτηση με τις νέες οικονομικές συνθήκες καθιστώντας από το 1960 αδύνατο να αναπτυχθεί ως οικονομικό σύστημα που να μπορεί να επιβιώσει μακροπρόθεσμα, με άλλα λόγια να είναι ένα βιώσιμο οικονομικό σύστημα.

Αντίθετα με τον κύριο τρόπο σκέψης, όπως αυτός του Easterly και του Fisher (1994), η μεθοδολογία που αναπτύχθηκε, εσωτερικεύει τις επιπτώσεις της πολιτικής δομής, της ιδεολογίας, του εξωτερικού περιβάλλοντος και της διαδικασίας μεταρρύθμισης, η οποία επίσης συνέβαλε στην κατάρρευση του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλιστικού οικονομικού συστήματος. Ας αναφερθούμε τώρα στην ανάλυση του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλιστικού οικονομικού συστήματος σε όρους συνέπειας και βιωσιμότητας, έτσι ώστε να αναδείξουμε σημαντικές ενδογενείς σχέσεις, εξηγώντας βάσει αυτού την απόλυτη κατάρρευση.

7.2 Οικονομική Δομή

Η συνέπεια με σεβασμό στην οικονομική δομή απαιτεί τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα, την οργάνωση και τις σχέσεις κινήτρων του οικονομικού συστήματος να μην αποτελούν έναν ανασταλτικό παράγοντα για οικονομική ανάπτυξη, εξαιτίας του υψηλού

επιπέδου αναποτελεσματικότητας και της έλλειψης δημιουργικότητας και αξιοποίησης των συντελεστών παραγωγής. Έτσι υπάρχει μια αναγκαιότητα να εξετάζεται εάν σημαντικό επίπεδο σπατάλης είναι αποτέλεσμα της εξάρτησης στην κρατική ιδιοκτησία, στην κεντρική διοίκηση και στα υλικά ατομικά κίνητρα των ατόμων.

7.2.1 Σχέσεις Ιδιοκτησίας

Τα μέσα παραγωγής ήταν υπό κρατική ιδιοκτησία. Ο έλεγχος της ιδιοκτησίας από το κράτος μετέτρεψε την τελευταία στον πραγματικό διαχειριστή και το όργανο λήψης αποφάσεων για την κοινωνία χωρίς να λογοδοτεί σε κανένα. Οι κυρίαρχοι της Σοβιετικής Ένωσης δημιούργησαν μια τάξη την οποία λόγω έλλειψης ενός καλύτερου όρου την αποκαλούμε: «γραφειοκρατικό μηχανισμό». Στην γραφειοκρατία σαν τάξη «ανήκε» το κράτος ως ιδιωτική περιουσία. Στην επιδίωξη αυτή της εξουσίας και των προνομίων της, αυτός ο μηχανισμός έπραξε έτσι ώστε να διαιωνιστεί και να επεκταθεί σε μια νέα μορφή κοινωνικής διαστρωμάτωσης. Έτσι η κρατική ιδιοκτησία δεν εγγυάται την επιτυχία. Εάν η δομή της κρατικής ιδιοκτησίας βρίσκεται σε σύγκρουση με τις μεταβαλλόμενες οικονομικές συνθήκες, τότε σε αυτή την περίπτωση η κρατική ιδιοκτησία αποτελεί ένα αρνητικό στοιχείο στην οικονομική ανάπτυξη. Οι μορφές ιδιοκτησίας καθορίζονται από πολλούς παράγοντες, ένας εκ των οποίων είναι ο βαθμός συγκέντρωσης των παραγωγικών δυνάμεων. Οι διάφορες τεχνολογικές μορφές αναδεικνύουν και διάφορες μορφές κοινωνικοποίησης. Έτσι, το να θέσουμε μια κοινή μορφή ιδιοκτησίας είναι γεγονός ασυνεπές με την κοινωνική πραγματικότητα (Shkredov 1981,9-11). Δεν είναι ορθό να περιγράψουμε τη διαδικασία του σοσιαλισμού ως μια μηχανική αύξηση στο μερίδιο των περιουσιακών στοιχείων που ανήκουν στο κράτος σε κόστος άλλων μορφών ιδιοκτησίας. Η απλουστευτική άποψη ότι η κρατική περιουσία είναι απόλυτα ανώτερη από άλλες μορφές ιδιοκτησίας σε όλες τις παραγωγικές δραστηριότητες δεν υφίσταται.

7.2.2 Σχέσεις Οργάνωσης

Όταν οι πηγές μια εκτεταμένης ανάπτυξης φθίνουν, ή απουσιάζουν μεγάλες πηγές μιας εκτεταμένης ανάπτυξης, παρατεταμένες αυξήσεις σε υλική παραγωγή απαιτούν αυξημένα επίπεδα οικονομικής αποδοτικότητας. Αυτό απαιτεί οργανωτικές σχέσεις οι οποίες θα ενεργοποιήσουν σωστές πληροφορίες και κατάλληλα κίνητρα.

Μια απόρριψη του μηχανισμού της αγοράς, όπως στην περίπτωση του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλιστικού οικονομικού συστήματος, θα θέσει το βάρος μιας οικονομικής διανομής αποθεμάτων στις κεντρικές εξουσίες. Είναι ένας πολύ περίπλοκος σκοπός, ο οποίος μεγαλώνει με την αυξημένη ποικιλία και πολυπλοκότητα της υλικής παραγωγής και της αυξημένης σημαντικότητας της μη υλικής παραγωγής (παραγωγή υπηρεσιών). Αυτό συμβαίνει διότι οι κεντρικές εξουσίες απαιτούν ένα μεγάλο βαθμό κατάλληλης πληροφόρησης, η οποία είναι δύσκολο να αποκτηθεί, όπως ακριβώς

και η ανικανότητά τους να επιλύσουν υπολογιστικά προβλήματα. Καθώς η οργανωτική εξουσία λαμβάνει όλες αυτές τις αποφάσεις, το μέγεθος της πληροφόρησης που απαιτείται στο κέντρο της οικονομίας είναι τεράστιο. Οι οργανωτές έπρεπε να υπολογίσουν τη ζήτηση για προϊόντα και να οδηγήσουν ολόκληρη την παραγωγική διαδικασία προς αυτήν την παραγωγική κατεύθυνση. Η πληροφόρηση που συγκεντρώνεται από τους κεντρικούς οργανωτές είναι πιθανώς ελαττωματική διότι οι των επιχειρήσεων στα κεντρικά διοικούμενα οικονομικά συστήματα ενισχύουν τα κίνητρα για να προβάλουν ακατάλληλη πληροφόρηση προς το κέντρο, με στόχο να περιορίσουν τους παραγωγικούς στόχους. Η συγκέντρωση δεδομένων έχει μεγάλο κόστος και ο έλεγχος αυτής της καταλληλότητας των δεδομένων μπορεί να είναι απαγορευτικός.

Παρ' όλα αυτά, ήταν αδύνατο να οργανωθεί μια μεγάλη και πολύπλοκη οικονομία όπως αυτής της Σοβιετική Ένωσης, για παράδειγμα, με περιορισμένες πληροφορίες και τεχνικές: «οι μαθηματικοί έχουν υπολογίσει ότι για να σχεδιαστεί ένα κατάλληλο και πλήρες ολοκληρωμένο πλάνο για υλική προσφορά ενός χρόνου μόνο για την Ουκρανία απαιτείται το εργατικό δυναμικό του παγκόσμιου πληθυσμού για 10 εκατομμύρια χρόνια» (Nove 1983, 33). Εξαιτίας της πολυπλοκότητας της οικονομίας από το 1930 η βαριά βιομηχανία αναπτύχθηκε αντί των βιομηχανιών που ικανοποιούν τις καταναλωτικές ανάγκες. Στις κεντρικά διοικούμενες σοσιαλιστικές οικονομίες, οι εκροές αποτελούν ένα μείγμα δημοσίων αγαθών, αμυντικών αγαθών και της κοινωνικοποίησης της κατανάλωσης ιδιωτικών αγαθών (Gregory and Stuart 2004, σελ. 117). Μέχρι το 1988 η πρακτική παραμένει πάνω-κάτω η ίδια. Όπως ο Γκορμπατσόφ (Nineteenth 1988, 15) δήλωσε: «οι περισσότερες από τις επιχειρήσεις που βρίσκονται υπό την εξουσία των υπουργιών και τμημάτων της ΕΣΣΔ, αναμένονται να παράγουν διαρκώς για την αγορά και αυτό θεωρείται αυτό ως μια δευτερεύουσα εκχώρηση».

Μια σημαντική αντίφαση πηγάζει από το γεγονός ότι η κεντρική εξουσία δεν μπορεί να ξέρει λεπτομερώς τι πραγματικά χρειαζόταν από την κοινωνία ενώ αυτή είναι η λογική του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλιστικού οικονομικού συστήματος που βασίζεται στην πρόταση ότι είναι καθήκον όλης της υποδεέστερης διοίκησης να υπακούσει τις οδηγίες από τις κεντρικές εξουσίες. Αυτό συμβαίνει διότι οι κεντρικές εξουσίες υποθετικά ενσωματώνουν τις ανάγκες της κοινωνίας (Nove 1983, 73). Αυτό είναι το αποτέλεσμα της μη πλουραλιστικής οικονομικής δομής της «ορθής γραμμής». Ακόμη και αν ήταν εφικτό για μια κεντρικά διοικούμενη μορφή να παρέχει επαρκείς πληροφορίες, θα χρειαζόταν μια σημαντική χρονική περίοδος για να προσαρμόζεται συνεχώς στις μεταβαλλόμενες συνθήκες που σχετίζονται με τη δυναμική φύση των οικονομιών. Ως εκ τούτου η κεντρική διοίκηση δεν έχει τη δυνατότητα ευελιξίας των σχέσεων αγοράς.

Επιπρόσθετα, οι επιχειρήσεις αντιμετώπιζαν χαλαρούς προϋπολογισμούς: αν τα έξοδα μια κρατικής επιχείρησης ξεπερνούσαν τα έσοδα, εκείνη λάμβανε βοήθεια για να καλύψει το χρέος της με μορφή επιχορήγησης (κρατικού βοηθήματος), με μείωση φόρων, με αύξηση της πίστωσης ή/και με αύξηση των επιβαλλόμενων τιμών των προϊόντων προς πώληση. Με αυτό τον τρόπο η επιχείρηση σωζόταν πάντα στις δύσκο-

λες στιγμές (Kornai 1992b, 140-5). Αντί να αντιμετωπίζουν σκληρούς περιορισμούς του προϋπολογισμού, όπου το ποσό των πωλήσεων ξοδευόταν ή δανειζόταν, η απόδοση των μάνατζερ και των επιχειρήσεων που δρούσαν στον κεντρικά διοικούμενο σοσιαλισμό τους προκαθοριζόταν από την εύνοια των πολιτικών. Συνεπώς, με την απουσία αγορών κεφαλαίου και με την έλλειψη ενός μηχανισμού που θα μετράει και θα δρα πάνω στις διαχειριστικές επιδόσεις, ο διορισμένος από το κράτος μάνατζερ δεν θα έχει κίνητρο να λειτουργήσει με έναν κοινωνικά αποδοτικό τρόπο. Ο μάνατζερ είχε το κίνητρο να επηρεάσει εκείνους τους πολιτικούς και σχεδιαστές οι οποίοι καθορίζουν την πρόσβαση στην πίστωση και τους πόρους (Kennett 2004, σελ. 77). Οι μάνατζερ σε αντίθεση με τις επιχειρήσεις στο σύστημα αγοράς βρίσκονταν κάτω από λιγότερη πίεση για να προσαρμοστούν στις μεταβαλλόμενες οικονομικές συνθήκες.

Μια ακόμα πηγή σπατάλης πηγάζει από την ύπαρξη συγκρουόμενων στόχων μεταξύ των κεντρικών εξουσιών και των επιχειρήσεων που είχαν ως αποτέλεσμα ασταθείς δράσεις. Οι μάνατζερ απαιτούν το μεγαλύτερο δυνατό όγκο επενδύσεων, μεγαλύτερο εργατικό δυναμικό, υλικά, μηχανήματα και εύκολους στόχους, ενδιαφερόμενοι για τη διατήρηση της καθημερινής τους λειτουργίας και μιας ήσυχης ζωής αποφεύγοντας οποιαδήποτε αλλαγή. Υπάρχει ένα κίνητρο για συσσώρευση υλικών με σκοπό να εξασφαλίσουν ότι οι μελλοντικοί στόχοι των εκροών θα επιτευχθούν, δεδομένης της αναξιοπιστίας της διαδικασίας. Εάν ο εφοδιασμός σταματήσει οι μάνατζερ μπορούν να στηριχτούν στο "tolkachi". Οι μεσάζοντες με ειδικές διασυνδέσεις μπορούν να διασπάσουν τη γραφειοκρατία και να κανονίσουν με οποιοδήποτε μέσο, σχεδόν παράνομα τις απαιτούμενες προμήθειες (Desai 1989, 12). Οι μάνατζερ τείνουν να παραποιούν τα δεδομένα σχετικά με τη λειτουργία της επιχείρησης. Οι δυνατότητες υποεκτιμώνται από τις υπερβολικές ανάγκες τους. Αυτό είχε καταστροφικές συνέπειες για την οικονομία, που έχασε ένα από τα σημαντικότερα μέσα της λειτουργίας της, την αντικειμενική πληροφόρηση σχετικά με τις ανάγκες σε αποθέματα και τις δυνατότητές της. Το πιο σημαντικό βέβαια είναι ότι η αγορά προσφέρει λίγες ευκαιρίες ώστε να αποκτήσει πλεονέκτημα στην παραποίηση στοιχείων ή στην παραποίηση της κατάστασης.

Οι διευθυντές στον κεντρικά διοικούμενο σοσιαλισμό προσπάθησαν να εκπληρώσουν το σχέδιο που είχαν όσο το δυνατόν ευκολότερα. Ενδιαφερόντουσαν να συρρικνώσουν τις ποσότητες που παράγονταν, αποφεύγοντας την παραγωγή νέων προϊόντων και καινοτομιών. Επίσης, προτίμησαν να παράγουν αγαθά που κατασκευάζονται σε μεγάλες ποσότητες πρώτης ύλης παρά σε υψηλές ποιότητες. Από την άλλη πλευρά οι κεντρικές αρχές προσπάθησαν να μειώσουν και να περιορίσουν τις απαιτήσεις για επενδύσεις, για το ανθρώπινο εργατικό δυναμικό και τις πρώτες ύλες προσπαθώντας να πιέσουν για υψηλότερους στόχους. Επειδή ο κεντρικός φορέας σχεδιασμού γνώριζε το πιθανό μοτίβο συμπεριφοράς της διοίκησης, οι σχεδιαστές είχαν την τάση να προχωρήσουν με βάση μια παρελθοντική απόδοση. Αυτό, με τη σειρά του, οδήγησε τους προσεκτικούς διαχειριστές να αποφύγουν την «υπερβολική» βελτίωση των επιδόσεων, που θα τους αναγκάσει να αναλάβουν μεγαλύτερα καθήκοντα την επόμενη χρονική

διάρκεια του σχεδίου. Στο τέλος προκύπτει μια συμβιβαστική συμφωνία η οποία ήταν προς το συμφέρον και των δύο πλευρών, αλλά πιθανώς όχι προς το συμφέρον της οικονομίας (Sik 1967, 8). Όλα αυτά επιδεινώθηκαν με την ενδεχόμενη αυθαιρεσία των κεντρικών αρχών σε ένα σύστημα όπου οι σχέσεις μεταξύ των επιχειρήσεων και του κράτους δεν διέπονται από εκτελεστικές δικαστικές διαδικασίες. Το κεντρικό όργανο σχεδιασμού ήταν σε θέση να αλλάξει τα σχέδια κατά τη διάρκεια της περιόδου προγραμματισμού της επιχείρησης, χωρίς να έχει κανένα νόμιμο δικαίωμα προσφυγής. Αυτό αποθάρρυνε την πρωτοβουλία και την αφοσίωση, εάν, υπό το πρίσμα της βελτιωμένης απόδοσης, ο φορέας σχεδιασμού άλλαζε τους απαιτούμενους στόχους με κάποιο αυθαίρετο τρόπο.

Το μέγεθος του προσωπικού και του εξοπλισμού από τις κεντρικές αρχές για να λειτουργήσει μια τέτοια μορφή οργάνωσης, παρεμπόδισε την ανάπτυξη της οικονομίας. Δεν ήταν απλά το καθήκον της συγκέντρωσης πληροφοριών και της κατάρτισης των σχεδίων, αλλά, επιπλέον, η ανάγκη να εποπτεύει και να αξιολογεί τις διαχειριστικές επιδόσεις, που απαιτούσε ένα τέτοιο τεράστιο ποσό από πόρους που ήταν ουσιαστικά μία αντιπαραγωγική δραστηριότητα. Με αυτόν τον τεράστιο μηχανικό εξοπλισμό δεν ήταν πιθανό ότι οι αποφάσεις θα ληφθούν γρήγορα και/ή θα αντικατοπτρίζουν τις τοπικές συνθήκες (Breth και Ward 1982, 53). Επιπλέον, καθώς η ποικιλομορφία και η πολυπλοκότητα της υλικής παραγωγής και η σημασία της άυλης παραγωγής αυξήθηκε, αυξήθηκε επίσης το επίπεδο των συγκρούσεων και της σπατάλης, λόγω των μεγεθυμένων πληροφοριακών προβλημάτων. Η επιχείρηση σταμάτησε για πρακτικούς λόγους να λειτουργεί ως ανεξάρτητη οικονομική μονάδα λήψης αποφάσεων. Οι τιμές, οι κινήσεις και οι σχέσεις τους, δεν επηρεάζουν τις επιχειρήσεις στην επιλογή της γραμμής παραγωγής, στη μείωση του κόστους παραγωγής και στην αντιμετώπιση της ζήτησης της αγοράς. Επίσης, το κεντρικά διοικούμενο σοσιαλιστικό οικονομικό σύστημα αποθάρρυνε τη δημιουργικότητα. Ειδικότερα, δεν ήταν σε θέση να τονώσει την ανάπτυξη νέων προϊόντων ή νέων μεθόδων παραγωγής. Οι διευθυντές των επιχειρήσεων ενδιαφέρονται για την επίτευξη βραχυπρόθεσμων στόχων, γεγονός το οποίο λειτούργησε ενάντια στη δημιουργικότητα. Ένας υπεύθυνος της επιχείρησης είχε λιγοστά κίνητρα για την έρευνα νέων τεχνικών ή εμπορευμάτων διαφορετικά από εκείνα που αυτός χρεώνεται για την παραγωγή από τους σχεδιαστές. Προσπάθειες στην καινοτομία θα μπορούσαν να τραβήξουν την προσοχή του διευθυντή και των δημοσιονομικών πόρων μακριά από το πρωταρχικό καθήκον τους που ήταν η κάλυψη των στόχων. Η δουλειά του μάνατζερ ήταν να εκπληρώσει με κάθε κόστος το σχέδιο. Αυτή η άποψη υποστηριζόταν από τον Στάλιν: «Οι νικητές δεν κρίνονται» (Nove 1989b,79). Με άλλα λόγια, εκπληρώστε το σχέδιο χρησιμοποιώντας όλα τα μέσα, ακόμη και αθέμιτα.

Οι επιχειρήσεις θα λάβουν το ποσό των μισθών και των πόρων εφόσον τηρούνται οι στόχοι του σχεδίου. Οι διευθυντές ήταν απρόθυμοι να υιοθετήσουν νέες τεχνικές, επειδή αυτό έκανε πιο δύσκολη την επίτευξη των στόχων της παραγωγής τους βραχυπρόθεσμα, καθώς η υιοθέτηση νέων τεχνικών απαιτεί μερική διακοπή της παραγωγής.

Θα ήταν επίσης προς το συμφέρον του διευθυντή να διατηρήσει την εσωτερική δομή της επιχείρησης, έτσι ώστε να διατηρήσει τους στόχους της στο ίδιο επίπεδο, το οποίο καθορίστηκε από την προηγούμενη απόδοση. Τα προϊόντα δεν χρειάζεται να ικανοποιούν τα κριτήρια της αγοράς, αλλά μόνο το σχέδιο. Με αυτόν τον τρόπο οι αυξανόμενες ποσότητες περιττού προϊόντος κατευθύνονται προς τους καταναλωτές. Ωστόσο, οι επιχειρήσεις συνέχισαν να παράγουν τέτοια προϊόντα, μέχρι να πετύχουν τους σχεδιασμένους στόχους της ακαθάριστης παραγωγής. Σε περίπτωση απουσίας του ελέγχου αγοράς, αυτό που η πολιτεία ήταν πρόθυμη να αποδεχθεί ήταν υψίστης σημασίας και δεν είχε καμία σημασία αν οι καταναλωτές επιθυμούσαν ή όχι τα προϊόντα. Η βασική εσωτερική σχέση μεταξύ της επιλογής και της κυριαρχίας του καταναλωτή είχαν διασπαστεί. Μια χώρα όπως η Σοβιετική Ένωση, η οποία είναι ευνοημένη με τεράστιους φυσικούς πόρους, μπορεί να διατηρήσει την εκτεταμένη ανάπτυξη για λίγο με την διαρκή επέκταση της παραγωγικής ικανότητας με το να απασχολούν όλο και περισσότερο εργατικό δυναμικό.

Στον κεντρικά διοικούμενο σοσιαλισμό υπήρχε ανεξέλεγκτη κατανάλωση πρώτων υλών, τις οποίες ενθαρρύνει το κεντρικά διοικούμενο σοσιαλιστικό οικονομικό σύστημα, εξαιτίας του υψηλού επιπέδου των επενδύσεων και της συστηματικής υποτίμησης των φυσικών πόρων. Αυτό οδηγεί σε μια ραγδαία αυξανόμενη ζήτηση πρώτων υλών. Οι επιχειρήσεις δεν ενδιαφέρονται για την παραγωγή προϊόντων σε όσο το δυνατόν χαμηλότερο κόστος υλικών, καθώς δεν υπάρχει αντικίνητρο για τη χρήση όλων των εισροών που διατίθενται. Ωστόσο, οι πηγές της εκτεταμένης ανάπτυξης είναι πεπερασμένες και κυρίως του εργατικού δυναμικού και των φυσικών πόρων. Η ώρα πρέπει να έρθει όταν η αυξανόμενη παραγωγή απαιτεί την αξιοποίηση εντατικών πηγών ανάπτυξης, όπως οι αυξήσεις της παραγωγικότητας της εργασίας. Επιπλέον, υπάρχουν διαδικασίες παραγωγής που από τη φύση τους εξαρτώνται από την πρωτοβουλία και τη συμμετοχή του εργαζόμενου. Αυτά δεν μπορούν να ελέγχονται ολοκληρωτικά από πάνω. Στη γεωργία, η πρωτοβουλία και η δέσμευση του μεμονωμένου εργαζόμενου είναι κεντρική (Sik. 1967, 209). Ο αγροτικός σχεδιασμός περιπλέκεται από την απέραντη ποικιλία του εδάφους και την ανάγκη για ευέλικτη λήψη αποφάσεων ανάλογα με τις καιρικές συνθήκες, καθιστώντας ανέφικτη την επιβολή κεντρικά διαχειριζόμενων περιορισμών στα αγροκτήματα. Το κεντρικά διαχειριζόμενο σοσιαλιστικό οικονομικό μοντέλο υπερεκτίμησε τις οικονομίες κλίμακας στην γεωργία και υποτίμησε τις αρνητικές οικονομίες κλίμακας. Αυτό προκάλεσε κολεκτιβοποίηση και γραφειοκρατικές μεθόδους διοίκησης που οδήγησαν σε μείωση της αγροτικής παραγωγής (Binns et al. 1987, 44).

Αυτές οι δυσκολίες ήταν πιο πιθανό να γίνουν πιο εμφανείς και πιο σοβαρές καθώς η οικονομία έγινε πιο περίπλοκη και πιο εξελιγμένη, όπου εσωτερικές σχέσεις μεταξύ των οικονομικών μονάδων έγιναν σπουδαίες σε μέγεθος. Ήταν αναμενόμενο ότι τα συσσωρευμένα προβλήματα της στρέβλωσης της βιομηχανικής δομής, η γήρανση ή η παρωχημένη βάση παραγωγής, η χαμηλή παραγωγικότητα εργασίας και η περιττή χρήση πόρων παραγωγής, θα οδηγούσε σε απότομη μείωση του ρυθμού οικονο-

μικής ανάπτυξης. Ο ρυθμός ανάπτυξης της οικονομίας μειώθηκε σημαντικά κατά τη δεκαετία του '70 και του '80. Ο μέσος ρυθμός ανάπτυξης μεταξύ του 1975 και 1985 ήταν μόλις 2% και το 1979-1982 δεν υπήρχε καθόλου αύξηση (Laquer 1989, 198). Μεταξύ 1981-85, η παραγωγή μειώθηκε 40% στους βιομηχανικούς τομείς και αυτό περιλαμβάνει τη γεωργία και τις μεταφορές (Aganbegyan 1988b, 16). Οι στόχοι της οικονομικής ανάπτυξης που ορίζονται στο πρόγραμμα του Κουμουνιστικού Κόμματος και ο χαμηλότερος στόχος του 9ου (1971-75) και του 10ου (1976-81) πενταετούς σχεδίου, δεν επιτεύχθηκαν. Το 10ο πενταετές σχέδιο έθεσε τους χαμηλότερους ρυθμούς ανάπτυξης από το 1920 και ποτέ δεν επιτεύχθηκε (Harman και Zebrowski 1989, 5). Η παραγωγή των περισσότερων βιομηχανικών και γεωργικών προϊόντων υπολείπονταν των στόχων που ορίστηκαν από το 26ο Συνέδριο του Κουμουνιστικού Κόμματος για το 11ο (1981-85) πενταετές σχέδιο. Επιπλέον, οι στόχοι για τους κύριους δείκτες της αποτελεσματικότητας και η βελτίωση του σταθερού βιοτικού επιπέδου των ανθρώπων δεν πληρούνται (Laquer 198, 198).

Οι εγκαταστάσεις παραγωγής της χώρας ήταν παλιές και το ποσοστό ανανέωσης των σταθερών παραγωγικών στοιχείων είχε μειωθεί. Το 1985, μια έρευνα των τεχνικών έργων διαπίστωσε ότι το 71% από αυτά ήταν παρωχημένα αλλά μόνο το 3.1% είχαν ληφθεί εκτός λειτουργίας κάθε χρόνο (Aganbegyan 1988a, 18). Αυτό οδήγησε σε υπερβολικά αυξανόμενη εργασία επισκευής. Η σπατάλη είναι ένα χαρακτηριστικό του συστήματος. Ενώ η παραγωγή μηχανημάτων αυξήθηκε 80% η παραγωγή των αγαθών που παράγονται από τα μηχανήματα αυξήθηκε μόνο κατά 30%. Στη γεωργία, για κάθε μονάδα καταναλωτικών προϊόντων, η Σοβιετική Ένωση χρησιμοποίησε περίπου 30% περισσότερες γεωργικές πρώτες ύλες από τις Η.Π.Α. (Gorbachev 1990, 17). Η Σοβιετική Ένωση είχε φτάσει σε ένα σημείο όπου η μεγάλη ανάπτυξη δεν ήταν εφικτή. Οι πηγές των εκτενών μεθόδων της ανάπτυξης είχαν εξαντληθεί σε μεγάλο βαθμό από τα μέσα της δεκαετίας του '60. Το κόστος της εξαγωγής πρώτων υλών και καυσίμων αυξήθηκε σημαντικά, από τότε που η κύρια πηγή μετακινήθηκε σε απομακρυσμένες περιοχές στα ανατολικά και ήταν αρκετά πιο δύσκολο να εξαχθούν. Επιπλέον, η Σοβιετική οικονομία έπρεπε να καταναλώσει 2.2 φορές περισσότερο πετρέλαιο, 3.7 φορές περισσότερο χυτοσίδηρο, 3.0 φορές περισσότερο χάλυβα και 2.0 φορές περισσότερο τσιμέντο (Miller et al. 1987, 137). Αυτού του είδους η σπατάλη δεν μπορεί να είναι ανεκτή όταν οι πηγές είναι τόσο σπάνιες και πολύτιμες.

Η περίοδος 1986-90 συνέπεσε με την τελευταία μεταπολεμική δημογραφική περίοδο και σχεδόν όλη η αύξηση του εργατικού δυναμικού αποτελείται από άτομα μουσουλμανικής καταγωγής, οι οποίοι είχαν χαμηλότερες δεξιότητες στη δουλειά από τον υπόλοιπο πληθυσμό και ήταν απρόθυμοι να μεταναστεύσουν σε περιοχές με έλλειψη εργασίας (Friedberg και Islam 1987, 31). Έτσι, για πρώτη φορά στην ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης, όλη η αύξηση της παραγωγής θα έπρεπε να υλοποιηθεί μέσω της αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας. Όμως, μέχρι αυτό να γίνει αντιληπτό, οι ελλείψεις εργασίας οδήγησαν σε αχρησιμοποίητα κεφάλαια. Καθώς οι επιχειρήσεις

ανταγωνίστηκαν για να προσελκύσουν εργάτες, αυτοί ήταν πιθανό να χαλαρώσουν τις απαιτήσεις τους στην επίδοση. Η υπερβολική ζήτηση για εργατικό δυναμικό είναι μια από τις κύριες αιτίες της υποβάθμισης της εργασιακής πειθαρχίας, αυξάνοντας τη συχνότητα των απουσιών και τη γενική πτώση στην προσπάθεια στο χώρο εργασίας. Η κατάσταση αυτή επιδεινώνεται με την απουσία οποιασδήποτε ουσιαστικής συμμετοχής των εργαζομένων. Η επιχείρηση λειτουργεί στη βάση της διαχείρισης ενός ανθρώπου χωρίς την άμεση συμμετοχή των εργαζομένων στη λήψη αποφάσεων. Πράγματι, η ίδια η φύση της κεντρικής διοίκησης λειτουργεί κατά της αποτελεσματικής συμμετοχής των εργαζομένων στη λήψη αποφάσεων, καθώς απαιτεί ένα μοναδικό σημείο ευθύνης και δύναμης, τον διευθυντή δηλαδή, για να κριθεί η επίδοση της επιχείρησης. Η επιχείρηση είναι δομημένη έτσι ώστε να εξασφαλίζεται η διευθυντική εξουσία. Το συνδικάτο ασχολείται με έναν αριθμό διοικητικών λειτουργιών αντί να αντιπροσωπεύει τα ενδιαφέροντα των εργαζομένων.

Συνοψίζοντας τα αρνητικά χαρακτηριστικά των σχέσεων οργάνωσης του κεντρικά διοικούμενου, σοσιαλιστικού, οικονομικού, μη πλουραλιστικού συστήματος, παρατηρούμε: ταχεία εκβιομηχάνιση, σε βάρος της ανάπτυξης όλων των άλλων παραγωγικών τομέων της οικονομίας, ιδιαίτερα της γεωργίας και των υπηρεσιών, αναποτελεσματικότητα σε όλους τους κλάδους της παραγωγής, αποτυχία στον εκσυγχρονισμό της τεχνολογίας της παραγωγής, και σχετικά πολύ υψηλή κατανάλωση πρώτων υλών.

7.2.3 Σχέσεις Κινήτρων

Όταν οι πηγές της εκτεταμένης ανάπτυξης εξαντλήθηκαν, παρουσιάστηκε έλλειψη εργατικού δυναμικού, και ως αποτέλεσμα, υπήρξε επιβράδυνση του ρυθμού παραγωγής υλικού. Τα προϊόντα που παράγονται απέτυχαν στο να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις των καταναλωτών. Ήταν κατώτατης ποιότητας και αποθάρρυναν την εργασιακή προσπάθεια των εργατών. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα μια τεράστια αύξηση σε εισόδημα που δεν ξοδεύεται με τη μορφή καταθέσεων. Συνολικά, οι καταθέσεις το 1986 ήταν πάνω από 240 δις. ρούβλια, περισσότερο από τα 2/3 του συνολικού όγκου της λιανικού εμπορίου (Aganbegyan 1988a, 18). Συνεπώς, εν όψει της απουσίας διαφόρων καταναλωτικών προϊόντων, και αφού τα ηθικά κίνητρα δεν είναι ποτέ αρκετά, η κατάρρευση εμφανίστηκε στο σύστημα κινήτρων.

Οι ελλείψεις από προϊόντα και υπηρεσίες οδήγησε τους πολίτες να βρουν τρόπους μέσα και γύρω από το σύστημα για να εκπληρώσουν τις επιθυμίες τους. Άτομα εμφανίζονται με αξιοσημείωτη ευφυΐα στις ανεπάρκειες του συστήματος. Πολλοί εργαζόμενοι, ιδιαίτερα ειδικευμένοι υπηρεσιακοί εργαζόμενοι συμπληρώνουν το μισθό τους κάνοντας άλλες δουλειές για ιδιώτες. Οι υπηρεσίες τους είχαν μεγάλη ζήτηση εξαιτίας της έλλειψης συνεργείων και άλλων εγκαταστάσεων ως αποτέλεσμα της υστέρησης στον τομέα των υπηρεσιών. Όμως, αυτή η ανεκπλήρωτη ζήτηση των καταναλωτών ήταν η κυρίαρχη αιτία της διαφθοράς. Εκείνοι που πήραν το ρίσκο να καλύψουν την

ανικανοποίητη ζήτηση των καταναλωτών με «παράνομα» μέσα έγιναν οι νεόπλουτοι της Σοβιετικής Ένωσης. Εκτιμήθηκε ότι 17-20.000 εκατομμύρια ρούβλια «συμμετέχουν» στην παροχή υπηρεσιών εκτός ωρών εργασίας. Η αξία αυτών των υπηρεσιών ήταν 5-6 δισ. ρούβλια τον χρόνο, ενώ ο κύκλος εργασιών των κρατικών επιχειρήσεων στον τομέα των υπηρεσιών ήταν 9.8 δισ. ρούβλια (Mandel 1991, 27).

Αυτός ο παράγοντας είχε σημαντικές συνέπειες για την οικονομία. Η επίσημη παραγωγή φορολογείται. Έτσι η εκτροπή των πόρων στη μαύρη αγορά αύξανε τους φορολογικούς συντελεστές για ό,τι παραμένει επίσημο. Η μαύρη αγορά είναι λιγότερο παραγωγική σε όλες αυτές τις περιπτώσεις όπου αντικαθιστά τη χειρωνακτική με τη μηχανική δουλειά. Δεν συμβάλλει καθόλου στην έρευνα και την ανάπτυξη και συμβάλλει πολύ λίγο στην επένδυση. Αυξάνει την ανισότητα των εισοδημάτων. Κυριότερα, οι εκπρόσωποι της μαύρης αγοράς είναι συνήθως συντηρητικοί και σθεναρά πολεμούν κάθε αλλαγή και μεταρρύθμιση επειδή προσπαθούν να διατηρήσουν τα συμφέροντά τους. Στην πραγματικότητα, μαζί με όλες τις οικονομικές συνέπειες, η παραοικονομία αποτελεί σημαντικό εμπόδιο για οποιαδήποτε ριζική μεταρρύθμιση.

Μια άλλη εκδοχή της κρίσης της Σοβιετικής Ένωσης ήταν η σταθερή πτώση του ηθικού των εργαζομένων. Οι εργαζόμενοι αισθάνθηκαν αποξενωμένοι επειδή οι μεγάλες μονάδες κλίμακας διοικούνταν πρακτικά από άγνωστους διευθυντές και το αποτέλεσμα της εργασίας και της οργάνωσής τους διαχωρίστηκε από το εργατικό δυναμικό. Η έλλειψη ενδιαφέροντος επηρέασαν όχι μόνο την ικανοποίηση της δουλειάς αλλά και την αποδοτικότητα και την παραγωγικότητα. Η έλλειψη υπερηφάνειας στην εργασία και η έλλειψη της επίτευξης και της ταυτότητας είχε μια αρνητική οικονομική επίδραση. Η αποθάρρυνση των εργαζομένων δεν μπορεί να ξεπεραστεί με πολιτικούς λόγους, ηθικές προσφυγές ή κομματικούς ελέγχους. Είναι μια έκφραση της βαθιάς αποξένωσης των ανθρώπων από την πραγματικότητα των οικονομικών και της δημόσιας ζωής.

Η απογοήτευση των ανθρώπων και η απώλεια της ιδιοτέλειας εκδηλώθηκε μέσα από το πρόβλημα του αλκοολισμού. Το 1980, περίπου 40 εκατομμύρια άνθρωποι είχαν σοβαρό πρόβλημα με το αλκοόλ. Είναι δηλαδή το 1/6 του πληθυσμού. Επιπροσθέτως, 17 εκατομμύρια από αυτούς ήταν σε κρίσιμη κατάσταση. Ένας πολίτης της Σοβιετικής Ένωσης στους έξι γεννιέται ασθενικά ή με κληρονομικό ελάττωμα που απορρέει από τον αλκοολισμό. «Ο αλκοολισμός είναι μεγαλύτερη απειλή για την επιβίωση της χώρας από την απειλή του πυρηνικού πολέμου» (Holmes 1987, 40). Επιπλέον, το ποσοστό θνησιμότητας αυξήθηκε κατά 47% μεταξύ του 1960 και 1980. Εν τω μεταξύ, το βιοτικό επίπεδο των 2/3 του πληθυσμού άρχισε να πέφτει.

Συνολικά, φαίνεται ότι η κεντρικά διοικούμενη σοσιαλιστική οικονομική δομή δεν διευκολύνει, αλλά αναστέλλει τη μετάβαση από την εκτατική στην εντατική ανάπτυξη. Δεν υπήρξε κανένα κίνητρο από το κεντρικό συμβούλιο για να ενθαρρύνει τη μετάβαση, αφού αυτό θα οδηγούσε σε μια ουσιαστική μείωση στη δύναμή του για τη λήψη αποφάσεων υπέρ της αύξησης εκείνης από την επιχείρηση, κάνοντάς την αποτελεσματικά άνεργη. Η μετάβαση δεν θα ενθαρρυνόταν είτε από τους διαχειριστές είτε από τους

εργαζόμενους, εφόσον αυτό θα απαιτούσε την κατάργηση των χαλαρών δημοσιονομικών περιορισμών και μια ριζική αλλαγή στις διοικητικές ευθύνες και τις ευθύνες των εργαζομένων. Επιπλέον, η μεταρρύθμιση στη δομή της επιχείρησης ήταν απίθανη. Ο κάθε εργαζόμενος δεν θα μπορούσε να αμφισβητήσει τη διοικητική εξουσία και γι' αυτό δεν ήταν σε θέση να ενθαρρύνει την μεταρρύθμιση. Το συνδικάτο είχε στερηθεί το δικαίωμα της ενεργούς εκπροσώπησης, το να μετατραπεί σε μια διοικητική οργάνωση. Οι διαχειριστές δεν ενθάρρυναν τη μεταρρύθμιση στην εσωτερική δομή της επιχείρησης, η οποία θα διευκολύνει την εντατική ανάπτυξη, γιατί αυτό θα σήμαινε ότι η διαχειριστική ευθύνη τους θα γινόταν αντικείμενο ριζικής αλλαγής. Ένα σύστημα εντατικής αύξησης της ανάπτυξης δεν θα σημάνει την επίτευξη των συγκεκριμένων στόχων. Μάλλον θα απαιτεί τη συνεχή ανάγκη για εκσυγχρονισμό του εξοπλισμού, την ανάγκη να είναι αποτελεσματική και να ικανοποιεί το κριτήριο της αγοράς. Έτσι, η θέση και η εξουσία του διαχειριστή γίνεται ευάλωτη και ως εκ τούτου αυτή η στρατηγική είναι πολύ επικίνδυνη.

Γι' αυτούς τους λόγους η κεντρικά διοικούμενη οικονομική δομή δεν είχε τις εσωτερικές δυνάμεις που καθιστούν δυνατή τη μετάβαση από την εκτατική στην εντατική ανάπτυξη. Ακόμα κι αν οι πηγές της εκτεταμένης ανάπτυξης, όπως η εργασία και οι φυσικοί πόροι, είχαν εξαντληθεί. Η εκτεταμένη ανάπτυξη συνδέεται με τα συμφέροντα του κεντρικού σχεδιαστικού συμβουλίου, τους διευθυντές, ακόμα και τους εργαζόμενους. Να προσθέσουμε σε αυτό, ότι τα συμφέροντα του στρατιωτικού τομέα αρνήθηκαν οποιαδήποτε αλλαγή και ακόμη ότι είχαν εκτεθεί σε αποτελεσματικό διεθνή ανταγωνισμό. Μια αλλαγή στην εντατική ανάπτυξη θα οδηγούσε σε ανταγωνισμό για πόρους, κάνοντας έτσι λιγότερους πόρους διαθέσιμους και ελεγχόμενους από το στρατιωτικό τομέα. Έτσι, δεν υπήρχε κανένα κίνητρο από οποιουσδήποτε οικονομικούς παράγοντες από την οικονομική δομή για να αλλάξει το *status quo* και αν ξεκινούσε τέτοια μεταρρύθμιση, θα αντιστεκόταν λυσσαλέα, όπως κάθε μεταρρύθμιση που θα αμφισβητούσε τους προνομιακούς οικονομικούς παράγοντες.

7.3 Πολιτική Δομή

Ενώ η οικονομική δομή δεν διευκολύνει την αλλαγή και τη μεταρρύθμιση, μια πιθανή πηγή μεταρρύθμισης είναι στην πολιτική δομή. Αν η πολιτική δομή ήταν σε θέση να ανταποκριθεί και να προσαρμοστεί στις νέες οικονομικές-πολιτικές συνθήκες, αυτό θα είχε ενδεχόμενες συνέπειες για την οικονομική δομή, σύμφωνα με την υπόθεση της συνέπειας. Από την άλλη μεριά, αν η πολιτική δομή έχει επίσης έλλειψη από εσωτερικές δυνάμεις της αλλαγής, αυτό θα εμποδίσει μόνο τη δυνατότητα αλλαγής. Μια εμπεριστατωμένη ανάλυση της πολιτικής δομής του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλιστικού οικονομικού συστήματος, από αυτή την άποψη, απαιτείται για να εξηγήσει την τελική του κατάρρευση.

Στο κεντρικά διοικούμενο σοσιαλιστικό οικονομικό σύστημα, όπως έχει ήδη αναφερθεί, οι εργαζόμενοι «εκπροσωπούνται» από το κόμμα, το κράτος και τα συνδικάτα.

Αυτό είναι μια αντανάκλαση του μη πλουραλιστικού χαρακτήρα του συστήματος. Έτσι, δεν περιμένουμε το σύστημα να παρέχει δημοκρατικά μέσα με τα οποία τα άτομα μπορούν να συμμετάσχουν και να συζητήσουν. Η κεντρική διοίκηση του σοσιαλιστικού οικονομικού συστήματος χρησιμοποιεί ειδικές μεθόδους κεντρικού ελέγχου. Αυτές οι μέθοδοι περιλάμβαναν την σύσταση των υποψηφίων για το τοπικό γραφείο, τον έλεγχο των υποψηφίων για τις εν λόγω υπηρεσίες μέσω του συστήματος ονοματολογίας - ένα ιεραρχικό σύστημα των μελών του κόμματος που βασίζεται στην αρχαιότητα και την πίστη - τη χρήση της κομματικής πειθαρχίας για να αφαιρούνται οι υπάλληλοι που δεν εξυπηρετούν πλέον το κέντρο αποτελεσματικά, και την αποστολή των υψηλόβαθμων «εκπαιδευτών» για να επιβλέπουν τις τοπικές συναντήσεις για να βεβαιωθούν ότι οι επιλογές του κέντρου εγκρίθηκαν και υλοποιούνται (Sakwa 1989, 55-9).

Το μονοπώλιο στην άσκηση της εξουσίας συνεπάγεται σημαντικά υλικά προνόμια. Οι γραφειοκράτες είχαν αρκετή επίγνωση των συγκεκριμένων υλικών συμφερόντων και τα υπερασπίστηκαν έναντι όλων των αντιπάλων τους. Το κοινό δεν θα μπορούσε να επικρίνει τα προνόμια των υψηλών γραφειοκρατών. Στις 13 Φεβρουαρίου του 1986, υπό το καθεστώς της γκλάσνοστ, ο Pradva έγραψε: «Κατά την εξέταση της κοινωνικής δικαιοσύνης, είναι αδύνατο να κλείσουμε τα μάτια μπροστά στο γεγονός ότι το κόμμα, το κομμουνιστικό συμβούλιο, ο συνδικαλισμός, η οικονομία, ακόμη και οι Komsomol ηγέτες μερικές φορές εντείνουν αντικειμενικά την κοινωνική ανισότητα από την απόλαυση όλων των ειδών των ειδικών μπουφέδων, των ειδικών καταστημάτων, των ειδικών νοσοκομείων κ.ο.κ.» (Sakwa 1989, 226).

Μερικά από τα χαρακτηριστικά της νέας μορφής της κοινωνικής διαστρωμάτωσης ήταν: η κυριαρχία του κράτους σε βάρος του άμεσου ελέγχου από τους εργάτες στα εργοστάσια και στα συμβούλια. Το τέλος των ανεξάρτητων συνδικάτων και η μετατροπή του Κόμματος σε ένα μη-δημοκρατικό, μη-πλουραλιστικό κόμμα, που επέβαλε τα συμφέροντα της ελίτ αυτής της ομάδας από τους πολίτες, αντί να ενεργούν ως εμπροσθοφυλακή του λαού. Επιπλέον, υπήρχε η απουσία των εκλεγμένων αξιωματούχων οι οποίοι υπόκεινται σε ανάκληση από τους πολίτες, αν καταχράστηκαν τη θέση τους, επιτρέποντας έτσι στον γραφειοκράτη να μη λογοδοτεί. Το τέλος της ελεύθερης συζήτησης και της έκφρασης των αντικρουόμενων απόψεων υπέρ μιας «σωστής γραμμής», όπου όλα τα μέλη του κόμματος πρέπει να υιοθετήσουν την άποψη της ελίτ ή να αντιμετωπίζουν τις συνέπειες και τέλος, η πίστωση του πλεονάσματος που παράγεται από τους εργαζόμενους, το οποίο χρησιμοποιήθηκε από τη γραφειοκρατία για δικό τους συμφέρον. Αυτό αποτυπώνεται ευρέως στις διαφορές των μισθών, στα υψηλά επιδόματα για τα μέλη της γραφειοκρατίας, στην παραγωγή καταναλωτικών αγαθών πολυτελείας, στα ειδικά πλεονεκτήματα για τα παιδιά τους και στην κατανομή 12% του ΑΕΠ για στρατιωτικές δαπάνες (Walker 1986, 125).

Το διοικητικό σύστημα της κυβέρνησης, με τον στενό έλεγχο που εφαρμόζεται στο σχεδιασμό και τη διάθεση προμηθειών και με τις αντιπαραγωγικές και λανθασμένες πρωτοβουλίες, έγινε το ανυπέρβλητο εμπόδιο σε κάθε διαρθρωτική μορφή. Οποιαδή-

ποτε αλλαγή στην οργάνωση του συστήματος στα πλαίσια της οικονομίας είχε σαν αποτέλεσμα απώλεια δύναμης για την ίδια τη γραφειοκρατία. Δηλαδή, η γραφειοκρατία από μόνη της δεν θα ξεκινούσε καμία σημαντική μεταρρύθμιση. Θα δεχόταν απλά μεταρρυθμίσεις αν εξυπηρετούσαν τα συμφέροντα τουλάχιστον της πλειοψηφίας της κοινωνικής τάξης των γραφειοκρατών. Επιπλέον, η γραφειοκρατία θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει τη δύναμή της για να σαμποτάρει οποιεσδήποτε αλλαγές, που απαιτούνται για να επιτευχθούν νέοι στόχοι υπό τις νέες πολιτικοοικονομικές συνθήκες. Έτσι, η γραφειοκρατία δεν εισήγαγε αλλαγές που θα αμφισβητούσαν τη θέση της στην κοινωνία, αλλά αντιστάθηκε σε πολιτικές που θα μπορούσαν να επηρεάσουν τη θέση της, και λειτούργησε ως κατασταλτική δύναμη ενάντια σε οποιονδήποτε θα μπορούσε να αμφισβητήσει τη θέση της. Ακόμα και αν οι ανώτεροι γραφειοκράτες εισήγαγαν μεταρρυθμίσεις, τα μεσαία και κατώτερα κλιμάκια είχαν τη δύναμη να εμποδίσουν κάθε αλλαγή.

Ως εκ τούτου μια ανάλυση της πολιτικής δομής του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλισμού αποκαλύπτει ότι η γραφειοκρατία δεν είχε συμφέρον στο να εισαγάγει σημαντικές μεταρρυθμίσεις, από τη στιγμή που αυτό θα υπονόμευε τη δύναμή της. Αυτό αντικατοπτρίζει συστήματα μη δημοκρατικά, μη πλουραλιστικά και μη υπεύθυνα. Αυτό σημαίνει ότι η πολιτική δομή δε θα εισαγάγει την πολυπόθητη αλλαγή από την εκτατική στην εντατική ανάπτυξη και, αν δεν ενθαρρυνθεί από τα εναπομείναντα στοιχεία του οικονομικού συστήματος, θα έχει ως αποτέλεσμα την απόλυτη κατάρρευση του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλισμού στη Σοβιετική Ένωση και στην Ανατολική Ευρώπη.

7.4 Ιδεολογική δομή

Ο Marx (1966, 81) υπογράμμισε ότι η ταχεία ανάπτυξη της υλικοτεχνικής βάσης είναι μια αναγκαία προϋπόθεση για να κινηθεί μια κοινωνία προς τον κομμουνισμό. Αυτό ήταν ένα σημαντικό στοιχείο και της κεντρικά διοικούμενης σοσιαλιστικής ιδεολογίας. Είχε στόχο να παρουσιάσει την υπάρχουσα οικονομική και πολιτική δομή ως τη μόνη δυνατή «σοσιαλιστική» δομή, η οποία μπορεί να επιτύχει τον στόχο του κομμουνισμού. Παρ' όλα αυτά, η εξάντληση των πηγών της εντατικής οικονομίας που έχει ως αποτέλεσμα τα μειούμενα επίπεδα της ανάπτυξης, έρχεται σε αντιπαράθεση με την ιδεολογική δομή που μπορεί να αποφευχθεί μόνο από επαναστατική αλλαγή στην ιδεολογία.

Η ιδεολογία δεν είναι τόσο περιορισμός, όσο ένα εύκαμπτο όργανο μεταρρύθμισης. Υπ' αυτή την έννοια, μια ανάλυση της κεντρικά διοικούμενης σοσιαλιστικής ιδεολογίας απαιτείται για να αποκαλυφθεί εάν η ιδεολογία μπορεί να διευκολύνει την αλλαγή προς την εντατική ανάπτυξη, αποφεύγοντας έτσι την πλήρη κατάρρευση του συστήματος. Το σοσιαλιστικό οικονομικό σύστημα με κεντρική διοίκηση επιβάλλει την ιδεολογία του μέσω του δόγματος της «σωστής γραμμής». Το κόμμα κατα-

λήγει επιστημονικά στη σωστή αντίληψη πραγμάτων, η οποία συνδεόταν με όλα τα μέλη του κόμματος και, από τη στιγμή που το κόμμα υιοθετεί μια κεντρική θέση, οι απόψεις του καθορίζουν τις περισσότερες αποφάσεις. Το κόμμα, μέσω των οικονομικών, πολιτικών και ιδεολογικών μηχανισμών που το ήλεγχαν, διαβεβαίωνε ότι επικρατούσε η «σωστή» αντίληψη. Αυτό φτάνει στο σημείο να αποφασίζει τι είναι και τι δεν είναι «σωστή γνώση». Για παράδειγμα, η νεοκλασική οικονομική επιστήμη ήταν λανθασμένη γιατί θεωρούνταν καπιταλιστική γνώση. Τέτοια διάκριση μεταξύ της καπιταλιστικής και της σοσιαλιστικής γνώσης έχει καταστροφικές συνέπειες για την ανάπτυξη και την εφαρμογή της επιστήμης. Η καπιταλιστική γνώση θεωρήθηκε αφορισμός. Παρ' όλα αυτά, όποια κι αν ήταν τα κριτήρια που προσδιόριζαν την καπιταλιστική γνώση, δεν παρατέθηκαν ποτέ με ακρίβεια, επιτρέποντας έτσι την κεντρική αρχή να καθορίζει ουσιαστικά τη «σωστή γνώση». Με αυτό τον τρόπο, το κεντρικά διοικούμενο σοσιαλιστικό μη-πλουραλιστικό σύστημα της οικονομικής ανάπτυξης δεν ενθάρρυνε την εξωτερίκευση και την ανάπτυξη νέων ιδεών, εμποδίζοντας έτσι τη μεταρρύθμιση. Ουσιαστικά, η ιδεολογία εμπόδισε τις απαραίτητες προϋποθέσεις για σημαντικές μεταρρυθμίσεις καθοριστικής σημασίας. Μια τάση προς τον συντηρητισμό ήταν εύλογη συνέπεια. Σε αυτό πρέπει να προσθέσουμε ότι αν και η επίσημη ιδεολογία καταδίκαζε συμπεριφορές, όπως η αξίωση της κοινωνικής θέσης, ο ελιτισμός και η συντηρητική νοοτροπία, που γίνονταν αντισοσιαλιστικά, εφαρμόζονταν ευρέως (Breth and Ward 1982,57). Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την ηθική και ιδεολογική σύγχυση των πολιτών.

7.5 Εξωτερικό Περιβάλλον

Ο στρατιωτικός προϋπολογισμός αντλούσε μεγάλες ποσότητες από τους πόρους. Η άμυνα απορρόφησε περίπου το 12% του ΑΕΠ της Σοβιετικής Ένωσης. Ο τομέας του στρατού κατείχε τα καλύτερα εργοστάσια, τις καλύτερες πρώτες ύλες και τα καλύτερα ερευνητικά ιδρύματα.

Το εξωτερικό εμπόριο έπαιξε έναν ουσιαστικό αλλά λιγότερο σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της Σοβιετικής Ένωσης, σε σχέση με τον ρόλο που έπαιξε σε άλλες βιομηχανοποιημένες οικονομίες. Οι σοβιετικές εμπορικές συμφωνίες δεν συνέβαλαν σε μια διευρυνόμενη και ανταγωνιστική θέση στις παγκόσμιες αγορές. Ουσιαστικά, η Σοβιετική Ένωση ακολούθησε μια πολιτική σκόπιμης «εμπορικής απέχθειας». Αυτό έγινε επειδή ο όγκος του σοβιετικού εμπορίου αναλογικά με τον όγκο του σοβιετικού εγχώριου προϊόντος ήταν σχετικά μικρός σε σύγκριση με την οικονομία της αγοράς σε συγκρινόμενα επίπεδα της οικονομικής ανάπτυξης (Gregory and Stuart 2001, 148). Η ιδεολογική αντίληψη μιας αυτάρκους σοσιαλιστικής χώρας που περιτριγυρίζεται από εχθρικές ιμπεριαλιστικές χώρες, απαιτούσε μια κλειστή οικονομία. Επίσης, η αναρχία της παγκόσμιας αγοράς μπορούσε να καθορίσει την αποτελεσματικότητα του κεντρικού σχεδιασμού. Η Σοβιετική Ένωση αποφάσισε να απομονωθεί

από αυτά που έβλεπε ως αρνητικά χαρακτηριστικά της οικονομίας της παγκόσμιας αγοράς, όπως είναι ο πληθωρισμός και η ανεργία. Γι' αυτό εγχώριες εταιρείες και καταναλωτές έπρεπε να προστατευτούν από τον ξένο ανταγωνισμό μέσω της απομόνωσης από την παγκόσμια οικονομία. Συνολικά, η σοβιετική οικονομία παρέμεινε απομονωμένη από τις παγκόσμιες αγορές προϊόντων και κεφαλαίου, σε αντίθεση με τις οικονομίες της αγοράς που γίνονταν όλο και περισσότερο μέρος της παγκόσμια αγοράς.

Η πολιτική της αυτάρκειας απαιτούσε εισαγωγές μόνο προϊόντων που δεν παράγονταν στη χώρα, ενώ η εξαγωγική διαδικασία προερχόταν από τις ανάγκες αποπληρωμής των εισαγωγών. Υπό το σοσιαλιστικό οικονομικό σύστημα με κεντρική διοίκηση, το εξωτερικό εμπόριο καθοριζόταν από ένα κρατικό μονοπώλιο. Το εξωτερικό εμπόριο, όμοιο με τη διανομή εγχώριων πηγών, ήταν κεντρικά διοικούμενο και εκτελούνταν από ειδικούς σχεδιαστές. Η λήψη αποφάσεων σε σχέση με το ποια προϊόντα θα εμπορευτούν, με ποιόν, και με ποιους όρους, γινόταν από το κέντρο. Ο οργανισμός που ήταν υπεύθυνος για το εξωτερικό εμπόριο ήταν το Υπουργείο Εξωτερικού Εμπορίου (Ministry of Foreign Trade), υφιστάμενο του Συμβουλίου Υπουργών (Council of Ministers). Οι οργανισμοί που έκαναν τις αγοραπωλησίες ήταν οι Οργανισμοί Εξωτερικού Εμπορίου (Foreign Trade Organizations).

Το εμπόριο μεταξύ των σοσιαλιστικών κρατών με κεντρική διοίκηση, από το 1949 μέχρι το 1991, πραγματοποιούνταν σε μία βάση κυβέρνηση-με-κυβέρνηση μέσω του Συμβουλίου Αμοιβαίας Οικονομικής Βοήθειας (ΣΑΟΒ) [Council for Mutual Economic Assistance (CMEA)], το οποίο συχνά αναφέρεται ως ΚΟΜΕΚΟΝ (COMECON ακρώνυμο για το Communist Common Market). Το ΣΑΟΒ ήταν μια απάντηση για το σχηματισμό του Οργανισμού Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας (Organization for European Economic Co-operation) στη Δυτική Ευρώπη. Το ΣΑΟΒ ήταν ένας οικονομικός οργανισμός υπό την ηγεμονία της Σοβιετικής Ένωσης που περιελάμβανε όλες τις σοσιαλιστικές χώρες με κεντρική διοίκηση σε όλο τον κόσμο. Στα πλαίσια του ΣΑΟΒ, οι διαδικασίες για διεθνές εμπόριο ήταν σε μεγάλο βαθμό όμοιες με αυτές που κυριαρχούσαν στο σχεδιασμό της εγχώριας παραγωγής. Αυτές οι συμφωνίες είχαν στόχο να ενσωματώσουν το σχεδιασμένο σοσιαλιστικό σύστημα της Ανατολικής Ευρώπης στην Σοβιετική Ένωση μέσω της εξειδίκευσης του εμπορίου και της παραγωγής μεταξύ των χωρών-μελών. Το ΣΑΟΒ ως πολύπλευρο σώμα ανάγκαζε τις χώρες-μέλη να υιοθετήσουν μια ενιαία στρατηγική παραγωγής συνεπή με τις επιθυμίες της Σοβιετικής Ένωσης. Αυτή η στρατηγική ενσωμάτωσε εκτενή ανάπτυξη που δίνει κεφαλαιουχικά αγαθά στις δαπάνες των καταναλωτικών αγαθών και ένα αύταρκες επίκεντρο με αντικατάσταση εισαγωγής και ελάχιστης εξάρτησης σε παγκόσμιες αγορές.

Το μοντέλο εμπορίου με χώρες-μέλη του ΣΑΟΒ είχε ως στόχο ολοκληρωμένα εμπορικά σχέδια με τις γενικές ρυθμίσεις για κάθε χώρα. Πενταετείς συμφωνίες που καθόριζαν το εμπόριο του ΣΑΟΒ, συμπληρώνονταν από ετήσια πρωτόκολλα που καθόριζαν

ποσότητες και τιμές των προϊόντων που εμπορεύονταν μεταξύ των χωρών-μελών. Ο σχεδιασμός του εμπορίου έγινε βάσει φυσικών μονάδων και οι τιμές προσαρμόστηκαν ώστε οι ροές του εμπορίου να εξομοιωθούν σε γενικές γραμμές, με σημερινούς όρους. Ανάμεσα στις χώρες του ΣΑΟΒ, το εμπόριο γινόταν με ρούβλια (Gregory and Stuart 2001, 147). Οι τιμές των πρωταρχικών αγαθών σύμφωνα με τη διατύπωση της Βουδαπέστης, που υιοθετήθηκε το 1975, ήταν ο μέσος όρος πενταετούς κινητικότητας της τιμής στις παγκόσμιες τιμές αλλά έτειναν να μένουν πίσω απ' αυτές. Ακριβώς όπως και στον εγχώριο σχεδιασμό, η ιδέα οικονομίες κλίμακας ήταν σημαντική στην παραγωγή κάποιον αγαθών και οι υπόλοιπες χώρες έπρεπε να εισάγουν ό,τι χρειαζόταν από αυτές. Η βασική αρχή του διεθνούς εμπορίου, που υπογραμμίζεται, έπαιξε σημαντικό ρόλο, επειδή το εμπόριο είχε ρυθμιστεί.

Το ΣΑΟΒ ήταν μια συνέχεια της σοβιετικής αναπτυσσόμενης στρατηγικής αυτάρκειας που οφειλόταν στο σοβιετικό τύπο δομής και στο γεγονός ότι η ΕΣΣΔ επικρατούσε, σε ποσοστά, στη συνολική εμπορική μερίδα. Περίπου το 60-70% του εμπορίου των χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης που πραγματοποιούνταν στα πλαίσια του ΣΑΟΒ ήταν με τη Σοβιετική Ένωση. Το 1966-89 σχεδόν οι μισές εισαγωγές του ΣΑΟΒ προερχόταν από τις χώρες τις Ανατολικής Ευρώπης, 85% από πλοία, καράβια και ναυτικό εξοπλισμό, 60% από σιδηροδρομικό εξοπλισμό και πάνω από 50% από μηχανήματα για ελαφριά βιομηχανία (Rosser and Rosser 2004, 276). Ο πίνακας 7.1 παρουσιάζει το μερίδιο των χωρών-μελών στις εξαγωγές του ΣΑΟΒ για το 1989. Το ΣΑΟΒ είχε μια θετική επιρροή στο εμπόριο της Ανατολικής Ευρώπης, το οποίο κατά τη διάρκεια της περιόδου 1956-1960 είχε ένα μεγαλύτερο ρυθμό ανάπτυξης σε σχέση με τις συνολικές παγκόσμιες εξαγωγές και ακόμα και με το εμπόριο των Δυτικών εκβιομηχανισμένων χωρών. Ο ρυθμός ανάπτυξης επιβραδύνθηκε από το 1961 μέχρι το 1965 και έπεσε μέχρι και κάτω από αυτόν της Δύσης, ελάχιστα πάνω από το παγκόσμιο άθροισμα (Bruno 1992, 763).

Πίνακας 7.1: Μερίδιο των χωρών-μελών στις εξαγωγές στο ΣΑΟΒ για το 1989
(σε ποσοστό οι τιμές)

Χώρα	**Εξαγωγές στο ΣΑΟΒ**	**Μερίδιο της Σ.Ε.**
Βουλγαρία	83	76
Τσεχοσλοβακία	54	62
Αν. Γερμανία	42	62
Ουγγαρία	39	64
Πολωνία	35	61
Ρουμανία	38	59
Σοβιετική Ένωση	46	

Πηγή: (Schnitzer 2000, 160)

Οι βιομηχανίες των χωρών του ΣΑΟΒ εξαρτιόνταν από τις σοβιετικές ενεργειακές πηγές και τις πρώτες ύλες. Επειδή η Σοβιετική Ένωση ήταν πλούσια σε φυσικούς πό-

ρους, ειδικά σε ενέργεια, και τα υπόλοιπα μέλη δεν ήταν, προμήθευε ενέργεια σε υψηλές τιμές σε σχέση με τα παγκόσμια επίπεδα και έπαιρνε βιομηχανικά προϊόντα σε αντάλλαγμα. Καθώς οι παγκόσμιες τιμές της ενέργειας αυξάνονταν κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970, οι τιμές του εμπορίου στα πλαίσια του ΣΑΟΒ προσαρμόστηκαν ελάχιστα, και οι όροι του εμπορίου άλλαξαν απότομα υπέρ των μη σοβιετικών εθνών. Αυτό οδήγησε τα μέλη του ΣΑΟΒ σε ομαδική απομόνωση από τις παγκόσμιες αγορές.

Η δομή του εμπορίου του ΣΑΟΒ είχε προφανείς ανεπάρκειες. Η μετρίαση της διακίνησης των προϊόντων σε κάθε χώρα-μέλος σήμαινε ότι δεν ήταν απαραίτητος ο εκσυγχρονισμός της μίξης των προϊόντων και η εξέλιξη της τεχνολογίας σύμφωνα με τα δεδομένα της παγκόσμιας αγοράς. Ο χωρισμός της εγχώριας οικονομίας από τις τιμές του υπόλοιπου κόσμου και από τις τεχνολογικές καινοτομίες με το πέρασμα του χρόνου δεν επηρέασαν τη δομή της βιομηχανίας κάθε χώρας-μέλους, καθιστώντας τις βιομηχανίες εξαιρετικά μη ανταγωνιστικές. Το αποτέλεσμα ήταν η μονοπωλιακή εγχώρια αγορά να μειώσει τα κίνητρα που θα ωθούσαν τους παραγωγούς να συνεχίσουν τις παραγωγές και τις τεχνολογικές καινοτομίες σύμφωνα με τα παγκόσμια πρότυπα και να αναπτύξουν αποτελεσματική τεχνογνωσία των αγορών.

Επιπλέον, το σοβιετικό ρούβλι ήταν ένα μη μετατρέψιμο νόμισμα, δεν διακινούνταν στις παγκόσμιες νομισματικές αγορές και έτσι δεν γινόταν αποδεκτό στο διεθνές εμπόριο αγαθών. Η μη μετατρεψιμότητα του ρουβλιού μαζί με τους μηχανισμούς που καθόριζαν αυθαίρετες τιμές σήμαιναν ότι οι τιμές που χρησιμοποιούνταν στις εμπορικές συναλλαγές του ΣΑΟΒ δεν είχαν καμία σχέση με την ανάγκη αποθεμάτων, ούτε στην εγχώρια ούτε στην παγκόσμια οικονομία. Το ρούβλι χρησιμοποιούνταν από εμπορικούς εταίρους, ακόμα και στα πλαίσια του ΣΑΟΒ, κι έτσι δε γινόταν αποδεκτό ως μέσο πληρωμής αγαθών. Ήταν τάση, άρα, να γίνονται ανταλλαγές προϊόντων στα πλαίσια του ΣΑΟΒ επιδιώκοντας μια ισορροπία μεταξύ της Σοβιετικής Ένωσης και καθενός από τους εταίρους με τους οποίους εμπορευόταν. Το ανταλλακτικό εμπόριο, παρ' όλα αυτά, περιόρισε τον όγκο του εμπορίου (Gregory and Stuart 2001, 149).

Στο μεταξύ, πέρα από τις οικονομικές και πολιτικές πιέσεις, οι χώρες τις Ανατολικής Ευρώπης επικεντρώθηκαν στην ανάπτυξη των δικών τους οικονομιών, συμπεριλαμβανομένων βαριών βιομηχανιών και κάποιας βιομηχανικής διαφοροποίησης. Οι χώρες της Ανατολικής Ευρώπης δεν ήταν πρόθυμες να ειδικευτούν σε κανένα βαθμό, φοβούμενες την απώλεια της οικονομικής τους ανεξαρτησίας. Αν και υπήρχε ένα μέτρο συνεργασίας δεν υπήρχε κανένα σχέδιο ένταξης. Μέσω των σχεδιασμένων σοσιαλιστικών οικονομιών, οι εσωτερικές τιμές είχαν μικρή ή καθόλου σχέση με τις σχετικές ανάγκες αποθεμάτων ή τις τιμές της διεθνούς αγοράς κι έτσι αποδείχτηκαν άχρηστες στη λήψη αποφάσεων για το εξωτερικό εμπόριο. Λόγω έλλειψης κατάλληλων τιμών, η συνηθισμένη προσέγγιση ήταν να καθοριστεί πόσο θα στοίχιζε το αγαθό στις παγκόσμιες αγορές.

Το εμπόριο έξω από το ΣΑΟΒ βασιζόταν σε διαφορετικές αρχές. Αποφάσεις λαμβάνονταν σε κεντρικό επίπεδο σχετικά με την ποσότητα των εξωτερικών συναλλαγών που απαιτούνταν, γενικά μια λειτουργία της ποσότητας των εισαγωγών από τις χώρες που δεν ανήκαν στο ΣΑΟΒ. Ειδικοί οργανισμοί για το εξωτερικό εμπόριο θα αγόραζαν τα εξαγώγιμα αγαθά από τους σοβιετικούς προμηθευτές και θα τα πουλούσαν συνήθως σε παγκόσμιες τιμές. Οι παραγωγοί των εξαγώγιμων αγαθών δεν είχαν άμεσες σχέσεις με ξένους αγοραστές, αλλά είχαν να κάνουν αποκλειστικά με τη γραφειοκρατία του εξωτερικού εμπορίου. Ουσιαστικά, η ύπαρξη τέτοιων οργανισμών απομόνωσε τους εγχώριους παραγωγούς από τις παγκόσμιες αγορές. Αυτό το υπερβολικά έμμεσο σύστημα συνέβαλε στην αναποτελεσματικότητα των επιχειρήσεων να επιδιώξουν παγκόσμια ανταγωνιστικότητα μέσω της καινοτομίας και της αποτελεσματικότητας. Επειδή καμία ατομική επιχείρηση στη Σοβιετική Ένωση δεν μπορούσε να κερδίσει σε μεγάλο βαθμό από το εξωτερικό εμπόριο, η διαχείριση των επιχειρήσεων είχε μικρό ενδιαφέρον. Δεν πραγματοποιούσαν καμία έρευνα στην παγκόσμια αγορά, ούτε προσπάθησαν να ενσωματωθούν στις διεθνείς νόρμες και τα διεθνή στάνταρ. Παράλληλα, οι χώρες του ΣΑΟΒ δυσκολεύονταν να αντιμετωπίσουν τις Δυτικές αγορές εξαιτίας των προβλημάτων της ποιότητας και την αδυναμία να ανταποκριθούν τις απαιτήσεις υπηρεσιών που είχαν αυτές οι αγορές. Οι επιχειρήσεις ήταν απρόθυμες να παράγουν περισσότερα τεμάχια, καθώς και να παράγουν για εξαγωγές.

Η ανάπτυξη των Σοβιετικών εισαγωγών από τη βιομηχανοποιημένη Δύση επικεντρώθηκε σε δύο τομείς: βιομηχανικά αγαθά και υπηρεσίες για να υποστηριχθούν οι τεχνολογικές ανάγκες της Σοβιετικής οικονομίας, και γεωργικά αγαθά, κυρίως σιτηρά και λιπάσματα, για να αντικαταστήσουν τις αποτυχημένες σοδειές και να προκαλέσουν την ανάπτυξη της γεωργικής παραγωγικότητας. Εξαιτίας των δυσκολιών στην πώληση εξαγώγιμων αγαθών και του αυξανόμενου σκληρού νομίσματος, το μεγάλο Σοβιετικό χρέος, τεράστιο χρέος στα πλαίσια του σκληρού νομίσματος αλλά χωρίς να συμπεριλαμβάνει το ενεργητικό του σοβιετικού σκληρού νομίσματος στις Δυτικές τράπεζες, αυξήθηκε σημαντικά, όπως φαίνεται στον Πίνακα 7.2.

Πίνακας 7.2 Σοβιετικό και Ρωσικό Εξωτερικό Χρέος

	1975	**1980**	**1985**	**1990**	**1992**	**1999**
χρέος Σε δισεκατομμύρια $ των ΗΠΑ	12.5	20.5	29.0	53.6	107.7	87.1

Πηγή: Gregory and Stuart (2001, 153)

Συνολικά, ο κεντρικός σχεδιασμός του παγκόσμιου εμπορίου δημιουργεί αντιφάσεις. «Ο κεντρικός σχεδιασμός τείνει να είναι προκατειλημμένος σε σχέση με το εξωτερικό εμπόριο. Οι σχεδιαστές επιθυμούν σιγουριά, και το εξωτερικό εμπόριο, ακόμα

και ανάμεσα στις σχεδιασμένες οικονομίες, είναι αβέβαιο. Είναι δύσκολο να σχεδιάσει κανείς την παραγωγή και ακόμα πιο δύσκολο να σχεδιάσει την κατανάλωση και πιο δύσκολο και απ' αυτό να σχεδιάσει τις διαφορές μεταξύ τους. Για να ρυθμίσουν το εμπόριο μεταξύ δύο χωρών, οι ρυθμιστές πρέπει να συνδέσουν τις διαφορές των δύο χωρών, προσδίδοντας μεγαλύτερη αβεβαιότητα στο σχεδιασμό της κάθε χώρας» (Kennet 1991, 239). Επιπλέον, ο ουσιαστικός διαχωρισμός της εγχώριας από την παγκόσμια αγορά σημαίνει μια σημαντική εν δυνάμει πηγή πίεσης για μείωση του κόστους και βελτίωση της ποιότητας και είχε μικρή ή καθόλου επίδραση στις επιχειρήσεις.

7.6 Μεταρρυθμίσεις

Μέχρι αυτό το σημείο έχουμε επικεντρωθεί στις δομές των σοσιαλιστικών οικονομιών με κεντρική διοίκηση, αλλά δεν δώσαμε καθόλου σημασία στις θεσμικές αλλαγές και μεταρρυθμίσεις. Αν και κάποιες μεταρρυθμίσεις πραγματοποιήθηκαν στις κεντρικά διοικούμενες σοσιαλιστικές οικονομίες, ήταν μετριοπαθείς και συχνά άκαρπες και στείρες. Η έλλειψη σημαντικών θεσμικών αλλαγών και μεταρρυθμίσεων δεν σήμαινε ότι η επίδοση της Σοβιετικής οικονομίας ήταν ικανοποιητική ή ότι έχαιρε ευρείας αποδοχής από τον λαό.

Οι μεταρρυθμίσεις και οι θεσμικές αλλαγές συνάντησαν εμπόδια από την εδραιωμένη γραφειοκρατία, τα μέλη της οποίας φοβούνται ότι θα χάσουν την κοινωνική τους θέση, τα προνόμιά τους ως αποτέλεσμα αυτής της μεταρρύθμισης. Επιπλέον, οι μεταρρυθμίσεις συναντούν αντίσταση όταν επιβάλλονται στην κοινωνία πριν προλάβει αυτή να ενημερωθεί πλήρως και να πιστέψει ότι θα ανταμειφτεί εάν τηρήσει τις νέες εργασιακές συμφωνίες. Στο μεταξύ, μέλη της κοινότητας υιοθετούν συμπεριφορά «ανικανότητας» λόγω δεκαετιών κατά τις οποίες αποθαρρύνονταν να λάβουν οποιαδήποτε πρωτοβουλία στον κεντρικά διοικούμενο σοσιαλισμό.

Ο όρος μεταρρύθμιση στη Σοβιετική Ένωση ήταν ιδεολογικά μη αποδεκτός. Ερμηνεύεται ως επικίνδυνη Δυτική προπαγάνδα. Η ορθόδοξη ιδεολογία άφηνε περιθώρια μόνο για την προστασία του κεντρικά διοικούμενου μοντέλου. Συνεπώς, οι μεταρρυθμιστές στον κεντρικά διοικούμενο σοσιαλισμό, για πολιτικούς και ιδεολογικούς λόγους, δίσταζαν περισσότερο να δεχτούν το κίνητρο του κέρδους και την ευελιξία των τιμών, ή να εγκαταλείψουν την κρατική περιουσία και το κρατικό μονοπώλιο για το εξωτερικό εμπόριο. Αντίθετα, αυτοί έκαναν μόνο πως επιδιορθώνουν το υπάρχον σύστημα, προσπαθώντας να βελτιώσουν τις οργανωτικές δομές, τα στερεότυπα που λειτουργούν ως κίνητρο, τις επενδυτικές προτεραιότητες και τα συστήματα ελέγχου των τιμών. Με μικρές διαφοροποιήσεις, τα μεταρρυθμιστικά συστήματα και οι θεσμικές αλλαγές επαναλαμβάνονταν ξανά και ξανά. Έτσι, ο Gertrude Schroeder χαρακτήρισε τις σοσιαλιστικές μεταρρυθμίσεις ως μια «αέναη ρουτίνα» δημιουργώντας μια μορφή δραστηριότητας, αλλά μικρή μόνο κίνηση προς τα εμπρός (Gardner 1998, 510-1). Το μοντέλο των «καθημερινών μεταρρυθμίσεων» χαρακτηρίστηκε από έλλειψη μιας έννοιας φιλοσοφικής βάσης, από αντίσταση από την πλευρά των αρχών που έχασαν ένα μέρος της ικανότητας λήψης αποφάσεων και

όχι μόνο δε συμμορφώθηκαν με τους όρους της μεταρρύθμισης, αλλά υπονόμευσαν και τη διαδικασία της μεταρρύθμισης, και τέλος από μια συνεχή μείωση του ποσοστού της οικονομικής ανάπτυξης και παραγωγικότητας (Angresano 1996, 414). Έτσι, το μοντέλο αυτό υποδείκνυε τα έμφυτα ελαττώματα της μεταρρυθμιστικής διαδικασίας στην προσπάθειά της να αλλάξει μόνο την οργάνωση των σχέσεων μέσω μιας ασυνεπούς διαδικασίας χωρίς να αλλάζει τα θεμέλια του οικονομικού συστήματος.

Το μονοπώλιο του Κομμουνιστικού Κόμματος στη λήψη πολιτικών και οικονομικών αποφάσεων και σ' αυτά που ανήκαν στο κράτος ήταν συστηματικά εμπόδια για τη μεταρρύθμιση. Οι μεταρρυθμιστικές πρωτοβουλίες παραμένουν στα χέρια του κόμματος και των κυβερνητικών ηγετών κι έτσι είναι κυρίως πολιτικού και όχι οικονομικού προσανατολισμού. Η διαδικασία της αλλαγής της Σοβιετικής Ένωσης χαρακτηρίζεται από δύο βασικά γεγονότα: το ένα με κατάληξη την απογοήτευση και το άλλο την κατάρρευση. Πρώτα απ' όλα, οικονομικές μεταρρυθμίσεις και προσπάθειες να τροποποιηθεί το υπάρχον οικονομικό σύστημα μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο το οποίο συνοψίστηκε στη φιλελεύθερη μεταρρύθμιση του Kosygin του 1965 και η προσπάθεια ήταν ανεπιτυχής, έχοντας ως αποτέλεσμα την επιστροφή στο αρχικό κεντρικά διοικούμενο σύστημα. Επίσης, η τελική και πιο σημαντική μεταρρύθμιση της *περεστρόικα-γκλασνοστ* παρουσιάστηκε από τον Γκορμπατσόφ. Αυτή η τελευταία προσπάθεια για μεταρρύθμιση οδήγησε στην κατάρρευση του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλιστικού οικονομικού συστήματος. Η ερώτηση που προκύπτει είναι: αν η προαναφερθείσα ανάλυση δείχνει ότι η γραφειοκρατία δεν είχε κανένα κίνητρο να εισαγάγει μεταρρυθμίσεις στο σοσιαλιστικό οικονομικό κίνημα με κεντρική διοίκηση, πώς μπορούμε να εξηγήσουμε τις πρωτοβουλίες μεταρρυθμίσεων από τους ηγέτες της Σοβιετικής Ένωσης (συμπεριλαμβανομένου και του Γκορμπατσόφ) αφού αποτελούσαν μέρος της γραφειοκρατίας;

Σημαντική μεταρρύθμιση θα μπορούσε να επέλθει μόνο όταν η παλιά γενιά συνταξιοδοτούνταν. Η γενιά αυτή σφυρηλατήθηκε κατά τη διάρκεια της επαναστατικής και βιομηχανικής περιόδου και διασφάλισαν κυβερνητικές θέσεις λόγω της θέσης τους στο κόμμα και της ιδεολογικής τους δέσμευσης. Ο Γκορμπατσόφ και η γενιά του προχώρησε λόγω των τεχνολογικών προόδων. Και οι δύο γενιές ήταν μέλη του κόμματος αλλά παράλληλα και «δύο πολιτισμοί» (ιδεολογία σε επιστήμη-τεχνολογία) που μέσα στα πλαίσια του κόμματος είχαν ακόμα πολλές διαφορές. Υπήρχαν πολλές ελπίδες για τις φιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις του Kosygin αλλά η αποτυχία τους οδήγησε στο συμπέρασμα ότι μια σημαντική μεταρρύθμιση πρέπει να περιμένει μέχρι την αποχώρηση σημαντικών μελών της προηγούμενης γενιάς.

7.7 Συνέπεια και Βιωσιμότητα

Δεν μπορεί να υπάρχει αμφιβολία ότι σε κάποια περίοδο το σοσιαλιστικό σύστημα με κεντρική διοίκηση λειτούργησε ως όχημα ταχείας ανάπτυξης. Πέρα από τις ανεπάρκειές του, είχε ένα μέτρο που θα μπορούσε να φέρει την επιτυχία. Το αρχείο

του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλιστικού συστήματος που αφορά την οικονομική ανάπτυξη και τα τεχνολογικά επιτεύγματα, ειδικά των κεφαλαιουχικών αγαθών, τον οπλισμό, την εξερεύνηση του διαστήματος και την ανάκαμψη από τον πόλεμο ήταν εντυπωσιακό λόγω της κινητοποίησης των πόρων για βιομηχανική άνοδο και εκτεταμένη ανάπτυξη. Ωστόσο, δεν πρέπει να μπερδεύουμε τα επιτεύγματα με τη βιωσιμότητα.

Το επίτευγμα του υψηλού ρυθμού οικονομικής ανάπτυξης είναι σημαντικό γιατί αλλιώς το κεντρικά διοικούμενο σοσιαλιστικό σύστημα θα κατέρρεε, καθώς η ιδεολογία του βασίζεται στην ταχεία αύξηση της παραγωγής υλικών και, κυρίως, στην ανωτερότητα του σοσιαλισμού σε σχέση με τον καπιταλισμό. Όπως δηλώνει ο Varga (1939, 15) «ο σοσιαλιστής σχεδίασε την οικονομία έτσι ώστε να οδηγεί σε μια ταχεία βελτίωση της υλικής και πολιτιστικής κατάστασης των εργαζομένων της Σοβιετικής Ένωσης ενώ η καπιταλιστική αναρχία οδηγεί σε υλική, πολιτιστική και ηθική μείωση των εργαζομένων μαζών».

Μέσω της όλο και περισσότερο πολύπλοκης κατάστασης της οικονομίας μετά τον πόλεμο καθώς οι πόροι για εκτενή ανάπτυξη κόντευαν να εξαντληθούν, οι μεγαλύτερες παραγωγικές δυνατότητες απαιτούσαν αποτελεσματική παραγωγή. Η πιο περίπλοκη κατάσταση στην οικονομία καθιστούσε όλο και πιο δύσκολο για την κεντρική κυβέρνηση να οργανώσει και να συντονίσει αποτελεσματικά τις περισσότερες οικονομικές δραστηριότητες. Οι στόχοι είχαν πιο μεγάλες προοπτικές, ο συντονισμός έγινε πιο προβληματικός και ο έλεγχος στις δευτερεύουσες δραστηριότητες και η εξακρίβωση των πληροφοριών έγινε πιο δύσκολη. Στο μεταξύ, ο όλο και μειούμενος σοβιετικός ρυθμός ανάπτυξης συνδυάστηκε με τη συρρίκνωση της σοβιετικής οικονομίας και ένα όλο και μεγαλύτερο τεχνολογικό κενό. Οι επίσημες σοβιετικές στατιστικές αναφέρουν ετήσιο ρυθμό ανάπτυξης της τάξεως του 10,3% κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1950, το οποίο μειώθηκε στο 4,2% κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960, στο 2,1% τη δεκαετία του 1970 και στο 0,6% τη δεκαετία του 1980 (Rosser and Rosser 2004, 283), απειλώντας τη θέση και τα προνόμια της γραφειοκρατίας.

Ο Πίνακας 7.3 σχετίζει το ΑΕΠ σε πραγματικούς όρους κατά κεφαλή στη Σοβιετική Ένωση ως ποσοστό του ΑΕΠ κατά κεφαλή στις ΗΠΑ. Το έτος 1928 είναι ο πρώτος χρόνος του πενταετούς σχεδίου και της κολεκτιβοποίησης της γεωργίας. Το ΑΕΠ σε πραγματικούς όρους ήταν $1.370, δηλαδή περίπου το 20% από αυτό των ΗΠΑ. Πριν τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, το 1938 το ΑΕΠ σε πραγματικούς όρους στη Σοβιετική Ένωση αυξήθηκε στα $2.150, δηλαδή περίπου το 35% του Αμερικανικού. Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος είχε και ένα αρνητικό αντίκτυπο στη σοβιετική οικονομία και το 1946 το ΑΕΠ σε πραγματικούς όρους κατά κεφαλή ως ποσοστό του ΑΕΠ σε πραγματικούς κατά κεφαλή των ΗΠΑ ήταν και πάλι στις τιμές του 1928. Κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1950 και του 1960, η Σοβιετική Ένωση άρχισε να μειώνει τη διαφορά μεταξύ των δύο ΑΕΠ, φτάνοντας το μεγαλύτερο ποσό των $38,21 το 1975, οπότε και άρχισε η πτώση, την οποία δεν ξεπέρασε ποτέ (Schnitzer 2000, 163-4).

Πίνακας 7.3: ΑΕΠ σε πραγματικούς όρους κατά κεφαλή των ΗΠΑ και της Σοβιετικής Ένωσης 1928-90 σε τιμή δολαρίου του 1990

Έτος	**ΗΠΑ**	**Σοβιετική Ένωση**	**ΑΕΠ σε πραγματικούς όρους της Σοβιετικής Ένωσης ως ποσοστό του ΑΕΠ των ΗΠΑ**
1928	6577	1370	20,83
1933	4738	1493	31,51
1938	6138	2150	35,03
1946	8896	1913	21,50
1950	9573	2834	29,60
1955	10948	3304	30,18
1960	11193	3935	35,16
1965	13317	4626	34,74
1970	14854	5569	37,49
1975	16060	6136	38,21
1980	18270	6437	35,23
1982	18027	6544	36,30
1984	19957	6715	33,65
1985	20050	6715	33,49
1986	20426	6924	33,90
1987	20880	6943	33,25
1988	21463	7032	32,76
1989	21783	7078	32,49
1990	21866	6871	31,42

Πηγή: (Schnitzer 2000, 163).

Για να αποφευχθεί η κατάρρευση του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλιστικού οικονομικού συστήματος οι πολιτικές αρχές πρέπει να εισαγάγουν μεταρρυθμίσεις. Αυτό συνεπάγεται αλλαγές στην πολιτική δομή και την ιδεολογία. Ωστόσο, στη σφαίρα της πολιτικής, το σύστημα αύξησε τη συγκέντρωση της δύναμης και του πλούτου στα χέρια μιας ανεύθυνης γραφειοκρατίας, η οποία δεν επέτρεπε αλλαγές που μείωναν τα προνόμιά της. Στη σφαίρα της ιδεολογίας, η σωστή γραμμή περιόρισε την ατομική σκέψη και ανάπτυξη, μετατρέποντας τους πολίτες σε παθητικά όντα που αδιαφορούσαν για την πολιτική. Η απαραίτητη ποικιλία σε ιδέες δεν ήταν δυνατόν να αναπτυχθεί, και χωρίς αυτήν, η μεταρρύθμιση δεν είναι δυνατή. Έτσι, το σοσιαλιστικό οικονομικό σύστημα με κεντρική διοίκηση δεν παρείχε τον εσωτερικό μεταρρυθμιστικό μηχανισμό, και δεν ήταν σε θέση να προσαρμοστεί όταν άλλαζαν οι συνθήκες. Η θεμελίωση της ιδεολογίας του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλιστικού οικονομικού συστήματος, που μέσω της έννοιας της επιτροπείας, ως ένα ζωτικό σοσιαλιστικό οικονομικό σύστημα που θα μπορούσε να ξεκινήσει ως μη πλουραλιστικό και με το πέρασμα του χρόνου να περάσει στον πλουραλισμό δεν είναι έγκυρη. Αυτό γιατί η πολιτική και ιδεολογική δομή εμπόδισε το μετασχηματισμό.

Στρεφόμαστε τώρα στις φιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις του Kosygin το 1965 για να δείξουμε τη μη επιτυχημένη προσπάθεια για μεταρρύθμιση της Σοβιετικής Ένωσης. Τα ερωτήματα είναι: Ποια ήταν η φύση της φιλελεύθερης μεταρρύθμισης του Kosygin στη Σοβιετική Ένωση και γιατί απέτυχε;

Βιβλιογραφία

Aganbegyan, A., (1988a), *The Challenge: The Economics of Perestroika*, Hutchinson, London.

Aganbegyan, A., (1988b), "Restructuring the Soviet Economy: Its Necessity, Means and Objectives", *Socialist Worker*, LXI(6), 16-19.

Angresano, J., (1996), *Comparative Economics*, Pearson, Second Edition, Upper Saddle River, NJ.

Binns, P., T. Cliff and C. Harman, (1987), *Russia: From Worker's State to State Capitalism*, Bookmarks, London.

Bitzenis, A. and J. Marangos, (2009), «Industry Policy». In: P.A. O'Hara (ed.), *International Encyclopedia of Public Policy: Volume 3-Global Governance and Development*. GPERU, Perth, pp. 274-287 http://pohara.homestead.com/Encyclopedia/Volume-273.pdf.

Breth, R. and I. Ward, (1982), *Socialism: The Options*, Hargreen Publishing Co., Melbourne.

Bruno, M., (1992), «Stabilization and Reform in Eastern Europe-A Preliminary Evaluation», *IMF Staff Papers*, 39(4), 741-777.

Desai, P., (1989), *Perestroika in Perspective*, Torinis and Co, London.

Friedberg, M. and H. Islam, (1987), *The Soviet Union under Gorbachev*, M.E. Sharpe, New York City.

Gardner, H. S., (1998), *Comparative Economic Systems*, Second Edition, The Dryden Press, Fort Worth TX.

Gorbachev, M., (1990), «Chanel the Energy of the Youth in Perestroika», *Socialism: Theory and Practice,* February, 4-19.

Gregory, P. and R. Stuart, (2001), *Russian and Soviet Performance and Structure*, Addison Wesley, Boston.

Gregory, R. and R. Stuart, (2004), *Comparing Economic Systems in the Twenty-First Century*, Houghton Mifflin Company, Boston.

Harman, C. and A. Zebrowski, (1989), *Glasnost Before the Storm*, International Socialist, Melbourne.

Holmes, D., (1987), *Perestroika, the reform of the Russian Revolution*, New Course, Melbourne.

Kenen, B.P., (1991), «Transitional Arrangements for Trade and Payments Among the CMEA Countries», *IMF Staff Papers*, 38(2), 235-267.

Kennett, D., (2004), *A New View of Comparative Economics,* South-Western, Mason, Ohio.

Kornai, J., (1992), *The Socialist System. The Political Economy of Communism*, Clarendon Press, Oxford.

Krugman, P., (1994), «The Myth of Asian Miracles», *Foreign Affairs*, 73(6), 62-78.

Laquer, W., (1989), *The Road to Freedoms: Russia and Glasnost*, Hyman, London

Mandel, E., (1991), *Beyond perestroika: the future of Gorbachev's USSR*, Verso, London.

Marangos, J., (1999), «The Rise and Fall of the Stalinist Economic System: A Social Science Perspective». In: Shri Bhagwan Dahiya (ed.), *The Current State of Economic Science*. Spellbound Publications, Rohtak, pp. 2685-2705.

Marx, K., (1966), *A Critique of the Gotha Program*, International Publishers, New York City.

Miller, R.F., J.H. Miller and T.H. Rigby, (1987), *Gorbachev at the helm: a new era in Soviet politics?*, Croom Helm.

Nineteenth, All-Union Conference of the Communist Party of the Soviet Union, (1988), *Documents and Materials*, Novosti, Moscow.

Nove, A., (1983), *The Economics of Feasible Socialism*, Allen and Unwin, London.

Nove, A., (1989), *Stalinism and After: The Road to Gorbachev*, Unwin Hyman, London.

Rosser, J. B. and M. V. Rosser, (2004), *Comparative Economics in a Transforming World Economy,* MIT Press, Cambridge MA.

Sakwa, R., (1989), *Soviet Politics*, Routledge, London.

Shkredov, U., (1989), «Socialism and Ownership», *Socialism: Theory and Practice*, January(1), 8-16.

Sik, O., (1967), *Plan and Market Under Socialism*, Czechoslovak Academy of Science, Prague.

Varga, E., (1939), *Two Systems: Socialist Economy and Capitalist Economy*, Lawrence and Wishart, London.

Walker, M., (1986), *The Waking Giant: The Soviet Union under Gorbachev*, Penguin, London.

Κεφάλαιο 8 Συνοχή και βιωσιμότητα της μεταρρύθμισης του Liberman-Kosygin: Το σοσιαλιστικό μοντέλο των περιορισμένων σχέσεων αγοράς

8.1 Εισαγωγή

Η αποδοχή ενός μεγάλου μέρους κριτικής του κεντρικώς διοικούμενου σοσιαλιστικού μοντέλου, ιδίως όσον αφορά την οικονομική δομή ήταν το αποτέλεσμα της μεταρρύθμισης του Liberman-Kosygin. Η άμεση αιτία για την μεταρρύθμιση ήταν μια σημαντική επιβράδυνση των ρυθμών ανάπτυξης, καθώς και μια ξαφνική και δραματική συσσώρευση απούλητων αγαθών. Σύμφωνα με την κεντρική διοίκηση του σοσιαλιστικού συστήματος ελάχιστη ή καθόλου προσοχή δόθηκε σε ερωτήματα όπως το κατά πόσον οι στόχοι παραγωγής είχαν επιτευχθεί στο ελάχιστο δυνατό κόστος και κατά πόσον το μείγμα των καταναλωτικών αγαθών ήταν αυτό που πραγματικά ζητούσαν οι καταναλωτές.

Το ενδιαφέρον των Σοβιετικών, όσον αφορά την μεταρρύθμιση του 1965, επικεντρώθηκε αποκλειστικά στην αλλαγή της οικονομικής δομής. Η ανάγκη της οικονομικής μεταρρύθμισης εντοπίσθηκε στην καθυστερημένη ανάπτυξη, στα μειούμενα επενδυτικά κεφάλαια, στην μείωση της παραγωγικότητα της εργασίας, στην αύξηση της έλλειψης εργατικού δυναμικού, στις αυξημένες προσδοκίες των καταναλωτών και στην αίσθηση ότι το ισχύον σύστημα απέτυχε να αξιοποιήσει στον βέλτιστο βαθμό τους διαθέσιμους πόρους. Αναγνωρίσθηκε η αυξανόμενη αλληλεξάρτηση όλων των τμημάτων της εθνικής οικονομίας και της ανάγκης για την ολοκληρωμένη ανάπτυξή τους. Με την εξαφάνιση των πηγών της εκτεταμένης ανάπτυξης, το παλιό μοντέλο ανάπτυξης, βάσει της ταχείας επέκτασης της ποσότητας των εισροών, δεν μπορούσε πλέον να ακολουθηθεί. Η μελλοντική ανάπτυξη θα εξαρτιόταν από τις αυξήσεις στην παραγωγικότητα και στην καλύτερη χρήση των εισροών, εντατικής ανάπτυξης, που θα παράγονταν μέσω των βελτιώσεων στην οικονομική δομή.

Το μοντέλο της μεταρρύθμισης Liberman-Kosygin στηρίχθηκε στις θεωρητικές προτάσεις που υποβλήθηκαν από τον Evsei Liberman. Το συγκεκριμένο πρόγραμμα αποτέλεσε την βάση για την μεταρρύθμιση που εισήχθη από τον τότε Σοβιετικό Γεν. Γραμματέα Kosygin το 1965. Ενώ αναγνώρισαν τις αρνητικές πτυχές του κεντρικού οικονομικού σοσιαλισμού, η μεταρρύθμιση οδήγησε σε ένα μη-συνεπές σύστημα, το οποίο οφείλεται εν μέρει στο γεγονός ότι το κόμμα ξεκίνησε μεταρρυθμίσεις μόνο στην οικονομική δομή, αγνοώντας πλήρως την πολιτική δομή και ιδεολογία. Με αυτό τον τρόπο η σχέση μεταξύ των τριών δομών δεν τηρήθηκε και η μεταρρύθμιση δεν κατάφερε να επιβιώσει καθώς δεν ήταν σε θέση να διαμορφώσει την βάση για ένα βιώσιμο οικονομικό σύστημα.

8.2 Η οικονομική δομή των μεταρρυθμίσεων Liberman – Kosygin

8.2.1 Σχέσεις Ιδιοκτησίας

Όσον αφορά τις σχέσεις ιδιοκτησίας, η μεταρρύθμιση Liberman-Kosygin δεν επιχειρούσε σημαντικές αλλαγές στο κεντρικό διοικούμενο σοσιαλιστικό μοντέλο. Δεν υπήρξαν ούτε παραχωρήσεις στην ιδιωτική περιουσία, ούτε μεγαλύτερη ανάπτυξη της συλλογικής ιδιοκτησίας.

8.2.2 Οργανωτικές σχέσεις

Η μεταρρύθμιση ήταν μια προσπάθεια εύρεσης μιας σειράς από οργανωτικές σχέσεις που θα διατηρούσε τις υπάρχουσες και δηλωμένες δυνατότητες της κεντρικής διοίκησης, ενώ θα αναγνώριζε ολοένα και περισσότερο τις δυνατότητες της αγοράς στους τομείς της πληροφορίας και των κινήτρων. Η μεταρρύθμιση απέρριψε την «αναρχία» και την «τυχαιότητα» των σχέσεων της αγοράς, ωστόσο η επέκταση των σχέσεων της αγοράς ακόμη και στο δημόσιο τομέα – η πρόταση για διπλή ιδιοκτησία απορρίφθηκε ως χωρίς βάση – θα μπορούσε να ήταν ένας θετικός παράγοντας στην μείωση κάποιων από τις αδυναμίες του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλιστικού μοντέλου (Breth & Word, 1982,61).

Η περιορισμένη επέκταση των σχέσεων αγοράς σε συνδυασμό με την απλοποίηση της γραφειοκρατίας, την εφαρμογή κατανομής των πόρων και την διοικητική θεωρία αποτελούσαν βασικά στοιχεία του μοντέλου Liberman-Kosygin. Ο στόχος της μερικής αποκέντρωσης μέσω των σχέσεων αγοράς, ήταν η μείωση του διοικητικού φόρτου, η βελτίωση της ποιότητας των πληροφοριών και η ενίσχυση των κινήτρων. Από την άλλη πλευρά υπήρξε μια ταυτόχρονη ώθηση για μεγαλύτερο συγκεντρωτισμό. Κεντρικές αρχές είχαν αποκτήσει περισσότερη δύναμη, καθώς τα περιφερειακά οικονομικά συμβούλια του Khrushchev είχαν καταργηθεί, ενώ επεστράφησαν οι βιομηχανικές αποφάσεις σε περίπου είκοσι Υπουργεία.

Το βασικό χαρακτηριστικό αυτού του μοντέλου σχέσεων περιορισμένης αγοράς ήταν ότι τα σχέδια θα καθορίζονταν από τις επιχειρήσεις στα πλαίσια που καθορίζονταν από τις κεντρικές αρχές. Με αυτό τον τρόπο ήταν σε θέση να διαπραγματευθούν απευθείας με άλλες επιχειρήσεις ως αγοραστές και πωλητές. Έτσι ενώ οι κάθετες σχέσεις μεταξύ των επιχειρήσεων και των κεντρικών αρχών εξακολουθούσαν να υφίστανται, το μοντέλο επέτρεπε για οριζόντιους δεσμούς μεταξύ των επιχειρήσεων. Με βάση αυτές τις συνδέσεις επιτυγχάνονται συμφωνίες καλύπτοντας μεταβλητές όπως την ποιότητα και την ποικιλία των προϊόντων που παράγονται, καθώς και την ημερομηνία κατά την οποία πρόκειται να παραδοθούν. Χρησιμοποιώντας αυτές τις πληροφορίες κάθε επιχείρηση καταρτίζει τα σχέδιά της και τα υποβάλλει στους κεντρικούς σχεδιαστές. Εάν τα σχέδια συνάδουν με τους στόχους των κεντρικών αρχών, στη συνέχεια θα γίνουν αποδεκτά και θα συμπεριληφθούν στον κεντρικό σχεδιασμό. Εάν όχι, θα πρέπει να αναδιατυπωθούν με την συμμετοχή νέων άμεσων δεσμών μεταξύ των επιχειρήσεων. Εάν ακόμα γίνουν δεκτά τα εν λόγω σχέδια, η επιχείρηση δεν αφήνεται να δράσει όπως επιθυμεί. Έτσι οι σχέσεις αγοράς σε αυτό το μοντέλο δεν προορίζονται να είναι αυθόρμητες.

Η εργασία των σχεδιαστών γίνεται ευκολότερη τώρα, δεδομένου ότι παρέχονται πληροφορίες υψηλότερης ποιότητας. Με βάση τις πληροφορίες αυτές και τις οδηγίες του Κόμματος, καταρτίζονται τα κεντρικά σχέδια. Οι συμφωνίες μεταξύ των επιχειρήσεων καθίστανται νομικά δεσμευτικές συμβάσεις μόλις τα συγκεκριμένα σχέδια υιοθετηθούν. Η μη συμμόρφωση συνεπάγεται την επιβολή κυρώσεων με επιπτώσεις στα κίνητρα. Ωστόσο, η επιχείρηση έχει αποκτήσει μεγαλύτερη διακριτική ευχέρεια σε τομείς όπως η σχεδίαση και η ποιότητα των προϊόντων, η εισαγωγή νέων προϊόντων, το επίπεδο των αποθεμάτων, ο χρόνος της παράδοσης, η δομή της απασχόλησης και ο εκσυγχρονισμός του υπάρχοντος εργοστασίου. Υπό αυτές τις συνθήκες ο διευθυντής έχει συμφέρον στο να καταρτίσει σχέδια που αντικατοπτρίζουν τις ιδιαίτερες ανάγκες, όπως η ποιότητα και οι προδιαγραφές των προϊόντων.

Όσον αφορά την εφαρμογή των σχεδίων κάθε επιχείρηση που είναι ένας αγοραστής είναι επίσης και ένας ελεγκτής, καθώς είναι για το δικό του συμφέρον να διασφαλίσει ότι τα προϊόντα πληρούν τις συμβάσεις συμφωνημένων προδιαγραφών συμπεριλαμβανομένου και του χρόνου παράδοσης. Διαφορετικά η επιχείρηση θα τιμωρείται από το κράτος, με προφανείς συνέπειες για τα κίνητρα. Σύμφωνα με την αποκεντρωμένη ώθηση που προσδίδεται στο μοντέλο, ένα ποσοστό των κερδών των επιχειρήσεων, επιτρέπεται να διατηρείται έτσι ώστε να πληρωθούν μπόνους τόσο στη διοίκηση όσο και στους εργαζομένους, καθώς επίσης και για την παροχή νέων κατοικιών. Επιπλέον, πρέπει να διατηρούνται κεφάλαια για την χρηματοδότηση μικρών επενδύσεων κεντρικού χαρακτήρα (Breth & Ward, 1982,64). Αυτή είναι μια έντονη αντίθεση με το κεντρικά διοικούμενο σοσιαλιστικό οικονομικό σύστημα, στο οποίο όλες οι επενδυτικές αποφάσεις καθορίζονται από τις κεντρικές αρχές.

Τέλος, οι κεφαλαιακές απαιτήσεις εισήχθησαν για να αποθαρρύνουν την αποθησαύριση του κεφαλαίου καθώς και για τον υπολογισμό του κεφαλαίου ως κόστος.

Η κεντρική διαχείριση του καθορισμού των κεφαλαιακών τιμών δεν ήταν πρόβλημα κατά την άποψή τους. Η αρχή της προσωποπαγούς διαχείρισης χορηγούμενης από τα κεντρικά του σοσιαλιστικού οικονομικού συστήματος παρέμεινε. «Οι ιθύνοντες της βιομηχανίας φέρουν την πλήρη προσωπική ευθύνη για τους τομείς παραγωγής που τους έχουν ανατεθεί από το κράτος. Αυτή η ευθύνη, ο ρόλος της προσωποπαγούς διαχείρισης, γίνεται ιδιαίτερα σημαντική τώρα» (Kosygin 1966, 42).

8.2.3 Σχέσεις κινήτρων

Ένας περιορισμένος αριθμός δεικτών επιλέχθηκε να είναι δεσμευτικός για την επιχείρηση ως βάση για την αξιολόγηση της διαχειριστικής της επίδοσης. Στην πραγματικότητα, η μεταρρύθμιση μείωσε τον αριθμό των δεσμευτικών δεικτών από περίπου τριάντα σε έξι. Αυτοί περιελάμβαναν την αξία της πώλησης προϊόντος σε αντίθεση με την αξία παραγωγής προϊόντος, η οποία ήταν ο βασικός δείκτης για το κεντρικά διοικούμενο σοσιαλιστικό οικονομικό μοντέλο, το μισθοδοτικό ταμείο (το συνολικό ποσό των χρημάτων που δαπανώνται για τους μισθούς), σημαντικές αλλαγές στην παραγωγική ικανότητα (εκσυγχρονισμός των εργοστασίων όντας αποκεντρωμένα σε επιχειρήσεις), σημαντικές αλλαγές στην τεχνολογία, στο προσδοκώμενο κέρδος και την κερδοφορία (Breth και Ward 1982, 61). Οι επιχειρήσεις αξιολογήθηκαν με βάση την αποδοτικότητά τους. Μια επιχείρηση ήταν υποχρεωμένη να επιτύχει καθέναν από τους άλλους πέντε κεντρικά καθοριζόμενους δείκτες. Υποθέτοντας πως είχε πράξει τα παραπάνω, η αξιολόγηση και η ανταμοιβή βασιζόταν πλέον στο στόχο κερδοφορίας.

Διευθυντές και εργαζόμενοι επρόκειτο να ενδιαφερθούν ουσιαστικά για την έκβαση της απόδοσης της επιχείρησης, μέσω του μπόνους. Οι μπόνους πληρωμές προς τις επιχειρήσεις θα πρέπει να υπολογίζονται συγκρίνοντας το ποσοστό κερδοφορίας της συγκεκριμένης επιχείρησης με ένα πρότυπο αποδοτικότητας που έχει οριστεί για τον κλάδο της βιομηχανίας εντός του οποίου κάθε επιχείρηση θα πρέπει να συμπεριληφθεί. Προσπαθούν να ορίσουν ένα «ενιαίο πρότυπο κερδοφορίας» για τις επιχειρήσεις σε σχεδόν ίδιες φυσιολογικές και τεχνικές συνθήκες (Liberman 1966, 58). Διαφορετικές κλίμακες κινήτρων θα συσταθούν εν συνεχεία για τους διάφορους κλάδους της βιομηχανίας. Τα πρότυπα της κερδοφορίας πρόκειται να δημιουργηθούν για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, προκειμένου να αποτραπεί η βλαβερή πρακτική της αύξησης προτύπων κάθε φορά που μια επιχείρηση ξεπερνά τους προγραμματισμένους στόχους της. Μπόνους υπερεκπλήρωσης των σχεδιασμένων κερδών πρόκειται να αποδοθούν σε ένα χαμηλότερο ποσοστό από τα αντίστοιχα για την απλή εκπλήρωση του σχεδίου.

Το μοντέλο αναγνώρισε πως ένα ορθολογικό σύστημα τιμών, αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για το κέρδος, χρησιμεύοντας ως ένας αποτελεσματικός αξιολογητής της αποδοτικότητας των επιχειρήσεων. Υπάρχει μια αναγνώριση ότι «σε μια σοσιαλιστική οικονομία, το σύστημα των τιμών θα πρέπει να βελτιώνεται συνεχώς

και να συμμορφώνεται με την τεχνολογική πρόοδο, την ανάπτυξη της παραγωγής και της κατανάλωσης, και τη μείωση των δαπανών παραγωγής» (Leontyev 1972, 185). Μολονότι οι τιμές ακόμα θα ρυθμίζονται κεντρικά, η μεταρρύθμιση προσπαθεί να συμπεριλαμβάνει το κόστος όλων των πόρων, συμπεριλαμβανομένης της γης και του κεφαλαίου, στον καθορισμό των τιμών. Αυτό ήταν μια αντανάκλαση της αλλαγής στάσης απέναντι στα νεοκλασικά οικονομικά σε σχέση με ένα σοσιαλιστικό οικονομικό σύστημα.

Εν ολίγοις, ο γενικός στόχος αυτού του μοντέλου επικεντρώνεται στην περιοχή των οργανωτικών σχέσεων, έτσι ώστε να βρεθεί κάποιος τρόπος διατήρησης όσων διαφαίνονταν να είναι τα πλεονεκτήματα της κεντρικής διοίκησης, ταυτόχρονα μειώνοντας σε ένα αποδεκτό επίπεδο, τη μαζική σπατάλη και την έλλειψη δημιουργικότητας της κεντρικής διαχείρισης του σοσιαλιστικού οικονομικού συστήματος. Αυτό επετεύχθη με την προσπάθεια για τη δημιουργία των καλύτερων δυνατών σχέσεων μεταξύ των υψηλότερων και χαμηλότερων επιπέδων εξουσίας. Επιτρέποντας στις επιχειρήσεις να στηρίζονται στην διακριτική τους ευχέρεια εντός σαφώς καθορισμένων περιορισμών σε ένα πλαίσιο περιορισμένων σχέσεων αγοράς, υπήρξε η ελπίδα ότι κάποια αρνητικά αποτελέσματα του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλιστικού μοντέλου θα μειώνονταν. Απευθείας συνδέσεις μεταξύ των επιχειρήσεων αναμενόταν να ενισχύσουν την αποτελεσματικότητα της κεντρικής διοίκησης με τη βελτίωση των πληροφοριών και κινήτρων, παρά να οδηγούν σε αυθόρμητες ατομικές επιλογές, που χαρακτηρίζουν πλήρως τις σχέσεις αγοράς.

8.3 Η πολιτική δομή των μεταρρυθμίσεων Liberman-Kosygin

Όσον αφορά την πολιτική δομή των μεταρρυθμίσεων Liberman-Kosygin, ο ηγετικός ρόλος, η ορθή γραμμή και ο δημοκρατικός συγκεντρωτικός ρόλος του Κόμματος επιβεβαιώνεται σε αυτό το μοντέλο. Έτσι, η φύση της πολιτικής έχει αλλάξει πολύ λίγο σε αυτό το μοντέλο από αυτήν της κεντρικής διαχείρισης του σοσιαλιστικού συστήματος. Με βάση τον Kosygin (1966, 44): «Η ουσία των προτεινόμενων μέτρων συνεπάγεται έναν ακόμα μεγαλύτερο ρόλο κομματικής καθοδήγησης της οικονομίας. Θα υπάρξει μια απότομη αύξηση της ευθύνης των κεντρικών επιτροπών των κομμουνιστικών κομμάτων της ένωσης, δημοκρατιών και των χωρικών και περιφερειακών κομματικών επιτροπών για την εξασφάλιση πραγματικής επιστημονικής διαχείρισης της βιομηχανίας, διαχείρισης χωρίς την επιρροή του τοπικισμού και του διαμερισματισμού, *καθώς και της* ευθύνης τους για την πλήρη αξιοποίηση προς όφελος της κομμουνιστικής οικοδόμησης όπως προσφέρεται από την νέα μέθοδο διαχείρισης και διοίκησης. Η ευθύνη των τοπικών και περιφερειακών κομματικών επιτροπών βιομηχανίας θα αυξηθεί ιδιαίτερα».

Εν ολίγοις, τα χαρακτηριστικά της σχέσης μεταξύ του κόμματος και του κράτους δεν έχουν μεταβληθεί σημαντικά σε αυτό το μοντέλο. Η περιορισμένη αποκέντρωση των επιχειρήσεων συνδέεται με κάποια αποκέντρωση της διαδικασίας λήψης αποφάσεων

εντός των Υπουργείων, ωστόσο, το μοντέλο δεν προβλέπει την εισαγωγή διαφάνειας και/ή του πολιτικού πλουραλισμού να συνοδεύσει τον περιορισμένο οικονομικό πλουραλισμό (σχέσεις αγοράς).

8.4 Η ιδεολογική δομή των μεταρρυθμίσεων Liberman-Kosygin

Όσον αφορά την ιδεολογική δομή, το μοντέλο απεικονίζει μια αναγνώριση της έννοιας του ώριμου σοσιαλισμού ως κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού. Η αυξημένη πολυπλοκότητα μιας σοσιαλιστικής κοινωνίας θεωρήθηκε ότι απαιτεί περισσότερο εξελιγμένες μεθόδους οργάνωσης, συμπεριλαμβανομένης της περισσότερης, αν και κατ' εξακολούθηση περιορισμένης, χρήσης των σχέσεων αγοράς (Liberman 1966, 50-4). Το μοντέλο απέρριψε την θέση της διπλής ιδιοκτησίας, και η μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στις αγορές θεωρήθηκε ότι αντανακλά μια αύξηση στην υλικοτεχνική βάση. Καθώς η χώρα αναπτύσσεται, αυξάνονται οι προϋποθέσεις για τη χρήση των σχέσεων αγοράς. Αυτές περιλαμβάνουν την αυξημένη εξάρτηση από τις νομικές διαδικασίες, προκειμένου να εξαλειφθεί ο υψηλός βαθμός αυθαιρεσίας, ο οποίος χαρακτήριζε την κεντρική διοίκηση του σοσιαλιστικού οικονομικού συστήματος. Υπάρχει επίσης μια διαπίστωση ότι πολλές περιπτώσεις ανισότητας που σημειώθηκαν κατά την διάρκεια της κεντρικά διοικούμενης σοσιαλιστικής περιόδου ήταν άδικες και, συνεπώς, δεν συμβάδιζαν με τον ώριμο σοσιαλισμό. Παράλληλα, υπήρχε μία αυξανόμενη αναγνώριση πως η οικονομική ανάλυση που χρησιμοποιείται για την μελέτη καπιταλιστικών κοινωνιών μπορεί να συμβάλει στη βελτίωση της απόδοσης ενός κεντρικά διοικούμενου σοσιαλιστικού οικονομικού συστήματος. Ομοίως, ιδιαίτερη προσοχή δίδεται στην εφαρμογή της διοικητικής θεωρίας για τη λειτουργία του κόμματος και του κράτους.

Οι εξελίξεις αυτές είναι το αποτέλεσμα της αναγνώρισης ότι ο Στάλιν απέτυχε να διακρίνει τις ανθρώπινες γνώσεις - σε τομείς όπως τα νεοκλασικά οικονομικά και τη διοικητική θεωρία - και τον σκοπό για τον οποίο η γνώση θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί. Σοσιαλιστικές χώρες, ιδίως εκείνες που βασίζονται στην κεντρική διαχείριση, έχουν πολλά να κερδίσουν από την εφαρμοσμένη γνώση που προέρχεται από τις καπιταλιστικές χώρες. Αυτή η γνώση μπορεί να βοηθήσει τους σχεδιαστές να μειώσουν κατά πολύ τη σπατάλη. Η ιστορική άποψη, η οποία βλέπει το σοσιαλισμό ως ένα στάδιο στην ιστορία που απαιτεί κηδεμονία από ένα μη-πλουραλιστικό κόμμα λειτουργώντας στην βάση της ορθής γραμμής, παρέμεινε. Η μη-πλουραλιστική φύση του μοντέλου δεν ευνοεί την ανάπτυξη νέων ιδεών και αυτό αναστέλλει την μεταρρύθμιση. Παρόλο που το μοντέλο δεν κάνει διάκριση μεταξύ των καπιταλιστικών και σοσιαλιστικών γνώσεων, θεωρείται ακόμα ότι το κόμμα έχει το μονοπώλιο στην επιστημονική παραγωγή της σωστής αντίληψης των πραγμάτων, π.χ. η σωστή κομματική γραμμή. Μέσα από τους οικονομικούς, πολιτικούς και ιδεολογικούς μηχανισμούς, τους οποίους προσπαθεί να ελέγξει, το κόμμα φιλοδοξεί να εξασφαλίσει, ότι η εκδοχή του για τη σωστή αντίληψη κυριαρχεί.

8.5 Ήταν οι μεταρρυθμίσεις Liberman-Kosygin ικανές να δημιουργήσουν ένα συνεπές και βιώσιμο Σοσιαλιστικό Οικονομικό Σύστημα;

Το μοντέλο Liberman-Kosygin δεν είναι εσωτερικά συνεπές. Το μοντέλο όχι μόνο δεν κατάφερε να ξεπεράσει τις αντιφάσεις του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλισμού, αλλά προσέθεσε και ορισμένες νέες, ιδιαίτερα στο πλαίσιο των οικονομικών σχέσεων. Υπάρχουν αντιφάσεις στο πλαίσιο της οικονομικής δομής που δεν επιτρέπουν στους οικονομικούς φορείς να λειτουργήσουν παραγωγικά. Επιπλέον, η μεταρρύθμιση επικεντρώνεται μόνο στην οικονομική δομή, συγκεκριμένα στις οργανωτικές σχέσεις, και δεν επεκτείνεται και σε άλλες πτυχές του οικονομικού συστήματος. Ενώ οι επιχειρήσεις είχαν τη δυνατότητα περιορισμένης οικονομικής ελευθερίας, οι πολίτες έπρεπε να συμπεριφερθούν στα πλαίσια των πολιτικών και ιδεολογικών δομών. Έτσι, οι σχέσεις μεταξύ των οικονομικών, πολιτικών και ιδεολογικών δομών διακόπηκαν. Ως εκ τούτου, η μεταρρύθμιση ήταν καταδικασμένη να αποτύχει.

Για όλες τις τροποποιήσεις του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλιστικού οικονομικού συστήματος, το σύστημα περιλαμβάνει περιορισμένες σχέσεις αγοράς όμως παρέμειναν να χαρακτηρίζονται από μία κυρίως κεντρικά, διοικούμενη μορφή οργανισμού. Οι κεντρικές αρχές εξακολουθούν να κυριαρχούν στις μεγάλες οικονομικές αποφάσεις. Η επιχείρηση παραμένει πολύ περιορισμένη από τις κεντρικές αρχές και δεν είναι σε θέση να ενεργεί ανεξάρτητα. Παρόλο που οι διαχειριστές των επιχειρήσεων είχαν σημαντικά μεγαλύτερη αυτονομία στη λήψη αποφάσεων, οι βασικές αποφάσεις παρέμεναν υπό τον έλεγχο της επιχείρησης από τις κεντρικές αρχές. Οδηγίες εξακολουθούν να μεταφέρονται στους διευθυντές των επιχειρήσεων σε θέματα όπως οι πωλήσεις, τα κέρδη, το μέγεθος των μισθών και των περισσότερων επενδυτικών δραστηριοτήτων. Οι κεντρικές αρχές ακόμα προσδιορίζουν τις τιμές και τους μισθούς, το ποσό των κονδυλίων που διατίθενται ως κεφάλαιο, κατανέμουν τα βασικά κεφαλαιουχικά αγαθά και τις πρώτες ύλες, και επιπλέον, αποφασίζουν τον τρόπο με τον οποίο όλα τα κέρδη πρόκειται να διανεμηθούν, συμπεριλαμβανομένης της αρχής σχετικά με τον καθορισμό πληρωμών.

Είναι βέβαιο ότι υπάρχουν ανακολουθίες μεταξύ του κεντρικού τμήματος του σχεδίου και των αποκεντρωμένων σχεδίων της επιχείρησης. Οι προμήθειες εκταμιεύονται μόνον επί τη βάσει των εγγράφων του σχεδίου που αφορούν στα προβλεφθέντα επίπεδα της παραγωγής, των επενδύσεων κτλ. Έτσι οι αποκεντρωμένες επενδύσεις εξ ορισμού, δεν σχεδιάζονται από το κέντρο, η κεντρική πρόβλεψη δεν μπορεί να γίνει για τις αντίστοιχες προμήθειες. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα ασυνέπειες με τις επενδύσεις, το οποίο αποσταθεροποιεί το επενδυτικό τομέα, έτσι το ποσοστό της αύξησης της παραγωγής δεν θα αυξηθεί και οι ελλείψεις δεν θα εξαφανιστούν ποτέ. Ωστόσο, δεν ελήφθη υπόψη το γεγονός ότι με την επιμονή της κεντρικής προμήθειας των υλικών, οι επενδύσεις θα αποσταθεροποιηθούν, ως εκ τούτου, ο ρυθμός αύξησης της παραγωγής δεν θα αυξηθεί και οι ελλείψεις δεν θα εξαφανιστούν ποτέ, καθώς οι ελλείψεις είναι αποτέλεσμα του ίδιου του συστήματος (Kornai 1980).

Τα μισθώματα και τα κεφαλαιακά έξοδα δεν ήταν αρκετά υψηλά ώστε να σταματήσει η τεράστια σπατάλη κεφαλαίου. Επιπλέον, εφόσον η επιχείρηση δεν αντιμετωπίζει περιορισμούς επί του προϋπολογισμού, θα τείνει να δίνει λιγότερη προσοχή ή να αγνοεί τέτοιες κεφαλαιακές απαιτήσεις. Όσον αφορά τις μακροπρόθεσμες συμβάσεις, η επιχείρηση μπορεί να αγνοεί μια σύμβαση με ελάχιστη ή και καμία βλάβη προς στην ίδια, εάν η ενέργεια αυτή επιτρέπει στην επιχείρηση να τηρεί τους προγραμματισμένους στόχους της εύκολα. Επίσης, οι τιμές εξακολουθούν να καθορίζονται σε κεντρικό επίπεδο. Στο πλαίσιο της μεταρρύθμισης των τιμών, οι τιμές είχαν καθοριστεί σε ίσο μέσο κλαδικό κόστος παραγωγής συν ένα προγραμματισμένο περιθώριο κέρδους, χωρίς αναφορά στη ζήτηση ή την αποτελεσματική διάρθρωση της παραγωγής (Gregory and Stuart 2004). Κατά συνέπεια, οι τιμές αυτές δεν είναι δείκτες έλλειψης. Η μεταρρύθμιση προσπαθεί να βελτιώσει τη ρύθμιση των τιμών οι οποίες είναι σχετικές με τις επιχειρήσεις - για παράδειγμα, να περιλαμβάνουν το κόστος όλων των εισροών ώστε να ενθαρρύνουν την καλύτερη ποιότητα των προϊόντων - και όχι η αυθόρμητη αγορά να προσδιορίζει την τιμή. Με τον τρόπο αυτό, εξακολουθεί να μην υπάρχει κάποιος μηχανισμός υπολογισμού της σχετικής σπανιότητας. Στην πραγματικότητα, στις περισσότερες περιπτώσεις, οι τιμές καθορίζονται κάτω από τις τιμές ισορροπίας που απαιτούν οι κρατικές επιδοτήσεις. Αυτές οι επιδοτήσεις οδήγησαν σε μια αυξανόμενη επιβάρυνση του κρατικού προϋπολογισμού. Έτσι προέκυψε μια νέα εκδοχή της ασυνέπειας στην οικονομική δομή. Κάτω από αυτή την μη- ισορροπητική διάρθρωση των τιμών, το να πετύχεις τον στόχο κερδοφορίας καθίσταται ανούσιο. Ενώ οι επιχειρήσεις αξιολογούνται βάσει του στόχου κερδοφορίας, ο στόχος αυτός δεν αποτελεί αξιόπιστη βάση λήψης αποφάσεων για τις επιχειρήσεις.

Η διάρθρωση των τιμών εμποδίζει την ανάπτυξη νέων προϊόντων, διότι τα νέα προϊόντα είναι συνήθως στην αρχή λιγότερο επικερδή από τα παλιά προϊόντα. Επιπλέον, τα νέα προϊόντα πρέπει να δεχτούν μια «νέα κατηγοριοποίηση προϊόντων», μέσω της διοικητικής οδού επιτυγχάνοντας υψηλότερες τιμές, η οποία είναι μια δύσκολη και χρονοβόρα διαδικασία. Έτσι, τα μόνα μέσα που έμειναν να αυξήσουν την ποιότητα της παραγωγής είναι μέσω διοικητικών εντολών, αυξάνοντας τον ρόλο του Κρατικού Γραφείου Προτύπων. «Τα κρατικά πρότυπα θα πρέπει να τίθενται συνεχώς υπό το φως των πρόσφατων επιτευγμάτων της επιστήμης και της μηχανικής. Ένα σύστημα κρατικής πιστοποίησης της ποιότητας των αγαθών θα έπρεπε να καθιερωθεί» (Liberman 1966, 19). Ενιαίοι οικονομικοί κανόνες του κέρδους για τον σχηματισμό των κεφαλαίων και κινήτρων δεν έχουν καθιερωθεί. Στην πραγματικότητα, τα πρότυπα κέρδους επανεκτιμούνταν κάθε χρόνο ανάλογα με τα αποτελέσματα που επιτυγχάνονταν (Gregory and Stuart 2004). Αυτό αποδυνάμωσε σε μεγάλο βαθμό τα κίνητρα για αποδοτική εργασία, καθώς οδήγησε σε υψηλότερα πρότυπα που επιβάλλονταν για κάθε επόμενο έτος, ούτως ώστε να διαιωνίζεται η βάση για τη μέθοδο της διαπραγμάτευσης των καθορισμένων στόχων. Οι καλύτερες επιχειρήσεις βρέθηκαν κάτω από μεγάλη πίεση και τιμωρήθηκαν για τις προσπάθειές τους.

Ομοίως, οι κανόνες κέρδους που θεσπίστηκαν για τη σύσταση μισθοδοτικών ταμείων δεν έλαβαν υπόψη τις πραγματικές αναλογίες μεταξύ της ανάπτυξης της παραγωγής και της αύξησης των μισθών. Το σύστημα διατήρησε πολλές αδυναμίες, οι οποίες οδήγησαν σε αύξηση των μισθών χωρίς αντίστοιχη αύξηση της παραγωγικότητας. Οι αυξήσεις των μισθών εμφανίζονταν υπερβολικές, δεδομένου ότι δεν υπήρξε αντίστοιχη αύξηση στην παραγωγή των αγαθών. Σε μερικά χρόνια, η μέση αύξηση των μισθών ήταν πολύ υψηλότερη από την αύξηση της παραγωγικότητας (Aganbegyan 1988, 60). Όταν αυτό έγινε προφανές, πρόσθετα μέτρα ήταν απαραίτητα. Οι κεντρικές αρχές θέσπισαν τον σχεδιασμό της παραγωγικότητας μέσω οδηγίας, σχετικά με την αύξηση της παραγωγικότητας ως προς τους μισθούς. Αφού η παραγωγικότητα της εργασίας είχε επιστρέψει στο σύστημα άμεσης διαχείρισης, το κόστος παραγωγής ήταν το επόμενο. Όταν κάθε χρόνο σημειωνόταν η έλλειψη ενός συγκεκριμένου προϊόντος, συμπεριλαμβανόταν στο επόμενο σχέδιο. Ως εκ τούτου, καθορίστηκε ένας αυξημένος αριθμός οδηγιών εκ των άνω καλύπτοντας συγκεκριμένα προϊόντα για κάθε επιχείρηση.

Καθώς περνούσε ο καιρός περισσότεροι δείκτες απόδοσης προστέθηκαν, με αποτέλεσμα να περιορίζεται και να περιπλέκεται η αρχική ιδέα. Μερικές από αυτές τις αλλαγές, επανέφεραν απορριφθέντες στόχους υπό μεταμφίεση. Για να γίνουν τα πράγματα πιο περίπλοκα, υπήρξε ένα επιπλέον μπόνους εάν η επιχείρηση υιοθετούσε εθελοντικά ένα σχέδιο το οποίο είχε υψηλότερους στόχους από εκείνο που προτάθηκε από τους σχεδιαστές (Zimbalist and Sherman 1984, 324). Ως αποτέλεσμα, μία συνολική επιστροφή στην μέθοδο διοικητικής διαχείρισης έλαβε χώρα, η οποία κατέστρεψε το κύριο επίτευγμα της μεταρρύθμισης, το οποίο ήταν, ότι είχε μειώσει τον αριθμό των οδηγιών και ενίσχυσε την ανεξάρτητη λήψη αποφάσεων από την επιχείρηση. Έτσι, η αύξηση της ασυνέπειας της οικονομικής δομής λύθηκε με την αναγέννηση της κεντρικής διοίκησης παρά με μια σταδιακή μετάβαση προς ένα σύστημα αγοράς. Καθώς η οικονομική δομή δεν είχε συνοχή, αυτή ήταν μια αυτοκαταστροφική προσέγγιση προς στον οικονομικό πλουραλισμό.

Ενώ η μεταρρύθμιση οδηγεί σε μία ασταθή οικονομική δομή, η αιτία της αποτυχίας της μεταρρύθμισης αποδίδεται επίσης στο γεγονός ότι η διαφάνεια και η δημοκρατία δεν υποστηρίζουν τη μεταρρύθμιση. Η μεταρρύθμιση δεν υποστηρίχθηκε από ανεξάρτητες πρωτοβουλίες εκ μέρους του λαού, ούτε προώθησε την συμμετοχή των πολιτών στη διαδικασία. Στην πραγματικότητα, δεν αναγνώρισε καν την ανάγκη για μια τέτοια δράση. Η μεταρρύθμιση αυτή πραγματοποιήθηκε, όπως συνέβαιναν συνήθως όλες οι αλλαγές στη Σοβιετική Ένωση, με διαταγές εκ των άνω. Η απουσία διαφάνειας και δημοκρατίας ήταν ένας κρίσιμος παράγοντας στην αποτυχία της μεταρρύθμισης. Δεδομένου ότι η ηγεσία έχασε το ενδιαφέρον της για την μεταρρύθμιση, δεν υπήρχε κάποιος πυρήνας αντιπολίτευσης στο σύνολο της κοινωνίας.

Οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις, ιδίως εκείνες που αποσκοπούν στη δραματική βελτίωση των οικονομικών επιδόσεων, δεν μπορούν να επιτύχουν χωρίς ταυτόχρονες αλλαγές στο πολιτικό σύστημα και την ιδεολογία. Για παράδειγμα, η επιτυχία της Νέας Οικο-

νομικής Πολιτικής ήταν «δυνατή μόνο στο πλαίσιο του εξορθολογισμού των πολιτικών δομών, τον εκδημοκρατισμό της κοινωνικής ζωής και την ομαλοποίηση της ιδεολογικής ατμόσφαιρας» (Abalkin 1988, 39). Όταν συζητάμε για οικονομικές μεταρρυθμίσεις, δεν είναι η οικονομική απόδοση που είναι η μόνη υπό εξέταση, αλλά και η διατήρηση της πολιτικής εξουσίας και της σταθερότητας. Η εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων Liberman-Kosygin απαιτούσε αποκέντρωση της λήψης αποφάσεων. Αυτό σήμαινε ότι η πολιτική εξουσία του κόμματος έπρεπε να μεταφερθεί σε διάφορες αυτόνομες μονάδες λήψης αποφάσεων σε όλη την επικράτεια. Το κόμμα θα ήταν λιγότερο σε θέση να ελέγξει το αποτέλεσμα και δεν ήταν διατεθειμένο να υποκύψει σε κάτι τέτοιο. Η μεταρρύθμιση έτσι, συνάντησε γραφειοκρατικά εμπόδια από εκείνους που μπορεί να έχαναν την εξουσία προς τους διευθυντές των επιχειρήσεων. Οι αντίπαλοι της μεταρρύθμισης χρησιμοποίησαν την δύναμή τους για να σαμποτάρουν τις αλλαγές. Ωστόσο, δεδομένου ότι η διαφάνεια και η δημοκρατία δεν συνόδευσαν τη μεταρρύθμιση, οι γραφειοκράτες ήταν σε θέση να ελέγχουν εύκολα τη μεταρρυθμιστική διαδικασία και τελικά να την σταματήσουν και να την αντιστρέψουν. Λόγω απουσίας της διαφάνειας και της δημοκρατίας, οι άνθρωποι δεν γνώριζαν την κοινωνική πραγματικότητα που υπήρχε. Μόνο με την ενημέρωση των ανθρώπων σχετικά με την έκταση των ελλείψεων, ήταν δυνατόν να δημιουργηθεί ισχυρή στήριξη υπέρ της μεταρρύθμισης.

Επιπλέον, το εξωτερικό περιβάλλον δεν ήταν ευνοϊκό για τη μεταρρύθμιση. Το 1968 η Σοβιετική επέμβαση στην Τσεχοσλοβακία, όταν η τελευταία προσπάθησε να εφαρμόσει μεταρρυθμίσεις με προσανατολισμό στην ελεύθερη αγορά και βάσει οικονομικού και πολιτικού πλουραλισμού, υπονομεύθηκε πλήρως η δυνατότητα μιας επιτυχημένης μεταρρύθμισης στη Σοβιετική Ένωση. Οι συντηρητικοί ήταν εναντίον της Τσεχοσλοβακικής μεταρρύθμισης, καθώς ο οικονομικός και της πολιτικός πλουραλισμός, θα μείωνε σημαντικά την δύναμη του κόμματος και τον έλεγχο από τη Σοβιετική Ένωση. Ενώ η μεταρρύθμιση της Τσεχοσλοβακίας ήταν πιο ριζοσπαστική, αγκαλιάζοντας τόσο τον οικονομικό όσο και τον πολιτικό πλουραλισμό και την διαφάνεια, η αστάθεια που προκλήθηκε από τις αλλαγές, χρησιμοποιήθηκε για να αντιταχθεί σε μια μεταρρύθμιση όπως η Liberman-Kosygin, το οποίο εν καιρώ οδήγησε σε μια στρατιωτική επέμβαση από τη Σοβιετική Ένωση. Εκείνοι που αντιτίθεντο στη μεταρρύθμιση ήταν σε θέση, μέσω των γεγονότων αυτών, να αναπτύξουν αρνητικά επιχειρήματα, τα οποία υπονόμευσαν τη μεταρρύθμιση. Ελέω απουσίας της διαφάνειας δεν υπήρξαν δημόσιες συζητήσεις επί του θέματος, με αποτέλεσμα τα αρνητικά επιχειρήματα αυτά, να επικρατήσουν.

Η γραφειοκρατία ήταν σε θέση να χρησιμοποιήσει ευνοϊκές εξωτερικές οικονομικές συνθήκες, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970, για να υπονομεύσει τη μεταρρύθμιση. Με τον τετραπλασιασμό των τιμών του πετρελαίου και του χρυσού στο τέλος του 1973, η Σοβιετική Ένωση βρέθηκε με ένα μεγάλο ποσό «σκληρού» νομίσματος (Dyker 1987, 10). Αυτό κατέστησε δυνατή την αύξηση των εισαγωγών της Δυτικής τεχνολογίας και θεωρήθηκε ότι αυτό θα μπορούσε να χρησιμεύσει ως υποκατάστατο για μια δαπανηρή οικονομική μεταρρύθμιση. Η κρίση στις καπιταλιστικές χώρες, που

ακολούθησε την άνοδο των τιμών του πετρελαίου, φαίνεται να ήταν ένας παράγοντας που ενίσχυσε τα επιχειρήματα των συντηρητικών κατά της μεταρρύθμισης.

Συνολικά, η μεταρρύθμιση Liberman-Kosygin δεν ήταν επιτυχής, γιατί δεν ήταν πλήρως περιεκτική. Στην καλύτερη περίπτωση, η μεταρρύθμιση μπορεί να περιγραφεί ως μια «μερική μεταρρύθμιση με στόχο την τελειοποίηση της υφιστάμενης οικονομικής διάρθρωσης» (Xi 1987, 18). Με κανέναν τρόπο δεν ήταν επαναστατική ή θεμελιώδης. Χωρίς ένα ευρύ όραμα να στηρίζει την μεταρρύθμιση, που αντιπροσωπεύει λιγότερο ή περισσότερο ένα σχετικό μαστόρεμα της οικονομικής δομής, η ασυνέπεια αυτής απειλούσε την ύπαρξη τόσο του Κόμματος όσο και της Σοβιετικής Ένωσης. Η μεταρρύθμιση οδήγησε σε νέες μορφές ασυνέπειας στην οικονομική δομή, και η μεταρρύθμιση στην οικονομία δεν συνέπιπτε με τις μεταρρυθμίσεις στην πολιτική δομή, έτσι η μεταρρύθμιση δεν διήρκεσε, λόγω της έλλειψης συνέπειας. Η μεταρρύθμιση απέτυχε, επειδή η ηγεσία «ήθελε να αναδιαρθρώσει ριζικά την οικονομία χωρίς να υπερβαίνει τις αλλαγές στην οικονομική σφαίρα - χωρίς να επηρεάζει την πολιτική σφαίρα, τις κοινωνικές σχέσεις ή την πνευματική και ιδεολογική ζωή... Μόνο ένα πακέτο μετασχηματισμών σε όλες τις σφαίρες της ζωής, είναι ικανό να επιφέρει κύριες και θεμελιώδεις αλλαγές στην οικονομία» (Harman and Zebrowski 1989, 18). Λόγω της απουσίας διαφάνειας και της δημοκρατίας, οι πολίτες δεν γνώριζαν την κοινωνική πραγματικότητα που υπήρχε. Μόνο με την ενημέρωση των πολιτών σχετικά με την έκταση των ελλείψεων, θα μπορούσε να ήταν δυνατό να δημιουργηθεί μια ισχυρή στήριξη υπέρ της μεταρρύθμισης. Επιπλέον, όσοι υποστήριζαν τη μεταρρύθμιση δεν ήταν σε θέση να αντιταχθούν αποτελεσματικά απέναντι στα ισχυρά συμφέροντα της γραφειοκρατίας. Έτσι, η γραφειοκρατία ήταν σε θέση να ακυρώσει τη μεταρρύθμιση, χωρίς να συναντήσει καμία αποτελεσματική αντιπολίτευση.

Εκτιμώντας την μεταρρύθμιση Liberman-Kosygin, είναι ενδιαφέρον να δούμε ότι οι περισσότεροι ακαδημαϊκοί στη Σοβιετική Ένωση αντιμετώπισαν με συμπάθεια και υποστήριξαν τα θετικά και αποδοτικά αποτελέσματα που επιτεύχθηκαν (Aganbegyan 1989, 81). Το μοντέλο αυτό θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μια σταδιακή προσπάθεια επίτευξης ενός συστήματος που βασίζεται στον οικονομικό και πολιτικό πλουραλισμό και, συνεπώς, ένα μοντέλο που οδηγεί σε βιωσιμότητα. Η αιτιολόγηση της σταδιακής μετάβασης βασίζεται στο επιχείρημα ότι καθώς ο σοσιαλισμός αναπτύσσεται, οι σχέσεις της αγοράς αναπτύσσονται σε βάρος του συγκεντρωτισμού (Liberman 1966, 50-4). Ωστόσο, οι μεταρρυθμιστές δεν παρατήρησαν ότι το λογικό αποτέλεσμα του μέτρου αυτού πρέπει να είναι ο πολιτικός πλουραλισμός, όχι μόνο ως προϋπόθεση για την επίτευξη της συνέπειας, αλλά και για την δημιουργία της αναγκαίας υποστήριξης για μία επιτυχή μεταρρύθμιση. Η επιστροφή στην κεντρική διοίκηση του σοσιαλιστικού μοντέλου, με όλες τις αρνητικές συνέπειες, κατέστησε δυνατή τη διατήρηση της εξουσίας της γραφειοκρατίας που στόχευε στην «σταθερότητα» πάνω από όλα. Ως αποτέλεσμα, το 1975, το συνολικό κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Σοβιετικής Ένωσης ήταν το 60,2% του αντίστοιχου των Ηνωμένων Πολιτειών, το συνολικό ΑΕΠ ανά εργαζόμενο ήταν το 47.4%

του αντίστοιχου των Ηνωμένων Πολιτειών, η συνολική απασχόληση ανά κάτοικο ήταν το 125,2% της αντίστοιχης των Ηνωμένων Πολιτειών, το κεφάλαιο κατά κεφαλήν ήταν το 73,2% του αντίστοιχου των Ηνωμένων Πολιτειών, καθώς και οι γεωργικές εκτάσεις οι οποίες ήταν το 103,5% των αντίστοιχων στις Ηνωμένες Πολιτείες (Gregory και Stuart το 2001, 215). Ο στόχος για την επίτευξη οικονομικών αποτελεσμάτων, ανάλογων με αυτών των ΗΠΑ παρέμενε όλο και περισσότερο μια ελπίδα.

Από την ανάλυση του τρόπου με τον οποίο η μεταρρύθμιση των Liberman-Kosygin, δομήθηκε και υλοποιήθηκε, είμαστε σε θέση να αποκαλύψουμε τα λάθη, που η μεταρρύθμιση του Γκορμπατσόφ προσπαθούσε να αποφύγει. Μια επιτυχής μεταρρύθμιση είναι δυνατή μόνο όταν: προβλέπεται μια συνεπής οικονομική δομή, μια πλουραλιστική πολιτική διαδικασία συνοδεύει τις αλλαγές στο οικονομικό πεδίο, και τέλος, η εξωτερική πολιτική είναι σύμφωνη με την εσωτερική πολιτική και έχει ως στόχο να παρέχει ένα ευνοϊκό εξωτερικό περιβάλλον για την επιτυχή μεταρρύθμιση. Κρατώντας αυτές τις αναγκαίες προϋποθέσεις στο μυαλό, είμαστε σε θέση να εκτιμήσουμε τις επαναστατικές μεταρρυθμίσεις του Γκορμπατσόφ.

Η περίοδος Μπρέζνιεφ σημαδεύτηκε από τη διαφθορά, την οικονομική στασιμότητα, την μείωση των ρυθμών ανάπτυξης και μια αποτυχία εκμετάλλευσης των πραγματικών δυνατοτήτων που διανοίχθηκαν από την τεχνολογική επανάσταση. Πριν την άνοδο του Μ. Γκορμπατσόφ το Μάρτιο του 1985, η σοβιετική οικονομία εικονικά τουλάχιστον ακόμη διατηρούνταν. Το προσδόκιμο ζωής είχε μειωθεί, η παιδική θνησιμότητα και οι πωλήσεις αλκοόλ αυξανόταν, οι συνθήκες εργασίας επιδεινώθηκαν και οι ουρές είχαν αρχίσει να γίνονται πλέον μεγαλύτερες ενώ η ποιότητα και η διαθεσιμότητα των εμπορευμάτων ήταν κακή. Τα σχέδια δεν είχαν εκπληρωθεί και το βιοτικό επίπεδο επιδεινώθηκε. Υπήρχε μια απώλεια του ηθικού του κόσμου και έλλειψη ενδιαφέροντος για εργασία. Οι πολιτικές αρχές ήταν απορροφημένες με την διαδικασία για την διατήρηση της εξουσίας, χωρίς να συνειδητοποιούν ότι η αυξανόμενη ανεπάρκεια αποτελεί μια απειλή για την εξουσία τους. Η οικονομική κατάσταση της Σοβιετικής Ένωσης δεν ήταν σε θέση να διατηρήσει τη χώρα ως μια υπερδύναμη και κυρίως, δεν θα γινόταν ανεκτή από τους πολίτες της. Υπήρχε η ανάγκη για μια αλλαγή προς ένα σταθερό, ένα βιώσιμο οικονομικό σύστημα ώστε να ξεπεραστούν τα αρνητικά αποτελέσματα και η οικονομική ανάπτυξη να οδηγηθεί προς μια νέα πορεία. Ωστόσο, αλλαγή προς ποια κατεύθυνση; Υπάρχουν περιορισμένες εναλλακτικές λύσεις για το μη-πλουραλιστικό κεντρικά διοικούμενο σοσιαλιστικό μοντέλο, οι οποίες θα δημιουργήσουν ένα συνεπές και βιώσιμο οικονομικό σύστημα. Αντίθετα προς τις πεποιθήσεις του Μαρξ, ο καπιταλισμός έχει αποδειχθεί ότι είναι ένα ευέλικτο σύστημα, σε θέση να επιβιώσει στο πέρασμα του χρόνου. Ήταν σε θέση να το πράξει καθώς έχει αναπτύξει αλληλεξαρτήσεις οι οποίες έχουν παράξει αποτελέσματα επιθυμητά από τον κόσμο. Η εναλλακτική λύση του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλισμού, δεν αποδείχθηκε ικανή να θέσει υπό αμφισβήτηση τον καπιταλισμό.

Μήπως αυτό σημαίνει ότι η Σοβιετική ηγεσία αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη σοσιαλιστική ιδεολογία της για να αντιμετωπίσει την στασιμότητα; Η σοβιετική ηγεσία υποστήριξε ότι οι αρνητικές εξελίξεις ήταν το αποτέλεσμα του σοσιαλισμού που ασκήθηκε υπό μη φυσιολογικές συνθήκες και με έναν ανώμαλο τρόπο. Η αποτυχία του σοσιαλισμού δεν θεωρήθηκε ως μια ιδεολογική κρίση του σοσιαλισμού, αλλά μάλλον ως ένα αποτέλεσμα ελλειμματικής συνοχής στην εφαρμογή των αρχών του σοσιαλισμού. «Αυτές οι πολύ δυσάρεστες εξελίξεις παρουσιάζονται συχνά από τους δυτικούς παρατηρητές ως την κρίση του σοσιαλισμού. Αλλά θα είχε περισσότερο νόημα να μιλάμε για μια κρίση αυτού που αποκαλούμε σταλινισμό, μιας νεοσταλινικής κοινωνίας (Bogomolov 1989, 15). Ο Γκορμπατσόφ (1989) ακόμη πίστευε στις «τεράστιες δυνατότητες του σοσιαλισμού» (Svejnar 1996).

Για να είμαστε σε θέση να εκτιμήσουμε τις μεταρρυθμίσεις του Γκορμπατσόφ και την διαδικασία με την οποία τέθηκαν σε εφαρμογή, δεν πρέπει να τις εξετάσουμε απλοϊκά. Μια εμπεριστατωμένη ανάλυση απαιτεί την εξέταση περασμένων εμπειριών στη Σοβιετική Ένωση και τα διδάγματα που αντλήθηκαν από αυτές, για να αποκαλυφθεί ποια ήταν η ειδοποιός διαφορά στις μεταρρυθμίσεις του Γκορμπατσόφ, η οποία δημιούργησε αυτές τις τεράστιες συνέπειες. Σημαντικές επιδράσεις στη δομή και την εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων του Γκορμπατσόφ ήταν τα διδάγματα που αντλήθηκαν από το 1965 των μεταρρυθμίσεων Liberman-Kosygin. Οι αλλαγές οι οποίες έγιναν, η προσπάθεια να εκκινήσουν με τις μεταρρυθμίσεις του 1965, ήταν το εργαλείο ανάλυσης από τον Γκορμπατσόφ και τους συμβούλους του, ώστε να δημιουργηθούν οι απαραίτητες προϋποθέσεις για μια επιτυχή μεταρρύθμιση. Πλέον περνάμε στην εξέταση των μεταρρυθμίσεων Γκορμπατσόφ, οι οποίες στόχευαν στο να καθιερωθεί ένα συνεπές και βιώσιμο σοσιαλιστικό οικονομικό σύστημα.

Βιβλιογραφία

Abalkin, L., (1988), «Economic Reforms and Lessons from the Past», *Social Sciences*, XIX(1), 38-45.

Aganbegyan, A., (1988), *The Challenge: The Economics of Perestroika*, Hutchinson, London.

Aganbegyan, A., (1989), «What is Slowing the Reform?», *The Current Digest of the Soviet Press,* LXI(6), 1-4.

Bogomolov, O., (1989), «A Farewell to the Primitive View of Socialism», *Soviet Weekly*, 4 November, 15.

Breth, R. and I. Ward, (1982), *Socialism: The Options*, Hargreen Publishing Co., Melbourne.

Dyker, D.A., (1987), *The Soviet Union under Gorbachev*, Croom Helm, London

Gorbachev, M., (1989), «We Believe in the Immense Potential of Socialism», *Socialism: Theory and Practice*, July, 8-13.

Gregory, P. and R. Stuart, (2001), *Russian and Soviet Performance and Structure*, Addison Wesley, Boston.

Gregory, R. and R. Stuart, (2004), *Comparing Economic Systems in the Twenty-First Century*, Houghton Mifflin Company, Boston.

Halliday, F., (1978), *Iran: Dictatorship and development*, Penguin, New York.

Harman, C. and A. Zebrowski, (1989), *Glasnost Before the Storm*, International Socialist, Melbourne.

Kornai, J., (1980), *Economy of shortage*, North Holland Publishing Company, Amsterdam

Kosygin, AN, (1966), «On Improving Industrial Management». In: M.E. Sharpe (ed.), *Planning, Profits and Incentives in the USSR*, White Plains NY.

Leontyev, L., (1972), *Political Economy*, Progress Publishers, Moscow.

Liberman, Y., (1966), «Plan, Direct Ties and Profitableness», *Soviet Reform Main Features and Aims*. Novosti Press, Moscow.

Xi, L., (1987), «Reform in the USSR-An Overview», *Beijing Review*, March, 18-21.

Zimbalist, A. and H.J. Sherman, (1984), *Comparing Economic Systems*, Academic Press, Orland.

Κεφάλαιο 9 Συνέπεια και βιωσιμότητα των μεταρρυθμίσεων του Γκορμπατσόφ

9.1 Εισαγωγή

Με την άνοδό του στη θέση του Γενικού Γραμματέα του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης στις 11 Μαρτίου του 1985, ο Μιχαήλ Γκορμπατσόφ προέβη σε επαναστατικές μεταρρυθμίσεις. Προσπάθησε να βγάλει σε πέρας ένα έργο που κανένας προκάτοχός του μέχρι εκείνη τη στιγμή δεν είχε αντιμετωπίσει: να εισαγάγει θεμελιώδεις αλλαγές με συναίνεση. Για πρώτη φορά, μια μεταρρύθμιση στη Σοβιετική Ένωση, που ξεκίνησε από την κορυφή της πυραμίδας της εξουσίας, δημιούργησε τις απαραίτητες προϋποθέσεις για τους πολίτες να συμμετάσχουν στη διαδικασία. Ήταν η αναγνώριση ότι η προσπάθεια μόνο από πάνω δεν εγγυάται την επιτυχία της μεταρρύθμισης, όπως ήταν η περίπτωση με τη μεταρρύθμιση των Liberman - Kosygin.

Όταν ανέλαβε ο Γκορμπατσόφ την εξουσία, η στασιμότητα κυριαρχούσε σε κάθε μορφή της κοινωνικής ζωής στη Σοβιετική Ένωση. Επιπρόσθετα, το χάσμα ανάμεσα στην αποτελεσματικότητα της παραγωγής, στην ποιότητα της παραγωγής και στην επιστημονική και τεχνολογική πρόοδο της Σοβιετικής Ένωσης και των προηγμένων καπιταλιστικών χωρών διαρκώς μεγάλωνε. Τα κοινωνικά και πολιτιστικά προγράμματα χρηματοδοτούνταν από ό,τι απέμενε στον προϋπολογισμό μετά τις κατανομές στην παραγωγή, παρ' όλη την αυξανόμενη ανάγκη για κεφάλαια σε κοινωνικές υπηρεσίες, όπως η στέγαση, η δημόσια υγεία και η εκπαίδευση. Η συνεχώς αυξανόμενη ζήτηση για την άμυνα και τις επιδοτήσεις οδηγούσε σε παράλυση την κοινωνία με αποτέλεσμα να μην είναι ικανή να παράγει ούτε τα βασικά κοινωνικά αγαθά. Το γεγονός αυτό οδήγησε σε μια δημοσιονομική κρίση του κράτους. Ο Γκορμπατσόφ (1994, 18) συνόψισε την κατάσταση ως εξής: «.....η χώρα άρχισε να χάνει ορμή. Η οικονομική αποτυχία άρχισε να γίνεται πιο συχνή. Οι δυσκολίες άρχισαν να συσσωρεύονται και να επιδεινώνονται, τα προβλήματα να πολλαπλασιάζονται. Στοιχεία από αυτό που ονομάζουμε στασιμότητα και λοιπών φαινομένων ξένων προς τον σοσιαλισμό άρχισαν να διαφαί-

νονται στη ζωή της κοινωνίας. Ένα είδος φρένου άρχιζε να επηρεάζει την κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη».

Κανείς δεν ήταν σε θέση να φανταστεί ότι οι μεταρρυθμίσεις αυτές θα κατέληγαν στην κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και στον αφανισμό του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλισμού ως οικονομικού συστήματος. Στις αρχές του 1990 ξεκινά η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης και στο τέλος της ίδιας χρονιάς, όταν πια αυτή έχει καταστραφεί ολοσχερώς, η Κοινοπολιτεία των Ανεξάρτητων Κρατών έρχεται για να την αντικαταστήσει. Στις 25 Δεκεμβρίου του 1990, ο Μιχαήλ Γκορμπατσόφ παραιτείται και τα μεσάνυχτα της 31ης Δεκεμβρίου της ίδιας χρονιάς, η σημαία της Σοβιετικής Ένωσης, που δέσποζε στην κορυφή του Κρεμλίνου, αντικαθίσταται από την τρίχρωμη ρωσική σημαία. Η ερώτηση που τίθεται σήμερα σχετικά με το τι είναι αυτό που οδήγησε στην κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης δεν παρουσιάζει μόνο ακαδημαϊκό ενδιαφέρον. Σε έναν όλο και περισσότερο αλληλοεξαρτώμενο κόσμο, ειδικά σε ό,τι αφορά στον οικονομικό τομέα, οι αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν και εξακολουθούν να πραγματοποιούνται στην πρώην Σοβιετική Ένωση και στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη, μπορούν να μας επηρεάσουν όλους.

Οι μεταρρυθμίσεις του Γκορμπατσόφ ήταν η πρώτη σοβαρή προσπάθεια για την επίτευξη ενός συνεπούς και βιώσιμου οικονομικού συστήματος στη Σοβιετική Ένωση. Για τους σκοπούς του βιβλίου αυτού θα προσδιορίσουμε αυτό που αποκαλούμε μοντέλο Γκορμπατσόφ. Το μοντέλο αυτό βασίζεται στα συγγράμματα των Γκορμπατσόφ (1980), Aganbegyan (1988a; 1988b), Aganbegyan and Timofeev (1992) and Abalkin (1987; 1988; 1989a; 1989b) Υιοθετήθηκε τον Μάιο του 1989 από το Κογκρέσο των Αντιπροσώπων του Λαού (1997). Μια κριτική αξιολόγηση της μεταρρύθμισης αποκαλύπτει ότι αντιπροσωπεύει μια προσπάθεια να αναπτύξει ένα συνεπές σύνολο σχέσεων μεταξύ όλων των δομών του οικονομικού συστήματος με απώτερο στόχο τη βιωσιμότητα. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι το μοντέλο από κατασκευής είναι ευέλικτο, δηλαδή επηρεάζεται από τη διαδικασία με την οποία το μοντέλο έχει τεθεί σε εφαρμογή. Ωστόσο, θα πρέπει να εξετασθεί κατά πόσο είναι συνεπές και κατά πόσο είχε ή δεν είχε τις προϋποθέσεις για να πετύχει τη βιωσιμότητα. Επίσης, θα εξετασθεί και το ερώτημα του κατά πόσο το μοντέλο έχει επηρεαστεί από τη διαδικασία εφαρμογής.

9.2 Οικονομική δομή: perestroika (= αναδιάρθρωση)

Όσον αφορά στο οικονομικό μοντέλο του Γκορμπατσόφ, την περεστρόικα, το οποίο μεταφράζεται ως αναδιάρθρωση, μπορούμε να πούμε ότι προέβλεπε θεμελιώδεις αλλαγές σε κάθε τομέα της οικονομικής ζωής: στις σχέσεις ιδιοκτησίας, κοστολόγηση των επιχειρήσεων, στον ριζικό μετασχηματισμό της κεντρικής διοίκησης της οικονομίας, στις θεμελιώδεις αλλαγές στο σχεδιασμό, στη μεταρρύθμιση του συστήματος τιμολόγησης και του δημοσιονομικού και πιστωτικού μηχανισμού και, τέλος, στην

αναδιάρθρωση των εξωτερικών σχέσεων. Η μεταρρύθμισε ενθάρρυνε τη δημιουργία νέων οργανωτικών μηχανισμών διαχείρισης, όπως οι αρχές αυτοδιαχείρισης, για τις οποίες υπήρχε η ελπίδα ότι θα εδραίωναν τα δημοκρατικά θεμέλια της διαχείρισης των επιχειρήσεων.

9.2.1 Σχέσεις Ιδιοκτησίας

Οι ιδιοκτησιακές σχέσεις έμελλε να δεχτούν σημαντικές αλλαγές. Όπως φαίνεται στο μοντέλο του Γκορμπατσόφ, οι μορφές ιδιοκτησίας καθορίζονται, μεταξύ άλλων, από τον διαφορετικό βαθμό συγκέντρωσης των παραγωγικών δυνάμεων. Οι διαφορετικές μορφές τεχνολογίας γεννούν διαφορετικές μορφές κοινωνικοποίησης. Για το λόγο αυτό, η επιβολή μιας μορφής ιδιοκτησίας έρχεται σε αντίθεση με την κοινωνική πραγματικότητα (Shkredov 1989, 9-11). Θα ήταν ακόμη δύσκολο να περιγραφεί η πρόοδος του σοσιαλισμού ως μια μηχανική αύξηση του μεριδίου των κρατικών περιουσιακών στοιχείων σε βάρος των άλλων μορφών ιδιοκτησίας. Η απλοϊκή άποψη ότι η κρατική ιδιοκτησία είναι ανώτερη από τις άλλες μορφές ιδιοκτησίας δεν μπορεί να διατηρηθεί.

Η κρατική ιδιοκτησία αυτή καθεαυτή δεν εγγυάται την επιτυχία. Αν η δομή της κρατικής ιδιοκτησίας έρχεται σε αντίθεση με τις μεταβολές στην οικονομική πραγματικότητα, τότε αυτή μπορεί να θεωρηθεί ως ένα αρνητικό στοιχείο στο πλαίσιο της οικονομικής ανάπτυξης. Η κρατική ιδιοκτησία δεν αντιμετωπίζεται πλέον ως επαρκής ούτε καν ως απαραίτητη για τον σοσιαλισμό. Μέσα στο πλαίσιο που βασίζεται στην κρατική περιουσία, θα μπορούσε να υπάρξει μια ποικιλία ιδιοκτησιακών μορφών. Συνεπώς, κάθε μορφή ιδιοκτησίας, είτε πρόκειται για ατομική, ομαδική ή ακόμα και συνεταιριστική ή κρατική είναι σημαντική και συνεπής.

Οι συνεταιρισμοί στην πραγματικότητα δεν υπονομεύουν τις σοσιαλιστικές αρχές. Σύμφωνα με τη δομή αυτή η ιδιοκτησία και ο έλεγχος ασκούνται από όλα τα μέλη του συνεταιρισμού (Breth and Ward 1982, 7). Όλα τα μέλη του συνεταιρισμού είναι οικονομικά ίσα, χωρίς εργοδότες και εργαζόμενους και χωρίς εκμετάλλευση της εργασίας. Είναι ελεύθεροι να εμπλακούν σε οποιαδήποτε δραστηριότητα. Μπορούν να πουλήσουν τις μετοχές τους και να δημιουργήσουν κοινές επιχειρήσεις με ξένες εταιρείες με περιορισμένη εμπλοκή της κυβέρνησης. Δεν υπάρχει περιορισμός σχετικά με το ποιος μπορεί να ιδρύσει έναν συνεταιρισμό, για το μέγεθος αυτού, για τη βιομηχανία ή για την υπηρεσία που επιλέγει να εισέλθει. Τα κέρδη μοιράζονται στα μέλη του συνεταιρισμού βάσει των μετοχών τους και της προσπάθειας που καταβάλλουν όσον αφορά στο έργο του συνεταιρισμού. Οι συνεταιρισμοί είναι ελεύθεροι να διαμορφώσουν τις τιμές για τα προϊόντα και τις υπηρεσίες που παρέχουν. Η συνεταιριστική μορφή ιδιοκτησίας στόχο είχε να καλύψει το κενό που δημιουργήθηκε από τον κρατικό τομέα. Θα μπορούσε να λειτουργήσει ως αντισταθμιστικός παράγοντας στο κρατικό μονοπώλιο και να δώσει το ερέθισμα για αλλαγές στον

κρατικό τομέα. Οι αποτυχημένες κρατικές επιχειρήσεις θα μπορούσαν να γίνουν συνεταιρισμοί. Σύμφωνα με τον Aganbegyan (1988a, 128) οι συνεταιρισμοί και η ατομική εργασία θα μπορούσαν να καλύψουν το ένα τέταρτο του συνόλου των καταναλωτικών αγαθών.

Η αντίληψη όσον αφορά στις σχέσεις ιδιοκτησίας πηγαίνει πιο πέρα από τη συνεταιριστική μορφή. Η ατομική ιδιοκτησία νομιμοποιήθηκε, αναγνωρίζοντας έτσι ότι έχει έναν ρόλο στο σοσιαλιστικό σύστημα. Η ατομική ιδιοκτησία θεωρείται συμπληρωματική της κρατικής και συλλογικής ιδιοκτησίας. Σύμφωνα με το νέο νόμο, τα άτομα έχουν το δικαίωμα να λειτουργήσουν τις δικές τους επιχειρήσεις υπακούοντας σε συγκεκριμένους κανονισμούς που επιβάλλονται από την τοπική κυβέρνηση. Μεταξύ των κανονισμών-ρυθμίσεων αυτών είναι οι επιτρεπόμενοι τομείς δραστηριότητας, μια απαγόρευση που αφορά στην πρόσληψη εργατικού δυναμικού, αφού θεωρείτε εκμετάλλευση, και η υποχρέωση καταβολής φόρου. Η ατομική ιδιοκτησία θεωρήθηκε ως η πιο αποτελεσματική δομή για την ανάπτυξη των δραστηριοτήτων εντάσεως εργασίας, ιδιαίτερα στον τομέα υπηρεσιών, που αποτελούσε μια από τις μεγαλύτερες αδυναμίες της κεντρικά διοικούμενης σοσιαλιστικής οικονομίας (Shkredov 1989, 8-10). Ένας άλλος στόχος, και ίσως ο βασικότερος για την νομιμοποίηση της ατομικής ιδιοκτησίας, ήταν η κατάργηση της μαύρης αγοράς και των δραστηριοτήτων που εμπλέκονταν με αυτή όπως η διαφθορά, η ανισότητα και το χαμηλό ηθικό. Με τον τρόπο αυτό, φέρνοντας την παραοικονομία στο προσκήνιο, είναι δυνατό να ρυθμιστούν και να φορολογηθούν οι δραστηριότητές της.

Η μεταρρύθμιση προβλέπει επίσης τη διαμόρφωση του συλλογικού συστήματος. Μια συλλογική εργασία μπορεί να δημιουργηθεί για να ολοκληρώσει μια εργασία κάποιου είδους. Η κολεκτίβα είναι ανεξάρτητη και αυτό-διοικούμενη. Διαλέγει τις μεθόδους της βασισμένη σε δημοκρατικές μεθόδους και ο αρχηγός της εκλέγεται από όλα τα μέλη της. Ο στόχος και τα καθήκοντα της κολεκτίβας καθορίζονται σε ένα συμβόλαιο. Το συμβόλαιο ορίζει τις υποχρεώσεις και των δύο μερών. Η πληρωμή της σύμβασης εργασίας γίνεται με βάση τα αποτελέσματα των εκτελούμενων εργασιών. Μια συλλογική σύμβαση ενισχύει την αυτοδιαχείριση, καθώς και την αποτελεσματική μέθοδο εργασίας.

Η οικογενειακή σύμβαση είναι μια μορφή οργάνωσης της εργασίας που χρησιμοποιείται ευρέως στη Σοβιετική ύπαιθρο (Aganbegyan 1988a, 170). Βασίζεται στις συμβατικές σχέσεις μεταξύ ενός πελάτη - το κράτος ή ο συνεταιρισμός - και μιας οικογένειας. Η τελευταία είναι εφοδιασμένη με όλα τα απαραίτητα: μηχανήματα, ενέργεια, καθώς και με χώρους και κτηνοτροφικά ζώα. Η πληρωμή γίνεται για τα τελικά προϊόντα ή για το ολοκληρωμένο έργο. Αυτή η μορφή της σύμβασης ενισχύει την αποτελεσματικότητα, καθώς και τα κέρδη της οικογένειας.

Διατυπώθηκε η άποψη ότι, λαμβάνοντας υπόψη τις παραδόσεις της Σοβιετικής Ένωσης και τις κοινωνικές ανάγκες, το 50% περίπου της οικονομίας θα πρέπει να είναι υπό κρατική ιδιοκτησία και το υπόλοιπο θα πρέπει να δοθεί στους συνεταιρισμούς και

τον ιδιωτικό τομέα (Rostowski 1993, 15). Οι όποιες αλλαγές στις σχέσεις ιδιοκτησίας, αν και απαραίτητες, δεν επαρκούν για την αντιμετώπιση της στασιμότητας. Ωστόσο οι αλλαγές στις σχέσεις ιδιοκτησίας σε συνδυασμό με έναν κατάλληλο οργανωτικό μηχανισμό και ένα συνεπές σύνολο σχέσεων κινήτρων, θα είναι σε θέση να δημιουργήσουν το κατάλληλο περιβάλλον για οικονομική ανάκαμψη.

9.2.2 Οργανωτικές Σχέσεις

Ένα άλλο καθοριστικό στοιχείο της οικονομικής μεταρρύθμισης είναι η εισαγωγή του οικονομικού πλουραλισμού, με άλλα λόγια δηλαδή οι σχέσεις της αγοράς, κάτι που είναι σύμφωνο με τις αλλαγές στις σχέσεις ιδιοκτησίας. Αυτό θα οδηγήσει στη δημιουργία μιας νέας μορφής ευθύνης, αυτής του παραγωγού σε σχέση με τον πολίτη ως καταναλωτή, μέσω του ελέγχου της αγοράς. Ο παραγωγός θα λειτουργεί μέσα σε ένα κλίμα δημοσιότητας, διαβούλευσης, κριτικής και μέτρησης. Η μεταρρύθμιση απορρίπτει αυτό που ο Στάλιν αποκαλούσε «two-property thesis» και αγκαλιάζει τις σχέσεις της αγοράς σε κάθε πτυχή της οικονομικής ζωής. «Η αγορά δεν είναι καπιταλιστική εφεύρεση» (Abalkin 1988, 42). Οι αγορές θεωρήθηκαν ως αναπόσπαστο χαρακτηριστικό τόσο του καπιταλισμού όσο και του σοσιαλισμού, ως ένα φαινόμενο που διέπεται από αντικειμενικούς νόμους. Η παραγωγή εμπορευμάτων και οι σχέσεις της αγοράς προκύπτουν όταν οι παραγωγοί εξατομικεύονται και υπάρχει καταμερισμός της εργασίας. Υπό αυτές τις συνθήκες τα αγαθά ανταλλάσσονται για να εξυπηρετήσουν τις κοινωνικές ανάγκες. Έτσι, η αγορά παρουσιάζει οικονομικά χαρακτηριστικά που μπορούν να βρεθούν σε οποιοδήποτε οικονομικό σύστημα, αντανακλώντας την αύξηση της εξειδίκευσης και του καταμερισμού της εργασίας. Το «ψηφίζοντας με το ρούβλι» έχει την ίδια λειτουργική σημασία ως οδηγός για το τι προτιμούν οι άνθρωποι. Ως εκ τούτου, ο σοσιαλισμός, αντί να προσπαθεί να καταργήσει τις σχέσεις της αγοράς θα πρέπει να προσπαθήσει να τις βελτιώσει, δεδομένου ότι αποτελούν αναπόσπαστο χαρακτηριστικό του σοσιαλισμού και μια μαρξιστική άποψη της σοσιαλιστικής μετάβασης (Ward 1990, 126-7).

Η αντιμετώπιση των ελλείψεων αποτελεί προϋπόθεση για την αποτελεσματική εφαρμογή της μεταρρύθμισης. «Ανάμεσα στα πιο επείγοντα θέματα είναι η ανάγκη να γεμίσει η αγορά με ένα ευρύ φάσμα προϊόντων καλής ποιότητας. Τα προϊόντα πρέπει να είναι διάφορα: νέα και παραδοσιακά, ακριβά και φθηνά, για τους νέους και για τους ανθρώπους προχωρημένης ηλικίας - με μια λέξη, να ικανοποιούν όλα τα γούστα και τις απαιτήσεις, φυσικά μέσα σε λογικά όρια. Θεωρούμε ότι αυτό είναι εξαιρετικά σημαντικό» (Gorbachev 1987a, 324). Με την άρση των περιορισμών της αγοράς, θα πρέπει να αναμένεται ότι κάθε δραστηριότητα θα βοηθήσει στην κάλυψη της ζήτησης των καταναλωτών. Οι κοινωνικά ανεπιθύμητες διαφορές στην απόδοση των διαφόρων ειδών των προϊόντων μπορούν να ρυθμιστούν από τη συνεχή εξέλιξη των τιμών μέσω του ανταγωνισμού στην αγορά. Είναι απαραίτητο, ακόμα και

στα πλαίσια του σοσιαλισμού, να περιοριστεί η αδικαιολόγητη μονοπωλιακή δύναμη και να αναπτυχθούν μορφές ανταγωνισμού της αγοράς που θα οδηγήσουν στην εισαγωγή επαρκών σχέσεων αγοράς. Οι Lange και Taylor (1939) τόνισαν τη σημασία της ισορροπίας των τιμών για την εξασφάλιση της αποτελεσματικής κατανομής των πόρων στο πλαίσιο της σοσιαλιστικής σφαίρας της παραγωγής. Η τιμή κάθε προϊόντος θα πρέπει να καλύπτει πλήρως το κόστος παραγωγής του εν λόγω εμπορεύματος, το οποίο μπορεί να ερμηνευθεί ως το κόστος φυσικών πόρων, δηλαδή η διαρροή των πόρων που προκύπτει από την παραγωγή μιας μονάδας του εμπορεύματος. Οι λανθασμένες τιμές είναι πιθανό να οδηγήσουν σε αναποτελεσματική κατανομή των πόρων.

Χωρίς τη μεταρρύθμιση των τιμών στην Σοβιετική Ένωση, δεν θα ήταν δυνατόν να εξασφαλιστεί η εκτίμηση του κόστους και των αποτελεσμάτων της παραγωγής, προκειμένου να διασφαλιστεί ισοδύναμη ανταλλαγή αγαθών και υπηρεσιών, να ενθαρρυνθεί η επιστημονική και τεχνολογική πρόοδος, και, τέλος, να ενθαρρυνθεί η εξοικονόμηση των πόρων. Η αγορά εξασφαλίζει την εξάλειψη των ελλείψεων μέσα από τις μεταβολές των τιμών. Χωρίς τις σωστές τιμές, δηλαδή την τιμή όπου η παραγόμενη ποσότητα ισούται με την ποσότητα που ζητείται δεν θα είναι δυνατό να εξασφαλιστεί η εκτίμηση του κόστους και των αποτελεσμάτων της παραγωγής, προκειμένου να διασφαλιστεί η ισοδύναμη ανταλλαγή αγαθών και υπηρεσιών και να ενθαρρυνθεί η εξοικονόμηση των πόρων. Αυτό σημαίνει, μεταξύ άλλων, το τέλος των επιδοτήσεων των προϊόντων διατροφής. Το πραγματικό κόστος της παραγωγής τροφίμων είναι πολύ υψηλότερο από τις τιμές λιανικής. Το κράτος αναγκάστηκε να καλύψει τη διαφορά αυτή με τη μορφή της επιδότησης για τους καταναλωτές. Οι επιδοτήσεις υπονομεύουν το κίνητρα για την αποτελεσματική παραγωγή αυτών των προϊόντων και οδηγούν σε μια σπάταλη συμπεριφορά από τους καταναλωτές. Επίσης επέβαλε σημαντική επιβάρυνση για τον κρατικό προϋπολογισμό. Αυτό οδήγησε σε μια «σοσιαλιστική δημοσιονομική κρίση» του κράτους. Οι υψηλότερες τιμές, στις οποίες η ζήτηση ισούται με την προσφορά, είναι προς το συμφέρον του λαού, επειδή είναι δυνατόν να οδηγήσουν σε εξάλειψη της διαφθοράς από τους διαχειριστές της έλλειψης. Ωστόσο, το μοντέλο δεν έχει εγκαταλείψει εντελώς κάποιους διοικητικούς περιορισμούς στις μεταβολές των τιμών, ιδίως όσον αφορά στις βασικές τιμές: ανώτατες τιμές για ορισμένα αγαθά και ελάχιστες τιμές αγοράς για τα βασικά γεωργικά προϊόντα, τα οποία είναι συνεπή με τη σοσιαλιστική αγορά. Ο κεντρικός έλεγχος των τιμών αυτών δεν πρέπει να βασίζεται σε γραφειοκρατικούς παράγοντες, αλλά πρέπει να στηρίζεται στις συνεχείς συνθήκες της αγοράς.

Η παραγωγή και οι τεχνολογικοί στόχοι μπορούν να επιτευχθούν μόνο με την εισαγωγή των σχέσεων της αγοράς. Οι επιχειρήσεις θα υπόκεινται κατά κύριο λόγο στις σχέσεις της αγοράς, τόσο στις εγχώριες όσο και στις διεθνείς. Έτσι, εκτός από ειδικές περιπτώσεις, οι περιορισμοί στην αγορά θα αντικαταστήσουν τους περιορισμούς της κεντρικής διοίκησης. Οι αγορές αυτές επιτρέπουν διακριτική δύναμη της αγοράς, αντί

να επιδιώκουν την επίτευξη «σαν να ήταν» ανταγωνιστικές αγορές. Η μεταρρύθμιση οραματίζεται ένα οικονομικό σύστημα μονοπωλιακής σοσιαλιστικής αγοράς και όχι ένα οικονομικό σύστημα ανταγωνιστικής σοσιαλιστικής αγοράς.

Ενώ οι διευθυντές των επιχειρήσεων ήταν να γίνουν όλο και περισσότερο υπόλογοι στους πολίτες ως καταναλωτές, ταυτόχρονα, ήταν να γίνουν υπόλογοι και στα μέλη των επιχειρήσεών τους, ιδιαίτερα στους εργαζόμενους. Οι κρατικές επιχειρήσεις θα αναδιαρθρώνονταν προκειμένου να ενισχυθεί ο ρόλος των εργαζομένων μέσω των εκλεγμένων οργανώσεων των εργαζομένων. Αυτό ήταν απαραίτητο διότι το εισόδημα θα πρέπει να συνδέεται άμεσα με την απόδοση της επιχείρησης. Με τον τρόπο αυτό, οι εργαζόμενοι θα συμμετείχαν στην αναδιάρθρωση και στη βελτίωση της παραγωγικότητας της επιχείρησης. Η αυτοδιοίκηση των εργαζομένων θα μπορούσε να περιορίσει γραφειοκρατικά εμπόδια, δεδομένου ότι αντιπροσώπευε μια σημαντική μορφή της αποκέντρωσης. Μεγαλύτερη υπευθυνότητα θα επιτευχθεί επίσης μέσω της εκλογής της διοίκησης, από τους εργαζόμενους στις μη-ιδιωτικές επιχειρήσεις. Επιπλέον, θα υπάρξουν εκλογές των εκπροσώπων των εργαζομένων στα συμβούλια και στα τμήματα του οργανισμού. Η εκλογή του διευθυντή θα είναι μια δημιουργική διαδικασία. Θα προηγηθεί από το δημόσιο διαγωνισμό της διευθυντικής θέσης. Με τον τρόπο αυτό, η εκλογή θα ενισχύσει την αίσθηση ευθύνης ενός διευθυντή. «Δεν θα υπάρξει πρόοδος χωρίς τη συμμετοχή των εργαζομένων στη διαχείριση μέσω των αντίστοιχων μηχανισμών» (Gorbachev 1988, 103-4).

Εκτός από τα θετικά οφέλη της δημιουργίας περισσότερο υπεύθυνων διαχειριστών-διευθυντών, η οικονομική μεταρρύθμιση ήθελε να εισαγάγει τη χορήγηση περισσότερων δικαιωμάτων στις εκλεγμένες οργανώσεις των εργαζομένων. Οι οργανώσεις των εργαζομένων θα συμμετέχουν στη διαδικασία λήψης αποφάσεων όσον αφορά στη διαμόρφωση των σχεδίων για την οικονομική ανάπτυξη των επιχειρήσεών τους, στην απόφαση για τον τρόπο παροχής κινήτρων, στη διαμόρφωση των συνθηκών εργασίας και στο σχεδιασμό της κοινωνικής ανάπτυξης του οργανισμού. Αναμενόταν ότι η συμμετοχή θα παρέχει πληροφορίες που δεν είναι πάντα σαφώς αντιληπτές στη διοίκηση. Η συμμετοχή θεωρείται, επίσης, ως μια θετική κινητήρια δύναμη και γενικά πιστεύεται ότι θα μειώσει τις απουσίες. Έτσι, η μεταρρύθμιση θα ενισχύσει το ρόλο των εργαζομένων μέσω μεγαλύτερου οικονομικού πλουραλισμού, της συμμετοχής στη διαδικασία σχεδιασμού και μέσω μιας νέας μορφής της εσωτερικής δομής της επιχείρησης που επιδιώκει να συνδυάσει την ευθύνη της διαχειρίσεως με την αποτελεσματική συμμετοχή των εργαζομένων.

Στο γεωργικό τομέα, ο κύριος στόχος είναι να δοθεί ένα ευρύ πεδίο στις οικονομικές μεθόδους διαχείρισης, να διευρυνθεί σημαντικά η αυτονομία των συλλογικών και των κρατικών αγροκτημάτων και να αυξηθεί το ενδιαφέρον και η ευθύνη για τα τελικά αποτελέσματα. Ταυτόχρονα, οι γεωργικές επιχειρήσεις θα έχουν τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσουν όλη τη σοδειά. Οι γεωργικές επιχειρήσεις μπορούν να την πουλήσουν

είτε στο κράτος είτε στην αγορά των γεωργικών επιχειρήσεων συλλογικής εκμετάλλευσης ή στα συνεργαζόμενα καταστήματα του εμπορίου. Τα αγροκτήματα θα πρέπει να χρησιμοποιούν κυρίως δικά τους κεφάλαια για την ανάπτυξη της παραγωγής, την αύξηση των προϊόντων και των εισοδημάτων και την παροχή κινήτρων. Με τον τρόπο αυτό, η οικονομική μεταρρύθμιση θα προσφέρει μεγάλες ευκαιρίες για πρωτοβουλία και δημιουργικότητα.

Ενώ οι επιχειρήσεις επρόκειτο να γίνουν υπόλογες στους πολίτες ως καταναλωτές και στο προσωπικό τους μέσω των εκλογών, η διαχείριση των κρατικών επιχειρήσεων θα ήταν επίσης υπόλογη στην σοβιετική κοινωνία, μέσω ενός εθνικού σχεδίου κατανομής πόρων. «Η πραγματική διαφορά μεταξύ καπιταλισμού και σοσιαλισμού δεν αναιρεί ούτε το σχέδιο ούτε την αγορά, αλλά τα ιδιαίτερα συμφέροντα που αυτά σχεδιάζουν και εξυπηρετούν» (Table 1989, 20). Τα σχέδια αποτελούν σαφείς γενικές κατευθυντήριες γραμμές που εμφανίζονται τακτικά σε ορισμένες περιόδους για την ανάπτυξη ενός μεγάλου αριθμού οικονομικών δραστηριοτήτων. Η αγορά είναι σε θέση να μεταδώσει μόνο βραχυπρόθεσμη ώθηση στην οποία οι επιχειρήσεις μπορούν εύκολα να προσαρμοστούν. Ωστόσο, η καθοδήγηση και η ρύθμιση των μεσοπρόθεσμων και μακροπρόθεσμων οικονομικών διαδικασιών, πρέπει να διευκολυνθούν μέσω του οικονομικού σχεδιασμού, ώστε να παρέχουν πληροφορίες σχετικά με τις μελλοντικές συνθήκες της αγοράς. Το εν προκειμένω μοντέλο είναι αυτό της φιλελεύθερης παρεμβατικής-κεϋνσιανής παράδοσης του σχεδιασμού της αγοράς. Παρ' όλα αυτά, το σχέδιο στο μοντέλο του Γκορμπατσόφ δεν θα έχει καμία σχέση με αυτά που εφαρμόζονταν στα πλαίσια του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλισμού, που δεν ήταν τόσο επιτυχής όσο η σοβιετική ηγεσία υποστήριξε. Ο Πίνακας 9.1 παρέχει πληροφορίες σχετικά με την ολοκλήρωση του Σοβιετικού σχεδίου για το οποίο ο Γκορμπατσόφ γνώριζε, αλλά όχι και οι πολίτες στην Σοβιετική Ένωση. Για ολόκληρη την περίοδο μεταξύ 1929 και 1990, η Σοβιετική στατιστική αρχή ισχυριζόταν ότι επέτυχε μέσο ποσοστό αύξησης του εθνικού εισοδήματος της τάξης του 7.5 τοις εκατό, που ήταν πολύ κοντά στο 7.7 τοις εκατό που ήταν ο προβλεπόμενος μέσος όρος του ρυθμού ανάπτυξης. Τα υψηλότερα ποσοστά ανάπτυξης και καλύτερης εκπλήρωσης του σχεδίου σημειώθηκαν στις βιομηχανίες παραγωγής αγαθών, ενώ υπήρχε υπόεκπλήρωση των καταναλωτικών αγαθών, σε συνδυασμό με το μέσο ρυθμό αύξησης του εθνικού εισοδήματος και τη θλιβερή απόδοση της γεωργίας, που ήταν λιγότερο από το ήμισυ του προγραμματισμένου μέσου όρου. Οι δυτικές εκτιμήσεις, οι οποίες επιχειρούν να αφαιρέσουν τη διπλή καταμέτρηση του παραγωγού της παραγωγής και τον κρυφό πληθωρισμό, μας δίνουν μια διαφορετική εικόνα. Με βάση τους υπολογισμούς των Δυτικών δεν υπήρχε κανένα σχέδιο που να έχει εκπληρωθεί: Ο μέσος ρυθμός αύξησης του εθνικού εισοδήματος ήταν λίγο μεγαλύτερος από το ήμισυ του προγραμματισμένου μέσου. Το μεγαλύτερο έλλειμμα στην εκπλήρωση του σχεδίου ήταν στον τομέα της γεωργίας, με μέσο ρυθμό ανάπτυξης 1.2 αντί του 6.1 που είχε προγραμματιστεί να επιτευχθεί (Gardner 1998, 462).

Πίνακας 9.1 Σοβιετικά Σχέδια και Εκπλήρωση Σχεδίου, 1928-1990,
Μέσο ποσοστό ετήσιου ρυθμού αύξησης

		Εθνικό Εισόδημα			Βιομηχανικά προϊόντα για παραγωγούς			Βιομηχανικά προϊόντα για καταναλωτές			Αγροτική Παραγωγή		
Αριθμός Σχεδίου	Περίοδος	Σχεδιασμένη Ανάπτυξη	Επίσημη Ανάπτυξη	Δυτική Εκτίμηση	Σχεδιασμένη Ανάπτυξη	Επίσημη Ανάπτυξη	Δυτική Εκτίμηση	Σχεδιασμένη Ανάπτυξη	Επίσημη Ανάπτυξη	Δυτική Εκτίμηση	Σχεδιασμένη Ανάπτυξη	Επίσημη Ανάπτυξη	Δυτική Εκτίμηση
1	1920-32	15.2	16.2	3.6	24.9	28.6	21.6	15.2	11.7	-1.5	9.2	-3.6	-4.6
2	1933-37	17.1	16.2	8.4	14.5	19.0	13.7	18.5	14.8	9.9	14.9	9.0	8.9
3	1938-40	12.5	10.0	3.2	15.7	8.9	4.8	11.5	10.0	1.6	8.7	15.3	-1.0
4	1941-50	3.3	5.1	2.4	4.9	7.4	4.6	2.3	2.1	0.2	2.4	-0.1	-0.5
5	1951-55	9.9	11.3	7.6	11.8	13.8	7.9	9.9	12.0	11.9	8.4	4.1	2.2
6	1956-58	9.9	10.2	7.9	11.2	11.2	6.6	9.9	8.5	7.7	11.2	8.8	7.1
7	1959-65	7.3	6.8	5.3	9.3	10.1	8.5	7.3	6.9	5.3	7.9	1.9	1.9
8	1966-70	6.9	7.1	5.6	8.5	8.6	4.7	7.6	8.3	7.7	4.6	4.3	3.4
9	1971-75	6.7	5.1	3.7	7.9	7.9	6.1	8.2	6.5	5.1	4.0	0.6	-2.3
10	1976-80	4.7	3.9	2.6	6.5	4.7	1.0	7.0	3.9	4.0	3.0	1.5	0.2
11	1981-85	3.4	3.1	1.6	4.9	3.7	2.3	5.1	3.9	1.6	2.5	2.1	1.2
12	1986-90	4.1	1.7	1.5	4.4	1.9	0.4	4.9	4.3	2.1	2.7	0.9	0.2
	Μ.Ο. 1929-1990	7.7	7.5	4.2	9.5	10.0	6.6	8.1	7.1	4.4	6.1	2.9	1.2

Πηγή: Gardner (1998 , 463).

Η τομεακή και χωρική κατανομή των επενδύσεων θα υπόκειται τόσο σε πολιτικό όσο και σε οικονομικό πλουραλισμό. Το εθνικό σχέδιο διάρκειας πέντε ετών θα προκύψει από τα σχέδια των επιχειρήσεων, τα οποία με τη σειρά τους θα προκύψουν με βάση την προβλεπόμενη ζήτηση της αγοράς. Επιπλέον, λαμβάνοντας υπόψη την αλληλεξάρτηση που σχετίζεται με τις επενδυτικές αποφάσεις, η διαδικασία σχεδιασμού θα είναι μια διαδικασία συζήτησης πιθανή να επηρεάσει τις αποφάσεις. Μέσα από τη διαφάνεια και τον εκδημοκρατισμό, οι σχεδιαστές θα παρέχουν πληροφορίες για την τόνωση της συζήτησης που αφορά στις συνεπείς και εφικτές παραλλαγές του σχεδίου. Μόλις το πρόγραμμα επικυρωθεί από το κοινοβούλιο, η κυβέρνηση θα ενεργεί, κατά την κρίση του, για την εφαρμογή των συγκεκριμένων στόχων. Σε αντίθεση με παλαιότερα σχέδια, τα μέσα επιβολής θα αφορούν κυρίως στα μέσα της αγοράς. Οι συνδικαλιστικές οργανώσεις μπορούν να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο. Θα είναι πιο δραστήριες στην επεξεργασία των κοινωνικών τμημάτων των σχεδίων, ακόμη και στο να εκθέτουν τη δική τους εναλλακτική προσέγγιση. Η φύση της κρατικής παρέμβασης είναι ποιοτι-

κή, όχι ποσοτική. Σε αντίθεση με την προηγούμενη εξάρτηση από τον κεντρικό σχεδιασμό, προβλέπεται μια νέα μορφή του σχεδιασμού της αγοράς, όπως σταθεροποιητική πολιτική, εισοδηματική πολιτική, κατανομή του εισοδήματος και ο εθνικός σχεδιασμός. Ενώ τα πενταετή σχέδια θα συνεχιστούν, τα ετήσια προγράμματα θα σταματήσουν και μαζί τους η βάση για τις κεντρικές δεσμευτικές οδηγίες. Έτσι, ο κεντρικός σχεδιασμός θα δώσει τη θέση του σε μια ποικιλία μορφών του σχεδιασμού της αγοράς. Το σχέδιο θα καθορίσει τις προτεραιότητες της επερχόμενης περιόδου, που θα πρέπει να ανταναλούν τις προτεραιότητες και τα συμφέροντα της σοβιετικής κοινωνίας στο σύνολό της, καθώς και τις ξεχωριστές κοινωνικές ομάδες των οποίων τα συμφέροντα έχουν αναγνωριστεί ως ιδιαίτερα σημαντικά. Η επιλογή των προτεραιοτήτων είναι ένα από τα πιο σύνθετα προβλήματα που επιλύονται βάσει του κοινωνικού συμβιβασμού στο πλαίσιο ενός ανοικτού και πλουραλιστικού συστήματος.

Για την κανονιστική ρύθμιση και την εφαρμογή των σχεδίων, ο πολιτικός πλουραλισμός (αποτελεσματική συμμετοχή των πολιτών) καθώς και ο οικονομικός πλουραλισμός (οι σχέσεις της αγοράς) είναι απαραίτητα στοιχεία. Μόνο με την πραγματική συμμετοχή των ενδιαφερόμενων ατόμων ή ομάδων, θα καταστεί δυνατό να δομηθεί ένα σχέδιο που θα ενσωματώνει τις ιδέες και τις προσδοκίες της κοινωνίας. Σε όλα τα επίπεδα η σχέση μεταξύ των διοργανωτών και των οργανωμένων είναι τόσο δημοκρατική όσο το επιτρέπει η πραγματική κατάσταση. Τα σχέδια θα πρέπει να εγκριθούν από ένα εκλεγμένο κοινοβούλιο και να εφαρμοστούν εντός των πλαισίων που επιβάλλονται από τις σχέσεις της αγοράς, στις οποίες μεσολαβεί η διακριτική εξουσία του κράτους. Όπως το έθεσε ο Γκορμπατσόφ (1979, 32): «Έχουμε μάθει αυτό το μάθημα της ιστορίας καλά και ποτέ δεν θα το ξεχάσουμε. Θα επιμείνουμε σταθερά στη γραμμή ότι ο μόνος τρόπος για να σημειώσουμε πρόοδο στον τομέα της επιστήμης και της τεχνολογίας στην παραγωγή, τον πολιτισμό και την τέχνη και σε κοινωνικό επίπεδο είναι μέσα από τη συνεπή ανάπτυξη των δημοκρατικών μορφών που είναι εγγενείς στο σοσιαλισμό και μέσω της επέκτασης της αυτοδιοίκησης. Αυτός είναι ο μόνος τρόπος για να διασφαλίσουμε τη δημοκρατική συνείδηση. Από τη στιγμή που βλέπουμε το καθήκον μας να ξεδιπλώνεται και να αξιοποιεί τις δυνατότητες του σοσιαλισμού μέσω της εντατικοποίησης του ανθρώπινου παράγοντα, δεν μπορεί να υπάρξει άλλος τρόπος πέραν του εκδημοκρατισμού, συμπεριλαμβανομένης της μεταρρύθμισης των οικονομικών και της διαχείρισης, μια μεταρρύθμιση κύριο στοιχείο της οποίας θα είναι η προώθηση του ρόλου της συλλογικής εργασίας».

Η κατάργηση των επιδοτήσεων θα οδηγήσει στο κλείσιμο σχεδόν του ενός τρίτου των επιχειρήσεων του έθνους ή στην καλύτερη περίπτωση σε απολύσεις, καθώς οι επιχειρήσεις αναζητούν τρόπους για να λειτουργήσουν αποτελεσματικά ώστε να ικανοποιήσουν τις προσδοκίες της αγοράς (Kerblay 1989, 48). Μια πολύ ενδιαφέρουσα συνέπεια του γεγονότος αυτού είναι το κατά πόσον ή όχι το μοντέλο θα επιτρέψει την ανεργία. Η ανεργία απορρίφθηκε ως αντίθετη προς το σοσιαλισμό. Οι υποστηρικτές του μοντέλου υποστήριξαν ότι σε μια προγραμματισμένη οικονομία, προσανατολισμέ-

νη στην ικανοποίηση των αναγκών της κοινωνίας στον καλύτερο δυνατό βαθμό, δεν υπάρχει χώρος για την ανεργία. Ακόμη και αν κάποιες από τις θεμελιώδεις τεχνολογικές βελτιώσεις που έλαβαν χώρα κατέστησαν σε πολλές περιπτώσεις μη βιώσιμες επιχειρήσεις, το σχέδιο θα πρέπει να είναι σε θέση να προβλέψει τέτοια γεγονότα εκ των προτέρων και να λάβει τα κατάλληλα μέτρα (Aganbegyan 1988a, 140). Παρ' όλα αυτά, το δικαίωμα στην εργασία δεν συνεπάγεται το δικαίωμα να απασχολείται κάποιος αποκλειστικά σε έναν κλάδο της βιομηχανίας, σε μια συγκεκριμένη θέση εργασίας ή σε ένα επάγγελμα. Πρώτον, υποστηρίχθηκε ότι η ανεργία ήταν απίθανο να αναπτυχθεί, επειδή το πρόβλημα δεν ήταν απόρροια του πλεονάσματος, αλλά της έλλειψης εργατικού δυναμικού. Δεύτερον, οι μεταρρυθμιστές ήλπιζαν ότι η αυτοαπασχόληση και οι συνεταιρισμοί θα δημιουργούσαν νέες θέσεις εργασίας στις οποίες θα μπορούσαν να απορροφηθούν οι απολυμένοι εργαζόμενοι. Η εξάρτηση από τον μακροοικονομικό σχεδιασμό, ειδικά από τους μηχανισμούς δημοσιονομικής και μισθολογικής πολιτικής, μπορεί εν καιρώ να λειτουργήσει θετικά σε αυτόν τον τομέα.

9.2.3 Σχέσεις Κινήτρων

Ο στόχος της οικονομικής μεταρρύθμισης ήταν να παρασχεθεί στους παραγωγούς και τους πωλητές ένα πραγματικό μερίδιο στη δουλειά τους και να συνδέσουν το ενδιαφέρον τους για τα υλικά αγαθά με την ικανοποίηση της δημόσιας ζήτησης. Οι περισσότεροι άνθρωποι εργάζονται ως απαραίτητη προϋπόθεση για την εξασφάλιση της κατανάλωσης. Έτσι, ήταν απαραίτητο να συνδεθεί η κατανάλωση με τα αποτελέσματα των εργασιών. Αναγνωρίζεται ότι τα οικονομικά προβλήματα δεν μπορούν να λυθούν βάσει της γενικής ηθικής ή άλλων μορφών εξωτερικών ηθικών κινήτρων. Η διαφορική αμοιβή είναι απαραίτητη, αν οι υπηρεσίες εργασίας πρέπει να χρησιμοποιούνται κατά τον πλέον επωφελή τρόπο. Η διαφορά στην αξία του οριακού προϊόντος της εργασίας στα διάφορα επαγγέλματα πρέπει να είναι ίση με τις εμπλεκόμενες διαφορές στην οριακή αρνητική χρησιμότητα, που απαιτούν διαφοροποίηση του εισοδήματος. Το σύστημα των αμοιβών εργασίας στη Σοβιετική Ένωση δεν εξαρτάται από τα κριτήρια της αποδοτικότητας. Η μεταρρύθμιση απέρριψε την «ανόητη ισότητα» και θέλησε να ανταμείψει υλικά και ηθικά όσους εργάζονταν σκληρότερα. Αυτό σημαίνει υψηλότερες αμοιβές για τους πιο παραγωγικούς και καλύτερα εκπαιδευμένους εργαζόμενους. Η πληρωμή θα βασίζεται στην παραγωγικότητα. Η βελτίωση της υλικής ανταμοιβής είναι ο κύριος τρόπος για να αναπτυχθεί και να ενισχυθεί μια ευσυνείδητη στάση απέναντι στην εργασία και τα αποτελέσματά της και να αυξηθεί ο κοινωνικός ακτιβισμός των ανθρώπων. Οι μισθοί μιας επιχείρησης θα πρέπει να συνδέονται άμεσα με τα έσοδα από την πώληση του προϊόντος της. Πράγματι, είναι παράλογο να πληρώνεται κανείς για την εργασία, η οποία παράγει αγαθά που κανείς δεν θέλει να αγοράσει. Έτσι, οι σχέσεις της αγοράς υπό την καθοδήγηση της κοστολόγησης δημιουργούν μια κατάσταση και οικονομικές συνθήκες υπό τις

οποίες τα αποτελέσματα και τα οφέλη εξαρτώνται εξ ολοκλήρου από το αποτέλεσμα της εργασίας.

Έτσι, η μεταρρύθμιση προσπαθεί να επιτύχει συνέπεια στο εσωτερικό της οικονομικής δομής, μέσω τροποποιήσεων στις σχέσεις ιδιοκτησίας, με την επέκταση και τον προγραμματισμό της αγοράς, με τη δημιουργία μιας άμεσης σχέσης μεταξύ της ανταμοιβής και της προσπάθειας και με την ανάπτυξη της μεγαλύτερης συμμετοχής των εργαζομένων μέσω της διαφάνειας και του εκδημοκρατισμού. Στο πλαίσιο της οικονομικής διάρθρωσης, η σχέση μεταξύ κυριότητας, οργάνωσης και κινητοποίησης των σχέσεων είναι σαφής, καθώς το μοντέλο προβλέπει μεγαλύτερη εξάρτηση από τα ατομικά δικαιώματα ιδιοκτησίας, τις σχέσεις της αγοράς και τα ατομικά υλικά κίνητρα.

9.3 Πολιτική δομή: Γκλασνόστ (=διαφάνεια) και εκδημοκρατισμός

Η μεταρρύθμιση των βασικών σχέσεων στην οικονομική δομή του συστήματος δεν θα αποδειχθεί αποτελεσματική παρά μόνο εάν συνδυαστεί με σημαντικές μεταρρυθμίσεις στην πολιτική δομή. Οποιαδήποτε μεταρρύθμιση που απαιτεί μεγαλύτερη πρωτοβουλία και προσωπική ευθύνη στον οικονομικό τομέα, διατηρώντας παράλληλα τον αυστηρό έλεγχο του κόμματος στην πολιτική ζωή, απλά δεν λειτουργεί. Έτσι, απαραίτητη προϋπόθεση της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης είναι η εισαγωγή μιας σύγχρονης πλουραλιστικής πολιτικής δομής. Η ανοικτή κριτική, η ελεύθερη συζήτηση, οι διαφορές των απόψεων και ο ειρηνικός ανταγωνισμός των ομάδων συμφερόντων είναι καθοριστικής σημασίας για την πρόοδο και τις σημαντικές αλλαγές στην οικονομική δομή. Η σημασία των πολιτικών μεταρρυθμίσεων υπογραμμίσθηκε από τον Γκορμπατσόφ (1980, 54): «Η πολιτική είναι αναμφίβολα το πιο σημαντικό πράγμα σε κάθε επαναστατική διαδικασία. Το ίδιο ισχύει και για την περεστρόικα. Ως εκ τούτου, δίνουμε προτεραιότητα στα πολιτικά μέτρα, στον ευρύ και πραγματικό εκδημοκρατισμό, στην αποφασιστική πάλη ενάντια της γραφειοκρατίας και των παραβιάσεων του νόμου και στην ενεργό συμμετοχή των μαζών στη διαχείριση των υποθέσεων της χώρας. Όλο αυτό συνδέεται άμεσα με την κύρια ερώτηση κάθε επανάστασης, το ζήτημα της εξουσίας».

Ο εκδημοκρατισμός της ζωής στη Σοβιετική Ένωση είχε περιγραφεί από τη ρωσική λέξη glasnost (=διαφάνεια). Στην έκδοση εκείνης της εποχής του σοβιετικού Λεξικού Πολιτικής, ο όρος γκλάσνοστ σήμαινε : «...μια από τις πιο δημοκρατικές αρχές που εγγυώνται τη διαφάνεια των εργασιών των οργάνων της κυβέρνησης· πρόσβαση, έτσι ώστε η πιο ανεπτυγμένη μορφή του ελέγχου από τις μάζες του πληθυσμού πάνω στα όργανα της κυβέρνησης, ιδιαίτερα στους τοπικούς φορείς, και του αγώνα ενάντια στη γραφειοκρατία. Οι σημαντικότεροι εκφραστές της γκλάσνοστ είναι τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, η προφορική προπαγάνδα και τα οπτικά βοηθήματα, όπως οι επιστημονικές τεχνολογικές πληροφορίες, καθώς τα μυστικά της βιομηχανικής παραγωγής, η διερεύνηση του εγκλήματος και η ιατρική δεν υπόκεινται στην Γκλάσνοστ» (Laquer 1989, 27).

Δεν υπάρχει ακριβής μετάφραση της έννοιας, που να ανταποκρίνεται πλήρως στο νόημα της ρώσικης λέξης. Συνήθως μεταφράζεται ως «άνοιγμα», αλλά γκλάσνοστ σημαίνει περισσότερα από αυτό. Γκλάσνοστ σημαίνει επίσης δημοσιότητα, η οποία είναι κάτι περισσότερο από το να είναι κάτι απλώς ανοικτό. Η δημοσιότητα συνεπάγεται ότι τα γεγονότα θα πρέπει να κριτικάρονται ενεργά. Αυτό σημαίνει περισσότερη συζήτηση, περισσότερη ελευθερία της έκφρασης, κυρίως σε ό,τι αφορά στην επίκριση και στην υποστήριξη μέτρων για τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των απλών ανθρώπων, καλύτερη ενημέρωση του Κόμματος και της κυβέρνησης σχετικά με το τι σκέφτονται οι πολίτες σε λαϊκό επίπεδο, τι να περιμένουν (Farran 1988, 9). Η γκλάσνοστ είναι μια αναγνώριση ότι οι δυσκολίες και τα προβλήματα όντως υπάρχουν στη σοβιετική κοινωνία και για το λόγο αυτό η ηγεσία πρέπει να ακούσει περισσότερα για αυτά κατευθείαν από το λαό.

Προκειμένου να επιτευχθεί μια επιτυχημένη αλλαγή στην οικονομική δομή η γκλάσνοστ δεν είναι από μόνη της αρκετή. Το ίδιο το κόμμα πρέπει να μεταρρυθμιστεί. Μέσω της γκλάσνοστ και του εκδημοκρατισμού, οραματιζόταν ότι οι πολιτικοί φορείς λήψης αποφάσεων στο κόμμα θα γίνονταν πιο υπόλογοι στους πολίτες. Αυτό θα γινόταν δυνατό μέσα από την πολυφωνία και τον εκδημοκρατισμό της δομής του κόμματος. Υποστηριζόταν ότι ο δημοκρατικός συγκεντρωτισμός θα μπορούσε να είναι συνεπής με τον εκδημοκρατισμό. Ωστόσο, σύμφωνα με τον Στάλιν, ο δημοκρατικός συγκεντρωτισμός αντικαταστάθηκε από τον γραφειοκρατικό συγκεντρωτισμό. Αυτό διέφερε στο κόμμα που χτίστηκε από τον Λένιν, που αντιπροσώπευε μια οργάνωση, χαρακτηριστικά της οποίας ήταν η ελεύθερη συζήτηση όλων των προβλημάτων πριν από την τελική απόφαση και οι κοινές δράσεις μετά τη λήψη της απόφασης. Η εσωκομματική δημοκρατία ήταν ιδιαίτερα κατανοητή από τον Λένιν, ο οποίος, ενώ αντιτασσόταν στον κομματισμό ήταν κάθετα αντίθετος με την επίπληξη των διαφωνούντων μελών του κόμματος. Αλλά όταν εφαρμόστηκε το σύστημα που βασιζόταν στον συγκεντρωτισμό, η ατμόσφαιρα του διαλόγου παραχώρησε σταδιακά το έδαφος στις σχέσεις που βασίζονται στις εντολές, καθιστώντας την αρχή της ισότητας μεταξύ των μελών πλήρως ανεφάρμοστη (Trotsky 1967, 94-105).

Οι μεταρρυθμίσεις στην πολιτική δομή υποστήριξαν ότι είναι συνεπές σε ένα κομματικό σύστημα να έχει διαφορετικές απόψεις. Έτσι, είναι δυνατόν να έχει ηγετικό ρόλο ένα ενιαίο κόμμα, το οποίο δεν θα ακολουθεί τη σωστή γραμμή (Petrenko 1989, 23). Στα πλαίσια ενός μονοκομματικού συστήματος, το οποίο ιστορικά εγκαθιδρύθηκε από την Σοβιετική Ένωση, υπήρχε ανάγκη για έναν μόνιμο μηχανισμό για τη σύγκριση απόψεων, κριτική και αυτοκριτική στο κόμμα και την κοινωνία. Ο Γκορμπατσόφ το είχε τονίσει αυτό σε πολλές περιπτώσεις. Στο Βλαδιβοστόκ τον Ιούλιο του 1986, είπε, όπως αναφέρεται στο περιοδικό The Time (1988, 245): «Δεν έχουμε κανένα από τα κόμματα της αντιπολίτευσης σύντροφοι. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο η κριτική και η αυτοκριτική είναι καθοριστικής σημασίας για την κανονική λειτουργία τόσο των κόμματος, όσο και της κοινωνίας των πολιτών». Τόνισε επίσης ότι: «Επίσημη αντιπολίτευση δεν υπάρχει

στη χώρα μας. Αυτό δίνει ακόμη μεγαλύτερη ευθύνη στο ΚΚΣΕ, ως κυβερνών κόμμα. Αυτός είναι ο λόγος που θεωρούμε τη μελλοντική ανάπτυξη της ενδοκομματικής δημοκρατίας, την ενίσχυση της αρχής της συλλογικής ηγεσίας στην εργασία, καθώς και την ευρύτερη διαφάνεια στο κόμμα, ως ύψιστη προτεραιότητα» (Gorbachev 1988, 123).

Η διεύρυνση της δημοκρατίας στο εσωτερικό του κόμματος είχε ως στόχο την ανάπτυξη της πρωτοβουλίας και της δραστηριότητας των μελών των κομματικών οργανώσεων, καθώς και την ενίσχυση του αισθήματος ευθύνης τους για την επιτέλεση των κοινών καθηκόντων. Όλα τα μέλη του κόμματος θα έπρεπε να αναλάβουν την ευθύνη για την εργασία τους. Θα έπρεπε να κριθούν με βάση το πώς εκτελούν τα καθήκοντά τους και πώς διεξάγουν τα θέματα που τους ανατίθενται. Πράγματι, η συμμετοχή στο κόμμα δεν πρέπει να οδηγήσει σε προνόμια, αλλά σε υψηλότερο επίπεδο ευθύνης. Μια πολιτική αυξημένης επιλεκτικότητας για προσλήψεις στο κόμμα υιοθετήθηκε ως μέσο για την καταπολέμηση της διαφθοράς (Miller et al. 1987, 91). Έτσι, υπήρξε ένας νέος ρόλος που προβλεπόταν για το κόμμα, αυτός της πολιτικής πρωτοπορίας της κοινωνίας. Το κόμμα θα πρέπει να συμμετάσχει στη διαμόρφωση της ιδεολογίας και της απορρέουσας βασικής πολιτικής. Θα πρέπει να διατηρήσει στενούς δεσμούς με το λαό, να τον εμπνεύσει και να τον υποστηρίξει. Θα πρέπει να είναι στην πρώτη γραμμή του αγώνα για την περεστρόικα. Ωστόσο, το κόμμα θα διατηρήσει τον ηγετικό του ρόλο, υπό την έννοια ότι η δημιουργία ενός σοσιαλιστικού συστήματος είναι ιστορικά ρόλος του κόμματος. Εν τω μεταξύ, ένα μονοκομματικό σύστημα δεν έρχεται σε αντίθεση με το σοσιαλισμό. Ο αριθμός των κομμάτων δεν αρκεί για να μετρηθεί ο πλουραλισμός (Petrenko 1989, 19). Υπήρχε αρκετός χώρος στη Σοβιετική κοινωνία για την ανάπτυξη του πολιτικού πλουραλισμού στα πλαίσια της δομής του μονοκομματισμού. Επίσης, η ουσία της μεταρρύθμισης ήταν σύμφωνη με την τελική εμφάνιση ενός πολιτικού ανταγωνιστή του ΚΚΣΕ. Στην πραγματικότητα, ήταν μάλλον απίθανο σε ένα ενιαίο πλουραλιστικό ανοικτό κόμμα να μπορέσει να διατηρήσει τον ηγετικό του ρόλο. Η διαφωνία ήταν αναπόφευκτη από τη στιγμή που απορρίφθηκε η έννοια της σωστής γραμμής και μαζί με αυτή, η εμφάνιση της αντιπολίτευσης στην άποψη της πλειοψηφίας που αποφασίζει να αποχωρήσει και να δημιουργήσει ένα νέο κόμμα.

Ο πολιτικός πλουραλισμός ξεκινά με τη δημιουργία θεσμοθετημένων ομάδων που πρεσβεύουν μια στάση για ένα συγκεκριμένο θέμα και, ίσως, θέτουν ένα μανιφέστο. Η ανάπτυξη των «άτυπων ομάδων» ήταν ένα από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της εποχής της γκλάσνοστ. Ο πλουραλισμός επιτρέπει το σχηματισμό διαφόρων μη-κυβερνητικών οργανώσεων που ενώνουν πολίτες, οι οποίοι στο παρελθόν ήταν πολύ μακριά όχι μόνο από την πολιτική, αλλά και από οποιαδήποτε συλλογική δράση. Η αυξημένη δημοφιλής ενασχόληση με την πολιτική ζωή προωθεί την ανάπτυξη πολλών κοινωνικών κινημάτων, οργανώσεων και ιδρυμάτων. Πράγματι, η διάδοση των άτυπων ομάδων και των ανεπίσημων οργανώσεων που ασχολούνται με ένα ευρύ φάσμα πολιτιστικών, κοινωνικών και πολιτικών ζητημάτων αποτελεί την πιο δραματική μεταμόρφωση της σοβιετικής ζωής. Μέχρι το 1988, υπήρχαν περίπου 30.000 ενώσεις (Bialer

1989, 138). Η επιθυμία για γνωριμία και ανάλυση προβλημάτων ζωτικής σημασίας, οδηγεί στο σχηματισμό ομάδων και κομμάτων και το να λάβουν αυτά μέρος στις εκλογές είναι μια φυσική διαδικασία του πολιτικού πλουραλισμού.

Εκτός από τον εκδημοκρατισμό του κόμματος, το μοντέλο προβλέπει τον εκδημοκρατισμό της πολιτικής ζωής. Οι αντιπρόσωποι έπρεπε να εκλεγούν μέσα από τη διαδικασία των εκλογών, όπου θα έρχονταν αντιμέτωποι με πολλούς υποψήφιους. Επιπλέον, οι υποψήφιοι θα πρέπει να αντιπροσωπεύουν διαφορετικές ομάδες συμφερόντων και να μην περιορίζονται μόνο στα μέλη του κόμματος. «Δεν πρέπει να φοβόμαστε τη μη αναλογική εκπροσώπηση των διαφόρων κοινωνικών στρωμάτων» (Nineteenth 1988, 51). Ήταν απαραίτητο για τις εκλογές όλων των επιπέδων να διεξαχθούν σε μια δημοκρατική ατμόσφαιρα που θα εξασφάλιζε μια ευρεία συζήτηση των υποψηφίων, την ανταγωνιστικότητα και, ως εκ τούτου, την εκλογή των ταλαντούχων και άξιων πολιτών, οι οποίοι είναι πραγματικά αφιερωμένοι στο στόχο. Η θητεία των ανώτερων υπαλλήλων, σε όλα τα επίπεδα, πρέπει να περιορίζεται άνευ όρων σε δύο πενταετείς θητείες. Μια τρίτη θητεία θα πρέπει να επιτρέπεται στα γραφεία του ΚΚΣΕ μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις. Αυτό αντικατοπτρίζει την ανησυχία για παραβιάσεις, όπως στο παρελθόν, που σχετίζονται με την παρατεταμένη κατοχή των κορυφαίων θέσεων και την απουσία μίας αποδεκτής μεθόδου μεταβίβασης της εξουσίας. Η ψηφοφορία όλων των εκλογών των θεσμικών οργάνων του κόμματος και του κράτους πρέπει να είναι μυστική και να ελέγχεται από την εκλογική επιτροπή. Για να εξασφαλιστεί ότι οι πολίτες θα ασκήσουν πραγματική δύναμη, η κατευθυντήρια αρχή πρέπει να είναι αυτή της κατ' εξουσιοδότηση αρχής, βασισμένης σε μια εντολή που μπορεί να ληφθεί πίσω από τους εκλογείς που την έδωσαν. Με άλλα λόγια, ο ψηφοφόρος θα διατηρήσει το δικαίωμα να ανακαλέσει έναν τεμπέλη ή ανίκανο αντιπρόσωπο. Έτσι, η έμφαση δόθηκε στην ανάγκη για λογοδοσία.

Σύμφωνα με τις νέες συνθήκες, ο ρόλος και οι λειτουργίες του κόμματος πρέπει να ορίζονται με σαφήνεια. Ειδικά όσον αφορά στους φορείς της κυβέρνησης, το κόμμα δεν πρέπει να παρεμβαίνει άμεσα στις λειτουργίες τους. Το κόμμα πρέπει να επικεντρωθεί μόνο στον ιστορικό του ρόλο, αυτόν της καθοδήγησης και της επιρροής του συνολικού χαρακτήρα της κοινωνίας. Ο στόχος της κομματικής μεταρρύθμισης ήταν να αφαιρέσει από το κόμμα το μηχανισμό προσανατολισμού της οικονομικής δραστηριότητας και ως εκ τούτου να περιορίσει δραστικά τη δύναμή του. Έτσι, για παράδειγμα, οι κομματικές επιτροπές δε θα είναι πλέον σε θέση να παρεμβαίνουν στη λειτουργία του κράτους και των επιχειρήσεων.

Η αλλαγή του ρόλου των διαφόρων επιπέδων της κυβέρνησης ήταν απαραίτητη. Το αποτέλεσμα της διαδικασίας αυτής ήταν η ανάγκη να προσδιοριστεί η βέλτιστη κατανομή των αρμοδιοτήτων μεταξύ των διαφόρων επιπέδων της κυβέρνησης - ένωση, δημοκρατία, και τοπικό – για να διασφαλιστεί ότι υπάρχει λογοδοσία σε κάθε επίπεδο για τα συστατικά μέλη της. Αυτό ήταν πιθανό να ενισχυθεί δίνοντας σε κάθε επίπεδο τους δικούς του οικονομικούς πόρους και τη δική του περιοχή διακριτικής ευχέρειας.

Είναι σαφές ότι, σε μια ομοσπονδιακή δομή, όπου πολλές από τις δημοκρατίες αντιπροσωπεύουν αρκετά διαφορετικές εθνικότητες και υπό το πρίσμα της προηγούμενης άσκησης της εξουσίας και του κεντρικού ελέγχου, αυτή ήταν μία από τις κρίσιμες προκλήσεις για την επιτυχή εφαρμογή του μοντέλου, η οποία στο τέλος οδήγησε στην διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης. Ωστόσο, αντιπροσώπευε, επίσης, και ένα βασικό στοιχείο της διαδικασίας της εφαρμογής της μεταρρύθμισης.

Μία από τις βασικές επικρίσεις του ενοποιημένου σοσιαλιστικού οικονομικού συστήματος ήταν η δύναμη που αποκτήθηκε από το σχεδιασμό και το διοικητικό μηχανισμό. Προβλήθηκε το επιχείρημα ότι αυτή η ελίτ ομάδα της κοινωνίας ασκούσε μεγάλη δύναμη με ελάχιστη ή καμία λογοδοσία προς τους πολίτες ή τους κυβερνητικούς εκπροσώπους. Αυτό το γραφειοκρατικό στρώμα μονοπώλησε την πολιτική εξουσία. Αυτό το μονοπώλιο της πολιτικής εξουσίας αποτέλεσε τη βάση των υλικών του προνομίων. Τα προνόμια αυτά ήταν σημαντικά. Το ανώτερο στρώμα της γραφειοκρατίας, το οποίο εκτιμάται σε περίπου 400.000 άτομα, κέρδιζε τέσσερις έως πέντε φορές περισσότερο από τον μέσο μισθωτό και είχε πολλά πρόσθετα πλεονεκτήματα: ειδικά καταστήματα, ειδικά σπίτια για διακοπές, ειδικά δωμάτια σε νοσοκομεία, ειδικό δικαίωμα να ταξιδέψουν στο εξωτερικό, ειδικά σχολεία για τα παιδιά τους κτλ. (Mandel 1989, 33). Οι νέοι ηγέτες ανέκαθεν προσπαθούσαν να εξασφαλίσουν μια συνεργατική ελίτ, όχι γιατί η συμβολή τους στη χάραξη της πολιτικής θεωρήθηκε αναγκαία, αλλά επειδή η συνεργασία τους ήταν απαραίτητη για την εφαρμογή της πολιτικής. Με τη μείωση του ρόλου της γραφειοκρατίας, μέσω της αποκέντρωσης και της μεγαλύτερης εμπιστοσύνης σε ένα σύστημα ευθύνης, όπως απαιτείται από το μοντέλο, γύρω στο 30% του συνόλου των γραφειοκρατών τότε ήταν να καταστεί άνευ αντικειμένου (Farran 1988, 8). Πολλά από αυτά τα άτομα αναμενόταν να αντισταθούν στις μεταρρυθμίσεις με μεγάλη επιμονή. Η γραφειοκρατία δεν θα επέτρεπε την ευκαιρία να περάσει χωρίς να εκμεταλλευτεί την κάθε δυσκολία, για να δυσφημήσει την περεστρόικα και τη δημιουργία αντιπολίτευσης στο σκαπτικό των ανθρώπων. «Υπάρχουν ήδη κάποιοι που προτιμούν να απαριθμήσουν τις αποτυχίες μας, αντί να ανασκουμπωθούνε και να δουλέψουν μαζί μας για την εξεύρεση νέων λύσεων» (Butenko 1988, 26). Για αυτούς, το μοντέλο δέχθηκε επίθεση μέσω της υπονόμευσης της διαδικασίας, μέσω της οποίας επρόκειτο να εφαρμοστεί. Ο Γκορμπατσόφ, αντί να ζητήσει τη συνεργασία της γραφειοκρατίας, ξεκίνησε μια μεγάλη επίθεση κατά των προνομίων της. Η εκστρατεία κατά του αλκοολισμού και ιδιαίτερα αυτή κατά της διαφθοράς - η απόφαση κατά του παράνομου εισοδήματος τον Μάιο του 1986 - συνέβαλαν εξίσου στην παρεμπόδιση της ποιότητας ζωής της κυρίαρχης τάξης στη Σοβιετική Ένωση. Τις ακολούθησε μια εκστρατεία κατά των νόμιμων προνομιών του κόμματος της γραφειοκρατίας (Shlapentokh 1988, 128).

Ο πλουραλισμός, ενώ αποτελεί προϋπόθεση για την επίτευξη μιας συνεπούς οικονομικής δομής, ήταν επίσης απαραίτητος για την επιτυχή εφαρμογή της μεταρρύθμισης. Οι γραφειοκρατικές στρεβλώσεις γίνονται όλο και ισχυρότερες όταν αυτοί που βρίσκονται στην εξουσία είναι λιγότερο υπεύθυνοι για αυτό που κάνουν και όταν δεν

υπάρχει δημοσιότητα. Αναγνωρίστηκε ότι ο διοικητικός έλεγχος πάνω στους γραφειοκράτες σε κρατικά όργανα απέτυχαν και έτσι το μόνο που απέμενε σαν λύση ήταν η συμμετοχή του λαού. Μέσα από τον πλουραλισμό και τον εκδημοκρατισμό οι υπεύθυνοι για τη λήψη πολιτικών αποφάσεων θα είναι υπόλογοι προς το λαό. Η εμπειρία της κεντρικής διαχείρισης του σοσιαλισμού αποκαλύπτει ότι ο διοικητικός έλεγχος πάνω στους γραφειοκράτες απέτυχε και έτσι το μόνο που απέμεινε σαν λύση ήταν η συμμετοχή του λαού. Η μεγαλύτερη διαφάνεια αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για τη μεγαλύτερη αίσθηση ευθύνης, όπως η τελευταία αποτελεί βασική προϋπόθεση για την αύξηση της αποτελεσματικότητας.

Ήταν σαφές για τον Γκορμπατσόφ από την αρχή, ότι οι θεσμικές αλλαγές δεν θα ήταν επαρκείς για να αρχίσει η χώρα να κινείται και πάλι. Προσοχή πρέπει να δοθεί στον «ανθρώπινο παράγοντα» (Laquer 1989, 45). Υπήρξε, κατά την άποψή του, ανάγκη για πραγματική συμμετοχή του λαού σε όλα τα επίπεδα της κοινωνικής ζωής της χώρας. Εκεί θεωρήθηκε σύμμαχος για τη διατήρηση του ελέγχου της γραφειοκρατίας. Η συζήτηση για τον «ανθρώπινο παράγοντα» οδήγησε στην αύξηση της αναγνώρισης των «συμφερόντων» της κοινωνίας και στην ανάγκη των ανθρώπων να εκφράσουν τις απόψεις τους. Έτσι, η αρχική αποστολή της αναδιάρθρωσης ήταν να «ξυπνήσει» τους πολίτες που έχουν «κοιμηθεί» και «να εξασφαλίσει ότι ο καθένας θα αισθάνεται πως είναι ο κύριος της χώρας, της επιχείρησης ή του οργανισμού» (Gorbachev 1988, 29). Ωστόσο, η αλλαγή δεν θα μπορούσε να επιβληθεί από πάνω. Οι άνθρωποι δεν θα συμμετείχαν, εκτός αν ήταν ενεργά προετοιμασμένοι για την αλλαγή. Μια ευδιάκριτη απομάκρυνση από την εισαγωγή της μεταρρύθμισης των Liberman- Kosygin του 1965 ήταν, επομένως, όχι μόνο η εκτεταμένη συμμετοχή των διαφόρων φορέων στην προετοιμασία της μεταρρύθμισης, αλλά και η δημιουργία του κατάλληλου εδάφους για την αποδοχή της, όταν αυτή θα πραγματοποιούνταν. Έτσι, η περεστρόικα και η γκλάσνοστ ήταν μια επανάσταση «από τα πάνω» και «από τα κάτω».

Μέσα από τον εκδημοκρατισμό το μοντέλο είχε στόχο να επιτύχει μια αποτελεσματική μορφή δημοσίου ελέγχου. Αυτό μπορεί να γίνει μόνο όταν οι πολίτες έχουν πλήρεις και αληθείς πληροφορίες σχετικά με τα επιτεύγματα και τα εμπόδια. Δεν υπάρχει μονοπώλιο στην αλήθεια και δεν υπάρχει μονοπώλιο στην γκλάσνοστ. Οι συζητήσεις βοηθάνε στο να δώσουν μια πληρέστερη εικόνα της γκλάσνοστ και λαμβάνουν υπόψη την κοινή γνώμη και τα συμφέροντα των διαφόρων ομάδων της κοινωνίας. Παράλληλα, οι συζητήσεις αυτές συμβάλλουν στον εντοπισμό ορισμένων αρνητικών τάσεων και λαθών και αποτρέπουν την έξαρσή τους. Με τον τρόπο αυτό, οι άνθρωποι θα ευαισθητοποιηθούν απέναντι σε μια νέα πολιτική συνειδητοποίηση. Οι άνθρωποι πρέπει να έχουν τη συνείδηση ότι είναι ένα φυσιολογικό μέρος της ζωής να εκφράσει κανείς τις απόψεις του. Το κεντρικά διοικούμενο σοσιαλιστικό αποτέλεσμα του ατομικισμού, όπου το κάθε άτομο αποφεύγει την αυτο-έκφραση και τον προσδιορισμό της ομάδας, πρέπει να ξεπεραστεί. Ο ρόλος των μέσων μαζικής ενημέρωσης ήταν ζωτικής σημασίας από την άποψη αυτή. Η κεντρική υπηρεσία λογοκρισίας του τύπου διαλύθηκε

στο τέλος του 1986 και η υπευθυνότητα για το περιεχόμενο του Τύπου έμεινε στα χέρια των ανώτερων συντακτών (Holmes 1987, 6). Η συντακτική ομάδα ξεκίνησε δυναμικά να αντιμετωπίζει σύνθετα προβλήματα που ήταν νέα από πολλές απόψεις. Ένας διευρυμένος και πιο ανεξάρτητος ρόλος των μέσων ενημέρωσης είχε ως στόχο την αύξηση της ευαισθητοποίησης και της γνώσης των πολιτών. Με αυτόν τον τρόπο μπορεί να γίνει ένα σημαντικό μέσο για την αποκάλυψη των καταχρήσεων της εξουσίας και ένας τρόπος για να κρατά τους αξιωματούχους υπόλογους για τις πράξεις τους. Έτσι, μέσα από την πλουραλισμό οι άνθρωποι συμμετέχουν στη διαδικασία της μεταρρύθμισης εξασφαλίζοντας με αυτόν τον τρόπο την επιβίωσή της με το να γίνει μια δύναμη αντιπολίτευσης για τα συμφέροντα της συντηρητικής γραφειοκρατίας.

Συνήθως είναι αλήθεια ότι πολλοί στην κοινωνία δεν υποστηρίζουν ενεργά την ιδέα της μεταρρύθμισης. Υπάρχουν οι ψυχολογικοί μηχανισμοί της κοινωνικής αδράνειας και η επιθυμία των ατόμων να διασφαλίσουν την ατομική τους ευημερία. Η νοοτροπία του «κάτσε και θα δεις» ορισμένων κοινωνικών στρωμάτων μπορεί να οφείλεται στην απογοήτευσή τους για την έκβαση των προηγούμενων προσπαθειών αναδιάρθρωσης. Υπάρχουν εκείνοι που δεν εγκρίνουν τις μεταρρυθμίσεις, φοβούμενοι ότι θα μειώσουν το βιοτικό τους επίπεδο, θα επιδεινώσουν τη σχετική θέση τους, ή ότι θα τους εκθέσουν σε μεγαλύτερη ανασφάλεια. Φαίνεται να υπάρχει μία εμφανής αντίφαση εδώ. Ενώ η γκλάσνοστ ήταν αναγκαία προκειμένου να διευκολυνθεί η μεταρρύθμιση και η επίτευξη συνοχής, την ίδια στιγμή διόγκωσε την υφιστάμενη δυσχερή οικονομική κατάσταση, επιτρέποντας στους πολίτες να δείξουν τη δυσαρέσκειά τους. Η αντίφαση αυτή μπορεί να αποφευχθεί από τις αλλαγές που προβλέπονται στην ιδεολογική σφαίρα. Υπήρχε ανάγκη για αλλαγή στην ηθική και ψυχολογική κατάσταση της κοινωνίας. Ο επαναστατικός μετασχηματισμός της οικονομίας και της πολιτικής είναι αδύνατος χωρίς μια επανάσταση στα μυαλά των ανθρώπων, στην ψυχολογία τους και στη νοοτροπία τους.

9.4 Ιδεολογική δομή: η νέα εικόνα του σοσιαλισμού

Η μεταρρύθμιση του Γκορμπατσόφ δεν υποτίμησε τα κοινωνικο-πολιτιστικά, ηθικά και ψυχολογικά κίνητρα και την πνευματική ανάπτυξη της προσωπικότητας του κάθε πολίτη. Οι πιο περίπλοκες ερωτήσεις αφορούσαν την περεστρόικα της σκέψης και της συνείδησης των πολιτών. Η συνέπεια της περεστρόικα στη σκέψη και στη συνείδηση καθόρισαν τον τρόπο με τον οποίο οι πολίτες εργάζονται προς την κατεύθυνση του μετασχηματισμού της κοινωνίας. Αυτό δύσκολα μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω συνθημάτων, αιτημάτων και καλών αποφάσεων. Υπήρξαν πολλά από αυτά στο παρελθόν.

Οι μαύρες αγορές, η κερδοσκοπία και τα άνισα δικαιώματα ταπείνωσαν το σύνολο των απλών εργαζομένων. Ο εργαζόμενος που ταπεινώνεται και προσβάλλεται δεν είναι ένας καλός εργαζόμενος. Ο εργαζόμενος δεν πρόκειται ποτέ να πιστέψει ότι εργάζεται για τον εαυτό του. Μόνο ένας εργαζόμενος ο οποίος σέβεται τον εαυτό του και τον

σέβονται οι άλλοι μπορεί να είναι ένας καλός εργάτης και ένας αληθινός πολίτης. Ειδικά κατά τη στιγμή της μεταρρύθμισης, υπήρχε ανάγκη για ένα νέο τύπο εργαζομένου, όχι με όρους της γενικής εκπαίδευσης και επαγγελματικής κατάρτισης, αλλά με μια πιο υπεύθυνη στάση απέναντι στην εργασία και με υψηλότερες οργανωτικές ικανότητες σε συνδυασμό με πειθαρχία, δημιουργικότητα και πρωτοβουλία (Aganbegyan, 1988a, 87). Κανένα πρόβλημα δεν μπορεί να λυθεί χωρίς τη χρήση του πνευματικού δυναμικού των ανθρώπων.

Η επίσημη ιδεολογία διέτρεχε τον κίνδυνο να χάσει όλη την αξιοπιστία μεταξύ των ανθρώπων. Υπήρχε ένα σοβαρό πρόβλημα της ηθικής και της ποιότητας ζωής. Η αποξένωση των ανθρώπων από την κεντρική διοίκηση και η μετατροπή τους σε απλούς εκτελεστές της θέλησης για τα γραφειοκρατικά όργανα, υπονόμευσαν τη συνειδητή πειθαρχία και χαλάρωσαν την κοινωνική και πολιτική δραστηριότητα των ανθρώπων που εργάζονται. Υπήρχε ανάγκη για την ενίσχυση του κόσμου του ατόμου και της ζωής των συνεταιρισμών, ως αντίδοτο στα προβλήματα της παραγωγικότητας της εργασίας που προκαλούνταν από το χαμηλό ηθικό. Το ηθικό στο χώρο εργασίας επηρεάζει πολύ περισσότερο από την παραγωγικότητα, δεδομένου ότι ο χώρος εργασίας είναι ο βασικός διαμορφωτής της αυτο-εικόνας και της ταυτότητας ενός ατόμου. Το κεντρικά διοικούμενο σοσιαλιστικό μοντέλο παρέλειψε να λάβει υπόψη το επίπεδο ωριμότητας των σοβιετικών πολιτών, την εκπαίδευση και τις δεξιότητές τους. Η αιτία της μεγάλης κλίμακας του αλκοολισμού δεν είναι η «ρωσική πολιτιστική παράδοση», όπως ορισμένοι παρατηρητές το εξήγησαν, αλλά μάλλον η απογοήτευση, η έλλειψη των κοινωνικών και πολιτικών προοπτικών, η εξατομίκευση της κοινωνίας και η ατομική απομόνωση (Mandel 1989, 107).

Επιπλέον, υπάρχει ένας εγγενής συντηρητισμός σε κάθε κοινωνία, ο φόβος της αλλαγής και της καινοτομίας. Η αλλαγή του ιδεολογικού πλαισίου είναι το πιο δύσκολο έργο. Η μεγάλη αδράνεια και ο απαρχαιωμένος τρόπος σκέψης ήταν τα κυριότερα εμπόδια για τη μεταρρύθμιση, επειδή συχνά προσκολλώνται στο παρελθόν, τόσο συνειδητά, όσο και ασυνείδητα. Η έννοια του πλουραλισμού ήταν νέα και δύσκολο να εγκατασταθεί στην ψυχολογία και στη συνείδηση των πολιτών. Η αλήθεια, η κριτική και η αυτοκριτική είναι τα μέσα που θα είναι ουσιαστικά για την προετοιμασία για τη νέα συνείδηση, ένα είδος ψυχολογικής προετοιμασίας για την περεστρόικα. Η αλλαγή στη σφαίρα της ιδεολογίας ήταν, επομένως, η έμπνευση για την περεστρόικα της οικονομίας και των άλλων τμημάτων της κοινωνίας.

Ήταν πολύ σημαντικό για τον Γκορμπατσόφ να βρει έναν τρόπο να κάνει όλες αυτές τις μεταρρυθμίσεις ιδεολογικά αποδεκτές από το κοινό. Οι προτεινόμενες αλλαγές παρουσιάζονταν ως λογικά αποδεκτές αποκλίσεις μέσα στην παράδοση του Μαρξισμού-Λενινισμού. Με τον τρόπο αυτό, ο Γκορμπατσόφ προσπαθούσε να κάνει τη μεταρρύθμιση ιδιαίτερα αποδεκτή αρθρώνοντας το δικό του θεωρητικό υπόβαθρο. Δεν υπήρχε καμία αμφιβολία ότι η κουλτούρα της ηγεσίας ήταν σοσιαλιστική. Έτσι, η περεστρόικα έπρεπε να διαμορφωθεί βάσει των σοσιαλιστικών αρχών για να είναι αποδεκτή. Ο

Μαρξισμός-Λενινισμός παρέμεινε ο μεθοδολογικός οδηγός για τη δραστηριότητα του κυβερνώντος κόμματος και του κράτους. Ωστόσο, ο Μαρξισμός-Λενινισμός δεν θεωρείται ως παράδοση ενός δογματικού ιδεολογικού πουριτανισμού. «Ο Λένιν έγραψε το 1917 ότι ο Μαρξ και ο Ένγκελς δικαίως γελοιοποίησαν την απλή απομνημόνευση και την επανάληψη των τύπων, ότι στην καλύτερη περίπτωση μπορούμε να κάνουμε μόνο τα γενικά καθήκοντά μας, τα οποία είναι απαραίτητα τροποποιήσιμα από τις συγκεκριμένες οικονομικές και πολιτικές συνθήκες της κάθε συγκεκριμένης περιόδου της ιστορικής διαδικασίας» (Gorbachev 1987a, 334).

Η ιδεολογία του Γκορμπατσόφ χαρακτηρίζεται από τους κήρυκες της περεστρόικα ως νεο-λενινιστική (Shlapentokh 1988, 125). Ισχυρίστηκαν ότι ήταν ο πρώτος ηγέτης της Σοβιετικής Ένωσης που ακολούθησε τις ιδέες του Λένιν. «Το ΚΚΣΕ θα επιστρέψει στις ρίζες και τις αρχές της επανάστασης και τις ιδέες του Λένιν για την οικοδόμηση μιας νέας κοινωνίας» (Gorbachev 1990, 10). Πράγματι, αυτή η ιδεολογία παρουσίαζε πολλά κοινά στοιχεία με την ιδεολογία του Λένιν, όπως αυτή εκδηλώθηκε μέσα από τα λόγια και από την ηγεσία του Λένιν στις αρχές της δεκαετίας του 1920. Το εγκώμιο της «Νέας Οικονομικής Πολιτικής» που εφαρμόστηκε από τον Λένιν στο 1921 μέχρι τον θάνατό του (Ιανουάριος 4, 1924) είχε χρησιμοποιηθεί ευρέως από τους ρεφορμιστές για να δικαιολογήσουν τις απόψεις τους για τη μερική ιδιωτικοποίηση της οικονομίας. Χρησιμοποιήθηκε για να δικαιολογήσει την έννοια της μη-καταναγκαστικής μικτής οικονομίας, η οποία εξαρτάται από την ατομική πρωτοβουλία, τις μορφές συνεργασίας για την ανάπτυξη και μια πιο ελεύθερη κοινωνία σε συνδυασμό με τον πλουραλισμό. Αυτός ο νέος τρόπος σκέψης αντανακλάται στο βασικό μοντέλο του Γκορμπατσόφ. Το μοντέλο χαρακτηριζόταν από μια ανησυχία για τις γενικές αρχές και όχι για τους συγκεκριμένους στόχους και την αναγνώριση της μη προβλεψιμότητας των κινδύνων που εμπλέκονται στη σοσιαλιστική οικοδόμηση. Παρόλο που το Πρόγραμμα του ΚΚΣΕ το 1985 εξέφραζε ακόμη την εμπιστοσύνη στο αναπόφευκτο της προκαταβολής της ανθρωπότητας προς τον κομμουνισμό, η προκαταβολή αυτή χαρακτηρίζεται από ανομοιογένεια, πολυπλοκότητα και αντιφάσεις. Αυτό ήταν εντυπωσιακά αντίθετο με το έγγραφο του 1961 που καθόριζε την ημερομηνία κατά την οποία ο κομμουνισμός θα μπορούσε να επιτευχθεί στη Σοβιετική Ένωση (Miller et al., 1987, 42).

Μια άλλη πτυχή της ιδεολογικής μεταρρύθμισης ήταν να εντοπιστούν τα λάθη και να διορθωθούν. Δεν ήταν δυνατόν πλέον να απαγορεύουν την αποκάλυψη της αλήθειας. Παλαιότερα η γνώση κρατούνταν ως κρατικό μυστικό που μόνο η ηγεσία γνώριζε. Η είδηση για τις ελλείψεις και τις αποτυχίες έφτανε στο λαό της ΕΣΣΔ από φήμες και με έναν διαστρεβλωμένο τρόπο. Τα πραγματικά γεγονότα αργά ή γρήγορα διείσδυσαν στην Σοβιετική Ένωση μέσω των Δυτικών εκπομπών ή των βιβλίων που απαξίωναν πλήρως τη σοβιετική προπαγάνδα. Επιπλέον, τα αποτελέσματα μιας αντικειμενικής μελέτης του παρελθόντος έπρεπε να αποκαλυφθούν με σκοπό την ανάπτυξη μιας επιστημονικής ανάλυσης και θεωριών σχετικά με τα βασικά προβλήματα της οικοδόμησης του σοσιαλισμού στην παρούσα φάση. Προκειμένου να ξεπεραστεί το ιδεολογικό μπλόκο

του παρελθόντος και να δημιουργηθεί ένας νέος σύγχρονος τρόπος σκέψης, ήταν απαραίτητο να εξαχθούν διδάγματα από την ιστορική εμπειρία, όχι μόνο για χάρη της ιστορίας, αλλά και για να τεθούν τα προβλήματα του σήμερα σε μια σωστή ιστορική οπτική γωνία.

Στόχος της ιδεολογικής μεταρρύθμισης ήταν να κινητοποιήσει τους πολίτες για διάφορες εκστρατείες για να εργαστούν πιο αποτελεσματικά και να επιδείξουν πνεύμα πρωτοβουλίας, να πίνουν λιγότερο και να καταπολεμήσουν τη διαφθορά. Αυτό δεν θα επιτευχθεί παρά μόνο αν το κοινό γνωρίσει ποια είναι η σημερινή κατάσταση των πραγμάτων. Με την ενημέρωση των πολιτών σχετικά με τη δυσχερή οικονομική κατάσταση της χώρας, υπήρχε η ελπίδα ότι θα υπάρξει μια εκστρατεία για να «σωθεί η πατρίδα», όπως είχε συμβεί στο παρελθόν. Οι σοβιετικοί πολίτες θα αγνοήσουν τα εγωιστικά συμφέροντά τους και όλες οι προσπάθειές τους θα κατευθυνθούν για την αντιμετώπιση των αρνητικών εξελίξεων, τις οποίες και θα αντιμετώπιζαν ως προσωρινές. Έτσι, το βασικό στοιχείο της ιδεολογικής μεταρρύθμισης ήταν να συνειδητοποιήσουν την πραγματικότητα. Ενώ αυτό ήταν επικίνδυνο, διότι μπορούσε να αποθαρρύνει το λαό και να τον στρέψει ενάντια σε οποιαδήποτε μορφή του σοσιαλισμού, όχι μόνο της μη-πλουραλιστικής μορφής, ήταν απαραίτητο για την επιτυχία της μεταρρύθμισης.

Έτσι, προκειμένου να πετύχει η περεστρόικα απαιτούνταν ιδεολογική ανανέωση. Η συνέπεια απαιτούσε ότι η ιδεολογία θα πρέπει να δικαιολογήσει και να διευκολύνει την οικονομική και πολιτική μεταρρύθμιση. Για να καταπολεμηθεί η στασιμότητα η οικονομική μεταρρύθμιση ενθαρρύνει τη δημιουργικότητα και την ατομικότητα. Για να είναι συνεπής, ο πολιτικός πλουραλισμός ήταν απαραίτητος. Όλα αυτά έπρεπε να ενταχθούν μέσα σε μια σοσιαλιστική ιδεολογία. Εκείνη την εποχή, ο σοσιαλισμός συνδεόταν με τη δημοκρατία. «Θέλουμε περισσότερο σοσιαλισμό και ως εκ τούτου περισσότερη δημοκρατία» (Gorbachev 1988, 37). Υπήρχε ανάγκη για τη σύνδεση της νέας πορείας με το σοσιαλισμό, γιατί οι Σοβιετικοί πολίτες είχαν θυσιαστεί τόσο πολύ για το σοσιαλισμό. Η νέα πορεία ήταν «το πραγματικό νόημα του σοσιαλισμού» και ό,τι αναπτύχθηκε οφείλεται σε μη κανονικές συνθήκες. Έτσι, η μεταρρύθμιση επιχείρησε μέσα από τον πλουραλισμό, από μια «νέα εικόνα για το σοσιαλισμό» και από την προώθηση της ατομικής πρωτοβουλίας, να ενθαρρύνει τους πολίτες να χρησιμοποιήσουν τους νέους οικονομικούς και πολιτικούς μηχανισμούς για την καταπολέμηση της οικονομικής στασιμότητας. Η ιδεολογική μεταρρύθμιση είχε ως στόχο να ενθαρρύνει την κατάλληλη ανταπόκριση.

9.5 Εξωτερικό περιβάλλον: η νέα πολιτική σκέψη

Με την άνοδο του Μ. Γκορμπατσόφ υπήρξε μια αυξανόμενη συνειδητοποίηση ότι η στρατιωτικοποίηση της εξωτερικής πολιτικής της ΕΣΣΔ οδήγησε στην απομόνωση και αυτό δεν ήταν προς το συμφέρον της χώρας. Η Σοβιετική Ένωση απαίτησε κανο-

νικές διεθνείς συνθήκες για την εσωτερική της μεταρρύθμιση. Ένα πιο χαλαρό διεθνές περιβάλλον ήταν απαραίτητο για να επηρεάσει τις αναγκαίες εσωτερικές προσαρμογές, ιδίως, τη μείωση των στρατιωτικών δαπανών. Επιπλέον, ένα κανονικό διεθνές περιβάλλον, καθιστούσε δυνατή τη συμμετοχή της Σοβιετικής Ένωσης στο διεθνή καταμερισμό της εργασίας, με μεγαλύτερη πρόσβαση στο εμπόριο και την υψηλή τεχνολογία. Ο Γκορμπατσόφ (1980, 132) τόνισε τα εξής: «Αυτό που λέμε ανοιχτά για να ακουστεί από όλους είναι ότι: χρειαζόμαστε διαρκή ειρήνη προκειμένου να επικεντρωθούμε στην ανάπτυξη της κοινωνίας μας και να ανταποκριθούμε στα καθήκοντά μας για τη βελτίωση της ζωής του σοβιετικού λαού. Τα δικά μας σχέδια είναι μακροπρόθεσμα και θεμελιώδη. Αυτός είναι ο λόγος που ο καθένας, και οι δυτικοί εταίροι μας και οι αντίπαλοί μας, πρέπει να συνειδητοποιήσουν ότι η διεθνής πολιτική μας για την οικοδόμηση μιας ελεύθερης από πυρηνικά όπλα και μη-βίαιης κοινωνίας, η οποία διεκδικεί τα πολιτισμένα πρότυπα στις διακρατικές σχέσεις, είναι εξίσου θεμελιώδης και εξίσου αξιόπιστη στις βασικές αρχές της».

Η σοβιετική ηγεσία φαίνεται να καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το ευνοϊκό διεθνές περιβάλλον που απαιτείται για την επιτυχία της οικονομικής αναδιάρθρωσης είναι καλύτερο να δημιουργείται με βάση την πολιτική συνύπαρξη με τη Δυτική Ευρώπη και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Υπήρξαν σημαντικές αλλαγές στην επίσημη ιδεολογική αντίληψη και ερμηνεία των γεγονότων παγκοσμίως, ιδίως όσον αφορά τους καπιταλιστές πρώην αντιπάλους της. Ο καπιταλισμός ήταν ακόμη ισχυρός και επεκτεινόταν, ακόμα και αν τελικά ήταν καταδικασμένος να εξαφανιστεί. Αλλά ο χρόνος της εξαφάνισης είχε μετατοπιστεί ακόμα περισσότερο στο αόριστο μέλλον. Πίστευαν ότι όσο καλύτερες ήταν οι οικονομικές συνθήκες στον κόσμο, τόσο ισχυρότερη ήταν και η βάση για πιο φυσιολογικές πολιτικές σχέσεις μεταξύ των καπιταλιστικών και σοσιαλιστικών χωρών. Ακόμη και η ευημερία των καπιταλιστικών χωρών δεν ήταν επιζήμια για τον σοσιαλιστικό κόσμο, το αντίθετο μάλιστα, ήταν επωφελής (Menshikov and Galbraith 1989). Ο πρώτος στόχος ήταν να μειωθεί το κόστος της κούρσας των εξοπλισμών, η οποία είχε γίνει αφόρητη για τη Σοβιετική Ένωση. Η ισοτιμία στις στρατιωτικές δαπάνες μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών και της Σοβιετικής Ένωσης σήμαινε διπλή επιβάρυνση για τη Σοβιετική Ένωση σε σύγκριση με τις Ηνωμένες Πολιτείες, καθώς το εθνικό εισόδημα της Σοβιετικής Ένωσης ήταν το μισό από αυτό των Ηνωμένων Πολιτειών (Mandel 1989, 129). Πάνω απ' όλα, η Σοβιετική Ένωση ήθελε να αποφύγει το οικονομικό κόστος μιας μελλοντικής στρατιωτικοποίησης του διαστήματος, ιδίως την πρόκληση της Στρατηγικής Αμυντικής Πρωτοβουλίας, αυτό που είναι κοινώς γνωστό ως ο «Πόλεμος των Άστρων».

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1960, οι συνολικές δαπάνες για την άμυνα κυμαίνονταν κατά μέσο όρο στο 4-5 τοις εκατό του ΑΕΠ ετησίως. Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1970 υπολογίζεται ότι 12-14 τοις εκατό του ΑΕΠ επρόκειτο να επενδυθεί σε στρατιωτικές δαπάνες, που ήταν ένα εξαιρετικό βάρος για την υπόλοιπη οικονομία (Bialer 1989, 65). Το 1989, μέσω ειρηνευτικών πρωτοβουλιών, τη σύνα-

ψη μιας σειράς συμφωνιών για τη μείωση και την κατάργηση ορισμένων όπλων και την αρχή ενός νέου αμυντικού δόγματος, η νέα πολιτική σκέψη του κόσμου, επέτρεψε στη συνολική εξοικονόμηση στον τομέα της άμυνας να προσεγγίσει σχεδόν τα 30 δισεκατομμύρια ρούβλια. Αυτό ήταν περίπου 40 τοις εκατό του ετήσιου προϋπολογισμού της χώρας (Ryzhkov 1989, 10). Κατά τη διάρκεια του 1989-90, το δυναμικό των ενόπλων δυνάμεων μειώθηκε κατά 500.000, που ήταν 12 τοις εκατό της συνολικής δύναμής του, απελευθερώνοντας ανθρώπινο δυναμικό που ήταν απαραίτητο στην υπόλοιπη οικονομία. Ο στρατιωτικός προϋπολογισμός ήταν να μειωθεί πάνω από 14 τοις εκατό και η παραγωγή όπλων κατά περίπου 20 τοις εκατό κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου (Moiseyev 1989, 11). Η στρατιωτική βιομηχανία παραχώρησε μερικά από τα εργοστάσιά της στην παραγωγή κοινωνικών αγαθών. Μέχρι το Σεπτέμβριο του 1989, το μερίδιο των μη στρατιωτικών προϊόντων στη συνολική παραγωγή των βιομηχανιών αυτών ανήλθε σε 40 τοις εκατό. Αυτό θα έχει αυξηθεί στο 46 τοις εκατό στο τέλος της περιόδου του πενταετούς σχεδίου και ο στόχος ήταν να υπερβεί το 60 τοις εκατό έως το 1995 (Ryzhkov 1989, 12). Οι περικοπές στις στρατιωτικές δαπάνες, όχι μόνο δημιούργησαν ένα ευνοϊκό περιβάλλον όσον αφορά στις σχέσεις με τον λαό, αλλά είχαν επίσης ένα άλλο σημαντικό στόχο: τη μείωση της δύναμης του στρατιωτικού-βιομηχανικού συμπλέγματος, που αντιπροσώπευε μια ισχυρή βάση για την υποστήριξη εκείνων που αντιτίθενται στις μεταρρυθμίσεις. Αυτό ήταν συνέπεια του γεγονότος ότι η στρατιωτική ιεραρχία ήταν μέρος της γραφειοκρατίας που είχε έννομο συμφέρον για τη διατήρηση του status quo. Επιπλέον, η αλλαγή στην εξωτερική πολιτική είχε ως στόχο τη δημιουργία ενός ευνοϊκού συνόλου σχέσεων, ιδιαίτερα με την Ανατολική Ευρώπη, προκειμένου να εξαλειφθεί η δυνατότητα της πολιτικής αστάθειας στις χώρες αυτές, όπως συνέβη στην Ουγγαρία το 1956 και στην Τσεχοσλοβακία το 1968. Η εξωτερική αστάθεια στις χώρες αυτές είχε σε πολλές περιπτώσεις χρησιμοποιηθεί ως δικαιολογία μιας συντηρητικής προσέγγισης στις αλλαγές στη Σοβιετική Ένωση. Αυτή ήταν η περίπτωση με τη μεταρρύθμιση Liberman- Kosygin.

Ένα ευνοϊκό διεθνές περιβάλλον διευκόλυνε τις διεθνείς οικονομικές συναλλαγές που βελτίωσαν σημαντικά την αποτελεσματικότητα κόστους της οικονομίας. Η μεταρρύθμιση πρότεινε ότι οι επιχειρήσεις θα πρέπει να τεθούν σε άμεσο ανταγωνισμό με τις επιχειρήσεις στο εξωτερικό, με στόχο την αύξηση της αποτελεσματικότητας. Έτσι, η μεταρρύθμιση στόχο είχε να επιβάλει τα σοβιετικά προϊόντα στον ξένο ανταγωνισμό και προσπάθησε να ενσωματώσει τη σοβιετική οικονομία περισσότερο στην παγκόσμια οικονομία. Η σοβιετική διοίκηση φάνηκε να παρουσιάζει πολύ ενδιαφέρον για τη δημιουργία των προϋποθέσεων για την ένταξη στην Παγκόσμια Τράπεζα, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, τη Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (GATT), και άλλα παγκόσμια χρηματοπιστωτικά και οικονομικά ιδρύματα. Η επιτυχία μιας τέτοιας στρατηγικής δεν ήταν άσχετη με την κατάσταση των διεθνών υποθέσεων (Sheverdnadze 1990, 81). Η σοβιετική

προσέγγιση για την κρίση στον Κόλπο ήταν σύμφωνη με αυτή την αξιόλογη μεταβολή στάσης.

Ένας πολύ σημαντικός στόχος της αλλαγής στην εξωτερική πολιτική ήταν να ανατρέψει το εμπάργκο και την τεχνολογική απομόνωση που οι Ηνωμένες Πολιτείες επέβαλαν στην Σοβιετική Ένωση μετά την επέμβαση στο Αφγανιστάν το 1979. Περαιτέρω, η δημιουργία της κοινής συνεργασίας μεταξύ των σοβιετικών και δυτικών εταιρειών θεωρήθηκε ως μέρος της διαδικασίας που ενσωμάτωνε την σοβιετική οικονομία με τον υπόλοιπο κόσμο. Οι κανόνες και οι κανονισμοί για τις εν λόγω επιχειρήσεις δημιουργήθηκαν (Aganbegyan 1988a, 151). Το μερίδιο των ξένων κεφαλαίων σε αυτές τις επιχειρήσεις δεν πρέπει να υπερβαίνει το 49 τοις εκατό. Ο διευθυντής θα έπρεπε να είναι ένας σοβιετικός πολίτης και η σοβιετική εργατική νομοθεσία θα έπρεπε να τηρείται. Μια κοινή επιχείρηση πρέπει να πληρώσει φόρο 30 τοις εκατό επί των κερδών. Οι ξένοι εταίροι μπορούν να πάρουν το μερίδιο των κερδών τους έξω από τη χώρα σε ξένο νόμισμα, καταβάλλοντας πρόσθετο φόρο 20 τοις εκατό. Η σοβιετική διοίκηση ενθαρρύνει κυρίως τη δημιουργία κοινών επιχειρήσεων στους τομείς της παραγωγής κατά την εξαγωγή ή την υποκατάσταση των εισαγωγών. Όπως και πριν, ο στόχος ήταν να αυξηθούν ή να αντικατασταθούν οι αγορές σκληρού νομίσματος. Όπως όλες οι επιχειρήσεις είχαν το δικαίωμα να εισέλθουν στις ξένες αγορές από μόνες τους. Πάνω από 2.000 επιχειρήσεις το έκαναν πράξη από το 1989 και περίπου 460 κοινές επιχειρήσεις ιδρύθηκαν.

Τον Ιανουάριο του 1987, το μονοπώλιο του εξωτερικού εμπορίου ήταν μειωμένο και 20 υπουργεία και 76 μεγάλες επιχειρήσεις είχαν τη δυνατότητα να ξεκινήσουν το απευθείας εμπόριο και να διατηρήσουν ένα σημαντικό ποσοστό από τα κέρδη σκληρού νομίσματος. Το καθεστώς αυτό επεκτάθηκε γρήγορα και μέχρι τα μέσα του 1990, περισσότερες από 14.000 επιχειρήσεις είχαν το δικαίωμα να εμπορεύονται στο εξωτερικό για λογαριασμό τους. Ωστόσο, παρά την απελευθέρωση του εξωτερικού εμπορίου, η έλλειψη της Σοβιετικής Ένωσης για την ανταγωνιστικότητα των εξαγωγών ήταν ένα σημαντικό εμπόδιο για την επιτυχία της περεστρόικα. Η αδυναμία της να αυξήσει τα κέρδη από εξαγωγές βιομηχανικών προϊόντων, αναστέλλοντας την ικανότητα να κερδίσει σκληρό νόμισμα, αντικατοπτρίζεται στη σύνθεση των εμπορευμάτων των εξαγωγών, η οποία ουσιαστικά αποτελούνταν από στρατιωτικό υλικό, ακατέργαστο και εξευγενισμένο πετρέλαιο, και φυσικό αέριο. Εν τω μεταξύ, οι εισαγωγές απαιτούνταν για την αγορά Δυτικών μηχανημάτων και εξοπλισμού, ώστε να εκσυγχρονιστεί και να βελτιωθεί η ποιότητα των προϊόντων για να ανταγωνίζονται στις παγκόσμιες αγορές. Με χαμηλές εξαγωγές, χαμηλές αποδοχές του σκληρού νομίσματος και υψηλή ζήτηση για εισαγωγές, στο τέλος, η σοβιετική οικονομία δεν ήταν σε θέση να εξυπηρετήσει το συμφέρον του εξωτερικού χρέους της «σοσιαλιστικής» Σοβιετικής Ένωσης με την καπιταλιστική Δύση, όπως φαίνεται και στον πίνακα 9.2. Το καθαρό χρέος αυξήθηκε από 10,5 δισεκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ σε 31 δισεκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ, κατά τη διάρκεια της περεστρόικα (Schnitzer 2000, 151-2).

Πίνακας 9.2 Χρέος Σκληρού Νομίσματος της Σοβιετικής Ένωσης προς τη Δύση, 1980-89 ($ Δισ.)

	1980	**1984**	**1985**	**1986**	**1987**	**1988**	**1989**
Ακαθάριστο Χρέος	20.5	22.2	29.0	36.0	40.8	41.7	47.0
Μείονα Περιουσιακά Στοιχεία σε Δυτικές Τράπεζες	10.0	11.5	13.3	14.9	14.4	14.4	15.0
Καθαρό Χρέος	10.5	10.7	15.7	21.1	26.4	27.3	31.0
Καθαρά Έσοδα από Τόκους	-1.2	-1.2	-1.5	-1.7	-2.2	-2.4	-3.0
Πωλήσεις Χρυσού	1.6	1.0	1.8	4.0	3.5	3.8	3.6

Πηγή: Schnitzer (2000, 152)

Αυτή η απελευθέρωση του εξωτερικού εμπορίου ήταν εσκεμμένη και θα έπρεπε να έχει οικονομικά αποτελέσματα, αλλά αντ' αυτού οδήγησε στη διαφθορά και στον προσωπικό πλουτισμό. Τα σοβιετικά βιομηχανικά προϊόντα ήταν αμφίβολης ποιότητας, κακού σχεδιασμού και είχαν πολύ λιγότερες πιθανότητες να βρουν αγορές από ό,τι τα βασικά προϊόντα, όπως το πετρέλαιο και τα δασικά προϊόντα. Αυτά τα προϊόντα είχαν την τάση να εκτρέπονται από την προγραμματισμένη χρήση τους και να πωλούνται στο εξωτερικό, με τα έσοδα που προκύπτουν συχνά να μεταφέρονται σε ατομικούς λογαριασμούς εκτός του κράτους (Kennett 2004, 411-2).

Η αλλαγή προς την κατεύθυνση των διεθνών σχέσεων που ξεκίνησε από τον Γκορμπατσόφ, είχε ως στόχο τη δημιουργία ευνοϊκού περιβάλλοντος για τις εσωτερικές μεταρρυθμίσεις. Αυτό επιτεύχθηκε με την πολιτική, οικονομική και ιδεολογική αποδοχή του καπιταλιστικού κόσμου, την υπογραφή συμφωνιών για τη μείωση των δαπανών σε όπλα, το άνοιγμα των οικονομικών συνόρων προκειμένου να διευκολύνεται ο διεθνής ανταγωνισμός και, τέλος, την ενθάρρυνση της δημιουργίας κοινοπραξιών. Εξασφαλίζει, επίσης, ότι η πολιτική αστάθεια, ιδιαίτερα στην Ανατολική Ευρώπη, δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως δικαιολογία από πλευράς των αντιπάλων για να εμποδίσουν τη μεταρρύθμιση. Με αυτόν τον τρόπο, υπήρχε η ελπίδα ότι η εξάλειψη των εντάσεων στη διεθνή σκηνή, όχι μόνο θα καθιστούσε δυνατή τη συγκέντρωση των προσπαθειών στις εσωτερικές υποθέσεις, αλλά, επίσης, μπορούσε να χρησιμεύσει ως κίνητρο για εσωτερικές μεταρρυθμίσεις. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν η δήλωση του Γκορμπατσόφ, όταν κέρδισε το Νόμπελ Ειρήνης το 1990. Είδε το βραβείο, όπως αναφέρεται στο The Age στις 16 Οκτωβρίου 1990 (στη σελίδα 7), «πάνω απ' όλα όχι σαν να είναι κάτι πολύ προσωπικό, αλλά μάλλον σαν κάτι που αντανακλά τη σημασία του μεγαλύτερου στόχου της περεστρόικα. Πιστεύω ότι αυτό ήταν αποφασιστικής σημασίας για τη λήψη της απόφασης». Φάνηκε ότι ο Γκορμπατσόφ είδε το βραβείο Νόμπελ Ειρήνης ως μια διεθνή αναγνώριση των προσπαθειών της Σοβιετικής Ένωσης για την περεστρόικα. Αυτός με τη σειρά του, χρησιμοποίησε αυτή τη διεθνή αναγνώριση ως μέσο για την ενίσχυση της στήριξης για τις μεταρρυθμίσεις.

9.6 Η διαδικασία της μεταρρύθμισης

Σε κάθε κοινωνία υπάρχει πάντα ο φόβος της αλλαγής και της καινοτομίας. Ο συντηρητισμός, ωστόσο, δεν δικαιολογείται μόνο από το φόβο, αλλά και από τα τεράστια συμφέροντα του status-quo. Κάθε μεταρρύθμιση, ιδιαίτερα αν είναι οικονομική, έχει να αντιμετωπίσει τις ομάδες συμφερόντων που έχουν δεσμευθεί για το υφιστάμενο καθεστώς. Έτσι, υπάρχει ανάγκη για έναν τύπο στρατηγικής, μέσω του οποίου θα εφαρμοστεί η μεταρρύθμιση. Η λανθασμένη διαδικασία θα θέσει σε κίνδυνο το σύνολο της μεταρρύθμισης. Οι εκτιμήσεις αυτές μπορούν να εξηγήσουν την αρχική έμφαση του Γκορμπατσόφ στις μη-οικονομικές μεταρρυθμίσεις, ιδιαίτερα στους τομείς της διαφάνειας, του πολιτικού εκδημοκρατισμού και της εξωτερικής πολιτικής, οι οποίες συνοδεύτηκαν από περιορισμένες οικονομικές μεταρρυθμίσεις. Αυτές οι αλλαγές μπορούν να θεωρηθούν ως ένα πλαίσιο εντός του οποίου οι πιο δύσκολες οικονομικές μεταρρυθμίσεις μπορούν να πραγματοποιηθούν.

Οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις από μόνες τους δεν μπορούν να δημιουργήσουν συμμάχους. Στην πραγματικότητα, είναι βέβαιο ότι θα προκαλέσουν αντίδραση. Έτσι, οι υποστηρικτές της μη-οικονομικής συνιστώσας των μεταρρυθμίσεων μπορεί να είναι ζωτικής σημασίας για την επιτυχία του συνολικού προγράμματος του Γκορμπατσόφ. Η αρχική συνολική μεταρρύθμιση, ενώ φαίνεται να είναι ανεπαρκής, π.χ ουσιαστική και ταχεία μόνο για τη μη οικονομική και εξωτερική πολιτική και περιορισμένη ή ακόμα και ανεπαρκώς σχεδιασμένη όσον αφορά στο οικονομικό μέτωπο, μπορεί να υποστηριχθεί με το σκεπτικό της διαδικασίας με την οποία το νέο μοντέλο μπορεί τελικά να επιτευχθεί. Φυσικά, αυτό δεν σημαίνει ότι η αποτυχία να διατηρήσει ένα ικανοποιητικό βιοτικό επίπεδο, το οποίο και συνέβη, ήταν σχεδιασμένη ή ότι ήταν συνεπής με μέρος της διαδικασίας. Μπορεί να υποστηριχθεί, ωστόσο, ότι η επιδείνωση του βιοτικού επιπέδου είναι μια αναπόφευκτη συνέπεια του μεγέθους του μετασχηματισμού που προτείνεται στο μοντέλο.

Ας μιλήσουμε, για παράδειγμα, για την εξωτερική πολιτική. Πώς μπορεί η σοβιετική διοίκηση να δημιουργήσει ένα ευνοϊκό εξωτερικό περιβάλλον για να διευκολυνθεί η μεταρρύθμιση; Δεδομένου ότι ο Γκορμπατσόφ είχε μεγαλύτερη ευελιξία στην εξωτερική πολιτική σε σχέση με την εσωτερική πολιτική είχε ζητήσει να μετατρέψει τα δραματικά αποτελέσματα στην εξωτερική πολιτική σε πολιτικό κεφάλαιο και ψυχολογική ώθηση στην εγχώρια σφαίρα. Η αλλαγή της εξωτερικής πολιτικής ήταν πάντα ευκολότερη από την αλλαγή της οικονομίας, καθώς υπάρχουν λιγότερες μεταβλητές και λιγότερα παγιωμένα συμφέροντα που εμπλέκονται στην εξωτερική πολιτική από ό, τι στις οικονομικές υποθέσεις.

Γρήγορα στοιχεία επιτυχίας στο οικονομικό μέτωπο είναι πολύ σημαντικά για τη διαδικασία της μεταρρύθμισης, αλλά αυτό είναι πολύ απίθανο. Η περεστρόικα δεν θα ωφελήσει την πλειοψηφία των σοβιετικών πολιτών, τουλάχιστον όχι στα αρχικά στάδια. Έτσι, ενώ η διαφάνεια και ο εκδημοκρατισμός ήταν τα βασικά χαρακτηριστικά της δια-

δικασίας της μεταρρύθμισης, μπορεί επίσης να χρησίμευαν για να γλυκάνουν το χάπι της οικονομικής αποδιάρθρωσης και παρακμής. Η έκταση του αποδεκτού συμψηφισμού είναι ένας κρίσιμος παράγοντας για την επιτυχία της μεταρρύθμισης. Σε αντίθεση με την μαρξιστική θεωρία, σύμφωνα με την οποία αλλαγές στη βάση οδηγούν σε αντίστοιχες αλλαγές στο εποικοδόμημα, στις κεντρικά διοικούμενες σοσιαλιστικές χώρες φαίνεται επίσης η αντίστροφη σχέση: οι πολιτικές μεταρρυθμίσεις διευκολύνουν επίσης τους οικονομικούς μετασχηματισμούς.

Στα πρώτα χρόνια της διακυβέρνησής του, ο Γκορμπατσόφ κινήθηκε με κατανοητή προσοχή. Μίλησε μόνο για να κάνει το παλιό σύστημα πιο αποτελεσματικό (Gorbachev, 1987b). Οι πολιτικές σε μεγάλο βαθμό υλοποιήθηκαν σε βάση «δοκιμής και λάθους», κάνοντας έτσι τους πολίτες να συνειδητοποιήσουν την ανάγκη για ριζικές λύσεις. Οι πολιτικές αυτές δεν σχηματίστηκαν, όπως στην παλαιά μέθοδο διαχείρισης, βάσει του τι είναι επιθυμητό και δυνατό - ακόμα και μερικές φορές αδύνατο - αλλά βάσει μιας συμβιβαστικής οδού.«Η επιβίωση του Γκορμπατσόφ οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην ικανότητά του ως συμβιβαστή. Ο Γκορμπατσόφ δεν χρησιμοποιεί το συμβιβασμό ως αμυντικό, αλλά ως επιθετικό όπλο: ο ίδιος προσφέρει συμβιβασμό όποτε ο πολιτικός του αντίπαλος δεν το περιμένει, και πάντα δέχεται τον σχεδιασμό και την ολοκλήρωση ενός συμβιβασμού από το να συσκοτιστεί η εικόνα του στα μάτια του κοινού» (Smith, 1980, 8).

Μία από τις συνέπειες του μονοκομματικού συστήματος είναι ότι, όταν η Γενική Γραμματεία αλλάζει, το υπόλοιπο της ιεραρχίας παραμένει ως έχει. Ο νέος Γενικός Γραμματέας δεν σχηματίζει κυβέρνηση, κληρονομεί μία. Ούτε, όπως είδαμε, η άνοδος στη θέση του Γενικού Γραμματέα σήμαινε αυτόματα και την προσωπική του κυριαρχία στη διαδικασία χάραξης πολιτικής. Η γραφειοκρατική μηχανή της φοβερής κλίμακας και της πολυπλοκότητας δεν μπορεί να αναδιοργανωθεί γρήγορα. Το μοτίβο των συμφερόντων, των στάσεων και των αντιπαλοτήτων στο γραφειοκρατικό κράτος πρέπει να ληφθεί υπόψη από το νέο Γενικό Γραμματέα, εάν θέλει αυτό το μηχάνημα να διευκολύνει και όχι να εμποδίσει την αλλαγή.

Ένα δίδαγμα που βγήκε από τον Στάλιν και τον Χρουστσόφ ήταν ότι προκειμένου να επιτευχθεί μια αλλαγή στην σοβιετική κοινωνία, το κόμμα πρέπει πρώτα να μεταρρυθμιστεί. Η εκκαθάριση του κομματικού μηχανισμού ήταν εξαιρετικά επείγουσα, από τη στιγμή που ανέβηκε ο Γκορμπατσόφ στην εξουσία. Από την εποχή της Ολομέλειας της Κεντρικής Επιτροπής του Απριλίου του 1985, όταν ο Γκορμπατσόφ ανακοίνωσε την εκστρατεία της περεστρόικα και της γκλάσνοστ, στο 27ο συνέδριο του κόμματος τον Φεβρουάριο-Μάρτιο 1986 είχε ήδη αντικαταστήσει περισσότερο από το ένα τρίτο του Συμβουλίου των Υπουργών και των επικεφαλής των τμημάτων της Κεντρικής Επιτροπή. Από εκείνους που απολαμβάνουν την πλήρη ένταξη στην Κεντρική Επιτροπή, περίπου τα δύο πέμπτα των εκλεγέντων του 1981 απέτυχαν να επανεκλεγούν το 1986, σε σύγκριση με το ένα πέμπτο μεταξύ 1976 και 1981 (Miller et al. 1987, 17). Αυτή η ολική ανανέωση των κορυφαίων αξιωματούχων αντανακλά τις πολιτικές προσωπικού που

ακολούθησε ο Μπρέζνιεφ, οι οποίες ενθάρρυναν ένα πολύ χαμηλό ποσοστό αλλαγής και τόνισαν την προϋπηρεσία, όταν έγιναν αντικαταστάσεις. Το 1986 η Κεντρική Επιτροπή αντανακλά το μεγαλύτερο ποσοστό αλλαγής προσωπικού από το 1961 και ήταν η πρώτη από το 1952 και μετά που σημείωσε πτώση της μέσης ηλικίας των μελών της (Daniels 1988, 186).

Ο Γκορμπατσόφ είχε καταφέρει να επεκτείνει, σιγά-σιγά, την απομόνωση του κόμματος από τον κρατικό και τον οικονομικό μηχανισμό, καθώς και από τον στρατιωτικό μηχανισμό. Η εκκαθάριση συνοδεύτηκε και δικαιολογήθηκε από εκστρατεία κατά της διαφθοράς, της κατάχρησης εξουσίας και της παραβίασης των σοσιαλιστικών αρχών. Ο σκοπός της αντικατάστασης των κορυφαίων αξιωματούχων ήταν να ανεξαρτητοποιηθεί η κοινωνία από τα σταλινικά κατάλοιπα και να απομακρυνθούν οι αντίπαλοι της περεστρόικα από τις θέσεις διοίκησης, ως μέσο για τη διασφάλιση της επιτυχίας της μεταρρύθμισης. Κορυφαίοι πολιτικοί έχουν την τάση να διορίζουν άτομα σε υψηλόβαθμες θέσεις, με τους οποίους έχουν εργαστεί προσωπικά στο παρελθόν. Ο Γκορμπατσόφ έδειξε προτίμηση στη δική του γενιά, που γεννήθηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1920 και στις αρχές του 1930, και ενθάρρυνε τους διορισμούς από αυτήν την ομάδα στις θέσεις των διαφόρων επιπέδων της υπευθυνότητας. Ένα χαρακτηριστικό αυτής της γενιάς ήταν ότι ήταν καλά εκπαιδευμένοι και είχαν κάνει μια σχετικά ομαλή μετάβαση από το σχολείο, στα ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και από εκεί στην επαγγελματική σταδιοδρομία. Αυτοί οι άνθρωποι, οι οποίοι ήταν στα είκοσι τους στην εποχή της «μυστικής ομιλίας» του Χρουστσόφ, ήταν τώρα σε ηλικία πενήντα ετών. Είναι μια λογική υπόθεση ότι οι ηθικές αξίες που απαγορεύουν τη βία και τη διαφθορά είχαν ριζώσει βαθιά στη συνείδηση πολλών από αυτούς τους ανθρώπους (Bialer 1989, 18).

Στην προσπάθειά του να εφαρμόσει την περεστρόικα και να κινητοποιήσει το κόμμα και το λαό, ο Γκορμπατσόφ δεν είχε επικαλεστεί την υποστήριξη κάποιας συγκεκριμένης ομάδας συμφερόντων, όπως στην περίπτωση κάθε κορυφαίου ηγέτη της Σοβιετικής Ένωσης στο παρελθόν, που στηριζόταν στην κορυφή της γραφειοκρατίας. Προσπαθούσε μάλλον να επιτύχει έναν ανορθόδοξο και ετερογενή συνασπισμό λενινιστών, πολιτικών και πολιτιστικών ηγετών σε μη ρωσικές δημοκρατίες, Ρώσων πατριωτών, διαφωνούντων του κόμματος και κυβερνήσεων, οικονομικών και στρατιωτικών αξιωματούχων και διαχειριστών. Μια ομάδα που έλαβε ειδική μνεία από τον Γκορμπατσόφ ήταν οι γυναίκες. Οι γυναίκες είχαν λίγο χρόνο για να συμμετέχουν στις δημόσιες υποθέσεις. Μόνο περίπου το ένα τέταρτο των μελών του σοβιετικού Κομμουνιστικού Κόμματος ήταν γυναίκες. Αυτό έχει προφανείς συνέπειες, αφού η ένταξη στο κόμμα ήταν μια προϋπόθεση για την άσκηση οποιασδήποτε επιρροής στις δημόσιες υποθέσεις. Οι γυναίκες εμφανίζονταν όλο και πιο σπάνια στα υψηλότερα επίπεδα της σοβιετικής γραφειοκρατίας. Μόνο περίπου το 5% των ανώτερων κομματικών στελεχών ήταν γυναίκες. Προφανώς, λόγω της έλλειψης της πολιτικής επιρροής των γυναικών, το σοβιετικό σύστημα είχε δώσει ελάχιστη προσοχή στις ιδιαίτερες ανάγκες. Σε αντίθεση με την προηγούμενη κατάσταση, η μεταρρύθμιση είχε προβλέψει την ενεργό συμμετοχή

των γυναικών στη δημοκρατική διαδικασία. «Ο περαιτέρω εκδημοκρατισμός, ο οποίος είναι ο άξονας και ο εγγυητής της περεστρόικα, είναι αδύνατος χωρίς την ενίσχυση του ρόλου των γυναικών, χωρίς την ενεργό και συγκεκριμένη συμμετοχή των γυναικών και χωρίς τη δέσμευσή τους για όλες τις προσπάθειές μας. Είμαι πεπεισμένος ότι ο ρόλος των γυναικών στην κοινωνία μας θα αυξάνεται σταθερά».

Η υποστήριξη των εκπαιδευμένων επαγγελματιών και των μορφωμένων τάξεων ήταν ιδιαίτερα σημαντική λόγω των απαιτήσεων της σύγχρονης επιστημονικής, τεχνολογικής και διοικητικής ανάπτυξης. Η νέα ηγεσία εργαζόταν ενεργά ώστε να καλωσορίσει αυτές τις ομάδες στην πολιτική διαδικασία. Το παλιό γραφειοκρατικό καθεστώς δεν ήταν σε θέση να ικανοποιήσει τις πνευματικές ανάγκες αυτής της κατηγορίας μέσα από την αποδοχή της πολυμορφίας, της ελευθερίας, της αυτονομίας, και μέσω της διευκόλυνσης της ελεύθερης ροής των πληροφοριών.

Ως εκ τούτου, η εφαρμογή της μεταρρύθμισης απαιτούσε μια σταδιακή συνεπή πορεία που θα εξασφάλιζε την απόλυτη επιτυχία της. Ήταν δεδομένο ότι θα υπήρχε αντιπολίτευση. Η στρατηγική της εφαρμογής της μεταρρύθμισης δεν θα μπορούσε εκ των προτέρων να δηλωθεί ως επιτυχής. Αυτό επίσης θα εξαρτιόταν από το είδος της στρατηγικής που θα ακολουθούσε η γραφειοκρατία στην προσπάθειά της να επιβραδύνει ή ακόμη και να ανατρέψει τη μεταρρύθμιση. Το μόνο πράγμα που μπορεί να ειπωθεί μέχρι τώρα, είναι ότι αυτό που επιχειρήθηκε ήταν μια σοβαρή μεταρρύθμιση.

9.7 Συνοχή και βιωσιμότητα: η σοσιαλιστική παρεμβατική άποψη

Οι μεταρρυθμίσεις του Γκορμπατσόφ ήταν η πρώτη προσπάθεια να καθιερωθεί αυτό που θα μπορούσε να γίνει ένα συνεπές και βιώσιμο οικονομικό σύστημα. Όλα τα προηγούμενα συστήματα στη Σοβιετική Ένωση δεν είχαν τις απαραίτητες προϋποθέσεις για τη βιωσιμότητα. Ενώ η κεντρική σοσιαλιστική διοίκηση είχε επιτύχει σε κάποιο βαθμό τη συνέπεια, δεν θα μπορούσε να εξασφαλίσει τη βιωσιμότητα. Αυτό δεν σημαίνει, αν υποθέσουμε ότι το μοντέλο θα εφαρμοστεί, ότι θα αποδειχθεί και βιώσιμο. Αντίθετα, όσον αφορά στις αναγκαίες προϋποθέσεις για τη βιωσιμότητα, μια υπόθεση μπορεί να προβλεφθεί ότι έχει μεγαλύτερη πιθανότητα για την επίτευξη του αποτελέσματος αυτού από τα προηγούμενα μοντέλα.

Στην οικονομική δομή, η μεταρρύθμιση προβλέπει τη δημιουργία μιας κατά κύριο λόγο οικονομίας της αγοράς. Η μεταρρύθμιση άλλαξε τις σχέσεις ιδιοκτησίας και τις σχέσεις παροχής κινήτρων, σύμφωνα με τη διαδικασία της αγοράς. Ωστόσο, δεδομένου ότι η αγορά δεν λύνει όλα τα προβλήματα της σοβιετικής οικονομίας, υπήρξε μια ανάγκη, για τον προγραμματισμό της αγοράς. Για να σχεδιαστεί η αποτελεσματική της λειτουργία, πρέπει να συνδεθεί με τον πολιτικό πλουραλισμό. Έτσι, υπήρξε μια ανάγκη για αλλαγή στη σφαίρα της πολιτικής που οδηγεί στον πλουραλισμό των απόψεων. Η ιδεολογία πρέπει να αλλάξει για να διευκολύνει και να νομιμοποιήσει τις αλλαγές στις πολιτικές και οικονομικές σχέσεις. Επιπλέον, μια ριζική αλλαγή ήταν απαραίτητη προς

την κατεύθυνση της εξωτερικής πολιτικής, με στόχο τη δημιουργία ενός εξωτερικού περιβάλλοντος ευνοϊκού για τη μεταρρύθμιση. Και τέλος, η μεταρρύθμιση πρέπει να υλοποιηθεί με τέτοιο τρόπο ώστε να διευκολύνει την τελική επιτυχία. Έτσι, ο Γκορμπατσόφ είχε θέσει σε εφαρμογή τόσο τη διαδικασία μέσω της οποίας η αλλαγή θα πρέπει να επιτευχθεί, όσο και ένα μοντέλο ενός οικονομικού συστήματος το οποίο, πίστευε, ότι θα δημιουργήσει συνοχή μεταξύ των οικονομικών και πολιτικών σχέσεων, καθώς και μεταξύ αυτών των σχέσεων με την επικρατούσα ιδεολογία και το εξωτερικό περιβάλλον.

Ο Πίνακας 9.3 παρέχει την απόδοση της σοβιετικής οικονομίας, πριν και κατά τη διάρκεια της ηγεσίας Γκορμπατσόφ, αποδεικνύοντας τη δυσμενή οικονομική κατάσταση που κληρονόμησε ο Γκορμπατσόφ. Ένα μέσο ρυθμό αύξησης του πραγματικού κατά κεφαλήν ΑΕΠ, στη βιομηχανία και τη γεωργία, 1, 2, και 1,2 τοις εκατό, αντίστοιχα. Υπήρξε μικρή βελτίωση, όσο ήταν στην εξουσία, στο πραγματικό κατά κεφαλήν ΑΕΠ και της βιομηχανίας, ενώ η απόδοση της γεωργίας ήταν θλιβερή.

Πίνακας 9.3: Η Σοβιετική Οικονομική Επίδοση των Ετών 1981-89

Ετήσιος ρυθμός ανάπτυξης σε ποσοστό

Έτος	**Πραγματικό Κατά Κεφαλήν ΑΕΠ**	**Βιομηχανία**	**Γεωργία**
1981-5	1.0	2.0	1.2
1984	0.5	2.5	-0.5
1985	0.0	2.0	-3.9
1986	3.1	2.7	10.3
1987	0.2	2.9	-4.0
1988	1.5	2.4	-3.2
1989	0.5	0.2	3.1

Πηγή: (Schnitzer 2000, 151)

Ωστόσο, ακόμη και αν η εισαγωγή του μοντέλου επιτύχει, με ποια έννοια μπορεί να ονομαστεί σοσιαλιστικό; Τι είναι χαρακτηριστικό για μια μεταρρύθμιση η οποία προσπάθησε, όπως υποστηρίζουν οι οπαδοί, να καθιερώσει ένα συνεπές «σοσιαλιστικό» σύστημα; Ιδεολογικά, η μεταρρύθμιση έχει δανειστεί κάποιες ιδέες και κάποιες μεθόδους ανάλυσης από τη φιλελεύθερη άποψη, ιδιαίτερα την παρεμβατική. Μπορεί ακόμη να υποστηριχθεί ότι η μεταρρύθμιση είναι αντιφατική. Προσπαθεί να επιτύχει ένα συνεπές σοσιαλιστικό οικονομικό σύστημα, μέσω «καπιταλιστικών» μέσων, όπως είναι οι αγορές, οι τιμές, τα κέρδη, ο σχεδιασμός της αγοράς, η «αστική δημοκρατία», η ιδιοτέλεια κτλ. Μπορεί ακόμη να ισχυριστεί κανείς ότι οι μεταρρυθμίσεις του Γκορμπατσόφ αντιπροσωπεύουν τη μετάβαση σε ένα βιώσιμο σύστημα του καπιταλισμού της αγοράς της Δυτικής Ευρώπης.

Οι υποστηρικτές της μεταρρύθμισης έχουν αποδεχθεί ότι ο καπιταλισμός ήταν σε θέση να διατηρήσει ένα υψηλό επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης. Ο σοσιαλισμός δεν ήταν σε θέση να ταιριάξει με αυτά τα επίπεδα και δεν θα μπορούσε ενδεχομένως αν

συνέχιζε στην ίδια πορεία, τη μη-πλουραλιστική μορφή. Αναγνωρίστηκε ότι, αν ο σοσιαλισμός ήταν να επιβιώσει στο εγγύς μέλλον θα έπρεπε να μεταφέρει ολόκληρη την οικονομία στη χρήση των μηχανισμών που δεν είναι παραδόξως «καπιταλιστικοί». Μια οικονομία δεν μπορεί να είναι ιδεολογικά σωστή ή λάθος. Μπορεί να είναι είτε αποτελεσματική είτε αναποτελεσματική (Radzikhovsky 1990, 12). Αν η μεταρρύθμιση δεν εισάγει διακρίσεις εις βάρος των «καπιταλιστικών» μηχανισμών, σε τι έχει απομείνει να γίνει διάκριση μεταξύ ενός καπιταλιστικού και ενός σοσιαλιστικού οικονομικού συστήματος;

Ο σοσιαλισμός, όπως προβλέπεται στο μοντέλο, ήταν σε θέση να παράσχει οικονομική ανάκαμψη και, εξίσου σημαντικό να παράσχει υψηλότερες μορφές ευθύνης και λογοδοσίας από τον καπιταλισμό. Αυτό είναι το τόσο ξεχωριστό σχετικά με το σοσιαλισμό. Δεν είναι πλέον μια κεντρική διοίκηση που αντικαθιστά την αγορά ή κρατική περιουσία που αντικαθιστά την ιδιωτική περιουσία, ή ακόμη και ένα μονοκομματικό σύστημα που αντικαθιστά τη «αστική δημοκρατία». Όλα αυτά δεν είναι χαρακτηριστικά του σοσιαλισμού, αλλά μάλλον του κεντρικά διοικούμενου καπιταλισμού, ο οποίος δεν έχει καμία σχέση με το σοσιαλισμό (Bogomolov 1990b, 84). Στο μοντέλο, ο σοσιαλισμός περιγράφεται ως ένα σύστημα ανώτερο από τον καπιταλισμό, επειδή είναι σε θέση να εξαλείψει ορισμένες μορφές εξουσίας και, όπου η εξουσία εξακολουθεί να υφίσταται, είναι σε θέση να την ελέγξει πιο αποτελεσματικά. Ενώ ο καπιταλισμός έχει επιτύχει τόσο υψηλή απόδοση, όσο και υπευθυνότητα, ο σοσιαλισμός μπορεί να προχωρήσει περαιτέρω. Το γεγονός ότι ο μη-πλουραλιστικός σοσιαλισμός απέτυχε να επιτύχει αυτόν τον στόχο είναι ένα επιχείρημα ενάντια στην κεντρική διαχείριση του σοσιαλισμού και όχι ενάντια στον ίδιο το σοσιαλισμό.

Το νέο μοντέλο επιδιώκει να επιτύχει ένα υψηλότερο επίπεδο λογοδοσίας σε έξι τομείς των σχέσεων που επηρεάζουν τις αποφάσεις των οικονομικών επιλογών. Το κόμμα θα είναι υπόλογο στα μέλη του μέσω της πολυφωνίας και του εκδημοκρατισμού της δομής του κόμματος. Επρόκειτο να μετατραπεί σε πολιτική πρωτοπορία της κοινωνίας. Οι κυβερνήσεις σε όλα τα επίπεδα θα είναι υπόλογες απέναντι στους πολίτες που εκπροσωπούν. Η εξουσία θα μεταφερθεί από την κεντρική γραφειοκρατία στην Ένωση, στη Δημοκρατία και στις τοπικές κυβερνήσεις και σε κάθε επίπεδο θα δοθεί ελευθερία και πρόσβαση στους δικού του δημοσιονομικούς πόρους. Η λογοδοσία προϋποθέτει ότι οι βουλευτές αυτών των κυβερνήσεων θα εκλέγονται μέσα από εκλογές όπου θα συμμετέχουν πολλοί υποψήφιοι, με τους υποψηφίους που εκπροσωπούν τις ομάδες συμφερόντων να ανταγωνίζονται στα πλαίσια μιας δημοκρατικής ατμόσφαιρας. Οι εκλογές θα πραγματοποιηθούν με μυστική ψηφοφορία και οι ψηφοφόροι θα διατηρούν το δικαίωμα να ανακαλέσουν βουλευτές που παρουσιάζουν χαμηλή απόδοση.

Το να γίνουν τα μέλη της δημόσιας υπηρεσίας, συμπεριλαμβανομένων των σχεδιαστών και των διαχειριστών, υπόλογα στο λαό και την κυβέρνηση ήταν ένας ακόμη στόχος της μεταρρύθμισης. Αυτό απαιτεί να τεθεί τέλος στις γραφειοκρατικές μεθόδους διοίκησης, που ήταν τύπου εντολών. Ήταν να γίνει σημαντική μείωση της κρατικής γραφειοκρατίας και αναβάθμιση των προσόντων του προσωπικού που απασχολείται.

Οι παραγωγοί θα είναι υπόλογοι έναντι των πολιτών ως καταναλωτών, μέσω της διαδικασίας της αγοράς. Η αγορά θεωρήθηκε ότι ήταν η πιο αποτελεσματική, δημοκρατική, και η υψηλότερη μορφή λογοδοσίας όσον αφορά στη διαχείριση της οικονομίας.

Η διοίκηση των επιχειρήσεων ήταν να γίνει υπόλογη στο εργατικό δυναμικό της επιχείρησης και των οργανώσεών του, μέσω της εκλογικής αρχής. Αυτό είναι απαραίτητο διότι το εισόδημα θα πρέπει να συνδέεται με την απόδοση της επιχείρησης. Αυτό θα αυξήσει την υπευθυνότητα της διαχείρισης. Τέλος, η τομεακή και χωρική κατανομή των επενδύσεων θα υπόκεινται στον πολιτικό πλουραλισμό, λαμβάνοντας τη μορφή ενός πενταετούς εθνικού σχεδίου κατανομής πόρων. Η σχέση μεταξύ σχεδίου και πλουραλισμού είναι δυνατή κάτω από τον σοσιαλισμό, καθώς οι ανασταλτικοί παράγοντες της συγκέντρωσης του κεφαλαίου, συμπεριλαμβανομένων των διεθνών κεφαλαίων, δεν θα είναι παρόντες.

Η διαδικασία σχεδιασμού διευκολύνθηκε από την ανάδειξη της κοινωνίας και της γκλάσνοστ, καθιστώντας τη διαδικασία της συζήτησης και του συμβιβασμού. Μόλις το σχέδιο αυτό διαμορφωνόταν, η κυβέρνηση θα ενεργούσε κατά την κρίση της για την εφαρμογή του σχεδίου. Η κυβέρνηση θα εξακολουθούσε να δέχεται πίεση από τις ομάδες συμφερόντων. Θα λειτουργήσει ως διαιτητής μέχρι το σημείο όπου θα ληφθεί η απόφαση και τότε θα ενεργήσει κατά την κρίση της για την εφαρμογή της απόφασης. Η εφαρμογή της απόφασης γίνεται σύμφωνα με μια διαδικασία διαφάνειας και εκδημοκρατισμού, που καθιστά τους κυβερνητικούς αξιωματούχους υπόλογους στο λαό για κάθε δράση τους. «Είναι αντιπροσωπευτικό των πλουσιότερων τμημάτων που ασκούν εξουσία στις δυτικές χώρες, να αφήνουν αναπόφευκτα κάποιον αντίκτυπο στις κυβερνητικές πολιτικές. Οι σοσιαλιστικές χώρες θα είναι σε θέση να προσφέρουν εκπροσώπηση σε πολύ ευρύτερα τμήματα του πληθυσμού, αλλάζοντας έτσι το χαρακτήρα της εξουσίας» (Bogomolov 1990a, 3).

Αν και ο στόχος του μοντέλου αυτού ήταν να αναπαραγάγει την λογοδοσία του καπιταλισμού, προέβλεψε νέες μορφές λογοδοσίας. Ειδικότερα, ενσωματώνει τον εθνικό σχεδιασμό της κατανομής των πόρων και τις εκλογές των εργαζομένων για τη διοίκηση, οι οποίες αναστέλλονταν στον καπιταλισμό, λόγω της δύναμης των εγχώριων και διεθνών κεφαλαίων. Με αυτόν τον τρόπο, ήταν λιγότερο πιθανό για τα μέσα ενημέρωσης να παραπλανηθούν από συγκεκριμένα συμφέροντα, τα οποία περιορίζουν τη διαφάνεια. Η εξάλειψη ορισμένων κέντρων εξουσίας και ο αποτελεσματικός έλεγχος όσων από αυτά απέμειναν δεν είχε μόνο πολιτικές επιπτώσεις, αλλά και οικονομικές. Συνολικά, «θα παρείχε καλύτερες ευκαιρίες για περισσότερους ανθρώπους που θα επηρέαζαν τη ζωή τους και τις συνθήκες εργασίας, θα μείωνε τους κινδύνους της ανεργίας και της εμφύλιας σύγκρουσης, θα πρόσφερε επαρκή ενθάρρυνση προς τις επιχειρήσεις και προς την καινοτομία προς την ποιότητα της ζωής» (Nove 1983, 229).

Ως εκ τούτου, οι μεταρρυθμίσεις του Γκορμπατσόφ παρέχουν τη βάση για την ανάπτυξη της σοσιαλιστικής ιδεολογίας, η οποία δεν έχει μεγάλη ομοιότητα με το σοσιαλισμό, όπως εφαρμοζόταν στο παρελθόν. Υποστηρίζει τη δημιουργία, όπως

κάνει κάθε ιδεολογία, μιας ανώτερης μορφής της κοινωνίας. Έχει δανειστεί από τους ανταγωνιστές τους κυρίως κλασσικές φιλελεύθερες ιδεολογίες και φιλελεύθερες παρεμβατικές έννοιες, μεθόδους και αναλύσεις. Ωστόσο, η προκύπτουσα ιδεολογία διαφέρει από όλες τις φιλελεύθερες, καθώς και τις μη-πλουραλιστικές μορφές. Ενισχύει μια πλουραλιστική κοινωνία, αλλά μια κοινωνία στην οποία οι μορφές ιδιοκτησίας διευκολύνουν ένα επίπεδο ευθύνης πέρα από την κατανόηση της καπιταλιστικής κοινωνίας. Αυτή η ιδεολογία μπορεί ουσιαστικά να αποκαλείται σοσιαλιστικός παρεμβατισμός. Ενώ έχει μια στενή ομοιότητα με το φιλελεύθερο παρεμβατισμό προσπαθεί να ξεπεράσει τα επίπεδα του ατομικισμού και της λογοδοσίας που έχουν επιτευχθεί μέχρι σήμερα στις καπιταλιστικές κοινωνίες.

Υποθέτοντας ότι η μεταρρύθμιση είχε εφαρμοστεί με επιτυχία, θα μπορούσε να δημιουργήσει ένα βιώσιμο σοσιαλιστικό σύστημα; Αυτό μπορεί μόνο να αποκαλυφθεί με το πέρασμα του χρόνου. Σε αντίθεση με το μοντέλο των Liberman-Kosygin, ιδιαίτερη προσοχή έχει δοθεί τόσο στην ανάγκη της πληρότητας και της συνοχής, καθώς και στη διαδικασία που απαιτείται για την επιτυχή μεταρρύθμιση. Σε αυτό το στάδιο η μεταρρύθμιση φαίνεται να πληροί τις προϋποθέσεις της βιωσιμότητας: ικανότητα να επιτύχει διαρκή αύξηση της παραγωγής σε συνδυασμό με την επίτευξη μεγαλύτερης υπευθυνότητας από εκείνους που ασκούν εξουσία πάνω στους πολίτες. Αυτό πρέπει να παρέχει ένα επαρκές επίπεδο λαϊκής υποστήριξης όσον αφορά στο σύστημα με συνεχείς τροποποιήσεις για μεγάλο χρονικό διάστημα. Αν η μεταρρύθμιση είχε πετύχει στη δημιουργία ενός τέτοιου συστήματος, ο Γκορμπατσόφ και η κυβέρνησή του θα είχε εξασφαλίσει μια θέση για μια σοσιαλιστική ιστορία. Ωστόσο, υπήρχε ακόμη πολύς δρόμος να διανύσουν, ο οποίος ήταν γεμάτος δυσκολίες και εμπόδια. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι, για ορισμένους, το ίδιο το μοντέλο είναι ασυνεπές και ως εκ τούτου, δεν μπορεί ποτέ να επιτύχει τη βιωσιμότητα, ειδικά για τους κλασσικούς φιλελεύθερους.

9.8 Γιατί απέτυχαν οι μεταρρυθμίσεις του Γκορμπατσόφ;

Ο σοβιετικός σοσιαλισμός, με ιστορία πάνω από εβδομήντα χρόνια, δεν αποδείχθηκε να είναι μια αποτελεσματική εναλλακτική λύση στον καπιταλισμό, πόσο μάλλον να τον ξεπεράσει επιτυχώς. Η ανάπτυξή του μπορεί να θεωρηθεί ως μια προσπάθεια να επιτευχθεί η συνέπεια και η βιωσιμότητα. Το κεντρικά διοικούμενο σοσιαλιστικό σύστημα του Στάλιν πέτυχε κάποια μορφή της συνέπειας. Έτσι, σε βραχυπρόθεσμη περίοδο ήταν σε θέση να ικανοποιήσει τις ανάγκες των πολιτών τις δεκαετίες 1930 και ‘40, καθώς και να ικανοποιήσει τις ανάγκες της κοινωνίας για την ταχεία εκβιομηχάνιση και ήταν ακόμη σε θέση να εδραιώσει τη Σοβιετική Ένωση ως μια υπερδύναμη. Ακόμα κι αν ο κεντρικά διοικούμενος σοσιαλισμός ήταν κατάλληλος για τη συγκεκριμένη περίοδο δεν ήταν ποτέ βιώσιμος. Επιπλέον, οι πολιτικές και ιδεολογικές δομές του συστήματος φαίνεται να ανέστειλαν κάθε επιτυχημένη προσπάθεια μεταρρύθμισης του συστήματος απέναντι στις προκλήσεις για τη βιωσιμότητά του.

Η αποδοχή ενός μεγάλου μέρους των επικρίσεων του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλιστικού οικονομικού συστήματος οδήγησε στην εισαγωγή το 1965 του μοντέλου των Liberman-Kosygin. Η μεταρρύθμιση απέτυχε να καθιερώσει ένα συνεκτικό οικονομικό σύστημα, λόγω του γεγονότος ότι όχι μόνο απέτυχε να αντιμετωπίσει τις πηγές της μη βιωσιμότητας στον κεντρικά διοικούμενο σοσιαλιστικό μοντέλο, αλλά εισήγαγε μια ολόκληρη σειρά νέων αντιφάσεων στο πλαίσιο της οικονομικής δομής. Επιπλέον, η μεταρρύθμιση δεν είχε πληρότητα, καθώς επικεντρωνόταν μόνο στην οικονομική σφαίρα και δεν επεκτεινόταν σε άλλες πτυχές της ζωής, σπάζοντας έτσι την απαίτηση συνέπειας. Επιπλέον, η μεταρρύθμιση τέθηκε σε εφαρμογή με τέτοιο τρόπο που εμπόδισε την τελική επιτυχία της. Υπό αυτές τις συνθήκες δεν αποτελεί έκπληξη ότι οι αντίπαλοι της μεταρρύθμισης ήταν σε θέση να τη σταματήσουν και να την αντιστρέψουν.

Με την εφαρμογή του αναλυτικού πλαισίου που αναπτύχθηκε, συνάγεται το συμπέρασμα ότι, σε αντίθεση με την προηγούμενη κεντρική διοίκηση του σοσιαλιστικού συστήματος και της μεταρρύθμισης των Liberman-Kosygin, οι μεταρρυθμίσεις Γκορμπατσόφ είχαν τη δυνατότητα να δημιουργήσουν ένα βιώσιμο σοσιαλιστικό σύστημα. Η ηγεσία του Γκορμπατσόφ ξεκίνησε τη μεταρρύθμιση με διαφορετικό τρόπο από ό, τι συνέβη με τους Liberman-Kosygin. Πολλά ήταν τα μαθήματα που διδάχθηκαν, τόσο στη θεωρία, όσο και στην πράξη. Αυτή τη φορά ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε τόσο στην πληρότητα της μεταρρύθμισης, όσο και στη διαδικασία που απαιτείται για να υλοποιηθεί επιτυχώς. Ο στόχος ήταν να δημιουργηθεί ένα συνεπές και βιώσιμο σοσιαλιστικό σύστημα, ένα σύστημα που θα βασίζεται στη διαφάνεια και την οικονομική και πολιτική πολυφωνία, συνοδευόμενο από ευνοϊκές διεθνείς σχέσεις, οι οποίες θα είναι ουσιαστικά μη-φιλελεύθερες και σοσιαλιστικού χαρακτήρα. Φαίνεται ότι η μεταρρύθμιση και η διαδικασία με την οποία οι μεταρρυθμίσεις επρόκειτο να εφαρμοστούν, ικανοποιούσαν τις προϋποθέσεις που απαιτούνταν για την επιτυχία των μεταρρυθμίσεων. Φυσικά, υπάρχουν διαφωνίες όχι μόνο για τις λεπτομέρειες του μοντέλου, αλλά για το αν αποτελεί ή όχι ένα επιθυμητό ή ακόμα και ένα σοσιαλιστικό μοντέλο.

Το πρώτο βήμα ήταν να δημιουργηθεί συνοχή μεταξύ των διαφόρων πτυχών του συστήματος. Η συνέπεια προϋποθέτει ότι τα βασικά μέρη μιας οικονομικής δομής – η ιδιοκτησία, οι οργανωτικές και κινητήριες σχέσεις - θα τεθούν μαζί με τέτοιο τρόπο, ώστε να επιτευχθούν τα επιθυμητά αποτελέσματα. Υπάρχει ανάγκη να επιδιωχθεί συνοχή ανάμεσα στην οικονομική δομή και την πολιτική δομή, λόγω της αλληλεξάρτησης μεταξύ των οικονομικών και των πολιτικών επιλογών. Μια κατάλληλη ιδεολογία, η οποία απορρίπτει το status quo και δικαιολογεί ή ενθαρρύνει τη δημιουργία νέων σχέσεων, είναι αναγκαία προκειμένου να ευαισθητοποιηθούν οι πολίτες και να προκληθεί ο αναγκαίος μετασχηματισμός της προσωπικότητας. Ένα ευνοϊκό εξωτερικό περιβάλλον είναι μια αναγκαιότητα για την επιτυχία της εφαρμογής της μεταρρύθμισης, καθώς εσωτερικεύει οφέλη που έχουν αποκτηθεί από το εξωτερικό και μεταφέρθηκαν

στη χώρα. Αυτά τα οφέλη μπορούν να παρουσιάζονται ως προκαλούμενα από την ίδια τη μεταρρύθμιση. Τέλος, η συνοχή απαιτεί την ανάπτυξη μιας στρατηγικής για την επιτυχή εφαρμογή της μεταρρύθμισης.

Ο στόχος της μεταρρύθμισης του Γκορμπατσόφ ήταν όχι μόνο να καθιερώσει ένα συνεπές σοσιαλιστικό σύστημα, αλλά επίσης και ένα βιώσιμο σύστημα. Ένα σύστημα που θα είναι σε θέση να επιβιώσει και με την πάροδο του χρόνου. Αναγνωρίστηκε ότι, ενώ η διαδικασία που εγκρίθηκε σχετικά με τη διαφάνεια και τον πολιτικό πλουραλισμό είναι μία από τις ουσιώδεις προϋποθέσεις για την εφαρμογή του μοντέλου του Γκορμπατσόφ, είναι δύο έννοιες αλληλένδετες. Το μοντέλο από τη φύση του είναι ευέλικτο. Είναι πιθανόν να επηρεάζεται από τη διαδικασία μέσω της οποίας τίθεται σε εφαρμογή. Έτσι, μια διαδικασία βασισμένη στον πολιτικό πλουραλισμό και όχι σε μια σωστή γραμμή οδηγούμενη από το κόμμα μπορεί να επηρεάσει το ίδιο το μοντέλο. Αυτές οι αλλαγές μπορεί να είναι ήσσονος σημασίας, οι οποίες δεν θα μεταβάλουν σημαντικά το βασικό μοντέλο. Ωστόσο, δεν μπορεί να αποκλειστεί ότι οι αλλαγές θα τροποποιήσουν σημαντικά το μοντέλο, ακόμα και στο βαθμό που δεν θα έχει πλέον νόημα να το περιγράψουν ως σοσιαλιστικό. Έτσι, στο τέλος προέκυψε κάποια παραλλαγή του μονοπωλιακού καπιταλισμού της αγοράς βασιζόμενη σε μια φιλελεύθερη παρεμβατική ιδεολογία.

Υπάρχουν στοιχεία που αποδεικνύουν την επίδραση της διαδικασίας στο βασικό μοντέλο. Η επιθυμία για γνωριμία και για συζήτηση των προβλημάτων ζωτικής σημασίας, ο σχηματισμός ομάδων, και η συμμετοχή στις εκλογές είναι μια φυσική διαδικασία του πολιτικού πλουραλισμού. Με βάση αυτό, οι Σοβιετικοί πολίτες άρχισαν να αμφιβάλλουν για το μονοπώλιο της εξουσίας από το ΚΚΣΕ. Τον Δεκέμβριο του 1989, το 40 τοις εκατό του Κογκρέσου των Αντιπροσώπων του Λαού ψήφισε υπέρ της συζήτησης του άρθρου 6 του Συντάγματος, το οποίο εξασφαλίζει το μονοκομματικό σύστημα. Περισσότεροι από τους μισούς ψηφοφόρους των διαφωνούντων ήταν κομμουνιστές, όπως αναφέρεται στη *Soviet Weekly* στις 16 Δεκεμβρίου 1989, στη σελίδα 1. Η αναπόφευκτη αντίφαση αποφεύχθηκε όταν η Σοβιετική ηγεσία αποδέχθηκε ένα πολυκομματικό σύστημα. Στις 15 του Γενάρη του 1990, όπως αναφέρεται στην The Age, στη σελίδα 9, ο Γκορμπατσόφ έκανε την πρώτη του δήλωση υπέρ του πολυκομματικού συστήματος: «Δεν βλέπω καμία τραγωδία σε ένα πολυκομματικό σύστημα, αν... προκύπτει ως αποτέλεσμα της φυσιολογικής ιστορικής διαδικασίας και ανταποκρίνεται στις ανάγκες της κοινωνίας. Δεν πρέπει να φοβόμαστε ένα πολυκομματικό σύστημα με τον τρόπο που ο διάβολος φοβάται το λιβάνι».

Έτσι, ενώ η διαδικασία που εγκρίθηκε σχετικά με τη διαφάνεια και τον πολιτικό πλουραλισμό αποτελεί ουσιώδη προϋπόθεση του μοντέλου Γκορμπατσόφ, επίσης οδήγησε σε αλλαγές στο αρχικό μοντέλο. Η διαδικασία που βασίζεται στον πολιτικό πλουραλισμό και όχι σε μια σωστή γραμμή που οδηγεί στον κομματικό ρόλο μπορεί να επηρεάσει το ίδιο το μοντέλο. Αυτές οι αλλαγές μπορεί να είναι μικρής σημασίας, που δεν θα

μεταβάλουν σημαντικά το βασικό μοντέλο. Για παράδειγμα, το δικαίωμα των πολλαπλών κομματικών πολιτικών, οι παραχωρήσεις στην ιδιωτική περιουσία και η πρόσληψη εργατικού δυναμικού δεν συμπεριελήφθησαν στο αρχικό μοντέλο. Εν τω μεταξύ, ο πλουραλισμός υπερέβαλε όσον αφορά την ήδη υπάρχουσα δύσκολη κατάσταση, επιτρέποντας στους πολίτες να δείξουν τη δυσαρέσκειά τους.

Ειδικότερα, ο πλουραλισμός αποκάλυψε το πρόβλημα των εθνικοτήτων. Αντίθετα προς τους ισχυρισμούς της σοβιετικής ηγεσίας, η εθνική κυριαρχία δεν εξαλείφθηκε. Οι μη ρωσικές δημοκρατίες δεν προσχώρησαν στη Σοβιετική Ένωση μετά από δική τους συμφωνία. Η Ρωσία κληρονόμησε τις δημοκρατίες είτε από την τσαρική αυτοκρατορία ή μέσω διπλωματικών συμφωνιών, όπως για παράδειγμα αυτής με τις χώρες της Βαλτικής. Το πρόβλημα των εθνικοτήτων ήταν ένα σοβαρό εμπόδιο για την επιτυχή εφαρμογή της μεταρρύθμισης. Η προσπάθεια να διατηρηθεί η Ένωση ενωμένη σε ένα πολιτικό πλουραλιστικό περιβάλλον οδήγησε σε μεγάλες παραχωρήσεις στις δημοκρατίες. Σε αυτές περιλαμβάνονται η μείωση της κρατικής ιδιοκτησίας και των σχεδιαζόμενων οδηγιών και η σημαντικά μεγαλύτερη ανεξαρτησία των δημοκρατιών σε βάρος των κεντρικών αρχών. Αυτές οι παραχωρήσεις άλλαξαν σημαντικά το αρχικό μοντέλο. Επιπλέον, η ισχυρή αντιπολίτευση στη μεταρρύθμιση από την ισχυρή γραφειοκρατία, η οποία εκδηλωνόταν με ελλείψεις και με επιδείνωση του βιοτικού επιπέδου, οδήγησε στην ανάγκη να μειωθεί σημαντικά ο ρόλος του κράτους και ως εκ τούτου σε τροποποίηση του βασικού μοντέλου. Αυτό μπορεί να επιβεβαιωθεί μέσα από τις παραχωρήσεις που έγιναν στην ιδιωτική ιδιοκτησία και στη μίσθωση εργασίας. «Η σύγχρονη Ρωσία ήταν μια τεχνητή αυτοκρατορία που δημιουργήθηκε από τη χρήση βίας εναντίον διαφόρων εθνικοτήτων, οι οποίες έμεναν ενωμένες με τη βία και ήταν καταδικασμένες να εκραγούν αμέσως μόλις αυτή η δύναμη αφαιρούνταν» (Sixsmith 1991, 147). Ο πλουραλισμός επέτρεψε την έκφραση της εθνικής κυριαρχίας. Η προσπάθεια να διατηρηθεί η Ένωση ενωμένη σε ένα πολιτικό πλουραλιστικό περιβάλλον οδήγησε σε μεγάλες παραχωρήσεις προς τις δημοκρατίες, οι οποίες τελικά οδήγησαν στη διάσπαση της Σοβιετικής Ένωσης. Ήταν ένα «κόστος» που ο ρεφορμιστικής Γκορμπατσόφ έπρεπε να πληρώσει από τη στιγμή που ο πλουραλισμός αποτελούσε ουσιώδη προϋπόθεση για την «επιτυχημένη» εφαρμογή του μοντέλου.

Στο τέλος, η μεταρρύθμιση του Γκορμπατσόφ έφθασε σε ένα κρίσιμο σημείο. Ένα σημείο όπου οι λέξεις δεν θα μπορούσαν να αντικαταστήσουν τις δράσεις πια, σε ένα σημείο όπου οι δύσκολες αποφάσεις που έπρεπε να ληφθούν, οι οποίες ήταν η αύξηση των τιμών που κινούνταν προς την κατεύθυνση της οικονομίας της αγοράς, η άμεση αντιμετώπιση της γραφειοκρατίας και η αντιμετώπιση των προβλημάτων των εθνικοτήτων, οδήγησαν στην απόλυτη αποτυχία των μεταρρυθμίσεων και τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης.

Βιβλιογραφία

Abalkin, L., (1987), "The Main Trend in Economic Policy", *Social Sciences*, XVII(3), 3-45.

Abalkin, L., (1988), "Economic Reforms and Lessons from the Past", *Social Sciences*, XIX(1), 38-45.

Abalkin, L., (1989a), "For A Program of Economic Improvement", *Moscow News*, 6, 12.

Abalkin, L., (1989b), "How the New 5YP Should Be Like?", *Socialism: Theory and Practice*, 6, 3-13.

Aganbegyan, A., (1988a), *The Challenge: The Economics of Perestroika*, Hutchinson, London.

Aganbegyan, A., (1988b), "Restructuring the Soviet Economy: Its Necessity, Means and Objectives", *Socialist Worker*, LXI(6), 16-19.

Aganbegyan, A. and T. Timofeyev, (1988), *The New Stage of Perestroika*, Westview Press, New York City.

Åslund, A., (1994), "The Case for Radical Reform", *Journal of Democracy*, 5(4), 63-74.

Bialer, S., (1989), *Politics, Society and Nationality inside Gorbachev's Russia*, Westview Press, Boulder.

Bitzenis, A. and J. Marangos, (2008), "Market Economy". In: W. A. Darity, Jr. (ed.), *International Encyclopedia of the Social Sciences, 2nd edition*. Macmillan Reference, Detroit, pp. 604-605.

Bogomolov, O., (1990a), "Socialism's Changing Image", *Moscow News*, 28, 3.

Bogomolov, O., (1990b), "The Changing Image of Socialism", *Social Sciences*, 3, 84-94.

Breth, R. and I. Ward, (1982), *Socialism: The Options*, Hargreen Publishing Co., Melbourne.

Butenko, A., (1988), "Time for Resolute Action", *New Times*, 33, 24-26.

Daniels, R.V., (1988), *Is Russia Reformable?*, Westview Press, London.

Farran, A., (1988), *Changing Directions in the Soviet Union: Perestroika, Glansnot and Australia*, Australian Institute of International Affairs, Cambera.

Friedman, M., (1980), *Free to Choose*, Macmillan, Melbourne.

Gardner, H. S., (1998), *Comparative Economic Systems,* Second Edition, The Dryden Press, Fort Worth TX.

Gorbachev, M., (1987a), *Selected Speeches and Articles*, Progress Publishers, Second Edition, Moscow.

Gorbachev, M., (1987b), *October and Perestroika: The Revolution Continues*, Novosti Press, Moscow.

Gorbachev, M., (1988), *Perestroika*, Fontana, London.

Gorbachev, M., (1990), "Channel the Energy of the Youth in Perestroika", *Socialism: Theory and Practice*, February, 4-19.

Holmes, D., (1987), *Perestroika, the reform of the Russian Revolution*, New Course, Melbourne.

Kennett, D., (2004), *A New View of Comparative Economics*, South-Western, Mason, Ohio.

Kerblay, B., (1989), *Gorbachev's Russia*, Pantheon Books, New York City.

Lange, O. and Taylor F.R., (1939), *On the Economic Theory of Socialism*, University of Minnesota Press, Minneapolis.

Laquer, W., (1989), *The Road to Freedoms: Russia and Glasnost*, Hyman, London

Mandel, E., (1989), *Beyond Perestroika*, Verso London.

Marangos, J., (1998), "Why the Gorbachev Reforms Fail?". In: Kantarelis D. (ed.), *Business & Economics for the 21st Century- Volume II*. Business and Economic Society International, Worcester, pp. 430-437.

Marangos, J., (1999), "Europe in Transition". In: Kantarelis D (ed.), *Business & Economics for the 21st Century- Volume III.* Business and Economic Society International, Worcester, pp. 423-431.

Marangos, J., (2009a), "Economic Planning". In: P.A. O'Hara (ed.), *International Encyclopedia of Public Policy: Volume 3-Global Governance and Development*. GPERU, Perth, pp. 175-187. http://pohara.homestead.com/Encyclopedia/Volume-173.pdf.

Marangos, J., (2009b), "Market Socialism". In: P.A. O'Hara (ed.), *International Encyclopedia of Public Policy: Volume 3—Global Governance and Development*. GPERU, Perth, pp. 351-366, http://pohara.homestead.com/Encyclopedia/Volume-353.pdf.

Menshikov, S. and J.K. Galbraith, (1989), "What does the Future have Install for Us?", *socialism: Theory and Practice*, May(105-13).

Miller, R.F., J.H. Miller and T.H. Rigby, (1987), *Gorbachev at the helm: a new era in Soviet politics?,* Croom Helm.

Moiseyev, M., (1989), "The Defence Budget of the USSR", *Socialism: Theory and Practice*, October, 10-12.

Nineteenth, All-Union Conference of the Communist Party of the Soviet Union, (1988), *Documents and Materials*, Novosti, Moscow.

Nove, A., (1983), *The Economics of Feasible Socialism*, Allen and Unwin, London.

Petrenko, F., (1989), "Socialism and Pluraralism", Socialism: *Theory and Practice*, November, 18-24.

Popov, G., (1989), "Give Efficiency a Chance", *Soviet Weekly*, July 8, 15.

Radzikhovsky, L., (1990), "An Economy of Sacred Cows", *Moscow News*, 23, 12.

Ryzhkov, N., (1989), "Serving the People's Interest", *Socialism: Theory and Practice*, September, 10-13.

Schnitzer, M. C., (2000), *Comparative Economic Systems*, South-Western Publishing Co., 8th Edition.

Sheverdnadze, E., (1990), "Foreign Policy and Perestroika", *Socialism: Theory and Practice*, February, 74-84.

Shkredov, U., (1989), "Socialism and Ownership", *Socialism: Theory and Practice*, January(1), 8-16.

Shlapentokh, V., (1988), *Soviet Ideologies in the period of Glasnost*, Praeger, Westport

Sixsmith, M., (1991), *Moscow Coup*, Simon and Schuster, London.

Smith, D., (1990), "Who is M. Gorbachev? And Why he Launched A Second Russian Revolution?", *Independent Monthly*, February 6-9.

Table, Socialism Theory and Practice Round, (1989), "The Plan Dogma or Market Spotaneity? No, their Unity and Interaction", *Socialism: Theory and Practice,* December, 19-26.

Time, (1988), "The Education of Mikhail Sergeyevich Gorbachev", *Time*, January 4.

Trotsky, L., (1967), *The Revolution Betrayed*, New Park Publications, London.

USSR, Congress of People Deputies of the, (1989), *Documents and Materials* May 25-June 9, Novosti Moscow.

Ward, I., (1990), "The Gorbachev Economic Reform", *Arena*, 90, 117-128.

Κεφάλαιο 10: Γιουγκοσλαβία: Από τον σοσιαλισμό της αγοράς στη διάλυση

10.1. Η σοσιαλιστική εργατική αυτοδιαχείριση στη Γιουγκοσλαβία

10.1.1 Εισαγωγή

Η Γιουγκοσλαβία ήταν μία περιοχή σε συνεχή αναβρασμό, καθώς ήταν διαιρεμένη όχι μόνο πολιτικά από εσωτερικά σύνορα, αλλά και με βάση τις εθνικότητες λόγω ύπαρξης διάφορων εθνοτήτων και ιστορικά και πνευματικά λόγω της επικράτησης διάφορων κυρίαρχων θρησκευμάτων. Από μόνη της, η εύρεση χώρας με παρόμοια ιστορική ανάπτυξη και ένα μοναδικό οικονομικό σύστημα θα ήταν επίπονη διαδικασία. Ήταν πατρίδα για πολλές διαφορετικές εθνικότητες, γλώσσες, θρησκείες και πολιτισμούς που βασίζονταν σε μία σοσιαλιστική ιδεολογία η οποία συνδύαζε την αυτοδιοίκηση με τις αγορές. Αυτές οι εσωτερικές διαφορές θα ταλάνιζαν τη Γιουγκοσλαβία σε ολόκληρη την περίοδο της ύπαρξής της.

Η Γιουγκοσλαβία βρισκόταν στην Ανατολική Ευρώπη και συνόρευε με την Αλβανία και την Ελλάδα στο νότο, με τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία στην ανατολή, με την Ουγγαρία και την Αυστρία στο βορρά, και με την Ιταλία την Αδριατικής στη δύση. Οι λαοί έριζαν και μάχονταν σχεδόν από το 1300 μ.Χ. Αυτές οι συγκρούσεις καθώς και διάφορες ασυνέπειες στο Γιουγκοσλαβικό οικονομικό σύστημα εμφανίστηκαν έντονα κατά τη διάρκεια της διάλυσης της χώρας. Με τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας τα έντονα εθνικιστικά αισθήματα καθώς και η εχθρότητα που υπήρχε πυροδότησαν τον πρώτο πόλεμο στην Ευρώπη μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Είναι εκπληκτικό αν αναλογιστεί κανείς ότι μία περιοχή με τόσο μεγάλη ποικιλομορφία θα μπορούσε να υπάρξει ως κράτος ωστόσο, η Γιουγκοσλαβία υπήρξε ως κρατική οντότητα για περίπου 85 χρόνια.

Για αιώνες, οι Γιουγκοσλαβικές δημοκρατίες τελούσαν υπό οθωμανική κυριαρχία η οποία είχε ως αποτέλεσμα μια σχετική υποχώρηση του επιπέδου διαβίωσης στην περιοχή. Οι πιο αποφασιστικές μάχες στην περιοχή ξεκίνησαν στα 1300 μεταξύ των Αψβούρ-

γων και των Οθωμανών. Οι Αψβούργοι κατέλαβαν τις βόρειες και δυτικές περιοχές, ενώ οι Οθωμανοί τις νότιες και ανατολικές περιοχές. Στα 1500 οι δύο δυνάμεις επιδόθηκαν σε έναν ολοκληρωτικό πόλεμο για τα βαλκανικά εδάφη με το πόλεμο να συνεχίζεται μέχρι τον 19ο αιώνα. Την ίδια περίοδο, οι εξεγέρσεις των γηγενών πληθυσμών καθώς και διάφορες μάχες μεταξύ των Σέρβων, Μαυροβουνίων, Κροατών, Τούρκων και άλλων εθνικοτήτων χαρακτήριζαν την ιστορία της περιοχής.

Το 1878, η Αυστροουγγρική Αυτοκρατορία απέσπασε τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη από τους Οθωμανούς προσαρτώντας την το 1908 παρά την αντίθεση της Σερβίας. Έξι χρόνια αργότερα στο Σεράγεβο, την πρωτεύουσα της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, ένας Σέρβος φοιτητής που ονομαζόταν Gavrilo Princip δολοφόνησε το διάδοχο του θρόνου της Αυστροουγγρικής Αυτοκρατορίας, Αρχιδούκα Φερδινάνδο. Αυτό συνέβη την 28η Ιουνίου του 1914, που ήταν η μαύρη επέτειος της σερβικής ήττας από τους Οθωμανούς το 1389 στο Polje του Κοσσόβου. Η δολοφονία οδήγησε την Αυστροουγγαρία να κηρύξει πόλεμο εναντίον της Σερβίας δίνοντας το έναυσμα για την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Στο τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η Οθωμανική Αυτοκρατορία καθώς και η Αυστροουγγαρία κατέρρευσαν. Μετά από πολλά χρόνια πολέμων και καταστροφής ιδρύθηκε το 1918 το βασίλειο των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων υπό τον πρίγκιπα Αλέξανδρο. Οι δημοκρατίες συγχωνεύτηκαν από τις ξένες δυνάμεις και όχι λόγω κάποιας φυσικής και εθελοντικής ένωσης, από το φόβο ότι οι εθνικότητες των Βαλκανίων θα ήταν πολύ μικρές και ανταγωνιστικές μεταξύ τους για να επιβιώσουν ως ανεξάρτητα κράτη. Συνεπώς, αυτές οι χώρες αναγκάστηκαν να ενωθούν σε μία κρατική οντότητα. Τελικά όντας γνωστή ως Βασίλειο της Γιουγκοσλαβίας (που Γιουγκοσλαβία σημαίνει χώρα των νότιων Σλάβων), αυτή η νέα χώρα δημιουργήθηκε από τμήματα της πρώην Αυστροουγγαρίας (Κροατία και Σλοβενία), το Βασίλειο της Σερβίας και τμήματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η Σερβία έγινε η κυρίαρχη δημοκρατία συνεισφέροντας τον μισό πληθυσμό και το ένα τρίτο του εθνικού εισοδήματος, ακολουθούσε η Κροατία συνεισφέροντας το ένα πέμπτο του πληθυσμού και το ένα τέταρτο του εθνικού εισοδήματος (Gardner, 1998, 488). Ζητήματα εθνικής ετερογένειας και οικονομικών αποκλίσεων κυριάρχησαν στη χώρα από την ίδρυσή της και οι εχθρότητες μεταξύ των διάφορων εθνοτήτων δεν εξαλείφθηκαν ποτέ.

Στις 6 Απριλίου του 1941, η γερμανική Luftwaffe βομβάρδισε το Βελιγράδι, την πρωτεύουσα της Γιουγκοσλαβίας. Μετά από 11 μέρες αντίστασης, ο Βασιλικός Γιουγκοσλαβικός Στρατός παραδόθηκε στη Γερμανία. Η χώρα χωρίστηκε τότε σε διάφορες περιοχές και οι γερμανικές κατοχικές δυνάμεις αύξησαν τον εθνικισμό των διάφορων εθνοτήτων με την εφαρμογή του διαίρει και βασίλευε. Η χώρα δεν θα ενωνόταν ξανά μέχρι το 1943 από το Αντιφασιστικό Συμβούλιο Εθνικής Απελευθέρωσης της Γιουγκοσλαβίας (AVNOJ). Το συμβούλιο αυτοανακηρύχθηκε μελλοντική κυβέρνηση της Γιουγκοσλαβίας. Στο τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, οι κομμουνιστές εδραίωσαν την κυριαρχία τους υπό την ηγεσία του Josip Broz (γνωστότερου ως 'Στρατάρχης Τίτο'). Ο

Τίτο διορίστηκε γενικός γραμματέας του κομμουνιστικού κόμματος της Γιουγκοσλαβίας (CPY) και υποστήριζε σταθερά τον Στάλιν και το κεντρικό σχεδιασμό. Προκειμένου να διατηρήσει την εθνική ενότητα και την ειρήνη, κυβέρνησε τη χώρα χρησιμοποιώντας βίαιες πρακτικές και τρομοκρατώντας τον κόσμο. Η απολυταρχική διακυβέρνηση του Τίτο έβαλε τις όποιες εθνικές διαφορές στο περιθώριο. Το 1946 δημιουργήθηκε νέο σύνταγμα με το οποίο εγκαθιδρύθηκε η Λαϊκή Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας. Αυτή η νέα Γιουγκοσλαβία χωριζόταν σε 6 ομοσπονδίες: Βοσνία-Ερζεγοβίνη, Κροατία, Μακεδονία, Μαυροβούνιο, Σερβία και Σλοβενία καθώς και σε 2 αυτόνομες επαρχίες, του Κοσσόβου και της Βοϊβοντίνας.

Αρχικά ο Τίτο προσπάθησε να εφαρμόσει το Σοβιετικό μοντέλο στη Γιουγκοσλαβία αλλά δεν ήθελε να αντικαταστήσει την προηγούμενη κυριαρχία των Ναζί με αυτή των Σοβιετικών. Ενώ ήταν κάποτε πιστός Μαρξιστής-Λενινιστής-Σταλινιστής, ο Τίτο επέλεξε να συγκρουστεί με τον Στάλιν παρόλο που διακήρυττε ότι είχε τους ίδιους στόχους με αυτούς της Σοβιετικής Ένωσης. Επέμενε από την αρχή στην πλήρη ανεξαρτησία της Γιουγκοσλαβίας ως κράτος προσβάλλοντας τον Στάλιν. Το προφίλ του Τίτο τόσο στο εσωτερικό της χώρας όσο και στο εξωτερικό βασιζόταν στο γεγονός ότι οι ίδιοι οι Γιουγκοσλάβοι αντάρτες νίκησαν τον γερμανικό στρατό με λίγη βοήθεια από τον Κόκκινο Στρατό. Η ειρωνεία είναι ότι αυτό το προφίλ το οποίο προωθούσε ο Τίτο έκανε τον Στάλιν να επιζητήσει την απομάκρυνσή του και την ανάληψη του ελέγχου της Γιουγκοσλαβίας υπό τον ίδιο. Μετά από ανταλλαγές πολλών εχθρικών γραμμάτων και απόψεων η σύγκρουση μεταξύ του Ιωσήφ Στάλιν και του Στρατάρχη Τίτο οδήγησε στην αποβολή της Γιουγκοσλαβίας στις 28 Ιουνίου του 1948 από τον διεθνή κομμουνιστικό οργανισμό, το Κομμουνιστικό Γραφείο Πληροφοριών (Κομινφόρμ). Η Κομινφόρμ ιδρύθηκε το 1947 ως διάδοχος της Τρίτης Κομμουνιστικής Διεθνούς την οποία διέλυσε ο Στάλιν το 1943 και τελικά αντικαταστάθηκε από το Σύμφωνο της Βαρσοβίας. Ο Στάλιν επεδίωξε την ανατροπή του Τίτο και των κορυφαίων συνεργατών του. Ο Τίτο κινητοποίησε σύντομα μεγάλες λαϊκές μάζες σε απάντηση για τις απειλές του Στάλιν αλλά και να σωθεί από ένα βέβαιο θάνατο από τους σοσιαλιστές συντρόφους. Ένα πραξικόπημα που έγινε, προσπάθησε να πραγματοποιήσει τα σχέδια του Στάλιν, αλλά ο Τίτο το συνέτριψε σύντομα και εδραίωσε την κυριαρχία του στο κόμμα και στη χώρα.

Παρ' όλη την πολιτική ρήξη με τον Στάλιν που είχε και ως αποτέλεσμα το μποϋκοτάζ από τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, ο Τίτο ακολούθησε το κεντρικά σχεδιασμένο σοσιαλιστικό μοντέλο για δύο χρόνια με πενιχρά αποτελέσματα. Αποδεσμευμένος από τα δεσμά του οικονομικού μοντέλου της Σοβιετικής Ένωσης, ο Τίτο αποφάσισε το 1950 να οδηγήσει τη χώρα προς ένα σοσιαλιστικό οικονομικό σύστημα βασισμένο στην εργατική αυτοδιαχείριση, ένα υπόδειγμα για εναλλακτικά σοσιαλιστικά οικονομικά συστήματα. Σύμφωνα με το Csaba (2003, 12) η Γιουγκοσλαβία «βασιζόταν στην λαϊκή υποστήριξη (δεν είχε επιβληθεί εξωτερικά) και το καθεστώς του Τίτο θα έπρεπε να καινοτομήσει: ένα νέο σοσιαλιστικό μοντέλο το οποίο δεν θα ήταν αντίγραφο των σοβιετικών αλλά θα ενσωμάτωνε κάποιες από τις ιδιαιτερότητες της Γιουγκοσλαβίας

θα έπρεπε να εφευρεθεί. Επιτεύχθηκε μέσω μίας σειράς πειραματικών βημάτων και έφθασε στην τελική ανάπτυξη με τις μεταρρυθμίσεις του 1965». Ωστόσο η ειρήνη στην ομοσπονδία ήταν απαραίτητη για τον Τίτο ώστε να εδραιώσει την ιδεολογική υπεροχή του στα σοσιαλιστικά ομόσπονδα κρατίδια. Ο Τίτο απαίτησε τον εκμηδενισμό της εθνικιστικής εχθρότητας και την υποδειγματική οικονομική επίδοση από την σοσιαλιστική εργατική αυτοδιαχείριση, έτσι ώστε οι κεντρικά σχεδιασμένες σοσιαλιστικές χώρες να επιζητούσαν την υιοθέτηση του μοντέλου. Ο έλεγχος του εργασιακού περιβάλλοντος και της διαβάθμισης των μισθών ήταν το τέλειο δέλεαρ για τις κεντρικά διοικούμενες σοσιαλιστικές χώρες να αλλάξουν την πορεία τους.

Το μοναδικό οικονομικό σύστημα της Γιουγκοσλαβίας προσπάθησε να συνδυάσει τα καλύτερα στοιχεία του καπιταλισμού και του σοσιαλισμού. Ήταν ένα παράδειγμα της προσπάθειας για εύρεση μέσης λύσης μεταξύ του καπιταλισμού και του κεντρικά σχεδιασμένου σοσιαλισμού. Ο όρος «σοσιαλισμός της αγοράς» αποκαλύπτει ότι το γιουγκοσλαβικό οικονομικό σύστημα προσπάθησε να συνδυάσει τα δύο άκρα. Η σοσιαλιστική άποψη υποστηρίζει την ιδιοκτησία των συντελεστών παραγωγής από την κοινωνία, ενώ οι σχέσεις οργάνωσης βασίζονταν στις σχέσεις αγοράς. Ενώ οι εργάτες χρησιμοποιούσαν κεφάλαια τα οποία ανήκαν στην κοινωνία, οι ίδιοι διηύθυναν τις επιχειρήσεις. Πιο συγκεκριμένα η διοίκηση εκλεγόταν και διοριζόταν από τους εργαζόμενους της επιχείρησης. Οι εργαζόμενοι εμπλέκονταν στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και ένα ποσοστό του κέρδους γινόταν εισόδημα για τους εργαζόμενους.

Ακόμα και πριν το θάνατο του Τίτο το 1980, το γιουγκοσλαβικό οικονομικό σύστημα αντιμετώπισε τεράστια οικονομικά προβλήματα. Οι αναποτελεσματικότητες κλιμακώθηκαν, η παραγωγή μειώθηκε, η ανεργία και ο εξωτερικός δανεισμός αυξήθηκαν, ο πληθωρισμός εξελίχθηκε σε υπερπληθωρισμό, και οι διάφορες περιφερειακές οικονομικές ανισότητες έγιναν αφόρητες. Οι περιφερειακές ανισότητες ευνόησαν την ανάπτυξη εθνικιστικών και θρησκευτικών εντάσεων οι οποίες στο παρελθόν είχαν ελαχιστοποιηθεί από την απολυταρχική και χαρισματική ηγεσία του Τίτο. Στη συνέχεια, στις αρχές της δεκαετίας του 1990 η χώρα θα διαλυόταν παραδιδόμενη στο μένος του πολέμου. Η Γιουγκοσλαβία θα ήταν στο επίκεντρο του πιο βίαιου πολέμου που γνώρισε η Ευρώπη μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ο οποίος θα σημαδευόταν από τις εθνοκαθάρσεις που έλαβαν χώρα και τα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Στις 5 Φεβρουαρίου του 2003 το έθνος έπαψε να υπάρχει καθώς ό,τι απέμεινε, ονομάστηκε επίσημα Ομοσπονδία της Σερβίας και του Μαυροβουνίου. Στις 21 Μαΐου του 2006, διεξήχθη ένα δημοψήφισμα για την ανεξαρτησία του Μαυροβουνίου και το 55.5% των ψηφοφόρων τάχθηκε υπέρ της ανεξαρτησίας με αποτέλεσμα η τελευταία δημοκρατία της πρώην Γιουγκοσλαβίας να δημιουργεί το δικό της κράτος.

Μετά από αυτή τη σύντομη ιστορική εισαγωγή θα διεξάγουμε την έρευνά μας χρησιμοποιώντας το πλαίσιο συνοχής και βιωσιμότητας ώστε να απαντήσουμε τα ακόλουθα ερωτήματα: Ποιο ήταν το γόνιμο έδαφος για την ανάπτυξη της σοσιαλιστικής εργατικής αυτοδιαχείρισης της αγοράς στη Γιουγκοσλαβία; Ήταν το σύστημα αυτό συ-

νεπές; Έχαιρε το σύστημα μεγάλης υποστήριξης από το λαό; Ποια ήταν η συνεισφορά του στην αναποτελεσματικότητα της οικονομίας και στη βίαιη διάλυση της χώρας; Το Γιουγκοσλαβικό έθνος φάνηκε να χαράζει μία πορεία ανάμεσα στη Σκύλλα του κεντρικά σχεδιασμένου σοσιαλισμού και τη Χάρυβδη του καπιταλισμού. Αυτή ήταν μία ανεπιτυχής πορεία. Για τους σπουδαστές των συγκριτικών οικονομικών συστημάτων όμως είναι σίγουρα ένα πολύ ενδιαφέρον υπόδειγμα για μελέτη (Neal, 1954, 244)

10.1.2 Οικονομική Δομή

10.1.2.1 Σχέσεις ιδιοκτησίας

Στο οικονομικό σύστημα της εργατικής αυτοδιαχείρισης, ο κυρίαρχος τύπος ιδιοκτησίας ήταν ο συλλογικός, που ήταν μία μορφή κοινωνικής ιδιοκτησίας. Άλλες μορφές ιδιοκτησίας όπως η ιδιωτική και η κρατική ιδιοκτησία ήταν λιγότερο κυρίαρχες. Η Γιουγκοσλαβία επέτρεψε μικρές ιδιωτικές επιχειρήσεις δημιουργώντας συνεπώς μία αγορά για καταναλωτικά αγαθά με λιγότερα ελλείμματα αγαθών καθιστώντας τη Γιουγκοσλαβία αξιοζήλευτη για τον υπόλοιπο σοσιαλιστικό κόσμο.

Κάθε επιχείρηση, ενώ ήταν συλλογική, ανήκε στην κοινωνία και διοικούνταν από τους ίδιους τους εργαζόμενούς της. Οι κολεκτίβες ήταν οι βασικές κυβερνητικές οντότητες της οικονομίας. Ο Βασικός Νόμος της Διεύθυνσης των Κρατικών Βιομηχανιών από τις εργατικές κολεκτίβες πήρε τον έλεγχο της βιομηχανίας από τα κυβερνητικά γραφεία και τους διευθυντές των εργοστασίων και τον έδωσε στο συμβούλιο των εργατών της κάθε επιχείρησης δίνοντας έτσι στους εργάτες μία ουσιαστική παρουσία στη διοίκηση. Κάθε εργάτης θα συμμετείχε στη διοίκηση της επιχείρησης στην οποία εργαζόταν επί ίσοις όροις, ανεξαρτήτως βαθμού, προσόντων και εισοδήματος. Ουσιαστικά όμως η διοίκηση της επιχείρησης γινόταν από επαγγελματίες μάνατζερ οι οποίοι προσλαμβάνονταν από τα συμβούλια των εργατών. Ο νόμος ανέφερε ότι οι κολεκτίβες των εργατών θα έπρεπε να διεκπεραιώνουν το σύνολο των επιχειρηματικών τους δράσεων στα πλαίσια των επιχειρήσεών τους μέσω των συμβουλίων των εργατών που ήταν οι διαχειριστικές οντότητες οι οποίες έπαιρναν τις περισσότερες αποφάσεις για λογαριασμό των εργαζομένων (Horvat 1976, 13). Οι εργαζόμενοι εξουσιοδοτούσαν τις καθημερινές τους ευθύνες στον εκλεγμένο μάνατζερ, στο διοικητικό συμβούλιο και στο εργατικό συμβούλιο (Kennett, 2004, 432-433). Όλοι οι εργαζόμενοι σε μία συγκεκριμένη επιχείρηση θα εξέλεγαν το εργατικό συμβούλιο μέσω ενός συστήματος άμεσης αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας ανά διετία μέσω μυστικής ψηφοφορίας. Το διοικητικό συμβούλιο το οποίο συνεδρίαζε αρκετά συχνά θα εκλεγόταν από το συμβούλιο των εργαζομένων. Επίσης, για να διασφαλιστεί ότι η διοίκηση δεν είχε ένα ιεραρχικό προφίλ, τα μέλη των διοικητικών συμβουλίων εκλέγονταν κάθε χρόνο και δεν μπορούσαν να εκλεχθούν συνεχόμενα για πάνω από δύο φορές (Prout, 1985, 49).

Περισσότεροι νόμοι οι οποίοι αφορούσαν τις κολεκτίβες ψηφίστηκαν το 1952 και 1953, οι οποίοι καθόριζαν τις διαδικασίες ίδρυσης των επιχειρήσεων. Στους πολίτες δόθηκε η ελευθερία να ιδρύσουν τις δικές τους επιχειρήσεις και οι επιχειρήσεις οι οποίες αποτύγχαναν θα μπορούσαν να βγουν εκτός λειτουργίας. Αυτός ο βαθμός αυτονομίας, επέτρεψε σε ορισμένες επιχειρήσεις να διασπαστούν σε μικρότερες επιχειρήσεις. Το άρθρο 4 στο νόμο του 1953 ανέφερε ότι: «Η κοινωνική ιδιοκτησία των συντελεστών παραγωγής, η αυτοδιοίκηση των παραγωγών στην οικονομία, και η αυτοδιοίκηση των εργατών στην κοινότητα, στην πόλη και στη γειτονιά αντιπροσωπεύουν τη βάση του κοινωνικού και πολιτικού συστήματος της χώρας …» (Horvat, 1976, 15) Οι εργάτες επέλεγαν τα μέλη των εκπροσώπων τους στα εργατικά συμβούλια, οι οποίοι με τη σειρά τους είχαν την εξουσία να εκλέξουν το διοικητικό συμβούλιο, να προσλάβουν τον μάνατζερ και να συμβάλουν στη διαδικασία λήψης αποφάσεων της επιχείρησης (Gardner 1998, 489). Επιπρόσθετα, οι ιδιοκτησιακές σχέσεις έδωσαν στις επιχειρήσεις το δικαίωμα να χειρίζονται τις δικές τους δραστηριότητες. Η γιουγκοσλαβική κοινωνία ως σύνολο ήταν ιδιοκτήτης του κεφαλαίου, τα άτομα ή οι κολεκτίβες όμως δεν κατείχαν τους συντελεστές παραγωγής. Οι παραγωγικοί πόροι που χρησιμοποιούνταν από την κάθε επιχείρηση δεν κατέχονταν στην πραγματικότητα από την επιχείρηση ή από τους εργαζόμενους της επιχείρησης, αλλά θεωρούνταν ιδιοκτησία τους κράτους στο όνομα της κοινωνίας. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι το κράτος ήλεγχε κάθε επένδυση κεφαλαίου. Το κράτος ήλεγχε επίσης τις αγορές κεφαλαίου και τεχνολογίας, κατένειμε το κεφάλαιο στις κολεκτίβες, το μετέφερε ή το διέθετε όπου πίστευε ότι ήταν απαραίτητο. Το κράτος εκμίσθωνε το κεφάλαιο στις επιχειρήσεις για μία συμβατική αμοιβή. Αυτή η αμοιβή έπρεπε να αντανακλά το κόστος ευκαιρίας (Kennett, 2004, 433). Ουσιαστικά, στην ειδική περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας, τα δικαιώματα ιδιοκτησίας είχαν διατεθεί στους εργάτες διαμέσου του θεσμού των κολεκτίβων. Όταν αναφερόμαστε στα συλλογικά δικαιώματα των εργατών, δεν αναφερόμαστε στα δικαιώματα ιδιοκτησίας, αλλά στα δικαιώματα συνδιοίκησης. Οι εργάτες απολάμβαναν δικαιώματα επικαρπίας, τους καρπούς της λειτουργίας της επιχείρησης. Συνεπώς έχουμε μία «εργατική αυτό-διοικούμενη» οικονομία, και όχι μία εργατοκρατούμενη οικονομία. Το σύστημα της εργατικής αυτοδιαχείρισης τοποθετεί τη διοίκηση των συντελεστών παραγωγής και την ικανότητα για λήψη οικονομικών αποφάσεων με τους εργάτες.

Το Συμβούλιο των εργατών της κάθε επιχείρησης δεν ήταν υπεύθυνο μόνο για τον διορισμό του διοικητικού συμβουλίου, αλλά και για την παροχή γενικής κατεύθυνσης για όλα τα χρηματοοικονομικά και στρατηγικά ζητήματα. Το διοικητικό συμβούλιο καθώς και ο διευθύνων σύμβουλος της επιχείρησης καθόριζαν από κοινού την οργάνωση της παραγωγής, την αγορά των εισροών, τις συνθήκες εργασίας, το μάρκετινγκ, τη χρηματοδότηση, και τη μισθολογική πολιτική. Το Συμβούλιο των εργατών συμμετείχε στις διαδικασίες προγραμματισμού της επιχείρησης σχεδιάζοντας βασικά επιχειρησιακά σχέδια και παρακολουθώντας τον προϋπολογισμό. Οι εργάτες είχαν δικαίωμα λόγου στους μισθούς και στην ευημερία των εργατών μέσα στην κολεκτίβα τους. Ο

έλεγχος επί των τιμών και των επενδύσεων περιήλθε σε αυτές τις αυτό-διαχειριζόμενες επιχειρήσεις αργότερα.

Η Γιουγκοσλαβία ήταν πρωτίστως μία αγροτική οικονομία. Η μορφή ιδιοκτησίας ήταν ημι-φεουδαρχική κατά τη διάρκεια της πρώιμης καπιταλιστικής περιόδου. Αναδιανομή γης έγινε κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1920 και 1930, αλλά οι τεράστιες ανισότητες εξακολουθούσαν να υπάρχουν. Στην παραμονή του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, τα 2/3 των γεωργικών εκμεταλλεύσεων παρέμεναν μικρότερα από 12 στρέμματα (Gardner 1998, 489). Έτσι, ένα άλλο σημαντικό ζήτημα που ανέκυψε κατά τη διάρκεια της ανάπτυξης του μοντέλου της εργατικής αυτοδιαχείρισης της οικονομίας, ήταν η πρακτική των σοσιαλιστικών κεντρικά σχεδιασμένων οικονομιών της κολεκτιβοποίησης της γεωργίας.

Το 1946 ξεκίνησε μία προσεκτική κολεκτιβοποίηση της γεωργίας. Αλλά όπως οι κεντρικά διοικούμενες οργανωτικές σχέσεις στην οικονομία ήταν μη επιθυμητές λόγω της διαμάχης του Τίτο με τον Στάλιν, η αναγκαστική κολεκτιβοποίηση δεν ήταν δημοφιλής. Σε κάθε περίπτωση η αναγκαστική κολεκτιβοποίηση πέτυχε πολύ φτωχά οικονομικά αποτελέσματα. Το 1953, η αναγκαστική κολεκτιβοποίηση εγκαταλείφθηκε και κατά συνέπεια διακόπηκε εντελώς. Ο νόμος για την αναδιοργάνωση των συνεταιρισμών έδωσε στους αγρότες την ευκαιρία να εγκαταλείψουν τους γεωργικούς συνεταιρισμούς. Εκτός από τους φτωχότερους, οι περισσότεροι αγρότες άρπαξαν την ευκαιρία να εγκαταλείψουν τους αγροτικούς συνεταιρισμούς, οι οποίοι δεν ήταν πλέον οικονομικά βιώσιμοι (Horvat, 1976, 14-15).

Ο νόμος του 1976 υποστήριξε δράσεις ώστε να ενδυναμώσουν την αυτοδιαχείριση των εργατών για την αντιμετώπιση των νέων τεχνολογικών εξελίξεων κατά τη διάρκεια της επόμενης φάσης του σοσιαλισμού της αγοράς. Με τον νόμο αυτό ξεκίνησε η αποκέντρωση των επιχειρήσεων στην οικονομία χωρίς να έχει γίνει κάτι τέτοιο στις βιομηχανικές χώρες (Gardner, 1998, 491-2). Στις μεγάλες επιχειρήσεις κάθε τμήμα που θα μπορούσε να δημιουργήσει το δικό του σύνολο χρηματοοικονομικών λογαριασμών, οργανώθηκε σε έναν ανεξάρτητο Βασικό Οργανισμό της Εργασίας (BOAL). Κάθε BOAL παρήγαγε ένα αναγνωρίσιμο και εμπορεύσιμο αγαθό ή υπηρεσία και αποτελούνταν από εξειδικευμένους εργάτες μέσα στην ίδια την επιχείρηση οι οποίοι συνέβαλαν ειδικά στην παραγωγή του συγκεκριμένου αγαθού ή υπηρεσίας. Σε κάποιες περιπτώσεις, οι BOAL συνέπεσαν με ήδη υφιστάμενες επιχειρήσεις οι οποίες είχαν συγχωνευθεί σε μία μεγαλύτερη επιχείρηση (Gardner, 1998, 491) Η επιχείρηση αυτή ονομάστηκε WOAL και ήταν ένα νομικό πρόσωπο που διοικούνταν από το Συμβούλιο των εργατών, το διοικητικό συμβούλιο και τον διευθύνοντα σύμβουλο, αλλά καθοδήγησε το έργο των BOAL με αμοιβαία συναίνεση και συμβατικές υποχρεώσεις. Κάθε BOAL κατείχε τα δικά του περιουσιακά στοιχεία, το δικό του εργατικό Συμβούλιο και τη δική του εκπροσώπηση στο εργατικό συμβούλιο στην WOAL. Το BOAL ήταν ελεύθερο να προσλάβει αλλά και να απολύσει τους δικούς του εργάτες, να θέσει τις δικές τους τιμές και τα επίπεδα παραγωγής του και να διαπραγματευτεί συμβατικές συμφωνίες με άλλες BOAL. Η BOAL είχε τη

δυνατότητα να αποχωρήσει από τη WOAL στην οποία συμμετείχε και να προσχωρήσει σε μία άλλη WOAL ή ακόμα και να δράσει ανεξάρτητα. Συγκεκριμένα, τα κέρδη υπολογίζονταν στο επίπεδο του BOAL. Έτσι, το εισόδημα των εργατών εξαρτιόταν από τα κέρδη της BOAL και όχι της WOAL (Rosser and Rosser, 2004, 400).

Τερματίζοντας το μονοπώλιο της Εθνικής Τράπεζας το 1954, επιτράπηκε στις τοπικές αρχές να ιδρύσουν κοινοτικές τράπεζες με βάση τις αξίες της αυτοδιαχείρισης. Το 1961, η Εθνική Τράπεζα έπαψε να ασκεί τις εμπορικές τραπεζικές δραστηριότητές της. Αυτές οι δραστηριότητες μεταφέρθηκαν στις κοινοτικές τράπεζες και σε εξειδικευμένες τράπεζες για τον αγροτικό τομέα, τις επενδύσεις και το εξωτερικό εμπόριο. Ταυτόχρονα, οι κοινοτικές τράπεζες απομακρύνθηκαν από τον άμεσο έλεγχο των τοπικών πολιτικών. Στα εργατικά συμβούλια των τοπικών επιχειρήσεων δόθηκαν τα 2/3 των θέσεων στα διοικητικά συμβούλια των κοινοτικών τραπεζών δίνοντάς τους έτσι τη δυνατότητα να συμμετέχουν στη διοίκηση και στα κέρδη ανάλογα με τις μετοχές τους. Επιπλέον, μία μεγάλη διαφοροποιημένη βιομηχανική επιχείρηση θα μπορούσε να οργανώσει τη δική της εσωτερική τράπεζα ώστε να συγκεντρώσει τους οικονομικούς πόρους των μονάδων της (Gardner, 1998, 490).

10.1.2.2 Οργανωτικές Σχέσεις

Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ο κεντρικός σχεδιασμός εντάθηκε για μία σύντομη περίοδο, κατά το πρότυπο του κεντρικά σχεδιασμένου σοσιαλισμού. Σε γενικές γραμμές, οι Γιουγκοσλάβοι κομμουνιστές σχεδίαζαν να οικοδομήσουν το σοσιαλισμό σύμφωνα με το κεντρικά σχεδιασμένο μοντέλο που ακολουθήθηκε από τη Σοβιετική Ένωση και την Ανατολική Ευρώπη. Η Γιουγκοσλαβία ακολούθησε με συνέπεια το κεντρικά σχεδιασμένο σοσιαλιστικό μοντέλο υιοθετώντας τις οικονομικές οργανωτικές δομές του, το δικαστικό και γραφειοκρατικό του σύστημα, το σύστημα υγείας καθώς και τις εκπαιδευτικές και πολιτιστικές δομές του. Το γιουγκοσλαβικό σύνταγμα του 1946 ήταν στην πραγματικότητα ένα αντίγραφο του Σοβιετικού συντάγματος του 1936. Στο άρθρο 15 διάβαζε κανείς, «Για να διασφαλισθεί το εθνικό συμφέρον του λαού, να αυξηθεί η εθνική ευημερία του και να γίνει σωστή διαχείριση όλων των οικονομικών δυνατοτήτων, το κράτος θα σχεδιάζει την οικονομική ζωή και την ανάπτυξη μέσω ενός γενικότερου οικονομικού πλάνου, το οποίο θα βασίζεται στον κρατικό τομέα, στις συλλογικότητες και στην άσκηση γενικότερου ελέγχου στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας» (Horvat, 1976, 8). Αυτό το άρθρο δικαιολογούσε την ανάπτυξη ενός οικονομικού συστήματος όπως αυτό εφαρμόστηκε στη Σοβιετική Ένωση και στην Ανατολική Ευρώπη του κεντρικά σχεδιασμένου σοσιαλισμού με έμφαση στην εκβιομηχάνιση. Παρ' όλα αυτά, οι ηγέτες του CPY ήταν αρκετά ρεαλιστές, ώστε να καταλάβουν ότι δεν ταίριαζαν όλες οι πρακτικές του κεντρικά σχεδιασμένου σοσιαλιστικού μοντέλου, όπως αυτές είχαν εφαρμοστεί στις ιδιαίτερες περιστάσεις και στα συμφέροντα της Γιουγκοσλαβίας. Στα τέλη του 1947, για παράδειγμα, κάποιοι ανώτεροι αξιωματικοί άρχισαν να πιστεύουν

ότι η κολεκτιβοποίηση της γεωργίας στη Γιουγκοσλαβία έπρεπε να ακολουθήσει ένα διαφορετικό, λιγότερο βίαιο δρόμο από αυτόν που ακολουθήθηκε από τη Σοβιετική Ένωση. Ταυτόχρονα, οι ηγέτες του κόμματος εξέφρασαν τις αμφιβολίες τους για το ότι οι Σοβιετικές εκπαιδευτικές και πολιτιστικές δομές ήταν οι μόνες κατάλληλες λύσεις για τη Γιουγκοσλαβία (Perovic, 2007, 37).

Ως εκ τούτου, άνοιξε ο δρόμος για ένα εξαιρετικά φιλόδοξο – το πρώτο – πενταετές σχέδιο της Γιουγκοσλαβίας το 1947. Το κεντρικό σχέδιο όριζε ποσοστώσεις όχι μόνο για ολόκληρη την παραγωγή, αλλά καθιέρωνε ποσοστώσεις για κάθε συγκεκριμένο βιομηχανικό κλάδο ακόμα και για κάθε μεμονωμένο εργοστάσιο. Οι τιμές, οι μισθοί, τα κέρδη και οι επενδύσεις σχεδιάζονταν ολοκλήρου από την ανώτατη διοίκηση (Neal, 1954, 231). Ο στόχος ήταν να διπλασιαστεί το εθνικό εισόδημα σε σχέση με τα προπολεμικά επίπεδα. Το Πρώτο Πενταετές Πρόγραμμα το οποίο διήρκεσε από το 1947 μέχρι το 1951 διακόπηκε ένα χρόνο πριν τη λήξη του. Από το 1952-1956 η κυβέρνηση εκπονούσε ετήσια σχέδια. Στα χρόνια που ακολούθησαν, μετά τη διαμάχη του Τίτο με τον Στάλιν, η Γιουγκοσλαβία άρχισε να απομακρύνεται από το μοντέλο του κεντρικά σχεδιασμένου σοσιαλισμού. Έχοντας πλέον επίσημα εγκαταλείψει το άκαμπτο σύστημα του κεντρικού σχεδιασμού και της κρατικής ιδιοκτησίας, η γιουγκοσλαβική κυβέρνηση πειραματίστηκε με την εργατική αυτοδιαχείριση του σοσιαλισμού της αγοράς. Αυτή η μετάβαση έλαβε χώρα σταδιακά, με την εισαγωγή της αυτοδιαχείρισης (1952-1960), και ενώ ο κεντρικός σχεδιασμός ασκούσε ακόμα επιρροή ακολουθούμενη από την περίοδο αγοραίας αυτοδιαχείρισης (1961-1970) και μετά την αποκέντρωση και την εισαγωγή των δυνάμεων της αγοράς (Prasnikar and Svejnar, 1991, 28).

Ένας νόμος του 1951 αντικατέστησε το σύστημα του λεπτομερειακά κεντρικού σχεδιασμού. Οι επιχειρήσεις ήταν πλέον ελεύθερες να επιλέγουν τους δικούς τους στόχους παραγωγής, ενώ το κέντρο εξακολούθησε να ελέγχει τις επενδύσεις, το εξωτερικό εμπόριο, τη διανομή των κερδών και τη βασική διάρθρωση της οικονομίας. Το 1952, ένα πακέτο μεταρρυθμίσεων έδωσε έμφαση στην αντικατάσταση της κάθετης ιεραρχίας λήψης αποφάσεων και σχεδιασμού με άμεσες οριζόντιες σχέσεις μεταξύ των πιο αυτονομημένων επιχειρήσεων μέσω της αγοράς. Τα μέτρα που πάρθηκαν περιελάμβαναν απελευθέρωση των τιμών, μία σημαντική έκθεση στο διεθνές εμπόριο στη βάση των πολλαπλών συναλλαγματικών ισοτιμιών με δασμούς (παρόλο που το δηνάριο δεν ήταν ποτέ ελεύθερα μετατρέψιμο), και τη σταδιακή ανάπτυξη ενός εμπορικού νομικού κώδικα ο οποίος θα περιελάμβανε κανόνες που αφορούσαν τις πτωχεύσεις. Τον ίδιο χρόνο, οι υποχρεωτικές παραδόσεις αγροτικών προϊόντων καταργήθηκαν και οι έλεγχοι των τιμών σε ένα ευρύ φάσμα αγαθών διακόπηκαν. Ο αριθμός των γραφειοκρατών στις κεντρικές υπηρεσίες μειώθηκε κατά 80% μεταξύ του 1948 και 1956 (Gardner 1998, 490). Τέλος στις επιχειρήσεις του ιδιωτικού τομέα περιορίστηκε η απασχόληση σε λιγότερους από 5 εργαζόμενους (λιγότερους από 10 σε κάποιες περιφέρειες) και επικεντρώθηκε σε δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών όπως εστιατόρια και ταξί (Estrin, 1991, 188) Το κράτος συνέχισε να διατηρεί σημαντικό έλεγχο επί της οικονο-

μικής ανάπτυξης της χώρας κατανέμοντας κεντρικά τα επενδυτικά κεφάλαια. Πολλές τιμές παρέμειναν υπό τον έλεγχο των κεντρικών σχεδιαστών. Η αξία των επενδύσεων παρέμεινε σε υψηλά επίπεδα, κυμαινόμενη κατά μέσο όρο στο 34 % του ακαθάριστου υλικού προϊόντος κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1950.

Από τις αρχές μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του 1960 η οικονομία της Γιουγκοσλαβίας βασιζόταν στην εργατική αυτοδιαχείριση με συνεχή κεντρικό έλεγχο. Δεν ήταν ακόμα σοσιαλιστική αγορά. Τα ετήσια σχέδια κατηύθυναν την οικονομία κατά τη διάρκεια της μετάβασης στην εργατική αυτοδιαχείριση το 1957. Τότε, από το 1957 μέχρι το 1961, το Δεύτερο Πενταετές σχέδιο περιείχε πολλές εισροές από τις περιφέρειες και θεωρήθηκε μεγάλη επιτυχία καθώς η οικονομία αναπτυσσόταν ραγδαία (Rosser and Rosser, 2004, 400). Κατά τη διάρκεια των ετών 1961-1965, έγιναν μεταρρυθμίσεις έτσι ώστε να διευκολυνθεί η ανάπτυξη των δυνάμεων της αγοράς. Το Τρίτο Πενταετές Πρόγραμμα ξεκίνησε το 1962 αλλά εγκαταλείφθηκε τον επόμενο χρόνο καθώς η μεγάλη οικονομική ανάπτυξη είχε ως αποτέλεσμα την εμφάνιση πληθωρισμού και ανισορροπίες στο εξωτερικό εμπόριο. Μία σειρά μεταρρυθμίσεων θεσπίστηκαν μεταξύ του 1962 και του 1966 και είχαν ως αποτέλεσμα την πλήρη αλλαγή προς το σοσιαλισμό της αγοράς και ένα μετασχηματισμό από τον κεντρικό σχεδιασμό στον ενδεικτικό σχεδιασμό. Οι αρχές προετοίμαζαν ενδεικτικά σχέδια βασισμένα σε εθελοντική ή συμβατική συμμόρφωση των εργατικών κολεκτίβων. Το επιχείρημά τους ήταν ότι μία μορφή ενδεικτικού σχεδιασμού ήταν απαραίτητη ώστε να επιτευχθεί καλύτερη συνεργασία στην οικονομία. Η κρατική παρέμβαση στα πλαίσια της δημοσιονομικής, νομισματικής, εμπορικής, εργασιακής, περιβαλλοντικής και περιφερειακής πολιτικής ήταν απαραίτητη ώστε να αποφευχθούν οι μονοπωλιακές δυνάμεις και οι αποτυχίες της αγοράς (Gardner, 1998, 488). Η ρύθμιση των τιμών ήταν πλέον στα χέρια των κολεκτίβων, ενώ ο έλεγχος των επενδύσεων μοιράστηκε μεταξύ των επιχειρήσεων, των τραπεζών και των τοπικών κυβερνήσεων. Συνολικά, η περίοδος του Τέταρτου (1966-1970) και του Πέμπτου Πενταετούς Προγράμματος (1971-1975) θεωρήθηκε από τους περισσότερους ότι ήταν το αποκορύφωμα της εργατικής αυτοδιαχείρισης του σοσιαλισμού της αγοράς στη Γιουγκοσλαβία (Rosser and Rosser, 2004, 400). Η Γιουγκοσλαβία πέτυχε ένα σύστημα συνδυάζοντας τη συλλογική ιδιοκτησία και τις αγορές με το σοσιαλισμό.

Η οικονομία της εργατικής αυτοδιαχείρισης ήταν πλήρως αποκεντρωμένη καθώς ο συντονισμός λειτουργούσε μέσω της αγοράς και όχι με βάση το σχεδιασμό της. Οι επιχειρήσεις απολάμβαναν μεγάλο βαθμό ελευθερίας, ενώ ο κεντρικός σχεδιασμός πολλών κλάδων της οικονομίας εξαλείφθηκε εντελώς (Horvat, 1976, 13). Όλοι οι παράγοντες του συστήματος ήταν ελεύθεροι να παίρνουν τις αποφάσεις τους χωρίς την παρέμβαση της κυβέρνησης ή του κομμουνιστικού κόμματος. Οι επιχειρήσεις αλληλεπιδρούσαν μεταξύ τους, με ξένες επιχειρήσεις καθώς και με ντόπιους ή και ξένους καταναλωτές μέσω του συστήματος της αγοράς με σχετικά κυμαινόμενες τιμές και ισορροπίες. Οι τιμές καθορίζονταν από το σύστημα της αγοράς (Kennet, 2004, 433).

Λόγω του γεγονότος ότι η Γιουγκοσλαβία είχε μία οικονομία της αγοράς και οι επιχειρήσεις είχαν ισχυρά κίνητρα για κέρδη, ο καθορισμός της παραγωγής αναθέτονταν στους καταναλωτές. Έτσι οι Γιουγκοσλάβοι καταναλωτές είχαν ένα εμφανές πλεονέκτημα σε σχέση με τους καταναλωτές στις κεντρικά σχεδιαζόμενες οικονομίες όπου η παραγωγή καθοριζόταν από τις προτιμήσεις των σχεδιαστών και των πολιτικών. Τα γιουγκοσλαβικά καταναλωτικά αγαθά και υπηρεσίες ήταν συχνά ανώτερα στο σχεδιασμό τους, στην ποικιλία τους και στην ποιότητά τους σε σχέση με αυτά στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και μπορούσαν να αποκτηθούν χωρίς τη δημιουργία σειρών προτεραιότητας (Gardner, 1998, 500). Ταυτόχρονα, στην σοσιαλιστική οικονομία της εργατικής αυτοδιαχείρισης, ο καθένας ήταν ελεύθερος να διαλέξει το επάγγελμα που θα ασκούσε καθώς και το μέρος που θα δούλευε. Συνεπώς η κάθε επιχείρηση είχε την ευχέρεια να επιλέγει αυτή ποιον θα προσλάμβανε και ποιον όχι.

Τελικά, οι αγορές ήταν ο κυρίαρχος τρόπος οργανωσιακής συμπεριφοράς στη Γιουγκοσλαβία της εργατικής αυτοδιαχείρισης. Η Γιουγκοσλαβία είχε για ένα σύντομο χρονικό διάστημα μία κεντρικά σχεδιασμένη οικονομία, αλλά μετά το 1950 τερμάτισαν αυτό το μοντέλο και σταδιακά μετακινήθηκαν στο μοντέλο της ελεύθερης αγοράς. Ποτέ δεν κατάφεραν να φτάσουν σε μία απόλυτη ελεύθερη αγορά, διότι η κυβέρνηση θα παρενέβαινε όποτε αυτή το επιθυμούσε. Παρ' όλα αυτά, κυρίως οι αγορές χαρακτήριζαν το οικονομικό σύστημα και όχι ο κεντρικός σχεδιασμός.

10.1.2.3 Σχέσεις Κινήτρων

Η κυρίαρχη μορφή κινήτρων στη Γιουγκοσλαβία ήταν η υλική. Από το 1945-1952 ηθικά κίνητρα όπως ο δημόσιος έπαινος, το τρόπαιο της σημαίας ή τίτλοι όπως του «σκληρά εργαζόμενου» ή του «καινοτόμου» ήταν αυτά που λάμβαναν οι επιχειρήσεις λόγω έλλειψης υλικών κινήτρων.

Ο στόχος της αυτοδιαχείρισης ήταν να μεταφέρουν τις δημοκρατικές αξίες στο χώρο εργασίας έτσι ώστε να μετατρέψουν τους εργαζόμενους σε λήπτες αποφάσεων. Δίνοντας στις κολεκτίβες και στους περισσότερους εργαζόμενους πρωτοβουλίες και περισσότερα κίνητρα θα ήταν σίγουροι ότι θα κέρδιζαν σε αποτελεσματικότητα και σε παραγόμενο προϊόν και έτσι θα μπορούσαν να γίνουν ανταγωνιστικοί διεθνώς στο μακροχρόνιο ορίζοντα (Neal, 1954, 239). Συνεπώς η εργατική αυτοδιαχείριση θα μπορούσε να μειώσει την αποξένωση των εργαζομένων, να ενδυναμώσει τα κίνητρα για εργασία και κατά συνέπεια να τονώσει την παραγωγικότητα της εργασίας (Gardner, 1998, 492). Επιπρόσθετα, στην αυτοδιαχειριζόμενη οικονομία υπήρχε ένας δημοκρατικός προσδιορισμός των επιπέδων της αμοιβής για τους εργάτες. Οι εργάτες μοιράζονταν ένα ποσοστό από τα κέρδη της επιχείρησης, η οποία τους παρακινούσε να ικανοποιήσουν τη ζήτηση των καταναλωτών και να ελαχιστοποιήσουν τα μη-εργατικά κόστη παραγωγής. Συμπληρωματικά της αμοιβής του, κάθε εργάτης λάμβανε ένα μέρος από τα κέρδη της επιχείρησης η οποία επίσης χρηματοδοτούσε τις παροχές των

εργατών. Οι ίδιοι οι εργάτες μεταξύ τους καθόριζαν δημοκρατικά αυτό το μέρος. Τα κέρδη προσδιορίζονταν από τις επιχειρήσεις, από τα καθαρά έσοδα από τις πωλήσεις, τα κόστη παραγωγής, τους φόρους, τα κόστη των κεφαλαίων που καταβάλλονταν στην κυβέρνηση καθώς και από τις επενδύσεις της επιχείρησης. Οι πρόσθετες αμοιβές καθορίζονταν διαιρώντας τα κέρδη ανά ειδικότητα, με βάση την λογική ότι διαφορετικές θέσεις δουλειάς χρειάζονταν διαφορετική ποιότητα εργασίας ως προς την εκπαίδευση, τις δεξιότητες, την εξάσκηση, τη σωματική προσπάθεια και τις διαφορετικές συνθήκες εργασίας στις διαφορετικές εργασίες. Επιπλέον, η χορήγηση ατομικών πριμ απόδοσης ή η επιβολή κυρώσεων διαφοροποιούσαν το τελικό εισόδημα των εργατών. Πρακτικά, οι επιχειρήσεις γενικά παρουσίαζαν εσωτερικές διαφοροποιήσεις στους μισθούς. Αξιοσημείωτες πληρωμές σε είδος παρέχονταν και σε όλους εκείνους τους εργαζόμενους που είχαν να κάνουν με τη στέγαση, την υγειονομική περίθαλψη, τις άδειες μητρότητας και την παιδική φροντίδα (Gardner, 1998, 488; Kennet, 2004, 441).

Έτσι λοιπόν, οι στόχοι της συλλογικής επιχείρησης στη Γιουγκοσλαβία ήταν αρκετά διαφορετικοί από τους στόχους μίας καπιταλιστικής επιχείρησης ή από αυτούς μίας κεντρικά σχεδιασμένης επιχείρησης. Στον καπιταλισμό, η μεγιστοποίηση του κέρδους θεωρείται ο κυρίαρχος σκοπός της επιχείρησης ενώ στον κεντρικά σχεδιασμένο σοσιαλισμό, ο σκοπός της επιχείρησης είναι να πετύχει το στόχο που έχει τεθεί λόγω των προτιμήσεων του κόμματος και να τον υλοποιήσει βάσει του σχεδίου. Αντίθετα, ο σκοπός των γιουγκοσλαβικών κολεκτίβων ήταν να μεγιστοποιηθεί το εισόδημα της επιχείρησης ανά εργάτη (Kennett, 2004, 433-4; Neal, 1954, 231).

10.1.3 Πολιτική Δομή

Η πολιτική δομή της Γιουγκοσλαβίας ήταν απολυταρχική με βάση Σοβιετική και Ανατολικοευρωπαϊκή παράδοση του κεντρικά σχεδιασμένου σοσιαλισμού. Παρόλο που η Γιουγκοσλαβία ήταν ένα μονοκομματικό κράτος, ήταν το πιο φιλελεύθερο απ' όλα τα κράτη του κεντρικά σχεδιασμένου σοσιαλισμού σε θέματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Αυτό όμως δεν εμπόδισε το Τίτο όταν αισθάνθηκε ότι απειλείται η εξουσία του να καταστείλει αυστηρά τις όποιες διαδηλώσεις.

Οι αντάρτες με επικεφαλής το Τίτο, αναδυόμενοι νικηφόρα από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ως μέρος της Αντιφασιστικής Συμμαχίας, ήταν σε θέση να καθορίσουν την πολιτική ατζέντα στα ιδεολογικά πλαίσια του κομμουνιστικού κόμματος. Αμέσως μετά το τέλος του πολέμου οι αντάρτες του Τίτο ξεκίνησαν μία βίαιη εκκαθάριση των πολιτικών και στρατιωτικών του αντιπάλων. Το Νοέμβρη του 1943, κατά τη διάρκεια του συνεδρίου του Συμβουλίου της Αντιφασιστικής Συμμαχίας της Γιουγκοσλαβίας τέθηκαν τα θεμέλια της μεταπολεμικής Γιουγκοσλαβίας. Θα γινόταν ένα ομοσπονδιακό κράτος το οποίο θα αποτελούνταν από τις εξής έξι δημοκρατίες: Βοσνία–Ερζεγοβίνη, Κροατία, Μακεδονία, Μαυροβούνιο, Σερβία και Σλοβενία καθώς και δύο αυτόνομες επαρχίες το Κόσσοβο και τη Βοϊβοντίνα. Οι βασικές συμφωνίες που πάρθηκαν στη συνεδρίαση

του συμβουλίου αυτού επικυρώθηκαν από το κοινοβούλιο του νέου κράτους που ονομάστηκε Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας το Νοέμβριο του 1945. Τις πρώτες μεταπολεμικές εκλογές κέρδισε με συντριπτική πλειοψηφία το κομμουνιστικό κόμμα του Τίτο το οποίο λεγόταν Λαϊκό Μέτωπο και ήταν το μόνο κόμμα που κατέβηκε στις εκλογές. Η δημοτικότητα του Τίτο και των ανταρτών τους οδήγησε εύκολα σε μία άνετη νίκη. Ένας Σοβιετικός αξιωματούχος ανέφερε ότι «Το γιουγκοσλαβικό Λαϊκό Μέτωπο συνδέει αυτή τη νίκη με τη Σοβιετική Ένωση η οποία ενθέρμως υποστηρίζει τη νέα Γιουγκοσλαβία. Αυτή η πεποίθηση δεν είναι διαδεδομένη μόνο μεταξύ της ηγεσίας της χώρας, αλλά και ανάμεσα στους μεγαλύτερους κύκλους της δημοκρατικής διανόησης και των ανθρώπων» (Perovic, 2007, 39). Ένα νέο σύνταγμα καταρτίστηκε τον Ιανουάριο του 1946.

Σύμφωνα με το νέο γιουγκοσλαβικό Σύνταγμα, το ανώτατο όργανο της ομοσπονδιακής κυβέρνησης ήταν η Ομοσπονδιακή Λαϊκή Εθνοσυνέλευση η οποία εξέλεγε τις εκτελεστικές υπηρεσίες, ένα Ομοσπονδιακό Εκτελεστικό Συμβούλιο και τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Το εκτελεστικό Συμβούλιο του οποίου ο πρόεδρος ήταν ο επικεφαλής, κατείχε ευρείες εξουσίες, οι οποίες όμως υπόκειντο σε βέτο από την Εθνοσυνέλευση. Η προεδρία ήταν παντοδύναμη, γεγονός το οποίο αποδεικνύεται λόγω του ότι ήταν δουλειά του Τίτο. Πλέον της ηγεσίας των ενόπλων δυνάμεων και της διεύθυνσης των εξωτερικών υποθέσεων, ο Πρόεδρος μπορούσε να θέσει βέτο στις αποφάσεις του Εκτελεστικού Συμβουλίου. Σε αυτή την περίπτωση όμως, ήταν υποχρεωμένος να θέσει το θέμα πριν από την Εθνοσυνέλευση. Όλη αυτή η κατάσταση σηματοδότησε μία σαφή αποχώρηση από την κεντρικά σχεδιαζόμενη σοσιαλιστική δομή της Σοβιετικής Ένωσης, στην οποία ενήργησε το προεδρείο της Εθνοσυνέλευσης, αλλά η πραγματική εξουσία βρισκόταν στα χέρια του πρωθυπουργού. Παρόλο που η πραγματική εξουσία του Τίτο δεν αμφισβητήθηκε ποτέ, οι Γιουγκοσλάβοι πίστευαν ότι το νέο σύστημα συνδύαζε τα καλύτερα στοιχεία του διαχωρισμού αλλά και της ενότητας των νομοθετικών και εκτελεστικών εξουσιών (Neal, 1954, 234).

Η δημοτικότητα του Τίτο, η οποία τον βοήθησε να εδραιώσει την εξουσία του, αυξήθηκε περισσότερο στο εσωτερικό και στο εξωτερικό, κυρίως μετά την περιφρόνηση του Στάλιν και της πανίσχυρης ΕΣΣΔ το 1948. Ως εκ τούτου, ο Τίτο πειραματίστηκε επίσης με τις πολιτικές δομές που παρήγαγαν «εξέχοντα» και ρητώς μη-κεντρικά σχεδιαζόμενα σοσιαλιστικά χαρακτηριστικά. Το κομμουνιστικό κόμμα έπαψε να οργανώνεται με βάση το σύστημα της νομενκλατούρας (ο κεντρικός κατάλογος των στελεχών και των αρμοδιοτήτων), αλλά αναδιοργανώθηκε με βάση τις περιφέρειες. Οι περιφέρειες με τις αναγκαίες πληροφορίες και αξιοποιώντας την τοπική γνώση, επέτρεψαν την εισαγωγή της εθνικής ποικιλομορφίας της χώρας. Επιπλέον και εξίσου ριζοσπαστική, η Γιουγκοσλαβική Ένωση των Κομμουνιστών έπαψε να ασκεί άμεσο έλεγχο στη διοίκηση των επιχειρήσεων, ενώ ο έλεγχος αυτός ήταν σύνηθες φαινόμενο στο κεντρικά σχεδιαζόμενο μοντέλο. Επίσης επιτράπηκε να γίνεται ένα επίπεδο διαλόγου και να διατυπώνονται διαφωνίες στις χαμηλότερες βαθμίδες. Η ιδεολογική ελευθερία ήταν σημαντική

και διήρκεσε περισσότερο σε σχέση με τις άλλες κεντρικά σχεδιαζόμενες σοσιαλιστικές χώρες. Το μοντέλο της εργατικής αυτοδιαχείρισης υποστήριζε μία πολιτική κουλτούρα στη Γιουγκοσλαβία η οποία παρείχε ελευθερίες που ήταν άγνωστες στις άλλες κεντρικά σχεδιαζόμενες σοσιαλιστικές χώρες. Αρχίζοντας από το 1963 για παράδειγμα, οι Γιουγκοσλάβοι πολίτες ήταν ελεύθεροι να φύγουν και να δουλέψουν στη Δύση με μικρή παρέμβαση εκ μέρους του κράτους. Λίγοι ήταν οι περιορισμοί στην θρησκευτική και καλλιτεχνική έκφραση των πολιτών (Gardner, 1998, 493).

Ο Τίτο και η Ένωση των Κομμουνιστών ανέπτυξαν ένα πρόγραμμα το οποίο ήταν σχεδιασμένο έτσι ώστε να μειωθούν οι αιτίες των εθνικιστικών εντάσεων, των περιφερειακών οικονομικών ανισοτήτων και της διεθνούς πίεσης (Seroka, 1978, 271). Τα κύρια χαρακτηριστικά του συστήματος και των πολιτικών για την αντιμετώπιση των παραπάνω ζητημάτων ήταν η έμφαση στην ομοσπονδοποίηση, στην διοικητική αποκέντρωση τόσο των κυβέρνησης όσο και της οικονομίας, στην ανεξάρτητη εξωτερική πολιτική (αναλύεται στο εξωτερικό περιβάλλον), στην εργατική αυτοδιαχείριση και σε κάποια στοιχεία της δημοκρατίας τα οποία μέχρι σήμερα δεν συνδέονται με την αστική δημοκρατία. Η δημοκρατία ήταν απαραίτητη για το σοσιαλισμό, και πιο συγκεκριμένα από τότε που συγκεκριμένα στοιχεία της κοινωνίας είχαν απομονωθεί και δεν παρουσίαζαν κίνδυνο για τους σοσιαλιστικούς θεσμούς. Οι δημοκρατικές μέθοδοι που αναπτύχθηκαν από τα αστικά καπιταλιστικά κράτη αντιμετωπίστηκαν θετικά από τους Γιουγκοσλάβους κομμουνιστές. Ωστόσο, δημοκρατία δεν σήμαινε απαραίτητα ένα πολυκομματικό σύστημα στη Γιουγκοσλαβία (Neal, 1954, 229).

Μία συνέπεια της εργατικής αυτοδιαχείρισης ήταν η σταθερή αποκέντρωση της κυβέρνησης. Μέχρι το 1952 η κυβέρνηση είχε τερματίσει τη λειτουργία των διευθύνσεων και των υπουργείων. Αντίθετα με τον κεντρικά σχεδιαζόμενο σοσιαλισμό, η Γιουγκοσλαβία εφάρμοσε εδαφική αποκέντρωση. Οι τοπικοί ηγέτες, τα τοπικά υπουργεία οικονομικών, τα τοπικά σχεδιαστικά συμβούλια και οι τοπικές κομματικές οργανώσεις απέκτησαν μεγάλη σημασία. Η επιρροή του Βελιγραδίου επικεντρωνόταν κυρίως σε ζητήματα εθνικής άμυνας και ασφάλειας.

Σε επίπεδο επιχείρησης, όπως ήδη προαναφέραμε, ο κεντρικός σχεδιασμός εγκαταλείφθηκε χωρίς πολλές διαμάχες και εισήχθη ο θεσμός της εργατικής αυτοδιαχείρισης. Ο θεσμός της εργατικής αυτοδιαχείρισης μείωσε το ρόλο του κράτους στη λήψη οικονομικών αποφάσεων μακροοικονομικά. Η οικονομική αυτοδιαχείριση είναι αναπόσπαστα δεμένη με την διοικητική αποκέντρωση. Βασικά οι δύο αυτοί παράγοντες είναι ανεξάρτητοι. Σαν αποτέλεσμα, η «πολιτική» συμβολή του θεσμού της εργατικής αυτοδιαχείρισης ήταν η πολιτική σταθερότητα που επιτεύχθηκε στη Γιουγκοσλαβία. Ο θεσμός της εργατικής αυτοδιαχείρισης παρείχε μία ικανοποιητική λύση στο δίλημμα της διοίκησης, συνολικά της οικονομικής ανάπτυξης χωρίς την προώθηση των περιφερειακών ανισοτήτων. Ο θεσμός επέτρεψε την ελεύθερη κυκλοφορία του κεφαλαίου προς τις οικονομικά βιώσιμες επιχειρήσεις. Συνεπώς απομάκρυνε την πολιτική υπευθυνότητα για τις ανισότητες, διότι οι μικροοικονομικές αποφάσεις βάρυναν την αγο-

ρά και την κάθε επιχείρηση, άρα ήταν εκτός της πολιτικής δομής. Έτσι, ο θεσμός της εργατικής αυτοδιαχείρισης επέτρεψε στους πολιτικούς ηγέτες να συγκεντρώσουν τις προσπάθειές τους στην μακροοικονομική πολιτική, και ειδικότερα στις επενδύσεις αντί να αναλώνονται στην προσπάθεια εύρεσης λύσεων των περιφερειακών ανισοτήτων (Seroka, 1978, 272). Στο σύνταγμα του 1963, η αυτοδιαχείριση διαχύθηκε και σε άλλους τομείς της οικονομίας όπως οι μη κερδοσκοπικοί οργανισμοί. Η αυτό-διοίκηση πλέον εφαρμοζόταν και σε άλλους τομείς της ζωής: στον κοινωνικό, στον οικονομικό και στον πολιτικό τομέα.

10.1.4 Ιδεολογική Δομή.

Οι Γιουγκοσλάβοι συχνά καυχιόταν για το ότι ήταν ο μοναδικός λαός που απελευθερώθηκε από τους Γερμανούς κατά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο χωρίς εξωτερική βοήθεια. Αργότερα, ο Τίτο και το Κόμμα υιοθέτησαν την ιδεολογία του «αυτό-διοικούμενου σοσιαλισμού» για τη δημιουργία ενός ξεχωριστού οικονομικού συστήματος της «σοσιαλιστικής αυτοδιαχείρισης» μέσα στο οποίο οι ιστορικοί εθνικοί ανταγωνισμοί θα επιλύονταν (Flere, 1991, 183). Με την εδραίωση της σοσιαλιστικής Γιουγκοσλαβίας, οι αξιωματούχοι θεώρησαν τους εαυτούς τους οπαδούς της Σοβιετικής Ένωσης και του κεντρικά σχεδιαζόμενου σοσιαλισμού.

Ο Τίτο διακήρυσσε συνέχεια ότι η γιουγκοσλαβο-σοβιετική συμμαχία θα ήταν το κύριο χαρακτηριστικό της γιουγκοσλαβικής εξωτερικής πολιτικής η οποία διατηρήθηκε μέχρι τη διαμάχη του 1948. Όταν υπογράφηκε η γιουγκοσλαβο-σοβιετική Συμφωνία Φιλίας και Αμοιβαίας Βοήθειας τον Απρίλη του 1945, ο Τίτο διακήρυξε ότι «ο λαός της Γιουγκοσλαβίας έχει πειστεί τον τελευταίο χρόνο ότι στο πλευρό της Σοβιετικής Ένωσης έχει βρει τον πιο έντιμο Σύμμαχο και τον πιο δυνατό προστάτη ο οποίος βοηθάει στην ανάπτυξη [της Γιουγκοσλαβίας] τόσο σε καιρό πολέμου όσο και σε καιρό ειρήνης (Perovic, 2007, 39).

Η προλεταριακή δικτατορία του Τίτο μιμήθηκε έντονα και σε απόλυτο βαθμό τη Σοβιετική Ένωση στον κυβερνητικό τομέα, στον οικονομικό τομέα και στην ιδεολογία. Δεν προκάλεσε έκπληξη λοιπόν το γεγονός ότι όταν οι Γιουγκοσλάβοι τελικά αποβλήθηκαν από την κομμουνιστική κοινότητα, διαμαρτυρήθηκαν έντονα, αν και μάταια ότι τους παρεξήγησαν και ότι ήταν το ίδιο πιστοί στη Σοβιετική Ένωση και στα συνάδελφα μέλη της Κομινφόρμ. Για κάποιο διάστημα από κει και έπειτα, οι Γιουγκοσλάβοι κομμουνιστές που γεννιόνταν και ανατρέφονταν με την πεποίθηση ότι ο Στάλιν και η Σοβιετική Ένωση ήταν πάντα σωστοί σε όλες τις πλευρές της σοσιαλιστικής ανάπτυξης, αναγκάστηκαν από τα γεγονότα να υποστηρίξουν ένθερμα μία αντίθετη άποψη (Neal, 1954, 227).

Μετά τη γιουγκοσλαβο-σοβιετική διάσπαση και την αποβολή της Γιουγκοσλαβίας από την Κομινφόρμ, οι Γιουγκοσλάβοι ηγέτες έπρεπε να αναπτύξουν μία καινούργια ιδεολογία, που όμως δεν ήταν αυτή που πρέσβευε ο κεντρικά σχεδιασμένος σοσιαλισμός. Ο Τίτο διαβεβαίωσε στο πέμπτο συνέδριο του ΚΚΓ τον Ιούλιο του 1948 ότι η «ακλόνητη πίστη του κόμματος στις αρχές των Μαρξ-Ένγκελς-Λένιν θα απεδείκνυε στην πρά-

ξη ότι [το ΚΚΓ] δεν θα αποκλίνει από το μονοπάτι αυτών των αρχών» (Perovic, 2007, 39). Συνεπώς, απελευθερωμένοι από την ανάγκη να συμμορφωθούν με τις κεντρικά σχεδιαζόμενες σοσιαλιστικές ιδέες και πρακτικές, οι Γιουγκοσλάβοι ηγέτες ανέπτυξαν μία νέα προοπτική στον Μαρξισμό και στο σοσιαλισμό στη Γιουγκοσλαβία, αλλά και στον κόσμο. Μέσα από όλα αυτά εξελίχθηκαν νέες αντιλήψεις για τον σοσιαλισμό, τον καπιταλισμό και τη δημοκρατία και ένα εξ ολοκλήρου νέο σύνολο πολιτικών και διοικητικών θεσμών σχεδιάστηκαν, ώστε οι νέες έννοιες να εφαρμοστούν στην πράξη στη Γιουγκοσλαβία. Συγκεκριμένα, μία σημαντική πτυχή αυτής της διαδικασίας ήταν μία ιδεολογική ανανέωση εκ μέρους των ίδιων του Γιουγκοσλάβων κομμουνιστών. Άρχισαν να υιοθετούν μία διαφορετική συμπεριφορά από την αδιαπέραστη, ύποπτη και εχθρική τυπική στάση των Σοβιετικών κομμουνιστών (Neal, 1954, 228).

Η «Τιτοϊκή» ιδεολογία στη Γιουγκοσλαβία κατά την περίοδο του θεσμού της εργατικής αυτοδιαχείρισης βασιζόταν στον αυτό-διοικούμενο σοσιαλισμό και στην αδέσμευτη εξωτερική πολιτική. Η αδέσμευτη πολιτική του Τίτο υποστήριζε τη μη δέσμευση «ούτε η Δύση ούτε η Ανατολή». Αυτό ίσχυε όχι μόνο στη στάση της Γιουγκοσλαβίας απέναντι στις δύο υπερδυνάμεις της εποχής, αλλά και όσο αφορούσε τις ιδεολογίες τους. Το γιουγκοσλαβικό οικονομικό σύστημα δεν ήταν αυστηρά καπιταλιστικό όπως δεν ήταν και αυστηρά κεντρικά σχεδιαζόμενο σοσιαλιστικό. Ήταν συνδυασμός και των δύο. Η αυτό-διοικούμενη σοσιαλιστική πλευρά του οικονομικού συστήματος ήταν ένα σύστημα το οποίο συνδύαζε τις κολεκτίβες με τις αγορές. Οι κολεκτίβες, υπό την αυτοδιοικούμενη σοσιαλιστική ιδεολογία, ήταν οι βασικές μονάδες του οικονομικού συστήματος και έπρεπε να έχουν μεγάλο έλεγχο των οικονομικών, των πολιτικών και των κοινωνικών πτυχών της καθημερινότητας. Αυτό ήταν ένα μοναδικό σύστημα εκείνη την εποχή ακόμα και μέχρι σήμερα.

Την άνοιξη του 1950, οι Γιουγκοσλάβοι κομμουνιστές είχαν αρχίσει να τυποποιούν νέες θεωρίες και μεθόδους για την ομαλή ανάπτυξη της σοσιαλιστικής κοινωνίας. Τα επόμενα τρία χρόνια η γιουγκοσλαβική σκέψη, η κυβέρνηση και η οικονομία εντελώς μετεξελίχθηκαν. Η χώρα θα πορευόταν κάτω από ένα νέο σύνταγμα με μία καινούργια κρατική φιλοσοφία, μία νέα θέση προς την κολεκτιβοποίηση, μία νέα αντίληψη για τη δημόσια ιδιοκτησία και ακόμη και μία νέα λειτουργία για το κομμουνιστικό κόμμα (Neal, 1954, 228) Η νέα Γιουγκοσλαβία ήταν ακόμα ολοκληρωτικά Μαρξιστική αλλά όχι κεντρικά σχεδιασμένη. Βασιζόταν στη γενική ιδέα ότι ο κεντρικά σχεδιασμένος σοσιαλισμός όπως αυτός αναπτύχθηκε στη Σοβιετική Ένωση υπό τον Στάλιν ήταν μία σαφής απόκλιση από τον πραγματικό Μαρξισμό-Λενινισμό. Ο κεντρικά σχεδιασμένος σοσιαλισμός είχε «τόση σχέση με τον Μαρξισμό και τον Σοσιαλισμό όσο και ο Θεός με τους αμαρτωλούς» όπως διατυπώθηκε από τον M.Djilas το 1952 (Neal, 1954, 229).

Σύμφωνα με την γιουγκοσλαβική ιδεολογία της εργατικής αυτοδιαχείρισης, η εθνικοποίηση της βιομηχανίας και της διοίκησης από το κράτος ήταν μόνο η πρώτη και η «χαμηλότερη» μορφή σοσιαλισμού και στην καλύτερη περίπτωση ένα ανώριμο σύστημα σοσιαλισμού. Οι Γιουγκοσλάβοι υποστήριξαν ότι η ρίζα του προβλήματος βρισκόταν στη δημιουργία στη Σοβιετική Ένωση μίας ανεξάρτητης γραφειοκρατίας, ικανής να

εδραιώσει τη δικτατορία εις βάρος του προλεταριάτου και όχι για αυτό. Έτσι, η Σοβιετική Ένωση είχε εμπλακεί σε μία «αντίθεση» πέρα από την οποία η κεντρικά σχεδιαζόμενη σοσιαλιστική δομή δεν μπορούσε να προχωρήσει. Το κεντρικά σχεδιασμένο σοσιαλιστικό σύστημα στη Σοβιετική Ένωση δε θεωρούνταν τίποτα παραπάνω από μία μορφή κρατικού καπιταλισμού στον οποίο η κρατική γραφειοκρατία ανέλαβε το ρόλο της προηγούμενης άρχουσας τάξης. Από τη στιγμή που οι μάζες ήταν αντικείμενα εκμετάλλευσης, η κρατική γραφειοκρατία έπρεπε να γίνει εξαιρετικά απολυταρχική και λιγότερο δημοκρατική ώστε να διατηρήσει τη θέση της. Έτσι, αντί να συρρικνωθεί ο κρατικός μηχανισμός, όπως όριζε η Μαρξιστική ιδεολογία, η γραφειοκρατία στη Σοβιετική Ένωση όχι μόνο διαιωνιζόταν, αλλά γινόταν μεγαλύτερη και ισχυρότερη. Οι Γιουγκοσλάβοι κομμουνιστές κατέρριψαν τον σοβιετικό ισχυρισμό ότι η κεντρική διαχείριση θα ήταν απαραίτητη για όσο θα υπήρχε ο εχθρικός καπιταλισμός.

Ο κύριος σκοπός του νέου οικονομικού συστήματος ήταν να δημιουργήσει μία δομή η οποία θα απέφευγε ό,τι οι Γιουγκοσλάβοι ονόμαζαν διαστρέβλωση από τις αρχές του Μαρξισμού-Λενινισμού. Ο κρατικός καπιταλισμός υπό την δικτατορία μίας ανεξάρτητης γραφειοκρατίας στην οποία η εργατική τάξη θα κατείχε τα μέσα παραγωγής ήταν σενάριο επιστημονικής φαντασίας. Για να διαφυλαχτούν οι Γιουγκοσλάβοι από ένα γραφειοκρατικό καπιταλιστικό κράτος, έπρεπε να ξεκινήσουν αμέσως τη διαδικασία αποκέντρωσης του κράτους. Το γιουγκοσλαβικό σύνταγμα σημείωσε τα πρώτα βήματα για την ουσιαστική αποκέντρωση των κρατικών λειτουργιών. Οι Γιουγκοσλάβοι προσπάθησαν να το επιτύχουν με την αποκέντρωση του κρατικού ελέγχου στη βιομηχανία και στο σχεδιασμό, δημιουργώντας εργατικές κολεκτίβες και δίνοντάς τους ουσιαστικά δικαιώματα στο μάνατζμεντ, δίνοντας επίσης στις εργατικές κολεκτίβες άμεση εκπροσώπηση στην κυβέρνηση και αποκεντρώνοντας πολλές κυβερνητικές λειτουργίες μεταβιβάζοντάς τες στις περιφέρειες. Επιπλέον, η πιο θεμελιώδης μεταρρύθμιση προς την κατεύθυνση της αποκέντρωσης του κράτους ήταν η εδραίωση ενός θεσμικού μηχανισμού για τους εργάτες, ώστε οι τελευταίοι να έχουν λόγο στη διοίκηση των επιχειρήσεων. Ο νόμος αυτός αναγνωρίστηκε από τον Τίτο ως «η πιο σημαντική νομοθετική πράξη της Εθνοσυνέλευσης» (Neal, 1954, 230).

Όταν ο Τίτο εισήγαγε για πρώτη φορά τον θεσμό της εργατικής αυτοδιαχείρισης στη Γιουγκοσλαβία, προβλήθηκε ο ισχυρισμός ότι αποτελούσε αληθινό μέρος των ιστορικών διαλέξεων του Μαρξ. Μία αυτό-διοικούμενη σοσιαλιστική οικονομία της αγοράς συνδύαζε τις καλύτερες πλευρές του καπιταλισμού και του σοσιαλισμού: αποτελεσματικότητα της αγοράς χωρίς αλλοτρίωση της ταξικής πάλης του καπιταλισμού. Τα θεμελιώδη επιχειρήματα συνδέθηκαν άμεσα με τη φύση της εργατικής αυτοδιαχείρισης, όπου αυτό θα μπορούσε να οδηγήσει σε μία βελτιστοποίηση κατά Pareto για πολλούς λόγους. Οι συντελεστές της παραγωγής θα αμείβονταν με το οριακό τους έσοδο, οι επιχειρήσεις θα ήταν μικρότερες και με λιγότερη μονοπωλιακή δύναμη, η απασχόληση θα ήταν πιο σταθερή, και θα υπήρχαν λιγότερες απεργίες, λιγότερα μη-παραγωγικά κόστη, μεγαλύτερη κοινωνική αρμονία, μειωμένες στρεβλώσεις, εργατική πειθαρχία,

αυξημένη κοινωνική ευθύνη (ειδικά προς το περιβάλλον) και μείωση της συστημικής ροπής προς πληθωρισμό.

Υπήρξε ένα επιχείρημα ότι η οικονομία της εργατικής αυτοδιαχείρισης θα είχε μειωμένη ροπή προς το μονοπώλιο και έτσι θα είχε αυξημένη καταναλωτική ευημερία σε σχέση με μία καπιταλιστική οικονομία. Αυτό, διότι υπό το καθεστώς της εργατικής αυτοδιαχείρισης, η διάρθρωση της διοίκησης της επιχείρησης θα έτεινε να διατηρήσει τις παραγωγικές μονάδες μικρές, με αποτέλεσμα μία δομή αγοράς με πολλές μικρές ανταγωνιστικές επιχειρήσεις. Η τάση της δημιουργίας μεγάλων μονάδων θα αποφεύγονταν επειδή η αυτοδιαχείριση σε μία τέτοια επιχείρηση θα ήταν αδέξια. Επιπρόσθετα, το γεγονός ότι ο αντικειμενικός σκοπός της επιχείρησης ήταν η μεγιστοποίηση των κερδών ανά εργάτη έκανε την εργατική αυτό-διαχειριζόμενη επιχείρηση λιγότερο πρόθυμη να αυξάνει σε μέγεθος. Οποιαδήποτε αύξηση στο μέγεθος θα αύξανε των αριθμό των εργατών αλλά όχι και απαραίτητα το εισόδημα του κάθε εργάτη. Γι' αυτό, η αύξηση του μεγέθους δεν ήταν ιδιαίτερα ελκυστική στην εργατική αυτοδιαχείριση(Kennett, 2004, 437). Καθώς τα οφέλη από την αύξηση του μεγέθους δεν ήταν παρόντα, τα έξοδα για τη διαφήμιση και το μάρκετινγκ που αποσκοπούν να αποσπάσουν ένα μεγαλύτερο μερίδιο αγοράς ήταν το ίδιο μάταια. Έτσι συγκρινόμενη με την καπιταλιστική αγορά, στην οικονομία της εργατικής αυτοδιαχείρισης τα μη-παραγωγικά κόστη ήταν μικρότερα (Kennett, 2004, 437).

10.1.5 Εξωτερικό περιβάλλον

Το Σεπτέμβριο του 1947, ο Στάλιν ίδρυσε την Κομινφόρμ η οποία αποτελούνταν από πέντε κομμουνιστικά κράτη: τη Βουλγαρία, την Ουγγαρία, την Τσεχοσλοβακία, τη Ρουμανία και τη Γιουγκοσλαβία· καθώς και από δύο κομμουνιστικά συμβαλλόμενα κόμματα, τους Γάλλους και τους Ιταλούς. Στην πρώτη σύσκεψη της Κομινφόρμ, ο Andrei Zhdanov, ο αρχηγός της Σοβιετικής αποστολής, έδωσε μία ομιλία με μεγάλη απήχηση, στην οποία αναγνώρισε τη διάσπαση του κόσμου σε δύο στρατόπεδα, το «ιμπεριαλιστικό και αντι-δημοκρατικό» στρατόπεδο καθοδηγούμενο από τις Ηνωμένες Πολιτείες και το «αντι-ιμπεριαλιστικό και δημοκρατικό» στρατόπεδο καθοδηγούμενο από την Σοβιετική Ένωση. Αυτή η εναρκτήρια σύσκεψη σηματοδότησε ότι το σοσιαλιστικό στρατόπεδο επρόκειτο να αναδιοργανωθεί, ότι ο Σοβιετικός έλεγχος θα εντεινόταν, και ότι θα επιβάλλονταν κεντρικά σχεδιαζόμενες σοσιαλιστικές δομές σε όλες τις χώρες. Αρχικά, οι Γιουγκοσλάβοι υποστήριξαν την προσπάθεια με ενθουσιασμό. Η ατμόσφαιρα μεταξύ της Σοβιετικής Ένωσης και της Γιουγκοσλαβίας ήταν σε μεγάλο βαθμό αρμονική (Perovic, 2007, 40-1). Η Γιουγκοσλαβία ήταν ένας σταθερός σύμμαχος που συμμεριζόταν τις απόψεις της Μόσχας σε όλα τα σημαντικά διεθνή θέματα μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Η ένταξη της Γιουγκοσλαβίας σε αυτό το γκρουπ των κομμουνιστικών κρατών και των συμβαλλόμενων κομμάτων δεν κράτησε για πολύ. Ο Στάλιν ήθελε να ασκήσει έλεγ-

χο πάνω στη Γιουγκοσλαβία και να την οδηγήσει προς μία συγκεκριμένη κατεύθυνση, αλλά ο Τίτο τον αψήφησε. Ενώ ο Στάλιν είχε τη δική του ημερήσια διάταξη για την περιοχή των Βαλκανίων, ο Τίτο σχεδίαζε την ένωση της Βουλγαρίας, της Αλβανίας και της Ελληνικής Μακεδονίας με τη Γιουγκοσλαβία για να σχηματίσουν μια Βαλκανική σοσιαλιστική ομοσπονδία. Ο Τίτο πήρε αυτήν την απόφαση και την είχε ήδη θέσει σε εφαρμογή χωρίς την έγκριση του Στάλιν. Βασικός στόχος της πολιτικής του Τίτο στα Βαλκάνια ήταν η εδραίωση της Γιουγκοσλαβίας ως περιφερειακής δύναμης, κάτι που ήρθε σε αντίθεση με τη Μόσχα. Αυτός ο στόχος ήταν εμφανής ήδη από τα μέσα του 1943, όταν η ιδέα να σχηματιστεί ένα ενωμένο αρχηγείο του κινήματος των ανταρτών της Γιουγκοσλαβίας, Βουλγαρίας, Αλβανίας και Ελλάδας τελικά απέτυχε λόγω της απροθυμίας του Τίτο να συμφωνήσει σε μία δομή που θα έδινε σε κάθε μέλος ίδια δικαιώματα. Αντίθετα, ήθελε τον οργανισμό υποδεέστερο από το αρχηγείο των Γιουγκοσλάβων ανταρτών (Perovic, 2007, 43). Τελικά, ο πραγματικός λόγος της σύγκρουσης δεν είχε καμία σχέση με μία αντι-Μαρξιστική-Λενινιστική θέση ή αντι-Σοβιετική προπαγάνδα, αντίθετα ήταν ο φόβος του Στάλιν όταν ο Τίτο συνέχισε να επιδιώκει επεκτατική εξωτερική πολιτική προς τους γείτονες της Γιουγκοσλαβίας, παρά την αυστηρή επίπληξη από τη Μόσχα. Τα συμφέροντα της Σοβιετικής Ένωσης και της Γιουγκοσλαβίας έρχονταν σε σύγκρουση μόλις έγινε φανερό στις αρχές του 1948 ότι ο Τίτο δεν επρόκειτο να εγκαταλείψει τους στόχους του στα Βαλκάνια (Perovic, 2007, 34-5).

Την άνοιξη του 1948, η σύγκρουση μεταξύ της Σοβιετικής Ένωσης και της Γιουγκοσλαβίας έγινε περισσότερο μία απροκάλυπτη ιδεολογική διαμάχη. Στις 18 Μαρτίου του 1948, η ΕΣΣΔ απέσυρε τους στρατιωτικούς συμβούλους από τη Γιουγκοσλαβία. Στις 27 Μαρτίου, ο Στάλιν έστειλε το διάσημο πρώτο γράμμα του στους ηγέτες της Γιουγκοσλαβίας, κατηγορώντας τους για μια αντι-Μαρξιστική-Λενινιστική και αντι-Σοβιετική θέση. Όταν ο Τίτο απέρριψε τις κατηγορίες της Μόσχας, ο Στάλιν και ο Μόλοτοφ έστειλαν ένα αντίγραφο του γράμματος στα υπόλοιπα μέλη της Κομινφόρμ. Αυτό ήταν το πρώτο βήμα προς την ένωση του σοσιαλιστικού στρατοπέδου ενάντια στη Γιουγκοσλαβία και προς την προετοιμασία της επίσημης αποδοκιμασίας από την Κομινφόρμ τον Ιούνιο. Ειδικότερα, στις συνομιλίες τους με τον Τίτο, από το Μάρτιο μέχρι το Μάιο του 1948, ο Στάλιν και ο Μόλοτοφ απείχαν σχεδόν τελείως από το να κριτικάρουν την Γιουγκοσλάβικη πολιτική στα Βαλκάνια. Εμφανώς ήθελαν να αποφύγουν να δώσουν την εντύπωση ότι επρόκειτο απλά για ένα θέμα πολιτικής εξουσίας (Perovic, 2007, 58). Η λύση που υιοθετήθηκε τον Ιούνιο του 1948 από την Κομινφόρμ κατηγόρησε τους Κομμουνιστές ηγέτες στο Βελιγράδι ότι «έχουν προσφάτως πάρει θέση σε εγχώρια και εξωτερικά ζητήματα που αποκλίνουν σημαντικά από τη Μαρξιστική-Λενινιστική γραμμή» και έτσι τοποθέτησαν τους εαυτούς τους και τη Γιουγκοσλαβία «έξω από την οικογένεια των συντρόφων Κομμουνιστικών κομμάτων, έξω από το ενωμένο Κομμουνιστικό μέτωπο, και κατά συνέπεια έξω από την Κομινφόρμ» (Perovic, 2007, 34).

Οι κατηγορίες ενάντια στη Γιουγκοσλαβία σηματοδότησαν το νέο οργανωτικό πρόγραμμα του Στάλιν για το σοσιαλιστικό στρατόπεδο. Προηγουμένως, η δομή επέτρεπε ένα

επίπεδο ελαστικότητας και παρείχε πεδίο δράσης για τα μεμονωμένα σοσιαλιστικά κράτη, αλλά ξεκινώντας το 1948 η παραμικρή απόκλιση ισοδυναμούσε με ανυπακοή και ως εκ τούτου ήταν απαγορευμένη. «Η στρατηγική του Στάλιν να απομονώσει τη Γιουγκοσλαβία ενδυνάμωσε τον έλεγχο που ασκούσε η Μόσχα στο υπόλοιπο σοσιαλιστικό στρατόπεδο» (Perovic, 2007, 61). Με το να ενστερνίζεται την «καταδίκη» του Κομμουνιστικού Κόμματος της Γιουγκοσλαβίας, ο Στάλιν δημιούργησε ένα πρόσχημα για τις επακόλουθες διώξεις των κομμουνιστικών κομμάτων στα άλλα Ευρωπαϊκά σοσιαλιστικά κράτη.

Ο Τίτο ήταν πλήρως ενήμερος της αντίστασης μέσα στο εσωτερικό της χώρας, απ' αυτούς που πίστευαν πως «η μεγάλη ΕΣΣΔ και ο Στάλιν ήταν η μητέρα και ο πατέρας του σοσιαλισμού». Επακολούθησε μια δίωξη κομμουνιστικών με την απομάκρυνση όσων δεν ήταν υπέρ της ανεξαρτησίας της Γιουγκοσλαβίας από τη Σοβιετική ένωση (Crnobrnja, 1996, 70). Ο Τίτο χάραξε πορεία ανάμεσα στις δύο υπερδυνάμεις, παραμένοντας ιδεολογικά πιο κοντά στη σοσιαλιστική Ανατολή, ενώ αντλούσε υλικό και χρηματοοικονομική υποστήριξη από την καπιταλιστική Δύση. Ο «Τιτοϊσμός» σαν ιδεολογία, έπαιξε μεγάλο ρόλο στο εξωτερικό περιβάλλον της Γιουγκοσλαβίας. Ο Τίτο και οι υποστηριχτές του ποτέ δε διάλεξαν κάποια μεριά κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, μολονότι πολλοί πιστεύουν ότι ο Τίτο ήταν πάντα ένας πιστός ακόλουθος της Σοβιετικής Ένωσης. Μαζί με τον «αυτοδιοικούμενο σοσιαλισμό», το να βάζει τις υπερδυνάμεις της Ανατολής και της Δύσης να ανταγωνίζονται η μία την άλλη και να μην διαλέγει μια μεριά ήταν ένα μεγάλο κομμάτι της κληρονομιάς του Τίτο. Η μη-δέσμευση αποτελούνταν από το να μην είσαι «ούτε με την Ανατολή ούτε με τη Δύση». Αυτό είχε ακόμη μεγαλύτερες επιπτώσεις από το απλά να μην διαλέγεις μία συγκεκριμένη υπερδύναμη. Σήμαινε ότι η οικονομία της Γιουγκοσλαβίας δε θα ήταν «ούτε καπιταλιστική ή Σταλινική ούτε διοικούμενη από το κράτος ή την ελεύθερη αγορά ούτε μη-πλουραλιστική ή πλουραλιστική» (Bokovoy *et al*., 1997, 46).

Ο Τίτο συνέχισε να υποστηρίζει τη Σοβιετική θέση και προσπάθησε πολλές φορές να κάνει επανασύνδεση. Όταν μία αντεπανάσταση επιχείρησε να ανατρέψει το κομμουνιστικό καθεστώς στην Ουγγαρία, ο Τίτο υποστήριξε τους Σοβιετικούς παρεμβαίνοντας και καταστέλλοντας την αντεπανάσταση. Μόλις κατορθώθηκε αυτό πρότεινε στους Σοβιετικούς να εγκαταλείψουν την χώρα και είπε στον Στάλιν να αποσύρει τα τανκς μόλις είχαν σιγουρέψει ότι ο σοσιαλισμός θα επικρατούσε (Bokovoy *et al*., 1997, 45). Ακόμα και μετά την απέλαση, η Γιουγκοσλαβία συνέχισε να μοντελοποιεί το οικονομικό σύστημά της με βάση το κεντρικά σχεδιαζόμενο σοσιαλιστικό μοντέλο. Οι Γιουγκοσλάβοι ήθελαν να αποδείξουν ότι και αυτοί είχαν ένα οικονομικό σύστημα βασισμένο στον κεντρικό σχεδιασμό και στην κρατική ιδιοκτησία και ότι ο Στάλιν μαζί με την υπόλοιπη Κομινφόρμ ήταν λάθος στους ισχυρισμούς τους. Η κυβέρνηση της Γιουγκοσλαβίας κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου αύξανε εθνικό εισόδημα (Horvat, 1976, 8). Επίσης, τον Ιανουάριο του 1949, το Κόμμα άρχισε να επισπεύδει την κολεκτιβοποίηση της γεωργίας, όπως είχαν κάνει οι Σοβιετικοί στο παρελθόν. Αυτό θα ήταν το πλαίσιο για το οικονομικό σύστημα της Γιουγκοσλαβίας για τα επόμενα χρόνια. Στο τέλος, σύμφωνα με τη Γιουγκοσλάβικη αντίληψη, η

διάσπαση με τη Μόσχα τελικά πραγματοποιήθηκε επειδή η Γιουγκοσλαβία ακολούθησε διαφορετικό μονοπάτι προς το σοσιαλισμό, ασυμβίβαστο με τη Σοβιετική ηγεμονική αντίληψη της ιεραρχικής οργάνωσης της σοσιαλιστικής κοινωνίας.

Η εξωτερική πολιτική του Τίτο, περισσότερο από κάθε άλλο παράγοντα, επέτρεψε στη Γιουγκοσλαβία να επιτύχει μια διεθνή παρουσία δυσανάλογη του μεγέθους της, του πληθυσμού της, του ιστορικού υποβάθρου της ή της οικονομικής δύναμής της (Crnobrnja, 1996, 72-3). Ο Τίτο επικέντρωσε την εξωτερική πολιτική σε χώρους κυρίως έξω από την Ευρώπη, υποστηρίζοντας πολλές χώρες που είχαν μόλις αποκτήσει ή πάλευαν για να αποκτήσουν την ανεξαρτησία τους. Στα τέλη της δεκαετίας του πενήντα, επινοήθηκε η «αδέσμευτη» πολιτική και το πρώτο συνέδριο έλαβε χώρα στο Βελιγράδι το 1961, δελεάζοντας πολλά έθνη παγκοσμίως στο ιδεολογικό στρατόπεδο του Τίτο. Η Γιουγκοσλαβία διατήρησε φιλικές οικονομικές σχέσεις με πολλές χώρες λόγω της θέσης της ως ιδρυτικό μέλος του Κινήματος των Αδέσμευτων. Ένα είδος μη-μιλιταριστικής αποτρεπτικής πολιτικής, η αδέσμευτη πολιτική, επινοήθηκε όχι απλά ως παθητική ουδετερότητα ή ως απομονωτισμός, αλλά ως μια ενεργή προσπάθεια για να δημιουργηθεί μια παγκόσμια κατάσταση που θα έκανε την άμεση εξωτερική παρέμβαση στα εγχώρια ζητήματα της Γιουγκοσλαβίας απαγορευτικά ακριβή. Τα αδέσμευτα έθνη δε θα επέτρεπαν τέτοια παρέμβαση. Προκειμένου η πολιτική της μη δέσμευσης να είναι επιτυχημένη, ωστόσο, ήταν βασικό η θέση της ηγεσίας της Γιουγκοσλαβίας μαζί με τα αδέσμευτα έθνη να παραμείνει ισχυρή και ανένδοτη στις σχέσεις με τη Δύση ή την Ανατολή (Seroka, 1978, 272-3). Η πολιτική επανεπιβεβαιώθηκε στο δέκατο συνέδριο του κόμματος.

Στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, η πολιτική της ανάσχεσης των Σοβιετικών ήταν ισχυρή μέχρι το 1950. Η Γιουγκοσλαβία ταίριαζε απόλυτα σε αυτούς τους σχεδιασμούς της Ουάσιγκτον, έτσι οι Γιουγκοσλάβοι αποφάσισαν να χρησιμοποιήσουν την ευκαιρία να προσεγγίσουν τις καπιταλιστικές δυνάμεις. Υπογράφηκαν οικονομικές και στρατιωτικές συμφωνίες με τις Ηνωμένες Πολιτείες, οι οποίες ξεκίνησαν μια σχέση που αποτελούνταν από τραπεζικά δάνεια, επισιτιστική βοήθεια και τελικά από μία συμφωνία για τη στρατιωτική συνεργασία το Νοέμβριο του 1951. Αργότερα τον ίδιο χρόνο, οργανώθηκε ένα τριμερές συνέδριο με τη συμμετοχή των Ηνωμένων Πολιτειών, του Ηνωμένου Βασιλείου και της Γαλλίας. Κατά τη διάρκεια του συνεδρίου δόθηκαν στη Γιουγκοσλαβία 500 εκατομμύρια δολάρια ως επιχορήγηση, η οποία ήταν κρίσιμη για την αναζωογόνηση της κατεστραμμένης οικονομίας. Μέχρι το 1955, η Γιουγκοσλαβία είχε λάβει 1,187 δισεκατομμύρια δολάρια από τις Ηνωμένες Πολιτείες, τα οποία κατανεμήθηκαν ίσα ανάμεσα στην οικονομική και στρατιωτική βοήθεια, και άλλη μία δόση των 420 εκατομμυρίων δολαρίων από την UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration) (Benson, 2002, 98).

Το 1955, δύο χρόνια μετά από το θάνατο του Στάλιν, ο Νικίτα Χρουστσόφ ηγήθηκε μιας Σοβιετικής αποστολής στο Βελιγράδι για να βελτιώσει τις σχέσεις με τον Τίτο. Το επίσημο ανακοινωθέν της συνάντησής τους παρείχε ισχυρή υποστήριξη στο σοσιαλιστικό πείραμα, καθώς «διαφορές σε πρακτικές μορφές του σοσιαλισμού είναι απο-

κλειστικά υπόθεση των μεμονωμένων κρατών» (Crankshaw, 1966, 210). Νωρίς το 1956, στην υποτιθέμενη κρυφή ομιλία του στο δέκατο συνέδριο του κόμματος, ο Χρουστσόφ, αποκήρυξε το αυταρχικό σύστημα του Στάλιν. Μερικούς μήνες αργότερα, ωστόσο, έστειλε στρατεύματα στην Ουγγαρία για να συντρίψουν μία δημοκρατική εξέγερση. Το 1957, ο Χρουστσόφ ξεκίνησε μια μεγάλη αποκέντρωση του Σοβιετικού διοικητικού συστήματος, δίνοντας νέα ελπίδα στους μεταρρυθμιστές στην Τσεχοσλοβακία, Ουγγαρία, Πολωνία και φυσικά στη Γιουγκοσλαβία (Gardner, 1998, 486).

Οι επιχειρήσεις είχαν το δικαίωμα να εμπλακούν σε συμβάσεις εξωτερικού εμπορίου από το 1953. Το 1961, η Γιουγκοσλαβία ενοποίησε τη συναλλαγματική ισοτιμία του δηναρίου, το οποίο έγινε εν μέρει μετατρέψιμο. Οι πολίτες της Γιουγκοσλαβίας επιτρεπόταν να ταξιδέψουν στο εξωτερικό και πολλοί έγιναν εργαζόμενοι μετανάστες στη Γερμανία. Διατήρησε ένα ημι-μετατρέψιμο νόμισμα και εντάχθηκε σε όλους τους μεγάλους πολυμερείς οικονομικούς φορείς. Μέχρι το 1965, η Γιουγκοσλαβία είχε ενταχθεί στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (Δ.Ν.Τ), στη Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (ΓΣΔΕ), και είχε γίνει συνεργαζόμενο μέλος του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ) και της Κομεκόν. Όταν η Γιουγκοσλαβία έγινε μέλος της ΓΣΔΕ, το δηνάριο υποτιμήθηκε και οι δασμοί που προστάτευαν τις βιομηχανίες της Γιουγκοσλαβίας μειώθηκαν. Το δηνάριο υποτιμήθηκε περίπου στην πραγματική τιμή του σε σχέση με άλλα νομίσματα (300 δηνάρια ανά δολάριο). Οι κολεκτίβες χρειάζονταν περισσότερη ελευθερία έτσι ώστε να μπορούν να είναι ανταγωνιστικές σε διεθνές επίπεδο. Ως αποτέλεσμα, στις συνεταιριστικές επιχειρήσεις δόθηκε περισσότερη διακριτική ευχέρεια στον καθορισμό των μισθών καθώς επίσης και στη διαδικασία πρόσληψης και απόλυσης. Το μονοπώλιο του εξωτερικού εμπορίου καταργήθηκε και αυτή η λειτουργία παραχωρήθηκε στις περιφερειακές αρχές (Neal, 1954, 232). Η Γιουγκοσλαβία είχε περισσότερες συναλλαγές με τη Δύση απ' ό,τι με την Ανατολή (Rosser and Rosser, 2004, 406).

Η Γιουγκοσλαβία προσπάθησε να διατηρήσει την παγκόσμια ανεξαρτησία της με το να προωθεί τις συναλλαγές με τις χώρες του Τρίτου Κόσμου και με το να αποφεύγει να είναι εμπορικά εξαρτώμενη είτε από τη Δύση είτε από την Ανατολή, αλλά δεν ήταν επιτυχής στο να επεκτείνει τις εμπορικές σχέσεις με τις αδέσμευτες χώρες. Ωστόσο, η Γιουγκοσλαβία κατάφερε να αυξήσει το μερίδιο των εξαγωγών της προς τις αδέσμευτες χώρες από 15 τοις εκατό το 1966 σε 17 τοις εκατό το 1975 και των εισαγωγών από 12 τοις εκατό το 1966 σε 14 τοις εκατό το 1975. Από την άλλη μεριά, η Γιουγκοσλαβία ήταν περισσότερο επιτυχής στο να μειώσει την εμπορική εξάρτηση από τα Δυτικά κράτη από το 1970. Στις εισαγωγές, ο δείκτης εμπορικής εξάρτησης μειώθηκε από 3,24 το 1970, προς όφελος των κρατών του ΟΟΣΑ, σε 2,44 το 1975. Στις εξαγωγές, η Γιουγκοσλαβία μπόρεσε ν' αντιστρέψει το δείκτη εμπορικής εξάρτησης που ευνοούσε τα κράτη του ΟΟΣΑ το 1970 σ' ένα μικρότερο δείκτη προς όφελος των σοσιαλιστικών κρατών (Seroka, 1978, 279).

Η απόδοση της Γιουγκοσλαβίας στην παραγωγή καταναλωτικών αγαθών ήταν στενά συνδεδεμένη με τις δραστηριότητες της τουριστικής βιομηχανίας. Με την αξιοζήλευτη θέση της στην Αδριατική Θάλασσα και κοντά στην Ιταλία και στην Ελλάδα καθώς και με

τα σχετικά ανοιχτά σύνορά της, η Γιουγκοσλαβία ήταν σε καλύτερη θέση από τις περισσότερες σοσιαλιστικές χώρες στο να προσελκύσει τουρίστες. Τα κέρδη από τον τουρισμό αυξήθηκαν από 81 εκατομμύρια δολάρια το 1965 σε περίπου 800 εκατομμύρια δολάρια το 1976, με κορύφωμα τα 1,3 δισεκατομμύρια δολάρια το 1982 (Gardner, 1998, 501). Η Γιουγκοσλαβία ανέπτυξε τη στρατιωτική βιομηχανία της σε τέτοιο βαθμό, ώστε να είναι αυτάρκης στα περισσότερα πολεμικά όπλα και μοίρασε τα υπόλοιπα εξοπλιστικά της προγράμματα μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών, της Γαλλίας και της Σοβιετικής Ένωσης.

10.1.6 Διαδικασία Μεταρρυθμίσεων

Μετά από τη φαινομενικά επικίνδυνη διάσπαση το 1948, το καθεστώς του Τίτο ήταν αναγκασμένο να καινοτομήσει. Θα ανέπτυσσαν ένα νέο σοσιαλιστικό μοντέλο το οποίο δεν αντέγραφε τον κεντρικά σχεδιαζόμενο σοσιαλισμό αλλά υιοθέτησε κάποιες από τις ιδιαιτερότητες της Γιουγκοσλαβίας. Αυτό έγινε μέσω μιας σειράς σταδιακών και πειραματικών βημάτων και έφτασε στην πλήρη ωρίμανση με τις μεταρρυθμίσεις του 1965. Ο Τίτο δήλωσε πως το νέο σύστημα πρέπει να μπει σε λειτουργία σταδιακά. Σε μία καθυστερημένη και υποανάπτυκτη χώρα όπως η Γιουγκοσλαβία, ήταν φυσικό ότι η πλειοψηφία των εργαζομένων θα ήταν ακατάλληλη για διαχειριστικές ευθύνες. Πόσο γρήγορα θα έπρεπε οι νόμοι που δίνουν στους εργαζομένους τον έλεγχο των εργοστασίων να εφαρμοστούν; Ο Τίτο εκτίμησε ότι θα εξαρτιόταν «από το ρυθμό της πολιτιστικής ανάπτυξης, εννοώντας την εκτεταμένη εκπαίδευση των εργαζομένων έτσι ώστε να είναι ικανοί με κάθε τρόπο να διευθύνουν εργοστάσια, ορυχεία, συγκοινωνία κ.λπ. με επιτυχία προς το συμφέρον της κοινωνίας». Υποδεικνύοντας ότι η πλειοψηφία των εργαζομένων της Γιουγκοσλαβίας ήταν πρώην χωρικοί ο Τίτο πρόσθεσε «Από τους φτωχούς εργαζόμενους που επί αιώνες ζουν στο χαμηλότερο δυνατό πολιτιστικό και βιοτικό επίπεδο, πρόκειται να γίνουν ενσυνείδητοι εργαζόμενοι, δημιουργοί μιας καλύτερης ζωής για τον εαυτό τους και για ολόκληρη τη σοσιαλιστική κοινωνία. Αυτό δε θα είναι μια εύκολη ή γρήγορη διαδικασία...» (Neal, 1954, 240).

Κατά τη διάρκεια της εφαρμογής του νέου οικονομικού συστήματος, μεταρρυθμίσεις απλώνονται και εφαρμόζονται σταδιακά επί οχτώ χρόνια από το 1952 μέχρι το 1960. Αυτό έδωσε χρόνο στην οικονομία να προσαρμοστεί στις αλλαγές, ίσως εξηγώντας γιατί η οικονομία τα πήγαινε τόσο καλά κατά τη δεκαετία του 1950. Μολαταύτα, η κυβέρνηση επίσης εφάρμοσε μεταρρυθμίσεις που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν θεραπεία σοκ. Κατά τη διάρκεια μιας πολύ σύντομης χρονικής περιόδου το 1961, η κυβέρνηση έθεσε σε εφαρμογή πολιτικές που επιτρέπουν περισσότερη ελευθερία στην αγορά. Η οικονομία αντέδρασε αρνητικά σε αυτές τις μεταρρυθμίσεις και μπήκε σε κρίση λίγο αργότερα. Αυτή η οικονομική ύφεση θα μπορούσε να έχει σχέση με το γεγονός ότι αυτές οι μεταρρυθμίσεις εφαρμόστηκαν χρησιμοποιώντας την θεραπεία σοκ.

Ένα νέο ευρύ πακέτο μεταρρυθμίσεων εισήχθηκε το 1965, συμπεριλαμβάνοντας το ελεύθερο εμπόριο, την ανάπτυξη περισσότερο ανταγωνιστικών αγορών, τη βελτίωση

της αυτοδιοικούμενης αυτονομίας και την επέκταση της αποκέντρωσης. Ο Gardner (1998, 490) επισημαίνει έξι ιδιαίτερα σημαντικές και συγκεκριμένες μεταρρυθμίσεις: α) Οι έλεγχοι των τιμών αυξήθηκαν σε πολλά προϊόντα, μέχρι το 1968 σχεδόν 60 τοις εκατό των τιμών παραγωγού και 70 τοις εκατό των τιμών λιανικής ήταν χωρίς έλεγχο. Για προϊόντα που ακόμα επιδέχονταν έλεγχο, οι επιδοτήσεις μειώθηκαν και οι τιμές προσαρμόστηκαν σε επίπεδα παγκόσμιας αγοράς. β) Πόροι κοινωνικών επενδύσεων, που προηγουμένως χρησιμοποιήθηκαν σε πολιτική βάση από την ομοσπονδιακή κυβέρνηση, μεταφέρθηκαν σε τράπεζες, οι οποίες ενθαρρύνθηκαν να δανείζουν στη βάση του κέρδους και ζημίας. γ) Το διεθνές εμπόριο ελευθερώθηκε σταδιακά για να εκθέσει τις εγχώριες βιομηχανίες σε σκληρότερο ανταγωνισμό από το εξωτερικό και στη συνέχεια για να τις κάνει πιο ανταγωνιστικές στις διεθνείς αγορές. δ) Ένα δυσκίνητο σύστημα πολλαπλών συναλλαγματικών ισοτιμιών καταργήθηκε και το δηνάριο υποτιμήθηκε. ε) Οι επιχειρήσεις απέκτησαν μεγαλύτερη εξουσία και ελευθερία να κατανέμουν πόρους σε επένδυση κεφαλαίου και εισόδημα των εργαζομένων, και στ) Ο κεντρικός σχεδιασμός έδωσε τη θέση του σε ένα λιγότερο περιοριστικό και περισσότερο εθελοντικό σύστημα ενδεικτικού σχεδιασμού. Οι μεταρρυθμίσεις του 1965 ξεκίνησαν με την ελπίδα να επεκταθεί ο ρόλος της αγοράς ως ένας από τους θεμελιώδεις ρυθμιστές της οικονομικής δραστηριότητας. Οι στόχοι των μεταρρυθμίσεων ήταν να βελτιωθεί η αποδοτικότητα στη χρήση των σπάνιων πόρων, να εκσυγχρονιστούν τα εργοστάσια και ο εξοπλισμός, να βελτιωθεί η ποιότητα της παραγωγής, να αυξηθεί το μερίδιο της Γιουγκοσλαβίας στο διεθνές εμπόριο και να επιταχυνθεί η οικονομική μεγέθυνση (Primorac and Babic, 1989, 196). Έχει ενδιαφέρον ότι «η μεταρρύθμιση ξεκίνησε σαν οικονομική, αλλά πολύ σύντομα απέφερε σημαντικές κοινωνικές και πολιτικές συνέπειες. Ο πολυκεντρικός σχεδιασμός δεν μπορούσε να βοηθήσει αλλά παρήγαγε μια πλουραλιστική κοινωνία» (Horvat, 1976, 21).

10.1.7 Συνοχή και Βιωσιμότητα

Η Γιουγκοσλαβία ήταν μια χώρα με πολυτάραχη ιστορία. Οι Βαλκανικές δημοκρατίες ήταν συνεχώς υπό την κυριαρχία εξωτερικών δυνάμεων, χτυπημένες από τον πόλεμο και ανταγωνίζονταν η μία την άλλη σε εθνικές και θρησκευτικές αντιπαλότητες. Βάζοντας όλη αυτήν την τραγωδία στην άκρη, η Γιουγκοσλαβία ανέλαβε ένα συναρπαστικό οικονομικό πείραμα, εισάγοντας την αυτοδιαχείριση των εργαζομένων και το σοσιαλισμό της αγοράς. Το νέο οικονομικό σύστημα υποστήριζε υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης για τρεις δεκαετίες και προσέφερε εργασιακή δημοκρατία και κυριαρχία του καταναλωτή. Αξιοσημείωτα, το αυτοδιοικούμενο σύστημα δεν εμπόδισε τη Σλοβενία από το να επιτύχει ένα υψηλό βιοτικό επίπεδο για τους πολίτες της (Gardner, 1998, 502).

Το 1945, η Γιουγκοσλαβία ήταν μια εξαθλιωμένη, σε μεγάλο βαθμό προβιομηχανική, χτυπημένη από τον πόλεμο οικονομία με κατά κεφαλήν εισόδημα μόνο 100 δολάρια το χρόνο. Παρ' όλη την κατάρρευσή της, είχε επιτύχει ένα αξιοσέβαστο μέσο εισόδημα (Rosser and Rosser, 2004, 403). Κατά την περίοδο της μεταβατικής περιόδου του 1952-

1960, όταν εφαρμόστηκε η αυτοδιαχείριση των εργαζομένων, η Γιουγκοσλάβικη οικονομία άνθησε. Σε κάποιο σημείο είχε επιτύχει το μεγαλύτερο ρυθμό ανάπτυξης στον κόσμο, «το κατά κεφαλήν ακαθάριστο εθνικό προϊόν επεκτάθηκε στο βαθμό του 8,5 τοις εκατό ετησίως, η γεωργική παραγωγή 8,9 τοις εκατό και η βιομηχανική παραγωγή 13,4 τοις εκατό» (Horvat, 1976, 12). Επίσης κατά τη διάρκεια αυτής της χρονικής περιόδου, δημιουργήθηκαν πάνω από ένα εκατομμύριο νέες δουλειές και εκτός από μια μικρή κάμψη στη δημιουργία θέσεων εργασίας το 1955, η απασχόληση αυξήθηκε μεταξύ 6 και 11 τοις εκατό ετησίως (Benson, 2002, 103). Στα επόμενα τέσσερα χρόνια, 1961-1965, η παραγωγικότητα της εργασίας αυξήθηκε 7 τοις εκατό το χρόνο και η προσωπική κατανάλωση κατά 50 τις εκατό. Σύμφωνα με την Παγκόσμια Τράπεζα, το κατά κεφαλήν Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν μεγεθύνθηκε με ετήσιο ρυθμό 3,2 τοις εκατό μεταξύ του 1965 και 1989, πολύ πιο πάνω από το μέσο όρο 2,6 τοις εκατό των αναπτυσσόμενων χωρών με ανώτερα μεσαία εισοδήματα (Gardner, 1998, 499).

Πριν από τη στασιμότητά της δεκαετίας του 1980, το ιστορικό της μεγέθυνσης ήταν αρκετά εντυπωσιακό στη μεταπολεμική Ευρώπη και δεν μειώθηκε σε κανένα έτος πριν από το 1980. Κατά τη διάρκεια του 1947-1952 η πραγματική αύξηση της παραγωγής ήταν 11,8 τοις εκατό, το 1953-1964 ήταν 8,6 τοις εκατό, το 1965-1973 ήταν 6,2 τοις εκατό, το 1974- 1980 ήταν 6,4 τοις εκατό και το 1981-1989 ήταν 0,6 τοις εκατό (Rosser and Rosser, 2004, 404). Κατά τη διάρκεια του 1951-1980, ο ετήσιος ρυθμός μεγέθυνσης του πραγματικού Α.Εθ.Π /Α.Ε.Π προπορευόταν του ΟΟΣΑ ως σύνολο (Gardner, 1998, 496).

Ωστόσο, η Γιουγκοσλαβία θα ξεκινούσε να έχει οικονομικά και πολιτικά προβλήματα με το θάνατο του Τίτο το 1980. Ο Τίτο φαινόταν να είναι η κόλλα που κρατούσε τη Γιουγκοσλαβία μαζί. Υπό απολυταρχικό καθεστώς, η Γιουγκοσλαβία πέτυχε κάποιο επίπεδο εθνικής ενότητας (Gardner, 1998, 502). Μόλις απεβίωσε ο Τίτο, η χώρα είχε δυσκολία στο να βρει ενωτική ηγεσία. Η περιοχή που κάποτε ήταν μια ενωμένη Γιουγκοσλαβία τελικά θα διαχωριζόταν μεταξύ του 1991 και 2003. Στο παρελθόν, έγιναν τρομερές και σαρωτικές προβλέψεις σχετικά με εμφύλιο πόλεμο και την κατάρρευση της Γιουγκοσλαβίας μετά από τον θάνατο του Τίτο. Οι εθνικές εντάσεις της Γιουγκοσλαβίας, οι περιφερειακές ανισότητες και οι εξωτερικές πιέσεις βεβαίωναν αυτές τις αποκαλυπτικές προβλέψεις. Η ευρέως αποδεκτή πρόβλεψη ήταν ότι οι τρεις παράγοντες θα ενίσχυαν ο ένας τον άλλο και θα επιδείνωναν την υφιστάμενη διαχώριση της κοινωνίας, οδηγώντας σε χάος, πόλεμο και διάσπαση.

10.2 Η Διάσπαση της Γιουγκοσλαβίας

10.2.1 Εισαγωγή

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970, η Γιουγκοσλαβία έπρεπε να αντιμετωπίσει μια αυξανόμενη λίστα οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών προβλημάτων. Όπως πολλές άλλες χώρες, έπρεπε να απορροφήσει μακροοικονομικά σοκ από την παγκόσμια πε-

τρελαϊκή κρίση και τις ασταθείς διεθνείς αγορές. «Για μια χώρα όπως η Γιουγκοσλαβία, η οποία εξαρτιόταν σε μεγάλο βαθμό από τις εισαγωγές καυσίμων πληρωμένες σε σκληρό νόμισμα, η κρίση των τιμών πετρελαίου από μόνη της θα μπορούσε να έχει καταλήξει σε οικονομική καταστροφή» (Rogel, 2004, 15). Έτσι, τη δεκαετία του 1980, ο κόσμος βίωσε μια σημαντική ύφεση, η οποία μεγέθυνε τα οικονομικά προβλήματα της Γιουγκοσλαβίας. Προκειμένου να διασωθεί, η Γιουγκοσλαβία χρειάστηκε μεγάλα δάνεια από το Δ.Ν.Τ, οδηγώντας το εξωτερικό χρέος στα 20 δισεκατομμύρια δολάρια.

Οι Γιουγκοσλάβοι ηγέτες αντιμετώπισαν αυτά τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά προβλήματα με το να αναπτύσσουν περαιτέρω τις έννοιες της αυτοδιαχείρισης, του φεντεραλισμού και της αποκέντρωσης. Ο Τίτο γερνούσε και η χώρα χρειαζόταν έναν τρόπο για να διαλέξει τον διάδοχό του. Για να επιλυθεί το πρόβλημα της διαδοχής της ηγεσίας και για να μειωθεί η ένταση ανάμεσα στις δημοκρατίες, υιοθετήθηκε ένα νέο σύνταγμα το 1974 που συμπεριλάμβανε ένα ασυνήθιστο σύστημα πολιτικών θεσμών. Στις περιφέρειες παραχωρήθηκε ίση εκπροσώπηση στη συλλογική ηγεσία του Εθνικού Συνδέσμου Κομμουνιστών. Μετά από το θάνατο του Τίτο, η δουλειά του προέδρου του κόμματος θα ήταν ευθύνη ενός εκπροσώπου από διαφορετική περιφέρεια κάθε χρόνο. Το κράτος θα διοικούνταν από συλλογική προεδρία, η οποία θα συμπεριλάμβανε ένα μέλος από κάθε μια από τις οχτώ περιφέρειες συν τον πρόεδρο του κόμματος. Κάθε χρόνο, σύμφωνα με μια πρακτική συχνής εναλλαγής, ένας εκπρόσωπος από μια διαφορετική περιφέρεια θα γινόταν ο εθνικός πρόεδρος (Gardner, 1998, 491). Το Μάιο του 1980, ο Τίτο πέθανε στην ηλικία των 87 ετών, αφήνοντας τη Γιουγκοσλαβία χωρίς ένα ισχυρό αυταρχικό ηγέτη και ένα οικείο σύμβολο εθνικής ενότητας. Η προεδρία εναλλασσόταν κάθε χρόνο, έτσι ήταν αδύνατο για κάθε νέο ηγέτη να εφαρμόσει ένα μακροπρόθεσμο πρόγραμμα σταθεροποίησης ή ενοποίησης. Ταυτόχρονα, η οικονομική αστάθεια συνέβαλε στις πολιτικές εντάσεις ανάμεσα στις δημοκρατίες. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980, μεγάλες Γιουγκοσλάβικες δημοκρατίες άλλαξαν ιδεολογική κατεύθυνση προς τον εθνικισμό και την ανεξαρτησία.

Τα οικονομικά προβλήματα και ο θάνατος του Τίτο προκάλεσαν δυσαρέσκεια ανάμεσα στον πληθυσμό, ο οποίος θα ξεκινούσε να αμφισβητεί τη νομιμότητα της κυβέρνησης. Αυτή η αβεβαιότητα οδήγησε τα μέλη της κυβέρνησης σε διαφωνία για τις κατάλληλες πολιτικές που θα διόρθωναν τα οικονομικά προβλήματα. Πολλά μέλη της κυβέρνησης άρχισαν να δίνουν προτεραιότητα στα ατομικά προνόμια των ξεχωριστών δημοκρατιών παρά της Γιουγκοσλαβίας ως σύνολο. Ο Σέρβος ηγέτης Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς κέρδισε λαϊκή υποστήριξη με το να ευνοεί τη Σερβία και τον εκ νέου συγκεντρωτισμό του κράτους. Οι υπόλοιπες δημοκρατίες απάντησαν με την υπεράσπιση της υφιστάμενης ανεξαρτησίας τους και με το να επεκτείνουν τα δικά τους εθνικά συμφέροντα.

Σε μία προσπάθεια να μειώσει την εντεινόμενη κοινωνική ένταση, το Κομμουνιστικό Κόμμα αποκήρυξε τον αποκλειστικό του «ηγετικό ρόλο» το 1990, ανοίγοντας το δρόμο για την επικράτηση των μη-κομμουνιστικών κομμάτων στις ελεύθερες εκλογές στην

Κροατία και στη Σλοβενία. Το Μάιο του 1991, η ηγεσία της Σερβίας προκάλεσε μια συνταγματική κρίση με το να εμποδίζει την προγραμματισμένη εναλλαγή ενός Κροάτη στην ομοσπονδιακή προεδρία. Ένα μήνα αργότερα, η Κροατία και η Σλοβενία διακήρυξαν ανεξαρτησία από τη Γιουγκοσλαβία. Το 1992, η Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας (ΠΓΔΜ) και η Βοσνία-Ερζεγοβίνη έπραξαν το ίδιο, ενώ η Σερβία και το Μαυροβούνιο οργάνωσαν μια νέα Γιουγκοσλάβικη πολιτεία (Gardner, 1998, 492).

Την απόσχιση της Σλοβενίας το 1991 ακολούθησαν μήνες αποτυχημένων δια-δημοκρατικών διαπραγματεύσεων και απειλές του Μιλόσεβιτς για επιβολή ελέγχου στο υπόλοιπο της χώρας (όπως είχε κάνει στο Κόσσοβο το 1987 και στη Βοϊβοντίνα το 1989). Η Κροατία έκανε γρήγορα το ίδιο. Η διακήρυξη της ανεξαρτησίας της Σλοβενίας και της Κροατίας προκάλεσε δύο πολέμους στην περιοχή, τον Δεκαήμερο Πόλεμο στη Σλοβενία και τον Πόλεμο της Ανεξαρτησίας της Κροατίας. Τον Ιούνιο του 1991, ο Σέρβο-κρατούμενος Γιουγκοσλάβικος στρατός επιτέθηκε στη Σλοβενία από αέρος, αλλά ο πόλεμος στη συνέχεια συγκεντρώθηκε στην Κροατία, όπου ενθαρρύνθηκαν ανεπίσημες τοπικές παραστρατιωτικές ομάδες από το Βελιγράδι να πραγματοποιήσουν ένα μεγάλο μέρος της μάχης. Το 1992 τα Ηνωμένα Έθνη κήρυξαν εκεχειρία, αφήνοντας στις Σερβικές δυνάμεις τον έλεγχο του περίπου 20 τοις εκατό της Κροατίας αλλά όχι για μόνιμη εγκατάσταση. Η αστάθεια μεγάλωνε καθώς η ΠΓΔΜ και η Βοσνία-Ερζεγοβίνη αποχώρησαν και η Γιουγκοσλάβικη ομοσπονδία έπαψε να υπάρχει ως μία οντότητα (Rosser and Rosser, 2004, 402).

Όταν η Βοσνία-Ερζεγοβίνη ανακοίνωσε την ανεξαρτησία της τον Απρίλιο του 1992, ξέσπασε ξανά πόλεμος, αυτήν την φορά ανάμεσα στους Σέρβους και ένα συνασπισμό Μουσουλμάνων Βόσνιων με Κροάτες. Ο πόλεμος ήταν φρικτός, καταλήγοντας σε πάνω από 100.000 θύματα, ισχυρισμούς περί γενοκτονίας, και εκατομμύρια πρόσφυγες σκορπισμένους στις γειτονικές δημοκρατίες και στην Ευρώπη. Το Σαράγεβο, η πρωτεύουσα της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, ήταν επί μεγάλο χρονικό διάστημα υπό πολιορκία από συνεχή βομβαρδισμό. Ήταν χωρισμένο σε συνοικίες κατά μήκος αμοιβαίως εχθρικών εθνικών γραμμών. Στο τέλος, η Βοσνία-Ερζεγοβίνη κέρδισε ανεξαρτησία και ο πόλεμος τελείωσε λόγω των συμφωνιών Ντέιτον το 1995. Οι συμφωνίες υποσχέθηκαν την επιστροφή των προσφύγων στην πατρίδα τους, αλλά λίγοι το κατάφεραν.

Εν τω μεταξύ, τον Απρίλιο του 1992, η Σερβία και το Μαυροβούνιο σχημάτισαν την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας (ΟΔΓ) ως τα μόνα μέλη της. Μερικούς μήνες αργότερα, η ΟΔΓ αποβλήθηκε από τα Ηνωμένα Έθνη. Με τη Σερβία να ευθύνεται σε μεγάλο βαθμό, τα Ηνωμένα Έθνη έθεσαν ένα οικονομικό εμπάργκο στην ΟΔΓ το 1992, αποσύροντας την ανθρωπιστική βοήθεια. Αν και θα χαλάρωνε μετά το 1995, το εμπάργκο ενδυναμώθηκε ξανά κατά τη διάρκεια του πολέμου το 1998 στο Κόσσοβο και καταργήθηκε τελείως μετά από την απομάκρυνση του Μιλόσεβιτς από την εξουσία στα τέλη του 2000. Ο συνδυασμός του πολέμου που επέφερε καταστροφή, θάνατο και φυγή μαζί με την κατάρρευση του δια-δημοκρατικού και εξωτερικού εμπορίου που προέκυψε από τον οικονομικό αποκλεισμό, οδήγησε σε μια γενική οικονομική κατάρρευση

σε κλίμακα που είναι δύσκολο να μετρηθεί. Στη συνέχεια το Μαυροβούνιο αποχώρησε οικονομικά το 1998, υιοθετώντας το Γερμανικό Μάρκο (Rosser and Rosser, 2004, 408). Στις 21 Μαΐου του 2006, σε ένα δημοψήφισμα στο Μαυροβούνιο, το 55,5 τοις εκατό των ψηφοφόρων επέλεξαν την ανεξαρτησία.

Ο παραλογισμός της κατάστασης και η τραγωδία είναι εντυπωσιακά όταν σκεφτόμαστε το Σαράγεβο. Πριν από τον πόλεμο, το Σαράγεβο ήταν μία κοσμοπολίτικη πολυπολιτισμική πόλη, η τοποθεσία των Χειμερινών Ολυμπιακών Αγώνων του 1984, όπου οι διάφορες εθνικότητες ζούσαν μαζί ειρηνικά. Οι εθνικότητες που δεν μισούσαν η μία την άλλη, τώρα το κάνουν και πιθανόν θα συνεχίσουν να το κάνουν για πολύ καιρό, αν και κηρύχθηκε επίσημα ειρήνη το 1995. «Η τραγωδία του Σαράγεβο συνοψίζει την τραγωδία της Γιουγκοσλαβίας ως σύνολο» (Rosser and Rosser, 2004, 409).

10.2.2 Οικονομική Δομή

10.2.2.1 Σχέσεις Ιδιοκτησίας

Η ιδέα της συλλογικής επιχείρησης στη Γιουγκοσλαβία ήταν προβληματική όσον αφορά την αυτοδιαχείριση. Το κύριο πρόβλημα φαίνεται να βρίσκεται στο σύστημα της κοινωνικής ιδιοκτησίας. Η δυσκολία αναγνώρισης των ιδιοκτητών οδήγησε στην παρέμβαση των πολιτικών θεσμών στην κεφαλαιαγορά και στη διαδικασία λήψης αποφάσεων των επιχειρήσεων. Η πληθώρα των υπευθύνων για τη λήψη αποφάσεων σήμαινε ότι οι οικονομικές αποφάσεις λαμβάνονταν συχνά χωρίς επαρκή αξιολόγηση και χωρίς υπευθυνότητα. Τα ιδιόμορφα λογιστικά και τραπεζικά συστήματα έδωσαν στις επιχειρήσεις τη δυνατότητα να δανείζονται κεφάλαια με σημαντικά αρνητικά πραγματικά επιτόκια και να μεταφέρουν τις ζημίες στις τράπεζες. Όπως σε κάποιες άλλες σοσιαλιστικές χώρες, οι τράπεζες έγιναν δέσμιες των κακών οφειλετών, αναγκάζοντας την Εθνική Τράπεζα της Γιουγκοσλαβίας να καλύψει τις ζημίες που συσσωρεύτηκαν από τον τραπεζικό τομέα. Ενώ αναγνωρίστηκε ότι πολλές Γιουγκοσλάβικες επιχειρήσεις λειτουργούσαν σε ένα σύστημα μαλακών περιορισμών του προϋπολογισμού (soft-budget constrains), το σύστημα της κυβερνητικής παρέμβασης στα οικονομικά των επιχειρήσεων περιλάμβανε σημαντικές αναδιανομές κεφαλαίων ανάμεσα στις επιχειρήσεις και στις επαρχίες. Αυτές οι μετακινήσεις κεφαλαίων διατάραξαν τις προσπάθειες των εργαζομένων και έτσι μείωσαν την οικονομική αποδοτικότητα (Prasnikar and Svejnar, 1991, 40). Η Γιουγκοσλάβικη εμπειρία της δεκαετίας του 1960 υπέδειξε ότι ισχυροί εργαζόμενοι – γνώστες εμπιστευτικών πληροφοριών μπορεί να επέφεραν μια σημαντική διασπορά στα εισοδήματα της εργατικής τάξης όταν οι αγορές ήταν ακόμα ατελείς.

Το Γιουγκοσλάβικο σύστημα δεν ήταν γνήσιο, οι περισσότεροι εργάτες δεν έπαιξαν ποτέ έναν ενεργό ρόλο στη διαχείριση. Υπάρχουν αποδείξεις ότι οι διευθυντές των επιχειρήσεων, ο διορισμός των οποίων συχνά ρυθμιζόταν από τους τοπικούς πολιτικούς, είχαν τον έλεγχο. Η κεντρική αρχή μεταβίβαζε μέσω του κρατικού μηχανισμού μια λίστα

με τους «αποδεκτούς» διαχειριστές (managers). Επειδή ο γενικός πληθυσμός δεν εξέλεξε κυβερνητικούς ή κομματικούς ηγέτες, δεν μπορούμε να πούμε ότι η παραπάνω λίστα ήταν αυτή που θα αποφάσιζαν οι εργαζόμενοι. Επιπλέον, μπορούσε η κεντρική αρχή να ελέγξει έναν ισχυρό διευθυντή που θα διαφωνούσε με τους εργαζομένους; Σ' αυτό το πλαίσιο, ημιεξειδικευμένοι και ανειδίκευτοι εργαζόμενοι δεν είχαν σχεδόν καθόλου δύναμη. Οι εργαζόμενοι συνήθως εξαναγκάζονταν να αποδεχτούν τις αποφάσεις των λογιστών, οικονομολόγων και άλλων ειδικών. Στις δημοσκοπήσεις, οι περισσότεροι εργαζόμενοι δήλωναν ότι «δεν έχω την αίσθηση ότι είμαι αυτοδιαχειριζόμενος στην οργάνωση της επιχείρησης» (Gardner, 1998, 493). Εάν η αυτοδιαχείριση υπήρξε ποτέ, αυτό συνέβη στις αρχές της δεκαετίας του 1950, μια βιομηχανικά πρωτόγονη εποχή όταν το κράτος διατηρούσε ουσιαστικό έλεγχο στις τιμές και στις επενδύσεις. Καθώς οι επιχειρήσεις αναπτύσσονταν οι μεμονωμένοι εργαζόμενοι έβρισκαν δύσκολο να συμμετάσχουν στη διαδικασία λήψης αποφάσεων (Gardner, 1998, 491). Μεγάλης κλίμακας, τεχνολογικά προηγμένες επιχειρήσεις δεν μπορούσαν να διαχειρίζονται χαμηλής ειδίκευσης εργαζόμενοι (Rosser and Rosser, 2004, 402). Η αυτοδιαχείριση των εργαζομένων όπως εφαρμόστηκε στη Γιουγκοσλαβία ήταν ένα αργό και δυσκίνητο σύστημα για την λήψη και εφαρμογή επιχειρηματικών αποφάσεων, ειδικά μετά από τη διαίρεση των επιχειρήσεων σε ανεξάρτητους BOALs. Οι BOALs δημιούργησαν ένα υπερβολικό επίπεδο αποκέντρωσης και αναταραχής, αν και ο στόχος ήταν να ισχυροποιηθεί η αυτοδιαχείριση. Για παράδειγμα, μέσα στην Rakovica Motor Works, περίπου 18.000 εργατοώρες αναλώθηκαν κάθε χρόνο σε διαπραγματευτικές συμφωνίες ανάμεσα στις BOALs (Gardner, 1998, 493). Επιπλέον, διαδικασία λήψης αποφάσεων ήταν σε μεγάλο βαθμό επηρεασμένη από τρίτους, συμπεριλαμβανομένου του κομμουνιστικού κόμματος, συνδικάτων και των τοπικών αρχών. Η επιρροή των τοπικών αρχών ήταν αρκετά αρνητική, καθώς οι μεμονωμένες δημοκρατίες ενθάρρυναν το διπλασιασμό των εγκαταστάσεων που υπήρχαν στις άλλες δημοκρατίες, με το στόχο της αυτάρκειας να βασίζεται στη δυσπιστία των γειτόνων τους (Rosser and Rosser, 2004, 402).

Υπήρχαν προβλήματα σχετικά με την τεχνολογική στασιμότητα που προκλήθηκαν από την κοντόφθαλμη οπτική των εργαζομένων χωρίς ιδιοκτησιακά δικαιώματα και το πρόβλημα της αναποτελεσματικότητας των επιχειρήσεων που λειτουργούσαν με χαλαρούς περιορισμούς προϋπολογισμού (Rosser and Rosser, 2004, 399). Οι Γιουγκοσλάβοι εργαζόμενοι δεν είχαν μεταβλητά ιδιοκτησιακά δικαιώματα και δεν υπήρχαν άμεσες επιδοτήσεις στις επιχειρήσεις. Όταν έφευγαν από τις επιχειρήσεις για οποιοδήποτε λόγο, έχαναν οποιαδήποτε αξίωση για εναπομείναν εισόδημα. Έτσι, στις περισσότερες περιπτώσεις η συλλογικότητα παρείχε μικρότερο κίνητρο για επανεπένδυση των παρακρατημένων κερδών (κέρδη που δε διανέμονταν στο εισόδημα των εργαζομένων) απ' ό,τι ένας καπιταλιστής ιδιοκτήτης (Gardner, 1998, 496). Η επανεπένδυση των παρακρατημένων κερδών ως ένα βαθμό ήταν νομικά απαραίτητο επειδή κάθε εταιρία ήταν υποχρεωμένη να διατηρεί την αξία του κεφαλαίου που αντιστοιχούσε σε απόσβεση του κεφαλαιουχικού της εξοπλισμού. Αν και ήταν απρόθυμοι να χρηματοδοτήσουν τις

επενδύσεις από τα παρακρατημένα κέρδη, οι Γιουγκοσλάβοι εργαζόμενοι-διαχειριστές ήταν απολύτως πρόθυμοι να επενδύσουν εάν μπορούσαν να αποκτήσουν χρηματοδοτική πίστωση. Θα ήταν δυνατό να ωφεληθούν από τις επενδύσεις βραχυχρόνια και στην περίπτωση που δεν παρέμεναν στην επιχείρηση είχαν τη δυνατότητα να μεταβιβάσουν το βάρος της εξόφλησης στις μελλοντικές γενιές εργαζομένων (Gardner, 1998, 496). Αυτό ακριβώς συνέβη κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960 και επιτάχυνε τον πληθωρισμό κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980, καθώς οι επιχειρήσεις αποκτούσαν ευκολότερα πρόσβαση στην εξωτερική πίστωση όταν οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις έθεσαν τις τράπεζες υπό τον έλεγχο των επιχειρήσεων. Τα δάνεια χορηγούνταν από τις τοπικές τράπεζες των περιφερειών, οι οποίες ήταν συχνά υπό των έλεγχο των επιχειρήσεων, σε αρνητικά πραγματικά επιτόκια. Για να υποστηρίξουν τη χορήγηση των δανείων, οι τράπεζες δέχονταν μεγάλες δόσεις πιστώσεων από την κεντρική τράπεζα, συνεισφέροντας έτσι στην αύξηση της προσφοράς χρήματος και κατά συνέπεια στον πληθωρισμό. Η αποκεντρωμένη φύση της διαδικασίας καθιστούσε όλο και πιο δύσκολο τον έλεγχο του πληθωρισμού. Η υπερβολική εξάρτηση από το χρέος παρά στα ίδια κεφάλαια έκανε τις επιχειρήσεις οικονομικά αδύνατες και προκάλεσε μη-αποδοτικές επενδύσεις (Gardner, 1998, 496). Επιπλέον, ενώ το κράτος κατείχε το κεφάλαιο, για πολιτικούς λόγους δε διεκδικούσε την επανάκτηση του κόστους του όταν αυτό ήταν καθυστερημένο. Έτσι, αυτός ήταν ένας ακόμη λόγος γιατί οι αυτό-διαχειριζόμενες επιχειρήσεις αντιμετώπιζαν χαλαρούς περιορισμούς στον προϋπολογισμό τους, περιορίζοντας την ανεργία βραχυχρόνια, αλλά προωθώντας την αναποτελεσματικότητα μακροχρόνια με το να κλειδώνουν το κεφάλαιο σε μη-αποδοτικές επιχειρήσεις.

Το 1989, νέοι νόμοι επέτρεψαν την ιδιωτικοποίηση και τις ξένες επενδύσεις, μετατοπίζοντας την οικονομία προς την αγορά του καπιταλισμού. Η ιδιοκτησιακή δομή των επιχειρήσεων επέτρεπε την κοινωνική ιδιοκτησία, τους συνεταιρισμούς, την ιδιωτική ιδιοκτησία (εγχώρια και ξένη) και τον συνδυασμό όλων των παραπάνω. Στις αρχές της δεκαετίας του 1990, υπήρξε ένα μεγάλο κύμα αυθόρμητων ιδιωτικοποιήσεων, που ξεκίνησε από προηγούμενους μάνατζερ, αποκτώντας τον έλεγχο των επιχειρήσεων σε μειωμένες τιμές και με ισχυρισμούς για διαφθορά και για παράνομες συναλλαγές. Αυτό οδήγησε σε ένα κίνημα μερικής επανεθνικοποίησης που ακολουθήθηκε από ιδιωτικοποιήσεις. Για παράδειγμα, το 1997 περίπου το 53 τοις εκατό των περιουσιακών στοιχείων της Κροατίας ήταν ακόμα υπό την κυριότητα του κράτους (Rosser and Rosser, 2004, 408).

10.2.2.2 Σχέσεις Οργάνωσης

Οι οργανωτικές σχέσεις των αυτό-διαχειριζόμενων Γιουγκοσλάβων εργαζομένων ήταν επίσης προβληματικές. Το 1950, ο κεντρικά σχεδιαζόμενος σοσιαλισμός αντικαταστάθηκε με το σοσιαλισμό των αυτό-διαχειριζόμενων εργαζομένων, ο οποίος απέδιδε καλύτερα από τον μεταμοσχευμένο κεντρικά διαχειριζόμενο σοσιαλισμό. Ωστόσο, πολλά χαρακτηριστικά του διαχειριστικού συστήματος παρέμεναν: οι επενδυτικές απο-

φάσεις ήταν ακόμα συγκεντρωτικές, στην κατανομή των επενδύσεων χρησιμοποιούνταν συχνά μη-οικονομικά κριτήρια και οι τιμές, τα εισοδήματα και οι συναλλαγματικές ισοτιμίες ελέγχονταν σε ομοσπονδιακό επίπεδο. Αυτά τα χαρακτηριστικά φαίνονταν να ήταν τα κύρια εμπόδια στην υγιή οικονομική μεγέθυνση. Αν και οι ρυθμοί ανάπτυξης στη δεκαετία του 1950 ήταν εντυπωσιακοί, η Γιουγκοσλάβικη βιομηχανία ήταν ακόμα μη-αποδοτική. Με τα διεθνή πρότυπα, η κατά κεφαλήν παραγωγή ήταν χαμηλή και η ποιότητα των αγαθών ήταν κατώτερη. Οι δείκτες που καταγράφουν γρήγορη μεγέθυνση της παραγωγής θα πρέπει να αντιμετωπίζονται με προσοχή, λόγω της αποτυχίας τους να υποδείξουν τα προβλήματα του όγκου της παραγωγής που δεν μπορούσε να πωληθεί (Primorac and Babic, 2989, 195).

Το να βασίζεται στην αγορά για να συντονίζει τους οικονομικούς παράγοντες σήμαινε ότι κάθε επιχείρηση μπορούσε να επιδιώκει το στόχο της μεγιστοποίησης των κερδών της. Ωστόσο, επιβλήθηκαν κεντρικά, χωρίς λόγο, έλεγχοι τιμών και καθορισμένες τιμές (Kennett, 2004, 441), παραμορφώνοντας το προϊόν της αγοράς. Απόλυτη ελευθερία στην αγορά εργασίας σημαίνει ότι κάθε εργαζόμενος μπορεί να διαλέξει πού θα εργαστεί. Στην πραγματικότητα, οι επιχειρήσεις έτειναν να προσλαμβάνουν από την οικογένεια ή ανάλογα με την καταγωγή (Kennett, 2004, 441). Οι συλλογικές επιχειρήσεις εφάρμοσαν την πρακτική διανομής περιορισμένου εισοδήματος. Βάσει νόμου, οι μισθοί δεν μπορούσαν να πέσουν περισσότερο από 30 τοις εκατό σε οποιοδήποτε έτος, ανεξάρτητα από τα έσοδα των επιχειρήσεων. Αυτός ο περιορισμός επίσης δημιούργησε χαλαρούς περιορισμούς στον προϋπολογισμό (Kennett, 2004, 441).

Η αυτό-διαχειριζόμενη οικονομία των Γιουγκοσλάβων εργαζομένων στερούνταν τις αγορές που θα διανέμουν τους επενδυτικούς πόρους ανάμεσα σε ανταγωνιστικές χρήσεις. Το κεφάλαιο ήταν ιδιοκτησία του κράτους και οι επιχειρήσεις έπρεπε να πληρώσουν ένα «ενοίκιο» που αντανακλούσε το κόστος ευκαιρίας βάσει του επιτοκίου. Στην πραγματικότητα, τα επιτόκια δεν έπαιξαν ποτέ σημαντικό ρόλο. Συνεπώς, το «ενοίκιο» ήταν πολύ πιο χαμηλά από το επιτόκιο ισορροπίας και ήταν συχνά αρνητικό, προκαλώντας έλλειμμα κεφαλαίου. Ήταν μια πολιτική, σε αντίθεση με την οικονομική, διαδικασία λήψης αποφάσεων για τη διανομή και την κατανομή του κεφαλαίου ανάμεσα σε ανταγωνιστικές χρήσεις.

Παραδόξως, η οικονομία των εργαζομένων είχε προβλήματα από την μεγαλύτερη ανεργία σε σχέση με τις περισσότερες καπιταλιστικές χώρες. Το παραπάνω θετικό επιχείρημα υπέρ μιας αυτό-διαχειριζόμενης αγοράς κοινωνικής οικονομίας των εργαζομένων ήταν ότι είναι λιγότερο επιρρεπής στην ανεργία από μια καπιταλιστική. Στην περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας, η ανεργία αυξήθηκε από έναν μέσο κάτω από δύο τοις εκατό μεταξύ του 1952 και 1964 σε έναν μέσο πάνω από 11 τοις εκατό μεταξύ του 1984 και 1988. Μεταξύ του 1971 και του 1975 μόνο, η ανεργία αυξήθηκε σταθερά από 6,7 τοις εκατό σε 10,4 τοις εκατό (Seroka, 1978, 269). Στα μέσα της δεκαετίας του 1980, περίπου ένα εκατομμύριο εργαζόμενοι ήταν καταγεγραμμένοι ως άνεργοι. Σε κάθε δεδομένο χρόνο, περίπου 350.000 Γιουγκοσλάβοι, ανάμεσα σε τρία με έξι τοις εκατό του εργατι-

κού δυναμικού, εργάζονταν έξω από την χώρα, κυρίως στη Δυτική Γερμανία (Gardner, 1998, 498). Οι περισσότεροι από τους ανέργους ήταν νέοι. Μέχρι το 1984, νέοι μέχρι 24 χρονών αντιπροσώπευαν το 60 τοις εκατό του συνολικού εργατικού δυναμικού (Primorac and Babic, 1989, 208). Περιέργως, η αυτό-διαχειριζόμενη Γιουγκοσλάβικη οικονομία των εργαζομένων δεν ήταν ικανή να εξαλείψει την ανεργία των νέων.

Γιατί τόση ανεργία; Οι απολύσεις ήταν σπάνιες στη Γιουγκοσλάβικη βιομηχανία αλλά οι νεοσύστατες επιχειρήσεις ήταν λίγες και η δημιουργία θέσεων εργασίας ήταν αργή. Τα επενδυτικά κεφάλαια έτειναν να κατανέμονται σε μεγάλες, εδραιωμένες και πολιτικά ισχυρές επιχειρήσεις. Όπως έχουμε υποδείξει, υπήρχε ένα μεγάλο αντικίνητρο για τις υπάρχουσες επιχειρήσεις να προσλαμβάνουν ανέργους επειδή το υπόλοιπο της επιχείρησης και ο διαχειριστικός έλεγχος θα έπρεπε να μοιράζονται μαζί με ένα μεγάλο αριθμό εργαζομένων. Το εργατικό δυναμικό αυξήθηκε γρήγορα, 100.000 κάθε χρόνο, και ένα παρόμοιο νούμερο εγκατέλειπε τη γεωργία κάθε χρόνο. Πολλοί από τους νέους συμμετέχοντες ζούσαν σε υποανάπτυκτες περιοχές της χώρας με λίγες ευκαιρίες. Γλωσσικά, πολιτιστικά και θρησκευτικά εμπόδια, εμπόδιζαν τους εργαζόμενους από το να μετακινηθούν ανάμεσα στις περιφέρειες, προκαλώντας έναν υψηλό βαθμό διαρθρωτικής ανεργίας. Έτσι, μεταξύ του 1976 και του 1987, η μέση ανεργία ήταν μικρότερη του δύο τις εκατό στην πλούσια Σλοβενία, αλλά πάνω από 20 τοις εκατό στην ΠΓΔΜ και περίπου 30 τοις εκατό στο Κόσσοβο, το οποίο κατοικούνταν κυρίως από Αλβανούς υπηκόους (Gardner, 1998, 498, Kennet, 2004, 446). Το πιο σημαντικό, το βάρος να μειωθεί η ανεργία σε ένα αποκεντρωμένο οικονομικό σύστημα έγινε η ευθύνη των ατομικών οικονομικών επιχειρήσεων και όχι των συγκεντρωτικών, γραφειοκρατικών, πολιτικών αρμόδιων για τη λήψη αποφάσεων. Επακόλουθα, το ζήτημα της ανεργίας μπορούσε να μην είναι στην πολιτική ημερήσια διάταξη (Seroka, 1978, 278).

Η Γιουγκοσλάβικη οικονομία δε βίωσε χαμηλό πληθωρισμό εξαιτίας της απουσίας της δύναμης των συνδικάτων (ένας ισχυρός παράγοντας του πληθωρισμού κόστους στις καπιταλιστικές οικονομίες). Στο Γιουγκοσλάβικο μοντέλο της αυτοδιαχείρισης των εργαζομένων, ο πληθωρισμός ήταν ένα έμφυτο φαινόμενο (Csaba, 2003, 14). Στη διάρκεια της μεταπολεμικής ύπαρξής του, οι Γιουγκοσλάβικες αρχές άσκησαν κακό έλεγχο στη νομισματική μεγέθυνση και στον πληθωρισμό. Και οι ομοσπονδιακές και οι δημοκρατικές κυβερνήσεις προσπάθησαν να κάνουν ελέγχους τιμών προκειμένου να σταματήσουν τον πληθωρισμό, δημιουργώντας υπερβάλλουσα ζήτηση και μαύρες αγορές αντί να περιορίσουν τον πληθωρισμό. Από πέντε τοις εκατό το χρόνο το 1968, ο πληθωρισμός αυξήθηκε σε 25 τοις εκατό το 1975 (Seroka, 1978, 268) και αυξήθηκε μετά από το θάνατο του Τίτο το 1980. Ο μέσος ρυθμός πληθωρισμού της Γιουγκοσλαβίας ήταν πάντα υψηλότερος από τον μέσο όρο του ΟΟΣΑ και σχεδόν πάντα ο υψηλότερος στη σοσιαλιστική Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη και μέχρι το 1990, το τελευταίο πλήρες έτος πριν τη διάσπαση της Γιουγκοσλαβίας ο πληθωρισμός έφτασε στο 583 τοις εκατό (Gardner, 2998, 496).

Ο έμφυτος πληθωρισμός (inflationary bias) της αυτό-διαχειριζόμενης οικονομίας των εργαζομένων ήταν φανερά ριζωμένος στις χρηματοοικονομικές αδυναμίες των συλλογικών επιχειρήσεων και στην απροθυμία της κεντρικής κυβέρνησης να επιβάλει δημοσιονομική πειθαρχία με το να εξαλείψει τους χαλαρούς περιορισμούς στον προϋπολογισμό. Προκάλεσε τις κολεκτίβες να διατηρήσουν εσωτερική δημοσιονομική πειθαρχία, επειδή οι εργαζόμενοι ήταν σε θέση να ψηφίζουν για αυξήσεις των μισθών τους και επειδή είχαν το κίνητρο να βασίζονται σε μεγάλο βαθμό σε δανειακά κεφάλαια για τις επενδύσεις. Δοκίμασε τις κεντρικές αρχές στην εφαρμογή αυστηρών περιορισμών στον προϋπολογισμό των κολεκτίβων ελλείψει μιας κεφαλαιαγοράς επειδή δεν υπήρχε ουσιαστικό σύστημα χρεοκοπίας και ρευστοποίησης των κολεκτίβων. Όταν η Εθνική Τράπεζα επιτυχώς επιβράδυνε τη μεγέθυνση της προσφοράς χρήματος και έκανε πιο αυστηρή την πίστωση, οι κολεκτίβες επέκτειναν την κυκλοφορία των εμπορικών πιστώσεων και των γραμματίων. Ωστόσο, η Εθνική Τράπεζα προξένησε αύξηση της ανεργίας και μείωση των πραγματικών εισοδημάτων, συνεισφέροντας έτσι στην πολιτική αστάθεια, ιδιαίτερα στις φτωχότερες περιοχές της οικονομίας (Gardner, 1998, 497-8).

Σε αντίθεση με τις άλλες σοσιαλιστικές χώρες, η Γιουγκοσλαβία ποτέ δεν ανέπτυξε μια αξιοσημείωτη ίση κατανομή του εισοδήματος. Συγκεκριμένα, οι ανισότητες του περιφερειακού εισοδήματος δημιούργησαν προβλήματα. Στα μέσα της δεκαετίας του 1970, οι Ηνωμένες Πολιτείες ήταν η μοναδική χώρα με μεγαλύτερη ανισότητα στο εισόδημα από τη Γιουγκοσλαβία. Μεταξύ της δεκαετίας του 1970 και τα μέσα της δεκαετίας του 1980, η διανομή του Γιουγκοσλάβικου εισοδήματος ήταν λιγότερο ισότιμη από αυτήν στην Ουγγαρία, Πολωνία, Γερμανία ή τη Σουηδία (Gardner, 1998, 499) Η Γιουγκοσλαβία επίσης είχε έναν σχετικά υψηλό βαθμό φτώχειας. Η αναλογία του πληθυσμού που ζούσε με εισόδημα διαβίωσης κάτω από περίπου 900 δολάρια ανά άτομο αυξήθηκε από 17 τοις εκατό το 1978 σε 25 τοις εκατό το 1987. Ανάμεσα σε 25 χώρες που μελετήθηκαν από την Παγκόσμια Τράπεζα, μόνο η Πολωνία βίωσε μια μεγαλύτερη αύξηση στο βαθμό φτώχειας κατά τη διάρκεια αυτών των ετών (Gardner, 1998, 499).

Το 1947, το κατά κεφαλήν εισόδημα στη Σλοβενία ήταν περίπου 57 τοις εκατό πάνω από αυτό της Γιουγκοσλαβίας ως σύνολο, ενώ του Μαυροβουνίου ήταν 57 τοις εκατό κάτω από το μέσο (Kennet, 2004, 439-40). Ο πίνακας 10.1 δείχνει ότι η απόκλιση μεταξύ των κρατών γινόταν όλο και μεγαλύτερη με την πάροδο του χρόνου. Η Σλοβενία έγινε σχετικά πλουσιότερη από άλλες επαρχίες και χώρες, κυρίως στο νότο, που παραμένανε λιγότερο ανεπτυγμένες. Παρά το ειδικό καθεστώς που χορηγήθηκε από τον Τίτο, η πιο φτωχή περιοχή ήταν το Κόσσοβο, μια περιοχή που κατά κύριο λόγο κατοικούνταν από Αλβανούς υπηκόους. Το 1947, το κατά κεφαλήν εισόδημα ήταν 3,3 φορές μεγαλύτερο στη Σλοβενία απ' ό,τι στο Κόσσοβο, μέχρι το 1965 ήταν πέντε φορές μεγαλύτερο, το 1986 εφτά φορές μεγαλύτερο, το 1988 εννιά φορές μεγαλύτερο και το 1989 σχεδόν οχτώ φορές μεγαλύτερο (Gardner, 1998, 500, Rosser and Rosser, 2004, 394-6). Στα τέλη της δεκαετίας του 1980, η διαφορά στο κατά κεφαλήν εισόδημα ανάμεσα στη Σλοβενία και το Κόσσοβο ήταν τρεις ή τέσσερις φορές μεγαλύτερη απ' ό,τι η διαφορά ανάμεσα

στις περιφέρειες σε οποιαδήποτε χώρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Gardner, 1998, 500). Το εισόδημα της Σλοβενίας ήταν 140 τοις εκατό υψηλότερο από αυτό στο Μαυροβούνιο και τη Σερβία (Kennet, 2004, 441). Οι φτωχότερες περιοχές χαρακτηρίζονταν από χαμηλότερη εκπαίδευση και έλλειψη δεξιοτήτων μάνατζμεντ.

Πίνακας 10.1 Η περιφερειακή κατανομή του εισοδήματος ανά κάτοικο 1947-1986, ως ποσοστό του μέσου όρου

Κράτος ή αυτόνομη περιοχή	**1947**	**1953**	**1979**	**1986**	**Πληθυσμός σε εκατομμύρια 1986**
Κοσσυφοπέδιο	58	53	31	30	1.8
Βοσνία - Ερζεγοβίνη	72	79	70	72	4.3
FYROM	71	69	68	66	2
Μαυροβούνιο	43	58	64	78	0.6
Σερβία	100	91	96	94	5.8
Βοϊβόντινα	125	96	120	121	2
Κροατία	105	111	125	123	4.7
Σλοβενία	157	182	200	211	1.9
Γιουγκοσλαβία Συνολικά	100	100	100	100	23.2

Πηγή: Kennett (2004, 440).

Οι αιτίες της εισοδηματικής και περιφερειακής ανισότητας και φτώχειας στη Γιουγκοσλαβία και οι λόγοι για τους οποίους απέτυχαν να συγκλίνουν σχετίζονται με τις αιτίες της αυξανόμενης ανεργίας. Μεγάλες εθνικές, πολιτιστικές και θρησκευτικές διαφορές καθιστούσαν την κινητικότητα του εργατικού δυναμικού χαμηλή ανάμεσα στις περιφέρειες. Η αυτό-διαχείριση των εργαζομένων περιόρισε την πρόσληψη νέων εργαζομένων, επειδή ο διαχειριστικός έλεγχος και το εναπομείναν εισόδημα θα έπρεπε να μοιραστεί σε μεγαλύτερο αριθμό εργαζομένων. Οι προσλήψεις αφορούσαν συγγενείς ή πολιτικά συνδεδεμένα άτομα, αντί μετανάστες από άλλες περιφέρειες (Kennett, 2004, 440).

Η Ομοσπονδιακή πολιτική μετέφερε πόρους από τον πιο πλούσιο Βορά στο Νότο, αλλά η έκταση στην οποία συνέβαινε αυτό περιορίστηκε από την ανάγκη να ελαχιστοποιηθεί η πολιτική αντιπαράθεση ανάμεσα στις περιφέρειες που ήταν αιτία παραπόνων και αναταραχών από τις πλουσιότερες περιοχές. Επιπλέον, παρά τη διαθεσιμότητα της φτηνής εργασίας, το κεφάλαιο είχε μικρότερη οριακή παραγωγικότητα στο νότο και μολονότι τα ποσοστά των επενδύσεων ήταν υψηλότερα στις φτωχότερες περιοχές, οι εισοδηματικές ανισότητες παρέμεναν μεγάλες. Ενώ η Κροατία και η Σλοβενία συνεισέφεραν περισσότερο από το μισό του συνολικού ομοσπονδιακού προϋπολογισμού, η Σερβία μεγεθύνθηκε γρήγορα και απορρόφησε περισσότερο από τα δύο τρίτα πέρα απ' ό,τι άξιζε. Η Κροατία και η Σλοβενία κέρδισαν δύο με τρεις φορές αυτό που επένδυσαν, αλλά αντιδρούσαν επειδή συνέβαλλαν σε μια δαπανηρή εξισωτική πολιτική που ωφελούσε τη

Σερβία. Πριν από τη διάσπαση της Γιουγκοσλαβίας, ο μέσος εργαζόμενος στο νότο ήταν εφοδιασμένος με το ίδιο ποσό κεφαλαίου με αυτόν στο βορά, αλλά η παραγωγικότητα της εργασίας παρέμενε χαμηλή (Kennett, 2004, 441). Η παραμονή στη Γιουγκοσλαβία συνεπαγόταν τη συνέχιση των μεταφορών από τη Σλοβενία στη Σερβία. Αυτό εξηγεί γιατί η Σλοβενία ανεξαρτητοποιήθηκε από τη Γιουγκοσλαβία και έκανε αίτηση για ένταξη στην Ε.Ε πριν από οποιαδήποτε άλλη πρώην δημοκρατία (Kennett, 2004, 441).

Όταν ο Τίτο απεβίωσε το 1980, η πολιτική και οικονομική εξουσία μεταβιβάστηκε γρήγορα στις δημοκρατίες. Η οικονομική απόδοση χειροτέρευε σταθερά και οι εντάσεις ανάμεσα στις περιφέρειες αυξάνονταν. Το Σεπτέμβριο του 1982, το εξωτερικό χρέος έφτασε τα 20 δισεκατομμύρια δολάρια, δεν μπορούσε να εξυπηρετηθεί και απαιτούσε αναδιάρθρωση. Ως εκ τούτου, η μακροοικονομική πολιτική ξέφυγε από τον έλεγχο. Παράλληλα, η ανεργία, η οποία ήταν περίπου στο εφτά τοις εκατό κατά τη διάρκεια του δευτέρου μισού της δεκαετίας του 1970, αυξήθηκε από 10 τοις εκατό το 1980 σε 15 τοις εκατό το 1990 (Gardner, 1998, 492). Οι τιμές καταναλωτή κλιμακώθηκαν σταθερά από 30 τοις εκατό το 1980 σε περισσότερο από 100 τοις εκατό το 1987 και εκτινάχθηκαν σε 10.000 τοις εκατό στα τέλη του 1989. Μόνο τότε οι υπεύθυνοι για τη διαμόρφωση πολιτικής συνειδητοποίησαν ότι αυτά τα προβλήματα ήταν μια συνέπεια της παρατεταμένης κακοδιαχείρισης, υπερβολικού δανεισμού από το εξωτερικό, αυθαίρετης διαδικασίας λήψης αποφάσεων και μιας γενικά αυτόνομης οικονομικής πολιτικής (Primorac and Babic, 1989, 195).

10.2.2.3 Σχέσεις κινήτρων

Ο αυτό-διαχειριζόμενος σοσιαλισμός δεν παρείχε κίνητρα για τη δημιουργία νέων επιχειρήσεων. Αφού ένας επιχειρηματίας λάμβανε το ρίσκο να δαπανήσει χρόνο, προσπάθεια και πόρους, οι εργαζόμενοι και η κυβέρνηση θα αναλάμβαναν την επιχείρηση και η υπολειμματική αξία θα μοιραζόταν μεταξύ των εργατών. Ως εκ τούτου, ένα δημιουργικό άτομο είχε ελάχιστα κίνητρα ως προς την εκμετάλλευση των ευκαιριών της αγοράς. Η έλλειψη κινήτρων για τη δημιουργία νέων επιχειρήσεων ήταν μία από τις σοβαρότερες ελλείψεις του οικονομικού συστήματος της Γιουγκοσλαβίας.

Στη Γιουγκοσλαβία, το αποτέλεσμα της αγοράς εργασίας ήταν διαφορετικό σε σχέση με το αποτέλεσμα μίας καπιταλιστικής αγοράς εργασίας. Το εισόδημα των εργαζομένων καθοριζόταν ανεξάρτητα από τις συνθήκες προσφοράς και ζήτησης στην αγορά εργασίας. Αυτό συνέβαινε επειδή οι μισθοί ήταν διαφορετικοί μεταξύ των επιχειρήσεων και επειδή η είσοδος νέων ανταγωνιστών στην αγορά εργασίας και αγορά προϊόντος ήταν περιορισμένη. Τέλος, μεγάλες εισοδηματικές διαφορές συνέβαιναν μεταξύ εργαζομένων της ίδιας ειδικότητας, οι οποίοι όμως εργαζόντουσαν σε διαφορετικές επιχειρήσεις, χωρίς να εγγυώνται ότι όλες οι θέσεις καλύφθηκαν από εξειδικευμένο προσωπικό (Kennett, 2004, 441). Στο τέλος της δεκαετίας του 1960, η αναλογία του υψηλότερου μισθού ως προς το χαμηλότερο για ένα δεδομένο τύπο εξειδίκευσης συ-

νήθως ξεπερνούσε το 2:1 με τη μεγαλύτερη διαφορά να υπάρχει μεταξύ των εργατών που ασκούσαν χειρωνακτική εργασία (Gardner, 1998, 500).

Ενώ η απασχόληση αυξήθηκε σταθερά, η παραγωγικότητα της εργασίας υπολειπόταν και αυξανόταν περίπου μόνο 2,6 τοις εκατό το χρόνο. Αυτό συνέβαινε διότι δεν υπήρχε αγορά για κεφάλαιο, παραγωγικά αγαθά και εργασία. Το κεφάλαιο ανήκε στο κράτος και το κόστος παραγωγής θεωρούνταν δεδομένο, έτσι οι επιχειρήσεις δεν αμειβόντουσαν για τη χρήση των πόρων τους με παραγωγικό και εντατικό τρόπο (Benson, 2002, 103). Υπήρχε μία τάση για πρόσληψη λιγότερων εργαζομένων καθώς οι εργαζόμενοι προσπαθούσαν να μεγιστοποιήσουν τα καθαρά έσοδά τους. Επιπλέον, η θέληση για σταθεροποίηση της απασχόλησης δεν σήμαινε νέες θέσεις εργασίας, αλλά προσπάθεια για διατήρηση των υφιστάμενων θέσεων όλων αυτών που εργάζονταν (RosserandRosser, 2004, 403).

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1950 και στις αρχές της δεκαετίας του 1960, οι κεντρικοί σχεδιαστές διατήρησαν σημαντικές αρχές για τις τιμές και τις επενδύσεις κεφαλαίου. Ο έλεγχος των επενδύσεων κεφαλαίου ήταν απαραίτητος για να επιτευχθεί ισότητα μεταξύ των ρυθμών ανάπτυξης και να εμποδίσουν τους εργαζομένους να κατανέμουν τα αδιανέμητα κέρδη στους μισθούς αντί σε επενδύσεις κεφαλαίου (Rosser and Rosser, 2004, 412). Από την άλλη, οι διοικητές των επιχειρήσεων θα έπρεπε να θέλουν να επενδύσουν σε κεφάλαιο για να αυξήσουν την παραγωγικότητα της εργασίας και την μακροχρόνια υπολειμματική αξία ανά εργάτη. Εάν όμως οι διοικητές δεν έδιναν μεγάλη σημασία στο μέλλον ευνοούσαν άμεσα τους μισθούς αντί για τις κεφαλαιακές επενδύσεις. Εντός της επιχείρησης, η επανεπένδυση των κερδών δεν ήταν σύμφωνη με δύο ομάδες εργαζομένων: αυτούς που προτιμούσαν άμεσα έσοδα και σε αυτούς που περίμεναν να αποσυρθούν, να αλλάξουν επάγγελμα ή φοβόντουσαν μήπως και χάσουν τις δουλειές τους, σταματώντας τους από το να μοιράσουν την υπολειμματική αξία ως εισόδημα στο μέλλον (Gardner, 1998, 495-6).

Ο καταμερισμός της υπολειμματικής αξίας των επιχειρήσεων και η μικρή οργάνωση των επιχειρήσεων δεν έλυσαν το πρόβλημα που σχετιζόταν με την προσπάθεια εργασίας. Το πρόβλημα του «μοναχικού καβαλάρη» ήταν διαδεδομένο, μειώνοντας έτσι την παραγωγικότητα της εργασίας και για αυτό απαιτούνταν επίβλεψη. Το σύστημα που ήταν υπεύθυνο για την επιλογή, δεν εγγυούνταν ότι ο πιο ικανός θα έπαιρνε τη δουλειά. Τοπικοί αξιωματούχοι του Κόμματος είχαν ισχυρό λόγο σχετικά με το ποιος υποψήφιος είναι εξειδικευμένος και οι υποψήφιοι καθορίζονταν πολιτικά. Οι εργαζόμενοι είχαν επίσης κίνητρο να διαλέξουν αυτόν που υποσχόταν υψηλότερους μισθούς και διασφάλιση της θέσης αντί βιωσιμότητα της επιχείρησης (Kennett, 2004, 444).

10.2.3 Πολιτική Δομή

Οι αδυναμίες του πολιτικού συστήματος της Γιουγκοσλαβίας μπορούν να ανιχνευθούν σε τρείς παράγοντες: εθνικισμός, άνιση οικονομική ανάπτυξη και αντιπαλότητα των μεγάλων δυνάμεων. Καθένας από αυτούς τους παράγοντες ενίσχυαν τις βασικές

διαφορές, πολιτισμικές, κοινωνικές, οικονομικές μεταξύ των κρατών της Γιουγκοσλαβίας. Οικονομικά, πολιτισμικά, κοινωνικά και θέματα εξωτερικής πολιτικής είχαν την τάση να διαχωρίζονται ανάμεσα στα κράτη της Γιουγκοσλαβίας (Seroka, 1978, 270). Επιπλέον, η πολιτική δομή ήταν ασυνεπής, αφού η Γιουγκοσλαβία προσπάθησε αυταρχικά να εγκαταστήσει ένα σύστημα οικονομικής δημοκρατίας και ελεύθερης αγοράς. Το Κομμουνιστικό κόμμα διατήρησε τη δύναμή του και τον κεντρικό του ρόλο στην κοινωνία, δήθεν για να προστατέψει το σύστημα του οικονομικού πλουραλισμού των αγορών. Αντί οι εργαζόμενοι να είναι ελεύθεροι να επιλέξουν, ήταν περιορισμένοι από μία προκαθορισμένη λίστα από το κόμμα. Στην πραγματικότητα οι πολιτικοί αρχηγοί πότε δεν παράτησαν τον έλεγχο στην πρόσληψη διοικητών για τις επιχειρήσεις και για άλλες σημαντικές θέσεις. Παρόλο που στη θεωρία ο χώρος εργασίας λειτουργούσε δημοκρατικά με ελεύθερες εκλογές για τη διαχείριση, το κουμουνιστικό κόμμα ήλεγχε τη λίστα με τους υποψήφιους διοικητές. Οι υποστηρικτές του κόμματος παραδέχονται ότι το σύστημα της Γιουγκοσλαβίας πότε δεν ενσωμάτωσε πλήρως τα ιδανικά της οικονομικής δημοκρατίας. Είναι αναμφισβήτητο ότι το πολιτικό σύστημα της Γιουγκοσλαβίας ήταν ασυνεπές και αντιφατικό.

Μετά το θάνατο του Τίτο, η πολιτική δομή επαναξιολογήθηκε. Με τις διαφωνίες μεταξύ των ελίτ του κουμουνιστικού κόμματος να εξαπλώνεται και οι εθνικιστικοί δεσμοί να γίνονται ισχυρότεροι, μια νέα πολιτική δομή ήταν απαραίτητη. Το 1990, ο πλουραλισμός είχε νομιμοποιηθεί σε όλα τα κράτη της Γιουγκοσλαβίας. Στα μέσα του 1991, υπήρχαν 290 πολιτικά κόμματα, από τα οποία το 30 τις εκατό ήταν αφοσιωμένα σε ένα είδος εθνικισμού. Τελικά, η αναπόφευκτη ασυνέπεια κόστισε τη διάσπαση της Γιουγκοσλαβίας και την ανεξαρτησία των κρατών της.

10.2.4 Ιδεολογία

Η Γιουγκοσλαβία ήταν μια ετερογενής χώρα σε σχέση με τις οικονομικές συνθήκες, κοινωνιολογικές συνθήκες και δημογραφικούς δείκτες που επηρεάζουν την εθνική ενότητα και την ιδεολογία μιας χώρας (Flere, 1991, 188). Στις 24 Νοεμβρίου του 1918, αμέσως μετά το τέλος του Ά Παγκοσμίου Πολέμου, το βασίλειο της Σερβίας, Κροατίας και Σλοβενίας ανακοινώθηκε επίσημα, με τον Σέρβο Βασιλιά Peter I να είναι ο μονάρχης. Αυτό ήταν ένας στόχος για πάνω από ένα αιώνα για τα νότια Σλαβικά κράτη, ένας στόχος εμπνευσμένος από τους διανοούμενους που μελετούσαν την παράδοση και τη Σερβο-Κροατική γλώσσα. Αρχικά με μια εθνικά ισορροπημένη κοινοβουλευτική δημοκρατία, το νέο κράτος πολύ γρήγορα κυριεύθηκε από τους Σέρβους. Το 1929, ο βασιλιάς Αλέξανδρος κήρυξε δικτατορία, μετονόμασε το κράτος της Γιουγκοσλαβίας και κατέστειλε άλλες εθνικές ομάδες. Δολοφονήθηκε όμως το 1934 από έναν Κροάτη εθνικιστή (Rosser and Rosser, 2004, 396). Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, η οικονομική πολιτική της Γιουγκοσλαβίας έδωσε έμφαση στην αυτάρκεια με υψηλούς δασμούς και κρατικό έλεγχο για τις επιχειρήσεις. Έπειτα, η Γιουγκοσλαβία ασχολήθηκε με διμερείς εμπορικές συναλλαγές με τη Ναζιστική Γερμανία και τους συμμάχους της.

Το 1939, το 48 τις εκατό των εισαγωγών προέρχονταν από τη Γερμανία και το 70 τις εκατό από την Ευρώπη (Rosser and Rosser, 2004, 396). Τον Απρίλιο του 1941, οι δυνάμεις του Άξονα εισέβαλαν και διαμοίρασαν την Γιουγκοσλαβία, μεταξύ της Γερμανίας, της Ιταλίας, της Ουγγαρίας και της Βουλγαρίας. Καθεστώτα υποστηρικτές των Ναζί είχαν τοποθετηθεί στην Κροατία και τη Σερβία, και στη διαιρεμένη Βοσνία-Ερζεγοβίνη (Rosser και Rosser, 2004, 396).Το καθεστώς των Ουστάσι στην Κροατία, με επικεφαλής τον Αντε Πάβελιτς, ήταν μεταξύ των πιο βάναυσων καθεστώτων. Εγκαθίδρυσε κέντρα συγκέντρωσης, στα οποία χιλιάδες Εβραίοι, τσιγγάνοι και Σέρβοι δολοφονήθηκαν. Η αίσθηση ότι ο Τίτο, ένας Κροάτης, δεν τιμώρησε τους Ουστάσι, παρέμεινε μία πικρή ανάμνηση για πολλούς Σέρβους.

Η Γιουγκοσλαβική απογραφή μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο δεν παρουσίαζε εθνικότητα, παρόλο που το επίσημο όνομα του νεοσύστατου κράτους ήταν «Βασίλειο των Σέρβων, των Κροατών και των Σλοβένων», δείχνοντας έτσι τον πολυεθνικό χαρακτήρα της χώρας (Sektulicetal., 1994, 84). Τουλάχιστον 26 αναγνωρισμένες εθνικές ομάδες, οι οποίες μιλούσαν περισσότερες από 18 γλώσσες, ζούσαν στη Γιουγκοσλαβία. Οι δύο μεγαλύτερες ομάδες, οι Σέρβοι και οι Κροάτες, μοιραζόντουσαν την σερβο-κροατική γλώσσα αλλά χρησιμοποιούσαν διαφορετικό αλφάβητο: οι ορθόδοξοι κυρίως Σέρβοι χρησιμοποιούσαν το Κυριλλικό αλφάβητο ενώ οι καθολικοί Κροάτες χρησιμοποιούσαν το Λατινικό αλφάβητο (Rosse and Rosser, 2004, 391). Η θρησκεία και όχι η γλώσσα ήταν η αιτία των διακομματικών συγκρούσεων στη Γιουγκοσλαβία. Κανείς δεν μπορεί να παραβλέψει τη θεμελιώδη παρουσία και τις παραδόσεις του Ρωμαιοκαθολικισμού, της Σέρβικης Ορθοδοξίας και του Ισλάμ στη Γιουγκοσλαβία, όπου υπήρξε μία μακρά ιστορία θρησκευτικών πολέμων και αποπειρών αναγκαστικής μετατροπής της θρησκείας (Flere, 1991, 189, 191).

Η θέση των Σέρβων στην πρώην Γιουγκοσλαβία έμοιαζε με αυτή των Ρώσων στην πρώην Σοβιετική Ένωση όσον αφορά το δυσανάλογα μεγάλο ποσοστό στο κυβερνών Κομμουνιστικό Κόμμα και τις ανώτερες τάξεις του στρατού. Είχαν επίσης σημαντική παρουσία έξω από το δικό τους κράτος. Κατά συνέπεια, κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου, καθώς άλλα κράτη αποσχίστηκαν, το Βελιγράδι, απαίτησε δικαιώματα και προστασία για τους Σέρβους σε αυτά τα κράτη (Rosser and Rosser, 2004, 393). Νότια της Σερβίας, στα σύνορα με την Αλβανία και το Μαυροβούνιο, υπάρχει το αυτόνομο κράτος του Κοσόβου, το φτωχότερο από τα κράτη της πρώην Γιουγκοσλαβίας. Ο πληθυσμός του είναι κατά 90 τις εκατό μη-σλαβικός και Αλβανοί μουσουλμάνοι, με τους υπόλοιπους να είναι κυρίως Σέρβοι και μερικοί Ρουμάνοι. Το Κόσοβο είναι η παλιά Σερβία, το κέντρο του ισχυρού μεσαιωνικού βασιλείου των Σέρβων, έδρα της αυτόνομης Σερβικής Ορθόδοξης Εκκλησίας, και η θέση της θρυλικής μάχης όπου οι Σέρβοι πολέμησαν τους Οθωμανούς. Υπό τον Τίτο, η τοπική κυβέρνηση ελεγχόταν από Αλβανούς. Το 1987, ακολουθώντας τα παράπονα της Σερβίας για διάκριση, ο Μιλόσεβιτς, ο αρχηγός του κουμουνιστικού κόμματος της Σερβίας, τους αντικατέστησε με Σέρβους. Ο πόλεμος άρχισε το 1998, όταν ο Μιλόσεβιτς προσπάθησε να καταστείλει τους τοπικούς Αλβανούς αυτονομιστές, οδηγώντας έτσι το ΝΑΤΟ σε εξωτερική παρέμβαση. Οι ειρηνοποιοί του ΝΑΤΟ προσπαθούν

τώρα να εμποδίσουν τη βία μεταξύ της πλειοψηφίας των Αλβανών και της μειοψηφίας των Σέρβων του Κοσόβου (Rosser and Rosser, 2004, 393-4).

Οι ορθόδοξοι Σλάβοι της ΠΓΔΜ, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, ήταν η κύρια εστία διαμάχης και αμφιβολιών σχετικά με την ταυτότητά τους, η οποία αναγνωρίστηκε σε ένα χάρτη του 1907 ως 'Μακεδόνες-Σλάβοι'. Η γλώσσα τους ήταν ξεχωριστή, κάτι μεταξύ σερβο-Κροατική και βουλγαρική. Η ανατολική Βουλγαρία διεκδικούσε την περιοχή της ΠΓΔΜ και πολέμησε γι' αυτό με τη Σερβία, την Ελλάδα και την Αλβανία στους Βαλκανικούς Πολέμους του 1912-1913. Η Σερβία νίκησε τους τρείς αυτούς πολέμους και η Μακεδονία αποτελούσε τη νότια Σερβία μέχρι ο Tito να την κάνει ένα ξεχωριστό Γιουγκοσλαβικό κράτος μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Επειδή η βόρια περιοχή της Ελλάδας ονομάζεται και αυτή Μακεδονία και ήταν η πατρίδα του Μέγα Αλέξανδρου, η Ελλάδα αρνήθηκε να αναγνωρίσει την ανεξαρτησία της ΠΓΔΜ με το όνομα Μακεδονία επιβάλλοντάς της οικονομικό αποκλεισμό και προσπαθώντας να σταματήσει τη διεθνή αναγνώριση (Rosser and Rosser, 2004, 394). Συνεπώς, η επίσημη κρατική της ονομασία είναι Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας (ΠΓΔΜ).

Το Γιουγκοσλαβικό σύστημα της εργατικής αυτοδιαχείρισης περιελάμβανε μία πολιτική εθνικής και περιφερειακής ισοτιμίας στην πολιτική εκπροσώπηση και η πολιτιστική πρόοδος των εθνικών ομάδων ήταν ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της (Flere, 1991, 189). Οι ηγέτες της Γιουγκοσλαβίας πίστευαν ότι μια πολιτική ισότητας μεταξύ των πολλών εθνικοτήτων στη Γιουγκοσλαβία, παράλληλα με την ηγεμονία του κουμμουνιστικού κόμματος, θα επέτρεπε στον εθνικισμό να υπάρχει στην Γιουγκοσλαβία, να ωριμάσει και τελικά να μειωθεί ως μία πολιτική δύναμη χωρίς να θέτει σε κίνδυνο τη σταθερότητα του πολιτικού συστήματος και την οικονομική ανάπτυξη μίας χώρας σαν σύνολο (Sekulicetal., 1994, 83). Ο πίνακας 10.2 παρουσιάζει τα ποσοστά του πληθυσμού της Γιουγκοσλαβίας που θεωρούσαν τους εαυτούς τους Γιουγκοσλάβους, με το υψηλότερο ποσοστό να είναι στην Κροατία με 8.2 τοις εκατό και το χαμηλότερο στο Κόσοβο με ποσοστό 0.1 τοις εκατό.

Πίνακας 10.2 Ποσοστό Ενήλικου Πληθυσμού στην Γιουγκοσλαβία που αυτοπροσδιορίζεται Γιουγκοσλάβος στη Γιουγκοσλαβία και σε κάθε επαρχία: 1961, 1971, 1981

	Ποσοστό αυτοπροσδιορισμένων Γιουγκοσλάβων			Επικρατούσα εθνικότητα το 1981
Γεωγραφική περιοχή	1961	1971	1981	
Γιουγκοσλαβία Συνολικά	1.7	1.3	5.4	36.3 Σερβική
Κροατία	0.4	1.9	8.2	75.1 Κροατική
Σερβία	0.2	1.4	4.8	85.4 Σερβική
Βοσνία Ερζεγοβίνη	8.4	1.2	7.9	39.5 Μουσουλμανική
Κόσοβο	0.5	0.1	0.1	67.0 Αλβανική
FYROM	0.1	0.2	0.7	67.0 Μακεδονική
Μαυροβούνιο	0.3	2.1	5.3	68.3 Μαυροβουνιακή
Σλοβενία	0.2	0.4	1.4	90.5 Σλοβένικη
Βοϊβόντινα	0.2	2.4	8.2	54.3 Σέρβικη

Πηγή: Sekulic et.al (1994, 85).

Η ιδεολογία της αυτοδιαχείρισης των εργαζομένων και των σχετικών θετικών αποτελεσμάτων στηρίζεται σε πέντε χαρακτηριστικά της αυτό-διαχειριζόμενης οικονομίας του ιδανικού εργαζόμενου: ισότιμη συμμετοχή στη διαχείριση, κατανομή εισοδήματος, επιτόκιο για τη χρήση των κεφαλαίων, ελεύθερες αγορές, και ελευθερία της απασχόλησης. Η Γιουγκοσλαβία έχει παρουσιάσει τρία από αυτά τα χαρακτηριστικά, αποτυγχάνοντας στο να έχει ελεύθερη αγορά και επιτόκιο για τη χρήση κεφαλαίου. Επίσης, η τήρηση αυτών των τριών στοιχείων άλλαξε με την πάροδο του χρόνου (Rosser and Rosser, 2004, 399).

Η εμπειρία της Γιουγκοσλαβίας στην αυτό-διαχειριζόμενη σοσιαλιστική αγορά αποκάλυψε μία πιο προβληματική πλευρά των προαναφερθέντων συσχετιζόμενων πλεονεκτημάτων. Οι αυτό-διοικούμενες επιχειρήσεις έτειναν στο μονοπώλιο, αγνοώντας τις εξωτερικότητες όπως η μόλυνση. Ένα μονοπώλιο με τη συνεχή ικανότητα να ελέγχει τις τιμές, μπορεί να γίνει ελκυστικό προς τις συλλογικές επιχειρήσεις. Μία μεγαλύτερη επιχείρηση κατέχει μεγαλύτερη δύναμη στην αγορά και για αυτό έχει τη δυνατότητα να αυξάνει τις τιμές των προϊόντων, με αποτέλεσμα την υψηλότερη υπολειμματική αξία ανά εργαζόμενο ως έσοδο (Kennett, 2004, 437). Επίσης, προωθητικά (μη παραγωγικά) έξοδα μπορούν να οδηγήσουν σε διαφοροποίηση προϊόντος δημιουργώντας έτσι υψηλότερη υπολειμματική αξία ανά εργάτη ως έσοδο (Kennett, 2004, 437). Σε μια αυτό-ρυθμιζόμενη οικονομία υπήρχε η τάση για λιγότερες επενδύσεις σε κεφάλαιο μακροχρόνια λόγω της μη ύπαρξης δικαιωμάτων ιδιοκτησίας από τους εργαζόμενους ως προς τα περιουσιακά στοιχεία της επιχείρησης, μειώνοντας έτσι τα κίνητρα για χρηματοδότηση μακροχρόνιων επενδύσεων. Η είσοδος νέων επιχειρήσεων δεν έλυσε αυτά τα προβλήματα, αφού στη Γιουγκοσλαβία δεν υπήρχαν κίνητρα για μια τέτοια ελεύθερη είσοδο. Οι εργαζόμενοι δεν αναγνώριζαν ότι τα επαγγέλματά τους εξαρτώνταν εντελώς από τη βιωσιμότητα της επιχείρησης σχετικά με την πραγματοποίηση έγκαιρων και παραγωγικών επενδύσεων (Rosser and Rosser, 2004, σελ. 72-3). Οι αυτό-διαχειριζόμενες επιχειρήσεις στην Γιουγκοσλαβία προσέφεραν περιορισμένη δυνατότητα για καινοτομίες. Η έρευνα και η ανάπτυξη απαιτούν σημαντικούς πόρους αλλά οι μικρές επιχειρήσεις τις Γιουγκοσλαβίας δεν μπορούσαν να αντέξουν ένα τέτοιο κόστος (Kennett, 2004, 438-9).

10.2.5 Εξωτερικό Περιβάλλον

Η Γιουγκοσλαβία ήταν πιο ανοιχτή οικονομία και κοινωνία σε σχέση με κάθε άλλη σοσιαλιστική χώρα, αλλά λειτουργικά η ομοιότητα παρέμενε. Εξωτερικές σχέσεις βοήθησαν στο να ξεπεραστούν μερικές από τις τυπικές αδυναμίες του οικονομικού συστήματος της Γιουγκοσλαβίας. Το εξωτερικό εμπόριο ήταν σημαντικό για τις συλλογικές επιχειρήσεις. Το εμπόριο γινόταν με ποικίλους τρόπους, για αυτό οι ελλείψεις ήταν οι ηπιότερες. Ακόμα, οι πολιτικές συναλλαγματικής ισοτιμίας παρέμειναν υπό τον έλεγχο της κεντρικής διοίκησης και το χρηματοπιστωτικό σύστημα ήταν ελεγχόμενο. Οι επενδυτικές προτεραιότητες ποτέ δεν ακολούθησαν τις εγχώριες και διεθνείς ενδείξεις της αγοράς. Η ανεργία, η οποία ξεπερνούσε τα ποσοστά της δυτικής Ευρώπης, μπορούσε να μειωθεί μέσω κι-

νητικότητας της εργασίας, αφού οι εργάτες-μετανάστες στην Ευρώπη μπορούσαν να ιδρύσουν τη δική τους επιχείρηση. Η μεγάλης κλίμακας μετανάστευση βοήθησε στην αντιμετώπιση του κόστους της ανεργίας. Η συνεχής υποτίμηση βοήθησε στην αποφυγή υψηλών μισθών και κατηύθυνε τις εξαγωγές, συμπεριλαμβανομένων των εσόδων από τον τουρισμό αφού αποτελούσε σημαντική πηγή εσόδων μέχρι τη δεκαετία του 1960. Η Γιουγκοσλαβία προσπάθησε να ενθαρρύνει πιο ελεύθερο εμπόριο μετά την ένταξή της στον GATT το 1961, αλλά λόγω της αυταρχικής δομής της κυβέρνησής της, οι συλλογικές επιχειρήσεις ποτέ δεν είχαν την ευκαιρία να ασκήσουν εμπόριο ελεύθερα.

Αφότου η Γιουγκοσλαβία δημιούργησε ένα πρότυπο κακοδιαχείρησης και πληθωρισμού, και αφότου η αγορά της ήταν ανοιχτή στον ξένο ανταγωνισμό και στις αλλαγές της συναλλαγματικής ισοτιμίας κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960, τα προβλήματα πληθωρισμού επιδεινώθηκαν από την αστάθεια στην ξένη αγορά συναλλάγματος. Η Γιουγκοσλαβία εγκλωβίστηκε σε έναν φαύλο κύκλο ανόδου των τιμών των προϊόντων, του ισοζυγίου πληρωμών, υποτίμηση του δηναρίου, και αύξηση του κόστους των εισαγωγών, που οδήγησε και πάλι στην αύξηση των τιμών των προϊόντων. Μέχρι το 1970, το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου ξεπερνούσε το ένα δισεκατομμύριο δολάρια το χρόνο. Τα εξωτερικά λογιστικά προβλήματα είχαν σημαντικές επιπτώσεις στα εγχώρια πολιτικά δρώμενα (Seroka, 1978,268). Αυτός ο τρόπος εμπορίου έγινε πιο αξιοπρόσεχτος μετά το 1979, όταν η Γιουγκοσλαβία σημείωσε το υψηλότερο επίπεδο ελλείμματος στο εμπορικό ισοζύγιο, περίπου 6.4 δισεκατομμύρια δολάρια (Gardner, 1998, 498).

Οι ομοσπονδιακές και δημοκρατικές οικονομικές σχέσεις της Γιουγκοσλαβίας με ξένες χώρες ήταν σχετικά εσωστρεφείς και αυτάρκεις, παρά τη συμμετοχή της σε πολλούς διεθνείς οργανισμούς. Κάθε κρατίδιο ήθελε να είναι αυτοδύναμο, γεγονός που οδήγησε σε αντιοικονομικές και περιττές μορφές επένδυσης σε κεφάλαιο (Rosser and Rosser, 2004, 406). Το 1988, το λιγότερο αύταρκες κράτος ήταν η Σλοβενία, η οποία εξήγαγε 14,9 τοις εκατό εκτός Γιουγκοσλαβίας και 22,2 τοις εκατό στα κράτη της Γιουγκοσλαβίας. Ο ισχυρότερος δεσμός μεταξύ κρατών ήταν μεταξύ της Σερβίας και του Μαυροβούνιου (Rosser and Rosser, 2004, 406).

Η Σερβία είχε ένα αθέμιτο πλεονέκτημα, όταν ήρθε στην εκπροσώπηση στο Λαϊκό Στρατό της Γιουγκοσλαβίας, στο οποίο κατείχε περίπου τα δύο τρίτα των θέσεων των αξιωματικών. Οι Σέρβοι επίσης, κατείχαν το ίδιο ποσοστό θέσεων στην Υπηρεσία Κρατικής Ασφάλειας. Στο μεταξύ, η Δύση σιώπησε στην αντιδημοκρατική και συχνά βίαιη αντιπαράθεση του Τίτο με την εσωτερική αντιπολίτευση, αφού «η αντιπαράθεση με τον Στάλιν σήμαινε ότι ένα πρόβατο είχε συνταχθεί εκτός του Κουμμουνιστικού κοπαδιού» (Crnobrnja, 1996, 71).

10.2.6 Μεταρρυθμίσεις

Οι μεταρρυθμίσεις της δεκαετίας του 1960 αύξησαν την ευελιξία και την αποτελεσματική κατανομή πόρων της Γιουγκοσλαβικής οικονομίας, αλλά αύξησαν επίσης την

ευαισθησία της προς τις διεθνείς συνθήκες και τις πληθωριστικές πιέσεις. Οι μικρές επιχειρήσεις της οικονομίας της Γιουγκοσλαβίας ανταποκρίθηκαν στο διεθνή ανταγωνισμό μέσω συγχωνεύσεων με μεγαλύτερους και ισχυρότερους παραγωγούς. Τα υποανάπτυκτα κρατίδια, αδυνατώντας να αντεπεξέλθουν στον ανταγωνισμό στην νέα αγορά κεφαλαίου, έλαβαν μικρότερο ποσοστό των συνολικών επενδύσεων (Gardner, 1998, 491). Την ίδια περίοδο, οι εισαγωγές ήταν υψηλές, οι εξαγωγές στάσιμες και οι μισθοί αυξάνονταν γρηγορότερα απ' ό,τι η παραγωγικότητα. Η άστατη οικονομία της αγοράς αντέδρασε άσχημα στις μεταρρυθμίσεις του 1961 (Horvat, 1976, 21). Οι μισθοί έμειναν στάσιμοι και πολλοί εργαζόμενοι απολύθηκαν από τις επιχειρήσεις, προκαλώντας ένα κύμα μετανάστευσης, ειδικά στη Δυτική Γερμανία. Οι ανταγωνιστικές επιχειρήσεις, με ένα αίσθημα περισσότερης ελευθερίας, αυξήθηκαν πάνω από το κανονικό μόνο για να γίνουν υποτονικοί από τη γραφειοκρατία, προσπαθώντας να ελαττώσουν τις επιπτώσεις των διεθνών αγορών στην οικονομία (Benson, 2002, 105). Το κράτος παρενέβη για να τεθεί ένα αυστηρότερο όριο για τα προνόμια κατανομής του εισοδήματος των επιχειρήσεων. Αυτή ήταν μια αντίφαση από μόνη της. Το κράτος εφήρμοσε μεταρρυθμίσεις για την προώθηση της ελεύθερης αγοράς και του ελεύθερου εμπορίου, αλλά μόλις το οικονομικό σύστημα έγινε πιο αυτόνομο και λιγότερο ελέγξιμο, η κυβέρνηση παρενέβη και επέβαλε ορισμένους κανονισμούς. Πήρε μόλις 18 μήνες πριν εγκαταλειφθεί η μεταρρύθμιση. Ακόμα και συντηρητικοί πολιτικοί πρότειναν η γιουγκοσλαβική κυβέρνηση να εγκαταλείψει την αυτό-διαχειριζόμενη οικονομία και να επιστρέψει στη σοσιαλιστική κεντρική διαχείριση. Κατά συνέπεια, η μεταρρύθμιση του 1965 κατέληξε στην πραγματικότητα στο να βλάψει την οικονομία. Η παραγωγή έπεσε σχεδόν στο μισό απ' ό,τι ήταν προηγούμενα την ίδια χρονιά (Horvat, 1976, 28). Σαν να μην έφταναν όλα αυτά, η ανεργία και ο πληθωρισμός αυξήθηκαν με ταχείς ρυθμούς. Πολλοί εργάτες συνέχισαν να μεταναστεύουν στην Δύση για να βρουν δουλειά στις καπιταλιστικές χώρες.

Μετά το θάνατο του Τίτο, οι μεταρρυθμίσεις και οι οικονομικές πολιτικές ήταν όλο και πιο δύσκολο να εφαρμοστούν λόγο των αυξανόμενων εθνικών συγκρούσεων. Τα κράτη έβλεπαν με δυσπιστία τον έλεγχο των κεντρικών οργάνων (Benson, 2002, 106). Οι υπανάπτυκτες περιοχές προωθούσαν τον συγκεντρωτισμό, ενώ περαιτέρω αποκέντρωση θα ευνοούσε τους Σλοβένους και τους Κροάτες. Την ίδια περίοδο, το Κόμμα θεωρήθηκε ως ένα εργαλείο για την κυριαρχία της Σερβίας στο πλαίσιο των κρατικών θεσμών. Εν τω μεταξύ, το σύνολο της Γιουγκοσλαβίας ήταν σε λάθος δρόμο σε σχέση με αυτό που ήθελε να είναι, ένα έθνος μεσαίας βιομηχανικής παραγωγής (Benson, 2002, 107).

Η αύξηση του εθνικισμού οδήγησε σε τρία ανταγωνιστικά πακέτα μεταρρυθμίσεων: αυτό του Μιλόσεβιτς και των Σέρβων, αυτό της Σλοβενίας, και αυτό της ομοσπονδιακής κυβέρνησης. Οι μεταρρυθμίσεις του Μιλόσεβιτς ήταν αφιερωμένες στη διατήρηση της σοσιαλιστικής ιδιοκτησίας και στη συνέχεια της κυριαρχίας του Κουμμουνιστικού Κόμματος που ελεγχόταν από τους Σέρβους. Ο Μιλόσεβιτς ήθελε να διατηρήσει το σοσια-

λισμό και ασκήθηκε μεγάλη κριτική στις μεταρρυθμίσεις του για αύξηση του ρόλου του κράτους, ως ρυθμιστή της οικονομίας. Ο Μιλόσεβιτς έδωσε μεγαλύτερη έμφαση σε μεταρρυθμίσεις του δημόσιου τομέα, ο οποίος παρήγαγε περίπου το 85% του εθνικού εισοδήματος της Γιουγκοσλαβίας, αντί για τον ιδιωτικό τομέα. Σύμφωνα με κάποιους παρατηρητές, ο ιδιωτικός τομέας εκείνης της περιόδου κατείχε περισσότερο από 50 τοις εκατό του δυναμικού οικονομικής ανάπτυξης της χώρας (Cohen, 1995, 57). Οι μεταρρυθμίσεις στη Σλοβενία είχαν ως στόχο την αύξηση του πολιτικού πλουραλισμού, γεγονός το οποίο εξόργισε τους Σέρβους. «Πίστευαν ότι αφού είχαν μόνο 8 τοις εκατό του πληθυσμού της Γιουγκοσλαβίας και πάνω από 25% του ομοσπονδιακού προϋπολογισμού έπρεπε να είχαν ισχυρότερο λόγο στις δραστηριότητες της κυβέρνησης» (Cohen, 1995, 59). Η ομοσπονδιακή κυβέρνηση, με επικεφαλής τον Άντε Μάρκοβιτς, ήταν υπεύθυνη για την εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων που προτάθηκαν από τη Σερβία και τη Σλοβενία. Ο Μάρκοβιτς στράφηκε προς μία οικονομία της αγοράς. Έκανε ριζικές αλλαγές, όπως η κατάργηση των συλλογικών δικαιωμάτων ιδιοκτησίας και η κρατική παρέμβαση στο τραπεζικό σύστημα, και απορρύθμισε την ξένη ιδιοκτησία. Οι μεταρρυθμίσεις επανέφεραν την αγορά και ενθάρρυναν την ανάπτυξη των ικανοτήτων που απαιτούνται σε πιο φιλόδοξα προγράμματα μετάβασης στην αγορά. Είναι σαφές ότι τα συστήματα της αγοράς είναι αναποτελεσματικά όταν επιβάλλονται υπερβολικοί έλεγχοι στην ιδιοκτησία, στην είσοδο στην αγορά, καθώς και στις προσαρμογές των τιμών και των κερδών όταν μειώνονται από την υπερβολική φορολογία και τις επιδοτήσεις. Παρ' όλα αυτά, ενώ οι μεταρρυθμίσεις δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για πρόσθετες μεταρρυθμίσεις, η κυβέρνηση του Μάρκοβιτς δεν μπόρεσε να αποφύγει τον πόλεμο και την καταστροφή.

Το 1990, η Γιουγκοσλαβία προσπάθησε να αυξήσει τον έλεγχο της Κεντρικής της Τράπεζας σχετικά με την προσφορά χρήματος (από τις αρχές των κρατιδίων), για την ενοποίηση των συστημάτων φορολογίας και τη ρύθμιση της δημοσιονομικής πολιτικής από το κέντρο, για να εξαλείψει το ανώτατο όριο στις εκτάσεις γης, καθώς και για την εξάλειψη των εναπομεινάντων περιορισμών όσον αφορά τις τιμές και πράξεις συναλλάγματος. Η κυβέρνηση εφήρμοσε σημαντικά αντι-πληθωριστικά μέτρα που περιελάμβαναν πάγωμα μισθών-τιμών, πιστωτικά όρια, αυστηρή σύνδεση του δηναρίου με την αγορά συναλλάγματος, και πλήρη μετατρεψιμότητα με το γερμανικό μάρκο της Δυτικής Γερμανίας. Οι προσπάθειες κατάφεραν να μειώσουν το ρεκόρ του 1989 πληθωρισμού, 1.256 τοις εκατό, σε 121,7 τοις εκατό το 1990 (Rosser and Rosser, 2004, 402).

10.2.7 Συνέπεια και Βιωσιμότητα

Η Γιουγκοσλαβία έπαψε να υπάρχει επίσημα από τις αρχές του 2003, όταν καταστράφηκε σε ένα τραγικό εθνικό πόλεμο που ξεκίνησε το 1991. Τα σημάδια της καταστροφής και του μίσους παραμένουν ακόμη και σήμερα σε ορισμένες από τις πρώην δημοκρατίες της. Πριν από το 1991, η Γιουγκοσλαβία έγινε η πρώτη και μοναδική χώρα

που εισήγαγε την αυτό-διαχείριση της αγοράς του σοσιαλιστικού οικονομικού συστήματος. Το σύστημα εισήχθη στις αρχές της δεκαετίας του 1950 υπό την ηγεσία του ηγέτη του Κομμουνιστικού κόμματος στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, τον Στρατάρχη Γιόσιπ Μπροζ Τίτο.

Παρά την υπόσχεση για θετικά αποτελέσματα από το αυτό-διαχειριζόμενο σοσιαλιστικό σύστημα της αγοράς, η συνολική οικονομική απόδοση στη Γιουγκοσλαβία πρέπει να θεωρηθεί ως απογοητευτική. Οι προβλέψεις του Τίτο αποδείχθηκαν λανθασμένες, γιατί οι προσδοκίες του από τη συμμετοχή των εργαζομένων ήταν υπερβολικά αισιόδοξες. Από το 1959 μέχρι το 1980, η οικονομία της Γιουγκοσλαβίας αναπτύχθηκε με ραγδαίους ρυθμούς, με υψηλά επίπεδα επενδύσεων σε κεφάλαιο και ίση κατανομή εισοδήματος. Όμως, εξαιτίας της πετρελαϊκής κρίσης και της διεθνούς κρίσης που ακολούθησε, η ανάπτυξη και οι επενδύσεις μειώθηκαν τη δεκαετία του 1980, η παραγωγικότητα της εργασίας έμεινε πίσω, και ο πληθωρισμός αυξήθηκε ραγδαία (Rosser and Rosser, 2004, 413). Η ανεργία έφτασε σε διψήφια επίπεδα και πολλοί πολίτες αναγκάστηκαν να μετακομίσουν εκεί που μπορούσαν να βρουν δουλειά, όπως η Δυτική Γερμανία. Με την προσθήκη του ήπιου περιορισμού του κρατικού προϋπολογισμού, την έλλειψη του κεντρικού μακροοικονομικού ελέγχου, τις ανεπαρκείς επενδύσεις κεφαλαίου, τις συνεχιζόμενες παρεμβάσεις από τους γραφειοκράτες του Κομμουνιστικού Κόμματος, την αύξηση της μονοπωλιακής δύναμης, και την αδυναμία των εργαζομένων να επηρεάσουν τις αποφάσεις της διοίκησης, οι περιφερειακές ανισότητες στα εισοδήματα αυξήθηκαν και εντάσεις λόγω θρησκείας, εξουσίας, και την εθνικότητα, οδήγησαν αναπόφευκτα στην κατάρρευση του οικονομικού συστήματος (RosserandRosser, 2004, 413)

Σημαντικότερο επίσης είναι το γεγονός ότι η ραγδαία ανάπτυξη των πλούσιων κρατιδίων προκάλεσε ανισότητα μεταξύ των κρατών της Γιουγκοσλαβίας. Η τάση προς την περιφερειακή ανισότητα επιταχύνθηκε αφού αποδυναμώθηκε ο κεντρικός έλεγχος της οικονομίας της Γιουγκοσλαβίας. Η κεντρική κυβέρνηση διατήρησε τον έλεγχο των επενδύσεων και διέθεσε πόρους από τις πλουσιότερες δημοκρατίες στα βορειοδυτικά στις φτωχότερες στα νοτιοανατολικά. Οι φτωχότερες δημοκρατίες απαιτούσαν συνεχώς ανακατανομές καθώς η συνολική οικονομία της Γιουγκοσλαβίας επιδεινώθηκε με την πάροδο του χρόνου. Το 1991, τα πλουσιότερα κράτη, τα οποία χρηματοδότησαν αυτές τις ανακατανομές, ξεκίνησαν ένα κύμα αποσχίσεων (Rosser and Rosser, 2004, 390). Εν ευθέτω χρόνο, η οικονομική κατάρρευση παρείχε γόνιμο έδαφος για ιστορικές εθνικές συγκρούσεις που οδήγησαν σε πόλεμο. Η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία επτά χωρών όπου προηγουμένως αποτελούσαν μία. Παρ' όλα αυτά, οποιαδήποτε πρόταση ότι η αυτοδιαχείριση δεν συμβάδιζε με την οικονομική ανάπτυξη και ότι την εισοδηματική ισότητα, φαίνεται να διαψεύδεται από τα οικονομικά αποτελέσματα της Σλοβενίας, με μία από τις πιο ισότιμες κατανομές εισοδήματος στον κόσμο (Gardner, 1998, 500).

Εξετάζοντας τα διάφορα στοιχεία, είναι εύκολο να δει κανείς ότι η Γιουγκοσλαβία δεν έχει ένα συνεπές οικονομικό σύστημα. Το οικονομικό σύστημα ήταν βασισμένο στον

απολυταρχισμό σχετικά με τις αγορές και το ελεύθερο εμπόριο, καθιστώντας το σύστημα ασυνεπές. Όπως αναφέρθηκε, πολλά από τα επιμέρους στοιχεία του οικονομικού συστήματος ήταν σε αντίθεση. Για παράδειγμα, ο Τίτο ήθελε τις αγορές αλλά ταυτόχρονα ήθελε να κρατήσει τις συλλογικές επιχειρήσεις υπό τον έλεγχό του. Η Γιουγκοσλαβία δεν θα μπορούσε να είναι βιώσιμη, ενώ ήταν ασυνεπής. Επιπλέον, η Γιουγκοσλαβία δεν ήταν σε θέση να επιτύχει εντατική ανάπτυξη. Το κεφάλαιο το κατείχε το κράτος, ήταν υποτιμημένο και δεν υπήρχε κίνητρο για τους εργαζόμενους να χρησιμοποιούν κεφάλαια ή πόρους αποτελεσματικά για την προώθηση της εντατικής ανάπτυξης. Κατά τη διάρκεια του 1952-1960, η απασχόληση αυξήθηκε με ταχύ ρυθμό, αλλά η παραγωγικότητα της εργασίας δεν αυξανόταν με τον ίδιο ρυθμό, δείχνοντας ότι η οικονομία αυξάνεται επεκτατικά και όχι εντατικά. Τέλος, η λαϊκή υποστήριξη του οικονομικού συστήματος της Γιουγκοσλαβίας βασίστηκε στη χαρισματική ηγεσία του Τίτο και μετά το θάνατό του, το σύστημα κατέρρευσε και προέκυψαν επτά ανεξάρτητες οικονομικές οντότητες.

Το 1991, η Κροατία ανακήρυξε την ανεξαρτησία της. Η Κροατία ήταν μία από τις πιο ισχυρές οικονομίες στην πρώην Γιουγκοσλαβία. Ο πόλεμος για την ανεξαρτησία της Κροατίας έλαβε χώρα από το 1991 μέχρι το 1995, ουσιαστικά καταστρέφοντας την οικονομία της Κροατίας. Από το 1990 έως το 1993, η παραγωγή μειώθηκε κατά περίπου 60 τοις εκατό και προέκυψαν ελλείψεις τροφίμων. Ο τουρισμός κατέρρευσε. Λόγω της απειλής πολέμου, το 40 τοις εκατό του προϋπολογισμού της Κροατίας δαπανήθηκε για την άμυνα. Ο μηνιαίος ρυθμός πληθωρισμού το Νοέμβριο του 1993 ήταν πάνω από 35 τοις εκατό και σε ετήσια βάση ήταν πάνω από 2.000 τοις εκατό. Μια αυστηρή νομισματική πολιτική μείωσε απότομα το υψηλό ποσοστό πληθωρισμού, που ακολουθήθηκε από αρκετά χρόνια στασιμότητας με το πραγματικό ΑΕΠ το 1995 σε περίπου 45 τοις εκατό, ίδιο με τα επίπεδα του 1990 (Rosser and Rosser, 2004, 407). Σήμερα, η Κροατία έχει μια ανοικτή οικονομία με τριτογενή τομέα που αντιπροσωπεύει το 67 τοις εκατό του ΑΕΠ της. Η πολιτική δομή της Κροατίας είναι δημοκρατική και έχει ένα νομοθετικό σώμα από το 2000, όταν καταργήθηκε η άνω βουλή. Η ιδεολογία της Κροατίας βασίζεται στην ελευθερία και τον εθνικισμό, με τη συνεχή αποδοχή των ιδανικών των ελεύθερων αγορών. Η Κροατία έθεσε όλες τις απαραίτητες μεταρρυθμίσεις σε ισχύ σταδιακά και διατήρησε ειρηνικές σχέσεις από το τέλος του πολέμου. Η Δημοκρατία της Κροατίας έγινε πλήρες μέλος της ΕΕ το 2013.

Η οικονομική πτώση ήταν πολύ χειρότερη στην εμπόλεμη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, στην οποία το κατά κεφαλήν προϊόν το 1997 ήταν $815 (Rosser και Rosser, 2004, 408). Ο πόλεμος κατέστρεψε το μεγαλύτερο μέρος της φυσικής υποδομής, αφού οι περισσότερες στρατιωτικές επιχειρήσεις της Γιουγκοσλαβίας βασίστηκαν σε αυτήν την περιοχή. Η Βοσνία σταδιακά εφήρμοσε μεταρρυθμίσεις και με την πρόσδεση του νομίσματός της με το Ευρώ, διατήρησε τον πληθωρισμό σε ένα έως δύο τοις εκατό. Η μεγαλύτερη οικονομική πρόκληση της Βοσνίας είναι να ενθαρρύνει τις ιδιωτικές επενδύσεις. Η χώρα κατοικείται από τρεις εθνικές ομάδες. Οι Βόσνιοι είναι η μεγαλύτερη από τις τρεις, με τους Σέρβους δεύτερους, και τρίτους τους Κροάτες. Ανεξάρτητα από την εθνικότητα,

ένας πολίτης της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης συχνά χαρακτηρίζεται ως Βόσνιος. Η πολιτική δομή της Βοσνίας ιδρύθηκε από το Ντέιτον. Είναι πλουραλιστική με ένα νομοθετικό σώμα και μια τριμελή προεδρία η οποία περιλαμβάνει ένα μέλος από κάθε μεγάλη εθνική ομάδα. Ο πρόεδρος της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης εναλλάσσεται μεταξύ τριών μελών, Βόσνιων, Σέρβων, Κροατών και καθένας εκλέγεται ως πρόεδρος για οκτώ μήνες διορία με τετραετή θητεία των μελών τους. Τα τρία μέλη της προεδρίας εκλέγονται απευθείας από το λαό. Η Κοινοβουλευτική Συνέλευση είναι το σώμα της νομοθεσίας της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, η οποία αποτελείται από δύο φορείς: τη Βουλή των Λαών και τη Βουλή των Αντιπροσώπων. Η Βουλή των Λαών έχει 15 αντιπροσώπους (πέντε Βόσνιοι, πέντε Σέρβοι, και πέντε Κροάτες). Η Βουλή των Αντιπροσώπων αποτελείται από 42 μέλη, με τα δύο τρίτα να εκλέγονται από τους Βόσνιους και τους Κροάτες και το ένα τρίτο να εκλέγεται από τους Σέρβους. Αφού η Βοσνία προσπαθεί να γίνει μέλος της ΕΕ, υπάρχει ένα σημαντικό κίνητρο για να κρατήσει την ειρήνη στο έθνος.

Στο πλαίσιο της οικονομικής σταθεροποίησης και εξαιτίας του πολέμου, η Γιουγκοσλαβία άλλαξε πορεία ενάντια στην ιδιωτικοποίηση και πήγε από το 43,5 τοις εκατό του κεφαλαίου που κατέχει το κράτος το 1993, στο και 81,9 τοις εκατό το 1994 (Rosser and Rosser, 2004, 408-9). Στις 5 Φεβρουαρίου του 2003, η Γιουγκοσλαβία επίσημα παύει να υπάρχει, και αντικαθίσταται από την Ομοσπονδία της Σερβίας και του Μαυροβουνίου. Η Ομοσπονδία διασπάστηκε σε ανεξάρτητα κράτη όπως το Μαυροβούνιο, στις 3 Ιουνίου 2006 και η Σερβία στις 5 Ιουνίου του 2006. Στην ίδια τη Σερβία, το διεθνές εμπάργκο είχε αρνητικά αποτελέσματα με μέσους μισθούς $38 ανά μήνα, όταν ο Κοστούνιτσα που ήρθε στην εξουσία μετά τον Μιλόσεβιτς στα τέλη του 2000. Οι περισσότεροι άνθρωποι βασίζονταν στην παραοικονομία για να επιβιώσουν. Τον Ιανουάριο του 1994, ο ρυθμός του πληθωρισμού ανά μήνα ήταν 313 εκατομμύρια τοις εκατό. Αυτό ήταν το υψηλότερο ποσοστό πληθωρισμού παγκοσμίως από τα τέλη της δεκαετίας του 1940, παρά το γεγονός ότι είχε μειωθεί σημαντικά κατά τη διάρκεια του 1994. Οι Σέρβοι ηγέτες εν καιρώ πολέμου ήταν ύποπτοι για εγκλήματα πολέμου και απεχθάνονταν από άλλες εθνικότητες στη Γιουγκοσλαβία. Είχαν κατηγορηθεί για τρεις πολέμους: των Δέκα Ημερών Πόλεμο στη Σλοβενία, τον Πόλεμο στην Κροατία για ανεξαρτησία, και τον πόλεμο στη Βοσνία. Η Σερβία έχει μια εικόνα ανταγωνιστή και αντιμετωπίζεται με δυσπιστία από τα γύρω κράτη. Ωστόσο, οι Σέρβοι πιστεύουν ότι πολέμησαν στους εμφύλιους πολέμους με σκοπό να κρατηθεί η Γιουγκοσλαβία ενωμένη. Η ένταση έχει αρχίσει να μειώνεται και μετά την ανεξαρτησία τους, οι πρώην γιουγκοσλαβικές δημοκρατίες έχουν μετατοπιστεί προς την πιο πλουραλιστική πλευρά, και στις ανοικτές οικονομίες. Παρ' όλα αυτά, η Σερβία πρέπει να αλλάξει την εικόνα της για να μπορέσει να γίνει δεκτή στην ΕΕ και σε άλλους διεθνείς οργανισμούς.

Η Σλοβενία ήταν η πιο παραγωγική περιοχή της πρώην Γιουγκοσλαβίας και είχε πάντα δεσμούς με τη Δυτική Ευρώπη. Στις 25 Ιουνίου 1991, η Σλοβενία έγινε το πρώτο κράτος που ανακοίνωσε την ανεξαρτησία της από τη Γιουγκοσλαβία. Το πλουσιότερο έθνος της πρώην Γιουγκοσλαβίας, το οποίο παρήγαγε πάνω από 25 τοις εκατό του

ΑΕΠ της Γιουγκοσλαβίας. Οι Σλοβένοι ήταν δυσαρεστημένοι με την κυριαρχία της Σερβίας και πολέμησαν για την ανεξαρτησία τους. Μετά των Δέκα ημερών Πόλεμο, εδραιώθηκε η ανεξαρτησία της Σλοβενίας. Σε αντίθεση με τις άλλες δημοκρατίες, η Σλοβενία είχε μια πολύ επιτυχημένη μετάβαση στο νέο οικονομικό της σύστημα. Η Σλοβενία είχε το υψηλότερο κατά κεφαλήν εισόδημα από οποιαδήποτε μετα-κομμουνιστική χώρα στον κόσμο. Μέχρι το 2003, είχε σταθεροποιήσει σε μεγάλο βαθμό τη μακροοικονομία της. Η Σλοβενία έχει μια οικονομική δομή που βασίζεται στις αγορές και στο ελεύθερο εμπόριο. Έχουν συνοδεύσει αυτή την οικονομική δομή με μια πλουραλιστική πολιτική δομή, πιο συγκεκριμένα, με μια κοινοβουλευτική δημοκρατία. Αυτή η μετάβαση σε νέες πολιτικές και οικονομικές δομές έχει γίνει με μεγάλη υποστήριξη του λαού. Η ιδεολογία της Σλοβενίας είναι ιδιαίτερα επικεντρωμένη στην ελευθερία και τον εθνικισμό, και η σταδιακή προσέγγιση στις μεταρρυθμίσεις έχει οδηγήσει αυτή τη μετάβαση με μεγάλη επιτυχία. Έχουν ένα ευνοϊκό εξωτερικό περιβάλλον και μέλος σε πολλούς διεθνείς οργανισμούς. Η Σλοβενία ήταν η πρώτη πρώην γιουγκοσλαβική δημοκρατία που εντάχθηκε στην ΕΕ (το 2004), στην Ευρωζώνη και το ΝΑΤΟ. Υιοθέτησε το ευρώ το 2010.

Μετά τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας το 1991, το όνομα της «Μακεδονίας» αποτέλεσε το αντικείμενο διαμάχης ανάμεσα στην Ελλάδα και το πρόσφατα ανεξάρτητο κράτος. Η Ελλάδα αντιτίθεται στη χρήση του ονόματος «Μακεδονία», χωρίς γεωγραφικό προσδιορισμό, υποστηρίζοντας μια σύνθετη ονομασία, όπως Βόρεια Μακεδονία, για χρήση από όλους και για όλους τους σκοπούς. Εκατομμύρια Ελλήνων αυτοπροσδιορίζονται ως Μακεδόνες, χωρίς να είναι Σλάβοι, και το όνομα υπονοεί εδαφικές διεκδικήσεις. Η χώρα αναφέρεται στο πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών ως «η πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας» (ΠΓΔΜ), εν αναμονή της επίλυσης της μακροχρόνιας διαφωνίας με την Ελλάδα. Μεταξύ Φεβρουαρίου και Αυγούστου του 2001, ξέσπασε σύγκρουση μεταξύ της κυβέρνησης και των Αλβανών ανταρτών, κυρίως στα βόρεια και δυτικά της χώρας. Ο πόλεμος έληξε με την παρέμβαση της δύναμης του ΝΑΤΟ. Σύμφωνα με τους όρους της Συμφωνίας της Οχρίδας, η κυβέρνηση συμφώνησε να μεταβιβάσει μεγαλύτερη πολιτική δύναμη και πολιτιστική αναγνώριση στην αλβανική μειονότητα. Η αλβανική πλευρά συμφώνησε να εγκαταλείψει τα αποσχιστικά αιτήματα και να αναγνωρίσει πλήρως όλα τα θεσμικά όργανα της ΠΓΔΜ. Επιπλέον, σύμφωνα με την παρούσα συμφωνία, οι Αλβανοί αντάρτες ήταν να σταματήσουν τις διαμάχες και να παραδώσουν τα όπλα τους στο ΝΑΤΟ. Στις σύνοδο κορυφής του ΝΑΤΟ στο Βουκουρέστι τον Απρίλιο του 2008, η ΠΓΔΜ απέτυχε να κερδίσει να γίνει μέλος του οργανισμού, επειδή η Ελλάδα άσκησε βέτο για το αμφισβητούμενο όνομα της ΠΓΔΜ. Οι ΗΠΑ εξέφρασαν προηγουμένως την στήριξη για την πρόσκληση, αλλά τελικά η σύνοδος κορυφής αποφάσισε να την επεκτείνει μόνο με την προϋπόθεση της επίλυσης της διαμάχης. Τον Μάρτιο του 2009, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο εξέφρασε την υποστήριξή του για την υποψηφιότητα της ΠΓΔΜ και ζήτησε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή να χορηγήσει στη χώρα μια ημερομηνία για την έναρξη των ενταξιακών διαπραγματεύσεων μέχρι το τέλος του 2009. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο πρότεινε επίσης μια ταχεία άρση της βίζας για τους πολίτες της ΠΓΔΜ. Ωστόσο, λόγω

της αμφισβήτησης για το όνομά της, η ΠΓΔΜ έχει αποτύχει μέχρι στιγμής να λάβει ημερομηνία έναρξης για τις ενταξιακές συνομιλίες. Η θέση της ΕΕ είναι παρόμοια με αυτή του ΝΑΤΟ στην εν λόγω επίλυση της διαμάχης της ονομασίας και αποτελεί προϋπόθεση για την έναρξη των ενταξιακών συνομιλιών.

Το Κόσοβο είναι μια αυτόνομη περιοχή που βρισκόταν στη Σερβία, που κήρυξε την ανεξαρτησία της το 2008. Ο πληθυσμός αποτελείται από Αλβανούς και Σέρβους. Οι μακροχρόνιες σοβαρές εθνικές εντάσεις μεταξύ Αλβανών και Σέρβων του Κοσόβου έχουν αφήσει το Κόσοβο εθνικά διαιρεμένο, με αποτέλεσμα την εσωτερική βία, συμπεριλαμβανομένου του Πολέμου στο Κόσοβο το 1999. Ο Πόλεμος στο Κόσοβο έληξε με τη Σερβία να δέχεται ότι θα παραιτηθεί από την άσκηση της εθνικής της κυριαρχίας, και εν αναμονή της τελικής διευθέτησης του καθεστώτος η διακυβέρνησή της πέρασε στα Ηνωμένα Έθνη το 1999. Η Σερβία δεν αναγνώρισε τη μονομερή απόσχιση του Κοσόβου και θεωρεί ότι είναι μία διαχειριζόμενη από τα Ηνωμένα Έθνη οντότητα εντός της κυριαρχης επικράτειάς της. Με τα εσωτερικά και οικονομικά του προβλήματα, το Κόσοβο έχει γίνει μια από τις πιο υπανάπτυκτες, φτωχές περιφέρειες της Ευρώπης. Το Κόσοβο έχει ετήσιο κατά κεφαλήν ΑΕΠ περίπου €1.565 και παρουσίασε αρνητική ανάπτυξη του ΑΕΠ το 2004. Το Κοσσυφοπέδιο έχει προσπαθήσει να ενθαρρύνει τις επενδύσεις από ξένους, αλλά ο κίνδυνος είναι μεγάλος. Το εξωτερικό περιβάλλον του Κοσσυφοπεδίου παραμένει ασυνεπές, λόγω των εσωτερικών συγκρούσεων μεταξύ των Αλβανών, που επιδιώκουν την ανεξαρτησία τους από τη Σερβία, και τους Σέρβους. Αυτή η σύγκρουση παραμένει ένα κομβικό σημείο μεταρρυθμίσεων και διαφωνιών.

Με το να γίνουν μέλη της ΕΕ και σε άλλους διεθνείς οργανισμούς, οι πιο υπανάπτυκτες περιοχές της πρώην Γιουγκοσλαβίας θα ανοίξουν το δρόμο στις ξένες επενδύσεις και το εμπόριο. Αυτό θα τους βγάλει από την οικονομική ύφεση που βρίσκονται και θα απαλλαγούν από τις εμπόλεμες εικόνες του παρελθόντος. Μέσα από αυτή τη μετάβαση, τα οικονομικά τους συστήματα μπορούν να επιτύχουν τη βιωσιμότητα, διατηρώντας τη λαϊκή υποστήριξη και την επίτευξη εντατικής ανάπτυξης. Είναι σημαντικό, οι δημοκρατίες να βρουν και να διατηρήσουν την ειρήνη μεταξύ τους πριν πραγματοποιηθεί οποιαδήποτε πρόοδος.

Δεν είναι σαφές αν η Γιουγκοσλαβία κατέρρευσε λόγω της οικονομίας, ή η οικονομία κατέρρευσε εξαιτίας της ετερογενής διάλυσης της Γιουγκοσλαβίας, ή και από τα δύο ταυτόχρονα για διαφορετικούς λόγους (Rosser and Rosser, 2004, 390). Παρ' όλα αυτά, το αναλυτικό μας πλαίσιο μας παρέχει τα μέσα για να ενσωματώσουμε τα στοιχεία της ιδεολογίας και τις οικονομικές σχέσεις για να εξηγήσουμε την διάλυση. Η προσωπική και χαρισματική εικόνα του Τίτο και η παρουσία ενός υπερεθνικού κομμουνιστή ιδεολογικά ήταν αρκετά αποτελεσματική ώστε να κρατήσει τη Γιουγκοσλαβία ενωμένη για κάποιο χρονικό διάστημα. Στη συνέχεια, και πάλι, με το θάνατο του Τίτο και την κατάρρευση των σοσιαλιστικών κρατών, ανεξάρτητα από τις οικονομικές συνθήκες στη Γιουγκοσλαβία, εθνικιστικές και εθνικές αντιπαλότητες θα είχαν επανεμφανιστεί (Kennett, 2004, 448).

Η κατάρρευση του οικονομικού συστήματος της Γιουγκοσλαβίας τόνωσε τη συζήτηση πάνω στη φύση του, τη λειτουργία του, καθώς και τις συνέπειες της εργατικής αυτοδιαχείρισης. Μπορούμε να κάνουμε εικασίες σχετικά με το μέλλον του οικονομικού συστήματος που βασίζεται στην εργατική αυτοδιαχείριση μετά την κατάρρευση της Γιουγκοσλαβίας; Μπορεί ένα οικονομικό σύστημα που βασίζεται στην εργατική αυτοδιαχείριση να ανταγωνιστεί αποτελεσματικά στη διεθνή αγορά των οικονομικών συστημάτων; κλασσικοί φιλελεύθεροι και φιλελεύθεροι παρεμβατιστές, ευνοούν ένα καπιταλιστικό οικονομικό σύστημα με κυρίαρχη την ιδιωτική μορφή ιδιοκτησίας και υποστηρίζουν ότι ο αυτό-διαχειριζόμενος σοσιαλισμός των εργαζομένων στην αγορά είναι αδύνατος. Αν οι εργαζόμενοι στις αυτό-διαχειριζόμενες επιχειρήσεις μπορούν να ανταγωνιστούν σε ορισμένες βιομηχανίες με παραδοσιακές καπιταλιστικές επιχειρήσεις, θα επιβιώσουν και θα ευημερήσουν; Αλλά οι υποστηρικτές της ιδιωτικής ιδιοκτησίας υποστηρίζουν ότι τα θεσμικά όργανα των εργαζομένων αυτοδιαχείρισης έχουν αποτύχει, οπότε είναι προφανώς αναποτελεσματικό και μη ανταγωνιστικό. Ένα τέτοιο σύστημα είναι εγγενώς λανθασμένο και οι κλασσικοί φιλελεύθεροι και οι φιλελεύθεροι παρεμβατιστές δείχνουν τη Γιουγκοσλαβική κατάρρευση ως την απόλυτη απόδειξη. Με βάση την κλασσική φιλελεύθερη και φιλελεύθερη παρεμβατική ιδεολογία, το καταστροφικό ρεκόρ της Γιουγκοσλαβίας στον πληθωρισμό, στην ανεργία, στις διεθνείς ανισορροπίες στις πληρωμές, στο εισόδημα και στην περιφερειακή ανισότητα δείχνει ότι η ύπαρξη εργατικής αυτοδιαχείρισης παρέχει αποτυχημένα και ανεπανόρθωτα θεμέλια για ένα οικονομικό σύστημα (Rosser and Rosser, 2004, 402).

Από την άλλη πλευρά, οι υποστηρικτές της σοσιαλιστικής ιδεολογίας, κυρίως οι υποστηρικτές της αυτοδιαχείρισης, καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η εμπειρία της Γιουγκοσλαβίας δεν είναι ένα κατηγορητήριο ενάντια στην εργατική αυτό-διαχειριζόμενη σοσιαλιστική οικονομία της αγοράς. Κατά την άποψή τους, πολλά από τα προβλήματα των επιδόσεων της Γιουγκοσλαβικής οικονομίας προκλήθηκαν από εσωτερικούς και εξωτερικούς παράγοντες, ένα εχθρικό εσωτερικό και εξωτερικό κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον, καθώς και από τις αποτυχίες της πολιτικής, ιδίως στο πλαίσιο της εκ περιτροπής προεδρίας μετά το θάνατο του Τίτο. Βασικές οικονομικές μεταρρυθμίσεις, όπως η δημιουργία μίας αποτελεσματικής αγοράς και κεφαλαιακών επιβαρύνσεων βασισμένων στο κόστος ευκαιρίας, θα μπορούσαν να λύσουν πολλά από τα προβλήματα της Γιουγκοσλαβίας (Gardner, 1998, 502). Οι υπερασπιστές της αυτοδιαχείρισης των εργαζομένων υποστηρίζουν ότι οποιαδήποτε οικονομική αναποτελεσματικότητα του μοντέλου θα πρέπει να σταθμίζεται με την πραγματική αξία της οικονομικής δημοκρατίας. Έτσι, η εργατική αυτό-διαχείριση παρέχει οφέλη για την κοινωνία στο σύνολό της, που είναι εξωτερικότητες προς την επιχείρηση, γι' αυτό θα πρέπει να ενθαρρυνθεί, ακόμη και αν δεν περάσει από τα στενά κριτήρια της αγοράς. Πολλοί υποστηρικτές της αυτοδιαχείρισης υποστηρίζουν ότι η οικονομία της Γιουγκοσλαβίας δεν ήταν αυτό-διαχειριζόμενη και δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως παράδειγμα. Μάλλον ήταν μόνο σοσιαλισμός της αγοράς. Συνολικά, οι υποστηρικτές της σοσιαλιστικής ιδεολογίας, κυ-

ρίως υποστηρικτές της εργατικής αυτοδιαχείρισης, παραμένουν προσηλωμένοι στην πρόταση ότι η συμμετοχή και η βιομηχανική δημοκρατία θα είναι η κατεύθυνση του μέλλοντος και εξελίσσεται αργά ακόμα και σήμερα. Εμβρυϊκά συστήματα της βιομηχανικής δημοκρατίας και της συμμετοχής μπορεί να βρεθούν στη Δύση, σε συνεταιριστικούς τομείς και προγράμματα συμμετοχής των εργαζομένων. Στην Ανατολή, οι εργαζόμενοι έχουν κερδίσει ένα μερίδιο του πρώην κρατικού τομέα και έχουν τον έλεγχο σε πολλά πρόσφατα προγράμματα ιδιωτικοποιήσεων (Gardner, 1998, 502-3).

Ακόμα και αν μπορούμε να υπερασπιστούμε τη βιωσιμότητα και την αποτελεσματικότητα του αυτοδιαχειριζόμενου οικονομικού συστήματος, είναι πολύ πιθανό ότι οι συλλογικότητες μπορεί να είναι η κυρίαρχη μορφή ιδιοκτησίας, ως αποτέλεσμα μιας εξελικτικής διαδικασίας σε ένα ανταγωνιστικό και δυναμικό διεθνές περιβάλλον, παρά μια επαναστατική διαδικασία που επιβάλλεται από τα παραπάνω.

Βιβλιογραφία

Benson, L., (2002), *Yugoslavia: a concise history*, Palgrave Macmillan, New York City.

Bokovoy, M., J. Irvine and C. Lilly, (1997), *State-society Relations in Yugoslavia*, 1945-1992, Palgrave Macmillan, New York City.

Cohen, L.J., (1995), *Broken Bonds: Yugoslavia's Disintegration And Balkan Politics In Transition, Second Edition*, Westview Press, Boulder.

Crankshaw, E., (1966), *Krurshcev: A Career, The Viking Press*, New York City.

Crnobrnja, M., (1996), *The Yugoslav Drama*, Cambridge University Press, Cambridge.

Csaba, L., (2003), *Market socialism: The viable impossible? Reflections on the Role of Institutions in the Chinese Road to a Market Economy*, Paper presented at a research conference at the University of Debrecen, Hungary.

Dirlam, J.B. and J.L. Plummer, (1973), *An introduction to the Yugoslav economy*, C. E. Merrill Pub. Co., Princeton, NC.

Estrin, S., (1991), "Yugoslavia: The case of self-managing market socialism", *The Journal of Economic Perspectives*, 5(4), pp. 187-194.

Flere, S., (1991), "Explaining Ethnic Antagonism in Yugoslavia", *European Sociaological Review*, 7(3), pp. 183-193.

Gardner, H. S., (1998), *Comparative Economic Systems*, Second Edition, The Dryden Press, Fort Worth TX.

Hamilton, F.E.I., (1968), *Yugoslavia; patterns of economic activity*, Praeger, New York City.

Horvat, B., (1971), "Yugoslav Economic Policy in the Post-war Period: Problems, Ideas,
Institutional Developments", *American Economic Review,*, LXI(5), pp. 70-169.

Horvat, B., (1976), *The Yugoslav economic system: the first labor-managed economy in the making*, ME Sharpe, New York City.

Kennett, D., (2004), *A New View of Comparative Economics*, South-Western, Mason, Ohio.

Legvold, R., (2007), *The Three Yugoslavias: State-Building and Legitimation*, Woodrow Wilson Center Press, Washington DC.

Magaš, B., (1993), *The Destruction of Yugoslavia: tracking the break-up 1980-92*, Verso Books, London.

Meier, V., (1999), *Yugoslavia a History of its Demise*, Routledge, New York City.

Neal, F.W., (1954), "The Reforms in Yugoslavia", *American Slavic and East European Review*, 13(2), pp. 227-244.

Pavković, A., (1997), *The Fragmentation of Yugoslavia: Nationalism in a Multinational State*, St. Martin's Press, New York City.

Pejovich, S., (1990), "A property-rights analysis of the Yugoslav miracle", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, pp. 123-132.

Perovic, J., (2007), "The Tito-Stalin Split: A Reassessment in Light of New Evidence", *Journal of Cold War Studies*, 9(2), pp. 32-63.

Prasnikar, J. and J. Svejnar, (1991), "Workers' Participation in Management vs. Social Ownwerhip and Government Policies: Yugoslav Lessons for Transforming Socialist Economies", *Comparative Economic Studies*, 33(4), pp. 27-46.

Primorac, E. and M. Babic, (1989), "Systemic Changes and Uneployment Growth in Yugoslavia, 1965-1984", *Slavic Review*, 48(2), pp. 195-213.

Prout, C., (1985), *Market socialism in Yugoslavia*, Oxford University Press Oxford.

Riddell, D.S., (1968), "Social self-government: the background of theory and practice in Yugoslav socialism", *The British Journal of Sociology*, 19(1), pp. 47-75.

Rogel, C., (2004), *The breakup of Yugoslavia and its aftermath*, Greenwood Publishing Group, Westport

Rosser, J. B. and M. V. Rosser, (2004), *Comparative Economics in a Transforming World Economy*, MIT Press, Cambridge MA.

Sekulic, D., G. Massey and R. Hodson, (1994), "Who Were the Yugoslavs? Failed Sources of a Common Identity in the Former Yugoslavia", *American Sociological Review*, 59(1), pp. 83-97.

Seroka, J.H., (1978), "Prospects for Stability in Post-Tito Yugoslavia ", *Slavic Review*, 37(2), pp. 268-282.

Woodward, S., (1995), *Balkan Tragedy: Chaos & Dissolution after the Cold War,* The Brookings Institution Press, Washington DC.

Žižmond, E., (1992), "The collapse of the Yugoslav economy", *Europe-Asia Studies*, 44(1), pp. 101-112.

Ενότητα ΙΙΙ: Η Διαδικασία της Μετάβασης

ΙΙΙ.1 Εισαγωγή

Η κατάρρευση του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλισμού στη Ρωσία και την Ανατολική Ευρώπη οδήγησε σε αυτό το οποίο κοινώς αναφέρεται ως πρόβλημα μετάβασης. Το πρόβλημα είναι το πώς θα συμβεί η μετάβαση από το κεντρικά διοικούμενο σοσιαλιστικό οικονομικό σύστημα σε ένα οικονομικό σύστημα που βασίζεται στην αγορά. Οι οικονομίες που επιχείρησαν να αντικαταστήσουν την κεντρική διοίκηση με τη μορφή άμεσου σχεδιασμού με την αγορά είναι κοινώς γνωστές ως μεταβατικές οικονομίες (Gardner 1998, 9). Η οικονομική επιστήμη ανταποκρίθηκε στο πρόβλημα, αναπτύσσοντας κατάλληλα όργανα οικονομικής ανάλυσης, συμβουλής και καθοδήγησης για την διαδικασία μετάβασης.

Η έκθεση του προβλήματος της μετάβασης στην οικονομική βιβλιογραφία φαίνεται να υπεραπλουστεύει τα προβλήματα που εμπλέκονται. Στις περισσότερες περιπτώσεις, οι οικονομολόγοι που γράφουν για την μετάβαση, την έχουν περιορίσει ως μια απομονωμένη μεταβλητή της οικονομικής σφαίρας. Το πρόβλημα μετάβασης περιορίστηκε σε θεματικές υποκατηγορίες, όπως τιμολογιακή πολιτική, κυβερνητικές δαπάνες, επενδυτική πολιτική και ανεργία, αγνοώντας έτσι τον αλληλένδετο χαρακτήρα των οικονομικών, πολιτικών θεσμών και συμπεριφορών. Εναλλακτικά, οι οικονομολόγοι παρείχαν μια λύση στο πρόβλημα, μερικές φορές ρητά, αλλά κυρίως έμμεσα, κάνοντας συγκεκριμένες παραδοχές περί συμπεριφοράς και/ή οικονομικών σχέσεων. Οι υποθέσεις αυτές οδήγησαν σε μια προκαθορισμένη θέση, η οποία παρουσιάστηκε και θεωρήθηκε ως η μόνη εφικτή. Έτσι, η μοντελοποίηση της διαδικασίας μετάβασης ήταν άκρως υποκειμενική και στηρίχθηκε σε αξιακές προσωπικές κρίσεις. Συγκρίσεις, που αγνοούσαν αυτά τα στοιχεία, δεν είχαν νόημα.

Για να αποφευχθούν τα προβλήματα αυτά, οι παράμετροι του προβλήματος μετάβασης πρέπει πρώτα να προσδιοριστούν. Αυτό απαιτεί τη δημιουργία των στοιχείων της διαδικασίας μετάβασης. Τα στοιχεία είναι:

1) **Μια άποψη της κοινωνικής πραγματικότητας ή του ό,τι υπάρχει (υπήρχε) ως κοινωνική πραγματικότητα:** Πρόκειται για τον τύπο του οικονομικού συστήματος που υπήρχε στη Ρωσία και την Ανατολική Ευρώπη - κεντρικά διοικούμενος σοσιαλισμός - και πώς διευκόλυνε την πραγματοποίηση των οικονομικών επιλογών, το αποτέλεσμα αυτών των επιλογών και τις επιπτώσεις των εναλλακτικών οικονομικών πολιτικών. Αυτή η ανάλυση είναι απαραίτητη για να αναγνωρίσει ποια, ενδεχομένως, στοιχεία του κεντρικά διοικούμενου οικονομικού συστήματος πρέπει να διατηρηθούν. Αυτή η ανάλυση έχει πραγματοποιηθεί στην ενότητα ΙΙ.
2) **Μια άποψη για το τι αποτελεί μια καλή κοινωνία:** Αναφέρεται στην επιθυμητή τελική κατάσταση. Μια προσπάθεια για την επίλυση του προβλήματος της μετάβασης απαιτούσε μια συγκεκριμενοποίηση ενός αποδεκτού, επιθυμητού και εφικτού οικονομικού συστήματος. Ο στόχος της διαδικασίας της μετάβασης ήταν να ξεκινήσει αλλαγές οι οποίες θα επέφεραν τελικά ένα οικονομικό σύστημα αποτελούμενο από τα στοιχεία και τα αποτελέσματα τα οποία κρίθηκαν αποδεκτά, επιθυμητά και εφικτά. Η άποψη μιας καλής κοινωνίας ασχολείται με την αξιολόγηση κάθε οικονομικής και μη οικονομικής διάστασης των επιδόσεων, σε συνδυασμό με τη σημασία που αποδίδεται σε αυτές τις διαστάσεις των επιδόσεων. Τέτοιες απόψεις αντανακλούν τις αξίες και όχι την κοινωνική πραγματικότητα. Ως εκ τούτου, η άποψη της καλής κοινωνίας επηρεάζεται από κανονιστικές παρά θετικές αναλύσεις. Έτσι, δεν μπορεί να απορριφθεί μόνον με την προσέγγιση σε γεγονότα. Ωστόσο, είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι τα γεγονότα είναι πάντα σχετικά με ηθικές αποφάσεις.
3) **Επιθυμητές αλλαγές:** Η μετάβαση στην οικονομία της αγοράς απαιτούσε όχι μόνο την παρουσίαση της τελικής επιθυμητής κατάστασης, αλλά επίσης μιας διαδικασίας με την οποία θα μπορούσε να επιτευχθεί. Η σύγκριση της κοινωνικής πραγματικότητας και αυτού του οποίου είναι μια καλή κοινωνία, δημιούργησε, αφενός, μια απόφαση σχετικά με τα αποτελέσματα του υπάρχοντος συστήματος ενώ, από την άλλη πλευρά, μια άποψη σχετικά με τις αναπόφευκτες αλλαγές που χρειάστηκε να εισαχθούν για την τόνωση της ανάπτυξης μιας καλής κοινωνίας.
4) **Μέσα εκκίνησης των επιθυμητών αλλαγών:** Εκείνο που έμενε ήταν η ανάπτυξη ενός κατάλληλου μηχανισμού μέσω του οποίου το επιθυμητό οικονομικό σύστημα θα μπορούσε να επιτευχθεί. Αυτό αναφέρεται στα μέσα πολιτικής που επρόκειτο να χρησιμοποιηθούν για να ενθαρρύνουν τις επιθυμητές αλλαγές. Θα πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι ο μηχανισμός αυτός θα πρέπει να χρησιμοποιεί μόνο μέσα πολιτικής σύμφωνα με την εν λόγω οικονομική ανάλυση και το επιθυμητό και εφικτό οικονομικό σύστημα. Ως εκ τούτου, το εν λόγω μοντέλο θα βασίζεται σε όργανα της οικονομικής ανάλυσης, προσδιορίζοντας έτσι τις υποθέσεις συμπεριφοράς των οικονομικών παραγόντων.

Μια σχηματική παρουσίαση της αναπτυξιακής διαδικασίας μετάβασης παρουσιάζεται στο σχήμα III.1 Η σχηματική παρουσίαση αποκαλύπτει ότι ο στόχος της διαδικασίας ανάπτυξης υποδειγμάτων είναι να προσδιορίσει τα μέσα πολιτικής για να επιτευχθεί ο τελικός στόχος μιας καλής κοινωνίας. Αυτό επιτυγχάνεται με την έναρξη επιθυμητών αλλαγών στην κοινωνική πραγματικότητα, όπως φαίνεται στο Σχήμα III.2.

Σχήμα III.1: Αναπτυξιακή διαδικασία της μοντελοποίησης της μετάβασης

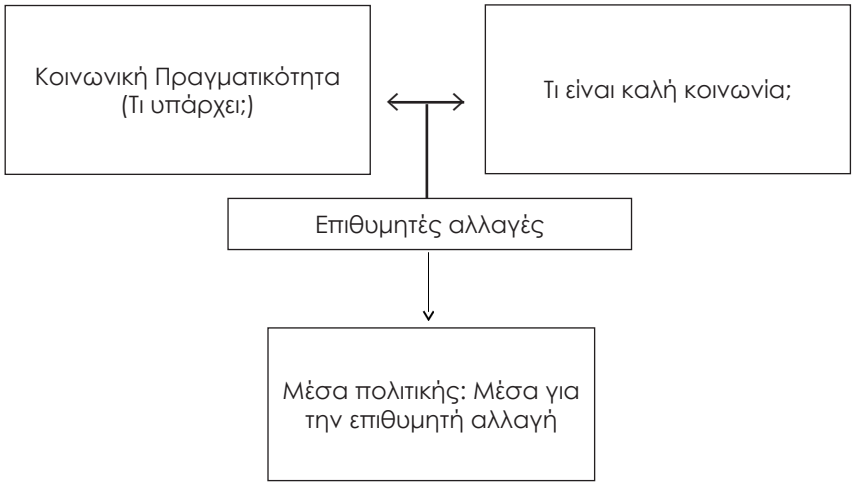

Σχήμα 4.1: Η αντίθεση μεταξύ της κοινωνικής πραγματικότητας και της καλής κοινωνίας παράγει τις επιθυμητές αλλαγές και θα προσδιορίσει τα απαραίτητα μέσα για να επιφέρει τις επιθυμητές αλλαγές.

Σχήμα III.2: Ο σκοπός της διαδικασίας της μοντελοποίησης της μετάβασης

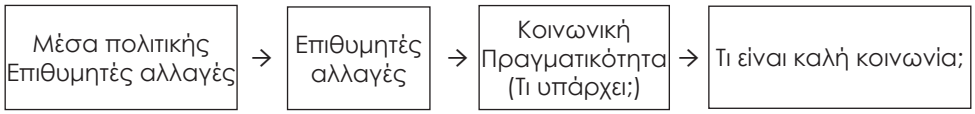

Σχήμα 4.2: Ο στόχος της διαδικασίας μοντελοποίησης είναι να προσδιορίσει τα μέσα πολιτικής για να επιτευχθεί ο τελικός στόχος μιας καλής κοινωνίας με την έναρξη επιθυμητών αλλαγών στην κοινωνική πραγματικότητα.

III.2 Τα κύρια στοιχεία της μεταβατικής διαδικασίας

Μετά τον προσδιορισμό της διαδικασίας μετάβασης, το επόμενο θέμα που πρέπει να αντιμετωπιστεί αφορά τη βάση επί της οποίας διακρίνονται οι διαφορετικές διαδικασίες. Ο στόχος είναι να εντοπιστούν αυτά που αποκαλώ «πρωτογενή στοιχεία» τα οποία διαφοροποιούν τις διαδικασίες μετάβασης. Τα κύρια στοιχεία της κάθε διαδικα-

σίας μετάβασης είναι διακριτά και χαρακτηρίζονται με μια συγκεκριμένη διαδικασία. Τα κύρια στοιχεία είναι τα εξής: οικονομική ανάλυση, τι είναι μια καλή κοινωνία, ταχύτητα, πολιτική δομή, ιδεολογική δομή και ο ρόλος των αρχικών συνθηκών. Τα κύρια στοιχεία της κάθε διαδικασίας μετάβασης αναλύονται παρακάτω. Θυμηθείτε ότι θα διερευνήσουμε μόνο εφαρμοσμένες διαδικασίες μετάβασης και όχι υποθετικές. Η διαδικασία μετάβασης που εφαρμόστηκε στη Ρωσία, στην Ανατολική Ευρώπη, και στην πρώην Σοβιετική Ένωση, πήρε μόνο δύο μορφές: την προσέγγιση της θεραπείας-σοκ και τη (νεοκλασική) σταδιακή προσέγγιση με βάση την κλασσική φιλελεύθερη αντίληψη της οικονομίας και της πολιτικής.

III.2.1 Οικονομική Ανάλυση

Η οικονομική ανάλυση περιλαμβάνει την εφαρμογή μιας κοινωνικής επιστημονικής μεθόδου στην λήψη οικονομικών αποφάσεων και την ανάλυση των συνεπειών που προκύπτουν από αυτές τις επιλογές. Χρησιμοποιώντας την οικονομική ανάλυση, η οικονομική πραγματικότητα περιγράφεται απομονώνοντας και γενικεύοντας τα βασικά χαρακτηριστικά της. Η εμπειρία δείχνει ότι η διαδικασία μετάβασης βασιζόταν μόνο σε μια μορφή οικονομικής ανάλυσης, σε αυτή των νεοκλασικών οικονομικών. Η νεοκλασική οικονομική ανάλυση βασίζεται στην οριακή ανάλυση, στην οποία τα άτομα χαρακτηρίζονται από μια ορθολογική μεγιστοποιητική συμπεριφορά. Οι τιμές καθορίζονται σε μια τέλεια ανταγωνιστική οικονομία, με τις καμπύλες προσφοράς και ζήτησης σε ισορροπία, χωρίς την διακριτική μεταχείριση της αγοράς ή του κράτους. Τα νεοκλασικά οικονομικά βασίζονται στο μοντέλο Jevons-Walras, το οποίο ορίζει την αποτελεσματικότητα των αγορών στην κατανομή των πόρων και την επίτευξη ισορροπίας στην παραγωγή και τη διανομή. Η Ενότητα Ι προσέφερε μια εξαντλητική παρουσίαση των νεοκλασικών οικονομικών.

III.2.2 Τι είναι μια καλή κοινωνία;

Το νεοκλασικό μοντέλο της οικονομικής ανάλυσης , συνδυάζεται με μία πιθανή εικόνα του «τι είναι μια καλή κοινωνία» με τη μορφή του ανταγωνιστικού καπιταλισμού αφού «η επιλογή του οικονομικού συστήματος είναι βαθιά ιδεολογική» (Åslund 1995, 5). Το νεοκλασικό μοντέλο της μετάβασης περιλαμβάνει μια προσέγγιση του ανταγωνιστικού καπιταλισμού ως ένα όραμα για μια καλή κοινωνία. Η μονοπωλιακή δύναμη στην αγορά είναι μια συνέπεια της χρήσης της ισχύος μέσω διακριτικής μεταχείρισης από το κράτος. Χωρίς τη διακριτική μεταχείριση του κράτους, τα άτομα θα συμπεριφέρονται σαν να ήταν σε ένα ανταγωνιστικό καπιταλισμό, εξαλείφοντας έτσι όλες τις μορφές διακριτικής μεταχείρισης. Το κράτος θα πρέπει να παίξει ένα μικρό ρόλο, και θα πρέπει να του επιτρέπεται να ενεργεί μόνο όπου υπάρχει αποτυχία της αγοράς. Η παρουσία της αποτυχίας της αγοράς δεν συνεπάγεται κρατική δράση καθώς θα πρέπει να αναζητη-

θούν πρώτα ιδιωτικές λύσεις. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι, εξ ορισμού, η αποτυχία της κυβέρνησης οδηγεί σε χειρότερα αποτελέσματα από ό, τι αποτυχία της αγοράς. Έτσι οι ιδιώτες είναι προτιμότεροι ακόμη και στην περίπτωση που θα μπορούσαν να είναι ελλιπείς. Θα πρέπει επίσης το κράτος να παρέχει ένα «δίχτυ ασφαλείας» για να αποφεύγεται η φυσική στέρηση. Δικαιοσύνη σημαίνει ίση κρατική μεταχείριση προς όλους τους πολίτες. Το κράτος δεν θα πρέπει να συμμετέχει στην αναδιανομή του εισοδήματος και του πλούτου. Το αποτέλεσμα της αγοράς είναι το μόνο δίκαιο αποτέλεσμα. Έτσι, δεν υπάρχουν διακριτικές πολιτικές στα εισοδήματα και την ανακατανομή του πλούτου. Η Ενότητα Ι προσέφερε μια πλήρη παρουσίαση της κλασσικής αντίληψης περί του τι είναι μια καλή κοινωνία.

III.2.3 Ταχύτητα

Η μετάβαση προς μια οικονομία της αγοράς μπορεί να πάρει δύο μορφές: την «θεραπεία σοκ» ή αλλιώς «big bang», και την «σταδιακή» ή αλλιώς «εξελικτική» προσέγγιση. Ο Campbell (1991,7) αναρωτιόταν «εάν οι σοσιαλιστές μεταρρυθμιστές μπορούν να δημιουργήσουν τις αγορές αυτές ή αν θα πρέπει να αναπτυχθούν φυσικά, από μόνες τους». Το ερώτημα βασίζεται στο ζήτημα της ανθρώπινης συνείδησης και των αντιλήψεων, όταν απαιτείται μια δραματική αλλαγή στη συμπεριφορά, όπως η μετάβαση από ένα κεντρικά διοικούμενο οικονομικό σύστημα, σε ένα το οποίο βασίζεται στις αγορές. Οι αντικρουόμενες απόψεις, όσον αφορά την ταχύτητα, αντανακλώνται στις διαφορετικές πεποιθήσεις σχετικά με τις επιμέρους αντιδράσεις. Οι απόψεις αυτές ήταν ότι οι επιμέρους επιλογές θα μπορούσαν να είναι είτε ταχείες είτε χρονοβόρες. Η διάκριση όσον αφορά την ταχύτητα έχει να κάνει με το ερώτημα, εάν η αλλαγή θα έπρεπε ή όχι, να είναι αργή από την στιγμή που τα θεσμικά όργανα και οι οργανισμοί καθώς και τα πρότυπα συμπεριφοράς και σκέψης δεν μπορούσαν να αλλάξουν από την μια μέρα στην άλλη. Οι δύο εναλλακτικές διαδικασίες έχουν διαφορετικές απαντήσεις στα ερωτήματα αυτά.

III.2.3.1 Θεραπεία-Σοκ

Η προσέγγιση της θεραπείας-σοκ (ή big bang) χαρακτηρίσθηκε από μια ταχεία εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων, ελαχιστοποίηση των χρονικών διαστημάτων μεταξύ των μέτρων/μεταρρυθμίσεων και γρήγορη διόρθωση των πολιτικών σφαλμάτων. «Το βασικό ζήτημα ήταν (τα κράτη) να διασχίσουν τον ποταμό που "φούσκωνε", όσο το δυνατόν γρηγορότερα προκειμένου να φθάσουν στην άλλη όχθη και να δημιουργήσουν μια σταθερή βάση για την κατασκευή ενός νέου οικονομικού συστήματος βασιζόμενο στην αγορά» (Åslund 1992, 87). Η προσέγγιση της θεραπείας σοκ θεώρησε πως η διαδικασία μετάβασης δεν συνεπάγεται κατ' ανάγκη μια μείωση της παραγωγής: σημαντικές μεταρρυθμίσεις στις δομές της οικονομίας δεν σχετίζονταν απαραίτητα με

τη μείωση του βιοτικού επιπέδου. Έτσι, το πρόγραμμα σταθεροποίησης και οι θεσμικές μεταρρυθμίσεις έπρεπε να πραγματοποιηθούν ταυτόχρονα. Οι Lipton και Sachs (1990, 100) ανέφεραν τον πρώην υπουργό Σχεδιασμού της Βολιβίας Γκονσάλο Σάντσες ντε Λοσάδα, ο οποίος το 1986-89 διαχειριζόταν τη διαδικασία των μεταρρυθμίσεων στη χώρα του και ο οποίος δήλωσε ότι, «εάν πρόκειται να κόψεις την ουρά μιας γάτας, κάν' το μια και έξω και όχι σιγά-σιγά». Παίρνοντας αποφάσεις με κόστος, από την αρχή, θα ενθάρρυνε την επιχειρηματικότητα κάτω από την πίεση των αυστηρών δημοσιονομικών περιορισμών. Η βασική παραδοχή ήταν ότι τα άτομα πάντα θα ανταποκρίνονταν γρήγορα στα κίνητρα τα οποία παρέχονταν, ακόμα και όταν απαιτούνταν δραματική νέα/διαφορετική συμπεριφορά.

III.2.3.2 Σταδιακή Μετάβαση

Οι οικονομολόγοι οι οποίοι ήταν υπέρ της σταδιακής προσέγγισης, υποστήριξαν ότι οι αλλαγές στην ανθρώπινη συμπεριφορά που απαιτούνταν για να συμπληρωθεί η εισαγωγή των σχέσεων αγοράς δεν θα μπορούσαν να εισαχθούν γρήγορα: οι αλλαγές αυτές θέλουν χρόνο. Υπήρχε ανάγκη για σταδιακή αλλαγή, από την στιγμή που οι θεσμοί, οι οργανισμοί και τα πρότυπα συμπεριφοράς και σκέψης δεν θα άλλαζαν αμέσως. Τα στοιχεία αυτά θα μπορούσαν να πάρουν μόνο σχήμα και να λειτουργήσουν μετά από μια «οργανική ιστορική εξέλιξη» (Kornai 1990, 52). Έτσι, η διαδικασία της αλλαγής θα έπρεπε να ήταν αργή. Θα μπορούσε να επιταχυνθεί, αλλά παρ' όλα αυτά, χρειαζόταν να είναι αργή. Διαφορετικά, «τεχνητές μεταμοσχεύσεις που επιβάλλονται βιαστικά σε αυτές τις κοινωνίες, θα απορριφθούν από αυτούς τους ίδιους τους ζωντανούς οργανισμούς" (Kornai 1990, 20).

III.2.4 Πολιτική Δομή

Ήταν σημαντικό να αναγνωρίσουμε ότι «η πολιτική χαρακτηρίζει τις δραστηριότητες και τους θεσμούς που καθορίζουν τις επίσημες δημόσιες αποφάσεις για το σύνολο της κοινωνίας» (Caporaso και Levine 1993, 20). Κατά συνέπεια, η διαδικασία μετάβασης εξαρτάται επίσης από τις εξελίξεις στην πολιτική δομή. «Κατά τη μετάβαση, η απελευθέρωση των πολιτικών αγορών είναι συχνά εξίσου σημαντική με την απελευθέρωση των οικονομικών αγορών» (Parish και Michelson 1996). Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι μεταρρυθμίσεις της αγοράς εισήγαγαν «σύγχρονες» κοινωνίες πολιτών, ενθαρρύνοντας την εμφάνιση των αυτόνομων ομάδων συμφερόντων, πολιτικών κομμάτων, ανεξάρτητων μέσων ενημέρωσης και των ευκαιριών συμμετοχής στις πολιτικές διαδικασίες (Esty 1997, 358, Νέλσον 1994, 60). Η πολιτική νομιμότητα και η συνοχή αποτέλεσαν βασικά στοιχεία της διαδικασίας της μεταρρύθμισης, η οποία ήταν ιδιαίτερα εκτεταμένη και ριζοσπαστική. Η πολιτική διάρθρωση προσδιορίζει την διαδικασία λήψης αποφάσεων στην κοινωνία, και αυτό έχει συνέπειες για τη δομή και την λειτουργία των κεντρικών αρ-

χών. Επίσης, καθορίζει τους γραφειοκρατικούς περιορισμούς, δηλαδή, τις τυπικές και άτυπες εντολές ή απαγορεύσεις που επιβάλλονται μέσα από πιέσεις ή απειλές κατά του ατόμου από την γραφειοκρατία. Οι πολιτικές αποφάσεις θα επηρέαζαν τις δομές της αγοράς, όπου και υπάρχει μια σύνδεση μεταξύ των οικονομικών και πολιτικών δομών. Όταν μια κοινωνία έχει επιλέξει την οικονομική δομή της, αυτό θα έχει συνέπειες για τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, και ειδικά για τις δομές και την λειτουργία των κεντρικών αρχών. Όσον αφορά την πολιτική δομή, υπάρχουν δύο διαφορετικοί τύποι μετάβασης:

III.2.4.1 Πολιτικός πλουραλισμός

Μια διαδικασία μετάβασης με πολιτικό πλουραλισμό εισάγει ριζικές αλλαγές με συναίνεση, διάλογο και συζήτηση, συμφωνία και συμβιβασμό. Με τον πλουραλισμό υπάρχει η αναγνώριση, ότι υπάρχει ανταγωνισμός και αντικρουόμενα συμφέροντα στην κοινωνία, βασιζόμενα στη διαφορετικότητα των ανθρώπων. Δεν υπάρχει μια μοναδική σωστή γραμμή, μια και μόνο πάντοτε σωστή αντίληψη των θεμάτων. Αυτό σημαίνει ότι το κοινό καλό δεν θα πρέπει να καθορίζεται με ένα αυταρχικό ή ολοκληρωτικό τρόπο από το κράτος, αλλά να αποφασίζεται μέσα από μια πληθώρα διαφορετικών απόψεων που συζητούνται ελεύθερα. Το πιο σημαντικό είναι πως ο πλουραλισμός δεν συνεπάγεται καμία διακριτική μεταχείριση. Τα άτομα πρέπει να ακολουθούν τους κανόνες.

III.2.4.2 Δημοκρατία

Η δημοκρατία είναι η συνεχής ανταπόκριση της κορυφαίας αρχής στις προτιμήσεις των μελών της κοινωνίας, μέσα από μια δομικά καθορισμένη διαδικασία όπως στις εκλογές. Μέσα σε ένα δημοκρατικό σύστημα, όλα τα μέλη θεωρούνται ισάξια πολιτικά. Οι δημοκρατίες δημιουργούν και διατηρούν το δικαίωμα συμμετοχής στην επιλογή κυβέρνησης, στην νομοπαρασκευαστική διαδικασία και στον έλεγχο της διοίκησης. Οι δημοκρατίες απαιτούν την ύπαρξη των πολιτικών κομμάτων που ανταγωνίζονται για να αποκτήσουν την εξουσία μέσα σε καθορισμένες χρονικές περιόδους. Σε ένα δημοκρατικό πολιτικό σύστημα υπάρχει ένας συνδυασμός κανόνων και της κυβέρνησης που ασκεί εξουσία σύμφωνα με την διακριτική της ευχέρεια. Ενώ υπήρχε ανάγκη για αλλαγές στην πολιτική δομή στις μεταβατικές κοινωνίες, αυτές οι αλλαγές δεν συνεπάγονταν αναγκαστικά τη δημοκρατία. Ορισμένοι νεοκλασικοί οικονομολόγοι υποστήριξαν ότι αυτό που χρειαζόταν η οικονομία της αγοράς ήταν μία «πεφωτισμένη» κυβέρνηση και όχι απαραιτήτως μία δημοκρατική. Οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι θα προτιμούσαν μια πλουραλιστική μη-εκλεγμένη κυβέρνηση, η οποία δεν θα δρούσε σύμφωνα με την διακριτική της ευχέρεια, σε αντίθεση με εκείνη που θα ήταν δημοκρατική και θα παρενέβαινε στρεβλώνοντας με αυτόν τον τρόπο την αγορά. Ο Rausser (1992, 317) διαφώνησε, υποστηρίζοντας ότι, «η διατήρηση της οικονομικής επιτυχίας μακροπρό-

θεσμα, στην πραγματικότητα, μπορεί να απαιτεί δημοκρατία». Ο Braguinsky (1998, 237) υποστήριξε ότι οι δημοκρατίες εμφανίστηκαν στις μεταβατικές οικονομίες αυθόρμητα. Η προσέγγιση της θεραπείας-σοκ ήταν σύμφωνη με τον πλουραλισμό, ενώ η νεοκλασική σταδιακή μετάβαση με τη δημοκρατία.

III.2.5 Ιδεολογική Δομή

Η ιδεολογία αναφέρεται σε ένα συνεκτικό σύνολο αξιών και πεποιθήσεων για τους γύρω μας, τον κόσμο και τους εαυτούς μας. Ενσαρκώνει μια ξεχωριστή «κοσμοθεωρία» ως προς το πώς η κοινωνία άρα και το οικονομικό σύστημα λειτουργεί. «Οι ιδέες και οι ιδεολογίες διαμορφώνουν τις υποκειμενικές ψυχικές δομές, τις οποίες τα άτομα χρησιμοποιούν για να ερμηνεύσουν τον κόσμο γύρω τους και να κάνουν επιλογές» (North 1990, 111). Η εισαγωγή των σχέσεων αγοράς στις πρώην κεντρικά διοικούμενες οικονομίες, δημιούργησε αναπόφευκτα μια αλλαγή στην ιδεολογία. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά τοποθετείται σε ένα δεδομένο ιδεολογικό πλαίσιο, με συγκεκριμένες αξίες, πεποιθήσεις και κοσμοθεωρία. Η ιδεολογία βοηθά στην αντιμετώπιση του προβλήματος του παρασιτισμού. Η ιδεολογία συνιστά ένα συγκεκριμένο πρότυπο των κοινωνικών σχέσεων και συμφωνιών, προσδιορίζοντας τους στόχους των ανθρώπινων δραστηριοτήτων και τα ηθικά πρότυπα της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Η ιδεολογία καθορίζει και δημιουργεί την ανθρώπινη προσωπικότητα, η οποία επηρεάζει την ταυτότητα μιας κοινωνίας. Έτσι, θα πρέπει να θεωρήσουμε την ιδεολογία ως ένα σύνολο οδηγιών για την δραστηριότητα καθώς και για τα μέσα εξορθολογισμού της ανθρώπινης συμπεριφοράς. «Ο σκοπός της ιδεολογίας δεν είναι να αποκρύψει αλλά να διευκρινίσει» (Heilbroner 1996, 32). Χρησιμοποιείται για να δικαιολογήσει μια συγκεκριμένη οικονομική δομή, της οποίας οι υποστηρικτές επιδιώκουν να την προωθήσουν, να την πραγματώσουν, να την συνεχίσουν ή να την διατηρήσουν. Οι οικονομικοί, πολιτικοί, νομικοί, ηθικοί και θρησκευτικοί θεσμοί, είναι αυτό που είναι, επειδή διευκολύνουν και διατηρούν το ιδεολογικό πλαίσιο της κοινωνίας. «Για να σημαίνουν κάτι οι οικονομικοί όροι, θα πρέπει να σχετίζονται με άλλους όρους, μέσα στο πολιτισμικό τους πλαίσιο» (Dugger 1996, 35).

Ωστόσο, ενώ η ιδεολογία ήταν ευέλικτη, δεν ήταν εντελώς απεριόριστη. Η εισαγωγή σχέσεων αγοράς σε μια κεντρικά διοικούμενη οικονομία απαιτούσε ένα διαφορετικό σύνολο αξιών, συμπεριφορών και προτύπων. Τα υπάρχοντα «πολιτιστικά πλαίσια» και οι αντιλήψεις περί ελέγχου ήταν ασυσχέτιστα. Υπήρχε ανάγκη για μια ιδεολογία που θα ενθάρρυνε την ατομικότητα, αντί των ατόμων που λειτουργούν υποχωρητικά και δεν παρουσιάζουν καμία πρωτοβουλία. Διαφορετικά, οι σχέσεις αγοράς θα καθίσταντο ανέφικτες. Τα παλιά πρότυπα συμπεριφοράς, η μη-ανταγωνιστική κουλτούρα και συμπεριφορά καθώς και οι παλιές προσδοκίες ήταν πολύ δύσκολο να αλλάξουν. Δεν ήταν μόνο μια αλλαγή στους θεσμούς που απαιτούνταν, αλλά και προσαρμογές στον τρόπο σκέψης, αν και ο νόμος δεν μπορούσε να εισάγει τις τελευταίες. Η ψηφοφο-

ρία στο Κοινοβούλιο, για παράδειγμα, δεν θα δημιουργούσε την αγορά. Μια αλλαγή στην ιδεολογία ήταν απαραίτητη για την εξάλειψη του στίγματος που συνδεόταν με την πρωτοβουλία και την αυτοβοήθεια. Αυτό επέτρεψε στη συνέχεια την κατάλληλη ενθάρρυνση, τα ηθικά πρότυπα και τις αξίες για να παρακινήσει τους ανθρώπους να συμπεριφέρονται με τον κατάλληλο τρόπο όπως καθορίζεται από το σύστημα της αγοράς. Ωστόσο, η συμμόρφωση προς τους παλιούς τρόπους συμπεριφοράς μπορεί να καταστείλει τη διαμόρφωση των νέων αξιών και προτύπων και να αποτελέσει εμπόδιο για την είσοδο αποτελεσματικών μεθόδων συμπεριφοράς κατάλληλων για τη διαδικασία αγοράς. Ο μετασχηματισμός θα συμβεί μόνο εάν τα οφέλη, διερχόμενα από το ένα στο άλλο σύστημα, υπερβούν το κόστος. Λόγω του κόστους αλλαγών μπορεί να είναι πιο οικονομικό να παραμείνουν με το παλιό μοτίβο συμπεριφοράς παρά να αλλάξουν.

Όσον αφορά την ιδεολογική δομή της νεοκλασικής διαδικασίας της μετάβασης, οι οικονομίες της αγοράς έχουν αναπτύξει μια ιδεολογία η οποία δίνει έμφαση και ενθαρρύνει την ιδιοτέλεια και την αυτοβοήθεια βασισμένες στα διάσημα επιχειρήματα του Adam Smith (1986 [1776], 119). Νεοκλασικοί οικονομολόγοι τονίζουν ότι προκειμένου να είμαστε σε θέση να κατανοήσουμε τα κοινωνικά φαινόμενα, πρέπει να καταλάβουμε τις επιμέρους καταστάσεις. Τα άτομα μπορούν, εντός καθορισμένων ορίων, να ακολουθήσουν τις δικές τους αξίες και πεποιθήσεις παρά κάποιου άλλου ενώ τα άτομα δεν πρέπει να υπόκεινται σε καταναγκασμό. Η νεοκλασική διαδικασία της μετάβασης θα ήταν υπέρ της έγερσης μιας ιδιοτελούς ιδεολογίας.

III.2.6 Αρχικές Συνθήκες

Η διαδικασία μετάβασης χαρακτηρίζεται από αβεβαιότητα και την απουσία ιστορικών παραδειγμάτων. Ως εκ τούτου, η μεταφορά του περιοδικού Economist (Ανώνυμος 1990, 18) για τη διαδικασία της μετάβασης ήταν, πως δεν υπάρχει καμία γνωστή συνταγή για να κάνεις μια ομελέτα χωρίς να σπάσεις τα αυγά. Ωστόσο, τα μοντέλα είναι το αποτέλεσμα αντλήσεων πληροφοριών και δεν περιλαμβάνουν όλα τα στοιχεία που παρατηρούνται στην πραγματικότητα. Το ίδιο ισχύει και για τη διαδικασία μετάβασης. Η διαδικασία μετάβασης ήταν ένα σύνολο ετερογενών φαινομένων. Με άλλα λόγια, ενώ η Ρωσική και οι οικονομίες της Ανατολικής Ευρώπης ήταν δομημένες στη βάση μιας κεντρικής διοίκησης, αυτό δεν σήμαινε ότι οι οικονομίες αυτές ήταν πανομοιότυπες. Η ανάγκη για αλλαγή είχε αναγνωριστεί εδώ και πολύ καιρό και οι πολιτικές αρχές σε αυτές τις χώρες είχαν πειραματιστεί, σε διαφορετικούς βαθμούς, με την μεταρρύθμιση. Επιπρόσθετα στις αρχικές οικονομικές δομές και συνθήκες κάθε χώρας υπήρχε η ανάγκη για ενσωμάτωση των πολιτικών, πολιτιστικών και ιδεολογικών τους στοιχείων, των θεσμικών τους στοιχείων, των σχέσεων εξουσίας και τον ρόλο του κράτους. Όλα αυτά τα στοιχεία ήταν μοναδικά σε κάθε χώρα.

Ωστόσο, υπήρξε διαφωνία για το αν η διαδικασία μετάβασης θα έπρεπε να λάβει υπόψη τους ιστορικούς και πολιτιστικούς παράγοντες που υποστρωματώνουν τα

μοναδικά χαρακτηριστικά της κάθε χώρας ή εάν υπήρχαν αναλογίες μεταξύ των διαφόρων χωρών σε παρόμοιες καταστάσεις της οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής τους ανάπτυξης. Λίγοι οικονομολόγοι προσπάθησαν να προσεγγίσουν τις αρχικές συνθήκες των κεντρικά διοικούμενων οικονομιών με προγράμματα σταθεροποίησης σε ώριμες οικονομίες αγοράς. Ο Sachs (1993, 3) για παράδειγμα, υποστήριξε ότι η πρωτότυπη περίπτωση ήταν η Ισπανία, ο Edwards (1992, 131) υποστήριξε πως ήταν η Λατινική Αμερική, ενώ ο Aslund (1992, 26) υποστήριξε την Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη μετά το πέρας του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Η προσπάθεια για την προσέγγιση οποιαδήποτε από τις αρχικές συνθήκες των κεντρικά διοικούμενων οικονομιών με την εμπειρία κάθε ώριμης οικονομίας της αγοράς φαινόταν παράλογη. Τα προγράμματα σταθεροποίησης που ξεκίνησαν στις ώριμες οικονομίες της αγοράς, θεωρήθηκαν ως μια ομαλή λειτουργία της αγοράς με αναπτυγμένους θεσμούς και κυρίαρχη την ιδιωτική ιδιοκτησία, τις άκαμπτες τιμές και τους βραχυπρόθεσμους μισθούς, ενώ εν δυνάμει μακροπρόθεσμοι οικονομικοί δρώντες παρακινούνταν από ατομικά υλικά κίνητρα. Οι αρχικές συνθήκες των κεντρικά διοικούμενων οικονομιών – όπως η κυριαρχία της κρατικής ιδιοκτησίας, ο κεντρικός έλεγχος του συνόλου της οικονομίας και η ενίσχυση μη υλικών κινήτρων - δεν προσέγγιζαν τις συνθήκες οποιασδήποτε ώριμης οικονομίας της αγοράς. Ως εκ τούτου, τέθηκε το εξής ζήτημα: «ποιες είναι οι συνέπειες της στρατηγικής και της πολιτικής σε αντίθεση με τις εξειδικευμένες βασικές αρχές των χωρών όπως η πολιτική δομή, το πρότυπο εκβιομηχάνισης ή η θεσμική δομή;» (Parker et al 1997, 3). Οι Herr και Westphall (1991, 323), Share (1995, 577), Kagarlitsky (1993, 88), Barratt-Brown και Frydman(1995, 169), Rapaczynski και Turkewitz (1997, 44), υποστήριξαν ότι η αποτελεσματικότητα και η σκοπιμότητα της κάθε στρατηγικής μετάβασης, εξαρτιόταν από τις ειδικές συνθήκες που επικρατούσαν στις επιμέρους χώρες. Σε αντίθεση, ο Sutela (1992, 87), υποστήριξε ότι η εμπειρία είχε δείξει ότι τα βασικά στοιχεία της οικονομίας της αγοράς θα μπορούσαν να έχουν προσαρμοστεί ανεξάρτητα από τα διαφορετικά ιστορικά και πολιτισμικά περιβάλλοντα. Αναγνωρίζοντας την ιδιαιτερότητα της κάθε χώρας καθώς και τους περιορισμούς των οικονομικών διαδικασιών, μας γνωστοποιεί την ανάγκη, για μια ισορροπία μεταξύ της ιδιαιτερότητας και της γενίκευσης. Οι υποστηρικτές της θεραπείας σοκ υποστήριξαν ότι το πρόγραμμα μετάβασης που πρότειναν είχε γενικότερα εφαρμογή, σε όλες τις οικονομίες με πάρα πολύ διαφορετικές βασικές συνθήκες και πολιτικά περιβάλλοντα. Οι νεοκλασικοί σταδιακοί οικονομολόγοι έδειξαν κάποιες ανησυχίες για τις βασικές συνθήκες, δεδομένου ότι διαμόρφωσαν το σταδιακό μετασχηματισμό της κοινωνίας. Ωστόσο, ισχυρίστηκαν ότι αυτό δεν θα έπρεπε να χρησιμοποιηθεί ως πρόσχημα για να καθυστερήσουν σημαντικά οι μεταρρυθμίσεις και να στρεβλώσουν τα επιτεύγματα της ελεύθερης αγοράς. Τα διακριτικά χαρακτηριστικά των διαφόρων διαδικασιών μετάβασης, με βάση κάθε σύνολο μοναδικών πρωτογενών στοιχείων συνοψίζονται στον Πίνακα ΙΙΙ.1.

Πίνακας III.1: Εναλλακτικά μοντέλα μετάβασης με βάση τα Πρωτογενή και Δευτερεύοντα Στοιχεία

Μοντέλα Μετάβασης		
Πρωταρχικά στοιχεία	Θεραπεία Σοκ	Σταδιακό Νεοκλασσικό
Οικονομική ανάλυση	Νεοκλασσική	
Τι είναι μια καλή κοινωνία;	Καπιταλισμός	
Ταχύτητα	Θεραπεία Σοκ	Σταδιακή
Πολιτική Δομή	Πλουραλισμός	Δημοκρατία
Ιδεολογική Δομή	Ατομικισμός	
Αρχικές Συνθήκες	Δεν υπολογίζονται	Μερικό Ενδιαφέρον
Δευτερεύοντα Στοιχεία	Θεραπεία Σοκ	Σταδιακό Νεοκλασσικό
Φιλελευθεροποίηση τιμών και σταθεροποίηση	Άμεση απελευθέρωση των τιμών χωρίς κρατική παρέμβαση	Σταδιακή απελευθέρωση των τιμών Σταδιακή απομάκρυνση των πηγών της παρέμβασης του κράτους
Ιδιωτικοποίηση Σχέσεις Ιδιοκτησίας	Αποκατάσταση, δημοπρασίες και δωρεάν διανομή των κουπονιών μικρό κράτος	Δημοπρασίες μικρό κράτος
Θεσμοί	Τυπικοί και άτυποι θεσμοί προϊόν των δυνάμεων της αγοράς	Τυπικοί και άτυποι θεσμοί προϊόν των δυνάμεων της αγοράς
Νομισματική πολιτική και Χρηματοπιστωτικό Σύστημα	Ανεξάρτητη κεντρική τράπεζα και ιδιωτικές τράπεζες	Σταδιακή Ανεξάρτητη κεντρική τράπεζα και ιδιωτικές τράπεζες
Δημοσιονομική Πολιτική	Ουδέτερο φορολογικό σύστημα και ισοσκελισμένο προϋπολογισμό	Σταδιακό Ουδέτερο φορολογικό σύστημα και ισοσκελισμένο προϋπολογισμό
Διεθνές Εμπόριο Ξένη βοήθεια	Ελεύθερο εμπόριο, πλήρως μετατρέψιμο νόμισμα Υπό όρους ξένη βοήθεια	Ένωση Πληρωμών Υπό όρους ξένη βοήθεια
Κοινωνική Πολιτική	Δίχτυ Ασφαλείας	Σταδιακό Δίχτυ Ασφαλείας

III.3 Τα Δευτερεύοντα Στοιχεία Της Μεταβατικής Διαδικασίας

Αφού εντοπιστούν τα μοναδικά πρωτογενή στοιχεία για κάθε διαδικασία μετάβασης, την θεραπεία σοκ ή την σταδιακή μετάβαση, το επόμενο βήμα είναι να προσδιοριστούν τα στοιχεία της κάθε διαδικασίας σε σχέση με τις επιθυμητές μεταρρυθμίσεις. Η ακόλουθη πτυχή της αναπτυξιακής διαδικασίας της διαδικασίας μετάβασης, περιλαμβάνει μια ανάλυση των δευτερογενών στοιχείων. Κάθε διαδικασία πρέπει να απαντήσει σε ερωτήσεις σχετικά με: την Απελευθέρωση-Σταθεροποίηση των Τιμών, την Ιδιωτικοποίηση, την Θεσμική Δομή, την Νομισματική Πολιτική και το Χρηματοπιστωτικό σύστημα, τη Δημοσιονομική Πολιτική, το Διεθνές Εμπόριο και την Εξωτερική Βοήθεια, και την Κοινωνική Πολιτική.

III.3.1 Απελευθέρωση-Σταθεροποίηση των τιμών

Οι διαδικασίες μετάβασης, η θεραπεία σοκ ή σταδιακή μετάβαση, εφήρμοσαν εναλλακτικούς τρόπους απελευθέρωσης των τιμών. Οι υποστηρικτές της θεραπείας σοκ προτείνουν την άμεση απελευθέρωση των τιμών και, κατά συνέπεια, την κατάργηση των περιορισμών στις τιμές. Οι υπέρμαχοι της σταδιακής μετάβασης υποστήριξαν τη διατήρηση του ελέγχου των τιμών με ενδεχόμενη την κατάργηση των ελέγχων επί των τιμών με την πάροδο του χρόνου. Η σταθεροποίηση σημαίνει την εξάλειψη των πληθωριστικών πιέσεων, λόγω του νομισματικού πλεονάσματος. Νομισματικό πλεόνασμα είναι το ποσό των χρημάτων που οι καταναλωτές έχουν στο χέρια τους, διότι δεν υπήρχε κάποιο προϊόν για να αγοράσουν. Σε ένα περιβάλλον απελευθέρωσης των τιμών, οι πληθωριστικές πιέσεις ήταν παρούσες ενώ πολιτικές έπρεπε να παρθούν.

Ήταν εξαιρετικά σημαντικό να καθοριστεί ο ρόλος του κράτους κατά τη διάρκεια της διαδικασίας σταθεροποίησης. «Ο επαναπροσδιορισμός του ρόλου του κράτους στην Ανατολική Ευρώπη, είναι αρκετά ατελώς εκπεφρασμένος με την απλή έκφραση της απόσυρσης» (Frydman et al. 1997, 42). Η κρατική παρέμβαση μπορεί να πάρει διάφορες μορφές. Πρώτον, το κράτος θα μπορούσε να έχει ένα μικρό ρόλο στη διαδικασία της αγοράς, με το οποίο οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι συμφωνούν. Στην περίπτωση αυτή, δεν θα υπήρχε ανάγκη για κρατική παρέμβαση. Κάτι τέτοιο θα ήταν ανενεργό όσον αφορά το αποτέλεσμα της αγοράς, εκτός όμως από τις περιπτώσεις αποτυχίας της αγοράς, ενώ η αγορά παράλληλα θα λειτουργούσε ελεύθερα. Δεύτερον, η κρατική παρέμβαση θα μπορούσε να είναι υπό τη μορφή της βιομηχανικής πολιτικής που αποσκοπεί στο να βοηθήσει τις επιχειρήσεις στο να αντιμετωπίσουν τις δυνάμεις του ανταγωνισμού μέσω της παροχής πληροφοριών, φορολογικών ελαφρύνσεων και δασμολογικής προστασίας. Η βιομηχανική πολιτική ενθαρρύνει τις επιχειρήσεις έμμεσα, μέσω της παροχής κινήτρων αγοράς, να επιτύχει αποτελέσματα αγοράς που είναι επιθυμητά από κοινωνικής πλευράς. Τρίτον, η κρατική παρέμβαση θα μπορούσε να είναι μέσω ρυθμίσεων/κανονισμών, οι οποίοι θα περιορίζουν τις επιλογές των επιχειρήσεων. Οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι τίθενται εναντίον της βιομηχανικής πολιτικής και των κανονισμών.

III.3.2 Ιδιωτικοποίηση

Οι περισσότεροι οικονομολόγοι αναγνώρισαν, ως το πλέον επείγον ζήτημα της διαδικασίας μετάβασης, την ιδιωτικοποίηση των κρατικών επιχειρήσεων. «Η επιτυχία της ιδιωτικοποίησης θα είναι καθοριστική για το Ρωσικό πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων» (Chubais και Vishnevskaya 1997, 76). Η ατομική ιδιοκτησία είναι το θεμέλιο της οικονομίας της αγοράς: χωρίς ατομική ιδιοκτησία, η αγορά δεν μπορεί να υπάρξει, και αντιστρόφως. Ωστόσο, η καθιέρωση της ατομικής ιδιοκτησίας δεν αποκλείει την ανάπτυξη άλλων μορφών ιδιοκτησίας. Είτε η πλειοψηφία είτε η μειοψηφία της ιδιοκτησίας ανήκει σε ιδιώτες, εξαρτάται από ό, τι θεωρείται καλό για την κοινωνία.

Ούτως ή άλλως η δημιουργία αποτελεσματικής ιδιωτικής ιδιοκτησίας ήταν απαραίτητη προϋπόθεση για τη δημιουργία μιας οικονομίας της αγοράς. Αυτή η πίστη στην ιδιωτική ιδιοκτησία είναι το αποτέλεσμα που παράγουν τα ιδιωτικά κίνητρα, τα οποία πάντοτε εξασφαλίζουν την αποτελεσματική χρήση των πόρων και την εξάλειψη των ελλείψεων. Η ιδιωτικοποίηση θα πρέπει να είναι μια πλουραλιστική διαδικασία και, ως εκ τούτου, ανάλογη με την πολιτική διαδικασία. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι περισσότερες κυβερνήσεις στις μεταβατικές οικονομίες αγνοούσαν το πραγματικό κεφάλαιο των οικονομιών τους. Μια πλουραλιστική διαδικασία ιδιωτικοποίησης θα ήταν χρονοβόρα. Ωστόσο, λόγω της διαφάνειας δεν θα επέτρεπε αθέμιτες συμπράξεις μεταξύ των ατόμων και συμφερόντων που ήταν ενάντια προς στο δημόσιο συμφέρον. Επιπλέον, μια πλουραλιστική διαδικασία θα πρέπει να μεταφραστεί σε πολιτική υποστήριξη και να είναι ένα μέσο για να ξεπεραστούν οποιαδήποτε αναπόφευκτα εμπόδια στην πορεία προς την οικονομία της αγοράς. Και πάλι, «υπάρχει ένας συμβιβασμός ο οποίος πρέπει να επιτευχθεί μεταξύ, αφενός, της ταχύτητας και του κόστους μετάβασης και, από την άλλη, της ποιότητας του αποτελέσματος της διαδικασίας» (Rausser και Simon 1992, 268) . Για τον Kornai (1990, 54) «η ανάπτυξη του καπιταλισμού είναι μια μακρά ιστορική διαδικασία». Σε αντίθεση με την άποψη αυτή, ο Fischer (1992, 238) υποστήριξε σε σχέση με την ιδιωτικοποίηση, ότι υπήρξε ένας αντιστάθμισμα μεταξύ της ταχύτητας και της ισότητας. Για εκείνον η ταχύτητα ήταν πρωταρχικής σημασίας.

Η ιδιωτικοποίηση της κρατικής περιουσίας είχε πρόσθετους στόχους, όπως την παροχή εσόδων προς το κράτος, την τόνωση της διαδικασίας αναδιάρθρωσης και την προσέλκυση ξένων επενδυτών. Δεν υπήρχε ιστορική εμπειρία ιδιωτικοποίησης που να ξεκινά από μια κεντρικά διοικούμενη σοσιαλιστική οικονομία χωρίς ιδιωτική ιδιοκτησία και καπιταλιστική τάξη. Η απουσία ιστορικών παραλληλισμών έδωσε αφορμή για ένα νέο σύνολο προβλημάτων, όπως σε ποιον, πώς και τι να πουλήσουν και αν θέματα όπως η ισότητα και η δικαιοσύνη ήταν σημαντικά θέματα που έπρεπε να ληφθούν υπόψη. Οι παρακάτω εναλλακτικοί τρόποι, με τους οποίους η ιδιωτικοποίηση θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί, απαντούν στα παραπάνω ερωτήματα.

III.3.2.1 Αποκατάσταση

Υπήρχε μια νομική απαίτηση, το ακίνητο να επιστρέφεται ή να παρέχονται αποζημιώσεις στους νόμιμους ιδιοκτήτες του, όπου υπήρχαν πρώην ιδιοκτήτες, και οι οποίοι θα μπορούσαν να αποδείξουν την παρελθούσα ιδιοκτησία τους πριν το σοσιαλιστικό κράτος απαλλοτριώσει την περιουσία τους. Η επιτυχία της διαδικασίας επιστροφής εξαρτιόταν από την ύπαρξη των προηγούμενων ιδιοκτητών, των κατάλληλων εγγράφων και της πολιτικής απόφασης έτσι ώστε να αποκατασταθούν οι πράξεις απαλλοτρίωσης. Για παράδειγμα, στη Βουλγαρία, υπήρχαν 1,7 εκατομμύρια αιτήσεις για την αποκατάσταση της γεωργικής γης, και μέχρι το 1993, 23% της γης επιστράφηκε στους νόμιμους ιδιοκτήτες της (Brada 1996, 69). Μέχρι τον Ιούνιο του 1992, η Λεττονία είχε ιδιωτικοποιήσει το 17% των γεωργικών εκτάσεων μέσω της αποκατάστασης (Åslund 1992, 77).

III.3.2.2 Πώληση της Κρατικής Περιουσίας

Οι Kornai (1990, 83) και Chubais και Veshnevskaya (1997, 74) υποστήριξαν σθεναρά ότι η μετατροπή της κρατικής περιουσίας σε ιδιωτική ιδιοκτησία θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί μόνο από τη δημοπράτηση των κρατικών επιχειρήσεων και την πώλησή τους στον υψηλότερο πλειοδότη. Με τον τρόπο αυτό, όπως υποστήριξαν, όλα τα άτομα θα είχαν την ευκαιρία να γίνουν ιδιοκτήτες στις πραγματικές τιμές αγοράς. Οι ξένοι θα είχαν επίσης τη δυνατότητα να συμμετάσχουν και αυτοί, εφόσον ετίθεντο κάποιες κατευθυντήριες γραμμές ώστε να προστατευθούν τα συμφέροντα του έθνους, το οποίο βέβαια, εξαρτιόταν από την αντίληψη της «καλής κοινωνίας». Παρ' όλα αυτά, η αυτάρκεια ή η ξενοφοβία δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως δικαιολογία για να περιοριστεί η ιδιωτικοποίηση. Ένα εμπόδιο για την ιδιωτικοποίηση ήταν ότι οι πολίτες δεν είχαν επαρκή κεφάλαιο για να αγοράσουν κρατικές επιχειρήσεις. Το κράτος μπορεί να παρέχει δάνεια για τη χρηματοδότηση αγοράς κρατικών επιχειρήσεων.

III.3.2.3 Διανομή Κουπονιών

Με το σύστημα αυτό, κάθε ενήλικο μέλος της κοινωνίας λάμβανε κουπόνια που χρησιμοποιούσε για να αγοράσει μετοχές στις επιχειρήσεις ή μετοχές υπό δημοπρασία ώστε να εγγραφεί σε επενδυτικά κεφάλαια, ή να τα πωλήσει για μετρητά. Αυτή ήταν η ιδιωτικοποίηση με τη δωρεάν διανομή κουπονιών στο σύνολο του πληθυσμού, διότι όλοι οι πολίτες συνέβαλαν στην ανάπτυξη των κρατικών επιχειρήσεων μέσω της φορολογίας τους. Η Ρωσία, η Τσεχοσλοβακία, η Λιθουανία, η Μογγολία, η Πολωνία, η Ρουμανία και η Λεττονία χρησιμοποίησαν την μέθοδο αυτή της ιδιωτικοποίησης (Åslund 1992, 83). Η δωρεάν διανομή μετοχών μπορεί να δικαιολογηθεί βασιζόμενη στην ισότητα, δεδομένου ότι διαφορετικά, εκείνοι που ήταν σε θέση να αγοράσουν πρώην κρατική περιουσία, ενδέχονταν να είχαν συσσωρεύσει τον πλούτο, είτε παράνομα είτε με κατάχρηση εξουσίας υπό το προηγούμενο καθεστώς. Τα πλεονεκτήματα αυτής της μεθόδου ήταν η ταχύτητα, η σχετική διαφάνεια, και η δημιουργία μιας άμεσης αγοράς κεφαλαίων, και η εργατική και λαϊκή υποστήριξη για τη διαδικασία της μεταρρύθμισης. Επιπλέον, αυτό το πρόγραμμα ιδιωτικοποίησης βοηθά στην ανάπτυξη μιας κουλτούρας περί ιδιοκτησίας μετοχών. Επίσης το συγκεκριμένο πρόγραμμα ιδιωτικοποίησης ήταν δύσκολο για μια μελλοντική κυβέρνηση να το αντιστρέψει. «Τόσο από πλευράς μετοχικού κεφαλαίου όσο και από πλευράς αποτελεσματικότητας, η λαϊκή ιδιωτικοποίηση είναι μια πολύ σοφή στρατηγική ιδιωτικοποίησης» (Shleifer και Boycko 1993, 51). Ένα αντεπιχείρημα ήταν ότι η περιουσία που αποκτήθηκε με το με μηδενικό κόστος θα μπορούσε να πάει χαμένη και να μην χρησιμοποιηθεί παραγωγικά. Ωστόσο, η διαδικασία της αγοράς θα ήταν σε θέση να λύσει το ζήτημα, από την στιγμή που όσοι δεν είχαν την πρόθεση να χρησιμοποιήσουν παραγωγικά τις μετοχές τους, θα τις πουλούσαν σε όσους σκόπευαν να το κάνουν. Η δωρεάν διανομή μετοχών θα ήταν μια όχι και τόσο ελκυστική λύση, εάν ο στόχος της ιδιωτικοποίησης ήταν να αυξήσει τα δημόσια έσοδα.

III.3.2.4 Αυθόρμητη Ιδιωτικοποίηση

Η κατάρρευση του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλιστικού οικονομικού συστήματος μετέφερε εξουσία στη διοίκηση των επιχειρήσεων και παρείχε στους μάνατζερς τη δυνατότητα διαχείρισης των κατάλληλων κρατικών επιχειρήσεων προς ίδιον όφελος. Με άλλα λόγια, εκείνοι που διαχειρίζονταν τις κρατικές επιχειρήσεις πήραν στην κατοχή τους τα περιουσιακά στοιχεία της επιχείρησης και τα μετέτρεψαν σε ιδιωτική ιδιοκτησία, με αποτέλεσμα ουσιαστικά να γίνουν ιδιοκτήτες της επιχείρησης. Αυτή ήταν μια εύκολη διέξοδος για την αντιμετώπιση των δυσκολιών σχετικά με την ιδιωτικοποίηση και με το να εφαρμοστεί αυτή πολύ γρήγορα. Ωστόσο, παραβιάζονταν οι αρχές της ισότητας, δεδομένου ότι οι μάνατζερς έγιναν ιδιοκτήτες στην πραγματικότητα, με την δήμευση ή ακόμα καλύτερα την κλοπή της επιχείρησης. Επιπλέον, υπήρχε μεγάλη πιθανότητα, πως οι αποδόσεις της επιχείρησης δεν θα αυξάνονταν, καθώς όταν οι άνθρωποι οι οποίοι προηγουμένως διαχειρίζονταν μόλις και μετά βίας την επιχείρηση, πλέον ήταν και οι ιδιοκτήτες της. Η διευθυντική ιδιοτέλεια κινητοποίησε την αυθόρμητη ιδιωτικοποίηση και υπήρχε μία τάση για τους μάνατζερς να μειώσουν όσο το δυνατόν περισσότερο, την αξία των περιουσιακών στοιχείων που διαχειρίζονταν. Κατά συνέπεια, η διοίκηση της επιχείρησης ήταν σε θέση να εξασφαλίσει το μετοχικό κεφάλαιο της επιχείρησης σε πολύ χαμηλή τιμή. Ήταν μια επιλεκτική διαδικασία ιδιωτικοποίησης, χωρίς πλουραλισμό, διαβούλευση ή συζήτηση, μία αυτόματη διαδικασία πίστωσης από τους λίγους και καλά ενημερωμένους ιδιώτες οι οποίοι βρίσκονταν σε θέση ισχύος. Και τα δύο μοντέλα, η θεραπεία σοκ και η σταδιακή μετάβαση, ήταν εναντίον αυτής της μορφής ιδιωτικοποίησης. Η κυρίαρχη μέθοδος της ιδιωτικοποίησης εξαρτάται από αξιολογικές κρίσεις όσον αφορά την ισότητα και την ταχύτητα. Το μοντέλο θεραπείας σοκ ήταν υπέρ της άμεσης ιδιωτικοποίησης των κρατικών επιχειρήσεων μέσω της αποκατάστασης, των πλειστηριασμών, και της δωρεάν διανομής κουπονιών. Αντίθετα, το νεοκλασικό σταδιακό ήταν υπέρ μιας μορφής περισσότερο αργού ρυθμού ιδιωτικοποιήσεων και δημοπρασιών.

III.3.2.5 Θεσμική δομή

Η ριζική αλλαγή της μετάβασης προς μια οικονομία της αγοράς απαιτούσε μια μεταρρύθμιση θεσμικού χαρακτήρα σύμφωνα με τις θεσμικές ρυθμίσεις, θεμελιώδεις για την εύρυθμη λειτουργία της οικονομίας της αγοράς. Οι μεταβατικές οικονομίες αυτές, χωρίς την κληρονομιά της οικονομίας της αγοράς και της δημοκρατίας, έπρεπε να προσφέρουν μια φιλόξενη βάση για τη δημιουργία των αναγκαίων θεσμών.

Μια θεσμική ρύθμιση μπορεί να είναι τυπική ή άτυπη. Ο ρόλος των οικονομικών θεσμών είναι να κάνει τους ανθρώπους να ανταποκρίνονται στο οικονομικό περιβάλλον και να κάνει το οικονομικό περιβάλλον να ανταποκρίνεται στις δράσεις των ατόμων. Η θεσμική δομή καθορίζει τους κανόνες του παιχνιδιού σε μια κοινωνία. Αυτές οι θεσμικές δομές είναι ανθρωπίνως επινοημένοι περιορισμοί που σχηματίζουν τις ανθρώπινες αλ-

ληλεπιδράσεις. Αναγνωρίζουν τους περιορισμούς εντός των οποίων, οι ορθολογικοί οικονομικοί παράγοντες κατανοούν το περιβάλλον τους και προγραμματίζουν τους στόχους τους. Οι θεσμοί ενθαρρύνουν την ανταγωνιστική ή την συνεργατική συμπεριφορά, μειώνουν ή αυξάνουν τα κόστη συνδιαλλαγών και παρέχουν την οργανωτική βάση για την παραγωγή, την ανταλλαγή και το εμπόριο. Επιπλέον, τα συμφέροντα της κάθε κοινωνίας ενσωματώνονται στη θεσμική δομή. Οι θεσμοί αλλάζουν σύμφωνα με τα τρέχοντα ζητήματα, τους κανονισμούς, τους νόμους, την ιδεολογία, και τις ad hoc αποφάσεις από αυτούς που διαχειρίζονται εξουσία. «Πράγματι, η αγορά δεν μπορεί να κατανοηθεί ορθά, χωριστά από τους οικονομικούς, κοινωνικούς, και πολιτικούς θεσμούς που είναι αναγκαίοι για τη λειτουργία και τη νομιμότητά της» (Stilwell 1996, 95). Ως εκ τούτου, υπό τις νέες οικονομικές συνθήκες στις αναπτυσσόμενες αγορές, οι οικονομικοί παράγοντες αγωνίζονται για τη δημιουργία θεσμών που θα διευκολύνουν τον ανταγωνισμό, και θα εξυπηρετούν τα συμφέροντά τους τόσο μέσα από άτυπους κανόνες όσο και μέσα από επίσημους θεσμούς. Η διαδικασία της αγοράς απαιτεί «σύνθετες θεσμικές αποφάσεις/συμφωνίες» (Frydman et al. 1997, 46). Η θεσμική δομή ενσωματώνει τα δικαιώματα ιδιοκτησίας και οργανωτικές σχέσεις. Τα πιο σημαντικά από αυτά είναι για το κράτος, τα ανθρώπινα και τα πολιτικά δικαιώματα, το δίκαιο, το εθιμικό δίκαιο και για άλλους άγραφους κανόνες. Οι θεσμοί μπορούν να διαδραματίσουν ένα σημαντικό ρόλο στη μείωση της αβεβαιότητας, όπως ο Keynes (1936), ο Lin (1989, 3) και ο North (1990, 6) τόνισαν.

Ενώ η αβεβαιότητα μπορεί να έχει τονωτική επίδραση από τη μία πλευρά, από την άλλη αποθαρρύνει την δράση. Οι θεσμοί εισάγουν (έως ένα βαθμό) την κανονικότητα, την προβλεψιμότητα, και κατάλληλες αντιδράσεις σε απρόβλεπτες αλλαγές του οικονομικού περιβάλλοντος, διευκολύνοντας έτσι την ατομική λήψη αποφάσεων, ιδίως όσον αφορά τις επενδυτικές αποφάσεις. Η ανάπτυξη μια κατάλληλης θεσμικής δομής ήταν απαραίτητη, εάν οι πρώιμες οικονομίες της αγοράς επρόκειτο να αποκομίσουν τα πιθανά οφέλη των σχέσεων αγοράς. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι «...η ανταλλαγή/συνδιαλλαγή/εμπόριο προϋποθέτει σαφή όρια τα οποία το σύστημα πρέπει να παράγει. Χωρίς σαφή όρια η ανταλλαγή μπορεί να οδηγήσει σε κοινωνικά και οικονομικά απαράδεκτες συνέπειες» (Dietz 1992, 34). Επιπλέον, ο σκοπός της θεσμικής δομής είναι να ελαχιστοποιεί τα κόστη συναλλαγής που σχετίζονται με τον έλεγχο των οικονομικών παραγόντων, να καταστούν ακριβή τα δικαιώματα ιδιοκτησίας και να ασκηθούν όλα εκείνα τα συναφή δικαιώματα. Ο κύριος στόχος της θεσμικής δομής είναι η δημιουργία ενός «συστήματος σαφώς καθορισμένων δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, που αποτελεί τη βάση για την ορθολογικότητα της συμπεριφοράς των οικονομικών παραγόντων, άρα και τη βάση για αφθονία και ευημερία» (Klaus 1995, 45).

Ένα ερώτημα που έπρεπε να απαντηθεί από τους υποστηρικτές τής κάθε διαδικασίας μετάβασης ήταν, πώς επρόκειτο να αναπτυχθεί η κατάλληλη θεσμική δομή στις υπό μετάβαση οικονομίες; Θα περιελάμβανε ενέργειες της κυβέρνησης; Όπως ο Lin (1989, 4) και οι Kregel, Matzner και Grabher (1992, 8) υποστήριξαν, θεσμοί οι οποίοι συχνά προκύπτουν αυθόρμητα και μέσω της επαναλαμβανόμενης κοινωνικής αλλη-

λεπίδρασης, στις περισσότερες περιπτώσεις έπρεπε να δημιουργηθούν μέσα από τη συνειδητή δράση του κράτους. Ωστόσο οι Rapaczynski (1996, 87) και Dietz (1992, 34) διαφώνησαν με αυτό το επιχείρημα, τονίζοντας ότι οι θεσμοί είναι σε μεγάλο βαθμό το προϊόν των δυνάμεων της αγοράς, παρά αποτέλεσμα κυβερνητικής δράσης. Τόσο η θεραπεία-σοκ όσο και η σταδιακή μετάβαση έγιναν με βάση την νεοκλασική άποψη που αντιστοιχούσε στη δεύτερη πτυχή του θεσμικού σχηματισμού.

Άτυποι περιορισμοί, όπως η εμπιστοσύνη, παίζουν επίσης σημαντικό ρόλο σε μια οικονομία της αγοράς. Οι άτυποι περιορισμοί δεν μπορούν να προσδιοριστούν επακριβώς ως οι επίσημοι κανόνες. Είναι οι κανόνες που δίνουν την λύση στα αναρίθμητα προβλήματα συνδιαλλαγής, χωρίς να καλύπτονται πλήρως από τους επίσημους κανόνες και κατά συνέπεια, έχουν μια ανυποχώρητη ικανότητα επιβίωσης. Ρουτίνες, έθιμα, παραδόσεις και πολιτισμός είναι λέξεις που χρησιμοποιούμε για να υποδηλώσουμε την εμμονή των άτυπων περιορισμών. Κατά συνέπεια, η αλληλεξάρτηση, είναι και πάλι ένας σημαντικός παράγοντας στο να περιορίζει την ικανότητά μας να αλλάζουμε την απόδοσή μας, κυρίως βραχυπρόθεσμα. Στην ιδέα του φόβου της κοινωνικής κατακραυγής και του εξοστρακισμού, ένα άτομο μπορεί να διστάσει να παραβιάσει τις άτυπες συμφωνίες, ακόμη και αν τα υλικά οφέλη από την παράβαση αυτή φαίνεται να είναι πολύ μεγάλα. Κατά συνέπεια, οι ανεπίσημοι θεσμοί παίζουν ρόλο στη διαμόρφωση των τυπικών κανόνων. Ως εκ τούτου, η θεσμική ανάπτυξη στις οικονομίες σε μεταβατικό στάδιο, δεν αφορά μόνο την ανάπτυξη των επίσημων, αλλά και των άτυπων θεσμών. Η ανάπτυξη των άτυπων θεσμών δεν θα μπορούσε παρά να είναι σταδιακή.

III.3.2.5 Νομισματική Πολιτική και Χρηματοπιστωτικό Σύστημα

Σε συνδυασμό με την ιδιωτικοποίηση και την ανάπτυξη των θεσμών υπήρχε η ανάγκη να αναπτυχθούν ειδικές ρυθμίσεις για την επιβολή σκληρών δημοσιονομικών περιορισμών στις επιχειρήσεις. Αυτό θα επιτυγχανόταν με τη μεταρρύθμιση του τραπεζικού συστήματος, με τη διαίρεση δηλαδή των καθηκόντων της κεντρικής τράπεζας και των εμπορικών τραπεζών. Η αναδιάρθρωση και ιδιωτικοποίηση των επιχειρήσεων δεν θα είχε νόημα χωρίς τη μεταρρύθμιση στον τραπεζικό τομέα. Η επιβολή των σκληρών δημοσιονομικών περιορισμών στις επιχειρήσεις απαιτούνταν από τις εμπορικές τράπεζες, που λειτουργούσαν υπό το καθεστώς πτώχευσης. Ο περιορισμός του προϋπολογισμού είναι το άθροισμα των χρηματοδοτικών πόρων που διατίθενται στον λήπτη αποφάσεων ο οποίος τοποθετεί έναν περιορισμό στις δαπάνες. Ωστόσο, οι επιχειρήσεις, υπό την κεντρική διοίκηση αντιμετώπισαν ένα μαλακό περιορισμό στον προϋπολογισμό τους, αντί ενός σκληρού που θα αντιμετώπιζαν κανονικά οι καπιταλιστικές επιχειρήσεις. Κάθε φορά που μια σοσιαλιστική επιχείρηση ήταν στο κόκκινο, η κεντρική αρχή θα την διέσωζε με χρηματοδοτικές συνδρομές υπό τη μορφή επιδοτήσεων, μείωση φορολογίας, παροχή πίστωσης, ή αύξηση των διοικητικά καθοριζόμενων τιμών (Kornai 1992, 140, 145). Με αυτόν τον τρόπο, το τραπεζικό σύστημα μπορούσε να ασχοληθεί με τις επιχειρήσεις μόνο με βάση των εμπορικών αρ-

χών. Θα δάνειζαν μόνο στους φερέγγυους δανειολήπτες για συγκεκριμένους σκοπούς, επιτρέποντας στους επιχειρηματίες να χρηματοδοτούν μακροπρόθεσμα οικονομικά σχέδια και να προγραμματίζουν την παραγωγή και τις εμπορικές τους δραστηριότητες.

Ο ρόλος της κεντρικής τράπεζας ήταν ένα αμφιλεγόμενο ζήτημα. Έπρεπε η κεντρική τράπεζα να είναι ανεξάρτητη και να ασκεί νομισματική πολιτική με στόχο την επίτευξη ενός προκαθορισμένου ποσοστού του πληθωρισμού; Το ζήτημα αυτό συνδέθηκε άρρηκτα με την αντίληψη του κατά πόσον η προσφορά χρήματος προσδιοριζόταν εξωγενώς και, ως εκ τούτου, εάν ελεγχόταν από την κεντρική τράπεζα, ή ενδογενώς. Νεοκλασικοί οικονομολόγοι τονίζουν τον κίνδυνο που συνδέεται με το προνόμιο των εμπορικών τραπεζών να δημιουργούν χρήμα το οποίο, εάν συνέβαινε σε υπερβολικό βαθμό, θα προκαλούσε υπερβάλλουσα ζήτηση και θα έθετε υπό πίεση τις τιμές. Ως εκ τούτου, υπάρχει ανάγκη για την ρύθμιση από την κεντρική τράπεζα μέσω της επιβολής περιορισμών ρευστότητας. Ο πρωταρχικός στόχος της κεντρικής τράπεζας, στη νεοκλασική άποψη, θα πρέπει να είναι ο έλεγχος της προσφοράς χρήματος για την αποφυγή πληθωριστικών τάσεων. «Ο πληθωρισμός δεν είναι μια φυσική καταστροφή, δημιουργείται από την κυβέρνηση ή τις πολιτικές δυνάμεις πίσω από αυτήν, και μόνο οι κυβερνήσεις και οι πολιτικές δυνάμεις μπορούν να βάλουν ένα τέλος σε αυτόν» (Kornai 1990, 106). Για τους νεοκλασικούς οικονομολόγους, η ανάπτυξη της ιδιωτικής οικονομίας, της ανταγωνιστικότητας και του σταθερού χρηματοπιστωτικού τομέα ήταν απαραίτητες έννοιες για τη λειτουργία μιας οικονομίας της αγοράς, καθώς ήταν το κέντρο για την κινητοποίηση και την κατανομή των οικονομικών πόρων και την τιμολόγηση και την κατανομή του κινδύνου. Η προσέγγιση της θεραπείας σοκ είναι υπέρ της άμεσης δημιουργίας μιας ανεξάρτητης κεντρικής τράπεζας και ιδιωτικών τραπεζών χωρίς την ανάγκη ύπαρξης μια δημόσιας κεντρικής κρατικής τράπεζας, ενώ οι σταδιακοί είναι υπέρ της σταδιακής εγκαθίδρυσης μιας ανεξάρτητης κεντρικής τράπεζας και της σταδιακής εγκαθίδρυσης ιδιωτικών τραπεζών, πράγμα το οποίο σημαίνει ότι κατά τη διάρκεια της μετάβασης τόσο η κεντρική τράπεζα όσο και οι ιδιωτικές τράπεζες θα είναι εξαρτημένες από το κράτος.

III.3.2.6 Δημοσιονομική Πολιτική

Τόσο οι υποστηρικτές της θεραπείας σοκ όσο και της σταδιακής μετάβασης έπρεπε να προσδιορίσουν το ρόλο της δημοσιονομικής πολιτικής και να καθορίσουν εάν υπήρχε σχέση μεταξύ της κυβερνητικής επεκτατικής πολιτικής και του πληθωρισμού. Περαιτέρω σκέψεις ήταν εάν το φορολογικό σύστημα έπρεπε να είναι ουδέτερο, προσπαθώντας να ελαχιστοποιήσει τις απώλειες στο κοινωνικό όφελος, ή αν η κυβέρνηση έπρεπε σύμφωνα με την διακριτική της ευχέρεια να φορολογήσει τους πολίτες διαφορετικά, πιθανόν με βάση την ικανότητά τους να πληρώσουν.

Οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι υποστηρίζουν ότι το φορολογικό σύστημα έπρεπε να είναι ουδέτερο και να ισοσκελίζει τον προϋπολογισμό. Κατά συνέπεια, η κυβέρνηση δεν πρέπει να χρησιμοποιεί το φορολογικό σύστημα ως μέσο για να ενθαρρύνει ή

να αποθαρρύνει συγκεκριμένες συμπεριφορές, επειδή αυτό θα δημιουργούσε στρεβλώσεις, εκτός από τις περιπτώσεις που προέκυπτε αδυναμία της αγοράς, όπως στις περιπτώσεις των δημόσιων αγαθών και εξωτερικότητες. Ήταν απαραίτητη η κατάργηση όλων των επιδοτήσεων και η δημιουργία ενός σκληρού δημοσιονομικού περιορισμού, δεδομένου ότι οι επιδοτήσεις στρεβλώνουν την αγορά, αυξάνουν το έλλειμμα στον προϋπολογισμό, και ενθαρρύνουν τις μη κοινωνικά χρήσιμες συμπεριφορές. Αντί των επιδοτήσεων, τα δάνεια από εμπορικές τράπεζες ή άλλους οργανισμούς ή ακόμη και από άλλες επιχειρήσεις θα πρέπει να αποτελέσουν μέρος της κανονικής οικονομικής ζωής τής κάθε επιχείρησης. Ως εκ τούτου, ενώ η μετάβαση και των δύο προσεγγίσεων, που βασίζονται σε νεοκλασικά οικονομικά, είναι υπέρ ενός ουδέτερου συστήματος φορολόγησης και μιας δημοσιονομικής ισορροπίας, διαφοροποιούνται μεταξύ τους βάσει της ταχύτητας της εφαρμογής της αναγκαίας δημοσιονομικής πολιτικής που προτείνουν. Με άλλα λόγια, οι υποστηρικτές της θεραπείας σοκ ευνοούν την άμεση δημιουργία ενός ουδέτερου συστήματος φορολόγησης και τη δημοσιονομική ισορροπία, ενώ οι «σταδιακοί» ορίζουν ότι η δημιουργία ενός ουδέτερου συστήματος φορολόγησης και ένας ισορροπημένος προϋπολογισμός απαιτεί χρόνο.

III.3.2.7 Διεθνές Εμπόριο και Εξωτερική Βοήθεια

Το εξωτερικό εμπόριο αποτελεί ένα σημαντικό συστατικό για την ανάπτυξη των αγορών και στην ενθάρρυνση των διαρθρωτικών αλλαγών και της οικονομικής ανάπτυξης. Η απελευθέρωση του εξωτερικού εμπορίου ήταν ένα ουσιαστικό μέρος της διαδικασίας μετάβασης. Η διαφορά του εξωτερικού εμπορίου μεταξύ των εναλλακτικών διαδικασιών μετάβασης, ήταν με το, εάν μια ομοιόμορφη και μετατρέψιμη συναλλαγματική ισοτιμία, με εισαγωγές και εξαγωγές να κινούνται ελεύθερα μεταξύ των συνόρων, συνέβαλε στην οικονομική ευημερία, όπως η υποστηριζόμενη θεωρία του συγκριτικού πλεονεκτήματος (Åslund 1995, 174). Οι υποστηρικτές της θεραπείας σοκ υποστήριξαν την άμεση καθιέρωση του ελεύθερου εμπορίου και την πλήρη μετατρεψιμότητα της συναλλαγματικής ισοτιμίας. Προέβαλαν το επιχείρημα, ότι ένα πλήρως μετατρέψιμο νόμισμα θα αποκαθιστούσε την εμπιστοσύνη προς το νόμισμα, θα μείωνε τις πληθωριστικές προσδοκίες και θα τόνωνε το εξωτερικό εμπόριο. Μία πλήρως μετατρέψιμη συναλλαγματική ισοτιμία θα καθιστούσε δυνατή την προσέλκυση ξένων επενδύσεων, η οποία ήταν απαραίτητη για την αντιμετώπιση της στασιμότητας, δεδομένου ότι οι ξένες επενδύσεις παρείχαν πόρους, τεχνολογία και τεχνογνωσία. Οι νεοκλασικοί σταδιακοί οικονομολόγοι τάσσονταν υπέρ μιας σταδιακής διαδικασίας για την επίτευξη της πλήρους μετατρεψιμότητας και του ελεύθερου εμπορίου, μέσω μιας ένωσης πληρωμών. Και οι δύο διαδικασίες αναγνώρισαν ότι η ξένη βοήθεια και οι πιστώσεις μπορούν να βοηθήσουν στην αποφυγή μιας κρίσης στις οικονομίες σε μεταβατικό στάδιο. Ο Sachs (1993, 6) αναφέρει ότι «η Δύση δεν μπορεί να ξεφύγει από την ευθύνη για τις αλλαγές που έρχονται» και ο Fedorov (1992,

111) συμφωνούσε. Και οι δύο νεοκλασικές διαδικασίες υπογράμμισαν την ανάγκη για εξωτερική βοήθεια υπό όρους ώστε να συνδράμουν στη διαδικασία μετάβασης.

III.3.2.7 Κοινωνική πολιτική

Η ανάπτυξη μιας κοινωνικής πολιτικής απαιτούνταν επειγόντως για να αποφευχθεί η κοινωνική αδικία λόγω της διαδικασίας μετάβασης. Οι κοινωνικές πολιτικές κατά τη διάρκεια της μετάβασης αποτελούνταν από κρατικές παρεμβάσεις που αποσκοπούσαν να διατηρήσουν ή να ενισχύσουν την ευημερία των φτωχών και ευάλωτων ομάδων. Ως αποτέλεσμα, στη Ρωσία και την Ανατολική Ευρώπη, τα κοινωνικά προγράμματα ήταν ένα αναπόσπαστο μέρος του προγράμματος μετάβασης. Ιδιαιτέρως σημαντικά, η κοινωνική πολιτική διαδραμάτισε πολιτικό, καθώς και έναν ρόλο κοινωνικής πρόνοιας βοηθώντας στην προστασία ενός μεγάλου αριθμού ανέργων από τις μεγάλες μειώσεις στο βιοτικό τους επίπεδο, ενώ ταυτόχρονα, διατήρησε την υποστήριξη του προγράμματος μεταρρύθμισης. Έτσι, κατά τη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου, το κοινωνικό πρόγραμμα απαιτούσε διαφάνεια και συμμετοχή από τους μειονεκτούντες, έτσι ώστε αυτή η κοινωνική ομάδα να μην παραμείνει στο περιθώριο. Για τους υποστηρικτές της θεραπείας σοκ, η εισαγωγή των κοινωνικών παροχών δεν θα έπρεπε να είναι μεροληπτική και διαθέσιμη για ένα περιορισμένο χρονικό διάστημα, αποθαρρύνοντας την εξάρτηση. Το κοινωνικό πρόγραμμα ήταν μόνο ένα «δίχτυ ασφαλείας». Στο πλαίσιο αυτό, οι σταδιακοί οικονομολόγοι υποστήριξαν ότι μέτρα διακριτικής μεταχείρισης ήταν αναγκαία, για όσο διάστημα μια σταδιακή διαδικασία μετάβασης λάμβανε χώρα, με την ελπίδα ότι θα διαρκούσε μόνο για ένα μικρό χρονικό διάστημα.

Η σχηματική απεικόνιση των δευτερευόντων στοιχείων φαίνεται στον Πίνακα III.1. Η σχηματική παρουσίαση του Πίνακα III.1 δείχνει ότι ο στόχος των ακόλουθων κεφαλαίων είναι να αναλύσουν τη ρύθμιση των μέσων πολιτικής τής κάθε διαδικασίας μετάβασης. Πρέπει να τονιστεί ότι η ανάπτυξη του κάθε μοντέλου μετάβασης θα πρέπει να βασίζεται σε ένα σύνολο ιδεών στο οποίο οι οικονομολόγοι θα συμφωνήσουν. Τα πρωτογενή και δευτερογενή στοιχεία δίνουν βήμα στις εναλλακτικές διαδικασίες μετάβασης, τις οποίες έχω ονομάσει θεραπεία-σοκ και σταδιακή μετάβαση. Ο Πίνακας III.2 παρέχει πληροφορίες σχετικά με την ετήσια μεταβολή της παραγωγικότητας της εργασίας κατά τη διάρκεια της διαδικασίας μετάβασης, ως ένδειξη της απόδοσης με βάση την ταχύτητα της μετάβασης. Πριν από την έναρξη της μεταρρύθμισης, η παραγωγικότητα στην Ανατολική Ευρώπη ήταν μεταξύ 20% και 33% του επιπέδου της Δυτικής Ευρώπης, καθώς η διαδικασία μετάβασης ενίσχυσε αυτή την διάφορα. Παρότι οι περισσότερες χώρες κατέγραψαν πτώση στην παραγωγικότητα της εργασίας, ο πίνακας δείχνει ότι όσο γρηγορότερες ήταν μεταρρυθμίσεις, τόσο πιο έντονα η παραγωγικότητα της εργασίας μειώνεται στην αρχή, αλλά και πόσο πιο γρήγορα επέστρεψε σε θετικά επίπεδα. Γρήγοροι μεταρρυθμιστές, όπως η Τσεχική Δημοκρατία (θεραπεία σοκ), η Πολωνία (θεραπεία σοκ) και η Ουγγαρία (βαθμιαία) είδαν αύξηση στην παραγωγικότητά τους από το 1992, ενώ η Ρωσία (θεραπεία σοκ) και οι δημοκρατίες της Κεντρικής Ασίας (σταδιακή μετάβαση) συνέχιζαν

να παρουσιάζουν μείωση στην παραγωγικότητά τους μέχρι και τουλάχιστον το 1996 (Kennett 2004, 478). Το συμπέρασμα είναι ότι τουλάχιστον η παραγωγικότητα της εργασίας δεν ήταν συνάρτηση της ταχύτητας της μετάβασης.

Πίνακας III.2 Annual Change in Labor Productivity in Transition Economies 1990-9

Χώρα	Διαδικασία Μετάβασης	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Αλβανία	Θεραπεία Σοκ	-9.27	-24.26	12.62	11.57	-2.17	12.15	13.18	-7.17	10.87	10.87
Βουλγαρία	Θεραπεία Σοκ	-3.19	5.28	0.85	0.18	1.19	1.68	-10.90	-2.97	3.31	4.43
Τσεχία	Θεραπεία Σοκ	-0.30	-6.43	2.02	1.59	1.46	3.06	3.74	1.19	0.19	2.33
Πολωνία	Θεραπεία Σοκ	-7.72	-1.04	6.57	6.12	4.31	5.50	4.62	4.67	3.03	8.68
Σλοβακία	Θεραπεία Σοκ	-0.71	-2.31	-7.23	-4.11	8.06	4.33	2.77	6.81	4.81	5.80
Εσθονία	Θεραπεία Σοκ	-6.80	-7.42	-8.11	-0.76	0.10	8.03	4.81	8.97	6.97	3.76
Λεττονία	Θεραπεία Σοκ	2.80	-9.95	-27.52	-5.63	7.19	1.76	4.25	4.86	2.55	1.14
Ρωσία	Θεραπεία Σοκ	-2.61	-3.02	-11.68	-5.95	-7.42	-0.75	-1.82	1.83	-2.46	3.39
Αρμενία	Σταδιακή Μετάβαση	-7.71	-12.86	-30.44	-3.32	4.28	3.83	4.77	4.80	6.42	4.38
Αζερμπαϊτζάν	Σταδιακή Μετάβαση	-12.49	-1.28	-19.27	-15.38	-9.22	-4.76	-0.39	2.11	3.89	3.17
Λευκορωσία	Σταδιακή Μετάβαση	-1.01	1.32	-7.22	-5.90	-8.87	-3.55	2.85	8.71	6.26	2.62
Κροατία	Σταδιακή Μετάβαση	-4.33	-13.50	0.59	-3.91	6.55	6.84	4.64	7.41	-4.00	0.00
Γεωργία	Σταδιακή Μετάβαση	-17.01	-11.18	-21.61	-10.90	-3.20	-5.73	5.03	0.26	0.14	4.70
Ουγγαρία	Σταδιακή Μετάβαση	-0.21	-1.75	7.47	6.38	5.66	4.04	2.76	5.59	4.57	1.43
Καζακστάν	Σταδιακή Μετάβαση	-2.27	9.62	-3.17	-0.63	-6.80	-5.99	0.69	1.71	2.68	2.44
Κιργιστάν	Σταδιακή Μετάβαση	4.28	-7.39	-18.10	-6.01	-13.37	-3.16	3.64	4.47	0.84	0.02
Λιθουανία	Σταδιακή Μετάβαση	-0.62	-7.91	-17.83	-9.19	-2.75	3.23	2.39	4.52	4.26	-2.65
Μολδαβία	Σταδιακή Μετάβαση	-1.51	17.17	-22.95	11.65	-21.50	-0.38	-2.53	1.17	-2.94	2.61
Ρουμανία	Σταδιακή Μετάβαση	-4.65	-11.90	-4.92	4.38	3.64	11.25	5.11	-2.43	-2.60	3.41
Σλοβενία	Σταδιακή Μετάβαση	-4.37	-1.27	0.03	5.73	7.95	4.82	4.51	5.49	4.55	4.10
Τατζικιστάν	Σταδιακή Μετάβαση	-2.91	-9.68	-26.29	-8.44	-11.25	-5.13	-3.95	-0.56	1.68	2.31
Τουρκμενιστάν	Σταδιακή Μετάβαση	-1.55	-7.80	-15.99	-1.24	-15.02	-5.99	2.52	-7.21	2.75	6.42
Ουκρανία	Σταδιακή Μετάβαση	-3.60	-6.88	-7.26	-10.07	-14.35	-8.53	-4.01	-0.08	-0.40	0.93
Ουζμπεκιστάν	Σταδιακή Μετάβαση	-4.80	4.82	-9.70	-1.69	-5.10	-1.23	0.28	2.73	2.24	2.70

Πηγή: (Kennett 2004, 478)

Ο στόχος του επόμενου κεφαλαίου είναι να αναπτύξει τη διαδικασία της θεραπείας-σοκ, ενσωματώνοντας τόσο πρωτογενή όσο και δευτερογενή στοιχεία, και να προσδιορίσει τους λόγους για την βραχύβια εφαρμογή της.

Βιβλιογραφία

Anonymous, (1990), "No Halfway House", *The Economist*, 314(7647), pp. 17–19.

Åslund, A., (1992), *Post–Communist Economic Revolutions. How Big a Bang?*, Centre for Strategic and International Studies, Washington D.C.

Åslund, A., (1995), *How Russia Became a Market Economy*, The Brookings Institution, Washington D.C.

Barratt-Brown, M., (1995), *Models in Political Economy*, Penguin Books Melbourne.

Brada, J.C., (1996), "Privatisation is Transition-Or is it?", *Journal of Economic Perspectives*, 10(2), pp. 67-86.

Braguinsky, S., (1998), "Democracy and economic reform: theory and some evidence from the Russian case", *Contemporary Economic Policy*, 16(2), pp. 227-240.

Campbell, R.W., (1991), *The Socialist Economies in Transition*, Indiana University Press, Bloomington.

Caporaso, A. and D.P. Levine, (1993), *Theories of Political Economy*, Cambridge University Press, Cambridge.

Chubais, A. and M. Vishnevskaya, (1997), "Main Issues of Privatisation in Russia". In: A. Aslund and R. Layard (eds.), *Changing the Economic System in Russia*. St. Martin's Press, New York City, pp. 68-78.

Dietz, R., (1992), "The Reform of Soviet Socialism as a Search for Systematic Rationality". In: J. Kovacs and M. Tardos (eds.), *Reform and Transformation in Eastern Europe. Soviet Type Economies on the Threshold of Change*. Routledge, London, pp. 19-38

Edwards, S., (1992), "Stabilisation and Liberalisation for Economies in Transition: Latin American Lessons for Eastern Europe". In: Clague C. and G. Rausser (ed.), *The Emergence of Market Economies in Eastern Europe*. Blackwell, Cambridge, pp. 129–160.

Fedorov, B.G., (1992), "Monetary, Financial and Foreign Exchange Policy". In: A. Aslund (ed.), *The Post–Soviet Economy. Soviet and Western Perspectives*. St. Martin's Press, New York, pp. 102–111.

Fischer, S., (1992), "Privatisation in East European Transformation". In: C. Clague and G. Rausser (eds.), *The Emergence of Market Economies in Eastern Europe*. Blackwell, Cambridge, pp. 227-244.

Frydman, R., A. Rapaczynski and J. Turkewitz, (1997), "Transition to a Private Property Regime in the Czech Republic and Hungary". In: W.T. Woo, S. Parker and J. Sachs (eds.),

Economies in Transition. Comparing Asia and Europe. MIT Press, Cambridge MA, pp. 41–102.

Gardner, H. S., (1998), *Comparative Economic Systems*, Second Edition, The Dryden Press, Fort Worth TX.

Heilbroner, R., (1996), "The Ideology of Capital". In: G. Argyrous and F. Stilwell (eds.), *Economics as a Social Science. Readings in Political Economy*. Pluto Press, Annandale, NSW, pp. 32-35.

Herr, H. and A. Westphall, (1991), "Economic Coherence and the Transformation of Planned Economies into Monetary Economies", *Journal of Post Keynesian Economics*, 13(3), pp. 307–327.

Kagarlitsky, B., (1993), "Russia on the Brink of New Battles", *New Left Review*, 192, pp. 87–97.

Kennett, D., (2004), *A New View of Comparative Economics*, South-Western, Mason, Ohio.

Keynes, J.M., (1936), *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Harcourt Brace, New York.

Klaus, V., (1995), "Privatisation Experience: The Czech Case", *Policy*, 11(1), pp. 45-47.

Kornai, J., (1990), *The Road to a Free Economy*, W.W. Norton, New York.

Kornai, J., (1992), *The Socialist System. The Political Economy of Communism*, Clarendon Press, Oxford.

Kornai, J., (1995a), "The Dilemmas of Hungarian Economic Policy", *Acta Oeconomica*, 47(3-4), pp. 227-248.

Kornai, J., (1995b), "Hardening of the Budget Constraint Under the Postsocialist System", *Japan the World of Economy*, 8(2), pp. 135-151.

Kregel, J., Matzner E. and G. Grabher, (1992), *The Market Shock*, AGENDA Group, Vienna.

Lin, J.Y., (1989), "An Economic Theory of Institutional Change: Induced And Imposed Change", *Cato Journal*, 9(1), pp. 1-33.

Lipton, D. and J. Sachs, (1990), "Creating a Market Economy in Eastern Europe: The Case of Poland", *Brookings Papers on Economic Activity*, 1, pp. 75–147.

North, D.C., (1990), *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge.

Parish, W.L. and E. Michelson, (1996), "Politics and Markets: Dual Transformations", *American Journal of Sociology*, 101(4), pp. 1042-1059.

Parker, S., G. Tritt and W.T. Woo, (1997), "Some Lessons Learned for the Comparison of Transitions in Asia and Eastern Europe". In: W.T. Woo, S. Parker and J.D. Sachs (eds.), *Economies in Transition. Comparing Asia and Europe*. MIT Press, Cambridge, Mass., pp. 3–19.

Rapaczynski, A., (1996), "The Roles of the State and the Market in Establishing Property Rights",

Journal of Economic Perspectives, 10(2), pp. 87–103.

Rausser, G., (1992), "Lessons for emerging market economies in Eastern Europe". In: The Emergence of Market Economies in Eastern Europe (ed.), *The Emergence of Market Economies in Eastern Europe* Blackwell Publishers, Cambridge, MA.

Rausser, G. and L. Simon, (1992), "The Political Economy of Transition in Eastern Europe: Packaging Enterprises for Privatisation ". In: C. Clague and G. Rausser (eds.), *The Emergence of Market Economies in Eastern Europe*. Blackwell, Cambridge, pp. 271-278.

Rowthorn, R.E., (1993), "Discussion of Part Seven". In: I.P. Szekely and D.M.G. Newbery (eds.), *Hungary: An Economy in Transition*. Cambridge University Press, Cambridge, pp. 344-346.

Sachs, J., (1993), *Poland's Jump to the Market Economy*, MIT Press, Cambridge, Mass.

Share, M.B., (1995), "Transition to Capitalism?", *Journal of Third World Studies*, 12(Fall), pp. 572–580.

Shleifer, A. and M. Boycko, (1993), "The Politics of Russian Privatisation". In: O. Blanchard, M. Boycko, R. Dabrowski, R. Dornbusch, R. Layard et al. (eds.), *Post-Communist Reform. Pain and Progress*. MIT Press, Cambridge, Mass., pp. 37-80.

Smith, A., (1986 [1776]), *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* Penguin, London.

Stilwell, F., (1996), "Neoclassical Economics: A Long Cul-de-Sac". In: G. Argyrous and F. Stilwell (eds.), *Economics as a Social Science. Readings in Political Economy*. Pluto Press, Annandale, pp. 94-97.

Sutela, P., (1992), "The Role of the External Sector During the Transition". In: A. Aslund (ed.), *The Post–Soviet Economy. Soviet and Western Perspectives*. St. Martin's Press, New York, pp. 85–101.

Κεφάλαιο 11 Η Διαδικασία Θεραπεία Σοκ της Μετάβασης

11.1 Εισαγωγή

Η μεταβατική διαδικασία της θεραπείας σοκ εφαρμόστηκε για πρώτη φορά στην Ανατολική Ευρώπη, στην Πολωνία, την 1η Ιανουαρίου 1990. Οι χώρες που ακολούθησαν την θεραπεία σοκ ήταν η Τσεχοσλοβακία (η οποία ξεκίνησε την 1η Ιανουαρίου 1991), η Βουλγαρία (1 Φεβρουαρίου 1991), η Ρωσία (2 Φεβρουαρίου 1992), η Αλβανία (Ιούλιος 1992), η Εσθονία (Σεπτέμβριος 1992), και η Λεττονία (5 Ιουνίου 1993). Ο Jeffrey Sachs ήταν σύμβουλος στην Πολωνική κυβέρνηση και τόσο ο ίδιος όσο και ο Anders Aslund συμβούλευε τη Ρωσική κυβέρνηση και καθοδήγησε τη διαδικασία της μεταρρύθμισης στη θεραπεία σοκ το 1992-3. Ο Aslund ήταν οικονομικός σύμβουλος της Ρωσικής κυβέρνησης από τον Νοέμβριο του 1991 μέχρι τον Ιανουάριο του 1994. Τόσο ο Sachs όσο και ο Aslund «μοιράζονται την πεποίθηση ότι η οικονομία [στη Ρωσία] ήταν σε τέτοιο τρομερό χάλι που ένα ριζοσπαστικό, ολοκληρωμένο, φιλελεύθερο πρόγραμμα θα χρειαζόταν να εισαγάγει οποιουδήποτε είδους λογική σειρά» (Aslund 1995, 16). Οι υποστηρικτές της διαδικασίας της θεραπείας σοκ υποστήριξαν ότι τα στοιχεία της διαδικασίας θα εξασφαλίσουν την ανάπτυξη σε πλήρη απασχόληση με χαμηλό πληθωρισμό και σταθερότητα. Κατά συνέπεια, όπως ο Lipton και ο Sachs (1992, 249) υποστήριξαν, «θα προτιμούσαμε να τονίσουμε πόσο λίγα είναι τα στοιχεία που υπάρχουν υπέρ της απαισιόδοξης άποψης». Εν ολίγοις, η διαδικασία της θεραπείας σοκ ήταν μια νεοκλασική διαδικασία της μετάβασης που υποστηρίζει την άμεση εφαρμογή των αναγκαίων μεταρρυθμίσεων για τη δημιουργία μιας ελεύθερης οικονομίας της αγοράς. Αυτό το κεφάλαιο καθορίζει ως επί το πλείστον τα θεωρητικά επιχειρήματα που προέβαλαν οι υποστηρικτές της θεραπείας σοκ υπέρ της μεταρρυθμιστικής διαδικασίας της θεραπείας σοκ και στο μέτρο του δυνατού παρέχονται αποδείξεις από τον πραγματικό κόσμο για να την υποστηρίξουν ή να έρθουν σε αντίθεση με τη διαδικασία της θεραπείας σοκ, όπου οι υποστηρικτές απλώς επέλεξαν να αγνοήσουν τα αποδεικτικά στοιχεία.

Η εφαρμογή της διαδικασίας της θεραπείας σοκ στις μεταβατικές οικονομίες ήταν βραχύβια. Παρά τη σημαντική αρχική υποστήριξη για την διαδικασία, σημαντικά ανεπιθύμητα αποτελέσματα ήταν η ανεργία και ο πληθωρισμός. Αυτό οδήγησε στην αντιδημοτικότητα στις κυβερνήσεις που εφήρμοσαν τη θεραπεία σοκ. Ο υψηλός πληθωρισμός που προκάλεσε κοινωνική και πολιτική αστάθεια, απείλησε τις εύθραυστες δημοκρατικές κυβερνήσεις, και έθεσε σε κίνδυνο όχι μόνο την εθνική, αλλά και την παγκόσμια ασφάλεια. Ο κίνδυνος αυξήθηκε σημαντικά με την υιοθέτηση της αναλογικής εκπροσώπησης ως βάσης για την κοινοβουλευτική εκπροσώπηση, η οποία είχε ως αποτέλεσμα πολλαπλούς συνασπισμούς κομμάτων που ήταν αδύναμα, εύθραυστα και εύκολα πιέζονταν. Όπως ο Boycko (1991, 44) υποστήριξε, «δεν έχει σημασία πόσο ισχυρά είναι τα επιχειρήματα της θεραπείας σοκ αφού το μέτρο αυτό δεν μπορεί να συστηθεί σε μια πολιτικά αδύναμη κυβέρνηση της οποίας πρωταρχικός στόχος είναι να παραμείνει στην εξουσία. Εμείς, όμως, τείνουμε να προτιμούμε ένα διαφορετικό συμπέρασμα: το κοινωνικό κόστος που έχει μια αδύναμη κυβέρνηση που δεν τολμά (ή δεν θέλει) να αίρονται οι περιορισμοί για τις τιμές είναι τεράστιο». Οι κυβερνήσεις που υπέστησαν κατά μέτωπο συγκρούσεις από τα ισχυρά πολιτικά και οικονομικά μπλοκ, και του λαϊκισμού, απογοητεύτηκαν με την όλη διαδικασία της μεταρρύθμισης. Φυσικά, αυτές οι κυβερνήσεις δεν έχουν τη δύναμη να συνεχίσουν τις πολιτικές που απαιτούνται από τη θεραπεία σοκ. Σε ένα δημοκρατικό περιβάλλον, η σημαντική μείωση της παραγωγής και της απασχόλησης που συνδέεται με τη διαδικασία της θεραπείας σοκ της μετάβασης, είχε ως αποτέλεσμα την τελική πτώση αυτών των κυβερνήσεων, μέσω της εκλογικής διαδικασίας. Η απειλή για τη διαδικασία της θεραπείας σοκ από την εκλογική διαδικασία αναγνωρίστηκε από τον Woo (1997, 311), όπως ο ίδιος ανέφερε, «η επιστροφή στις παλιές ημέρες των επιχειρήσεων που επιδίωκαν μη οικονομικούς στόχους σε αντάλλαγμα χαλαρούς περιορισμούς του προϋπολογισμού, είναι μια ξεχωριστή δυνατότητα, αν μια μη-προσανατολισμένη προς την αγορά κυβέρνηση εκλεχθεί».

Ο Aslund (1994b, 24) επίσης παραδέχθηκε, «το κύριο δίδαγμα είναι ότι η μετάβαση στον καπιταλισμό είναι δυνατή, όπως τουλάχιστον δείχνει η Πολωνία, σε αντίθεση με ό, τι οι περισσότεροι νομίζαμε μέχρι σήμερα, αλλά μέχρι στιγμής ο αριθμός των χωρών που τα έχουν καταφέρει είναι λιγότερες από εκείνες που έχουν αποτύχει». Οι υποστηρικτές της θεραπείας σοκ υποστήριξαν ότι η αποτυχία της πολιτικής ήταν το αποτέλεσμα της ανεπαρκούς ανταπόκρισης από τις ώριμες οικονομίες της αγοράς και τα διεθνή χρηματοπιστωτικά ιδρύματα να βοηθήσουν τις οικονομίες σε μεταβατικό στάδιο. Υποστηρικτές της θεραπείας σοκ δεν πίστευαν ότι υπήρχε κανένα θεμελιώδες σφάλμα της ίδιας της πολιτικής.

Λόγω της έλλειψης της διεθνούς χρηματοπιστωτικής βοήθειας, οι υπό μετάβαση οικονομίες αναγκάστηκαν να εφαρμόσουν ορθόδοξες πολιτικές σταθεροποίησης που βασίζονταν μόνο στη δημοσιονομική και νομισματική πολιτική. Μεταξύ των ώριμων οικονομιών της αγοράς και των διεθνών χρηματοπιστωτικών οργανισμών, «δεν υπήρχε πνευματική κατανόηση του τι πρέπει να κάνουν» (Sachs 1995a, 61), υπήρξε

μια απροθυμία να κάνουν οποιαδήποτε ουσιαστική δέσμευση, και δεν υπήρχε πολιτική βούληση. Ώριμες οικονομίες της αγοράς και διεθνείς χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί παρέλειψαν ότι οι κυβερνήσεις που αδυνατούν να υποστηρίξουν και να υλοποιήσουν τη διαδικασία της θεραπείας σοκ θα είναι σε θέση να επιβιώσουν χωρίς την ουσιαστική εξωτερική οικονομική στήριξη. Το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ), ιδίως παρέλειψε να παράσχει τους απαραίτητους οικονομικούς πόρους για να συμβάλει στην αντιστάθμιση των ελλειμμάτων του προϋπολογισμού στις μεταρρυθμιστικές κυβερνήσεις. Για να κατανοήσουμε καλύτερα την προσέγγιση της θεραπείας σοκ, απαιτείται ανάλυση των πρωτογενών στοιχείων της διαδικασίας που αποτελείται από την οικονομική ανάλυση, τον ορισμό της καλής κοινωνίας, την ταχύτητα, την πολιτική δομή, την ιδεολογική δομή, και τις αρχικές συνθήκες. Εκτός από την έκθεση των στοιχείων, η μετάβαση σε μια οικονομία της αγοράς απαιτεί επίσης ένα συγκεκριμένο σύνολο των πολιτικών. Είναι απαραίτητο να αναπτυχθεί ένας κατάλληλος μηχανισμός, τα μέσα πολιτικής σύμφωνα με την οικονομική ανάλυση, τη νεοκλασική οικονομική θεωρία.

11.2 Πρωτογενή στοιχεία της διαδικασίας της θεραπείας-σοκ της μετάβασης

11.2.1 Οικονομική Ανάλυση

Η διαδικασία της θεραπείας σοκ στηρίζεται στη νεοκλασική οικονομική ανάλυση. Τα άτομα χαρακτηρίζονται από την ορθολογική μεγιστοποίηση συμπεριφοράς και οι τιμές καθορίζονται σε μια τέλεια ανταγωνιστική αγορά από την προσφορά και τη ζήτηση, χωρίς ισχύ στην αγορά. Η νεοκλασική οικονομία βασίζεται στον τομέα των μικροοικονομικών θεμελίων σε συνθήκες στατικής ισορροπίας. Η οικονομία μπορεί να θεωρηθεί ότι βρίσκεται σε ισορροπία. Οι μακροοικονομικές μεταβλητές είναι το αποτέλεσμα που προκύπτει από την πρόσθεση μικροοικονομικών σχέσεων. Οι αποταμιεύσεις καθορίζουν τις επενδύσεις, και η ισορροπία επιτυγχάνεται σε πλήρη απασχόληση με την προσαρμογή των μισθών. Ως εκ τούτου, εφόσον δεν υπάρχουν εμπόδια στη λειτουργία της διαδικασίας της αγοράς, η κατανομή των πόρων και της παραγωγικής αποτελεσματικότητας επιτυγχάνεται πάντοτε.

11.2.2 Ορισμός της καλής κοινωνίας

Η άποψη μιας καλής κοινωνίας που εκφράζεται από τους υποστηρικτές της θεραπείας σοκ είναι μια κατασκευή με βάση τις νεοκλασικές αξίες στις οποίες οι περισσότεροι νεοκλασικοί οικονομολόγοι, και οι οικονομολόγοι της θεραπείας σοκ προσυπογράφουν. Για τους νεοκλασικούς οικονομολόγους η ατομική αυτονομία και η κυριαρχία αποτελεί ύψιστη προτεραιότητα για τους ελεύθερους ανθρώπους. Οι περιορισμοί στην ατομική συμπεριφορά από γενικά συμφέροντα και/ή από τα κρατικά συμφέροντα απορρίπτονται. Το εγγενές κίνητρο πίσω από ανθρώπινες ενέργειες, βασίζεται στην

ανάγκη του ανθρώπου να είναι αυτοπροσδιόριστος και αυτάρκης σε σχέση με τον εξωτερικό κόσμο. Η συνέχιση και ολοκλήρωση των στόχων που είναι η βέλτιστη από τη σκοπιά του ατόμου άποψη είναι η απόλυτη έκφραση αυτής της κοσμοθεωρίας. Οι άνθρωποι παίρνουν αποφάσεις ως ανεξάρτητοι φορείς λήψης αποφάσεων και έχουν το θάρρος να συνεχίσουν τις δικές τους πεποιθήσεις μέσω της λειτουργίας του μηχανισμού της αγοράς. Έτσι, ένας ελεύθερος άνθρωπος απορρίπτει τις προσπάθειες των άλλων να ασκούν έλεγχο ή εξουσία επί των δικών του επιλογών συμπεριφοράς. Ένας ελεύθερος άνθρωπος μεταχειρίζεται τους άλλους ανθρώπους ως ίσους, περιορίζοντας έτσι την ανταλλαγή μόνο σε εθελοντικές συναλλαγές. Η αγορά ως οικονομικό όργανο είναι η έκφραση της οικονομικής ελευθερίας. Η αγορά, με την έλλειψη οποιασδήποτε μορφής διακριτικής εξουσίας, είναι μια θεσμική διαδικασία στην οποία τα άτομα αλληλεπιδρούν για την επίτευξη των οικονομικών στόχων τους.

Λόγω του ατομικισμού, οι άνθρωποι έχουν μια σαφή και πλήρη σειρά των προτεραιοτήτων. Μπορούν να εκφράσουν τις προτιμήσεις τους μέσω της διαδικασίας της αγοράς, η οποία με τη σειρά της είναι μια αντανάκλαση των αξιών τους. Δεν υπάρχει καμία διάκριση μεταξύ ατομικών προτιμήσεων και των αξιών της κοινωνίας. Κατά συνέπεια, η οικονομία είναι ουδέτερη όσον αφορά την επιλογή μεταξύ των τιμών. Επιλογή της κοινωνίας είναι το άθροισμα των ατομικών επιλογών. Το αποτέλεσμα της αγοράς είναι απλό και αποδεκτό από όλους τους συμμετέχοντες στην αγορά. Η βασική αρχή, βάσει της οποίας υφίστανται οι λειτουργίες της αγοράς, είναι ότι εάν ένα άτομο έχει δικαίωμα σε κάτι, αλλά θέλει να το ανταλλάξει για κάτι που ανήκει σε κάποιον άλλο και αν η ανταλλαγή εκτελείται χωρίς βία, κλοπή ή απάτη, τότε το άτομο αυτό αποκτά δικαίωμα σε ό,τι το άλλο άτομο που είχε προηγουμένως δικαίωμα και αντίστροφα (Chipman 1981, 8). Αμφότερα τα μέρη σε μια οικονομική συναλλαγή πρέπει να επωφελούνται, δεδομένου ότι η συναλλαγή είναι προαιρετική και εν επιγνώσει. Διαφορετικά, η συναλλαγή δεν θα πραγματοποιηθεί. Μέσω της διαδικασίας της αγοράς, ο καθένας είναι σε θέση να ξεφύγει από τον εξαναγκασμό του ενός αγοραστή ή του πωλητή πηγαίνοντας σε έναν άλλον. Η αγορά αποτρέπει ένα άτομο από το να συγκρούεται με κάποιο άλλο. Κανένα μεμονωμένο άτομο δεν μπορεί να επηρεάσει ή να κατευθύνει τις ενέργειες του άλλου, επιτρέποντας υψηλό βαθμό αυτονομίας. Ο Hayek (1986 [1944], 27) θεωρούσε «ως ανώτερο τον ανταγωνισμό, όχι μόνο επειδή είναι στις περισσότερες περιπτώσεις η πιο αποτελεσματική μέθοδος που είναι γνωστή, αλλά ακόμη περισσότερο επειδή είναι η μόνη μέθοδος με την οποία οι δραστηριότητές μας μπορούν να προσαρμοστούν χωρίς καταναγκασμούς ή αυθαίρετη παρέμβαση της αρχής». Επιπλέον, η κοινωνία είναι σε θέση να αποκομίσει τα οφέλη από την εξειδίκευση της εργασίας. Η κοινωνία είναι σε θέση να αντιμετωπίσει την πολυπλοκότητα με αποτελεσματικότερο τρόπο. Ο σχεδιασμός και οι αγορές δεν είναι συμβατοί μηχανισμοί συντονισμού που μπορεί να συνδυαστούν αρμονικά με τις αναλογίες. Πράγματι, ο σχεδιασμός δεν μπορεί παρά να οδηγήσει τελικά σε εξαναγκασμό. Ωστόσο, η οικονομική ελευθερία δεν μπορεί να είναι απόλυτη. Η φιλοσοφία

της οικονομικής ελευθερίας δεν είναι η ωμή, ιδιοτελής συμπεριφορά του να πάρει ό, τι είναι επιθυμητό με οποιοδήποτε μέσο. Αντίθετα, τα μέσα πρέπει να βρίσκονται εντός καθορισμένων κανόνων. Για να διευκολυνθεί η ελευθερία, οι ελεύθερες κοινωνίες έχουν αναπτύξει κατάλληλους νόμους και θεσμούς, που περιλαμβάνουν καθορισμένα δικαιώματα ιδιοκτησίας και διαδικασίες που θα εγγυώνται την εκτέλεση των συμβάσεων (Aslund 1997a, 20 Sachs 1995a, 52).

Ένα κύριο χαρακτηριστικό του μηχανισμού της αγοράς είναι η ελευθερία της επιχείρησης. Αυτό σημαίνει ότι τα άτομα πρέπει να έχουν το δικαίωμα να καθορίζουν, να διαχειρίζονται κάθε πλεόνασμα των επιχειρήσεών τους. Η σημαντικότερη διαφορά ανάμεσα σε μια κεντρική διοίκησης της οικονομίας και της οικονομίας της αγοράς είναι το κατά πόσον οι διαχειριστές των επιχειρήσεων λαμβάνουν οδηγίες από το κράτος ή από την αγορά για την πραγματοποίηση του εισοδήματος. Δηλαδή αν θα ζητήσουν επιδοτήσεις ή τα κέρδη. Οι πιστοί της ελεύθερης αγοράς υποστηρίζουν ότι, σε περίπτωση αδυναμίας της αγοράς, η κυβερνητική δράση δεν απαιτείται αυτομάτως. Προτεραιότητα πρέπει να δοθεί στις ιδιωτικές εναλλακτικές λύσεις, με ελάχιστη συμμετοχή της κρατικής περιουσίας. Πολλά παραδείγματα των λύσεων της αγοράς υπάρχουν όπως η τηλεοπτική μετάδοση, η οποία αποτελεί δημόσιο αγαθό που χρηματοδοτείται μέσω της διαφήμισης. Ένα άλλο παράδειγμα είναι ένα σύστημα κουπονιών για την εκπαίδευση σύμφωνα με το οποίο το κράτος παρέχει κουπόνια στους γονείς ίσο με το ποσό των εξωτερικοτήτων που συνδέονται με την εκπαίδευση και όντας εξαγοράσιμα σε ιδιωτικά σχολεία τα οποία ανταγωνίζονται μεταξύ τους αποτελεσματικά για τα κουπόνια. Ένα από τα καλύτερα παραδείγματα της ελεύθερης αγοράς είναι η ιδιωτική ασφάλιση υγείας, αφού η υγεία θεωρείται ένα ιδιωτικό αγαθό και όχι ένα βασικό δικαίωμα, και ως εκ τούτου η ασφάλιση είναι μια πιο αποτελεσματική εναλλακτική λύση από την κυβέρνηση που παρέχει ιατρική περίθαλψη.

Οι υποστηρικτές της θεραπείας σοκ πιστεύουν ότι «μια οικονομία με δεσπόζουσα κρατική ιδιοκτησία είναι μη ισορροπημένη εξ ορισμού καθώς επίσης επιρρεπής στο πληθωρισμό» (Winieski 1992, 274). Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο οι υπέρμαχοι της θεραπείας σοκ υποστήριξαν ότι οι κρατικές επιχειρήσεις κατά τη διάρκεια της μετάβασης θα πρέπει να καθοδηγούνται από αυστηρούς κανόνες. Η διαδικασία μεταρρύθμισης μοιράζεται εξίσου στην ιδιοκτησία μέσω της ιδιωτικοποίησης, που οδηγεί στην αύξηση της αποτελεσματικότητας και των φορολογικών εσόδων. Μια γενική πεποίθηση που κατέχεται από τους υποστηρικτές της θεραπείας σοκ ήταν ότι, σε μια πιο ώριμη οικονομία όσο μικρότερος είναι ο ρόλος του κράτους στη διαχείριση των παραγωγικών πόρων τόσο μεγαλύτερος είναι ο ρόλος των ιδιωτών στη διάθεση των πόρων μέσω της αγοράς.

Οι τιμές που προκύπτουν σε μια αγορά δημιουργούν μια αυθόρμητη τάξη, με ένα κοινωνικά ευεργετικό πρότυπο κατανομής των αποτελεσμάτων. Οι τιμές συντονίζουν τις δραστηριότητες των ατόμων με τέτοιο τρόπο ώστε να τους κάνουν όλους πλουσιότερους. Τα άτομα των οποίων ο μοναδικός σκοπός είναι το προσωπικό τους κέρδος, κα-

θοδηγούνται από ένα αόρατο χέρι ώστε να προωθήσουν ένα αποτέλεσμα που δεν ήταν μέρος των προθέσεών τους (Smith, 1986 [1776], 477). Η οικονομική τάξη επιτυγχάνεται μέσω της διαδικασίας της αγοράς ως ακούσια συνέπεια των ενεργειών του ιδιοτελούς ατόμου. Σε περίπτωση απουσίας της αποτυχίας της αγοράς, η λειτουργία μίας ανταγωνιστικής αγοράς οδηγεί σε αποτελεσματική έλλειψη των τιμών, οι οποίες είναι απαραίτητες για τη λειτουργία του συστήματος της αγοράς. Η σπανιότητα των τιμών εκτελεί τρεις σημαντικές λειτουργίες. Πρώτον, την διαβίβαση πληροφοριών σχετικά με τις διαφορετικές προτιμήσεις των οικονομικών μονάδων. Δεύτερον, παρέχει ένα κίνητρο για να υιοθετήσουν το λιγότερο κόστος παραγωγής. Τέλος, καθορίζουν ποιος παίρνει και πόσο από το προϊόν. Οι τιμές μπορούν να εκτελέσουν αυτές τις σημαντικές λειτουργίες μόνο αν η αγορά είναι σε θέση να λειτουργήσει ελεύθερα, δηλαδή χωρίς καμία διακριτική παρέμβαση από την κυβέρνηση και/ή ατόμων που οδηγεί στη στρέβλωση των τιμών, που παράγουν τα ανεπιθύμητα αποτελέσματα των ελλείψεων, ουρές, και χαμηλής ποιότητας προϊόντα. Επιπλέον, και πιο σημαντικό, η αγορά τονώνει την τεχνολογική αλλαγή, που οδηγεί σε ένα δυναμικό μετασχηματισμό ολόκληρης της κοινωνίας. Αυτό είναι εφικτό, επιτρέποντας την πρόσβαση σε πόρους σε εκείνους που είναι πρόθυμοι να υιοθετήσουν νέες τεχνολογίες και ανταμείβοντάς τους για την προσπάθειά τους.

Η αγορά κάνει τα άτομα να συμμετέχουν σε μια διαδικασία πιο πολύπλοκη και εκτεταμένη από ό, τι θα μπορούσαν διαφορετικά να κατανοήσουν. Η διαδικασία της αγοράς, μετατρέπει το σύνθετο πρόβλημα της κατανομής των πόρων σε κάτι πιο απλό. Η εναλλακτική λύση του ορθολογικού οικονομικού υπολογισμού είναι ανέφικτη, σύμφωνα με τα επιχειρήματα του Von Mises (1975 [1920]) και του Hayek (1986 [1944]). Ο συντονισμός είναι απλός και δημοκρατικός, από την άποψη λογοδοσίας μέσω του έλεγχου της αγοράς. Λογοδοσία σημαίνει ότι οι άνθρωποι σε θέσεις εξουσίας είναι συνεχώς υπό αμφισβήτηση και εξετάζονται σχετικά με τις ενέργειές τους. Αντίθετα, η κεντρική διοίκηση δεν έχει τέτοια υποχρέωση λογοδοσίας. Αυτό συμβαίνει επειδή οι πολιτικοί ανταποκρίνονται στις ομάδες πίεσης με στόχο την επανεκλογή τους, ασκούν εξουσία με διακριτική ευχέρεια. Εκμεταλλεύονται την εξουσία τους προκειμένου να επεκτείνουν την προνομιακή τους θέση. Σε μια κεντρική διαχείριση, έχει ανατεθεί στους γραφειοκράτες η ευθύνη της λήψης αποφάσεων που επηρεάζουν ολόκληρη την κοινωνία. Ο οικονομικός έλεγχος δεν είναι έλεγχος ενός τομέα της ανθρώπινης ζωής που μπορεί να διαχωριστεί από την υπόλοιπη. Είναι ο έλεγχος των μέσων για όλους τους σκοπούς μας. Και όποιος έχει τον αποκλειστικό έλεγχο των μέσων θα πρέπει επίσης να καθορίσει ποιοι σκοποί πρέπει να εξυπηρετηθούν, ποιες τιμές θα πρέπει να αυξηθούν και ποιες να μειωθούν, εν ολίγοις, τι πρέπει οι πολίτες να πιστεύουν και για τι αγωνίζονται (Hayek, 1986 [1944], 69).

Η αγορά, ως μέσο για την οικονομική ελευθερία, προωθεί την πολιτική ελευθερία, διότι χωρίζει την οικονομική δύναμη από την πολιτική εξουσία (Friedman, 1980, 88-94). Εάν η πολιτική εξουσία και η οικονομική δύναμη ενώνονται, ο εξαναγκασμός είναι αναπόφευκτος, όπως για παράδειγμα στην φασιστική Ιταλία, τη ναζιστική Γερμανία και την κεντρική διαχείριση της Σοβιετικής Ένωσης και στην Ανατολική Ευρώπη. Η διατήρηση

της ελευθερίας απαιτεί την κατάργηση των εν λόγω συγκεντρώσεων της εξουσίας στο μέγιστο δυνατό βαθμό, ώστε να μειωθεί η αναγκαστική εξουσία όσο το δυνατόν περισσότερο. Η χρήση των αυθόρμητων δυνάμεων της αγοράς έχει ως αποτέλεσμα τη χρήση των όσο δυνατόν λιγότερο καταναγκασμών. Η αγορά είναι ένα μέσο με το οποίο η οργάνωση της οικονομικής δραστηριότητας έχει αφαιρεθεί από τον έλεγχο της πολιτικής εξουσίας. Βοηθώντας τους ανθρώπους να συνεργάζονται μεταξύ τους, χωρίς εξαναγκασμό, μειώνει το πεδίο της πολιτικής εξουσίας (Aslund 1994b, 186). Επιπλέον, η αγορά λειτουργεί ως μια πηγή πιθανής αντίθεσης με την κατάχρηση της πολιτικής εξουσίας, μια μορφή της λογοδοσίας. Ο Berle (1954, 66) υποστήριξε ότι η απόλυτη εξουσία σε οποιαδήποτε μορφή οργάνωσης, στην περίπτωση αυτή, η πολιτική οργάνωση, η οποία συνήθως συνοδεύεται από την εμφάνιση της αντισταθμιστικής ισχύος, συνήθως είναι μια εντελώς διαφορετική μορφή, όπως οι σχέσεις της αγοράς.

Ως εκ τούτου, οι υποστηρικτές της θεραπείας-σοκ, σύμφωνα με τα νεοκλασικά οικονομικά, ήταν υπέρ ενός οικονομικού συστήματος που βασίζεται στην ιδιωτική ιδιοκτησία, την ελεύθερη αγορά και τις σχέσεις ατομικών υλικών κινήτρων. Μια τέτοια προσέγγιση του ανταγωνιστικού καπιταλισμού ήταν εφικτή και επιθυμητή. Στην περίπτωση αυτή, θα υπάρχουν λιγότερες ευκαιρίες για διαφθορά.

11.2.3 Ταχύτητα

Σύμφωνα με τη διαδικασία της θεραπείας σοκ, η αναδιάρθρωση δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί χωρίς ένα αποτελεσματικό σύστημα τιμών. Ένα αποτελεσματικό σύστημα τιμών δεν θα μπορούσε να υπάρξει χωρίς ένα μετατρέψιμο νόμισμα. Με τη σειρά, ένα μετατρέψιμο νόμισμα ήταν αδύνατο χωρίς το άνοιγμα της οικονομίας στο διεθνή ανταγωνισμό και ο διεθνής ανταγωνισμός δεν θα μπορούσε να είναι αποτελεσματικός χωρίς αναδιάρθρωση. Η ιδέα ότι υπάρχει δυνατότητα επιλογής μεταξύ ενός ριζοσπαστικού μέτρου ή ενός άλλου είναι απλά λάθος. Δεν υπάρχει κανένας συμβιβασμός αλλά αντίθετα, συμπληρωματικότητα (Aslund 1997c, 187). Οι χώρες, που είχαν μεταβατικές οικονομίες, και αντιμετώπιζαν τέτοιες σοβαρές μακροοικονομικές ανισορροπίες δεν θα μπορούσαν να αντέξουν οικονομικά αργές μεταρρυθμίσεις. «Χρειάζονται μια ισχυρή δόση του φαρμάκου γρήγορα» (Thomas και Wang 1997, 223). Τόσο η οικονομική όσο και η πολιτική κατάσταση απαιτεί μια ταχεία και ολοκληρωμένη μεταρρύθμιση (Lipton και Sachs το 1990, 99): «αν ένα σπίτι σου είναι στην πυρκαγιά, δεν λες στην πυροσβεστική να ρίξει το νερό σιγά-σιγά» (Aslund 1994b, 37). «Η θεραπεία σοκ, από την άλλη πλευρά, σημαίνει ότι ένας άνθρωπος ο οποίος, ενώ βάζει το πρώτο του πόδι, δεν μπορεί να περιμένει να βάλει και το δεύτερο» (Woo 1994, 281). «Ένα πικρό φάρμακο είναι πιο εύκολο να το πάρεις σε μία δόση παρά σε μια παρατεταμένη σειρά δόσεων» (Balcerowicz 1994, 87).

Μια σταδιακή διαδικασία θα ήταν εξαιρετικά αβέβαια, καθώς οι μεταρρυθμιστές θα ήξεραν μόνο το πρώτο βήμα ή ένα κομμάτι της όλης διαδικασίας. Θα ήταν μια «απο-

σπασματική προσέγγιση» (Cao et al. 1997, 31). Ωστόσο, η σταδιακή διαδικασία ευνοήθηκε επειδή ήταν ο «συνήθης τρόπος διοίκησης», παίρνοντας αποφάσεις τη μια μετά την άλλη χωρίς συντονισμό (Aslund 1997a, 16). Κατά συνέπεια, «εφόσον κανείς δεν έχει δηλώσει μια εφικτή σταδιακή μεταρρύθμιση, μπορούμε να το εφαρμόσουμε λίγο, αλλά το απορρίπτουμε από την αρχή» (Aslund 1992, 36). Η σταδιακή διαδικασία είχε χρησιμοποιηθεί στο παρελθόν, για παράδειγμα στη Ρωσία από το 1985 μέχρι το 1991 και απέτυχε (Aslund 1993, 95).

Το πιο σημαντικό, είναι μια σταδιακή διαδικασία που θα έχει ως αποτέλεσμα τη σπατάλη του πολύτιμου αποθέματος του πολιτικού κεφαλαίου που αναπτύχθηκε μετά την κατάρρευση της σοσιαλιστικής κεντρικής διαχείρισης. Εκείνη την εποχή, οι πολίτες ήταν διατεθειμένοι να αποδεχθούν ριζικές λύσεις στα δύσκολα οικονομικά προβλήματα που αντιμετώπιζαν. Μια σταδιακή διαδικασία θα είχε οδηγήσει σε πολιτικό ανταγωνισμό μεταξύ των κομμάτων, με βάση το προσωπικό συμφέρον και ως εκ τούτου την απογοήτευση του κοινού. Οι Balcerowicz, Blaszczyk και Dabrowski (1997, 135) υποστήριξαν ότι σύμφωνα με την κοινωνική ψυχολογία, οι άνθρωποι είναι πιο πρόθυμοι να προσαρμόσουν την συμπεριφορά τους σε ένα περιβάλλον που διέρχεται μια ριζική αλλαγή από ό, τι κατά τη διάρκεια μιας σταδιακής. Οι πολίτες αντιλαμβάνονται ότι η αρχική κρίση είναι λιγότερο σημαντική για όσο διάστημα υπάρχει μια θετική προοπτική και πρόωρα οφέλη στο μέλλον. Αντίθετα, όσο περισσότερος χρόνος χρειάζεται για να εφαρμόσουν τις απαραίτητες μεταρρυθμίσεις, τόσο περισσότερο αλλάζει η ψυχολογία του κοινού, επηρεασμένη από τις πιθανές κοινωνικές αποτυχίες (Graham 1997, 338). Έτσι, αν οι πολίτες έχουν ενημερωθεί σωστά, θα δεχτούν το πρόγραμμα σταθεροποίησης με ευκολία. Οι Πολωνικές και οι κυβερνήσεις της Τσεχοσλοβακίας, για παράδειγμα, αφιέρωσαν ένα σημαντικό μέρος των πόρων για την ενημέρωση των πολιτών σχετικά με τις αναμενόμενες δυσκολίες που σχετίζονται με τη διαδικασία της μετάβασης. Οι πολίτες ήταν έτοιμοι ψυχολογικά να αποδεχθούν τις δυσκολίες με σχετική ευκολία και ήταν πρόθυμοι να δεχθούν να υποφέρουν αν είχαν πειστεί για την ριζική λύση (Åslund 1992, 176). Κατά συνέπεια, «υπό τις συνθήκες που επικρατούν στη Ρωσία στα τέλη του 1991, θα ήταν θανατηφόρο να διστάσετε ή να κινηθείτε πιο αργά» (Åslund 1995, 11). Στην πραγματικότητα, οι υποστηρικτές της σταδιακής διαδικασίας μάλλον θέτουν εμπόδια (Rostowski 1993, 101).

Η επιδείνωση των βραχυπρόθεσμων οικονομικών συνθηκών και η άνοδος της ανεργίας είναι μια κοινή στρατηγική ανάπτυξης σε όλες τις οικονομίες σε μεταβατικό στάδιο και δεν ήταν κατ' ανάγκη ένα αρνητικό πρόσημο. Θα απηχούσε μια συστηματική και διαρθρωτική αλλαγή που οφείλεται στην κακή κατανομή των πόρων στο πλαίσιο του προηγούμενου καθεστώτος της κεντρικής διαχείρισης. Η ανεργία, όμως, δεν συνδέεται με την ταχύτητα της μετάβασης, ή την αποφασιστικότητα της σταθεροποίησης, αλλά μάλλον με την εκκίνηση της ακαμψίας και τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας. Στις μεταβατικές οικονομίες, αυτή η σταδιακή διαδικασία αυτή επέτρεψε τη συνέχιση της ισχύος των κρατικών επιχειρήσεων και της γραφειοκρατίας, τη διασφάλιση της επιβίω-

σης των προνομίων και των μέτρων προστατευτισμού. Για παράδειγμα, το στρατιωτικό-βιομηχανικό συγκρότημα στη Ρωσία αντιστάθηκε στον ριζοσπαστικό πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων, διότι διαφορετικά θα έχαναν την προνομιακή τους πρόσβαση στους πόρους (Woo 1994, 293). Μια προσέγγιση της θεραπείας σοκ για τη μετάβαση ήταν ο πιο αποτελεσματικός τρόπος για να διασωθεί η οικονομία για τους πολίτες, επειδή δεν παρείχε τις προνομιούχες τάξεις με αρκετό χρόνο για να ιδιωτικοποιήσει ένα μεγάλο μερίδιο των πόρων. Οι μεταβατικές οικονομίες, οι οποίες δεν είχαν την αντοχή να εφαρμόσουν μια διαδικασία θεραπείας σοκ, υπέστησαν το υψηλότερο οικονομικό και κοινωνικό κόστος που συνδεόταν με τη σταδιακή διαδικασία, και είχαν ως αποτέλεσμα την άνιση αναδιανομή του πλούτου και μεγάλες κερδοσκοπίες (Szuk 1996, 53). Στη Ρωσία, ιδίως, η ικανότητα της γραφειοκρατίας να αντισταθεί στις μεταρρυθμίσεις που οδήγησαν σε μια σταδιακή διαδικασία απέτυχε, με βάση την εκτίμηση των υποστηρικτών της θεραπείας σοκ (Åslund 1995, 6-16). Εν τω μεταξύ, η προσέγγιση της θεραπείας σοκ, η οποία βασίστηκε σε άμεση ελευθέρωση της αγοράς θα μπορούσε να διοικείται από μια μικρή ομάδα των μεταρρυθμιστών, και ως εκ τούτου, δεν απαιτούσε μια ισχυρή γραφειοκρατία. Επιπλέον, όσο πιο αργή διαδικασία τόσο χαμηλότερα έσοδα από τη διαδικασία ιδιωτικοποίησης, η οποία δεν ήταν προς το συμφέρον της κάθε κυβέρνησης. Συνολικά, η διαδικασία της μετάβασης ήταν κυρίως ένα πολιτικό πρόβλημα και όχι ένα κοινωνικό ή ακόμα και ένα οικονομικό (Lipton και Sachs το 1992, 215 Sachs 1993a, xiii). Υπό τις παρούσες δύσκολες οικονομικές συνθήκες θα υπάρχει ευρύ πεδίο για τους πολιτικούς να δεσμεύσουν σε έναν εύκολο δρόμο για τη μεταρρύθμιση. Υπήρχε ένας σημαντικός κίνδυνος ότι οι πολιτικοί θα ανταποκριθούν στην πίεση για την αύξηση των μισθών, την αύξηση των κρατικών δαπανών και να σταματήσει η μείωση των επιδοτήσεων. Οι πολιτικοί θα προσπαθήσουν, με το κόστος του προγράμματος των μεταρρυθμίσεων, να δημιουργήσουν υποστήριξη από τους εργαζόμενους, τους διευθυντές και τους νέους ιδιοκτήτες των αναποτελεσματικών επιχειρήσεων, που θα πιέσουν την κυβέρνηση να αποφύγει το κλείσιμό τους, απαιτώντας διακριτική πολιτική. Οι νεοσυσταθείσες κυβερνήσεις, που ήταν σχετικά άπειρες σε αυτές τις συνθήκες και ανήσυχες για την επανεκλογή τους, θα μπορούσαν εύκολα να ενδώσουν στις απαιτήσεις αναβάλλοντας την επίτευξη της ελεύθερης αγοράς. Θα ήταν επίσης πιθανό οι νεοσυσταθείσες κυβερνήσεις να είναι εύθραυστες. Ήταν συνήθως το αποτέλεσμα των κυβερνήσεων συνασπισμού, που βρήκαν ιδιαιτέρως δύσκολο να εισαγάγουν τις ριζικές μεταρρυθμίσεις που απαιτούνται για τη μείωση του ελλείμματος του προϋπολογισμού. Κατά συνέπεια, «το θεμελιώδες ερώτημα που είναι ανοιχτό για την επιτυχία της ιδιωτικοποίησης και των άλλων μεταρρυθμίσεων στη Ρωσία είναι το κατά πόσον οι ημέρες αυτών των πολιτικών έχουν τελειώσει» (Boycko et al. 1993, 181). Ήταν πολιτική αδυναμία, που υπονόμευσε τη ριζική μεταμόρφωση και όχι τα ανεπιθύμητα βραχυπρόθεσμα οικονομικά και κοινωνικά αποτελέσματα απαραίτητα για την αναδιάρθρωση. Ως εκ τούτου, δεδομένου ότι η πολιτική πίστωση στη διάθεση της μεταβατικής κυβέρνησης θα διαρκέσει μόνο για περιορισμένο χρονικό διάστημα, αυτή είναι η έκκληση για

μια προσέγγιση της θεραπείας σοκ (Dabrowski 1997, 52). Όπως ο Sachs (1991α, 26) επέμενε, ο κίνδυνος πανικού φέρνει στο νου τον αφορισμό του Ρούσβελτ ότι « το μόνο πράγμα που έχουμε να φοβόμαστε είναι ο ίδιος ο φόβος» και υπογραμμίζει το γεγονός ότι είναι η πολιτική διαχείριση του οικονομικού μετασχηματισμού που είναι η μοναδική μεγαλύτερη πρόκληση που αντιμετωπίζει η περιοχή.

11.2.4 Πολιτική Δομή

Οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι τάσσονται υπέρ μιας πλουραλιστικής πολιτικής δομής, η οποία είναι βασισμένη στην πολιτική ελευθερία. Πολιτική ελευθερία σημαίνει ελευθερία από τον καταναγκασμό όσον αφορά την αυθαίρετη εξουσία ακόμη και από τις πιέσεις που ασκούνται από την κυβέρνηση. Αλλά με κανένα τρόπο δεν μπορεί να ερμηνευθεί αυτό ότι παύει ο ρόλος των πολιτικών αρχών. Ένα αποτελεσματικό σύστημα ανταγωνιστικής αγοράς απαιτεί ένα δυναμικά σχεδιασμένο και αναπροσαρμοσμένο νομικό περιβάλλον. Η κυβέρνηση είναι μια μορφή εθελοντικής συνεργασίας και, ως εκ τούτου, θα πρέπει να περιορίζεται σε περιοχές όπου υπάρχει συμφωνία. Οι πολίτες έχουν επιλέξει για την επίτευξη ορισμένων από τους στόχους τους τις πολιτικές της κυβέρνησης, γιατί πιστεύουν ότι αυτός είναι ο πιο αποτελεσματικός τρόπος. Η κυβέρνηση έχει το μονοπώλιο της νόμιμης χρήσης της δύναμης για να περιορίσει τη συμπεριφορά που με τη σειρά της εμποδίζει την ελευθερία. Η κυβέρνηση πρέπει να επιτρέψει την ατομική ελευθερία των δράσεων, κάτω υπό ειδικές περιστάσεις, των οποίων μόνο το ίδιο το άτομο μπορεί να είναι πλήρως ενήμερο. Κατά συνέπεια, προκειμένου τα άτομα να σχεδιάζουν αποτελεσματικά θα πρέπει να έχουν επίγνωση των πολιτικών της κυβέρνησης. Ως εκ τούτου, οι κυβερνητικές πολιτικές θα πρέπει να βασίζονται σε συγκεκριμένους κανόνες που έχουν καθοριστεί και ανακοινωθεί εκ των προτέρων, έτσι ώστε τα άτομα να γνωρίζουν τι να περιμένουν. Ταυτόχρονα, η κυβέρνηση πρέπει να παρέχει τα μέσα με τα οποία οι πολίτες μπορούν να τροποποιήσουν κανόνες και το σημαντικότερο να ασκήσουν την επιβολή της συμμόρφωσης εκείνων των λίγων που θα αγνοήσουν τους κανόνες του παιχνιδιού (Friedman 1962, 25).

Η πολιτική δομή μπορεί να αναλυθεί «συμμετρικά» ως προς την οικονομική δομή, όταν η τελευταία θεωρείται ως μια αγορά. Μέσα από μια πλουραλιστική πολιτική δομή, βασισμένη στην πολιτική ελευθερία που η πολιτική δομή εξασφαλίζει, όπως την αγορά, τη διάχυση της επιρροής και της δύναμης. Τα αποτελέσματα τόσο στον πολιτικό τόσο και στον οικονομικό χώρο καθορίζονται από τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των ατόμων που ασκούν τα ατομικά τους συμφέροντα. Και οι δύο είναι συστήματα «λαϊκού» ελέγχου. Στην πολιτική αγορά οι πολίτες ψηφίζουν με τις φωνές τους ενώ στην οικονομική αγορά με τα ευρώ τους. Οι πολίτες αντιμετωπίζονται ισότιμα και στις δύο αγορές. Άλλωστε, η ελεύθερη διάθεση της ατομικής ιδιοκτησίας στο πλαίσιο ενός συστήματος αγοράς μπορεί να είναι δυνατή μόνο στο πλαίσιο μιας πολιτικής διαδικασίας που βα-

σίζεται στην πολιτική ελευθερία. «Η πολιτική ελευθερία στην προκειμένη περίπτωση σαφώς ήρθε μαζί με την ελεύθερη αγορά και την ανάπτυξη των καπιταλιστικών θεσμών» (Friedman 1962, 9-10).

Όταν η κοινωνία έχει επιλέξει την οικονομική διαδικασία, η διαδικασία λήψης αποφάσεων επηρεάζεται, ιδίως όσον αφορά τη δομή και λειτουργία των κεντρικών αρχών. Αυτό συμβαίνει επειδή το κράτος έχει το μονοπώλιο της νόμιμης χρήσης εξουσίας για να επιβάλει περιορισμούς στην ατομική οικονομική συμπεριφορά. Ένας ελεύθερος άνθρωπος υπογραμμίζει τα οφέλη που προκύπτουν από την ελεύθερη αγορά, χωρίς οποιαδήποτε μορφή άσκησης διακριτικής εξουσίας και απολαμβάνει μια συμβατή πλουραλιστική πολιτική διαδικασία βασισμένη στην πολιτική ελευθερία. Η μεγαλύτερη διαφορά μεταξύ των αυταρχικών και των ελεύθερων κοινωνιών είναι ο βαθμός στον οποίο η κεντρική αρχή αντικαθιστά την αγορά. Ο Hayek (1986 [1944], 52) υποστηρίζει ότι ο σχεδιασμός οδηγεί σε δικτατορία. Ως εκ τούτου «ο σχεδιασμός και ο ανταγωνισμός μπορεί να συνδυαστεί με τον προγραμματισμό για τον ανταγωνισμό, αλλά όχι με τον προγραμματισμό έναντι του ανταγωνισμού» (Hayek 1986 [1944], 31).

Οι υποστηρικτές της θεραπείας σοκ ευνόησαν τη δημοκρατική διαδικασία λήψης αποφάσεων. Έτσι, «η επανάσταση στην αγορά πηγαίνει χέρι-χέρι με μια δημοκρατική επανάσταση» (Sachs 1995a, 50). Η δικαιολογία ήταν ότι ο εκδημοκρατισμός ήταν απαραίτητος για τη διαδικασία μετάβασης, αφού ακινητοποίησε τις κερδοσκοπίες της παλιάς ελίτ με τη δημιουργία νέων θεσμών για την εξάλειψή τους, την ίδια στιγμή που οι νέες πολιτικές που παρέχονται είναι αξιόπιστες. Διαφορετικά, χωρίς τον εκδημοκρατισμό, η κοινωνία των πολιτών θα ήταν αδύναμη και η δύναμη της παλιάς ελίτ ήταν σημαντική σε τέτοιο βαθμό ώστε να θέτει σε κίνδυνο τη μεταρρυθμιστική διαδικασία και τη μεταφορά δύναμης στο αντιδημοκρατικό καθεστώς. Ως εκ τούτου, η δημοκρατία και η οικονομική μεταρρύθμιση συμπληρώνουν τις υπό μετάβαση οικονομίες (Aslund et al. 1996, 227). Αντίστοιχα, ο στόχος των υπό μετάβαση οικονομιών θα έπρεπε να ήταν η δημιουργία μιας δημοκρατικής κοινωνίας όσο το δυνατόν ταχύτερα (Aslund 1994a, 64).

Ωστόσο, μια δημοκρατική πολιτική διαδικασία δεν ήταν σύμφωνη με τη διαδικασία της θεραπείας σοκ της μετάβασης. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η δημοκρατία απαιτεί τη συνεχή ανταπόκριση της κυβέρνησης με τις προτιμήσεις των μελών της κοινωνίας. Η κοινή βούληση δεν προβλέπεται σε ένα αυταρχικό ή ολοκληρωτικό καθεστώς αλλά προκύπτει και αναπτύσσεται μέσα από μια πληθώρα διαφορετικών απόψεων, οι οποίες συζητούνται ελεύθερα και εφόσον αποκτήσουν την υποστήριξη της πλειοψηφίας, μπορούν να τεθούν σε ισχύ. Η διαδικασία της θεραπείας σοκ της μετάβασης στην οικονομία της αγοράς δεν μπορεί παρά να συμβαδίζει με μια «ελαφριά» μορφή κυβέρνησης (Walters, 1992, 101). Ο Woo (1994, 288) αποκάλυψε ότι η βιβλιογραφία σχετικά με την εμπειρία των υπό μετάβαση οικονομιών αποδεικνύει «ότι η πολιτική εμποδίζει τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις».

Από την άλλη, η κυβέρνηση δεν θα μπορούσε να είχε στηριχτεί σε αιτήσεις για πίστη, υπομονή και ηρεμία. Η ριζική θεραπεία-σοκ της οικονομικής μεταρρύθμισης έπρεπε

να προχωρήσει, βασιζόμενη σε ορισμένες απλές και συγκεκριμένες αρχές. Πρώτον, δεν απαιτείται η συμμετοχή των μελών της κοινωνίας. Επιπροσθέτως, η εκλογική διαδικασία θέτει την πιο σοβαρή απειλή για τη διαδικασία μεταρρύθμισης, δεδομένου ότι οι πολιτικοί με τις υποσχέσεις άνευ αντικρίσματος θα μπορούσαν εύκολα να παραπλανήσουν τους ψηφοφόρους. Στο πλαίσιο αυτής της δημοκρατικής διαδικασίας, ο απώτερος στόχος της κάθε κυβέρνησης είναι να επιβιώσει στον πολιτικό ανταγωνισμό με εναλλακτικά πολιτικά κόμματα. Αυτό σίγουρα θα είχε ως αποτέλεσμα οι νεοσύστατες κυβερνήσεις στις μεταβατικές οικονομίες να υποκύψουν στις πιέσεις των πολιτικών πεποιθήσεων για να μειωθούν τα απαραίτητα αρνητικά αποτελέσματα του προγράμματος των μεταρρυθμίσεων. Ως εκ τούτου, σύμφωνα με τη θεραπεία-σοκ, δεν θα έπρεπε να υπάρχει καμία πολιτική παρέμβαση, και η διαδικασία της μεταρρύθμισης θα έπρεπε να είχε εφαρμοστεί ανεξάρτητα από την πολιτική διαδικασία. Τα προγράμματα πρέπει να εφαρμοστούν με συνέπεια, παρά την κριτική και χωρίς να ευνοούν κανέναν. Όλοι πρέπει να ακολουθήσουν τους βασικούς κανόνες. Αυτό θα μπορούσε μόνο να έχει πραγματοποιηθεί με απομάκρυνση από την κυβέρνηση της διακριτικής εξουσίας και αναθέτοντας την ευθύνη της διατήρησης των κανόνων του συντάγματος σύμφωνα με τη διαδικασία της θεραπείας σοκ της μετάβασης, όπως υποστηρίζουν ο Hayek (1986 [1944]), ο Buchanan (1986) και ο Friedman (1980). Ειδικότερα, όπως ο Hayek (1979, 35) τόνισε:

> «Αν και υπάρχει καλός λόγος να προτιμάται η περιορισμένη δημοκρατική κυβέρνηση, οφείλω να ομολογήσω προτιμώντας τη μη δημοκρατική κυβέρνηση σύμφωνα με τη νομοθεσία για την απεριόριστη (και ως εκ τούτου ουσιαστικά άνομη) δημοκρατική κυβέρνηση. Η Κυβέρνηση σύμφωνα με το δίκαιο φαίνεται να είναι η ανώτατη αρχή...»

Κατά συνέπεια, η διαδικασία της θεραπείας σοκ είναι συνεπής μόνο με μια μηεκλεγμένη κυβέρνηση, η οποία δεν ασκεί διακριτική ευχέρεια παρεμβαίνοντας στην αγορά, εμποδίζοντας την επίτευξη της ελεύθερης οικονομίας της αγοράς. Οι υποστηρικτές της θεραπείας σοκ στην ουσία ήταν σύμφωνοι με τον Walters (1992, 101), όταν δήλωσε, αναφερόμενος στις οικονομίες σε μεταβατικό στάδιο, ότι «εμείς δεν θα πρέπει να διεκδικήσουμε τη δημοκρατία είτε ως επαρκή ή ακόμα και απαραίτητη για μια φιλελεύθερη κοινωνία με την οικονομία της αγοράς», δεδομένου ότι «η δημοκρατία δεν είναι ούτε αναγκαία αλλά ούτε επαρκής για την καλή οικονομική απόδοση» (Intriligator 1998, 241). Εφαρμόζοντας με συνέπεια, τη θεραπεία σοκ, αυτή είναι βαθιά αντιδημοκρατική.

Ως εκ τούτου, δεδομένου ότι η πολιτική δομή δεν θα μπορούσε να είναι δημοκρατική, πρέπει να έχουμε πλουραλιστική πολιτική. Ο Woo (1994, 240) αναφέρει ότι «σταθερές οικονομικές μεταρρυθμίσεις δεν απαιτούν σταλινικού τύπου πολιτική καταπίεση». Θα έπρεπε όμως να υπάρχει συνέπεια μεταξύ της οικονομικής διάρθρωσης και της πο-

λιτικής δομής, δεδομένου ότι οι αυταρχικές πολιτικές δομές δεν μπορούν να συνυπάρχουν με τις ελεύθερες αγορές σε μακροπρόθεσμη βάση. Επιπλέον, οι πολιτικές προϋποθέσεις της διαδικασίας της μετάβασης απαιτούν τη δημιουργία μιας πολιτικής δομής που περιορίζει την παρέμβαση της πολιτικής εξουσίας στην αγορά, ανεξάρτητα από το ποιος θα την ασκεί. Ένα σύνταγμα καθορίζει τον ελάχιστο ρόλο της κυβέρνησης. Η κατάργηση της διακριτικής εξουσίας της και η εγκαθίδρυση της πολιτικής ελευθερίας καθιστά αναγκαία την πλουραλιστική πολιτική διαδικασία. Όλα τα άτομα ήταν υποχρεωμένα να συμμετέχουν στη διαμόρφωση του συντάγματος, και η υποχρέωση αυτή υπαγορεύεται από το προσωπικό συμφέρον και όχι από καταναγκασμό. Το σύνταγμα επηρεάζει όλα τα άτομα, γι' αυτό ήταν επωφελής η συμμετοχή τους στη διαδικασία της ανάπτυξής του. Εν τω μεταξύ, ήταν προς το συμφέρον της μεταβατικής κυβέρνησης για την ενθάρρυνση της συμμετοχής αυτής, μέσω μιας πλουραλιστικής διαδικασίας, γιατί μόνο τότε τα άτομα θα είναι πρόθυμα να συμμορφωθούν με τους περιορισμούς στις οικονομικές και πολιτικές συμπεριφορές. Η ανάπτυξη του «καλού συντάγματος» (Aslund 1994c, 190) δεν χρειάζεται τη δημοκρατία, μόνο τον πλουραλισμό.

Εν συνεχεία, ο Woo (1994, 289) αναφέρει ότι «θεωρούμε ότι είναι λάθος, ή τουλάχιστον πρόωρο να ισχυριστεί κάποιος ότι η πολιτική απελευθέρωση υπονομεύει τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις». Η πολιτική πολυφωνία δεν υπονομεύει το πρόγραμμα της θεραπείας σοκ. Η υπόθεση είναι ότι «η σωστή οικονομική θεωρία πρέπει να υποτάξει τη δημοκρατία» (Glasman 1994, 79). Αντίστοιχα, «οι διαδικασίες της απελευθέρωσης και του εκδημοκρατισμού στην κοινωνία θα επιβιώσουν μόνο αν συνοδεύονται από μια ισχυρή εκτελεστική εξουσία που ασκεί τον έλεγχο καθ' όλη τη Ρωσική Ομοσπονδία. Πιστεύω ότι αυτή η εξουσία δεν είναι μόνο επιθυμητή, αλλά αναπόφευκτη» (Μάο 1992, 273). Όπως επίσης, ο Woo (1994, 306) δηλώνει ότι «το αποτελεσματικό μονοκομματικό κράτος στην Ιαπωνία, την Κορέα, τη Σιγκαπούρη, τη Μαλαισία, την Ινδονησία και το Ταϊβάν μαρτυρούν τη συμβατότητα μιας οικονομίας της αγοράς με πολλές πολιτικές μορφές». Αυτό σήμαινε ότι προτιμά ο Woo μονοκομματικό κράτος το οποίο ήταν σύμφωνο με την προσέγγιση της θεραπείας σοκ. Ο Aslund (1997c, 191) επικαλούμενος την Κίνα ως παράδειγμα, υποστήριξε ότι μια αναπτυσσόμενη οικονομία μπορεί να λειτουργήσει ικανοποιητικά χωρίς δημοκρατία.

11.2.5 Ιδεολογική Δομή

Όσον αφορά την ιδεολογική δομή, οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι έχουν αναπτύξει μια ιδεολογία που δίνει έμφαση στην πολιτική και την οικονομική ελευθερία που ενθαρρύνει το προσωπικό συμφέρον και την αυτοβοήθεια. Αξίζει εδώ να αναφερθεί το διάσημο απόσπασμα του Adam Smith (Smith, 1986 [1776], 119), «δεν είναι από την καλοσύνη του χασάπη, του ζυθοποιού, ή του φούρναρη που αναμένουμε το βραδινό μας, αλλά από την ικανοποίηση του δικού τους συμφέροντος. Απευθυνόμαστε όχι στον ανθρωπισμό τους και δεν τους μιλάμε για τις ανάγκες μας αλλά για τα πλεονε-

κτήματα που αυτοί θα αποκομίσουν». Οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι τονίζουν ότι δεν υπάρχει άλλος τρόπος για την κατανόηση των κοινωνικών φαινομένων παρά μέσα από την κατανόηση των επιμέρους δράσεων. Τα άτομα θα πρέπει να επιτρέπεται, σε αυστηρά καθορισμένα όρια, να ακολουθήσουν τις δικές τους αξίες και τις πεποιθήσεις τους και όχι κάποιου άλλου, και δεν πρέπει να υπόκεινται σε καταναγκασμό από κανέναν. Η ανάγκη να καταβληθεί η προσπάθεια για μια καλύτερη οικονομική θέση για αύξηση του πλούτου είναι σύμφυτη με την ανθρώπινη συμπεριφορά και κατά συνέπεια δεν μπορεί να εξαλειφθεί. Μπορεί να καταπιέζεται, αλλά δεν εξαλείφεται. Οι λαοί της Ρωσίας και της Ανατολικής Ευρώπης ήταν «προβληματισμένοι, ανήσυχοι και ανυπόμονοι» (Sachs 1991a, 26). Παρ' όλα αυτά, «φαίνεται ότι οι δεκαετίες του κομμουνισμού δεν υποσκάπτουν το άπληστο πνεύμα, αλλά το κάνουν πιο δυνατό» (1993a Sachs, xiii). Για παράδειγμα, προβλήθηκε ο ισχυρισμός ότι η έννοια της ατομικής ιδιοκτησίας ήταν άγνωστη στους Ρώσους. Η ρωσική γλώσσα δεν είχε καν τη λέξη «ιδιωτικό» ή «ιδιωτικοποίηση». Ωστόσο, όπως με τις περισσότερες νέες ιδέες, οι λέξεις προστίθενται στο εθνικό λεξιλόγιο. Το σύνθημα: «Προς την αγορά εις βάρος του κράτους, όχι των πολιτών» ήταν πολύ δημοφιλής στη Ρωσία (Kosmarskii 1992, 31). Εν ολίγοις, «το πολιτιστικό εμπόδιο προφανώς ήταν υπερβολικό» (Aslund 1995, 271).

Η ιδεολογική βάση για την ανάπτυξη ενός συστήματος αγοράς ήδη υπήρχε, με βάση τις αξίες μιας μακράς παράδοσης των ιδιωτικών επιχειρήσεων και τον βαθύ ριζωμένο ατομικισμό και τη λογική των ανθρώπων. Αυτές οι αξίες θα μπορούσαν να προωθήσουν ένα αποτελεσματικό σύστημα αγοράς αφού όλα τα εμπόδια σε μια μεμονωμένη ατομική συμπεριφορά αφαιρέθηκαν. Αντίστοιχα, δεν υπάρχει καμία ουσία στο επιχείρημα ότι οι άνθρωποι δεν θα ξέρουν πώς να συμπεριφερθούν σε μια οικονομία της αγοράς. Για παράδειγμα το μικρεμπόριο μπορεί να εφαρμοστεί σε χρόνο μηδέν (Aslund 1992, 35). Έτσι, το επιχειρηματικό πνεύμα ήταν σε άνοδο στη Ρωσία και την Ανατολική Ευρώπη, καθώς «σε όλη την Ανατολική Ευρώπη, το επιχειρηματικό πνεύμα έχει αποδειχθεί ότι είναι εξαιρετικό» (Aslund 1994b, 35).

Ωστόσο, υπήρχε σοβαρός κίνδυνος που συνδέεται με την ανάπτυξη της ιδεολογικής δομής, και ιδίως με τον εθνικισμό. Ο ρόλος του εθνικισμού, ο οποίος αποτελεί μέρος της ιδεολογίας, δεν πρέπει να υποτιμηθεί, ειδικά, αν «η τρέχουσα πορεία προς το άνοιγμα της οικονομίας αποτύχει για τον ένα ή τον άλλο λόγο, μια εθνικιστική αναγέννηση θα ακολουθήσει» (Sutela 1992, 86). Οι υποστηρικτές της θεραπείας σοκ ήταν εντελώς εχθρικοί προς την άσκηση των πολιτικών που προάγουν τον οικονομικό εθνικισμό. Καθώς οι οικονομίες της Ρωσίας και της Ανατολικής Ευρώπης προχώρησαν προς μια οικονομία της αγοράς, ο εθνικισμός δεν ενθάρρυνε τη διατήρηση της πολιτιστικής πολυμορφίας, της ένταξης και της ετερογένειας, αλλά προτιμά την κοινωνική και πολιτιστική ιδιαιτερότητα, την αποκλειστικότητα και την κάθαρση. Αυτό θα μπορούσε πιθανότατα να έχει ως αποτέλεσμα να δικαιολογήσει τα μέτρα διακριτικής ευχέρειας στο όνομα της «προστασίας του έθνους». Μια εθνική πολιτική με βάση τον απομονωτισμό και την ξενοφοβία θα είχε οδηγήσει σε στρεβλώσεις της οικονομικής συμπεριφοράς. Οι

μεταρρυθμιστές στις υπό μετάβαση οικονομίες επιδιώκουν ένα μεγάλο αριθμό πολιτικών, όπως η αύξηση των δασμών, το σχεδιασμό της οικονομίας και η αποθάρρυνση από τις ξένες επενδύσεις και τις πολυεθνικές. Οι μεταρρυθμιστές υποστηρίζουν τις πολιτικές αυτές που είχαν χάσει την πραγματικότητα με την αλληλεξάρτηση της παγκόσμιας οικονομίας, η οποία εξασφάλισε την αποτυχία τους. Ως εκ τούτου, η έκκληση προς τον εθνικισμό, τη διακριτή εθνική ταυτότητα και τον πολιτισμό θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί μόνο ως δικαιολογία για να σταματήσει και να αντιστραφεί η μεταρρύθμιση. Έτσι, η ιδεολογική δομή πρέπει να ενθαρρύνει τον πλουραλισμό που συνάδει με τις σχέσεις της αγοράς και την πολιτική δομή.

11.2.6 Αρχικές συνθήκες

Ενώ τα προβλήματα που συνδέονται με τη διαδικασία μετάβασης μπορεί να είναι σοβαρά και πολύπλοκα, παρ' όλα αυτά, δεν ήταν απαράμιλλα. Η διαδικασία της μετάβασης, για τους υποστηρικτές της θεραπείας σοκ δεν ήταν περίεργη, πολύπλοκη ή αινιγματική. «Στην πραγματικότητα με πολλούς τρόπους είναι μια καλά πεπατημένη οδός» (Sachs 1993α, 2). Αυτά τα προβλήματα έπρεπε να λυθούν με τα συνήθη μέσα και την «μοναδικότητα» της απαιτούμενης κατάστασης που απαιτεί μια αδίστακτη λύση που έχει αποφασιστική δράση. «Τα πάντα σε αυτό το σκηνικό τονίζουν την ανάγκη για μια σκληρή και (εξ ανάγκης) τραχιά πολιτική σταθεροποίηση» (Aslund 1997β, 186). Πολλά στοιχεία του προγράμματος της μετάβασης έκαναν να έχει γενική εφαρμογή σε όλη την οικονομία παρά τις πολύ διαφορετικές αρχικές οικονομικές και πολιτικές συνθήκες. Οι αρχικοί κοινωνικοί παράγοντες δεν επηρεάζουν σημαντικά την οικονομική ανάπτυξη στις υπό μετάβαση οικονομίες (Thomaw και Wang 1997, 230). Έτσι «καταρχήν, τα καθήκοντα και τα μέσα για τη μακροοικονομική σταθεροποίηση είναι τα ίδια στη Ρωσία, όπως και αλλού» (Aslund 1995, 181).

Η Κίνα έχει αναγνωριστεί ως μια επιτυχή διαδικασία υλοποίησης μια σταδιακής διαδικασίας της μετάβασης. Οι τομείς της κινεζικής οικονομίας που ανταποκρίθηκαν με επιτυχία στις νέες οικονομικές συνθήκες ήταν η γεωργία, οι εξαγωγές των επιχειρήσεων και των υπηρεσιών. Οι βιομηχανίες αυτές εκμεταλλεύτηκαν ένα πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων που ήταν «σταδιακό» αλλά ταυτόχρονα ταχύτατο και ριζικό στους τομείς αυτούς (Woo 1994, 279). Σε άλλους τομείς, όπου στην πράξη μια σταδιακή διαδικασία εισήχθη, το αποτέλεσμα ήταν η στασιμότητα. Ήταν σαφές, για τους υποστηρικτές της θεραπείας σοκ, ότι η σταδιακή διαδικασία δεν βασίστηκε σε καμία οικονομική αρχή. Μάλλον «βαθμιαία στην Κίνα είναι το αποτέλεσμα του πολιτικού αδιεξόδου μεταξύ του σταλινικού και του μεταρρυθμιστικού συστήματος, και όχι το αποτέλεσμα μιας συγκεκριμένης θεωρίας της μεταρρύθμισης» (Woo 1994, 279). Η κινεζική «σταδιακή» διαδικασία δεν ήταν σχετική ως οδηγός για οικονομίες σε μεταβατικό στάδιο. Τα τρία τέταρτα του πληθυσμού της Κίνας ζουν σε αγροτικές περιοχές την εποχή των μεταρρυθμίσεων και η κύρια πηγή εισοδήματος προερχόταν από τη γεωργία. Η οικονομική ανάπτυξη

άρχισε εκτός του κρατικού τομέα. Ενώ ο Lipton και ο Sachs (1992, 277) υποστήριξαν ότι στη Ρωσία και την Ανατολική Ευρώπη η πλειοψηφία του εργατικού δυναμικού απασχολούνταν στην βιομηχανία. Έτσι, η κύρια πηγή ανάπτυξης, βραχυπρόθεσμα, θα έρθει ως αποτέλεσμα της ιδιωτικοποίησης του κρατικού τομέα.

Η κινεζική σταδιακή διαδικασία ήταν μια διαδοχή από το εύκολο στο περίπλοκο, για την αντιμετώπιση των εύκολων προβλημάτων πρώτα και αφήνοντας τα δύσκολα για αργότερα (Cao et al. 1997, 38). Ωστόσο, όταν η περίοδος του μέλιτος τελείωσε, οι κινεζικές αρχές είχαν να αντιμετωπίσουν τα δύσκολα προβλήματα. Σε άμεση αντίθεση, η προσέγγιση της θεραπείας σοκ αντιμετωπίζει όλα τα προβλήματα ταυτόχρονα από την αρχή. Για τους υποστηρικτές της θεραπείας σοκ, δεν θα είναι μια έκπληξη αν η Κίνα είχε βαθμιαία εισαγωγή οικονομικών μεταρρυθμίσεων. Η φαινομενική «επιτυχία» της κινεζικής σταδιακής διαδικασίας της μετάβασης θα μπορούσε να εξηγηθεί με: α) την ανάπτυξη του ιδιωτικού τομέα, β) το υψηλό ποσοστό αποταμίευσης, γ) τις διαρθρωτικές και αρχικές συνθήκες (όπως το μικρό κρατικό τομέα) δ) την κινεζική διασπορά, ε) και τις σκόπιμες μαζικές καμπάνιες κατά της γραφειοκρατίας (Cao et al 1997, 28-31, Woo 1994, 305). Από αυτούς τους παράγοντες, τα α) και β) θα μπορούσαν να είναι μόνο μέρος της γενικής οικονομικής θεωρίας της μετάβασης, ενώ οι υπόλοιποι παράγοντες που ήταν ειδικά για την κινεζική οικονομική κατάσταση, δεν θα μπορούσαν να είναι μέρος μιας συνολικής οικονομικής διαδικασίας.

Οι διαφορετικές στρατηγικές που εφαρμόζονται στην Κίνα, στη Ρωσία και την Ανατολική Ευρώπη ήταν κυρίως λόγω της διαφορετικής αντιμετώπισης στα οικονομικά προβλήματα. Η κινεζική στρατηγική μεταρρύθμιση ήταν ένα παραδοσιακό αναπτυξιακό ζήτημα (ανακατανομή του πλεονάσματος αγροτικής εργασίας στον μεταποιητικό τομέα), ενώ η Ρωσία και η Ανατολική Ευρώπη ήταν αντιμέτωπες με το κοινό πρόβλημα προσαρμογής στην ανακατανομή του εργατικού δυναμικού από τις μη ανταγωνιστικές βιομηχανίες σε νέους κλάδους. Ήταν, επομένως, πολύ ευκολότερο να δημιουργηθεί η οικογενειακή γεωργία στην Κίνα και πολύ δύσκολο στη Ρωσία, ιδιαίτερα λαμβάνοντας υπόψη τις γραφειοκρατικές διαδικασίες. Αυτό συμβαίνει διότι η οικονομική ανάπτυξη είναι πιο εύκολη από ό,τι η οικονομική προσαρμογή τόσο πρακτικά όσο και πολιτικά (Woo 1994, 305). Ήταν εύλογο εκ των προτέρων ότι μια σταδιακή στρατηγική ήταν πιο πιθανό να επιτύχει σε μία υπό-βιομηχανική χώρα όπως η Κίνα, όπου υπήρχε ένα τεράστιο πλεονάζον εργατικό δυναμικό, παρά στη Ρωσία και την Ανατολική Ευρώπη που ήταν αναπτυγμένες βιομηχανικές χώρες και κυριαρχούνταν από την κρατική ιδιοκτησία. Έτσι, μία σταδιακή στρατηγική δεν θα είχε επιτύχει στη Ρωσία εάν γινόταν, «η σύσταση ότι η Ρωσία θα πρέπει να ακολουθήσει τον ίδιο δρόμο όπως η Κίνα. Οι πραγματικές αρχικές συνθήκες πρέπει να λαμβάνονται υπόψη» (Aslund 1993, 99).

Κατά συνέπεια, η επιτυχής μετάβαση θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί μόνο μέσω της προσέγγισης της θεραπείας σοκ, και μια σταδιακή διαδικασία μετάβασης μόνο θα μπορούσε να αποτύχει. Η κινεζική εμπειρία έδειξε ότι μια σταδιακή προσέγγιση θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί μόνο αν υπάρχουν οι αρχικές ειδικές περιστάσεις.

Εδώ βρίσκεται μια αντίφαση. Η διαδικασία της θεραπείας σοκ υποτίθεται ότι βασίζεται σε απλές αλήθειες και ισχύει για κάθε μετάβαση της οικονομίας, ανεξάρτητα από τις αρχικές συνθήκες. «Ένα οικονομικό πρόγραμμα μπορεί εύκολα να υιοθετηθεί από το παράδειγμα της Πολωνίας» (Aslund 1992, 178). Με το επιχείρημα ότι η επιτυχία της κινεζικής σταδιακής προσέγγισης ήταν λόγω των ειδικών χαρακτηριστικών της οικονομίας, η οικουμενικότητα της προσέγγισης της θεραπείας σοκ υπονομεύθηκε. Η εμπειρία της Κίνας αποδυνάμωσε τα επιχειρήματα της προσέγγισης για τη θεραπεία σοκ. Η ανωμαλία αυτή εξηγείται από τους Parker, Tritt και Woo (1997, 15) οι οποίοι υποστήριξαν ότι «η Ουγγαρία, η Πολωνία και η Ρωσία, δυσκολεύτηκαν στη διαδικασία μετάβασης που εμπλέκονται διαρθρωτικές προσαρμογές, ενώ στην Κίνα και το Βιετνάμ κάτι τέτοιο δεν συνέβη διότι εμπλέκονται σε φυσιολογική οικονομική ανάπτυξη». Ωστόσο, το επιχείρημα αυτό δεν ενισχύει τη θέση ότι οι αρχικές συνθήκες παίζουν σημαντικό ρόλο στον καθορισμό της ταχύτητας της διαδικασίας μεταρρύθμισης, τις οποίες αγνοεί η θεραπεία σοκ. Το επιχείρημα αυτό υπονομεύει την καθολικότητα της προσέγγισης της θεραπείας σοκ.

12.3 Δευτερεύοντα στοιχεία της διαδικασίας της θεραπείας-σοκ

12.3.1 Απελευθέρωση των τιμών και Σταθεροποίηση

Η άμεση απελευθέρωση των τιμών και η σταθεροποίηση ήταν προϋποθέσεις για μια επιτυχή διαδικασία μεταρρύθμισης. Άμεση απελευθέρωση των τιμών ήταν επίσης αναγκαία για την εγκαθίδρυση σκληρών δημοσιονομικών περιορισμών. Η μεταρρύθμιση του μηχανισμού καθορισμού των τιμών ήταν αναγκαία για να επιτρέψει στις τιμές να φθάσουν τις τιμές ισορροπίας. Οι απρόσωπες δυνάμεις της αγοράς καθορίζουν τις τιμές και όχι η κυβέρνηση, η οποία επηρεάζεται από πολιτικές σκοπιμότητες. Με τον τρόπο αυτό, οι αυξημένες τιμές μειώνουν τα πραγματικά χρηματικά διαθέσιμα στο κατάλληλο επίπεδο για τη νομισματική ισορροπία. Δεδομένης της έλλειψης ενός συστήματος τιμών ήταν ανέφικτο να αναπτύξει ένα αποτελεσματικό πρόγραμμα σταθεροποίησης. Το σύστημα των τιμών είχε τέτοια στρέβλωση από την κεντρική διαχείριση διότι ήταν αδύνατο να καθοριστεί ποιες επιχειρήσεις πρέπει να κλείσουν ή να συνεχίσουν να λειτουργούν. Επιπλέον, η αποτίμηση των επιχειρήσεων δεν μπορούσε να πραγματοποιηθεί χωρίς να είναι γνωστές οι τιμές των εισροών. Σε αυτό χρειάστηκε ο ανταγωνισμός της αγοράς. Οι υψηλότερες τιμές ήταν προς το συμφέρον της κοινωνίας επειδή εξαλείφονται οι ελλείψεις, προκαλείται μεγαλύτερη διαθεσιμότητα και αύξηση της ποιότητας των αγαθών, διευκολύνονται οι χαμηλότερες τιμές από ό,τι στη μαύρη αγορά, εξαλείφεται η διαφθορά και αντιμετωπίζεται καλύτερα μία αύξηση των τιμών από ό,τι ο υψηλός και επίμονος πληθωρισμός (Aslund 1995, 175, 222). Στην πραγματικότητα, οι τιμές συχνά ήταν χαμηλότερες από ότι στη μαύρη αγορά, παρόλο που επίσημα ο πληθωρισμός είχε αυξηθεί.

Σε μια ελεύθερη αγορά, το περιβάλλον των επιχειρήσεων δεν θα προστατευόταν από το κράτος, αλλά θα έπρεπε να ικανοποιήσει τη ζήτηση των καταναλωτών με την παραγωγή αγαθών με βάση την κυριαρχία των καταναλωτών σε ανταγωνιστικές τιμές, αλλά και να ανταγωνιστούν οι επιχειρήσεις μέσω των εισαγωγών. Αρχικά, με περιορισμένο ανταγωνισμό και έλλειψη των αγαθών και υπηρεσιών, ήταν εύκολο να δημιουργηθεί μια επιχείρηση που θα μπορούσε να είναι κερδοφόρα. Οι αναποτελεσματικές επιχειρήσεις έπρεπε να οδηγηθούν σε πτώχευση. Η μόνιμη «αποκατάσταση» των χρεοκοπημένων εταιρειών από την κυβέρνηση θα δημιουργήσει μια αδύνατη οικονομία της αγοράς. Η εισαγωγή του ανταγωνισμού θα οδηγήσει σε θετικές εξωτερικότητες για όλο τον κρατικό τομέα.

Μια αποτελεσματική λειτουργία της αγοράς εργασίας ήταν μια κύρια προϋπόθεση για μια επιτυχημένη μετάβαση. Η ευρέως διαδεδομένη τιμαριθμική αναπροσαρμογή των μισθών και του μεγάλου ποσοστού του εργατικού δυναμικού που απασχολείται σε κρατικές επιχειρήσεις ήταν εμπόδιο για την επίτευξη της σταθεροποίησης. Κράτος και επιχειρήσεις είχαν την τάση να πληρώσουν υψηλούς μισθούς με βάση πολιτικές σκοπιμότητες, και με τους περιορισμούς στις απολύσεις εργαζομένων αυξήθηκε η διαπραγματευτική δύναμη των εργαζομένων. Έτσι, οι μισθοί θα πρέπει επίσης να καθοριστούν στην αγορά, δίνοντας αποτέλεσμα την ανεργία που ήταν μέρος του φαρμάκου. Επιπλέον, προσδιοριζόμενοι από την αγορά οι μισθοί, συμπληρώνοντας την ιδιωτική ιδιοκτησία των επιχειρήσεων, θα εξασφαλίσουν τη δημιουργία θέσεων εργασίας. Θα πρέπει να θυμόμαστε, όπως αναφέρει ο Schumpeter, ότι η θεμελιώδης πτυχή της οικονομικής ανάπτυξης είναι «δημιουργική καταστροφή». Κατά συνέπεια, η διαδικασία μετάβασης θα συνεπάγεται αναγκαστικά κάποια «καταστροφή». Ωστόσο, κατά την έναρξη του μεταρρυθμιστικού προγράμματος, προκειμένου να αποφευχθεί ένα σπιράλ μισθών-τιμών, λόγω υπερπληθωρισμού οι Sachs και Lipton (1990, 56), συνιστούν ένα φόρο με βάση τη μισθολογική πολιτική για την ενθάρρυνση της αύξησης των μισθών κάτω από τις αυξήσεις του πληθωρισμού. Για παράδειγμα, η πολωνική κυβέρνηση ξεκίνησε τις κυρώσεις για τις αυξήσεις των μισθών, η λεγόμενη *popiwek,* βάσει των οποίων οι μισθοί ήταν να αυξηθούν κατά 30 τοις εκατό του μηνιαίου πληθωρισμού τον Ιανουάριο του 1990 και 20 τοις εκατό μετά (Balcerowicz et al. 1997, 138). Πολλές επιχειρήσεις με μεγάλες μισθολογικές αυξήσεις «τιμωρούνταν» με βαριά φορολογία (Sachs και Lipton 1990, 56). Ωστόσο, στις οικονομίες της αγοράς υπάρχει ανταλλακτική σχέση μεταξύ πληθωρισμού και ανεργίας (Layard 1993, 15).

Η άμεση ανάπτυξη των σχέσεων της αγοράς σε όλες τις πτυχές της λήψης οικονομικών αποφάσεων θα οδηγήσει σε επίλυση των προβλημάτων τους. Σχέσεις της αγοράς θα μπορούσαν να προκύψουν σε οποιοδήποτε κεντρικό σχεδιασμό. «Εν ολίγοις, δεν υπάρχει κανένα εύλογο κοινωνικό επιχείρημα για τις ήπιες πολιτικές σταθεροποίησης» (Aslund 1995, 176). Τα εμπειρικά στοιχεία υποδεικνύουν ότι μόνο η θεραπεία σοκ ήταν αποτελεσματική στην καταστολή του πληθωρισμού. Ενώ η απελευθέρωση των τιμών δεν ήταν μη αναστρέψιμη, θα εξασφαλίσει ότι η επιστροφή στην προηγούμενη κατά-

σταση θα ήταν εξαιρετικά δαπανηρή. Βασικές συμπληρωματικές πολιτικές για τη σταθεροποίηση ήταν μια σταθερή συναλλαγματική ισοτιμία, ένα κατάλληλο θεσμικό περιβάλλον και μια ανεξάρτητη κεντρική τράπεζα, καθώς και η ιδιωτικοποίησή της φυσικά.

12.3.2 Ιδιωτικοποίηση

Η βιομηχανική δομή στο πλαίσιο του συστήματος διοίκησης ήταν αναποτελεσματική, δεδομένου ότι οι κρατικές επιχειρήσεις ήταν αναποτελεσματικές και ευάλωτες στη χρηματοοικονομική κρίση. Αυτό έγινε λόγω την επιβολής των μη οικονομικών στόχων σε επιχειρήσεις από τις κυβερνήσεις, οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν ως μέσα για την εξυπηρέτηση προσωπικών στόχων. Οι πολιτικοί χρησιμοποιούσαν δημόσιες επιχειρήσεις για να επιτύχουν τους πολιτικούς τους στόχους αντί αυτές να ικανοποιήσουν τη ζήτηση των καταναλωτών. Έτσι, οι ιδιωτικοποιήσεις είχαν στόχο να μειώσουν την πολιτική παρέμβαση στην οικονομία, αλλιώς ό,τι και να έκαναν «θα αποτύγχαναν αν δεν επιτύγχαναν αυτόν τον στόχο» (Frydman et al 1997, 85.). Υπήρχε ανάγκη για μια ριζική αλλαγή στη δομή της ιδιοκτησίας από τη μείωση, την αναδιάρθρωση, τον εκσυγχρονισμό και την ιδιωτικοποίηση κρατικών επιχειρήσεων. Κατά συνέπεια, «μέχρι η ιδιωτικοποίηση να έχει ολοκληρωθεί, η οικονομική κρίση είναι πιθανό να συνεχιστεί» (Åslund 1992, 87).

Η ύπαρξη αγοράς χωρίς ιδιωτικοποίηση δεν ήταν μια βιώσιμη εναλλακτική λύση. Η εμπειρία της Ρωσίας, της Ανατολικής Ευρώπης, της Κίνας αποκάλυψε ότι η αγορά χωρίς ιδιωτικοποίηση θα αυξήσει την πιθανότητα της διαφθοράς, θα αποσταθεροποιήσει την οικονομία, θα γίνει αύξηση του πληθωρισμού, και δεν θα αυξάνεται πραγματικά η αποτελεσματικότητα. Η ανεπιθύμητη λειτουργία των κρατικών επιχειρήσεων οφείλεται όχι μόνο στους χαλαρούς περιορισμούς του προϋπολογισμού. Η ιδιωτικοποίηση σε ένα μετά-κομμουνιστικό κόσμο δεν είναι μόνο μια διαδικασία κατά την οποία η ιδιοκτησία αλλάζει χέρια. Συνεπώς, η ιδιωτικοποίηση ήταν ο τρόπος να υπονομεύεται η εξουσία της γραφειοκρατίας και να επιτυγχάνεται διασπορά στο μοτίβο ιδιοκτησίας (Aslund 1994b, 37).

Η ιδιωτικοποίηση ήταν μια σημαντική πρόκληση για τις οικονομίες της μετάβασης. Αυτό ήταν επειδή η ιδιωτικοποίηση οδηγήθηκε από τους αλληλοσυγκρουόμενους στόχους (τη δικαιοσύνη, την αποζημίωση, την αποκατάσταση, την αποδοτικότητα των επιχειρήσεων, τα έσοδα του προϋπολογισμού και την απασχόληση), με βάση σχετικές προηγούμενες άγνωστες μεθόδους (κουπόνια, εξαγορές και εξαγορές των εργαζομένων), γεμάτη με πολύπλοκες διοικητικές διαδικασίες (χιλιάδες μικρές, μεσαίες και μεγάλες επιχειρήσεις) και μέσα σε ελλιπείς αγορές, μέσα σε ένα νομικό κενό και με τη δυνατότητα της διαφθοράς. Δεν είναι όλες οι επιχειρήσεις υποχρεωμένες να ρευστοποιηθούν εφόσον υπήρχε κατάλληλη αναδιάρθρωση. Η αναδιάρθρωση αυτή υπόκειται σε ιδιωτικοποίηση, υποστήριξη της ανάπτυξης των νέων επιχειρήσεων και άνοιγμα της οικονομίας στο διεθνή ανταγωνισμό. Η πρόταση για την προετοιμασία των κρατικών επιχειρήσεων για την ιδιωτικοποίηση μέσω συγχωνεύσεων υπό την καθοδήγηση της

κυβέρνησης, ένα δημοφιλές «μεταβατικό μέτρο» στις ώριμες καπιταλιστικές οικονομίες, δεν ήταν αποδεκτό για τους υποστηρικτές της θεραπείας σοκ. Ήταν μία ανεπιθύμητη και άσκοπα χρονοβόρα διαδικασία που θα οδηγήσει σε μια εξαιρετικά αργή διαδικασία της ιδιωτικοποίησης. Η κυβέρνηση έπρεπε να επικεντρωθεί στην κατάρτιση ενός πλαισίου για την ιδιωτικοποίηση και όχι να συμμετέχει ενεργά στην αναδιάρθρωση των κρατικών επιχειρήσεων. Η κυβέρνηση δεν έχει τη γνώση ή την ικανότητα να αναδιαρθρώσει τις επιχειρήσεις. Αυτή ήταν η ευθύνη των ιδιωτών: «νικητές και ηττημένοι δεν μπορούν να επιλεγούν εκ των προτέρων μεταξύ 7.800 βιομηχανικών επιχειρήσεων της Πολωνίας» (Sachs και Lipton 1990, 53).

Πρώτον, οι επιχειρήσεις έπρεπε να ιδιωτικοποιηθούν και στη συνέχεια να αναδιαρθρωθούν υπό την ιδιωτική ιδιοκτησία. Οι ιδιώτες είχαν πολύ περισσότερες πληροφορίες και την ικανότητα να αναδιαρθρώσουν την επιχείρηση με αποτελεσματικό τρόπο. Μέσα από την εποπτεία και την αλλαγή της διαχείρισης, οι πιστωτές θα μπορούσαν να εξασφαλίσουν ότι η διαχείριση ακολούθησε τις οδηγίες τους. Κατά συνέπεια, από την εξάλειψη των στρεβλώσεων που συνδέονται με την παροχή επιδοτήσεων και των τιμολογίων ο ρόλος της κυβέρνησης στην οικονομία μειώνεται. Επιπλέον, η πρόταση για την «ανάπτυξη σωστών ιδιοκτητών» ήταν παράλογη. Η αγορά από μόνη της μπορεί να επιλέξει μόνο τους «τέλειους ιδιοκτήτες», χρησιμοποιώντας το κριτήριο της αποτελεσματικότητας. Δεν υπήρχε ανάγκη να χρησιμοποιήσουν οποιαδήποτε κρατική παρέμβαση. «Μόνο μια επαρκώς πλουραλιστική αγορά μπορεί να παράγει ικανούς ιδιοκτήτες» (Aslund 1992, 75).

Η εργατική διαχείριση των επιχειρήσεων ήταν εκτός θέματος. «Είναι μια μέθοδος για να αποφευχθεί... [και] απειλεί να δυσφημήσει την ίδια την ιδέα της ιδιωτικοποίησης μεταξύ του πληθυσμού» (Chubais και Vishnevskaya 1997, 69). Για παράδειγμα, οι επιχειρήσεις, για να τις διαχειρίζονται εργάτες, θα δυσκολευτούν να δανειστούν ή να αντλήσουν κεφάλαια, δεδομένου ότι υπάρχει μια φυσική τάση των εν λόγω εταιρειών να αυξήσουν τους μισθούς, αντί της αποπληρωμής των δανείων ή των μερισμάτων. Οι εργαζόμενοι σε αυτοδιαχειριζόμενες εταιρείες δεν θα μπορούσαν να είναι σωστοί ιδιοκτήτες, δεδομένου ότι οι κρατικές επιχειρήσεις είχαν διατηρήσει τα χαρακτηριστικά των εργαζομένων χωρίς να προσωποποιήσουν τις ικανότητες και τα ενδιαφέροντά τους. Επιπλέον, η μεταφορά των κρατικών επιχειρήσεων στους εργαζομένους παραβιάζει την ιδέα της ισότητας, επειδή ήταν μόνο ένα μικρό ποσοστό του συνόλου του πληθυσμού, και έτσι ορισμένοι εργαζόμενοι είχαν την τύχη να εργαστούν για μια κερδοφόρα επιχείρηση, ενώ άλλοι να εργάζονται σε αναποτελεσματικές και πτωχευμένες επιχειρήσεις. Επίσης, από την άποψη της στρατηγικής του χαρτοφυλακίου, δεν ήταν προς το συμφέρον των εργαζομένων να συσσωρεύουν τον πλούτο τους σε μία μόνο επιχείρηση.

Ήταν ακόμη πιο ακατάλληλο να μεταβιβαστεί η κυριότητα της επιχείρησης στη διοίκηση (αυθόρμητη ιδιωτικοποίηση), που αποτελούσε ένα ακόμα μικρότερο ποσοστό του εργατικού δυναμικού στην επιχείρηση (Sachs, 1993a, σελ.82-3). Η αυθόρμητη ιδιωτικοποίηση έμοιαζε ταχύτερη και λιγότερο χρονοβόρα. Ωστόσο, τα προβλήματα που

συνδέονται με την ιδιωτικοποίηση δεν ήταν μόνο οικονομικά αλλά και πολιτικά. Η παραχώρηση των κρατικών επιχειρήσεων στη διοίκηση, μέσω της αυθόρμητης ιδιωτικοποίησης, οδήγησε σε κοινωνικές αναταραχές και σε ορισμένες περιπτώσεις ακόμα και στην αμφισβήτηση της πολιτικής νομιμοποίησης της κυβέρνησης. Η αυθόρμητη ιδιωτικοποίηση δημιουργεί την άσκοπη χρονοβόρα διαδικασία της εκ νέου εθνικοποίησης και της εκ νέου ιδιωτικοποίησης των επιχειρήσεων που κατασχέθηκαν από τους διοικητές. Κατά συνέπεια, η ιδιωτικοποίηση της κρατικής ιδιοκτησίας με ιδιοκτήτες τη διοίκηση πρέπει να απαγορεύεται. Η αγορά των επιχειρήσεων είτε από τους εργαζόμενους ή από τη διοίκηση δεν θα αυξήσει την απασχόληση ή τις διευθυντικές τους ικανότητες, οι οποίες ήταν απαραίτητες για τη βελτίωση της παραγωγικότητας και της ανταγωνιστικότητας (Rondinelli και Yurkiewicz 1996, 150). Ως εκ τούτου, υπήρχε ανάγκη να αναπτυχθεί ένα κατάλληλο νομικό πλαίσιο για την απαγόρευση της αυθόρμητης ιδιωτικοποίησης.

«Χωρίς αμφιβολία η αχίλλειος πτέρνα του προγράμματος οικονομικών μεταρρυθμίσεων στην Ανατολική Ευρώπη είναι ο βιομηχανικός τομέας» (Sachs 1991α, 28). Αυτό οφειλόταν στην απασχόληση σε κρατικές επιχειρήσεις ενός μεγάλου ποσοστού του εργατικού δυναμικού στη Ρωσία και την Ανατολική Ευρώπη και την εμφάνιση μιας πανίσχυρης ομάδας πίεσης. Οι εργαζόμενοι, οι διευθυντές κρατικών επιχειρήσεων και οι γραφειοκράτες θα μπορούσαν να ασκήσουν πιέσεις για μισθολογικές αυξήσεις, επιδοτήσεις και την αποτελεσματική αναστολή της μετάβασης. Για να αποφευχθεί η δυσαρέσκεια από τους εργαζόμενους και τη διαχείριση αποζημιώθηκαν με ένα μέτριο ποσό των μετοχών που μπορεί όμως να είναι παραγωγικό. Ο στόχος ήταν να δώσει ένα μερίδιο της ιδιοκτησίας στους εργαζόμενους και τους διευθυντές, το οποίο δεν είναι δικαιολογημένο με βάση την ιδεολογία ή τη δικαιοσύνη, αλλά για την ανάγκη να διευκολυνθεί η ταχεία ιδιωτικοποίηση. Με τον τρόπο αυτό, οι εργαζόμενοι και οι διευθυντές θα γίνουν υποστηρικτές των ιδιωτικοποιήσεων (Aslund 1995, 230). Ως εκ τούτου, η πρόκληση για την ιδιωτικοποίηση ήταν να ενσωματώσει τις διάφορες αξιώσεις σχετικά με τις κρατικές επιχειρήσεις (Blanchard και Layard 1993, 5).

Η διαδικασία ιδιωτικοποίησης θα έπρεπε να αρχίσει ταυτόχρονα για όλες τις επιχειρήσεις. Το μεγάλο αίνιγμα είναι πώς να ιδιωτικοποιηθεί ένα μεγάλο σύνολο επιχειρήσεων με τρόπο που να είναι η όλη διαδικασία δίκαιη, ταχεία, βιώσιμη και πολιτικά να μπορεί να δημιουργήσει μια αποτελεσματική δομή εταιρικού ελέγχου (Sachs 1990, 22). Έτσι, η ιδιωτικοποίηση θα πρέπει να λάβει χώρα μέσω ενός συνδυασμού διαφορετικών μεθόδων (πωλήσεις, διανομή δωρεάν κουπονιών ή με άλλα μέσα). Αλλά, κατά προτίμηση, η ιδιωτικοποίηση της βιομηχανίας θα πρέπει να είναι μέσω της δωρεάν διανομής κουπονιών. Οι Boycko, Sheifer και Vishny (1993, 148) υποστήριξαν ότι οι πλειστηριασμοί κουπονιών στη Ρωσία ήταν μια αξιοσημείωτη επιτυχία στην έναρξη των επιχειρήσεων στον ιδιωτικό τομέα. Μέχρι τον Απρίλιο του 1995, τα τρία τέταρτα της ρωσικής βιομηχανίας ήταν ιδιωτικά (Boone και Fedorov 1997, 180). Παρ' όλα αυτά, ο Πίνακας 11.1 δείχνει ότι ενώ το φάσμα των μετοχών των εισηγμένων εταιρειών που προσφέρονται κατά τη

δημοπρασία, ήταν μόνο μεταξύ 10,3 έως 29,2 τοις εκατό, για τους περισσότερους τομείς τα ποσοστά εξαγοράς ήταν πάνω από 50 τοις εκατό.

Πίνακας 11.1. Δημοπρασίες Δωρεάν Κουπονιών από 24 Ιουνίου του 1994

Τομέας	Αριθμός Εταιρειών	Μέσος όρος κεφαλαίου (σε εκατομμύρια Ρούβλια)	Μέσος όρος μεριδίων	Ποσοστό του συνόλου του μεριδίου
Μηχανήματα και εξοπλισμός	1,661	69	20.8	11.4
Μεταλλουργία	382	273	22.1	11.1
Χημικά	1,281	72	20.0	10.5
Πετρέλαιο και φυσικό αέριο	22	3,945	15.5	9.1
Διύλιση πετρελαίου	58	1,575	10.3	8.9
Ηλεκτρισμός	65	1,8.7	12.1	8.1
Posta Υπηρεσίες και Επικοινωνία	49	129	21.8	5.8
Μεταφορά Μηχανήματα Κτίρια	163	316	29.2	5.0
Βιομηχανία Τροφίμων	899	21	21.8	4.7
Κατασκευή	2,041	17	22.3	3.2
Ξυλεία	841	27	22.1	3.0

Πηγή: Gregory και Stuart (2001, 285)

Η κυβέρνηση δεν πρέπει να επιτρέπει παράλογες αξιώσεις για να ματαιώσει τη διαδικασία και η διαδικασία θα πρέπει να είναι ταχεία και διαφανής. Για να επιτευχθεί μια γρήγορη διαδικασία των ιδιωτικοποιήσεων, οι αρχές έπρεπε να αποφύγουν το χρονοβόρο, επίπονο, και δαπανηρό έργο της ιδιωτικοποίησης περίπτωση-κατά περίπτωση. Για παράδειγμα, τα καταστήματα λιανικής πώλησης εύκολα ιδιωτικοποιούνται, ενώ γίνεται άμεσα η δημοπράτησή τους υπό την επίβλεψη των δημοτικών κυβερνήσεων. Η ιδιωτικοποίηση της γης ήταν σχετικά ανώδυνη, και ήταν υψηλά τα οικονομικά οφέλη που σχετίζονται με οικογενειακές εκμεταλλεύσεις. Τέτοιες ενέργειες μπορεί να διευκολύνουν τη δημιουργία μιας οικονομίας της αγοράς. Η μείωση των ελλείψεων και η βελτίωση της ποιότητας των προϊόντων παρέχουν στην ιδιωτικοποίηση μια θετική εικόνα. Σύμφωνα με τον Aslund (1995, 232), συνιστάται οι τιμές των ακινήτων να αντικατοπτρίζουν την

αγοραία αξία, η οποία ήταν δυνατή μόνο μέσω μιας διαδικασίας δημοπρασίας, στην οποία οι συμμετέχοντες μπορούσαν ανεξαρτήτως να υποβάλλουν προσφορά κατά τρόπο ανοικτό και διαφανή.

Αν και δεν ήταν εύκολο για τις κυβερνήσεις να αντιμετωπίσουν τη μετάβαση στις πολιτικές επιπτώσεις του κλεισίματος των κρατικών επιχειρήσεων, η διατήρησή τους θα είχε αρνητικές επιπτώσεις στον ιδιωτικό τομέα. Κρατικές επιχειρήσεις άδικα ανταγωνίστηκαν με ιδιωτικές εταιρείες για περιορισμένους πόρους, που απασχολούνται στον δημόσιο τομέα με αυξημένο κόστος παραγωγής. Ενώ το κλείσιμο των μη αποδοτικών κρατικών επιχειρήσεων για την μείωση της παραγωγής βραχυπρόθεσμα οδηγεί στο να ελευθερωθούν πόροι για τις ιδιωτικές επιχειρήσεις, ταυτόχρονα μειώνει το κόστος παραγωγής και οδηγεί στην αύξηση της κερδοφορίας. Οι νέες επιχειρήσεις ήταν επίσης σε καλύτερη θέση να εισέλθουν στην αγορά. Σε μακροπρόθεσμη βάση, ήταν αναμενόμενο ότι η παραγωγή θα αυξηθεί.

Σε αυτό το πλαίσιο, δεν πρέπει να υποτιμούμε τη δημιουργία νέων επιχειρήσεων, ως μέσο τόνωσης της ανάπτυξης, δεδομένου ότι η αύξηση της αποδοτικότητας των ιδιωτικοποιημένων επιχειρήσεων θα πάρει κάποιο χρόνο, ώστε να υλοποιηθεί οποιαδήποτε βελτίωση των οικονομικών συνθηκών βραχυπρόθεσμα. Η κύρια επίδραση της εισαγωγής των σχέσεων της αγοράς ήταν η ανάπτυξη των νέων επιχειρήσεων, η οποία μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως μέτρο της επιτυχίας. Η αύξηση του ανταγωνισμού λόγω των νέων επιχειρήσεων είχε μεγάλη επιρροή στις επιχειρήσεις. Επίσης, οι κρατικές επιχειρήσεις αναγκάζονται να ανταποκρίνονται περισσότερο στις συνθήκες της αγοράς και στην αύξηση της οικονομικής ευημερίας. Ωστόσο, η οικονομική ευημερία μπορεί να μεγιστοποιηθεί μόνον εάν οι κρατικές επιχειρήσεις ιδιωτικοποιηθούν. Η ανάπτυξη των νέων ιδιωτικών επιχειρήσεων δεν αποτελεί υποκατάστατο για την αναδιάρθρωση ή/και την ιδιωτικοποίηση κρατικών επιχειρήσεων. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι ο ιδιωτικός τομέας δεν αναπτύσσεται από μόνος του. Η αναδιάρθρωση του κρατικού τομέα ήταν καθοριστική για τη γένεση του ιδιωτικού τομέα.

Η εμπειρία από τις ώριμες οικονομίες της αγοράς από μια αργή διαδικασία ιδιωτικοποιήσεων δεν έχει σημασία για τις οικονομίες σε μεταβατικό στάδιο. Οι ώριμες οικονομίες της αγοράς λειτουργούσαν μαζί με τη λειτουργία της κεφαλαιαγοράς και ένα μεγάλο ιδιωτικό τομέα, που θα μπορούσε να αφομοιώσει τις κρατικές επιχειρήσεις. Σε ώριμες οικονομίες της αγοράς θα μπορούσε να είναι σταδιακή η διαδικασία ιδιωτικοποίησής τους, η οποία θα εξασφάλιζε «ιδανικούς» ιδιώτες. Αν ο τρόπος ιδιωτικοποίησης της Θάτσερ εφαρμοζόταν και στην Πολωνία θα χρειάζονταν εκατοντάδες χρόνια (Sachs 1991a, 29). Επιπλέον, υπήρξε μια δημόσια επιθυμία το πρόγραμμα ιδιωτικοποιήσεων να γίνει γρήγορα λόγω της αντίληψης πως οτιδήποτε δεν έχει ιδιωτικοποιηθεί, θα το σφετεριστεί η παλαιά φρουρά.

Ο Πίνακας 12.2 καταδεικνύει την αύξηση του ιδιωτικού τομέα σχετικά με το παραγόμενο προϊόν σε ένα υποσύνολο των υπό μετάβαση οικονομιών. Αυτή η αύξηση στον ιδιωτικό τομέα της παραγωγής είναι το αποτέλεσμα της ιδιωτικοποίησης και της ανά-

πτυξης των νέων επιχειρήσεων. Μέχρι το τέλος του 2000 όλες οι οικονομίες που αναφέρονται στον Πίνακα 11.1 θα έχουν στην πλειοψηφία τους το προϊόν που παράγεται από τον ιδιωτικό τομέα.

Πίνακας 11.2 Ιδιωτικός Τομέας Παραγωγής

Χώρες	**1992**	**1996**	**2000**
Ρωσία	25	60	70
Καζακστάν	10	40	60
Ουκρανία	10	50	60
Πολωνία	45	60	70
Εσθονία	25	70	75
Ουγγαρία	40	70	80
Τσεχική Δημοκρατία	30	75	80

Πηγή: (Gregory and Stuart 2004, 440)

Επιπλέον, εάν η κρατική ιδιοκτησία δεν μειώνεται αρκετά γρήγορα, τόσο σε πολιτικό όσο και σε οικονομικό επίπεδο μπορεί να επέλθει αποτυχία αφού «θα αυξηθεί η λαϊκή δυσαρέσκεια με την ιδιωτικοποίηση με αποτέλεσμα η δημιουργία μιας οικονομίας της αγοράς να σταματήσει» (Aslund 1992, 83). Η ιδιωτικοποίηση των κρατικών επιχειρήσεων ήταν άμεσα συνδεδεμένη και με τα άλλα στοιχεία της διαδικασίας μετάβασης: με την οικονομική δομή, την ανάπτυξη του χρηματιστήριου και των αγορών κεφαλαίων και κυρίως τη θεσμική δομή, ώστε να διευκολύνει την αναδιάρθρωση των επιχειρήσεων. Εν ολίγοις, «σε μόλις δύο χρόνια, η ιδιωτικοποίηση έχει περάσει από το να είναι μια αφηρημένη ιδέα κάποιων ριζοσπαστικών μεταρρυθμιστών σε επιχειρησιακή πραγματικότητα για δεκάδες χιλιάδες επιχειρήσεις και εκατομμύρια των εργαζομένων και αυτό μετά από εβδομήντα χρόνια από τη βίαιη καταστολή της ιδιωτικής ιδιοκτησίας» (Sachs 1993b, 184-5). Συνεπώς, η ιδιωτικοποίηση και οι πολιτικές σταθεροποίησης ήταν συμπληρωματικές έννοιες.

11.3.3 Θεσμική Δομή

Η θεσμική δομή ήταν μια από τις πιο προκλητικές πτυχές της διαδικασίας μετάβασης. Ο στόχος της διαδικασίας μετάβασης ήταν όχι μόνο να εξαλείψει τις στρεβλώσεις, αλλά επίσης να θεσπίσει τα κατάλληλα όργανα για την οργάνωση του νέου μηχανισμού της αγοράς για την κατανομή των πόρων. Οι συμμετέχοντες στη διαδικασία της αγοράς, όπως οι υποστηρικτές της θεραπείας σοκ υποστήριξαν ότι δεν βασίζονται μόνο στην ιδιοτέλεια. Έτσι, στις μεταβατικές οικονομίες, απαιτείται η ανάπτυξη ενός ανεξάρτητου δικαστικού συστήματος και νομοθεσίας που θα υπόκειται στον κανόνα του δικαίου. Αυτό ήταν σε έντονη αντίθεση με τις παραδόσεις της αυταρχικής διακυβέρνη-

σης και της κεντρικής διαχείρισης από το σοσιαλισμό. Η διαδικασία προς μια οικονομία της αγοράς απαιτεί την καταστροφή των νομικών και πολιτικών διαδικασιών του παρελθόντος.

Ωστόσο, η ανάπτυξη των σχέσεων της αγοράς δεν πρέπει να αναβληθεί έως ότου η κατάλληλη θεσμική δομή να είναι σε θέση, αφού η εμφάνιση των αγορών δεν απαιτεί εξελιγμένη θεσμική δομή. Μια απλή οικονομία δεν χρειάζεται ένα προηγμένο σύστημα για να εφαρμοστούν δικαστικώς τα δικαιώματα ιδιοκτησίας. «Μικρή οικονομική ή νομοθετική πολυπλοκότητα απαιτείται» (Aslund 1992, 11). Μερικοί απλοί κανόνες θα ήταν επαρκείς. Καθώς οι αγορές εξελίσσονται, το νομικό σύστημα και οι μηχανισμοί επιβολής θα εξελίσσονται ταυτόχρονα. Στο πλαίσιο αυτό, δεδομένου ότι οι πολίτες ήταν ορθολογικοί και αποτελεσματικοί, έκαναν τις επιλογές χρησιμοποιώντας τις σχέσεις της αγοράς αφού η έκβαση της αγοράς, ήταν πάντα ένα αποδοτικό αποτέλεσμα. Όσον αφορά τους καπιταλιστικούς θεσμούς, το αποτέλεσμα της διαδικασίας της αγοράς θα μπορούσε μόνο να είναι αποτελεσματική διαδικασία. Κυβερνητικά εποπτικά όργανα είναι εγγενώς αναποτελεσματικά για την παροχή ενός αποτελεσματικού μηχανισμού εποπτείας.

Η θεσμική αλλαγή ήταν ένα παράγωγο, δηλαδή ήταν η αυθόρμητη ανάπτυξη των σχέσεων της αγοράς μέσω της άρσης των περιορισμών στην ατομική δραστηριότητα. Οι νέες σχέσεις στην αγορά εξυπηρετούνται για να βοηθήσουν την ανάπτυξη της θεσμικής δομής. Η θεσμική δομή επέτρεψε την ενίσχυση των νέων σχέσεων της αγοράς. Πράγματι, «οι νομικές απαντήσεις είναι συχνά αποτελεσματικές μόνο σε ένα πλαίσιο υπό την επιβολή των μηχανισμών της αγοράς» (Rapaczynski 1996, 102). Ο Aslund (1995, 274) διακήρυξε ότι η Ρωσία, για παράδειγμα, απέκτησε ένα υψηλό επίπεδο οικονομικής και πολιτικής πλουραλισμού που οδήγησε στην εξέλιξη των αναγκαίων θεσμών της αγοράς.

Η εμπειρία της ιστορικής εξέλιξης των καπιταλιστικών θεσμών δεν έδειξε ότι οι αποτυχημένοι οικονομικοί θεσμοί αντικαθίστανται από σωστούς, αλλά μάλλον ότι παραμένουν, προκαλώντας περιττή δυστυχία. Έτσι, υπήρχε η δυνατότητα επιλογής ανάμεσα στη δημιουργία των αναγκαίων θεσμών της αγοράς από την κυβέρνηση. Οι υποστηρικτές της θεραπείας σοκ ευνόησαν την αγορά, δεδομένου ότι δεν συνεπάγεται τον εξαναγκασμό. Όπως είπε ο Woo (1994, 283), η εμπειρία στην Κίνα «δείχνει ότι το νομικό σύστημα είναι συμβατό με ένα σταθερό ρυθμό ανάπτυξης άνω του οκτώ τοις εκατό». Όπως επίσης, εμπειρικά στοιχεία από τον Svejnar (1996, 124-5) δείχνουν ότι η νομική μορφή της επιχείρησης δεν συσχετίστηκε με το επίπεδο των μισθών και της απασχόλησης στην Τσεχική Δημοκρατία, τη Σλοβακία και την Πολωνία.

Η διαδικασία της θεραπείας σοκ χρησιμοποίησε τα κίνητρα της αγοράς στο να εσωτερικεύσουν την αναπτυξιακή διαδικασία των θεσμών. Για παράδειγμα, όσον αφορά την περιβαλλοντική πολιτική, το κίνητρο της αγοράς θα είναι η πιο αποτελεσματική μέθοδος για τους παραγωγούς και τους καταναλωτές όπου πρέπει να ενθαρρύνονται να εσωτερικεύουν τυχόν εξωτερικότητες (Esty 1997, 364). Ως εκ τούτου,

μια ριζική διαδικασία μεταρρύθμισης δεν θα εμπόδιζε την ανάπτυξη της θεσμικής δομής. Αντίθετα, το γεγονός απλώς και μόνον της ύπαρξης ιδιωτικών επιχειρήσεων δημιούργησε την ανάγκη για ένα κατάλληλο θεσμικό περιβάλλον. Τα στοιχεία δείχνουν ότι η θεσμική ανάπτυξη υποκινείται από την έγκαιρη και ριζική μεταρρύθμιση (Aslund et al. 1996, 249).

Όλες οι μεταβατικές οικονομίες που αντιμετώπισαν το αρνητικό φαινόμενο της διαφθοράς, συμβαδίζουν με την αύξηση της εγκληματικότητας. Αυτό διακυβεύεται από το πρόγραμμα οικονομικής μεταρρύθμισης και οδήγησε σε πληθωρισμό, σε ανισότητες και στην απογοήτευση σχετικά με τους στόχους μετάβασης στα μάτια του λαού. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η κοινωνία των πολιτών ήταν αδύναμη και ανοργάνωτη (1995b Sachs, 22). Φυσικά η διαφθορά δεν ήταν κάτι νέο. Ωστόσο, με την καθιέρωση του πολιτικού πλουραλισμού, η διαφθορά δεν μπορεί να κρύβεται κάτω από την ασπίδα προστασίας του κόμματος. Η ρίζα της διαφθοράς παρέμεινε η ίδια: η παλιά φρουρά, χρησιμοποιώντας τις θέσεις εξουσίας που είχε κληρονομήσει, ήταν σε θέση να αποκτήσει τον πλούτο παράνομα. Παρ' όλα αυτά, η διαφθορά ήταν το αποτέλεσμα της εφαρμογής μιας σταδιακής διαδικασίας, αντί μιας προσέγγισης της θεραπείας σοκ. Για παράδειγμα, δεν υπήρχε αμφιβολία ότι η σταδιακή και ασαφής διαδικασία μεταρρυθμίσεων στη Ρωσία συχνά υποκινείται από τη διαφθορά (Boone και Fedorov 1997, 186). Οι ασάφειες των νόμων και των νομικών διαδικασιών, η τμηματική κατάργηση των ελέγχων των τιμών, οι επιδοτήσεις που χορηγήθηκαν από την κυβέρνηση, η διατήρηση των εμπορικών φραγμών και των κανονισμών ασυνέπειας, ήταν όλα το αποτέλεσμα μιας σταδιακής προσέγγισης η οποία οδήγησε στην αύξηση της διαφθοράς σε κάθε επίπεδο της κυβέρνησης. Στην πραγματικότητα, δεν υπήρχε αξιόπιστο νομικό σύστημα. Η αύξηση του πλούτου ήταν πολύ μεγάλη, καθώς συχνά αμφίβολες, ήταν πηγές οι οποίες προσθέτουν έντονα συναισθήματα αδικίας στις κακουχίες των μεσαίων και κατώτερων τάξεων. Πράγματι, αυτό το αίσθημα της αδικίας μπορεί να είναι πιο διαβρωτικό από την εμπιστοσύνη στους δημοκρατικούς θεσμούς και τις λύσεις της αγοράς από τις κακουχίες (Nelson 1995, 59). Η θεραπεία σοκ υποστηρίζει ότι ο μόνος τρόπος για να αποφύγει να δημιουργήσει μία οικονομία της μαφίας και να θεραπεύσει τη διαφθορά και το έγκλημα ήταν και εξακολουθεί να είναι η ριζική απελευθέρωση της αγοράς.

Οι κυβερνήσεις των ώριμων οικονομιών της αγοράς και των διεθνών οργανισμών ήταν υπεύθυνες σε μεγάλο βαθμό, για την κλιμάκωση της διαφθοράς στις μεταβατικές οικονομίες. Αυτό ήταν λόγω της ανεπαρκούς οικονομικής υποστήριξης που παρέχεται στις κυβερνήσεις της μετάβασης, οι οποίες λόγω των κακών οικονομικών συνθηκών, έπρεπε να συμβιβαστούν με την διεφθαρμένη παλιά φρουρά (Sachs 1995b, 22). Μόνο η παροχή άφθονων χρηματοδοτικών πόρων από ώριμες οικονομίες της αγοράς και των διεθνών οργανισμών θα έχουν ως αποτέλεσμα τη διασφάλιση της επιτυχίας του προγράμματος μεταρρυθμίσεων και, συνεπώς, την εξάλειψη κάθε διαφθοράς.

Συνεπώς, οι υποστηρικτές της θεραπείας σοκ υποστήριξαν ότι η αγορά θα μπορούσε να παραδώσει μόνο λειτουργικούς θεσμούς. Η επιτακτική ανάγκη της μη χρή-

σης της κυβερνητικής παρέμβασης στην αγορά οδήγησε σε αντίφαση με τη διαδικασία της θεραπείας σοκ. Οι υποστηρικτές της απαιτούσαν την άμεση καταστροφή των οργάνων της κεντρικής διοίκησης, που προϋποθέτουν τη θέσπιση των θεσμών της αγοράς από την κυβέρνηση, ελαχιστοποιώντας έτσι το χρόνο που απαιτείται για τη δημιουργία θεσμών. Στην πραγματικότητα, οι οικονομολόγοι της θεραπείας σοκ ήταν πρόθυμοι να θυσιάσουν την ταχύτητα στο πλαίσιο της θεσμικής ανάπτυξης, ώστε να μην χρησιμοποιηθεί η κρατική παρέμβαση, την οποία θεωρούν εντελώς ανεπιθύμητη.

11.3.4 Νομισματική Πολιτική και το Χρηματοπιστωτικό Σύστημα

Η χρηματοπιστωτική σταθεροποίηση ήταν εξαιρετικά σημαντική και επείγουσα, διότι «αποτελούσε απαραίτητη προϋπόθεση για την κοινωνική σταθερότητα και για πολλές άλλες μεταρρυθμίσεις» (Sachs 1996, 131). Κατά συνέπεια, η νομισματική πολιτική ήταν κεντρική στην επίτευξη της σταθερότητας και της απελευθέρωσης. Ο ρόλος της κεντρικής τράπεζας θα έπρεπε να επαναπροσδιοριστεί. Θα πρέπει να καταστεί αποτελεσματική νομισματική αρχή. Το πιο σημαντικό είναι ότι πρέπει να υπάρχει μόνο μία κεντρική τράπεζα με τα αποτελεσματικά μέσα της νομισματικής πολιτικής. Κατά συνέπεια, «πρέπει να υπάρχει ένα νόμισμα, μια κεντρική τράπεζα, και μια νομισματική πολιτική σε μια νομισματική ζώνη» (Aslund 1992, 61).

Η κυβέρνηση και οι νομισματικές αρχές είχαν τεθεί κάτω από έντονη πίεση λόγω της σημαντικής μείωσης της παραγωγής, του βιοτικού επιπέδου και την αύξηση της ανεργίας. Αυτό οδήγησε σε παραχωρήσεις σε ομάδες πίεσης και την αύξηση της προσφοράς χρήματος, τη μείωση της συναλλαγματικής ισοτιμίας και την αύξηση του πληθωρισμού. Το πρώτο εμπόδιο για την σταθεροποίηση είναι η έλλειψη ανεξαρτησίας της κεντρικής τράπεζας (Lipton και Sachs 1992, 231). Η προσφορά χρήματος αυξήθηκε άσκοπα λόγω ελλειμμάτων του προϋπολογισμού καθώς και από δάνεια από το τραπεζικό σύστημα του κράτους. Ως εκ τούτου, μια περιοριστική νομισματική πολιτική ήταν απαραίτητη, όπως ήταν η δημιουργία ενός θετικού πραγματικού επιτοκίου. Πράγματι, ο πληθωρισμός ήταν πιο επικίνδυνος από την ανεργία, όπως ο Mau (1992, 269) επεσήμανε. «Εν ολίγοις, οι λόγοι για την χαλάρωση της νομισματικής πολιτικής δεν είναι πειστικοί. Δεδομένων των σοβαρών κινδύνων του υπερπληθωρισμού που παραμένουν, η κυβέρνηση δεν θα πρέπει να χρηματοδοτεί τη βαριά βιομηχανία και το στρατιωτικό-βιομηχανικό σύμπλεγμα. Οι συνολικές κοινωνικές, πολιτικές, οικονομικές συνέπειες και οι κίνδυνοι είναι απλά πάρα πολύ μεγάλοι» (Lipton και Sachs 1992, 246).

Η δημιουργία ενός νομισματικού συμβουλίου (currency board) και όχι μιας ανεξάρτητης κεντρικής τράπεζας, δεν θα ήταν μια βιώσιμη εναλλακτική λύση, σύμφωνα με τον Sachs (1997a, 252). Η μόνη ευθύνη του νομισματικού συμβουλίου είναι να διατηρηθεί μια μόνιμη σταθερή συναλλαγματική ισοτιμία σε σχέση με ένα διεθνές νόμισμα. Το νομισματικό συμβούλιο αγοράζει και πουλά το εθνικό νόμισμα για το ξένο νόμισμα με σκοπό τη διατήρηση της σταθερής συναλλαγματικής ισοτιμίας. Το νομισματικό συμ-

βούλιο ήταν το κύριο μέσο νομισματικού ελέγχου στη βρετανική αυτοκρατορία. Από το 1970 τα νομισματικά συμβούλια έχουν αναπτυχθεί από την Αργεντινή, το Χονγκ Κονγκ, τον Παναμά, τη Λιθουανία, την Εσθονία και τη γαλλική αφρικανική ζώνη του φράγκου και λειτουργούν ως νομισματικό συμβούλιο (Sachs 1997β, 152). Το νομισματικό συμβούλιο αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα, εκτός από μια μικρή ανοικτή οικονομία, όπως το Χονγκ Κονγκ. Υπάρχει μια τάση για την πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία για να γίνει υπερτιμημένη, και το τραπεζικό σύστημα γίνεται ευάλωτο δεδομένου ότι η κεντρική τράπεζα δεν μπορεί να παίξει το ρόλο του «δανειστή της έσχατης λύσης». Με την ανεξαρτησία των κεντρικών τραπεζών, σε συνδυασμό με μια αξιόπιστη δημοσιονομική πολιτική, θα μπορούσε να επιτευχθεί η σταθεροποίηση χωρίς τους αυστηρούς κανόνες που σχετίζονται με το καθεστώς του νομισματικού συμβουλίου. Εν τω μεταξύ, ο Aslund (1995, 186) δήλωσε επίσης ότι η αλλαγή του νομίσματος δεν θεωρήθηκε ως εναλλακτική λύση για τη δημιουργία του ελέγχου της προσφοράς χρήματος.

Όσον αφορά το μεγάλο ποσό των συσσωρευμένων επισφαλών απαιτήσεων από τις εμπορικές τράπεζες στη Ρωσία και την Ανατολική Ευρώπη, ήταν κοινωνικά ανεπιθύμητη για τις τράπεζες η χρεοκοπία. Έτσι, η κυβέρνηση έπρεπε να αναλάβει δράση στο θέμα αυτό. Σε αντίθετη περίπτωση, όσο τα επισφαλή δάνεια υπήρχαν, το τραπεζικό σύστημα θα ήταν ασταθές (Blanchard και Dabrowski 1993, 145). Η κυβέρνηση αναγκάστηκε να αρχίσει τις διαδικασίες πτώχευσης στην οποία οι εμπορικές τράπεζες μετατρέπουν τα δάνειά τους σε μετοχικό κεφάλαιο. Έτσι, οι τράπεζες θα αναλάβουν και να διοικήσουν την επιχείρηση ή να την πουλήσουν, άρα να παραγάγουν μια αποτελεσματική και ταχεία διαδικασία ιδιωτικοποίησης. Η εναλλακτική λύση της διαγραφής επισφαλών απαιτήσεων, θα οδηγήσει αμέσως τις τράπεζες σε πτώχευση, χάνοντας κάθε ενδιαφέρον για τον ισολογισμό τους και συνεχίζοντας να δίνουν πίστωση σε αναποτελεσματικές επιχειρήσεις. Ένα σφιχτό πιστωτικό πρόγραμμα είναι το κλειδί για τον τερματισμό μιας ελλειμματικής οικονομίας, ώστε να πάνε πίσω τα εμπορεύματα στα ράφια, και λήγει την ακραία αδυναμία του ρουβλίου (Lipton και Sachs 1992, 235).

Ένα χαρακτηριστικό της διαδικασίας της μετάβασης ήταν η μεγάλη αύξηση των καθυστερούμενων οφειλών μεταξύ των επιχειρήσεων. Μεταξύ των επιχειρήσεων το χρέος αυξήθηκε σημαντικά κατά τη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου. Αυτό οφείλεται στην πτώση της ζήτησης που συνοδεύεται από την έλλειψη ρευστότητας, ενώ οι επιχειρήσεις συνέχισαν να παράγουν στο ίδιο επίπεδο. Η ανάπτυξη των καθυστερούμενων οφειλών μεταξύ επιχειρήσεων ήταν μια ένδειξη της δημιουργίας μιας οικονομίας της αγοράς. Ωστόσο, το πρόβλημα δεν ήταν οι καθυστερούμενες οφειλές μεταξύ των επιχειρήσεων που υπήρχαν, αλλά μάλλον ότι ήταν υπερβολικό. Η κατάσταση αυτή δημιούργησε ένα νέο «χαλαρό δημοσιονομικό περιορισμό», που έκανε ακόμα πιο δύσκολο το να προσδιορίσει την οικονομική κατάσταση της επιχείρησης και των πιστωτών της. Στο πλαίσιο αυτό, υπήρχε η πεποίθηση ότι η κεντρική τράπεζα θα χρηματοδοτήσει τις καθυστερούμενες οφειλές μεταξύ των επιχειρήσεων, για την οποία οι υποστηρικτές της θεραπείας σοκ ήταν εναντίον, καθώς ενθαρρύνει περισσότερο μεταξύ των επιχειρήσεων το χρέος.

Ο Sachs και ο Lipton (1997, 93) συνέστησαν μια στρατηγική που ήταν υποχρεωμένη να αναβάλει την αποπληρωμή των ληξιπρόθεσμων οφειλών και να σταματήσει τη συσσώρευση νέων καθυστερούμενων οφειλών. Τα χρέη αυτά έπρεπε να μετατραπούν σε δάνεια στην κεντρική τράπεζα με προεξοφλητικό επιτόκιο και αποπληρωμή σε ένα χρόνο. Η μη εξόφληση του χρέους θα έπρεπε να οδηγήσει σε πτώχευση, όπως την κανονική λειτουργία του απαιτείται η διαδικασία της αγοράς. Έτσι, η αγορά θα μπορούσε να λύσει το πρόβλημα των καθυστερούμενων οφειλών μεταξύ των επιχειρήσεων εφόσον το κράτος δεν παρεμβαίνει και στρεβλώνει την όλη διαδικασία.

Η διατήρηση του χαλαρού περιορισμού του προϋπολογισμού επιτρέπει την αύξηση στους μισθούς και την απασχόληση του πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού στο δημόσιο τομέα, χωρίς αντίστοιχη αύξηση της παραγωγικότητας, και δεν διευκολύνει έτσι την ανακατανομή των πόρων για τον αποτελεσματικό ιδιωτικό τομέα. Δεδομένων των μισθών από τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, έδειξε ότι δεν υπήρχαν σημαντικές διαφορές μεταξύ των επιπέδων των μισθών στον ιδιωτικό και στον κρατικό τομέα (Friedman et al. 1997, 65), αφήνοντας να εννοηθεί ότι οι μισθοί στον δημόσιο τομέα δεν συνδέονται με την παραγωγικότητα, αφού ο κρατικός τομέας ήταν αναποτελεσματικός. Μια άλλη σημαντική πηγή χρηματοδότησης για τις επιχειρήσεις ήταν το χρηματιστήριο. Η εμπειρία των ώριμων οικονομιών της αγοράς αποκάλυψε ότι η χρηματιστηριακή αγορά ήταν μια σημαντική πηγή χρηματοδότησης για την ανάπτυξη των επιχειρήσεων. Η ταχεία δημιουργία μιας χρηματιστηριακής αγοράς ήταν έτσι ένας πολύ σημαντικός στόχος για τους υπέρμαχους της θεραπεία σοκ.

11.3.5 Δημοσιονομική Πολιτική

Η μείωση των μεγάλων ελλειμμάτων του προϋπολογισμού απαιτείται προκειμένου να εξαλειφθεί ο υπερπληθωρισμός, δεδομένου ότι το έλλειμμα του προϋπολογισμού ήταν η κύρια πηγή δημιουργίας χρήματος καθώς και η μείωση του ελλείμματος του προϋπολογισμού ήταν στην κορυφή της ημερήσιας διάταξης του σχεδίου της μετάβασης (Fedorov 1992, 105). Το έλλειμμα του προϋπολογισμού θα μπορούσε να πετύχει εύκολα τη μείωση των στρατιωτικών δαπανών, την εξάλειψη των επιδοτήσεων, τις επενδύσεις από τις επιχειρήσεις που χρηματοδοτούνται από δημόσιες δαπάνες, και τη μείωση της κρατικής διοίκησης. Επιπλέον, ο στόχος ήταν να μειωθεί η εξουσία της γραφειοκρατίας που σαμποτάρει τη μεταρρύθμιση, χωρίς μείωση των κοινωνικών δαπανών, που είναι αναγκαία. Ωστόσο, η μείωση του ελλείμματος του προϋπολογισμού θα οδηγήσει σε μια σειρά αναποτελεσματικών επιχειρήσεων στις οποίες κλείνουν οι πηγές για την επιβίωσή τους (κρατικές επιδοτήσεις και φθηνή πίστωση). Ένας ισοσκελισμένος προϋπολογισμός -ακόμη καλύτερα, ένα πλεόνασμα (Aslund 1992, 66)- και η δημοσιονομική ευθύνη ήταν απαραίτητες εγγυήσεις για τις νέες επιχειρήσεις. Το έλλειμμα του προϋπολογισμού ήταν άμεσα συνδεδεμένο με τον πληθωρισμό. Όσο υψηλότερο είναι το δημοσιονομικό έλλειμμα ως ποσοστό του ΑΕΠ, τόσο υψηλότερο θα είναι

το ποσοστό του πληθωρισμού. «Με αυτή την έννοια, το πιο σημαντικό βήμα προς τη νομισματική σταθεροποίηση είναι, στις περισσότερες περιπτώσεις, όχι η πραγματική νομισματική πολιτική, αλλά η δημοσιονομική πολιτική» (Sachs 1997a, 249). Αυτός ήταν ο λόγος που το ΔΝΤ και άλλοι διεθνείς οργανισμοί συνιστούν στις μεταβατικές οικονομίες να μειώνουν σημαντικά το έλλειμμα του προϋπολογισμού. Εν τω μεταξύ, η μείωση του ελλείμματος του προϋπολογισμού θα οδηγήσει σε σημαντική μείωση των πόρων που διατίθενται για την ανακούφιση των βραχυπρόθεσμων αρνητικών επιπτώσεων του προγράμματος μετάβασης, όπως η ανεργία και η μείωση του βιοτικού επιπέδου. Ο Sachs (1994, 6), υποστήριξε ότι η μείωση του ελλείμματος του προϋπολογισμού θα μπορούσε να μειώσει τον πληθωρισμό, αλλάζοντας τον τρόπο με τον οποίο το έλλειμμα θα μπορούσε να είχε χρηματοδοτηθεί. Στο μέτρο που το έλλειμμα του προϋπολογισμού είχε χρηματοδοτηθεί από ξένους οικονομικούς πόρους (όπως ο εξωτερικός δανεισμός, επιχορηγήσεις, ενισχύσεις) δεν θα οδηγήσει σε πληθωρισμό.

Όσον αφορά τη διάρθρωση της φορολογίας, υπήρξε μια ανάγκη για την εισαγωγή νέων φόρων σύμφωνα με τη διαδικασία της αγοράς, όπως ο φόρος προστιθέμενης αξίας και ο φόρος εισοδήματος, αντί των φόρων επί των κερδών των κρατικών επιχειρήσεων υπό το παλιό καθεστώς. Ο Boone και ο Fedorov (1997, 179) υποστηρίζουν ότι η φορολογική μεταρρύθμιση σε μεταβατικές οικονομίες θα πρέπει να περιλαμβάνει: τον καθορισμό των εννοιών του κόστους, του εισοδήματος και των κερδών, την εισαγωγή φόρων εισοδήματος και τη μείωση των φόρων επί των κερδών των κρατικών επιχειρήσεων, τον τερματισμό της διπλής φορολογίας και τη μείωση των φόρων προστιθέμενης αξίας, την αύξηση των φόρων ακινήτων, την αφαίρεση των εξαγωγικών δασμών. Υπήρξε μια ισχυρή τάση να αυξήσει τη δύναμη των τοπικών κυβερνήσεων. Στο πλαίσιο αυτό, ήταν λογικό να προταθούν οι τοπικές κυβερνήσεις στη διαχείριση των τοπικών φόρων.

11.3.6 Διεθνές Εμπόριο και Εξωτερική Βοήθεια

Οι ώριμες οικονομίες της αγοράς είχαν την ευκαιρία να εδραιώσουν την αγορά και τον καπιταλισμό στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα, δημιουργώντας ένα εύπορο διεθνές σύστημα με την ενσωμάτωση των υπό μετάβαση οικονομιών στο παγκόσμιο σύστημα της αγοράς. Από την άλλη πλευρά, μετά από μια μακρά περίοδο επιβεβλημένης απομόνωσης, οι μεταβατικές οικονομίες είχαν την ευκαιρία να είναι μέρος μιας εξαιρετικά ολοκληρωμένης και αλληλοεξαρτώμενης παγκόσμιας οικονομίας. Η κατάργηση της COMECON αναμενόταν να οδηγήσει σε σημαντική μείωση ή ακόμη και σε μια συνολική κατάρρευση του εμπορίου. Ωστόσο, ανάγκασε τις επιχειρήσεις να αναδιαρθρωθούν. Από τη σκοπιά της θεραπείας σοκ για τη μετάβαση, η κατάρρευση των εμπορικών ροών ήταν αναπόφευκτη και επιθυμητή μεταξύ των παλαιών μελών της πρώην Σοβιετικής Ένωσης (Aslund 1995, 112). Η δημιουργία των εθνικών νομισμάτων και του ελεύθερου εμπορίου με ελεύθερες τιμές ήταν απαραίτητη για να επιτευχθεί η

σταθεροποίηση. Με την εισαγωγή των σχέσεων της αγοράς ο χαρακτήρας της παλιάς διεξαγωγής των εμπορικών συναλλαγών αποκαλύφθηκε. Δεν υπήρχε κανένα κίνητρο για τις επιχειρήσεις να συνεχίσουν το εξωτερικό εμπόριο, το οποίο δεν ήταν κερδοφόρο. Δεν υπάρχει σχεδόν κανένας λόγος να διατηρηθεί το εξωτερικό εμπόριο, και οι προσπάθειες των κυβερνήσεων θα πρέπει να προσανατολιστούν προς διευκόλυνση αυτών των βαρυσήμαντων αλλαγών αντί να προσπαθούν να δημιουργήσουν τεχνητή ζωή στο «ετοιμοθάνατο» εξωτερικό εμπόριο (Aslund 1994b, 35). Ωστόσο, η ταχεία άρση των εμπορικών φραγμών και η εφαρμογή πολιτικών οι οποίες ενθάρρυναν την άμεση ολοκλήρωση των υπό μετάβαση οικονομιών με τη διεθνή οικονομία, θα φέρει μεγάλα και άμεσα οφέλη και θα εξαπολύσει καταπιεσμένες επιχειρηματικές δραστηριότητες. Το διεθνές εμπόριο θεωρήθηκε ένα μέσο για την ενθάρρυνση της αποδοτικότητας, την εισαγωγή του ανταγωνισμού στις εγχώριες αγορές και την αύξηση της διαθεσιμότητας των προϊόντων (DeMenil 1997, 257). Στην πραγματικότητα, η διαδικασία της μετάβασης ήταν ένας συνδυασμός της εμπορευματοποίησης και της διεθνοποίησης των οικονομικών υποθέσεων (Smith, 1996, 135).

Η απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου και η δημιουργία μίας μετατρέψιμης συναλλαγματικής ισοτιμίας ήταν από τις σημαντικότερες προϋποθέσεις για τον επιτυχή καπιταλισμό (Sutela 1992, 89). Και τα δύο θα παρέχουν άμεσα οφέλη τα οποία σχετίζονται με τον ανταγωνισμό, δηλαδή με την αύξηση της αποτελεσματικότητας μέσω της αυξημένης εξειδίκευσης, παρέχοντας ένα αποτελεσματικό μέσο για την καταπολέμηση της μονοπωλιακής συμπεριφοράς, μέσω της δημιουργίας των ανταγωνιστικών τιμών. Περιορισμοί στις διεθνείς συναλλαγές, όπως δασμοί, εμπορικές άδειες και ποσοστώσεις, θα πρέπει να εξαλειφθούν. Η συναλλαγματική ισοτιμία θα πρέπει να απελευθερωθεί την ίδια στιγμή που οι εγχώριες τιμές επιβεβαιώνουν το συμπληρωματικό χαρακτήρα των οικονομικών πολιτικών και την ανάγκη για μια προσέγγιση της θεραπείας σοκ. Τα παραδοσιακά επιχειρήματα, δηλαδή το γεγονός ότι η υποτίμηση δεν θα μπορούσε να τονώσει τις εξαγωγές παρά μόνο να αυξήσει την τιμή των εισαγωγών και οδηγούν στην απελευθέρωση του εμπορίου με αποτέλεσμα την ανεργία. Αυτά τα επιχειρήματα ήταν ψευδή για τη Λατινική Αμερική και την Ανατολική Ευρώπη (Sachs 1991b, 67). Ο Aslund (1995, 183), ο Sachs (1997a, 249) και ο Sutela (1992, 93) ήταν υπέρ μιας σταθερής συναλλαγματικής ισοτιμίας κατά την έναρξη του προγράμματος σταθεροποίησης, και στη συνέχεια, υπέρ μιας ευέλικτης ισοτιμίας μετά από ένα ή δύο χρόνια.

Στην περίπτωση της Ρωσίας και της Ανατολικής Ευρώπης, δεν υπήρχε επείγουσα ανάγκη να δείξουν την ανησυχία τους για τη μονοπωλιακή εσωτερική διάρθρωση της αγοράς, επειδή οι εγχώριες επιχειρήσεις ήταν μικρές στη διεθνή αγορά. Εν τω μεταξύ, οι τιμές ήταν εξαιρετικά διαστρεβλωμένες. Αν η μονοπωλιακή δομή ήταν να παραμείνει, η κοινωνική πρόνοια πρέπει να βελτιωθεί για να ανακουφίσει τον πόνο που οφείλεται στις απαραίτητες αυξήσεις των τιμών ως αποτέλεσμα της εισαγωγής ενός ορθολογικού συστήματος τιμών. Συνεπώς, το μονοπώλιο της βιομηχανικής δομής δεν θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως επιχείρημα ενάντια στην ιδιωτικοποίηση, όσο

οι ανάγκες της πολιτικής και κοινωνικής πρόνοιας ήταν στη θέση τους. Ο διεθνής ανταγωνισμός θα διευκόλυνε τη διαμόρφωση των σχέσεων της αγοράς πριν από τα στοιχεία της διαδικασίας της μετάβασης που υπήρχαν. Η απελευθέρωση του εμπορίου θα έχει επίσης τη δυνατότητα πρόσβασης στην τεχνολογία και θα διευκολύνει την ενσωμάτωσή του με ώριμες καπιταλιστικές οικονομίες. Οι άμεσες ξένες επενδύσεις θα πρέπει να ενθαρρυνθούν όσο υπήρχαν οι παραδοσιακές συνθήκες: η πολιτική σταθερότητα, οι ελεύθερες αγορές, το κατάλληλο νομικό πλαίσιο και ένα μετατρέψιμο νόμισμα. Οι συνθήκες αυτές θα μπορούσε να επιτευχθούν μόνο με τη χρήση του μηχανισμού της αγοράς. Όπως ήδη αναφέρθηκε, η ανάπτυξη μιας θεσμικής δομής που βασίζεται στην αυτοεπιβολή μηχανισμών θα είναι σε θέση να προσελκύσει ξένες επενδύσεις.

Ο ρόλος των ώριμων οικονομιών της αγοράς ήταν να παρέχει την κατεύθυνση της επιρροής και το όραμα για τις υπό μετάβαση οικονομίες, καθώς και άφθονη οικονομική βοήθεια. «Ένα ευρύτερο πλαίσιο της συνεργασίας θα χρειαστεί κατά τη διαδικασία της επανένταξης της Ρωσίας στο παγκόσμιο σύστημα» (Lipton και Sachs 1992, 264). Οι μεταβατικές οικονομίες είχαν πολλά να κερδίσουν από τη συμμετοχή στους διεθνείς οικονομικούς οργανισμούς, όπως το ΔΝΤ, η Παγκόσμια Τράπεζα και ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου (ΠΟΕ). Οι οργανώσεις αυτές προωθούν στις τάξεις τους το ελεύθερο εμπόριο και τη ροή κεφαλαίων, την εναρμόνιση της νομοθεσίας και των εμπορικών πρακτικών θεσμών και πολιτικές συμφωνίες με τις σχέσεις ελεύθερης αγοράς και του πολιτικού πλουραλισμού, όπου όλοι συνέβαλαν στην πολιτική σταθερότητα. Η προσχώρηση στον ΠΟΕ ιδιαίτερα θα διευκόλυνε την ένταξη στην παγκόσμια οικονομία για τις οικονομίες σε μεταβατικό στάδιο. Πιο συγκεκριμένα, ο ΠΟΕ θα ήταν σε θέση να παρέχει κάποια μορφή προστασίας από εμπόδια στο εμπόριο με άλλες χώρες, να ανεξαρτητοποιήσει το ελεύθερο εμπόριο από την πίεση των συμφερόντων, και να ενισχύσει τη διεθνή αγορά. Η ικανοποίηση των απαιτήσεων της προσχώρησης, επίσης, θα έχει αυξημένη οικονομική αποτελεσματικότητα με την άρση των μη δασμολογικών φραγμών, τη μείωση των στρεβλώσεων στο εμπόριο, την εξάλειψη κρατικού εμπορίου και τη μείωση των δασμών.

Η αποκατάσταση των συναλλαγών μεταξύ των χωρών της μετάβασης μέσω των λεγόμενων «ελεύθερων εμπορικών ρυθμίσεων» δεν ήταν επιθυμητή. Αυτό ήταν επειδή περιορισμένοι διοικητικοί πόροι θα μπορούσαν να είχαν διατεθεί μακριά από τον κεντρικό στόχο της ένταξης στην παγκόσμια οικονομία. Ο Wang (1996α, 23) υποστήριξε ότι η δημιουργία ενός περιφερειακού μπλοκ συναλλαγών θα ήταν μια άκαρπη άσκηση, δεδομένου ότι οι εκτιμήσεις έδειξαν ότι το μεγαλύτερο μέρος του διεθνούς εμπορίου που έχει παραχθεί για οικονομίες σε μετάβαση θα πραγματοποιηθεί με ώριμες οικονομίες της αγοράς και όχι μεταξύ των υπό μετάβαση οικονομιών. Υπήρξαν ελάχιστες αναλογίες μεταξύ της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και της μεταπολεμικής Δυτικής Ευρώπης για να δικαιολογήσουν τη δημιουργία μιας ένωσης πληρωμών. Η μεταπολεμική Δυτική Ευρώπη θα ήταν σε κα-

λύτερη οικονομική κατάσταση αν η μετατρεψιμότητα είχε πραγματοποιηθεί πολύ νωρίτερα (Aslund 1992, 27). Κατά συνέπεια, η μόνη λογική εναλλακτική λύση ήταν η δημιουργία ανεξάρτητων εθνικών μετατρέψιμων νομισμάτων. Αυτό είχε σαφή πλεονεκτήματα από μια ένωση πληρωμών διότι δημιούργησε τις προϋποθέσεις για τη σταθεροποίηση και την ύπαρξη νομισματικής αρχής που είναι υπεύθυνη για τη νομισματική πολιτική. Τα προβλήματα χρηματοδότησης και ρευστότητας για τις διακρατικές συναλλαγές θα πρέπει να λυθούν εύκολα (Aslund 1995, 113).

Ο ρόλος της Παγκόσμιας Τράπεζας ήταν η στήριξη της διαδικασίας αναδιάρθρωσης με τη χρηματοδότηση έργων που σχετίζονται με μεταρρυθμίσεις των χρηματοοικονομικών υπηρεσιών, των επικοινωνιών και των μεταφορών. Δάνεια δόθηκαν υπό όρους, σε μεμονωμένες επιχειρήσεις, οι οποίες ήταν είτε ιδιωτικές είτε στο πλαίσιο της διαδικασίας ιδιωτικοποίησης. Ο ρόλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης ήταν εξαιρετικά σημαντικός. «Στην περίπτωση των χωρών της Κεντρικής Ευρώπης, η Ευρωπαϊκή Κοινότητα είναι ένας φυσικός συμπαραστάτης στα μεσοπρόθεσμα προβλήματα της διαρθρωτικής μεταρρύθμισης» (Lipton και Sachs 1992, 264). Οι συμφωνίες αυτές εξασφάλισαν το ελεύθερο εμπόριο με τους ευρωπαίους εταίρους και έτσι ξεκίνησαν οι πολιτικές ελεύθερου εμπορίου. Το να γίνει μια χώρα μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης ήταν μια διαδικασία που θα μπορούσε να εγγυηθεί τη βελτίωση του επιπέδου διαβίωσης για τις οικονομίες σε μετάβαση, εφόσον οι δυνάμεις της αγοράς επέτρεπαν το πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων. Για τις υπό μετάβαση οικονομίες, η ταχεία ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα μπορούσε να επεκταθεί με την προϋπόθεση ενός αυστηρού πλαισίου για τη συνεχιζόμενη μεταρρύθμιση της θεσμικής δομής και τη διαχείριση του δημόσιου τομέα.

Η εξωτερική βοήθεια θα πρέπει να είναι επιλεκτική και να παρέχεται μόνο σε χώρες που επιδιώκουν ριζικά την αγορά και τις δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις. Οι διεθνείς οργανισμοί και οι G-7 θα πρέπει να είναι πρόθυμοι να χρηματοδοτήσουν τα ελλείμματα του προϋπολογισμού των υπό μετάβαση οικονομιών, όσο είχαν δεσμευτεί να παράγουν πραγματική οικονομική σταθεροποίηση. Η εξωτερική βοήθεια θα πρέπει να περιοριστεί χρονικά προκειμένου να αποφευχθεί το ενδεχόμενο να χρησιμοποιείται ως υποκατάστατο για τις απαραίτητες οικονομικές μεταρρυθμίσεις. Επιπλέον, η εξωτερική βοήθεια δεν πρέπει να αποτελέσει υποκατάστατο για τις ιδιωτικές εισροές κεφαλαίων. Ως εκ τούτου εξωτερική βοήθεια πρέπει να παρέχεται πολύ προσεκτικά, έτσι ώστε αφενός να διευκολυνθεί η διαδικασία μεταρρύθμισης και ταυτόχρονα να μειωθεί η ανάγκη για αυτή. «Πράγματι, ο άστοχος ή πρόωρος δανεισμός μπορεί να δημιουργήσει μεγάλα εξωτερικά χρέη που περιπλέκουν τις μελλοντικές μεταρρυθμίσεις» (Wang 1996b, 21). Η εξωτερική βοήθεια απαιτεί μια μεγάλη κινητοποίηση των πόρων από ώριμες οικονομίες της αγοράς και των διεθνών χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων, μέσω της κοινής προσπάθειας.

Σύμφωνα με τα Ηνωμένα Έθνη Οικονομικής Επιτροπής της Ευρώπης (ΟΕΕ) στην Οικονομική Έρευνα της Ευρώπης (1994) για την περίοδο 1993-1994, οι λόγοι για την «αργή εκταμίευση» της οικονομικής βοήθειας για τις οικονομίες της μετάβασης ποικίλλουν από περίπτωση σε περίπτωση. Το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα είχαν ασχοληθεί

μόνο με χώρες που τήρησαν τη δέσμευσή τους ή σημείωσαν πρόοδο. Σύμφωνα με την Επιτροπή, οι περισσότερες χώρες είτε δεν μπόρεσαν να εκδώσουν ένα οικονομικό πρόγραμμα που έχει εγκριθεί από το ΔΝΤ, ή δεν μπόρεσαν να επιτύχουν τα κριτήρια επιδόσεων για την απελευθέρωση των προγραμματισμένων δόσεων, ή δεν θα μπορούσαν να ικανοποιήσουν οποιεσδήποτε συμφωνίες. Για παράδειγμα, η χρηματοδότηση της Παγκόσμιας Τράπεζας στην Ανατολική Ευρώπη μειώθηκε το 1993 (United 1994, 133). Η Επιτροπή βεβαιώνει ότι δεν ήταν βέβαιο αν η αδυναμία των χωρών αυτών να έχουν πρόσβαση σε αυτά τα ταμεία συνέβαλαν στην ανεπαρκή οικονομική απόδοσή τους και ως εκ τούτου, στην αποτυχία τους να πληρούν τις προϋποθέσεις που καθορίζονται από τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα. Ωστόσο, είναι προφανές ότι οι αυστηρές προϋποθέσεις του ΔΝΤ δεν μπορούσαν να ικανοποιηθούν και ξένη βοήθεια δεν θα ήταν διαθέσιμη, αφήνοντας τις κυβερνήσεις να εφαρμόζουν την θεραπεία σοκ οδηγώντας στα μονοπάτια του πολιτικού θανάτου.

Ο Lipton και ο Sachs (1992, 263-4) τόνισαν ότι οι εγχώριες αποταμιεύσεις και η εξωτερική βοήθεια θα ήταν ανεπαρκείς για τη χρηματοδότηση της οικονομικής ανάπτυξης. Ήταν οι άμεσες ξένες επενδύσεις, οι οποίες θα είναι η κύρια πηγή της μεταβίβασης πόρων, της τεχνολογίας, της διοικητικής ικανότητας, καθώς και οι συνδέσεις με ξένες επιχειρήσεις. Η εισροή κεφαλαίων συνδέεται με την ιδιωτικοποίηση, δεδομένου ότι οι χώρες χωρίς ταχεία και δυναμική των προγραμμάτων ιδιωτικοποίησης ήταν πιθανό να έχουν μια πολύ μικρή εισροή κεφαλαίων. «Αφού διαπίστωσαν αυτό, όμως, πρέπει να είμαστε ρεαλιστές όσον αφορά το χρονοδιάγραμμα για σημαντικές ροές ξένων κεφαλαίων, οι οποίες θα έρθουν μόνο σε μεγάλη κλίμακα μετά από λίγα χρόνια επιτυχημένης μεταρρύθμισης...» (Lipton και Sachs 1992, 264). Ωστόσο, οι ξένοι επενδυτές δεν θα πρέπει να τυγχάνουν ειδικής μεταχείρισης, γιατί είναι στη διακριτική ευχέρειά τους να οδηγήσουν την αγορά σε στρέβλωση. Αυτό ήταν σε αντίθεση με την πρακτική της διαδικασίας της θεραπείας σοκ στην Πολωνία, όπου οι ξένοι επενδυτές ζήτησαν εγγυήσεις αποζημίωσης για την εθνικοποίηση (Rondinelli και Yurkiewicz 1996, 151).

11.3.7 Κοινωνική Πολιτική

Είναι σημαντικό να συνειδητοποιήσουμε ότι το εξειδικευμένο ανθρώπινο δυναμικό των μεσηλίκων και των ηλικιωμένων εργαζομένων, οι οποίοι δεν ήταν σε ζήτηση στις νέες οικονομικές συνθήκες και υπήρχαν μικρές δυνατότητες για την επανεκπαίδευσή τους, θα γίνουν άνεργοι και θα πρέπει να λαμβάνουν οικονομική βοήθεια. Οι νεότεροι εργαζόμενοι αναμένεται να φέρουν το βάρος αυτής της κοινωνικής πολιτικής. Ωστόσο, ένα σύστημα συνταξιοδότησης έπρεπε να αναπτυχθεί για το εισόδημα των συνταξιούχων που ήταν σε άμεση εξάρτηση από τη συμβολή του εργαζομένου στο ταμείο συνταξιοδότησης, για να αποφευχθούν οι μακροπρόθεσμες συνέπειες των δημοσιονομικών ελλειμμάτων. Ωστόσο, η εισοδηματική ανισότητα αυξήθηκε σημαντικά, καθώς υποστήριξαν οι επικριτές της θεραπείας σοκ στον Πίνακα 11.3.

Πίνακας 11.3 Δείκτης Gini (Δείκτες κατανάλωσης ανά κεφαλή)

Χώρες	Μετάβαση διαδικασία	1988-1992	1993-1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Αλβανία	θεραπεία σοκ			0.291						0.319	
Βουλγαρία	θεραπεία σοκ	0.294	0.283	0.350					0.337		0.277
Εσθονία	θεραπεία σοκ	0.230	0.395			0.376		0.339	0.332	0.335	0.330
Λεττονία	θεραπεία σοκ	0.225	0.310	0.316	0.317	0.336				0.340	0.350
Πολωνία	θεραπεία σοκ	0.235	0.264	0.268	0.277	0.296	0.302	0.305	0.307	0.320	
Ρωσική ομοσπονδία	θεραπεία σοκ	0.238	0.395		0.353	0.369	0.357	0.49	0.339	0.338	0.332
Αρμενία	Σταδιακή Μετάβαση			0.444			0.321		0.325	0.310	0.285
Βοσνία	Σταδιακή Μετάβαση								0.263		0.295
Λευκορωσία	Σταδιακή Μετάβαση	0.228	0.287			0.291	0.299	0.293	0.301	0.292	
Γεωργία	Σταδιακή Μετάβαση	0.28		0.370	0.404	0.386	0.393	0.397	0.383	0.390	0.391
Ουγγαρία	Σταδιακή Μετάβαση	0.210	0.232			0.250	0.259	0.254	0.251	0.250	
Καζακστάν	Σταδιακή Μετάβαση	0.257	0.327	0.353					0.346	0.330	0.318
Κιργιστάν	Σταδιακή Μετάβαση	0.260	0.527	0.523	0.405	0.306	0.346	0.299	0.290	0.292	0.276
Λιθουανία	Σταδιακή Μετάβαση	0.224	0.373	0.323		0.303	0.304	0.306	0.305	0.305	0.325
ΠΓΔΜ	Σταδιακή Μετάβαση			0.340						0.368	0.373
Μολδαβία	Σταδιακή Μετάβαση	0.241	0.343			0.371	0.365	0.350	0.357	0.345	0.328
Ρουμανία	Σταδιακή Μετάβαση	0.255	0.282			0.274	0.283	0.282	0.286	0.294	0.289
Σερβία	Σταδιακή Μετάβαση									0.292	
Τατζικιστάν	Σταδιακή Μετάβαση						0.289				
Ουκρανία	Σταδιακή Μετάβαση	0.233		0.325			0.285	0.293	0.303	0.274	0.268
Ουζμπεκιστάν	Σταδιακή Μετάβαση	0.250	0.333			0.453			0.355	0.326	0.354

Πηγή: Mitra and Yemtsov (2006, 10)

Οι οικονομολόγοι με την θεραπεία σοκ δεν εξεπλάγησαν από τη σχέση μεταξύ της ταχύτητας της διαδικασίας μεταρρυθμίσεων και τη μείωση του προσδόκιμου ζωής. Ενώ οι αλλαγές στο προσδόκιμο ζωής ποικίλλουν μεταξύ των χωρών μετάβασης, ήταν

αντιστρόφως ανάλογες με την ταχύτητα και το βάθος των μεταρρυθμίσεων (Sachs 1996, 131). Στην Τσεχική Δημοκρατία, την Πολωνία και τη Σλοβακία, οι οποίες εισήγαγαν μια προσέγγιση της θεραπείας σοκ, τα ποσοστά προσδόκιμου ζωής συνέχισαν να αυξάνονται κατά τη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου. Ωστόσο, ήταν ένα διαφορετικό σενάριο σε χώρες, που εισήγαγαν μια σταδιακή προσέγγιση, όπως η Ουγγαρία, όπου το προσδόκιμο ζωής μειώθηκε (Sachs 1996, 131). Ο πληθωρισμός που προκαλείται και συντηρείται από τη σταδιακή διαδικασία καθώς και η αυξημένη πίεση κάνουν τη ζωή απρόβλεπτη και οι περισσότεροι άνθρωποι αντιμετωπίζουν δυσκολίες, που δεν θα μπορούσαν να διαχειριστούν (Aslund 1995, 288).

Η παροχή κρατικής ενίσχυσης συνδέεται άμεσα με την νοοτροπία και τις αντιλήψεις των ανθρώπων για το ρόλο του κράτους στην κοινωνία. Για παράδειγμα, η ανεργία στην Τσεχική Δημοκρατία συχνά θεωρείται ως σφάλμα του ατόμου και όχι της κοινωνίας. Αυτό οδήγησε σε σημαντική μείωση των απαιτήσεων για οικονομική ενίσχυση. Η Τσεχική Δημοκρατία έχει ένα από τα λιγότερο γενναιόδωρα δίκτυα ασφάλειας στην Ανατολική Ευρώπη (Frydman et al. 1997, 67).

Πριν από τη διαδικασία μετάβασης που ξεκίνησε, είχε προβλεφθεί ότι μια κοινωνική καταστροφή θα προκληθεί λόγω του εξαιρετικά υψηλού κοινωνικού κόστους. Αλλά αυτό έγινε. Οι μεταβατικές οικονομίες είχαν τα μέσα να ξεπεράσουν μια κοινωνική καταστροφή. Ωστόσο, δεν είχαν τα μέσα να διατηρήσουν τη διαδικασία της θεραπείας σοκ.

11.3.8 Συμπεράσματα

Ο στόχος της διαδικασίας της θεραπείας σοκ ήταν να απομακρυνθούν τα κοινωνικά εμπόδια από το αντικοινωνικό συμφέρον. Το αποτέλεσμα θα ήταν μια ελεύθερη αγορά, ελεύθερη για την οικονομία της επιχείρησης, η οποία, όπως οι υποστηρικτές της διαδικασίας υποστήριξαν σε μακροπρόθεσμη βάση θα εγγυάται την πλήρη απασχόληση, τη σταθερότητα και την ανάπτυξη. Όσον αφορά τις συναφείς δαπάνες της διαδικασίας της μεταρρύθμισης, «αυτές οι δαπάνες είναι υπερβολικές. Για το λόγο αυτό, μια γενικευμένη κοινωνική έκρηξη είναι απίθανο να εκτροχιάσει τις μεταρρυθμίσεις» (Lipton και Sachs 1992, 216). Επιπλέον ο Woo (1994, 290) υποστήριξε ότι «πρόσφατα διαθέσιμα στοιχεία δείχνουν ότι οι αρχικές εκτιμήσεις για το οικονομικό κόστος της θεραπείας-σοκ έχουν υπερεκτιμηθεί». Κατά συνέπεια, «η πιο ριζική μεταρρύθμιση σε αυτούς τους όρους υποδεικνύει ότι όσο μικρότερη είναι η πτώση της συνολικής παραγωγής που ήταν προγενέστερη της αύξηση της παραγωγής, τόσο μικρότερη είναι η μείωση του βιοτικού επιπέδου, και πιο ομαλή η κατανομή του εισοδήματος» (Aslund 1997β, 186).

Η διαδικασία της θεραπείας σοκ ανέλαβε σημαντικά χρέη και μεγάλη οικονομική βοήθεια με τη μορφή επιχορηγήσεων και μακροπρόθεσμων δανείων. Αντ' αυτού, η εξωτερική βοήθεια ήταν σημαντικά χαμηλότερη από τα απαραίτητα ποσά, και υπό τη μορφή των εξαγωγικών πιστώσεων. Εν τω μεταξύ, η χρηματοδοτική στήριξη από ώριμες οικονομίες της αγοράς ήταν μέτρια, αν όχι εντελώς ανεπαρκής. Εκτιμάται ότι η Σοβιετική Ένωση θα απαι-

τούσε περίπου $30 δις ετησίως για τα πρώτα δύο έτη της μεταρρυθμιστικής διαδικασίας και, στη συνέχεια, $20 έως $25 δις για το τρίτο και τέταρτο έτος (Sachs 1992, 215). Το 1995, η Ρωσία έλαβε περίπου 380 εκατομμύρια δολάρια σε βοήθεια από τις ΗΠΑ, δηλαδή το ένα έκτο της βοήθειας προς την Αίγυπτο (Sachs 1995a, 57). Ο Sachs (1991a, 31) ήταν ανένδοτος όσον αφορά την ανάγκη της οικονομικής ενίσχυσης που προβλέπεται στο εξωτερικό:

«Περνώντας μέσα από την κοιλάδα των δακρύων απαιτεί πρώτα απ' όλα, πολιτική ηγεσία, και δεύτερον, κοινωνική συναίνεση για να διατηρηθεί μια σταθερή δέσμη πολιτικών. Αλλά ακόμα και ο Μωυσής και οι Ισραηλίτες δεν θα τα κατάφερναν μέσα από την έρημο χωρίς το μάννα εξ ουρανού. Η εξωτερική βοήθεια μπορεί να είναι ζωτικής σημασίας για τα πρώτα χρόνια της αλλαγής. Και ο Μωυσής δεν αντιμετώπιζε την επανεκλογή για σαράντα χρόνια (αν και σίγουρα αντιμετώπισε μια πρόκληση ηγεσίας του στη βάση του βουνού Σινά)».

Η βαθμιαία στροφή προς την σταδιακή μετάβαση πραγματοποιήθηκε στην Πολωνία στις 19 Σεπτεμβρίου 1993, στη Ρωσία στις 12 Δεκεμβρίου 1993, στη Βουλγαρία στις 18 Δεκεμβρίου 1994, στην Εσθονία, στις 5 Μαρτίου 1995, στην Τσεχική Δημοκρατία την 1η Ιουνίου 1996 και στη Λεττονία στις 25 Ιουλίου 1997. Σε όλες τις περιπτώσεις, αυτό συνέβη μετά από τα δυσμενή αποτελέσματα των εκλογών για τις κυβερνήσεις της θεραπείας σοκ. Παρακάτω είναι μια περίληψη του πώς οι θεραπευτές του σοκ έχασαν την εξουσία στην Ανατολική Ευρώπη και τη Ρωσία:

Αλβανία: Λόγω της ανεπαρκούς οικονομικής υποστήριξης, η προσέγγιση της θεραπείας σοκ εισήχθη μαζί με τον αυταρχισμό. Με τη βίαιη ανατροπή του Μπερίσα, και ως εκ τούτου με την προσέγγιση της θεραπείας σοκ, η οποία συνδέθηκε άμεσα με τον αυταρχισμό, η μεταρρυθμιστική διαδικασία αμφισβητήθηκε. Σταδιακή μετάβαση ήταν η φυσική πορεία της νέας κυβέρνησης.

Βουλγαρία: Η δημοκρατική διαδικασία στη Βουλγαρία δεν διευκόλυνε την εφαρμογή της προσέγγισης της θεραπείας σοκ. Έχει τονιστεί ότι η διαδικασία της θεραπείας σοκ απαιτεί μια ισχυρή κυβέρνηση για να είναι σε θέση να εφαρμόσει τις απαραίτητες μεταρρυθμίσεις. Αυτό δεν συνέβη στην περίπτωση της Βουλγαρίας. Η έλλειψη εξωτερικής χρηματοδοτικής συνδρομής κατέστησε αδύνατη την επιβολή «σοκ» μεταρρυθμίσεων.

Τσεχική Δημοκρατία: Η εφαρμογή της θεραπείας-σοκ από την κυβέρνηση Klaus, χωρίς ουσιαστική βοήθεια από το εξωτερικό, είχε ως αποτέλεσμα την απώλεια της πλειοψηφίας που κατείχε στο κοινοβούλιο μετά από μία μόνο θητεία. Ο Klaus κατάφερε να παραμείνει στην εξουσία, αλλά η κυβέρνηση μειοψηφίας έπρεπε να αλλάξει ουσιαστικά το πρόγραμμα της θεραπείας σοκ, προκειμένου να διατηρήσει τη θέση του. Τελικά ο Klaus αναγκάστηκε να παραιτηθεί, σηματοδοτώντας το τέλος της διαδικασίας της θεραπείας σοκ.

Εσθονία: Η απότομη πτώση του βιοτικού επιπέδου σε απαράδεκτο βαθμό έκαναν τους Εσθονούς να ζητήσουν να ανατραπεί η κυβέρνηση του Mart Laar, που είχε ακολουθήσει μια διαδικασία θεραπείας σοκ της μετάβασης με περιορισμένη εξωτερική χρηματοδοτική συνδρομή. Μία συμμαχία φτωχών αγροτών και ανειδίκευτων εργατών ήταν τα πρώτα θύματα της ελεύθερης αγοράς του φιλελεύθερου καθεστώτος και του ελευθέρου εμπορίου, που νίκησαν την κυβέρνηση του Mart Laar.

Λεττονία: Η Λεττονία ήταν η μόνη αξιοσημείωτη εξαίρεση. Ήταν σε θέση να στηρίξει τη διαδικασία της θεραπείας σοκ και η κυβέρνηση κατάφερε να παραμείνει στην εξουσία μετά τις εκλογές. Η Λετονκή υπόθεση υπογράμμισε τον κρίσιμο ρόλο της εξωτερικής βοήθειας, καθώς και την απολυταρχική διακυβέρνηση. Η Λεττονία επωφελήθηκε από ένα σύνολο 131,9 εκατομμυρίων από το ΔΝΤ, ενώ η Εσθονία έλαβε 65 εκατομμύρια και με την Αλβανία, 62,4 εκατομμύρια. Με άλλα λόγια, η Λεττονία έλαβε μεγαλύτερη οικονομική βοήθεια από την Εσθονία και την Αλβανία, παρά το γεγονός ότι είναι παρόμοια με την Εσθονία όσον αφορά τον πληθυσμό, το μέγεθος και το επίπεδο της εκβιομηχάνισης. Το ΔΝΤ δικαιολογεί το μεγάλο ποσό της ενίσχυσης, διότι θεωρείται ότι η Λεττονία ήταν μια χώρα που εμφανίζει «μία αξιοσημείωτη σταθερότητα» (United, 1994, 233). Αυτό συνεπάγεται ότι τόσο η κυβέρνηση Birkavs όσο και η κυβέρνηση Skele εφήρμοσαν μια διαδικασία μεταρρύθμισης, σύμφωνα με τις κατευθυντήριες γραμμές του ΔΝΤ. Ως αποτέλεσμα, η Λεττονία ήταν σε θέση να διατηρήσει το βάρος των μεταρρυθμίσεων λόγω του επιπέδου της ξένης βοήθειας υπό την απολυταρχική διακυβέρνηση. Η εξωτερική βοήθεια ήταν σε θέση να διατηρήσει την αυταρχική εξουσία για αρκετό καιρό. Ωστόσο, οι αυταρχικοί κανόνες δεν διαρκούν για πολύ και στη Λεττονία, η κυβέρνηση Skele κράτησε μόνο πέντε μήνες πριν αναγκαστεί να παραιτηθεί υπό σοβαρές κατηγορίες για διαφθορά. Αυτό τόνισε, επίσης, το πρόβλημα που συνδέεται με την παροχή άφθονης χρηματοδοτικής συνδρομής βάσει του αυταρχισμού που διευκολύνει τη μετάβαση και ενθαρρύνει τη διαφθορά. Έτσι, τον Αύγουστο του 1997, όταν η κυβέρνηση Skele παραιτήθηκε και ανέλαβε η κυβέρνηση του Krasts την εξουσία, οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις, επιβραδύνθηκαν δραματικά. Το κοινωνικό κόστος της διατήρησης των μεταρρυθμίσεων κατέστησε πολύ δύσκολη την ισοσκέλιση του προϋπολογισμού για την ιδιωτικοποίηση κρατικών επιχειρήσεων, επιτρέποντας έτσι στην κυβέρνηση να δημιουργήσει έλλειμμα του προϋπολογισμού. Ως εκ τούτου, ως πολιτική στρατηγική, η θεραπεία σοκ αποδείχθηκε ότι ήταν αυτοκτονικό για τις κυβερνήσεις που το ξεκίνησαν.

Πολωνία: Η κυβέρνηση Mazowiescki και σε μικρότερο βαθμό η κυβέρνηση Suchocka, με την υποστήριξη του Προέδρου της Πολωνίας, Λ. Βαλέσα, υλοποίησαν την προσέγγιση της θεραπείας σοκ. Η αυξανόμενη δυσαρέσκεια κατά τη διάρκεια των μεταρρυθμίσεων, η οποία απέτυχε να προσελκύσει ξένες επαρκείς οικονομικές ενισχύσεις, είχε ως αποτέλεσμα οι δύο κυβερνήσεις να χάσουν τις πρόωρες εκλογές από τις σταδιακές κυβερνήσεις συνασπισμού. Ο Βαλέσα έχασε επίσης τις προεδρικές εκλογές. Ήταν θύμα της εφαρμογής της προσέγγισης της θεραπείας σοκ σε ένα δημοκρατικό περιβάλλον, χωρίς ουσιαστική εξωτερική οικονομική στήριξη.

Ρωσία: Η θεραπεία σοκ ήταν βραχυχρόνια στη Ρωσία. Ο Γκαϊντάρ από την εμπνευσμένη κυβέρνηση έχασε την υποστήριξη του κοινού και του Γιέλτσιν, λόγω των κοινωνικών επιπτώσεων των μεταρρυθμίσεων. Η εξωτερική χρηματοδοτική ενίσχυση δεν ήταν επαρκής ώστε να ενθαρρύνεται η δημόσια στήριξη για το πρόγραμμα Γκαϊντάρ. Το απογοητευτικό αποτέλεσμα των εκλογών ανάγκασε τον Γκαϊντάρ και τους συναδέλφους του, να παραιτηθούν από μεταρρυθμιστές της κυβέρνησης, βάζοντας τέλος στη διαδικασία της θεραπείας σοκ.

Πίνακας 11.4: Τα αποτελέσματα της μετάβασης

Χώρα	Είδος Μετάβασης	Αριθμός Ετών υπό σοσιαλιστικό καθεστώς	Χαμηλότερο ΑΕΠ ως % του ΑΕΠ το 1989	Έτος χαμηλότερου ΑΕΠ	Προβλεπόμενο 2005 ΑΕΠ με 1989 = 100	Ο μέσος ετήσιος ρυθμός του ΑΕΠ Ρυθμός Ανάπτυξης 1989-2005	Εκτιμώμενο 1989 ΑΕΠ ανά κεφαλή σε US $	Προβλεπόμενο 2005 ΑΕΠ ανά κεφαλή σε US $	Ποσοστιαία Μεταβολή Κατά κεφαλήν ΑΕΠ σε δολάρια ΗΠΑ 1989-2005
Αλβανία	Θεραπεία Σοκ	41	60	1992	144	2.31	1125	1622	30.64
Βουλγαρία	Θεραπεία Σοκ	41	66	1997	93	-0.50	2210	2041	-8.28
Τσεχική Δημοκρατία	Θεραπεία Σοκ	41	87	1992	120	1.13	5317	6367	16.49
Εσθονία	Θεραπεία Σοκ	50	62	1994	114	0.83	4509	5148	12.41
Λεττονία	Θεραπεία Σοκ	50	52	1995	96	-0.27	4427	4242	-4.36
Πολωνία	Θεραπεία Σοκ	41	82	1991	147	2.47	3560	5259	32.31
Ρωσική Ομοσπονδία	Θεραπεία Σοκ	74	59	1996	89	-0.95	3125	2683	-16.47
Αρμενία	Σταδιακή Μετάβαση	70	43	1993	106	0.36	994	1053	5.60
Αζερμπαϊτζάν	Σταδιακή Μετάβαση	70	37	1995	92	-0.52	1195	1100	-8.64
Λευκορωσία	Σταδιακή Μετάβαση	70	63	1995	118	1.02	1373	1615	14.98
Βοσνία - Ερζεγοβίνη	Σταδιακή Μετάβαση	41	12	1993	63	-2.85	2252	1418	-58.82
Κροατία	Σταδιακή Μετάβαση	41	60	1993	98	-0.15	5514	5387	-2.36
Π.Γ.Δ.Μ.	Σταδιακή Μετάβαση	41	70	1993	82	-1.20	2235	1843	-21.27
Γεωργία	Σταδιακή Μετάβαση	70	25	1994	48	-4.38	1662	811	-104.93
Ουγγαρία	Σταδιακή Μετάβαση	41	82	1993	126	1.46	4813	6065	20.64
Καζακστάν	Σταδιακή Μετάβαση	70	61	1995	112	0.70	1836	2052	10.53
Κιργιστάν	Σταδιακή Μετάβαση	70	49	1995	79	-1.06	440	371	-18.60
Λιθουανία	Σταδιακή Μετάβαση	50	53	1994	95	-0.32	4801	4561	-5.26
Μολδαβία	Σταδιακή Μετάβαση	50	33	1999	46	-4.84	978	442	-121.27
Ρουμανία	Σταδιακή Μετάβαση	41	75	1992	105	0.27	2076	2167	4.20
Σερβία - Μαυροβούνιο (Γιουγκοσλαβία)	Σταδιακή Μετάβαση	41	41	1993	58	-3.29	2114	1238	-70.76
Σλοβακία	Σταδιακή Μετάβαση	41	75	1993	126	1.53	3603	4597	21.62
Σλοβενία	Σταδιακή Μετάβαση	41	82	1992	135	1.67	8279	10786	23.24
Τατζικιστάν	Σταδιακή Μετάβαση	70	39	1996	75	-1.82	331	247	-34.01
Τουρκμενιστάν	Σταδιακή Μετάβαση	70	53	1997	120	1.14	1407	1686	16.55
Ουκρανία	Σταδιακή Μετάβαση	70	38	1998	61	-3.08	1725	1046	-64.91
Ουζμπεκιστάν	Σταδιακή Μετάβαση	70	83	1995	118	1.01	437	513	14.81

Πηγή: EBRD (2005).

Πίνακας 11.5: Δείκτης Polity IV και Δείκτης Αντίληψης της Διαφθοράς

Χώρα	Είδος Μετάβασης	Δείκτης Polity IV 2000	Δείκτης Polity IV 2004	Δείκτης Αντίληψης της Διαφθοράς 2000	Δείκτης Αντίληψης της Διαφθοράς 2004	Δείκτης Αντίληψης της Διαφθοράς 2006
Αλβανία	Θεραπεία Σοκ	6	7	N/A	2.5	2.6
Βουλγαρία	Θεραπεία Σοκ	8	9	3.5	4.1	4.0
Τσεχική Δημοκρατία	Θεραπεία Σοκ	10	10	4.3	4.2	4.8
Εσθονία	Θεραπεία Σοκ	7	7	5.7	6.0	6.7
Λεττονία	Θεραπεία Σοκ	8	8	3.4	4.0	4.7
Πολωνία	Θεραπεία Σοκ	9	10	4.1	3.5	3.7
Αρμενία	Θεραπεία Σοκ	6	5	2.5	3.1	2.9
Αζερμπαϊτζάν	Σταδιακή Μετάβαση	0	0	1.5	1.9	2.4
Ρωσική Ομοσπονδία	Σταδιακή Μετάβαση	7	7	2.1	2.8	2.5
Λευκορωσία	Σταδιακή Μετάβαση	0	0	4.1	3.3	2.1
Βοσνία - Ερζεγοβίνη	Σταδιακή Μετάβαση	0	0	N/A	3.1	2.9
Κροατία	Σταδιακή Μετάβαση	7	7	3.7	3.5	3.4
ΠΓΔΜ	Σταδιακή Μετάβαση	6	9	N/A	2.7	2.7
Γεωργία	Σταδιακή Μετάβαση	5	7	N/A	2.0	2.8
Ουγγαρία	Σταδιακή Μετάβαση	10	10	5.2	4.8	5.2
Καζακστάν	Σταδιακή Μετάβαση	1	0	3.0	2.2	2.6
Κιργιστάν	Σταδιακή Μετάβαση	1	1	N/A	2.2	2.2
Λιθουανία	Σταδιακή Μετάβαση	10	10	4.1	4.6	4.8
Μολδαβία	Σταδιακή Μετάβαση	7	8	2.6	2.3	3.2
Ρουμανία	Σταδιακή Μετάβαση	8	9	2.9	2.9	3.1
Σερβία - Μαυροβούνιο (Γιουγκοσλαβία)	Σταδιακή Μετάβαση	7	6	1.3	2.7	3.0
Σλοβακία	Σταδιακή Μετάβαση	9	9	3.5	4.0	4.7
Σλοβενία	Σταδιακή Μετάβαση	10	10	5.5	6.0	6.4
Τατζικιστάν	Σταδιακή Μετάβαση	2	1	N/A	2.0	2.2
Τουρκμενιστάν	Σταδιακή Μετάβαση	0	0	N/A	2.0	2.2
Ουκρανία	Σταδιακή Μετάβαση	7	6	1.5	2.2	2.8
Ουζμπεκιστάν	Σταδιακή Μετάβαση	0	0	2.4	2.3	2.1

Στην πραγματικότητα, οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι, ήταν έκπληκτοι από τα αποτελέσματα της θεραπείας σοκ, όπως φαίνεται στον πίνακα 11.4, όπου τόσο η θεραπεία σοκ και όσο τα αποτελέσματα σταδιακής μετάβασης παρέχονται για σκοπούς σύγκρισης. Η κατασκευή του πίνακα 11.4 χρησιμοποιεί την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Ανασυγκρότησης και την έκθεση Ανάπτυξης του 2005, καθώς αυτή είναι η χρονιά που μερικές χώρες της Ανατολικής Ευρώπης προσχώρησαν στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Όλες οι χώρες παρουσίασαν μείωση του ΑΕΠ όπως το χαμηλότερο ΑΕΠ του 1990 που κυμάνθηκε από 12% του ΑΕΠ το 1989 για τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη και σε 87% για την Τσεχική Δημοκρατία. Στις 14 από τις 27 υπό μετάβαση οικονομίες, το προβλεπόμενο επίπεδο του ΑΕΠ για το 2005 ήταν

μικρότερο από εκείνο του 1989, το οποίο είναι το έτος πριν από την έναρξη της διαδικασίας μετάβασης. Ο μέσος ετήσιος ρυθμός ανάπτυξης για το 1989-2005 ήταν αρνητικός, όπως και η ποσοστιαία μεταβολή. Το κατά κεφαλήν ΑΕΠ σε δολάρια ΗΠΑ μεταξύ 1989 και 2005 ήταν αρνητικό. Η υψηλότερη ποσοστιαία μεταβολή του κατά κεφαλήν ΑΕΠ σε δολάρια ΗΠΑ μεταξύ 1989 και 2005 ήταν 32,31% για την Πολωνία. Όπως φαίνεται στον πίνακα 11.5, από τις 27 χώρες κατά την μετάβαση, όσον αφορά το Δείκτη Δημοκρατίας για τη μέτρηση της προόδου προς τη δημοκρατία, μόνο τέσσερις χώρες πέτυχαν την υψηλότερη βαθμολογία των 10, ενώ σε πέντε επετεύχθη το χαμηλότερο σκορ μηδέν και στα δύο έτη, 2000 και 2004. Ο δείκτης αυξήθηκε μεταξύ του 2000 και του 2004 για επτά χώρες, για έξι χώρες ο δείκτης παρέμεινε το ίδιο, και για πέντε χώρες, ο δείκτης μειώθηκε. Ως εκ τούτου, η πρόοδος προς τη δημοκρατία δεν ήταν ενθαρρυντική, δεδομένου ότι μόνο έντεκα χώρες, είτε έχουν αυξήσει τον δείκτη τους ή έχουν επιτύχει το μέγιστο, ενώ οι υπόλοιπες 16 δεν έχουν εμφανίσει μεταβολή ή μείωση του δείκτη. Όπως φαίνεται στον πίνακα 11.5 ο Δείκτης Αντίληψης της Διαφθοράς για το 2000, 2004 και 2006 είναι πολύ χαμηλός για όλες σχεδόν τις χώρες. Ο υψηλότερος δείκτης που σημειώθηκε το 2006 είναι από την Εσθονία στο 6.7, ακολουθούμενη από τη Σλοβενία στο 6.4 και την Ουγγαρία με 5.2. Οι υπόλοιπες χώρες έχουν δείκτη κάτω από τα πέντε, με τη Λευκορωσία και το Ουζμπεκιστάν, που βιώνουν το χαμηλότερο δείκτη 2.1. Η αύξηση για 18 από τις 27 χώρες, είναι θετική και αντισταθμίζεται από τους πολύ χαμηλούς δείκτες και τις μικρές αυξήσεις. Ο στόχος του επόμενου κεφαλαίου είναι να αναπτυχθεί η σταδιακή διαδικασία της μετάβασης.

Βιβλιογραφία

Åslund, A., (1992), *Post–Communist Economic Revolutions. How Big a Bang?*, Centre for Strategic and International Studies, Washington D.C.

Åslund, A., (1993), «Comment on 'Gradual versus Rapid Liberalisation in Socialist Economies' by McKinnon». In: World Bank (ed.), *Proceedings of the World Bank Annual Conference on Development Economies*. World Bank, Washington, D.C., pp. 95-99.

Åslund, A., (1994a), «Lessons of the First Years of Systematic Change in Eastern Europe», *Journal of Comparative Economics*, 19(1), pp. 22-38.

Åslund, A., (1994b), «The Case for Radical Reform», *Journal of Democracy*, 5(4), pp. 63-74.

Åslund, A., (1994c), «The Role of the State in the Transition to Capitalism». In: J.H. Moore (ed.), *Collapse of Marxism*. George Mason University Press, Washington DC, pp. 181-198.

Åslund, A., (1995a), «Lessons of the First Years of Systematic Change in Eastern Europe», *Journal of Comparative Economics*, 19(1), pp. 22-38.

Åslund, A., (1995b), *How Russia Became a Market Economy*, The Brookings Institution, Washington D.C.

Åslund, A., (1997a), «A Critique of Soviet Reform Plans». In: A. Aslund (ed.), *Russia's Economic Transformation in the 1990's*. Pinter, London, pp. 11–24.

Åslund, A., (1997b), «Observations on the Development of Small Private Enterprise in Russia», *Post–Soviet Geography and Economics*, 38(4), pp. 191–205.

Åslund, A., (1997c), «Epilogue». In: A. Aslund (ed.), *Russia's Economic Transformation in the 1990's*. Pinter, London, pp. 182–190.

Åslund, A., Boone P.P. and S. Johnson, (1996), «How to Stabilise: Lessons from Post-Communist Countries», *Brooking Papers on Economic Activity*, 1, pp. 217–291.

Balcerowicz, L., (1994), "Understanding Postcommunist Transitions", *Journal of Democracy*, 5(4), pp. 75-89.

Balcerowicz, L., B. Blaszczyk and M. Dabrowski, (1997), "The Polish Way to the Market Economy 1989-1995". In: T. Woo, S. Parker and J.D. Sachs (eds.), *Economies in Transition. Comparing Asia and Europe*. MIT Press, Cambridge, Mass., pp. 131–160.

Berle, A.A. Jr., (1954), *The 20th Century Capitalist Revolution*, Harcourt, Brace and Company, New York City.

Blanchard, O. and M. Dabrowski, (1993), "The Progress of Restructuring in Poland". In: O. Blanchard, M. Boycko, R. Dabrowski, R. Dornbusch, Layard R. et al. (eds.), *Post–Communist Reform. Pain and Progress*. The MIT Press, Cambridge, Mass., pp. 109-149.

Blanchard, O. and R. Layard, (1993), "Overview". In: O. Blanchard, M. Boycko, R. Dabrowski, R. Dornbusch, R. Layard et al. (eds.), *Post–Communist Reform. Pain and Progress*. The MIT Press, Cambridge MA, pp. 1–14.

Boone, P.P. and B. Fedorov, (1997), "The Ups and Downs of Russian Economic Reforms". In: W.T. Woo, S. Parker and J.D. Sachs (eds.), *Economies in Transition. Comparing Asia and Europe*. MIT Press, Cambridge, Mass., pp. 161–188.

Boycko, M., A. Shleifer and R.Vishny, (1993), "Privatizing Russia", *Brookings Papers on Economic Activity*, 1, pp. 139–192.

Boycko, M., (1991), "Price Decontrol: The Microeconomic Case for the 'Big Bang' Approach", *Oxford Review of Economic Policy*, 7(4), pp. 35-45.

Buchanan, J.M., (1986), *Liberty, Market and the State*, Wheatsheaf, Brighton.

Cao, Y.Z., Fan G. and Woo W.T., (1997), "Chinese Economic Reforms: Past Successes and Future Challenges". In: W.T. Woo, Parker S. and Sachs J.D. (eds.), *Economies in Transition. Comparing Asia and Europe*. MIT Press, Cambridge, Mass., pp. 19-40.

Chipman, Λ., (1981), *Liberty, Justice and the Market*, Centre for Independent Studies, Sydney.

Chubais, A. and M. Vishnevskaya, (1997), "Main Issues of Privatisation in Russia". In: A. Aslund and R. Layard (eds.), *Changing the Economic System in Russia*. St. Martin's Press, New York City, pp. 68-78.

Dabrowski, M., (1997), "The First–Year of Russian Transformation". In: A. Aslund (ed.), *Russia's Economic Transformation in the 1990's*. Pinter, London, pp. 1–18.

DeMenil, G., (1997), "Trade Policies in Transition Economies: A Comparison of European and Asian Experiences". In: W.T. Woo, S. Parker and J.D. Sachs (eds.), *Economies in Transition. Comparing Asia and Europe*. MIT Press, Cambridge MA, pp. 257–298.

Esty, D.C., (1997), "Environmental Protection During the Transition to a Market Economy". In: W.T. Woo, S. Parker and J.D. Sachs (eds.), *Economies in Transition. Comparing Asia and Europe*. MIT Press, Cambridge, Mass., pp. 257-298.

Fedorov, B.G., (1992), "Monetary, Financial and Foreign Exchange Policy". In: A. Aslund (ed.), *The Post–Soviet Economy. Soviet and Western Perspectives*. St. Martin's Press, New York, pp. 102–111.

Friedman, M, (1962), *Capitalism and Freedom*, University of Chicago Press, Chicago.

Friedman, M., (1980), *Free to Choose*, Macmillan, Melbourne.

Frydman, R., A. Rapaczynski and J. Turkewitz, (1997), "Transition to a Private Property Regime in the Czech Republic and Hungary". In: W.T. Woo, S. Parker and J. Sachs (eds.), *Economies in Transition. Comparing Asia and Europe*. MIT Press, Cambridge MA, pp. 41–102.

Glasman, M., (1994), "The Great Transformation: Polanyi, Poland and the Terrors of Planned Spontaneity", *New Left Review*, 205(May/June), pp. 59-86.

Graham, C., (1997), "Strategies for Addressing the Social Costs of Market Reforms: Lessons for Transition Economies in East Asia and Eastern Europe". In: W.T. Woo, S. Parker and J. Sachs (eds.), *Economies in Transition. Comparing Asia and Europe*. MIT Press, Cambridge, MA, pp. 325–356.

Hayek, F. A., (1986 [1944]), *The Road to Serfdom*, Ark Paperbacks, Boston.

Hayek, F.A., (1979), *Social Justice, Socialism and Democracy: Three Australian Lectures*, Centre of Independent Studies, Sydney.

Illarionov, A., R. Layard and P.P. Orszag, (1994), "The Conditions of Life". In: A. Aslund (ed.), *Economic Transformation in Russia*. St. Martins Press, New York City, pp. 127–156.

Intriligator, M.D., (1998), "Democracy in Reforming Collapsed Communist Economies: Blessing or Curse?", *Contemporary Economic Policy*, 16(2), pp. 241-246.

Klaus, V., (1995), "Privatisation Experience: The Czech Case", *Policy*, 11(1), pp. 45-47.

Kosmarskii, V., (1992), "Public Attitudes to the Transition". In: A. Aslund (ed.), *The Post–Soviet Economy. Soviet and Western Perspectives*. St. Martin's Press, New York, pp. 25–38.

Layard, R., (1993), "Stabilisation versus Reform? Russia's First Year". In: O. Blanchard, M. Boycko, R. Dabrowski, R. Dornbusch, R. Layard et al. (eds.), *Post–Communist Reform. Pain and Progress*. The MIT Press, Cambridge, Mass., pp. pp. 15–36.

Lipton, D. and J. Sachs, (1990), "Creating a Market Economy in Eastern Europe: The Case of Poland", *Brookings Papers on Economic Activity*, 1, pp. 75–147.

Lipton, D. and J. Sachs, (1992), "Prospects for Russia's Economics Reforms", *Brookings Papers on Economic Activity*(2), pp. 213–283.

Mau, V., (1992), "Prospects for Russia's Economic Reforms: Comments and Discussion", *Brookings Papers on Economic Activity*(2), pp. 266–273.

Mitra, P. and R. Yemtsov, (2006), *Increasing Inequality in Transition Economies: Is there More to Come?*, World Bank Policy Research Working Paper 4007, New York City.

Nelson, R.R., (1995), "Recent Evolutionary Theorizing About Economic Change", *Journal of Economic Literature*, 33(1), pp. 48–90.

Parker, S., G. Tritt and W.T. Woo, (1997), "Some Lessons Learned for the Comparison of Transitions in Asia and Eastern Europe". In: W.T. Woo, S. Parker and J.D. Sachs (eds.), *Economies in Transition. Comparing Asia and Europe*. MIT Press, Cambridge, Mass., pp. 3–19.

Rapaczynski, A., (1996), "The Roles of the State and the Market in Establishing Property Rights", *Journal of Economic Perspectives*, 10(2), pp. 87–103.

Rondinelli, D.A. and J. Yurkiewicz, (1996), "Privatisation and Economic Restructuring in Poland: An Assessment of Transition Policies", *American Journal of Economics and Sociology*, 55(2), pp. 145-160.

Rostowski, J., (1993), "Comment on 'Gradual versus Rapid Liberalisation in Socialist Economies' by McKinnon". In: World Bank (ed.), *Proceedings of the World Bank Annual Conference on Development Economies*. World Bank, Washington DC, pp. 101-107.

Sachs, J., (1990), "What Is To Be Done?", *The Economist*, January 13, pp. 19–24.

Sachs, J., (1991a), "Sachs on Poland", *The Economist*, January 19, pp. 67.

Sachs, J., (1991b), "Crossing the Valley of Tears in East European Reform", *Challenge*, 34(5), pp. 26–32.

Sachs, J., (1992), "The Grand Bargain". In: A. Aslund (ed.), *The Post–Soviet Economy. Soviet and Western Perspectives,* . St. Martin's Press, New York, pp. 207–216.

Sachs, J., (1993a), *Poland's Jump to the Market Economy*, MIT Press, Cambridge, Mass.

Sachs, J., (1993b), "Privatising Russia: Comments and Discussion", *Brookings Papers on Economic Activity*, 1, pp. 184-185

Sachs, J., (1994), "Toward Glasnost in the IMF", *Challenge*, 37(3), pp. 4-11.

Sachs, J., (1995a), "Consolidating Capitalism", *Foreign Policy*, 95(Spring), pp. 50-64.

Sachs, J., (1995b), "Why Corruption Rules Russia", *The New York Times*, November 29, pp. 22.

Sachs, J., (1996), "The Transition in the Mid Decade", *American Economic Review Papers and Proceedings*, 86(2), pp. 128–133.

Sachs, J., (1997a), "An Overview of Stabilisation Issues Facing Economies in Transition". In: W.T. Woo, S. Parker and Sachs J.D. (eds.), *Economies in Transition. Comparing Asia and Europe*. MIT Press, Cambridge, Mass., , pp. 243–256.

Sachs, J., (1997b), "Why Russia has Failed to Stabilise?". In: A. Aslund (ed.), *Russia's Economic Transformation in the 1990s*. Pinter, London, pp. 127–136.

Sachs, J. and D. Lipton, (1990), "Poland's Economic Reform", *Foreign Affairs*, 69(3), pp. 47–66.

Sachs, J. and D. Lipton, (1997), "Remaining Steps to a Market-Based Monetary System in Russia". In: A. Aslund (ed.), *Russia's Economic Transformation in the 1990s*. Pinter, London, pp. 79-100.

Smith, A., (1986 [1776]), *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* Penguin, London.

Smith, A., (1996), "From Convergence to Fragmentation: Uneven Regional Development, Industrial Restructuring, and the 'Transition to Capitalism' in Slovakia", *Environment and Planning A*, 28(1), pp. 135–156.

Sutela, P., (1992), "The Role of the External Sector During the Transition". In: A. Aslund (ed.), *The Post–Soviet Economy. Soviet and Western Perspectives*. St. Martin's Press, New York, pp. 85–101.

Svejnar, J., (1996), "Enterprises and Workers in the Transition: Econometric Evidence", *American Economic Review Papers and Proceedings*, 86(2), pp. 123-127.

Szuk, T., (1996), "Unplesant Truths about Eastern Europe", *Foreign Policy*, 102(Spring), pp. 52-65.

Thomas, V. and Y. Wang, (1997), "East Asian Lessons from Economic Reforms". In: W.T. Woo, S. Parker and J. Sachs (eds.), *Economies in Transition. Comparing Asia and Europe*. MIT Press, Cambridge, MA, pp. 217–242.

United, Nations Economic Commission for Europe, (1994), *Economic Survey Of Europe in 1993–1994*, United Nations Publications, New York and Geneva.

Von Mises, L., (1975 [1920]), "Economic Calculation in the Socialist Commonwealth". In: F. A. Hayek (ed.), *Collective Economic Planning*. Kelley Publishing, Clifton NJ, pp. 87-130.

Walters, A., (1992), "The Transition to a Market Economy". In: C. Clague and G. Rausser (eds.), *The Emergence of Market Economies in Eastern Europe*. Blackwell, Cambridge, pp. 99-105.

Wang, Z.K., (1996a), "Integrating Transition Economies into the Global Economy", *Finance and Development*, 33(3), pp. 21-23.

Wang, Z.K., (1996b), "Integrating Transition Economies into the Global Economy", *Finance and Development*, 33(3), pp. 21–23.

Winieski, J., (1992), "Privatisation in Eastern-Central Europe: Avoiding Major Mistakes". In: C. Clague and Rausser G. (eds.), *The Emergence of Market Economies in Eastern Europe*. Blackwell, Cambridge, pp. 271-278.

Woo, W.T., (1994), "The Art of Reforming Centrally Planned Economies: Comparing China, Poland and Russia", *Journal of Comparative Economics*, 18(3), pp. 276-308.

Woo, W.T., (1997), "Improving the Performance of Enterprises in Transition". In: W.T. Woo, S. Parker and J.D. Sachs (eds.), *Economies in Transition. Comparing Asia and Europe*. MIT Press, Cambridge, Mass, pp. 299-324.

Κεφάλαιο 12: Η Σταδιακή Νεοκλασική Διαδικασία Μετάβασης: Προληπτική Θεραπεία

12.1 Εισαγωγή

Η θεμελιώδης βάση της σταδιακής νεοκλασικής διαδικασίας μετάβασης στην Κεντρική, Ανατολική Ευρώπη και στην πρώην Σοβιετική Ένωση, ήταν να εδραιώσει οικονομικά, πολιτικά και ιδεολογικά τις δομές πριν από οποιαδήποτε προσπάθεια φιλελευθεροποίησής τους. Χωρίς αυτήν την ελάχιστη θεμελίωση, οι ριζικές μεταρρυθμίσεις θα είχαν αποτρέψει την ανάπτυξη ενός ανταγωνιστικού, καπιταλιστικού οικονομικού συστήματος αγοράς. Και αυτό γιατί «η ιδιωτικοποίηση, η αγοροποιήση και η καθιέρωση του ανταγωνισμού δεν μπορεί να παρατηρηθεί σε μια οικονομία με περιορισμένες ανταλλαγές» (Carrington 1992, 24). Επίσης, η εφαρμογή ενός τέτοιου μεταρρυθμιστικού προγράμματος προϋποθέτει το ελάχιστο βιοτικό επίπεδο, αλλιώς η κοινωνική συνοχή θα βρισκόταν σε κίνδυνο. Η μεταρρύθμιση πρέπει να προάγει την κοινωνική ομοφωνία στην οποία επιδοκιμάζεται ένα σύστημα με ασφαλή δικαιώματα ιδιωτικών περιουσιακών στοιχείων (Murrell 1995, 171) το οποίο πρέπει να καθοδηγείται από τις αρχές του εθελοντισμού και της ελεύθερης επιλογής (Kornai 1992a, 17).

Ο σκοπός της διαδικασίας μετάβασης ήταν να εφαρμόσει μια έντονη και μοναδική αλλαγή, μια «μετασχηματιστική οικονομική ύφεση» (Kornai 1993b, 182, 189, Kornai 1994, 141) και να ξεπεράσει το σύνδρομο «ελλειμματικός πληθωρισμός» (Kolodko 1993, 21) με το να θέσει σε λειτουργία την «προληπτική θεραπεία» (Kornai 1997b, 183). Αυτό ήταν πιθανό μόνο αν ακολουθούσε τον «μακρύτερο δρόμο» (Abel and Bonin 1993,230) ή «ανοικοδομώντας το πλοίο στο ανοιχτό πέλαγος» (Elster et al. 1993). Η σταδιακή νεοκλασική διαδικασία μετάβασης εφαρμόστηκε σε όλες τις εναπομείνασες οικονομίες μετάβασης που δεν ακολούθησαν την προσέγγιση της θεραπείας σοκ. Καλά παραδείγματα της σταδιακής μετάβασης είναι η Ρουμανία, η Σλοβενία και η Ουγγαρία, η τελευταία είχε παράδοση στη σταδιακή μετάβαση ξεκινώντας από το 1968 με τον Νέο Οικονομικό Μηχανισμό.

Η επιδίωξη του κεφαλαίου αυτού είναι να αναπτύξει μια εκτενή σταδιακή νεοκλασική διαδικασία μετάβασης και να διακρίνει την σταδιακή διαδικασία από την προσέγγιση της θεραπείας σοκ. Η προσέγγιση που αναπτύχθηκε για την διαδικασία μετάβασης αφορά την: οικονομική ανάλυση, τον ορισμό της καλής κοινωνίας, της ταχύτητας, της πολιτικής δομής, της ιδεολογικής δομής και το κατά πόσο οι αρχικές συνθήκες έπρεπε να ληφθούν υπόψη. Τα δύο νεοκλασικά μοντέλα μετάβασης –θεραπεία σοκ και νεοκλασική σταδιακή μετάβαση– ήταν κοινά σε όρους οικονομικής ανάλυσης (νεοκλασικής), στον ορισμό μιας καλής κοινωνίας (προσέγγιση του ανταγωνιστικού καπιταλισμού) και στην ιδεολογία (ιδιοτέλεια). Με άλλα λόγια, οι στόχοι, η μεθοδολογία και ο κινητήριος παράγοντας των ατόμων της σταδιακής διαδικασίας ήταν σχεδόν ίδια με των ατόμων στη θεραπεία σοκ. Ωστόσο, τα δυο μοντέλα διαφέρουν αναφορικά με την ταχύτητα, την πολιτική δομή και τη συνάφεια των αρχικών συνθηκών. Αυτό το κεφάλαιο εστιάζει στις διαφορές. Μετά την αναγνώριση των πρωταρχικών παραγόντων, το επόμενο βήμα είναι να αναγνωρίσω τους δευτερεύοντες παράγοντες του μοντέλου μετάβασης. Η σταδιακή διαδικασία μετάβασης πρέπει να απαντήσει στα ερωτήματα που σχετίζονται με: την φιλελευθεροποίηση-σταθεροποίηση των τιμών, την ιδιωτικοποίηση, την θεσμική διάρθρωση, την νομισματική πολιτική και το χρηματοοικονομικό σύστημα, τη δημοσιονομική πολιτική, το διεθνές εμπόριο και την εξωτερική βοήθεια και κοινωνική πολιτική.

12.2 Πρωταρχικοί Παράγοντες της Σταδιακής Διαδικασίας Μετάβασης

12.2.1 Ταχύτητα

Το σύστημα της καπιταλιστικής αγοράς δεν πρέπει να επιβάλλεται στην κοινωνία. Εφόσον οι περιορισμοί του προσωπικού συμφέροντος και της ατομικής δραστηριότητας έχουν αποσυρθεί, ο καπιταλισμός έπρεπε να ήταν φυσικό αποτέλεσμα, αν και καθυστέρησε να αναπτυχθεί (Kornai 2000,32). Ωστόσο, οι υποστηρικτές της νεοκλασικής σταδιακής θεωρίας δεν αποκλείουν την πιθανότητα ενός «ελάχιστου σοκ» για κάποιες από τις πτυχές της διαδικασίας μετάβασης (Kornai 1986, 1693, McKinnon 1992a, 33, Smyth 1998, 384). Οποτεδήποτε χρειάστηκαν άμεσες αλλαγές, προϋποτίθεντο και άμεσες ενέργειες. Το δίλημμα ήταν γρήγορη και δαπανηρή αναδιάρθρωση εναντίον αργής αλλά λιγότερο ακριβής αναδιάρθρωσης (Dewatripont and Ronald 1992, 299).

Από την άποψη της σταδιακής μετάβασης, οι πολίτες στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη και στην πρώην Σοβιετική Ένωση δεν γνώριζαν πώς να αντιδράσουν σε μια οικονομία αγοράς. Ενώ μικρής κλίμακας εμπόριο μπορεί να μαθευτεί εύκολα, η επιχειρηματική δεοντολογία και η νομική πλευρά της οικονομικής δραστηριότητας θα έπαιρνε πολύ περισσότερο χρόνο. Η ενεργή συμμετοχή στη διαδικασία μαθαίνω-παρακολουθώντας και μαθαίνω-κάνοντας, καθώς και η απόκτηση γνώσεων και η νέα συμπεριφορά είναι θεμελιώδεις διαδικασίες και διαρκούν αρκετά χρόνια. Ως αποτέλε-

σμα, η παραγωγικότητα των μικρών αλλαγών θα ήταν καλύτερη από ό,τι των μεγάλων αλλαγών, χωρίς να αγνοούμε την ανάγκη για μεγάλες αλλαγές που θέτουν σε λειτουργία την μεταρρυθμιστική διαδικασία. Η ιστορία δεν κινείται με άλματα αλλά με οριακές ρυθμίσεις: τα μικρά και σταδιακά βήματα είναι ευκολότερο να τα διορθώσεις παρά τα μεγαλύτερα και απροσδόκητα βήματα. Επομένως «ο καπιταλισμός ποτέ δεν παρουσιάστηκε από πρότυπο: αναπτύχθηκε σταδιακά» (Csaba 1995,99), όμοια με «την ανατροφή ενός φυτού σε ένα θερμοκήπιο» (Svejnar 1991,131). Λαμβάνοντας υπόψη τα κοινωνικά κόστη, την ακολουθία μαθαίνω-κάνοντας, την καθιέρωση δόμησης, τις διαρθρωτικές ρυθμίσεις, την διοικητική ικανότητα, την αλλαγή συμπεριφοράς, την ασύμμετρη πληροφόρηση, την έλλειψη αφοσίωσης, τους πολιτικούς φραγμούς και τον κίνδυνο της αντιστροφής της μεταρρύθμισης, μια μεγάλη, πολύπλοκη και πολυπρόσωπη διαδικασία ευνοήθηκε.

Η σταδιακή διαδικασία μετάβασης επέβαλε την αλληλουχία των μεταρρυθμίσεων: μια σταδιακή διαδικασία προϋπέθετε μετάβαση από σχεδιασμό παρά μετάβαση από σύμπτωση. Ο συγχρονισμός και η αλληλουχία της φιλελευθεροποίησης ήταν επιτακτική: ο ανεπαρκής συγχρονισμός θα είχε ως αποτέλεσμα να παραταθεί η αποτελμάτωση. Κάτω από μια σταδιακή διαδικασία, η μετάβαση θα ήταν περισσότερο περίπλοκη επειδή η προσοχή θα στρεφόταν στην εντολή για εμφάνιση απαραίτητων μεταρρυθμίσεων και στις «επίπονες ανταλλαγές και επιλογές μεταξύ του κακού και του χειρότερου» (Kornai 1992a, 18). Η υιοθέτηση της κατάλληλης στρατηγικής μεταρρύθμισης δεν ήταν απλή και η επιτυχία προϋπέθετε «ένα πειστικό, αναλυτικό, πρακτικό πρόγραμμα του οποίου η εφαρμογή πρέπει να ξεκινήσει μονομιάς» (Kornai 1994, 59) για να αποφύγει την διαφθορά. Όπως ο Csaba (1995, 15) διατύπωσε: «…Μόνο ο πιο κοινός και ανίδεος εκπρόσωπος των οικονομικών θα μπορούσε πραγματικά να πειστεί για τη σκοπιμότητα των γρήγορων θεσμικών ρυθμίσεων».

Η πεποίθηση ότι η αγορά μπορεί να τεθεί σε λειτουργία διαμέσου της θεραπείας σοκ ήταν «λάθος και σε αρκετές περιπτώσεις προκάλεσε περισσότερα προβλήματα από ό,τι έλυσε» (Kolodko 1999a, 233). Τα προγράμματα των εκατό ή ακόμα των πεντακοσίων ημερών δεν ήταν εφικτά, ήταν όμως ολέθρια. Ήταν λάθος να υποθέτουμε ότι η ελεύθερη αγορά θα αναπτυχθεί μονομιάς ή ότι οι οικονομίες υπό μετάβαση θα μπορούσαν εύκολα να μεταπηδήσουν σε έναν περισσότερο εξεζητημένο μηχανισμό συντονισμού ως η υποδομή ενός κεντρικού σχεδιασμού που εξουδετερώνεται με την κατάργηση των ξεπερασμένων θεσμικά περιορισμών. Η σφοδρότητα της αναπόφευκτης ύφεσης αυξήθηκε σημαντικά με τα σφάλματα και λάθη των κυβερνήσεων των χωρών υπό μετάβαση, τα οποία κυρίως προέρχονται από την υιοθέτηση της διαδικασίας της θεραπείας σοκ. Η οικονομική επίδοση μέχρι τώρα είχε γίνει ακόμα χειρότερη από ό,τι ήταν από τον κεντρικά διοικούμενο σοσιαλισμό (Olson 1995, 437). Δυστυχώς, οι παλιές αποτυχίες της σταδιακής μετάβασης ήταν αυτές που οδήγησαν μερικούς από τους προγενέστερους υπερασπιστές να υποστηρίξουν τις λύσεις του τύπου «θεραπεία σοκ» (Rowthorn 1993, 346).

Η σταδιακή διαδικασία μετάβασης ήταν προτιμότερη από την προσέγγιση της θεραπείας σοκ διότι τα στάδια επιτρέπουν χρόνο για ρύθμιση, μειώνουν το κόστος μετάβασης, βελτιώνουν την πολιτική υποστήριξη και δημιουργούν συνθήκες για την διαδικασία μεταρρύθμισης ώστε να μην μπορεί να αντιστραφεί. Η οικονομία της αγοράς προϋποθέτει επαρκείς θεσμούς και ογκώδη νέα νομοθεσία και νομικούς κωδικούς, οι οποίοι δεν θα είχαν επιτευχθεί με την διαδικασία της θεραπείας σοκ. Η προσέγγιση της θεραπείας σοκ έχει σαν αποτέλεσμα την ανησυχία, την αβεβαιότητα, τον φόβο και την απόγνωση καθώς και την απώλεια ελπίδας (Berg 1994, 402, Kornai 1994, 48). Τα στάδια καθιστούν εφικτό να αρχίσει η μετάβαση με μεταρρυθμίσεις οι οποίες ήταν πιθανόν να έχουν τα καλύτερα αποτελέσματα για την πλειονότητα του πληθυσμού ενώ καθυστερούν τις λιγότερο ελκυστικές αλλαγές. Αυτή η διαδικασία αύξησε τη βιωσιμότητα των μεταρρυθμίσεων διαμέσου του σχεδιασμού της βέλτιστης αλληλουχίας από πολιτική και οικονομική άποψη με την «οικοδόμηση» υποστηρικτών για περαιτέρω μεταρρύθμιση. Λόγω οικονομικών και πολιτικών αιτιών, υπάρχει «απλώς καμία μη-ρεαλιστική εναλλακτική από την σταδιακή μετάβαση» (Rowthorn 1993, 346).

12.2.2 Πολιτική δομή

Ο Kornai (1995c, 64: 1997b, 122), ένας υποστηρικτής της σταδιακής προσέγγισης, συμφώνησε με τους υποστηρικτές της θεραπείας σοκ Lipton και Sachs (1992, 215) και Sachs (1993, xiii), όπου τα θεμελιώδη προβλήματα της μετάβασης ήταν πολιτικά και όχι οικονομικά. Αυτό είχε συχνά αγνοηθεί στην ανάλυση της οικονομικής πολιτικής και στις υποδείξεις όπου χαρακτηρίστηκαν από τεχνοκρατικές προσεγγίσεις. Η αποτυχία των τμηματικών μεταρρυθμίσεων συνδέθηκε με τον αποκλεισμό της πολιτικής διαδικασίας. Η πολιτική δεν είναι ένας εξωτερικός παράγοντας για οποιαδήποτε οικονομία αλλά ένας ευμετάβλητα επιβλητικός, εξωγενής περιορισμός: αγνοώντας την πολιτική γίνονται «κακά οικονομικά» και είναι απαραίτητο να «σέβονται πλήρως την πολιτική» (Kornai 1997b,151).

Κάτω από την βαθμιαία προσέγγιση, διατηρώντας τους κεντρικά διοικούμενους συντελεστές στην οικονομία θα είχε καταστεί εφικτό η γραφειοκρατία να ασκεί δύναμη και να τάσσει τους πολίτες στην βάση της πολιτικής αφοσίωσης παρά της αξιοσύνης. Αυτό θα έπρεπε να είχε γίνει την περίοδο όπου οι μεταρρυθμιστικές κυβερνήσεις ήρθαν αντιμέτωπες με ένα ευρύ αυξανόμενο και δυναμικό σύνολο συμφερόντων, μερικά από τα οποία εναντιώνονταν δυναμικά στο πρόγραμμα μεταρρύθμισης. Παρ' όλα ταύτα, κάτω από τις καινούριες πολιτικοοικονομικές συνθήκες παρατηρήθηκε κατάχρηση εξουσίας από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και τους εθελοντικούς και αυτόβουλους συλλόγους των πολιτών, που δημιουργήθηκαν για να εφαρμόσουν πολιτική πίεση σε μια ποικιλία θεμάτων.

Ο ενστερνισμός της δημοκρατίας θα είχε ως αποτέλεσμα τον σχηματισμό ενός «κοινωνικού συμβολαίου» μιας «εξελικτικής κοινής γνώμης» (Csaba 1995, 90), μεταξύ μιας ποικιλίας από ομάδες με ατομικά συμφέροντα, οι οποίες ήταν διατιθέμενες να περιορίσουν τις απαιτήσεις τους για να βοηθήσουν στην λύση των προβλημάτων της

μετάβασης. Χωρίς την ελάχιστη πολιτική συνεργασία, ακόμα και τα καλά αναπτυγμένα οικονομικά προγράμματα θα αποτύγχαναν. Ο Kornai (1995a, 246) υποστήριξε ότι η διαδικασία μετάβασης είχε κοινά γνωρίσματα με το δίλημμα του φυλακισμένου. Οι φυλακισμένοι πρέπει να συμβιβαστούν γιατί επιτυγχάνουν περισσότερο συλλογικά αποτελέσματα από ό,τι θα επιτύγχαναν διαμέσου μη-συνεργατικής συμπεριφοράς. Στις οικονομίες της μετάβασης, οι πολίτες ήταν οι φυλακισμένοι για την ώρα και η συμπεριφορά συνεργασίας ήταν απαραίτητη για την πρόοδο. Ένα βασικό στοιχείο μιας τέτοιας κοινής γνώμης ήταν ή κατασκευή μιας διαδικασίας συνεχούς σύσκεψης και διαπραγμάτευσης μεταξύ των ομάδων συμφερόντων. Η σύσταση της κοινής γνώμης παρέχει αξιοπιστία για την διαδικασία μετάβασης. Στην Ουγγαρία, για παράδειγμα, οι εκλογές αποκάλυψαν ότι η πλειονότητα του πληθυσμού προτίμησε πολιτικά κόμματα με περισσότερο επιφυλακτικές προσεγγίσεις για την μετάβαση και επακόλουθα έδωσαν στην σύμπραξη που κυβερνούσε την εντολή να ακολουθήσει τις πολιτικές μιας «ήρεμης δύναμης» (Andorka 1994, 29). Στη Ρωσία, ωστόσο, κανένας δεν έδωσε την εντολή για προώθηση του προγράμματος της θεραπείας σοκ, καθώς δεν ήταν ποτέ κομμάτι οποιασδήποτε προεκλογικής πλατφόρμας. Μια δημοκρατική πολιτική δομή ήταν απόλυτα αναγκαία για την σταδιακή προσέγγιση, αντίθετα με την θεραπεία σοκ, και για την επιτυχημένη αλλαγή του οικονομικού συστήματος.

Η έλλειψη οποιασδήποτε ευρύτερης γενικής πολιτικής συναίνεσης κατέστησε εξαιρετικά δύσκολο να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα της μετάβασης. Υπήρχαν προβλήματα ανασχετικής πολιτικής, όπως η αντιμετώπιση του υπερπληθωρισμού, η αναδιάρθρωση των επιχειρήσεων και η μείωση του ελλειμματικού προϋπολογισμού, όπου εμπλέκεται η δραματική πτώση του βιοτικού επιπέδου. Σε αντίθεση, η προσέγγιση της θεραπείας σοκ για μετάβαση κατέληξε σε έντονες εναντιώσεις για το πρόγραμμα μεταρρύθμισης, επειδή « όσο χειρότερο το αρχικό σοκ και υψηλότερη ανεργία, τόσο περισσότερη εναντίωση θα υπάρχει στην αναδιάρθρωση» (Blanchard 1996, 117). Κατά συνέπεια οι οικονομολόγοι της σταδιακής μετάβασης έδειξαν αφοσίωση στις μεταρρυθμίσεις ως αντιπαραγωγικές. Αρχικά, οι επιλεγμένες πολιτικές ήταν απογοητευτικές και η ικανότητα να αλλαχθούν εξαιρετικά σημαντική, δεδομένης της τεράστιας ποσότητας μόρφωσης που θα έπρεπε να λάβει χώρα (Murrell 1992, 88-9).

Η διαδικασία σταδιακής μεταρρύθμισης, οι προτεραιότητες και οι επιλογές, η ελαχιστοποίηση του κοινωνικού κόστους και η εφαρμογή «αληθινών μεταρρυθμίσεων» (Kolodko 1999b, 247) θα εξυπηρετούσαν την πλειοψηφία της κοινωνίας και όχι των λίγων που έχουν εξουσία. Κάτι τέτοιο θα μπορούσε να αποφασιστεί μόνο με την συμμετοχή των πολιτών σε μια δημοκρατική διαδικασία. Αυτό ήταν απαραίτητο για να επιτευχθεί κοινωνική και πολιτική σταθερότητα και να αποφευχθεί η έντονη αντιπαράθεση. Σε γενικές γραμμές οι πολιτικοί κανόνες είναι σε θέση να οδηγούν τους οικονομικούς κανόνες και η καλή οικονομική απόδοση είναι κατευθείαν συνδεδεμένη με την δημοκρατία, διαμέσου της αιτιότητας που είναι αμφίδρομη. Ο Kornai (1993a, 333: 1995c, 62, 159, 220: 1995b,1 50: 1997b, 178) προήγαγε το επιχείρημα μιας δημοκρατικής πολιτικής

δομής σαν νούμερο ένα στόχο της μετάβασης, ο απολυταρχικός κανόνας δεν άξιζε καμία τιμή ούτε καν την τιμή της αποδοτικότητας: «εάν έρθει σε σύγκρουση μεταξύ της αποδοτικότητας και της αιτιότητας της δημοκρατίας εγώ είμαι σίγουρος ότι η υπεράσπιση των θεσμών της δημοκρατίας είναι υπέρτατο καθήκον». Συνεπώς, υπήρξε ένας νέος ρόλος σχετιζόμενος με την κυβέρνηση (Kolodko 1999b, 249).

Η ενεργή κρατική συμμετοχή χρειαζόταν, επειδή το δημόσιο θεώρησε ότι είναι δουλειά της κυβέρνησης, εδραιωμένη από την πολιτική διαδικασία, να διορθώσει τις ατέλειες της αγοράς που προκλήθηκαν από τα ατομικά συμφέροντα των ομάδων και τους άτυπους συντελεστές, σαν το οργανωμένο έγκλημα. Η διατήρηση των κεντρικά διοικούμενων συντελεστών στην οικονομία και ο συσχετιζόμενος μηχανισμός ελέγχου και επιρροής θα διασφαλίσει ότι η πολιτεία είναι σε θέση να ασκήσει την απαραίτητη δύναμη ώστε να επιτύχει τους στόχους της σταδιακής διαδικασίας. Μια αδύναμη πολιτεία ήταν ασυνεπής με τη σταδιακή διαδικασία και είναι το αποτέλεσμα της θεραπείας σοκ που αφορά την καταστροφή όλων των συντελεστών του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλισμού.

Η εφαρμογή της διαδικασίας της θεραπείας σοκ, η οποία κατέληξε σε συνειδητοποίηση της πραγματικότητας, μαζική ανεργία, ανισότητα πλούτου και διαφθορά, εξέθεσε σε κίνδυνο τους «νεοσσούς» θεσμούς της δημοκρατίας και απέτρεψε τις βαρυσήμαντες οικονομικές μεταρρυθμίσεις. «Αυτό οικονομικά παρακινεί την αφύπνιση παρέχοντας μια εύφορη αναπαραγωγή εδάφους για δημαγωγία, φθηνές υποσχέσεις και επιθυμίες για ηγεσία με σιδερένια πυγμή» (Kornai 1994, 60). Για τους σταδιακούς νεοκλασικούς υποστηρικτές, η δημοκρατία είναι βασική προϋπόθεση για μια επιτυχημένη διαδικασία μεταρρύθμισης. Η δημοκρατία δεν είναι ένα εμπόδιο της μεταρρύθμισης, αλλά κατά προτίμηση ένας βασικός παράγοντας του γενικού προγράμματος μετάβασης. Η προσέγγιση της θεραπείας σοκ εστίασε την προσοχή της στο πώς η ταχύτητα μπορεί να περιορίσει μια κυβέρνηση, ενώ η σταδιακή προσέγγιση προσπάθησε να σχεδιάσει την ακολουθία των μεταρρυθμίσεων ώστε να χτίσει, διαμέσου της δημοκρατικής διαδικασίας σε κάθε στάδιο της μετάβασης, υποστηρικτές για περαιτέρω μεταρρύθμιση (Ronald 1994,39).

12.2.3 Αρχικές συνθήκες

Η σταδιακή διαδικασία ήταν ασυνεπής με την άκαμπτη σκέψη και την εφαρμογή του τρόπου της θεραπείας σοκ για το πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων, ανεξάρτητα από τις αρχικές συνθήκες. Τα «πρακτικά οικονομικά» προϋπέθεταν την ενσωμάτωση των αρχικών συνθηκών στη διαδικασία μετάβασης (Murrell 1995, 165). Τα πολιτικά εργαλεία και οι στόχοι απαιτούν την στροφή της σκέψης σε συγκεκριμένες οικονομικές συνθήκες της ώρας και στην αλλαγή αναλογικά. Αυτό προϋποθέτει τη σταθερή επανεκτίμηση της συγκεκριμένης οικονομικής κατάστασης και την ενεργή συμμετοχή της κυβέρνησης στις οικονομικές υποθέσεις. Η κυβέρνηση πρέπει να είναι ευέλικτη και να ανταποκρίνεται με κατανόηση στις οικονομικές αλλαγές. Η εμπειρία αποκάλυψε ότι η επιλογή της στρατηγικής της φιλελευθεροποίησης στις οικονομίες υπό μετάβαση σχετίζεται με τις αρχικές συνθήκες. Για παράδειγμα,

η Ανατολική Ευρώπη και η Κίνα έχουν διαφορετική ακολουθία μεταρρυθμίσεων λόγω των διαφορετικών συνθηκών. Εξάλλου, η αποκάλυψη της σταδιακής διαδικασίας μετάβασης σαν αποτέλεσμα του εξελικτικού χαρακτήρα των μεταρρυθμίσεων συχνά έχει σαν αποτέλεσμα αλλαγές οι οποίες ήταν συμπτωματικές και απρόβλεπτες στη φύση.

Οι δυναμικές των μεταρρυθμίσεων διαφέρουν μεταξύ των οικονομιών μετάβασης επειδή τα αρχικά σημεία ήταν ποικίλα. Τα πρωταρχικό σημείο προϋποθέτει διευκρίνιση. Δεν ήταν συμπτωματικό ότι η Κεντρική, η Ανατολική Ευρώπη και οι Βαλτικές πολιτείες συμπεριφέρθηκαν πολύ καλύτερα από την Κοινοπολιτεία του Ανεξάρτητων Κρατών, εφόσον ο κεντρικά διοικούμενος σοσιαλισμός εγκαθιδρύθηκε πολύ αργότερα σε αυτές τις χώρες. Αντιθέτως, η Ουγγαρία ήταν αναλογικά σε πλεονεκτική θέση από την αρχή για τη διαδικασία μετάβασης - η σταδιακή διαδικασία μεταρρύθμισης άρχισε το 1968 με τον Νέο Οικονομικό Μηχανισμό - και ως εκ τούτου η ικανότητα να αποφεύγει τον υπερπληθυσμό θα πρέπει να αποδοθεί στις αρχικές πλεονεκτικές συνθήκες. Οι διαφορετικές αρχικές συνθήκες έκαναν την κατάσταση απολύτως μοναδική και δεν υπήρχε «έτοιμη συνταγή» (Kornai 1995d, 34), «ένας ξεχωριστός λεπτομερής χάρτης» (Fischer and Gelb 1991, 91). Για παράδειγμα, ο Πίνακας 12.1 παρέχει πληροφορίες αναφορικά με τη μετακίνηση του εργατικού δυναμικού από το δημόσιο στον ιδιωτικό τομέα. Οι αποδείξεις που παρουσιάζονται στον πίνακα 12.1 υποδεικνύουν αξιόλογη διακύμανση μεταξύ των οικονομιών της μετάβασης που κατατάσσονται στην αρχή της μετάβασης: η απασχόληση στον ιδιωτικό τομέα στην Αλβανία ήταν πολύ μικρή (μόνο 3,8%) και πολύ υψηλή στην Πολωνία (54%). Αυτές οι διαφορές παρέχουν στοιχεία αναφορικά με τις διαφορετικές αρχικές συνθήκες στις οικονομίες μετάβασης για τις οποίες οι υποστηρικτές της σταδιακής μετάβασης υποστήριζαν ότι πρέπει να ληφθούν υπόψη. Η αύξηση της απασχόλησης στον ιδιωτικό τομέα ήταν γενικά πολύ γρήγορη (Gregory and Stuart 2004, 489). Οι αρχικές συνθήκες εξαιρούνται, ο σκοπός όλων των οικονομιών μετάβασης ήταν να ιδρύσουν μια ανταγωνιστική αγορά καπιταλισμού.

Πίνακας 12.1 Απασχόληση στον Ιδιωτικό Τομέα σαν Ποσοστό της Συνολικής Απασχόλησης σε Επιλεγμένες Οικονομίες Μετάβασης.

Χώρα	**Διαδικασία Μετάβασης**	**1992**	**1996**	**1998**	**1999**	**2000**
Αλβανία	Θεραπεία Σοκ	3.8	78.6			82.2
Αζερμπαϊτζάν	Σταδιακή Μετάβαση	35.6	48.5		63.7	
Λευκορωσία	Σταδιακή Μετάβαση		9.3		18.6	
Βουλγαρία	Θεραπεία Σοκ	18.0	47.0		65.0	
Τσεχική Δημοκρατία	Θεραπεία Σοκ	31.1	58.9			65.0
Ουγγαρία	Σταδιακή Μετάβαση		76.8	81.4		
Πολωνία	Θεραπεία Σοκ	54.0	63.0			72.0
Ρουμανία	Σταδιακή Μετάβαση	41.0	52.0			

Πηγή: (Gregory and Stuart 2004, 489)

Ενσωματώνοντας τις αρχικές συνθήκες στη διαδικασία μετάβασης δικαιολογείται μια σταδιακή προσέγγιση. Αυτό γίνεται επειδή το επίπεδο μιας πολιτείας ως προς τον πολιτισμό, την ιστορία, την κουλτούρα, το μέγεθος, την αποδοτικότητα και το βαθμό της κοινωνικής ικανοποίησης σχετίζεται με το τι πραγματικά συμβαίνει στην οικονομία. Σαν αποτέλεσμα, οι δυναμικές και η ταχύτητα των μεταρρυθμίσεων διέφεραν μεταξύ των οικονομιών της μετάβασης, διότι τα αρχικά σημεία διέφεραν. Τα αρχικά σημεία προϋπέθεταν αποσαφήνιση και δεν θα μπορούσαν να είναι μια ενιαία γραμμή, οπότε οι κυβερνήσεις δεν θα μπορούσαν ταυτόχρονα να αναλάβουν την φιλελευθεροποίηση των μέτρων. Αντίθετα, υπήρχε ένα άριστο πρότυπο οικονομικής φιλελευθεροποίησης, εξαρτώμενο από τις αρχικές συνθήκες. Μολονότι η ιστορία και η κουλτούρα είναι σημαντικές, δεν ήταν σαν τους υποχρεωτικούς περιορισμούς όπου μια μοιρολατρική προσέγγιση θα έπρεπε να υιοθετηθεί. Οι πολιτιστικές αξίες μπορούν να μεταλλαχθούν και η ιστορία μπορεί να αλλάξει.

Ο Murrell (1995, 173) ήταν επικριτικός για τις απόψεις της θεραπείας σοκ για το ότι τα οικονομικά συστήματα της αγοράς είναι ίδια παντού, είτε στην «Ρωσία το 1913 είτε στην Οικονομική Οργάνωση Συνεργασίας και Ανάπτυξης του 1994». Οι από πάνω σε κάτω μεταρρυθμίσεις του τύπου της θεραπείας σοκ ήταν μια λυπηρή «υπενθύμιση» του παρελθόντος, όταν τέτοιες μεταρρυθμίσεις είχαν σχεδιαστεί από την κεντρική αρχή. Στις οικονομίες μετάβασης, οι ξένοι οικονομολόγοι σχεδίασαν τις μεταρρυθμίσεις της θεραπείας σοκ. Στην περίπτωση της Ρωσίας ο Jeffrey Sachs παραδέχτηκε ότι ένιωσε σαν χειρουργός όπου είχε κόψει και «ανοίξει» έναν ασθενή μόνο και μόνο για να ανακαλύψει ότι τίποτα δεν ήταν μέσα! Ο Kingston-Mann (1999, 41) πρόσθεσε: «ο χειρούργος όχι μόνο είχε τη λάθος διάγνωση αλλά πέρασε τον ασθενή για κάποιον άλλο». Αυτό συνέβη επειδή η ιστορία του ασθενούς ήταν άγνωστη στο χειρούργο.

12.3 Δευτερεύοντες παράγοντες του Σταδιακού Μοντέλου

12.3.1 Φιλελευθεροποίηση Τιμών και Σταθεροποίηση

Ο λογικός σχεδιασμός ήταν ανέφικτος λόγω των διαφορετικών συμφερόντων των ατόμων. Επομένως, ο μόνος μηχανισμός συντονισμού ήταν οι ενδείξεις της θεμελιωμένης αγοράς που προσφέρονται από τις σχετικές τιμές. Ωστόσο, η ρύθμιση των ποσοτήτων στις νέες τιμές πρέπει να είναι σταδιακή, διότι η έλλειψη σχεδιασμού ελέγχων των τιμών και των πολιτικών, καταλήγουν σε πληθωριστική πίεση χωρίς να εξαλείφουν το έλλειμμα. Οι έλεγχοι των τιμών δεν ήταν μια άκαρπη δραστηριότητα, όπως επέμεναν οι υποστηρικτές της θεραπείας σοκ. Οι έλεγχοι των τιμών και οι πολιτικές διευκόλυναν τη μετάβαση και περιόριζαν τα κόστη που σχετίζονταν με τους πολίτες. Υπήρχε μια πραγματική επιλογή μεταξύ των βραχυπρόθεσμων ποσοτικών κερδών και της «αντι-ύφεσης» (anti-recessionary) και των μακροπρόθεσμων ποιοτικών ωφελειών της οικονομικής ανάπτυξης. Η αποδοτικότητα των κερδών της φιλελευθεροποίησης των τιμών ήταν

αβέβαιη. Οι τιμές μπορεί να μην μπορούν να φιλελευθεροποιηθούν αμέσως: θα έπρεπε όμως να υπάρξει μεταβατική τιμολόγηση, στην οποία οι τιμές των βασικών τροφίμων, των ενεργειακών προϊόντων και των δημοσίων επιχειρήσεων να ήταν ελεγχόμενες. Για παράδειγμα, μια αγροτική ενίσχυση των τιμών, όμοια με τις αγροτικές πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης, θα μπορούσε να είχε παρουσιαστεί προσωρινά, με δασμούς στα εισαγόμενα τρόφιμα.

Οι τιμές θα έπρεπε να προσεγγίζουν τις αξίες ισορροπίας τους και τα παγκόσμια επίπεδα διαμέσου μιας σταδιακής διαδικασίας, επειδή οι τιμές και η πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία είναι ενδογενείς μεταβλητές. Επίσης, τέτοιοι έλεγχοι θα μπορούσαν εν μέρει να αντικατασταθούν από το διαφορετικό κοινωνικά υποανάπτυκτο δίκτυο ασφάλισης. Η ξένη βοήθεια και η εξάλειψη της μαύρης αγοράς θα μπορούσε να επιτύχει μια μετακίνηση των τιμών ισορροπίας. Ο Thomas και ο Wang (1997,235) χρησιμοποίησαν την εμπειρία των επιτυχημένων μεταρρυθμίσεων της Ανατολικής Ασίας για να υποστηρίξουν ότι αυτές οι χώρες έφτιαξαν αυξημένες διαρθρωτικές αλλαγές για να αποφύγουν την ανάγκη της θεραπείας σοκ. Οι μεταρρυθμίσεις των προσανατολισμένων αγορών χρειάζονται χρόνια για να τεθούν σε εφαρμογή και συνήθως απαιτούν ακόμα περισσότερο χρόνο πριν ξεκινήσουν να παράγουν εύρωστες επενδύσεις και ανάπτυξη. Για παράδειγμα, οι τιμές ελευθερώθηκαν σταδιακά στην Ουγγαρία.

Το επιχείρημα της θεραπείας σοκ για την απελευθέρωση της συνολικής τιμής ήταν ελαττωματικό και υπερβολικά καταστρεπτικό. Ενώ η κεντρική διοίκηση θα έπρεπε να απομακρυνθεί, οι ενδείξεις των τιμών δεν αντικαθιστούν αμέσως το ρόλο των ρυθμίσεων, εφόσον τα άτομα δεν είναι ακόμη ικανά να εκτιμήσουν και να αξιοποιήσουν αυτό το καινούργιο είδος πληροφορίας. Όσο τα εγχειρήματα του κράτους ήταν ανταγωνιστικά για τις σπάνιες πηγές με χαλαρούς περιορισμούς στον προϋπολογισμό δεν θα μπορούσε να υπάρξει σοβαρή εποικοδομητική ισορροπία και οι αβίαστες εντολές τους προκάλεσαν την επ' αόριστον αύξηση του επιπέδου των τιμών. Όντως αυτό ήταν ένα «σοκ χωρίς θεραπεία» (Kolodko 1999a, 33): έτσι, «οι τιμές δεν πρέπει να φιλελευθεροποιούνται από μόνες τους» (Csaba 1995, 71) μέχρις ότου η αγορά των καταναλωτικών προϊόντων κορεστεί στο σημείο των ελεγχόμενων τιμών (Alexeer 1991, 381). Κατ' αυτόν τον τρόπο, η φιλελευθεροποίηση των τιμών δεν θα ήταν αρκετή για την ανάπτυξη των ανταγωνιστικών αγορών (Fischer and Gelb 1991,97).

Βασισμένη στη σταδιακή προσέγγιση, η κυβέρνηση διατηρεί κάποιους «χαλαρούς» ελέγχους τιμών (Feltenstein 1994,218), ενώ επιτρέπει στις υπόλοιπες τιμές να καθοριστούν ελεύθερα από την αγορά. Παρόλα τα επακόλουθα πλεονάσματα και ελλείμματα, αυτό είναι χαρακτηριστικό της κάθε οικονομίας της αγοράς. Κατά τη διάρκεια της περιόδου με σταθερές τιμές, το επιτόκιο πρέπει να ελεγχθεί για να επιτύχουμε πραγματική δημοσιονομική ανάπτυξη χωρίς υπερβολικό ρίσκο για μείζονα χρηματοοικονομικό πανικό και χρεοκοπία. Σημαντικότερα, ενώ οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι υπογράμμιζαν την επείγουσα ανάγκη για μείωση του πληθωρισμού, οι σταδιακοί οικονομολόγοι

ήταν πρόθυμοι να επιλέξουν τον πληθωρισμό με τη μείωση της κοινωνικής κακουχίας, ιδιαίτερα από την άποψη της ανεργίας.

Η αφαίρεση ορισμένων ελέγχων στις τιμές, όχι όλων όπως όρισε η σταδιακή προσέγγιση, θα είχε ως αποτέλεσμα το κλείσιμο των αντιπαραγωγικών επιχειρήσεων και την πτώση της παραγωγής όχι μόνο στην Πολωνία, η οποία βρισκόταν υπό την θεραπεία σοκ, αλλά και στην Ουγγαρία όπου η μετάβαση ήταν σταδιακή (Kornai 1993b, 182). Αυτό συνέβη διότι «η μεταρρύθμιση οδήγησε αρχικά στην αποδιοργάνωση και αυτή η αποδιοργάνωση εξηγεί μερικά από την πτώση της παραγωγής» (Blanchard 1996, 117). Ελάχιστοι οικονομολόγοι προέβλεψαν την μεγάλης-κλίμακας πτώση της παραγωγής, η οποία έλαβε μέρος, επειδή ήταν «ένα πολυσύνθετο περιπλεγμένο φαινόμενο το οποίο προαπαιτεί μια πολύ-τυχαία εξήγηση» (Kornai 1993b, 184). Ωστόσο, η αναδιάρθρωση της παραγωγής, η εξειδικευμένη τεχνική καινοτομία και η ανάπτυξη των καινούργιων προϊόντων ήταν το αποτέλεσμα της καταστροφής των μη-παραγωγικών επιχειρήσεων. «Αυτός ο καθαρισμός ήταν καίριος για την ανάπτυξη» της οικονομίας (Kornai 1992c, 8).

Για την αποφυγή του μαζικού κλεισίματος των επιχειρήσεων και την σημαντική αύξηση της ανεργίας, ο Kornai (1992a, 10) ήταν προετοιμασμένος να δώσει στις μη αποτελεσματικές επιχειρήσεις μια τελευταία ευκαιρία να προσαρμοστούν στις συνθήκες της αναπτυγμένης αγοράς με το να τους προσφέρει μια εφάπαξ προσωρινή επιδότηση. Τον Δεκέμβριο του 1991, απολύτως σύμφωνο με τον Kornai, το Ρουμανικό Κοινοβούλιο καθοδήγησε την κεντρική τράπεζα να προσφέρει το αντίστοιχο ποσό των 1.35 δισεκατομμυρίων Αμερικάνικων Δολαρίων υπό την μορφή πίστωσης 6 μηνών σε όλες τις επιχειρήσεις με ονομαστικό επιτόκιο 28%. Αυτό δε συμμορφώνεται με το ΔΝΤ, και η Ρουμανία έχασε τα υπόλοιπα 58 εκατομμύρια των Ειδικών Δικαιωμάτων Αναλήψεών της (Poirot 1996, 1068). Στο τέλος, όσο απρόθυμος και αν ήταν ο Kornai (1992a, 10) να συστήσει την προσωρινή επιδότηση: «εξακολούθησε να υπάρχει ο κίνδυνος ότι όλα τα φαινόμενα που προέκυψαν σε σχέση με τους χαλαρούς περιορισμούς του προϋπολογισμού μπορούν να προκύψουν κι εδώ επίσης».

Ο πληθωρισμός ήταν «ο νούμερο ένα σταθερός δημόσιος κίνδυνος των χωρών υπό μετάβαση» (Csaba 1995, 69). Ωστόσο στην Ουγγαρία, λόγω της σταδιακής προσέγγισης, δεν υπήρχε υπερπληθωρισμός. Ο Kornai (1993a, 323: 1995c, 149: 1996, 2) υποστήριξε ότι η αύξηση της ανεργίας μπορεί να μειώσει τον πληθωρισμό και να αυξήσει την αποδοτικότητα. Η βελτίωση της αποδοτικότητας απαιτεί την απόρριψη της πλήρους απασχόλησης και την εξασφάλιση της εργασίας και τη μείωση της κοινωνικής ασφάλισης, που παρεχόταν δωρεάν από τις επιχειρήσεις. Ωστόσο, θα ήταν λάθος «η επιβολή ενός επίμονου και ριζικού χαλιναριού πάνω στον πληθωρισμό εις βάρος όλων των άλλων καθηκόντων» (Kornai 1997b,213). Το εργατικό δυναμικό δεν είναι εύκολο να συνταξιοδοτηθεί ή να κρατηθεί αδρανές με χαμηλό κόστος. Η υψηλή ανεργία επιβάλλει σοβαρές χρηματοοικονομικές επιβαρύνσεις στην πολιτεία και έμμεσα, σε ολόκληρη την οικονομία. Ακόμα πιο σημαντικό είναι ότι η ανεργία δημιούργησε κοινωνική δυσαρέ-

σκεια, η οποία δημιούργησε την πιο άμεση απειλή για τη διατήρηση ολόκληρου του προγράμματος μεταρρύθμισης. Μια εκτεταμένη ύφεση ήταν αναμενόμενη, η οποία καταλήγει σε αρκετά χρόνια υψηλής ανεργίας, χωρίς κρατική παρέμβαση, η οποία θα μπορούσε μόνο να αυξηθεί περισσότερο.

Ενώ η επιδίωξη θα έπρεπε να ήταν ότι ο καθορισμός των μισθών θα έπρεπε να γίνεται από την αγορά, ήταν προς όφελος της κοινωνίας στη φάση της μετάβασης να διατηρήσει μερικό έλεγχο πάνω στους μισθούς και να αποφύγει τον συσχετισμό των μισθών με τις τιμές. Αυτό θα γινόταν διότι ο πληθωρισμός είναι μια δυναμική διαδικασία: δημιουργήθηκε και διατηρήθηκε από την αύξηση των μισθών και των τιμών. Η απορρύθμιση των μισθών σε ένα περιβάλλον με εξασθενημένο κίνητρο κέρδους, χαλαρούς περιορισμούς στον προϋπολογισμό και ανεργία δεν θα μπορούσαν να βοηθήσουν τη διαδικασία μετάβασης. Επίσης, η αύξηση των μισθών δεν θα έπρεπε να τροφοδοτείται από την αύξηση των τιμών των εισαγωγών λόγω υποτίμησης του νομίσματος. Η κυβέρνηση πρέπει να θέσει μια κατευθυντήρια γραμμή για τον προσδιορισμό των μισθών, που να ταιριάζει με τα κίνητρα φόρων: μια πολιτική μισθών και εισοδημάτων. Στην παραπάνω προοδευτική φορολογία, το προκαθορισμένο πρότυπο θα ενεργούσε σαν ένα αντικίνητρο της υπέρμετρης αύξησης των μισθών: η τμηματική τιμαριθμική προσαρμογή των μισθών, όχι αυτόματα, θα διατηρήσει την εργασιακή ειρήνη και θα μειώσει τον πληθωρισμό. Ήταν ένα μεταβατικό μέτρο, το οποίο μπορούσε να επιταχύνει τη διαδικασία μεταρρύθμισης. Σε αυτήν την περίπτωση, υπάρχει μια συμφωνία μεταξύ των υποστηρικτών της θεραπείας σοκ και των υποστηρικτών της σταδιακής μετάβασης.

Η ανάπτυξη των σχέσεων της αγοράς στις οικονομίες υπό μετάβαση ήταν «μια εξαρτημένη-πορεία», όπως τα περισσότερα οικονομικά φαινόμενα (Nelson 1995,51). Ο ρόλος της πολιτείας στην οικονομική πολιτική ήταν μεταξύ της περισσότερο αυξημένης θεωρητικής και της πρακτικής πλευράς της μετάβασης. Ο δημόσιος τομέας ήταν πολύ μεγάλος για να «μείνει μόνος», ενώ ο ιδιωτικός τομέας όλο και μεγάλωνε και ήταν «πιθανό να γίνει μια πολιτική και οικονομική ωρολογιακή βόμβα, η οποία θα υπονόμευε ολόκληρη τη διαδικασία μεταρρύθμισης» (Frydman et al. 1997, 83). Κατά τη διάρκεια της περιόδου μετάβασης, η οικονομία ήταν σαν «τη γη του πουθενά» (Kornai 1994, 47) και ήταν καθήκον της κυβέρνησης να ασκήσει κάποια επιρροή, με το να ενθαρρύνει και να προάγει την ανάπτυξη δημιουργώντας μακροοικονομικές θεσμικές και νομικές συνθήκες που ευνοούν την ανάπτυξη της παραγωγής. Μολαταύτα, όπως ο Kornai (1995d, 26-7) επεσήμανε, η κυβέρνηση δεν «ξεκινά» την ανάπτυξη, μόνο την επηρεάζει.

Σύμφωνα με τον Kornai, «δεν υπάρχει καμιά ελπίδα να προσδιοριστεί θεωρητικά, μια για πάντα, ο βέλτιστος βαθμός δραστηριότητας της πολιτείας» (Kornai 1994, 62). Στη διαδικασία μετάβασης, η κυβέρνηση είχε μοιραστεί την ευθύνη της ανάπτυξης της οικονομίας της αγοράς. «Οι μήνες του μέλιτος τελείωσαν όπως και η ευκαιρία να κατηγορήσουν τους δύσκολους καιρούς του παλαιότερου συστήματος» (Nelson 1994, 54). Κατά τη διάρκεια της μεταβατικής ύφεσης, οι διευθυντές δεν μείωσαν το κόστος αλλά αύξησαν την πίστωση των επιχειρήσεων, απέτυχαν να πληρώσουν τους φόρους και

να εξοφλήσουν τα δάνεια στις κρατικές τράπεζες, και κινητοποίησαν την οικονομική δύναμη για πολιτικούς σκοπούς. Υπό αυτές τις συνθήκες, μείωσαν το ρόλο της πολιτείας στο ελάχιστο και το να μην κάνουν τίποτα ήταν απαράδεκτο: «δεν ωφελεί και πολύ να πούμε ότι η κυβέρνηση επιμένει στα όπλα της, οι οικονομικοί παράγοντες θα πρέπει να αλλάξουν τη συμπεριφορά τους» (Frydman et al. 1997, 45).

Ο ρόλος της πολιτείας στις οικονομίες μετάβασης ήταν διπλός και ουσιαστικός. Από τη μια μεριά, η δραστηριότητα της πολιτείας καθοριζόταν σύμφωνα με την ιδέα της νεοκλασικής ελεύθερης αγοράς: αναπτύσσοντας, παρέχοντας τα μέσα και επιβάλλοντας τον κανόνα της αγοράς και ενεργώντας μόνο σε σχέση με την αποτυχία της αγοράς. Από την άλλη πλευρά, η κρατική δραστηριότητα, πέρα από την παραδοσιακή αντίληψη για την πολιτεία ήταν καθορισμένη από την ιδιοσυγκρασία της διαδικασίας μετάβασης. Η πολιτεία πρέπει να θέσει σε εφαρμογή και να βοηθήσει ενεργά την ανάπτυξη των νέων θεσμών που απαιτούνται από την οικονομία της αγοράς, την σύσταση ορισμένων καινούργιων επιχειρήσεων και την κατάργηση κάποιων άλλων, και την μετατροπή των σχέσεων ιδιοκτησίας.

Σε αντίθεση με το μοντέλο της θεραπείας σοκ (και λόγω της φύσης των σταδιακών μεταρρυθμίσεων) μια ισχυρά ακτιβιστική πολιτεία ήταν εξαιρετικά σημαντική. Αυτή η ισχυρά ακτιβιστική πολιτεία ήταν μια ισχυρή αλλά δημοκρατικά ελεγχόμενη πολιτεία. Όπως η εμπειρία μας από την Ουκρανία, την Ρουμανία και τη Ρωσία αποδεικνύει ότι μια αδύναμη κυβέρνηση δεν ήταν σε θέση να προξενήσει σταθεροποίηση. Ταυτοχρόνως, θα πρέπει να υπενθυμιστεί ότι «ο σοσιαλισμός και η δουλοπαροικία πάνε χέρι με χέρι» (Carrington 1992,23), «και οι άνθρωποι εξαγριώνονται από την κρατική παρέμβαση στις ιδιωτικές τους ζωές» (Kornai 1992c,16). Έτσι, μια μινιμαλιστική πολιτεία πρέπει να είναι ο τελικός στόχος. Οι πολιτικές αρχές και οι πολίτες πρέπει να διασφαλίσουν, μέσω μιας δημοκρατικής διαδικασίας, την αδρανοποίηση της απόπειρας επιστροφής στην κεντρική και γραφειοκρατική δομή. Μόλις ολοκληρωθεί η μετάβαση, η κρατική παρέμβαση δεν θα ήταν αναγκαία. Καθώς οι αγορές αναπτύσσονται και ο ρυθμός των μεταρρυθμίσεων – θεσμικών, δομικών και χρηματοοικονομικών – επιταχύνεται, ο ρόλος της πολιτείας θα μειωθεί και μαζί με αυτό οποιαδήποτε εναπομείνασα κρατική δύναμη. Η κρατική παρέμβαση θα «έσβηνε» και θα λειτουργούσε σαν μια «ελάχιστη πολιτεία», εφαρμόζοντας μόνο τους κανόνες, στην παράδοση του Hayek και του Friedman.

12.3.2 Ιδιωτικοποίηση

Οι σταδιακοί οικονομολόγοι υποστήριξαν ότι ένα σύστημα ανταγωνιστικής, καπιταλιστικής αγοράς προϋποθέτει την κυριαρχία της ιδιωτικής περιουσίας, διότι «δεν μπορεί να υπάρξει καπιταλισμός χωρίς καπιταλιστές» (Gustafson 1999, 26) και «η κοινή ιδιοκτησία δεν είναι περιουσία κανενός» (Carrington 1992, 23). Ωστόσο, η αποδοτικότητα σχετίζεται με την ιδιωτικοποίηση, το πρωτεύον εργαλείο για να ξεπεραστεί η ύφεση και να τονωθούν η ανάπτυξη και η απασχόληση. Ήταν «μια απλοποίηση της εσφαλμένης

αντίληψης για την αληθινή σχέση» (Kornai 1994, 50) και πολιτικές τέθηκαν σε εφαρμογή με μια τεχνητή επιτάχυνση της διαδικασίας της ιδιωτικοποίησης. Η ιδιωτικοποίηση αλλά και η φιλελευθεροποίηση ήταν απλά εργαλεία της οικονομικής πολιτικής, χωρίς επιδιώξεις, και η ιδιωτικοποίηση των κρατικών επιχειρήσεων ήταν πολύ οδυνηρή. Αυτό συνέβη επειδή οι πολιτικοί δεν παράτησαν τόσο εύκολα τον έλεγχο των κρατικών επιχειρήσεων, και οι μονοπωλιακές αγορές χρησιμοποίησαν τα υψηλά κέρδη τους για να διατηρήσουν την υπόστασή τους διαμέσου της πολιτικής πίεσης και να δωροδοκήσουν τα στελέχη: με αυτόν τον τρόπο απείλησαν τις μεταρρυθμίσεις. Ταυτόχρονα, «οι πρώην κρατικές επιχειρήσεις έγιναν εξαρτημένες από το πατερναλιστικό χέρι βοηθείας της πολιτείας και τη διαρκή διαθεσιμότητα για διάσωση, ακριβώς όπως πολλά άτομα με αδύναμη θέληση που εξαρτήθηκαν από την ανακούφιση του καπνίσματος, του ποτού ή των ναρκωτικών» (Kornai 1995b,148).

Παρ' όλα τα εμπόδια για ιδιωτικοποίηση που επέβαλαν οι πολιτικοί, ένα νέο σύνολο προβλημάτων προέκυψε σχετιζόμενο με τη διοίκηση και τον έλεγχο των εργαζομένων. Ενώ ο διοικητικός έλεγχος ήταν προτιμότερος από τον πολιτικό έλεγχο από τότε που και η διοίκηση και οι εργαζόμενοι ενδιαφέρθηκαν για την αναδιάρθρωση των επιχειρήσεων, υπήρχε ανάγκη για την ιδιοκτησία να συμπληρωθεί με την εξωτερική συμμετοχή για να εξασφαλίσει ότι η αναδιάρθρωση θα συμβεί πραγματικά. Εγκαίρως, οι μέτοχοι θα γίνονταν μια σημαντική πηγή χρηματοοικονομικού κεφαλαίου. Η πραγματική επιδίωξη της μεταρρύθμισης της ιδιοκτησίας των κρατικών επιχειρήσεων ήταν να αλλάξουν τη δομή της πολιτικής δύναμης των ποικίλων ομάδων συμφερόντων, έτσι ώστε η διαδικασία μείωσης του δημοσίου τομέα να μην κατέστρεφε τις υπόλοιπες μεταρρυθμίσεις. Ακόμα και αν η βιωσιμότητα μερικών από τις επιχειρήσεις ιδιωτικοποίησης ήταν αναλογικά βραχύβια, το αποτέλεσμα της μετατόπισης της πολιτικής δύναμης θα παρακινούσε την ανάπτυξη των καινούργιων ιδιωτικών επιχειρήσεων (Frydman et al. 1997, 85-6).

Βασισμένη στη σταδιακή μετάβαση, η ανάπτυξη θα ήταν αποτέλεσμα της ανάπτυξης των καινούργιων επιχειρήσεων βραχυπρόθεσμα. Μακροπρόθεσμα, η ανάπτυξη θα ήταν αποτέλεσμα της ιδιωτικοποίησης των κρατικών επιχειρήσεων και εφαρμογή ενός σκληρού περιορισμού του προϋπολογισμού. Αντίθετα, οι υποστηρικτές της θεραπείας σοκ υποστήριξαν ότι η ανάπτυξη βραχυχρόνια θα ήταν αποτέλεσμα της ιδιωτικοποίησης. Οι οικονομολόγοι της θεραπείας σοκ ήταν «κολλημένοι ότι ένα είναι το θέμα, η δημιουργία της οικονομίας γίνεται με το να ιδιωτικοποιήσεις την παλιά» (Leijonhufvud 1993, 124). Η άμεση ιδιωτικοποίηση θα κατέληγε σε μια μείωση της παραγωγής, μια αύξηση της ανεργίας και μια μείωση της συνολικής ζήτησης, όμως μελετώντας την ανάπτυξη δεν δόθηκε η δέουσα προσοχή: υπήρχε μια αρνητική σχέση μεταξύ της ταχύτητας της ιδιωτικοποίησης και της οικονομικής επίδοσης (Kornai 1996, 37; Murrell 1992, 80). Εφαρμόζοντας την σταδιακή προσέγγιση στην ιδιωτικοποίηση, ήταν καθήκον της κυβέρνησης να εξασφαλίσει ότι θα επιτευχθεί μια κατάλληλη ισορροπία μεταξύ της βραχυχρόνιας περιόδου, τις επιδιώξεις της αντιύφεσης (anti-recessionary) και τους σκοπούς της μακροχρόνιας ανάπτυξης. Επομένως, η άμεση ιδιωτικοποίηση των

κρατικών επιχειρήσεων δεν ήταν απαραίτητη, εφόσον η ραγδαία ιδιωτικοποίηση ήταν καθαρά ουτοπική και άστοχη στη διαδικασία μετάβασης. Η σταδιακή διαδικασία μετάβασης προϋπέθετε όχι απλά μια αργή διαδικασία ιδιωτικοποίησης, αλλά επίσης πιο σημαντικά, την αναβολή της. Οι σταδιακοί οικονομολόγοι προτιμούν την «παράταση της ιδιωτικοποίησης», και παρά το ότι ο Kornai (1992b,174) υποστήριξε ότι ήταν ένας «οπαδός της διαδικασίας ιδιωτικοποίησης με πορεία όσο το δυνατόν γρηγορότερη» επέμενε ότι δεν θα μπορούσε «να επιταχυνθεί με μερικά έξυπνα τεχνάσματα».

Η ιδιωτικοποίηση και η σύσταση νομικών θεσμών δεν μπορούν να είναι μέρος των πολιτικών της θεραπείας σοκ διότι δεν μπορούν να επιτευχθούν στη βραχυχρόνια περίοδο. Η ταχύτητα της ιδιωτικοποίησης καθορίζεται από θεσμικούς παράγοντες. «Πράγματι, η νόηση του απλού μυαλού ότι η ιδιωτικοποίηση είναι όλα αυτά που απαιτούνται για να θέσουν τις κλονισμένες και αποτυχημένες οικονομίες στο μονοπάτι της ανάπτυξης είναι μια παρωδία της θεσμικής συλλογιστικής όπου αντανακλώνται οι πρωτόγονες αντιλήψεις των περισσότερων οικονομολόγων σχετικά με τη φύση των θεσμών» (North 1997, 12). Η επιτυχημένη ιδιωτικοποίηση και ανάπτυξη της υποδομής της αγοράς πρέπει να καλλιεργείται από τα μικρά αρχικά στάδια, στα οποία η διαδικασία του ανταγωνισμού αναγνωρίζει τελικά τις βιώσιμες επιχειρήσεις. Συνεπώς, «η καλύτερη προκύπτουσα αυθόρμητη τάξη είναι η ανάπτυξη από κάτω προς τα πάνω» (McKinnon 1992a,35).

Τα οφέλη της κοινωνίας δεν θα είχαν εξυπηρετηθεί με άμεση ιδιωτικοποίηση, εφόσον η φορολογική υπηρεσία δεν θα ήταν αποδοτική στο να συλλέγει φορολογικά έσοδα. Οι σταδιακοί ήταν υπέρ της αναδιάρθρωσης και της επιχειρηματοποίησης των κρατικών επιχειρήσεων αρχικά και της ιδιωτικοποίησης αργότερα. Η εμπειρία των οικονομιών μετάβασης αποκάλυψε ότι ο τερματισμός των χαλαρών περιορισμών του προϋπολογισμού και η φιλελευθεροποίηση των τιμών, το εξωτερικό εμπόριο και η εμπορική δραστηριότητα, ενθαρρύνουν την αναδιάρθρωση των επιχειρήσεων ανεξάρτητα από την ιδιοκτησία. Έτσι, «η ιδιοκτησιακή δομή και η μεθόδευση των ενεργειών δεν μπορούν να αλλαχθούν μονομιάς από την νομοθετική «πυρίτιδα»» (McKinnon 1992a, 35). Πράγματι, η ιδιωτικοποίηση με οποιαδήποτε παραλλαγή ήταν ένα πολιτικό ζήτημα, με αποτελέσματα την επανεθνικοποίηση και την αναβολή της ιδιωτικοποίησης. Συνεπώς, σε μια δημοκρατική κοινωνία, ούτε η ακολουθία αλλά ούτε και η ταχύτητα της ιδιωτικοποίησης θα μπορούσε να σχεδιαστεί εφόσον καθοριστεί «ποιος τελικά θα πήγαινε στην ηλιόλουστη ή στην σκοτεινή πλευρά του ανεπτυγμένου καπιταλιστικού παραδείσου» (Jarai 1993, 78).

Η ιδιωτικοποίηση πρέπει να είναι μια πλουραλιστική διαδικασία. Ως εκ τούτου, θα πρέπει να είναι παρόμοια με την πολιτική διαδικασία διότι είναι στα συμφέροντα της κοινωνίας να εμπλέκει ένα μεγάλο αριθμό πολιτών με διαφορετικά κίνητρα. Πρέπει να υπάρχει μια ανοικτή διαδικασία σκέψης και αντιπαράθεσης (Nuti 1991, 170) με εμπλεκόμενα όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη: τοπικές κυβερνήσεις, διοίκηση και εργαζόμενοι. Η πλουραλιστική σταδιακή διαδικασία ιδιωτικοποίησης θα διευκόλυνε τη μετατροπή της

δημόσιας διοίκησης, απαραίτητα διαμέσου της αποκέντρωσης για να ενδυναμώσει τις τοπικές κυβερνήσεις ώστε να προωθήσουν τη δημοκρατία και την επιχειρηματική δραστηριότητα. Οι μεταρρυθμιστές πρέπει να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα που σχετίζεται με το ρίσκο να χάσουν τον έλεγχο της διοίκησης της επιχείρησης και το ρίσκο για αύξηση της ανεργίας, και τα δυο εμποδίζουν την ιδιωτικοποίηση και την αναδιάρθρωση των επιχειρήσεων. Ωστόσο, ανεξάρτητα από τη μέθοδο ιδιωτικοποίησης, ο στόχος πρέπει να είναι η προσφορά ενός ισχυρού κινήτρου για αποδοτική παραγωγή (Kornai 1992b,159).

Ο Kornai (1990,83) υποστήριξε ότι η μετατροπή της δημόσιας περιουσίας σε ιδιωτική θα μπορούσε μόνο να λάβει χώρα με την δημοπράτηση των κρατικών επιχειρήσεων και με την πώλησή τους στους υψηλότερους πλειοδότες. Η ιδιωτικοποίηση μπορεί να βοηθήσει να αυξηθεί το κοινωνικό εισόδημα διαμέσου των διαδικασιών πώλησης των επιχειρήσεων. Η Ουγγρική κυβέρνηση ήταν σε συμφωνία με τον Kornai όπου η ιδιωτικοποίηση έπρεπε να οδηγήσει σε «αληθινούς ιδιοκτήτες» ή σε «ισχυρούς ιδιοκτήτες» παρά σε τεχνητούς αποδέκτες των δημοσίων περιουσιακών στοιχείων (Frydman et al. 1997,87). Το εισόδημα της ιδιωτικοποίησης έπρεπε να χρηματοδοτήσει τον ελλειμματικό προϋπολογισμό και τη μείωση του δημοσίου χρέους. Το 1989, το εξωτερικό κατά κεφαλήν χρέος να είναι 1.873 αμερικάνικα δολάρια και η αναλογία καθαρών τόκων προς τις εξαγωγές ήταν 26%: η Ουγγαρία είχε γίνει η χώρα με το υψηλότερο εξωτερικό κατά κεφαλήν χρέος (Abel and Bonin 1993, 338). Μέχρι το τέλος του 1995, η ιδιωτικοποίηση απέφερε ένα αξιόλογο εισόδημα, το οποίο ήταν το ποσό των 7.427 εκατομμυρίων αμερικανικών δολαρίων. Αυτό θεωρήθηκε ότι ήταν ένα καίριο πλεονέκτημα για τις στρατηγικές πώλησης αντί της ελεύθερης διανομής των κουπονιών (Kornai 1997b, 157, 159).

Ο Kornai (1992b, 157) δεν έδειξε κανένα ενθουσιασμό για την αποζημίωση των αρχικών ιδιοκτητών των κρατικών επιχειρήσεων. Στην Ουγγαρία, οι αρχικοί ιδιοκτήτες ήταν δικαιούχοι κουπονιών για αποζημίωση. Λόγω της δημοπράτησης των κρατικών επιχειρήσεων, όλα τα άτομα θα είχαν την ευκαιρία να γίνουν ιδιοκτήτες σε πραγματικές τιμές αγοράς. Το συχνό επιχείρημα ενάντια στην ιδιωτικοποίηση από πώληση ήταν ότι η συγκέντρωση της δημόσιας αποταμίευσης ήταν ελάχιστη για την αγορά των κρατικών επιχειρήσεων. Η εμπειρία αποκάλυψε ότι αυτό δεν ήταν ο πραγματικός ανασχετικός παράγοντας στην διαδικασία ιδιωτικοποίησης σύμφωνα με τον Kornai (1997b, 159). Η αναβολή της ιδιωτικοποίησης επέτρεψε την ανάπτυξη μιας εγχώριας επιχειρηματικής κατηγορίας με αποδεδειγμένη διοικητική επιδεξιότητα να συσσωρεύει επαρκές κεφάλαιο για να αγοράσει τα βιομηχανικά περιουσιακά στοιχεία που ανήκαν στο κράτος (McKinnon 1992b, 105).

Οι ξένοι θα είχαν επίσης την ικανότητα να συμμετάσχουν, εφόσον κάποια κατευθυντήρια γραμμή θα επιβαλλόταν για να προστατέψει τα οφέλη του έθνους. Η εθνική πολιτική, ωστόσο, δεν θα έπρεπε να βασίζεται στον απομονωτισμό ή την ξενοφοβία. Η κυβέρνηση έπρεπε να ρυθμίσει τη συμμετοχή των ξένων. Διαμέσου της διαδικασίας ιδιωτικοποίησης, τα περιουσιακά στοιχεία πρέπει να παραμένουν «στα χέρια του

έθνους, διότι αυτά είναι αναγκαία για να κυριαρχεί» (Kornai 1992b,1 74). Με άλλα λόγια «ο καπιταλισμός πρέπει να ριζώσει πρωταρχικά στο εγχώριο έδαφος» (Kornai 1992b, 174) έτσι ώστε να ενισχυθεί η ανάπτυξη των εγχώριων επιχειρήσεων. Στην Ουγγαρία, οι ξένοι κυριάρχησαν στην αγορά των κρατικών περιουσιακών στοιχείων. Το 1991, το 85% των 40.1 δισεκατομμυρίων Φιορίνι στο εισόδημα ιδιωτικοποίησης προήλθαν από ξένους επενδυτές (Jarai 1993, 80).

Δεν υπήρχε πρόβλημα που να σχετίζεται με τους διευθυντές των κρατικών επιχειρήσεων οι οποίοι ήταν ικανοί να αγοράσουν την εταιρία διαμέσου της αυθόρμητης ιδιωτικοποίησης, όσο αυτό γινόταν νόμιμα. Ωστόσο, οι περισσότεροι από τους καινούργιους ιδιοκτήτες ήταν από την παλιά οικονομική προνομιούχα τάξη του Κομμουνιστικού Κόμματος. Ο Kornai (1999, 166) δεν ανησυχούσε σχετικά με το σε ποιον ανήκαν οι καινούργιες ιδιωτικοποιημένες επιχειρήσεις. Αυτός ενδιαφέρθηκε περισσότερο για τις αλλαγές στη συμπεριφορά των καινούργιων ιδιοκτητών που σχετίζονταν με τη σύσταση των σχέσεων της αγοράς. Ο Kornai πίστεψε ότι οι ιδιοκτήτες θα παρακινηθούν για να αποκομίσουν κέρδη βελτιώνοντας την αξία των επιχειρήσεων, περισσότερο από ό,τι αν ικανοποιούνταν οι εντολές της κεντρικής επιτροπής. Ο Kornai (1999, 166) πείστηκε ότι αυτοί θα ήταν σε θέση να διευκολύνουν τη μετάβαση υπό τον όρο ότι θα συμπεριφέρονταν σύμφωνα με τις αποφάσεις της αγοράς. Κατά συνέπεια, θέματα αμεροληψίας και ισότητας για το πρόγραμμα ιδιωτικοποίησης δεν θα έπρεπε να ήταν ανησυχητικά. Στην Ουγγαρία, η κυβέρνηση αρχικά εναντιώθηκε στην «αυθόρμητη ιδιωτικοποίηση» αλλά τελικά κατάλαβε ότι ήταν η καλύτερη λύση για τα προβλήματα της ιδιωτικοποίησης.

Οι σταδιακοί έχουν μια προσέγγιση δυο διαδρομών για την ιδιωτικοποίηση, χαρακτηριστικό μιας γρήγορης διαδρομής για μικρές και μεσαίου μεγέθους κρατικές επιχειρήσεις και μια πιο αργή διαδρομή για μεγάλες κρατικές επιχειρήσεις. Οι μικρές και μεσαίου μεγέθους επιχειρήσεις μπορούν να ιδιωτικοποιηθούν αμέσως: επειδή είναι ευέλικτες, η άσκηση θα ήταν σημαντικά λιγότερο χρονοβόρα και δεν θα χρειαζόταν μεγάλο ποσό χρηματοοικονομικών πηγών. Την ίδια στιγμή, η ιδιωτικοποίηση θα παρήγαγε ευνοϊκές εξωτερικότητες στην ευρύτερη οικονομία, επειδή ένας μεγάλος αριθμός ατόμων θα εμπλεκόταν και θα επεδείκνυε τον πλουραλιστικό χαρακτήρα της διαδικασίας ιδιωτικοποίησης. Αυτό θα βοηθούσε να επιβεβαιώσει και να προωθήσει τα οφέλη που σχετίζονται με την ιδιωτικοποίηση, βελτιώνοντας το εισόδημα και την ιδιωτικοποίηση. Ο Kornai (1992, 163) υποστήριξε ότι η πίστωση και η φορολογική εκχώρηση θα υποστήριζε τους αγρότες στις ιδιωτικές φάρμες, τις μικρής κλίμακας ιδιωτικές βιομηχανίες και το εμπόριο και τις μικρές επιχειρήσεις. Η ανάπτυξη των μικρών και του μεσαίου μεγέθους επιχειρήσεων θα διευκόλυνε επίσης την ανάπτυξη της μεσαίας τάξης, ουσιαστικά στη δημιουργία του καπιταλισμού. «Παρ' όλα αυτά, οι ιδιωτικές επιχειρήσεις, ιδιαίτερα της μικρής κλίμακας, χρειάζονται γαλούχηση και πολύπλευρη υποστήριξη αν είναι να γίνουν ένας αξιόπιστος ανταγωνιστής για τις μεγάλες επιχειρήσεις» (Csaba 1995, 117).

Κατά τη διάρκεια της διαδικασίας μετάβασης, οι πρώην κρατικές επιχειρήσεις με τους χαλαρούς περιορισμούς στον προϋπολογισμό θα συνυπήρχαν με τις φιλελευ-

θεροποιημένες επιχειρήσεις με τους σκληρούς περιορισμούς στον προϋπολογισμό. Οι κρατικές επιχειρήσεις θα εξακολουθούσαν να υπόκεινται σε ελέγχους τιμών και να δηλώνουν την υλική κατανομή για κάποιες εισροές και πιστώσεις. Τέτοιες επιχειρήσεις θα ήταν στην παραγωγή ενέργειας και σε άλλες πηγές εντατικής δραστηριότητας ή στην υποδομή δραστηριοτήτων όπως είναι η κατανομή και συντήρηση δρόμων, η άρδευση και οι κοινωνικά ευπαθείς βιομηχανίες. Το καίριο θέμα κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου δεν ήταν το πώς θα ιδιωτικοποιήσουμε αυτές τις εταιρίες, αλλά το πώς να τις λειτουργήσουμε και να τις αναδιαρθρώσουμε μολονότι αυτές παρέμειναν στο κράτος. Κάτω από τις αφύσικες καταστάσεις της μετάβασης, οι Anderson, Lee και Murrell (2000, 529) βρήκαν ότι η αναδιάρθρωση των κρατικών επιχειρήσεων στην Μογγολία, για παράδειγμα, είχε ως αποτέλεσμα την σημαντικά υψηλότερη παραγωγή απ' ό,τι θα είχε στην ιδιωτική ιδιοκτησία. Ο πίνακας 12.2 συγκρίνει την ανάπτυξη στην παραγωγικότητα της εργασίας βασισμένη στην ιδιοκτησία κατά τη διάρκεια των ετών 1992-1995. Η παραγωγικότητα της εργασίας στον δημόσιο τομέα έπεσε σε όλες τις οικονομίες μετάβασης όπως αναμενόταν στην Ουγγαρία (σταδιακή), στην Πολωνία (θεραπεία σοκ) και στη Σλοβενία (σταδιακή), ενώ καταχωρήθηκε μια αύξηση στις ιδιωτικές επιχειρήσεις σε όλες τις οικονομίες, με μέγιστο το 12,4% στην Βουλγαρία (θεραπεία σοκ) και ελάχιστο το 1% στην Ρουμανία (σταδιακή).

Πίνακας 13.2 Η αλλαγή σε ποσοστό της ανάπτυξης της παραγωγικότητας της εργασίας σε επιλεγμένες οικονομίες μετάβασης, 1992-1995.

ΧΩΡΑ	ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΜΕΤΑΒΑΣΗΣ	ΙΔΙΩΤΙΚΕΣ	ΚΡΑΤΙΚΕΣ
Βουλγαρία	Θεραπεία σοκ	12,4	-1,4
Δημοκρατία της Τσεχίας	Θεραπεία σοκ	8,6	-2,6
Ουγγαρία	Σταδιακή	6	3,2
Πολωνία	Θεραπεία σοκ	7,5	1,4
Ρουμανία	Σταδιακή	1	-0,5
Δημοκρατία της Σλοβακίας	Θεραπεία σοκ	7,8	-4,1
Σλοβενία	Σταδιακή	7,2	1,8
Μέσος όρος		7,2	-0,3

Πηγή: (Kennett 2004,480)

Ενώ η ιδιωτικοποίηση των κρατικών επιχειρήσεων ήταν μια απαραίτητη κατάσταση για την οικονομική εξέλιξη, δεν ήταν επαρκής. Ο αριθμός των εταιριών που πουλήθηκαν δεν μπορεί να είναι ένα μέτρο πραγματικής προόδου της μετάβασης (Csaba 1995, 104). Οι σταδιακοί οικονομολόγοι δεν προτίμησαν την ιδιωτικοποίηση των κρατικών επιχειρήσεων διαμέσου της ελεύθερης διανομής των κουπονιών ή διαμέσου των χρηματοοικονομικών μεσαζόντων. Ο Kornai (1992c, 172) θεώρησε περίεργο

«να μετατρέψουμε όλους τους πολίτες σε μετόχους μέσα σε μια νύχτα με την ελεύθερη διανομή κουπονιών». Με την τόσο ευρεία διανομή κουπονιών, το πρόβλημα του ελέγχου δεν λύθηκε και σχεδόν επηρέασε τις πραγματικές αλλαγές ιδιοκτησίας. Στην Ουγγαρία, τα στελέχη απέρριψαν περιφρονητικά τα σχέδια της ελεύθερης διανομής σαν ένα επικίνδυνο πείραμα, ανίκανο να παράγει «αληθινούς ιδιοκτήτες» (Frydman, Rapaczynski και Turkewitz, 1997, σελ. 95; Samonis και Hunyadi, 1993, p31). Θα ήταν σοφότερο να προσφέρουν μετοχές για πώληση στους εργαζόμενους με ένα προεξοφλητικό επιτόκιο, παρά να τις δώσουν τις επιχειρήσεις δωρεάν στους εργαζόμενους. Δεν υπήρχε δικαιολογία για τη διανομή δωρεάν μετοχών πέρα από την τιμή έκπτωσης της αγοράς μετοχής για τους εργαζόμενους και για την διανομή της περιουσίας στα συνταξιοδοτικά ταμεία και στους μη κερδοσκοπικούς οργανισμούς (Kornai 1992c, σελ. 173).

Εν κατακλείδι, οι σταδιακοί οικονομολόγοι δεν προτιμούσαν την άμεση ιδιωτικοποίηση στην διαδικασία μετάβασης. Υπήρχε ένα «πραγματικό οικονομικό κόστος» (Murell and Wang 1993, σελ. 387) που σχετίζεται με την άμεση ιδιωτικοποίηση. Κατά ειρωνεία της τύχης, οι μεγάλες κρατικές επιχειρήσεις έπρεπε να επανακρατικοποιηθούν πριν μπορέσουν να ιδιωτικοποιηθούν, και ακόμα και τότε η σταδιακή προσέγγιση δεν θα ήταν σταδιακή (Stark 1990, σελ. 366). Η δημοκρατικά εκλεγμένη κυβέρνηση έπρεπε αρχικά να αποκτήσει τον έλεγχο των κρατικών επιχειρήσεων και να κάνει τους διαχειριστές υπεύθυνους πριν την ιδιωτικοποίηση. Αντί της σταδιακής διαδικασίας ιδιωτικοποίησης, οι επιχειρήσεις προσφέρθηκαν για δημοπρασία. Συνεπώς, η σταδιακή διαδικασία ιδιωτικοποίησης ήταν περισσότερο μια «παρατεταμένης ιδιωτικοποίησης διαδικασία». Η μόνη διαφορά μεταξύ των υποστηρικτών της σταδιακής μετάβασης και της θεραπείας σοκ ήταν η εκτίμηση της επιλογής του χρόνου της ιδιωτικοποίησης, και όχι της ταχύτητας.

12.3.3 Θεσμική Δομή

Μια κατάλληλη θεσμική δομή ήταν «η Αχίλλειος πτέρνα» (Svejnar 1991, σελ. 134) της μετάβασης, επειδή «οι θεσμοί έχουν σημασία» (Bardhan 2000, σελ. 245). Η ιδιωτική περιουσία και το οικοδόμημα των θεσμών είναι η θεμελίωση για την επιτυχία της ελεύθερης αγοράς. Ενώ η μακροοικονομική σταθερότητα ήταν απαραίτητη, αλλά όχι αρκετή, συνθήκη για τη μετάβαση σε μια οικονομία της αγοράς, οι θεσμοί ήταν απαραίτητοι και αποδοτικοί. Μια αξιόπιστη διαδικασία μετάβασης μπορεί να επιτευχθεί με το να πάρει τους θεσμούς «ορθά» από την άποψη μιας θεσμικής δομής η οποία μπορεί να κατευθύνει και να στρέψει την οικονομική δραστηριότητα ώστε να επιτύχει βιώσιμη και δίκαιη μακροχρόνια ανάπτυξη. Το εξελικτικό παράδειγμα της θεσμικής ανάπτυξης χρησιμοποιήθηκε επίσης για να δικαιολογήσει την σταδιακή προσέγγιση της μεταρρύθμισης, σαν «το αποτέλεσμα της αυθόρμητης εντολής που μπορεί πράγματι να επεκταθεί ραγδαία» (McKinnon 1992a,35).

Όπως ο Coase (1992,172) συμβούλεψε:

«η αξία του να περιέχονται τέτοιοι θεσμικοί παράγοντες στη συλλογή της γενικής τάσης των οικονομικών γίνεται σαφής από τα πρόσφατα γεγονότα στην Ανατολική Ευρώπη. Αυτές οι πρώην κομμουνιστικές χώρες συνιστάται να μετακινηθούν σε μια οικονομία αγοράς, και οι ηγέτες θα το πράξουν αυτό, αλλά χωρίς τους κατάλληλους θεσμούς καμιά οικονομία της αγοράς με καμιά σπουδαιότητα δεν είναι πιθανή. Εάν γνωρίζαμε περισσότερα για τη δική μας οικονομία, θα βρισκόμασταν σε καλύτερη θέση να τους συμβουλέψουμε»

Οι σταδιακοί οικονομολόγοι ερμηνεύουν τους θεσμούς σαν κανόνες: οι θεσμικοί κανόνες ορίζουν τον αποκλεισμό και την άδεια. Ως εκ τούτου, αυτοί κατευθύνουν ένα εφικτό σύνολο ενεργειών, απ' το οποίο είναι πιθανόν να εξηγηθεί η επιλογή συμπεριφοράς, συμπεριλαμβανομένης της επιλογής των θεσμών. Οι αποτελεσματικοί θεσμοί, σύμφωνα με τα ανταγωνιστικά αποτελέσματα και τους κοινωνικούς δασμούς, ενισχύουν τις συνήθειες της κοινοπραξίας και της αναμενόμενης συμμόρφωσης των πολιτών ως κανόνα. Οι σταδιακοί οικονομολόγοι συνειδητοποίησαν ότι το συνολικό θεσμικό περιβάλλον σε μεγάλο βαθμό περιορίζει τις διαθέσιμες επιλογές των φορέων χάραξης πολιτικής.

Οι σταδιακοί οικονομολόγοι αποδέχονται το θεώρημα του Coase όπου τα καθαρά δικαιώματα ιδιοκτησίας, προτιμότερα ιδιωτικά δικαιώματα ιδιοκτησίας, ήταν ουσιαστικά για την καλή λειτουργία της οικονομίας της αγοράς στην πρώην Σοβιετική Ένωση. Για να λειτουργήσει αποδοτικά η καπιταλιστική αγορά, ήταν επιτακτικό η θεσμική διάρθρωση προστατέψει την ιδιωτική περιουσία, να επιβάλει συμβόλαια, να καθιερώσει την χρηματοοικονομική πειθαρχία και γενικά να δημιουργήσει ένα σταθερό σύννομο περιβάλλον. Εξ ορισμού η οικονομική δικαιοσύνη δεν σημαίνει τίποτα περισσότερο από σεβασμός για την ιδιωτική περιουσία και μόνο τα αποτελέσματα της ελεύθερης αγοράς ήταν απλά (Caporaso και Levine 1993,204). Έχοντας προσανατολισμένους θεσμούς στη θέση της αγοράς, ενώ οι παλιοί θεσμοί είχαν απορριφθεί, ήταν κρίσιμο για τις μεταρρυθμίσεις να είναι αποτελεσματικές. Οι θεσμικές αλλαγές θα είχαν εμφανώς τεθεί σε εφαρμογή από τη διαδικασία της αγοράς, μολονότι αργά (Huang και Duncan 1996,37).

Οι σταδιακοί οικονομολόγοι υποστήριξαν ότι η μετάβαση μιας οικονομίας της αγοράς έπρεπε να διευκολυνθεί από μια θεσμική δομή, η ανάπτυξη της οποίας έπρεπε να είναι σταδιακή, φυσική, οργανική και εθελοντική σε αντίθεση με την επιβολή, όπου η πολιτεία κατηύθυνε την καθιέρωση των θεσμών. Η σταδιακή διαδικασία παραχώρησε χρόνο για να διευκρινίσει τους θεσμικούς κανόνες και να δοκιμάσει τη θεσμική ρύθμιση. Η θεσμική ανάπτυξη ήταν μια περίπλοκη εξελικτική διαδικασία, που έκανε τους αναποτελεσματικούς θεσμούς να φθίνουν και διάλεγε για επιζώντες αυτούς που πραγματικά ταίριαζαν στην αποστολή. Η υποστήριξη των θεσμών της αγοράς στόχευε στο να κάνει τη μετάβαση περισσότερο αποτελεσματική και δυσκολότερο να αντιστραφεί. Λόγω της σημασίας που σχετίζεται με τις μικρές και τις μεσαίες επιχειρήσεις, για να πα-

ράξουν τις εξωτερικότητες που ήδη αναφέραμε, ήταν απαραίτητη η κατάλληλη θεσμική δομή, όπου το νομοθετικό και κανονιστικό πλαίσιο και η κατάλληλη οργάνωση, είναι σε θέση να διευκολύνουν την ανάπτυξή τους (Kolodko 2000,283-4).

Η ανάπτυξη των θεσμών της αγοράς παίρνει χρόνο, το οποίο είναι ένας λόγος για το γιατί η ύφεση ήταν διαρκής στην μετάβαση της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης και της πρώην Σοβιετικής Ένωσης. Οι κατάλληλες πρωτοβουλίες της κυβέρνησης θα είχαν επιταχύνει την ανάπτυξη και θα βοηθούσαν στη μείωση του χρόνου ύφεσης. Οι θεσμοί για την ιδιωτική ιδιοκτησία δεν μπορούν να υπάρξουν χωρίς την κυβέρνηση, αλλά η εμπειρία κατέδειξε ότι οι υπό μετάβαση κυβερνήσεις είχαν «διαπράξει πολλές αμαρτίες παράλειψης υπό αυτή την άποψη» (Kornai 1993b, 200, Kornai 1994, 49). Η κατάρρευση του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλισμού δεν άφησε την κοινωνία με ένα θεσμικό κενό. Συνεπώς, οι πρακτικές και οι συνήθειες, οι ανεπίσημοι διακανονισμοί, η συστηματοποίηση των δομών και τα κοινωνικά πρότυπα είχαν μετατραπεί αργά στη βάση ίδρυσης αξιόπιστων δεσμεύσεων: οι άνθρωποι λογικά θα υιοθετούσαν τις νέες συμβάσεις έτσι όπως προέκυψαν. Η προϋπαρξη μιας θεσμικής δομής, ακόμη και αν αντιφατικά και κατά διαστήματα, παρείχαν τη βάση για «ανακατασκευή οργανισμών και θεσμών όχι πάνω στα ερείπια αλλά μαζί με τα ερείπια του κομμουνισμού όπως αυτοί οι [οικονομικοί παράγοντες] ανασυντάσσουν τις διαθέσιμες πηγές σε απάντηση των δικών τους άμεσων πρακτικών διλημμάτων» (Gelb et al. 1993, 995). Η αλλαγή, ακόμη και η επαναστατική αλλαγή όπως η διαδικασία μετάβασης, ήταν το αποτέλεσμα της προσαρμογής στις νέες αβεβαιότητες, με την προσαρμογή των έμπειρων προτύπων στις νέες οικονομικές συνθήκες. Αυτή η νέα θεσμική δομή «δεν είναι επανατοποθέτηση αλλά ανασυνδυασμός» (Gelb et al. 1993, 995).

Η προσέγγιση της θεραπείας σοκ για την θεσμική ανάπτυξη ήταν ασαφής, ευμετάβλητη και μη-ουσιαστική (Gregory and Stuart 2001,527). «Ο άμεσος καπιταλισμός των πολιτών» δεν ήταν δυνατός και ήταν ευκρινώς «όχι σύμφωνος με τον Hayek», εφόσον οι αυθόρμητες αγορές στηρίζονται στο καλύτερα εξελιγμένο εθιμικό δίκαιο των υπαρχουσών εμπορικών πρακτικών (Mitra and Yemtsov 2006, 35). Η αδυναμία των οικονομιών της μετάβασης να τονώσουν την ανάπτυξη μετά την εφαρμογή της διαδικασίας της θεραπείας σοκ υπό την καθοδήγηση του ΔΝΤ, της παγκόσμιας τράπεζας και των ώριμων οικονομιών της αγοράς αποδόθηκε στην αμέλεια της θεσμικής δομής και στην καταστροφή των ήδη υπαρχόντων διακανονισμών και διαδικασιών πληροφόρησης. Ενώ οι θεσμοί άλλαξαν αργά, είχαν μια δυνατή, συνεχή επιρροή στην οικονομική επίδοση και στην σταθεροποίηση.

Οι κυβερνήσεις είχαν ένα σημαντικό ρόλο, να υποστηρίξουν τη διαρκώς μεταβαλλόμενη αγορά με την κατάλληλη θεσμική δομή. Αλλιώς, «οι εμπορικές σχέσεις καταστρέφονται από την έλλειψη των θεσμών της αγοράς» (Kornai 1994,47) και «το laissez faire δεν είναι αποτελεσματικό» (Thomas and Wang 1997,218). Ουσιαστικά, η επιτυχία της διαδικασίας ιδιωτικοποίησης εξαρτάται από το πόσο γρήγορα αναπτύχθηκαν τα νομικά πλαίσια της αγοράς και οι εποπτικοί θεσμοί, πόσο ραγδαία η διαδικασία πτώ-

χευσης και οι διαδικασίες εκκαθάρισης θα πραγματοποιούνταν και πόσο αξιόπιστη ήταν η ελεύθερη μεταφορά των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας. Η θεσμική αλλαγή ήταν επιτακτική για να διαχωρίσει την είσπραξη φόρων με τα ποικίλα επίπεδα της κυβέρνησης από τους ιδιοκτήτες των επιχειρήσεων.

Η εφαρμογή της διαδικασίας της θεραπείας σοκ χωρίς οποιαδήποτε θεσμικά θεμελιώδη θέση είχε ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη «του ληστρικού καπιταλισμού» στις οικονομίες υπό μετάβαση (Kolodko 1999b, 249). Η αύξηση της εγκληματικής δραστηριότητας και των μεθόδων της Μαφίας – ο όρος Μαφία έχασε τον αποκλειστικό ιταλικό υπαινιγμό – για την επιβολή δημοσιονομικής πειθαρχίας ήταν «ανησυχητική και απαράδεκτη» (Kornai 1993a, 327: Kornai 1995c, 153). Μπορεί εν μέρει να εξηγηθεί από τις επιζήμιες παρενέργειες μιας υγιούς διαδικασίας, συγκεκριμένα η κατάργηση του αστυνομικού κράτους θα έπαιρνε περισσότερο χρόνο για να αναπτύξει την απαραίτητη νομική υποδομή για την περιουσία και τα δικαιώματα συμβολαίου ώστε να γίνουν ασφαλή στη μακροχρόνια περίοδο. Την ίδια στιγμή, η σύσταση της δημοκρατίας και οι αγορές «άνοιξαν τις κουρτίνες και έκαναν το έγκλημα πιο εμφανές». Αποκαλύφθηκε ένα αναπάντεχο σύνολο από επίσημη διαφθορά και ντόπια εγκληματικότητα από τη Μαφία, η οποία δεν ήταν σύμφωνη με τις ώριμες οικονομίες της αγοράς. Η αύξηση της εγκληματικότητας είχε ως αποτέλεσμα αδύναμες θεσμικές διευθετήσεις.

Ήταν απαραίτητο να εξαλείψουμε τους περιορισμούς και την παρενόχληση των ιδιωτικών επιχειρήσεων. Αλλιώς θα «ωθούσαν μόνο μερικούς πολίτες βαθύτερα στην παρανομία και θα απέτρεπαν κάποιους εντελώς από τις επιχειρήσεις» (Kornai 1992c, 13). Οι ιδιωτικές επιχειρήσεις θα άλλαζαν συμπεριφορά και θα ακολουθούσαν το δρόμο της νομιμότητας εάν η νομική δομή τους προσφέρει προστασία για τις περιουσίες τους και τους εγγυάται τα συμβόλαια. Όλα τα απαραίτητα κίνητρα έπρεπε να χρησιμοποιηθούν για να ενθαρρύνουν τις νόμιμες επιχειρήσεις που πληρώνουν φόρους, με την πιθανή χρήση της προσέγγισης «ράβδου-καρότου» (stick and carrot = επιβράβευση και τιμωρία). Όπως απέδειξαν οι ώριμες οικονομίες της αγοράς, η ατομική ιδιοτέλεια βασίζεται στην «υπευθυνότητα των καταναλωτών» και οι εταιρείες με καθαρή περιγραφή των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, ενθαρρύνουν την πρόληψη του εγκλήματος, την έννομη συμπεριφορά και την εφαρμογή του νόμου, οπότε οι κυβερνήσεις δεν έπρεπε να εκχύσουν χρηματοοικονομικές πηγές στην καταπολέμηση της απάτης (Olson 1995). Συνεπώς, η δημιουργία και η πρόοδος ενός νομικού πλαισίου για την οικονομία της αγοράς θα πρέπει να είναι πολύ υψηλότερο στην ημερήσια διάταξη των διεθνών χρηματοοικονομικών οργανισμών. Στη θέση του, θα παρείχε μια ασφαλή βάση για ανάπτυξη διαμέσου της φιλελευθεροποίησης και της ιδιωτικοποίησης (Kolodko 1999b,257).

Συνοπτικά, η ανάπτυξη της θεσμικής δομής της θεραπείας σοκ και της σταδιακής διαδικασίας προκύπτει ότι είναι αρκετά όμοιες. Ωστόσο, ενώ και οι δυο υποστήριζαν ότι οι θεσμοί της αγοράς μπορούν μόνο να προκύψουν από τις δυνάμεις της αγοράς, οι σταδιακοί οικονομολόγοι επιτρέπουν στους θεσμούς να αναπτυχθούν την ίδια χρονική στιγμή με τις σχέσεις της αγοράς. Για τους υποστηρικτές της θεραπείας σοκ, ο στόχος

ήταν η ανάπτυξη των σχέσεων της αγοράς, αρχικά με την πεποίθηση ότι οι θεσμοί θα ακολουθήσουν εν ευθέτω χρόνο. Έτσι, ενώ οι σταδιακοί οπαδοί υποστήριζαν ότι οι θεσμοί μπορούν να δημιουργηθούν από τις δυνάμεις της αγοράς, συχνά χρειάζονταν ενεργή κρατική παρέμβαση διαμέσου νόμιμων κρατικών διαδικασιών. Παρ' όλα αυτά, οι θεσμοί είναι κοινωνικά συντονισμένοι μηχανισμοί, οι οποίοι διαμορφώνουν το πλαίσιο μέσα στο οποίο οι αγορές λειτουργούν. Με δεδομένες τις πολυπληθείς εξωτερικότητες, η αγορά αφήνεται στον εαυτό της και θα ήταν αδύνατο να δημιουργήσει τους κατάλληλους θεσμούς για να λειτουργεί αποτελεσματικά, όπως αποδεικνύει η εμπειρία των ώριμων οικονομιών της αγοράς. Έτσι, ο συνδυασμός του μηχανισμού της αγοράς με την κρατική παρέμβαση θα είχε ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη του «σωστού» συνόλου των θεσμών, σύμφωνα με την σταδιακή προσέγγιση.

12.3.4 Νομισματική πολιτική και χρηματοοικονομικό σύστημα

Η επιβολή των σκληρών περιορισμών στον προϋπολογισμό των επιχειρήσεων, στο πλαίσιο της μακροοικονομικής σταθερότητας, ήταν η κινητήρια δύναμη για ρύθμιση. Η νομισματική πολιτική ήταν το θεμελιώδες επίπεδο για την επίτευξη νομισματικής σταθερότητας, μια απαραίτητη συνθήκη για ανάπτυξη. Ο χαλαρός περιορισμός του προϋπολογισμού οδήγησε σε αναποτελεσματικότητα, στην κατάρρευση της ανεξαρτησίας του καταναλωτή και στη διαστρέβλωση των επενδυτικών αποφάσεων. Έτσι, η μεταρρύθμιση του χρηματοοικονομικού συστήματος έπρεπε να είναι υψηλής προτεραιότητας. Η έλλειψη σημαντικής προόδου στις μεταρρυθμίσεις των θεσμών, ειδικότερα στην ιδιωτικοποίηση και στον δημοσιονομικό τομέα, δεν απέτρεψε τη μείζονα διαρθρωτική προσαρμογή και τη βελτίωση της αποτελεσματικότητας ως αποτέλεσμα των σκληρών περιορισμών στον προϋπολογισμό. Ταυτοχρόνως, όπως με όλα τα στοιχεία του προγράμματος της μετάβασης, η νομισματική σταθερότητα θα μπορούσε να αναπτυχθεί μόνο σταδιακά, όπως για παράδειγμα στην Ουγγαρία (Csaba 1995, 15: Kornai 1993a, 332: Kornai 1997b, 13).

Η κυβέρνηση στις υπό-μετάβαση οικονομίες δεν θα έπρεπε να πιέζεται για να προσφέρει φθηνά δάνεια και επιδοτήσεις, ή να χρηματοδοτεί επενδυτικά σχέδια. Οι επιχειρήσεις έπρεπε να μάθουν ότι η τράπεζα δεν ήταν ένας θεσμός διανομής χρήματος με εντολές από πάνω ή φιλικές εισηγήσεις από πολιτικούς. Οι επιχειρήσεις έπρεπε να ακολουθήσουν τους κανόνες της δημοσιονομικής πειθαρχίας αυστηρώς. Έπρεπε να υπάρχει αξιοπιστία με σεβασμό στο καθήκον για «μη διάσωση». Ενώ οι σκληροί περιορισμοί στον προϋπολογισμό θα κατέληγαν στην ανεργία, ο Kornai (1992c, 10) πείστηκε ότι ήταν καλύτερο να αποδεχτείς ανοιχτά το σοβαρό πρόβλημα της ανεργίας παρά να διατηρείς υποκριτικά τις επιχειρήσεις που είναι στο τελευταίο στάδιο της αρρώστιας. Η επιβολή του σκληρού περιορισμού του προϋπολογισμού ήταν ουσιαστικά ένα πολιτικό ζήτημα, και προϋπέθετε μια ευρύτερη κοινωνική συναίνεση, δημόσια στήριξη και μια αξιόπιστη κυβέρνηση η οποία δεν θα λύγιζε στην πίεση. Αυτό μπορεί μόνο να επιτευχθεί

με την ίδρυση μιας ανεξάρτητης κεντρικής τράπεζας. Ο Kornai (1993a, 324:1995c, 150) χρησιμοποίησε την ακόλουθη αντιστοιχία για να περιγράψει την πολιτική πίεση ώστε να κάνει ποιο επιεική τον περιορισμό του προϋπολογισμού:

«Ας θυμηθούμε σε αυτό το σημείο την ιστορία του Οδυσσέα και των Σειρήνων. Οι σαγηνευτικές φωνές των Σειρήνων θα δελέαζαν τους ναύτες προς τη βύθιση του πλοίου και τον αφανισμό. Όταν το πλοίο του Οδυσσέα πλησίασε το νησί των Σειρήνων, αυτός έφραξε τα αυτιά των αντρών με κερί και τους είπε να τον δέσουν στο κατάρτι, έτσι ώστε να μην μπορεί να υποκύψει στον πειρασμό. Όσο περισσότερο τους παρακαλούσε να τον ελευθερώσουν, τόσο πιο σφιχτά έδεναν τους κόμπους».

Ο ρόλος της κεντρικής τράπεζας πρέπει να επαναπροσδιοριστεί. Έπρεπε να γίνει μια αποτελεσματική νομισματική αρχή: δεν θα μπορούσε να ήταν ο πάροχος ενός χαλαρού περιορισμού του προϋπολογισμού. Μια ανεξάρτητη κεντρική τράπεζα έπρεπε να καθορίσει πιστωτικούς στόχους για να κρατήσει τη συνολική αύξηση του χρήματος σε επίπεδα σύμφωνα με τη ραγδαία εξάλειψη του πληθωρισμού, επειδή ο πληθωρισμός είναι ένα νομισματικό φαινόμενο. Η ποσοτική θεωρία του χρήματος ορίζει ότι η μηνιαία αύξηση του πληθωρισμού είναι ίση με την αύξηση της ανάπτυξης της προσφοράς χρήματος μείον την αύξηση της ανάπτυξης του ΑΕΠ. Επομένως, η νομισματική πολιτική έπρεπε να ακολουθήσει ένα συγκεκριμένο κανόνα: αυτός είναι, αυξάνοντας την προσφορά χρήματος σύμφωνα με την αύξηση του ΑΕΠ. Με αυτόν τον τρόπο, ο κίνδυνος για πληθωρισμό θα έπρεπε να είχε μειωθεί. Αυτό θα ήταν εφικτό μόνο με τη σύσταση μιας ανεξάρτητης κεντρικής τράπεζας με προαναφερμένους κανόνες, διατυπωμένους κατά τη σύστασή της, εξασφαλίζοντας με αυτόν τον τρόπο την εξουδετέρωση του χαλαρού περιορισμού του προϋπολογισμού. Σε αντίθεση με την ίδρυση της ανεξάρτητης κεντρικής τράπεζας οι καινούργιες πολιτείες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και μερικές χώρες της Ανατολικής Ευρώπης (π.χ. Σλοβακία, Σλοβενία, κτλ.) έπρεπε να ιδρύσουν ένα καινούργιο νόμισμα.

Οι σταδιακοί οικονομολόγοι υποστήριξαν ότι η πρώιμη μεταρρύθμιση του τραπεζικού συστήματος θα δυσχέραινε την όλη κατάσταση προκαλώντας απώλεια ελέγχου της νομισματικής πολιτικής. Για παράδειγμα, την δεκαετία του 1980, η Κίνα, η Ουκρανία, η Σοβιετική Ένωση και η Πολωνία ανέλαβαν την πρόωρη αποκέντρωση του τραπεζικού συστήματος, το οποίο κατέληξε στην απώλεια ελέγχου στις πιστώσεις και στην αύξηση του πληθωρισμού (McKinnon 1993, 7). Η οικοδόμηση των θεσμών πρέπει πρώτα να είναι επαρκώς εξελιγμένη ώστε η σταθεροποίηση να μπορεί να επιτύχει στη σταθερότητα. Μόνο τότε μπορούν οι χρηματοοικονομικές αγορές να φιλελευθεροποιηθούν με σταδιακό τρόπο. Συνεπώς, «η ενσωμάτωση της δημοσιονομικής πειθαρχίας είναι μια μακροσκελής διαδικασία εξέλιξης, η οποία εκτείνεται επί σειρά ετών» (Kornai 1995b,150: Kornai 1995c,159). Η τμηματική αποκανονικοποίηση των επιτοκίων γενικά έρχεται πρώτη, συνοδεύεται ή ακολουθείται από την ανάπτυξη της εμπορικής τραπεζικής και των μη τραπεζικών θεσμών. Η ανάπτυξη των χρεογράφων αγοράς χρειάζεται περισσότερο χρόνο, επειδή απαιτεί μια περαιτέρω οικοδόμηση θεσμών και την ίδρυση μιας νομικής υποδομής.

Στη βραχυχρόνια περίοδο, η επιτυχής μακροοικονομική σταθεροποίηση στις οικονομίες μετάβασης θα απαιτούσε μια μεγαλύτερη επανασυγκεντροποίηση του ελέγχου της κυβέρνησης πάνω στο χρήμα και στην πίστωση. Οι τιμές πρέπει να επανασυγκεντροποιηθούν σαν ένα κομμάτι του πακέτου σταθεροποίησης. Ωστόσο, αυτό θα παρουσίαζε ένα ατυχές πολιτικό δίλημμα. Προκειμένου να διασφαλίσουν μακροοικονομική σταθερότητα βραχυχρόνια, σημαντική τραπεζική και πολιτικές τιμολόγησης αγαθών, πρέπει να κινηθούν αντίθετα από τον απόλυτο στόχο για μακροχρόνια φιλελευθεροποίηση. Θα ήταν αναγκαίο να αναρρυθμίσουν το χρηματοοικονομικό σύστημα εκτός των κρατικών επιχειρήσεων. Στα αρχικά στάδια της φιλελευθεροποίησης, το να επιτραπεί σε έναν αριθμό από καινούργιες εγχώριες ή ξένες τράπεζες, να εισέλθουν στην καινούργια ανοικτή εγχώρια κεφαλαιαγορά θα ήταν λάθος (McKinnon 1993, 53). Οι κυβερνήσεις δεν θα έπρεπε να ακολουθήσουν τον νομισματικό κανόνα ή περιοριστική νομισματική πολιτική (Kornai 1995a, 240-1).

Ο McKinnon (1993b, 108; 1993, 53, 139) διαπίστωσε ότι στα αρχικά στάδια της μετάβασης σε μια περισσότερο ανοικτή κεφαλαιαγορά, η στήριξη της αυτοχρηματοδότησης ήταν η προτιμότερη και η πιο απλή τεχνική για να επιβληθεί χρηματοοικονομικός περιορισμός στις φιλελευθεροποιημένες επιχειρήσεις. Η εισαγωγή ενός νέου σκληρού νομίσματος, ενδεχομένως πλήρως μετατρέψιμου σε ξένο συνάλλαγμα, δεν θεωρήθηκε ως μέσο ελέγχου του εγχώριου χρήματος και πίστωσης: ήταν περιττό και αποδιοργανωτικό (McKinnon 1993,156; Nuti 1991,162,167). Έτσι στη βέλτιστη σειρά για οικονομική φιλελευθεροποίηση, η ανάπτυξη της συνηθισμένης εμπορικής τραπεζικής θα έπρεπε να αναβληθεί μέχρις ότου ο νομισματικός και φορολογικός έλεγχος να επιτευχθεί και το επίπεδο των τιμών να σταθεροποιηθεί. Η σταδιακή επιβολή του σκληρού περιορισμού του προϋπολογισμού, η στήριξη της αυτοχρηματοδότηση, η ίδρυση μιας ανεξάρτητης κεντρικής τράπεζας και ο τμηματικός έλεγχος των επιτοκίων δημιούργησε τις συνθήκες για την ανάπτυξη μιας αγοράς βασισμένης στο χρηματοοικονομικό σύστημα και επέτρεψε στα επιτόκια να φιλελευθεροποιηθούν.

12.3.5 Δημοσιονομική Πολιτική

Η εξισορρόπηση του προϋπολογισμού ήταν μια μακροχρόνια ανησυχία, αλλά προκειμένου να αποφύγουν περαιτέρω πληθωριστικές εκρήξεις, «αποτελεσματικές δημοσιονομικές μεταρρυθμίσεις πρέπει να έρθουν πολύ νωρίτερα κατά τη μετάβαση» (McKinnon 1995a, 96). Ενώ κάθε προσπάθεια έπρεπε να γίνει για να μειωθεί το έλλειμμα του προϋπολογισμού-ή ιδανικά να παραχθεί ένα πλεόνασμα-η μείωση του ελλείμματος του προϋπολογισμού ήταν απίθανη τα πρώτα χρόνια της μετάβασης. Θα ήταν επικίνδυνο να μειωθεί το έλλειμμα πολύ δραστικά ή πολύ γρήγορα. Οι ραγδαίες και δραστικές περικοπές στις δαπάνες της κυβέρνησης θα είχαν ξαφνικά μειώσει τη συνολική ζήτηση και θα προκαλούσαν βαθύτερη ύφεση. Σαν αποτέλεσμα, η πίεση χρόνου για ανάπτυξη δεν απαιτούσε μια άμεση μείωση στο έλλειμμα του προϋ-

πολογισμού. Ωστόσο, αυτό δεν υποδηλώνει μια αύξηση των κρατικών δαπανών που συνεπάγεται ένα πληθωριστικό αποτέλεσμα και μείωση των ιδιωτικών επενδύσεων. Υπήρχε μια ανάγκη για αναδιάρθρωση των δαπανών της κυβέρνησης ώστε η μειωμένη ζήτηση από την κατανάλωση της κυβέρνησης να αντικατασταθεί από τη ζήτηση για ιδιωτική επένδυση.

Η έγκαιρη αποστολή της τόνωσης της ανάπτυξης μπορεί να ήταν ο μόνος τρόπος για να μειωθεί το έλλειμμα του προϋπολογισμού (Kornai 1995d, 9) και ίσως να προϋπέθετε την αύξηση του χρέους της κυβέρνησης για να χρηματοδοτήσει το έλλειμμα. Ο Kornai (1995d,9; 1995a, 243; 1996) δεν το είδε αυτό σαν πρόβλημα, όσο τα δάνεια χρησιμοποιούνταν για την προώθηση της ανάπτυξης, έτσι θα δημιουργούσαν στη συνέχεια τις δικές τους πηγές εξόφλησης. Αλλά αν οι διαδικασίες χρησιμοποιούνταν άκριτα, θα κατέληγαν σε βαθύτερη ύφεση και οι φορολογούμενοι θα εξακολουθούσαν να έχουν να αποπληρώσουν. Αναπάντεχα, ο Kornai (1996,36) ήταν πρόθυμος να τονώσει τις επενδύσεις με την χορήγηση φορολογικών ελαφρύνσεων.

Μια δραστική πρόοδος στην ικανότητα των κυβερνήσεων υπό μετάβαση, να μαζεύουν φορολογικά έσοδα ήταν απαραίτητη και για την μακροοικονομική σταθερότητα αλλά και για τη στήριξη της μακροχρόνιας προσανατολισμένης αγοράς και των θεσμικών μεταρρυθμίσεων. Ενώ οι θεσμοί για την παρακολούθηση και την συλλογή φόρων εισοδήματος φυσικών προσώπων σε μια μη στρεβλωτική μέθοδο θα έπαιρνε μερικά χρόνια να τεθούν σε εφαρμογή, η φορολογική μεταρρύθμιση και οι συστηματικές αλλαγές έπρεπε να τεθούν σε εφαρμογή ταυτόχρονα. Οι φόροι στις οικονομίες μετάβασης ήταν ήδη υψηλοί λόγω του πρόωρου κράτους πρόνοιας. Δεν μπορεί να υπάρξει μεταρρύθμιση της κοινωνικής πρόνοιας χωρίς μια ισχυρή μεταρρύθμιση στη φορολόγηση και αντίστροφα. Η σταθεροποίηση προϋποθέτει ένα απλό φορολογικό σύστημα.

Ωστόσο ο Kornai (1992c, 14) υποστήριξε ότι «δυστυχώς, δεν μπορώ να αποκλείσω την πιθανότητα παράτασης της διαδικασίας, και, έτσι μαστίζεται από σοβαρά δημοσιονομικά προβλήματα που προκλήθηκαν στο μεταξύ από την απώλεια των εσόδων του προϋπολογισμού». Οι κυβερνήσεις μετάβασης ήταν αδύναμες και ανίκανες να συλλέξουν φόρους, όχι εξαιτίας του κληροδοτήματος από το παρελθόν, αλλά λόγω της απερίσκεπτης προσέγγισης της ελεύθερης αγοράς και της ανεπαρκώς «ορχηστρωμένης» αποκανονικοποίησης και ιδιωτικοποίησης. Ήταν δύσκολο να φέρουν την είσπραξη των φόρων υπό τον έλεγχο του κυρίαρχου κράτους λόγω της κακοδιαχείρισης της φιλελευθεροποίησης και του τρόπου με τον οποίο πραγματοποιήθηκε ο θεσμικός ανασχεδιασμός. Ωστόσο, με την εγκατάλειψη του ελέγχου της κρατικής ιδιοκτησίας, η κυβέρνηση στην πραγματικότητα εγκατέλειψε τη φορολογική βάση. «Οι επιχειρήσεις δεν μπορούν πλέον τόσο εύκολα να εξυπηρετούν ως άρμεγμα μετρητών ή σαν οχήματα για την έμμεση φορολόγηση των νοικοκυριών» (McKinnon 1995b, 44). Η ιδιωτικοποίηση έπρεπε να είχε αναβληθεί μέχρις ότου η θεσμική βάση της συλλογής των φόρων να στηθεί και να γίνει λειτουργική, φέρνοντας τα δημόσια οικονομικά υπό έλεγχο: «εάν υπάρχει

οποιοδήποτε δημοσιονομικό κέρδος στην ιδιωτικοποίηση, αυτό είναι στο μέλλον παρά άμεσο» (Csaba 1995,115). Όταν η φορολογική ηθική βελτιωθεί και η φορολογική βάση διευρυνθεί, οι φορολογικοί συντελεστές θα μπορέσουν να μειωθούν.

12.3.6 Διεθνές εμπόριο και ξένη βοήθεια

Η διαρκής μετακίνηση προς το ελεύθερο εμπόριο ήταν κρίσιμη για την επιτυχημένη μετάβαση σε μια οικονομία της αγοράς, για να προαγάγει την αύξηση των εξαγωγών, για να καταστείλει την αύξηση των εισαγωγών και για να βελτιώσει το εμπορικό ισοζύγιο και το ισοζύγιο πληρωμών. Οι σταδιακοί οικονομολόγοι υποστήριξαν ότι, εφόσον οι οικονομίες υπό μετάβαση κληρονόμησαν ξεπερασμένες μεθόδους παραγωγής, η συμμετοχή σε διεθνή ανταγωνισμό ήταν πολύ δύσκολη. Ενώ η κατάρρευση του Συμβουλίου Αμοιβαίας Οικονομικής Βοήθειας (COMECON) εμπορίου είχε αντίκτυπο, το Συμβούλιο της Αμοιβαίας Οικονομικής Βοήθειας ήταν από μόνο του γεμάτο με προβλήματα επειδή επηρεάστηκε από πολιτικές αποφάσεις. Ήταν αναμενόμενο ότι οι οικονομίες μετάβασης θα είχαν ελλείμματα τρεχουσών συναλλαγών, τα οποία θα ήταν υποφερτά προσωρινά. Υπήρχε ένα επιχείρημα για διατήρηση του επιπέδου των δασμών και τον μετασχηματισμό των ποσοτικών περιορισμών σε δασμούς. Αυτό θα παρείχε προστασία και χρόνο στις επιχειρήσεις για να προσαρμοστούν, ενώ θα εφοδίαζαν επίσης την κυβέρνηση με ένα εισόδημα. Η προσωρινή προστασία ορισμένων εγχώριων επιχειρήσεων θα έπρεπε να καθορίζεται στη βάση του οικονομικού ορθολογισμού, όχι της πίεσης που ασκείται από τις ομάδες συμφερόντων. Επίσης θα έπρεπε να είναι σύμφωνη με τη χρησικτησία του Οργανισμού Διεθνούς Εμπορίου (WTO), ώστε να μην οδηγηθεί σε αντίποινα προστατευτισμού από τους ξένους εμπορικούς εταίρους.

Η μετατρεψιμότητα θα απαιτούσε μια κατάλληλη τιμή συναλλάγματος, η οποία θα υποτιμούνταν έντονα για να προσαρμοστεί στις νέες οικονομικές συνθήκες. Η εξέλιξη προς την ολοκλήρωση της μετατρεψιμότητας του τρεχουσών συναλλαγών μπορεί να είναι μόνο σταδιακή. Μια υποτίμηση του νομίσματος θα είχε υποκινήσει τις εξαγωγές και θα είχε μειώσει τις εισαγωγές. Ενώ τα θετικά αποτελέσματα δεν θα ήταν άμεσα, η σταδιακή υποτίμηση ήταν απαραίτητη.

Η πρόωρη εξάλειψη των συναλλαγματικών ελέγχων στις ροές ξένων κεφαλαίων θα διευκόλυνε την αυθαίρετη φυγή κεφαλαίων, θα αύξανε την εξωτερική ύπαρξη χρέους ή και τα δύο. «Η ελεύθερη μετατρεψιμότητα του συναλλάγματος στους λογαριασμούς κεφαλαίου είναι συνήθως το τελευταίο στάδιο της βέλτιστης διαδικασίας για οικονομική φιλελευθεροποίηση» (McKinnon 1993,117). Χωρίς την άμεση συμμετοχή της κυβέρνησης, η ξένη αγορά συναλλάγματος ήταν υψηλά δυσρευστοποίητη και ασταθής. Υπήρξε μια ζωηρή συζήτηση σχετικά με τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα των ποικίλων καθεστώτων συναλλάγματος. Το καθεστώς που επιλέχτηκε από τις οικονομικές αρχές της Ουγγαρίας – η προαναφερμένη «διολισθαίνουσα ισοτιμία» - είχε ορισμένα πλεονεκτήματα (Abel and Bonin 1993,336; Csaba 1995,86; Kornai 1995a,232; Williamson

1991). Έκανε ξεκάθαρη την επιδίωξη των φορέων χάραξης πολιτικής, διατήρησε την δέσμευση, μείωσε την κερδοσκοπία και επίσης έδεσε τα χέρια των νομισματικών αρχών και μείωσε τον χώρο για ελιγμούς.

Σύμφωνα με την διεθνή ολοκλήρωση, μια ουσιαστική αύξηση των εξαγωγών θα έπρεπε να λάβει χώρα με τις ώριμες οικονομίες της αγοράς, αφαιρώντας την εμπορική εξάρτηση των οικονομιών μετάβασης στην Σοβιετική Ένωση. Τα επιχειρήματα ότι η Ρωσία και η Ανατολική Ευρώπη δεν θα έπρεπε να είχαν ανοίξει τα σύνορα για το ελεύθερο διεθνές εμπόριο, ή να είχαν συστήσει ένα μετατρέψιμο νόμισμα, επειδή οι επιχειρήσεις ήταν αναποτελεσματικές και δεν θα μπορούσαν να επιβιώσουν στον διεθνή, άγριο ανταγωνισμό, ήταν λάθος. Ο Ricardo υποστήριξε ότι το διεθνές εμπόριο ήταν προϊόν συγκριτικού – όχι απόλυτου - πλεονεκτήματος. Οποιαδήποτε χώρα θα μπορούσε να εμπλακεί στο ελεύθερο εμπόριο. Ως εκ τούτου, η επέκταση των εξαγωγών με την έννοια τις τόνωσης της ανάπτυξης, ήταν επιτακτική για τις οικονομίες μετάβασης.

Ο Williamson (1991,11-4; 1992,29-31), ο Van Brabant (1991), ο Kregel, οι Matzner και Grabher(1992,102-3) και οι Fisher και Frenkel (1992,40) συνέστησαν την ίδρυση μίας «ένωσης πληρωμών» μεταξύ των οικονομιών μετάβασης. Ένας οργανισμός ίδιος με την Ευρωπαϊκή Ένωση Πληρωμών (EPU), η οποία λειτούργησε από τα μέσα του 1950 μέχρι το 1958, είχε προταθεί (Eichengreen 1993, 312). Διαμέσου της Ένωσης Πληρωμών οι οικονομίες μετάβασης θα ήταν σε θέση να καθιερώσουν την μετατρεψιμότητα των τρεχουσών συναλλαγών γρηγορότερα μεταξύ των κρατών μελών και του υπόλοιπου κόσμου και να αποφύγουν τη μεγάλη υποτίμηση (Williamson 1992,30). Η ένωση πληρωμών θα είχε επιτύχει την μετατρεψιμότητα του νομίσματος, την ενδοπεριφερειακή οικονομική συνεργασία, την εκμετάλλευση του συγκριτικού πλεονεκτήματος, την διαρθρωτική ρύθμιση, την μείωση του κοινωνικού κόστους μετάβασης, την ανάπτυξη του ορθολογικού εμπορίου και των τιμών και θα προετοίμαζε τις οικονομίες μετάβασης για την συμμετοχή τους στο διεθνές εμπόριο. Ο Van Brabant (1991,64) υποστήριξε ότι, «εγώ βλέπω ενα τέτοιο οργανισμό σαν το απολύτως απαραίτητο εργαλείο για την διαδικασία μεταρρύθμισης».

Η ένωση πληρωμών είναι μια συμφωνία μεταξύ των χωρών που συμμετέχουν στο εμπόριο και δεν χρειάζεται πληρωμή μετατρέποντας το νομίσμά τους. Οι χώρες μέλη αποδέχονται τα νομίσματα η μία της άλλης και πιστώνουν ή χρεώνουν το υπόλοιπο του λογαριασμού του εμπορίου σε έναν εκκαθαριστικό λογαριασμό. Μετά από μια ορισμένη περίοδο, ο εκκαθαριστικός λογαριασμός πρέπει να ταχτοποιηθεί και συνήθως υπάρχουν όρια στο επίπεδο της χρέωσης και της πίστωσης του λογαριασμού. Διαμέσου της διαδικασίας της ένωσης πληρωμών, μια χώρα η οποία εμφανίζει πλεόνασμα στο λογαριασμό εμπορίου με μια οικονομία μετάβασης, θα παρέχει επίσης κονδύλια για την χρηματοδότηση των ελλειμμάτων των άλλων χωρών με την μορφή αγοράς εξαγωγών, ξένης επένδυσης, ή ξένης βοήθειας. Αυτό θα ενίσχυε την ζήτηση για εξαγωγές σαν αποτέλεσμα της ύπαρξης διακρίσεων υπέρ αυτών παρά εναντίον αυτών (Williamson 1991,13). Επίσης, ξένα αποθεματικά θα ήταν διαθέσιμα για εμπόριο μεταξύ των μελών της ένωσης και του υπόλοιπου κόσμου. Χωρίς την ένωση πληρω-

μών τα αποθεματικά που απαιτούνται θα είναι πέντε φορές υψηλότερα (Eichengreen 1993, 34; Williamson 1992, 29-30). Ο οργανισμός εκκαθάρισης θα είχε την δύναμη να ενισχύσει τους κανόνες, όταν το εμπορικό πλεόνασμα μιας χώρας δεν πειθαρχούσε. Ένας φόρος θα επιβαλλόταν από τον οργανισμό εκκαθάρισης και θα πλήρωνε με το συσσωρευμένο πλεόνασμα, υποχρεώνοντας τη χώρα με το εμπορικό πλεόνασμα να συμμορφωθεί. Με αυτόν τον τρόπο τα έθνη με πλεόνασμα θα γίνονταν υπεύθυνα για την λύση των επίμονων ελλειμμάτων στους τρέχοντες λογαριασμούς. Άπαξ και το ξένο απόθεμα ήταν αρκετό, η ένωση πληρωμών θα γινόταν πλεονάζουσα και η αναλογία του σκληρού νομίσματος στο εμπόριο θα αυξανόταν σταδιακά (Williamson 1992,30). Αυτό θα επέτρεπε στην μετατρεψιμότητα των τρεχουσών συναλλαγών να διατηρηθεί καθώς και να εξοικονομήσει σκληρό νόμισμα.

Η συμμετοχή των ώριμων οικονομιών της αγοράς στο σχεδιασμό, στην εγγύηση και στην διαχείριση της ένωσης πληρωμών ήταν απαραίτητη (Kornai 1992b,162-3). Η Ευρωπαϊκή Ένωση Πληρωμών απαιτούσε ένα σύνολο θεσμών – όπως ο Οργανισμός Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας και η Τράπεζα Διεθνών Συναλλαγών – με ικανότητα να επιτηρεί την συμμόρφωση και να επιβάλει ποινές (Eichengreen 1993,330). Η χρηματοοικονομική δέσμευση για το στήσιμο και την διατήρηση μιας ένωσης πληρωμών θα ήταν αρκετά μικρή και θα έλκυε την χρηματοοικονομική βοήθεια από ώριμες οικονομίες της αγοράς και διεθνείς οργανισμούς. «Είναι δύσκολο να σκεφτώ μια περισσότερο παραγωγική μορφή βοήθειας παρά την επιχορήγηση κεφαλαιουχικών κονδυλίων για την Ανατολική Ένωση Πληρωμών οπού θα μπορούσε να αποφεύγει την κατάρρευση του εμπορίου μεταξύ των χωρών υπό μετάβαση» (Williamson 1991,14). Ωστόσο, η ιδέα απορρίφθηκε (Williamson 1991,12). Οι διεθνείς οργανισμοί δεν επέτρεπαν σε αυτήν την ιδέα να ευδοκιμήσει, πιθανόν επειδή οι νεοσχηματισμένες δημοκρατίες και η ανατολική Ευρώπη θα εξαρτιόταν από το εμπόριο με την Ρωσία για ένα σημαντικό αριθμό χρόνων. Μια τέτοια ένωση μπορεί να παρείχε ένα μηχανισμό επιβολής συγκεντρωτισμού στο εμπόριο και περιορισμούς στην ελεύθερη μετακίνηση του οικονομικού κεφαλαίου. Αντίθετα, η ευρωπαϊκή ένωση πληρωμών σχετίζεται με τις παρατεταμένες συμφωνίες και θεσμούς, και είχε στόχο στην βραχυχρόνια περίοδο την οικονομική ένωση, ενώ στην μακροχρόνια περίοδο την πολιτική ένωση. Η Ρωσία και η Ανατολική Ευρώπη ενθαρρύνθηκαν από τις ώριμες οικονομίες της αγοράς και τους διεθνείς οργανισμούς, κινούνταν εναντίον αυτών των συμφωνιών και ο βαθμός της οικονομικής και πολιτικής κοινοτοπίας ήταν μάλλον ρηχός (Eichengreen 1993,332; Van 1991).

Οι ώριμες οικονομίες της αγοράς θα παρείχαν Άμεσες Ξένες Επενδύσεις (FDI) και έπρεπε να παρέχουν βοήθεια στους τομείς των ανθρωπιστικών, των τεχνικών και της χρηματοοικονομικής βοήθειας και στην πρόσβαση στις διεθνείς αγορές. Ο πίνακας 12.3 δείχνει την άμεση ξένη επένδυση για επιλεγμένες οικονομίες μετάβασης βασισμένη στην ταχύτητα μετάβασης, ιεραρχημένες με βάση την άμεση ξένη επένδυση σαν ποσοστό του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος. Σημειώνουμε σαν ομάδα ότι οι οικονομίες της κοινοπολιτείας των ανεξάρτητων κρατών (σταδιακή μετάβαση) ήταν φτωχές στην προσέλκυση της

άμεσης ξένης επένδυσης, και για μερικές περιπτώσεις όπως η Ρωσία (θεραπεία σοκ) η σπουδαιότητα της άμεσης ξένης επένδυσης ήταν πολύ μικρή ενώ της Λευκορωσίας (σταδιακή μετάβαση), όπου εκεί υπήρχε μόνο πολύ περιορισμένη οικονομική αλλαγή κατά τη διάρκεια της διαδικασίας μετάβασης ήταν μεγαλύτερη. Ενώ στην Ουγγαρία (σταδιακή μετάβαση) και στην Αρμενία (σταδιακή μετάβαση) η άμεση ξένη επένδυση ήταν σημαντική, οι πρωτοπόρες χώρες στην άμεση ξένη επένδυση εφήρμοσαν θεραπεία σοκ: η Τσέχικη Δημοκρατία (θεραπεία σοκ), η Εσθονία (θεραπεία σοκ) και η Βουλγαρία (θεραπεία σοκ).

Πίνακας 12.3 Άμεση ξένη επένδυση σε επιλεγμένες οικονομίες μετάβασης

Χώρα	Διαδικασία Μετάβασης	Συνολικές ΑΞΕ 1989-2001, Εκατ. δολ. ΗΠΑ	Συνολικές ΑΞΕ ανά κεφαλή 1989-2001, δολ. ΗΠΑ	ΑΞΕ ως ποσοστό του ΑΕΠ, το 2001
Τσεχική Δημοκρατία	Θεραπεία Σοκ	26,493	2,570	8.5
Εσθονία	Θεραπεία Σοκ	2,358	1,637	6.4
Βουλγαρία	Θεραπεία Σοκ	815	241	5.3
Ουγγαρία	Σταδιακή Μετάβαση	21,869	2,177	4.3
Αρμενία	Σταδιακή Μετάβαση	642	213	4.3
Πολωνία	Θεραπεία Σοκ	34,426	890	3.6
Ουκρανία	Σταδιακή Μετάβαση	3,866	79	1.4
Λευκορωσία	Σταδιακή Μετάβαση	1,315	132	0.7
Ρωσία	Θεραπεία Σοκ	9,702	67	0.6
Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη		98,297	1,365	4.7
Νότια Ευρώπη		15,206	296	5,1
CIS	Σταδιακή Μετάβαση	34,368	196	3.3

Πηγή: Gregory and Stuart (2004, 481).

Ο ρόλος της ξένης βοήθειας ήταν αξιόλογος για τις οικονομίες μετάβασης, δεδομένου ότι θα επιτάχυνε και θα αύξανε την πιθανότητα επιτυχίας των μεταρρυθμίσεων μετάβασης. «Οι λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες χρησιμοποίησαν τις ξένες πηγές στην περίοδο μετάβασης από την ύφεση ή την αποτελμάτωση στην ανάπτυξη. Μπορώ να το θέσω αυτό πιο έντονα καθώς: δεν ξέρω αν υπήρξε περίπτωση μιας χώρας να μπορεί να πραγματοποιήσει αυτή τη μετάβαση εξ ολοκλήρου από τους ίδιους της τους πόρους» (Kornai 1995d, 30-1). Αυτό, φυσικά, ήταν στο συμφέρον των ώριμων οικονομιών της αγοράς. Η μερική άφεση του χρέους ήταν απαραίτητη, αλλά ήταν ανάθεμα για το διεθνές νομισματικό ταμείο και την παγκόσμια τράπεζα. Της Παγκόσμιας Τράπεζας η τεχνική βοήθεια και το πρόγραμμα της μακροχρόνιας περιόδου για υποστήριξη θα παρέμεναν ανεκτίμητα, καθώς και ο ρόλος του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου ως διαχειριστή της διεθνούς κρίσης σε μια βάση βραχυχρόνιας περιόδου. Η παροχή ξένης βοήθειας θα έπρεπε να διαφοροποιείται στην βάση των θεσμικών συνθηκών της

οικονομίας υπό μετάβαση και τα αποτελέσματα που εκτυλίσσονταν στην διαδικασία μεταρρύθμισης. Ωστόσο, δεν θα έπρεπε να «δωροδοκούν μια χώρα ώστε να ανοίξει το εμπόριό της», εφόσον το κεφάλαιο που εισέρχεται με τον καιρό κάνει δυσκολότερη την διατήρηση της φιλελευθεροποίησης (McKinnon 1993, 116-9). Δυστυχώς, η δυτική βοήθεια δεν ήταν επικείμενη και δεν υπήρχε υπερβολική αισιοδοξία και άδολη ελπίδα τοποθετήθηκε στο επίπεδο της δυτικής οικονομικής βοήθειας και στο χρήσιμο ερεθιστικό αντίκτυπο της παραγωγής (Blankenagel 2000, 113; Kolodko 1993, 16). Οι οικονομίες μετάβασης ακολούθησαν την προαναφερμένη βέλτιστη οδηγία φιλελευθεροποίησης και η ανάγκη τους για εξωτερική βοήθεια θα ήταν περιορισμένη (McKinnon 1993,116-9).

12.3.7. Κοινωνική Πολιτική

Η διαδικασία μετάβασης αναμενόταν να βελτιώσει το βιοτικό επίπεδο των πολιτών, «διαφορετικά, η άσκηση δεν θα είχε και πολύ νόημα» (Kolodko 1999a, 34). Περισσότερο σημαντικό, η κοινωνική πολιτική έπαιξε έναν πολιτικό, καθώς και κοινωνικό ρόλο πρόνοιας με το να βοηθάει να προστατευθεί ένας μεγάλος αριθμός ανέργων από τις σημαντικές μειώσεις στο βιοτικό τους επίπεδο. Ταυτόχρονα, βοήθησε να διατηρηθεί η υποστήριξη του προγράμματος μεταρρύθμισης. Έτσι, η μετάβαση και τα κοινωνικά προγράμματα προϋπέθεταν διαφάνεια και συμμετοχή από αυτούς που ήταν σε μειονεκτική θέση, έτσι ώστε αυτή η ομάδα να μην ήταν περιθωριοποιημένη. Ωστόσο, η πρώτη «γεύση» της διαδικασίας της αγοράς ήταν αρκετά πικρή για την πλειονότητα του πληθυσμού. Για παράδειγμα, ο πληθυσμός της Ρωσίας ήταν γηραιότερος, φτωχότερος και πιο άρρωστος στα μέσα της δεκαετίας του 90 παρά το 1991 (Gustafson 1999, 173, 188). Αμέλεια του κοινωνικού δικτύου ανάλυσης δεν ήταν κάτι το ασυνήθιστο στις οικονομίες μετάβασης: οι δαπάνες του προϋπολογισμού της Ρωσίας για την υγεία ήταν λιγότερο από 1% του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος και οι μεταρρυθμίσεις των τιμών δεν συνοδεύονταν με νομισματική αποζημίωση (Alexeev 1991, 388; Gustafson 1999, 186; Murrell 1995, 166). Ωστόσο, η βελτίωση της υγείας, του περιβάλλοντος, των ικανοτήτων και της κινητικότητας του πληθυσμού ήταν το κλειδί για την οικονομική ανάπτυξη και την απολύτως δημοφιλή αποδοχή των μεταρρυθμίσεων της αγοράς. Αυτό ήταν γιατί «κανένας, ακόμα και ένας οικονομολόγος με μάλλον ισχυρούς κανόνες μη παρεμβατικής πολιτικής, θα πήγαινε τόσο μακριά, ώστε να προτείνει ότι το κράτος πρέπει να εγκαταλείψει όλες τις λειτουργίες της πρόνοιάς του» (Kornai 1995a, 10; Kornai 1996, 14). Μια μεγαλύτερη επιδείνωση των οικονομικών και τις κοινωνικής ευεξίας θα εξέθεταν σε κίνδυνο την διαδικασία μετάβασης.

Η ανεργία ήταν άγνωστη για τους πολίτες των οικονομιών μετάβασης, επειδή υπήρχε μόνο πλήρης απασχόληση και έλλειψη εργατικού δυναμικού. Οι πολίτες θα ανέχονταν μερική ανεργία αλλά μόνο αν ήταν ελάχιστη. Παρ' όλα αυτά, εάν οι επιχειρήσεις υποχρεώνονταν να κλείσουν, τότε το δίκτυο κοινωνικής ασφάλισης – όσο αποτελεσματικό και αν ήταν – θα έκλεινε και αυτό επίσης. Αυτό γιατί, η προσφορά πρόνοιας χρηματοδοτήθηκε

μέσω των επιχειρησιακών προγραμμάτων πρόνοιας. Ως εκ τούτου, η απασχόληση σε μια κρατική επιχείρηση παρείχε κατοικία, υγειονομική περίθαλψη, φροντίδα παιδιών, σχολεία, ακόμα και γεύματα. Δημιουργώντας ένα σύστημα ασφάλισης ανέργων επιτρέπεις να αποσπαστεί η κοινωνική προστασία από τους ώμους των επιχειρήσεων, διευκολύνοντας την αναδιάρθρωση (Fisher and Gelb 1991, 102). Αντίθετα, η ανισότητα αυξανόταν λόγω των οικονομικών συνθηκών, προσφέροντας περισσότερες ευκαιρίες μόνο σε ένα τμήμα του πληθυσμού. Η ανισότητα ήταν αναπόφευκτη κατά την διάρκεια των πρώτων χρόνων της μετάβασης. Ωστόσο, πέρα από ένα ορισμένο όριο, οι εισοδηματικές ανισότητες εμποδίζουν την επέκταση της οικονομικής δραστηριότητας, εμποδίζουν την οικονομική ανάπτυξη και καθυστερούν την ανόρθωση: οι αδικίες παρεμποδίζουν κρίσιμες θεσμικές και διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις (Kolodko 2000, 290). Ο συντελεστής Gini της Ρωσίας διπλασιάστηκε τα πρώτα έξι χρόνια της μετάβασης, φτάνοντας το επίπεδο των Φιλιππίνων και αντικατοπτρίζοντας τη διαφθορά. Αυτές οι αρρώστιες σχετίζονταν με την συνεχή ύφεση, την αυξανόμενη ανισότητα και την επέκταση της φτώχειας (Gustafson 1999, 173; Kolodko 1999a, 34).

Οι οικονομίες μετάβασης έπρεπε να δημιουργήσουν ένα δίκτυο ασφάλισης από την αρχή. Ένα βασικό καθήκον τις διαδικασίας μετάβασης ήταν η ριζική μεταρρύθμιση για το σύστημα συνταξιοδότησης, την υγειονομική περίθαλψη, την φροντίδα των παιδιών, την ηλικιωμένη και την κοινωνική βοήθεια. Στις ώριμες οικονομίες της αγοράς, η ζήτηση για οικονομική ασφάλεια είναι η μεγαλύτερη κινητήρια δύναμη αποταμιεύσεων: αυτού του τύπου οι αποταμιεύσεις είχαν σταματήσει λόγω των πατερναλιστικών πρακτικών των προηγούμενων κυβερνήσεων. «Η υποστήριξη είναι το ένα θέμα, αλλά ο πατερναλισμός σαν υποκατάστατο για την ατομική ενέργεια είναι ένα άλλο αρκετά διαφορετικό» (Kornai 1997b, 231). Ο Kornai (1996, 15; 1997b, 95) καθόρισε την κοινωνική πολιτική της Ουγγαρίας κάτω από το καθεστώς Kaidar (1958-89) σαν ένα «πρόωρο κράτος πρόνοιας». Αν και η Ουγγαρία ήταν πολύ λιγότερο ανεπτυγμένη απ' ό,τι οι Σκανδιναβικές χώρες, οι δεσμεύσεις της για πρόνοια ήταν μεγαλύτερες.

Το υπάρχον δίκτυο ασφάλισης δεν μπορούσε να σταματήσει την πτώση του βιοτικού επιπέδου, παρουσιάζοντάς το πιο σοβαρό από όλα τα προβλήματα μετάβασης (Kornai 1992a, 15). Δεν μπορούσε να υπάρξει θεραπεία σοκ στο σύστημα πρόνοιας: δεν μπορούσε να υπάρξει μια ολοκληρωμένη «απόσυρση» του κράτους ή «κατεδάφιση του κράτους πρόνοιας» (Kornai 1995a, 239). Όπως με τα περισσότερα στοιχεία της διαδικασίας μετάβασης, η μεταρρύθμιση της κοινωνικής πρόνοιας πρέπει να είναι σταδιακή. Το αποτέλεσμα της εξελικτικής αλλαγής και της φυσικής επιλογής, κατέστησε αναγκαία την διατήρηση του ελλείμματος του προϋπολογισμού (Kornai 1995d,14). Δεν υπήρξαν «γρήγορες διορθώσεις» (Csaba 1995, 204) και οι μεταρρυθμίσεις της κοινωνικής πρόνοιας έπρεπε να είναι διακριτικές και ανθρώπινες (Kingston–Mann 1999a, 41-2) και να εισάγονται με «μεγάλη υπομονή, συμπόνια και κατανόηση» (Kornai 1995a). Ο σκοπός ήταν να ιδρύσει εξεζητημένες, καθησυχαστικές, θεσμικές μορφές μιας μη-κρατικής, εθελοντικής ασφάλισης (Kornai 1997b,232).

Ο ιδιωτικός τομέας πρέπει να ενθαρρυνθεί ώστε να παρέχει υπηρεσίες πρόνοιας προκειμένου να ελαχιστοποιηθεί το πρόωρο κράτος πρόνοιας. Είχε προβλεφθεί ότι θα υπήρχε ένα ελάχιστο επίπεδο υπηρεσιών κρατικής χρηματοδότησης για όλους, σε συμφωνία με τις εισφορές. Οι υπηρεσίες ήταν διαθέσιμες διαμέσου των πολιτικών ασφάλισης. Τα άτομα θα είχαν να επιλέξουν μεταξύ των φορέων παροχής υπηρεσιών πρόνοιας, οι οποίοι με τη σειρά τους θα δημιουργούσαν ανταγωνισμό σε όρους τιμών και ποιότητας υπηρεσιών και αποκέντρωσης. Οι δημοσκοπήσεις στην Ουγγαρία αποκάλυψαν την υποστήριξη για μεταρρύθμιση της κοινωνικής πρόνοιας επειδή θα ενθάρρυνε το μηχανισμό της αγοράς και τις ιδιωτικές επιχειρήσεις για την προσφορά τέτοιων υπηρεσιών που επιτρέπουν την επιλογή. Οι εθελοντικοί οργανισμοί θα επέβλεπαν τους ιδιωτικούς παρόχους και θα εξασφάλιζαν την υψηλή ποιότητα των υπηρεσιών με το να επιβάλλουν κανόνες. Η κυβέρνηση θα είχε να παίξει έναν ενεργό ρόλο σαν εμπνευστής της διαδικασίας μεταρρύθμισης. Το σύστημα πρόνοιας, «μετά από δεκαετίες σίτισης με το κουτάλι και υποτέλειας στις πολιτικές ιδιοτροπίες, πρέπει να δημιουργήσει μεγαλύτερη επιλογή στους πολίτες» (Kornai 1997a, 1186).

12.4 Επίλογος

Η σταδιακή διαδικασία μετάβασης τέθηκε σε εφαρμογή σε χώρες όπως η Ρουμανία και η Ουγγαρία, η οποία είχε παράδοση στην σταδιακή μετάβαση ξεκινώντας το 1968 με τον Νέο Οικονομικό Μηχανισμό και την Σλοβενία. Ο πίνακας 13.4 αποκαλύπτει την εξέλιξη των χωρών, όπου πραγματοποιήθηκε η σταδιακή μετάβαση μαζί με την Πολωνία, η οποία έθεσε σε εφαρμογή τη θεραπεία σοκ. Η Ουγγαρία έχει καλύτερους ή ίδιους δείκτες μετάβασης με την Πολωνία, ενώ η Πολωνία έχει καλύτερους δείκτες από τη Ρουμανία.

Πίνακας. 13.1: Η πρόοδος σχετικά με τη μετάβαση στην Ουγγαρία, τη Ρουμανία, τη Σλοβενία και την Πολωνία από το 1999

Χώρα	Μεγάλες ιδιωτικοποιήσεις	Μικρές ιδιωτικοποιήσεις	Διακυβέρνηση & αναδιάρθρωση των επιχειρήσεων	Απελευθέρωση τιμών	Εξωτερικών Εμπόριο και Συναλλαγματική Ανταλλαγή	Ανταγωνιστική πολιτική	Τραπεζική Μεταρρύθμιση & Απελευθέρωση Επιτοκίου	Αγορά Μετοχών και μη- Τραπεζικά χρηματοπιστωτικά ιδρύματα.
Ουγγαρία	4	4+	3+	3+	4+	3	4	3+
Ρουμανία	3-	4-	2	3	4	2	3-	2
Σλοβενία	3+	4+	3-	3	4+	2	3+	3
Πολωνία	3+	4+	3	3+	4+	3	3+	3+

1 = Little Progress

4+ = Standards and performance typical of advanced industrial economies.

Source: European Bank of Reconstruction and Development, (1999), Transition Report 1999, London, p. 24.

Οι υποστηρικτές της σταδιακής μετάβασης ερμηνεύουν τους δείκτες μετάβασης ως απόδειξη ότι η διαδικασία ξεκάθαρα ξεπέρασε την προσέγγιση των υποστηρικτών της θεραπείας σοκ, παρά ότι μονάχα απέφυγε κάποια από τα προφανή ψεγάδια. Αυτό γιατί ήταν αφελές και πρώιμο να απελευθερωθούν οι τιμές, να μεταβληθεί η συναλλαγματική ισοτιμία και ιδιωτικοποίηση και η αποκέντρωση της λήψης αποφάσεων προτού ο κατάλληλος δημοσιονομικός και νομισματικός έλεγχος θεσμοθετηθεί πάνω στην οικονομία (Gustafson 1999,7; McKinnon 1993,120; Nuti 1991,158). Η θεραπεία σοκ απέτυχε και ήταν λάθος και επικίνδυνη: ούτε η επιλεκτική μνήμη, ούτε η πλαστογράφηση των στατιστικών, ούτε η ελαστική χρήση της έννοιας της επιτυχίας θα μπορούσε να δείξει ότι η θεραπεία σοκ είχε θριαμβεύσει (Csaba 1995,240; Nuti 1991,159).

Εκ των υστέρων, ο Kornai (2000) υποστήριξε ότι οι υποδείξεις του σχετικά με την μεταρρύθμιση της ιδιοκτησίας ήταν σωστές, ενώ όσον αφορά την μακροοικονομική σταθερότητα ήταν εν μέρει σωστός και εν μέρει λάθος. Ο Kornai (2000) αιτιολόγησε ότι ο χαρακτηρισμός της θεραπείας σοκ κατά της σταδιακής μετάβασης σαν μια διχοτομημένη επιλογή ήταν άσχημα τοποθετημένη, όπου κάθε στοιχείο της διαδικασίας είχε τη δική του κατάλληλη ταχύτητα. Μερικές διαδικασίες προαπαιτούσαν μια αναπάντεχη επέμβαση ενώ άλλες διαδικασίες προϋπέθεταν αυξητικές αλλαγές. Στο μεταξύ, ο Svenjar (2002) υποστήριξε ότι οι αρχικές συνθήκες και η φύση της μεταρρύθμισης δεν ήταν επαρκείς για να εξηγήσουν τα αποτελέσματα της μετάβασης.

Ο σκοπός της σταδιακής διαδικασίας μετάβασης ήταν μια δημοκρατική, πολιτική δομή συνδυασμένη με την οικονομία της αγοράς. Σε αντίθεση με τους υποστηρικτές της θεραπείας σοκ, οι πολιτικές της σταδιακής προσέγγισης έπρεπε να εγκριθούν από την δημοκρατική, πολιτική διαδικασία προκειμένου να διευκολυνθεί η μετάβαση. Ωστόσο, οι εκτιμήσεις της αποδοτικότητας δεν έπρεπε να είναι σε βάρος της οικονομίας. Ταυτόχρονα, η σταδιακή προσέγγιση συνεπάγεται την διατήρηση της αναποτελεσματικότητας στην βραχυχρόνια περίοδο. Ωστόσο, αυτές οι προτεραιότητες παρουσίαζαν ένα ατυχές δίλημμα πολιτικής στους σταδιακούς οικονομολόγους. Προκειμένου να εξασφαλίσουν μακροοικονομική σταθερότητα βραχυχρόνια, η σημαντική τιμολόγηση, η επιχείρηση, η τραπεζική, τα επιτόκια και οι διεθνείς πολιτικές εμπορίου πρέπει να κινούνται σε αντίθετη κατεύθυνση με τον απόλυτο στόχο για μακροχρόνια φιλελευθεροποίηση. Οι κυβερνήσεις μετάβασης ενθαρρύνθηκαν από τους σταδιακούς οικονομολόγους για να καταλάβουν χρηματοοικονομικά στοιχεία ενεργητικού για τις επιχειρήσεις, ώστε να έχουν στην διάθεσή τους αποτελέσματα διαμέσου κρατικών εντολών και να αποκαταστήσουν τους ελέγχους των τιμών και άλλους τέτοιου είδους μηχανισμούς. Συνεπώς, η υπόδειξη ήταν για εκ νέου ρύθμιση του χρηματοοικονομικού συστήματος, εκ νέου ρύθμιση του διεθνούς εμπορίου και εκ νέου ρύθμιση των κρατικών επιχειρήσεων.

Εάν ο ανταγωνιστικός καπιταλισμός ήταν ο απόλυτος στόχος των σταδιακών οικονομολόγων, υπήρχε μια προφανής αντίφαση. Βασισμένοι στην σταδιακή προσέγγιση, η εκ νέου ρύθμιση και η εκ νέου κρατικοποίηση διαδραματίστηκαν κατά την διάρκεια

της περιόδου μετάβασης. Η διακριτική δύναμη της κυβέρνησης αυξήθηκε στο όνομα της απόκτησης ελέγχου των οικονομικών ζητημάτων. Ωστόσο, υπήρχε μια άμεση σχέση μεταξύ της αυξημένης κυβερνητικής δύναμης και των συμφερόντων της γραφειοκρατίας και των ομάδων συμφερόντων. Η κρίσιμη ερώτηση ήταν: πώς μπόρεσε η οικονομία, από ένα σύστημα με αυξημένη κυβερνητική δύναμη κατά την διάρκεια της περιόδου μετάβασης, να μετατραπεί σε ένα ελεύθερο σύστημα αγοράς; Οι σταδιακοί οικονομολόγοι απέτυχαν να αποκαλύψουν πώς αυτό θα μπορούσε να επιτευχθεί. Παραδόξως, το κράτος αναμενόταν να «σβήσει». Ο Στάλιν προήγαγε ένα ίδιο επιχείρημα. Το κράτος για να σβήσει, πρέπει πρώτα να μεγιστοποιηθεί η δύναμή του. Ωστόσο, το κράτος δεν θα έσβηνε ποτέ επειδή ήταν συνδεδεμένο με τα συμφέροντα και τα προνόμια της γραφειοκρατίας, των ομάδων συμφερόντων. Αυτές οι ομάδες θα αντιστέκονταν στο δικό τους τερματισμό. Η κρατική δύναμη και παρέμβαση θα συνέχιζε. Στο μεταξύ, οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι εξήγησαν ότι η έλλειψη μεταρρύθμισης στο Σταλινιστικό σύστημα υποστήριξε αυτό ακριβώς το επιχείρημα. Το ίδιο επιχείρημα βρίσκει εγκυρότητα στη σταδιακή διαδικασία μετάβασης.

Βιβλιογραφία

Abel, I. and J.P. Bonin, (1993), "State Desertion and Convertibility: The Case of Hungary". In: I.P. Szekely and D.M.G. Newberry (eds.), *Hungary: An Economy In Transition*. Cambridge University Press, Cambridge, pp. 329-341.

Alexeev, M., (1991), "If Market Clearing Prices Are So Good then Why Doesn't (Almost) Anybody Want Them?", *Journal of Comparative Economics*, 15(2), pp. 380-390.

Anderson, J.H., Y. Lee and P. Murrell, (2000), "Competition and Privatization Amidst Weak Institutions: Evidence from Mongolia", *Economic Inquiry*, 38(4), pp. 527-549.

Andorka, R., (1994), "Causes of the Collapse of the Communist System: Present Situation and Future Prospects in Hungary". In: J.H. Moore (ed.), *Legacies of the Collapse of Marxism*. George Mason University Press, Fairfax.

Bardhan, P.K., (2000), "The Nature of Institutional Impediments to Economic Development". In: M. Olson and S. Kahkonen (eds.), *A Not-So-Dismal Science: A Broader View of Economics and Societies*. Oxford University Press, Oxford, pp. 245-267.

Berg, A., (1994), "Does Macroeconomic Reform Cause Structural Adjustment? Lessons from Poland", *Journal of Comparative Economics*, 18(1), pp. 376–409.

Blanchard, O., (1996), "Theoretical Aspects of Transition", *American Economic Review Papers and Proceedings*, 86(2), pp. 117-122.

Blankenagel, A., (2000), "Legal Reforms in Russia: Visible Steps, Obvious Gaps, and an Invisible Hand?", *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 156(1), pp. 99-119.

Caporaso, A. and D.P. Levine, (1993), *Theories of Political Economy*, Cambridge University Press, Cambridge.

Carrington, S., (1992), "The Remonetization of the Commonwealth of Independent States ", *American Economic Review Papers and Proceedings*, 82(2), pp. 22-26.

Coase, R.H., (1992), "The Institutional Structure of Production", *American Economic Review*, 82(4), pp. 713-719.

Csaba, L., (1995), *The Capitalist Revolution in Eastern Europe: A Contribution to the Economic Theory of Systemic Change*, Edward Elgar Publishing Limited, Hants.

Dewatripont, M. and G. Roland, (1992), "The Virtues of Gradualism and Legitimacy in the Transition to a Market Economy", *Economic Journal*, 102(401), pp. 291-300.

Eichengreen, B., (1993), "A Payments Mechanism for the Former Soviet Union: is the EPU a Relevant Precedent? Discussion", *Economic Policy*, 8(17), pp. 309-353.

Elster, I., C. Offe and K. Preuss, (1993), *Institutional Design in Post-Communist Societies: Rebuilding the Ship at Sea*, Cambridge University Press, Cambridge.

Feltenstein, A., (1994), "The Uncertainty of Economic Success When Economic Regimes are Uncertain: A Study of Transition Periods", *Journal of Comparative Economics*, 19(2), pp. 217-236.

Fischer, S. and J. Frenkel, (1992), "Macroeconomic Issues of Soviet Reform", *American Economic Review Papers and Proceedings*, 82(2), pp. 37–42.

Fischer, S. and A. Gelb, (1991), "The Process of Socialist Economic Transformation", *Journal of Economic Perspectives*, 5(4), pp. 91–105.

Frydman, R., A. Rapaczynski and J. Turkewitz, (1997), "Transition to a Private Property Regime in the Czech Republic and Hungary". In: W.T. Woo, S. Parker and J. Sachs (eds.), *Economies in Transition. Comparing Asia and Europe*. MIT Press, Cambridge MA, pp. 41–102.

Gelb, A., G. Jefferson and I. Singh, (1993), *Can Communist Economies Transform Incrementally? The Experience of China*, Transition and Macro Adjustment Division, Policy Research Department, World Bank Washington, D.C.

Gregory, P. and R. Stuart, (2001), *Russian and Soviet Performance and Structure*, Addison Wesley, Boston.

Gregory, R. and R. Stuart, (2004), *Comparing Economic Systems in the Twenty-First Century*, Houghton Mifflin Company, Boston.

Gustafson, T., (1999), *Capitalism Russian-Style*, Cambridge University Press, Cambridge

Huang, Y. and R. Duncan, (1996), *State Enterprise Reforms in China: A Critical review of the Policy Measures and their Impacts*, Paper Presented at the Workshop at the Deakin University Melbourne, 4 October.

Jarai, Z., (1993), "10 Per Cent Already Sold: Privatisation In Hungary". In: I.P. Szekely and D.M.G. Newbery (eds.), *Hungary: An Economy In Transition*. Cambridge University Press, Cambridge, pp. 77-83.

Kingston–Mann, E., (1999), "How Do We Understand Russia's Crisis?", *Challenge*, 42(1), pp. 34–42.

Kolodko, G.W., (1993), "Stabilization, Recession, and Growth in a Post-socialist Economy", *MOCT-MOST: Economic Journal on Eastern Europe and the Former Soviet Union*, 3(1), pp. 3-38.

Kolodko, G.W., (1999a), "Transition to a Market Economy and Sustained Growth. Implications for the Post–Washington Consensus", *Communist and Post–Communist Studies*, 32(3), pp. 233–261.

Kolodko, G.W., (1999b), "Incomes Policy, Equity Issues, and Poverty Reduction in Transition Economies", *Finance and Development* (September), pp. 32–34.

Kolodko, G.W., (2000), "Transition to a Market and Entrepreneurship: The Systemic Factors and Policy Options", *Communist and Post–Communist Studies*, 33(3), pp. 271–293.

Kornai, J., (1986), "The Hungarian reform Process: Visions, Hopes, and Reality", *Journal of Economic Literature*, 24(4), pp. 1687–1737.

Kornai, J., (1990), *The Road to a Free Economy*, W.W. Norton, New York.

Kornai, J., (1992a), "The Principles of Privatisation in Eastern Europe", *De Economist*, 140(2), pp. 153-176.

Kornai, J., (1992b), *The Socialist System. The Political Economy of Communism*, Clarendon Press, Oxford.

Kornai, J., (1992c), "The Postsocialist Transition and the State: Reflections in the Light of Hungarian Fiscal Problems", *American Economic Review*, 82(2), pp. 1-21.

Kornai, J., (1993a), "The Evolution of Financial Discipline under the Postsocialist System", *Kyklos*, 46(3), pp. 315-336.

Kornai, J., (1993b), "Transformational Recession A General Phenomenon Examined through the Example of Hungary's Development", *Economic Appliquee*, 46(2), pp. 181–227.

Kornai, J., (1994), "Transformational Recession: The Main Causes", *Journal of Comparative Economics*, 19(1), pp. 39-63.

Kornai, J., (1995a), "Hardening of the Budget Constraint Under the Postsocialist System", *Japan the World of Economy*, 8(2), pp. 135-151.

Kornai, J., (1995b), "Lasting Growth as the Top Priority: Macroeconomic Tensions and Government Economic Policy in Hungary", *Acta Oeconomica*, 47(1-2), pp. 1-38.

Kornai, J., (1995c), "The Dilemmas of Hungarian Economic Policy", *Acta Oeconomica*, 47(3-4), pp. 227-248.

Kornai, J., (1995d), *Highway and Byways: Studies on Reform and Post-Communist Transition*, MIT Press, Massachusetts.

Kornai, J., (1996), "Growth and Macroeconomic Disequilibria in Hungary", *Academia Economic Papers*, 24(1), pp. 1–44.

Kornai, J., (1997a), *Struggle and Hope: Essays on Stabilization and Reform in a Post-socialist Economy*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham.

Kornai, J., (1997b), "Editorial: Reforming the Welfare State in Postsocialist Societies", *World Development*, 25(8), pp. 1183-1186.

Kornai, J., (1999), "What the Change of System does and Does Not Mean?", *Economic Systems*, 23(2), pp. 160-166.

Kornai, J., (2000), *Ten Years After 'The Road to a Free Economy'; The Author's Self-Evaluation*, Paper presented for the World Bank Annual Bank Conference on Development Economics, Washington D.C., April.

Kregel, J., Matzner E. and G. Grabher, (1992), *The Market Shock*, AGENDA Group, Vienna.

Leijonhufvud, A., (1993), "The Nature of the Depression in the Former Soviet Union", *New Left Review*, 199, pp. 120-126.

Lipton, D. and J. Sachs, (1992), "Prospects for Russia's Economics Reforms", *Brookings Papers on Economic Activity*(2), pp. 213–283.

Lundberg, E., (1985), "The Rise and Fall of the Swedish Model", *Jounal of Economic Literature*, 23(1), pp. 1-36.

Marangos, J., (2000), "A post Keynesian view of transition to market capitalism: developing a civilized society", *Journal of Post Keynesian Economics*, 23(2), pp. 301-311.

Marangos, J., (2002a), "Alternative Methods of Institutional Development for Transition Economies", *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 158 (3), pp. 483-513.

Marangos, J., (2002b), "The political economy of shock therapy", *JOurnal of Economic Surveys*, 16(1), pp. 41-76.

Marangos, J., (2002c), "A political economy approach to the neoclassical model of transition", *American Journal of Economics and Sociology*, 61(1), pp. 259-276.

Marangos, J., (2003), "Was shock therapy Really a shock?", *Journal of Economic Issues*, 37(4), pp. 943-966.

Marangos, J., (2004a), *Alternative economic models of transition*, Ashgate Pub Ltd.

Marangos, John, (2004b), "Modelling the Privatization Process in Transition Economies", *Oxford Development Studies*, 32 (4), pp. 585-604.

Marangos, John, (2005), "A Political Economy Approach to the Neoclassical Gradualist Model of Transition", *Journal of Economic Surveys*, 19 (2), pp. 263-293.

McKinnon, R.I., (1992a), "Spontaneous Order on the Road Back from Socialism: An Asian Perspective", *American Economic Association Papers and Proceedings*, 82(2), pp. 31-36.

McKinnon, R.I., (1992b), "Taxation, Money, and credit, in a Liberalizing Socialist Economy", *Economics of Planning*, 25(1), pp. 98-112.

McKinnon, R.I., (1993), *The Order of Economic Liberalization: Financial Control in the Transition to a Market Economy*, The John Hopkins University Press, Maryland.

McKinnon, R.I., (1995), "Gradual Rapid Liberalization in Socialist Foreign Trade". In: P.B. Rana and N. Hamid (eds.), *From Centrally Planned To Market Economies: The Asian Approach*. Oxford University Press, New York City, pp. 35-72.

Mitra, P. and R. Yemtsov, (2006), *Increasing Inequality in Transition Economies: Is there More to Come?*, World Bank Policy Research Working Paper 4007, New York City.

Murrell, P., (1992), "Evolutionary and Radical Approaches to Economic Reform", *Economics of Planning*, 25(1), pp. 79–95.

Murrell, P., (1995), "The Transition According to Cambridge, Mass", *Journal of Economic Literature*, 33(1), pp. 164-178.

Murrell, P. and Y. Wang, (1993), "When Privatization Should Be Delayed: The Effect of Communist Legacies on Organizational and Institutional Reforms", *Journal of Comparative Economics*, 17(2), pp. 385-406.

Nelson, J.M., (1994), "Linkages Between Politics and Economics", *Journal of Democracy*, 5(4), pp. 49-62.

Nelson, R.R., (1995), "Recent Evolutionary Theorizing About Economic Change", *Journal of Economic Literature*, 33(1), pp. 48–90.

North, D.C., (1997), *WIDER Annual Lectures 1: The Contribution of the New Institutional Economics to an Understanding of the Transition Problem*, United Nations University, Helsinki.

Nuti, D.M., (1991), "Stabilization and Sequencing in the Reform of Socialist Economies". In: S. Commander (ed.), *Managing Inflation in Socialist Economies in Transition*. The World Bank, Washington D.C., pp. 155-173.

Olson, M. Jr., (1995), "Why the Transition from Communism is so Difficult", *Eastern Economic Journal*, 21(4), pp. 437-461.

Poirot, C., (1996), "Macroeconomic Policy in a Transitional Environment: Romania, 1989-1994", *Journal of Economic Issues*, 30(4), pp. 1057-1075.

Roland, G., (1994), "The Role of Political Constraints in Transition Strategies", *Economics of Transition*, 2(1), pp. 27-41.

Rowthorn, R.E., (1993), "Discussion of Part Seven". In: I.P. Szekely and D.M.G. Newbery (eds.), *Hungary: An Economy in Transition*. Cambridge University Press, Cambridge, pp. 344-346.

Sachs, J., (1993), *Poland's Jump to the Market Economy*, MIT Press, Cambridge, Mass.

Smyth, R., (1998), "New Institutional Economics in the Post-Socialist Transformation Debate", *Journal of Economic Surveys*, 12(4), pp. 361-398.

Stark, D., (1990), "Path Dependence and Privatisation Strategies in East Central Europe", *East European Politics and Societies*, 6(1), pp. 17-51.

Svejnar, J., (1991), "Microeconomic Issues in the Transition to a Market Economy", *Journal of Economic Perspectives*, 5(4), pp. 123-138.

Thomas, V. and Y. Wang, (1997), "East Asian Lessons from Economic Reforms". In: W.T. Woo, S. Parker and J. Sachs (eds.), *Economies in Transition. Comparing Asia and Europe*. MIT Press, Cambridge, MA, pp. 217–242.

Van, Brabant J.M., (1991), "Convertibility in Eastern Europe Through a Payments Union". In: J. Williamson (ed.), *Currency Convertibility in Eastern Europe*. Institute for International Economics, Washington D.C., pp. 63-95.

Williamson, J., (1991), *The Economic Opening of Eastern Europe*, Institute for International Economics, Washington D.C.

Williamson, J., (1992), *Trade and Payments After Soviet Disintegration*, Institute of International Economics, Washington D.C.

Κεφάλαιο 13. Η κινέζικη μη πλουραλιστική Διαδικασία της Μετάβασης

13.1 Εισαγωγή

Η κομμουνιστική ηγεσία της Κίνας υπό τον Deng Xiaoping εγκαινίασε μια διαδικασία ανάπτυξης της αγοράς εντός του κεντρικά διοικούμενου σοσιαλιστικού οικονομικού συστήματος. Η έναρξη αυτών των μεταρρυθμίσεων συνήθως ταυτίζεται με την ολομέλεια του Κομμουνιστικού Κόμματος το Δεκέμβριο του 1978. Οι μεταρρυθμίσεις της Κίνας διαφοροποιούνταν σημαντικά από αυτές που εφαρμόστηκαν από τον Γκορμπατσόφ. Ο πίνακας 13.1 περιγράφει την αξιοπρόσεκτη επίδοση της οικονομίας της Κίνας σε αντίθεση με την προ-Γκορμπατσόφ και κατά τον Γκορμπατσόφ περίοδο στη Σοβιετική Ένωση, με ένα μέσο όρο αύξησης του Κινεζικού πραγματικού ΑΕΠ κατά τη διάρκεια 1980-89, 9.37 τοις εκατό και μια μέση αύξηση στην πραγματική ακαθάριστη βιομηχανική εκροή 12.05 τοις εκατό, κατά τη διάρκεια της ίδιας περιόδου.

Πίνακας 13.1 Η επίδοση της οικονομίας της Κίνας 1980-89

Έτος	**Πραγματικό ΑΕΠ**	**Πραγματική Ακαθάριστη Βιομηχανική Παραγωγή**
1980	7.9	9.3
1981	4.4	4.3
1982	8.8	7.8
1983	10.4	11.2
1984	14.7	16.3
1985	12.8	21.4
1986	8.1	11.7
1987	10.9	17.7
1988	11.3	20.8
1989	4.4	8.5

Πηγή: Schnitzer (2000, 253)

Οι μεταρρυθμίσεις της Κίνας επίσης διαφοροποιήθηκαν σημαντικά από αυτές που υλοποιήθηκαν στις μεταβατικές οικονομίες της Ρωσίας και της Ανατολικής Ευρώπης. Υπήρχαν κάποιοι λόγοι για αυτό. Πρώτον, η Κίνα είχε εξαντληθεί να ασχολείται 20 χρόνια με το μεσσιανικό όραμα του Μάο. Δεύτερον, η Κινεζική ηγεσία δεν ήταν πρόθυμη να υιοθετήσει τη θεραπεία σοκ και δεν υπήρχε η επιθυμία να επαναλάβει την εμπειρία της Δυτικής Ευρώπης. Τρίτον, η Κίνα δεν αντιμετώπισε οικονομική κρίση, μόνο δυσαρέσκεια με τον ρυθμό της οικονομικής ανάπτυξης.

Έχει γίνει ευρέως αποδεκτό ότι οι Κινεζικές μεταρρυθμίσεις υπήρξαν επιτυχείς. Στο σύνολο, ο ρυθμός οικονομικής ανάπτυξης είναι μεταξύ των υψηλότερων καταγεγραμμένων και έγινε αρκετά σταθερά. Αυτό κατορθώθηκε χωρίς να θυσιαστεί η εξωτερική ισορροπία και ο πληθωρισμός διατηρήθηκε υπό έλεγχο. Συνεπώς, οι εμπειρίες και τα αποτελέσματα των διαφορετικών μεταβατικών οικονομιών, που υλοποίησαν διαφορετικές στρατηγικές, είναι περιπλεγμένες. Γιατί οι οικονομίες με θεραπεία σοκ, οι οποίες αποσυνέθεταν μια αναποτελεσματική οικονομική δομή με την πρώτη ευκαιρία, είχαν ως επακόλουθο μια μεγάλη πτώση της οικονομικής ανάπτυξης, ενώ η Κίνα, η οποία αρχικά διατήρησε το αναποτελεσματικό σύστημα σχεδιασμού, κατέληξε σε μια σημαντική αύξηση της παραγωγής; Παραδόξως, ένα επιχείρημα που χρησιμοποιήθηκε για την υιοθέτηση της θεραπείας σοκ από τους Sachs και Woo (1994) ήταν η υποτιθέμενη αποτυχία της Κινεζικής προσέγγισης. Αυτό υποδηλώνει ότι υπήρχαν σοβαρά προβλήματα με το θεμελιώδες σύστημα στο οποίο βασιζόταν η ορθοδοξία της μετάβασης της θεραπείας σοκ και ότι η Κινεζική εμπειρία προσέφερε ένα ισχυρό αντιπαράδειγμα στον εκτεταμένο ισχυρισμό ότι οι βαθμιαίες μεταρρυθμίσεις θα αποτύγχαναν. Η Κινεζική εμπειρία της μεταρρύθμισης έχει προκαλέσει σύγχυση στα νεοκλασικά οικονομικά.

Ωστόσο, το κατά πόσο οι μεταρρυθμίσεις της Κίνας και οι επιτυχίες της θα μπορούσαν να είχαν αντιγραφεί πιστά σε άλλες μεταβατικές οικονομίες, ήταν αντικείμενο έντονης αντιπαράθεσης. Οι McKinnon (1993b), McMillan και Naughton (1992) και Blackburn (1991) υποστήριξαν ότι η επιτυχία της Κίνας απέδειξε την ανωτερότητα μιας εξελικτικής, πειραματικής και ιεραρχικά δομημένης από κάτω προς τα πάνω μεταρρύθμισης, πέραν της περιεκτικής και ιεραρχικά δομημένης από πάνω προς τα κάτω προσέγγισης της θεραπείας σοκ. Δεν αποτέλεσε έκπληξη, το ότι ένας αριθμός Ρώσων εξέφρασε ενδιαφέρον για τον πειραματισμό με το Κινεζικό μοντέλο. Στην πραγματικότητα, η σταδιακή προσέγγιση που αναλύθηκε στο κεφάλαιο 12 ήταν επηρεασμένη σε μεγάλο βαθμό από την Κινεζική διαδικασία της μετάβασης. Εναλλακτικά, οι υποστηρικτές της θεραπείας σοκ όπως οι Woo (1994), Sachs και Woo(1994), Qian και Xu (1993), Lin, Cai και Li (1996, σελ. 201), Gordon, (1992, σελ. 54), Li (1999, σελ. 133), Johnson (1994, σελ. 67) και Hughes (1994, σελ. 135) υποστήριξαν ότι η επιτυχία των Κινεζικών μεταρρυθμίσεων δεν οφειλόταν ούτε στη βαθμιαία διαδικασία, ούτε στον πειραματισμό, αλλά στις ειδικές αρχικές συνθήκες της Κίνας. Ως εκ τούτου, η διαδικασία δεν είχε καμία συνέπεια για άλλες μεταβατικές οικονομίες που αντιμετώπισαν διαφορετικές αρχικές συνθήκες. Έτσι, «η υπόδειξη ότι η Ρωσία θα έπρεπε να ακολουθήσει την ίδια πορεία με την Κίνα,

είναι ίδιο με το να πούμε τα μήλα αχλάδια» (Åslund 1993, 99). Ωστόσο, τα οικονομικά προβλήματα πριν από τη μεταρρύθμιση της Κίνας ήταν όμοια για όλες τις κεντρικά διαχειριζόμενες οικονομίες, και έτσι η Κινεζική διαδικασία μετάβασης θα μπορούσε να έχει διατηρήσει κάποιο ενδιαφέρον στη Ρωσία και την Ανατολική Ευρώπη αν η διαδικασία της μετάβασης είχε ως επακόλουθο την ίδρυση ενός καπιταλιστικού συστήματος αγοράς. Όπως ήδη αναφέρθηκε, οι οικονομίες υπό μετάβαση δεν ενδιαφέρονταν να υιοθετήσουν ένα μοντέλο σοσιαλισμού της αγοράς, ακόμα και αν ήταν Κινεζικού στυλ. Πράγματι, αυτό φαίνεται να είναι αλήθεια. Η δυναμική διαδικασία της μεταρρύθμισης στην Κίνα αποκάλυψε την εξέλιξη του καπιταλισμού της αγοράς, όχι του σοσιαλισμού της αγοράς. Σε αυτό το πλαίσιο κυμαίνεται ότι μια εξέταση της καταλληλότητας της Κινεζικής διαδικασίας της μεταρρύθμισης σαν μια εναλλακτική διαδικασία μετάβασης μπορεί να πραγματοποιηθεί.

13.2 Πρωταρχικά Στοιχεία της Κινεζικής Μη-Πλουραλιστικής Διαδικασίας της Μετάβασης

13.2.1 Οικονομική ανάλυση

Ο Μάο, όπως ο Marx, απέκλεισε οποιοδήποτε ρόλο για την αγορά σε μια σοσιαλιστική οικονομία. Σε αντίθεση, ο Deng Xiaoping επισήμανε τον ζωτικό ρόλο των αγορών σε ένα σοσιαλιστικό οικονομικό σύστημα. Ο Deng Xiaoping, ο αρχιτέκτονας της οικονομικής μεταρρύθμισης, δήλωσε ότι δεν είχε σημασία αν η γάτα ήταν κόκκινη ή άσπρη, εφόσον έπιανε τα ποντίκια. Η απάντηση του Μάο στους ισχυρισμούς του Deng ήταν: «εάν είναι το ίδιο για αυτούς το κατά πόσο είναι άσπρη ή κόκκινη η γάτα, δεν θα τους νοιάξει εάν είναι ιμπεριαλισμός ή Μαρξισμός-Λενινισμός» (Weil 1996, 269). Ο Deng επίσης διακήρυσσε το σύνθημα «εμπλουτίστε τους εαυτούς σας» και ότι θα ήταν εντάξει για μερικούς να γίνουν πρώτα πλούσιοι και να τραβήξουν τους άλλους εμπρός με αυτούς αργότερα (Perkins 1988, 636, Zwass, 1999, 224). Οι προσανατολισμένες προς την αγορά μεταρρυθμίσεις, ειδικά η επέκταση των αγορών και μια σημαντική μείωση του ρόλου του κεντρικού σχεδιασμού, υπήρξαν κρίσιμα στοιχεία για την εξήγηση της οικονομικής επιτυχίας της Κίνας. Φυσικά, με βάση την εκτίμηση του Deng Xiaoping, «οι αγορές δεν χρειάζονται την ατομική ιδιοκτησία για να λειτουργήσουν» (Bowles and Xiao-Yuan 1994, 60).

13.2.2 Τι είναι μια καλή κοινωνία;

Όταν οι ηγέτες της Κίνας ξεκίνησαν τις μεταρρυθμίσεις στα τέλη του 1970, δεν αναρωτήθηκαν την επιτευξιμότητα ή το επιθυμητό «σοσιαλιστικό» οικονομικό σύστημα. Αναγνώρισαν ότι μια οικονομία ελεύθερης αγοράς ήταν ανάρμοστη για την Κίνα (Perkins 1994, 23-4). Οι ηγέτες της Κίνας δεν φαντάστηκαν ότι θα μπορούσαν γρήγορα,

με μια βολή, να δημιουργήσουν την ευημερία των ώριμων οικονομιών της αγοράς. Υπήρχε ομοφωνία ότι μια επιθυμητή ισορροπία μεταξύ σχεδιασμού και αγορών μπορούσε να θεμελιωθεί μόνο διά μέσου πειραματισμού και της εξέλιξης του συστήματος, όχι μέσω εκτεταμένων και ριζοσπαστικών προτάσεων (Nolan 1995, 170). Η Κίνα είχε ήδη βιώσει μια διαδοχή καταστροφών επιχειρώντας αλματώδεις πολιτικές όπως «Το Μεγάλο Άλμα προς τα Εμπρός» (Nolan 1995, 171). Συνεπώς, οι μεταρρυθμίσεις της Κίνας δεν είχαν κατανοηθεί ως κομμάτι ενός σπουδαίου σχεδίου ή προγράμματος δράσης. Υπήρχαν ατελείωτες αλλαγές στον επίσημο καθορισμό του οικονομικού συστήματος της Κίνας. Αυτές οι αλλαγές ήταν, μερικώς, μια μορφή της έλλειψης καθαρών αντικειμενικών στόχων στη διαδικασία μεταρρύθμισης. Αρχικά, επινοήθηκε σαν «η σχεδιασμένη οικονομία ηγείται, η οικονομία της αγοράς ανέρχεται». Αυτό ακολουθήθηκε από «μια σχεδιασμένη εμπορευματοποιημένη οικονομία», μετά «μια σοσιαλιστική οικονομία αγοράς με Κινεζικά χαρακτηριστικά». Πρόσφατα, ορίζεται ως «ένα σοσιαλιστικό σύστημα της οικονομίας της αγοράς» (Qinglian, 2000, 73, 74; Nolan 1995, 1; Weil 1996, 140).

Οι μεταρρυθμίσεις συνυπήρχαν με μικρές, βήμα προς βήμα αλλαγές. Ο βασικός σκοπός δεν ήταν να ανακοινωθεί, ούτε ήταν κανένα χρονοδιάγραμμα εργασιών με αναφορά στη Μετάβαση. Κάποιες από τις αλλαγές ξεκίνησαν αυτόματα, σε σταθερό υπόβαθρο. Μόνο μετά που ήταν επιτυχείς επικυρώθηκαν από την κυβέρνηση και υλοποιήθηκαν ως επίσημη πολιτική. Οι μεταρρυθμίσεις προέρχονταν εμπειρικά, με συχνές ενδιάμεσες διορθώσεις και αντιστροφή της πολιτικής. Οι στόχοι ήταν μέτριοι: να αποφευχθεί η καταστροφή και να κατορθώσουν κάποιες βελτιώσεις διαμέσου προσεκτικών αλλαγών, και να επιχειρήσουν να «τελειοποιήσουν» την υπαρκτή βασική σχεδιασμένη οικονομία της δημόσιας ιδιοκτησίας μέσω της βελτίωσης της αποδοτικότητας και των κινήτρων και διορθώνοντας τις δομικές ανισορροπίες. Γι' αυτό το λόγο, η Κίνα δεν εμπλέκει τον εαυτό της με το τι θα έπρεπε αυτό να είχε κάνει, αλλά αντιθέτως, με το τι θα μπορούσε αυτό να είχε κάνει: δοκιμάζοντας οποιοδήποτε μέτρο θα μπορούσε να παρακινήσει την οικονομική ανάπτυξη και τον μετασχηματισμό μιας εξουσιαζόμενης οικονομίας σε μια οικονομία αγοράς.

Υπάρχει εκτεταμένη διαφωνία μεταξύ οικονομολόγων, για το κατά πόσο η Κίνα είναι ένα σοσιαλιστικό οικονομικό σύστημα της αγοράς. Από τη μια μεριά, ο συνδυασμός της μερικής εξάρτησης στην αγορά και η ενεργή τοπική ιδιοκτησία του κράτους και της κοινωνίας οδηγεί μερικούς οικονομολόγους στο να χαρακτηρίσουν την οικονομία της Κίνας ως αποκεντρωμένο, αναπτυγμένο σύστημα σοσιαλιστικής αγοράς. Κυριότερα, το δόγμα της δικτατορίας του προλεταριάτου από το Κομμουνιστικό Κόμμα υποστηρίζει τον σοσιαλιστικό χαρακτήρα της κοινωνίας. Η οικονομική δομή στην Κίνα μοιάζει με την Νέα Οικονομική Πολιτική του Lenin (Gregory and Stuart 1999, 258).

Από την άλλη μεριά, ο Weil (1996, 21, 39) είπε ότι ο όρος «σοσιαλισμός» στην Κίνα έγινε «θολός» και «αδιαφανής» στη θέα του γεγονότος ότι δύο μέρη του συστήματος, το κράτος και οι φιλελευθεροποιημένοι τομείς, είναι τόσο στενά συνδυασμένοι. Ο σοσιαλιστικός χαρακτήρας του οικονομικού συστήματος της Κίνας θα μπορούσε

να ήταν μπερδεμένος από το γεγονός ότι «το δημόσιο» κατέχει ένα σημαντικό τμήμα της οικονομίας μέσω της κρατικής ιδιοκτησίας, η οποία είναι ενδεικτική του «σοσιαλισμού». Ωστόσο, όπως αναφέρθηκε ήδη στη συζήτηση για τις μεταρρυθμίσεις του Γκορμπατζόφ, η κρατική ιδιοκτησία ως εκ τούτου, δεν μπορεί να αποδειχθεί ως μια επαρκής προϋπόθεση για ένα σοσιαλιστικό σύστημα. Αντίθετα, η συνεχής άμεση επένδυση από την κυβέρνηση στην επέκταση των επιχειρήσεων, η χρήση του κράτους για περιφερειακή και τομεακή αναδιανομή και ο βαθμός του μακροοικονομικού ελέγχου θα μπορούσαν επίσης να είναι ενδεικτικός του σοσιαλισμού. Ωστόσο, αυτά τα στοιχεία ήταν ενδεικτικά του σοσιαλισμού (Perkins 1988, 613; Weil 1996, 62). Στην ουσία, οι Κινεζικές πολιτικές της μεταρρύθμισης είναι σχεδόν καπιταλιστικές πολιτικές (Gardner 1998, 653). Αυτός ο Κινεζικός ορισμός του σοσιαλισμού δεν έχει καμία ομοιότητα με αυτές τις προτάσεις των σοσιαλιστών της πλουραλιστικής αγοράς όπως οι μεταρρυθμίσεις του Γκορμπατζόφ. Για αυτό το λόγο, η μακροχρόνια περίοδος αποστολής στην αρχή της σοσιαλιστικής αγοράς στην Κίνα εμφανίζεται αμφίβολη: «Δεν έχει σημασία αν ένα σύστημα κατονομάζεται κόκκινο ή άσπρο, όσο εκμεταλλεύεται την εργατική τάξη για κέρδος» (Weil 1996, 26). Γι᾽ αυτό, παρά τον συνεχόμενο ισχυρισμό από την κυβέρνηση ότι το σύστημά της είναι σοσιαλιστικό, θα μπορούσε να αμφισβητηθεί ότι στην Κίνα, παρά το ότι υπάρχει υψηλός βαθμός δημόσιας ιδιοκτησίας, εκμεταλλεύονται ακόμα τους εργάτες και τους αγρότες για τα οφέλη της πολιτικής και οικονομικής ελίτ (Zwass, 1999, σελ. 224 (Weil 1996, 26).

Αν και η κυβέρνηση δεν σχεδίαζε να μετασχηματίσει το σοσιαλιστικό οικονομικό σύστημα σε μια καπιταλιστική οικονομία, οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις άνοιξαν αποτελεσματικά την πόρτα στην αποκέντρωση, την εμπορευματοποίηση, την ιδιωτικοποίηση, όπως επίσης και στην εκδημοκρατικοποίηση. Αυτό έκανε αποτελεσματικά την Κινεζικού στυλ διαδικασία μετάβασης κατάλληλη σαν μια εναλλακτική διαδικασία μετάβασης για τη Ρωσία και την Ανατολική Ευρώπη. Για αυτό το λόγο, τα μαθήματα από την εμπειρία της Κίνας με προσοχή στην βιωσιμότητα του σοσιαλισμού της αγοράς είναι αμφισβητήσιμα και περισσότερο θεωρητικής παρά πρακτικής σημασίας.

13.2.3 Ταχύτητα

Η Κινεζική διαδικασία της μετάβασης έχει εκφραστεί μεταφορικά ως «διασχίζοντας το ποτάμι νιώθοντας τις πέτρες κάτω από τα πόδια» (Kornai 1995, 37) και «προχωρώντας ένα βήμα και προσέχοντας για το επόμενο» (Weiying and Yi 1995, 6). Η Κινεζική διαδικασία της μεταρρύθμισης συχνά αναφέρεται ως το κύριο παράδειγμα ενός εφικτού και πετυχημένου βαθμιαίου και εξελικτικού μετασχηματισμού σε εμπορευματοποίηση, που προκλήθηκε από «μικρά χτυπήματα» ή «ελεγχόμενες εκρήξεις», αναγκαία μόνο για το ξεκίνημα της διαδικασίας.

Η Κινεζική προσέγγιση της μεταρρύθμισης χαρακτηρίστηκε ως τμηματική, μερική, σταδιακή, από κάτω προς τα πάνω, πειραματική, προσαρμόσιμη διά μέσου της πεί-

ρας και χαρακτηρισμένη από συχνές αλλαγές κατεύθυνσης και ειδικές αντιδράσεις σε απρόσμενα αποτελέσματα. Παρ' όλα αυτά, «η οικονομική μεταρρύθμιση του Κινεζικού στυλ δεν είναι μια σύμπτωση. Υπάρχει μια πολιτική λογική για αυτό» (Cao *et al.* 1999, 125). Η επιλογή της σταδιακής διαδικασίας είχε να κάνει με την πολυτάραχη σύγχρονη ιστορία μεγάλων περιόδων αστάθειας της Κίνας, που έκανε την ηγεσία να έχει απόλυτη επίγνωση για την αποφυγή βιαστικών αλλαγών του συστήματος (Nolan 1995, 5). Στο πλαίσιο αυτό, μια σταδιακή προσέγγιση της οικονομικής μεταρρύθμισης ήταν αναπόφευκτη, σε αντίθεση με τις πολιτικές του Μάο Zedong των «μεγάλων εκρήξεων» (Perkins 1994, 23) με τη μορφή του «Μεγάλου Άλματος προς τα Εμπρός» και της «Πολιτιστικής Επανάστασης».

Ένα αξιοπρόσεκτο χαρακτηριστικό της πορείας της Κίνας ήταν ότι προέβη σε μία ειδική και εμπειρική βάση. Τα μέτρα της σταδιακής αναδιάρθρωσης συνίσταντο σε μια πειραματική βάση σε ένα απλό πεδίο ή τομέα, και αν ήταν επιτυχημένα, διευρύνονταν σε επιχειρήσεις και σε άλλα πεδία ή τομείς της χώρας. Συνεπώς, η μεταρρύθμιση ξεκίνησε με πειραματισμό: από ασήμαντες μεταρρυθμίσεις σε μέτριες μεταρρυθμίσεις και από μέτριες μεταρρυθμίσεις σε σημαντικές μεταρρυθμίσεις (Nolan 1995, 168). Συμπερασματικά, οι μεταρρυθμίσεις της Κίνας ήταν μαζικά χρονοβόρες (Johnson 1994, 70). Κατά τη διάρκεια της μετάβασης, εξαιτίας της απουσίας κοινωνικών πολιτικών, μεγάλη έμφαση δόθηκε στην αποφυγή του «χάους» και της μεγάλης κλίμακας ανεργίας. Όπου ήταν δυνατό, ο στόχος ήταν να ελαχιστοποιηθούν τα κοινωνικά και οικονομικά κόστη της αλλαγής και της μετατόπισης. Γι' αυτό, υπήρχε μια ισχυρή άποψη για την πολιτική σταδιακών αλλαγών και την εκτεταμένη κρατική δράση (Singh and Gelb 1994, 14).

Οι Κινεζικές οικονομικές μεταρρυθμίσεις ήταν εξελικτικές, με ένα «χρονικό κύκλο» και μια «εύκολη σε δύσκολη αλληλουχία». Μια εξελικτική διαδικασία σημαίνει ότι πολλά μικρά και εύκολα μεταρρυθμιστικά μέτρα συσσωρεύονται σε ένα ριζοσπαστικό με την πάροδο του χρόνου (Weiying and Yi 1995, 5). Η από εύκολη σε δύσκολη αλληλουχία περιελάμβανε τη γεωργία και το εξωτερικό εμπόριο αρχικά, και τη βιομηχανία μόλις αργότερα. Η μεταρρύθμιση στις αγροτικές περιοχές προηγήθηκε απ' αυτή στις αστικές περιοχές. Στην πραγματικότητα, οι Jin και Haynes (1997, 83) υποστήριξαν ότι ο καλύτερος τρόπος για να χαρακτηρίσουν την Κινεζική διαδικασία της μετάβασης ήταν όχι ως μια σταδιακή προσέγγιση, αλλά προτιμότερα ως μια δυική ηγετικού-τομέα προσέγγιση. Στο τέλος, η διαδικασία δημιούργησε μια δυναμική αυτό-διαιώνισης, η οποία ήταν επιτυχής στην αύξηση της παραγωγικότητας σε όλους τους τομείς. Συμπερασματικά, η εύκολη σε δύσκολη ακολουθία ίσως να μην είναι απαραίτητα διαφορετική από την βέλτιστη αλληλουχία, δεδομένου ότι η ευκολότερη μεταρρύθμιση ίσως να ήταν προαπαιτούμενη για τη δυσκολότερη (Weiying and Yi 1995, 5). Οι Κινέζοι μεταρρυθμιστές ερμήνευσαν τη βελτιστοποίηση ως την ελαχιστοποίηση του κοινωνικού κόστους. Διαχωρίζοντας και μεταθέτοντας τα κόστη της μετάβασης για μεγάλο χρονικό διάστημα και αλλάζοντας κατεύθυνση πολιτικής μετά από ένα μικρό

λάθος της πολιτικής κατά τη διάρκεια των πειραματισμών, η διαδικασία ήταν βέλτιστη, τόσο πολιτικά όσο και οικονομικά.

Ωστόσο, η φαινομενική «επιτυχία» της βαθμιαίας Κινεζικής διαδικασίας της μετάβασης μπορεί να ορθολογικοποιηθεί από τους υποστηρικτές της θεραπείας σοκ, ως αποτέλεσμα των ιδιαίτερων αρχικών συνθηκών που υπήρχαν στην Κίνα πριν τη διαδικασία της μεταρρύθμισης. Αυτές οι ειδικές αρχικές συνθήκες συνδέονταν με ένα αριθμό από θετικά αποτελέσματα. Περιελάμβαναν την ανάπτυξη του ιδιωτικού τομέα, το υψηλό ποσοστό αποταμιεύσεων, τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της οικονομίας, την Κινεζική διασπορά, τις σκόπιμες μαζικές εκστρατείες κατά της γραφειοκρατίας, και τέλος, το γεγονός ότι η Κίνα δεν ήταν τόσο κεντρικά σχεδιασμένη όσο η Σοβιετική Ένωση και η Ανατολική Ευρώπη (Cao *et al.* 1997, 28; Johnson 1994, 70; Rostowski 1993, 102; Sachs and Woo 1994, 105, 107, 110; Singh and Gelb 1994, 15; Woo 1994, 305; Bucknall, 1997; Yang, 1994, σελ. 24; Gelb, Jefferson and Singh, 1993, 21). Οι δύο πρώτοι από αυτούς τους λόγους, τα θετικά μέτρα για την ανάπτυξη του ιδιωτικού τομέα και το υψηλό ποσοστό των αποταμιεύσεων, μπορούσαν να είναι μόνο μέρος της γενικής οικονομικής θεωρίας των συνεπειών της μετάβασης με μια προσέγγιση θεραπείας σοκ. Οι υπόλοιποι λόγοι ήταν ειδικά για την οικονομική κατάσταση της Κίνας σε υποθέσεις πριν την μεταρρύθμιση, κάνοντας την διαδικασία ανεφάρμοστη στη Ρωσία και την Ανατολική Ευρώπη.

Γι' αυτό το λόγο, μια επιτυχής μετάβαση έξω από την Κίνα, για τους υποστηρικτές της θεραπείας σοκ, θα μπορούσε να λάβει χώρα μέσω της προσέγγισης της θεραπείας σοκ και μόνο μια βαθμιαία θα μπορούσε να είχε αποτύχει. Στο μεταξύ, η Κινεζική εμπειρία απέδειξε ότι μια βαθμιαία προσέγγιση θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί μόνο, όπως υποστηρίζουν οι υποστηρικτές της θεραπείας σοκ, εκεί όπου υπήρχαν ειδικές αρχικές συνθήκες. Εδώ υπάρχει μια αντιλογία. Η διαδικασία της θεραπείας σοκ ήταν υποτιθέμενα βασισμένη σε απλές αλήθειες και εφαρμόσιμες σε οποιαδήποτε μεταβατική οικονομία, ανεξάρτητα από τις αρχικές συνθήκες (Åslund 1992, 178). Με το επιχείρημα ότι η επιτυχία της Κινεζικής βαθμιαίας προσέγγισης οφειλόταν στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της οικονομίας, η καθολικότητα της προσέγγισης της θεραπείας σοκ υπονομεύθηκε. Η εμπειρία της Κίνας εξασθένισε τα επιχειρήματα της διαδικασίας της θεραπείας σοκ. Αυτή η ανωμαλία εξηγήθηκε από τους Parker, Tritt και Woo (1997, 15), οι οποίοι υποστήριξαν ότι στην Ουγγαρία, την Πολωνία και τη Ρωσία η διαδικασία της μετάβασης περιείχε δομική ρύθμιση επειδή ήταν ήδη βιομηχανοποιημένες αστικές κοινωνίες, ενώ στην Κίνα και το Βιετνάμ περιελάμβανε «φυσιολογική οικονομική ανάπτυξη», επειδή ήταν υπερβολικά συντηρητικές, αγροτικές, γεωργικές οικονομίες. Ωστόσο, αυτό το επιχείρημα ενισχύει τη θέση ότι οι αρχικές συνθήκες παίζουν έναν σημαντικό ρόλο στον καθορισμό της ταχύτητας της μεταρρυθμιστικής διαδικασίας, την οποία οι υπέρμαχοι της θεραπείας σοκ αγνοούν. Αυτή η διαφωνία υπονομεύει τη γενίκευση της προσέγγισης της θεραπείας σοκ. Η εμπειρία της Κίνας προέβαλε την πιθανότητα ότι μια βαθμιαία διαδικασία ήταν μια εφικτή εναλλακτική για δημιουργική καταστροφή.

13.2.4 Πολιτική Δομή

Η μεταρρυθμιστική δράση στην Κίνα, όπως και στην Σοβιετική Ένωση και την Ανατολική Ευρώπη, συνδύαζε ζητήματα και για πολιτική και για οικονομική μεταρρύθμιση. Η μεταρρύθμιση είχε ως συνέπεια το «άνοιγμα» του μονοπωλίου του κόμματος σε πολιτικό πλουραλισμό, και την απελευθέρωση της οικονομίας από κρατικούς ελέγχους έτσι ώστε οι δυνάμεις της αγοράς να μπορούσαν να ανανεωθούν. Παρ' όλα αυτά, η έμφαση στην πολιτική δομή, αναφορικά με τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις ήταν διαφορετική μεταξύ των χωρών, σύμφωνα με την απόφαση κατά πόσο θα έπρεπε να είχαν επιχειρηθεί την ίδια στιγμή ή με τη μία να προηγείται της άλλης. Ο Γκορμπατσόφ επέλεξε να υλοποιήσει πρώτα την πολιτική μεταρρύθμιση, με την Ανατολική Ευρώπη να μιμείται. Οι Κινέζοι μεταρρυθμιστές ακολούθησαν τον Μάο, ο οποίος, στην ανάπτυξη της οικονομίας, υποστήριξε «να τεθεί η πολιτική σε έλεγχο» (Weil 1996, 218-9). Υπήρχε μια πεποίθηση στην Κίνα ότι μόνο με την παρουσία του Κομμουνιστικού Κόμματος θα μπορούσε να υπάρξει οικονομική ανάπτυξη και παράλληλα να εξασφαλιστεί η οικοδόμηση της σοσιαλιστικής κοινότητας. Ο Deng επεσήμανε συνεχώς ότι το μόνο εφικτό πολιτικό περιβάλλον μέσα στο οποίο η αναδιάρθρωση της οικονομίας ήταν επιτυχής, ήταν κάτω από την καθοδήγηση της ηγεσίας του Κόμματος (Nolan 1995, 163, 300). Συνεπώς, το Κινεζικό μη πλουραλιστικό σύστημα δεν ήταν προετοιμασμένο να επιτρέψει το βαθμό πολιτικής φιλελευθεροποίησης που χρειαζόταν για τη δημιουργία μιας πλουραλιστικής μορφής της σοσιαλιστικής αγοράς, όπως περιγράφτηκε στις μεταρρυθμίσεις του Γκορμπατσόφ.

Το κλειδί στην διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης τίθεται με την απόφαση που πάρθηκε από τον Γκορμπατσόφ να επιδιωχθεί η glasnost και η perestroika. Στο τέλος, στη Ρωσία και την Ανατολική Ευρώπη, υπήρχαν ριζοσπαστικές πολιτικές αλλαγές, ενώ η οικονομική μεταρρύθμιση προχωρούσε αβέβαια. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, η υποστήριξη για ένα περισσότερο ριζοσπαστικό πρόγραμμα της «θεραπείας σοκ» γρήγορα κέρδισε έδαφος, επηρεασμένο σε μεγάλο βαθμό από την ταχεία ανάπτυξη με την επιρροή των Δυτικών ιδεών. Στην πραγματικότητα, η επαναστατική ανατροπή του Κομμουνιστικού Κόμματος στη Σοβιετική Ένωση και την Ανατολική Ευρώπη ήταν το κεντρικό δομικό στοιχείο για την ορθοδοξία της μετάβασης, όπως ήταν πραγματικά επιθυμητό και λειτουργικά χρήσιμο για την οικονομική πρόοδο (Nolan 1995, 60). Στην εντονότερη αντίθεση, υπήρχε μια σχεδόν ομοφωνία μεταξύ της Κινεζικής ηγεσίας ότι ο πολιτικός εκδημοκρατισμός δεν ήταν μέρος της πολιτικής ατζέντας (Zwass, 1999, σελ. 221, 223; Xiao, 1991a, σελ. 1).

Οι Κινεζικές μεταρρυθμίσεις φαίνεται να υποδηλώνουν ότι η οικονομική μεταρρύθμιση θα έπρεπε να προηγηθεί της πολιτικής μεταρρύθμισης. Προκύπτει ότι, σε χώρες όπως η Κίνα η οποία έχει μεγάλο πληθυσμό και αναπτύχθηκε πολύ ακανόνιστα, ο εκδημοκρατισμός θα έπρεπε να ήταν το αποτέλεσμα της οικονομικής μεταρρύθμισης, αρχικά διασφαλίζοντας την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και τις αυξήσεις στα

εισοδήματα. Αρχικά, οι πολίτες προτιμούν τις υψηλής σημασίας βελτιώσεις στο βιοτικό τους επίπεδο περισσότερο από τα δημοκρατικά δικαιώματα. Εξάλλου, η κατάταξή τους στην σχετική σημασία των στόχων μπορεί να αλλάξει απότομα καθώς το επίπεδο του εισοδήματος και η ασφάλειά τους μεταβληθεί.

Η διαδικασία της μετάβασης στην Κίνα διατήρησε την πολιτική σταθερότητα και, στο σύνολο, τον κρατικό έλεγχο της μακροοικονομίας. Αυτό έρχεται σε αντίθεση με την πολιτική αστάθεια η οποία εμπόδισε την μεταρρύθμιση της Ρωσίας και της Ανατολικής Ευρώπης. Η δημοκρατία στη Ρωσία και την Ανατολική Ευρώπη ήταν πολύ μυωπική και έδωσε πολύ μεγάλη προσοχή στην επίτευξη βραχυπρόθεσμων πολιτικών στόχων. Γι' αυτό, ήταν απαραίτητο για την Κίνα να έχει ένα μη πλουραλιστικό πολιτικό σύστημα, το οποίο επηρέασε θετικά τις επενδύσεις με στόχο την τόνωση της οικονομικής ανάπτυξης. «Τα όρια για την μεταρρύθμιση τέθηκαν, γι' αυτό το λόγο, από πολιτικούς παράγοντες» (Nee and Matthews 1996, 405). Ο Κινεζικός μη πλουραλισμός ήταν πολύ καλύτερος στην διακυβέρνηση της Κίνας απ' ό,τι στην διακυβέρνηση της Σοβιετικής Ένωσης και της Ρωσίας από τον Γκορμπατσόφ ή τον Γιέλτσιν. Το κριτήριο για την αξιολόγηση μιας πολιτικής μεταρρύθμισης θα έπρεπε να είναι το κατά πόσον ή όχι συμβάλλει στη σταθερότητα και την οικονομική ανάπτυξη.

Κάτω από συνθήκες όπου το οικονομικό σύστημα δεν έχει αλλάξει ουσιαστικά, η αποσταθεροποίηση της πολιτικής δομής θα το καθιστούσε αδύνατο για την οικονομική μεταρρύθμιση να συνεχίσει. Η εμπορευματοποίηση της κεντρικά διοικούμενης οικονομίας είναι μια εξελικτική διαδικασία, με αλληλεπιδράσεις μεταξύ ιδιοτελών παραγόντων. Ωστόσο, η οικονομική πολιτική πρέπει να εφαρμοστεί ανεξάρτητα από τα συμφέροντα της ελίτ της οικονομίας. Αν οι ηγέτες ήταν απασχολημένοι με τον ανταγωνισμό για την εξουσία και τις ατέλειωτες διαμάχες, το πρόγραμμα οικονομικής μεταρρύθμισης, «ακόμα και αν ήταν απόλυτα σωστό, θα κατέληγε σαν ένα απλό κομματάκι χαρτί» (Li 1994, 311). Η απουσία ισχυρών ομάδων συμφερόντων, των οποίων οι απαιτήσεις συγκρούονται με τις προσπάθειες για συναίνεση θα μπορούσε να θεωρηθεί ως πλεονέκτημα για την Κινεζική μετάβαση. Οι μη πλουραλιστές ηγέτες της Κίνας δεν χρειαζόταν να ανησυχούν για μια απώλεια της πολιτικής νομιμοποίησης, αλλά αντί γι' αυτό, να επικεντρωθούν στην πολιτική σταθερότητα. Γι' αυτό το λόγο, ενώ μια αδύναμη και ασταθής κυβέρνηση ήταν πιθανό να επιβραδύνει την πρόοδο του οικονομικού μετασχηματισμού, μια δυνατή και σταθερή κυβέρνηση ήταν πιθανό να την επισπεύσει (Porket 1998, 248). Η «καλή κυβέρνηση» δεν συνεπάγεται απαραίτητα δημοκρατική κυβέρνηση (Intriligator 1998, 241; Nolan 1995, 318). Γι' αυτό, η σχετική σταθερότητα που ενισχύθηκε από τον μη πλουραλισμό στην Κίνα άξιζε ένα μέρος της αναγνώρισης για την οικονομική επιτυχία της Κίνας.

Η εισαγωγή των δυνάμεων της αγοράς έχει επιφέρει θεμελιώδεις αλλαγές όχι μόνο στην οικονομία, αλλά και στον χαρακτήρα του ίδιου του κράτους. Οι μεταρρυθμίσεις της αγοράς μεταβάλλουν τις σχέσεις εξάρτησης στην ιεραρχία της κυβέρνησης, επηρεάζοντας σε μεγάλο βαθμό την ικανότητα του κόμματος να παρακολουθήσει και να

ελέγξει, να τιμωρήσει και να ανταμείψει. Αυτό έχει μειώσει την ικανότητά του να κυβερνά, καθώς και τα δύο, η νομιμότητά του, ο έλεγχος και η επιβαλλόμενη ικανότητα εξασθενούν. Τελικά όμως, η μη πλουραλιστική πολιτική δομή δημιουργεί συμπαιγνία μεταξύ πολιτικών-γραφειοκρατικών και οικονομικών ελίτ, και κρατάει την οικονομική πρόοδο όμηρο στα συμφέροντα των ελίτ αυτών. Στην πραγματικότητα, ο εμπλουτισμός των κρατικών αξιωματούχων ήταν αναμφίβολα ζωτικής σημασίας για την επιτυχία της μεταρρύθμισης, που ήταν ανεκτό στην Κίνα λόγω ακριβώς του μη πλουραλιστικού της χαρακτήρα (Johnson, 1994, σελ.71).

Όσο οι κυβερνήτες της Κίνας επιμένουν στον πλήρη πολιτικό έλεγχο, θα επιλέγουν πάντα την πίστη για την αρμοδιότητα. Αυτό διευκολύνεται από μια αναχρονιστική διαδικασία επιλογής στελεχών. Υπάρχει εκτεταμένη λαϊκή απογοήτευση με το Κομμουνιστικό Κόμμα για τη διαφθορά και τα χαμένα ιδεώδη, ακόμα και μεταξύ των ίδιων των βαθμοφόρων και οπλιτών, κάτι το οποίο καταδεικνύει την διάβρωση της αξιοπιστίας του κόμματος και του μονοπωλίου της εξουσίας του (Rosenthal, 2000, 82). Η Κίνα σήμερα έχει αναπτύξει μια πολύ διαφορετική κοινωνική δομή από εκείνη που υπήρχε πριν από την περίοδο της μεταρρύθμισης. Αυτό έχει αναδειχθεί σταδιακά, ωστόσο, χωρίς απότομη ρήξη με το παρελθόν, καθώς οι κάτοχοι της εξουσίας προ της μεταρρύθμισης έχουν μετατραπεί σε ένα νέο τύπο ελίτ (Qinglian 2000, 99). Τα στελέχη του Κόμματος αντιλαμβάνονται ότι θα ήταν καλύτερα σε μια καπιταλιστική κοινωνία παρά σε ένα σοσιαλιστικό κοινωνικό κράτος (Chaohua et al. 1999, 67; Qinglian 2000, 97).

Ωστόσο, η Κίνα, μπορεί τελικά να πρέπει να μεταρρυθμιστεί πολιτικά. Θα ήταν αφελές να υποθέσουμε ότι η εμπορευματοποίηση των οικονομικών σχέσεων και η αναζωογόνηση του ιδιωτικού τομέα δε θα είχε επηρεάσει τις πολιτικές σχέσεις της χώρας. Οι πολίτες επιθυμούν όλο και περισσότερο τη δημοκρατία εν μέρει ως αποτέλεσμα των καλύτερων οικονομικών τους θέσεων και εν μέρει οφειλόμενη στην επιρροή της ξένης επένδυσης (Intriligator 1998, 246; Weil 1996, 265). Μια πιο επαγγελματικά διοικούμενη οικονομία τελικά υπονομεύει το μη πλουραλιστικό περιβάλλον της Κίνας. «Έτσι, συνειδητά ή όχι, ο Deng ουσιαστικά εγκατέλειψε όχι μόνο το Μαρξισμό αλλά και τον Λενινισμό» (Segal 1994, 45). Η αποκέντρωση έχει φτάσει σε ένα σημείο όπου τα πλεονεκτήματά της όσον αφορά τη μεταρρύθμιση είναι κοντά στο να αντισταθμιστούν από τα εμπόδια που θέτει στο δρόμο χάραξης της πολιτικής και στην επίτευξη συναίνεσης. Οι πολιτικοί κανόνες και οι δομικές τους βάσεις πρέπει να αξιολογηθούν υπό το πρίσμα της μεταβολής των οικονομικών συνθηκών. Χωρίς ένα νέο πολιτικό συμβόλαιο που αποσαφηνίζει τους κανόνες του κέντρου και των επαρχιών, κανένα ποσό της σταδιακής βελτίωσης με νομισματικά και οικονομικά μέσα θα ενίσχυε την αποτελεσματικότητα. Οι Κινέζοι ηγέτες φαίνεται να ξεχνούν ότι, εντός της τρέχουσας διαδικασίας εξακολουθεί να υπάρχει μια αδιάλυτη ένταση μεταξύ της δυναμικής των οικονομικών αλλαγών και της συνεχιζόμενης πολιτικής αποκέντρωσης. Η Κίνα θα ανακαλύψει αναμφίβολα, ότι η οικονομία της ανοιχτής αγοράς είναι βασικά ασυμβίβαστη με ένα κλειστό, καταπιεστικό πολίτευμα (Marangos 1997; 1999). Έτσι, δεν είναι ο Γκορμπατσόφ αυτός ο οποίος θα

έπρεπε να έχει μάθει από την Κίνα, αλλά η Κίνα θα έπρεπε να μάθει από αυτά που έγιναν στην πρώην Σοβιετική Ένωση. Ενώ η κεντρική διοίκηση «δε χρειάζεται απαραίτητα να τελειώσει με μια έκρηξη», αλλά μπορεί να τεθεί εις πέρας «από μια μπερδεμένη και ειρηνική ενορχηστρωμένη διαδικασία» (McNeill 1998, 68-9).

Η πρώτη σημαντική σύγκρουση που προέκυψε από την αυξανόμενη αντίδραση στα αποτελέσματα της εμπορευματοποίησης, όπως για παράδειγμα η διαφθορά, ήταν η εξέγερση του 1989 στην πλατεία Tiananmen. Αυτή η στάση οδηγήθηκε από φοιτητές και διανοούμενους, οι οποίοι ενώθηκαν με πολλούς εργαζόμενους όσο προχωρούσε. Η αμφισβήτηση της εξουσίας του Κομμουνιστικού Κόμματος καταπιεζόταν βάναυσα και η συνεχιζόμενη κυριαρχία από το Κομμουνιστικό Κόμμα σηματοδοτήθηκε από πειθαρχικά μέτρα, ως μη διαπραγματεύσιμα. Η αντίδραση της κυβέρνησης στον απόηχο της Tiananmen φαίνεται να έχει γίνει για να επιταχυνθούν οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις προκειμένου να παρουσιάσουν στα πλήθη της Κίνας ένα τετελεσμένο γεγονός για να «ολοκληρωθεί» η εμπορευματοποίηση ενώ ο Deng Xiaoping ήταν ακόμα ζωντανός για να καθοδηγεί την διαδικασία. Οι Chaohua Dan και Minqi (1999, 64), Minqi (1996, 1) και Wood (1994, σελ.40) συμφώνησαν ότι η αποτυχία του δημοκρατικού κινήματος το 1989 στην πραγματικότητα προετοίμασε το δρόμο για την καπιταλιστική ανάπτυξη στην Κίνα. «Η δημοκρατία καταπιέστηκε, αλλά ο καπιταλισμός σώθηκε» (Minqi 1996,64).

Οι απαιτήσεις της μελλοντικής μεταρρύθμισης στην Κίνα θα είναι σχεδόν βέβαια πολιτικές. Η μη πλουραλιστική Κίνα αντιμετωπίζει την πλήρη αποστολή του προσδιορισμού σχέσεων μεταξύ μιας εξασθενημένης κεντρικής κυβέρνησης και ισχυροποιούμενων περιφερειακών κυβερνήσεων. Η Κίνα πρέπει να φέρει την αναγκαία κεντρική δύναμη κάτω από δημοκρατικό έλεγχο και να χτίσει ένα δημοκρατικό σύστημα ελέγχου και ισορροπιών. Αυτό που είναι ενδιαφέρον να σημειωθεί είναι ότι η Κινεζική κοινωνία από μόνη της αλλάζει άμεσα, άσχετα με το τι κάνει η κυβέρνηση. Καμία πολιτική εξουσία δεν μπορεί να σταματήσει αυτή τη διαδικασία. Το κρίσιμο ερώτημα είναι πώς θα συμβεί η αλλαγή. Παρ' όλα αυτά, γεγονός παραμένει ότι «είναι αναμφίβολο ότι ένα πλουραλιστικό σύστημα θα μπορούσε να είχε δημιουργήσει μια σημαντικά καλύτερη συνολική καταγραφή της ανάπτυξης» (Putterman 1995, 1064).

13.2.5 Ιδεολογική Δομή

Ήταν πολύ σημαντικό για τους μεταρρυθμιστές της Κίνας να βρουν έναν τρόπο να κάνουν όλες αυτές τις μεταρρυθμίσεις ιδεολογικά αποδεκτές στο κοινό, εξαιτίας του γεγονότος ότι παίρνει χρόνο στους πολίτες να συνηθίσουν σε μια οικονομία της αγοράς. Παρά τη συνεχόμενη κυριαρχία της εμπορευματοποίησης, οι περισσότεροι κοινοί άνθρωποι δεν είχαν χάσει ακόμα ολοκληρωτικά την εμπιστοσύνη τους στο παλιό σύστημα. Ο ισχυρισμός ότι το σύστημα είναι, και πρέπει να παραμείνει, σοσιαλιστικό δεν ήταν απλά ένα θέμα επίσημα ρητορικό. Πολλοί Κινέζοι αρνήθηκαν την ιδέα ότι η χώρα έπρεπε να γίνει πλήρως καπιταλιστική, η οποία ήταν ευρέως αντιληπτή ως μια εντολή

για καταστροφικό χάος. Παρ' όλα αυτά, το αποτέλεσμα βοήθησε να αλλάξουν σταδιακά οι στάσεις, όχι μόνο των κοινών ανθρώπων, αλλά και των πιο συντηρητικών και φοβισμένων ηγετών.

Οι προτεινόμενες αλλαγές παρουσιάζονταν ως αποδεκτές παρεκκλίσεις εντός της παράδοσης του Μαρξισμού-Λενινισμού-Μαοϊσμού. Υπήρξε μια μεταβολή από την επαναστατική στην ρεαλιστική ιδεολογία. Αυτό αντικατοπτριζόταν στο σύνθημα: Η Κίνα θα έπρεπε να υιοθετήσει την «επιλεκτικότητα», εννοώντας ότι θα έπρεπε να υιοθετήσει χρήσιμα στοιχεία από διαφορετικά μοντέλα (Smyth 1998, 236). Με αυτόν τον τρόπο, οι μεταρρυθμιστές προσπαθούσαν να κάνουν τη μεταρρύθμιση άκρως αποδεκτή, αρθρώνοντας τα θεωρητικά τους υπόβαθρα. Δεν υπήρχε άρνηση ότι η κουλτούρα της ηγεσίας και των πολιτών ήταν σοσιαλιστική. Συμπερασματικά, οι μεταρρυθμίσεις έπρεπε να διαμορφωθούν σε σοσιαλιστικές αρχές έτσι ώστε να ήταν αποδεκτές. Το όραμα του Μάο για μια πιο βιώσιμη και ισότιμη ανάπτυξη, η οποία λαμβάνει υπόψη την ανάγκη να αποφευχθεί η πόλωση, παρέμεινε μια κληρονομιά για το λαό της Κίνας (Weil 1996, 257-8).

Πράγματι, αυτή η ιδεολογία μοιράζεται πολλά κοινά στοιχεία με την ιδεολογία του Lenin όπως αυτή εκδηλώθηκε σύμφωνα με τα λόγια και τις πράξεις της ηγεσίας της στις αρχές του 1920 (Nolan 1994, 5, 1994, 5). Το εγκώμιο της Νέας Οικονομικής Πολιτικής έχει χρησιμοποιηθεί εκτενώς στην Κίνα για να δικαιολογούν τις απόψεις της εμπορευματοποίησης. Επί του παρόντος, χρησιμεύει για να δικαιολογήσουν την αρχή μίας μη εξαναγκαστικής, μικτής οικονομίας που εξαρτάται από τις ατομικές και συνεργατικές μορφές των κινήτρων. Η ηγεσία έχει επανειλημμένα μιλήσει για την οικονομία ως μία στην οποία η δημόσια ιδιοκτησία, ο σχεδιασμός και οι «σοσιαλιστικές» αξίες βρίσκονται στο επίκεντρο της κοινωνικοοικονομικής ζωής. Η Κίνα δεν πέτυχε ένα υψηλό επίπεδο καπιταλιστικής ανάπτυξης - παρόλο που η χώρα απολάμβανε μια ισχυρή καπιταλιστική παράδοση - πριν την κοινωνική της επανάσταση, γι' αυτό πρέπει να απασχολεί θεσμούς συνήθως συνδεδεμένους με τον καπιταλισμό για να την προετοιμάσουν για ένα ανώτερο στάδιο σοσιαλισμού. Αυτό ήταν ουσιαστικά το σκεπτικό του Lenin που χρησιμοποίησε στις αρχές του 1920 για να δικαιολογήσει την Νέα Οικονομική Πολιτική στη Σοβιετική Ένωση (Gardner 1998, 669). Στην εποχή μας, η στάση των διανοούμενων γραφειοκρατών, και των τοπικών κυβερνήσεων για τις μεταρρυθμίσεις δεν είναι πλέον μία άνευ όρων υποστήριξη, αλλά αντιθέτως καθοδηγείται από τις προσταγές της ιδιοτέλειας. Η πνευματική ενσωμάτωση στην Κίνα είναι αναμφισβήτητα προ-καπιταλιστική και μελετά τις Δυτικές θεωρίες για το πώς δουλεύουν οι αγορές (Chaohua *et al.* 1999, 74; Perkins 1988, 626; Qinglian 2000, 75).

13.2.6 Αρχικές Συνθήκες

Οι προσπάθειες του Μάο να ακολουθήσει τις διδασκαλίες και τις πρακτικές του Μαρξ, του Λένιν και του Στάλιν επηρεάστηκαν και από τα εθνικά χαρακτηριστικά της Κίνας και το διεθνές της περιβάλλον. Γι' αυτό το λόγο ο κεντρικά διοικούμενος σοσιαλισμός στην Κίνα δεν ήταν ο ίδιος με της Σοβιετικής Ένωσης και της Ανατολικής Ευρώ-

πης. Ο επίσημος ορισμός του στόχου των οικονομικών μεταρρυθμίσεων της Κίνας ήταν «μια σοσιαλιστική οικονομία της αγοράς με Κινέζικα χαρακτηριστικά» (Nolan 1995, 1; Qinglian 2000, 73-4; Weil 1996, 140). Οι Κινέζοι έψαχναν για μια λύση στο πρόβλημα της μετάβασης, λαμβάνοντας υπόψη τις αρχικές συνθήκες της οικονομίας. Η αποτελεσματικότητα οποιασδήποτε πολιτικής εντολής για τη μετάβαση εξαρτιόταν από τις ευκαιρίες και τις συνθήκες της οικονομίας. Επομένως, ο ειδικός σχεδιασμός και η αλληλουχία των μεταρρυθμίσεων στην Κίνα «προκάλεσε» πορεία εξαρτώμενη παρά επιβεβλημένη, όπως ήταν στη Ρωσία και την Ανατολική Ευρώπη.

13.3 Δευτερεύοντα στοιχεία της Κινεζικής μη πλουραλιστικής διαδικασίας της μετάβασης

13.3.1 Απελευθέρωση-Σταθεροποίηση της τιμής

Μέχρι το 1984, η κινεζική κυβέρνηση είχε πειστεί για την αναγκαιότητα της αναμόρφωσης των τιμών. Η Κίνα αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τα διοικητικά μέσα για τον έλεγχο των τιμών και να κατευθυνθεί προς τα μέσα της αγοράς, καθώς τα διοικητικά μέτρα ήταν αναποτελεσματικά σε ένα όλο και πιο απελευθερωμένο οικονομικό περιβάλλον. Ωστόσο, η προσέγγιση της απελευθέρωσης των τιμών ήταν να δώσει υψηλή προτεραιότητα στην κοινωνική σταθερότητα, και η διατήρηση της κοινωνικής συνοχής ήταν ένα βασικό κριτήριο με βάση το οποίο η αναμόρφωση των τιμών επρόκειτο να εφαρμοστεί. Αποφασίστηκε να αναδιαρθρώσει τη δομή των σχετικών τιμών μόνο σταδιακά και αυτό να το πράξει με ελεγχόμενο και σχεδιασμένο τρόπο.

Ο μηχανισμός που επελέγη και υλοποιήθηκε τον Μάιο του 1984 ήταν το διττό σύστημα. Στα πλαίσια του συστήματος αυτού, οι αναλογίες εισροών και εκροών ήταν κεντρικά καθορισμένες, και εντός του οποίου οι πωλήσεις και οι αγορές ήταν κεντρικά κατευθυνόμενες σε χαμηλές, ελεγχόμενες τιμές. Πέρα από αυτές τις αναλογίες, και για τους τομείς της παραγωγής για τους οποίους δεν είχαν αναλογίες, οι επιχειρήσεις που παράγουν εκροές και εισροές είχαν τη δυνατότητα να καθορίζουν τις τιμές για τα προϊόντα τους σύμφωνα με τις συνθήκες της αγοράς. Αυτό καθιέρωσε επισήμως το διττό σύστημα τιμών: τη συνύπαρξη των κεντρικά καθορισμένων τιμών και των προσδιορισμένων στην αγορά τιμών.

Η δημιουργία του συστήματος διπλής τιμής διατήρησε την προγραμματισμένη κατανομή σχεδιάζοντας σταδιακά την παραγωγή στο σύστημα της αγοράς και απαλύνοντας τον κίνδυνο της οικονομικής μεταρρύθμισης. Με την «αλλαγή ενός μεγάλου σεισμού σε αρκετές δονήσεις», η μεταρρύθμιση των τιμών τέθηκε σε εφαρμογή (Chen *et al.* 1992, 208-9). Η σταδιακή πτυχή του διττού συστήματος επέτρεψε επίσης την συνδυασμένη εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων των τιμών και των επιχειρήσεων. Η ανάδυση της οικονομίας της αγοράς δεν σημαίνει την άμεση κατάρρευση όλων των συνιστωσών του υφιστάμενου συστήματος. Η χορήγηση της μερικής μικρο-αυτονομίας αντιπροσώπευε ένα μικρό ράγισμα στο παραδοσιακό οικονομικό σύστημα.

Ωστόσο, η μερική αυτονομία συνεπαγόταν επίσης ότι οι επιχειρηματίες αποκτούσαν εν μέρει τον έλεγχο της κατανομής της νεοσυσταθείσας ροής των πόρων. Το απροσδόκητο αποτέλεσμα της μικρο-διαχείρισης της μεταρρύθμισης ήταν η ταχεία σύσταση νέων επιχειρήσεων στο κομμάτι της αγοράς από αυτόνομους επιχειρηματίες που οδηγούνταν από το κίνητρο του κέρδους, κατανέμοντας τη νέα ροή των πόρων προς τους τομείς που προηγουμένως είχαν κατασταλεί. Αυτό βελτίωσε τα κίνητρα των κρατικών επιχειρήσεων και των συλλογικών αγροκτημάτων, έτσι ώστε να ιδρυθεί χωρίς ιδιωτικοποίηση μια στενότερη σύνδεση μεταξύ προσωπικών ανταμοιβών και μεμονομένων προσπαθειών. Εν τω μεταξύ, δεδομένου του ότι διατηρήθηκε ο σχεδιασμένος μηχανισμός κατανομής και το διαστρεβλωμένο μακροοικονομικό περιβάλλον, το κράτος είχε ακόμα τον έλεγχο πάνω στην παλιά ροή των πόρων και εγγυάτο ότι αυτοί οι πόροι ήταν κατανεμημένοι στους τομείς προτεραιότητας. Ο πίνακας 13.1 δείχνει ότι το 1995, το 78.6 τοις εκατό του συνόλου της γεωργικής παραγωγής πουλήθηκε σε τιμές που καθορίζονται στην αγορά, ενώ το 1978 ήταν 5.6 τοις εκατό. Το 4.4 τοις εκατό ήταν υπο κρατική καθοδήγηση των τιμών, όπου οι μέγιστες και ελάχιστες τιμές έχουν καθοριστεί, ενώ το 1978 ήταν 1.8 τοις εκατό, και το υπόλοιπο 17 τοις εκατό πουλήθηκε σε αποφασισμένες από το κράτος τιμές. Το 1978, αντίθετα, ήταν 92.6 τοις εκατό (Schnitzer 2000, 263-4).

Πίνακας 13.2 Ποσοστό της Γεωργικής Παραγωγής και Λιανικών Πωλήσεων, Καταχωρημένες σε Σταθερές, Αμετάβλητες, Καθοδηγούμενες και οι τιμές της Αγοράς ως ποσοστό της Συνολικής Παραγωγής και των Πωλήσεων

	Γεωργική Παραγωγή			Λιανικές Πωλήσεις		
Έτος	Σταθερή	Καθοδηγούμενη	Αγορά	Σταθερή	Καθοδηγούμενη	Αγορά
1978	92.6	1.8	5.6	97.0	0.0	3.0
1979	88.4	4.9	6.7			
1980	82.3	9.5	8.2			
1981	79.1	11.5	8.4			
1982	78.3	11.5	10.2			
1983	76.1	13.4	10.5			
1984	67.5	14.4	18.1			
1985	37.0	23.0	40.0	47.0	19.0	34.0
1986	35.3	21.0	43.7	35.0	25.0	40.0
1987	29.4	16.8	53.8	33.7	28.0	38.3
1988	24.0	19.0	57.0	28.9	21.8	49.3
1989	35.3	24.3	40.4	31.3	23.2	45.5
1990	25.0	23.4	51.6	29.7	17.2	53.1
1991	22.2	20.0	57.8	20.9	10.3	68.8
1992	17.0	15.0	68.0	10.0	10.0	80.0
1993	10.0	2.0	88.0	5.0	1.0	94.0
1994	16.6	4.1	79.3	7.2	2.4	90.4
1995	17.0	4.4	78.6	8.8	2.4	88.8

Πηγή: Schnitzer (2000, 264)

Κατά συνέπεια, ο στόχος του συστήματος της διττής τιμής ήταν να μειώσει την οριακή τιμή στρέβλωσης στις αποφάσεις παραγωγής των κρατικών επιχειρήσεων, αφήνοντας στο κράτος ένα μέτρο ελέγχου της κατανομής των πόρων. Ωστόσο, εάν ο ρυθμός ανάπτυξης του νέου τομέα είναι υψηλότερος από εκείνον του παλιού τομέα, τότε ο παλιός τομέας θα μειώνεται συνεχώς ως ποσοστό της οικονομίας, χωρίς ρητές δράσεις μεταρρύθμισης που λαμβάνονται ενάντια στον παλιό τομέα. «Η Kiva αναπτύσσεται εκτός σχεδίου» (McMillan and Naughton 1992, 133). Η επέκταση των κατεσταλμένων κλάδων δεν θα είχε ως αποτέλεσμα την εξασθένηση στους τομείς προτεραιότητας, διότι μια νέα ροή των πόρων υποστήριζε την επέκταση των κατεσταλμένων τομέων. Επειδή η Κινεζική μεταρρύθμιση διατήρησε την κεντρική οργάνωση της παραγωγής αλλά επέτρεψε την εμφάνιση των αγορών προϊόντων, οδήγησε επίσης και σε μια γενική αύξηση της παραγωγής της κρατικής βιομηχανίας. Έτσι, αντί την εγκατάλειψη του σχεδιασμού, η Kiva περιθωριοποίησε αγορές, παράλληλα με τον προγραμματισμό, θεσπίζοντας ένα παράδειγμα εξαιρετικά καλού σχεδιασμού.

Οι Lau, Qian και Roland (2000, 121) απέδειξαν ότι ο «διττός» μηχανισμός, όπως χρησιμοποιήθηκε στην Kiva, μπορεί να χρησιμεύσει για να υλοποιήσει μια αποτελεσματική κατά Pareto βέλτιστη οικονομική μεταρρύθμιση. Η εισαγωγή του κομματιού της αγοράς έδωσε την ευκαιρία στους οικονομικούς φορείς που συμμετείχαν να είναι σε καλύτερη θέση, ενώ η διατήρηση της γραμμής του προγράμματος παρήγαγε έμμεσες μεταβιβάσεις για να αποζημιώσει πιθανούς χαμένους από την απελευθέρωση της αγοράς μέσω της προστασίας των πολιτών της υφιστάμενης κατάστασης των πραγμάτων. Συνεπώς, η διττή προσέγγιση είναι κατά Pareto βελτίωση και αποτελεσματική (Lau *et al.* 2000, 122-3).

Οι Κινεζικές οικονομικές μεταρρυθμίσεις, συμπεριλαμβανομένης της μεταρρύθμισης των τιμών, εξελίσσονταν μέσω ενός διττού συστήματος. Το διττό σύστημα χρησιμοποιήθηκε επίσης στις περισσότερες από τις μεταρρυθμίσεις σε άλλους τομείς. Η διπλή δομή της ιδιοκτησίας, διατηρώντας την κρατική ιδιοκτησία σχετικά αμετάβλητη, σήμαινε ότι οι μη κρατικοί κλάδοι ενθαρρύνονταν να αναπτυχθούν. Η διπλή διακυβέρνηση της αγοράς και το πρόγραμμα περιελάμβαναν ένα διττό σύστημα τιμολόγησης, ένα διπλό σύστημα συναλλαγματικών ισοτιμιών, και διπλές γεωγραφικές διαιρέσεις, με τη δημιουργία ειδικών οικονομικών ζωνών. Η διπλή φορολογική κατανομή των αρμοδιοτήτων και των κινήτρων αποτελούνταν από ένα σύστημα συμβάσεων κατανομής των εσόδων μεταξύ των διαφόρων επιπέδων διακυβέρνησης.

Το σύστημα της διπλής τιμής δεν είναι, φυσικά, ιδανικό. Υπήρχε ένα παράδοξο που σχετίζεται με τη διττή διαδικασία μεταρρύθμισης των τιμών. Ο σκοπός του διττού συστήματος ήταν να μειώσει τις διοικητικές παρεμβάσεις στην οικονομία. Ωστόσο, προκειμένου να διατηρηθεί η ομαλή λειτουργία του διττού συστήματος, ήταν απαραίτητη μια περισσότερο κυβερνητική παρέμβαση ικανή να επιβάλλει τις ποσοστώσεις. Έτσι, το διττό σύστημα διαιώνιζε τον κυβερνητικό έλεγχο και τις στρεβλώσεις των τιμών (Fan 1994, 145; Li 1999, 133). Αυτό έδωσε ισχυρά κίνητρα να συμμετέχει σε διάφορα είδη αθέμιτων

πρακτικών, συμπεριλαμβανομένης και της αποτυχίας να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις της ποσόστωσης. Κυρίως, η διττή προσέγγιση ξεκίνησε μια διαδικασία εξαγοράς των θεμελιωμένων συμφερόντων, αφενός, και αφετέρου θεσμοθέτησε τον κρατικό οπορτουνισμό και τη διαφθορά. Ως εκ τούτου, οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις της Κίνας είχαν καταληφθεί από τον οπορτουνισμό και τη διαφθορά του κράτους, το οποίο προωθούσε τα συμφέροντα της άρχουσας τάξης με ένα κόστος για την κοινωνία. Ενώ το διττό σύστημα τιμολόγησης είναι μια προσωρινή σκοπιμότητα για να εξομαλύνει τη διαδικασία της μεταρρύθμισης, οι McMillan και Naughton (1992, 137) και Fan (1994, 154) υποστήριξαν ότι ήταν καιρός για την κατάργησή του.

Ο πληθωρισμός, όπως απέδειξε η εμπειρία, είναι ένα αναπόφευκτο φαινόμενο όταν μία χώρα μετασχηματίζεται από κεντρικά σχεδιαζόμενη σε μια οικονομία της αγοράς (Yu 1993, 90). Ωστόσο, το άλλο μεγάλο πλεονέκτημα της Κίνας το 1978 ήταν ότι ξεκίνησε τη μεταρρύθμιση χωρίς εμφανή τον πληθωρισμό και χωρίς καταπιεσμένες πληθωριστικές πιέσεις (Perkins 1994, 25). Κατά την περίοδο της μεταρρύθμισης, η κυβέρνηση δεν ήταν έτοιμη να θυσιάσει την ανάπτυξη στον επιδιωκόμενο μηδενικό πληθωρισμό. Ωστόσο, ήταν εξίσου ανησυχητικό να μην αφήσουν τον ρυθμό του πληθωρισμού να αυξηθεί σε ένα επίπεδο επαρκές για να απειλήσει την κοινωνική σταθερότητα και να εκτραπεί η επένδυση σε κερδοσκοπία. Ο στόχος ήταν να διατηρήσουν την μακροοικονομική σταθερότητα, με χαμηλό και ανεκτό πληθωρισμό. Το αποτέλεσμα ήταν ένα σχέδιο με διακυμάνσεις στην ανάπτυξη, με την κυβέρνηση έτοιμη να παρέμβει γρήγορα στο χαμηλό πληθωρισμό αρχικά μέσω άμεσων ελέγχων στα έξοδα της κυβέρνησης, όταν το ποσοστό περάσει ένα κρίσιμο όριο. Η ικανότητα του κράτους να ελέγχει τον ύψος του πληθωρισμού εξαρτιόταν και από την αποτελεσματικότητα του μηχανισμού του κράτους στο αυξανόμενο εισόδημα και την ικανότητά του να αντιστέκεται στην πίεση των ομάδων συμφερόντων για πληθωριστικές αυξήσεις στις δαπάνες του κράτους (Nolan 1995, 226). Η μερική μεταρρύθμιση μεγάλης κλίμακας στον τομέα των κρατικών επιχειρήσεων και του τραπεζικού συστήματος για τον πληθωρισμό και η στάση της εν κινήσει φύσης της Κινεζικής ανάπτυξης την περίοδο 1988 και 1993, ο πληθωρισμός έφτασε σε χαμηλά διψήφια νούμερα μόνο κατά τη διάρκεια του 1985, 1988 και 1989 (Xiao, 1991a, 1; Perkins 1994, 43). Κατά συνέπεια, αν και ο πληθωρισμός έχει περιοριστεί, οι υποκειμενικές διαρθρωτικές αιτίες του παραμένουν ουσιαστικά αμετάβλητες (Chen et al. 1992, 218).

Η αγορά εργασίας δεν έχει απελευθερωθεί σε σημαντικό βαθμό. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η απελευθέρωση των τιμών ήταν βέβαιο ότι θα προκαλέσει αιτήματα για αντισταθμιστικές αυξήσεις των ονομαστικών μισθών. Μία εισοδηματική πολιτική ήταν απαραίτητη: χωρίς εισοδηματική πολιτική υπήρχε μεγάλος κίνδυνος για την ανάπτυξη μιας σπιράλ ώθησης πληθωρισμού-κόστους. Επιπλέον, οι συνήθειες των συνδικάτων και οι απαντήσεις της κυβέρνησης θα μπορούσαν γρήγορα να ριζώσουν, έτσι ώστε θα ήταν δύσκολο να ξεφύγει από τη δίνη μισθών-τιμών όταν η διαδικασία ήταν σε κίνηση (Nolan 1995, 69). Η ανάλυση της εισοδηματικής πολιτικής ήταν μία από τις κύριες αιτίες του υψηλού πληθωρισμού στα τέλη του 1980 (He 1994, 212). Σε αντίθεση με την αγορά

εργασίας της Σοβιετικής Ένωσης και της Ανατολικής Ευρώπης, που χαρακτηρίζεται από έλλειψη εργατικού δυναμικού, η Κίνα έχει μια τεράστια υπερπροσφορά εργασίας (Lau, 1997, σελ. 52). Κρατώντας την ανεργία στο δημόσιο τομέα, παρέχει πιο ευνοϊκές πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες για τους μη κρατικούς τομείς και για την επέκταση και το σύνολο της οικονομικής μεταρρύθμισης για να κυλήσει ομαλά. Αξίζει να σημειωθεί ότι η αναγκαιότητα για τις επιχειρήσεις να διατηρήσουν, ή ακόμη και να αυξήσουν, το πλεονάζον εργατικό δυναμικό τους υπό την κεντρική κατεύθυνση, τους παρεχόταν με μια νόμιμη δικαιολογία για ένα ευνοϊκό δημοσιονομικό περιορισμό (Fan 1994, 152).

Μόλις η Τρίτη Ολομέλεια του ενδέκατου Συνεδρίου του Κόμματος ξεκίνησε τη μεταρρύθμιση στα τέλη του 1978, η ανταπόκριση, οι δυνατότητες και η ευελιξία των χαμηλότερων επιπέδων της κυβέρνησης ήταν κρίσιμα για την επιτυχία. Η στενή και βαθιά γνώση της τοπικής οικονομίας από τα χαμηλότερα επίπεδα της κυβέρνησης, η διοίκηση πάνω από το μηχανισμό πολιτικής κινητοποίησης, καθώς και οι οργανωτικοί πόροι για την εφαρμογή των πολιτικών αποδείχθηκαν καθοριστικά για την οικονομική ανάπτυξη. Η μεταρρύθμιση θα έπρεπε να βασιζόταν στους τοπικούς πειραματισμούς και να ενορχηστρωθεί από τοπικές πολιτικές μηχανές, οι οποίες ελαχιστοποιούν τα πολιτικά ρίσκα για την κεντρική κυβέρνηση και τον κίνδυνο δράσεων κακής εμβέλειας που έχουν εφαρμοστεί ευρέως. Υιοθετήθηκε μία αποκεντρωμένη «από κάτω προς τα πάνω» προσέγγιση στη μεταρρύθμιση. Η εξάρτηση από κάθετες συνδέσεις με αξιωματούχους της κυβέρνησης αντικαταστάθηκε από τη μεγαλύτερη εξάρτηση από τα κοινωνικά δίκτυα, τα οποία συνδέονταν με φορείς εντός και μεταξύ των κοινοτήτων. Για το λόγο αυτό, η διατήρηση ενός ισχυρού, σχετικά ενιαίου Κομμουνιστικού Κόμματος ήταν κρίσιμη για το συνδυασμό προσεκτικής και ελεγχόμενης αποκέντρωσης με κάποια μορφή συνολικού ελέγχου. Μια ισχυρή κεντρική κυβέρνηση ήταν σε θέση να διατηρήσει την τάξη, να διατηρήσει την μεταρρύθμιση στην επιλεγμένη κατεύθυνση, και να κρατήσει τις διάφορες περιοχές μαζί. Η αποκέντρωση στην Κίνα είχε ως συνέπεια την αποκέντρωση της διοικητικής και δημοσιονομικής εξουσίας από το κράτος σε επαρχιακές και τοπικές κυβερνήσεις και τις κρατικές επιχειρήσεις. Ως αποτέλεσμα, η αποκέντρωση, παράλληλα με τη σταδιακή ανάπτυξη της οικονομίας της αγοράς, δημιούργησε την επιθυμία να προωθήσει την τοπική οικονομία σε σχέση με εκείνη του έθνους-κρατικής εξουσίας από το κράτος στις επαρχιακές και τοπικές κυβερνήσεις και τις κρατικές επιχειρήσεις. Κατά συνέπεια, φαίνεται ότι η κεντρική κυβέρνηση δεν ήταν πλέον τόσο ισχυρή όσο ήταν στο παρελθόν (Yu 1993, 7). Έτσι, το βασικό ερώτημα για το μέλλον της Κίνας περιστρέφεται γύρω από το βαθμό στον οποίο η κεντρική αρχή, θα δώσει τη θέση της στην ολοένα και πιο δυναμική περιφέρεια.

13.3.2 Ιδιωτικοποίηση

Στη Ρωσία και την Ανατολική Ευρώπη, η ιδιωτικοποίηση αναδείχθηκε ως μια ριζοσπαστική στρατηγική για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που στοίχειωναν τις κεντρικά διοικούμενες οικονομίες, όπως η γραφειοκρατία, η έλλειψη ενθουσιασμού και

πρωτοβουλίας και η αναποτελεσματικότητα. Εν τω μεταξύ, οι Κινέζοι μεταρρυθμιστές υποστηρίζουν (και αναλυτικά στοιχεία πραγματικά έδειξαν) ότι η ιδιοκτησία ήταν εντελώς άσχετη με τις καθημερινές εργασίες της επιχείρησης (Smith 1993, 58, Jefferson, 1993, ii). Η κινεζική εμπειρία της μετάβασης έδειξε ότι η κρατική ιδιοκτησία είχε παραμείνει ένας κρίσιμος παράγοντας στη διαδικασία της μετάβασης. Η Κίνα απέρριψε την προσέγγιση της ιδιωτικοποίησης που ακολουθήθηκε από τη Ρωσία και την Ανατολική Ευρώπη. Ενώ οι Ρώσοι και οι Ανατολικοί Ευρωπαίοι γρήγορα και εγκληματικά ιδιωτικοποίησαν τις δημόσιες επιχειρήσεις κατά την έναρξη της διαδικασίας της μεταρρύθμισης, οι Κινέζοι έχουν, μέχρι στιγμής, διατηρήσει την κρατική ιδιοκτησία, τη διαχείριση και τον σχεδιασμό για το μεγαλύτερο μέρος της βιομηχανικής οικονομίας. Η εμπειρία της Κίνας στη βιομηχανική μεταρρύθμιση δείχνει ότι οι οικονομολόγοι έτειναν να υπερεκτιμούν τη σημασία της έγκαιρης ιδιωτικοποίησης κατά τη διάρκεια της διαδικασίας της μετάβασης. Η επιτυχία της Κίνας κατέδειξε την συνεχόμενη οικονομική σημασία της κοινωνικής ιδιοκτησίας: οι αγορές δεν απαιτούν την ατομική ιδιοκτησία για να λειτουργήσουν (Bowles και Xiao-Yuan 1994). Ενώ η ιδιωτικοποίηση του κρατικού τομέα είναι πάντα απαραίτητη, η άμεση ιδιωτικοποίηση δεν είναι (Singh και Gelb 1994, 54; Weiying και Yi 1995, 14). Η ιδιωτικοποίηση θα ήταν πιο εφικτή και πιο ομαλή μετά την εμφάνιση ενός μεγάλου μη κρατικού τομέα. Μεγάλο μέρος των κερδών της Κίνας οφείλεται στην «ψευτο-ιδιωτικοποίηση» της αγροτικής γης και της αγροτικής βιομηχανίας σε «ιδιοκτήτες» που δεν ήταν πάντα ιδιώτες. Για παράδειγμα, οι επιχειρήσεις του δήμου και του χωριού δεν απολαμβάνουν όλα τα χαρακτηριστικά της ιδιοκτησίας. Όμως, έχουν αντιμετωπίσει παρόμοια κίνητρα με ιδιώτες. Συνολικά, η Κίνα έχει ακολουθήσει μια ρεαλιστική προσέγγιση και όχι ιδεολογική, όσον αφορά την ιδιοκτησία.

Οι Κινέζοι μεταρρυθμιστές επέλεξαν να ασχοληθούν πρώτα με το μεγαλύτερο οικονομικό πρόβλημά τους, τη γεωργία, εν μέρει επειδή ήταν η ευκολότερη πολιτική διαδρομή. Ήταν πολύ πιο εύκολο να εκχωρήσουν την αυτονομία των επιμέρους χωράφια στα οποία οι αγρότες εργάζονταν. Επιπλέον, η κινεζική γεωργία ήταν πιο εύκολη να μεταρρυθμίσει απ' ό,τι η ρωσική γεωργία, λόγω της μεγάλης διαφοράς στην ένταση της εργασίας (Woo 1994, 282). Η Κίνα ξεκίνησε με τη γεωργική μεταρρύθμιση από την διάλυση των μεγάλων συλλογικών αγροκτημάτων σε μικρότερες, πιο αποτελεσματικές μονάδες και εισάγοντας το σύστημα ευθύνης των νοικοκυριών. Σύμφωνα με το σύστημα ευθύνης των νοικοκυριών, τα νοικοκυριά αγροτών ήταν οι βασικές μονάδες της γεωργικής παραγωγής. Η συλλογικότητα του χωριού, από την άλλη πλευρά, αναλαμβάνει τη διαχείριση των συμβάσεων της γης, τη διατήρηση των συστημάτων άρδευσης και την παροχή στους αγρότες ισότιμης πρόσβασης στις γεωργικές εισροές, την τεχνολογία, τις πληροφορίες, τα πιστωτικά ιδρύματα και τις υπηρεσίες των γεωργικών μηχανημάτων, τις μεταποιήσεις των εμπορευμάτων, την εμπορία, την πρωτοβάθμια εκπαίδευση και την φροντίδα της υγείας. Αυτή η νέα μορφή συλλογικής οργάνωσης του χωριού ξεπερνά τα κυριότερα μειονεκτήματα του συστήματος της κοινότητας διατηρώντας τα κύρια πλεονεκτήματα της οικονομικής οργάνωσης, που χαρακτηρίζεται

από δημόσια ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής. Αρχικά, οι συμβάσεις των νοικοκυριών για τη χρήση της γης κράτησαν για 15 χρόνια, στη συνέχεια επεκτάθηκαν και σε τριάντα χρόνια. Τώρα, για πρακτικούς λόγους είναι επ' αόριστον (Perkins 1994, 26); Liu, 1994,124). Ως εκ τούτου, ισοδυναμεί ουσιαστικά με την ατομική ιδιοκτησία (Chaohua *et al.* 1999, 86). Μέχρι τώρα, οι Κινέζοι μεταρρυθμιστές δεν έχουν εξετάσει επίσημα ιδιωτικοποίηση της γης.

Η πιο σημαντική αλλαγή στη δομή της Κινεζικής οικονομίας ήταν η άνοδος της βιομηχανικής παραγωγής, που παράγεται από το συλλογικό τομέα, τις επιχειρήσεις του δήμου και του χωριού (ΕΔΧ). Ο τομέας αυτός αποτελείται κυρίως από επιχειρήσεις υπό τον διοικητικό έλεγχο και την κυριότητα της τοπικής αυτοδιοίκησης στα επίπεδα του δήμου και του χωριού. Οι επιχειρήσεις του δήμου και του χωριού λειτουργούν υπό στη στενή επιτήρηση των βιομηχανικών τμημάτων του δήμου ή του χωριού. Τα τμήματα αυτά συμβάλλουν στα κεφάλαια εκκίνησης, διορίζουν διευθυντές και συμμετέχουν άμεσα σε μεγάλες στρατηγικές αποφάσεις. Η αύξηση των ΕΔΧ επωφελήθηκε από την επιτυχία των γεωργικών μεταρρυθμίσεων της Κίνας, η οποία επέκτεινε σε μεγάλο βαθμό την παροχή των αγροτικών αποταμιεύσεων, απελευθέρωσε εκατομμύρια εργαζομένους για να αναζητήσουν μη γεωργική απασχόληση, και ενίσχυσε την αγροτική ζήτηση για καταναλωτικά αγαθά (Jefferson and Rawski 1994, 559). Ο μη κρατικός τομέας στην Κίνα, που κυριαρχείται από τις ΕΔΧ, υπήρξε η βασική κινητήρια δύναμη της βιομηχανικής ανάπτυξης κατά την περίοδο της μεταρρύθμισης. Οι ΕΔΧ ήταν σε θέση να ικανοποιήσουν πολλά τμήματα της αγοράς στην ανάπτυξη της οικονομίας της αγοράς. Η εμπειρία της Κίνας δείχνει ότι οι ταχύτερες οικονομικές βελτιώσεις στη βιομηχανία μπορούν να προκύψουν από τη δημιουργία ενός περιβάλλοντος όπου οι νέες βιομηχανίες μπορούν να αναδυθούν και ότι η ιδιωτικοποίηση αποδείχθηκε ότι είναι ένα ασήμαντο μέρος της εξήγησης για την επιτάχυνση της ανάπτυξης.

Το κρίσιμο σημείο είναι ότι οι ΕΔΧ αντιπροσωπεύουν την τοπική συλλογική ιδιοκτησία, σε σύγκριση με την κεντρική κρατική ιδιοκτησία που ενσωματώνεται από τις κρατικές επιχειρήσεις. Η διαφορά αυτή καθιστά τις ΕΔΧ και τις κρατικές επιχειρήσεις ουσιαστικά διαφορετικές στο χαρακτήρα. Παρόλο που και οι δύο ανήκουν στο δημόσιο κατά τη νομική έννοια και υπόκεινται σε κυβερνητικούς κανονισμούς, υπάρχει μια μεγάλη αυτονομία που σχετίζεται με τις ΕΔΧ. Επιπλέον, οι ΕΔΧ έχουν στενότερες σχέσεις με την κοινότητα στην οποία βρίσκονται απ' ό,τι των κρατικών ομόλογών τους. Οι ΕΔΧ έχουν χαρακτηριστεί από καλύτερη διακυβέρνηση, μεγαλύτερη αυτονομία, σαφή κίνητρα, λιγότερους κανονισμούς και κοινωνικές υποχρεώσεις, μεγαλύτερο ανταγωνισμό και αυστηρούς δημοσιονομικούς περιορισμούς. Η απασχόληση δεν είναι εγγυημένη. Οι ΕΔΧ πτωχεύουν και οι εργαζόμενοι χάνουν τις δουλειές τους. Εν ολίγοις, οι ΕΔΧ λειτουργούν σε ένα εξαιρετικά ανταγωνιστικό περιβάλλον όπου τα διευθυντικά τους στελέχη, ντόπιοι εργαζόμενοι και τοπικοί αξιωματούχοι φαίνεται να συμπεριφέρονται ως μέτοχοι με σταθερούς στόχους (Bowles και Xiao-Yuan 1994, 58-9; Singh και Gelb 1994); Jefferson, 1993, 2, 3).

Υπάρχει ευρεία διαφωνία σχετικά με την αποτελεσματική δομή ιδιοκτησίας των ΕΔΧ. Αυτό συμβαίνει επειδή οι ΕΔΧ έχουν ασαφή ορισμό των δομών ιδιοκτησίας. Από τη μία πλευρά, υπάρχει το επιχείρημα ότι οι ΕΔΧ είναι κάποιο είδος συγκαλυμμένων «σχεδόν ιδιωτικών» επιχειρήσεων. Οι ιδιωτικές εταιρείες έχουν καταχωρηθεί ως συλλογικότητες για να υπερνικηθούν οι πολιτικές διακρίσεις: «φορώντας ένα κόκκινο σκουφί». Από την άλλη πλευρά, υπάρχει το επιχείρημα ότι μία τυπική ΕΔΧ δεν είναι μια ιδιωτική εταιρεία, αλλά μια πραγματική συλλογική επιχείρηση. Ανεξάρτητα από την ιδιοκτησιακή δομή των ΕΔΧ, ο Smith (1993, 90) και Woo (1997, σεκ.322) υποστήριξαν ότι σχεδόν βέβαια αυτές οι συλλογικής ιδιοκτησίας επιχειρήσεις θα υποβληθούν σε μεταμόρφωση από συλλογικές επιχειρήσεις σε καπιταλιστικές επιχειρήσεις ή θα ιδιωτικοποιηθούν εντελώς.

Η υψηλή αποδοτικότητα και η ταχεία ανάπτυξη του τομέα των ΕΔΧ έχει ασκήσει μια βαθιά επίδραση στον κρατικό τομέα σε δύο κύρια σημεία. Πρώτον, ο ανταγωνισμός ανάγκασε τις κρατικές επιχειρήσεις να εργαστούν πολύ σκληρά για να αποφύγουν τις απώλειες. Δεύτερον, αντί να αντικατασταθούν από μαζικές ιδιωτικοποιήσεις όπως στη Ρωσία και την Ανατολική Ευρώπη, ο σχετικός ρόλος των κρατικών επιχειρήσεων έχει μειωθεί σταδιακά καθώς είναι εκτός ανταγωνισμού, δεδομένου ότι οι κρατικές επιχειρήσεις είναι λιγότερο αποτελεσματικές. Κατά συνέπεια, σε αυτή τη διαδικασία της μετάβασης, δεν φαίνεται να υπάρχει καμία ανάγκη για την ιδιωτικοποίηση των κρατικών επιχειρήσεων, η οποία μπορεί να οδηγήσει στην απώλεια του πολιτικού ελέγχου. Σε μια προσπάθεια της δεκαετίας του 1980 για τη βελτίωση του αστικού προβλήματος της απασχόλησης, το κράτος απομάκρυνε πολλούς από τους περιορισμούς σχετικά με τον αστικό τομέα των υπηρεσιών και, ως εκ τούτου, εστιατόρια, μικροί έμποροι και πολλές προσωπικές υπηρεσίες ευημερούσαν (Perkins 1988, 634-5; Gelb, Jefferson και Singh, 1993, 19). Ο Πίνακας 13.3 καταδεικνύει τον αντίκτυπο των ΕΔΧ για τη βιομηχανική παραγωγή μεταξύ 1980 και 1996, καθώς το μερίδιο των ΕΔΧ του συνόλου της βιομηχανικής παραγωγής αυξήθηκε από 10 τοις εκατό σε 26 τοις εκατό μέχρι το 1992 και έπεσε στο 24 τοις εκατό το 1996. Παράλληλα, η κρατική ιδιοκτησία, ως μερίδιο της βιομηχανικής παραγωγής μειώθηκε από 76 σε 44 τοις εκατό. Μεταξύ 1980-95, οι ΕΔΧ δημιούργησαν 95 εκατομμύρια νέες θέσεις εργασίας στην Κίνα, και τα ποσοστά τους από την αύξηση της παραγωγικότητάς τους ήταν διπλάσια από αυτά του κρατικού τομέα (Gardner 1998, 682).

Πίνακας 13.3 Η Βιομηχανική Παραγωγή και η Ιδιοκτησία των Επιχειρήσεων στην Κίνα ως ποσοστό της Ακαθάριστης Αξίας της Βιομηχανικής Παραγωγής 1980-1996

Ιδιοκτησία	**1980**	**1985**	**1990**	**1992**	**1996**
Κράτος	76	65	55	48	44
Συλλογικοί Αστοί	13	13	10	12	10
Συλλογικοί Δήμοι-Χωριά	10	19	25	26	24
Άλλα: ιδιωτικές επιχειρήσεις, Κοινοπραξίες, ξένες επιχειρήσεις και άλλες...	1	3	10	14	22

Πηγή : (Gardner 1998, 683)

Οι κανονισμοί στο «Μετασχηματισμό των Μηχανισμών Διαχείρισης των κρατικών Βιομηχανικών Επιχειρήσεων», υπό το σύνθημα «διαχωρισμός της κυριότητας και του ελέγχου», επισημοποίησαν την αυτονομία των κρατικών επιχειρήσεων, τις ευθύνες τους και τις οικονομικές συνέπειες των ανεξάρτητων επιχειρηματικών τους αποφάσεων (Xiaoqiang, 1992, 44; Gardner 1998, 683; Perkins 1988, 642). Οι κρατικές επιχειρήσεις είχαν τη δυνατότητα να «απορρίψουν» ή να «αρνηθούν» επίσημες οδηγίες, συμπεριλαμβανομένων των υποχρεωτικών προγραμμάτων οδηγιών. Οι υπάλληλοι με υπερβάλλοντα ζήλο που σφετερίστηκαν την αυτονομία των επιχειρήσεων θα «έφεραν την ευθύνη για μια εγκληματική πράξη». Οι επιχειρήσεις θα μπορούσαν να «επιλέξουν υπαλλήλους ανάλογα με τα προσόντα τους» και «να απορρίψουν και να απολύουν εργαζόμενους και προσωπικό» (Jefferson και Rawski 1994,62). Το κέρδος είναι τώρα ο κύριος στόχος της Κινεζικής βιομηχανίας. Ως εκ τούτου, η προσέγγιση της Κίνας σε μεγάλες κρατικές επιχειρήσεις, ήταν πρώτα να τις μετατρέψουν σε εμπορικές εταιρείες χωρίς ιδιωτικοποίηση.

Υπάρχει διαφωνία σχετικά με την αποτελεσματικότητα των προσπαθειών για τη μεταρρύθμιση του δημοσίου τομέα. Οι Naughton (1994, 483), Jefferson και Rawski (1994, ii), Rawski (1992, 1) και Singh και Gelb (1994, 252) υποστήριξαν ότι, λόγω των μεταρρυθμίσεων που έχουν εγκαινιαστεί, οι κρατικές επιχειρήσεις είχαν μια καταγραφή μιας μέτριας ταχύτητας ανάπτυξης συνολικού συντελεστή παραγωγικότητας που προκάλεσε αποκρίσεις ενίσχυσης της αποτελεσματικότητας. Αντίθετα, Sachs και Woo (1994, 118), Smith (1993, 63), Cao et al. (1997, 37) και Huang και Duncan (1996, 14) υποστήριξαν ότι ο κρατικός τομέας στην Κίνα συνέχισε να εξελίσσεται ανεπαρκώς. Δημιουργεί μεγάλες απώλειες, υπολείπεται της αύξησης της συνολικής παραγωγικότητας των συντελεστών παραγωγής, εξαρτάται από τις κρατικές επιδοτήσεις και φαίνεται ότι είναι διαποτισμένος με την οικονομική διαφθορά. Η ανικανότητα να πάρουν τις δικές τους αποφάσεις, σύμφωνα με τις συνθήκες της αγοράς, οδήγησε σε χαμηλή ανταγωνιστική ικανότητα και αδύναμη ζωτικότητα για την ανάπτυξη. Η κεντρική κυβέρνηση συνέχισε να στηρίζει μεγάλο μέρος της κρατικής βιομηχανίας μέσω του χαμηλού κόστους στα τραπεζικά δάνεια και άλλες επιδοτήσεις, διαιωνίζοντας το σύνδρομο των χαλαρών δημοσιονομικών περιορισμών. «Με λίγα λόγια, οι κρατικές επιχειρήσεις ήταν σαν μαριονέτες» (Lin et al. 1996, 207). Μια αντίφαση όσον αφορά τη μεταρρύθμιση έχει εμφανιστεί λόγω της αύξησης της διευθυντικής εξουσίας: το κράτος θεωρεί ότι η δική του συνεχιζόμενη ιδιοκτησία και ο έλεγχος εμποδίζουν την ανεξάρτητη πρόοδό του. Οι Huang και Duncan (1996, 16) και Xiao (1991b, 11) υποστήριξαν ότι η ενθάρρυνση των ιδιωτικοποιήσεων και η παροχή ενός ενιαίου ανταγωνιστικού περιβάλλοντος είναι η λύση. Ωστόσο, για να εγκαταλειφθούν τα τελευταία κατάλοιπα της κατοχής της κυβέρνησης πρέπει να εγκαταλειφθεί κάθε παρουσία του σοσιαλιστικού συστήματος.

Ωστόσο, η πραγματική ιδιωτικοποίηση λαμβάνει χώρα στην Κίνα μέσω της αυθόρμητης ιδιωτικοποίησης και τη «δημόσια περιουσιακή απογύμνωση» από τοπικά στελέχη που συχνά μετατρέπονται σε επιχειρηματίες. Αυτό ήταν το μέσο μέσω του οποίου

δόθηκε σε σκληροπυρηνικούς πολέμιους της μεταρρύθμισης κάποια συμμετοχή στο νέο σύστημα, προκειμένου η μεταρρύθμιση να προχωρήσει ομαλά (Johnson 1994, 72). Εν τω μεταξύ, η κυβέρνηση είναι αρκετά επιτυχής όσον αφορά την ιδιωτικοποίηση των μικρών και λιγότερο σημαντικών επιχειρήσεων, επιτρέποντας αποτελεσματικά την ανάπτυξη μιας σημαντικής ιδιωτικής και ημι-ιδιωτικής καπιταλιστικής οικονομίας έξω από τον κρατικό τομέα. Αν οι σημερινές τάσεις συνεχιστούν, οι Weil (1996, 36) και Smith (1993, 86) υποστήριξαν ότι ο «συλλογικός τομέας» σταδιακά θα συγχωνευθεί με τον ιδιωτικό καπιταλιστικό τομέα. Με τον τρόπο αυτό δεν συνεπάγεται ότι ένας μεγάλος δημόσιος τομέας θα ήταν ένα μόνιμο κομμάτι της οικονομίας της αγοράς της Κίνας.

Το 1995, η Κίνα ξεκίνησε μια μεταρρύθμιση στην ιδιωτικοποίηση και την αναδιάρθρωση των κρατικών επιχειρήσεων με το σύνθημα «πιάνοντας το μεγάλο και αφήνοντας το μικρό να φύγει» (Cao et al 1999, 104-5; Lau 1999, 58). Ανακοινώθηκε ότι οι 1.000 από τις μεγαλύτερες κρατικές επιχειρήσεις επρόκειτο να παραμείνουν υπό κρατικό έλεγχο και ότι 13.000 μεγάλες και μεσαίες επιχειρήσεις κρατικής ιδιοκτησίας, καθώς και οι περισσότερες από τις 350.000 μικρές επιχειρήσεις, θα έπρεπε να ιδιωτικοποιηθούν (Zwass, 1999, 229, 230; Lau 1999, 58). Η πώληση των κρατικών επιχειρήσεων έγινε με πλειστηριασμό ή εταιρικό μετασχηματισμό όπου οι περισσότερες μετοχές πουλήθήκαν σε ιδιώτες, ή με ένα συνεταιρικό σύστημα βάσει των μετοχών (ΣΒΜ), όπου οι μετοχές πωλούνται κυρίως σε εργαζόμενους. Η σε όλους γνωστή εικόνα εμφανίστηκε στην Κίνα, όπου οι επιχειρήσεις είτε (1) αγοράζονταν από αλλοδαπούς, ή (2) αναδιοργανώνονταν έτσι ώστε η κατανομή των μετοχών να ευνοούσε διαχειριστές οι οποίοι είχαν αποκτήσει τις μετοχές από τους εργαζόμενους και οι οποίοι συχνά αμέσως μεταπωλούν το κατανεμημένο τους μερίδιο (Cao et al 1999, 111; Lau 1999, 59). Το ΣΜΒ, με το δήθεν «συνεργατικό» του χαρακτηριστικό, ήταν προφανώς μια χρήσιμη φόρμουλα για να αποκρύψουν την εκ των πραγμάτων ιδιωτικοποίηση.

Η διαδικασία της ιδιωτικοποίησης έχει ξεκινήσει από τις τοπικές κυβερνήσεις, έγινε ανεκτή μερικές φορές ακόμη και ενθαρρύνθηκε από την κεντρική κυβέρνηση. Έχει καταταχθεί στα ενδιαφέροντα των τοπικών κυβερνήσεων η ιδιωτικοποίηση ή η αναδιάρθρωση των κρατικών επιχειρήσεων, λόγω των αυστηρών δημοσιονομικών περιορισμών της τοπικής αυτοδιοίκησης. Επίσης, ο αυξημένος ανταγωνισμός από το μη κρατικό τομέα, έχει καταστήσει όλο και πιο δαπανηρό να διατηρηθούν αυτές οι αναποτελεσματικές επιχειρήσεις. Έχει, επίσης γίνει μια στρατηγική κίνηση, όπως με όλα τα στοιχεία της διαδικασίας της μετάβασης, να ανατεθεί η ευθύνη των ιδιωτικοποιήσεων στις τοπικές κυβερνήσεις. Οι τοπικές κυβερνήσεις μπορούν να συνεχίσουν τις μεταρρυθμίσεις με ταχύτητα κατάλληλη στις τοπικές συνθήκες. Η κεντρική κυβέρνηση δεν υποχρεώνει τις τοπικές κυβερνήσεις να τα μεταρρυθμίσουν όλα με τη μία ή όλα σε μία ταχύτητα. Έτσι, εάν η τοπική κυβέρνηση διαπίστωνε ότι οι εργαζόμενοι δεν είχαν απορροφηθεί όσο γρήγορα είχε προβλεφθεί, θα μπορούσε να επιβραδύνει το ρυθμό των ιδιωτικοποιήσεων και των απολύσεων. Αυτό, εν μέρει, αντιπροσωπεύει την ανομοιομορφία των ιδιωτικοποιήσεων σε περιοχές.

13.3.3 Θεσμοί

Η Κινεζική εμπειρία έδειξε ότι η ανάπτυξη των θεσμικών ρυθμίσεων απαιτούσε ειδικές γνώσεις του ιστορικού χρόνου, της περιοχής, του πολιτισμού, και της κυβέρνησης, δεδομένου ότι οι θεσμοί είναι δημόσια αγαθά. Ενώ η ανάπτυξη των θεσμών της αγοράς είναι εξαιρετικά σημαντική, οι θεσμοί χρειάζονται χρόνο για να υλοποιηθούν πραγματικά. Λόγω του γεγονότος ότι η μεταρρυθμιστική προσπάθεια της Κίνας ήταν πειραματική, βασισμένη στη βελτίωση της απόδοσης και όχι στην ίδρυση ενός δυτικού τύπου συστήματος της αγοράς, δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι οι θεσμικές αλλαγές είναι επίσης σταδιακές, άνισες και ατελείς. Η διατήρηση, αντί να καταστρέφει τους υπάρχοντες θεσμούς απέφυγε τη χρονοβόρα διαδικασία για τους πολίτες να ανακατασκευάσουν τις γνώσεις τους σχετικά με τη λειτουργία της οικονομίας. Στην πραγματικότητα, η διττή προσέγγιση χρησιμοποίησε ελάχιστες πρόσθετες πληροφορίες, σε σύγκριση με άλλα πιθανά συστήματα απελευθέρωσης. Η διττή προσέγγιση χρησιμοποίησε τις υπάρχουσες πληροφορίες που περιέχονταν στο αρχικό σχέδιο και εκτέλεσε το σχέδιο μέσω των υφιστάμενων θεσμών. Δεν απαιτούνταν νέες πληροφορίες ή θεσμικά όργανα.

Για ένα δυτικά-εκπαιδευμένο οικονομολόγο, η κεντρικότητα σε οποιαδήποτε διαδικασία μετασχηματισμού για την ίδρυση σαφώς καθορισμένων δικαιωμάτων ιδιωτικής ιδιοκτησίας φαινόταν τόσο αυτονόητη ώστε να αξίζει ελάχιστη συζήτηση. Στην πραγματικότητα, ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα με τη μετάβαση της Ρωσίας και της Ανατολικής Ευρώπης αφορά την αδυναμία να καθοριστούν σαφώς ορισμένα δικαιώματα ιδιωτικής ιδιοκτησίας. Στην Κίνα, η διαδικασία της θεσμικής ανάπτυξης απέφυγε οποιαδήποτε κατάρρευση της παραγωγής. Στην πραγματικότητα, οι ασυνήθιστες θεσμικές ρυθμίσεις στην Κίνα αμφισβητούν πολλές δημοφιλείς αντιλήψεις για την οικονομική μεταρρύθμιση. Σε αντίθεση με τη θεωρία δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, ο Κινεζικός «λαβύρινθος ιδιοκτησίας» απέδειξε ότι ενώ οι απαιτήσεις ιδιοκτησίας αναγνωρίζονται σιωπηρά, τα δικαιώματα ιδιοκτησίας στην τυπική έννοια του όρου είναι αόριστα, ασαφή και συγκεχυμένα (Singh και Gelb 1994, 17; Weitzman και Xu 1994, 131; Yusuf 1994, 76, Xiaoqiang, 1992, 554). Στην Κινεζική οικονομία, η διαφάνεια, που προστατεύει νομικά δικαιώματα της ατομικής ιδιοκτησίας ήταν η εξαίρεση και όχι ο κανόνας. Η δημόσια ιδιοκτησία που χαρακτηριζόταν από σύγχυση ιδιοκτησίας είναι ο κανόνας. Το πιο σημαντικό είναι ότι οι μεταρρυθμίσεις της Κίνας είχαν επιτυχία στην τόνωση της οικονομικής ανάπτυξης παρά την αποτυχία τους να διευκρινίσουν τα δικαιώματα ιδιοκτησίας.

Στην Κίνα, η θεσμική ανάπτυξη θεωρήθηκε ως ένα προϊόν της απλής κατάργησης των ελέγχων. Κατά συνέπεια, η έμφαση που δόθηκε στους άτυπους θεσμούς, και όχι στις τυπικές συμβάσεις, φάνηκε να είναι μια απάντηση στις ελλείψεις της ρητής θεσμικής δομής. Ως εκ τούτου, όταν η ακεραιότητα του παραδοσιακού οικονομικού συστήματος ήταν ραγισμένη από την καθιέρωση της αυτονομίας των επιχειρήσεων, οι θεσμι-

κές αλλαγές συνέβησαν με έναν τρόπο που ήταν αυτοπροωθούμενος. Το εξαρτώμενο μονοπάτι των θεσμικών μεταρρυθμίσεων της Κίνας έχει ακολουθήσει μια πορεία που μπορεί να εξηγηθεί από πρόκληση παρά από σχεδιασμένη θεσμική καινοτομία. Ουσιαστικά, η απουσία ενός σαφώς καθορισμένου νομικού πλαισίου ενθαρρύνει εμμέσως τις συμφωνίες μεταξύ επιχειρήσεων. Επιπλέον, η απουσία καλά ανεπτυγμένων κεφαλαιαγορών συνέβαλε στην αύξηση της άτυπων συνεταιρισμών αγροτικών πιστωτικών οργανισμών. Είναι σαφές ότι οι άτυπες ρυθμίσεις είναι προτιμότερο από το να μην υπάρχουν καθόλου.

Η εμπειρία από άλλες μεταβατικές οικονομίες έδειξε ότι έπρεπε να υπάρχει μια σημαντική περίοδος μετατροπής σε αγορά, προτού ένα ισχυρό σύνολο επίσημων θεσμών θα μπορούσε να εξελιχθεί. Το ότι θα έπαιρνε χρόνο στην αγορά για να αναπτυχθεί είναι σημαντικό. Έτσι, η θέσπιση των τυπικών θεσμών μπορεί να μην είναι δυνατή, τουλάχιστον σε βραχυπρόθεσμο ορίζοντα (Smyth 1997, 248-9). Σε μια μεταβατική περίοδο, τέτοια έμμεσα και μη κωδικοποιημένα δικαιώματα ιδιοκτησίας και ανεπίσημοι θεσμοί, είχαν πολλά πλεονεκτήματα, ανάλογα με το βαθμό της ατέλειας της αγοράς και τις τάσεις της ζήτησης στην αγορά. Πράγματι, η ανάγκη για ένα ρητό νομικό πλαίσιο μειώθηκε, διότι οι έμμεσες συμβάσεις ήταν αυτο-επιβαλλόμενες. Οι ΕΔΧ συνάπτουν άτυπες συμβάσεις που βασίζονται στη φήμη τους, η οποία θεωρείται ένα περιουσιακό στοιχείο του πυρήνα κοινό σε όλες τις ΕΔΧ. Είναι το αποτέλεσμα της φήμης και του εθίμου που στηρίζουν τη λειτουργία των ανεπίσημων θεσμών (Kung, 1995, 106). Παρ' όλα αυτά, τα ασαφή δικαιώματα ιδιοκτησίας μπορεί να οδηγήσουν σε μυωπική λήψη επενδυτικών αποφάσεων. Τα κίνητρα της ιδιοκτησίας και ο επιμερισμός του κινδύνου έχουν, μέχρι στιγμής, αντισταθμίσει αυτή την έλλειψη διορατικότητας στη λήψη επενδυτικών αποφάσεων.

Τα δικαιώματα ιδιοκτησίας των ΕΔΧ μπορούν να ασκηθούν μόνο συλλογικά μέσω των εκπροσώπων της κοινότητας. Δεν υπάρχει εναπομείναν αίτιο με την παραδοσιακή έννοια. Στην πραγματικότητα, το 60 τοις εκατό ή περισσότερα από τα κέρδη μετά από φόρους των ΕΔΧ δεν μπορούν νομίμως να διατίθενται απευθείας στους κατοίκους, αλλά πρέπει να προορίζονται για τις ΕΔΧ. Τα περισσότερα από αυτά τα αποθεματικά επανεπενδύονται, ενώ το υπόλοιπο χρησιμοποιείται ως συλλογικό ταμείο πρόνοιας, που προορίζεται για κοινωνικούς σκοπούς. Μια στρατηγική μετατροπής με επίκεντρο τα έθιμα και τον ασαφή ορισμό των συνεταιρισμών, ακόμη και με ένα σκληρό περιορισμό του προϋπολογισμού, θα φαινόταν το απώτατο πράγμα που μπορεί να φανταστεί κανείς από την συμβατική σοφία της θεωρίας των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας (Li 1996, 2; Smyth 1998, 235; Weitzman και Xu 1994, 136). Ωστόσο, λόγω αυτής της παράξενης θεσμικής δομής, ο δυναμισμός της οικονομίας προήλθε κυρίως από την ταχεία είσοδο των νέων, μικρών, μη-κρατικών επιχειρήσεων. Έμμεσα, οι Κινέζοι μεταρρυθμιστές ακολούθησαν τον Hayek, (1986 [1944]), ο οποίος υποστήριξε ότι οι αποτελεσματικές θεσμικές ρυθμίσεις θα μπορούσαν να προκύψουν μόνο μέσα από μια αυθόρμητη διαδικασία, ως ακούσια συνέπεια των αλληλεπιδράσεων μεταξύ ιδιοτελών παραγόντων. Κατά συνέπεια, οι ανεπίσημοι θεσμοί θα μπορούσαν να είναι πιο απο-

τελεσματικοί από τους επίσημους θεσμούς. Ωστόσο, μέχρι στιγμής δύο ερωτήσεις δεν έχουν αντιμετωπιστεί: κάτω από ποιες συνθήκες θα μπορούσαν οι ανεπίσημοι θεσμοί να είναι πιο αποτελεσματικοί από τους επίσημους θεσμούς; Γιατί είναι οι σαφώς καθορισμένες συνεργατικές ΕΔΧ τόσο αποτελεσματικές όσο οι ιδιωτικές επιχειρήσεις; Φαίνεται δίκαιο να πούμε ότι η καθιερωμένη θεωρία δικαιωμάτων ιδιοκτησίας επιδιώκει να είναι καθολική ή χωρίς κουλτούρα. Η θεωρία υποθέτει, άμεσα ή έμμεσα, ότι όλοι οι άνθρωποι είναι αδιακρίτως μη συνεργάσιμοι, ανεξάρτητα από το πολιτιστικό τους υπόβαθρο. Οι Weitzman και Xu (1994, 136-9) υποστήριξαν ότι η συμβατική θεωρία δικαιωμάτων ιδιοκτησίας ενδέχεται να είναι ανεπαρκής, επειδή ξέχασε μια κρίσιμη διάσταση: τη συνεργατική κουλτούρα, τη δυνατότητα ή την επιθυμία να είμαστε συνεταιρικοί. Εν τω μεταξύ, οι κυβερνητικές ρυθμίσεις έχουν μια υψηλή συσχέτιση με το ιστορικό και το κοινωνικό, πολιτιστικό και εμπορικό περιβάλλον. Η εταιρική διακυβέρνηση λειτουργεί τόσο σε επίσημα όσο και σε ανεπίσημα ρυθμιστικά επίπεδα, όπου οι συνήθειες, η επιχειρησιακή κουλτούρα, η ηθική, το ιστορικό υπόβαθρο, καθώς και τα κοινωνικά και εμπορικά περιβάλλοντα διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο.

Αφήστε το αποτέλεσμα σε ένα επαναλαμβανόμενο μη συνεργατικό παίγνιο του διλήμματος του φυλακισμένου να ποσοτικοποιηθεί με την παράμετρο λ (λάμδα), η οποία έχει μια τιμή μεταξύ μηδέν και ένα. Μια υψηλή τιμή του λ, κοντά στο ένα, σημαίνει μία μη συνεργατική λύση που μοιάζει με το αποτέλεσμα της σύμπραξης συνεργασίας. Η χαμηλή τιμή του λ, κοντά στο μηδέν, σημαίνει μη συνεργατική λύση που διαφέρει από το αποτέλεσμα της σύμπραξης συνεργασίας. Η παράμετρος λ αντιπροσωπεύει την ικανότητα μιας ομάδας ανθρώπων να επιλύουν το δίλημμα του φυλακισμένου και τα εσωτερικά προβλήματα του δωρεάν χρήστη, χωρίς την επιβολή των ρητών κανόνων συμπεριφοράς. Με μια τιμή του λ, ίση με το ένα, οι άνθρωποι σε μια ομάδα θα είναι σε θέση να λύσουν τα προβλήματα του δωρεάν χρήστη τους στο εσωτερικό τους. Με ένα λ ίσο με το μηδέν, τα άτομα σε μια ομάδα δεν θα είναι σε θέση να λύσουν καθόλου τα προβλήματα του δωρεάν χρήστη. Με ένα λ μεταξύ του μηδενός και του ένα, οι άνθρωποι της ομάδας θα είναι σε θέση να συνεργάζονται αποτελεσματικά, πολύ περισσότερο όσο μεγαλύτερη είναι η αξία του λ.

Πολλά ανεπίσημα στοιχεία θα μπορούσαν να αναφερθούν για να δικαιολογηθεί η γενική αρχή ότι η Ανατολική Ασία είναι μια υψηλού λ κοινωνία σε σχέση με την Ευρώπη, η οποία είναι συγκριτικά μία περισσότερο χαμηλού λ κοινωνία (Weitzman και Xu 1994, 139). Τα καλά προσδιορισμένα δικαιώματα ιδιοκτησίας μπορεί να μην είναι τόσο ζωτικής σημασίας σε μια υψηλού λ κοινωνία, μία έμμεση σύμβαση μπορεί να είναι πιο αποτελεσματική από μια ρητή σύμβαση. Τα άτομα του υψηλού λάμδα προτιμούν έμμεσες αντί για ρητές συμβάσεις, επειδή υπάρχει εξοικονόμηση χρόνου και ενέργειας κατά τη διαπραγμάτευση, τη διαμόρφωση και την εφαρμογή της σύμβασης, και θα μπορούσε να υπάρχει ένα ενθαρρυντικό αποτέλεσμα για την έμμεση σύμβαση.

Ο Li (1996, 3) εξήγησε τη χρήση των άτυπων θεσμών στην Κίνα από το γεγονός ότι το περιβάλλον της αγοράς μπορεί να χαρακτηριστεί ως μια «γκρίζα αγορά». Μια

γκρίζα αγορά είναι εκείνη στην οποία οι συναλλαγές μπορεί να αποκλειστούν λόγω κυβερνητικών κανονισμών. Ωστόσο, ένας γραφειοκράτης της κυβέρνησης μπορεί να εργαστεί γύρω από τα εμπόδια και να κάνει τις συναλλαγές δυνατές. Έτσι, η γκρίζα αγορά παίρνει το όνομά της λόγω της αβεβαιότητας σχετικά με το αν η συναλλαγή θα είναι «λευκή» ή «μαύρη», δηλαδή νόμιμη ή παράνομη. Αντιμετωπίζοντας μια γκρίζα αγορά, ο επιχειρηματίας έχει ένα κίνητρο να περιλαμβάνει την κυβέρνηση ως έναν διφορούμενο ιδιοκτήτη. Η διφορούμενη ιδιοκτησία προκύπτει όταν δεν τηρούνται τα δικαιώματα του ιδιοκτήτη εκ των προτέρων. Αντ' αυτού, οι ιδιοκτήτες πρέπει να αγωνιστούν για τον πραγματικό έλεγχο εκ των υστέρων. Παραδόξως, η διαφορετική ιδιωτική εταιρεία έχει επιλεχθεί καλύτερα να έχει έναν ασαφή ιδιοκτήτη και δικαιώματα ιδιοκτησίας. Το όφελος των διφορούμενων δικαιωμάτων ιδιοκτησίας είναι ότι, όταν η συναλλαγή είναι μαύρη, η επιχείρηση μπορεί να πάρει βοήθεια από τους γραφειοκράτες. Με άλλα λόγια, η ρύθμιση των διφορούμενων δικαιωμάτων ιδιοκτησίας είναι μια απάντηση στο γκρι της αγοράς, η οποία είναι μια μορφή ατέλειας της αγοράς. Ως εκ τούτου, επιλέγοντας να εγγράψουν την εταιρεία ως συλλογική, οι επιχειρηματίες καλούν σκόπιμα την τοπική αυτοδιοίκηση για να μοιραστούν τα δικαιώματα ελέγχου. Όταν η τοπική κυβέρνηση εμπλέκεται στη λειτουργία της επιχείρησης, είναι δύσκολο να προ-εκχωρήσει δικαιώματα ελέγχου και η κατανομή του ελέγχου γίνεται θολή: τα δικαιώματα ελέγχου είναι ασαφή.

Έχει αναγνωρισθεί ευρέως ότι η διαδικασία της μεταρρύθμισης στην Κίνα έχει οδηγήσει σε απαράδεκτο επίπεδο διαφθοράς και ανερχόμενης, ανεξέλεγκτης και συχνά παράνομης κερδοσκοπίας. Τέτοια επίσημη διαφθορά μειώνει την αποτελεσματικότητα του διττού συστήματος και υπονομεύει την πολιτική στήριξη της μεταρρύθμισης. Η διαφθορά οφείλεται στο γεγονός ότι η διατήρηση της πολιτικής σταθερότητας ήταν μια έμμονη ιδέα για τη μεταρρύθμιση της κυβέρνησης. Η πολιτική σταθερότητα απαιτούσε τη συνεχή δέσμευση στους παλιούς πολιτικούς θεσμούς. Η διατήρηση της πολιτικής σταθερότητας επέτρεψε στο κράτος να παραμένει συγκριτικά αποτελεσματικό στη διατήρηση λογικών προβλέψιμων κανόνων. Ωστόσο, η διαφθορά μειώνει αποτελεσματικά τη σχετική δύναμη και τα πλεονεκτήματα της διοικητικής ελίτ (Nee και Matthews 1996, 407).

Έχει προταθεί ότι η λύση σε αυτά τα πρωτοφανή επίπεδα διαφθοράς είναι η θεσμοθέτηση των δικαιωμάτων ιδιωτικής ιδιοκτησίας, τα οποία είναι ασφαλή και μπορούν να μεταφερθούν. Επιπλέον, οι άτυπες θεσμικές ρυθμίσεις στο οικονομικό σύστημα έχουν γίνει εσωτερικά ασυνεπείς. Οι άτυποι θεσμοί συνεπάγονται κόστος, το οποίο είναι έκδηλο καθώς ο μη κρατικός τομέας αυξάνεται σε μέγεθος και οι άτυπες οδοί δεν είναι πλέον επαρκείς, απαιτώντας από την υπέρμετρη χρήση της άμεσης διοικητικής οδού. Στη συνέχεια, στο πλαίσιο αυτό, η μεταρρύθμιση των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας στην Κίνα είναι πιο σημαντική από την άμεση ιδιωτικοποίηση. Ολοένα και περισσότερο, οι οικονομικοί παράγοντες μπορούν να συντονίζουν τα συμφέροντά τους μέσω των θεσμών της αγοράς και των κοινωνικών δικτύων, παρακάμπτοντας σε κάποιο βαθμό την τοπική κομματική οργάνωση. Το ερώτημα είναι αν μια κομμουνιστική κυβέρνηση, συνη-

θισμένη στο πολιτικό μονοπώλιο και τον απρόσκοπτο έλεγχο των οικονομικών πόρων, μπορεί πρώτον, να δημιουργήσει ένα νομικό και κανονιστικό πλαίσιο εντός του οποίου οι επιχειρήσεις μπορούν να διευρύνουν περαιτέρω την αυτονομία τους και δεύτερον, να καθιερώσει θεσμικές εγγυήσεις της ατομικής ιδιοκτησίας. Οι μεταρρυθμίσεις αυτές θα είχαν ως συνέπεια «να απαλλαγούμε από τους κομμουνιστές και να εγκαταστήσουμε ένα αστικό κράτος» (Smith, 1993, 97).

13.3.4 Νομισματική Πολιτική και το Χρηματοπιστωτικό σύστημα

Ο πρωταρχικός στόχος των μεταρρυθμίσεων στον χρηματοπιστωτικό τομέα ήταν να καθιερώσει και να βελτιώσει το σύστημα των δύο βαθμίδων του τραπεζικού τομέα, όπου η κεντρική τράπεζα θα επικεντρωθεί στην επίβλεψη και τη ρύθμιση νομισματικών στόχων. Ωστόσο, οι Κινεζικές μεταρρυθμίσεις έχουν επικριθεί από τους ορθόδοξους οικονομολόγους, επειδή οι μεταρρυθμίσεις δεν καθιέρωσαν μια ανεξάρτητη κεντρική τράπεζα και μια συνειδητά ανεξάρτητη νομισματική πολιτική. Οι Κινέζοι δεν τα έκαναν αυτά τα πράγματα, επειδή σε μια ελεγχόμενη από την κυβέρνηση σχεδιασμένη οικονομία, η ηγεσία της Κίνας κατά τους ισχυρισμούς, τύπωνε νόμισμα, τροφοδοτώντας μια επικίνδυνα διογκωμένη οικονομική φούσκα, αντί να ανταποκριθεί στην αύξηση της ζήτησης χρήματος (Hornik 1994, 29; McMillan και Naughton 1992, 139). Ωστόσο, μια ανεξάρτητη κεντρική τράπεζα δεν συνάδει με τις σοσιαλιστικές αρχές.

Οι Κινέζοι μεταρρυθμιστές έχουν ξεκινήσει επίσης τη μεταρρύθμιση του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Σε σύγκριση με το ενιαίο τραπεζικό σύστημα που υπήρχε πριν από το 1979, υπάρχει τώρα ένα χρηματοπιστωτικό σύστημα κάτω από μια κεντρική τράπεζα, συμπεριλαμβανομένων τεσσάρων μεγάλων «εξειδικευμένων» εμπορικών τραπεζών και πολλών άλλων μικρών τραπεζών, ενός ευρείας κλίμακας δικτύου αστικών και αγροτικών πιστωτικών συνεταιρισμών, και εκατοντάδων εταιρειών χρηματοδότησης και επενδύσεων. Οι τέσσερις μεγάλες εμπορικές τράπεζες στην Κίνα, που ιδρύθηκαν το 1994, είναι γνωστές ως «εξειδικευμένες τράπεζες» καθώς η καθεμία από αυτές ειδικεύεται σε έναν από τους ακόλουθους τομείς: βιομηχανία και το εμπόριο, γεωργία, κατασκευές, εξωτερικό εμπόριο και διεθνείς ροές κεφαλαίων. Οι εξειδικευμένες τράπεζες χρηματοδοτούν σημαντικά σχέδια, που ενδέχεται να μην πληρούν τα πρότυπα των εμπορικών δανείων. Ο στόχος της σταδιακής μεταρρύθμισης του χρηματοπιστωτικού τομέα ήταν να αποφευχθεί η εμπειρία των μεταβατικών οικονομιών που επέτρεπε την απεριόριστη εξάπλωση των τραπεζικών συναλλαγών, η οποία οδήγησε σε πληθωριστικές εκρήξεις (McKinnon 1993a, 81).

Ωστόσο, με βάση τον φόβο των νεοκλασικών οικονομολόγων, η ανεξαρτησία της κεντρικής τράπεζας της Κίνας τέθηκε ουσιαστικά σε κίνδυνο όχι μόνο από την κεντρική κυβέρνηση αλλά και από τις τοπικές κυβερνήσεις. Λαμβάνοντας υπόψη ότι οι τράπεζες λειτουργούσαν υπό τη στενή επίβλεψη της τοπικής αυτοδιοίκησης, ήταν προσεκτικές στο να ακούν τις προτεραιότητες των τοπικών κυβερνήσεων: το να ενεργούν προς το συμ-

φέρον της περιοχής, ήταν σημαντικότερο από τα κέρδη. Στις τοπικές κυβερνήσεις δεν άρεσε να βλέπουν τις τοπικές τράπεζες να αποδίδουν την υπεραξία στην κεντρική κυβέρνηση ή να βλέπουν τις τράπεζες να δανείζουν πλεονάζοντα αποθέματα σε τράπεζες σε άλλες περιοχές, ακόμα και σε υποκαταστήματα της ίδιας τράπεζας. «Ο κανόνας του παιχνιδιού ήταν να κρατήσουν τις καταθέσεις στο τοπικά όρια» (Chen et al. 1992, 217).

Ένα σημαντικό χαρακτηριστικό του χρηματοπιστωτικού συστήματος της Κίνας, κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, ήταν η σημαντική όρεξη των επιχειρήσεων για επενδυτικούς πόρους, υποκινούμενους από χαμηλά, συχνά αρνητικά, πραγματικά επιτόκια. Ενεργοποιώντας τη χρηματοδότηση για τις τράπεζες, ωστόσο, δεν σκλήραινε απαραιτήτως τον περιορισμό του προϋπολογισμού (Perkins 1988, 617). Λόγω της ύπαρξης στρεβλώσεων και στις δύο αγορές, προϊόντων και συντελεστών, και λόγω του γεγονότος ότι οι διευθυντές ακολουθούσαν τις οδηγίες της κυβέρνησης, αυτό παρείχε στις κρατικές επιχειρήσεις νόμιμες δικαιολογίες για απαιτητικές κρατικές επιδοτήσεις, φορολογικές ελαφρύνσεις και προνομιακές πιστώσεις, και έκανε την επιβολή της νομοθεσίας περί πτώχευσης της επιχείρησης εξαιρετικά δύσκολη. Κατά συνέπεια, ο περιορισμός του προϋπολογισμού ήταν χαλαρός (Fan 1994, 154; Perkins 1994, 38). Ουσιαστικά, μόνο ένας μικρός αριθμός των επιχειρήσεων πτώχευσαν στην πραγματικότητα. Οι δυσκολίες προέρχονταν κυρίως από την έλλειψη ενός συστήματος κοινωνικής ασφάλισης. Ήταν πολιτικά επικίνδυνο να μετατοπίσει υπαλλήλους των χρεοκοπημένων επιχειρήσεων στην αγορά εργασίας χωρίς τη στήριξη της ανεργίας. Μερικές ζημιογόνες βιομηχανίες, όπως η ενέργεια, οι μεταφορές και οι τομείς των υποδομών, θεωρήθηκαν πάρα πολύ σημαντικές για να αποτύχουν.

Οι Κινέζοι εισήγαγαν έναν νόμο πτώχευσης για να απομακρυνθούν από το εγγυημένο πακέτο διάσωσης, και το 1986, η πρώτη πτώχευση ανακοινώθηκε με τυμπανοκρουσίες στο Shenyang (Perkins 1988, 616). Από το 1992, οι κεντρικές και τοπικές κυβερνήσεις έχουν δείξει προθυμία να χρησιμοποιήσουν το πτωχευτικό δίκαιο και, πιο συχνά, να συγχωνεύσουν ή να αναδιαρθρώσουν τις ζημιογόνες επιχειρήσεις. «Η λευκή επιταγή γίνεται ένα πράγμα του παρελθόντος» (Yusuf 1994, 83). Ο σκληρός περιορισμός του προϋπολογισμού στο τοπικό κυβερνητικό επίπεδο, στην πραγματικότητα, είχε μετατραπεί σε σκληρό περιορισμό του προϋπολογισμού και για την τοπική επιχείρηση. Συνεπώς, ο τομέας των ΕΔΧ χαρακτηρίζεται από ένα σκληρό δημοσιονομικό περιορισμό και από τον ανταγωνισμό της αγοράς. Η εμπειρία του τομέα των ΕΔΧ έχει αποδείξει ότι αυστηροί δημοσιονομικοί περιορισμοί μπορούν να επιβληθούν σε επιχειρήσεις συλλογικής ιδιοκτησίας μέσω του ανταγωνισμού στην αγορά, και ότι είναι δυνατό να παρακινήσουν τους δημόσιους επιχειρηματίες και τους εργαζόμενους, μέσω κατάλληλων συστημάτων αποζημίωσης, χωρίς ιδιωτικοποίηση.

Σήμερα, οι χρηματιστηριακές αγορές έχουν γίνει «ουδέτερες» οικονομικές μορφές που χρησιμοποιούνται από τον σοσιαλισμό (Lau 1999, 54). Η επίσημη έναρξη του Χρηματιστηρίου Αξιών της Shanghai, και του χρηματιστηρίου του Shenzhen, το 1990 και το 1991 σηματοδότησε την αναγέννηση της Κινεζικής αγοράς μετοχών (He 1994, 191).

Ωστόσο, η χρηματιστηριακή αγορά δεν μπορεί να προβληθεί ως μια συσκευή για να λύσει τα προβλήματα της έλλειψης κεφαλαίου στις κρατικές επιχειρήσεις. Η Δυτική εμπειρία δείχνει ότι η ταχεία οικονομική ανάπτυξη μπορεί να επιτευχθεί χωρίς μια ανεπτυγμένη χρηματιστηριακή αγορά. Παρά το γεγονός ότι η χρηματιστηριακή αγορά μπορεί να προσφέρει τα πλεονεκτήματα του επιμερισμού του κινδύνου και τη διευκόλυνση της κινητικότητας των κεφαλαίων, ταυτόχρονα, η Κινεζική κυβέρνηση χρησιμοποιεί διακριτά φορολογικά κίνητρα για να ενθαρρύνει τις επιχειρήσεις να μπουν στη λίστα, προωθώντας την ανάπτυξη της χρηματιστηριακής αγοράς. Το μερίδιο αγοράς θα μπορούσε να έχει αναπτυχθεί φυσικά, μόνο όταν προέκυψε η ζήτηση για τις υπηρεσίες του. Κατά συνέπεια, η σωστή προσέγγιση για την ανάπτυξη της χρηματιστηριακής αγοράς στην Κίνα ήταν «η ζήτηση ακολουθεί» παρά «η προσφορά ηγείται» (He 1994, 214). Στην περίπτωση της Κίνας, η μεταρρύθμιση του σημερινού τραπεζικού συστήματος και το να το κάνουν πιο ανταγωνιστικό ήταν πολύ πιο επείγον από την ίδρυση των χρηματιστηρίων (He, 1994, σελ.211).

Στο πλαίσιο αυτό, υπάρχει διαφωνία μεταξύ των οικονομολόγων σχετικά με την αποτελεσματικότητα των νομισματικών και οικονομικών μεταρρυθμίσεων. Ο Yusuf (1994, 88) υποστήριξε ότι η νομισματική διαχείριση της Κίνας ήταν εκπληκτικά αποτελεσματική, ενώ ο Hornik (1994, 31) υποστήριξε ότι η Κινεζική μακροοικονομία στερούνταν νομισματικής και δημοσιονομικής πειθαρχίας. Η διαφωνία προκύπτει από τη συζήτηση για το αν ο τελικός στόχος είναι ο σοσιαλισμός της αγοράς ή ο καπιταλισμός της αγοράς. Οι Barratt-Brown (1995, 243) και Weil (1996, 76) υποστήριξαν ότι, το 1994, η Κίνα κινούνταν προς μια πλήρως ανεπτυγμένη καπιταλιστική αγορά και ιδιωτικό τραπεζικό σύστημα, με ανοίγματα για το ξένο κεφάλαιο. Μία αγορά ξένου συναλλάγματος και ξένες τράπεζες λειτουργούσαν ήδη στην Κίνα. Ακόμα πιο αξιοσημείωτη, η έκδοση μετοχών σε πρώην κρατικά ακίνητα, όχι μόνο σε Κινέζους κατοίκους αλλά και σε ξένους, ήταν υπό εξέταση. Τι θα απέμενε από τον σοσιαλισμό στην Κίνα; Τι άμεση εξουσία θα είχε η κυβέρνηση για την οικονομία, όταν, όπως είχε προταθεί, η Κεντρική Τράπεζα ήταν ανεξάρτητη; Πώς ήταν αυτό διαφορετικό από μια καπιταλιστική οικονομία, με μια κυβέρνηση που χρησιμοποιούσε τα έμμεσα μέτρα που έχει στη διάθεσή της για να επηρεάσει τις αποφάσεις των ιδιοκτητών κεφαλαίου, ημεδαπών και αλλοδαπών, στο πλαίσιο των γενικών πιέσεων του ανερχόμενου ποσοστού του κέρδους;

13.3.5 Δημοσιονομική Πολιτική

Ενώ τα δημοσιονομικά ελλείμματα συχνά σχετίζονται με τις πληθωριστικές πιέσεις και τις εξωτερικές ανισορροπίες, αυτό δεν φαίνεται να συμβαίνει στην Κίνα κατά τη διάρκεια της διαδικασίας της δημοσιονομικής αποκέντρωσης (Yusuf 1994, 84-5). Οι Κινέζοι μεταρρυθμιστές υποστηρίζουν ότι ο σκοπός της δημοσιονομικής πολιτικής δεν θα έπρεπε να είναι το να διατηρηθεί μια μηχανική ισορροπία μεταξύ των εσόδων και των δαπανών, αλλά μάλλον το να προωθηθεί η οικονομική ανάπτυξη. Στην πραγματικότη-

τα, τα κύρια προβλήματα της Κινεζικής οικονομίας είναι η ανεπαρκής συνολική ζήτηση και η υποχρησιμοποίηση της παραγωγικής ικανότητας. Το ποσοστό χρησιμοποίησης της παραγωγικής ικανότητας ήταν μόνο περίπου 50 τοις εκατό κατά τη διάρκεια της μετάβασης (Chaohua et al. 1999, 85, 89). Κάτω από αυτές τις συνθήκες, μία αύξηση του ελλείμματος θα συνέβαλε στη μείωση της ανεργίας, αντί να απελευθερώσει τον πληθωρισμό. Ωστόσο, λόγω του άνευ προηγουμένου επιπέδου διαφθοράς, τα δημόσια κεφάλαια συχνά διοχετεύονται σε κερδοσκοπικές δραστηριότητες, στις οποίες οι απώλειες πήγαιναν στο κράτος και τα κέρδη εισπράττονταν ιδιωτικά. Καθώς οι άμεσες επιδοτήσεις έχουν μειωθεί, οι επιχειρήσεις έχουν γίνει περισσότερο εξαρτώμενες από τη χρηματοδότηση από τις τράπεζες και τις χρηματοπιστωτικές αγορές. Η ίδια η εξουσία των πιστωτικών ροών σήμαινε ότι ο έλεγχός τους είχε γίνει έντονα πολιτικός. Καθώς προχώρησε η αποκέντρωση, η διαχείριση της πίστωσης καθοριζόταν από πολιτικές διαπραγματεύσεις. Μόνο ο φόβος της πολιτικής καταστροφής, η οποία μπορεί να είχε προκαλέσει ανεξέλεγκτο πληθωρισμό, επέτρεψε στην κεντρική κυβέρνηση να επιβάλει κάποιο περιορισμό σχετικά με τις νομισματικές αυξήσεις. Ουσιαστικά, η δημοσιονομική πολιτική ήταν μια άσκηση στην πολιτική οικονομία. Χωρίς πρόοδο στον πολιτικό τομέα, οι τεχνικές λύσεις δεν θα είχαν δουλέψει (Yusuf 1994, 90).

Η Κίνα διαφέρει από άλλες χώρες στο γεγονός ότι η Κινεζική κεντρική κυβέρνηση εισπράττει πολύ λίγους από τους δικούς της φόρους. Εκτός από τους τελωνειακούς δασμούς και επιλεγμένους ειδικούς φόρους κατανάλωσης, η κεντρική κυβέρνηση στηρίζεται στην τοπική αυτοδιοίκηση για την είσπραξη των φορολογικών εσόδων, τα περισσότερα από τα οποία προέρχονται από την κρατική βιομηχανία. Κάποιο μερίδιο των φορολογικών εσόδων που συλλέγονται τοπικά, παραπέμφθηκε στο κέντρο, όπως οριζόταν από ένα σύστημα συμβάσεων οικονομικής ευθύνης. Κάτω από το καθεστώς αυτό, οι τοπικές κυβερνήσεις απέστελλαν ένα σταθερό στόχο των εσόδων στο κέντρο. Λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι η πραγματική είσπραξη των φόρων ήταν κατά κύριο λόγο μία τοπική και όχι μία κεντρική ευθύνη, δεν αποτελεί έκπληξη να μάθουμε ότι η κεντρική κυβέρνηση έχει βρεθεί υποχρεωμένη να φέρει το βάρος της συμπίεσης των εσόδων. Αυτή η συμπίεση προήλθε από την πτώση των κερδών των κρατικών επιχειρήσεων, τις οικουμενικές προσπάθειες να αποφευχθεί η καταβολή φόρων, και τον ομαλό δημοσιονομικό περιορισμό.

Δίνοντας σε χαμηλότερου επίπεδου κυβερνήσεις ένα μεγαλύτερο μερίδιο στην ευημερία της τοπικής οικονομίας, η δημοσιονομική αποκέντρωση υπήρξε καθοριστική στην παγίωση της στήριξής τους για ολοένα και πιο δύσκολες μεταρρυθμίσεις. Κατά συνέπεια, το μερίδιο των εσόδων που πηγαίνει στην κεντρική κυβέρνηση μειώθηκε. Το 1981, το μερίδιο των εσόδων της κεντρικής κυβέρνησης ήταν 57 τοις εκατό. Το 1993, είχε πέσει κάτω από 39 τοις εκατό. Έτσι, οι εθνικοί κρατικοί φορείς της «σοσιαλιστικής» Κίνας ήταν σε μεγάλο βαθμό υποχρηματοδοτούμενοι σε σχέση με τις προηγούμενες δεκαετίες. Παράλληλα, το δημοσιονομικό έλλειμμα της Κινεζικής κεντρικής κυβέρνησης αυξήθηκε από 2,6 δισ. Γιουάν (ή 442 εκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ) το 1981 σε 23,8 δις

Γιουάν (ή 4,1 δισ. δολάρια ΗΠΑ) το 1992: μια δεκαπλάσια αύξηση. Αν συμπεριλαμβάνονται όλα τα χρέη της κυβέρνησης, το ποσοστό ανέρχεται σε 90,5 δισ. Γιουάν ή 16 δις δολάρια ΗΠΑ. Αυτό ισούται με περίπου 3,8 τοις εκατό του ΑΕΠ. Αυτή η μαζική απώλεια εσόδων τροφοδότησε την σχεδόν απελπισμένη κίνηση να μειωθεί η ευθύνη της κυβέρνησης για την κοινωνική ασφάλιση, την υγεία και την εκπαίδευση, και να αναγκαστούν όλοι οι κρατικοί θεσμοί να είναι αυτοχρηματοδοτούμενοι. Επιπλέον, αυτό σημαίνει ότι η κυβέρνηση στερούνταν όλο και περισσότερο κονδύλια για τα προγράμματα επενδύσεων συμπεριλαμβανομένων και των μεταρρυθμίσεών τους, γι' αυτό και η υπερβολική εξάρτηση από την ξένη χρηματοδότηση. Ίσως το πιο σημαντικό σε μακροπρόθεσμο ορίζοντα είναι ότι η ανεπαρκής χρηματοδότηση της κεντρικής κυβέρνησης έχει υπονομεύσει την ικανότητα του κράτους να χρησιμοποιήσει τις ίδιες τις μακροοικονομικές οικονομικές μεθόδους, από τις οποίες εξαρτιόταν για να ελέγχει την αγορά και, επομένως, να διατηρήσει το αίτημά της για «σοσιαλιστικούς στόχους» (Weil 1996, 75).

Ο Φόρος Προστιθέμενης Αξίας, που εισήχθη το 1986, εφαρμόστηκε για πρώτη φορά σε δεκατέσσερα επιλεγμένα προϊόντα. Ο ΦΠΑ σχεδιάστηκε για να αντικαταστήσει τη φορολογία προϊόντος, ως τον μεγαλύτερο έμμεσο φόρο επί της παραγωγής των αγαθών. Ωστόσο, η πολύπλοκη δομή του φόρου δημιούργησε νέα προβλήματα και το ίδιο το νεοεισαχθέν φορολογικό σύστημα γρήγορα εγκαταλείφθηκε. Αντικαταστάθηκε από το Σύστημα των Συμβάσεων Ευθύνης, το οποίο χαρακτηρίζεται από εκτεταμένες διαπραγματεύσεις μεταξύ του κέντρου και των επιχειρήσεων και ήταν επίσης σοβαρά διαστρεβλωμένο και ανεπαρκές. Οι φορολογικές υποχρεώσεις των επιχειρήσεων θα έπρεπε να εξαλείψουν τις στρεβλώσεις και όχι να υπόκεινται στην διακριτική ευχέρεια της κεντρικής κυβέρνησης με τη δημιουργία ενός ρητού συστήματος φορολόγησης ως υποκατάστατο για το πρώην έμμεσο σύστημα εσόδων.

Για να αποφευχθούν αυτά τα προβλήματα, οι νέες οικονομικές ρυθμίσεις που εκδόθηκαν τον Νοέμβριο του 1993, συμπεριελάμβαναν μια μετατόπιση από την εξάρτηση της κυβέρνησης σε ένα μερίδιο των κερδών, σε ένα περισσότερο βασισμένο στους φόρους σύστημα και μια όλο και πιο ομοιόμορφη κατανομή των φορολογικών εσόδων μεταξύ του κέντρου και των περιφερειών. Το 1994, η Kiva εισήγαγε μια σημαντική φορολογική μεταρρύθμιση, ξεκινώντας σαφείς διακρίσεις μεταξύ των εθνικών και τοπικών φόρων και ιδρύοντας ένα εθνικό φορολογικό γραφείο και ξεχωριστό τοπικό φορολογικό γραφείο, το κάθε ένα υπεύθυνο για τις δικές του συλλογές φόρων. Διαπιστώθηκε ότι ένας φόρος προστιθέμενης αξίας θα γινόταν ο μεγάλος έμμεσος φόρος που θα συλλεγόταν από την κεντρική κυβέρνηση και από κοινού με τις τοπικές κυβερνήσεις σε σταθερή αναλογία 75:25 (Cao et al. 1999, 116). Ωστόσο, ο τοπικισμός έχει προχωρήσει ήδη τόσο πολύ, και οι δεσμοί μεταξύ των τοπικών κυβερνητικών αξιωματούχων και των επιχειρήσεων τόσο κοντά, που υπήρξε μεγάλη αντίσταση στην αλλαγή του φορολογικού συστήματος. Η μείωση της εθνικής εξουσίας μπορεί απλά να μην είναι αναστρέψιμη με την εκπρόθεσμη από πάνω προς τα κάτω προσπάθεια για να επιβεβαιώσει εκ νέου τον έλεγχο από το κέντρο.

13.3.6 Διεθνές Εμπόριο και Εξωτερική Βοήθεια

Το 1979, οι πολιτικές απελευθέρωσης εμπορίου εισήχθησαν για να διευκολύνουν τις εξαγωγές και, για πρώτη φορά, για να επιτρέψουν τις ξένες επενδύσεις. Στην ουσία, οι προσπάθειες αυτές αφορούσαν την διάλυση του μονοπωλίου του εξωτερικού εμπορίου που πραγματοποιήθηκε από την κεντρική κυβέρνηση, μεταφέροντας την αρμοδιότητα αυτή στις τοπικές κυβερνήσεις. Ειδικές οικονομικές ζώνες δημιουργήθηκαν για να απελευθερώσουν τους ξένους επενδυτές και τους εγχώριους εξαγωγείς από τη γραφειοκρατία. Η πραγματική υποτίμηση, το φυσικό συγκριτικό πλεονέκτημα και οι επιχειρηματικές ενέργειες μίας δεκτικής ομογένειας συνέβαλαν επίσης στην επίδοση του εμπορίου της Κίνας. Ωστόσο, είναι αμφίβολο ότι το εμπόριο θα αυξανόταν με τον τρόπο που το έκανε αν οι περιοριστικές εθνικές ρυθμίσεις δεν είχαν περιοριστεί σημαντικά από τις τοπικές αρχές αξιοποιώντας τις δυνατότητες που προσφέρθηκαν από την εκτεταμένη αποκέντρωση.

Η εκτεταμένη κρατική δράση, μέσω της προστασίας, ήταν απαραίτητη για να κατασκευάσει έναν ανταγωνιστικό βιομηχανικό τομέα, έτσι ώστε η Κίνα θα μπορούσε να μετατοπιστεί από ένα παραδοσιακό μη-συγκριτικό πλεονέκτημα και την προσανατολισμένη ανάπτυξη στη βαριά βιομηχανία σε μια στρατηγική που βασίστηκε στο συγκριτικό πλεονέκτημα. Σε αυτή τη διαδικασία, μία από τις βασικές λειτουργίες του σχεδιασμού ήταν να προσδιορίσει τους τομείς που ήταν πιθανό να γίνουν διεθνώς ανταγωνιστικοί και να λάβει μέτρα για να τους βοηθήσει. Η Κίνα έκανε μεγάλες προσπάθειες για να προσελκύσει ξένα κεφάλαια και ξένη τεχνολογία. Τόσο η ταχεία οικονομική ανάπτυξη όσο και τα υψηλότερα εισοδήματα όλο και περισσότερο εξαρτιόνταν από την είσοδο όλο και μεγαλύτερων κεφαλαίων από το εξωτερικό, και οι ομογενείς επενδυτές ήταν μια δυνητικά σημαντική πηγή της σύνδεσης με την παγκόσμια οικονομία. Ο πίνακας 13.4 δείχνει την εκπληκτική επιτυχία της Κίνας στην προσέλκυση άμεσων ξένων επενδύσεων, η οποία έφθασε το 15 τοις εκατό των παγκόσμιων άμεσων ξένων επενδύσεων το 1994 προτού πέσουν σε 3,2 τοις εκατό το 2000, και ένα ποσοστό αιχμής 40 τοις εκατό στις αναπτυσσόμενες χώρες το 1994 πριν μειωθεί σε 17,1 το 2000.

Πίνακας 13.4 Το ποσοστό της Κίνας στην εισροή άμεσων ξένων επενδύσεων 1982-2000

	1982-87 ετήσιος μέσος όρος	**1990**	**1994**	**2000**
Κίνα ($ΗΠ δις)	1.4	3.5	33.8	41
Όλες οι χώρες ($ΗΠ δις)	67.2	159.1	225.7	1271
Το μερίδιο της Κίνας στην Παγκόσμια ΑΞΕ	2	2.2	15	3.2
Το μερίδιο της Κίνας στις Αναπτυσσόμενες Χώρες	9.5	10.1	40	17.1

Πηγή: Gregory και Stuart (2004, 321)

Σε αντίθεση με την Κίνα, οι μεταβατικές οικονομίες είχαν στηριχθεί πάρα πολύ, και σε κάποιο βαθμό ακόμα και παθητικά, στην ξένη βοήθεια και στις ξένες συμβουλές στην άσκηση οικονομικής μεταρρύθμισης. Στην περίπτωση της Κίνας, οι ξένες συμβουλές έγιναν δεκτές μόνο επιλεκτικά. «Το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα της Κίνας διαμορφώθηκε σε μεγάλο βαθμό, παρά τις συμβουλές των ξένων, και όχι εξαιτίας τους» (Nolan 1995, 23).

Οι ισχυρές πιέσεις από το διεθνές σύστημα και η επιθυμία να προσχωρήσει στον ΠΟΕ επηρέασαν σημαντικά την εσωτερική μετάβαση της Κίνας. Η επιθυμία να ενταχθούν στον ΠΟΕ οδήγησε επίσης την Κίνα να μειώσει τους εισαγωγικούς δασμούς και να εξαλείψει πολλές ποσοστώσεις εισαγωγής προς όφελος των τιμών. Η ξένη μεταρρυθμιστική αλλαγή καθιέρωσε ένα σύστημα ελεγχόμενης διακύμανσης και ενοποίησε το σύστημα διπλής ισοτιμίας την 1η Ιανουαρίου 1994. Ωστόσο, «το άνοιγμα στον κόσμο» μπορεί να επιτευχθεί μόνο με την αύξηση της συμμόρφωσης προς τους καπιταλιστικούς κανόνες, η οποία εγείρει θεμελιώδη ζητήματα για την Κινεζική εγχώρια κοινωνία και την εκ νέου υποταγή της σε εξωτερικές δυνάμεις. Οι ίδιοι οι Κινέζοι έχουν παγιδευτεί μεταξύ της επιθυμίας τους να κρατήσουν μια ιστορική ανεξαρτησία, η οποία θεωρείται ως αδιαχώριστη από την προστασία της εθνικής κυριαρχίας, και της ανάγκης για ξένες επενδύσεις και εμπόριο. Κατ αρχάς, το κατά πόσον η μεγάλου βαθμού ξένη χρηματοδότηση της καπιταλιστικής ανάπτυξης, σκοπίμως εισηγμένη από την κυβέρνηση, μπορεί να ελεγχθεί, ή το κατά πόσον οι πιο ισχυρές προσωπικότητες στην σημερινή ηγεσία ακόμη θέλουν να την ελέγξουν, είναι ένα θεμελιώδες ζήτημα σήμερα. Από αυτή την άποψη, το μόνο ερώτημα είναι αν θα υπάρξει μετατροπή σε μια εντελώς ιδιωτική μορφή του καπιταλισμού. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η πλήρης επαναφορά σε ένα καπιταλιστικό σύστημα είναι ο στόχος πολλών, κατά την άνθηση του ιδιωτικοποιημένου τομέα, ενώ ορισμένα στοιχεία εντός της κυβέρνησης, ιδίως τα πιο στενά συνδεδεμένα με τις ξένες κοινοπραξίες και τις κοινές επιχειρήσεις, πρέπει να μοιραστούν αυτούς τους απώτερους στόχους. Στην πραγματικότητα, οι τοπικές κυβερνήσεις που ανταγωνίζονται για την προσέλκυση εξωτερικών κεφαλαίων συνήθως λυγίζουν στις απαιτήσεις των επενδυτών. Επιπλέον, πολλά τοπικά στελέχη καλλιεργούν καλές σχέσεις με τους ξένους ιδιοκτήτες για το προσωπικό τους συμφέρον. Ακόμα κι αν γνωρίζουν πολύ καλά ποιες είναι οι συνθήκες εργασίας και διαβίωσης σε ξένα ιδιωτικά εργοστάσια, δεν θα παρενέβαιναν ποτέ για να κάνουν κάτι γι' αυτούς (Qinglian 2000, 85). Επιπλέον, η παράνομη εκροή των ιδιωτικών κεφαλαίων, που ανέρχεται σε $ 20 δισ. δολάρια ετησίως, ακόμη και πριν από την Ασιατική οικονομική κρίση του 1997-8, έχει προκαλέσει την περαιτέρω παράνομη φυγή κεφαλαίου (Lau 1999, 70). Με τον τρόπο αυτό, η εσωτερική «σοσιαλιστική» αγορά και η εξωτερική «καπιταλιστική» αγορά έχουν χρησιμοποιηθεί για την τόνωση και την επιτάχυνση της οικονομικής ανάπτυξης, και έχουν γίνει άρρηκτα συνδεδεμένες σε σημείο που δεν είναι διακριτές.

13.3.7 Κοινωνική Πολιτική

Στην Κίνα, η απασχόληση σε επιχείρηση παρέχει ένα πλήρες σύνολο κοινωνικών παροχών. Μια εργασία μέσα σε μια επιχείρηση σχεδόν πάντα παρέχει κατοικία με ελάχιστο κόστος συντήρησης, δωρεάν ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, επιδόματα μητρότητας, την ασφάλεια των εργαζομένων και άλλες μορφές ασφάλισης, σύνταξη, καθώς και άλλους πόρους, όπως σχολεία και εγκαταστάσεις αναψυχής. Αυτό το σύνολο των κοινωνικών υπηρεσιών, που χρηματοδοτούνται από την επιχείρηση, μεταφορικά έχει ονομαστεί το «σιδερένιο μπολ ρυζιού» (Minqi 1996, 1-2; Weil 1996, 33). Το ύψος και η φύση των κοινωνικών παροχών είναι απροσδιόριστα και ποικίλλουν μεταξύ των επιχειρήσεων. Σύμφωνα με την κυριαρχία των άτυπων θεσμών, οι κοινωνικές παροχές δεν καθορίζονται από ρητές συμφωνίες, αλλά, αντίθετα, είναι μια «συναινετική» κατανομή των πόρων των επιχειρήσεων. Κατά συνέπεια, η παραγωγικότητα των κρατικών επιχειρήσεων της Κίνας μπορεί να υποτιμηθεί, δεδομένου ότι οι κοινωνικές παροχές που παράγονται στις επιχειρήσεις δεν περιλαμβάνονται στα συμβατικά μέτρα της παραγωγής. Όπως επίσης, το επιχείρημα ότι ο συλλογικός-ιδιωτικός τομέας είναι αποτελεσματικός, ενώ οι κρατικές επιχειρήσεις είναι αναποτελεσματικές, πιθανό να παραμένει λόγω του γεγονότος ότι οι κρατικές επιχειρήσεις προσφέρουν πολύ υψηλότερες κοινωνικές παροχές από ό, τι οι συλλογικές επιχειρήσεις. Έτσι, ενώ οι δαπάνες της κεντρικής κυβέρνησης στην Κίνα για την καλή διαβίωση είναι αμελητέες, η πρόνοια στη Ρωσία και την Ανατολική Ευρώπη χρηματοδοτούνταν απευθείας από τον προϋπολογισμό της κεντρικής κυβέρνησης.

Το «σιδερένιο μπολ ρυζιού» είναι μια μορφή του σοσιαλισμού που διοργανώνει την κοινωνία στο σύνολό της, συμπεριλαμβανομένων των ταξικών σχέσεων και του βαθμού της ισότητας. Αυτά τα σοσιαλιστικά στοιχεία έχουν παραμείνει εκπληκτικά ανθεκτικά στην άμεση επίθεση από τη διαδικασία της απελευθέρωσης. Το σημερινό σύστημα κοινωνικής ασφάλισης με βάση την επιχείρηση επιβάλλει άνισα βάρη στις επιχειρήσεις και εμποδίζει την κινητικότητα του εργατικού δυναμικού. Η απουσία ενός συστήματος κοινωνικής ασφάλισης μη βασισμένου στην επιχείρηση καθιστά δύσκολο για την κυβέρνηση να επιτρέψει στις αναποτελεσματικές επιχειρήσεις να πτωχεύσουν. Κατά συνέπεια, δεν υπάρχει πίεση για να αλλάξει η δομή των κοινωνικών παροχών. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι υπήρξε μια απότομη αύξηση του κόστους της χρηματοδότησης των κοινωνικών υπηρεσιών, λόγω της αύξησης του πληθυσμού της Κίνας και της επιδείνωσης της οικονομικής κατάστασης των κρατικών επιχειρήσεων. Σε γενικές γραμμές, όμως, το καθαρό αποτέλεσμα της διαδικασίας μεταρρύθμισης ήταν η βελτίωση των πιο βασικών δεικτών της ευημερίας: τα ποσοστά θνησιμότητας, το προσδόκιμο ζωής, η επίσημη βρεφική θνησιμότητα και ο αριθμός των ανθρώπων που ζουν σε απόλυτη φτώχεια (Nolan και Sender, 1994, 335; Gelb, Jefferson και Singh, 1993, 8; Johnson, 1994, 62). Ωστόσο, υπάρχουν ανησυχητικά στοιχεία που καταδεικνύουν ότι τα μη δηλωμένα ποσοστά θνησιμότητας για τα νεογέννητα κορίτσια αυξήθηκαν λόγω της σοβαρότητας της Εκστρατείας του Ενός Παιδιού (Nolan και Sender 1994, 336).

Η δίκαιη κατανομή των ωφελειών της οικονομικής προόδου είναι απαραίτητη σε μια σοσιαλιστική χώρα. Μερικά από τα σοσιαλιστικά χαρακτηριστικά του συστήματος προ-μεταρρύθμισης παραμένουν στη θέση τους: η δημόσια ιδιοκτησία, η καθολική πρόσβαση στη βασική εκπαίδευση, η επισιτιστική ασφάλεια και η βοήθεια της κοινότητας για όσους είναι φτωχοί χωρίς δική τους υπαιτιότητα. Σε ένα αποκεντρωμένο σύστημα της αγοράς, ακόμη και με την κοινωνική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, ήταν αναπόφευκτο ότι οι αμοιβές ήταν πιο στενά συνδεδεμένες με την παραγωγικότητα. Επιπλέον, η εισοδηματική ανισότητα μπορεί να αναμένεται να αυξηθεί, κάτι το οποίο έχει συμβεί στην Kiva. Οι Bowles και Xiao-Yuan (1994, 69) υποστήριξαν ότι αυτό είχε τη δυνατότητα να προχωρήσει μέχρι το σημείο όπου η οικονομική βιωσιμότητα του τομέα της κοινωνικής ιδιοκτησίας στις φτωχότερες περιοχές έχει απειληθεί. Επίσης, ισχυρίζονται ότι αυτό σαφώς δεν μπορεί να λυθεί χωρίς έναν περισσότερο ενεργό και αναδιανεμητικό ρόλο για την κεντρική κυβέρνηση, κάτι το οποίο δεν συνάδει με την τρέχουσα Κινεζική πολιτική.

13.4 Συμπέρασμα

Η οικονομία της Κίνας από το 1978 δείχνει ότι οι δυσμενείς οικονομικοί και κοινωνικοί δείκτες απόδοσης για τις προηγούμενες δύο δεκαετίες ενθάρρυναν τις αρμόδιες αρχές να εφαρμόσουν ευρείες μεταρρυθμίσεις, διατηρώντας παράλληλα μια ολοκληρωτική πολιτική δομή. Οι νέοι κανόνες εργασίας επιτρέπουν μεγαλύτερες οικονομικές ελευθερίες στους ιδιώτες καθώς ο ρεαλισμός άρχισε να αντικαθιστά την δογματική ιδεολογία του Μαοϊσμού. Η απελευθέρωση από την συλλογικότητα στη γεωργία ξεκίνησε και δόθηκαν ευκαιρίες στους αγρότες να αυξήσουν το εισόδημά τους από την πώληση επιπλέον προϊόντων στις ανοικτές αγορές. Νέοι θεσμοί επετράπησαν, και οι επιχειρήσεις δήμων και χωριών εμφανίστηκαν για να παρέχουν μια νέα βάση για τη βιομηχανική παραγωγή. Οι κρατικές επιχειρήσεις συνέχισαν να επιδοτούνται, αλλά η σχετική σημασία τους μειωνόταν σταδιακά. Εν τω μεταξύ, ορισμένες από αυτές μετατρέπονται σε ανώνυμες εταιρείες, που είναι υπεύθυνες για τα κέρδη και τις ζημίες τους. Πολλές επιχειρήσεις ιδιωτικές, συνεταιριστικές, καθώς και επιχειρήσεις δήμων και χωριών έχουν ακμάσει. Η παρατεταμένη σημαντική βελτίωση των δεικτών επιδόσεων της οικονομίας τόνωσε την εισαγωγή πρόσθετων μεταρρυθμίσεων που αποσκοπούσαν στη μείωση του κρατικού ελέγχου έναντι της οικονομικής δραστηριότητας (Angresano 1996, σελ.19).

Η Kiva ήταν επιτυχής στην τόνωση της οικονομικής ανάπτυξης, καλλιεργώντας γρήγορα μια οικονομική διαδικασία ανάπτυξης που είχε πάρει αρκετές δεκαετίες στις βιομηχανικές χώρες. Οι πολιτικές που επιλέχθηκαν ήταν το αποτέλεσμα περίπλοκων ιστορικών παραγόντων, που οδηγούν σε ριζικά διαφορετικές προσεγγίσεις και αποτελέσματα από εκείνα που επιτυγχάνονται στη Ρωσία και την Ανατολική Ευρώπη. Ωστόσο, πολλά προβλήματα εξακολουθούν να υπάρχουν κατά τη μετάβαση προς μια

οικονομία της αγοράς στην Κίνα. Σημαντικότερα, υπάρχουν τομείς της φτώχειας, ως αποτέλεσμα των σημαντικών περιφερειακών ανισοτήτων και, ταυτόχρονα, εγκληματικότητα, διαφθορά, δωροδοκία και εκβιασμός. Η διοικητική παρέμβαση, η χειραγώγηση των τιμών, οι αναποτελεσματικές κρατικές επιχειρήσεις, και τα επιχειρήματα να μονοπωλήσουν την παραγωγή και το εμπόριο σε τοπικό επίπεδο, όλα υπογραμμίζουν την ανάγκη για ελέγχους και ισορροπίες για μια αποτελεσματική οικονομία της αγοράς. Η πλειοψηφία της βιβλιογραφίας, βέβαια, συνιστά την έναρξη των μεταρρυθμίσεων με στόχο τη δημιουργία ενός πλήρους συστήματος καπιταλιστικής αγοράς, δεδομένου ότι «η ταχεία δυναμική ανάπτυξη της Κίνας δεν μπορεί να διατηρηθεί χωρίς βαθύτερες μεταρρυθμίσεις» (Gelb et al. 1993, 20).

Η προσανατολισμένη στην αγορά μεταρρύθμιση της Κίνας φαίνεται να έχει γίνει μη αναστρέψιμη. Παράλληλα, η Κίνα βρίσκεται σήμερα στο χείλος, αντιμετωπίζοντας θεμελιώδεις επιλογές ως προς τον προσανατολισμό που θα έπρεπε να πάρει η χώρα. Στην πραγματικότητα, το όνομα του συστήματος μπορεί να είχε μικρή επίδραση στις εφαρμοζόμενες πρακτικές του. Η πράξη εξισορρόπησης της Κινεζικής ηγεσίας μεταξύ του επαναστατικού σοσιαλισμού εφαρμόστηκε από τον Μάο Zedong, τονίζοντας τη δημόσια ιδιοκτησία και την ευημερία, τον κολεκτιβισμό με βάση τη μάζα και την ισότητα, καθώς και τις μεταρρυθμίσεις της αγοράς του Deng Xiaoping, που με τα ολοένα και πιο καπιταλιστικά χαρακτηριστικά τους, τις ιδιωτικοποιημένες μορφές ιδιοκτησίας και την πόλωση των τάξεων, έχουν φθάσει πλέον σε ένα επίπεδο αντίφασης που πρέπει να επιλυθεί. Πράγματι, η ανάλυση των μεταρρυθμίσεων της Κίνας σε αυτό το κεφάλαιο αποκαλύπτει ότι η δυναμική διαδικασία αλλαγής κλίνει προς τον καπιταλισμό της αγοράς.

Ενώ η Κινεζική διαδικασία μετάβασης έχει παραγάγει ταχεία οικονομική ανάπτυξη, το σύστημα έχει έρθει για να μοιάζει όλο και περισσότερο με καπιταλισμό με Κινεζικά χαρακτηριστικά, αντί του σοσιαλισμού με Κινεζικά χαρακτηριστικά (Kotz, 1999, 1; Weil 1996, 229). Κατά ειρωνικό τρόπο, παρά τη διατήρηση της σοσιαλιστικής γλώσσας, ακόμη και της Κομμουνιστικής εξουσίας, η ανοικοδόμηση του καπιταλισμού γύρω από τις άκρες ενός κρατικού σοσιαλιστικού συστήματος που εξακολουθεί να λειτουργεί, έχει αποδειχθεί να είναι μια πιο βιώσιμη πορεία προς τον καπιταλισμό από τις διαδικασίες που υιοθετήθηκαν στη Ρωσία και Ανατολική Ευρώπη (Kotz, 1999, 24, 25; Weil, 1996,230). Κατά συνέπεια, δεδομένου ότι η Κινεζική διαδικασία της μετάβασης σε μια οικονομία της αγοράς πιθανότατα να εξελιχθεί σε ένα σύστημα καπιταλιστικής αγοράς, τότε η διαδικασία γίνεται σχετική ως μια εναλλακτική στρατηγική για τη Ρωσία και την Ανατολική Ευρώπη. Οι μεταβατικές οικονομίες δεν ενδιαφέρονταν για μια διαδικασία μετάβασης σοσιαλιστικής αγοράς. Ωστόσο, η ανάλυση των Κινεζικών μεταρρυθμίσεων δεν οδηγεί λογικά στο εύκολο συμπέρασμα ότι η Ρωσία και η Ανατολική Ευρώπη θα έπρεπε να ακολουθήσουν την Κινεζική πορεία. Η Κίνα δεν ήταν Ανατολική Ευρώπη και η Ανατολική Ευρώπη δεν ήταν η Κίνα.

Ανεξάρτητα από την εφαρμογή των Κινεζικών οικονομικών μεταρρυθμίσεων στη Ρωσία και την Ανατολική Ευρώπη, η διατήρηση του μη πλουραλισμού ως στρατηγική που ενσωματώθηκε στη διαδικασία μετάβασης, καθιστά την Κινεζική διαδικασία ανεπιθύμητη

για τη Ρωσία και την Ανατολική Ευρώπη. Σε ένα σημαντικό βαθμό, η όλη αλληλουχία της συζήτησης ήταν άνευ σημασίας. Τα περισσότερα κράτη έχουν μικρή επιλογή στο δρόμο που παίρνουν. «Τα πολιτικά αποτελέσματα απέχουν πολύ από ένα ζήτημα επιλογής από τις κυβερνήσεις» (Nolan 1995, 156). Ο Γκορμπατσόφ επιχείρησε να αρχίσει τις μεταρρυθμίσεις με την οικονομική αλλαγή, μόνο για να κατασταλούν από την εδραιωμένη γραφειοκρατία και τα βιομηχανικά συμφέροντα. Χωρίς glasnost, χωρίς πολιτική μεταρρύθμιση, θα υπήρχε μικρή πιθανότητα για την οικονομική αλλαγή. Η ίδια η επίσκεψη του Γκορμπατσόφ στην Κίνα κατά τη διάρκεια της διαδήλωσης στην πλατεία Tiananmen, πρέπει να ενίσχυσε έντονα την αίσθησή του ότι οι Κινεζικές μεταρρυθμίσεις δεν θα μπορούσαν να είναι μια εφικτή διαδρομή για τη Σοβιετική Ένωση. Ποιος θα ήθελε να προτείνει να θυσιαστεί η δημοκρατία για την ανάπτυξη της Ρωσίας και της Ανατολικής Ευρώπης; Ο κεντρικά διαχειριζόμενος σοσιαλισμός επιβαλλόταν εξωτερικά στην Ανατολική Ευρώπη, και ήταν πολύ δύσκολο να φανταστεί κανείς μια κυβέρνηση Κομμουνιστικού Κόμματος να διατηρεί νομιμότητα μέσα από τη διαδικασία μετάβασης. Επιπλέον, η μετατροπή στη Σοβιετική Ένωση λάμβανε χώρα με φόντο την επανάσταση στην Ανατολική Ευρώπη το 1989. Αυτή ήταν η ίδια μια άμεση συνέπεια της perestroika. Η απελευθέρωση της perestroika στην ΕΣΣΔ παρήγαγε μια παρόμοια επίδραση στην κοινωνική συνείδηση στην Ανατολική Ευρώπη. Οι μαζικές απαιτήσεις για δημοκρατία και ανεξαρτησία από την τεχνητή ενοποίηση των ιστορικά ανεξάρτητων κρατών ξέσπασαν με την εισαγωγή της perestroika στη Σοβιετική Ένωση και μαζί με αυτήν, η τάση για τις αντίστοιχες χώρες να χωριστούν σε ξεχωριστές πολιτικές ενότητες. Όταν ο Γκορμπατσόφ κατέστησε σαφές ότι η Σοβιετική Ένωση δεν θα παρενέβαινε, όπως είχε πράξει το 1968, ένα-ένα οι υπό την Κομμουνιστική ηγεσία κυβερνήσεις άρχισαν να καταρρέουν. Ως εκ τούτου, η επιτυχία των κινεζικών οικονομικών μεταρρυθμίσεων ουσιαστικά βασίζεται σε μια μη πλουραλιστική πολιτική δομή, μια διαδικασία ανεφάρμοστη στη Ρωσία και την Ανατολική Ευρώπη. Κατά συνέπεια, δεν ήταν οι «ειδικές αρχικές συνθήκες» της Κίνας που έκαναν τη διαδικασία ακατάλληλη, αλλά μάλλον, η μετάβαση σε μια δημοκρατική πολιτική δομή στις μεταβατικές οικονομίες. Οι κυβερνήσεις των υπό μετάβαση οικονομιών ούτε είχαν την εντολή ούτε ήθελαν να επιβάλλουν και πάλι αυστηρή κατεύθυνση της οικονομίας και της πολιτικής με έναν μη-πλουραλιστικό τρόπο.

Βιβλιογραφία

Åslund, A., (1992), *Post–Communist Economic Revolutions. How Big a Bang?*, Centre for Strategic and International Studies, Washington D.C.

Åslund, A., (1993), «Comment on 'Gradual versus Rapid Liberalisation in Socialist Economies' by McKinnon». In: World Bank (ed.), *Proceedings of the World Bank Annual Conference on Development Economies*. World Bank, Washington, D.C., pp. 95-99.

Barratt-Brown, M., (1995), *Models in Political Economy*, Penguin Books Melbourne.

Blackburn, R., (1991), "Russia Should be Looking East, not West", *New Left Review* 198(September-October), pp. 137-140.

Bowles, P. and D. Xiao-Yuan, (1994), "Current Success and Future Challenges in China's Economic Reforms", *New Left Review*, 208(November/December), pp. 49-76.

Cao, Y.Z., Fan G. and Woo W.T., (1997), "Chinese Economic Reforms: Past Successes and Future Challenges". In: W.T. Woo, Parker S. and Sachs J.D. (eds.), *Economies in Transition. Comparing Asia and Europe*. MIT Press, Cambridge, Mass., pp. 19-40.

Cao, Y.Z., Qian Y. and Weingast R., (1999), "From Federalism, Chinese Style to Privatisation, Chinese Style", *Economics of Transition*, 7(1), pp. 103-131.

Chaohua, W., Dan W. and Minqi L., (1999), "A Dialogue on the Future of China", *New Left Review*, 208(May/June), pp. 60-106.

Chen, K., Jefferson G.H. and Singh I., (1992), "Lessons from China's Economic Reform", *Journal of Comparative Economics*, 16(2), pp. 201-225.

Fan, Q., (1994), "State-owned Enterprise Reform in China: Incentives and Environment". In: Q. Fan and Nolan P. (eds.), *China's Economic Reforms*. St. Martin's Press, Hampshire, pp. 137-156.

Gardner, H. S., (1998), *Comparative Economic Systems*, Second Edition, The Dryden Press, Fort Worth TX.

Gelb, A., G. Jefferson and I. Singh, (1993), *Can Communist Economies Transform Incrementally? The Experience of China*, Transition and Macro Adjustment Division, Policy Research Department, World Bank Washington, D.C.

Hayek, F. A., (1986 [1944]), *The Road to Serfdom*, Ark Paperbacks, Boston.

He, D., (1994), "The Stock Market and Industrial Performance: Lessons form the West for Stock Market Development in China". In: Q. Fan and Nolan P. (eds.), *China's Economic Reforms*. St. Martin's Press, Hampshire, pp. 191-217.

Hornik, R., (1994), "Bursting China's Bubble", *Foreign Affairs*, 73(3), pp. 28-42.

Huang, Y. and R. Duncan, (1996), *State Enterprise Reforms in China: A Critical review of the Policy Measures and their Impacts*, Paper Presented at the Workshop at the Deakin University Melbourne, 4 October.

Intriligator, M.D., (1998), "Democracy in Reforming Collapsed Communist Economies: Blessing or Curse?", *Contemporary Economic Policy*, 16(2), pp. 241-246.

Jefferson, G.H. and T.G. Rawski, (1994), "Enterprise Reforms in Chinese Industry", *Journal of Economic Perspectives*, 8(2), pp. 47-70.

Jin, D. and K.E. Haynes, (1997), "Economic Transition at the Edge of Order and Chaos: China's Dualistic

and Leading Sectoral Approach", *Journal of Economic Issues*, 31(1), pp. 79-101.

Kornai, J., (1995), "Transformational Recession: The Hungarian Example", *Academia Economic Papers*, 23(1), pp. 1-55.

Lau, L.J., Qian Y. and Roland G., (2000), "Reform Without Losers: An Interpretation of China's Dual-Track Approach to Transition", *Journal of Political Economy*, 108(1), pp. 120-143.

Lau, R.W.K., (1999), "The 15th Congress of the Chinese Communist Party: Milestone in China's Privatisation", *Capital & Class*, 68(Summer), pp. 51-87.

Li, D., (1996), "A Theory of Ambiguous Property Rights in Transition Economies: The Case of the Chinese Non-State Sector", *Journal of Comparative Economics*, 23(1), pp. 1-19.

Li, J., (1994), "The Characteristics of Chinese and Russian Economics Reforms", *Journal of Comparative Economics*, 18(3), pp. 309-303.

Lin, J.Y., Cai F. and Li Z., (1996), "The Lessons of China's Transition to a Market Economy", *Cato Journal*, 16(2), pp. 201-231.

Marangos, J., (2002a), "Alternative methods of institutional development for transition economies", *Journal of Institutional and Theoretical Economics JITE*, 158(3), pp. 483-513.

Marangos, J., (2002b), "Alternative Methods of Institutional Development for Transition Economies", *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 158 (3), pp. 483-513.

MARANGOS, J., (2004), "Alternative Economic Models of Transition (Alternative Voices in Contemporary Economics Series)".

Marangos, J., (2005a), "Why China is a High Lambda Society?", *Journal of Economic Issues*, 39(4), pp. 933-950.

Marangos, J., (2005b), "Alternative paths to the transition process", *International Journal of Social Economics*, 32(4), pp. 307-324.

Marangos, J., (2006), "Were the Chinese reforms a feasible alternative for transition economies?", *International Journal of Social Economics*, 33(3), pp. 221-240.

Marangos, John, (2003a), "Alternative Politico-Economic Models of Transition", *Journal of Economic and Social Policy*, 8 (1), pp. 52-71.

Marangos, John, (2003b), "A Political Economy Methodology in Modelling the Transition Process", *Global Business and Economics Review*, 5 (2), pp. 197-225.

McKinnon, R.I., (1993), "Gradual versus Rapid Liberalisation in Socialist Economies. The Problem of Macroeconomic Control". In: World Bank (ed.), *Proceedings of the World Bank Annual Conference on Development Economies*. World Bank, Washington

D.C., pp. 63-94.

McMillan, L. and B. Naughton, (1992), "How to Reform a Planned Economy: Lessons from China", *Oxford Review of Economic Policy*, 8(1), pp. 130-143.

McNeill, T., (1998), "Soviet Studies and the Collapse of the USSR: In Defense of Realism". In: M. Cox (ed.), *Rethinking the Soviet Collapse. Sovietology, the Death of Communism and the New Russia*. BookEns Ltd, London, pp. 51-72.

Minqi, L., (1996), "China: Six Years After Tiananmen", *Monthly Review*, 47(8), pp. 1-13.

Naughton, B., (1994), "What is Distinctive about China's Economic Transition? State Enterprise Reform and Overall System Transformation", *Journal of Comparative Economics*, 18(3), pp. 470-490.

Nee, V. and R. Matthews, (1996), "Market Transition and Societal Transformation in Reforming State Socialism", *Annual Review of Sociology*, 22, pp. 401-435.

Nolan, P., (1994), "Introduction: The Chinese Puzzle". In: Q. Fan and Nolan P. (eds.), *China's Economic Reforms*. St. Martin's Press, Hampshire, pp. 1–20.

Nolan, P., (1995), *China's Rise, Russia's Fall*, St. Martin's Press, New York.

Nolan, P. and J. Sender, (1994), "Death Rates, Life Expectancy and China's Economic Reforms: A Critique to A. K. Sen". In: Q. Fan and Nolan P. (eds.), *China's Economic Reforms*. St. Martin's Press, Hampshire, pp. 301-341.

Parker, S., G. Tritt and W.T. Woo, (1997), "Some Lessons Learned for the Comparison of Transitions in Asia and Eastern Europe". In: W.T. Woo, S. Parker and J.D. Sachs (eds.), *Economies in Transition. Comparing Asia and Europe*. MIT Press, Cambridge, Mass., pp. 3–19.

Perkins, D., (1988), "Reforming China's Economic System", *Journal of Economic Literature*, 26(2), pp. 601-645.

Perkins, D., (1994), "Completing China's Move to the Market", *Journal of Economic Perspectives*, 8(2), pp. 23-46.

Putterman, L., (1995), "The Role Of Ownership And Property Rights In China's Economic Transition", *China Quarterly*, 144, pp. 1047-1064.

Qinglian, H., (2000), "China's Listing Social Structure", *New Left Review*, Second Series, No.5 (September-October), pp. 69-99.

Sachs, J. and W.T. Woo, (1994), "Experiences in the Transition to a Market Economy", *Journal of Comparative Economics*, 18(3), pp. 271-275.

Segal, G., (1994), "China's Changing Shape", *Foreign Affairs*, 73(3), pp. 43-58.

Singh, I. and A. Gelb, (1994), *Enterprise Reform and Restructuring in Transition Economies*, Transition Economics Division, Policy Research Department, World Bank,

Washington, D.C.

Smith, R., (1993), "The Chinese Road to Capitalism", *New Left Review*, 199(May/June), pp. 55-99.

Smyth, R., (1998), "Property Rights in China's Economic Reforms", *Communist and Post-Communist Studies*, 31(3), pp. 235-248.

Weil, R., (1996), *Red Cat, White Cat. China and the Contradictions of "Market Socialism"*, Monthly Review Press, New York City.

Weitzman, M. L. and C. Xu, (1994), "Chinese Township-Village Enterprises as Vaguely Defined Cooperatives", *Journal of Comparative Economics*, 18(2), pp. 121-145.

Weiying, Z. and G. Yi, (1995), *China's Gradual Reform: A Historical Perspective*, Working Paper Series No: E1995001, China Centre for Economic Research, Peking University, Beijing.

Woo, W.T., (1994), "The Art of Reforming Centrally Planned Economies: Comparing China, Poland and Russia", *Journal of Comparative Economics*, 18(3), pp. 276-308.

Yusuf, S., (1994), "China's Macroeconomic Performance and Management During Transition", *Journal of Economic Perspectives*, 8(2), pp. 71-92.

Ενότητα IV: Ισλαμικές Οικονομίες

Ο όρος, ισλαμικά οικονομικά, και κατ' επέκταση οι ισλαμικές οικονομίες, αποδόθηκε από τον Πακιστανό διανοούμενο Abul a'la Maududi στα τέλη της δεκαετίας του 1940, και προέρχεται από τις διδαχές του Κορανίου. Ο Maududi διέδωσε τον όρο αυτό μέσω πολλαπλών συγγραμμάτων, και ενέπνευσε μεταγενέστερες συνεισφορές στη βιβλιογραφία. Αυτή η εναλλακτική προσέγγιση στα οικονομικά είχε ως στόχο να λειτουργήσει ως όχημα για την αναγέννηση της ισλαμικής διδαχής σε μια επικράτεια όπου οι ακόλουθοι έπεφταν όλο και περισσότερο υπό την επιρροή δυτικών προτύπων συμπεριφοράς και ιδεών. Με την αντικατάσταση της δυτικής οικονομικής προσέγγισης με ένα ισλαμικό οικονομικό δόγμα, ήλπιζε να επαναφέρει στην ισλαμική κοινότητα την αυτοεκτίμησή της και να βελτιώσει τη συνοχή της (Kuran 1995,156).

Τα ισλαμικά οικονομικά είναι αφοσιωμένα στην αναδόμηση της οικονομικής σκέψης και πρακτικής με βάση τις θεμελιώδεις ισλαμικές διδαχές (Kuran 1996, 438). Η έμφαση δόθηκε στην καθιέρωση μιας ευδιάκριτης και ευσυνείδητης ισλαμικής προσέγγισης στα οικονομικά. Χρησιμοποιώντας παραδοσιακές ισλαμικές πηγές, έχουν στόχο να διαφοροποιήσουν την ισλαμική οικονομική από την συμβατική οικονομική. Τα ισλαμικά οικονομικά παρουσιάζονται ως ένα ολοκληρωμένο σύστημα ενσωματωμένο σε ένα πλήρες αναπτυγμένο θρησκευτικό πλαίσιο. Οι ισλαμικές οικονομικές ρυθμίσεις αρχικά εμφανίστηκαν από τον προφήτη Muhammad, αφού ο ίδιος ήταν ένας εν ενεργεία έμπορος, και έτσι ήταν περισσότερο γνώστης των οικονομικών πεπραγμένων, σε αντίθεση με τους ιδρυτές άλλων θρησκειών (Rosser et al.1991, 8-9). Ωστόσο, τα ισλαμικά οικονομικά δεν είναι ακριβώς ένα «νέο» υπόδειγμα. Ενώ έχει υπάρξει αυξημένο ενδιαφέρον για τη μελέτη των ισλαμικών οικονομιών τα τελευταία χρόνια, το Ισλάμ ήταν ένα κωδικοποιημένο και ολοκληρωμένο δόγμα, το οποίο κατηύθυνε οικονομικές ρυθμίσεις μετά την έκδοση του Κορανίου. Συνεπώς, το παράδειγμα είναι αρκετά παλαιότερο σε σχέση με τις θεωρητικές βάσεις των περισσότερων δυτικών οικονομιών.

Στις παραδοσιακές ισλαμικές οικονομίες, η λήψη των οικονομικών αποφάσεων ήταν ενσωματωμένη στη θρησκεία που κυριαρχούσε στην κοινωνία. Στις σύγχρονες

ισλαμικές οικονομίες, γίνεται ακόμα προσπάθεια να επικεντρώσουν τις οικονομικές αποφάσεις μέσα στο πλαίσιο της θρησκείας, αλλά επίσης και της σύγχρονης τεχνολογίας. Η σύγχρονη ισλαμική κοινωνία επιδιώκει τη συγχώνευση του παραδοσιακού με το μοντέρνο, του ατομικισμού με τον κολεκτιβισμό και του ηθικού με τον αληθινό κόσμο. Οι ισλαμικές οικονομίες προσπαθούν να είναι λειτουργικές στο σύγχρονο κόσμο με τη σύγχρονη τεχνολογία, χρησιμοποιώντας την για να προωθήσουν την εξάπλωση του Ισλάμ στην αναζήτηση μιας φιλάνθρωπης κοινωνικοοικονομικής τάξης. Η αρμονία μέσα στην ισλαμική κοινωνία προωθείται, σε αντίθεση με τις σύγχρονες τάσεις που οδηγούν σε κοινωνική αποσύνθεση (Rosser and Rosser 2004, σελ. 86-7).

Το Ισλάμ περιλαμβάνει μια σειρά από αρχές και δόγματα που οδηγούν και ρυθμίζουν την σχέση ενός ισλαμιστή οπαδού με το Θεό και την κοινωνία. Από αυτήν την άποψη, το Ισλάμ δεν είναι μόνο μια θεία λειτουργία, αλλά παρέχει και στους οπαδούς του έναν κώδικα συμπεριφοράς, ο οποίος ρυθμίζει και οργανώνει τα μέλη της κοινωνίας στην πνευματική, αλλά και στην υλική ζωή τους. Το Ισλάμ είναι ένα ολοκληρωμένο οικονομικό σύστημα στο οποίο η πνευματική και η υλική ευημερία του ατόμου και της κοινωνίας είναι αλληλένδετα. Το ισλαμικό οικονομικό σύστημα βασίζεται σε μια σειρά από κανονισμούς και νόμους γνωστούς και ως *Sharia,* οι οποίοι προέρχονται από το Κοράνι και εξασφαλίζουν μια επιπέδου οικονομική δικαιοσύνη στην κοινωνία. Για παράδειγμα, σημαντικοί περιορισμοί και κατευθυντήριες οδηγίες παρουσιάζονται ώστε να προστατέψουν το ρόλο και τα δικαιώματα των επιχειρηματιών. Οι δεοντολογικοί και ηθικοί κανόνες που ορίζονται από τη *Sharia*, όπως πιστεύουν οι ισλαμιστές, οδηγούν στην ισορροπία μεταξύ οικονομικής και κοινωνικής δικαιοσύνης και κατ' επέκταση κλίνουν στο να διατηρήσουν μια σταθερότητα μέσα στο οικονομικό σύστημα. Η εξάρτηση των ισλαμικών οικονομιών από το Κοράνι και τους ιερούς νόμους βοηθά στο να διατηρηθεί μια συνοχή και μια βιωσιμότητα στο οικονομικό σύστημα.

Υπάρχουν μια σειρά από σημαντικές διαφορές ανάμεσα στο εναλλακτικό ισλαμικό οικονομικό παράδειγμα και τις καπιταλιστικές και τις κεντρικά σχεδιαζόμενες σοσιαλιστικές οικονομίες, οι οποίες έχουν μελετηθεί στο παρόν βιβλίο. Το εναλλακτικό υπόδειγμα υποστηρίζει ότι η ισλαμική οικονομία θα ένωνε τα θετικά στοιχεία του καπιταλισμού και του κεντρικά σχεδιαζόμενου σοσιαλισμού, εξαλείφοντας τα αρνητικά (Kuran 1995, 155). Μολονότι το Κοράνι εγκρίνει και τις αγορές και την προσωπική ιδιοκτησία, η θρησκεία δίνει έμφαση σε μια ριζοσπαστική αναδιανομή του εισοδήματος και θέτει αυστηρά όρια στην προσωπική ιδιοκτησία, προτείνοντας έναν «Τρίτο Δρόμο» ανάμεσα στον καπιταλισμό και στον κεντρικά σχεδιαζόμενο σοσιαλισμό (Rosser and Rosser 2004, σελ.109). Μέσα σε αυτά τα όρια, η Ισλαμική οικονομική φαινομενικά αντιπροσωπεύει έναν ανώτερο «Τρίτο Δρόμο» από τα οικονομικά συστήματα τα οποία αυτοαποκλήθηκαν «Τρίτος Δρόμος» και που αναφέραμε σε αυτό το βιβλίο. Αυτές οι διαφοροποιήσεις προκύπτουν από την εφαρμογή βασικών αρχών του Ισλάμ στην οικονομική ζωή.

Ανάμεσα σε αυτές τις αρχές η πιο ουσιαστική είναι έννοια είναι ότι ο Θεός (Αλλάχ) είναι ο δημιουργός και ο ιδιοκτήτης του πλούτου και οι άνθρωποι είναι οι εκπρόσωποι

του Θεού. Ωστόσο, οι άνθρωποι μπορούν να επιδιώξουν και να χρησιμοποιήσουν τον πλούτο υπό την επίβλεψη του Θεού. Οι άνθρωποι είναι συνεργάτες του Αλλάχ στη διαχείριση του κόσμου και των πόρων του, πράγμα που συνεπάγεται η καθολική αδελφότητα. Στις βασικές αρχές του Ισλάμ υπάρχει η θεία ενότητα, η ιδέα ότι όλη η οικονομική δραστηριότητα πρέπει να είναι σε συμφωνία με τις θείες εντολές , και να υπάρχει δικαιοσύνη, γεγονός που συνεπάγεται προβληματισμό για την ευημερία και τη συνεργασία ως βασική αρχή της οικονομικής οργάνωσης. Δικαιοσύνη και ισότητα εντός του Ισλάμ, σημαίνει ίσες ευκαιρίες, ίσα εισοδήματα και πλούτο.

Ένα κεντρικό ζήτημα που υπάρχει σε όλα τα οικονομικά συστήματα είναι ο ρόλος του κράτους στην οικονομία. Βασικές ερωτήσεις περιλαμβάνουν το πόσο θα πρέπει να συμμετάσχει , και με ποιους τρόπους. Ο ρόλος της κυβέρνησης και του κράτους μέσα σε μια παραδοσιακή ισλαμική οικονομία βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στη *Sharia*. Το ισλαμικό οικονομικό σύστημα καθιερώνεται μόνο εάν μια κυβέρνηση θεσπίσει νόμους υποχρεώνοντας την οικονομία να ακολουθήσει τις ισλαμικές αρχές. Η βασική απαίτηση των ισλαμικών οικονομιών είναι η εφαρμογή του ισλαμικού κώδικα νόμου, *Sharia*. Το ισλαμικό κράτος πρέπει να εγγυάται ένα επίπεδο διαβίωσης στους πολίτες του, το οποίο υπόσχεται ένα ελάχιστο επίπεδο τροφίμων, ιματισμού, στέγης, ιατρικής περίθαλψης και εκπαίδευσης. Βασικός σκοπός των αρμοδιοτήτων του κράτους είναι να μετριάσει τις κοινωνικές ανισότητες μέσα στην κοινωνία και να επιτρέψει στους φτωχούς να ζήσουν μια φυσιολογική, πνευματική και υλική ζωή με αξιοπρέπεια και ικανοποίηση. Είναι ένα θείο καθήκον να εργαστούν, δεδομένου ότι η κοινωνική δικαιοσύνη είναι το αποτέλεσμα της παραγωγικής εργασίας και της ίσης ευκαιρίας. Κάθε άτομο πρέπει να είναι σε θέση να χρησιμοποιήσει τις δυνατότητές του στην εργασία και να αποκτήσει μια δίκαιη ανταμοιβή για την εργασία του.

Τα καθήκοντα που ανατίθενται στο κράτος σύμφωνα με το Ισλάμ αποτελούνται κυρίως από διαταγές, συμβουλές, τον έλεγχο και την προστασία. Η κρατική παρέμβαση μπορεί να πάρει πολλές μορφές συμπεριλαμβανομένης της γενικής καθοδήγησης και ρύθμισης, ακόμα και της άμεσης κρατικής ιδιοκτησίας και διεύθυνσης. Ένα ισλαμικό οικονομικό σύστημα λειτουργεί υπό την θεμελιώδη αρχή ότι οι δυνάμεις της προσφοράς και της ζήτησης πρέπει να δρουν ελεύθερα στον προσδιορισμό των τιμών σε όλες τις αγορές. Η ανάγκη για κρατική παρέμβαση γίνεται εμφανής μόνο όταν επικρατούν εξαιρετικά ασυνήθιστες συνθήκες, λίγο πολύ όσον αφορά την παροχή πληροφοριών και την διαφύλαξη της οικονομικής ελευθερίας. (Presley and Sessions 1994, 585)

Δυο σύγχρονα έθνη, το Ιράν και το Πακιστάν, έχουν νομοθετήσει συνταγματικά ότι οι οικονομίες τους πρέπει να λειτουργούν σύμφωνα με τις ισλαμικές αρχές της *Sharia*. Ο κατάλογος των χωρών που έχουν υιοθετήσει τους κανόνες της *Sharia* (εκτός από τις προαναφερθείσες) περιλαμβάνει το Σουδάν, τη Σαουδική Αραβία, το Κατάρ και το Αφγανιστάν υπό το δόγμα των Ταλιμπάν (Rosser and Rosser 2004, σελ. 98). Οι αρχές των σύγχρονων Ισλαμικών οικονομιών περιλαμβάνουν τους εξής βασικούς κανόνες: μία απαγόρευση όσον αφορά την χρήση του τόκου, την υιοθέτηση του *zakat* (ελεημο-

σύνη) μία αρχαία εθελοντική αναδιανομή του εισοδήματος προς τους φτωχούς, την έγκριση της σκληρής δουλειάς και του θεμιτού εμπορίου, την απαγόρευση της κατανάλωσης χοιρινού κρέατος και του αλκοόλ, και εν τέλει τον περιορισμό του *gharar* (υπέρμετρος κίνδυνος). Επιπλέον, την προστασία από την ανισοκατανομή του εισοδήματος, την προστασία από την αισχροκέρδεια, το δικαίωμα σε συναλλαγές υπό δίκαιους όρους, το δικαίωμα σε δίκαιη και ακριβή πληροφόρηση, την έγκριση της συμμετοχής των εργαζόμενων στα κέρδη της επιχείρησης, την προώθηση της συνεργασίας και της αμοιβαίας αλληλεγγύης και το φιλτράρισμα όλων των οικονομικών αποφάσεων μέσω των Ισλαμικών ηθικών κανόνων, ειδικά στην επιχείρηση.

Ίσως η πιο εκτεταμένη και αμφιλεγόμενη διάσταση των Ισλαμικών οικονομιών, σε όρους της διαφοροποίησής τους από μια συμβατική οικονομική σκέψη, είναι η απαγόρευση των τόκων. Η γενική απαγόρευση των τόκων που βρίσκεται στο Κοράνι έγινε γρήγορα η ναυαρχίδα των Ισλαμικών οικονομιών ακριβώς επειδή οι τόκοι παίζουν έναν σημαντικό ρόλο στον καπιταλισμό και στον κεντρικά σχεδιαζόμενο σοσιαλισμό. Με το να ευνοεί την απαγόρευση όλων των τόκων, ασχέτως της μορφής και του επίπεδου, η ισλαμική οικονομία ισχυρίζεται ότι η αποδοχή των καταθέσεων και οι δανειακές λειτουργίες των «Ισλαμικών τραπεζών» διαφέρουν ουσιαστικά από τις συμβατικές τράπεζες (Kuran 1996, 438-9). Η εξάλειψη των πληρωμών των τόκων, αν υιοθετηθεί σε όλο τον κόσμο, θα συνεπάγεται ξεκάθαρα την αναδιάρθρωση των καπιταλιστικών οικονομιών και θα παράγει μια σημαντική αλλαγή στη λειτουργία τόσο των εγχώριων όσο και των διεθνών χρηματοπιστωτικών συστημάτων (Presley and Sessions 1994, 586).

Στο Ιράν και το Πακιστάν, το σύνταγμα απαιτεί τα τραπεζικά συστήματα να είναι πλήρως συμβατά με τον Ισλαμικό νόμο. Ωστόσο, στην Αίγυπτο, την Ινδονησία, τη Μαλαισία, το Σουδάν, το Κουβέιτ και τη Σαουδική Αραβία, το Ισλαμικό τραπεζικό σύστημα συνυπάρχει παράλληλα με το συμβατικό. Δεδομένου ότι δεν υπάρχει τόκος, η Ισλαμική ανταμοιβή για το δανεισμό κεφαλαίων βασίζεται στην κατανομή του κινδύνου μέσα από την κατοχή μετοχών. Σύμφωνα με αυτό το σύστημα, είναι ανήθικο και άδικο να κερδίζεις εισόδημα από το κεφάλαιο, χωρίς να αναλογίζεσαι τον κίνδυνο. Με αυτή την έννοια, είναι ανήθικο και άδικο για μια τράπεζα να κερδίζει από τον τόκο σε ένα δάνειο δεδομένου ότι τοποθετεί τον κίνδυνο του χρηματοδοτημένου εγχειρήματος εξ ολοκλήρου στον δανειζόμενο, επιτρέποντας στην τράπεζα να κερδίσει μία επιστροφή ακόμα και αν το εγχείρημα αποτύχει. Είναι εξίσου ανήθικο και άδικο για έναν αποταμιευτή να κερδίζει τόκο στις δικές του καταθέσεις ταμιευτηρίου, κερδίζοντας την προκαθορισμένη απόδοση ανεξάρτητα από το αποτέλεσμα των επενδυμένων κεφαλαίων. Επιτρέπεται, φυσικά, σε ένα άτομο να τοποθετήσει τα χρήματά του στην τράπεζα για να τα διασφαλίσει, εφόσον δεν εμπλέκονται πληρωμές τόκων (Kuran 1995, 157). Το κέρδος είναι νόμιμο μόνο ως μία επιβράβευση για τον κίνδυνο και έτσι το τραπεζικό σύστημα πρέπει να βασίζεται στον διαμοιρασμό τόσο του κινδύνου, όσο και του κέρδους, αποκλείοντας τον τόκο. Επομένως, αντί της χρήσης των δανείων, η χρηματοδότηση των επιχειρήσεων πρέπει να γίνεται αποκλειστικά στις βάσεις των μετοχών ή στη συμμετοχή στο μετοχικό κεφάλαιο.

Συνεπώς, ο προμηθευτής του κεφαλαίου, ο επενδυτής έχει δικαίωμα σε ένα μερίδιο των κερδών, το οποίο είναι σύμφωνο με τον κίνδυνο και την προσφερόμενη εργασία. Τα κέρδη δεν πρέπει να καθορίζονται από το τρέχον επιτόκιο της αγοράς αλλά από το ποσοστό απόδοσης για το εκάστοτε πρότζεκτ για το οποίο έχει προσφερθεί το κεφάλαιο. Μόνο ο χρόνος θα υποδείξει αν αυτό υπερβαίνει ή υπολείπεται του τρέχοντος επιτοκίου της αγοράς (Presley and Sessions 1994, 586). Παρ' όλα αυτά, η σχετική δημοτικότητα των ρυθμίσεων που αφορούν την συμμετοχή στο κέρδος και στη ζημιά εξαρτάται από παράγοντες όπως η ασύμμετρη πληροφόρηση ανάμεσα στα εμπλεκόμενα μέλη, τα κόστη διαχείρισης ευμετάβλητων-δεσμευμένων συμβολαίων, η αποδοτικότητα του νομικού συστήματος και η διάταξη των προτιμήσεων κινδύνου (Kuran 1995, 158). Για παράδειγμα, η Ισλαμική Τράπεζα Ανάπτυξης, η οποία ιδρύθηκε το 1974 για να προωθήσει τις αρχές του Κορανίου στα οικονομικά των χωρών-μελών, δεν δανείζει αλλά χρηματοδοτεί πρότζεκτ ανάπτυξης ως ανταμοιβή για ένα μερίδιο στα κέρδη ή για ένα «ποσοστό προμήθειας». Σημείο άξιο αναφοράς είναι το γεγονός ότι η συμμετοχή στο μετοχικό κεφάλαιο δεν είναι κάτι άγνωστο στις καπιταλιστικές οικονομίες. Πράγματι, ο τομέας των επιχειρηματικών κεφαλαίων στον καπιταλισμό στηρίζεται περισσότερο στην κατοχή μετοχών παρά στον δανεισμό.

Υπάρχουν τράπεζες που βασίζονται στις ισλαμικές αρχές σε παραπάνω από εξήντα χώρες. Όλες ισχυρίζονται πως οι λειτουργίες τους είναι ελεύθερες από τόκο και ότι οι επιχειρηματικές τους αποφάσεις στηρίζονται στις Ισλαμικές αρχές και έτσι είναι ηθικά ανώτερες σε σύγκριση με εκείνες των συμβατικών τραπεζικών ιδρυμάτων. Αρκετές χώρες, ειδικότερα το Πακιστάν, έχουν προχωρήσει πολύ θέτοντας κάθε μορφή τόκου εκτός νόμου, αναγκάζοντας έτσι όλες τις τράπεζες, συμπεριλαμβανομένων και των ξένων θυγατρικών, να υιοθετήσουν τις ισλαμικές μεθόδους όσον αφορά της καταθέσεις και την διαχείριση δανείου. Πολλές ισλαμικές τράπεζες έχουν αποδειχθεί κερδοφόρες και ορισμένες από αυτές αναπτύσσονται γοργά (Kuran 1995, 155). Κατά την διάρκεια ολόκληρης της δεκαετίας του 1980, τα περιουσιακά στοιχεία των ισλαμικών τραπεζών αυξήθηκαν κατά 18,8 τις εκατό το χρόνο και από τα τέλη της δεκαετίας τράπεζες οι οποίες είχαν την βάση τους στον Αραβικό κόσμο κεφαλαιοποιήθηκαν με περίπου 2,6 δισεκατομμύρια δολάρια των ΗΠΑ, κατέχοντας περιουσιακά στοιχεία της τάξεως των 22,9 δισεκατομμυρίων σε δολάρια των ΗΠΑ (Kuran 1995, 160). Απεικονίζοντας την αυξανόμενη δημοτικότητα του θεσμού αυτού, το Ιράν κατάφερε να διατηρήσει ένα σημαντικά υψηλό ποσοστό δανείων στις Ισλαμικές τράπεζές του, ακολουθώντας την πιο παραδοσιακή ισλαμική μορφή διαμοιρασμού των κερδών, σε σχέση με αυτό που κατάφεραν να επιτύχουν άλλες χώρες με εκτεταμένο ισλαμικό τραπεζικό σύστημα (Rosser and Rosser 2004, σελ.109).

Ένα άλλο σημαντικό χαρακτηριστικό των ισλαμικών οικονομιών είναι το σύστημα *zakat* της αναδιανομής του πλούτου από τους πλούσιους στους φτωχούς. Στις περισσότερες περιπτώσεις, το *zakat* είναι εθελοντικό. Εντούτοις, οι χώρες της Υεμένης, της Σαουδικής Αραβίας, της Μαλαισίας, του Πακιστάν και του Σουδάν, έχουν καθιερώσει τα

επίσημα συστήματα αναδιανομής για να εισπράξουν τον αρχαίο θρησκευτικό φόρο και να διανείμουν τις εισπράξεις στις οργανώσεις που εγκρίθηκαν από θρησκευτικά συμβούλια. Το σύστημα *zakat* συσσωρεύει τα κεφάλαια από τους πλούσιους δωρητές, ή τους φορολογούμενους εάν το σύστημα είναι υποχρεωτικό, και διανέμει αυτά τα κεφάλαια σε θρησκευτικά ή εκπαιδευτικά ιδρύματα. Ακόμα, οι υποχρεώσεις του *zakat* μπορούν να εφαρμοστούν τόσο σε ιδιώτες όσο και σε επιχειρήσεις. Ενδιαφέρον προκαλεί μία μελέτη για το εάν το κρατικό σύστημα *zakat* του Πακιστάν το 1980 ήταν σε θέση να εξαλείψει τη φτώχεια και βρέθηκε αναποτελεσματικό στην επίτευξη των επιθυμητών αποτελεσμάτων. Στο Πακιστάν, για παράδειγμα, ως αποτέλεσμα του κρατικού συστήματος *zakat* μόνο το 10 τοις εκατό των ατόμων κάτω από το όριο της φτώχειας λαμβάνουν ένα ισοδύναμο ποσό μεταξύ $4 και $8 των ΗΠΑ το μήνα, το οποίο είναι πολύ πιο χαμηλό από τα $22 των ΗΠΑ που είναι αναγκαία για την επιβίωση (Kuran 1995, 165). Ωστόσο, στο Σουδάν, η διανομή του *zakat* στους φτωχούς θεωρείται πολιτικά πως έχει ένα θετικό αντίκτυπο (Rosser και Rosser 2004, σελ.101).

Η τελευταία σημαντική αρχή των ισλαμικών οικονομιών είναι η αντικατάσταση των ισλαμικών σχέσεων κινήτρων από τα καπιταλιστικά και σοσιαλιστικά πρότυπα. Το Ισλάμ παρέχει μια εύκολα διαθέσιμη, ευρέως σημαντική και ιστορικά σπουδαία πηγή ηθικής αιτιολόγησης (Kuran 1995, 170). Εν τω μεταξύ, ένας μακρύς κατάλογος διανοούμενων με μεγάλη επιρροή θεώρησαν τη θρησκεία μια εκδήλωση της άγνοιας ή της αδυναμίας που αναμφίβολα θα είχε υποδεχτεί τους ισλαμικούς οικονομικούς κανόνες με περιφρόνηση. Παρ' όλα αυτά, η θρησκεία παραμένει μια δύναμη ικανή να διαμορφώσει κινητήριες σχέσεις για ένα μεγάλο αριθμό ευφυών, μορφωμένων ανθρώπων και αυτό οφείλεται στις έμφυτες αξίες που βασίζονται σε μη-υλικά κίνητρα. Ο προσδιορισμός της διαφοράς μεταξύ σωστού και λάθους είναι αναγκαίος για την καλλιέργεια της ηθικής αίσθησης των μη-υλικών κινήτρων μέσα στις παραδοσιακές λειτουργίες της θρησκείας. Κατά συνέπεια, ανεξάρτητα από το εάν τα Ισλαμικά οικονομικά ταιριάζουν ή όχι στις σύγχρονες οικονομικές συνθήκες, οι κινητήριες σχέσεις, οι κανόνες και η ηθική των Ισλαμικών οικονομικών παραμένουν μια πηγή επιρροής για έναν μεγάλο αριθμό ανθρώπων (Kuran 1996, 451).

Η ισλαμική οικονομία παρουσιάζεται ως ιδανικό που συνδυάζει την αποτελεσματικότητα των αγορών με την ανθρωπιά. Το αίσθημα της αποξένωσης για ορισμένους ανθρώπους θα εξαλειφθεί καθώς τα οικονομικά κίνητρα είναι κατώτερα από τα θρησκευτικά μη-υλικά κίνητρα που συνδέονται με ανταμοιβές στη μεταθανάτια ζωή. Ως εκ τούτου, θεωρείται ότι όλοι οι άνθρωποι θα ζουν σε αρμονία μεταξύ τους και με τη φύση μέσα σε μια Ισλαμική οικονομία (Rosser και Rosser 2004, σελ. 108). Οι επιχειρήσεις θα τηρούν την Ισλαμική ηθική, που σημαίνει ότι χρεώνουν λογικές τιμές, παρέχουν ακριβείς πληροφορίες, και δε συμμετέχουν στην απάτη ή την εξαπάτηση (Gregory και stuart 2004, σελ. 32-4). Η Sharia απαγορεύει κάθε αδικαιολόγητο εμπλουτισμό που προκύπτει από την αβεβαιότητα στο όνομα των δίκαιων και διαφανών συναλλαγών. Η εξαπάτηση *Gharar* μέσω της άγνοιας από έναν ή περισσότερους συμμετέχοντες σε μια σύμβαση είναι επί-

σης απαγορευμένη. Ο τζόγος είναι επίσης μια μορφή της *gharar* επειδή ο παίκτης είναι άσχετος με το αποτέλεσμα. Η απαγόρευση της *maysir* προκύπτει από τις συμβάσεις ως αποτέλεσμα της ανήθικης παρότρυνσης που παρέχει ψεύτικες ελπίδες ότι ένα συμβαλλόμενο μέλος θα επωφεληθεί αδικαιολόγητα από τη σύμβαση. Εν συντομία, προκειμένου να αποφευχθούν οι υπερβολικοί κίνδυνοι, τα συμβαλλόμενα μέλη πρέπει να καθορίσουν ότι υπάρχουν τόσο τα αντικείμενα όσο και οι τιμές πώλησης, ότι τα αντικείμενα είναι σε θέση να παραδοθούν, ότι τα χαρακτηριστικά και τα ποσά των αξιών που πρέπει να ανταλλαχτούν έχουν διευκρινιστεί, και, τέλος, ότι η ποσότητα, η ποιότητα και η ημερομηνία της μελλοντικής παράδοσης έχουν οριστεί (Sarker 1999, 2-3).

Συμπερασματικά, το βασικό πλεονέκτημα των Ισλαμικών επιχειρηματικών συμβάσεων είναι η διασφάλιση του οφέλους και των δύο εταίρων στη σύμβαση. Ο στόχος μιας Ισλαμικής σύμβασης είναι να ελαχιστοποιηθεί το κόστος που συνδέεται με την ασυμμετρία της πληροφόρησης και τον ηθικό κίνδυνο. Ένας άλλος στόχος της Ισλαμικής επιχείρησης είναι να μεγιστοποιήσει την κοινωνική ευημερία, έτσι ώστε οι παραγωγοί να συμπεριφέρονται ως αποδοτικοί επιχειρηματίες καθώς και να τιμούν τους στόχους της ισλαμικής *Sharia*. Οι παραγωγοί θα πρέπει να αποζημιώνονται σύμφωνα με την ειλικρίνεια και τις ικανότητές τους. Συνεπώς, μπορεί να υποστηριχθεί ότι σε μια Ισλαμική οικονομία, αν η Ισλαμική εταιρεία θέτει σε εφαρμογή τις επιχειρηματικές συμβάσεις, όπως σχεδιάστηκαν και εγκρίθηκαν από τη *Sharia*, τότε θα ελαχιστοποιηθούν τα προβλήματα μεταξύ του διευθυντή και του αντιπροσώπου και η κοινωνική ευημερία θα μεγιστοποιηθεί από την κινητήρια ευημερία του παραγωγού.

Το Ιράν είναι το ηγετικό πρότυπο της ισλαμικής επανάστασης και του ισλαμικού μετασχηματισμού του οικονομικού συστήματος. Το οικονομικό σύστημα στο Ιράν είναι βασισμένο στη θεοκρατία. Η λέξη προέρχεται από την ελληνική λέξη για το Θεό (θεός) και τη δύναμη (κράτος). Αυτό σημαίνει ένα κράτος που κυβερνάται από τους ηγέτες της κυρίαρχης θρησκείας και ένα κράτος που θεωρείται ότι έχει θεία καθοδήγηση και οι πολιτικές του επηρεάζονται σε μεγάλο βαθμό από την θρησκεία. Το Κοράνι διατάζει την κοινωνία να υπακούει στο Θεό, τον Προφήτη Του και στους ηγεμόνες της. Το Ιρανικό σύνταγμα του 1979 μετά την ισλαμική επανάσταση, τοποθέτησε την απόλυτη εξουσία στα χέρια του Ανώτατου Ηγέτη, ενός θρησκευτικού ηγέτη, και του κλήρου πάνω από όλα τα άλλα θεσμικά όργανα της οικονομικής, πολιτικής και της κοινωνίας των πολιτών, ασχέτως αν αυτά τα όργανα ήταν δημοκρατικά εκλεγμένα. Στην ισλαμική δημοκρατία του Ιράν υπάρχει η λειτουργία της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, αλλά είναι πολύ περιορισμένη διότι τα ατομικά δικαιώματα και οι ελευθερίες είναι κατώτερα σε σχέση με τις θρησκευτικές αρχές, δημιουργώντας έτσι μια μη-πλουραλιστική πολιτική δομή. Στο Ιράν, η επίσημη άποψη σχετικά με το οικονομικό δίκαιο δηλώνεται από τον Αγιατολάχ Ρουντολάχ Χομεϊνί (1984), τον ηγέτη της Ισλαμικής επανάστασης στο Ιράν. Αυτός συμφώνησε με την απαγόρευση του τόκου και της υποστήριξης του *sakat*, αν και το τελευταίο είναι εθελοντικό και διανέμεται από τους *Ulama* (νομικούς μελετητές). Ο Khomeini υποστήριξε επίσης τη συμβολή τού ενός πέμπτου ορισμένων εισοδημάτων

για φιλανθρωπικούς σκοπούς (*khums*) για τους *Ulama*. Αποδέχθηκε την ενοικίαση της γης και την ασφάλιση, που τον καθιστούν πιο μετριοπαθή σε σχέση με ορισμένους άλλους ισλαμικούς οικονομολόγους. Σε γενικές γραμμές, δέχτηκε επίσης την ιδιωτική περιουσία (Rosser και Rosser 2004, σελ. 109). Ωστόσο, ο ρυθμός οικονομικής ανάπτυξης στο Ιράν τα τελευταία χρόνια υπήρξε μέτριος στην καλύτερη περίπτωση με τον επίμονο πληθωρισμό και την ανεργία να έχουν γίνει κάτι το συνηθισμένο (Tabatabai 2011, 3).

Η ανάδυση των ισλαμικών οικονομικών ως εναλλακτικό υπόδειγμα στα οικονομικά έχει αντιμετωπιστεί με διαδεδομένη απάθεια μεταξύ των δυτικών οικονομολόγων. Αυτό είναι άκαιρο με την τρέχουσα παγκόσμια σκηνή της διεθνούς αναταραχής, της βίας, της αποξένωσης, του άγχους, της εγκληματικότητας και της στέρησης. Μια ευρύτερη εκτίμηση της Ισλαμικής οικονομικής και των οικονομιών θα βελτιώσει την κατανόηση του πώς λειτουργούν οι οικονομίες αυτές, διευκολύνοντας την επικοινωνία, την κατανόηση, την εκτίμηση και φυσικά το εμπόριο. Αυτή η ενότητα, ως εκ τούτου, έχει την κρίσιμη πρόθεση να τονώσει το ενδιαφέρον για την Ισλαμική οικονομική με τη μελέτη της Ισλαμικής Δημοκρατίας του Ιράν, με την ελπίδα ότι θα ενθαρρύνει την αναγνώριση που του αξίζει ως ένα εναλλακτικό πρότυπο στην οικονομική επιστήμη, οδηγώντας σε συνεισφορές για την εξέλιξή της από οικονομολόγους όλων των ιδεολογιών.

Βιβλιογραφία

Gregory, R. and R. Stuart, (2004), *Comparing Economic Systems in the Twenty-First Century*, Houghton Mifflin Company, Boston.

Khomeini, R., (1984), *A clarification of questions: an unabridged translation of Resaleh towzih al-masael*, Westview Press Boulder, CO and London.

Kuran, T., (1995), "Islamic Economics and the Islamic Subeconomy", *Journal of Economic Perspectives*, 9(4), 155-173.

Kuran, T., (1996), "The Discontents of Islamic Morality", *American Economic Review Papers and Proceedings*, 86(2), 438-442.

Presley, J.R. and J.G. Sessions, (1994), "Islamic Economics: The Emergence of a New Paradigm", *The Economic Journal*, 104(424), 584-596.

Rosser, J. B. and M. V. Rosser, (2004), *Comparative Economics in a Transforming World Economy*, MIT Press, Cambridge MA.

Rosser, M.V., J.B. Rosser Jr and K.L. Kramer Jr, (1999), "The new traditional economy: A new perspective for comparative economics?", *International Journal of Social Economics*, 26(6), 763-778.

Sarker, M.A.A., (1999), "Islamic business contracts, agency problem and the theory of the Islamic firm", *International Journal of Islamic Financial Services*, 1(2), 12-28.

Tabatabai, H., (2011), "The Basic Income Road to Reforming Irans's Price Subsidies", *Basic Income Studies*, 6(1), 1-24.

Κεφάλαιο 14 Από την Ισλαμική Επανάσταση στην Ισλαμική Δημοκρατία του Ιράν

14.1 Εισαγωγή

Παλαιότερα γνωστή και ως Περσία, το Ιράν υιοθέτησε το τωρινό του όνομα το 1935. Ιράν, στα περσικά σημαίνει "η Γή των Αρίων", είναι μια σχετικά μεγάλη χώρα και κατέχει στρατηγική θέση στον περσικό κόλπο. Είναι μεγαλύτερο από την Αλάσκα και έχει περίπου το ίδιο μέγεθος με το Ηνωμένο Βασίλειο, την Γαλλία, την Ισπανία και την Γερμανία μαζί. Το μεγαλύτερο μέρος του εδάφους του είναι πεδινό αποτελούμενο από βουνά και ερήμους, καθιστώντας το μεγαλύτερο μέρος της χώρας ακατάλληλο για καλλιέργεια. Οι πιο σημαντικοί του πόροι είναι το πετρέλαιο, το φυσικό αέριο και τα ορυκτά του κοιτάσματα. Οι Πέρσες είναι η μεγαλύτερη εθνική ομάδα στο Ιράν, ενώ υπάρχουν και πολλές διαφορετικές μειονότητες όπως οι Αζέροι,οι Κούρδοι, οι Αρμένιοι, οι Ασσύριοι και οι Εβραίοι. Οι περισσότεροι Ιρανοί είναι μουσουλμάνοι, το 89 τοις εκατό είναι Σιίτες που είναι και η επίσημη θρησκεία του κράτους, ενώ περίπου το 9 τοις εκατό είναι Σουνίτες. Το υπόλοιπο ποσοστό συμπεριλαμβάνει Χριστιανούς, Εβραίους, Ζωροάστρες και Μπαχάι.

Παρά την εικόνα του ως μοντέλο της Ισλαμικής δημοκρατίας και ως ένας επαναστατικός ισλαμικός πυρήνας, το Ιράν δεν είναι μια τυπική Ισλαμική χώρα με την παραδοσιακή έννοια. Αν και ο Σουνιτικός κλάδος του Ισλάμ είναι κυρίαρχος σε παγκόσμιο επίπεδο, στο Ιράν κυριαρχεί ο Σιιτικός του κλάδος. Η λέξη Σιιτικός, προέρχεται από την συντομογραφία της ιστορικής φράσης Shī´atu ´Alī (شيعة علي), η οποία σημαίνει ακόλουθοι, κόμμα ή ομάδα του Αλή, γαμπρού του Μοχάμεντ, για τον οποίο οι Σιίτες πιστεύουν πως είναι ο διάδοχος του προφήτη. Το Σιιτικό Ισλάμ είναι παραδοσιακά πιο προοδευτικό ακριβώς γιατί βρίσκεται σε μειονεκτική θέση σε σχέση με το Σουνιτικό κομμάτι του Ισλάμ. Συνεπώς, οι επαναστάσεις με το πέρασμα των αιώνων έχουν συχνά οδηγηθεί από Σιίτες μουσουλμάνους. Το Σιιτικό Ισλάμ είχε διαδραματίσει ένα ζωτικό ρόλο στην επανάσταση του Ιράν το 1979. Η θρησκεία έγινε ο πιο καθοριστικός παράγοντας

σ' ένα καταπιεστικό και διεφθαρμένο πολιτικό περιβάλλον. Τούτου λεχθέντος, το Ιράν είναι το πρωτοποριακό μοντέλο των Ισλαμικών επαναστάσεων ακόμα και μεταξύ των Σουνιτικών κυριαρχούμενων κρατών.

Το 1925 ο Reza Khan Pahlavi, πρωθυπουργός του Ιράν και πρώην στρατηγός, ανέτρεψε την αποδυναμωμένη δυναστεία του Qajar και έγινε ο Σάχης του αυτοκρατορικού κράτους του Ιράν. Η λέξη Σάχης, προέρχεται από μία περσική λέξη η οποία σημαίνει «Ο βασιλιάς των βασιλέων» και ήταν ο τίτλος των Περσών αυτοκρατόρων. Ωστόσο, το 1941 η μεγάλη Βρετανία και η Σοβιετική Ένωση χρειάζονταν προμήθειες για τον πόλεμο και αφού και οι δύο αυτές υπερδυνάμεις φοβόντουσαν το ενδεχόμενο ότι ο Σάχης θα συμμαχήσει με την Γερμανία, τον ανάγκασαν να παραιτηθεί από τον αυτοκρατορικό θρόνο και να ορίσει ως διάδοχο τον γιο του, Mohammad Reza Pahlavi.

Το 1951, μετά την δολοφονία του πρωθυπουργού Ali Razmara, ο Δρ. Mohammad Mosaddegh εκλέγεται πρωθυπουργός με κοινοβουλευτική ψηφοφορία, η οποία επικυρώθηκε από τον Σάχη. Ως πρωθυπουργός, ο Mosaddegh έγινε πολύ δημοφιλής στο Ιράν μετά την κρατικοποίηση της πετρελαϊκής βιομηχανίας του Ιράν και των πετρελαϊκών του αποθεμάτων. Σε απάντηση, η Βρετανική κυβέρνηση έκανε εμπάργκο στο Ιρανικό πετρέλαιο και σε συνεργασία με τις ΗΠΑ, το 1953 μαζί ξεκίνησαν ένα σχέδιο το οποίο πέτυχε να καθαιρέσει την δημοκρατικά εκλεγμένη κυβέρνηση του Mosaddegh. Μετά το σχέδιο αυτό, η κυριαρχία του Σάχη έγινε ολοένα και πιο αυταρχική. Με την Αμερικάνικη υποστήριξη, ο Σάχης ήταν σε θέση να εκσυγχρονίσει ραγδαία το Ιράν. Το 1963, ο Σάχης άρχισε την «Λευκή Επανάσταση» και άλλες πρακτικές για να εκσυγχρονίσει και δυτικοποιήσει την οικονομία και την κοινωνία του Ιράν. Η «Λευκή Επανάσταση» δημιούργησε ανάπτυξη αλλά επίσης δυσαρέσκεια. Ένα ζωτικό στοιχείο ήταν η ανακατανομή της γης και η διανομή της από τους μεγαλογαιοκτήμονες στους αγρότες, συμπεριλαμβανομένης και της εκκλησιαστικής περιουσίας, πράγμα που δημιούργησε διαμαρτυρίες. Το καθεστώς δημιούργησε καπιταλιστική ανάπτυξη, προώθησε την πυρηνική ενέργεια, ενώ ταυτόχρονα έσπασε τους δεσμούς του με το παραδοσιακό θρησκευτικό κατεστημένο (Halliday 1978, 147-57). Συγκεκριμένα, ο Σάχης ήθελε ο κλήρος να αποκλειστεί από κάθε νομική και κοινωνική δραστηριότητα. Ο Σάχης αρνήθηκε την σημασία της Ισλαμικής θρησκείας την οποία το καθεστώς προσπαθούσε να παρομοιάσει, ως εμπόδιο στην ανάπτυξη. Ο Σάχης ουσιαστικά διόρισε τον εαυτό του ως τον αστυνόμο της Αμερικής στον περσικό κόλπο, και συμμάχησε ανοιχτά με τις ΗΠΑ σε περίπλοκα ζητήματα όπως το Βιετνάμ και το Παλαιστινιακό. Το καθεστώς έγινε μισητό από τον λαό του Ιράν, αφού θεωρούνταν κοινωνικά άδικο, διεφθαρμένο και καταπιεστικό. Η ανακατανομή του πλούτου ήταν επιλεκτική και οι κατασταλτικές πολιτικές ήταν τόσο σκληρές που το καθεστώς μπορούσε να θεωρηθεί δικτατορικό. Ο Σάχης επέβαλε το αυταρχικό καθεστώς του, διαλύοντας οποιαδήποτε μορφή πολιτικού ανταγωνισμού και διαδίδοντας τον τρόμο στην κοινωνία χρησιμοποιώντας την μυστική του αστυνομία, SAVAK.

Το 1973 ο Σάχης υποστήριξε την πρώτη OPEC πετρελαϊκή κρίση, η οποία αύξησε κατά μεγάλο βαθμό τα έσοδα και τους μισθούς στο Ιράν. Το μεγαλύτερο μέρος των

χρημάτων διοχετεύθηκε στην κρατική βιομηχανική ανάπτυξη αλλά και ένα μεγάλο μέρος παρακρατήθηκε από τον Σάχη και την παρέα του. Ο πληθωρισμός εκτινάχθηκε, με αποτέλεσμα πολλοί Ιρανοί να εξαθλιωθούν, ενώ άλλοι να γίνουν πολύ πλούσιοι. Όσο μεγάλωνε η αντιπαλότητα προς τον Σάχη, τόσο η SAVAK αύξανε την καταστολή, και δημιούργησε ακόμα μεγαλύτερη αντιπαλότητα. Η αντιπαλότητα απέναντι στον Σάχη ήταν εκτεταμένη στην κοινωνία και ήταν κοινή μεταξύ των ακτημόνων αγροτών, των Ulama (μουσουλμανικοί νομικοί μελετητές), εμπόρων των παζαριών, κρατικών εργαζομένων και της μεσαίας τάξης. Επιπλέον, το καθεστώς αποξένωσε την συμμαχία με τις κοινωνικές ομάδες που αρχικά ήταν υποστηρικτές του καθεστώτος, δηλαδή τη μεσαία τάξη, τους εμπόρους των παζαριών, τη χαμηλή τάξη, τους αρχηγούς των φυλών, τους αγροτικούς προύχοντες, ακόμη και τμήματα της καπιταλιστικής τάξης. Αυτές οι ομάδες αμφισβήτησαν την ανάγκη ύπαρξης τέτοιων στενών δεσμών με τις ΗΠΑ, καθώς υποστήριζαν την οικονομική ανάπτυξη της οικονομίας, χωρίς τις ΗΠΑ. Την ίδια στιγμή, η αποτυχία για την βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης στην ύπαιθρο, σε συνδυασμό με την ταχεία αύξηση του πληθυσμού, οδήγησε σε μαζική μετανάστευση των ακτημόνων αγροτών στις πόλεις. Αυτό δημιούργησε μια μεγάλη στρατιά φτωχών ανθρώπων, μια θυμωμένη δύναμη πίσω από την επικείμενη επανάσταση. Οι αυταρχικές και καταστροφικές οικονομικές πολιτικές ώθησαν ακόμα και τα πιο ήσυχα και απολιτικά τμήματα του κλήρου στην αγκαλιά των πιο ενεργών αντιπάλων του Σάχη, ιδιαίτερα του Χομεϊνί. Ο Αγιατολάχ Ρουχολάχ Χομεϊνί έγινε ενεργός κριτικός των πολιτικών του Σάχη, κατήγγειλε δημόσια την κυβέρνηση και κατέκρινε τις ΗΠΑ. Ο Χομεϊνί συνελήφθη και φυλακίστηκε για 18 μήνες. Μετά την απελευθέρωσή του το 1964, ο Σάχης τον έστειλε στην εξορία. Ο Χομεϊνί πρώτα στάλθηκε στην Τουρκία, έπειτα μετακόμισε στο Ιράκ και τελικά εγκαταστάθηκε στη Γαλλία. Ενώ βρισκόταν εξόριστος, συνέχισε να καταγγέλλει τον Σάχη. Εν τω μεταξύ, οι διεθνείς δημοφιλείς εφημερίδες δημοσίευσαν άρθρα για τα βασανιστήρια, τις αυθαίρετες συλλήψεις και τις ομαδικές φυλακίσεις στο Ιράν. Το 1977 ο Σάχης χαλάρωσε τους πιο αυστηρούς ελέγχους της αστυνομίας του, αφού ήθελε να αμφισβητήσει τον τίτλο του μεγαλύτερου καταπατητή ανθρωπίνων δικαιωμάτων, που του είχε δώσει η διεθνής αμνηστία. Οι μικρές παραχωρήσεις σκάλισαν ρωγμές στην στερεά δομή του αυταρχικού καθεστώτος. Ο Σάχης χορήγησε αυτές τις παραχωρήσεις πιθανώς γιατί ήταν βέβαιος ότι δεν θα μπορούσε να ξεσπάσει θύελλα. Σε κάθε περίπτωση, ο ίδιος είχε εξαπατηθεί από την άποψη ότι απολάμβανε την συντριπτική υποστήριξη του λαού. Η επανάσταση δεν ξεκίνησε εξαιτίας του πολιτικού λάθους της τελευταίας στιγμής. Ξεκίνησε λόγω των συντριπτικών πιέσεων που είχαν δημιουργηθεί με την πάροδο των δεκαετιών βαθιά μέσα στην Ιρανική κοινωνία. Από το 1977, ο Σάχης καθόταν πάνω σ ένα ηφαίστειο, και είχε αποξενωθεί σχεδόν σε κάθε τομέα της κοινωνίας. Τον Μάιο του 1977, 50 δικηγόροι έκαναν μια δημόσια δήλωση κατά του κράτους και των παρεμβάσεων της κυβέρνησης στο δικαστικό σύστημα. Το Ιούνιο της ίδιας χρονιάς, 40 δημοφιλείς συγγραφείς ζήτησαν από την κυβέρνηση να τερματίσει την λογοκρισία του τύπου. Δύο εβδομάδες αργότερα, μία ομάδα από επιστήμονες απηύθυνε ανοικτή επι-

στολή προς τον Σάχη ζητώντας να τεθεί τέλος στον αυταρχισμό (Poya 1987, 136-7). Τον ίδιο μήνα χρησιμοποιώντας βαριά μηχανήματα, ο στρατός ξεκίνησε να εκκενώνει τον λαό που ζούσε σε μια παραγκούπολη έξω από την Τεχεράνη και κατέστρεψε τα σπίτια τους υπό την αιγίδα του εκσυγχρονισμού του σχεδίου πόλεως. Αυτό οδήγησε σ' ένα τεράστιο αλλά ειρηνικό συλλαλητήριο. Ο στρατός και η αστυνομία επιτέθηκαν στους διαδηλωτές, πυροβολώντας και σκοτώνοντας πολλούς από αυτούς.

Οι πρώτες κασέτες με τις καταγραμμένες ομιλίες του Χομεϊνί έφτασαν από το Παρίσι όπου και ήταν εξορισμένος και κυκλοφόρησαν ευρέως στον πληθυσμό (Tarrow 1998, 115). Το σπίτι του Χομεϊνί στο Παρίσι ήταν το σημείο συνάντησης όλων των Ιρανών που ήταν κατά του καθεστώτος. Εκεί, ο Χομεϊνί κατέγραψε τις ομιλίες του που απευθύνονται στον λαό, ομιλίες που ζητούσαν από τον λαό να παραμείνουν θαρραλέοι και να συνεχίσουν την μάχη τους απέναντι στον Σάχη. Τα τζαμιά έγιναν τα μοναδικά σημεία συνάντησης, όπου οι νέες πολιτικές ιδέες θα μπορούσαν ν' αναπαραχθούν κατά τη διάρκεια της δικτατορίας. Παρείχαν ένα εθνικό δίκτυο κινητοποίησης και ένα ασφαλές μέρος συνάντησης και επικοινωνίας.

Στις αρχές Νοεμβρίου του ίδιου έτους, η Ένωση συγγραφέων της Ιρανικής και της Γερμανικής κυβέρνησης με χρηματοδότηση από τον οίκο Goethe, οργάνωσε δέκα βραδιές ανάγνωσης ποίησης κοντά στο βιομηχανικό πανεπιστήμιο της Τεχεράνης. Οι συγγραφείς, όλοι διεθνούς φήμης, κατέκριναν το καθεστώς. Κάθε νύχτα, δέκα με είκοσι χιλιάδες άνθρωποι συγκεντρώθηκαν για ν' ακούσουν τους ποιητές. Οι βραδιές ποίησης μετατράπηκαν σε συγκεντρώσεις της αντιπολίτευσης. Στην τελευταία από αυτές τις βραδιές, η αστυνομία προσπάθησε να διασπάσει το πλήθος, το οποίο αντέδρασε με μαζική πορεία και φωνάζοντας συνθήματα κατά του καθεστώτος του Σάχη. Η αστυνομία πυροβόλησε αρκετούς διαδηλωτές, αρκετοί πέθαναν και στις 6 Δεκεμβρίου, σκότωσαν αρκετούς φοιτητές σε μία φοιτητική διαδήλωση. Στη συνέχεια, δημιουργήθηκε μεγάλος αριθμός οργανώσεων κατά του καθεστώτος, δημοσιεύοντας διακηρύξεις και ενημερωτικά δελτία, καταγγέλλοντας τον Σάχη δημόσια.

Στα μέσα του Ιανουαρίου του 1978, κατά την διάρκεια του Muharram, δηλαδή του πρώτου μήνα του ισλαμικού ημερολογίου και έναν από τους τέσσερις μήνες του έτους κατά το οποίο οι μάχες απαγορεύονται και είναι αφιερωμένοι στο θρησκευτικό πένθος, ο Χομεϊνί κάλεσε τους πιστούς και τους κληρικούς να διαμαρτυρηθούν κατά της καταπίεσης. Κατά τη διάρκεια μια διαδήλωσης που οργανώθηκε στην ιερή πόλη Qom, η αστυνομία επιτέθηκε, αφήνοντας 70 νεκρούς και 500 τραυματίες. Οι νεκροί αποτέλεσαν αιτία για μία σειρά διαμαρτυριών κάθε 40 μέρες για να τιμήσουν εκείνους που μαρτύρησαν. Αυτές οι 40 μέρες και οι διαμαρτυρίες για τους νεκρούς οδήγησαν σε περισσότερους θανάτους και με τη σειρά σε περισσότερες διαδηλώσεις.

Μέχρι τον Ιούνιο του 1978, οργανώθηκαν απεργίες, αλλά τα αιτήματα τους επικεντρώθηκαν σε οικονομικές απαιτήσεις χωρίς να κάνουν κάποια απαίτηση για το καθεστώς ή να επιδείξουν κάποια σχέση με το κίνημα της αντιπολίτευσης που είχε σημειωθεί κατά τη διάρκεια του Muharram. Σύντομα οι απεργίες γρήγορα μεταμορφώθηκαν σε

πολιτικές συγκεντρώσεις. Τον Σεπτέμβριο του 1978, οι απεργίες άρχισαν στην ζωτική για την οικονομία βιομηχανία πετρελαίου. Οι απεργοί μείωσαν την παραγωγή από 6 εκατομμύρια βαρέλια την ημέρα σε 1 εκατομμύριο, αρκετά ακριβώς για την εσωτερική κατανάλωση της χώρας. Οι εργαζόμενοι στα τελωνεία εμπόδισαν τις εισαγωγές εκτός από τις παιδικές τροφές, τα φάρμακα και το χαρτί. Η επιλογή του χαρτιού ως προστατευόμενου αγαθού από τους εργαζόμενους δείχνει το επίπεδο της πολιτικής ενέργειας στο Ιράν εκείνες τις ημέρες, καθώς οι απεργοί θεωρούσαν τα φυλλάδια, τις εφημερίδες και τα βιβλία απαραίτητα όπλα της κοινωνικής αλλαγής. Τα πολιτικά αιτήματα των απεργών αυξήθηκαν κατά του καθεστώτος. Στις 8 Σεπτεμβρίου, γνωστή και ως μαύρη Παρασκευή, ο στρατός περικύκλωσε ένα πλήθος στην πλατεία Jaleh που βρίσκεται στο κέντρο της Τεχεράνης και αφού το πλήθος αρνήθηκε να διασπαστεί, ο στρατός άνοιξε πυρ αδιακρίτως. Τον Οκτώβριο, η απεργία στην πετρελαϊκή βιομηχανία μείωσε το ποσό της παραγωγής πετρελαίου στα 200,000 βαρέλια την ημέρα. Πάνω από 350 ξεχωριστές απεργίες σημειώθηκαν κατά το ίδιο έτος μόνο (Marshall 1988, 73).

Κάθε λίγες μέρες ένα άλλο μέρος της εργατικής τάξης θα εντάσσεται στο απεργιακό κίνημα. Οι εργαζόμενοι της Ιρανικής τηλεόρασης και του ραδιοφώνου αποφάσισαν ότι κάθε βράδυ, για μία ώρα, οι οθόνες της τηλεόρασης θα μαύριζαν και το ραδιόφωνο θα διέδιδε το μήνυμα της ανυπακοής σε όλο το έθνος. Οι εργαζόμενοι στους σιδηροδρόμους αποφάσισαν να μην αφήσουν τους αξιωματικούς της αστυνομίας και του στρατού να επιβιβάζονται στα τρένα με τις στολές τους. Οι εργαζόμενοι στα πυρηνικά εργοστάσια οργάνωσαν μία απεργία ζητώντας την ανεξαρτησία της λειτουργίας της εγκατάστασης από τις ιμπεριαλιστικές δυνάμεις, φοβούμενοι τη χρήση της εγκατάστασης για την παραγωγή πυρηνικών όπλων από την κυβέρνηση.

Στις 16 Ιανουαρίου 1979, μετά από 18 μήνες από τους αγώνες του λαού του, ο Σάχης Mohammad Reza Pahlavi έφυγε από το Ιράν. Ο Χομεϊνί επέστρεψε στην Τεχεράνη την 1η Φεβρουαρίου 1979, ανακηρύσσοντας τον εαυτό του ηγέτη της επανάστασης και υποστηρίζοντας ότι ένα ισλαμικό καθεστώς ήταν ο διακηρυγμένος στόχος της όλης διαδικασίας. Η επανάσταση εναντίον του Σάχη ανακηρύχθηκε από τον Χομεϊνί μια «Ισλαμική Επανάσταση» και πέτυχε τη νίκη πάνω από την κοσμική και διεφθαρμένη μοναρχία. Η διακήρυξη του Χομεϊνί γέμισε το πολιτικό κενό που καμία άλλη οργανωμένη δύναμη δεν είχε διεκδικήσει. Ο Χομεϊνί από την τρίτη ημέρα στην εξουσία, ζήτησε από τους εργαζόμενους της χώρας να επιστρέψουν στην εργασία τους «για το καλό της επανάστασης». Ένα μήνα αργότερα, αφού είδε ότι οι απεργίες είχαν εξαπλωθεί, είπε ότι ο καθένας που συμμετέχει σε απεργίες ήταν ένας αντί-επαναστατικός και ένας ιμπεριαλιστικός πράκτορας του Σάχη.

Το δημοψήφισμα, που πραγματοποιήθηκε την 1η Απριλίου 1979, ενέκρινε την δημιουργία μιας Ισλαμικής δημοκρατίας με το 99% να ψηφίζει υπέρ. Είναι προφανές ότι ο τίτλος της Ισλαμικής Δημοκρατίας βασίστηκε στο Κοράνι, καθώς και τις θρησκευτικές ρήσεις του Προφήτη Μωάμεθ και των Σιιτών ιμάμηδων (ηγέτες λατρείας των τζαμιών). Όλα αυτά δεν είναι μόνο τυπικές διαδικασίες, αλλά καθημερινή πραγματικότητα για

τον ιρανικό λαό. Ο Χομεϊνί καθιερώθηκε ως ανώτατος ηγέτης ενός νέου, θεοκρατικού κράτους που καθοδηγείται από ισλαμικές αρχές. Στην κυριολεξία, ο Χομεϊνί δημιούργησε ένα κράτος που κυριαρχείται από τους ηγέτες της κυρίαρχης θρησκείας, το Ισλάμ. Οι ηγέτες αυτοί θεωρείται ότι καθοδηγούνται από τα θεία και επομένως, οι νέες πολιτικές της κυβέρνησης έντονα καθορίζονται από τα γραπτά του Ισλάμ. Το σύνταγμα της Ισλαμικής Δημοκρατίας του 1979 έδωσε την απόλυτη εξουσία στα χέρια του ανώτατου θρησκευτικού ηγέτη, μαζί με τον κλήρο και πάνω απ' όλα τα άλλα θεσμικά όργανα στο πλαίσιο της κοινωνίας των πολιτών.

Το 1979 η Ισλαμική Επανάσταση στο Ιράν ήταν η πρώτη ανατροπή μιας σύγχρονης κοσμικής ηγεσίας από ένα λαϊκό κίνημα για τη δημιουργία ενός φονταμενταλιστικού ισλαμικού κράτους (Rosser και Rosser 2004, 487). Το Ιράν ξεχωρίζει ως το πιο σημαντικό παράδειγμα της πρακτικής Ισλαμικής οικονομίας.

14.2 Οικονομική Δομή

14.2.1 Σχέσεις Ιδιοκτησίας

Η Ισλαμική επανάσταση του 1979 άλλαξε την σύγχρονη οικονομική κατεύθυνση του Ιράν. Ο κρατικός τομέας του Ιράν βγήκε κερδισμένος μετά από την επανάσταση καθώς έγιναν κρατικοποιήσεις και κατασχέσεις των ακινήτων με εντολή του Χομεϊνί. Ο Χομεϊνί και οι υποστηρικτές του μετέτρεψαν το Ιράν όχι μόνο σε ένα ισλαμικό κράτος, αλλά και σε έναν κρατικό τομέα κυριαρχούμενο επί της οικονομίας.

«Πίσω από κάθε θησαυρό βρίσκεται ένας εγκληματίας», ήταν ένα δημοφιλές σύνθημα της εποχής. Οι κατασχέσεις των ακινήτων έγιναν με το σκεπτικό ότι ο συσσωρευμένος πλούτος που αποκτήθηκε ήταν διεφθαρμένος. Οι υποστηρικτές του Χομεϊνί ήταν κυρίως ο κλήρος, η ομάδα που κατέληξε να διαχειρίζεται ένα μεγάλο μέρος των κατασχεθέντων περιουσιακών στοιχείων. Η πρώτη κίνηση του νέου ισλαμικού καθεστώτος ήταν η εθνικοποίηση 483 εργοστασίων, τα οποία είχαν σχεδόν εγκαταλειφθεί από τους ιδιοκτήτες τους. Μετά από αυτό, ο Χομεϊνί διέταξε την κατάσχεση των ακινήτων ιδιοκτησίας της οικογένειας του πρώην Σάχη και της παρέας του, σύμφωνα με την έκκλησή του για αναδιανεμητική δικαιοσύνη και τις καταγγελίες του για διαφθορά κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης του Σάχη. Τον Ιούλιο ψηφίστηκε μία ολοκληρωμένη νομοθεσία περί των κρατικοποιήσεων ψηφίστηκε και ιδρύθηκε ο οργανισμός των κρατικοποιημένων βιομηχανιών, προκειμένου να διαχειριστούν αυτές τις επιχειρήσεις. Ένα σύνολο από 580 επιχειρήσεις κρατικοποιήθηκαν, οι οποίες ήταν ζωτικής σημασίας για την οικονομία και ήταν στην κατοχή του Σάχη και της παρέας του είτε είχαν χρεοκοπήσει. Οι πτωχευμένες εταιρείες κρατικοποιήθηκαν προκειμένου οι εργαζόμενοι να συνεχίσουν να απασχολούνται.

Μια σημαντική αλλαγή στο Ιράν ήταν η εθνικοποίηση των τραπεζών, τον Ιούνιο του 1979, αν και μια ιδιωτική τράπεζα αφέθηκε να λειτουργεί το 2002. Μετά τις εθνικοποι-

ήσεις και το ξέσπασμα του Ιρανό-Ιρακινού Πολέμου, πάνω από το 80 τοις εκατό της οικονομίας του Ιράν ήταν υπό κρατικό έλεγχο. Το ισλαμικό σύνταγμα, που ψηφίστηκε το Δεκέμβριο του 1979, διατήρησε τον κρατικό έλεγχο όλων των μεγάλων βιομηχανιών, του εξωτερικού εμπορίου, των μεγάλων ορυχείων, των τραπεζών, του ασφαλιστικού τομέα, της ενέργειας, των φραγμάτων, των μεγάλων αρδευτικών συστημάτων, του αέρα, της θάλασσας, της γης και των σιδηροδρομικών μεταφορών, αφήνοντας λίγο χώρο για τον ιδιωτικό τομέα (Rosser και Rosser 2004, 499). Εν τω μεταξύ, οι κρατικές επιχειρήσεις ήταν μη ανταγωνιστικές και αναποτελεσματικές λόγω της γραφειοκρατικής διακυβέρνησης, της χαμηλής παραγωγικότητας της εργασίας, της προστασίας και των επιδοτήσεων. Η ξένη συμμετοχή στην οικονομία του Ιράν ήταν απαγορευμένη. Ο Χομεϊνί ήταν αντίθετος να έχουν οι ξένοι την οικονομική κυριαρχία, ειδικά μη-μουσουλμάνοι. Οι κατασχέσεις είχαν ως στόχο την υποβοήθηση των φτωχών και ταυτόχρονα, την διατήρηση της ανεξαρτησίας του Ιράν από ξένες μη-μουσουλμανικές ιμπεριαλιστικές δυνάμεις.

Στα τέλη του 1979, το Επαναστατικό Συμβούλιο κατέσχεσε αζήτητη και ακαλλιέργητη γη και υπαγόρευσε ότι δάση και λιβάδια σύντομα θα είναι διαθέσιμα για αναδιανομή. Το 1980, πέρασε ένα νομοσχέδιο που περιόρισε τα μεγέθη των ιδιωτικών αγροκτημάτων έως τρεις φορές μεγαλύτερα για να στηρίξει μια μεγάλη οικογένεια και μετέτρεψε μεγάλης κλίμακας μηχανοποιημένα αγροκτήματα σε συνεταιριστικά. Μεταξύ Απριλίου και Νοεμβρίου του 1980, το νεοσύστατο ισλαμικό κράτος αναδιένειμε πάνω από ένα εκατομμύριο εκτάρια γης από τα 14 εκατομμύρια εκτάρια καλλιεργήσιμης συνολικά. Ωστόσο, ως επί το πλείστον κάτω από την πίεση μεγάλων γαιοκτημόνων της χώρας, ο Χομεϊνί ανέστειλε το νόμο και έπαψε την αναδιανομή. Ένα ακόμη πιο μέτριο νομοσχέδιο δέχθηκε βέτο από το Συμβούλιο των Φρουρών της Επανάστασης, τον Ιανουάριο του 1983 (Rosser και Rosser 2004, 499). Ένα αστικό δίκαιο γης ψηφίστηκε το 1982 που υποστηρίχθηκε από το Συμβούλιο των Φρουρών. Εθνικοποίησε ακαλλιέργητη γη, γη με άγνωστο ιδιοκτησιακό καθεστώς και τα τμήματα των αγροτεμαχίων που ήταν περισσότερα από 3.000 τετραγωνικά μέτρα σε μέγεθος, με στόχο την ανάπτυξη της στέγασης των φτωχών. Ως εκ τούτου, το ύψος των επενδύσεων στον τομέα των κατασκευών διπλασιάστηκε μεταξύ 1978 και 1983 (Rosser και Rosser 2004, 499). Ωστόσο, το πρόγραμμα δεν παρήγαγε τα επιθυμητά αποτελέσματα λόγω της γραφειοκρατίας και της διαφθοράς. Έτσι, η οικονομία του Ιράν έγινε κυριαρχούμενη από το κράτος - ο αποδέκτης των εσόδων από τις εξαγωγές αργού πετρελαίου - και από ημικρατικούς φορείς, όπως οι Bonyads και τις εμπορικές επιχειρήσεις της Ισλαμικής Επαναστατικής Φρουράς (IRGC).

Ένα μοναδικό χαρακτηριστικό της οικονομίας του Ιράν είναι η παρουσία των μεγάλων θρησκευτικών ιδρυμάτων, που ενεργούν ως ιδιοκτήτες ακινήτων. Τα Bonyads, το περσικό όνομα για το ίδρυμα, είναι ημικρατικά φιλανθρωπικά ισλαμικά trusts τα οποία παίζουν σημαντικό ρόλο στον μη-πετρελαϊκό τομέα του Ιράν. Ελέγχουν κατ' εκτίμηση 20 τοις εκατό του ΑΕΠ του Ιράν, και ασκούν κατά συνέπεια τεράστια οικονομική και

πολιτική δύναμη. Ήταν μεταξύ των θεσμικών οργάνων που χρησιμοποιήθηκαν από το σύστημα για να εθνικοποιήσει την οικονομία του Ιράν μετά την επανάσταση του 1979. Οι κατασχέσεις των ακινήτων, το Μάρτιο του 1979, από την οικογένεια του Σάχη και της παρέας του πήγαν στα Bonyads. Τα έσοδα ήταν για να βοηθήσουν τους φτωχούς, δημιουργώντας κυρίως προγράμματα στέγασης ανθρώπων με χαμηλό εισόδημα. Μέχρι σήμερα, τα Bonyads απολαμβάνουν ένα σημαντικό πλεονέκτημα έναντι των ιδιωτικών εταιριών. Πριν από την ενοποίηση του συστήματος συναλλαγματικής ισοτιμίας του Ιράν, τα Bonyads ήταν σε θέση να έχουν πρόσβαση σε συνάλλαγμα με μεγάλες εκπτώσεις σε σχέση με τις ιδιωτικές επιχειρήσεις. Οι υπάλληλοι των Bonyads έχουν μακροχρόνιες σχέσεις με τους πολιτικούς και συχνά παίρνουν πρόσβαση σε συνάλλαγμα με μεγάλη έκπτωση από κρατικές τράπεζες. Επιπλέον τα Bonyads δεν υπόκεινται σε ελέγχους και φόρους από το κράτος. Τα στελέχη τους διορίζονται και λογοδοτούν μόνο στον ανώτατο θρησκευτικό ηγέτη και δεν υπόκεινται σε κοινοβουλευτικό έλεγχο. Δεν εμπίπτουν στους ενιαίους λογιστικούς κανόνες του Ιράν και, κατά συνέπεια, δεν υπόκεινται σε δημοσιονομικούς ελέγχους. Επειδή δεν υποχρεούνται να γνωστοποιήσουν τις οικονομικές τους δραστηριότητες, η έκταση του πλούτου τους είναι άγνωστη. Υποστηρίζεται ότι τα Bonyads έχουν συμβάλει στην πολιτική διαφθορά και έχουν περιορίσει τη ροή του πετρελαϊκού πλούτου στους φτωχούς. Αντιστέκονται επίσης στην ιδιωτικοποίηση των κρατικών επιχειρήσεων γιατί πολλές μετοχές από τις επιχειρήσεις αυτές έχουν ιδιοποιηθεί από τα Bonyads (Shayerah 2008, 9-10). Τα Bonyads διέδωσαν την ιδεολογία του νεοσύστατου ισλαμικού κράτους και προσπάθησαν να προωθήσουν την ιδεολογία με νέους θεσμούς, δεδομένου ότι οι επαναστατικές δυνάμεις δεν μπορούσαν να εμπιστεύονται γραφειοκρατική μηχανή του παλαιού καθεστώτος (Saeidi 2009). Επιπλέον, θωράκισαν τους θρησκευτικούς ηγέτες της χώρας από την οικονομική λογοδοσία.

Το μεγαλύτερο Ιρανικό Bonyad είναι το ίδρυμα Mostazafan της Ισλαμικής Επανάστασης, γνωστό στο παρελθόν ως το Ίδρυμα των Καταπιεσμένων ατόμων με ειδικές ανάγκες το οποίο αντικατέστησε το Ίδρυμα Pahlavi. Το Ίδρυμα Mostazafan υπερδιπλασίασε το αρχικό ενεργητικό του, όταν κατέσχεσε την περιουσία περίπου 50 εκατομμυριούχων. Ελέγχει πάνω από 600 περίπου εταιρείες, περίπου 150 εργοστάσια, 200 εμπορικούς οίκους, το 80 τοις εκατό των κινηματογράφων της χώρας, πολλά ξενοδοχεία πέντε αστέρων, συν τις εκατοντάδες των γεωργικών εκμεταλλεύσεων και ιδιωτικών περιουσιών. Σήμερα το ίδρυμα Mostazafan έχει θυγατρικές στη γεωργία, τις κατασκευές, τα ορυχεία, τη μεταφορά, το εμπόριο και τον τουρισμό. Με πάνω από 200.000 εργαζόμενους και 350 θυγατρικές εταιρείες, το ίδρυμα Mostazafan έχει μια εκτιμώμενη αξία άνω των 3 δισεκατομμυρίων αμερικάνικων δολαρίων. Από το 1981, το ίδρυμα Mostazafan διαχειρίζεται 149 βιομηχανικές μονάδες, 64 μονάδες εξόρυξης, 471 γεωργικές μονάδες, 101 μονάδες κατασκευής, 25 πολιτιστικές μονάδες, 238 εμπορικές μονάδες και 2.786 ακίνητα (Rosser και Rosser 2004, 497). Από το 1991, το ίδρυμα Mostazafan έχει επενδύσει στον τομέα της ενέργειας, των επιχειρήσεων, της μηχανικής και των γεωργικών δραστηριοτήτων στην Ευρώπη, τη Ρωσία, την Ασία, τη Μέση Ανατολή και την Αφρική.

Το ίδρυμα Mostazafan παρέχει οικονομική βοήθεια, ιατρική περίθαλψη και ψυχαγωγικές ευκαιρίες για τους φτωχούς Ιρανούς και για τα άτομα που τραυματίστηκαν κατά τη διάρκεια του Ιρανο-Ιρακινού πολέμου ή για άτομα με ειδικές ανάγκες.

Η IRGC (Islamic Revolutionary Guard Corps) ιδρύθηκε το 1979 από τον Χομεϊνί και είναι ένα παρακλάδι του ιρανικού στρατού. Γίνεται ολοένα και πιο σημαντική για την Ιρανική οικονομία. Αρχικά η οικονομική συμμετοχή του IRGC αποτελούσε κομμάτι των μεταπολεμικών ανοικοδομητικών δραστηριοτήτων, κυρίως σε έργα υποδομής. Πιο συχνά τον τελευταίο καιρό, η IRGC έχει εμπλακεί σε εμπορική δραστηριότητα στους τομείς των κατασκευών, του πετρελαίου και του φυσικού αερίου και των τηλεπικοινωνιών. Στοιχεία του ιρανικού ιδιωτικού τομέα έχουν εκφράσει την δυσαρέσκειά τους ως προς το IRGC, καθώς η IRGC αποκτά συχνά επιχειρηματικές συμβάσεις για διάφορα έργα, με τις ισχυρές διασυνδέσεις της, εις βάρος των επιχειρήσεων του ιδιωτικού τομέα. Η IRGC χρησιμεύει επίσης ως ένα κορυφαίο επενδυτικό εργαλείο για πολλούς από τους ηγέτες του Ιράν. Υπήρξαν καταγγελίες ότι η IRGC εμπλέκεται στην παραοικονομία του Ιράν, καθώς έχει σημαντικό έλεγχο στα σύνορα και στα αεροδρόμια του Ιράν. Η IRGC φέρεται να εμπλέκεται σε λαθρεμπόριο αλκοόλ στη χώρα, αλλά και σε λαθρεμπόριο βενζίνης, τα οποία επιδοτούνται σε μεγάλο βαθμό στο Ιράν, προς άλλες χώρες με σκοπό το κέρδος (Shayerah 2008, 10).

Πριν από την επανάσταση του 1979, το Ιράν είχε έναν ζωντανό και οικονομικά σημαντικό ιδιωτικό τομέα. Ιστορικά, το Ιράν είναι κατεξοχήν μια κοινωνία εμπόρων, επονομαζόμενη Bazaaris. Καθώς ο μεταποιητικός τομέας στο Ιράν είναι μικρός, οι έμποροι εισάγουν εμπορεύματα και στη συνέχεια τα πουλούν. Τα Bazaaris τείνουν να είναι δύσπιστα για τον μεγάλο ρόλο που έχει το κράτος στην οικονομία. Έχουν μια προσέγγιση που βασίζεται στην αγορά και είναι υποστηρικτές του εμπορίου με ξένες χώρες. Ωστόσο, τα Bazaaris τείνουν να επικρίνουν τις ξένες επενδύσεις, διότι ενισχύουν τον ανταγωνισμό (Shayerah 2008, 9). Το 1980, η κυβέρνηση προσπάθησε να κρατικοποιήσει το εξωτερικό εμπόριο, ελέγχοντας περίπου το 40 τοις εκατό του τομέα. Η νομοθεσία που επέβαλε τον έλεγχο αυτό δεν έγινε δεκτή από το συμβούλιο των φρουρών, που εκπροσωπεί τα συμφέροντα των bazaaris, γιατί δεν συμμορφώνεται με τον ισλαμικό νόμο. Κατά συνέπεια, η εθνικοποίηση του εξωτερικού εμπορίου θα δημιουργήσει ένα κρατικό μονοπώλιο εις βάρος των συμφερόντων του Bazaaris, και γι' αυτό το Συμβούλιο αντιτάχθηκε. Το 1984, η νομοθεσία επέτρεψε στο κράτος να εισαγάγει μόνο αναγκαία αγαθά, ενώ άλλα αγαθά του εμπορίου θα παραμείνουν υπό ιδιωτική εισαγωγή (Rosser και Rosser 2004, 499).

Επί του παρόντος, οι εξ ολοκλήρου ιδιωτικές επιχειρήσεις δραστηριοποιούνται στους τομείς της γεωργίας και του εμπορίου, σε μικρής κλίμακας παραγωγή και στην εξόρυξη, αλλά παίζουν ελάχιστο ρόλο στην μακροοικονομία. Τα πεδία που αφέθηκαν για το ιδιωτικό συμφέρον είναι συμπληρωματικά με τις οικονομικές δραστηριότητες του κράτους. Σε μια προσπάθεια για μεγαλύτερη ανάπτυξη του ιδιωτικού τομέα, το χρηματιστήριο άνοιξε το 1990 και το Ιράν ξεκίνησε ένα μεγάλο πρόγραμμα ιδιωτικοποιήσεων,

τον Ιούλιο του 2006. Κάτω από την ηγεσία του Ανώτατου Ηγέτη Αγιατολάχ Χομεϊνί και του Προέδρου Αχμεντινετζάντ, κάποια ιδιωτικοποίηση του κρατικού τομέα έλαβε χώρα. Η κυβέρνηση επέτρεψε την έκδοση έως και του 80 τοις εκατό των μετοχών των μεγάλων κρατικών επιχειρήσεων μέσω του χρηματιστηρίου, και η κυβέρνηση κράτησε τον τίτλο για το υπόλοιπο 20 τοις εκατό, συμπεριλαμβανομένου του τομέα του πετρελαίου, τραπεζών, ασφαλιστικών εταιριών, και των μεταφορών. Στη συνέχεια, η κυβέρνηση προσέφερε μετοχές μειοψηφίας για πώληση σε 400 επιχειρήσεις (Rosser και Rosser 2004, 499). Ο Αχμεντινετζάντ υποσχέθηκε να προσφέρει ένα ποσοστό των μετοχών από κρατικές επιχειρήσεις που επρόκειτο να ιδιωτικοποιηθούν, «μετοχών της δικαιοσύνης», δωρεάν ή μειωμένες τιμές σε οικογένειες με χαμηλό εισόδημα, ξεκινώντας με τους πιο φτωχούς. Με τον τρόπο αυτό το πρόγραμμα ιδιωτικοποιήσεων θα μπορούσε να χρησιμεύσει ιδανικά για να επιφέρει οικονομική ανάπτυξη, κοινωνική δικαιοσύνη και εξάλειψη της φτώχειας. Παρ' όλες αυτές τις πολιτικές, ο ιδιωτικός τομέας περιορίζεται σε μικρής κλίμακας εργοστάσια.

14.2.2 Σχέσεις Οργάνωσης

Πριν από το 1979, η οικονομική ανάπτυξη του Ιράν ήταν ραγδαία. Παραδοσιακά, υπήρχε μια γεωργική οικονομία, αλλά από τη δεκαετία του 1970 η χώρα είχε υποστεί σημαντική εκβιομηχάνιση και οικονομικό εκσυγχρονισμό. Μια απόδειξη γι' αυτό είναι ότι λίγο πριν από την επανάσταση, η φυγή κεφαλαίων έφθασε τα 30 έως 40 δισεκατομμύρια αμερικάνικα δολάρια από 177 εκατομμυριούχους. Η φυγή των κεφαλαίων αυτών χρονολογείται όταν ο Σάχης βρισκόταν ακόμα στην εξουσία. Η οικονομία του Ιράν έχει ταξινομηθεί σε παγκόσμιο επίπεδο σαν μία μεσαία-υψηλή χώρα ως προς το εισόδημα. Ωστόσο, η διαφθορά είναι ένας τεράστιος παράγοντας που εμποδίζει την ανάπτυξη. Μια ριζική μεταμόρφωση της οικονομίας συνέβη μετά την επιτυχία της Ισλαμικής Επανάστασης, από μια δυτικά προσανατολισμένη οικονομία ελεύθερης αγοράς σε μια θεοκρατική κεντρικά διαχειριζόμενη οικονομία (Amuzegar 1997, 3). Μακροπρόθεσμα, η Ισλαμική Δημοκρατία έχει στόχους την οικονομική ανεξαρτησία, την πλήρη απασχόληση και ένα άνετο βιοτικό επίπεδο για τους πολίτες. Όμως, στο τέλος του 20ου αιώνα, η οικονομία της χώρας αντιμετώπιζε πολλά εμπόδια. Η γεωργική παραγωγή έχει μειωθεί σταθερά από τη δεκαετία του 1960.

Κατά την περίοδο του 1978-1982 υπήρξε χαμηλή ανάπτυξη της γεωργίας, με αποτέλεσμα το Ιράν να γίνει ένας μεγάλος εισαγωγέας τροφίμων. Αυτό οφείλεται στο τεράστιο κόστος του Ιρανό-Ιρακινού πολέμου και τη μείωση των εσόδων από το πετρέλαιο, με αποτέλεσμα τη μείωση των επενδύσεων για την αγροτική ανάπτυξη. Ως εκ τούτου, η δυσκολία στην ύπαιθρο οδήγησε τεράστιο αριθμό ατόμων να μετακινούνται στις πόλεις. Την ίδια στιγμή, ο πληθυσμός του Ιράν υπερδιπλασιάστηκε μεταξύ 1980 και 2000. Εντωμεταξύ, η κεντρική γραφειοκρατία αυξήθηκε από είκοσι υπουργεία με 304.000 δημοσίους υπαλλήλους το 1979 σε είκοσι έξι υπουργεία με 850.000 δημοσίους

υπαλλήλους το 1982. Δεδομένου ότι η παραγωγή πετρελαίου είναι ευθύνη του κράτους και μια σημαντική πηγή εισοδήματος, οι οργανωτικές σχέσεις του Ιράν βασίζονται στον κεντρικό σχεδιασμό. Σύμφωνα με αυτό, στην Ισλαμική Δημοκρατία του Ιράν δραστηριοποιήθηκαν μια σειρά από πενταετή οικονομικά σχέδια βασιζόμενα στην κρατικά κυριαρχούμενη οικονομία. Το πρώτο πενταετές σχέδιο ανάπτυξης της Ισλαμικής Δημοκρατίας (1983-88) διακήρυξε ότι οι στόχοι του ήταν να δημιουργήσει την οικονομική ανεξαρτησία του Ιράν μέσω αυτάρκειας σε τρόφιμα και διαφοροποιώντας την οικονομία να μειώσει την εξάρτηση της χώρας από το τις εξαγωγές πετρελαίου και φυσικού αερίου. Επιπλέον, το πρώτο σχέδιο επικεντρώθηκε στην επέκταση της εκπαίδευσης. Η κριτική του σχεδίου αυτού είχε ως αποτέλεσμα την αναθεώρηση του το 1984, αν και οι αλλαγές δεν εγκρίθηκαν από το κοινοβούλιο μέχρι τον Ιανουάριο του 1986. Η αναθεώρηση περιέλαβε την αύξηση των επενδύσεων στη γεωργία 15,5 έως 16,7 τοις εκατό του προϋπολογισμού και μια μικρότερη επένδυση στην μη-πετρελαϊκή βιομηχανία καθώς το ποσοστό έπεσε στο 52 τοις εκατό (Μετς, 1989). Ο πόλεμος με το Ιράκ και η υστέρηση των εσόδων από το πετρέλαιο επηρέασαν, επίσης, τη χρηματοδότηση για το πρώτο σχέδιο. Σχεδόν το ήμισυ του προϋπολογισμού διατέθηκε για στρατιωτικά αγαθά. Οι εισαγωγές των καταναλωτικών προϊόντων μειώθηκαν στο μισό, και τα έργα στο πλαίσιο του σχεδίου ανάπτυξης είχαν χαμηλή προτεραιότητα. Τα μέτρα λιτότητας οδήγησαν σε αύξηση της ανεργίας. Μετά την παύση των εχθροπραξιών με το Ιράκ το 1988, η κυβέρνηση ανανέωσε την εστίασή της στην ανάπτυξη της επικοινωνίας και των μεταφορών, στις κατασκευές, στην υγειονομική περίθαλψη, την εκπαίδευση και τους τομείς της ενέργειας (συμπεριλαμβανομένων των πυρηνικών εγκαταστάσεων ενέργειας).

Το τρέχον πέμπτο Πενταετές Σχέδιο Ανάπτυξης (2010/11-2015/16) έχει ως στόχο την περαιτέρω διαφοροποίηση της οικονομίας και την ουσιαστική μείωση της εξάρτησης του κράτους από τα έσοδα του πετρελαίου και του φυσικού αερίου, την ενίσχυση του ρόλου του ιδιωτικού τομέα, την κατάργηση των επιδοτήσεων, την ταχεία δημιουργία θέσεων απασχόλησης και την δικαιότερη κατανομή του εισοδήματος. Το σχέδιο καλεί για πλήρη κατάργηση των επιδοτήσεων, με τις εγχώριες τιμές της ενέργειας και άλλων εμπορευμάτων να συνδέονται με τις τιμές της αγοράς. Επίσης, τα διάφορα μέτρα του σχεδίου αναμένεται να συμβάλουν στην αύξηση των μη-πετρελαϊκών εσόδων, συμπεριλαμβανομένης της αύξησης του συντελεστή ΦΠΑ κατά μία ποσοστιαία μονάδα ανά έτος για τα επόμενα πέντε χρόνια και της κατάργησης των φορολογικών απαλλαγών. Στον τομέα του εξωτερικού εμπορίου, το σχέδιο προβλέπει ότι οι τελωνειακοί δασμοί και οι φόροι θα μειωθούν και θα εκσυγχρονιστούν σε μεσοπρόθεσμο επίπεδο και ο αριθμός των εισαγωγών που απαλλάσσονται από δασμούς θα μειωθεί στο ελάχιστο (United Nations 2012).

Η κρατική βοήθεια για την ανακούφιση της φτώχειας λαμβάνει τη μορφή ενός συνδυασμού του ελέγχου των τιμών, επιδοτήσεων, και των κοινωνικών δαπανών για την εκπαίδευση, την υγειονομική περίθαλψη και τις υποδομές. Ωστόσο, το μερίδιο του λέοντος της κοινωνικής πρόνοιας αποτελείται από επιδοτήσεις τιμών για τα προϊόντα

καυσίμων και μερικά βασικά τρόφιμα (αλεύρι, γάλα, μαγειρικό λάδι και τη ζάχαρη). Οι επιδοτήσεις ενέργειας αντιπροσωπεύουν πάνω από το 90 τοις εκατό ενός των επιδοτήσεων που φτάνει 100 δισεκατομμύρια δολάρια το χρόνο, ή περίπου 30 τοις εκατό του ΑΕΠ. Ένα λίτρο φυσικού αερίου κόστιζε 0,10 δολάρια (0,38 δολάρια για ένα γαλόνι) και λιγότερο από 0,02 δολάρια το λίτρο για το πετρέλαιο κίνησης (περίπου $ 0,076 για ένα γαλόνι). Το ίδιο επίπεδο επιδοτήσεων εφαρμόστηκε στο φυσικό αέριο, ηλεκτρική ενέργεια και στο νερό, καθώς και στο αλεύρι (Tabatabai 2011, 3). Είναι εύκολα κατανοητό ότι οι στρεβλώσεις αυτού του μεγέθους είναι ένα τεράστιο βάρος για την οικονομία. Επίσης, οι επιδοτήσεις ενθαρρύνουν την εξάρτηση από αυτές και οι πολίτες πολλές φορές έγιναν τεμπέληδες, αναμένοντας να ωφεληθούν από τις επιδοτήσεις και έχουν μικρό ενδιαφέρον ή κίνητρο για να είναι παραγωγικοί. Οι επιδοτήσεις προωθούσαν την υπερβολική κατανάλωση ενέργειας, τη ρύπανση του περιβάλλοντος και το λαθρεμπόριο προς τις γειτονικές χώρες συνεπώς, οι επιδοτήσεις ήταν σπάταλες, δαπανηρές και άδικες. Ευνοούσαν τους πλουσίους οι οποίοι καταναλώνουν περισσότερο, με 70 τοις εκατό του συνολικού λογαριασμού της επιδότησης να καλύπτεται από αυτούς (Tabatabai 2011, 4-5). Λόγω των τεράστιων ενεργειακών επιδοτήσεων, το Ιράν είναι μία από τις πιο ενεργειακά σπάταλες χώρες του κόσμου, με ένταση ενέργειας τριπλάσια από τον παγκόσμιο μέσο όρο και 2,5 φορές υψηλότερο από το μέσο όρο της Μέσης Ανατολής. Οι Ιρανικές κυβερνήσεις επιδίωξαν να αντιμετωπίσουν τα οικονομικά προβλήματα που παράγονται από τις επιδοτήσεις, αλλά άλλαξαν την απόφασή τους μετά από δημόσια αντίσταση.

Τελικά, οι Ιρανικές αρχές ξεκίνησαν ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα μεταρρύθμισης των επιδοτήσεων, το οποίο είναι μία από τις πιο σημαντικές μεταρρυθμίσεις στην αγορά σε 30 χρόνια και η πιο εκτεταμένη οικονομική μεταρρύθμιση από τότε που η κυβέρνηση εφήρμοσε διανομή της βενζίνης με δελτίο το 2007. Τον Ιούνιο του 2007, ένα βήμα προς την κατεύθυνση της μεταρρύθμισης της επιδότησης λήφθηκε όταν ένα διανεμητικό σύστημα εισήχθη το οποίο περιόρισε την κατανάλωση από τα ιδιωτικά αυτοκίνητα σε 100 λίτρα/μήνα (το οποίο αργότερα μειώθηκε στα 60), στην τιμή των 0,10 δολαρίων ανά λίτρο (0,38 δολάρια για ένα γαλόνι). Αγορές πέραν των ποσοστώσεων ήταν στο 0,40 δολάριο το λίτρο (1,52 δολάρια για ένα γαλόνι) (Tabatabai 2011, 4). Στις 23 Ιουνίου 2008, ο πρόεδρος Αχμεντινετζάντ παρουσίασε μια εκτεταμένη οικονομική μεταρρύθμιση, στόχος της οποίας ήταν η αντικατάσταση των επιδοτήσεων των τιμών της ενέργειας και των τροφίμων με άμεσο εισόδημα σε μετρητά προς τους πολίτες. Το Ιράν έγινε η πρώτη χώρα στον κόσμο που παρέχει ένα de facto βασικό εισόδημα για όλους τους πολίτες. Το προτεινόμενο πρόγραμμα μεταρρύθμισης των επιχορηγήσεων σχεδιάστηκε για να βελτιώσει την κατανομή των πόρων, την προώθηση της ανταγωνιστικότητας, την προστασία του περιβάλλοντος, τον έλεγχο του πληθωρισμού και τη μείωση της ανεργίας, ενώ ταυτόχρονα να ενισχύσει την κοινωνική δικαιοσύνη με αναδιανομή του εισοδήματος από το πετρέλαιο στους πολίτες με χαμηλά εισοδήματα, με αποτέλεσμα τη μείωση της φτώχειας (Tabatabai 2011, 6). Η μεταρρύθμιση προηγήθηκε από την

εκτεταμένη εκστρατεία δημοσίων σχέσεων για να προετοιμάσει τον πληθυσμό σχετικά με τις αυξανόμενες οικονομικές δαπάνες και τις περιβαλλοντικές ζημίες των χαμηλών τιμών της ενέργειας. Ευρεία συναίνεση και εκτεταμένη δημόσια στήριξη ήταν κρίσιμες για την επιτυχή εφαρμογή της μεταρρύθμισης, η οποία συνεπαγόταν μέχρι και δέκα φορές ή και περισσότερο την αύξηση της τιμής της ενέργειας και των τιμών των τροφίμων. Πολλοί Ιρανοί έβλεπαν τα φθηνά καύσιμα ως ένα όφελος το οποίο δικαιούνται ως ένα σημαντικός παραγωγός πετρελαίου. Η κυβέρνηση δικαίως αντιλήφθηκε ότι θα ήταν κοινωνικά και πολιτικά αδύνατο να αυξήσει τις τιμές των αναγκαίων αγαθών και να μην δώσει κάτι σε αντάλλαγμα στον πληθυσμό. Σε πολλές χώρες, όπως το Ιράν, οι αλλαγές στις τιμές των αναγκαίων αγαθών προκάλεσαν κοινωνική αναταραχή, συχνά αναγκάζοντας την κυβέρνηση να υποχωρήσει ή ακόμα και να παραιτηθεί. «Με σκοπό την ελαχιστοποίηση του κινδύνου αυτού, η πιο ριζική μεταρρύθμιση των τιμών συνδέθηκε μαζί με ένα εξίσου ριζοσπαστικό γενναιόδωρο πρόγραμμα επιδότησης εισοδήματος, ως δύο όψεις του ίδιου νομίσματος, αφού το ένα ήταν αδιανόητο χωρίς το άλλο» (Tabatabai 2011, 9).

Η κυβέρνηση υπέβαλε το σχέδιό της στο κοινοβούλιο, και ελήφθη η απόφαση να τεθεί σε αναμονή μέχρι τις προεδρικές εκλογές. Το νομοθετικό σώμα στα τέλη του 2009 πέρασε το νομοσχέδιο για τη μείωση των επιδοτήσεων. Ο νόμος της στόχευσης των επιδοτήσεων τελικά ψηφίστηκε τον Ιανουάριο του 2010. Στις 19 Δεκεμβρίου 2010, η κυβέρνηση σταμάτησε το εδώ και δεκαετίες μεγάλο πρόγραμμα των επιχορηγήσεων για τα καύσιμα και ένα ευρύ φάσμα άλλων προϊόντων, και το αντικατέστησε με απευθείας μεταβιβάσεις μετρητών στα νοικοκυριά. Επίσημα, η «επιχορήγηση σε μετρητά» δεν είναι ελεημοσύνη, αλλά είναι δικαιολογημένη και ευρέως αντιληπτή ως ένα μέσο για να αποζημιωθεί ο πληθυσμός για την απώλεια των επιδοτήσεων τις οποίες έχει συνηθίσει. Οι «επιδοτήσεις μετρητών» θεωρούνταν απλώς ως μια αλλαγή της μορφής στα δικαιώματα. Ο νόμος αξιοποίησε έως και 50 τοις εκατό των εσόδων που προέρχονται από τις περικοπές των επιχορηγήσεων για την άμεση πληρωμή των νοικοκυριών σε μετρητά. Αυτό θα μπορούσε να φθάσει τελικά σε $50 δισεκατομμύρια δολάρια το χρόνο ή και περίπου 15 τοις εκατό του ΑΕΠ. Το άλλο μισό, κάποια άλλα 50 δισεκατομμύρια δολάρια το χρόνο, θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για να βοηθήσουν τη βιομηχανία και τη γεωργία στην προσαρμογή τους για την απώλεια των επιδοτήσεων, τη βελτίωση των υποδομών και την ενίσχυση του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης της χώρας (Tabatabai 2011, 9). Τον Δεκέμβριο του 2010 περίπου 60 εκατομμύρια άνθρωποι, ή το 80 τοις εκατό του πληθυσμού, είχαν εγγραφεί και είχαν τραπεζικό λογαριασμό, και συνεπώς εγκρίθηκαν για την επιχορήγηση. Έξι μήνες μετά την έναρξη του προγράμματος, στα μέσα του 2011, ο αριθμός αυτός είχε αυξηθεί σε περίπου 72,5 εκατ., ή 97 τοις εκατό του πληθυσμού της χώρας (Tabatabai 2011, 12).

Ο στόχος ήταν να φέρει τις τελικές τιμές να ευθυγραμμιστούν γενικά με τις διεθνείς τιμές, στην περίπτωση των εμπορεύσιμων αγαθών (καύσιμα και τρόφιμα) και με το κόστος παραγωγής στην περίπτωση των υπηρεσιών (νερού και ηλεκτρικού ρεύματος).

Αυτό συνεπάγεται ότι οι επικρατούσες τιμές θα πρέπει να αυξηθούν, σε ορισμένες περιπτώσεις τόσο υψηλά όσο δέκα φορές ή και περισσότερο. Φοβούμενοι ειδικότερα ότι θα μπορούσε να εμφανιστεί υπερπληθωρισμός, μια σταδιακή διαδικασία μεταρρύθμισης των τιμών αποφασίστηκε κατά τη διάρκεια μιας περιόδου πέντε ετών. Για το πρώτο έτος, ο νόμος περιόρισε συγκεκριμένα το ποσό των εσόδων από τις περικοπές των επιδοτήσεων στις $10-20 δισ. ευρώ, ή το 10-20 τοις εκατό του συνολικού κόστους των επιχορηγήσεων (Tabatabai 2011, 13). Η τιμή της βενζίνης για τα ιδιωτικά αυτοκίνητα αυξήθηκε από $0,10 σε 0,40 το λίτρο (αύξηση 300 τοις εκατό) για τα πρώτα 60 λίτρα μηνιαίας κατανάλωσης, και από $ 0,40 σε 0,70 (75 τοις εκατό), πέρα από το όριο. Το πετρέλαιο ντίζελ αυξήθηκε από $ 0,02 σε 0,15 το λίτρο (800 τοις εκατό) για την αγορά ενός ορισμένου ποσού, ανάλογα με το εξεταζόμενο όχημα, και έως 0,35 δολάρια (2000 τοις εκατό) για τα περισσότερα. Παρόμοιες αυξήσεις τέθηκαν σε ισχύ ταυτόχρονα για το φυσικό αέριο και άλλα προϊόντα καυσίμων, το νερό και τα τέλη της ηλεκτρικής ενέργειας, και το αλεύρι.

Οι μεταβιβάσεις ξεκίνησαν την ίδια στιγμή που οι αυξήσεις των τιμών τέθηκαν σε ισχύ στις 19 Δεκεμβρίου του 2010. Το πρώτο δίμηνο πληρωμών, που αντιστοιχεί σε $90 ανά άτομο για τα περίπου 60 εκατομμυρίων Ιρανών, ή το 80 τοις εκατό του πληθυσμού, κατατέθηκε στους τραπεζικούς λογαριασμούς των αρχηγών των νοικοκυριών. Για ένα μέσο νοικοκυριό τεσσάρων ατόμων, (δύο ενήλικες και δύο παιδιά), το μηνιαίο ποσό των μεταβιβάσεων ήταν $180 λίγο περισσότερο από το μισό του ελάχιστου μηνιαίου μισθού του 2011 που ήταν $ 330 (Tabatabai 2011, 15). Οι μεταβιβάσεις είχαν καταβληθεί αρχικά μία φορά κάθε δύο μήνες, αλλά τον Απρίλιο του 2011 αποφασίστηκε να γίνει μηνιαία η πληρωμή για τη διευκόλυνση των νοικοκυριών και την διαχείριση του προϋπολογισμού. Η μεταρρύθμιση είχε μειώσει την τοπική ζήτηση της ενέργειας, η οποία είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση της χρόνιας ρύπανσης και την αύξηση των διαθέσιμων αργού πετρελαίου για εξαγωγή. Το διαθέσιμο εισόδημα των φτωχών έχει αυξηθεί δραματικά, με βάση την κοινωνική ισότητα, ενώ αυξάνει την ιδιωτική μη-ενεργειακή κατανάλωση. Η εμφάνιση της φτώχειας εκτιμάται ότι μειώθηκε από 12 τοις εκατό στο 2 τοις εκατό και των περιφερειακών ανισοτήτων σε συνθήκες φτώχειας έχει μειωθεί αισθητά.

Το βασικό πλαίσιο για το ισλαμικό χρηματοοικονομικό σύστημα είναι μια σειρά από κανονισμούς και νόμους γνωστούς ως *Sharia*, η οποία προέρχεται κυρίως από το Κοράνι και τη Sunnah, ενέργειες και παραδόσεις του προφήτη Μωάμεθ. Είναι προφανές λοιπόν, ότι τα ηθικά και τα κοινωνικά στοιχεία παίζουν σημαντικό ρόλο στο Ισλαμικό χρηματοοικονομικό σύστημα. Οι τρεις πτυχές των riba, gharar και maysir είναι απαγορευμένα στοιχεία στις οικονομικές συμβάσεις που μπορούν να προκαλέσουν αδικαιολόγητο πλουτισμό (Chapra 2000, 1). Η εξάλειψη των τόκων (riba) είναι ίσως το πιο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των Ισλαμικών οικονομιών. Η καταβολή των riba απαγορεύεται ρητά από το Κοράνι και οι επενδυτές πρέπει να αποζημιώνονται με άλλα μέσα. Τα riba είναι μια σημαντική πηγή αδικαιολόγητου πλεονεκτήματος, επειδή η *Sharia* δεν θεωρεί το χρήμα ως εμπόρευμα και ως εκ τούτου δεν πρέπει να υπάρχει τιμή για τη χρήση του. Το χρήμα είναι μόνο ένα μέσο ανταλλαγής και μια αποθήκη αξίας.

Το Riba, που κυριολεκτικά σημαίνει «αύξηση ή προσθήκη», αναφέρεται στους τόκους των δανείων είτε με τη μορφή των νομισματικών ή των φυσικών αγαθών. Το Riba αναφέρεται στην προϊσλαμική Αραβική πρακτική διπλασιασμού του χρέους ενός δανειολήπτη που αδυνατεί να κάνει τις πληρωμές σύμφωνα με το χρονοδιάγραμμα, συμπεριλαμβανομένων τόσο του κεφαλαίου όσο και των συσσωρευμένων τόκων. Το Riba τείνει να ωθήσει παραβάτες σε υποδούλωση, γι' αυτό ήταν μια οξεία πηγή της κοινωνικής τριβής (Kuran 1995, 156-7). Ένας από τους στόχους του Ισλάμ είναι η δημιουργία ενός οικονομικού συστήματος που βασίζεται στην αδελφοσύνη και την δικαιοσύνη, από το οποίο έχουν εξαλειφθεί όλες οι μορφές εκμετάλλευσης. Κατά συνέπεια, οι πληρωμές τόκων παραβιάζουν τη θεμελιώδη αρχή της Ισλαμικής αρχής επειδή συχνά τα αποτελέσματα των τόκων οδηγούν στην αδικία, την καταπίεση και την εκμετάλλευση των φτωχών από τους πλούσιους, ειδικά κατά τη διάρκεια απελπιστικών καταστάσεων. Αντ' αυτού, σύμφωνα με τις ισλαμικές αρχές, οι πλούσιοι θα πρέπει να φροντίζουν για τους φτωχούς και όχι να τους εκμεταλλεύονται. Η απαγόρευση των τόκων είναι επομένως ένας τρόπος για την εδραίωση της δικαιοσύνης μεταξύ του χρηματοδότη και του επιχειρηματία για να σταματήσουν κοινωνικά επιβλαβείς οικονομικές πρακτικές (Sarker 1999, 1-2).

Η απαγόρευση του RIBA φαινομενικά βρίσκεται στο Κοράνι, όμως γρήγορα έγινε το επίκεντρο των ισλαμικών οικονομιών. Ευνοώντας την απαγόρευση όλων των τόκων, ανεξάρτητα από τη μορφή και το επίπεδο, οι ισλαμικές οικονομίες μπορούν να ισχυρίζονται ότι η λειτουργία αποδοχής καταθέσεων και του δανεισμού των ισλαμικών τραπεζών διαφέρει ριζικά από εκείνη των συμβατικών τραπεζών (Kuran 1996, 439). Με την απαγόρευση του RIBA, το Ισλάμ επιδιώκει να δημιουργήσει μια κοινωνία που βασίζεται στην ισότητα και στην δικαιοσύνη. Σύμφωνα με το Ισλάμ, όλα τα έσοδα θα πρέπει να είναι ανάλογα με την προσπάθεια εργασίας. Δανείζοντας χρήματα με τόκους επιτρέπει στο δανειστή να αυξήσει τα κεφάλαιά του χωρίς προσπάθεια καθώς τα χρήματα δεν δημιουργούν υπεραξία από μόνα τους. Μόνο μέσω της ανάλογης εργασίας και του κεφαλαίου μπορεί ένα πλεόνασμα ή ένα έλλειμμα να δημιουργηθεί. Συνεπώς, είναι πιο δίκαιο για έναν πάροχο του κεφαλαίου να μοιραστεί το κέρδος ή τη ζημία με τον δανειολήπτη από το να αποκτήσει μια σταθερή απόδοση ανεξάρτητα από την έκβαση της επιχείρησης του οφειλέτη (Presley και Συνεδρίες 1994, 586).

Το Ισλάμ ενθαρρύνει την απόκτηση των κερδών, καθώς τα κέρδη συμβολίζουν την επιτυχημένη επιχειρηματικότητα και τη δημιουργία επιπλέον πλούτου. Ο δανεισμός χρημάτων δεν είναι τίποτα περισσότερο από μια μεταφορά των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας. Από τη μία πλευρά, αν ο δανειολήπτης δεν χρησιμοποιεί παραγωγικά το δάνειο για να οδηγήσει σε αύξηση του πλούτου, τότε δεν υπάρχει καμία απαίτηση για πρόσθετα δικαιώματα ιδιοκτησίας είτε του δανειολήπτη ή του πιστωτή. Από την άλλη πλευρά, αν τα χρήματα χρησιμοποιούνται παραγωγικά, ο οφειλέτης, καθώς και ο δανειστής έχουν μία απαίτηση για ένα τμήμα αυτού του επιπλέον πλούτου που δημιουργήθηκε. Με άλλα λόγια, ο δανειστής δεν

μπορεί να απαιτήσει μία σταθερή απόδοση με τη μορφή των τόκων, ανεξαρτήτως του επιπλέον πλούτου που παράγεται (Presley και Συνεδρίες 1994, 586-7).

Στις Ισλαμικές οικονομίες, είναι αδικαιολόγητο να κερδίζει κάποιος χρήματα χωρίς να αναλάβει κάποιο ρίσκο. Επομένως, υπάρχει μια σημαντική διαφορά ανάμεσα στο χρήμα και στο κεφάλαιο, καθώς τα δυο αυτά μεγέθη δεν εξισώνονται μεταξύ τους. Αν και το χρήμα έχει τη δυνατότητα να γίνει κεφάλαιο, χρειάζεται επίσης επιχειρηματικότητα, επίγνωση και ανάληψη του κινδύνου. Ως εκ τούτου, το εισόδημα από τόκους δεν περιλαμβάνει επιχειρηματικότητα και δεν δημιουργεί πλούτο, αλλά είναι απλά μια αποχή από την κατανάλωση, η οποία δεν δικαιολογεί αυτόματα μια οικονομική αμοιβή. Η κοινωνική δικαιοσύνη απαιτεί από τους δανειστές και τους δανειζόμενους να μοιράζονται τα κέρδη, όπως επίσης και τις απώλειες, κατά ισότιμο τρόπο. Πράγματι, η απαγόρευση των τόκων πηγάζει από την πεποίθηση ότι είναι αδικαιολόγητο να κερδίζεις χρήματα χωρίς ρίσκο. Το κέρδος και ο πλούτος είναι θεμιτά μόνο ως ανταμοιβή από την ανάληψη κινδύνου. Εφόσον ο δανειστής δεν αναλαμβάνει κάποιο κίνδυνο, είναι άδικο να αποδεχτεί μια αμοιβή σε μορφή τόκων. Συνεπώς, το τραπεζικό σύστημα πρέπει να βασιστεί στον καταμερισμό μεταξύ του κέρδους και του κινδύνου μαζί, ώστε να αποκλειστούν οι τόκοι.(Kuran 1995,157)

Όμως, παραμένει ασαφές το πώς ο καταμερισμός του κινδύνου μπορεί να λειτουργήσει ρεαλιστικά. Τίποτα δεν έχει ειπωθεί συγκεκριμένα στο Κοράνι και έχει συζητηθεί ελάχιστα στο *Hadith* (ως ρητό, πράξη ή σιωπηρή έγκριση/αποδοκιμασία που αποδίδεται είτε έμμεσα ή άμεσα στον προφήτη Μοχάμεντ). Παρ' όλα αυτά, ο καταμερισμός κινδύνου πρέπει να συμμορφώνεται με τις συνήθεις αντιλήψεις περί δικαιοσύνης (Kuran 1995, 157). Επομένως, το ερώτημα που δημιουργείται, καθώς στις ισλαμικές τράπεζες δεν επιτρέπεται να επιβάλλουν τόκους, είναι πώς μπορούν να είναι παραγωγικές και κερδοφόρες; Η λύση βρίσκεται στον καταμερισμό κέρδους ή απώλειας. Ο καταμερισμός κερδών εμπεριέχει καταμερισμό κινδύνου. Οι βάσεις για την αποδοχή επιμερισμού κερδών προέρχονται από τον ίδιο τον προφήτη, όπως εφήρμοζε στην αρχή της πρώιμης επιχειρηματικής του δραστηριότητας. Όντως, το ισλαμικό τραπεζικό σύστημα έχει δημιουργήσει χρηματοπιστωτικά όργανα, τα οποία επιτρέπουν κερδοφόρους τραπεζικούς χειρισμούς, χωρίς να θεωρούνται επιβολές επιτοκίων, με αποτέλεσμα την χρηματοδότηση και την στήριξη έργων μέσω του καταμερισμού κερδών. Οι Ισλαμικοί οικονομικοί οργανισμοί προσφέρουν τραπεζικούς λογαριασμούς στους καταθέτες με βάση τον καταμερισμό κέρδους και απώλειας. Οι κάτοχοι λογαριασμών των ισλαμικών τραπεζών συλλέγουν «μερίδια επί των κερδών» που τείνουν να κυμαίνονται, και όχι σταθερά επιτόκια. Κατέχοντας έναν λογαριασμό σε Ισλαμική τράπεζα, εμμέσως, γίνεσαι κάτοχος μέρους διάφορων επιχειρήσεων στις οποίες οι τράπεζες έχουν δανείσει χρήματα. Επομένως, δεν υφίσταται σχέση πιστωτή/οφειλέτη στο Ισλάμ. Ο δανειστής γίνεται εταίρος, μοιράζοντας κίνδυνο (Presley Sessions 1994, 586).

Στην πραγματικότητα, οι κάτοχοι λογαριασμών σε ισλαμικές τράπεζες φέρουν κινδύνους πολύ παρόμοιους με αυτούς των καταθετών σε μια συμβατική τραπεζική

αγορά, αλλά δεν έχουν κανένα δικαίωμα να επιβλέπουν και να ελέγχουν τη διαχείριση. Αυτό παρέχει μια ισχυρή αιτιολόγηση για την υιοθέτηση μιας δομής εταιρικής διακυβέρνησης από τις ισλαμικές τράπεζες, ώστε να συμπεριλάβουν τους τόκους των δικαιούχων λογαριασμών ως συμμετέχοντες στον επιμερισμό του κινδύνου (Hassan and Lewis 2007,129). Εν τω μεταξύ, η δομή εταιρικής διακυβέρνησης των ισλαμικών τραπεζών δεν διαφέρει ουσιαστικά από αυτήν των συμβατικών τραπεζών. Όμως, οι ισλαμικοί χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί διακρίνονται από ένα διακριτό χαρακτηριστικό, επιπρόσθετο κομμάτι της διακυβερνητικής δομής, αντίστοιχο του οποίου δεν υπάρχει αντίστοιχο στις συμβατικές τράπεζες: το Εποπτικό Συμβούλιο της Sharia. Οι ισλαμικοί χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί ελέγχονται ενδελεχώς από αυτό το συμβούλιο, μια ομάδα ειδικών του Ισλάμ, διασφαλίζοντας ότι η συμπεριφορά των επιχειρήσεων ακολουθεί τις ισλαμικές διδαχές (Hassan and Lewis 2007, 130).

Η Sharia διαχειρίζεται δίκαια και διαφανή συμβόλαια και αποτρέπει οποιονδήποτε αδικαιολόγητο πλουτισμό που απορρέει από αμφιβολία, άγνοια ή άγνωστα γεγονότα. Κατά συνέπεια, οι δανειακές συμβάσεις των ισλαμικών τραπεζών βασίζονται στο Mudarabah. Το Mudarabah προσδιορίζει ένα συμβόλαιο καταμερισμού, όπου η απόδοση στον δανειστή υπολογίζεται σύμφωνα με μια συμφωνημένη αναλογία των αποτελεσμάτων του έργου που έχει επενδυθεί, είτε είναι κέρδος ή απώλεια (Presley Sessions 1994, 584). Αυτό δεσμεύει την τράπεζα να αγοράζει αγαθά για τον παραγωγό και έπειτα να τα πουλάει στον παραγωγό σε μια συμφωνημένη αυξημένη τιμή, η οποία πρέπει να εξοφληθεί στην τράπεζα σε μια συμφωνημένη ημερομηνία.

Αυτή η δανειακή σύμβαση θεωρείται νόμιμη από το Ισλάμ γιατί οι τράπεζες μοιράζουν τον κίνδυνο κατά την διάρκεια της περιόδου όπου η τράπεζα κατέχει τα αγαθά. Συνεπώς, οι τράπεζες είναι συνεργάτες, και όχι δανειστές, οι οποίοι συμμετέχουν στο οικονομικό αποτέλεσμα του έργου. Οι Presley και Sessions (1994, 584) αποδεικνύουν ότι η mudarabah, η χρηματοδότηση του καταμερισμού κέρδους και απώλειας των έργων, κάτω από ορισμένες συνθήκες, θα ενισχύσει τις επενδύσεις κεφαλαίου εξαιτίας της ικανότητας του να λειτουργεί ως αποδοτικός αποκαλυπτικός μηχανισμός. Η σχετική δημοτικότητα της ρύθμισης του καταμερισμού κέρδους και απώλειας θα βασίζεται σε παράγοντες όπως ασύμμετρες πληροφορήσεις μεταξύ των παρόχων και των χρηστών των κεφαλαίων, κόστη για την διαχείριση συμβάσεων δέσμευσης και την επάρκεια του νομικού συστήματος, με την επιφύλαξη του μοτίβου των προτιμήσεων κινδύνου (Kuran 1995,158). Η αποπληρωμή των τόκων δεν είναι η μόνη πρακτική που απαγορεύεται στις ισλαμικές οικονομίες˙ παράλληλα με το συγκεκριμένο σκεπτικό η ασφάλιση, το αρμπιτράζ, η κερδοσκοπία και η τιμαριθμική προσαρμογή θεωρούνται επίσης αντί-ισλαμικές ενέργειες και επομένως είναι απαγορευμένες.

Η απαγόρευση του τζόγου έχει οδηγήσει σε μια μεγαλύτερη απαγόρευση, αυτή της gharar, που μεταφράζεται ως ευκαιρία ή αβεβαιότητα. Η gharar περιγράφει κερ-

δοσκοπικές συναλλαγές. Η Maysir περιλαμβάνει συμβόλαια που η κυριότητα των αγαθών εξαρτάται από την εμφάνιση ενός αβέβαιου γεγονότος στο μέλλον. Και οι δύο έννοιες συνεπάγονται υπερβολικό κίνδυνο και υποτίθεται ότι ενισχύουν την αβεβαιότητα και τη δόλια συμπεριφορά. Τα άτομα δεν θα πρέπει να κάνουν συμβάσεις των οποίων η έκβαση δεν μπορεί να προβλεφθεί. Επομένως, η κερδοσκοπία, οι προθεσμιακές αγορές και οι λοταρίες είναι απαγορευμένα. Η ασφάλιση είναι ένα αμφιλεγόμενο θέμα και αντιμετωπίζεται με καχυποψία, έτσι η δημόσια παροχή ευνοείται.

Το Ιράν έγινε το πρώτο σύγχρονο ισλαμικό κράτος που ενσωμάτωσε σε εθνικό επίπεδο το άτοκο τραπεζικό σύστημα, ακολουθούμενο από το Πακιστάν και το Σουδάν. Το ισλαμικό τραπεζικό σύστημα εισήχθη στο Ιράν το 1983 υπό τον νόμο περί Usury-Free Banking, ο οποίος είναι σε ισχύ μέχρι σήμερα με κάποιες μικρές αλλαγές (Taheri 2010). Ως αποτέλεσμα, το επιτόκιο όπως χρησιμοποιείται παγκοσμίως δεν έχει καμία σημασία στο τραπεζικό σύστημα του Ιράν γιατί θεωρείται κάτι αμαρτωλό. Ο Χομεϊνί απαγόρευσε τα δυτικά τραπεζικά συστήματα και υιοθέτησε τραπεζικές αρχές που συνάδουν με τη Sharia, οι οποίες θεωρούνταν πιο ηθικές από τις συνηθισμένες αρχές. Αυτού του είδους οι τράπεζες ήταν ένα αναπόσπαστο κομμάτι μιας ηθικά καθοδηγούμενης κοινωνίας. Μόνο συγκεκριμένοι τομείς των χρηματοοικονομικών επιτρέπονται στο Ιράν. Το ποτό, το χοιρινό κρέας, ο τζόγος και η πορνογραφία δεν μπορούν να χρηματοδοτηθούν με κανένα μέσο.

Η Κεντρική Τράπεζα της Ισλαμικής Δημοκρατίας του Ιράν ήταν θεσπισμένη στην προαναφερθείσα νομοθεσία και είναι εξ ολοκλήρου κρατικής ιδιοκτησίας. Οι στόχοι και οι υποχρεώσεις της Κεντρικής Τράπεζας του Ιράν σύμφωνα με το καταστατικό είναι: η διατήρηση της αξίας του εθνικού νομίσματος, το ιρανικό rial· η διατήρηση της ισορροπίας στο ισοζύγιο πληρωμών· η διευκόλυνση των οικονομικών συναλλαγών · η βελτίωση της ικανότητας για οικονομική ανάπτυξη· και η εποπτεία του συνολικού όγκου της πιστωτικής επέκτασης και των πιθανών ποσοστών απόδοσης των δανείων και μισθώσεων, έξοδα υπηρεσιών και εύρος πιστώσεων για τις διάφορες μορφές διακανονισμών των κερδών. (Rosser and Rosser 2004, 500). Τα μέσα που χρησιμοποιήθηκαν για την επίτευξη των παραπάνω σκοπών και υποχρεώσεων είναι: η έκδοση των τραπεζογραμματίων και των κερμάτων· η επίβλεψη των τραπεζών και χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων· η ρύθμιση των συναλλαγών σε χρυσό, η ρύθμιση του εμπορίου και των εισροών και των εκροών του νομίσματος.

Οι ισλαμικές κυβερνήσεις που θα ήθελαν να κινητοποιήσουν πόρους από το δημόσιο ή το τραπεζικό σύστημα, ώστε να εξισορροπήσουν το έλλειμμα προϋπολογισμού πρέπει να βρουν τρόπους συμβατούς με τη Sharia (Hassan and Lewis 2007, 285). Αυτό συμβαίνει επειδή κάθε συμβατικός κυβερνητικός δανεισμός, μέσω έκδοσης χρέους ο οποίος επιβαρύνεται με μια συγκεκριμένη αναλογία τόκου δεν είναι συμβατός με τον ισλαμικό νόμο. Μια διέξοδος για την ευρετηρίαση δανείων, η οποία φέρεται να έχει γίνει δεκτή από την Sharia στο Ιράν, ήταν να συνδεθεί η απόδοση

του κρατικού δανεισμού με την παρατηρούμενη απόδοση στον ιδιωτικό τομέα, αφού γίνει προσαρμογή στα ασφάλιστρα κινδύνου (Khan 2007, 292; Nadeemul and Mirakhor 1999). Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, η Κεντρική Τράπεζα του Ιράν εξέδωσε ομολόγα με το όνομα «Πιστοποιητικό Συμμετοχής στην Κεντρική Τράπεζα» (Central Bank Participation Paper). Αυτό ήταν μια σημαντική εξέλιξη για την ιρανική αγορά κεφαλαίου, το άνοιγμα μιας αγοράς σταθερών εισοδημάτων για πρώτη φορά το 2009, με την έκδοση πιστοποιήσεων προθεσμιακών καταθέσεων. Το «Πιστοποιητικό Συμμετοχής στην Κεντρική Τράπεζα» είναι το μοναδικό είδος εμπορεύσιμου ισλαμικού ομολόγου στο Ιράν. Αυτά είναι συνήθως βραχυπρόθεσμα ομόλογα (1-3 χρόνια) και έχουν τα ίδια οικονομικά χαρακτηριστικά με τα συμβατικά εταιρικά ομόλογα σταθερού επιτοκίου. Τα κέρδη και οι αποδόσεις δεδουλευμένων σε έγγραφα συμμετοχής είναι αφορολόγητα (Khan 2007, 292).

Ο πληθωρισμός ήταν ένα σοβαρό ζήτημα στο Ιράν μετά την επανάσταση. Η αύξηση των τιμών άρχισε τη δεκαετία του 1970 με την ταχεία αύξηση των εσόδων από το πετρέλαιο και την εξίσου ταχεία αύξηση των δημόσιων δαπανών. Μετά το 1973, η απότομη αύξηση των εσόδων από το πετρέλαιο προκάλεσε διψήφια ποσοστά πραγματικής αύξησης του ΑΕΠ, αλλά και διψήφιο πληθωρισμό. Ο πληθωρισμός σε συνδυασμό με την αυξημένη εισοδηματική ανισότητα τροφοδότησε τις πυρκαγιές της επανάστασης. Με τις απεργίες, την φυγή των ξένων επενδύσεων και την γενική αναστάτωση, τόσο η παραγωγή πετρελαίου όσο και το ΑΕΠ μειώθηκαν κατά την περίοδο μετά την επανάσταση. Οι νομισματικές αρχές προσπάθησαν να ελέγξουν τον πληθωρισμό, αυξάνοντας το κόστος δανεισμού και περιορίζοντας την πιστοληπτική ικανότητα. Παρ' όλα αυτά, ένα 30 τοις εκατό ποσοστό του πληθωρισμού παρέμεινε, η μαύρη αγορά για το αμερικάνικο δολάριο ήκμασε και οι έλεγχοι ξένων συναλλαγών συνεχίστηκαν (Metz 1989). Το ΑΕΠ και ο πληθωρισμός αυξήθηκαν και πάλι μετά το 1981, μόνο για να μειωθούν το 1986. Το ΑΕΠ μειώθηκε εκ νέου το 1987, λόγω των χαμηλότερων τιμών πετρελαίου και κάτω από την πίεση του πολέμου, το τέλος του οποίου είδε την επιστροφή της ανάπτυξης. Ο πληθωρισμός παρέμεινε σε διψήφια επίπεδα με εξαίρεση το 1985 και το 1990. Ο πίνακας 14.1 παρέχει Επιλεγμένα Οικονομικά Στοιχεία της Ισλαμικής Δημοκρατίας του Ιράν την περίοδο 1999-2011. Η Ισλαμική Δημοκρατία του Ιράν έχει βιώσει επίσης διψήφιο πληθωρισμό κατά τα τελευταία χρόνια. Η πρόσφατη κίνηση του πληθωρισμού φαίνεται στον Πίνακα, φθάνοντας το 23% το 2011 σε σύγκριση με 12,4% το 2010. Η εκτιμώμενη άνοδος οφειλόταν εν μέρει στην απόσυρση των τεράστιων επιδοτήσεων για τα ενεργειακά προϊόντα και την επεκτατική δημοσιονομική πολιτική που είχε ληφθεί από την κυβέρνηση. Ο πληθωρισμός αναμένεται να υποχωρήσει το 2012 με τις επιπτώσεις της απόσυρσης των επιδοτήσεων που έχουν απορροφηθεί από την οικονομία, αλλά εξακολουθούν να παραμένουν σε διψήφια νούμερα. Ο ρυθμός οικονομικής ανάπτυξης κατά τα τελευταία χρόνια ήταν στην καλύτερη περίπτωση μέτριος και η επίμονη ανεργία ήταν ο κανόνας, όπως φαίνεται στον Πίνακα 14.1.

Πίνακας 14.1 Επιλεγμένα Οικονομικά Στοιχεία της Ισλαμικής Δημοκρατίας του Ιράν 1999-2011

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Πραγματικό Ακαθάριστο Εγχώριο προϊόν Ρυθμοί Ανάπτυξης (%)		5.1	3.3	7.5	6.8	4.8	5.7	6.2	6.9	3.3	1.5	3.2	4.0
Ακαθάριστες αποταμιεύσεις (% Του ΑΕΠ)		35.5	38.5	37.9	41.9	43.3	42.9	43.3	43.8	48.1	46.0	44.5	48.1
Ακαθάριστες Εγχώριες επενδύσεις Ποσοστό (% ΑΕΠ)		27.1	32.6	33.9	35.1	35.7	35.8	35.0	36.4	38.9	40.8	42.7	
Πληθωρισμός		12.6	11.4	15.8	15.6	15.2	12.1	13.6	18.4	25.4	10.8	12.4	23.0
Ανεργία	15.8	16.1	16.6	12.2	11.3	10.3	12.1	12.1	10.6	9.9	11.4	14.6	15.3**
Υπόλοιπο του προϋπολογισμού (% Του ΑΕΠ)		-0.2	-0.4	-4.1	-3.4	-3.0	-3.7	-3.3	-2.5	5.0	4.7	1.9	0.9
Ισοζύγιο Τρεχουσών συναλλαγών (% Του ΑΕΠ)		13.0	5.2	3.1	0.6	0.6	8.2	9.3	10.5	6.5	3.0	6.1	8.9
Εισαγωγές τροφίμων (% Των εμπορευματικών εισαγωγών) στο Ιράν	20	19	16	11	11	9	8	2				15	
Μεταβολή στην πρόσφορα χρήματος (%)		22.4	27.6	24.9	24.5	23.0	22.8	29.0	30.6	7.9	27.7	24.6	8.9
Εισροή ΑΞΕ (% Του ΑΕΠ)		0.2								0.4	0.9	0.9	
Εκπαίδευση: ποσοστό παιδιών της Α΄βάθμιας Σχολικής ηλικίας	86.4	85.6					96.7		99.5				
Εκπαίδευση: ποσοστό παιδιών της Β΄βάθμιας Σχολικής ηλικίας													
Εκπαίδευση: ποσοστό παιδιών της Ανώτατης Πανεπιστημιακής ηλικίας	19.1	19.4					23.2					42.8	
Πληθυσμός που υποσιτίζεται			5						5				

United Nations, (2012), Economic and Social Survey of Asia and the Pacific

http://www.unescap.org/pdd/publications/survey2012/download/index.asp

** International Monetary Fund - 2011 World Economic Outlook*

***Estimated various Internet sources*

Κυρίως, είναι απαραίτητο να αναφερθούμε στις βιομηχανίες στις οποίες το Ιράν έχει συγκριτικό πλεονέκτημα. Προφανώς, η πρώτη και πιο σημαντική είναι η βιομηχανία πετρελαίου και φυσικού αερίου. Έπειτα ακολουθεί η κλωστοϋφαντουργία, με τις γνωστές εξαγωγές σε περσικά χαλιά. Μετά ακολουθούν αυτοκίνητα, τρόφιμα, λιπάσματα, καυστική σόδα, φαρμακευτικά προϊόντα, οικιακές συσκευές, ηλεκτρονικά είδη, οι τηλεπικοινωνίες, δομικά υλικά, η μεταλλουργία και ο εξοπλισμός. Όλα αυτά αποτελούν κυρίως την βαριά βιομηχανία, σύμφωνα με το κεντρικά διαχειριζόμενο μοντέλο της οικονομικής ανάπτυξης. Ο βασικός τομέας της οικονομίας του Ιράν είναι το πετρέλαιο και τα παράγωγά του, από το οποίο το Ιράν είναι ο τρίτος μεγαλύτερος παραγωγός στον κόσμο. Η παραγωγή πετρελαίου του Ιράν ανέρχεται σε 11 τοις εκατό της συνολικής παραγωγής του ΟΠΕΚ.

Όντας ένας καθαρός εξαγωγέας πετρελαίου, η Ισλαμική Δημοκρατία έχει επωφεληθεί από τις υψηλές τιμές του πετρελαίου. Η αύξηση του ΑΕΠ βελτιώθηκε σε 4 τοις εκατό το οικονομικό έτος 2011, από 3.2 τοις εκατό το προηγούμενο έτος. Η καλύτερη απόδοση του γεωργικού τομέα υποστήριξε επίσης υψηλότερους ρυθμούς ανάπτυξης το 2011. Η οικονομία αναμένεται να βιώσει χαμηλότερο ρυθμό ανάπτυξης του τρία τοις εκατό το 2012 λόγω των ευμετάβλητων τιμών του πετρελαίου. Περαιτέρω σύσφιγξη των οικονομικών κυρώσεων που σχετίζονται με το πυρηνικό πρόγραμμα της χώρας αποτελεί σοβαρό κίνδυνο. Λόγω των μεγάλων εσόδων από το πετρέλαιο, το Ιράν απολαμβάνει πλεόνασμα του προϋπολογισμού για πολλά χρόνια. Το Ιράν παρουσίασε μεγάλο πλεόνασμα τρεχουσών συναλλαγών για το 2011 της τάξης του 8.9 τοις εκατό του ΑΕΠ, το οποίο ήταν ακόμη μεγαλύτερο από ό,τι το πλεόνασμα για το 2010 στο 6.1 τοις εκατό του ΑΕΠ, και αυτό γιατί η μεγαλύτερη αξία των εξαγωγών προκάλεσε αύξηση των τιμών του πετρελαίου. Παρ' όλα αυτά, λόγω των περιορισμένων δημόσιων πόρων, η πίεση εντείνεται για την ανάπτυξη του ιδιωτικού τομέα και για τις συνεργασίες δημόσιου-ιδιωτικού τομέα (United Nations 2012).

14.2.3 Σχέσεις Κινήτρων

Ο Χομεϊνί παρουσιάστηκε πεπεισμένος και αποφασισμένος στο λαό ότι η συμμετοχή στην ιρανική επανάσταση είχε πνευματικά και όχι υλικά κίνητρα. Ενώ υπάρχουν ορισμένα υλικά κίνητρα στις ισλαμικές οικονομίες, οι οικονομικοί παράγοντες προκαλούνται για να εκτελέσουν τις οδηγίες μέσω κατάλληλων κινήτρων ή αντικινήτρων, όπως περιγράφεται από τις ισλαμικές γραφές και ερμηνεύεται από τις θρησκευτικές αρχές. Το Ισλάμ γενικά αναγνωρίζει τα υλικά κίνητρα ως σημαντικά για την ώθηση της εργασίας, αν και αυτή η υλική ώθηση είναι διασυνδεδεμένη με την ικανοποίηση των μη-υλικών κινήτρων που σχετίζονται με τη θρησκεία και την ιδεολογία του κράτους.

Η σωστή διαβίωση θα πρέπει να είναι το κίνητρο των οικονομικών παραγόντων στην Ισλαμική Δημοκρατία του Ιράν, σύμφωνα με τις ισλαμικές αρχές. Η σωστή διαβίωση προάγει την ισορροπία μεταξύ ατομικών και κοινωνικών συμφερόντων και βοη-

θά την επίτευξη των στόχων της Sharia, το όραμα του Ισλάμ. Δύο από τους σημαντικότερους στόχους είναι η κοινωνικό-οικονομική δικαιοσύνη και η ευημερία όλων των ανθρώπων. Ενώ, τα συμβατικά οικονομικά υποθέτουν την επικράτηση της ιδιοτελούς συμπεριφοράς, το Ισλάμ δεν υποθέτει την επικράτηση μιας ιδανικής συμπεριφοράς. Πιστεύει ότι η συμπεριφορά των περισσότερων ανθρώπων μπορεί να έχει την τάση να βρίσκεται οπουδήποτε μεταξύ ατομικισμού και ανιδιοτέλειας, και ως εκ τούτου, μια συνεχής προσπάθεια πρέπει να πραγματοποιηθεί από την πλευρά τόσο των ατόμων όσο και της κοινωνίας για ηθική πρόοδο (Chapra 2000, 30).

Δημιουργώντας ένα επιτρεπτό περιβάλλον για τη δραστηριοποίηση των ατόμων είναι σημαντικό να κάνουμε ό,τι είναι «σωστό» και να απέχουμε από το να κάνουνε ό,τι είναι «λάθος». Αυτό, ωστόσο, δεν είναι επαρκές. Είναι, επίσης, αναγκαίο να παρέχουμε και υλικά και πνευματικά κίνητρα και αντικίνητρα για να παρακινήσουμε τα άτομα να κάνουν το καλύτερο για το δικό τους καλό, καθώς και των άλλων. Οι ανταγωνιστικές αγορές που λειτουργούν ομαλά, όπου οι άνθρωποι αλληλεπιδρούν μεταξύ τους με βάση τον ατομικισμό, είναι αναγκαίες για την διασφάλιση της αποτελεσματικότητας. Ωστόσο, η αποκλειστική πίστη δεν μπορεί να τοποθετηθεί μόνο στην αγορά, επειδή οι άνθρωποι μπορούν να χρησιμοποιούν αθέμιτα μέσα για να πλουτίζουν. Ως εκ τούτου, το κράτος πρέπει να δημιουργήσει και να επιβάλλει κανονισμούς. Το κράτος θα πρέπει να προσπαθήσει να εξασφαλίζει τον ανταγωνισμό και να θεσπίζει νόμους για τη διασφάλιση του κοινωνικού συμφέροντος. Ωστόσο, και πάλι δεν είναι αρκετό να εξαρτάται κανείς κυρίως από τους κανονισμούς. Υπάρχουν τόσοι πολλοί κρυφοί τρόποι σε μια οικονομία αγορών για περιορισμό του ανταγωνισμού και εξαπάτηση και εκμετάλλευση των άλλων χωρίς να πιαστείς. Οι κανονισμοί μπορεί να μην είναι αποτελεσματικοί χωρίς μια ισχυρή αντίληψη για το τι είναι το ηθικά και δεοντολογικά «σωστό» πράγμα να κάνει κάποιος.

Το κόστος εφαρμογής των κανονισμών μπορεί να είναι χαμηλότερο, αν υπάρχει κάποιος αποτελεσματικός μηχανισμός για αυτό-επιβολή (Chapra 2000, 30-1). Αυτή η αυτό-επιβολή πιστεύεται ότι προέρχεται από δύο πηγές. Η μια από αυτές είναι η έμφυτη καλοσύνη των ανθρώπων. Στο πλαίσιο των ισλαμικών πεποιθήσεων, οι άνθρωποι είναι καλοί από τη φύση τους, επειδή ο Θεός τούς έχει δημιουργήσει κατ' εικόνα Του. Τα άτομα δεν είναι απαραίτητο πάντα να ενεργούν για το δικό τους συμφέρον. Μπορούν επίσης να ενεργούν για το συμφέρον των άλλων και να κάνουν ακόμη και αυτοθυσίες κάτω από το αίσθημα της ηθικής υποχρέωσης. Ωστόσο, επειδή τα άτομα είναι ελεύθερα και η συμπεριφορά τους δεν είναι προκαθορισμένη, μπορούν ή όχι να αντιληφθούν την έμφυτη καλοσύνη τους και μπορούν να ενεργούν με τρόπους που είναι ενάντια στην φύση τους. Αυτό μπορεί να βλάψει τους ίδιους και την κοινωνία. Ως εκ τούτου, είναι απαραίτητο να παρέχουμε κίνητρα και αντικίνητρα, καθώς και ένα ευνοϊκό περιβάλλον. Η δεύτερη πηγή της αυτό-επιβολής είναι η πίστη στην ανταμοιβή και την τιμωρία στη μετά θάνατον ζωή. Αν ένα άτομο απέχει από το να κάνει κάτι λάθος, και επίσης θυσιάζει το υλικό του συμφέρον για το καλό των άλλων, η ευημερία

του στη μετά θάνατον ζωή θα βελτιωθεί φαινομενικά. Η έννοια της μετά θάνατον ζωής δίνει έτσι μια μακροπρόθεσμη προοπτική της αυτο-επιβολής, επεκτείνοντάς την πέρα από τη διάρκεια ζωής ενός ατόμου σε αυτόν τον κόσμο. Όπως σημειώνεται, δεν είναι δυνατόν για τον ανταγωνισμό και την κυβερνητική παρέμβαση πάντα να παρακινούν ένα άτομο να κάνει ό,τι είναι ηθικά σωστό και να απέχει από ό,τι είναι ηθικά λάθος, ή να συνεργάζεται με άλλους και να αυτοθυσιάζεται. Ως εκ τούτου, μπορεί να μην είναι δυνατό να διασφαλίζεται αποτελεσματικά το κοινωνικό συμφέρον χωρίς τη βοήθεια των ηθικών αξιών, μιας αποτελεσματικής κινητήριας δύναμης και ενός κατάλληλου περιβάλλοντος. Με αυτόν τον τρόπο το βάρος του κράτους για τη διασφάλιση του κοινωνικού ενδιαφέροντος μειώνεται (Chapra 2000, 31).

Σύμφωνα με την Sharia, το επίκεντρο της ανθρώπινης δραστηριότητας θα πρέπει να είναι η επίτευξη του falah, το οποίο περιλαμβάνει επιτυχία, αυτο-βελτίωση, ευτυχία, ευημερία και καλή διαβίωση. Έτσι, ο ισλαμικός παραγωγός, όπως και ο ισλαμικός καταναλωτής, θα πρέπει να προσπαθήσει να μεγιστοποιήσει το falah του, ενώ λαμβάνει υπόψη την ευημερία του στην μετά θάνατον ζωή. Ένα θετικό Ισλαμικό κίνητρο περιλαμβάνει την σκληρή εργασία και την δίκαιη μεταχείριση των άλλων. Ο Ισλαμικός παραγωγός είναι ηθικά υποχρεωμένος σε αυτές τις παραγωγικές δραστηριότητες, οι οποίες είναι σύμφωνες με τους στόχους της Sharia. Ένας ορθολογικός Ισλαμικός παραγωγός θα κινητοποιηθεί σύμφωνα με τους ακόλουθους ηθικούς κανόνες: μεγιστοποίηση της κοινωνικής ωφέλειας και δημόσιου συμφέροντος, απαγόρευση πρόκλησης τραυματισμού ή θλίψης στους άλλους, υπεροχή του κοινωνικού οφέλους έναντι του ιδιωτικού οφέλους, ανακούφιση των άλλων από δυσκολίες και κακουχίες, ειδικά σε συνθήκες αδήριτης και επιτακτικής ανάγκης, και χρήση σωστών μέτρων και σταθμών. Ο καθένας θα πρέπει να εργάζεται σκληρά στο επάγγελμα που έχει επιλέξει και να απολαμβάνει τους καρπούς της εργασίας του, θεωρώντας το ως ένα έντιμο επάγγελμα. Μόνο ο δικαίως αποκτηθείς πλούτος είναι νόμιμος και η σεμνότητα στην απόλαυση του πλούτου είναι ζωτικής σημασίας. Επιπλέον, οι παραγωγοί θα πρέπει να είναι αποτελεσματικοί και όχι σπάταλοι, να καταβάλλουν στους εργαζομένους τους έναν επαρκή μισθό και να χρεώνουν μια δίκαιη τιμή (Rosser και Rosser 2004, 102, Sarker 1999, 12).

Από την Ισλαμική άποψη, το πρόβλημα μεταξύ ιδιοκτητών και διαχειριστών είναι αναγνωρισμένο και η βάση των σχέσεών τους εξαρτάται από την έννοια του Amanah (αξιοπιστία). Ο διαχειριστής είναι ένα άτομο που εργάζεται για λογαριασμό του ιδιοκτήτη κατά έναν αξιόπιστο τρόπο, εξυπηρετώντας το συμφέρον της εταιρείας και όχι τα δικά του εγωιστικά κίνητρα (Iqbal και Llewellyn 2002). Σύμφωνα με αυτό, μια ισλαμική εταιρεία θα εξετάσει το όφελος για το σύνολο της κοινωνίας, όταν ο στόχος της Ισλαμικής επιχείρησης θα είναι διττός: μεγιστοποίηση του κέρδους και μεγιστοποίηση του Falah.

Ένα άλλο αναγνωριστικό χαρακτηριστικό μιας ισλαμικής οικονομίας είναι το σύστημα αναδιανομής της γνωστό ως zakat (ελεημοσύνη), δίνοντας ένα σταθερό μερίδιο της προσωπικής περιουσίας στους φτωχούς και απόρους. Η Zakat είναι το πιο σημα-

ντικό θετικό κίνητρο. Η ελεημοσύνη υποτίθεται ότι είναι μια εθελοντική δραστηριότητα των ευσεβών, αλλά στην πράξη έγινε ένας θρησκευτικός φόρος που χρησιμοποιείται για σκοπούς αναδιανομής του εισοδήματος από τις ισλαμικές κυβερνήσεις. Το σύστημα επιβάλλει έναν φόρο στους αρκετά πλούσιους Ισλαμιστές για τη χρηματοδότηση οχτώ σκοπών, συμπεριλαμβανομένης της ανακούφισης των φτωχών, της χειραφέτησης των δούλων και της βοήθειας σε άτομα που υπηρετούν το Ισλάμ (Kuran 1995, 159). Στην αρχική του σύνθεση ήταν ένας φόρος 2.5 τοις εκατό (Rosser και Rosser 2004, 101). Οι οπαδοί του Ισλάμ, που συμπεριφέρονται με τρόπους που θεωρούν αντί-ισλαμικούς, θα προσπαθήσουν να αποκαταστήσουν τους εαυτούς τους, ενσωματώνοντας τη θρησκεία στην καθημερινή τους ρουτίνα. Σε τέτοιους οπαδούς που μαστίζονται από ενοχές, μια ισλαμική οικονομία προσφέρει μια σειρά από ευκαιρίες για ανακούφιση. Η Zakat παρέχει τέτοια ανακούφιση με δωρεές σε ισλαμικούς σκοπούς, παράλληλα με την εκμετάλλευση ενός ισλαμικού τραπεζικού λογαριασμού, ψωνίζοντας όποτε είναι δυνατόν σε ισλαμικά καταστήματα και υιοθετώντας μια ισλαμική ταυτότητα για τις επιχειρήσεις της. Με τον τρόπο αυτό, οι ισλαμικοί οπαδοί μπορούν να επιτύχουν το αίσθημα ότι κάνουν το καλύτερό τους για να ζήσουν με δίκαιο τρόπο παρά τις δυσμενείς κοινωνικές συνθήκες (Kuran 1995, 168). Η Zakat μπορεί να γίνει ένα πιο αποτελεσματικό όπλο κατά της φτώχειας και της ανισότητας από ό,τι τα συμβατικά μέσα που χρησιμοποιούνται για αναδιανομή από τις κυβερνήσεις. Λόγω της θρησκευτικής της σημασίας, η zakat θα πρέπει να δίδεται οικειοθελώς. Οι ισλαμικοί οπαδοί που αποφεύγουν τις φορολογικές τους υποχρεώσεις στην κοσμική κυβέρνηση, θα πληρώσουν πρόθυμα την zakat σε μια ισλαμική κυβέρνηση, ακόμη και εν απουσία εξαναγκασμού (Kuran 1995, 159).

Το σύστημα κοινωνικής προστασίας στο Ιράν είναι ένα σύνθετο δίκτυο δημόσιων, ημιδημόσιων και ιδιωτικών προγραμμάτων διαφορετικής κλίμακας, που καλύπτουν ένα μεγάλο μέρος, αλλά όχι όλο, του πληθυσμού (Tabatabai 2011, 4). Μια κινητήρια δύναμη της επανάστασης του Ιράν ήταν η δυσαρέσκεια για τα αυξημένα εισοδήματα και τις ανισοκατανομές του πλούτου πριν από την επανάσταση. Αυτό τροφοδότησε την ισλαμική απαίτηση για κοινωνική δικαιοσύνη και αναδιανομή μετά την επανάσταση. Η χώρα όχι μόνο έχει τους πόρους που χρειάζεται για να αντιμετωπίσει τις χειρότερες πτυχές της αλλοτρίωσης, αλλά έχει δεσμευτεί να το κάνει σύμφωνα με τον ισλαμικό σύστημα αξιών και τους εθνικούς αναπτυξιακούς στόχους, όπως διακηρύσσονται στο σύνταγμα της στο άρθρο 29. Η ανισότητα μειώθηκε απότομα αμέσως μετά την Επανάσταση του 1979, αλλά έκτοτε παρέμεινε σχετικά σταθερή, με τον συντελεστή Gini περίπου 0.44, ενώ η φτώχεια έχει μειωθεί σχεδόν σταθερά, από πάνω από το 40 τοις εκατό του πληθυσμού στα τέλη του 1980 σε περίπου 12 τοις εκατό το 2006 (Tabatabai 2011, 3). Το ισλαμικό καθεστώς δαπάνησε το ένα τέταρτο του ετήσιου προϋπολογισμού σε επιδοτήσεις για το φτωχότερο πληθυσμό για ψωμί, ρύζι, ζάχαρη, τυρί, καύσιμα και μαγειρικό λάδι, καθώς και για ηλεκτρική ενέργεια, εγκαταστάσεις υγιεινής και τρεχούμενο νερό. Το καθεστώς παρείχε επίσης στους εργαζομένους εργοστασίων σημαντικά δι-

καιώματα, όπως το εξαήμερο, την 48-ωρη εργάσιμη εβδομάδα, τις αμειβόμενες Παρασκευές, κατώτατο μισθό, 12 διακοπές ετησίως και κάποια εργασιακή ασφάλεια.

14.3 Πολιτική δομή

Η Ισλαμική Επανάσταση του 1979 μετέτρεψε την Ιρανική δομή της πολιτικής, της κοινωνίας και της οικονομίας. Η πολιτική του Σάχη ήταν ενάντια στον κλήρο και τους bazaaris. Συγκεκριμένα, ήθελε οι κληρικοί να αποκλειστούν από νομικές και αγαθοεργείς δραστηριότητες. Η διοίκηση του Σάχη άρχισε να αμφισβητεί τη σημασία της θρησκείας, η οποία παρουσιαζόταν από το καθεστώς ως ένα εμπόδιο για την ανάπτυξη. Κατά την περίοδο της επανάστασης, οι Σιίτες κληρικοί ανέλαβαν μια πιο κυρίαρχη θέση στην πολιτική και σχεδόν σε όλες τις άλλες πτυχές της Ιρανικής ζωής. Η επαναστατική διαδικασία προκάλεσε αλλαγές στην κατανομή εξουσίας στην κοινωνία. Μετά την πτώση του Σάχη, η επιρροή των ανώτερων κληρικών απέκτησε το πάνω χέρι στην Ιρανική κοινωνία. Οι κληρικοί, οι οποίοι είναι σταθερά προσηλωμένοι στη διατήρηση της Ισλαμικής Δημοκρατίας, σχημάτισαν την μετεπαναστατική ελίτ.

Το Ιράν ορίστηκε επισήμως ως ισλαμική δημοκρατία και οι πολιτικές, νομικές και οικονομικές πτυχές μιας τέτοιας δομής δημιουργήθηκαν μέσα από το σύνταγμα. Το Ιράν μετατράπηκε από μια μοναρχία δυτικών συμμαχιών, η οποία βασιζόταν στον περσικό εθνικισμό, σε ένα καθεστώς βασισμένο στον Σιιτικό ισλαμικό φονταμενταλισμό. Ο στόχος του Χομεϊνί ήταν να δημιουργήσει ένα πολιτικό σύστημα, το οποίο θα παρείχε συνέπεια. Ήθελε να αφαιρέσει τον Σάχη, όχι όμως να διαλύσει ολόκληρη την κοινωνία. Αυτό θα ήταν εφικτό μέσω της θεσμοθέτησης της κυριαρχίας και της παρέμβασης του κλήρου σε όλες τις πτυχές των πολιτικών διαδικασιών και στη λειτουργία της κυβέρνησης. Με τον τρόπο αυτό και μετά από πολλά χρόνια αγώνων, η Σιιτική ιεραρχία μεταμορφώθηκε από μια πολιτική δύναμη κατά τη διάρκεια της επανάστασης σε ένα κυβερνών καθεστώς. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο η Συνέλευση των Εμπειρογνωμόνων των 86 θρησκευτικών προσωπικοτήτων έγραψε το Σύνταγμα, έτσι ώστε να διασφαλιστεί η επιρροή τους. Μέσα από το Σύνταγμα, δημιούργησαν μια κυβερνητική δομή βασισμένη στη θρησκεία, η οποία υπερείχε της συμβατικής δομής. Πιο συγκεκριμένα, εισήγαγαν ένα προεδρικό σύστημα (πρόεδρος, υπουργικό συμβούλιο, κοινοβούλιο), το οποίο εκλέγεται από τον λαό του Ιράν, αλλά ο καθένας που εκπροσωπεί δημόσιο αξίωμα πρέπει να επιδιώξει την έγκριση από τις θρησκευτικές αρχές πριν κατέβει σε εκλογές. Έτσι, το πολιτικό σύστημα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «δυϊσμός». Αυτός ο δυϊσμός αποτελείται από την δημοκρατία της εκλεγμένης συμβατικής κυβέρνησης (πρόεδρος, υπουργικό συμβούλιο, το κοινοβούλιο) και τους ανώτατους θρησκευτικούς φορείς (Ανώτατος Ηγέτης, Συνέλευση των Εμπειρογνωμόνων, Συμβούλιο των Φρουρών), διασφαλίζοντας ότι οι ισλαμικές αξίες κυριαρχούν στην πολιτική δομή. Διασφαλίζοντας την συνοχή μεταξύ των πολιτικών και οικονομικών δομών σημαίνει ότι η κεντρικά διαχειριζόμενη μορφή του οικονομικού

συντονισμού των εξειδικευμένων οικονομικών μονάδων απαιτεί μια μη-πλουραλιστική πολιτική δομή. Στην περίπτωση του Ιράν, το έργο αυτό έχει επιτευχθεί με την εφαρμογή των νόμων της Sharia σε κάθε πτυχή της ζωής - συμπεριλαμβανομένης της οικονομικής και πολιτικής - και εποπτεύεται από τους ανώτατους θρησκευτικούς φορείς. Ο Χομεϊνί μετέτρεψε την πολιτική δομή σε θεοκρατία, που σημαίνει ότι ένα κράτος κυβερνάται από τους ηγέτες της κυρίαρχης θρησκείας, ηγέτες οι οποίοι θεωρούνται θεϊκά καθοδηγούμενοι και οι πολιτικές των οποίων συνάδουν με την ηθική της θρησκείας, στην προκειμένη περίπτωση, το Ισλάμ.

Το Σύνταγμα της Ισλαμικής Δημοκρατίας του Ιράν περιέχει 175 ρήτρες, περιλαμβάνει 13 άρθρα με κάποιες γενικές βασικές αρχές και 40 τροπολογίες που προστέθηκαν μετά τον θάνατο του Χομεϊνί. Το έγγραφο παραμένει σε ισχύ μέχρι την επιστροφή του Mahdi, ο οποίος είναι ο σωτήρας του Ισλάμ που θα κυβερνήσει για επτά, εννέα ή δεκαεννέα χρόνια (σύμφωνα με διάφορες ερμηνείες) πριν από την Ημέρα της Κρίσης και θα ελευθερώσει τον κόσμο από την αδικοπραξία, την αδικία και την τυραννία.

Με βάση το Σύνταγμα, η επίσημη θρησκεία του Ιράν είναι ο Ισλαμισμός και η αρχή αυτή θα παραμείνει αιώνια αδιαμφισβήτητη. Όλοι οι αστικοί, ποινικοί, χρηματοπιστωτικοί, οικονομικοί, διοικητικοί, πολιτιστικοί, στρατιωτικοί, πολιτικοί και άλλοι νόμοι και κανονισμοί πρέπει να συμμορφώνονται με τις αρχές του Ισλάμ. Το προοίμιο επιβεβαιώνει την πίστη σε ένα Θεό ως «δεν υπάρχει Θεός εκτός από τον Αλλάχ», την αποκλειστική κυριαρχία Του και το δικαίωμα να νομοθετεί, και την αναγκαιότητα της υποβολής στις εντολές Του. Το προοίμιο επιβεβαιώνει επίσης πίστη στη Θεία Δικαιοσύνη, το Κοράνι, την Ημέρα της Κρίσης, τον Προφήτη Μωάμεθ, τους Δώδεκα Ιμάμηδες, την επιστροφή του κρυμμένου Mahdi, και το πιο σημαντικό, στην ιδέα του Χομεϊνί για Velayat-e Faqih (η Διακυβέρνηση του Νομομαθούς). Το ισλαμικό κράτος ορίστηκε ξεκάθαρα από τον Χομεϊνί στο βιβλίο του Hokumat-e Islami: Velayat-e Faqih (Ισλαμική κυβέρνηση: η Διακυβέρνηση του Νομομαθούς), που δημοσιεύθηκε το 1970, σχεδόν μια δεκαετία πριν από την επιτυχία της επανάστασης. Σε αυτό το βιβλίο, ο Χομεϊνί εξήγησε την αναγκαιότητα της λειτουργίας του ισλαμικού κράτους βάσει των Velayat-e Faqih, την θεοκρατική πολιτική εξουσία από τους ισλαμικούς νομομαθείς. Η αρχή αυτή ενσωματώθηκε στο νέο ιρανικό Σύνταγμα, αφού πρώτα τέθηκε σε δημοψήφισμα. Η μορφή της κυβέρνησης του Ιράν είναι αυτή της Ισλαμικής Δημοκρατίας, η οποία εγκρίθηκε από το λαό του Ιράν, βάσει της μακροχρόνιας πίστης τους στην κυριαρχία της αλήθειας και της δικαιοσύνης του Κορανίου. Ο Χομεϊνί υπέβαλε το Σύνταγμα σε δημοψήφισμα στις 24 Οκτωβρίου 1979, με αποτέλεσμα τη θετική ψήφο του 98.2 τοις εκατό των εγγεγραμμένων ψηφοφόρων και το οποίο τέθηκε σε ισχύ στις 3 Δεκεμβρίου του ίδιου έτους. Δήλωσε ότι εκείνοι που απείχαν ή ψήφισαν όχι, υποκινούνταν από τους Αμερικανούς, όπως επίσης και βεβήλωσαν τους μάρτυρες της Ισλαμικής Επανάστασης. Εξίσωσε εκείνους που αντιτίθενται στο Σύνταγμα με τον «Σατανά» και τον «ιμπεριαλισμό». Προειδοποίησε επίσης ότι οποιαδήποτε ένδειξη διχασμού θα δελέαζε την Αμερική να επιτεθεί στο Ιράν. Το αποτέλεσμα ήταν ένα αυτονόητο συμπέρασμα, το θεοκρατικό Σύνταγμα είχε εγκατασταθεί.

Η κυβέρνηση της Ισλαμικής Δημοκρατίας του Ιράν έχει την υποχρέωση να κατευθύνει όλους τους πόρους της για τη δημιουργία ενός ευνοϊκού περιβάλλοντος για την οικονομική ανάπτυξη, βασιζόμενου στην πίστη, την αφοσίωση και την πάλη ενάντια σε όλες τις μορφές της ανηθικότητας και της διαφθοράς. Ο στόχος είναι να καταστεί η χώρα αυτάρκης και να επιβάλλεται το «καλό» και να απαγορεύεται το «κακό». Η ελευθερία, η ανεξαρτησία, η ενότητα και η εδαφική ακεραιότητα της χώρας είναι άρρηκτα συνδεδεμένα μεταξύ τους, και η διατήρησή τους είναι το καθήκον της κυβέρνησης και όλων των πολιτών. Κανένα άτομο, ομάδα ή αρχή δεν έχει το δικαίωμα να παραβιάζει την πολιτική, την πολιτιστική, την οικονομική και την στρατιωτική ανεξαρτησία ή την εδαφική ακεραιότητα του Ιράν. Δεδομένου ότι η οικογένεια είναι η θεμελιώδης μονάδα της ισλαμικής κοινωνίας, όλοι οι νόμοι, οι κανονισμοί και τα συναφή προγράμματα πρέπει να διευκολύνουν το σχηματισμό της οικογένειας και να διασφαλίζουν την σταθερότητα και την ιερότητά της, σύμφωνα με τους νόμους και τις αξίες του Ισλάμ.

Το Σύνταγμα υπενθυμίζει την αντίθεσή του σε όλες τις μορφές της αποικιοκρατίας, του αυταρχισμού και του ιμπεριαλισμού, και είναι η ευθύνη της Ισλαμικής Δημοκρατίας να βοηθήσει τους καταπιεσμένους του κόσμου να αγωνίζονται ενάντια στους καταπιεστές τους. Όλοι οι ισλαμικοί οπαδοί αποτελούν ένα ενιαίο έθνος, βασισμένο στο σύνταγμα, και η κυβέρνηση της Ισλαμικής Δημοκρατίας του Ιράν έχει το καθήκον να διαμορφώνει τις γενικές πολιτικές της με στόχο την καλλιέργεια της φιλίας και ενότητας όλων των ισλαμικών οπαδών. Η κυβέρνηση της Ισλαμικής Δημοκρατίας του Ιράν έχει το καθήκον να αντιμετωπίζει τους μη-Μουσουλμάνους σύμφωνα με τους ηθικούς κανόνες και τις αρχές της Ισλαμικής δικαιοσύνης και της ισότητας, καθώς και να σέβεται το ανθρώπινο δικαίωμά τους. Η αρχή αυτή ισχύει για όλους όσους απέχουν από συμμετοχή σε συνωμοσίες ή δραστηριότητες κατά του Ισλάμ και της Ισλαμικής Δημοκρατίας. Χριστιανοί, Εβραίοι και Ζωροάστρες είναι οι μόνες αναγνωρισμένες θρησκευτικές μειονότητες, οι οποίοι εντός των ορίων του νόμου, είναι ελεύθεροι να εκτελούν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα και τις τελετές τους, και να ενεργούν σύμφωνα με τα δικά τους πρότυπα σε θέματα προσωπικών σχέσεων και θρησκευτικής εκπαίδευσης.

Στην Ισλαμική Δημοκρατία του Ιράν, με βάση το Σύνταγμα, τις υποθέσεις της χώρας πρέπει να τις διαχειρίζονται με βάση την κοινή γνώμη, η οποία εκφράζεται από τους εκπροσώπους των εκλογών. Το γενικό εκλογικό σώμα ορίστηκε από το 2005 και όλοι οι ενήλικοι (συμπεριλαμβανομένων των γυναικών) από την ηλικία των δεκαέξι ετών, έχουν την δύναμη να επιλέγουν - με μυστική και άμεση ψηφοφορία - πρόεδρο, κοινοβούλιο, επαρχιακά συμβούλια σε πόλη, περιφέρεια, διαμέρισμα και χωρικά συμβούλια, καθώς και την Συνέλευση των Εμπειρογνωμόνων. Όλοι οι πολίτες, ανεξάρτητα από τη φυλή, την εθνικότητα, το θρήσκευμα και το φύλο, έχουν εξασφαλίσει τις βασικές ανθρώπινες και ατομικές τους ελευθερίες: το δικαίωμα της ελευθερίας του τύπου, της έκφρασης, της λατρείας, της οργάνωσης, της αναφοράς και της διαδήλωσης, ίση μεταχείριση ενώπιον του νόμου, το δικαίωμα προσφυγής, και την ελευθερία από αυθαίρετη σύλληψη, βασανιστήρια, επιτήρηση της αστυνομίας ακόμη και από υποκλοπή

τηλεφωνικών συνδιαλέξεων. Το άτομο υπό κράτηση πρέπει να παραπεμφθεί σε πολιτικό δικαστήριο μέσα σε είκοσι τέσσερις ώρες. Σύμφωνα με τον νόμο θεωρούνται αθώοι μέχρι αποδείξεως του εναντίου πέρα από κάθε αμφιβολία σε ένα σωστό δικαστήριο. Ο νόμος κατηγοριοποιεί την εθνική οικονομία σε δημόσιους και ιδιωτικούς τομείς, κατανέμοντας τις μεγάλες βιομηχανίες στον δημόσιο τομέα, αλλά την γεωργία, την ελαφρά βιομηχανία και τις περισσότερες υπηρεσίες στον ιδιωτικό τομέα. Η ιδιωτική ιδιοκτησία ήταν απολύτως σεβαστή και θεμιτή.

Το Σύνταγμα της Ισλαμικής Δημοκρατίας δημιούργησε έναν ισλαμικό νομομαθή, τον Ανώτατο Ηγέτη και ένα Συμβούλιο Φρουρών για να ασκήσουν βέτο σε αντι-ισλαμικές νομοθεσίες και να προτείνουν υποψήφιους για αξιώματα, αποκλείοντας εκείνους που κρίνονταν αντι-ισλαμικοί. Η εκτελεστική εξουσία ασκείται από τον πρόεδρο και τους υπουργούς του, τον στρατό και τους προστάτες της ισλαμικής επανάστασης. Η νομοθετική εξουσία ασκείται από την Ισλαμική Συμβουλευτική Συνέλευση. Η δικαστική εξουσία ασκείται από το δικαστικό σύστημα, το οποίο είναι μια ανεξάρτητη αρχή. Ο Χομεϊνί υποστήριξε ότι το Σύνταγμα σε καμία περίπτωση δεν αντιτίθεται στην δημοκρατία, επειδή οι άνθρωποι αγαπούν τον κλήρο, έχουν πίστη στον κλήρο και θέλουν να καθοδηγούνται από τον κλήρο.

Ο Ανώτατος Ηγέτης, ή ο ηγέτης της Επανάστασης, είναι η ανώτατη πολιτική αρχή στην Ισλαμική Δημοκρατία του Ιράν. Εκλέγεται από την Συνέλευση των Εμπειρογνωμόνων. Τα ανώτερα προσόντα και οι προϋποθέσεις για τον Ανώτατο Ηγέτη είναι: η λογιότητα, η δικαιοσύνη και η ευσέβεια, η σωστή πολιτική και κοινωνική διορατικότητα, η σύνεση, το θάρρος, οι διοικητικές ικανότητες, η επαρκής ικανότητα για ηγεσία, νομικά προσόντα και προσήλωση στις αρχές της επανάστασης. Προτεραιότητα δίνεται σε αυτόν που διαθέτει ανώτερη νομολογιακή και πολιτική οξυδέρκεια. Ο Ανώτατος Ηγέτης θα πρέπει να υποστηρίζει ότι όλες οι εξουσίες και όλες οι ευθύνες απορρέουν από την Velayat-e Faqih. Ως εκ τούτου, ο Ανώτατος Ηγέτης θα πρέπει να επιβλέπει το έργο του προέδρου και των άλλων κρατικών αξιωματούχων, για να βεβαιωθεί ότι δεν κάνουν λάθη ή πάνε ενάντια στο νόμο και το Κοράνι.

Το Σύνταγμα προίκισε τον Ανώτατο Ηγέτη με δύναμη και ευρεία εξουσία, που οι Σάχηδες δεν μπορούσαν να φανταστούν· αυτός (πάντα άντρας) είναι πιο ισχυρός από τον πρόεδρο της χώρας. Μπορεί να καθορίσει τα συμφέροντα του Ισλάμ, να θέσει τις γενικές κατευθυντήριες γραμμές της Ισλαμικής Δημοκρατίας, να οριοθετήσει και να εποπτεύσει την εφαρμογή της πολιτικής, να εκδώσει διατάγματα για τα εθνικά δημοψηφίσματα και να μεσολαβήσει μεταξύ της εκτελεστικής, νομοθετικής και δικαστικής εξουσίας. Μπορεί να χορηγήσει αμνηστία και να καθαιρέσει προέδρους, καθώς και να αποτρέψει υποψηφιότητες για αξιώματα. Ως επικεφαλής στρατηγός, θα μπορούσε να κηρύξει τον πόλεμο και την ειρήνη, να κινητοποιήσει τις ένοπλες δυνάμεις, να διορίσει διοικητές και να συγκαλέσει συμβούλιο εθνικής ασφαλείας που ασχολείται με την άμυνα και τις εξωτερικές υποθέσεις. Επιπλέον, θα μπορούσε να διορίσει έναν εντυπωσιακό αριθμό υψηλών αξιωματούχων εκτός της επίσημης κρατικής δομής, συμπεριλαμβανο-

μένου και του διευθυντή του εθνικού δικτύου ραδιοτηλεόρασης, τον επόπτη του γραφείου του Imamzadeh (αναφέρεται ως άμεσος απόγονος του Ιμάμη Shia), τους ηγέτες των τζαμί της πόλης, τους προϊστάμενους των κληρικών ιδρυμάτων (κυρίως τους Bonyads) και τους συντάκτες των δύο κορυφαίων εφημερίδων της χώρας, Ettela'at και Kayhan. Επιπλέον, διορίζει τον επικεφαλής δικαστή, το γενικό εισαγγελέα και τους έξι νομικούς από τα 12 μέλη του Συμβουλίου των Φρουρών. Μια μεταγενέστερη τροποποίηση έδωσε στον Ανώτατο Ηγέτη την πρόσθετη εξουσία να διορίζει έναν συμβούλιο σκοπιμότητας για να μεσολαβήσει σε διαφορές μεταξύ του Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου των Φρουρών. Παρ' όλα αυτά, ο Ανώτατος Ηγέτης είναι ίσος με το υπόλοιπο του λαού της χώρας στα μάτια του νόμου. Ο διορισμός του Ανώτατου Ηγέτη είναι διά βίου, αλλά μπορεί να αποπεμφθεί από τη Γενική Συνέλευση, υπό ορισμένες συνθήκες. Ο Αγιατολάχ Ρουχολάχ Χομεϊνί ήταν ο Ανώτατος Ηγέτης από το 1979 μέχρι το θάνατό του το 1989, ακολουθούμενος από τον Αλή Χουσεΐν Χομεϊνί έως σήμερα.

Η Συνέλευση των Εμπειρογνωμόνων, ένας όρος θρησκευτικής υποδήλωσης, συνέρχεται για μια εβδομάδα κάθε χρόνο και αποτελείται από 86 θρησκευτικές προσωπικότητες, οι οποίοι εκλέγονται με λαϊκή ψήφο κάθε οκτώ χρόνια από έναν κατάλογο ονομάτων που εγκρίνεται από το Συμβούλιο των Φρουρών (όπως συμβαίνει στις προεδρικές και τις βουλευτικές εκλογές). Μετά το θάνατο του Ανώτατου Ηγέτη, η Συνέλευση των Εμπειρογνωμόνων είναι υπεύθυνη για την εκλογή του νέου Ανώτατου Ηγέτη της χώρας. Η Συνέλευση των Εμπειρογνωμόνων είχε αρχικά την ευθύνη της σύνταξης του Ισλαμικού Συντάγματος. Η Συνέλευση δεν έχει φέρει ποτέ επίσημα αντιρρήσεις για οποιαδήποτε απόφαση του Ανώτατου Ηγέτη.

Το Συμβούλιο των Φρουρών αποτελείται από δώδεκα ulama, (νομικοί), εκ των οποίων οι έξι διορίζονται από τον Ανώτατο Ηγέτη. Οι άλλοι έξι είναι κοσμικά μέλη που προτείνονται από τον επικεφαλής του δικαστικού σώματος (ο οποίος, με τη σειρά του, διορίζεται επίσης από τον Ανώτατο Ηγέτη) και διορίζονται από το Κοινοβούλιο. Όλη η νομοθεσία πρέπει να αποσταλεί στο Συμβούλιο των Φρουρών για λεπτομερή εξέταση. Το Συμβούλιο των Φρουρών αποτελείται από δικαστές, διασφαλίζοντας έτσι ότι το περιεχόμενο της κάθε νομοθεσίας δεν αντιβαίνει στις Ισλαμικές αρχές και το Σύνταγμα. Το Συμβούλιο των Φρουρών έχει το δικαίωμα να ερμηνεύει το Σύνταγμα και να αποφαίνεται σχετικά με τη συμβατότητα της νομοθεσίας με τον Ισλαμικό νόμο. Το Συμβούλιο των Φρουρών θα μπορούσε να ασκήσει βέτο σε νομοσχέδια που ψηφίστηκαν από το νομοθετικό σώμα αν τα θεωρεί αντίθετα με το πνεύμα είτε του Συντάγματος ή της Sharia. Οι μη-κληρικοί παίζουν ρόλο μόνο εάν η νομοθεσία είναι σύμφωνη με το Σύνταγμα του Ιράν πριν ψηφιστεί από το Κοινοβούλιο. Τα θρησκευτικά μέλη καθορίζουν εάν η νομοθεσία είναι σύμφωνη με ισλαμικές αρχές. Τέλος, το Συμβούλιο των Φρουρών πιστοποιεί την συμμετοχή των υποψηφίων για την προεδρία, την Συνέλευση των Εμπειρογνωμόνων και το Κοινοβούλιο, και έχει την εξουσία να ελέγχει τις εκλογές. Σχετικά με την οικονομική πολιτική, το όργανο αυτό έγινε ο υπερασπιστής των δυνάμεων της καπιταλιστικής αγοράς, ασκώντας βέτο στο νομοσχέδιο για εθνικοποίηση του εξωτερικού

εμπορίου το 1982 και στο νομοσχέδιο για αγροτική μεταρρύθμιση το 1983. Εκπροσωπεί τα συμφέροντα των αστών εμπόρων και των μεγάλων γαιοκτημόνων, συμπεριλαμβανομένων ορισμένων ulama. Από τον θάνατο του Χομεϊνί, το Συμβούλιο των Φρουρών της Επανάστασης είχε ασκήσει βέτο σε περίπου 48 τοις εκατό των νομοσχεδίων που ψηφίστηκαν από το κοινοβούλιο (Rosser και Rosser 2004, 493).

Η Ισλαμική Συμβουλευτική Συνέλευση του Ιράν (Majles) είναι το εθνικό νομοθετικό σώμα του Ιράν. Πρόκειται για ένα σώμα από 290 βουλευτές, εκλεγμένους με μυστική ψηφοφορία μία φορά κάθε τέσσερα χρόνια, από το εκλογικό σώμα, το οποίο αποτελείται από ενήλικες, συμπεριλαμβανομένων των γυναικών. Ενώ τα πολιτικά κόμματα είναι νόμιμα, σχεδόν απουσιάζουν από το πολιτικό τοπίο του Ιράν και ο όρος «κόμμα» αντικαθίσταται συνήθως πολιτικές ομάδες που προτιμούν τις εναλλακτικές ονομασίες όπως «κίνημα», «συμμαχία», «κοινωνία», «ένωση» κτλ. Σε εκλογικές περιόδους, οι ομοϊδεάτες συμφωνούν στον υποψήφιο(-ους) που θα υποστηρίξουν. Οι Ιρανοί συντηρητικοί τονίζουν την πίστη τους στην ισλαμική επανάσταση και καταλαμβάνουν πάνω από τα δύο τρίτα των εδρών του κοινοβουλίου, με τους υπόλοιπους να χωρίζονται μεταξύ μεταρρυθμιστών, ανεξάρτητων και θρησκευτικών μειονοτήτων. Η κυριαρχία τους στο υπάρχον κοινοβούλιο οφείλεται εν μέρει στον αποκλεισμό πολλών μεταρρυθμιστών υποψηφίων από το συντηρητικό Συμβούλιο των Φρουρών (Tabatabai 2011, 5-6). Οι Ζωροάστρες και οι Εβραίοι εκλέγουν ο καθένας έναν εκπρόσωπο, οι Ασσύριοι και Χαλδαίοι εκλέγουν από κοινού έναν εκπρόσωπο και οι Αρμένιοι χριστιανοί του βορρά και του νότου εκλέγουν ο καθένας έναν εκπρόσωπο. Η ισλαμική κυβέρνηση, όντας μια «θεϊκή οντότητα που δόθηκε από τον Θεό στον προφήτη», θα μπορούσε να αναστείλει οποιονδήποτε νόμο, με την αιτιολογία της προστασίας του δημοσίου συμφέροντος. Αυτό είναι μια έννοια των Σιιτών που στο παρελθόν είχε απορριφθεί από τους Σουίτες. Για να διατηρήσει το Ισλάμ, η κυβέρνηση μπορεί να αναστείλει οποιαδήποτε απόφαση. Οι λειτουργίες του Συμβουλίου είναι η προετοιμασία της νομοθεσίας, η επικύρωση διεθνών συνθηκών και η έγκριση του εθνικού προϋπολογισμού. Οι τελευταίες εκλογές διεξήχθησαν στις 2 Μάρτη του 2012.

Μετά τον Ανώτατο Ηγέτη, ο πρόεδρος είναι ο ανώτατος αξιωματούχος της χώρας. Ο πρόεδρος είναι επικεφαλής της εκτελεστικής εξουσίας, της κυβέρνησης, και εκλέγεται με λαϊκή ψήφο για τετραετή θητεία και μπορεί να επανεκλεγεί μόνο μία φορά χωρίς διακοπή. Έχει την ευθύνη για την εφαρμογή του Συντάγματος. Ο πρόεδρος πρέπει να εκλέγεται μεταξύ θρησκευτικών και πολιτικών προσωπικοτήτων που έχουν τα ακόλουθα προσόντα: ιρανική καταγωγή, ιρανική εθνικότητα, διοικητική ικανότητα και επινοητικότητα, ένα καλό παρελθόν, αξιοπιστία και ευλάβεια, και πίστη στις θεμελιώδεις αρχές της Ισλαμικής Δημοκρατίας του Ιράν. Λογοδοτεί στον λαό, τον Ανώτατο Ηγέτη και την Ισλαμική Συμβουλευτική Συνέλευση.

Ο πρόεδρος εκλέγεται με απόλυτη πλειοψηφία από τις ψήφους που συγκεντρώθηκαν από τους ψηφοφόρους. Αλλά εάν κανείς από τους υποψηφίους δεν είναι σε θέση να κερδίσει μια τέτοια πλειοψηφία στον πρώτο γύρο, η ψηφοφορία θα λάβει χώρα για δεύ-

τερη φορά την Παρασκευή της επόμενης εβδομάδας. Ο πρόεδρος ή ο νόμιμος εκπρόσωπός του έχει την εξουσία να υπογράφει συνθήκες, πρωτόκολλα, συμβάσεις και συμφωνίες που έχουν συναφθεί από την ιρανική κυβέρνηση με άλλες κυβερνήσεις, καθώς και συμφωνίες που αφορούν διεθνείς οργανισμούς, αφού πρώτα λάβει την έγκριση της Ισλαμικής Συμβουλευτικής Συνέλευσης. Είναι υπεύθυνος για τον εθνικό σχεδιασμό, τον προϋπολογισμό, τον δημόσιο τομέα της χώρας, και μπορεί να αναθέσει τη διαχείριση αυτών σε άλλους. Ο πρόεδρος υπογράφει τα διαπιστευτήρια των πρέσβεων και δέχεται τα διαπιστευτήρια που παρουσίασαν οι πρέσβεις των ξένων χωρών. Οι υπουργοί διορίζονται από τον πρόεδρο, αλλά θα πρέπει να λάβουν εντολή χωριστά από το κοινοβούλιο (Tabatabai 2011, 5). Ο πρόεδρος εδρεύει του υπουργικού συμβουλίου, μέσω του οποίου συντονισμένες αποφάσεις σχετικά με τις πολιτικές της κυβέρνησης λαμβάνουν χώρα. Από την ίδρυση του αξιώματος του προέδρου το 1981, έχουν υπάρξει τέσσερις πρόεδροι, όλοι επανεκλεγμένοι για δεύτερη θητεία: ο Αλή Χουσεΐν Χομεϊνί (1981-1989, ο οποίος έγινε Ανώτατος Ηγέτης το 1989), ο Ακμπάρ Χασεμί Ραφσανζανί (1989-1997), ο Μοχάμετ Χαταμί (1997-2005) και ο σημερινός πρόεδρος Μαχμούτ Αχμεντινετζάντ, εξελέγη για πρώτη φορά το 2005, επανεξελέγη το 2009 τελειώνοντας την θητεία του το 2013.

Από τη στιγμή που πέθανε ο Χομεϊνί στις 3 Ιουνίου 1989, θα μπορούσε να αισθάνεται σίγουρος ότι άφηνε την δημοκρατία του σε ασφαλή χέρια. Η μεταβίβαση της εξουσίας πραγματοποιήθηκε ομαλά με τον ορισμό του Αλή Χουσεΐν Χομεϊνί ως πρόέδρου (1981-1989) και συντάσσοντας τροποποιήσεις στο αρχικό Σύνταγμα. Ο εκλεγμένος πρόεδρος ήταν ο Ακμπάρ Χασεμί Ραφσανζανί (1989-1997). Οι δύο νέοι ηγέτες κατήργησαν τις διανομές με δελτία, τους χαλαρούς έλεγχους τιμών και προσπάθησαν να ισοσκελίσουν τον προϋπολογισμό. Επίσης, προσπάθησαν να εξαλείψουν τη γραφειοκρατία και αν και απέτυχαν, κατάφεραν να μειώσουν το συνολικό αριθμό των υπουργείων από 25 σε 21. Επιπλέον, εισήγαγαν καταναλωτικά αγαθά, καθώς και τα απαραίτητα για την ανακούφιση των ελλείψεων, σταμάτησαν τις αντι-αποθεματικές εκστρατείες, επέστρεψαν κάποια ακίνητα σε προηγούμενους ιδιοκτήτες, τύπωσαν λιγότερα χαρτονομίσματα, μείωσαν το χάσμα μεταξύ της επίσημης και της τιμής της μαύρης αγοράς του δολαρίου, αναζωογόνησαν το εθνικό χρηματιστήριο, ξεκίνησαν πέντε ζώνες ελεύθερου εμπορίου, μείωσαν τους φόρους των επιχειρήσεων και το πιο σημαντικό απ' όλα, μείωσαν τον αμυντικό προϋπολογισμό σε λιγότερο από δύο τοις εκατό του ΑΕΠ. Οι πόροι συνέχισαν να ρέουν στα αναπτυξιακά προγράμματα: την εκπαίδευση, την υγεία, την ηλεκτροδότηση, τους αγροτικούς δρόμους, την αστική ανάπλαση, τα πάρκα της πόλης και τις υπόγειες διαβάσεις της Τεχεράνης, καθώς και σε έργα έντασης κεφαλαίου όπως η χαλυβουργία, η αυτοκινητοβιομηχανία και η πετρελαιοχημεία, και επανέφεραν το πυρηνικό πρόγραμμα. Τα προγράμματα αυτά διατήρησαν την δυναμική τους, αν και η τιμή του πετρελαίου συνέχισε να κυμαίνεται σε μεγάλο βαθμό.

Οι Χομεϊνί και Ραφσανζανί, όμως, διέκοψαν τη συνεργασία τους, όταν ο τελευταίος, μετά από μια επίσκεψη στο Πεκίνο, θέλησε να υιοθετήσει το κινεζικό μοντέλο οικονομικής ανάπτυξης. Μίλησε για περικοπή επιδοτήσεων για τρόφιμα, καύσιμα και βενζίνη,

περικοπή της οικονομικής στήριξης των κληρικών ιδρυμάτων, ενσωμάτωση αυτών των ιδρυμάτων υπό την εποπτεία του κράτους, ιδιωτικοποίηση των εταιρειών που είχαν εθνικοποιηθεί, και το πιο σημαντικό απ' όλα, την προσέλκυση ξένων και εκπατρισμένων κεφαλαίων, επιτρέποντας την ελεύθερη ροή των κερδών, επιτρέποντας στους πολίτες που ζουν στο εξωτερικό να έχουν ξένες υπηκοότητες, συγκαλώντας διασκέψεις για ξένους και απόδημους επενδυτές, χορηγώντας εδαφικές παραχωρήσεις σε ξένες εταιρείες πετρελαίου. Επίσης, μίλησε για την χαλάρωση του Εργατικού Δικαίου, ώστε να γίνει πιο κερδοφόρα η εργοστασιακή ιδιοκτησία και για την σύνταξη ενός νέου Επενδυτικού Νόμου που επιτρέπει στους αλλοδαπούς να κατέχουν έως το 45 τοις εκατό των εταιρειών. Οι προτάσεις αυτές προκάλεσαν την αντίδραση όχι μόνο του Χομεϊνί και του Συμβουλίου των Φρουρών, αλλά και της πλειοψηφίας του κοινοβουλίου και των δεσποζουσών φυσιογνωμιών, μεταξύ αυτών και των bazaaris.

Ολοκληρώνοντας την δισκελή προεδρική θητεία του, δύο τετραετών περιόδων, ο Ραφσανζανί έκανε έναν λανθασμένο υπολογισμό που δεν τον χαρακτήριζε. Το Συμβούλιο των Φρουρών του Συντάγματος (Guardian Council) είχε επιτρέψει στον Μοχάμετ Χαταμί (1997-2005), έναν τότε σχετικά άγνωστο και ήπιων τόνων τέως υπουργό πολιτισμού, να θέσει υποψηφιότητα για πρόεδρος. Το κύριο προσόν του Χαταμί ήταν η φήμη του ως φιλελεύθερου. Έχοντας υπηρετήσει στο Υπουργείο Πολιτισμού και Ισλαμικής Καθοδήγησης (Υπουργείο Πολιτισμού της Ισλαμικής Δημοκρατίας του Ιράν) κατά την δεκαετία του '80 και του '90, ο Χαταμί ακολουθούσε μια μεσαία γραμμή, δίνοντας έμφαση στην ανεκτικότητα, τον πλουραλισμό, την κοινωνική και ατομική ελευθερία και το κράτος δικαίου. Υποστήριξε την σημασία της ύπαρξης μιας ανοιχτής κοινωνίας με ατομικές ελευθερίες, ελευθερία έκφρασης, γυναικεία δικαιώματα, πολιτικό πλουραλισμό και το σημαντικότερο όλων, το κράτος δικαίου. Τόνισε ιδιαιτέρως την σπουδαιότητα του Ισλάμ και της ηθικής. Δεν ήθελε να καταργήσει το ισλαμικό καθεστώς αλλά, αντί αυτού, ήθελε να υπάρξει δημοκρατία εντός του. Με άλλα λόγια, ήλπιζε να ενσωματώσει την πίστη εντός ενός βιώσιμου οικονομικού συστήματος ώστε να είναι συμβατοί οι σύγχρονοι νεωτερισμοί με την παράδοση. Όσον αφορά την εξωτερική πολιτική, έδωσε έμφαση στον αμοιβαίο σεβασμό και στις εποικοδομητικές διπλωματικές σχέσεις μεταξύ των εθνών. Η νίκη του Χαταμί είχε ως αποτέλεσμα την απελευθέρωση της εσωτερικής πολιτικής και των διεθνών σχέσεων του Ιράν. Παρ' όλα αυτά, οι μεταρρυθμιστές του Χαταμί δέχθηκαν ένα απρόσμενο χτύπημα, τον Ιανουάριο του 2002, όταν ο Πρόεδρος Τζ. Μπους των ΗΠΑ, στην ομιλία του «Άξονες του Κακού», αναφέρθηκε στο Ιράν ως μείζονα απειλή για την παγκόσμια ειρήνη, κατηγορώντας το Ιράν ότι φιλοδοξεί να κατασκευάσει πυρηνικά όπλα καθώς και ότι χρηματοδοτεί τη διεθνή τρομοκρατία που έχει ως στόχο τις ΗΠΑ. Αυτό έδωσε την ευκαιρία στο κόμμα των συντηρητικών του Ιράν να κερδίσουν τις επερχόμενες εκλογές. Στις προεδρικές εκλογές του 2005, ο Αχμεντινετζάντ (2005-2013), ένας σχετικά άγνωστος υποψήφιος κατάφερε να ενδυναμώσει την εθνική ασφάλεια αλλά και να εκπληρώσει τις λαϊκιστικές υποσχέσεις της εποχής του Χομεϊνί. Ο Αχμεντινετζάντ υποσχέθηκε να αυξήσει τη μισθοδοσία (ωρομίσθια, ημερομίσθια, εβδο-

μαδιαίες και μηνιαίες απολαβές) ιδίως των εκπαιδευτικών και κυβερνητικών υπαλλήλων. Υποσχέθηκε επίσης να ανακουφίσει την φτώχεια, να αντιμετωπίσει την ανεργία και την έλλειψη στέγασης, να θεσμοθετήσει επιχορήγηση για τους νεόνυμφους, να αποδώσει «κοινωνική δικαιοσύνη» στις μάζες και συγκεκριμένα σε βετεράνους πολέμου. Στις 12 Ιουνίου του 2009, ο νυν πρόεδρος Αχμεντινετζάντ επανεξελέγη με ποσοστό ψήφων 62,63%. Η επανεκλογή του χαρακτηρίστηκε από ισχυρισμούς ότι οι ψήφοι παραποιήθηκαν, οι εκλογές χειραγωγήθηκαν και πως τα αποτελέσματα ήταν «στημένα» καθώς υπήρχαν μεγάλες αποκλίσεις στα αποτελέσματα. Λόγω διαμαρτυρίας από την αντιπολίτευση, ο Ανώτατος Ηγέτης έδωσε έγκριση για επαναληπτική καταμέτρηση των αποτελεσμάτων. Η επαναληπτική καταμέτρηση πραγματοποιήθηκε μερικώς και στην τύχη, μετρώντας 10% των ψηφοδελτίων. Με σκοπό να δημιουργήσουν διαφάνεια, το δωδεκαμελές συμβούλιο προέβαλε τηλεοπτικά αυτή την επαναληπτική καταμέτρηση αυτή και κατέληξε στο ότι ο Πρόεδρος Αχμεντινετζάντ ηγείται ακόμα της αντιπολίτευσης. Μετά την επαναληπτική καταμέτρηση, το Συμβούλιο των Φρουρών του Συντάγματος (Guardian Council) πιστοποίησε τις εκλογές ως έγκυρες και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι δεν υπάρχουν αποδείξεις που να στηρίζουν τις κατηγορίες περί χειραγώγησης και έτσι έληξε το ζήτημα αυτό. Η Φαεζέχ Χασεμί Ραφσανζανί, κόρη του πρώην Προέδρου, ήταν ανάμεσα στους χιλιάδες διαδηλωτές που συνελήφθησαν κατά τη διάρκεια διαμαρτυριών οι οποίες ξέσπασαν μετά την ανακοίνωση των αποτελεσμάτων των εκλογών του 2009. Η κόρη του πρώην Ιρανού Προέδρου φυλακίστηκε για έξι μήνες, με την κατηγορία «προπαγάνδας έναντι του καθεστώτος».

14.4 Ιδεολογία

Το Κοράνι είναι η ιδεολογία, επάνω στην οποία στηρίζεται το θεοκρατικό οικονομικό σύστημα του Ιράν. Το Κοράνι είναι γεμάτο περιοριστικά εντάλματα που αποσκοπούν στην αποφυγή συγκεκριμένης συμπεριφοράς. Κατά βάση, η Ισλαμική οικονομία θεωρείται ότι διαφέρει από άλλα οικονομικά συστήματα. Ο Χομεϊνί (Χομεΐνί) μετέτρεψε τις θεολογικές αξίες σε οικονομικό σύστημα, το οποίο έδινε έμφαση στην απόκλισή του από την καπιταλιστική αγορά και τον κεντρικά σχεδιαζόμενο σοσιαλισμό. Σύμφωνα με την οπτική γωνία των Ισλαμικών οικονομιών, η οικονομική ελευθερία έχει πολύ μεγάλο εύρος υπό καπιταλισμό και πολύ στενά πλαίσια υπό σοσιαλισμό. Η Ισλαμική οικονομία συγκροτείται από έναν ενδιάμεσο «τρίτο τρόπο», που περιορίζει την οικονομική ελευθερία, βέλτιστα (Kuran 1995, 159). Μπορεί η θρησκεία και η ελευθερία να συνάδουν σε μία θεοκρατία; Σύμφωνα με τον μεταρρυθμιστή και πρώην πρόεδρο Χαταμί, «Εάν η θρησκεία αντιτίθεται στην ελευθερία, η θρησκεία ηττάται. Εάν η δικαιοσύνη εναντιωθεί στην ελευθερία, η δικαιοσύνη αποτυγχάνει. Εάν η ανάπτυξη αντιταχθεί στην ελευθερία, η ανάπτυξη ηττάται. Τα ανθρώπινο ιδανικό ανέκαθεν ήταν και θα παραμείνει η Ελευθερία».

Στην περίπτωση Ισλαμικών οικονομιών όπως το Ιράν, η ιδεολογία στηρίζεται στη θρησκεία. Στο σύγχρονο Ιράν, οι Ισλαμικοί κανόνες, η ιδεολογία, η οικονομία, η πολι-

τική και το εξωτερικό περιβάλλον είναι στενά συνυφασμένα. Ένας από τους κύριους λόγους που συμβαίνει αυτό, είναι διότι η θρησκευτική ιδεολογία έπαιξε ουσιαστικό ρόλο στην επανάσταση. Η θρησκεία γινόταν ολοένα και πιο δημοφιλής εντός ενός καταπιεστικού και διεφθαρμένου πολιτικού περιβάλλοντος. Τα τζαμιά ήταν ο μοναδικός τόπος συνελεύσεων κατά τη διάρκεια κυβέρνησης του Σάχη, όπου εκτρέφονταν επαναστατικές ιδέες. Τα τζαμιά προσέφεραν ένα εθνικό δίκτυο κινητοποίησης και ένα ασφαλές μέρος σύναξης και επικοινωνίας. Ο Χομεϊνί έγινε είδωλο των Ιρανών πολιτών, ενσαρκώνοντας την επιθυμία του Θεού εναντίον του τυράννου. Η επανάσταση του 1979 εισήγαγε την ανατρεπτική ιδεολογία των Σιιτών (Shia) περί αντίστασης απέναντι στην αδικία.

Τα ήθη και τα έθιμα των Σιιτών συνέβαλαν σημαντικά στην ανάδυση της Ισλαμικής Επανάστασης και ακολούθως στην Ισλαμική Δημοκρατία του Ιράν. Το Ισλάμ των Σιιτών (Shia Islam) θεωρείται ανά τους αιώνες ως η θρησκεία της μειονότητας, των φτωχών και των καταπιεσμένων από το Ισλάμ των Σουνιτών (Sunni Islam), δίνοντας έτσι έναυσμα σε μια ιστορικά επαναστατική στάση, και την αίσθηση ενός αδικημένου λαού μαρτύρων. Στο Ιράκ, το Μπαχρέϊν και στο Λίβανο οι Σιίτες (Shias) υπερτερούν σε αριθμό των Σουνιτών (Sunnis), ενώ οι Σουνίτες είναι σε οικονομικά καλύτερη κατάσταση καθώς και πολιτικά κυρίαρχοι. Αυτή η χαμηλότερη κοινωνική υπόσταση των Σιιτών συγκριτικά με των Σουνιτών, χρονολογείται από τον 7ο αιώνα μ. Χ., στην Μάχη της Καρμπάλα (Karbala). Εις μνήμην της ήττας τους αυτής, οι Σιίτες (Shias) εστίασαν στον μαρτυρικό θάνατο των νεκρών της μάχης. Οι νεκροί σε συνδυασμό με τον μαρτυρικό θάνατο του Ali Hussein επειδή αρνήθηκε να ορκιστεί πίστη και υποταγή στον ηγέτη του Χαλιφάτου των Ομεϋαδών (Umayyad), χαλίφη Γιαζίντ Ι (Yazid I), εμφύσησαν στους Σιίτες το αίσθημα επαναστατικού ζήλου. Ο Hussein αποσκοπούσε στην δημιουργία ενός καθεστώτος που εγκαθίδρυε μια «πραγματικά» Ισλαμική οργάνωση, σε αντίθεση με την, όπως ο ίδιος θεωρούσε, άδικη, κυριαρχία των Ομεϋαδών (Umayyad). Κατά συνέπεια, σκοτώθηκε και αποκεφαλίστηκε στην Μάχη της Καρμπάλα (Battle of Karbala). Επομένως, στην Ασούρα (Ashura), την δέκατη μέρα του ισλαμικού μήνα Μούχαραμ (Muharram) και την επέτειο της μάχης στην Καρμπάλα (Karbala) οι Σιίτες (Shias) παρελαύνουν δημοσίως, βρίζοντας τους πρώτους τρεις χαλίφηδες, ενώ μερικές φορές αυτό-μαστιγώνονται. Κατά συνέπεια, το Ισλάμ των Σιιτών (Shia Islam) σχετίζεται βαθέως με την αίσθηση της δικαιοσύνης. Οι εξεγέρσεις των λαών στο πέρασμα των αιώνων, έχουν συχνά καθοδηγηθεί από τους Μουσουλμάνους των Σιιτών (Shia Muslims). Στην Ασούρα (Ashura) του Δεκεμβρίου 1978, το 25% του πληθυσμού του Ιράν ήταν στους δρόμους, ζητώντας την ανατροπή του Σάχη και την επιστροφή του Χομεϊνί (Χομεϊνί). Σε γενικές γραμμές, ο Σιίτης (Shia) αναγνωρίζει τον Σουνίτη (Sunni) ως σύντροφο Μουσουλμάνο, αλλά και ως εκείνον του οποίου η θρησκεία είναι ελλιπής. Οι Σιίτες κληρικοί θεωρούν την ιεραποστολική εργασία της μεταστροφής Σουνιτών στο πραγματικό Ισλάμ, ως μια αξιόλογη θρησκευτική προσπάθεια.

Μια ειδοποιός διαφορά ανάμεσα στους Σουνίτες (Sunnis) και τους Σιίτες (Shias) είναι ότι οι Σουνίτες δεν αποδέχονται το δόγμα των Imamate, την διαδοχή και ηγεσία

της μουσουλμανικής κοινότητας μετά το θάνατο του προφήτη Μωάμεθ. Οι Σουνίτες (Sunni) και οι Σιίτες (Shia) διαχωρίστηκαν για τη διαδοχή του Προφήτη Μωάμεθ ως χαλίφη (*caliph)* και ηγέτη της Ισλαμικής κοινότητας *(umma)*. Οι Σιίτες (Shia) υποστήριζαν μέλη της οικογένειας του Προφήτη, όπως τον γαμπρό του, Αλί και τον εγγονό του, Hussein, ενώ οι Σουνίτες (Sunni) υποστήριζαν μη-συγγενικά μέλη για τη θέση του χαλίφη (*caliph)*. Αφότου οι Σιίτες (Shia) ηττήθηκαν στη Μάχη της Καρμπάλα ανέπτυξαν την αντίληψη ενός πνευματικού ηγέτη, του Ιμάμη (Imam), ως απογόνου του Προφήτη Μωάμεθ. Ο γαμπρός του Προφήτη, Αλί, ήταν ο τέταρτος χαλίφης και ο πρώτος Ιμάμης. Ο Hussein ήταν ο τρίτος Ιμάμης, διαδεχόμενος τον μεγάλο του αδερφό. Όταν ο ενδέκατος Ιμάμης πέθανε το 874, ο γιος του Mahdi, σε νηπιακή ηλικία ακόμη, τράπηκε σε φυγή. Για 70 έτη, το μήνυμά του διαδιδόταν από τέσσερις διαδοχικούς απεσταλμένους αγγελιαφόρους. Τότε διαδόθηκε πως ο Mahdi είχε περάσει σε μία κατάσταση υπερφυσικού εναιωρήματος, το οποίο του επιτρέπει να κρύβεται από τον κόσμο έως την Ημέρα της Κρίσεως, όπου θα επιστρέψει και θα φέρει τον Παράδεισο επί της Γης.

Το μεγαλύτερο παρακλάδι του Ισλάμ Σιιτών (Shia Islam) το οποίο είναι το επικρατέστερο και στο Ιράν, αναγνωρίζει μια σειρά από 12 τέτοιους Ιμάμηδες, γνωστούς και ως Twelver Shias. Το δόγμα αυτό υποστηρίζει μια μεσσιανική παράδοση των Twelver Shias στην οποία τα άτομα εμφανίζονται περιοδικά, ισχυριζόμενα ότι είναι ο Κρυφός Ιμάμης ή ο ειδικός αγγελιαφόρος του. Ο ισχυρισμός του Χομεϊνί ότι ήταν ο ειδικός αγγελιαφόρος του Κρυφού Ιμάμη (Hidden Imam), ενώ ήταν ήδη Ιμάμης, του επέτρεψε να γίνει Ανώτατος Ηγέτης και *Vilayat-al-faqih* της επαναστατικής θεοκρατικής κατάστασης του Ιράν. Το Ισλάμ των Σιιτών (Shia Islam) έχει μια πιο πλήρως ανεπτυγμένη θρησκευτική ιεραρχία, που κατέχει μεγαλύτερη επιρροή στην κοινωνία από ό,τι το Ισλάμ των Σουνιτών (Sunni Islam). Οι Σιίτες Ιμάμηδες (Shia Imams) μπορούν να επεκτείνουν την προφητεία του Μωάμεθ, κάνοντας έτσι τον κώδικα του νόμου των Σιιτών υποκείμενο σε συνεχή αναθεώρηση από τις θρησκευτικές αρχές, σε αντίθεση με τον κώδικα των Σουνιτών.

Όλοι οι ακόλουθοι Σιίτες (Shia) πιστεύουν ότι υπάρχουν επτά πυλώνες πίστης, που λεπτομερώς αναφέρουν τις πράξεις που απαιτούνται για την επίδειξη ευλάβειας και την ενίσχυση αφοσίωσης. Οι πρώτες πέντε θρησκευτικές αρχές, όμοιες με αυτές των Σουνιτών Μουσουλμάνων (Sunni Muslims) είναι η ομολογία της πίστης, η προσευχή, η ελεημοσύνη, η νηστεία και το προσκύνημα στις ιερές πόλεις της Μέκκα και Μεδίνα μια φορά στη ζωή τους, εφόσον αυτό είναι οικονομικά εφικτό. Οι άλλες δύο αρχές, που δεν συνάδουν με των Σουνιτών Μουσουλμάνων (Sunni Muslims), είναι η Τζιχάντ *(jihad)* ως σταυροφορία με σκοπό την προστασία εδαφών, πεποιθήσεων και θεσμών του Ισλάμ, και η προϋπόθεση να κάνει κανείς καλές πράξεις, αποφεύγοντας βλοσυρές σκέψεις, λέξεις και πράξεις.

Η βασική απαίτηση των Ισλαμικών οικονομιών είναι η επιβολή ενός Ισλαμικού κώδικα δικαίου, ονόματι Σαρία *(Sharia)*. Η Σαρία *(Sharia)* είναι εμπνευσμένη από το Κοράνι, και αποτελεί μια ιδεολογία που καθοδηγεί όλες τις πτυχές της Ισλαμικής ζωής, συμπεριλαμβανομένων της καθημερινής ρουτίνας, οικείων και θρησκευτικών υποχρεώσεων,

αλλά και οικονομικών συναλλαγών. Αυτός ο ισλαμικός θρησκευτικός κώδικας διαβίωσης απευθύνεται σε ποικιλία θεμάτων, που κυμαίνονται από κοινωνικά ζητήματα, όπως περιορισμοί στην ανθρώπινη συμπεριφορά, έως και οικονομικά ζητήματα όπως η απαγόρευση επιτοκίων, καθώς το Κοράνι θεωρεί τον τοκισμό ανήθικο. Το Ισλάμ αποκλείει επίσης την χρήση βίας ως εξαναγκασμό στη θρησκεία. Επιμένει όμως στην σωστή ανατροφή, δημιουργώντας την πεποίθηση μέσα από λογικό συλλογισμό και φιλικό διάλογο. Οι παράγοντες που καταλαμβάνουν την ιδανική Ισλαμική οικονομία μεν εξασκούν μεν αρκετές ελευθερίες, αλλά περνούν όλες τις απαιτήσεις τους μέσα από ένα φίλτρο ιδανικών και προτύπων με βάση το Ισλάμ.

Η Ισλαμική κοσμοθεωρία δεν είναι αντικληρική, ούτε ουδέτερης αξίας, υλιστική ή κοινωνικό-Δαρβινική, όπως στις Δυτικές χώρες. Είναι όμως βασισμένη σε έναν αριθμό εννοιών, που χτυπούν στη ρίζα αυτών των δογμάτων. Δίνει κυρίαρχη σημασία στις ηθικές αξίες, την ανθρώπινη αδελφότητα και την κοινωνικό-οικονομική δικαιοσύνη, καθώς δεν βασίζεται κατά κύριο λόγο ούτε στο κράτος αλλά ούτε και στην αγορά, για να πραγματοποιήσει το όραμά της, εξασφαλίζοντας την ευημερία όλων. Δίνει μεγάλη έμφαση στην κοινωνική αλλαγή μέσω της μεταρρύθμισης του ατόμου και της κοινωνίας, χωρίς τις οποίες η αγορά και το κράτος θα μπορούσαν να διαιωνίζουν μόνο δύο ανισότητες. Η θεμελιώδης ισλαμική πεποίθηση είναι ότι, αυτό το σύμπαν και τα πάντα σε αυτό, συμπεριλαμβανομένων των ανθρώπων, έχει δημιουργηθεί από τον Ένα και το Μόνο Θεό. Όλα τα ανθρώπινα όντα είναι δημιουργία Του και είναι αδέλφια μεταξύ τους. Δεν υπάρχει καμία υπεροχή του ενός έναντι του άλλου, λόγω φυλής, φύλου, εθνικότητας, πλούτου ή δύναμης. Η ζωή σε αυτόν τον κόσμο είναι προσωρινή. Ο ύστατος προορισμός είναι η μετά θάνατον ζωή, όπου οι άνθρωποι θα είναι υπόλογοι ενώπιον του Θεού. Η ευημερία τους στη μετά θάνατον ζωή εξαρτάται από το πώς οι άνθρωποι έζησαν σε αυτόν τον κόσμο, και κατά πόσο εκπλήρωσαν τις υποχρεώσεις τους ως προς τους άλλους, με τρόπο που να διασφαλίζει την ευημερία όλων.

Ένα από τα πράγματα που επηρεάζουν σοβαρά την ευημερία όλων είναι ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιούνται οι περιορισμένοι πόροι, που είναι ένα δώρο εμπιστοσύνης από τον Θεό. Ο Θεός, ως ο Δημιουργός και Ιδιοκτήτης των πόρων αυτών, παρέχει ορισμένες αξίες, κανόνες συμπεριφοράς και θεσμούς. Εντός αυτού του πλαισίου, οι άνθρωποι αναμένεται να χρησιμοποιήσουν αυτούς τους πόρους και να αλληλεπιδρούν μεταξύ τους. Οι αξίες αυτές έχουν δοθεί όχι μόνο σε κάποια συγκεκριμένη ομάδα ανθρώπων, αλλά σε όλους τους ανθρώπους σε διαφορετικές χρονικές στιγμές της ιστορίας, μέσω μιας αλυσίδας αγγελιαφόρων Του που ήταν όλοι ανθρώπινα όντα, όπως ο Αβραάμ, ο Μωυσής, ο Ιησούς και τελικά ο Μωάμεθ. Οι προφήτες δεν εξάπλωναν μόνο τις αξίες του Θεού αλλά επίσης αγωνίζονταν για τη μεταρρύθμιση των κοινωνιών τους. Κοινωνικό-οικονομικές και πολιτικές μεταρρυθμίσεις είναι επομένως η κύρια ώθηση των Ισλαμικών θεμελίων. Να αποδέχεται ανισότητες που επικρατούν, χωρίς να κάνει κάτι για να τις εξαλείψει, δεν είναι δικαιολογημένη στάση ενός ακόλουθου του Ισλάμ. Η αποστολή των ανθρώπων δεν είναι μόνο η αποδοχή Ισλαμικών αξι-

ών αλλά και ο αγώνας για την αναμόρφωση σύμφωνα με αυτές τις αξίες. Αυτή είναι και η σημασία του ενάρετου βίου. Οι οικονομικοί παράγοντες οφείλουν να είναι στην ίδια γραμμή με τον ενάρετο αυτό βίο, καθοδηγούμενοι από κανόνες που προέρχονται από παραδοσιακές πηγές του Ισλάμ. Οι κανόνες αυτοί, όπως με κάθε ιδεολογία, «προστάζουν το καλό» και «απαγορεύουν το κακό». Προωθούν την αποφυγή σπατάλης, υπερβολικής πολυτέλειας και υποκρισίας. Αποθαρρύνουν δραστηριότητες που δημιουργούν αρνητικές συνέπειες. Παρακινούν την γενναιοδωρία. Ενθαρρύνουν άτομα να εργάζονται σκληρά, να χρεώνουν λογικές τιμές και να πληρώνουν δίκαιους μισθούς. Το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα των κανόνων είναι να μεταμορφώνει άτομα σε δίκαιους και ηθικούς ανθρώπους.

Οι πρωταρχικοί στόχοι των Ισλαμικών οικονομιών είναι η κοινωνική και οικονομική δικαιοσύνη, η δίκαιη κατανομή εισοδήματος και πλούτου, καθώς και η εκτενής οικονομική ευημερία. Η αδικία δεν μπορεί παρά να εμποδίζει την συνειδητοποίηση της πραγματικής ευημερίας, να οξύνει τις εντάσεις και την κοινωνική αναταραχή, να αποθαρρύνει άτομα από το να δίνουν τον καλύτερό τους εαυτό και άρα παρακωλύει την ανάπτυξη. Η έντονη δέσμευση του Ισλάμ στην αδελφοσύνη και δικαιοσύνη κάνει την *Falah* (ευημερία) όλων των ανθρώπων τον κυρίαρχο στόχο του Ισλάμ. Οι ισλαμικοί κανόνες παρέχουν σαφείς οδηγίες για κάθε πιθανή οικονομική αρένα, που είναι υποτιθέμενα εξίσου αποτελεσματικές σε όλες τις Ισλαμικές οικονομίες, ανεξάρτητα από το μέγεθος, την ιστορία, το επίπεδο της ανάπτυξης και θεσμικού πλαισίου. Ως εκ τούτου, σε μια ισλαμική οικονομία, οι διαφωνίες επί οικονομικών θεμάτων θα είναι σπάνιες, καθώς τα άτομα θα πρέπει να μεταχειρίζονται το ένα το άλλο δίκαια και ειλικρινά, βασιζόμενα στις αντιλήψεις περί οικονομικής δικαιοσύνης, που είναι ομοιογενείς. Ένας ακόλουθος του Ισλάμ αποκτά περιουσία ελεύθερα, αλλά ποτέ μέσω κερδοσκοπίας, τυχερών παιγνίων ή καταστροφικού ανταγωνισμού. Και παρόλο που συνήθως αναζητά ευκαιρίες για μια καλύτερη τιμή, σέβεται πάντα το δικαίωμα του εμπορικού εταίρου του σε μια δίκαιη συμφωνία. Ανάμεσα στα πιο σημαντικά διδάγματα του Ισλάμ για την καθιέρωση δικαιοσύνης και την εξάλειψη πιθανής εκμετάλλευσης εντός εμπορικών συναλλαγών είναι η απαγόρευση όλων των πηγών αδικαιολόγητου πλουτισμού.

Οι κρατικοποιήσεις στην πραγματικότητα ήρθαν σε αντίθεση με την Σιιτική (Shia) παράδοση της προστασίας των αγαθών που αποκτήθηκαν νόμιμα. Όμως, ο Χομεϊνί (Χομεϊνί) δεν έθεσε σε κίνδυνο την έννοια της ιδιωτικής περιουσίας όμως. Ο Χομεϊνί (Χομεϊνί) τόνισε ότι το Ισλάμ προστάτευε την ιδιωτική περιουσία και άρα αντετίθετο σε όποιον απειλεί προσωπικά αντικείμενα. Επιπλέον, ο Χομεϊνί (Χομεϊνί) έκανε την παραπάνω κίνηση, να τονίσει ότι το Ισλάμ θεωρεί την περιουσία ιερή, ότι οι κληρικοί θα σέβονταν την ιδιωτική περιουσία και ότι το Σύνταγμα εγγυάτο στον ιδιωτικό τομέα έναν ιδιαίτερο ρόλο στην οικονομία. Το Σύνταγμα, στο Άρθρο 47, αναγνωρίζει την «νόμιμα αποκτημένη» ιδιωτική περιουσία.

Θρησκευτικοί περιορισμοί στην προσωπική επιλογή, επέμβαση στην ιδιωτική ζωή και πολιτικοί περιορισμοί στην ελευθερία εφαρμόστηκαν στο νέο Ισλαμικό Κράτος του

Ιράν για να εγγυηθούν την αφοσίωση, την ηθική και την αποφυγή «αντεπαναστατικών τάσεων». Ένα από τα πρώτα μέτρα που έλαβε η κυβέρνηση του Ιράν μετά την επανάσταση του 1979 ήταν η εκκοσμίκευση του δημόσιου σχολικού συστήματος, σύμφωνα με την ισλαμική φονταμενταλιστική (πιστεύων εις την άγιαν γραφήν) ιδεολογία. Αυτό ήταν ένα πρόγραμμα που εμπεριέχει την αντικατάσταση μαθημάτων και βιβλίων που πιστεύεται ότι προσβάλλουν το Ισλάμ με μαθήματα σχετικά με τη θρησκεία, καθώς και την καθαίρεση μη-θρησκευόμενων δασκάλων, αλλά και την ένταξη σε κανόνες συμπεριφορά και ενδυμασία των μαθητών και εκπαιδευτικών. Ταυτόχρονα, το υπουργείο Ισλαμικής καθοδήγησης ξεκίνησε μια «Πολιτιστική Επανάσταση» για την καταπολέμηση του «πολιτιστικού ιμπεριαλισμού». Το καθεστώς αυτό λογόκρινε εφημερίδες, βιβλία, ταινίες και τα ραδιοκύματα. Ξανάγραψε τα σχολικά βιβλία για να εξαλείψει ευνοϊκές απεικονίσεις της μοναρχίας και των μη-θρησκευόμενων ηρώων. Απαγόρευσε τη χρήση Ευρωπαϊκών προσωπικών ονομάτων και να αφαιρούνται από δημόσιους χώρους οποιεσδήποτε αναφορές σε προηγούμενους μονάρχες.

Μια άλλη σημαντική πτυχή της ιδεολογίας της Ισλαμικής Δημοκρατίας του Ιράν είναι ο βαθμός που επηρεάζονται οι γυναίκες από τη θρησκεία και το νόμο των Σιιτών (Shia law). Μετά την επανάσταση, οι γυναίκες του Ιράν, χρησιμοποιώντας ως μέτρο σύγκρισης τα Δυτικά πρότυπα, αντιμετωπίζουν ισχυρές διακρίσεις στην ενδυμασία, την εργασία και την οικογένεια. Το θέμα των δικαιωμάτων των γυναικών είναι ένα από τα κεντρικά ζητήματα που αντιμετωπίζει το καθεστώς, εντός και εκτός της χώρας, βρισκόμενοι σε μια κοινωνία όπου οι οικονομικές και οικογενειακές λήψεις αποφάσεων βρίσκονται στα χέρια των ανδρών. Χρησιμοποιώντας Δυτικά πρότυπα, οι γυναίκες στο Ιράν υποφέρουν, αντιμετωπίζοντας νομικές και πολιτισμικές διακρίσεις, έρμαια στα χέρια μιας πατριαρχικής κοινωνίας. Πιο συγκεκριμένα, το επίκεντρο της προσοχής στα θέματα των γυναικών του Ιράν είναι το τσαντόρ *(chador)*, ένα μαύρο πανωφόρι με πλήρη κάλυψη του σώματος, που φοριέται από πολλές μουσουλμάνες γυναίκες. Το τσαντόρ καλύπτει τις προδιαγραφές μιας αυστηρής ερμηνείας του Χιτζάμπ *(hijab)* ή Ισλαμικού φορέματος, όπου τα μαλλιά και το δέρμα της γυναίκας θα πρέπει να αποκρύπτονται από την δημόσια θέα, με εξαίρεση τα χέρια και το πρόσωπό της. Κάποιες γυναίκες στο Ιράν φορούν το τσαντόρ *(chador)*, ενώ άλλες τηρούν μια μινιμαλιστική εκδοχή του χιτζάμπ *(hijab)*, όπου καλύπτουν μόνο τα μαλλιά τους, με πέπλα σε διαφορετικά χρώματα και μήκη. Από τις πιο σοβαρές διακρίσεις που βιώνουν οι γυναίκες στο Ιράν λόγω φύλου είναι στον εργασιακό χώρο. Αποτελούν μόνο το 15% του εργατικού δυναμικού, που είναι και το χαμηλότερο ποσοστό της Μέσης Ανατολής. Ένας άντρας έχει την δυνατότητα να αποτρέψει τη σύζυγό του από το να εργάζεται έκτος σπιτιού και οι γυναίκες οι οποίες εργάζονται είναι συχνά υπό-απασχολούμενες. Οι γυναίκες εκπροσωπούν ένα μεγάλο κομμάτι των θέσεων εργασίας χαμηλής ειδίκευσης, ενώ αντίθετα εκπροσωπούν ένα πολύ μικρό κομμάτι των θέσεων εργασίας που απαιτούν εξειδικευμένες γνώσεις. Επίσης, οι γυναίκες δεν μπορούν να κατέχουν δημόσια αξιώματα πάνω από το επίπεδο δήμου και παραδοσιακά, κερδίζουν λιγότερα από τους άνδρες συναδέλφους

τους σε παρόμοιες θέσεις εργασίας. Οι Ιρανές αντιμετωπίζουν διακρίσεις και σε οικογενειακά ζητήματα. Το νέο καθεστώς χαμήλωσε την ηλικία γάμου στα δεκατρία έτη και επιτρέπει στους συζύγους να χωρίσουν τις γυναίκες τους χωρίς δικαστική άδεια. Οι γυναίκες έχουν περιορισμένα δικαιώματα στους τομείς της κηδεμονίας και της κληρονομιάς. Η ενδοοικογενειακή βία περνάει ατιμώρητη. Η δικαστική κατάθεση μιας γυναίκας, τεχνικά, αξίζει μόνο το ήμισυ του ανδρός και η γυναίκα μπορεί ακόμα να λιθοβοληθεί για μοιχεία. Επίσης, οι γυναίκες δεν μπορούν να αποκτήσουν διαβατήριο χωρίς την άδεια του συζύγου ή αρσενικού συγγενή. Η πρόσβαση στην υγειονομική περίθαλψη ελέγχεται από τον σύζυγο ή τον πατέρα της γυναίκας. Μετά την επανάσταση, τέθηκαν περιορισμοί σχετικά με τον έλεγχο των γεννήσεων. Ως απάντηση σε ένα πολύ υψηλό ποσοστό γεννήσεων, το 1989, υπήρξε μια σημαντική στροφή προς την ενθάρρυνση αντισύλληψης, καθώς η κυβέρνηση δήλωσε ότι το Ισλάμ ευνοεί μόνο τις οικογένειες με δύο παιδιά. Η κυβέρνηση αποθάρρυνε επίσης την πολυγαμία, καθώς παρότρυνε τις γυναίκες να βάζουν τους άνδρες τους να υπογράψουν προγαμιαίο συμβόλαιο, όπου συμφωνούν να μην λάβουν δεύτερη σύζυγο και, σε περίπτωση διαζυγίου, να διαιρέσουν την ιδιοκτησία εξίσου. Οι γυναίκες ωφελούνται από προγράμματα οικογενειακού προγραμματισμού που βοηθούν να κρατήσουν τα ποσοστά γεννήσεων και μητρικής θνησιμότητας σε χαμηλά επίπεδα. Από το 1989 έως το 2003, η ετήσια αύξηση πληθυσμού μειώθηκε από 3,2% (υψηλότερο όλων των εποχών) σε 1,2%. Κατά την ίδια περίοδο, το ποσοστό γονιμότητας (ο μέσος αριθμός παιδιών που γεννιούνται από μια γυναίκα κατά τη διάρκεια της ζωής της) μειώθηκε κατακόρυφα από τα εφτά στα τρία παιδιά. Ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών υπολογίζει ότι το ποσοστό γονιμότητας θα έχει φτάσει τα δύο παιδιά έως το 2014, έχοντας ως αποτέλεσμα μηδενική αύξηση πληθυσμού. Ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών έχει επαινέσει το Ιράν, δηλώνοντας ότι έχει το πιο επιτυχημένο πρόγραμμα ελέγχου πληθυσμού σε ολόκληρο τον κόσμο. Στην επιτυχία αυτού του προγράμματος βοήθησε η αύξηση ηλικίας γάμου, που είχε μέσο όρο τα τριάντα για τον άνδρα και τα είκοσι-έξι για τις γυναίκες.

Παρά τις έντονες διακρίσεις στην ενδυμασία, την εργασία και την οικογένεια, ο ρόλος των γυναικών στο Ιράν αναγνωρίζεται μερικώς, καθώς οι γυναίκες έχουν το δικαίωμα ψήφου. Οι Ιρανές έχουν εξαιρετική πρόσβαση στην εκπαίδευση, κάτι που οι αντίστοιχές τους, σε πολλές άλλες αναπτυσσόμενες χώρες και ιδιαίτερα στην ευρύτερη περιοχή, δεν μπορούν να διεκδικήσουν. Οι μορφωμένες γυναίκες αποτελούσαν το 80,7% των ενήλικων Ιρανών γυναικών, το 2008, ενώ το 1991 το ποσοστό αυτό έφτανε μόλις το 56,2%. Ο μέσος όρος των χωρών της περιοχής ήταν 51,8% το 2010, ενώ το 1991 ήταν 74,7%. Το 1991, το ποσοστό μορφωμένων γυναικών όλων των ηλικιών ήταν 81,2%, το οποίο αυξήθηκε έως το 2008 φτάνοντας το 98,5%. Οι γυναίκες αποτελούν πάνω από 43% του συνόλου στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, στο ίδιο επίπεδο με τους άνδρες, ωστόσο, πολύ πιο μπροστά από τον περιφερειακό μέσο όρο 14%.

Μετά την επανάσταση, η κυβέρνηση καθιέρωσε ένα διαδεδομένο σύστημα εκπαίδευσης, με υψηλά ποσοστά προσβασιμότητας, που άνοιξε το δρόμο στην βελτίωση

του ποσοστού αλφαβητισμού (μόρφωσης) των ενηλίκων. Το 2008, το 85% του ενήλικου πληθυσμού του Ιράν ήταν εγγράμματοι, σε σύγκριση με 65,5% το 1991, καθώς και με τον περιφερειακό (Νότια και Δυτική Ασία) μέσο όρο του 62,7%.

14.5 Εξωτερικό Περιβάλλον

Μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι Ιρανοί ηγέτες θεωρούσαν την χώρα τους μέλος της Δυτικής συμμαχίας και καλλιεργούσαν ενεργά σχέσεις με τις Ηνωμένες Πολιτείες. Ο Σάχης απολάμβανε μια πολύ καλή σχέση με τις ΗΠΑ, λόγω της συμμετοχής των ΗΠΑ στο πραξικόπημα του 1953 και την τοποθέτηση του Σάχη στη θέση της εξουσίας. Ο Σάχης προωθούσε τα οικονομικά και πολιτικά συμφέροντα των ΗΠΑ στην περιοχή, ενώ ταυτόχρονα, χρησιμοποιούσε έσοδα από το πετρέλαιο για να αγοράσει μια μεγάλη ποσότητα όπλων από τις ΗΠΑ. Με την σειρά της, οι ΗΠΑ βοήθησαν να διατηρηθεί η κυριαρχία του Σάχη. Το Ιράν έγινε ένας από τους πυλώνες της πολιτικής των ΗΠΑ στη Μέση Ανατολή, λόγω του ότι συνορεύει με τη Σοβιετική Ένωση και λόγω της θέσης του ως μεγαλύτερη και πιο ισχυρή χώρα εντός του, πλούσιου σε πετρέλαιο, Περσικού Κόλπου.

Η εξωτερική πολιτική του Ιράν αντιστράφηκε ριζικά μετά την Ισλαμική Επανάσταση. Η μετάβαση στην θεοκρατία απαίτησε την ανατροπή της εξωτερικής πολιτικής της χώρας, προκειμένου να είναι συνεπής η εξωτερική της πολιτική με τις νέες οικονομικές, πολιτικές και ιδεολογικές δομές. Ο Χομεϊνί (Χομεΐνι) προήγαγε την απομόνωση και την αυτάρκεια. Το εγχώριο περιβάλλον επηρεάζεται ακόμα από τις εξωτερικά παραγόμενες διαταραχές, ανεξάρτητα από τον απομονωτισμό και την αυτάρκεια. Αυτές οι διαταραχές περιλαμβάνουν τον πόλεμο Ιράν-Ιράκ, την μείωση των εσόδων από το πετρέλαιο στα μέσα της δεκαετίας του 1980 και μαζική μετανάστευση των προσφύγων από το Ιράκ και το Αφγανιστάν.

Πιο συγκεκριμένα, υπήρχε μια έντονη ανάγκη για έναν «εξωτερικό εχθρό» για να δικαιολογήσουν την απομόνωση και καταστολή κατά τη διάρκεια των εμβρυϊκών δημοκρατικών δυνάμεων που είχαν αναπτυχθεί πριν και μετά την Ισλαμική Επανάσταση. Καλώντας τον Σάχη «υπηρέτη του δολαρίου» και υπηρέτη των ξένων δυνάμεων», ο Χομεϊνί (Χομεΐνι) καλλιέργησε ένα κλίμα ανυποταξίας προς τις ΗΠΑ. Το γεγονός ότι οι ΗΠΑ βοηθούσαν να διατηρηθεί η κυβέρνηση του Σάχη, παρά τις μαζικές διαδηλώσεις που ζητούσαν την πτώση του, σε συνδυασμό με την απέχθεια των ανθρώπων ως προς το καθεστώς του Σάχη, διευκόλυνε την καλλιέργεια της ιδεολογίας αυτής. Η Ισλαμική Επανάσταση είχε και ένα αντί-Αμερικάνικο χαρακτήρα, καθώς ο Χομεϊνί καταδίκασε τη σχέση του Ιράν με τις Ηνωμένες Πολιτείες. Ακολούθως, μετά την επιτυχία της Επανάστασης, το Ισλαμικό καθεστώς ήταν βαθιά καχύποπτο για τις αμερικάνικες προθέσεις. Η Δύση, ειδικά οι ΗΠΑ, θεωρεί ότι το Ισλαμικό καθεστώς ότι στοχεύει στην υπονόμευση της πνευματικής ακεραιότητας του Ισλάμ, προωθώντας ένα διεφθαρμένο και ανήθικο τρόπο ζωής, καθώς επίσης έχοντας κατακτητικές και ηγεμονικές τάσεις.

Ο Χομεϊνί ήταν αποφασισμένος να εξαλείψει κάθε ίχνος της Αμερικάνικης επιρροής, αποκαλούμενης και ως «Μέγας Σατανάς», από το Ιράν. Το πάγωμα των Ιρανικών περιουσιακών στοιχείων το 1979 από τις ΗΠΑ, το εμπορικό εμπάργκο, καθώς και η υποστήριξη του Ιράκ στον επακόλουθο πόλεμο μεταξύ Ιράν-Ιράκ και η παραχώρηση άδειας εισόδου στις ΗΠΑ στον Σάχη για θεραπευτική αγωγή καρκίνου, αποτέλεσαν πρόσφορο έδαφος για αντί-Αμερικανική προπαγάνδα. Στις 4 Νοεμβρίου του 1979, αντιδρώντας στην είσοδο του Σάχη στις ΗΠΑ, το «Κίνημα των Ισλαμιστών Φοιτητών» κατέλαβε την Αμερικάνικη πρεσβεία στην Τεχεράνη, έξω από την οποία κρέμασαν την επιγραφή «Όλα τα βάσανά μας προέρχονται από την Αμερική». Αυτή η απροσδόκητη πράξη είχε σαν αποτέλεσμα να προκληθεί ρήξη μεταξύ των ΗΠΑ και του Ιράν. Οι φοιτητές ήταν πεπεισμένοι ότι η CIA χρησιμοποιούσε την πρεσβεία ως έδρα της, σχεδιάζοντας μια επανάληψη του πραξικοπήματος του 1953. Τα φαντάσματα του 1953 συνέχιζαν να στοιχειώνουν το Ιράν. Παρόλο που οι υποκινητές φοιτητές δεν είχαν ζητήσει την άδεια από τον Χομεϊνί για να κατάληψη της Αμερικάνικης πρεσβείας, ο Χομεϊνί υποστήριξε την κατάληψη όταν έμαθε για την επιτυχία της. Όταν ο επικεφαλής της προσωρινής κυβέρνησης του Ιράν και πρώτος πρωθυπουργός του Ιράν μετά την επανάσταση, Mehdi Bazargan, συνειδητοποίησε ότι ο Χομεϊνί δεν θα διέταζε την απελευθέρωση των ομήρων από τους φοιτητές, υπέβαλε την παραίτησή του. Από την άλλη πλευρά, με 52 Αμερικάνους να κρατούνται όμηροι για 444 μέρες τον Νοέμβριο του 1979, ο Χομεϊνί εκμεταλλεύτηκε την κρίση που προκλήθηκε από την παρατεταμένη ομηρία των Αμερικάνων για να πραγματοποιήσει επιτέλους τον στόχο του, δηλαδή τον τερματισμό τον προϋπαρχουσών σχέσεων του Ιράν με της Ηνωμένες Πολιτείες. Έτσι υπό την κάλυψη αυτής της νέας κρίσης, ο Χομεϊνί υπέβαλε το Σύνταγμα σε δημοψήφισμα δηλώνοντας ότι «αυτό [η κρίση των Αμερικανών ομήρων] έχει ενοποιήσει τον λαό μας... μπορούμε να θέσουμε το Σύνταγμα υπό την ψήφο του λαού χωρίς καμία δυσκολία, και να διεξαγάγουμε προεδρικές και βουλευτικές εκλογές». Από εκείνη την στιγμή η εξωτερική πολιτική του Ιράν αποτελούνταν από δύο έννοιες: την εξαγωγή της επανάστασης και την ανεξαρτησία τόσο από την Ανατολή όσο και από την Δύση. Η δήλωση του Χομεϊνί ήταν η εξής: «Ούτε Ανατολή ούτε Δύση, αλλά η Ισλαμική Δημοκρατία!» και «πρέπει να απομονώσουμε τους εαυτούς μας προκειμένου να επιτύχουμε ανεξαρτησία». Έτσι όταν εντέλει επιλύθηκε η κρίση των ομήρων τον Ιανουάριο του 1981, ολόκληρη η πολιτική ελίτ και ο λαός είχαν ενστερνιστεί τις ιδέες αυτές.

Η fatwa του Χομεϊνί (μια νομολογική απόφαση σε σχέση με τον Ισλαμικό νόμο που εκδίδεται από ένα Ισλαμικό μελετητή, η οποία μπορεί να θεωρηθεί δεσμευτική στο Σιιτικό Ισλάμ) ενάντια στον Σαλμάν Ρουσντί, τον συγγραφέα του έργου «Σατανικοί Στοίχοι» (Satanic Verses), είχε ως αποτέλεσμα την αποχώρηση των Ευρωπαϊκών πρεσβευτών από την Τεχεράνη, την ακύρωση ορισμένων επισκέψεων υψηλού επιπέδου στο Ιράν και την αμοιβαία απόσυρση των Ιρανών πρεσβευτών. Μάλιστα, ο Χομεϊνί καταδίκασε σε θάνατο τον Ρουσντί, μια νόμιμη ποινή βάσει του Ιρανικού νόμου, καθώς το βιβλίο του προσέβαλε αυτό το οποίο είναι ιερό στο Ισλάμ. Με αυτόν τον τρόπο, ο Χομεϊνί αύξησε

την απομόνωση της χώρας από τον υπόλοιπο κόσμο. Ταυτόχρονα, το νέο Ισλαμικό καθεστώς δημιούργησε ορισμένα θεμελιώδη νομικά εμπόδια για τις ξένες επενδύσεις. Το Σύνταγμα της νέας Ισλαμικής Δημοκρατίας, βάσει του άρθρου 81, απαγορεύει απολύτως τις ξένες επενδύσεις στο εμπόριο, την βιομηχανία, την γεωργία, τα ορυχεία και τον υπηρεσιακό τομέα. Η επιλογή των ξένων εμπορικών εταίρων ήταν βασισμένη καθαρά στην ιδεολογία και τις συγγενείς σχέσεις με τις Ισλαμικές χώρες.

Επίσης, το Ιράν χρησιμοποίησε μια σειρά ελέγχων ξένου συναλλάγματος με σκοπό την μείωση της οικονομικής εξάρτησης της χώρας. Τον Μάιο του 1980, οι νομισματικές αρχές καθιέρωσαν τις συναλλαγματικές ισοτιμίες με βάση τα Special Drawing Rights (SDR) του ΔΝΤ αντί του δολαρίου των ΗΠΑ, με σκοπό τον περιορισμό του πληθωρισμού. Η επίσημη συναλλαγματική ισοτιμία του Rial σε σχέση με το SDR ήταν 92.3 Rial ανά SDR. Την απομόνωση διαχειρίζονταν επίσης με την δημιουργία, το 1980, διαφορετικών συναλλαγματικών ισοτιμιών για τις διάφορες κατηγορίες των συναλλαγών: τα βασικά αγαθά εισάγονταν με ένα βασικό δασμό, τα κεφαλαιουχικά αγαθά με υψηλότερο δασμό και τα υπόλοιπα αγαθά με τον υψηλότερο. Ωστόσο, αυτό είχε ως αποτέλεσμα την ενθάρρυνση κερδοσκοπικών δραστηριοτήτων όπως τα bonyads και την προνομιακή πρόσβαση των κρατικών επιχειρήσεων στις χαμηλότερες συναλλαγματικές ισοτιμίες, ανεξάρτητα από το είδος του εισαγόμενου προϊόντος.

Όσον αφορά το εξωτερικό εμπόριο, υπήρξε μια εκτροπή του εμπορίου προς τις χώρες του τρίτου κόσμου. Οι κανονισμοί και οι νόμοι σε σχέση με τις εισαγωγές και τις εξαγωγές καθιερώθηκαν με υπέρτατο σκοπό την προστασία των εγχώριων βιομηχανιών. Καθιερώθηκε ένα περίπλοκο σύστημα δασμών (κυμαινόμενων από 5 μέχρι 100 τοις εκατό) και μη-δασμολογικών φραγμών, που συμπεριλάμβανε μέχρι και ολοκληρωτικές απαγορεύσεις και ειδικούς όρους όσον αφορά τις εισαγωγές. Επιπλέον, μια αντικαταναλωτική αντίληψη βασισμένη στις αξίες της Ισλαμικής Επανάστασης, συνέβαλε στην απαγόρευση των προϊόντων πολυτελείας, όπως τα καλλυντικά, τα παιχνίδια, τις γούνες, εκλεκτά τρόφιμα και πολυτελή ρούχα. Εν το μεταξύ, υπήρχαν ισχυρισμοί ότι ο IRGC επωφελούνταν από την οικονομική απομόνωση του Ιράν. Με τις ξένες επιχειρήσεις να μην επιθυμούν ή να μην μπορούν να εισέλθουν στην χώρα, ο IRGC αντιμετώπιζε λιγότερο ανταγωνισμό για την απόκτηση νέων συμβολαίων. Ωστόσο, επειδή ο IRGC συχνά δεν είχε την τεχνογνωσία που διαθέτουν πολλές διεθνείς εταιρίες, πολλές φορές ανέθετε υπεργολαβία σε διάφορες διεθνείς εταιρίες, καρπούμενος το κέρδος ως μεσάζων στη συναλλαγή.

Ο θάνατος του Χομεϊνί το 1989 έκανε χώρο για μια νέα εποχή εξωτερικών σχέσεων. Η αποβολή των δυτικών επιρροών αμφισβητήθηκε λόγο της επείγουσας ανάγκης για την οικονομική ανάπτυξη του Ιράν. Το Ιράν έπρεπε να συμμορφωθεί για διεθνή συνεργασία και ενσωμάτωση στην παγκόσμια οικονομία, συμπεριλαμβανομένων των ΗΠΑ και των άλλων αραβικών κρατών. Η εισβολή του Ιράκ στο Κουβέιτ το 1990 έδωσε την ευκαιρία στον Ακμπάρ Χασεμί Ραφσανζανί, πρόεδρο του Ιράν από το 1989, για την αποκατάσταση των σχέσεων του Ιράν με την Ευρώπη και τα αραβικά κράτη του Περ-

σικού κόλπου. Η πολιτική του Ραφσανζανί ήταν να υποστηρίξουν τα Ηνωμένα Έθνη ενάντια στο Ιράκ, φέροντας έτσι μια άμεση απάντηση από τις Ευρωπαϊκές χώρες όσον αφορά την άρση των οικονομικών κυρώσεων. Στην συνέχεια το Ιράν εξασφάλισε την απελευθέρωση των δυτικών ομήρων στο Λίβανο και επέτρεψε, για πρώτη φορά μετά την Ισλαμική Επανάσταση, την επίσκεψη του ειδικού αντιπροσώπου του Ο.Η.Ε. για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Οι σχέσεις με τις ΗΠΑ όμως, παρέμειναν σε ένταση. Το αμερικάνικο κογκρέσο πέρασε το νομοσχέδιο κυρώσεων του Ιράν το οποίο απειλούσε με επιβολή ποινής τόσο τις ξένες όσο και τις Αμερικάνικες εταιρείες που επένδυαν περισσότερα από 20 εκατομμύρια δολάρια στο Ιράν.

Ο Ραφσανζανί υποστήριξε την επιστροφή του κεφαλαίου και της εξειδικευμένων πολιτών που είχαν εξοριστεί από την χώρα μετά την επανάσταση, εξαιτίας τις στενής συσχέτισής τους με την εποχή του Σάχη και υποστήριξε την αναβίωση του χρηματιστηρίου της Τεχεράνης με σκοπό την αύξηση των επενδύσεων. Η αντικατάσταση των έμπειρων και καταρτισμένων ιδιωτικών ιδιοκτητών-διευθυντών από νέους επαναστάτες οδήγησε σε μια καταστροφική μείωση της παραγωγής και του εισοδήματος, συνοδευόμενα από υψηλό πληθωρισμό και ανεργία. Πολλά μέτρα σχεδιάστηκαν για την απελευθέρωση του εμπορίου. Λιγότερο στρεβλωτικοί δασμοί αντικατέστησαν τα μη-δασμολογικά εμπόδια και τους παλαιότερους δασμολογικούς συντελεστές, καθώς και άλλες επιβαρύνσεις επί των εισαγωγών μειώθηκαν σε πολλές περιπτώσεις, με αποτέλεσμα ο συνολικός μέσος δασμολογικός συντελεστής να φτάσει το 27 τοις εκατό για πολλά εμπορεύματα.

Η εκλογή του Μοχάμεντ Χαταμί ως πρόεδρος το 1997 οδήγησε στην περαιτέρω βελτίωση των σχέσεων του Ιράν με τους γείτονές του και το μεγαλύτερο μέρος της Δύσης, εξαιρουμένων του Ισραήλ και των ΗΠΑ. Η κυβέρνηση Χαταμί (1997-2005) τόνισε ότι οι εμπορικές και γεωπολιτικές σχέσεις με την Δυτική Ευρώπη και την Ιαπωνία ήταν απαραίτητες για το Ιράν. Ενώ συνεργαζόταν με τη Διεθνή Οργάνωση Ατομικής Ενέργειας, διαπραγματεύτηκε με την Βρετανία, την Γαλλία και την Γερμανία για θέματα πυρηνικής ενέργειας, διατήρησε εποικοδομητικές σχέσεις με την Κίνα και την Ρωσία και προσέγγισε τα κράτη του Περσικού κόλπου. Ο Χαταμί εισήγαγε την έννοια του «διαλόγου» μεταξύ των εθνών, υπογραμμίζοντας την σημασία μιας πολιτικής «συζήτησης μεταξύ των πολιτισμών». Ο διάλογος σχεδιάστηκε με σκοπό την διευκόλυνση της επικοινωνιακής δράσης, η οποία θα μπορούσε ενδεχομένως να οδηγήσει σε συνύπαρξη, ανοχή και σε έναν βαθμό συνεργασίας στα πλαίσια της παγκόσμιας σκηνής. Διοργάνωσε ένα συνέδριο πάνω στον διάλογο μεταξύ των πολιτισμών και τα ανθρώπινα δικαιώματα στα πλαίσια τις αντιπροσωπείας της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ανακοίνωσε ότι το Ιράν θα δεχόταν μια λύση δύο-κρατών για την Παλαιστίνη δεδομένου ότι και οι ίδιοι οι Παλαιστίνιοι συμφωνούσαν σε έναν τέτοιο διακανονισμό.

Στις αρχές της δεκαετίας του 2000, ο Χαταμί έκανε επίσης κάποιες προσπάθειες για να προσεγγίσει τις ΗΠΑ οι οποίες όμως δεν κατάφεραν να επιτύχουν την επιθυμητή εξομάλυνση των σχέσεων. Στην πραγματικότητα, η συμπερίληψη του Ιράν ως μέρους

ενός «άξονα του κακού» από την κυβέρνηση Μπους το 2002, προκάλεσε νέες ρήξεις στις σχέσεις μεταξύ των δύο κρατών. Αυτό ήταν ένα χαστούκι στο πρόσωπο για τους μεταρρυθμιστές στο Ιράν. Ο Μπους κατηγόρησε τους «μη εκλεγμένους ηγέτες» του Ιράν ότι στερούν από τον Ιρανικό λαό την ελευθερία του, δηλώνοντας ότι το Ιράν ήταν ένα «ολοκληρωτικό» καθεστώς. Ξεκινώντας από το 2004, οι σχέσεις του Ιράν με τις ΗΠΑ και την Ευρώπη επιδεινώθηκαν περαιτέρω εξαιτίας της επιμονής του Ιράν για την επεξεργασία ουρανίου για τα πυρηνικά του εργοστάσια, παρέχοντας έτσι το υλικό για την ανάπτυξη πυρηνικών όπλων.

Ακολουθώντας τα βήματα του Ραφσανζανί, ο Χαταμί άνοιξε περαιτέρω την οικονομία του Ιράν στον υπόλοιπο κόσμο. Τον Μάρτιο του 2002, ο Χαταμί πέτυχε ενοποίηση στην συναλλαγματική ισοτιμία, υιοθετώντας ένα καθεστώς κυμαινόμενων συναλλαγματικών ισοτιμιών βασισμένο στην αγορά, το οποίο όμως κατέρρευσε λίγο μετά την εφαρμογή του το 1993. Σύμφωνα με την φιλελεύθερη προσέγγισή του, ο Χαταμί θέσπισε τον νόμο Προώθησης και Προστασίας Ξένων Επενδύσεων το 2002. Σύμφωνα με αυτόν το νόμο, όλο οι ξένοι, καθώς και οι Ιρανοί που χρησιμοποιούσαν ξένο κεφάλαιο και που κατ' εξουσιοδότηση από την κυβέρνηση εισήγαγαν το κεφάλαιό τους στο Ιράν, μπορούν να απολαύσουν την προστασία για τις εγκαταστάσεις τους που προκύπτουν από τον συγκεκριμένο νόμο. Πιθανότατα η πιο δραματική οικονομική προσπάθεια του Χαταμί ήταν το να επιτρέψει τις ξένες επενδύσεις στην πετρελαϊκή βιομηχανία. Ήταν μια τεράστια διπλωματική νίκη για τον Χαταμί το ότι οι ΗΠΑ χαλάρωσαν αρκετά το εμπάργκο τους για να επιτρέψουν στις θυγατρικές αμερικάνικων εταιριών πετρελαίου που ήταν εγκατεστημένες σε άλλες χώρες, να λάβουν μέρος σε αυτές τις συμφωνίες, ανεξάρτητα από το ότι το γενικό εμπάργκο των ΗΠΑ εναντίον του Ιράν παρέμενε στην θέση του. Στις αρχές του 2000 οι Ηνωμένες Πολιτείες χαλάρωσαν επίσης ορισμένους εμπορικούς περιορισμούς, επιτρέποντας έτσι την εισαγωγή χαβιαριού και φιστικιών από το Ιράν.

Οι ένατες προεδρικές εκλογές, τον Ιούνιο του 2005, ανέδειξαν στην εξουσία τον Μαχμούτ Αχμεντινετζάντ (2005-2013), έναν νέο Ιρανό πρόεδρο ο οποίος δεν ακολούθησε τις φιλελεύθερες ιδέες του Ραφσανζανί και του Χαταμί. Αντιθέτως ο Αχμεντινετζάντ, επιδιώκει την απομόνωση, την αυτάρκεια και την απουσία των σχέσεων με την Δύση, αναβιώνοντας μια μεγάλη ρητορική εναντίον των ΗΠΑ, της Δύσης και του Ισραήλ, ακολουθώντας την ιδεολογία του Χομεϊνί. Το Ιράν δεν έχει ακόμη αναγνωρίσει το δικαίωμα ύπαρξης του Ισραήλ και έχει εμποδίσει την ειρηνευτική διαδικασία στη Μέση Ανατολή οπλίζοντας ριζοσπάστες ισλαμιστές μαχητές. Συνεπώς, το Ιράν είναι εχθρικό προς εκείνα τα κράτη τα οποία θεωρεί ως πρόθυμα να αποδεχτούν τη ύπαρξη του Ισραήλ και φιλικό προς εκείνα τα κράτη τα οποία θεωρεί ότι ενστερνίζονται τις Ιρανικές απόψεις. Η βία αποτελεί άλλον ένα τρόπο για την αύξηση της απομόνωσης. Η βία είναι συνδεδεμένη με την έννοια της «εξαγωγής της Ισλαμικής Επανάστασης». Η «Ισλαμική επανάσταση» είναι ένα μέσο με το οποίο οι άνθρωποι μπορούν να απελευθερωθούν από κάθε είδους καταπίεση, ειδικά από την ιμπεριαλιστική κυριαρχία.

Η αυτάρκεια είναι συνδεδεμένη με την εθνική άμυνα, επομένως η αύξηση των πόρων για την προώθηση της στρατιωτικής βιομηχανίας είναι θεμελιώδης. Δημιουργώντας μια ισχυρή μαχητική δύναμη, καθώς και όπλα μαζικής καταστροφής, η πολιτική του Αχμεντινετζάντ στοχεύει στην δημιουργία ενός ισχυρού κράτους. Η αναβίωση των μη-στρατιωτικού χαρακτήρα πυρηνικών προγραμμάτων του Ιράν κατά την δεκαετία του 1990 ήταν γνωστή, αλλά οι αποκαλύψεις του 2002 και του 2003 από μια κρυφή έρευνα για τον εμπλουτισμό του ουρανίου δημιούργησαν διεθνή ανησυχία για το ότι οι φιλοδοξίες του Ιράν είχαν υπερβεί κάθε ειρηνική πρόθεση. Οι υποψίες γύρω από τις πυρηνικές φιλοδοξίες του Ιράν εντάθηκαν τον Σεπτέμβριο του 2009 με την αποκάλυψη μιας δεύτερης εγκατάστασης εμπλουτισμού ουρανίου κοντά στην ιερή πόλη Κομ (Qom), κατασκευασμένης κάτω από το ραντάρ των διεθνών επιθεωρητών. Οι φόβοι της Δύσης επιβεβαιώθηκαν στα μέσα Φεβρουαρίου του 2010, όταν η Διεθνής Οργάνωση Ατομικής Ενέργειας κυκλοφόρησε μια έκθεση, η οποία περιέγραφε λεπτομερώς την πιθανότητα το Ιράν να παράγει πυρηνικά όπλα, συμπεριλαμβανομένου του περαιτέρω εμπλουτισμού ουρανίου και σχεδίων για την ανάπτυξη οπλισμένων πυραυλικών κεφαλών. Η πιο πρόσφατη έκθεση της Διεθνούς Οργάνωσης Ατομικής Ενέργειας αναφέρει την πρόσφατη έναρξη των επιχειρήσεων εμπλουτισμού ουρανίου σε επίπεδο έως και 20 τοις εκατό, ένα σημαντικό ποσοστό, στην βαθιά υπόγεια εγκατάσταση στο Fordow, κοντά στην πόλη Κουμ. Στις 23 Ιανουαρίου 2012, η Ευρωπαϊκή Ένωση επέβαλε εμπάργκο πετρελαίου κατά του Ιράν (περίπου 20 τοις εκατό των εξαγωγών πετρελαίου του Ιράν) εξαιτίας του πυρηνικού του προγράμματος, απαγορεύοντας όλες τις νέες πετρελαϊκές συμβάσεις και παγώνοντας τα περιουσιακά στοιχεία της κεντρικής τράπεζας του Ιράν στην ΕΕ. Τον τελευταίο καιρό, οι εικασίες έχουν φτάσει σε τέτοιο επίπεδο που το Ισραήλ εξετάζει το ενδεχόμενο αεροπορικών επιδρομών στις πυρηνικές εγκαταστάσεις του Ιράν, πιθανότατα πυροδοτώντας έτσι μια ευρύτερη σύγκρουση μαζί με τις ΗΠΑ και τους Ευρωπαϊκούς συμμάχους. Επιμένοντας ότι οι πυρηνικές του δοκιμές είναι ειρηνικές, το Ιράν έχει προειδοποιήσει ότι εάν δεχθεί επίθεση, θα προχωρήσει σε αποκλεισμό των στρατηγικής σημασίας Στενών του Ορμούζ στον Περσικό Κόλπο, μέσω των οποίων περνά το ένα τρίτο των παγκόσμιων θαλάσσιων μεταφορών πετρελαίου. Η Ισλαμική Δημοκρατία υπόκειται σε κυρώσεις από τον Ο.Η.Ε. οι οποίες περιορίζουν τις εισαγωγές όπλων. Ωστόσο, κατέχει μια αξιόλογη στρατιωτική βιομηχανία η οποία αναπτύσσει τα δικά της όπλα, συμπεριλαμβανομένων και βαλλιστικών πυραύλων.

Ο στρατός της Ισλαμικής Δημοκρατίας του Ιράν είναι υπεύθυνος για τη φύλαξη της ανεξαρτησίας και της εδαφικής ακεραιότητας της χώρας. Ο στρατός πρέπει να είναι αφοσιωμένος στις ισλαμικές αξίες και κανένας ξένος δεν γίνεται δεκτός στις δυνάμεις του Στρατού ή τις μονάδες ασφαλείας της χώρας. Επίσης απαγορεύεται η δημιουργία κάθε είδους ξένης στρατιωτικής βάσης στο Ιράν. Το Ιράν πάντα επένδυε στην ενίσχυση των στρατιωτικών δυνατοτήτων του.

Μετά το τέλος του πολέμου μεταξύ των Ιράν-Ιράκ το 1989, η ιρανική κυβέρνηση εισήγαγε ένα πενταετές πρόγραμμα εξοπλισμού για την αντικατάσταση κατεστραμμέ-

νων όπλων. Κατά την περίοδο του 1989-1994, η κυβέρνηση δαπάνησε 10 δισεκατομμύρια δολάρια σε όπλα. Στα χρόνια που ακολούθησαν ο αμυντικός εξοπλισμός του Ιράν συνέχισε να αυξάνεται σταθερά με τις στρατιωτικές δαπάνες να αποτελούν, το 2001, το 3,9 τοις εκατό του ΑΕΠ ποσοστό που αντιστοιχεί σε 9,061 δισεκατομμύρια δολάρια. Κατά τη διάρκεια της επόμενης περιόδου, 2002-2004, οι πολεμικές δαπάνες του Ιράν ήταν ελαφρά μειωμένες, φθάνοντας το 2,9 τοις εκατό του ΑΕΠ, ενώ μεταξύ των ετών 2005-2006 υπήρξε μια ραγδαία αύξηση, φτάνοντας αυτή τη φορά το 3,4 τοις εκατό του ΑΕΠ, όπου η κυβέρνηση δαπάνησε περίπου 11,096 δισεκατομμύρια αμερικάνικα δολάρια σε στρατιωτικό εξοπλισμό (SIPRI Military Expenditure Database http://www.sipri.org/databases/milex).

Λιγότερο από ένα χρόνο μετά την επανάσταση, στις 22 Σεπτεμβρίου του 1980, ο Σαντάμ Χουσεΐν εισέβαλε στο Ιράν μετά από μια μακρά ιστορία συνοριακών διαφορών και συνεχούς φόβου για εξέγερση του Σιιτικού Ισλάμ από την Σιιτική πλειοψηφία του Ιράκ. Παράλληλα, το Ιράκ ευελπιστούσε να αντικαταστήσει το Ιράν ως το κυρίαρχο κράτος στον Περσικό Κόλπο. Παρά το γεγονός ότι το Ιράκ ήλπιζε να επωφεληθεί από το χάος που είχε προκαλέσει η επανάσταση στο Ιράν και να επιτεθεί χωρίς καμία επίσημη προειδοποίηση, κατάφερε μόνο μια περιορισμένη πρόοδο μέσα στο εχθρικό έδαφος, η οποία αντικρούστηκε γρήγορα από τους Ιρανούς που ανέκτησαν σχεδόν όλο το χαμένο τους έδαφος μέχρι τον Ιούνιο του 1982. Το Ιράν στράφηκε στην αντεπίθεση. Ο πόλεμος μεταξύ του Ιράν και του Ιράκ κόστισε πολύ τόσο σε ζωές όσο και σε υλικό, και αποτελεί τον πιο θανατηφόρο πόλεμο μεταξύ αναπτυσσόμενων χωρών. Ο πόλεμος διήρκεσε οκτώ χρόνια, από τον Σεπτέμβριο του 1980 μέχρι τον Αύγουστος του 1988, δημιουργώντας οικονομική αποδιάρθρωση, μειώνοντας την βιομηχανική και *πετρελαϊκή* ανάπτυξη και προκαλώντας περαιτέρω επιδείνωση της κατάστασης στον γεωργικό τομέα. Πάνω από ένα εκατομμύριο Ιρακινοί και Ιρανοί στρατιώτες και πολίτες πιστεύεται ότι έχασαν τη ζωή τους στον πόλεμο, ενώ πολλοί ακόμα τραυματίστηκαν όταν το Ιράκ χρησιμοποίησε χημικά όπλα.

Οι βαριές ζημιές που υπέστησαν τα διυλιστήρια, οι αγωγοί πετρελαίου, τα εργοστάσια και οι βιομηχανικές περιοχές έβλαψαν την παραγωγή πετρελαίου, αλλά δεν επιβράδυναν σημαντικά τις *πετρελαϊκές* εξαγωγές του Ιράν μέχρι το 1986. Η μειωμένη παραγωγή πετρελαίου σε συνδυασμό με την πτώση των τιμών του πετρελαίου και των χαμηλότερων εσόδων από τις εισαγωγές οδήγησαν σε μια οικονομική κρίση, δημιουργώντας ελλείμματα στον προϋπολογισμό το 1985 και 1986 και έλλειψη ξένου συναλλάγματος από το 1986. Οι δαπάνες για στρατιωτικό εξοπλισμό αναλογούσαν στο 25 τοις εκατό των συνολικών εισαγωγών στα μέσα της δεκαετίας του 1980, ενώ τα μισά έσοδα από το πετρέλαιο του Ιράν δαπανήθηκαν για εισαγωγές όπλων στα μέσα της δεκαετίας του 1980. Λόγω του πόλεμου επεκτάθηκε το κράτος με πολλούς τρόπους. Το υπουργείο οικονομικών εξέδωσε κάρτες συσσιτίου για όλα τα βασικά αγαθά έτσι ώστε να παρέχονται στους φτωχούς τα απαραίτητα. Η διανομή βάσει δελτίου αγαθών πρώτης ανάγκης, όπως το κρέας, το ρύζι και τα γαλακτοκομικά προϊόντα οδήγησε σε

μεγάλες ουρές στα καταστήματα και σε μια ενεργή μαύρη αγορά. Επιπλέον, η κυβέρνηση εισήγαγε ελέγχους τιμών, άνοιξε συνεταιρισμούς τροφίμων και περιόρισε τις εισαγωγές προσπαθώντας μάλιστα να κρατικοποιήσει ολόκληρο το εξωτερικό εμπόριο. Η Ιρανική κυβέρνηση αφιέρωσε σχεδόν όλους τους συναλλαγματικούς της πόρους στις πολεμικές δαπάνες. Εξαιτίας της σύγκρουσης μεταξύ της δηλωμένης αντίθεσης της Επανάστασης για τις μαζικές αμυντικές δαπάνες του Σάχη και το υψηλό κόστος του πολέμου με το Ιράκ, από τα τέλη του 1987, δεν υπήρχε οικονομικό έτος στο οποίο οι αμυντικές δαπάνες δεν είχαν υποεκτιμηθεί σοβαρά για εσωτερικούς πολιτικούς λόγους. Το κόστος του πολέμου στην οικονομία της χώρας υπολογίζεται γύρω στα 500 δισεκατομμύρια δολάρια. Αν λαμβάνονταν υπόψη τα χαμένα έσοδα από το πετρέλαιο, το κόστος του πολέμου θα ήταν πολύ μεγαλύτερο. Ο πόλεμος έληξε τελικά με τη διαμεσολάβηση των Ηνωμένων Εθνών για κατάπαυση του πυρός, στην μορφή του ψηφίσματος από το Συμβούλιο Ασφαλείας του Ο.Η.Ε., που έγινε αποδεκτό και από τις δύο πλευρές. Χρειάστηκαν αρκετές εβδομάδες για τις Ιρανικές ένοπλες δυνάμεις να εκκενώσουν τα Ιρακινά εδάφη έτσι ώστε να διατηρηθούν τα προ-πολεμικά διεθνή σύνορα μεταξύ των δύο εθνών. Η τελευταία ανταλλαγή αιχμάλωτων πολέμου έγινε το 2003.

Τα ακραία οικονομικά προβλήματα του 1989 οδήγησαν την κυβέρνηση Ραφσανζανί να εισαγάγει πολλαπλές συναλλαγματικές ισοτιμίες, με διαφορετικά είδη διεθνών συναλλαγών να πραγματοποιούνται σε διαφορετικές συναλλαγματικές ισοτιμίες με σκοπό την σταθεροποίηση του ισοζυγίου πληρωμών. Τον Νοέμβριο του 1989, η τιμή του δολαρίου των ΗΠΑ στην μαύρη αγορά έφθασε σε επίπεδο σχεδόν 20:1. Η υπερτίμηση έκανε δύσκολο για κάθε βιομηχανία να ανταγωνιστεί με τους ξένους παραγωγούς παρά τον εκτενή προστατευτισμό. Η πρόσβαση στις εισαγωγές εξαρτιόταν από τη λήψη κατάλληλων αδειών από κυβερνητικά στελέχη, ενθαρρύνοντας έτσι την διαφθορά και την κερδοσκοπία. Σε συνδυασμό με το διεθνές εμπάργκο κατά του Ιράκ μετά τον Πρώτο Πόλεμο του Κόλπου το 1990-1, το οποίο αύξησε τις πετρελαϊκές εξαγωγές του Ιράν, οι οικονομικές συνθήκες βελτιώθηκαν στο Ιράν, με μείωση του πληθωρισμού, αύξηση του κατά κεφαλήν εισοδήματος και αύξηση των κεφαλαιακών επενδύσεων.

Το κυρίαρχο χαρακτηριστικό γνώρισμα του εξωτερικού εμπορίου του Ιράν ήταν από καιρό μια συντριπτική εξάρτηση στις εξαγωγές πετρελαίου. Το Ιράν είναι σημαντικός πετρελαιοπαραγωγός και μέλος της οργάνωσης των πετρελαιοεξαγωγικών χωρών (OPEC), δεύτερο στη Σαουδική Αραβία, η οποία προκάλεσε την αύξηση των τιμών του πετρελαίου το 1973. Η δεύτερη αύξηση των τιμών του πετρελαίου προέκυψε το 1979 από την κατάρρευση της ιρανικής παραγωγής πετρελαίου κατά τη διάρκεια της επανάστασης. Στη δεκαετία του '60, το ποσοστό των εισοδημάτων εξαγωγής λόγω του πετρελαίου δεν μειώθηκε ποτέ κάτω από το 85 τοις εκατό, το 1973. Αυτό το ποσοστό εκτοξεύτηκε σε 97 τοις εκατό και έμεινε πάνω από το 94 τοις εκατό, έως ότου μειώθηκαν το 1986 οι τιμές του πετρελαίου (Rosser and Rosser 2004, 495). Το Ιράν συνέχισε να στηρίζεται στην παραγωγή πετρελαίου ως κύρια πηγή συναλλάγματος. Συνολικά, το ποσοστό παρέμεινε υψηλό μετά το 1979, ερχόμενο σε αντίθεση με το στόχο της επα-

νάστασης για να μειώσει αυτήν την εξάρτηση στις εξαγωγές πετρελαίου. Σήμερα, οι εξαγωγές πετρελαίου και φυσικού αερίου φέρνουν ετήσια έσοδα 70-80 δισεκατομμυρία δολάρια ή 1.000 δολάρια κατά κεφαλήν εισόδημα (Tabatabai 2011, 3-4). Τα εισοδήματα πηγαίνουν εξολοκλήρου στην κυβέρνηση και χρηματοδοτούν τον μισό τουλάχιστον προϋπολογισμό. Η βιομηχανία παραγωγής πετρελαίου υπολογίζεται κατά μέσο όρο περίπου στα 4 εκατομμύρια βαρέλια ανά ημέρα το 2011, έναντι της μέγιστης παραγωγής 6.6 εκατομμυρίων βαρελιών ανά ημέρα που επιτεύχθηκαν το 1976, και ενός χαμηλού σχεδόν 1 εκατομμυρίου βαρελιών ανά ημέρα το 1979 (το έτος της επανάστασης) και το 1981 (το πρώτο έτος του πολέμου Ιράν-Ιράκ). Μετά από αυτά τα γεγονότα, έχει υπάρξει λίγο πολύ μια σταθερή αύξηση στην παραγωγή του αργού πετρελαίου στο Ιράν (WTRG, www.wtrg.com).

Οι εισαγωγές τροφίμων αυξήθηκαν μετά από την επανάσταση του 1979. Κατά τη διάρκεια της περιόδου 1977-8 ως 1989-90, οι εισαγωγές του σίτου αυξήθηκαν από σχεδόν 1.2 εκατομμύρια τόνους σε 5.3 εκατομμύρια τόνους, ενώ η κατανάλωση αυξήθηκε από 5.9 εκατομμύρια τόνους σε 10.6 εκατομμύρια τόνους (Ehteshami 1995, 100). Οι εισαγωγές τροφίμων, ως ποσοστό των εισαγόμενων εμπορευμάτων στο Ιράν, ήταν 15.35 το 2010, σύμφωνα με την Παγκόσμια Τράπεζα. Οι συνολικές εισαγωγές ανήλθαν το 1998 σε 13.8 δισεκατομμύρια δολάρια Αμερικής. Το Ιράν συνέχισε να ξοδεύει σημαντικά στις εισαγωγές κατά τη διάρκεια των ακόλουθων ετών: το 2002 τα εισαγόμενα αγαθά κόστισαν 19.6 δισεκατομμύρια δολάρια, το 2004 25.26 δισεκατομμύρια δολάρια, το 2006 αυτό είχε διπλασιαστεί σχεδόν σε 42.5 δισεκατομμύρια δολάρια και οι δαπάνες εισαγωγών αυξήθηκαν γενικά σε μια αιχμή το 2008 σε 67.5 δισεκατομμύρια δολάρια. Έκτοτε, αυτές οι δαπάνες έμειναν σταθερές σε περίπου 58.97 δισεκατομμύρια δολάρια.

Το Ιράν εμπλέκεται ενεργά σε σημαντικές παγκόσμιες οργανώσεις και συμμορφώνεται με τα ψηφίσματά τους. Το Ιράν είναι ιδρυτικό μέλος των Ηνωμένων Εθνών, ενεργό μέλος της Παγκόσμιας Τράπεζας, ΔΝΤ-IMF, της UNESCO, του WTO και φυσικά της OPEC.

14.6 Διαδικασία μεταρρύθμισης

Οι ριζικές αλλαγές εμφανίστηκαν με τη μεγάλη ταχύτητα στο Ιράν μετά από την ισλαμική επανάσταση του 1979. Αλλά αν και ο Χομεϊνί έχει θεωρηθεί υποστηρικτής των στερημένων κοινωνικών στρωμάτων, οι ομιλίες του τον παρουσίαζαν να είναι ο εκπρόσωπος της εύπορης μεσαίας τάξης.

Κατά τη διάρκεια της προ-επαναστατικής περιόδου, ο Χομεϊνί κινητοποιούσε τις μάζες με τη ρητορεία του ενάντια στην καθιερωμένη ελίτ, είχε ανάγκη από τη μεσαία τάξη να τον υποστηρίξει και τόνισε ότι το Ισλάμ προστατεύει την ιδιωτική ιδιοκτησία. Αυτό δημιούργησε την ενθουσιώδη υποστήριξη από τους εμπόρους και εργαζόμενους των παραδοσιακών αγορών του Ιράν (παζάρια), οι οποίοι διαδραμάτισαν έναν κρίσιμο ρόλο στην ενίσχυση της επανάστασης. Ως τα τέλη του 1978 όλες οι αντιπολιτευτικές

κοινωνικές τάξεις παγίωσαν και αναγνώρισαν την ηγεσία του Αγιατολάχ Χομεϊνί. Κατά συνέπεια, αν και καταρχάς μπορεί να θεωρηθεί περίεργο, η ισλαμική επανάσταση μπορεί να θεωρηθεί ως καπιταλιστική επανάσταση. Η παραδοσιακή μεσαία τάξη στο Ιράν ζήτησε την προστασία των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας με το να απευθυνθεί στο Κοράνι. Αυτό ήταν ο λόγος που ο Χομεϊνί ήταν αρχικά προσεκτικός με την έννοια της ιδιωτικής ιδιοκτησίας, επειδή χρειάστηκε την υποστήριξη των εμπόρων και εργαζομένων των παζαριών, ένα λόμπι με το οποίο είχε συνδεθεί προκειμένου να ανατρέψει το προηγούμενο καθεστώς. Πήρε διά της βίας την εξουσία βασισμένος στους απλούς ανθρώπους αντί την ελίτ και υποσχέθηκε ένα περιορισμένο ισλαμικό κράτος το οποίο προστάτευε την ιδιωτική ιδιοκτησία. Η εργατική τάξη ωφελήθηκε από το νέο καθεστώς που παρείχε ενισχυμένη θέση στην κοινωνία και την οικονομική κινητικότητα. Επιπλέον, κατά τη διάρκεια του πολέμου Ιράν-Ιράκ το καθεστώς επέκτεινε τις επιχορηγήσεις οι οποίες εισήχθησαν πρώτα το 1974. Ο πόλεμος με το Ιράν ήταν ένα ουσιώδες «εργαλείο» για να βοηθήσει τους φτωχούς καθώς υπήρχε ο αποκλεισμός από τις δυτικές χώρες. Το καθεστώς ξόδεψε περίπου 25-30 τοις εκατό του ΑΕΠ για τις άμεσες και έμμεσες επιχορηγήσεις για ορισμένα ουσιώδη προϊόντα. Στο τέλος, ο Χομεϊνί ενδιαφέρθηκε πιο πολύ για την μορφωτική αλλαγή και για τα εκπαιδευτικά ιδρύματα απ' ό,τι για τη δομή της παραγωγής και της διανομής. Κατά μία έννοια, η ισλαμική επανάσταση δεν άλλαξε θεμελιωδώς την οικονομία του Ιράν, που κυριαρχείται ήδη από τον κρατικό τομέα ειδικά μετά που η βιομηχανία πετρελαίου εθνικοποιήθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1970. Οικονομικά, η «επανάσταση» ήταν ότι μια διαφορετική ομάδα ήρθε να ελέγξει αυτήν την δημόσια μηχανή πετρελαίου (Rosser και Rosser 2004, 494).

Προκειμένου το σύστημα να είναι συνεπές, ο Χομεϊνί συνειδητοποίησε ότι έπρεπε να παγιώσει τη δύναμή του. Ο πόλεμος με το Ιράκ και οι αμερικανικές οικονομικές κυρώσεις έδωσαν την ευκαιρία στο καθεστώς να επεκτείνει περαιτέρω τις μεταρρυθμίσεις του. Ο Χομεϊνί τελικά κινήθηκε για ριζικές μεταρρυθμίσεις στην οικονομική δομή. Οποιαδήποτε διαδικασία μεταρρύθμισης προκαλεί αλλαγές στην κατανομή της δύναμης σε μια κοινωνία. Η αντίσταση πραγματοποιείται από τα μέρη της κοινωνίας που χάνουν τη δύναμη εάν οι μεταρρυθμίσεις πραγματοποιηθούν. Σε αυτήν την περίπτωση, ο Χομεϊνί έκανε μια αντιστροφή σχετικά με μερικές από τις προ-επαναστατικές υποσχέσεις του δεδομένου ότι είχε σχεδιάσει το ισλαμικό κράτος ως πολύ περιορισμένο. Για να διαχειριστεί τις πρόσφατες εθνικοποιημένες επιχειρήσεις, το νέο καθεστώς έπρεπε να επεκτείνει τον γραφειοκρατικό μηχανισμό. Για να μην εκλαϊκεύσει το εκπαιδευτικό σύστημα, το ιερατείο επενέβη για τη δημιουργία μιας ιδεολογίας βασισμένης στην ισλαμική βασική ιδεολογία (Abrahamian 2008, 55). Η υποστήριξη του Χομεϊνί ήταν πρωτίστως ο κλήρος, ο οποίος διαχειρίστηκε τα περισσότερα από τα δημευμένα-κατασχεθέντα περιουσιακά στοιχεία.

Τα κριτήρια που χαρακτηρίζουν την ιδιωτική ιδιοκτησία ως «νόμιμα αποκτηθείσα» ήταν ασαφή, έτσι ο καθορισμός της παρανομίας ήταν σχεδόν αυθαίρετος. Αλλά η πιο τρομακτική ανησυχία για τη μεσαία τάξη, τους εμπόρους και τους εργαζόμενους των παζαριών ήταν ότι ο Χομεϊνί εισήγαγε την έννοια του maslahah (δημόσιου συμφέρο-

ντος) στη νόμιμη ιδιοκτησία. Το κράτος μπορεί νόμιμα να παραβιάζει τα δικαιώματα ιδιοκτησίας των πολιτών για το κοινό καλό. Σε αυτήν την περίπτωση, ο ρόλος της ιδεολογίας ήταν να δικαιολογηθούν οι αξιώσεις στην ιδιοκτησία από θρησκευτική πρακτική. Οι bazaaris ήταν ιδιαίτερα φοβισμένοι που το maslahah ήταν ένα πρόσχημα για το καθεστώς για να απαλλοτριώσει την ιδιοκτησία τους. Κατά αυτόν τον τρόπο, η διαδικασία μεταρρύθμισης επικύρωσε την ιδεολογία της θεοκρατίας ως αυταρχικό καθεστώς.

Μέχρι την ώρα του θανάτου του Χομεϊνί, ένα οικονομικό σύστημα βασισμένο στην αυταρχικότητα καθιερώθηκε με τις μεταρρυθμίσεις της θεραπείας σοκ που συνδύασαν την κρατική ιδιοκτησία με την κεντρική διοίκηση και τον μη-πλουραλισμό, το κοινό καλό που καθορίστηκε από το maslahah που συνδυάστηκε με τον απομονωτισμό, την αυτάρκεια και τον μιλιταρισμό. Όλα αυτά τα στοιχεία συνδυάστηκαν κατά αυτόν τον τρόπο με στόχο τη συνέπεια και τελικά οδήγησαν σε έναν θεοκρατικό τύπο οικονομικού συστήματος.

Οι προσπάθειες προς την οικονομική μεταρρύθμιση στο Ιράν μετά το θάνατο του Χομεϊνί, ήταν περιορισμένες λόγω της έλλειψης ουσιαστικών μεταρρυθμίσεων και της αντίστασης από τα διάφορα οικονομικά-πολιτικά-ιδεολογικά όργανα (Shayerah 2008, 6). Η αυθαίρετη επέμβαση του Χομεϊνί και η υπεροχή του απέτρεψαν την ανάπτυξη των ανεξάρτητων δυνάμεων της αλλαγής. Όταν ο Χομεϊνί πέθανε και ο πόλεμος με το Ιράκ τελείωσε, οι διαφορές μεταξύ της πολιτικής ελίτ που εμφανίστηκαν, οδήγησαν σε έναν αγώνα εξουσίας μεταξύ εκείνων που πίστεψαν και στα δυο δηλαδή σε ένα κράτος βασισμένο στον οικονομία και στη «εξαγωγή» της επανάστασης, και σε εκείνους που υποστήριξαν μια οικονομία ελεύθερης αγοράς και μιας ανοιχτής εξωτερικής πολιτικής. Στο τέλος, οι «μεταρρυθμιστές» κέρδισαν τις προεδρικές εκλογές του 1989 με τον Ακμπάρ Χασεμί Ραφσανζανί.

Η απόδοση της ιρανικής οικονομίας στη δεκαετία του '80 όχι μόνο δικαιολόγησε, αλλά και ενέτεινε την ανάγκη για τις μεταρρυθμίσεις μέσα στην οικονομική δομή. Οι καθοριστικοί παράγοντες αυτής της κακής οικονομικής επίδοσης ήταν οικονομικές πολιτικές, όπως οι έλεγχοι τιμών, οι υψηλές συναλλαγματικές ισοτιμίες, τα γραφειοκρατικά εμπόδια για την καθιέρωση των νέων επιχειρήσεων, οι άμεσες επιχορηγήσεις για έναν μεγάλο αριθμό προϊόντων, η διεθνής απομόνωση και οι εξωτερικοί κλονισμοί.

Όλοι αυτοί οι παράγοντες οδήγησαν σε μια μεγάλη πτώση στην επένδυση, σε χαμηλή παραγωγικότητα της εργασίας, σε ανεργία, στο τεράστιο χρέος, την ανεπάρκεια, ένα εμπορικό έλλειμμα και μια πτώση στο βιοτικό επίπεδο. Κατά τη διάρκεια της περιόδου 1977-8 έως 1989-90, το κατά κεφαλήν εισόδημα του πληθυσμού μειώθηκε σχεδόν κατά 45 τοις εκατό, από 107.042 Rials (1975 τιμές Rials) σε 58.560 Rials (Ehteshami 1995, 100). Ήταν καιρός να γίνουν οι αλλαγές, προκειμένου το σύστημα να προσαρμοστεί στις νέες πραγματικότητες. Η δυνατότητα του συστήματος να προσαρμοστεί στους εξωτερικούς κλονισμούς και στους νέους όρους επισήμανε την ανάγκη των μεταρρυθμίσεων, ώστε το σύστημα να είναι βιώσιμο. Η οικονομική κρίση, εντούτοις, προετοιμάζει το έδαφος όχι για την επανάσταση, αλλά για την μεταρρύθμιση.

Σαν πρόεδρος, ο Ραφσανζανί εισήγαγε μια σειρά πενταετών οικονομικών σχεδίων προκειμένου να μεταρρυθμιστεί η κρατική οικονομία του Ιράν σε μια διαφοροποιημένη και αποδοτική οικονομία που είναι απευθυνόμενη στην αγορά και την ενθάρρυνση της ιδιωτικής και ξένης επένδυσης. Το πρώτο πενταετές σχέδιο (1989-1994), με τη συμβολή του ΔΝΤ, περιέλαβε διάφορες πολιτικές ιδιωτικοποίησης και φιλελευθεροποίησης, όπως η ενοποίηση της συναλλαγματικής ισοτιμίας, η έλξη της ξένης επένδυσης και η χρησιμοποίηση των μη-απασχολουμένων πηγών της οικονομίας. Θεώρησε ότι ο ρόλος του κράτους πρέπει να είναι εποπτικός παρά διευθυντικός και ιδιοκτησιακός. Συνειδητοποίησε ότι υπήρξε η ανάγκη να απελευθερωθούν οι ενέργειες και οι πόροι στον ιδιωτικό τομέα και να επιτραπεί στο κεφάλαιο να κινηθεί στις δραστηριότητες που ήταν ως τότε απαγορευμένες. Οι δημόσιες επιχειρήσεις, που ανέπτυξαν τη μερίδα του λέοντος στη δραστηριότητα παραγωγής, ήταν δέκτες των κυβερνητικών επιδοτήσεων και ανίκανες να δημιουργήσουν θέσεις εργασίες για τη γρήγορα αυξανόμενη εργατική δύναμη. Επιπλέον, το σχέδιο αξιοποίησε μια βαθμιαία μείωση των εσόδων από το πετρέλαιο για μια αύξηση στα κρατικά εισοδήματα μέσω της φορολογίας. Δεδομένου ότι το σύστημα της διανομής με δελτίο και των επιχορηγήσεων για έναν μεγάλο αριθμό προϊόντων δημιούργησε ένα υπερβολικό νομισματικό φορτίο και έναν πληθωρισμό, το σχέδιο προέβαλε τη βαθμιαία μείωση των επιχορηγήσεων των τροφίμων και των καυσίμων.

Για να εξασφαλίσει τη βιωσιμότητα του οικονομικού συστήματος, ο Ραφσανζανί συνειδητοποίησε ότι πρέπει να διατηρήσει το συγκριτικό πλεονέκτημα στον εκσυγχρονισμό και στην τεχνολογική ανάπτυξη, και προκειμένου να πετύχει η χώρα έπρεπε να εξαφανιστεί η πολιτική της απομόνωσης (Dorraj 1992, 160). Συνειδητοποίησε ότι οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις πρέπει να ικανοποιήσουν ένα νέο ιδεολογικό υπόβαθρο, παρά μια εξτρεμιστική στάση απέναντι στη δύση και με μια δυναμική παρά μια παραδοσιακή ερμηνεία του Sharia. Επιπλέον, αυτή η ιδεολογική στροφή πρέπει να ενισχυθεί από θεσμικές μεταρρυθμίσεις με την αύξηση των αρμοδιοτήτων της κεντρικής κυβέρνησης και να αυξήσει τη δύναμη των δημοκρατικών θεσμών, όπως το Κοινοβούλιο. Για το λόγο αυτό, λίγο πριν εκλεγεί Πρόεδρος, έκανε συνταγματικές τροπολογίες ενώ ήταν ακόμα Πρόεδρος του Κοινοβουλίου.

Ο Ραφσανζανί ήταν δημοφιλής στις ανώτερες και τις μεσαίες τάξεις για τις οικονομικές του μεταρρυθμίσεις, και από όλους εκείνους που επιθύμησαν προηγμένη, βιομηχανοποιημένη, καπιταλιστική οικονομία που θα μπορούσε να αγκαλιάσει την παγκοσμιοποίηση και να ανταγωνιστεί την παγκόσμια αγορά. Τουλάχιστον αρχικά, ο Ραφσανζανί είχε την υποστήριξη του ανώτατου ηγέτη και του Συμβουλίου των Φυλάκων, το οποίο έπρεπε να εγκρίνει όλους τους νόμους που πέρασαν από το ιρανικό Κοινοβούλιο. Μετά από την εκεχειρία με το Ιράκ, το προσωπικό εισόδημα αυξήθηκε κατά 20 τοις εκατό μέσα σε τρία έτη. Ταυτόχρονα, οι κοινωνικοί δείκτες παρουσίασαν μια μείωση στη θνησιμότητα νηπίων και η κατανάλωση τροφίμων, όπως το κρέας, αυξήθηκε εντυπωσιακά.

Άλλοι τομείς της επιτυχίας ήταν η ικανότητα της κυβέρνησης να παραχθούν τα εισοδήματα που θα ισοσταθμιστούν με τις δαπάνες του προϋπολογισμού. Το εισόδημα ανήλθε από 49.4 τοις εκατό των δαπανών το 1988-9 σε 86.9 τοις εκατό το 1991-1992 και ο δανεισμός της κυβέρνησης από τον τραπεζικό τομέα ελαττώθηκε από 47.7 τοις εκατό των δαπανών το 1989-90 σε 11.8 τοις εκατό το 1991- 1992 (Ehteshami 1995, 115). Το πιο ενθαρρυντικό επίτευγμα της κυβέρνησης ήταν η θεαματική μείωση του δημοσιονομικού ελλείμματος σε 756 εκατομμύρια δολάρια το 1992 από 7.1 δισεκατομμύρια το 1991 δολάρια. Η πρόοδος των αποκρατικοποιήσεων απογειώθηκε το 1992 και το 1993, όταν πραγματοποιήθηκε η πώληση των μετοχών των κρατικών επιχειρήσεων αξίας 100 δισεκατομμυρίων Rials στον ιδιωτικό τομέα. Το 1991, η βιομηχανία της κρατικής αλιείας μεταφέρθηκε στον ιδιωτικό τομέα και το 1992 το κράτος ήταν έτοιμο να μεταφέρει τη βιομηχανία παραγωγής γάλακτος, κρέατος, δασονομίας και τις βιομηχανίες κοπής χόρτου. Τον ίδιο χρόνο λήφθηκε η απόφαση να ιδιωτικοποιηθεί η αυτοκινητοβιομηχανία. Το Μάρτιο του 1993, καταβλήθηκε προσπάθεια για την ενοποίηση της συναλλαγματικής ισοτιμίας.

Εντούτοις το 1993, οι μεταρρυθμίσεις αποκλιμακώθηκαν. Οι αυξανόμενες απαιτήσεις για την απελευθέρωση του εμπορίου και της συναλλαγματικής ισοτιμίας προκάλεσαν ένα βραχυπρόθεσμο εξωτερικό χρέος που αυξήθηκε γρήγορα στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Η έλλειψη συναλλάγματος, μαζί με μια ταυτόχρονη πτώση στις τιμές του πετρελαίου από τα 20 δολάρια ανά βαρέλι το 1991 στα 12 δολάρια το 1994, προστέθηκε στο εξωτερικό χρέος του Ιράν, αποδυνάμωσε το νόμισμα και με αυτόν τον τρόπο προκάλεσε μια οικονομική υποχώρηση (Abrahamian 2008, 185). Η υποτίμηση του νομίσματος που ακολούθησε χτύπησε την τοπική βιομηχανία. Η έλλειψη υλικών και μετρητών προκάλεσαν προβλήματα στα εργοστάσια, που άρχισαν να κλείνουν. Οι πληθωριστικές πιέσεις εντείνονταν. Εν τω μεταξύ, η ανεργία έφθασε το 30 τοις εκατό, η τιμή της ζάχαρης, του ρυζιού και του βουτύρου τριπλασιάστηκαν και αυτή του ψωμιού εξαπλασιάστηκε. Μια απρόβλεπτη μείωση στα έσοδα από το πετρέλαιο λόγω των ευέλικτων τιμών του κατά τη διάρκεια του 1993 ανάγκασε το Ιράν να μην μπορεί να πληρώσει το ξένο χρέος. Ο οικονομικός αποκλεισμός το 1995 και ο νόμος κυρώσεων μεταξύ Αμερικής και Ιράν-Λιβύης ήρθαν το 1996 να επιδεινώσουν την κατάσταση δεδομένου ότι επετράπη η ξένη επένδυση. Το 1994 το δεύτερο πενταετές σχέδιο εφαρμόστηκε κατά τη διάρκεια της δεύτερης προεδρίας Ραφσανζανί στη σκιά της νομισματικής κρίσης και του αυξανόμενου ξένου χρέους. Προγραμματίστηκε η μείωση των επιχορηγήσεων, η άνοδος της ικανότητας παραγωγής πετρελαίου της χώρας και των μη πετρελαιοφόρων εξαγωγών, και η ολοκλήρωση της υποδομής των μελετών ανάπτυξης. Συμπληρώνοντας το πρώτο έτος του ως Ιρανός Πρόεδρος, ο Ραφσανζανί δεν ήταν ικανός να αποφύγει τα επικριτικά σχόλια. Τα σκάνδαλα για δωροδοκία ανέστειλαν το πρόγραμμα ιδιωτικοποίησης. Το παρακρατικό σύστημα οδήγησε στη συγκέντρωση πολλών επιχειρήσεων στα χέρια καλά-συνδεμένων ελίτ. Ο υψηλός πληθωρισμός και το χαμηλό κατά κεφαλήν εισόδημα δημιούργησαν δημόσια δυσαρέσκεια. Η Ιρανική κοινωνία άρχισε τη

διαδικασία για τις αναγκαίες μεταρρυθμίσεις. Αν και οι εξωτερικοί κλονισμοί οδήγησαν στην αστάθεια, ισχυρά στοιχεία του παρελθόντος συνέχισαν να υπάρχουν. Η ιδιωτικοποίηση επιτέθηκε στα συμφέροντα του καθεστώτος, ειδικά σε αυτά των bonyads. Η ύπαρξη αυτόνομων οικονομικά κέντρων δύναμης που λειτουργούν ανεξάρτητα από την εκλεγμένη κυβέρνηση αγνόησε τους νόμους και τους εκλεγμένους αξιωματούχους. Οι μειωμένες επιχορηγήσεις και η αύξηση των τιμών των προϊόντων δημιούργησαν δυσαρέσκεια μεταξύ των πολιτών του Ιράν. Για να κοπάσουν οι κριτικές, ο Ραφσανζανί ανήγγειλε ότι οι επιχορηγήσεις στα αναγκαία αγαθά για το 1993-94 θα διπλασιάζονταν. Συνολικά, τα σχέδια του Ραφσανζανί απέτυχαν, μεταξύ των φημών της δωροδοκίας της κυβέρνησης και της δυσαρέσκειας της οικονομικής πτυχής των σχεδίων. Τελικά, οι πολιτικές του Ραφσανζανί απεικόνισαν μια σύγκρουση μεταξύ των φανατικών οπαδών, που επιδιώκουν την παγκόσμια επανάσταση και απομόνωση, και μιας ομάδας, που επιδίωκε την ανανεωμένη οικονομική ανάπτυξη, απευθυνόμενη στην αγορά, μέσω της ενσωμάτωσής της στην παγκόσμια οικονομία. Επιπλέον η σύγκρουση για τη διανομή του εισοδήματος εκφράζει φόβους ότι οι ιδιωτικοποιήσεις και οι απευθυνόμενες στην αγορά μεταρρυθμίσεις θα επιδεινώσουν απλά μια ήδη ιδιαίτερα άνιση εισοδηματική διανομή. Αυτός ο τελευταίος φόβος έπαιξε κύριο ρόλο στην απροθυμία του Χαταμί να πραγματοποιηθούν τέτοιες πολιτικές (Rosser και Rosser 2004, 506).

Ο Χαταμί, ως Πρόεδρος, χαρακτηρίστηκε μέτριος. Ήρθε στην εξουσία με την υπόσχεση της δημιουργίας μιας ισλαμικής κοινωνίας πολιτών για να επιφέρει την πολιτική μεταρρύθμιση, την ελευθερία, και τη θρησκευτική δημοκρατία. Έκανε την εκστρατεία του για την προεδρία στα θέματα της «κοινωνίας των πολιτών», θεραπεύοντας την «άρρωστη οικονομία» και με το «διάλογο των πολιτισμών». Επέμεινε στη σημασία μια ανοικτής κοινωνίας με προσωπικές ελευθερίες, ελεύθερη έκφραση, ανοχή, διάλογο, δικαιώματα των γυναικών, πολιτικό πλουραλισμό, δικαιοσύνη και το σημαντικότερο: το κράτος δικαίου (Mehran 2003-22).Ο Χαταμί διέφερε από τον Ραφσανζανί, καθώς οικοδόμησε την υποστήριξη της πολιτικής ελίτ μέσω της εκμετάλλευσης των φραξιών μέσα στο status quo και την επέκταση του ελέγχου των ενόπλων δυνάμεων, ιδιαίτερα της Επαναστατικής φρουράς.

Ο Χαταμί συνειδητοποίησε ωστόσο ότι αυτό που θα έπρεπε να επιλέξει ήταν η σταδιακή μεταρρύθμιση. Οι μεταρρυθμίσεις του θα έπρεπε να εισαχθούν προσεκτικά με έναν μετρημένο ρυθμό, ούτως ώστε να αποτελεί μια οργανωμένη τροποποίηση του καθεστώτος και όχι την πλήρη εγκατάλειψή του (Tazmini 2009, 34). Η σημασία που έδωσε ο Χαταμί στις πολιτικές μεταρρυθμίσεις ήταν ορατή μερικούς μήνες μετά τη νίκη του όταν παρουσίασε ένα «σχέδιο οικονομικής αποκατάστασης» τον Αύγουστο του 1998. Το σχέδιο τόνισε ότι οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις επιτυγχάνονται, όταν οι πολιτικές μεταρρυθμίσεις ήταν ουσιαστικές. Κατά τη διάρκεια του πρώτου έτους του ως Πρόεδρος συνέχισε το δεύτερο πενταετές σχέδιο, συνεχίζοντας τις φιλελεύθερες πολιτικές του Ραφσανζανί. Μια πιο λεπτομερής προσέγγιση ήρθε με το τρίτο πενταετές σχέδιο (2000-2005). Το σχέδιο παρείχε την έγκριση του ιδιωτικού τομέα για να συμμετέχει στις περιοχές που ήταν προηγουμένως

ένας αποκλειστικός τομέας του κράτους, όπως οι τηλεπικοινωνίες, το πετρέλαιο, το φυσικό αέριο και οι τραπεζικές εργασίες. Ο Χαταμί ασχολήθηκε και με τις εξωτερικές σχέσεις ταυτόχρονα με την εσωτερική πολιτική. Στις μεταρρυθμίσεις του Χαταμί, καθώς επίσης και του Ραφσανζανί, υπήρξε συνέπεια με το εξωτερικό περιβάλλον. Συγχρόνως, το κράτος συνέχισε να είναι σε θέση να επεκτείνει τα προγράμματα ανάπτυξης για την εκπαίδευση, τον ηλεκτρισμό, την κατοικία, την αγροτική υποδομή και τις πυρηνικές εγκαταστάσεις. Οι μεταρρυθμίσεις του Χαταμί στον τομέα των κοινωνικών ελευθεριών ήταν αξιοπρόσεκτες. Όλες αυτές οι μεταρρυθμίσεις απεικόνισαν τις αλλαγές στην Ιρανική κοινωνία, αλλά και δημιούργησαν μια ισχυρή ομάδα ψηφοφόρων, ειδικά γυναίκες και νέους, οι οποίες θα αποδυνάμωναν τα εμπόδια που δημιουργούνταν από τα συντηρητικά στοιχεία. Με διακριτικότητα και εχεμύθεια, οι υποστηρικτές των μη-οικονομικών μεταρρυθμίσεων (όπως στην παροχή περισσότερων ελευθεριών) θα μπορούσαν να γίνουν υποστηρικτές των οικονομικών μεταρρυθμίσεων. Θα μπορούσαν έπειτα να γίνουν μια αντιπολίτευση στα κεκτημένα δικαιώματα και στη διατήρηση του status quo. Τα μέσα, η πλειοψηφία των οποίων είναι υποστηρικτές της μεταρρύθμισης, έγιναν ένα μέσο πίεσης, απαιτητικής διαφάνειας και υπευθυνότητας και έκφρασης των δημοκρατικών αξιώσεων της κοινωνίας των πολιτών. Ο Τύπος διαδραμάτισε έναν θεμελιώδη ρόλο για να αναμεταδώσει ουσιαστικές συζητήσεις, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που έχουν σχέση με τη θέση του ανώτατου ηγέτη. Οι γυναίκες απέκτησαν δικαιώματα σε νέες δραστηριότητες, όπως ο αθλητισμός, οι κώδικες ντυσίματος για τους άνδρες και τις γυναίκες έγιναν λιγότερο περιοριστικοί, επιτράπηκε η κατοχή των δυτικών CD και εκδόθηκαν άδειες για ειρηνικές διαμαρτυρίες και συγκεντρώσεις. Το Κοινοβούλιο ψήφισε περισσότερα από εκατό νομοσχέδια μεταρρύθμισης.

Το τρίτο οικονομικό, κοινωνικό, πολιτιστικό σχέδιο ανάπτυξης (1999-2003) έδωσε μεγάλο ενδιαφέρον στη μείωση της προκατάληψης των φύλων στα σχολεία και στα πανεπιστήμια. Η παρουσία γυναικείων αντιπροσώπων στο Κοινοβούλιο αυξήθηκε σε πέντε τοις εκατό (2000-2003). Επέτρεψαν στις γυναίκες να σπουδάσουν στο εξωτερικό με κρατικές υποτροφίες, να φορέσουν μαντίλα αντί του chador (είδος μουσουλμανικού ενδύματος) και επέτρεψαν στις μαθήτριες να φορέσουν πολύχρωμα ενδύματα. Απέβαλαν όλες τις διακρίσεις μεταξύ των ανδρών και των γυναικών, μεταξύ μουσουλμάνων και μη-μουσουλμάνων, και τους δεχτήκαν ως μάρτυρες στο δικαστήριο και χορήγησαν χρηματικές αποζημιώσεις για τις ζημίες. Αύξησαν την ηλικία γάμου για τα κορίτσια στα δεκαπέντε. Άνοιξαν πάλι το δικαστικό σώμα στις γυναίκες και τους έδωσαν ίσα δικαιώματα σε δικαστικές υποθέσεις διαζυγίου και τους επέτρεψαν να έχουν δικαιώματα επιτήρησης για τα παιδιά κάτω από την ηλικία των επτά.

Εντούτοις, η ένταση μεταξύ των μεταρρυθμιστών και των συντηρητικών εντεινόταν εντούτοις με τον καιρό. Ο ανώτατος ηγέτης δήλωσε ότι το Ιράν δεν ήταν η Σοβιετική Ένωση και ο Χαταμί δεν ήταν ο Γκορμπατζόφ. Η νίκη των μεταρρυθμιστών στις τοπικές εκλογές και στο 6ο Ισλαμικό Κοινοβούλιο προκάλεσε την αντεπίθεση των συντηρητικών. Το γενεσιουργό γεγονός ήταν η δολοφονία τεσσάρων διανοούμενων το 1998.

Ο Χαταμί αποκάλυψε ότι οι πράκτορες του Υπουργείου Πληροφοριών ήταν αναμεμιγμένοι στη δολοφονία και απομάκρυνε και αντικατέστησε τον υπουργό, ο οποίος υποστήριξε τον ανώτατο ηγέτη. Το δικαστικό σώμα της χώρας έγινε όργανο ενάντια στη μεταρρύθμιση, που κλείνει περισσότερες από 20 εφημερίδες και που φυλακίζει πολλούς δημοσιογράφους, διανοούμενους ακόμη και κληρικούς που επέκριναν το δόγμα του *Velayat-e Faqih* (Rouleau 2001). Το 1999, μια ειρηνική διαδήλωση σπουδαστών από το πανεπιστήμιο της Τεχεράνης, από αντίδραση για το κλείσιμο των εφημερίδων, κατέληξε σε βιαιότητα. Ο Χαταμί φοβήθηκε μια πιθανή στρατιωτικοποίηση των ταραχών και στις διαπραγματεύσεις με τον Χομεϊνί, ο ανώτατος ηγέτης, ακολούθησε τη μετριοπάθεια, και τους συμβιβασμούς. Έκτοτε, το Συμβούλιο των Φρουρών άσκησε βέτο στα περισσότερα νομοσχέδια μεταρρύθμισης με την αιτιολογία πως παραβίασαν τη Sharia και το Σύνταγμα, και όταν ο Πρόεδρος Μπους ονόμασε το Ιράν ως μια σημαντική απειλή στην παγκόσμια ειρήνη, και οι δύο μαζί το έκαναν δυσκολότερο για τον Πρόεδρο Χαταμί να συντηρήσει τη μεταρρυθμιστική ατζέντα του για την προώθηση της δημοκρατίας.

Μια συμμαχία εξουσιών λειτούργησε ενάντια στο μεταρρυθμιστικό κίνημα. Οι συντηρητικοί αποτέλεσαν μια πολιτικοοικονομική ολιγαρχία που εξουσίαζαν τους πολιτικούς και οικονομικούς θεσμούς, καθώς επίσης και, τους μηχανισμούς της καταστολής. Αυτός ο συνασπισμός υποστήριξε το status quo και αντιστάθηκε στη μείωση των οικονομικών προνομίων του, δεδομένου ότι είχαν ειδικούς όρους σχετικά με την πρόσβαση στην πίστωση, το συνάλλαγμα, τις άδειες και τις συμβάσεις. Κατά τη διάρκεια του 2000 και του 2004, η επέμβαση των συντηρητικών που χρησιμοποίησαν τα θεμελιώδη όργανα της θεοκρατίας επιδείνωσε τη διαδικασία μεταρρύθμισης και περιόρισε τον αρχικό ενθουσιασμό του ιρανικού λαού για τις αλλαγές. Τα ισχυρά bonyads (φιλανθρωπικά ιδρύματα), όργανα του ιερατείου, προώθησαν τα συμφέροντα των συντηρητικών και υπονόμευσαν τον Χαταμί. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα θα μπορούσε να θεωρηθεί η ανακοίνωση του δέκατου πέμπτου ιδρύματος του Khordad, ένα bonyad (φιλανθρωπικό ίδρυμα) και η αύξηση της αμοιβής για την εκτέλεση της δολοφονίας του Σαλμάν Ρουσντί, ακόμα κι αν ο Χαταμί είχε καταγγείλει την καταδίκη σε θάνατο ως άκυρη. Αλλά με τη συστηματική αντίδραση των συντηρητικών που δεν μπορούσαν να δεχτούν την έννοια της δημοκρατίας, ο Χαταμί έφθασε στο σημείο της απώλειας της υποστήριξης των γυναικών, της νεολαίας και των διανοούμενων, και κατηγορήθηκε ότι είναι πάρα πολύ παθητικός και ότι έχει γίνει εκπρόσωπος του καθεστώτος, αντί ένας ηγέτης του μεταρρυθμιστικού κινήματος. Τέλος, αυτό έδωσε στους συντηρητικούς την ευκαιρία να κερδίσουν μια σειρά εκλογών στα δημοτικά συμβούλια το 2003, στο Κοινοβούλιο το 2004 και στην προεδρία το 2005.

Στις προεδρικές εκλογές, ο εξαιρετικά συντηρητικός Μαχμούτ Αχμεντινετζάντ, ένας σχετικά άγνωστος υποψήφιος, κέρδισε με την υπόσχεση για την ενίσχυση της εθνικής ασφάλειας και την πραγματοποίηση των λαϊκιστικών υποσχέσεων της εποχής του Χομεϊνί. Ο Αχμεντινετζάντ είναι ένα αμφισβητούμενο πρόσωπο τόσο εντός του Ιράν όσο και διεθνώς. Ο Αχμεντινετζάντ βασίστηκε στην αυτάρκεια και την απομόνωση όπως έκανε

ο Χομεϊνί στη δεκαετία του '80. Εντούτοις, τα πράγματα ήταν τελείως διαφορετικά τώρα. Η ιδεολογία των πολιτών δεν νομιμοποιεί τέτοιες πρακτικές πλέον. Οι πολίτες του Ιράν, η πλειοψηφία των οποίων γεννήθηκε μετά από την Ιρανική επανάσταση, δεν συγκινούνται τόσο από τις θρησκευτικές αξίες και αντ' αυτού προτιμούν να καταναλώνουν δυτικά προϊόντα για να δείξουν την δυσαρέσκειά τους στο αυταρχικό καθεστώς. Επιπλέον, η νέα τεχνολογία, όπως τα διεθνή μέσα ενημέρωσης και το διαδίκτυο, καθιστούν την επαφή με τον υπόλοιπο κόσμο εύκολη, ανέξοδη, και πιθανώς αναπόφευκτη. Οι πολίτες χρησιμοποιούν το διαδίκτυο για να οργανώσουν τις εκδηλώσεις τους και για να προωθήσουν τον αγώνα τους ενάντια στον αυταρχικό τρόπο του Αχμεντινετζάντ. Η κυβέρνηση του Αχμεντινετζάντ συνειδητοποίησε τη δύναμη του διαδικτύου και έκανε οτιδήποτε δυνατό προκειμένου να το περιορίσει. Καταρχάς, απαίτησε από τον Ιρανικό λαό να εγγραφεί στις ιστοσελίδες της με το Υπουργείο τεχνών και πολιτισμού. Οι φορείς παροχής υπηρεσιών του Ίντερνετ πρέπει να περάσουν από τις ελεγχόμενες πύλες του κράτους. Η κυβέρνηση του Ιράν χρησιμοποίησε επίσης ένα αυστηρό σύστημα φιλτραρίσματος. Το καθεστώς σκανάρει - σαρώνει το διαδίκτυο για παρακρατικό υλικό και έχει τη δυνατότητα να το εμποδίσει. Οι διαμαρτυρίες, όπως η «πράσινη επανάσταση», μετά από τις Ιρανικές προεδρικές εκλογές του 2009 ενάντια στην αμφιλεγόμενη νίκη του Αχμεντινετζάντ δείχνουν τη δυσαρέσκεια και τη δυνατότητα να οργανώνονται μέσω του Διαδικτύου.

14.7 Η Συνοχή και η βιωσιμότητα της Ισλαμικής Δημοκρατίας του Ιράν

Η Ισλαμική Δημοκρατία του Ιράν είναι ένα θεοκρατικό οικονομικό σύστημα βασισμένο στη θρησκεία και την παράδοση. Η θεοκρατία είναι το ιδιαίτερο στοιχείο που χαρακτηρίζει όλες τις πτυχές της ζωής στην Ισλαμική Δημοκρατία του Ιράν, είναι η λέξη κλειδί που εξασφαλίζει τη συνοχή μεταξύ των προαναφερθέντων διαστάσεων του Ιρανικού οικονομικού συστήματος. Σε ένα θεοκρατικό οικονομικό σύστημα όπως του Ιράν, ο μηχανισμός της λήψης αποφάσεων είναι βασισμένος στη θρησκεία και στην παράδοση. Η παράδοση δεν μπορεί από μόνη της να συντονίσει αποτελεσματικά τις αποφάσεις, αλλά μπορεί μόνο να διαιωνίσει ένα σύνολο αποφάσεων που έχει συντονιστεί με κάποιο τρόπο στο παρελθόν. Στις σύγχρονες παραδοσιακές οικονομίες, ενώ οι αποφάσεις διανομής επαναλαμβάνονται βασισμένες σε αυτό που έχει γίνει στο παρελθόν και έχει καθοριστεί από την κυρίαρχη θρησκεία, εντούτοις το ευρύτερο σύγχρονο κοινωνικό πλαίσιο το εξετάζει μέχρι ενός ορισμένου σημείου. Η Ιρανική κοινωνία μετά την επανάσταση, προσπάθησε να αλλάξει το καθεστώς του οικονομικού, πολιτικού, ιδεολογικού και εξωτερικού περιβάλλοντος. Η θεοκρατία, βασισμένη στον απολυταρχισμό, καθιερώθηκε στο Ιράν με τις μεταρρυθμίσεις της θεραπείας σοκ, που συνδύασαν την κρατική ιδιοκτησία με τον κεντρικό σχεδιασμό, τα μη-υλικά κίνητρα με τον μη-πλουραλισμό, το κοινό καλό που καθορίζεται από το Ισλάμ και την θεοκρατία, που περιορίζει την ατομική ελευθερία, την αυτάρκεια, την απομόνωση και την στρατοκρατία. Όλα αυτά τα στοιχεία συνδυάστηκαν κατά αυτόν τον τρόπο προκειμένου να

επιτύχουν τη συνοχή και τελικά για να δώσουν αφορμή για αυτόν τον τύπο οικονομικού συστήματος, τη θεοκρατία. Στο τέλος ωστόσο, όπως έχουμε επισημάνει, η εμφάνιση της ισλαμικής Δημοκρατίας σήμανε μια βίαια άσκηση εξουσίας της πολιτικής ελίτ του Ιράν και όχι έναν επαναστατικό μετασχηματισμό της κοινωνικής δομής της. Το Ιράν εξουσιάζεται από τους ulama (μουσουλμανικοί νομικοί μελετητές-επιστήμονες) και έναν θεοκρατικό κρατικό κανόνα από τον *Vilayat-al-faqih* (Rosser και Rosser 2004, 507).

Σε γενικές γραμμές, ο στόχος του θεοκρατικού οικονομικού συστήματος στο Ιράν είναι να παρακινηθούν οι οπαδοί με τους κανόνες συμπεριφοράς που προέρχονται από τις κλασσικές πηγές του Ισλάμ. Οι προσπάθειες να εφαρμοστεί αυτός ο στόχος έχουν βασιστεί στις δημοσιεύσεις βιβλίων, στα εκπαιδευτικά προγράμματα, στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και στην ενσωμάτωση της ισλαμικής συμπεριφοράς στα σχολικά προγράμματα σπουδών. Μετά από την επανάσταση, τα Shura (ισλαμικά συμβούλια) είχαν συσταθεί στα Ιρανικά εργοστάσια, για να ελέγξουν εν μέρει τις παραβιάσεις της ισλαμικής ηθικής. Τα συμβούλια έχουν προαγάγει τις δημόσιες προσευχές, έχουν επιβάλει το διαχωρισμό των φύλων και έχουν χρησιμεύσει ως φύλακες για το ισλαμικό καθεστώς (Kuran 1995, 165). Πολλοί ισλαμικοί οικονομολόγοι θεωρούν ότι οι ισλαμικοί κανόνες παρέχουν σαφείς οδηγίες σε κάθε πιθανή οικονομική δομή. Σε μια ισλαμική οικονομία, τα άτομα θα συμπεριφερθούν ιδανικά δικαία και ειλικρινά, και οι αντιλήψεις της οικονομικής δικαιοσύνης θα επικρατήσουν και θα είναι ομοιογενείς. Ο Kuran (1995, 165) θεωρεί ότι τέτοιες απόψεις είναι υπερβολικά αισιόδοξες. Δεν υπάρχει κανένα στοιχείο ότι τέτοια μέτρα έχουν επιφέρει αλλαγές στην συμπεριφορά που προβλέπεται μέσα στα ισλαμικά κείμενα. Ούτε υπάρχουν στοιχεία ότι η έμφαση στην ισλαμική ηθική έχει αλλοιώσει την εργασία ή τις εργασιακές σχέσεις, αν και οι διαφοροποιήσεις σε τέτοιους παράγοντες όπως η τιμιότητα, η γενναιοδωρία και η προσπάθεια εργασίας, είναι εμφανώς δύσκολο να μετρηθούν. Η Ισλαμική ηθική ατζέντα δεν έχει κάνει ούτε επιχειρηματικές σχέσεις αισθητά πιο ειλικρινείς, ούτε βελτίωσε το επίπεδο της εμπιστοσύνης μεταξύ των εμπόρων. Οι κανόνες της αυταπάρνησης και της ευθύνης είναι γενικά αποτελεσματικότεροι μέσα στα μικρά δίκτυα από ότι στα μεγάλα έθνη που αφήνουν άφθονο χώρο για μεμονωμένες αποφάσεις (Kuran 1995, 160). Ο Kuran (1995, 171) υποστηρίζει ότι διάφοροι διάσημοι ισλαμικοί οικονομολόγοι έχουν αναγνωρίσει ότι οι προσπάθειες να παραχθεί ένα νέο οικονομικό υπόδειγμα από τις θρησκευτικές γραφές θα αποτύχουν στο τέλος, όπως είναι οι προσπάθειες να αναπτυχθούν οι ιδανικοί οικονομικοί θεσμοί μοναδικοί για τον ισλαμικό πολιτισμό.

Το άτοκο τραπεζικό σύστημα ασκείται σε όλο το Ιράν, αν και στην πραγματικότητα η πρακτική διαφέρει ελαφρώς από τις συμβατικές τραπεζικές εργασίες. Η πλειοψηφία των δανείων από τις ιρανικές τράπεζες μοιάζει περισσότερο με τις έντοκες ρυθμίσεις της διανομής του κέρδους. Πιθανότατα, οι διαφορές είναι κατά ένα μεγάλο μέρος σημασιολογικές, όπου ο όρος τόκος αντικαθίσταται από τον όρο κέρδος. Αυτές οι τράπεζες προσφέρουν τους λογαριασμούς για να συμπεριλάβουν τη διανομή κέρδους και την απώλεια. Οι κάτοχοι αυτών των λογαριασμών δεν λαμβάνουν τόκο αλλά «κέρδος»

που τείνουν να παρουσιάζει διακυμάνσεις. Αλλά οι διακυμάνσεις ακολουθούν στενά τις μετακινήσεις των συνηθισμένων επιτοκίων, επειδή οι τράπεζες διοχετεύουν τις καταθέσεις τους συνήθως σε ομόλογα και άλλα τοκοφόρα μέσα. Οι ισλαμικές τράπεζες αναγγέλλουν τα «προσδοκώμενα» ποσοστά απόδοσης που ήταν πάντα ίδια με τα πραγματοποιημένα ποσοστά απόδοσης, ανεξάρτητα από τα κέρδη ή τις απώλειες που υπέστησαν. Οι τράπεζες μεταμφιέζουν τη φύση των εσόδων από τις επενδύσεις τους με το χαρακτηρισμό τους ως «αυξήσεις» ή «χρεώσεις υπηρεσιών». Ότι οι «μετοχές κέρδους» πραγματοποιούνται από τις επενδύσεις είναι εμφανές από το γεγονός ότι οι ισλαμικές τράπεζες υπόσχονται ανεπίσημα τις πιθανές αποδόσεις των καταθετών όχι χαμηλότερες από το επιτόκιο που επικρατεί. Στην πραγματικότητα, στις χώρες όπου οι ισλαμικές τράπεζες ανταγωνίζονται με τις συμβατικές τράπεζες, προφανώς οι αποδόσεις ταιριάζουν είτε ρητά είτε σιωπηρά (Kuran 1995, 161). Το σταθερό επιτόκιο της απόδοσης καλείται ακόμη και τόκος σε αγγλικές διαφημίσεις του διαδικτύου των ιρανικών τραπεζών (Χαν και Lewis 2007, 134).

Ο Kuran (1995, 161-2) αποδεικνύει εμπειρικά ότι οι μέσες «μετοχές κέρδους» που κερδήθηκαν από τους καταθέτες των ισλαμικών τραπεζών ήταν λίγο πολύ ίδιες με τα επιτόκια των συμβατικών τραπεζών. Ούτε ήταν οι μετοχές κέρδους αισθητά πιο ασταθείς. Αν και ποτέ δεν καθορίζεται εκ των προτέρων, τουλάχιστον όχι επίσημα, σπάνια αποδείχθηκε ουσιαστικά διαφορετικό από το μέσο επιτόκιο για την εν λόγω περίοδο. Κατά συνέπεια, οι διαδικασίες κατάθεσης-ανάληψης και δανεισμού αυτών των τραπεζών τείνουν να βασιστούν στον τόκο. Συγχρόνως, χρησιμεύουν ως ένα όργανο ηθικής για τους καταθέτες και τους οφειλέτες που θεωρούν ότι, ακόμα κι αν οι ισλαμικές τραπεζικές εργασίες δεν είναι πραγματικά άτοκες, είναι τουλάχιστον ηθικά ανώτερες από τις συμβατικές τραπεζικές εργασίες. Οι ισλαμικές τράπεζες ενισχύουν την εικόνα της ηθικής ανωτερότητας, όπως μέσα από στοιχεία της ισλαμικής αφοσίωσης σε υποκαταστήματά τους: χώρους προσευχής, στίχους από το Κοράνι στους τοίχους, γυναίκες ταμίες με πέπλο (Kuran 1996, 441). Η νόμιμα επιτρεπόμενη οικονομική ρύθμιση στο Ιράν, όπως αναφέρεται, mudarabah, στην οποία ο οφειλέτης πουλά τα περιουσιακά του στοιχεία στο δανειστή και αργόυρα επαναγοράζει σε μια υψηλότερη τιμή, είναι μια πιο ενδιαφέρουσα ρύθμιση. Η περίοδος επαναγοράς μπορεί να μειωθεί σε ένα μικροσκοπικό χρονικό διάστημα και οι ισλαμικές τράπεζες τηρούν τέτοιες περιόδους πολύ μικρές, με αποτέλεσμα να μειώνεται αισθητά η δική τους ευθύνη. Οι ισλαμικές τράπεζες συμπεριφέρονται όλο και περισσότερο με αυτό τον τρόπο, δεδομένου ότι δεν ενημερώνονται σωστά από συνεργάτες-δανειολήπτες τους επί των καθαρών κερδών, λόγω του προβλήματος εντολέα-εντολοδόχου. Οι ισλαμικές τράπεζες αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα με την πληροφοριοδότηση. Αυτό ήταν σε μεγάλο βαθμό λόγω του προβλήματος εντολέα-εντολοδόχου που οδηγεί σε διπλή τήρηση βιβλίων, και την υποεκτίμηση και την καταβολή μειωμένων κερδών από πολλούς δανειολήπτες, με αποτέλεσμα οι ισλαμικές τράπεζες να επιδιώκουν να ελαχιστοποιήσουν την έκθεσή τους σε τέτοιους κινδύνους (Rosseret al. 1999, 10-11). Οι επιχειρήσεις είναι πολύ μυστικοπαθείς σχετικά με το κόστος και τα έσοδά τους. Αλλά χωρίς

πρόσβαση στους αληθινούς λογαριασμούς των οφειλετών, οι ισλαμικές τράπεζες φοβούνται ότι θα βιώσουν μεγάλες απώλειες στην περίπτωση της συμμετοχής τους στα κέρδη. Η ασύμμετρη πληροφόρηση μεταξύ των συμβαλλομένων μερών, με τον επιχειρηματία που ενημερώνεται περισσότερο για την πραγματική κατάσταση των κερδών της επιχείρησης οδηγεί τις τράπεζες να επιδιώκουν περισσότερη βεβαιότητα σχετικά με τις επενδύσεις τους (Rosser και Rosser 2004, 104).

Το πρόβλημα της ενημέρωσης γίνεται όλο και πιο σοβαρό, εφόσον η εταιρεία δανεισμού επιδιώκει πολλές δραστηριότητες. Εάν το τμήμα που χρησιμοποιεί τον υπολογιστή αγοράζεται μέσω δανειακών κεφαλαίων, επιβαρύνεται με μεγάλες απώλειες, ενώ κατά την ίδια περίοδο άλλα τμήματα της επιχείρησης απολαμβάνουν τεράστια κέρδη, ποια είναι η κατάλληλη απόδοση της τράπεζας στο πλαίσιο της σύμβασής της στην συμμετοχή στα κέρδη ή στις ζημίες; Καταρχάς, η μέθοδος για τον υπολογισμό της αμοιβής θα μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο διαπραγμάτευσης εκ των προτέρων, αλλά ακόμη και εν απουσία της διπλής λογιστικής, η επιχείρηση θα πρέπει να μπει στον πειρασμό να κατανέμει το κόστος και τα έσοδά της μεταξύ των τμημάτων της για να ελαχιστοποιήσει τις αποπληρωμές της στην τράπεζα. Εάν η εταιρεία διατηρεί τα δύο σύνολα βιβλίων, το πεδίο για τέτοιου είδους καιροσκοπισμούς είναι όλο και ευρύτερο (Kuran 1995, 162-3). Ο Murat Cizakca, ένας Τούρκος καθηγητής των οικονομικών, θεωρεί ότι ένας κύριος παράγοντας στην οικονομική καθυστέρηση του ισλαμικού κόσμου είναι η ανεπάρκεια των πιστωτικών ευκαιριών για τους επιχειρηματίες (Kuran 1995, 171). Η ανάπτυξη του ισλαμικού κόσμου θα απαιτήσει, αυτός υποστηρίζει, την καθιέρωση μεγάλου αριθμού των χρηματοπιστωτικών εταιριών κεφαλαίου επιχειρηματικού κινδύνου, εταιρείες που θα χορηγήσουν τα κονδύλια στις ελπιδοφόρες επιχειρήσεις σε αντάλλαγμα για μερικές από τις μετοχές τους. Αποτελεσματικά, οι δηλωμένες αρχές των ισλαμικών τραπεζικών εργασιών είναι ακριβώς εκείνες της κεφαλαιοκρατικής επιχείρησης. Όπως οι χρηματοδότες της επιχείρησης, οι ισλαμικές τράπεζες συμμετέχουν στους κινδύνους των εταιριών που χρηματοδοτούν. Ο Cizakca είναι ιδιαίτερα επικριτικός με τις τρέχουσες πρακτικές των ισλαμικών τραπεζών που προσπαθούν να διαφοροποιηθούν από τις συμβατικές τράπεζες μόνο στα λόγια. Αντ' αυτού, οι ισλαμικές τράπεζες πρέπει να είναι στην πρώτη γραμμή της χορήγησης κεφαλαίου της επιχείρησης. Ο Cizakca καθιστά σαφές ότι το επιχείρημά του στηρίζεται στα οικονομικά γεγονότα και τη λογική παρά στη θρησκεία. Συνεπώς, οι τράπεζες πρέπει να σταματήσουν το «Ισλαμικό» για να αρχίσουν την πραγματική χρηματοοικονομική καινοτομία στην ανάληψη επιχειρηματικού κινδύνου (Kuran 1995, 171).

Βιβλιογραφία

Alamdari, K., (2005), "The Power Structure of the Islamic Republic of Iran: transition from populism to clientelism, and militarization of the government", *Third World Quarterly*, 26(8), pp. 1285-1301.

Alizadeh, P., (2003), "Iran's Quandary: Economic Reforms and the Structural Trap", *Brown J. World Aff.*, 9(2), pp. 267-281.

Amuzegar, J., (1997), *Iran's Economy under the Islamic Republic*, I.B. Tauris, London.

Arjomand, S.A., (1989), *The turban for the crown: The Islamic revolution in Iran*, Oxford University Press, Oxford.

Buchta, W., (1999), *Who rules Iran?: the structure of power in the Islamic Republic*, Washington Institute for Near East Policy, Washington, DC.

Burns, G., (1996), "Ideology, culture, and ambiguity: The revolutionary process in Iran", *Theory and Society*, 25(3), pp. 349-388.

Chapra, M.U., (2000), "Is it necessary to have Islamic economics?", *Journal of Socio-economics*, 29(1), pp. 21-37.

Dorraj, M., (1992), "Populism and Corporatism in Post-Revolutionary Iranian Political Culture". In: S. K. Farsoun and M. Mashayekhi (eds.), *Iran: Political Culture in the Islamic Republic*. Routledge, London, pp. 149-162.

Ehteshami, A., (1995), *After Khomeini: The Iranian Second Republic*, Routledge, London.

Halliday, F., (1978), *Iran: Dictatorship and development*, Penguin, New York.

Hassan, K. and M. Lewis, (2007), *Handbook of Islamic banking*, Edward Elgar Cheltenham.

Iqbal, M. and D.T. Llewellyn, (2002), *Islamic Banking and Finance. Perspectives on Profit-Sharing and Risk*, Edward Elgar, Cheltenham.

Jensen, J.B. and D.G. Tarr, (2002), *Trade, foreign exchange, and energy policies in the Islamic Republic of Iran: reform agenda, economic implications, and impact on the poor*, vol. 2768, World Bank, Development Research Group, Trade, Washington, DC.

Khan, M.F., (2007), "Islamic Methods of Government and Monetary Management". In: M.K. Hassen and M.K. Lewis (eds.), *Hanbook of Islamic Banking*. Edward Elgar, Cheltenham, pp. 285-302.

Khatami, M., (1998), *Speech on the Commemoration of the May 23 Epic at Tehran University*.

Kuran, T., (1995), "Islamic Economics and the Islamic Subeconomy", *Journal of Economic Perspectives*, 9(4), pp. 155-173.

Kuran, T., (1996), "The Discontents of Islamic Morality", *American Economic Review Papers and Proceedings*, 86(2), pp. 438-442.

Kurzman, C., (1996), "Structural opportunity and perceived opportunity in social-movement theory: the Iranian revolution of 1979", *American Sociological Review*, 61(1), pp. 153-170.

Marshall, P., (1988), *Revolution and counter-revolution in Iran*, Bookmarks, The University of Michigan.

Mehran, G., (2003), "Khatami, political reform and education in Iran", *Comparative education*, 39(3), pp. 311-329.

Metz, H.C., (1989), *Iran: a country study*, Federal Research Division, Library of Congress, Washington DC, http://countrystudies.us/iran/.

Moin, B., (1999), *Khomeini: life of the Ayatollah*, IB Tauris, New York City.

Moslem, M., (2002), *Factional politics in post-Khomeini Iran*, Syracuse University Press, Syracuse, New York.

Nadeemul, H. and A. Mirakhor, (1999), "The Design of Instruments for Government Finance in an Islamic Economy", *Islamic Economic Studies*, 6(2), pp. 27-43.

Pesaran, H., (1998), *Economic Trends and Macroeconomic Policies in Post-revolutionary Iran*, University of Cambridge, Department of Applied Economics, Cambridge.

Poya, M., (1987), "Iran 1979: Long Live Revolution!... Long Live Islam?". In: C. Baker (ed.), *Revolutionary Rehearsals*. Chicago, Haymarket Books, pp. 123-168.

Presley, J.R. and J.G. Sessions, (1994), "Islamic Economics: The Emergence of a New Paradigm", *The Economic Journal*, 104(424), pp. 584-596.

Rahimi, B., (2003), "Cyberdissent: the Internet in revolutionary Iran", *Middle East*, 7(3), pp. 102.

Rasler, K., (1996), "Concessions, repression, and political protest in the Iranian revolution", *American Sociological Review*, 61(1), pp. 132-152.

Rasmussen, K.B., (2009), *The foreign policy of Iran: ideology and pragmatism in the Islamic Republic*, Danish Institute for International Studies, Copenhagen.

Rosser, J. B. and M. V. Rosser, (2004), *Comparative Economics in a Transforming World Economy*, MIT Press, Cambridge MA.

Rosser, M.V., J.B. Rosser Jr and K.L. Kramer Jr, (1999), "The new traditional economy: A new perspective for comparative economics?", *International Journal of Social Economics*, 26(6), pp. 763-778.

Rouleau, E., (2001), "Theocracy or Democracy? The Choice Facing Khatami", *Global Dialogue* 3(2-3), pp. http://www.worlddialogue.org/content.php?id=141.

Saeidi, A.A., (2009), *Iran Para-governmental Organizations (bonyads)*, http://www.payvand.com/news/09/feb/1327.html.

Sarker, M.A.A., (1999), "Islamic business contracts, agency problem and the theory of the Islamic firm", *International Journal of Islamic Financial Services*, 1(2), pp. 12-28.

Shayerah, I., (2008), *Iran's Economy, CRS Report for Congress*, Congressional Research Service, Washington DC.

Skocpol, T., (1982), "Rentier state and Shi'a Islam in the Iranian revolution", *Theory and Society*, 11(3), pp. 265-283.

Sohrabi, N., (2009), "The Curious Case of Ali Akbar Hashemi-Rafsanjani", *Middle East Brief*, 38(November), pp. 1-8.

Starr, S.F., (1997), "Power Failure: American Policy in the Caspian", *The National Interest*, 47, pp. 20-31.

Tabatabai, H., (2011), "The Basic Income Road to Reforming Irans's Price Subsidies", *Basic Income Studies*, 6(1), pp. 1-24.

Taheri, A., (2010), *The Persian Night: Iran under the Khomeinist Revolution*, Encounter books, New York.

Tarrow, S., (1998), *Power in Movement. Social Movements and Contentious Politics*, Cambridge, UK, Cambride University Press.

Tazmini, G., (2009), *Khatami's Iran: the Islamic Republic and the turbulent path to reform*, IB Tauris, New York City.

Thaler, D.E., A.Nader, S.Chubin, J.D.Green, C.Lynch et al., (2010), *Mullahs, Guards, and Bonyads: an exploration of Iranian leadership dynamics*, Rand Santa Monica CA.

UnitedNations, (2012), *Economic and Social Survey of Asia and the Pacific*, http://www.unescap.org/pdd/publications/survey2012/download/index.asp.